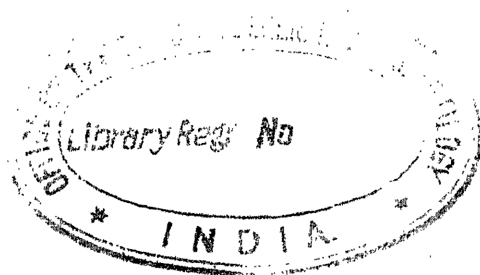

Library Regr No
INDIA

VERHANDELINGEN

van het

KONINKLIJK BATAVIAASCH GENOOTSCHAP
VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN

DEEL LXX

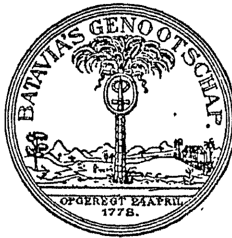
Deel 69 der Verhandelingen, dat de Lettineesche Taalstudie van Prof. Mr. Dr. J. C. G. Jonker zal bevatten, is nog in voorbereiding.

SPRAAKKUNST DER BARE'E-TAAL

door

Dr. N. ADRIANI

IN LEVEN AFGEVAARDIGDE VAN HET
NEDERLANDSCH BIJBELGENOOTSCHAP

BANDOENG
A. C. NIX & Co.
1931

VOORBERICHT.

Evenals bij de bewerking van het Bare'e-Nederlandsch Woordenboek is er ook bij die van de Spraakkunst der Bare'e-taal naar gestreefd om het boek zooveel mogelijk aan de wenschen van den Schrijver te doen beantwoorden. Dit doel kon echter niet in die mate worden bereikt als bij het Woordenboek, dat zich bij den dood van den Schrijver in een veel meer geacheveerd stadium bevond, het geval was. De veranderingen die hem tegen het eind van zijn leven noodig of wenschelijk waren voorgekomen, waren nl. zoo talrijk dat de Schrijver had besloten tot een geheel opnieuw te boek stellen van de stof. Aan dit laatste kon uit den aard der zaak bij de door mij ondernomen bewerking niet worden gedacht.

Voor 't overige is echter aan het aangegeven principe zooveel mogelijk de hand gehouden. Daartoe is het geheele handschrift zorgvuldig gecontroleerd (alleen tot de woorden uit verwante talen heeft zich deze contrôle niet uitgestrekt), omissies en lacunes aangevuld en tegenstrijdigheden, zoowel tusschen verschillende passages van de Spraakkunst onderling als tusschen deze en het Woordenboek, zoo goed mogelijk uit den weg geruimd, waarbij er steeds naar is gestreefd om met behulp van de beschikbare middelen uit te maken welke meening ten slotte bij den Schrijver boven heeft gedreven, en wanneer dit niet ging, en ook niet met voldoende duidelijkheid bleek welke hypothese de juiste moest worden geacht, in een voetnoot van de naast elkaar staande opvattingen rekenschap is afgelegd. Waar dit niet is geschied behoeft men nog niet aan een omissie te denken, maar kan het ook onnoodig zijn geacht om op het verschil te wijzen, bv. wanneer twee verschillende afleidingen niet met elkaar in strijd behoeven te zijn, omdat het betrokken woord zoowel met 't eene als met 't andere kan correspondeeren (men denke aan verschijnselen als wortelvariatie en -determinatie). Hierbij moet worden opgemerkt dat de Schrijver geen streng onderscheid pleegt te maken tusschen (wortel)verwante woorden en werkelijke equivalenten van een bepaald woord in de zustertalen. „Samenhang" is een ruim begrip en een woord kan zeer goed met twee geheel verschillende, onderling niet verwante woorden in verband worden gebracht zonder dat de eene afleiding de andere behoeft uit te sluiten (dit geldt ook voor de opgaven van verwante woorden in het Bare'e zelf).

Hoewel het Woordenboek reeds overvloedig van woordafleidingen is voorzien, kan dit aantal uit de Spraakkunst nog aanzienlijk worden vermeerderd. Het had geen nut hierop in ieder afzonderlijk geval te wijzen. De beide boeken zijn blijkbaar door den Schrijver min of meer onafhankelijk van elkaar bewerkt, zoodat meermalen ook lexicografisch materiaal in de Spraakkunst

voorkomt dat in het Woordenboek ontbreekt, zooals omgekeerd dit laatste wel eens aanvullingen voor de Spraakkunst heeft opgeleverd en bij zorgvuldig speuren wellicht nog meer zou kunnen opleveren. Ook hierop is in den regel niet gewezen, evenmin als op correcties die met behulp van de Spraakkunst op de gegevens van het Woordenboek kunnen worden aangebracht. Wanneer de beide werken de beteekenis van een woord of uitdrukking verschillend opgeven, is lang niet altijd die van de Spraakkunst te verkiezen, omdat deze laatste dikwijls niet de in de huidige taal gangbare maar de algemeene waarde (de algebraïsche formule of den grootsten gemeenen deeler als het ware) opgeeft, of de (al of niet hypothetische) oorspronkelijke beteekenis, waaruit de thans geldende moet zijn voortgekomen. Een spraakkunst is geen woordenboek, en wanneer bv. bij het opstellen van klankcorrespondenties achter de behandelde woorden (die dan ook gewoonlijk in den stamvorm worden gegeven, met verwaarloozing van de affixen) een vertaling wordt gevoegd, is dit dikwijls eigenlijk meer een korte aanduiding van de beteekenis, die soms niet zoozeer wordt bepaald door het spraakgebruik in de taal van heden als wel door het verband waarin zulk een woord wordt aangevoerd. Ook elders in de Spraakkunst kan het licht voorkomen dat bij de opgave van de beteekenis van een woord deze wat te eng of te ruim wordt genomen, of dat het begrip slechts van één kant of van een anderen kant dan in het Woordenboek het geval is wordt benaderd.

Dat bij de bewerking dikwijls moeilijkheden rezen en meermalen onontwarbare knoopen moesten worden doorgehakt, behoeft wel niet meer te worden vermeld. Ook is het wel zeker dat ik niet alles heb opgemerkt wat aanvulling of verbetering behoefde. De welwillende lezer moge mij eventueele feilen, over 't hoofd geziene tegenstrijdigheden e. d. niet te zwaar aanrekenen. Voor opgave van opgemerkte fouten, van welken aard ook, houd ik mij ten zeerste aanbevolen.

Boven is er reeds op gewezen dat bij alle veranderingen en aanvullingen die in den tekst zijn aangebracht, steeds alleen de meening van den Schrijver, zooals die uit de aanwezige gegevens bleek of met voldoende waarschijnlijkheid kon worden opgemaakt, onder woorden gebracht en de eigen opvattingen van den bewerker, voor zoover die van die van den Schrijver afweken, buiten beschouwing gelaten zijn. Waar lacunes moesten worden aangevuld waarvoor geen of onvoldoende gegevens beschikbaar waren moest uit den aard der zaak van dit beginsel worden afgeweken. Deze gedeelten zijn steeds, op dezelfde wijze als dit in het Woordenboek is geschied, tusschen vierkante haakjes geplaatst. Overigens is het aantal van deze teekentjes om practische redenen zooveel mogelijk beperkt, en zijn zij over 't algemeen bij kleinere veranderingen of bijvoegingen geheel weggelaten. Alleen bij langere invoegingen, in de noten en in een paar gevallen waarin ik speciale redenen had om te doen uitkomen dat daar niet de Schrijver zelf maar de bewerker aan het woord is (bv. omdat ik van de meening van den Schrijver niet zeker was), zijn zij gebezigd. Ook in de vrij sterk omgewerkte § 249 en de daarmee correspondeerende § 226 zijn zij weggelaten.

Voor de gebruikte afkortingen zie men het Woordenboek. In de spelling is deze kleine wijziging gebracht dat het streepje in woorden als Toradja-sch (ter vermijding van Toradja'sch, wat misverstand wekte omdat de apostrophe in Indonesische woorden als teeken van de hamza fungeert) is weggelaten. In de practijk is nl. gebleken dat de functie van dit streepje (dat alleen dient om de grens tusschen den Indonesischen stam en den Nederlandschen uitgang van het woord aan te geven) niet voldoende duidelijk was en tot misverstand leidde. Men vindt dus thans Besoasch, Lolesch, Lajolosch, enz. gespeld in plaats van Besoa-sch, Lole-sch, Lajolo-sch, enz. (tegenover Bada'sch, Tomboeloe'sch e. d. met hamza).

Tot slot wensch ik nog mijn hartelijken dank te betuigen aan allen die mij met inlichtingen hebben geholpen, onder wie vooral Dr. Alb. C. Kruyt moet worden genoemd.

S. J. ESSER.

INHOUD.

bl.

CORRIGENDA.

Bl. 250, r. 21—22, staat *ginoekoeloe*, lees: *ginoekoedoe* (mededeeling van den Hr. W. J. D. v. Andel; ook op bl. 494[a] van het Wdnbk., r. 20 v. o., te verbeteren).

In het Wdnbk. zijn van de Aanvullingen en Verbeteringen (zie bl. 986 vv.) die over 1. *apa, boneagi, josa, lo'a,* 2. *oewe,* 1. *soea* (reg. 21), *toroli* (met de bijvoeging aan het slot van het art. *toroli* op bl. 907) en *wero* te schrappen. Ook die over *oria* en 1. *toe'oe* (bl. 991 en 994) en de voetnoten op bl. 797, 810 en 876 kunnen vervallen. Het accent van *pajowi* (bl. 538) moet geschrapt worden.

INLEIDING.

Het gebied der Bare'e-taal ligt in de afdeeling Posso der residentie Manado. De naam dezer taal is die van het ontkenningswoord *bare'e* „neen, niet, niets". In geheel Midden-Selebes is de bevolking gewoon de talen te noemen naar de haar eigen ontkenningswoorden; men hoort nl. deze woorden vaak uitspreken, daar zij, behalve in de gewone beteekenis van „neen, niet, geen", ook worden gebruikt in die van „niemand, niets, 't doet er niet toe, er is niets te doen". De bevestigingspartikels zijn in de verschillende talen van Midden-Selebes te zeer gelijkluidend (meestal *ia, io, ie'*) om een bruikbaar kenmerk ter onderscheiding der talen op te leveren; daarenboven worden ze niet zooveel gebruikt als ten onzent „ja", omdat men vaak als bevestigend antwoord het hoofdwoord der vraag herhaalt. De ontkenningswoorden zijn echter overal verschillend. Zoo heeten de talen die het Bare'e aan de W.zijde begrenzen: *Baria* (Tawaeliasch), *Bara* (Napoesch), *Ti'ara* (Bada'sch-Besoasch), *Haoewa'* (Lebonisch). De To Lalaeo en de To Ampana en To Wana heeten afzonderlijke talen te spreken, omdat zij als ontkenningswoorden resp. *aoende'e* en *taa* gebruiken; hunne „talen" zijn intusschen niet anders dan dialecten van het Bare'e.

Het taalgebied van het Bare'e bedraagt ongeveer het $^{2}/_{5}$ deel van het grondgebied van Nederland. Het aantal sprekers kan op niet meer dan een 40.000 gesteld worden, want het land is zeer dun bevolkt. De meest bewoonde deelen van het taalgebied zijn de Posso-vallei, de Meer-oevers en de N.kust der Tominibocht; toch zijn ook deze landstreken slechts matig bevolkt.

Het aantal volksstammen die de Bare'e-taal gebruiken is groot, maar het getal is niet met volkomen juistheid te bepalen, daar er eenige dorpen of complexen van dorpen zijn, die er zwak op hebben om als een afzonderlijke stam te gelden. Op deze wijze tellende, zou men zeker wel op een 30 stammen komen; gaat men niet zoo ver, dan komt men toch nog wel tot 20. Toen zij den Vorst van Loewoe' nog als hun heer erkenden, noemden de Bare'e-sprekers zich „de 19 stammen van den Heer". Hierbij zouden dan nog te tellen zijn een 6-tal Bare'e-sprekende stammen, die vroeger den Vorst van Mori tot heer hadden. Onder al deze stammen was er intusschen geen die zooveel overwicht over de andere stammen had, dat zijn naam tot een algemeenen volksnaam heeft kunnen worden. We moeten daarom de benaming Bare'e-taal behouden, maar gebruiken voor de andere talen de benamingen Loinangsch, Balantaksch, Parigisch, Paloesch, in plaats van *Madi, Kosian, Tara, Ledo,* die geen aanwijzing geven omtrent de ligging van het taalgebied.

De grenzen der Bare'e-taal zijn: in 't N. de Z.kust der Tominibocht, van Tandjoeng Api in 't O. tot de rivier Kameasi in 't W. (snijpunt van de kust

met 1° 15′ Z. B.). Vandaar loopt de W.grens recht Z. tot waar zij de rivier Poena raakt, welke verder de grens vormt, tot den W.oever van het Posso-meer. Langs dezen oever loopt de grens door naar het Z. tot op korten afstand van de N.kust der Bone-golf. Daar begint de Z.grens, die op denzelfden afstand van de zeekust blijft, tot waar zij de rivier Kalaena bereikt. De O.grens loopt van hier ongeveer recht N. tot aan de Z.kust van 't Meer, voorts N. O. tot aan de N.kust der Tomori-baai, daarna op geringen afstand evenwijdig met de N.kust der Golf van Tolo, tot een weinig O. van Ondolian, verder N. totdat zij bij Tandjoeng Api weder de N.kust der Tominibocht bereikt.

Het gebied van het B. behoort tot dat der Oost-Toradjasche talen en maakt het Laaglandsche gedeelte daarvan uit. Daarnevens ligt het terrein der West-Toradjasche talen; aan beide groepen te zamen kan men den naam Toradjasche talen geven. Deze dubbelgroep staat voorloopig nevens de aangrenzende en verder afgelegen taalgroepen van Selebes, want het is thans nog niet raadzaam de talen van Selebes tot grootere groepen terug te brengen. Een voortgezet onderzoek zal wellicht een verdeeling in 4 hoofdgroepen opleveren, waarvan de eerste de Minahassa en Bolaang-Mongondow bevat, de tweede de Gorontaleesche, Tominische en Toradjasche groepen, de derde de Loinangsche, Morische en Boetonsch-Moenasche groepen, en de vierde de Makassaarsch-Boegineesche, Sa'dansche en Mandarsche groepen. Tegen deze indeeling is echter het karakter der Oost-Toradjasche talen, hetwelk ze vrij dicht bij de vierde groep zou brengen, als bezwaar aan te voeren.

De verdeeling van de talen van den Archipel in eene Westelijke en eene Oostelijke afdeeling, door Dr. Brandes in 1884 voorgesteld, is thans opgegeven, zoodat er verder omtrent de plaats van het B. alleen nog maar te zeggen valt, dat deze taal behoort tot de Indonesische hoofdafdeeling der Austronesische of Maleisch-Polynesische taalfamilie. Prof. Jonker geeft (Encycl. v. N. I., 2e uitg., art. Indonesische Taalstam) eene verdeeling der Maleisch-Polynesische talen aan in Westelijke en Oostelijke. Het B. komt dan, met de overige talen van Selebes en de Filippijnsche groep, in de Oostelijke helft te liggen.

Als Oost-Toradjasche Laagland-taal staat het B. nevens de Oost-Toradjasche Bergtalen: Napoesch, Bada'sch-Besoasch en Lebonisch, die nauwer met elkaar samenhangen dan met het B. De voornaamste verschillen met het B. zijn: het ontbreken in de Bergtalen van palatale klanken (incl. *j*), het veelvuldig voorkomen van *h* (uit *s*), het nagenoeg ontbreken van het tusschenzetsel (genitief-partikel), het nog levend zijn van 't achtervoegsel *-a* (Mal. *-an*), het voorkomen van enclitische pers. voornaamwoorden bij praedicaten, het ontbreken van *-aka* en daartegenover het voorkomen van *-a* (= *-an*) als werkwoordelijk suffix, evenals in het Boeg. en Mak. In het Napoesch ontbreekt hamzah, in het Bada'sch-Besoasch en het Lebonisch is deze klank zeer gewoon, zelfs als eindsluiter, waardoor deze talen niet geheel vocalisch zijn; ook hebben het Bada'sch en het Lebonisch eene praepalatale *ḷ*, die het Besoasch mist. Voorts komen de Bergtalen in hun woordenschat meer onderling overeen dan met het Bare'e.

Voor verdere bizonderheden verwijs ik naar: De Bare'e-sprekende Toradja's van Midden-Celebes, III, 116—142.

De West-Toradjasche talen onderscheiden zich op twee gewichtige punten van de O. Toradjasche. Zij onderscheiden vormelijk twee tijden bij het werkwoord, zoowel in 't actief als in 't passief, nl. Futurum-Optatief en Praesens-Praeteritum; de O. Tor. talen doen dit niet. Verder hebben de W. Tor. talen een Passief met persoonsexponenten, de O. Tor. talen niet. Behalve deze beide punten van verschil zijn er nog meer, zooals te zien is in Tor. III (het boven aangehaalde werk), 95—102. Maar in het algemeen is de overeenkomst in woordvorm, woordenschat en formatieven zoo groot, dat men recht heeft beide groepen te noemen met een naam die ze in eene dubbelgroep te zamen brengt.

Ten O. grenst het B. aan het Loinangsch en aan de ten Z. daarvan gelegen Morische dialecten, die in de benaming „Morisch" kunnen samengevat worden [1]). De afstand waarop het B. van deze talen staat is grooter dan die tusschen het B. en zijne W.lijke buren. Tusschen de sprekers van het Bare'e en die van het Loinangsch heeft nimmer vriendschappelijk verkeer bestaan, maar steeds erfelijke vijandschap. Het gebied der To Ampana, die een dialect van 't B. spreken en (met een tusschenliggend stuk onbewoond land) de naaste buren der Loinangs zijn, was voor deze laatsten het vaste terrein voor sneltochten en de To Ampana gingen steeds bij de Loinangs koppensnellen. Ook met een deel der Moriërs onderhielden de Bare'e-sprekers vaste vijandschap. Dit wijst er op, dat de Bare'e-sprekers en de Loinangs en Moriërs van verschillende zijden gekomen zijn in de landstreken die zij thans bewonen.

De overleveringen der Bare'e-sprekers zeggen, dat zij uit het N. afkomstig zijn. Wanneer men nu het karakter der talen die langs de N. en de W.kust der Tominibocht worden gesproken nagaat, beginnende met het Gorontaleesch, dan treft het de aandacht, dat zij hoe langer hoe meer hare Filippijnsche trekken verliezen. Uit den woordenschat verdwijnen hoe langer hoe meer Filippijnsche woorden, de consonantische sluiters worden hoe langer hoe minder in aantal, de *g* als consonant van de R-G-H-wet verdwijnt allengs, de werktuignamen worden in afnemende mate door reduplicatie gevormd, de IN. suffixen *-an* en *-ĕn* verdwijnen als levende formatieven, het prefix *maka-* wordt hoe langer hoe minder aangetroffen. De tijdvormen bij het werkwoord, die in de W. Toradjasche talen hunne grens bereiken, zijn ook in de Gorontaleesche en de Tominische talen voorhanden.

In de Toradjasche groep (W. en O. Tor. talen bijeengenomen) zien wij, dat het Makassaarsch-Boegineesch karakter wint op het Filippijnsche. Het veelvuldig gebruik van „vervoegde" werkwoordsvormen en dat van enclitische pers. voornaamwoorden (in de Bergtalen) is daarvan een duidelijk bewijs.

---

[1]) Een overzicht van het Morisch taalgebied is te vinden in het Acad. Proefschrift van Dr. S. J. Esser.

De W. Tor. talen zijn wel iets meer Filippijnsch en minder Boegineesch dan de O. Tor. talen, maar toch meenen wij beide door één gemeenschappelijken hoofdnaam te mogen vereenigen. Nu zien wij echter ten O. van het Bare'e, in de Loinangsche en Z. daarvan in de Boengkoesch-Morische groep, weder talen optreden van meer Filippijnschen aard. De Loinangsche groep (Loinangsch, Bobongkosch, Balantaksch, Banggaisch) is niet vocalisch, de woordenschat is weder meer Filippijnsch, de tijdvormen bij 't werkwoord, de IN. achtervoegsels *-an* en *-ĕn*, het voorvoegsel *maka-*, de reduplicatie tot vorming van werktuignamen, de infixen *-oem-* en *-in-* treden weer op. Ook de Togian-eilanden hebben behoord tot het gebied der Loinangsche talen; op de N. kust van het eiland Togian woont thans nog een klein aantal *To Bobongko*, ongetwijfeld de vroegere bewoners dezer eilanden, daar de namen der kapen, eilanden, baaien enz. op de Togian-eilanden grootendeels Bobongkosch zijn. Thans moeten de Togian-eilanden tot het gebied van het Bare'e, in 't bizonder tot dat van 't Ampanasch gerekend worden, maar dit is het gevolg van uitzwerming der To Ampana naar de Togian-eilanden, om de aanvallen der Loinangs te ontloopen, die geregeld bij hen kwamen koppensnellen. De To Bobongko hebben de Togian-eilanden eerder bewoond dan de To Ampana. Het Bobongkosch staat voorts van de 4 talen der Loinangsche groep het naast bij 't Gorontaleesch, en zoo ligt de meening voor de hand, dat van het gebied der Gorontaleesche taalgroep twee taalstroomen zijn uitgegaan: een naar het Z., die over de Togian-eilanden het taalgebied der Loinangsche groep heeft ingenomen en zich later nog verder Z.lijk heeft bewogen, het groote gebied der Boengkoesch-Morische talen bezettende, dat het geheele Z.O.lijk schiereiland van Selebes beslaat met de Z.O.lijke helft van Midden-Selebes, en een strooming die W.waarts en verder Z.waarts is getrokken, den hals van het N.lijk schiereiland aan de O. en W.kust bezettende, en bij de Paloe-golf het stroomgebied der Paloe-rivier innemende, opwaarts langs de bronrivieren der Paloe-rivier, de Mioe en de Goembasa, en nog verder Z.lijk, afwaarts langs de Mewe-rivier den middelloop van de Koro-rivier bereikende, terwijl een andere tak de kust der Tominibocht volgde, O.lijk ombuigend en in Midden-Selebes weder stuitende op de eerste strooming, ten opzichte van welke eene vijandige houding bleef bestaan. Van het W. en het Z. kwam invloed van talen van het Boegineesche type (om het kort aan te duiden), die vooral op de Oost-Toradjasche talen gewerkt heeft.

De talen der Boengkoesch-Morische groep, die de Zuidelijke helft der O.grens van het B. taalgebied (dus van de O.Toradjasche talen) vormen, staan dan ook dichter bij de Loinangsche talen dan bij de O.Toradjasche. Wel zijn de talen der Boengkoesch-Morische groep vocalisch en die der Loinangsche niet, maar in de Boengkoesch-Morische talen zijn de invoegsels *-oem-* en *-in-* nog levend en evenzeer het achtervoegsel *-an*, dat hier natuurlijk *-a* luidt. Ook in woordenschat komt de Boengkoesch-Morische groep meer met de Loinangsche overeen dan de O. Toradjasche.

Ten Z. grenst het B. aan het Wotoesch, eene kleine taal, die alleen in het groote dorp Wotoe en in een paar naburige plaatsjes wordt gesproken. Deze taal behoort tot de Makassaarsch-Boegineesche groep, maar heeft, binnen deze groep geplaatst, een Toradjasch karakter, doordat zij bv. vocalisch is, het suffix *-an* verloren heeft en den typischen klank der R-G-H-wet verliest. Maar de woordenschat brengt het Wotoesch in de Makassaarsch-Boegineesche groep, evenals het voorkomen van *tj* en *nr* en het wegwerpen van *k*.

Ook het [Loewoe'sch [1])] kan een Z.lijke grenstaal van het B. genoemd worden. In het algemeen komen de O. Toradjasche talen meer met het Boegineesche dan met het Filippijnsche type overeen, zoowel in woordvorming als in woordenschat. Meer bizonderheden daarover vindt men in Tor. III, 91—95.

[Ook het Sa'dansch (Rongkongsch dialect) is een grenstaal van het B.] Het ontkenningswoord van het Sa'dansch is *tae'*. Deze taal heeft een veel grooter gebied dan op de Schetstaalkaart van 1914 (behoorende bij Tor. III) is aangegeven. Naar de mededeelingen van den Hr. D. de Iongh (Tijdschr. Aardr. Gen. 2e Rks. Dl. XL (1923), bl. 469) spreken ook de To Mangki', in het midden- en bovenstroomgebied der Karama-rivier, de *tae'*-taal [2]). De Hr. de Iongh geeft eenige weinig karakteristieke woorden op, die intusschen het door hem gezegde niet tegenspreken. [Zie verder over de grenzen van het gebied der Tae'-taal Dr. H. v. d. Veen in Tijdschr. Bat. Gen. Dl. LXIX (1929), bl. 58 vv. (met kaart); met de letters K1, K2, K3 en K4 bedoelt de Schrijver geen afzonderlijke talen maar dialecten van het Tae'.] De bewering van den Hr. v. d. Miesen in T. B. G. Dl. LXIII (1923), bl. 83, dat de identiteit van de ontkenningspartikels *oedai diang, oedai aha* en *ta'a* met *tae'* duidelijk is, komt mij voor niet juist te zijn.

Het zijn de To Sa'dan die door de Boegineezen in 't bizonder To Radja, of naar de Sa'dansche uitspraak To Raa worden genoemd; wij kunnen echter hunne taal niet indeelen bij de Toradjasche groepen. Het is dus beter de benaming Toradja op de sprekers der Tae'-taal niet toe te passen.

Het karakter der Bare'e-taal tegenover de andere Oost-Toradjasche talen en tegenover hare W.lijke, Z.lijke en O.lijke buurtalen is hiermede zoo beknopt mogelijk aangeduid. Thans volge nog het een en ander over de dialecten, als samenvatting van 't geen in Tor. III, 21—32 uitvoeriger is gezegd.

De belangrijkste afwijking vertoont het Ampanasch, gesproken aan de Z.kust der Tominibocht, van de Bongka-rivier tot Balingara, ten O. van Tandj. Api, en met eenige wijzigingen ook in het Binnenland, door de To Wana, en op de Togian-eilanden. Door de Bare'e-sprekers wordt het Ampanasch als eene

---

1) Thans beschouwd als een afzonderlijke taal, dus niet meer als een dialect van het Boeg. (zie Dr. H. v. d. Veen in T. B. G. LXIX, 1929, bl. 58 vv.). In hoeverre op bl. 11, 13 en elders, waar van invloed van het Boegineesch, Boegineezen, enz. gesproken wordt, daaronder ook invloed van het Loewoe'sch enz. begrepen moet worden, valt vooralsnog niet uit te maken. Loewoe' staat zelf sterk onder Boegineeschen invloed en langs de N.kust der Bone-golf zijn tal van Boegineesche kolonies gevestigd, die intusschen nog geen recht geven om het Boeg. een grenstaal van het B. te noemen.

2) Nevens *tae'* geeft de Hr. de Iongh nog de ontkenning *tada* op.

afzonderlijke taal beschouwd, daar het ontkenningswoord *taa* luidt. De verschillen met het B. zijn niet onbelangrijk, maar toch niet anders dan dialectisch te noemen. Ze komen hoofdzakelijk hierop neer:

De spreekwijze is sneller en de klemtoon eenigszins sterker, vandaar vaak vervluchtiging van den klinker vóór de beklemtoonde lettergreep: *kijoekoe* (kokos), B. *kajoekoe*; *lingkai* (man), B. *langkai*; *woelili* (terugkeeren), B. *walili*; *tanoeana* (levensgeest), B. *tanoana*.

De oorspronkelijke (soms gewijzigde) sluitmedeklinker wordt vaker dan in 't B. gespaard door uitspraak met *i*, bv. *kantari* (schild), B. *kanta*; *indangi* (schuld), B. *inda*; *goerogoti* (adamsappel), B. *woeroko* (keel).

Gelijke klinkers, die elkaar opvolgen, worden vaker samengetrokken dan in 't B.

De hamzah wordt in het Amp. zwakker uitgesproken dan in het B., vooral tusschen gelijke vocalen; in dit geval verdwijnt de hamzah soms, bv. *toolo* „woud", B. *to'olo*; *see* „deze", B. *se'e*; hetzelfde is 't geval met *j*, bv. *ngaa* „goederen", B. *ngaja* „soort"; *roeoe*, uit *roejoe* „eerst", B. *rioe*.

Bij werkwoordsvormen wordt vaak reduplicatie toegepast, waar het B. woordherhaling aanwendt, bv. *kangkingkinde* (aldoor knikkende), waar het B. *kangkinde*² zou zeggen.

Het transitieve werkwoord heeft een vorm met voorgevoegd *i-* (uit *ni-*) en achtergevoegd pers. voorn. w., dien het B. mist: *ilo'angkoe* „door mij gezien", enz.

Het pers. voorn. w. 3ᵉ pers. enk. en mvd. is *sira*; in den genitief-vorm dient dit ook als bezittelijk v.n.w.: *anoe ntjira* „van hem, haar, hen".

De hoofdtelwoorden 1—9 hebben geen geredupliceerde vormen.

Tenslotte is de woordenschat eenigszins verschillend van dien van 't B.

Merkwaardig is het, dat sommige eigenaardigheden van het Ampanasch overeenkomen met het dialect van Poe'oe mBoto, dat als ontkenning *are'e*, *ae'e*, *aee* gebruikt en daarom volgens de Bare'e-sprekers een afzonderlijke taal is. Het wordt gesproken in het Z.lijk deel van het B. taalgebied, van den Z. oever van het Meer af. Evenals het Ampanasch gebruikt dit dialect als voorvoegsel van den werkwoordsvorm die oorspr. de vervoegde vorm 3ᵉ pers. mvd. was, maar die nu zoo goed als „passieve" beteekenis heeft, *ra-*, bv. *rakoni* „ze eten het, men eet het, 't wordt gegeten". Deze vorm van 't voorvoegsel, de gewone in alle W. Toradjasche talen en in de O. Tor. Bergtalen, is ook gebruikelijk in het N.lijk deel van het land der To Pebato (N. W. deel van 't B. taalgebied), maar in Z. Pebato en ten O. der Posso-rivier zegt men steeds *nda-*, terwijl het geheel O.lijk gelegen Ampanasch weder *ra-* zegt. De *ra*-stroom loopt dus van Napoe naar Pebato en van Bada' naar Poe'oe mBoto, en komt dan nog in het uiterste O. terug. Het Loinangsch heeft *o-* (uit *ro-*), het Morisch in de meeste dialecten *ro-*, doch ook *ndo-* en *do-*. Het PmB. mist de *h* en heeft dus *mompao* „pootgaten steken", *dodoa* „alleenstaand huis", *taa* „durven", waar het B. zegt: *mompaho*, *dodoha*, *taha*. Verder past het Poe'oe-mBotosch de reduplicatie bij het werkwoord toe, ook waar dit slechts twee lettergrepen heeft; het B. herhaalt in dit geval den stam, dus PmB.

melilindja, Amp. id., B. *melindja-lindja* „wandelen". Het voorn. w. 1e p. enk. is in 't PmB. en Amp. *akoe*, in 't B. *jakoe*. De bez. v.n.w. worden in 't PmB. en Amp. aangehecht in geprenasaleerden vorm, waar dit mogelijk is, dus *anoengkoe*, *anoenta* „van mij, van ons", B. *anoekoe*, *anoeta*. Ten slotte zijn er nog eenige woorden van dagelijksch gebruik, die het PmB. en het Amp. gemeen hebben, doch die in het B. ontbreken of weinig gebruikt worden.

Behalve overeenkomst met het Amp. vertoont het dialect van Poe'oe mBoto gelijkheid met de O. Tor. Bergtalen in het gebruik van *-ngki* als bez. v.n.w. 1e p. excl., ontstaan uit *ngkai*, uit *ngkami*. Eenige bizonder aan het PmB. eigen woorden vindt men in de O. Tor. Bergtalen terug. Dit alles wijst op volksverschuiving in O.lijke richting. Het landschap Bada' ligt op dezelfde Z.B. als het midden van 't Meer; ten Z. van Bada' ligt Rampi', O.lijk daarvan Leboni en verder Rato. Deze drie laatste landschappen spreken dezelfde taal (Lebonisch, *haoewa*'), eene O.Tor. Bergtaal. Rato ligt reeds aan den bovenloop der Kalaena en grenst aan Saloe Maoge, waar men het Poe'oe-mBotosche dialect spreekt. Met de lijn Bada'—Saloe Maoge is dus een boog om de W. en de Z. kust van het Meer beschreven. Eenige geografische namen aan de W. kust van het Meer wijzen ook op afkomst uit de Bergtalen, bv. *Saloe Kaia* „groote rivier" (Bad. *ngka'ia* „groot"), *oedoena* (kaap, B. *ngoedjoenja*), *taipa* (Bad. id., B. *taripa* „mangga").

Omtrent den woordenschat van het P. mBotosch valt nog op te merken, dat deze meer dan elders is beïnvloed door de wisseltaal die bij den landbouw, vooral bij het oogsten, wordt gebruikt. De voorraad wisselwoorden is van ouds in P. mBoto zeer ruim geweest; een aantal van deze wisseltermen zijn ook in de dagelijksche taal gebruikelijk.

Dicht bij het Ampanasch dialect staat dat der To Lalaeo [1]), die een paar dorpen ten Z. W. van Todjo hebben, maar verder N. O. van Todjo wonen, tot aan de rivier Podi. Als ontkenningswoord gebruiken zij *aoende'e*, van welk woord het bestanddeel *a* hetzelfde is als de *a* van het P. mBotosche *are'e*, dus = *ba* „niet". Het bestanddeel *oende'e* is een geprenasaleerde vorm van *re'e* „zijn", terug te vinden in het ontkenningswoord van de priestertaal *bande'e*. Het Lalaeosch dialect staat tusschen het Ampanasch en het B. in, maar nadert meer tot het Ampanasch. Een eigenaardigheid is het gebruik van *more'e* „niet meer" en *pare'e* „nog niet", afkortingen van *bamo re'e* en *bapa re'e*. Het B. zegt *bare'emo*, *bare'epa*, vormingen die ontstaan zijn toen *bare'e* reeds niet meer in *ba* en *re'e* gescheiden werd, terwijl de Lal. uitdrukkingen afkomstig zijn uit den tijd toen *ba* nog zelfstandig was. *More'e* en *pare'e* zijn dus ontkenningen waarvan het ontkennende bestanddeel is verloren gegaan, terwijl het in *aoende'e* tot *a* is verzwakt. Eenigszins ouderwetsch is het Lal. in het gebruik van het prefix *ra-* (L. *nda-*), van enkele vormen met voorvoegsel *i-*, bv. *iganggo* „lepel", gevormd naar analogie van B. *isoejoe*, of met voorslag *i*,

[1]) *lala* is in het B. een verouderd woord voor „rood"; in het dial. der To Lalaeo is het in dien zin nog bekend. De volksnaam beduidt dus „Lieden van het Zonnerood", of „Oosterlingen".

bv. *itojoe* „ei", B. *tojoe*. *Tina* (uit *toeina*) wordt nog in de oude bet. „moeder" gebruikt. De woordenschat bevat evenveel vreemde bestanddeelen als het Strand-Bare'e.

De kuststrook die het gebied der Lalaeo- en Ampana-dialecten vormt, behoorde vroeger tot het rijkje Todjo. De hoofdplaats Todjo, thans een onbeduidend dorp, heeft een eigen dialect, een mengsel van B. met Lalaeosch, eenig Parigisch en een vrij groot aantal Boegineesche woorden. De voormalige vorsten van Todjo beschouwden zich nl. als vasallen van het Boegineesche rijk Bone en hadden hunne huishouding ingericht naar het model van het Bonesche hof. Er waren in het Todjosche dan ook Boegineesche handelaars, die de landstaal spraken, maar met den Boegineeschen klemtoon (op de voorlaatste lettergreep, ook in afgeleide woorden) en deze uitspraak namen de Todjoërs over, bv. *anánja* „zijn kind", Boeg. *anána*, B. *ánanja* [1]). Evenals het Lalaeosch en het Amp. gebruikt het Todjosch het voorvoegsel *ra-* (B. *ra-*, *nda-*) en in den wederkeerigen vorm *si-* (bv. *mosirata*, B. *momberata*), 't welk uit het Parigisch is overgenomen. Als bezittelijk v.n.w. 1e p. mv. excl. gebruikt het Todjosch *kami* en niet *mami*.

Verder W. wordt langs de kust eene taal gesproken, die met Strand-Bare'e is aan te duiden. De hoofdplaats Posso zelf is, vooral sedert de bevestiging van het Nederlandsch gezag (sedert 1905), een verzameloord geworden van Parigiërs, Chineezen, Minahassers, Gorontaleezen, Inl. soldaten en gestraften uit allerlei oorden, die elk op zijne wijze Bare'e en Maleisch spreken, waardoor de taal der omwonende Bare'e-sprekers wordt beïnvloed. Mapane, ten W. van Posso, is eene vestiging van Parigiërs en Paloeërs, die

[1]) Deze uitspraak is overigens in het Bare'e niet onbekend. Ook de To Pada, die vroeger de groote Laa-vlakte bewoonden, thans samengebracht in de dorpen Peleroe, Londi en Lembo nTonara, verplaatsen den klemtoon naar de voorlaatste lettergreep van een met een suffix of met eene enclitica verlengd grondwoord. De oorzaak hiervan kan zijn invloed van het Morisch, dat op dezelfde wijze den klemtoon beweegt. Het gebied van 't B. en dat van 't Morisch grenzen nl. in het landschap Pada aan elkaar en al spreken betrekkelijk weinigen onder de To Pada het Morisch, zij verstaan het toch allen. De To Pada vormen een kleine groep van een 500 zielen; zij stonden vóór de vestiging van het Ned. gezag (1905) onder den Vorst van Mori, die zelf ook Bare'e sprak, maar als Moriër waarschijnlijk den klemtoon op zijn Morisch legde. De inrichting van den stam der To Pada was aristocratisch: weinig vrijen, die zich tegenover de veel talrijker slaven zeer hoog hielden. Allicht hebben dus de Padasche hoofden en vrijen den klemtoon van het Morische hof-Bare'e overgenomen, waardoor deze klemtoon bij den geheelen stam in gebruik is gekomen. Zoo heeft dus in Pada, evenals in Todjo, de veranderde klemtoon niet tot oorzaak de kennis eener taal met anderen klemtoon, maar het gebruik der eigen taal door sprekers eener andere taal. Van de Todjoërs en de Padaërs zeggen de overige Bare'e-sprekers dat zij *montjere-toeoe*, d. i. in hun spreken hetzelfde rythme hebben als drie vrouwen die in hetzelfde blok rijst stampen, [en waarvan de tweede het zware maatdeel aangeeft door een korten krachtigen stamp, het eigenlijke *montjere-toeoe* (de opgaven van het Wdnbk. hiernaar te verbeteren: wanneer 3 of 4 vrouwen samen stampen is het noodzakelijk dat de tweede resp. de tweede en de derde *montjere-toeoe*, opdat de stampers niet op elkaar komen)].

hunne taal blijven spreken. Het Strand-Bare'e is wel degelijk Bare'e te noemen, maar het is in de verschillende deelen van zijn gebied aan verschillende invloeden blootgesteld, die eene beschrijving dezer mengtaal meer uitvoerig dan belangrijk zouden maken. Voor meer bizonderheden verwijs ik naar Tor. III, 29—30 en 72—78.

Het hoofddialect van 't B. is dat der stammen Lage, Kadomboekoe, Rompoe, Tora'oe, Onda'e en Palande. Deze namen worden hoe langer hoe meer tot bloote benamingen van landstreken. Een aantal dorpen uit het Bovenland zijn naar de zeekust verhuisd, om kokospalmen te planten; door het Bestuur wordt met de stam-indeeling geen rekening gehouden en zoo geraakt de bevolking der stammen ten O. van de Posso min of meer door elkaar. Men kan het hoofddialect voor 't gemak Lagesch noemen. Daarnevens staat dan de tongval der bevolking van Pebato, de B. sprekers op den W.oever der Posso.

De verschillen tusschen Lage en Pebato in het grammaticale komen hierop neer:

1. In Lage wordt *da*, de partikel die het Futurum, den Optatief en den Conditionalis aanduidt, met de voorvoegsels *ma-*, *me-* en *mo-* gecontamineerd tot *da-*, *de-*, *do-*, bv. *dandioe* „gaan baden", *delindja* „zullen loopen", *dolega* „gaan spelen", uit *da mandioe, da melindja, da molega.* In Pebato vervallen sommige voorvoegsels na *da*, dat dan van proclitica tot prefix wordt. Vooral met *ra-* (Lage *nda-*) geschiedt dit, bv. *dasamboenika*, uit *da rasamboenika* „'t zal verborgen worden", *djamo koro²nja daloeloe* (uit *da raloeloe*) „men moet maar steeds de rivier volgen". Ook de prefixen *koe-*, *noe-*, *na-* [1]) en *ma-* vervallen dikwijls na *da*, wanneer de zin daardoor niet onduidelijk wordt, bv. *da koeposi woeriri, dainoeka baroe* (= *da koeinoeka* [of *da rainoeka*]) „ik zal alikruiken uitzuigen, om er palmwijn bij te drinken", *be dato'o impia!* (= *da koeto'o* [of *da rato'o*]) „hoe zou ik het niet zeggen?", *jakoe dangkekeni, siko daso'o* (= *da mangkekeni, da maso'o*) „ik zal hem vasthouden, gij moet hem binden", *dakaronga poera* (= *da naka-*) „opdat het spoedig af zij", *ane be kekoele, daroso* (= *da maroso*) „als hij geen rheumatiek heeft, dan zal hij in staat zijn". Hier en daar valt dit gebruik van *da* in L. en P. dus samen.

2. In den 2^en^ pers. mvd. gebruikt L. het voorvoegsel *ndi-*, P. *ni-*.

3. Het voorvoegsel dat oorspr. den 3^en^ pers. mv. aanduidt, maar thans tot onbep. pers. vnw. is geworden, luidt in L. *nda-*, in P. *ra-*.

4. Van de invoegsels *-oem-* en *-in-*, die in 't B. verouderd zijn, hoort men in L. meer voorbeelden dan in P. Intusschen worden in P. de vormen met

[[1]) In § 8, § 290 en elders wordt alleen gesproken over weglating van *ra-* na *da*. Het is dan ook wel waarschijnlijk dat waar *koe-* of *noe-* schijnt te zijn uitgevallen, de werkelijke bedoeling van den spreker is om *ra-* weg te laten, met vervanging dus van „ik" of „gij" door „men" (vgl. § 290). Waar *na-* wordt gesupprimeerd na *da* kan dit voortkomen uit de behoefte om een verondersteld infix *-an-* uit den vorm te verwijderen (vgl. § 181).]

-oem- nog niet beschouwd als stamwoorden; *toemangi* „weenen", *soemomba* „zeilen" gelden daar voor gevormd; L. zegt *motoemangi*, *mosoemomba* en beschouwt de *-oem*-vormen dus als grondwoorden.

5. Van het suffix *-a* (Mal. *-an*), dat in 't B. verouderd is, heeft P. minder voorbeelden dan L.

Een ander *-a* (oorspr. suff. 3e p. mv.), dat in L. in tweeërlei zin wordt gebruikt, is in P. geheel verdwenen. In L. is dit *-a* suffix van den beleefden vorm enk. en mv., bv. *taboa* „ZEd.'s, HEd.'s (en mv.) drinknap". In P. laat men dit *-a* weg, zoodat *tabo* ook „ZEd.'s enz. drinknap" kan beteekenen. Ditzelfde suffix heeft in L. ook de beteekenis „men", bv. *pampotaboa* „het gebruik tot drinknap door men", waarvoor men in P. zegt *pampotabo*. Zie § 207.

6. Het wegvallen van dit *-a* is in de hand gewerkt, doordat de To Pebato weinig slaven hadden en dus minder behoefte hadden aan beleefdheidsvormen. Daaraan is ook toe te schrijven het verdwijnen van *sira* in hun dialect, oorspr. 3e p. mvd., thans in L. enkel beleefdheids-pronomen 3e p. enk. en mv. In P. gebruikt men daarvoor *ntje'e* of *intje'e*.

7. Het P. dialect heeft een vorm der woordherhaling, die de 2e lettergreep van 't herhaalde woord vervangt door *i*, zoodat *lawa-lawa* „tamelijk ver" wordt tot *lailawa*, *mosoe*² „vrij dichtbij" tot *moimosoe*. Dit gebruik is geheel tot P. beperkt.

Ook de woordenschat verschilt eenigszins in L. en P. Dit is voornamelijk toe te schrijven aan de woordwisseling, die in L. van ouds strenger en uitgebreider werd in acht genomen dan in P. De geheele slavenstand, die in L., Onda'e, Palande en Pada talrijker was dan de vrije stand, moest kunstmatig in onderdanigheid gehouden en dus ook in 't spreken tot eerbied gedwongen worden. Daardoor had de woordwisseling veel meer invloed op de dagelijksche taal dan in P., waar dit gebruik alleen door het jongere tegenover het oudere geslacht in acht werd genomen; de weinige slaven stonden ten dezen gelijk met het jongere geslacht. De To Pebato zijn echter veel meer jagers dan de To Lage enz. en hadden daardoor wat meer vaktermen van het jagersbedrijf. De vakwoorden bij den landbouw, het koppensnellen, het zoeken van boschproducten, enz. zijn grootendeels dezelfde in L. en P.

Buiten haar eigenlijk gebied wordt de B.taal nog gesproken langs het stukje zeekust ten O. van Tandjoeng Api tot Balingara; men spreekt daar een Strand-Bare'e van overwegend Ampanasch karakter. In Batoei (O.kust van Midden-Selebes, tegenover 't eiland Peling) spreekt men een soort Ampanasch met de ontkenning *Baha* (vgl. *bara*, ontk. van 't Napoesch, uit *ba* „niet" en *ara* „zijn") en in het ten Z. daarvan gelegen *Sinohoan*, dat evenals Batoei in 't gebied van 't Loinangsch ligt, gebruikt men de ontkenning *ido* of *daido* (waarvan het bestanddeel *do* terugkeert in *ledo*, *edo*, *ado*, *tado*, *laedo*, de ontkenningswoorden van 't Paloesch, Sidondosch, Sibalajasch, Lindoesch, Wotoesch). Deze taalkolonies zullen zeker invloed van 't Loinangsch ondergaan en op den duur bezwijken, evenals de enkele nederzettingen aan de Z.kust der Golf van Tolo, in het gebied van 't Boengkoesch dus, van de

To Kandidi, wier ontkenningswoord *dore'e* luidt (vgl. het bovengen. *ido*). De taal staat hier onder invloed van 't Boengkoesch, maar is toch dezelfde als het Bare'e van Ampana. Hetzelfde geldt van de taal der To Belala, die ten N. en ten Z. van Sakita wonen en de ontkenning *baria* gebruiken. Een weinig N.lijk van het Baria wonen de To Pada, wier ontkenning *nde'e* luidt, eene negatie dus die haar ontkennend bestanddeel heeft verloren. Het woord is verkort uit *aoende'e*; het dialect is dan ook hetzelfde als dat der To Lalaeo. Meer bizonderheden vindt men in Tor. III, 30—32.

Ten slotte moet nog tot de dialecten van het B. worden gerekend de spraak der To Lewonoe, die ten N. van de N.kust der Bone-golf wonen. Hunne taal is in hoofdzaak dezelfde als 't B., maar heeft invloed van 't Wotoesch en 't Boegineesch ondergaan. Hun ontkenningswoord is *iba*, dat, volgens een juiste opmerking van Dr. A. Lafeber, de volle vorm is der afgeknotte ontkenningspartikel *ba*, vgl. Tag. Bik. Mong. *iba* „andere" en B. priestertaal *iba ndia*, *iba nde'e* (ontkenningswoorden). Zie Lafeber, Vergel. Klankleer v. h. Niasisch, bl. 163.

De Bare'e-sprekers hebben nooit eenig letterschrift gekend, zoodat er maar weinig is dat ons trekken van een vroeger beeld der taal kan geven. Woordenlijsten als die van A. J. F. Jansen (Tijdschr. Bat. Gen. IV, 521—548) van 1855 van het Togiansch en die van Von Rosenberg (Reistochten in de afdeeling Gorontalo, bl. 121, 122) van 1864, eveneens van het Togiansch, en de prozastukjes van Riedel (Verh. Bat. Gen. dl. XXXIII, 34—38) van 1868 kan men natuurlijk geen bronnen voor de oude taal noemen. Geografische benamingen, persoonsnamen, oudere vormen uit de verwante talen en uit de priestertaal en sommige wisseltermen zijn thans nog de eenige overblijfsels uit een vroeger tijdperk der taal, behalve dan de archaïsmen die de huidige taal nog heeft bewaard. Ze leeren ons het volgende:

De taal heeft vroeger alle medeklinkers die zij thans bezit, tot sluiters gehad, behalve de palatalen, *h*, *j* en *w*. Eer de consonantische sluiters afvielen zijn ze, 't zij alle, 't zij voor een deel, uitgesproken met *i*, om ze klinkend te maken, maar de klemtoon heeft zich door de uitbreiding met deze lettergreep niet verplaatst; dit heeft het afvallen van die lettergreep, feitelijk van den sluiter, bevorderd (vgl. § 9).

Van de woorden die thans met een klinker beginnen, hebben vele een vroegere aanvangsconsonant verloren. Van bijna alle medeklinkers is aan te toonen dat zij hier en daar als beginners zijn weggevallen.

De *j* is vroeger door overgang tot *dj*, door samentrekking met *a* of door vocaliseering veelal weggewerkt, maar later weder ingeslopen doordat *l* vaak tot *j* is geworden.

De huidige vertegenwoordigers van den typischen klank der R-G-H-wet zijn ontstaan uit *r*, die *g* is geworden en ten slotte weggevallen. Die der R-L-D-wet zijn ontstaan uit eene *r*, die deels gebleven is, deels tot *j* is geworden, welke klank weder op verschillende wijzen is behandeld (zie § 46 en 47).

De *ĕ* is althans voor een deel *a* geweest eer zij in *o* overging.

Als levende voorvoegsels heeft de taal gekend *i-* (instrumentaal), *ko-*, *li-*, *pi-*, *ta-*, *ti-*, *soe-*, *tara-*, die thans verouderd zijn.

Het voorvoegsel *ra-*, *nda-* heeft vroeger den 3den pers. mvd. aangeduid.

Levende invoegsels zijn geweest *-oem-* en *-in-*, levende achtervoegsels *-an*, *-on* en *-agi*.

De taal heeft een lidwoord *e* gehad, dat volgde op het bepaalde woord.

De vorming van werktuignamen door reduplicatie is bekend geweest.

Een grooten invloed op den woordenschat der taal heeft de woordwisseling uitgeoefend. Het gebruik om een aantal woorden geheel of gedeeltelijk te vervangen door andere, die hetzelfde kunnen uitdrukken, maar een anderen klank hebben, wortelt in de vóór-animistische voorstellingen. Evenals de geluiden van dieren heeft de klank der menschelijke stem magische kracht en zoo kunnen ook de woorden die men spreekt door hun magisch vermogen kwaad teweegbrengen. Namen van familieleden van een ouder geslacht, die dus de kracht hebben den geroepene te doen komen, te doen omzien, bang te maken, te doen schrikken, wakker te maken, moeten vermeden worden; het uitspreken dier namen maakt de aldus genoemden boos. Vele namen zijn aan dingen van het dagelijksch leven ontleend; wie die namen vermijdt tegenover de menschen die ze dragen, behoort dit ook te doen als hij van de dingen spreekt die zoo heeten. En daar het de klank der woorden is die ze gevaarlijk maakt, zoo moeten ook gedeelten van gevaarlijke woorden vermeden worden. Heet iemand *Oejoeë* „eerstgeborene", dan behooren degenen die dezen naam en dus ook in 't algemeen dit woord niet uitspreken, eveneens *oejoe* „eerste" en *oeë* „water" te vermijden. Ook al hebben de woorden *oejoeë* en *oeë* niets met elkaar te maken, wanneer de klank van het eene woord gevaarlijk is, dan is die van het andere het eveneens.

De invloed der woordwisseling is vooral deze, dat daardoor een groot aantal oude woorden in de taal zijn blijven leven, die anders zouden verloren zijn gegaan, want men heeft voor vele dingen twee of meer namen noodig. Woorden als *balawo* „muis", *bangkele* „vrouw", *daga* „zee", *gonawe* „water", *iagi* „maan", synoniemen van *walesoe, we'a, tasi, oeë, woeja* zouden in het B. zeker niet zijn bewaard en algemeen bekend gebleven, als ze niet telkens noodig waren voor degenen die de eigenlijke namen niet mogen gebruiken. Het spreekt vanzelf, dat dit gebruik ook vreemde woorden in de taal heeft doen opnemen, wanneer er geen synoniem voorhanden was van een te vermijden woord, of niet anders dan een dat eveneens een gevaarlijken klank had voor den spreker. Verder heeft het soms onnauwkeurigheid in de hand gewerkt, omdat men verboden woorden heeft vervangen door niet geheel synonieme termen. Als wisselwoorden van *watoe* „steen" worden bv. gebruikt *koemapa* „grot", *pangasa* „slijpsteen", *roka* „klipsteen", zoodat men *wojo watoe* „steen-bamboe" (de hardste inheemsche soort) *wojo koemapa* „grot-bamboe" kan hooren noemen.

Bizonderheden over de wisseltaal geeft Tor. III, 52—62.

De taal waarin de litanie der priesteressen is gedicht, staat buiten de taal

van het dagelijksch leven. Op zich zelf vormt ze een belangrijk taalverschijnsel, maar zij moet buiten de spraakkunst der gewone taal behandeld worden, omdat ze in wezen eene kunstmatige taal is. Er zijn natuurlijk ook woorden uit deze priestertaal (eig. priesteressen-taal) in de gewone taal overgegaan, bv. het woord *tadoe* (meestal *tadoenja*) „priesteres", identiek met 't B. *tawoe* „het dikke, onderste gedeelte van een boomstam" en daarom syn. met *poe'oe* „onderste deel van den stam, grondslag, de persoon of zaak op welke het aankomt"; verder enkele namen van geesten, zooals *woerake, walilajo.* Wanneer het noodig is, ontleent men bij het dichten en bij het gebruik van wisseltermen ook wel woorden aan de priestertaal, maar niet iedereen is daarvan op de hoogte, want eene eenigszins uitgebreide kennis van de priestertaal hebben slechts weinigen. Wel worden vaak eigennamen aan de priestertaal ontleend, omdat men dikwijls aan eene priesteres vraagt om een kind een naam te geven. In 't algemeen echter heeft de priestertaal op de gewone taal weinig invloed gehad.

Vreemde woorden worden sinds de vestiging van het Nederlandsch gezag vrij veel in het B. opgenomen. Voordien waren de vreemde woorden in het B. niet talrijk te noemen. De invloed van het Maleisch, die voor een 25 jaar nog gering was, neemt zeer snel toe. Minahassers, die als bestuursassistenten zich onder de Toradjas bewegen, handelaars die zich liefst in 't Maleisch uitdrukken, vreemdelingen van allerlei landaard die zich aan de zeekust nederzetten, het onderwijs in 't Maleisch in de hoogere klassen der dorpsscholen, en de meening van het jongere geslacht, dat het gebruik van Maleische woorden een hoogeren trap van ontwikkeling te zien geeft, dit alles bevordert het indringen van Maleische (in 't bizonder Moluksch-Maleische) woorden in het B.

De vreemde woorden die vroeger in het B. zijn gedrongen, zijn voornamelijk Boegineesche en Parigische. Over den invloed van het Boegineesch op het dialect van Todjo is reeds boven gesproken. Aan de Z.kust der Tominibocht is de invloed van het Parigisch vrij sterk; de Parigiërs zijn voor een deel handelaren en verbreiders van den Islam en doen daardoor ook hunne taal invloed uitoefenen. Het Parigisch zelf staat weder onder invloed van het Boegineesch en zoo zijn er in het Strand-B. een aantal Boegineesche woorden in den Parigischen vorm (bv. met gemedialiseerde prenasale klanken: *ngg, mb, ndj* uit *ngk, mp, ntj*) te vinden.

De invloed van het Boegineesch laat zich het meest gevoelen in 't Z. van het gebied der B. taal, waar het P.mBotosch dialect (biz. dat van Saloe Maoge en Lewonoe) dicht tot de N. kust der Bone-golf nadert. Tot aan de Z. kust van het Meer plachten de gezantschappen van Loewoe' te komen; wat ten N. daarvan lag, werd slechts schaars door Boegineezen bezocht. De handelaars die daar kwamen waren meestal Parigiërs en Paloeërs.

Aan het Strand-B. heeft het Boeg. geschonken de woorden die op den Islam betrekking hebben, waaronder ook zijn te rekenen de namen van dingen

uit het Boegineesche Heidendom, die in den Islam zijn opgenomen; voorts de namen van schepen en scheepstuig en de namen van zeevisschen. De Toradjas zijn in 't geheel geen varensgasten. Zij kennen slechts ééne soort van vaartuigen en maken van de zeevisscherij tot nog toe maar weinig werk. De meeste Toradjas kennen slechts weinig namen van zeevisschen; dat er onder de strandbewoners Toradjasche mannen zijn die een aantal zeevisschen bij name kennen, is nauwelijks een reden om zulke vischnamen tot den woordenschat van het B. te rekenen. Ook in de taal van 't binnenland zijn doorgedrongen de namen voor geweren en onderdeelen, van metalen werktuigen, munten en ingevoerde koopwaren en genotmiddelen, behalve nog eenige meer algemeene woorden. Bizonderheden zijn te vinden in Tor. III, 72—78.

Over den invloed van het Parigisch, die vooral het Strand-B. geldt, zie men Tor. III, 78, en over de uit het Makassaarsch, Ternataansch en Nederlandsch overgenomen woorden ibid. 79—81.

De invloed van het Morisch, de O.lijke buurtaal van het B., dient hier wat uitvoeriger te worden besproken, omdat in Tor. III daarvan te weinig is gezegd.

[De invloed van de Moriërs op de Bare'e-sprekers valt in de eerste plaats op te merken in de ethnografie. Dat het groote doodenfeest (*tengke*) uit Mori afkomstig moet zijn, is reeds meermalen uitgesproken (o.a. Tor. II, bl. 127 v. en 132, en Tor. III, bl. 646 en 657) en aan geen twijfel onderhevig. De naam van dit feest is Morisch, evenals die van de houten maskers die aan de pakken met doodsbeenderen werden bevestigd, nl. *pemia*, in het Morisch „pop die een doode voorstelt" (vgl. Tor. II, 143), zooals die ook op graven worden of werden geplaatst. In de op dit feest gebruikte zangen is de Morische inslag onmiskenbaar. Waarschijnlijk is ook het woord *sánggori*, een palingvormig versiersel dat de mannelijke doodenpoppen op het hoofd kregen, uit het Morisch overgenomen (het accent moet dan versprongen zijn).

Een ander gebruik dat uit Mori afkomstig is, is het z.g.n. *tela'a*, dat in Onda'e wel in de plaats treedt van het met minder ceremonieel gepaard gaande *memania*, het brengen van het eerste bezoek aan de schoonouders door een pas gehuwde vrouw [1]).

Tot de wisseltermen behooren: *padole* „palmiet", *lintago* „lijfband", *rowai* (Mor. *irowai*) „vrouw" (ten O. v. h. Meer), *oewoi* (PmB.) „water"; misschien is ook *kotoeo* of *toeo*, een wisselwoord voor „sirih", aan het Morisch ontleend.

Andere uit het Morisch afkomstige woorden zijn: *oeloe*[2] „helm, koperen stormhoed", *sabengke* „lans met breed lemmet, dat ook aan elke zijde een punt heeft", *sadawa* „kruitdamp, kruit, rook" (uit het Mor. of Boengk.), *pongkano* „de pitten van komkommers, pompoenen en watermeloenen, die men bij het rijstplanten op de zaairijst legt om aan deze een voordeeligen groei te verzekeren", *pongasi* (door het Mor. uit Mal. *pĕngasih*) „gegiste drank, uit kleefrijst bereid, rijstebier", *inia* „dorp", in sommige plaatsnamen, *mia* (Mor.

[1]) In het Wdnbk. is dit woord onjuist verklaard: niet de schoonouders, maar de schoondochter is het die *tela'a*, lett. „komt te treden", nl. in het huis harer schoonouders.

„mensch"), in *mia*² „in denzelfden vorm, van hetzelfde uiterlijk, onveranderd", en *po'ia* „verblijfplaats". Het laatste woord behoort weer tot het dialect van PmB., dat ook in andere opzichten aanrakingspunten met het Mor. vertoont, die het gewone B. niet heeft.]

Van invloed van Hindoes of Hindoe-Javanen heb ik nooit iets kunnen bemerken. Woorden die uit het Sanskrit stammen zijn natuurlijk wel in het B. opgenomen, maar altoos door eene of meer andere talen heen. Een woord als *wana*, een zeer gewone benaming voor „woud", zou op Skr. invloed kunnen wijzen, maar het is mijne meening dat dit woord is ontstaan uit de samenstelling *wana jopo* „het diepste van 't woud", zooals *ira* „blad" is ontstaan uit *rira ngkadjoe* „in de boomen". *Wana* is dan de oudere vorm van het nu nog gebruikelijke *wono*. Volgens de Nāgarakĕrtāgama heeft Loewoek in de 2e helft der 14e eeuw tot de onderhoorigheden van Madjapahit behoord. Hetzij dit het rijk Loewoe' is (de volgorde waarin de namen Bantajan, Makasĕr, Loewoek, Salaja voorkomen kan dit doen denken), hetzij (wat voor waarschijnlijker gehouden wordt) Loewoek dat gelegen is op de kust van Selebes tegenover de Banggai-eilanden, die ook onder Madjapahit behoorden, de aanraking der Hindoe-Javanen zal zich niet tot het binnenland hebben uitgestrekt. Noch van af de Z.kust, noch van af de O.kust is de taal van het Toradja-land met die der Hindoe-Javanen in aanraking geweest.

Over de letterkunde der B. taal is uitvoerig gesproken in Tor. III. Wanneer van de proza-letterkunde nog meer zal zijn uitgegeven dan tot nu toe heeft kunnen geschieden, dan zal het blijken dat de vormen der B. taal de sprekers in staat stellen zich bondig, pittig, sierlijk en geestig uit te drukken. Zoowel de vervoegde vormen van 't werkwoord als het gebruik der nomina verbalia, de conjunctief-vormen en het tot „abstracta" substantiveeren van korte zindeelen zijn goede middelen tot duidelijke en kernachtige uitdrukking der gedachten, terwijl het aanwenden van interjectionale tusschenvoegsels, vergelijkingen en overdrachtelijke gezegden aan den stijl een groote levendigheid schenken. Goede redenaars en vertellers zijn onder de Toradjasche mannen en vrouwen niet zeldzaam; naar hen te luisteren geeft literair genot. Wie eene goed voorgedragen beschrijving van een avontuur op de jacht of bij het koppensnellen kan volgen, zal aan den zegsman geen letterkundig talent ontzeggen.

Hooge en lage taal kent het B. niet. Het eenige woord dat aan een Javaanschen kromo-vorm doet denken, is *mania*, dat mogelijk staat voor *manoea*, zie § 11.

Beleefdheidsvormen zijn natuurlijk aanwezig; tegenover de oudere generaties gebruikt men de meervoudsvormen der pers. voornaamwoorden als beleefd enkelvoud. Ook het gebruik van wisseltermen geschiedt thans hoofdzakelijk uit beleefdheid.

HOOFDSTUK I.

KLANKLEER.

§ 1. Schrift en spelling.

De klanken van het B. kunnen afgebeeld worden met de volgende enkelvoudige en samengestelde letterteekens: *a, b, d, dj, e, g, h, i, j, k, l, m, mb, mp, n, nd, ndj, ng, ngg, ngk, nj, nt, njt, o, oe, p, r, s, t, w* en '. Dit laatste teeken stelt den stuiter of onvolkomen sluiter (hamzah) voor.

Het afbeelden der klanken en de spelling der woorden is in overeenstemming gebracht met het voor het Maleisch aangenomen systeem. Op de scholen wordt in de hoogste klassen Maleisch onderwezen; de leerlingen behoeven dus geen nieuw spelsysteem voor het Maleisch te leeren gebruiken. Wel is onze schrijfwijze van klanken als *ngk, ndj, ntj* voor de Toradjas te analytisch en daardoor te omslachtig; zij zouden voor *dj, ng, nj* één teeken wenschen en de prenasaleering willen aangeduid zien door een klein merk aan het letterteeken, zooals bv. de *mp* in het Boeg. schrift is onderscheiden van de *p*. Uit zich zelf schrijven Tor. kinderen de prenasaleering vaak niet, dus *djopo* voor *djompo* (afsluiten), *koka* voor *kongka* (kiekendief), *daga* voor *dangga* (niet flink), *leba* voor *lemba* (vlakte), zelfs *tosi* voor *tontji* (vogel), daar *ntj* uit prenasaleering van *s* is ontstaan. Een Tor. kind weet zeer goed dat *mp* voorstelt een *p*, die voor 't eerste gedeelte door den neus wordt uitgesproken; dit aan te duiden met een geheel letterteeken vindt het omslachtig. Zelfs het aanduiden der klinkers door afzonderlijke letters is niet naar de begrippen der Toradjas. Eene lettergreep is het kleinste taaldeel dat zij zich voorstellen; naar hunne opvatting zou elk letterteeken eene syllabe moeten afbeelden; de klinkers zouden aanhangsels der medeklinkers moeten zijn. Een schrift als het Boegineesche leeren zij spoediger dan het Latijnsche.

[Wat de „angka doea", een boven den regel geplaatste kleine 2, betreft, als vaste regel is aangenomen deze alleen te gebruiken wanneer de twee voorafgaande lettergrepen in haar geheel herhaald worden, dus *maroo*² (*marooroo*), *kangkoele*² (*kangkoelengkoele*), *kaoenda*² (*kaoendaoenda*), *me'oto*²*saka* (*me-'oto'otosaka*), enz. Doch *sandeme sandeme* mag niet met een „angka doea" geschreven worden.]

Tweeklanken kent het B. niet; twee opeenvolgende klinkerteekens behooren tot twee verschillende lettergrepen, behalve dan *oe*, voor welke schrijfwijze het teeken *u* moest opgeofferd worden. Waar elkaar onmiddellijk volgende *o* en *e* tot verschillende lettergrepen behooren moet *oë* geschreven worden, bv. *loë* „hangen", dat evenzeer tweelettergrepig is als *lo'e* „knap".

In woorden als *oeë* (water), *oeëloe* (speeksel) is het deelteeken feitelijk onnoodig; *oe* stelt steeds den klank *oe* van Ned. „toe" voor.

§ 2. Indeeling der klanken.

De door genoemde letters voorgestelde klanken laten zich aldus indeelen:

Klinkers:
Velaar: *a.*
Palataal: *e, i.*
Labiaal: *o, oe.*

Halfklinkers:
Palataal: *j.*
Labiaal: *w.*

Medeklinkers:
Explosieve Consonanten, met hare geprenasaleerde variëteiten:
Velaren: *k, ngk, g, ngg.*
Labialen: *p, mp, b, mb.*
Supradentalen: *t, nt, d, nd.*
Palatalen: *ntj, dj, ndj.*
Faucaal: ' (hamzah).
Liquidae: *l, r.*
Nasalen:
Velaar: *ng.*
Labiaal: *m.*
Supradentaal: *n.*
Palataal: *nj.*
Sibilant: *s.*
Spirant: *h* (ontbreekt in 't PmB.).

§ 3. Uitspraak der klanken.

Klinkers. Van lange en korte klinkers kan niet gesproken worden. Waar de uitspraak van een klinker den tijd vereischt die voor twee lettergrepen noodig is, zou het onjuist zijn, als men van een langen klinker sprak; men heeft hier te doen met twee opeenvolgende klinkers, zonder scheidende consonant. Dit komt zeer duidelijk uit in dichtregels als de volgende, die elk 8 lettergrepen tellen:

da koesogimo tanondo, ik zal het verlangen terugdringen
ri ndare ngkaroo-roo, naar het dorp waar ik woon.

Men ziet dat *roo,* het laatste woord van den tweeden regel, rijmt op *nondo* van den eersten regel. In het B. rijmen nl. alleen de klinkers van de beide laatste lettergrepen der regels op elkaar.

In enkele streken voegt men tusschen twee gelijke klinkers, die op elkaar volgen en dus steeds twee lettergrepen vormen, eene bilabiale *w* in, dus

malawa voor *malaa* (schaarsch), *manewe* voor *manee* (zwaar), *masiwi* voor *masii* (boosaardig), *telowo* voor *teloo* (geslonken), *meroewoe* voor *meroeoe* (overtreffend). Er zijn dus wel „dubbele" klinkers, maar geen lange klinkers.

Ook waar een klinker gerekt wordt, geldt hij voor twee lettergrepen. Roepwoorden als *boo! ee!* kunnen ook tot 3 of meer lettergrepen gerekt worden.

De klinkers staan niet in gesloten lettergrepen, daar iedere syllabe open is; toch hebben sommige klinkers vóór *m, ng, nj* en de geprenasaleerde klanken een meer gesloten uitspraak, en een meer heldere dan gewoonlijk als zij vóór andere klinkers staan.

a gevolgd door een klinker of een medeklinker, behalve *ng, nj* of een geprenasaleerden klank, klinkt als de Mal. *a* van *batoe, aboe, anoe, kajoe,* bv. *watoe* „steen", *awoe* „stof, asch", *anoe* „dinges", *kadjoe* „boom". Dit is de open uitspraak der *a,* die ook vóór klinkers gehoord wordt, bv. *toraa* (aardvrucht), *jae* „geleding", *dai* „gedroogd vleesch", *pao* (soort mangga), *laoe* (daar), vóór hamzah, bv. *sa'e* „sommige", *pa'i* „bitter", en vóór *k, t, p* als de volgende lettergreep *i* heeft, bv. *laki* „mannetjes-dier", *waki* (soort mand), *kati* „draagzetel", *pati* „bloemen afplukken", *tapi* „laag, rij", *kapi* „klapwieken". In *morapi* „tweeling", met doffe *a,* en *merapi* „vragen", met heldere *a,* die beide van denzelfden stam *rapi* komen, moet de invloed der voorafgaande klinkers, resp. *o* en *e,* het verschil in de uitspraak der *a* hebben bewerkt.

De meer doffe of half gesloten uitspraak is die van de *a* in Mal. *kampoeng, tandjoeng.* Zij komt voor waar de *a* een geprenasaleerden klank voorafgaat, bv. *kando* „reiger", *dampo* „sluiten", *kambi* „hoeden", *karandji* „mand", *sangkoe* „opscheppen", *dangga* „niet flink", *gantji* „tol". Verder vóór *ng* en *nj,* bv. *nganga* „inwendige mond", *rangi'i* „zand", *banja* „geenszins", *pelanja* „zijne huid", en vóór *m, k, t, p,* als de *a* den klemtoon heeft, meestal als de volgende lettergreep ook *a* heeft, bv. *djama* „aanraken", *karama* „vinger", *waka* „spoor", *kata* „jeuk", *lapa* „loslaten", doch *maramoe* „warm", *bakoe* „teerkost", *mate* „dood", *rapoe* „haard", *kami* „wij (excl.)".

De *e* komt in drie uitspraken voor. De eerste kan men in het Ned. bereiken, indien men den *i*-klank van „ik" gerekt of de *ee* van „leeren" kort uitspreekt. Een woord als *walesoe* „muis" zou men kunnen spellen *walissoe;* indien dan de uitspraak der *i* een weinig naar *e* zweemde, zou zij juist zijn. Het is de Maleische *e* van *memang, esok.* Voorbeelden: *le'e* „hals", *epe* „gevoelen", *mepone* „trap opgaan", *manee* „zwaar", *sese* „bloem". Zeer dicht bij bovengenoemden *i*-klank staat de *e* in *mapeni* „hard" en *wengi* „nacht"; vgl. § 19.

De meer doffe of half gesloten uitspraak komt voor waar de *e* den klemtoon heeft en gevolgd wordt door *ng, nj* of een geprenasaleerden klank. De *e* klinkt daar als in Ned. „klem, steng", bv. *engo* „neus", *njenje* „gonzen", *lengko* „bewegen", *denggo* „krom", *lempo* „oversteken", *lemba* „baadje", *kenta* „samenhangen", *lenda* „hanekam", *sentja* „inhakken", *endje* „fraai". Waar echter de *e* niet geklemtoond is, wanneer bv. bij een woord dat

op *e* uitgaat het suffix *-nja* wordt aangevoegd, verandert de uitspraak der *e* niet, bv. *pale* „hand", *pálenja* „zijne hand"; beide *e*'s zijn de eerstgenoemde. Zoo blijft dus ook in het dialect van P.mBoto, waar de pronominale suffixen *ngki, nta, nda* voorkomen, de uitspraak der *e* waarop een woord uitgaat, bij aanhechting dezer achtervoegsels helder, bv. *palengki, palenta* „onze handen", *palenda* „ZEd.'s hand". Ook wanneer een op *e* uitgaand voorvoegsel wordt gevoegd voor een stam die met een geprenasaleerden klank begint, behoudt dus de *e* den klank der eerstgenoemde *e*, bv. *mentjili* „duiken", *mempone* „opklimmen", *mendoeli* „komkommer", *mengkambi* „zich verbreeden", met heldere *e*; evenzoo blijft, wanneer een met *ng, nj* of geprenasaleerden klank beginnend en op *e* uitgaand woord herhaald wordt, de oorspronkelijke klank dezer *e* in het eerste lid der herhaling behouden, bv. *kanjenje-njenje* „gonzend", *kangenge-ngenge* „drenzend", *kanggengge-nggengge* „wellustig", *kantjonde-ntjonde* „aldoor snuivend". Staat *e* echter voor de genoemde medeklinkers in een lettergreep die een bijtoon heeft, omdat ze twee plaatsen vóór de geklemtoonde lettergreep staat, dan heeft zij den klank der *e* in de geklemtoonde syllabe, bv. *mengkojoejoe* „zich oprollen", *mendjololo* „kruipen", *mentoemboli* „met het bovenste gedeelte naar beneden".

De derde uitspraak der *e* komt voor waar een klinker (behalve *e*) onmiddellijk op de *e* volgt. Deze *e* klinkt als de eerste *e* in Ned. „leven". Het is de glijklank *j*, die zich ontwikkelt tusschen *e* en volgende *a, i, o, oe*, welke deze uitspraak ten gevolge heeft. Voorbeelden: *ea* „schaamte", *malei* „rood", *eo* „zon", *eoe* (srt. spinazie).

De *i* komt slechts in éene uitspraak voor, die der Mal. *i* in *sĕdikit*, die der Ned. in „niet". Een klank als de *i* van Ned. „ik" kent het B. niet. Voorbeelden: *ili* „stroomen", *ingki* „bij beetjes doen", *lintjoe* „kamer", *impo* „gif", *imba* „tellen", *inda* „schuld", *lindoegi* „aardbeving", *rii* „roef!"

De *o* heeft dezelfde drie variëteiten van uitspraak als de *e*. De eerste is die der *o* van Mal. *tolak*; in het Ned. is zij te hooren, wanneer men de *o* van „schop" een weinig gerekt en open uitspreekt. Voorbeelden: *soko* „pakken", *ota* „kaf", *lo'e* „knap", *oti* „geslonken", *lodoe* „schudden".

Vóór *ng, nj* en de geprenasaleerde klanken klinkt *o* doffer dan de bovengenoemde klank, nl. als de *o* in Ned. „lonk". Voorbeelden: *wongo* „ondeugend", *manjonjo* (srt. rups), *jondo* „brug", *longko* „ruim", *lompoe* „wild", *sombi* „aanpunten", *ongga* „vriendin", *bontje* „rijstepap".

Een derde uitspraak der *o* wordt gehoord wanneer op dezen klank onmiddellijk een andere klinker volgt. In dit geval klinkt de *o* als die in Ned. „loven". De oorzaak van deze uitspraak is de zachte glijklank *w* (bilabiaal), die zich ontwikkelt tusschen *o* en een volgenden klinker. Voorbeelden: *soa* „leeg", *soë* „schommel", *soi* (een plant), *booe* (srt. visch). Voor een ongeoefend oor klinkt dit laatste woord als *boo* (Ned. uitspraak). Een Tor. kind, dat men *Njo* (Ned. uitspr., verk. v. *sinjo*) wilde noemen, kreeg den naam *Njooe*.

De *oe* is in uitspraak overal gelijk aan de *oe* van Ned. „moeder", bv. *oene* „kern", *oendjoepi* „streelen", *oea* „pees", *roeoe* „roef!"

H a l f k l i n k e r s. De palatale semivocaal *j* komt voor aan 't begin der woorden, vóór *a*, *o* en *oe*, en klinkt dan niet geheel als de Ned. *j*, maar met een lichten voorslag, alsof er een vluchtige *i*-klank werd voorgevormd. Bij een woord als *jondo* „brug" kan men twijfelen of men soms *iondo* hoort, terwijl *iajoe* „rijststamper" als *jajoe* kan gehoord worden; intusschen: *jondo* heeft 2, *iajoe* 3 lettergrepen. In 't midden van een woord is *j* tusschen *a*, *o* of *oe* aan den eenen en *a*, *o* of *oe* aan den anderen kant geheel gelijk aan de Ned. *j*. Vóór *e* of *i* komt *j* zoo goed als niet voor. De *j* die zich ontwikkelt tusschen *e* en een volgende lettergreep *a*, *i*, *o* of *oe* en tusschen *i* en een volgende *a*, *e*, *o* of *oe* is een glijklank, die in de spelling niet behoeft uitgedrukt te worden.

De *w* is dentilabiaal: bij de uitspraak raken de boventanden de onderlip; bij nadrukkelijk spreken nadert de uitspraak die eener zachte Ned. *v*. De bilabiale *w*, die zich als glijklank ontwikkelt tusschen *oe* en een volgenden klinker (behalve *oe*) en minder duidelijk tusschen *o* en een volgenden klinker (behalve *o*) behoeft in de spelling niet te worden uitgedrukt. Zeer duidelijk hoorbaar is dan ook het verschil tusschen *soeë* „mededoen met anderen" en *soewe* „met vuur in aanraking brengen", tusschen *oeë* „water" en *oewe* „afwennen", tusschen *oea* „pees" en *oewa* „grijs haar", tusschen *soa* „ledig", *toë* (een boom), *soi* (een plant) en *sowa* „uitkomend", *towe* „liefde", *sowi* „oogstmesje".

Geprenasaleerd wordt *w* steeds tot *mb*.

M e d e k l i n k e r s. Alle medeklinkers kunnen als beginners der aanvangssyllabe of van eene andere lettergreep in een woord optreden. Daar de woorden in het B. alleen uit open lettergrepen bestaan, komen de medeklinkers alleen voor als beginners eener lettergreep, 't zij aan den aanvang van een woord of niet. In het laatste geval staan ze dus steeds tusschen twee klinkers in.

De velare klanken *k* en *g* en hunne geprenasaleerde variëteiten *ngk* en *ngg* verschillen niet van de Mal. klanken die op dezelfde wijze worden geschreven. Niet alleen *k* en *g*, maar ook *ngk* en *ngg* komen voor als woordbeginners, bv. *ngkai* „grootvader", *ngkaja* „schaduw", *nggade*, *nggasi* „spookaap"; in eene niet-eerste lettergreep: *bangke* „groot", *dangga* „krachteloos"; in opeenvolgende syllaben: *kangkangka-ngkangka* „aldoor krabbende", *kanggengge-nggengge* „wellustig".

Ook *p*, *b* en *mp*, *mb* komen geheel overeen met de Maleische *p* enz. Voorbeelden van *mp* als woordbeginner zijn: *mpintja* „slechts", *mpotimali*[2] „aan weerszijden"; in eene niet-eerste lettergreep: *lompe* „heup", *djompo* „afsluiten"; in opeenvolgende syllaben: *sampimpi-mpimpi* „van dezelfde landstreek". Van *mb*: *mbogo* „kokostor", *limba* „verhuizen", *mbamba* „leugen". Veel vaker is *mb* prenasaleering van *w* dan van *b*; zie hierover § 32.

De supradentale klanken *t*, *d* en *nt*, *nd* worden iets hooger gevormd dan de Nederlandsche, met de tong tegen de wortels der boventanden. Voorbeelden van *nt* en *nd* als woordbeginners zijn: *ntano* „dus", *ntoedjoe* (soort

riet), *ndate* „boven", *ndoeë-ndoeë* (srt. spinazie); in eene niet-eerste lettergreep: *lanto* „drijven", *onto* „ophouden", *tende* „opgooien", *sondo* „veel"; in opeenvolgende syllaben: *kantinti-ntinti* „er maar op los slaande", *kandende-ndende* „bevende".

Veel vaker is *nd* prenasaleering van *r* dan van *d*. Zie hierover § 36. Soms hoort men eene uitspraak van de *nd*, welke herinnert aan die van den klank die in de spelling van het Niassisch met *ndr* wordt aangeduid, maar deze uitspraak wordt als kromspraak beschouwd.

De palatalen *dj* en *ndj* komen veel voor; ze worden zonder gesis uitgesproken, met het midden der tong tegen 't harde gehemelte. Voorbeelden van *dj* als woordbeginner: *djole* „maïs", *djela* „aangekomen"; in eene niet-eerste lettergreep: *kadjoe* „boom", *podjo* „willen". Voorbeelden van *ndj* als woordbeginner zijn: *ndjo'oe* „heengaan", *ndjaoe* „daar"; in eene niet-eerste lettergreep: *lindja* „gaan", *toendjoe* „in brand steken"; in opeenvolgende syllaben is *ndj* zeldzaam; een voorbeeld is *kandjoendjoe-ndjoendjoe* „aldoor in den grond wroetende". De *ntj* is geen prenasaleering van *tj*, want een palatale tenuis bestaat niet in 't B.; deze klank is de geprenasaleerde vorm van *s*; *soesoe* is „borst", *oeë* „water, sap", *oeë ntjoesoe* is „melk" (uit *oeë n soesoe*); uit *mata n sopoe* wordt *mata ntjopoe* „pijl van 't blaasroer". Als beginner van een woord komt *ntj* het allermeest voor in het tweede lid eener samenstelling, zelden in een zelfstandig woord; een voorbeeld van dit laatste is *ntjoeoe*, geprenasaleerde (intensieve) vorm van *soeoe*, waarmee een suizend geluid wordt weergegeven. Voorbeelden van *ntj* in opeenvolgende lettergrepen zijn: *santjoentjoe-ntjoentjoe* „tot denzelfden troep behoorende", *mata ntjintji* „steen in een ring".

Hamzah ('), door vernauwing van 't strottenhoofd gevormd, is de faucale inzet van een vocaal, die in het B. geen ander karakter heeft dan in 't Ned. Elke klinker begint met hamzah; het teeken kan dus als beginner van elk woord dat in 't Latijnsche schrift met een klinker aanvangt, achterwege blijven. In 't B. wordt ' derhalve alleen geschreven, waar zij eene niet-beginlettergreep opent en dus tusschen twee klinkers komt te staan. Zij klinkt daar als de ongeschreven consonant tusschen de *e* en de *a* van het Ned. woord „geacht". Voorbeelden: *wa'a* „alles", *we'a* „vrouw", *si'a* „hij", *so'o* „band", *dja'i* „familie".

Liquidae. De *l* en de *r* komen slechts in ééne uitspraak voor. De *l* is in 't B. evenzeer infrapalataal als in 't Ned. De *r* wordt niet zoo dicht bij de huig uitgesproken als vaak in 't Ned. geschiedt; de klank wordt in 't B. met de punt der tong gevormd en nadert dus meer de *l* dan bij de uvulare uitspraak. Er komen natuurlijk individueele verschillen voor bij de uitspraak der *r*, maar in 't algemeen is deze cerebraal.

Geprenasaleerde *r* wordt steeds *nd*; woorden als *reme* „zon", *rioe* „baden" worden bij prenasaleering *mata ndeme* „zonneschijf", *mandioe* „badende".

Nasalen. De klanken *m*, *n*, *ng*, *nj* onderscheiden zich in uitspraak niet van de Maleische. De *n* wordt op dezelfde plaats gevormd als de andere supradentalen, dus iets hooger dan de Nederlandsche. Het spreekt vanzelf, dat de neusklank die in de geprenasaleerde palatalen *ndj* en *ntj* wordt gehoord, palataal van karakter is, zoodat eene konsekwente spelling *njdj*, *njtj* zou eischen. Om de spelling een weinig te vereenvoudigen, heb ik de gewoonte gevolgd om *ndj*, *ntj* te schrijven. Voorbeelden van de nasalen als beginners eener aanvangs- en eener niet-aanvangslettergreep en in opeenvolgende syllaben zijn: *male* „ongevoelig", *tomi* „zuigen", *momi* „zoet", *memama* „bijten", *naja* „tam", *sono* „antwoorden", *nana* „etter", *nanini* „hij leidt het aan de hand", *ngira* „beschaamd", *pongo* „sirih pruimen", *nganga* „mond", *njara* „paard", *banja* „niet", *njanja* „gewoonte", *njanjanja* „zijne gewoonte".

Sibilant. De *s* is niet geheel dezelfde klank als de Maleische en de Nederlandsche. Ze wordt op eene iets hoogere plaats gevormd dan de supradentale klanken en is dus infrapalataal te noemen. Voorbeelden van *s* als beginner van eene aanvangs- en eene niet-aanvangslettergreep en in opeenvolgende syllaben zijn: *saro* „loon", *mosoe* „nabij", *soso* „dicht opeen". In meer dan twee opeenvolgende lettergrepen heb ik *s* bij stamwoorden niet aangetroffen. Kromsprekende kinderen zeggen *tj* voor *s*, dus *potji* „zuigen", *botjoe* „verzadigd", *tjoetjoe* „moederborst". De oorzaak daarvan is de kortheid der boven-snijtanden; als de tanden volgroeid zijn en de kinderen de *s* normaal uitspreken, kunnen zij de *tj* niet meer zeggen. In overgenomen woorden die *tj* hebben in de taal aan welke ze zijn ontleend, wordt *tj* tot *s*, bv. *soesoeri* (srt. koekjes), uit Mal. *tjoetjoer*; *solo* „lucifer", uit Boeg. *tjolo'* „zwavel". Mannen of vrouwen die hunne tanden pas hebben laten korten, vormen de *s* op eene iets hoogere plaats dan zij die hunne tanden gaaf hebben gelaten, omdat het wrijfvlak voor dezen frikatieven klank anders te klein wordt. Het korten der tanden is thans verboden, zoodat dit verschijnsel spoedig niet meer zal op te merken zijn. Moeders die, tot hare kinderen sprekende, de *tj* willen nazeggen, benaderen dien klank met *dj* en zeggen dus *podji*, *bodjoe*, *djoedjoe*, daar anders de *tj* weder *s* zou worden en men weer op *posi*, *bosoe*, *soesoe* zou terugkomen.

In het Ampanasch dialect wordt de *s* door velen nog iets meer palataal uitgesproken dan gewoonlijk; men hoort daar *mabotjoe*, naast *mabosoe* „zat", *matjoeli*, naast *masoeli* „duur".

Het is ook dit infrapalataal karakter der *s*, dat den geprenasaleerden vorm *ntj* voortbrengt. Een klank als *ns* is voor een B. spreker niet te vormen; indien een B. spreker Morisch gebruikt, zal hij Mor. *lonso* „springen" uitspreken als B. *lontjo* „hard loopen"; omgekeerd blijft de Moriër *lonso* zeggen, als hij B. *lontjo* wil uitspreken.

Spirant. De *h* is een zeldzame klank in 't B. Naburige talen, als 't Morisch en de Bergtalen, waarin de *h* veel voorkomt, werken juist daardoor op den spotlust der B. sprekers. De B. *h* is sterker dan de Mal. *h*; het zijn veelal

geluidswoorden waarin de *h* voorkomt, wat medebrengt dat de uitspraak met zekere kracht geschiedt. Voorbeelden: *haa* (geluid v. d. jaarvogel), *haha* (id. v. luid lachen), *haho* „heete spijs in den mond beademen", *haoe* „hap!", *hende* „hijgen", *ho'a* „geeuwen", *hea*, *heroe*, *horoe* „knarsen, kraken", *hoeoe* „loeien", *hongko* „blafgeluid v. e. varken".

Het PmB. dialect mist de *h*.

§ 4. Klemtoon.

Men behoeft in 't B. nooit in 't onzekere te verkeeren omtrent de plaats van den klemtoon. De geklemtoonde lettergreep is altoos duidelijk van de andere syllaben te onderscheiden. Een belangrijk onderscheid tusschen het leggen van den klemtoon in onze taal en in het B. is echter dit, dat in onze taal de klemtoon door nadruk wordt voortgebracht, gewoonlijk ten koste der voorafgaande en volgende lettergrepen, terwijl in het B. de geklemtoonde syllabe met opgang van stem of verhooging van spreektoon wordt gezegd en de niet geklemtoonde lettergrepen niet worden verwaarloosd, zooals bij ons.

Geen der klinkers verhindert dat de lettergreep waartoe hij behoort den klemtoon heeft.

De grondwoorden, die in het B. nooit minder dan twee lettergrepen tellen, hebben den klemtoon op de voorlaatste syllabe. Zoo hebben *pela* „huid", *oeë* „water", *ga'a* „scheiden", *toedja* „stampen" den klemtoon op *pe*, *oe*, *ga*, *toe*, waarbij intusschen de lettergrepen *la*, *e*, *'a*, *dja* met vollen klank worden uitgesproken. Eene uitspraak als *mĕpónĕ*, voor *mepóne*, waartoe Nederlanders geneigd zijn, maakt zelfs goede taal moeilijk verstaanbaar en onaangenaam voor 't gehoor.

Bij grondwoorden welker laatste lettergreep bestaat uit den klinker der vorige, en die dus worden uitgesproken met een klinker van dubbele lengte, is de plaats van den klemtoon moeilijk te bepalen, omdat het accent zich allicht verdeelt over den geheelen gerekten klank, bv. *laa* „schaars", *nee* „zwaar", *dii* „gerekt", *loo* „geslonken", *koeoe* „gehuil v. d. wind". Indien men echter de plaats van den klemtoon wil vaststellen, kan men veilig zeggen dat hij op *la*, *ne*, *di*, enz. valt. Waar men de uitspraak *lawa*, *new̱e*, *diw̱i*, enz. hoort (§ 3, bl. 17—18) is dit geheel zeker.

Voorbeelden van 3- en 4-lettergrepige woorden, die voor de B. sprekers als grondwoorden gelden, zijn: *baoela* „buffel", *wajaoe* „gat", *amaa* „sintel", *paria* (een plant), *kajoekoe* „kokos", klemtoon op *oe*, *ja*, *ma*, *ri*, *joe*; *tampanaoe* „'t ruime sop", *alimango* „zeenaald", *langkoemodi* (een plant), klemtoon op *na*, *ma*, *mo*.

De lettergreep die gevormd wordt door uitspraak van den oorspronkelijken sluitmedeklinker met *i* (de looze eindsyllabe) telt voor den klemtoon niet mede; *kobati* „wieg", *lindoegi* „aardbeving", *antjami* (soort mangga), *goloepangi* (soort klit), *kalekeri* „neusring v. e. buffel", *bala'ani* (srt. boom) hebben den klemtoon dus op *ko*, *li*, *a*, *loe*, *le*, *la*, daar ze zijn ontstaan uit *kobat*, *lindoeg*, *antjam*, *goloepang*, *kaleker*, *bala'an*.

Voorvoegsels kunnen nimmer den klemtoon veranderen. Vormen als *mekadjoe* „hout halen", *koepoapoe* „ik kook het", *mampapolontjo* „doen draven", *koepampopokaoe* „dat ik (hem) gedurig beveel", *napampapomparodjo* „dat hij (hem) doet stilhouden", *napamparimbatoetoenja* „dat hij (het) in zijn zak heeft gestopt" hebben den klemtoon der grondwoorden *kádjoe, ápoe, káoe, ródjo, watóetoenja.* Het ligt voor de hand om te denken dat woorden met 3, 4 of 5 voorvoegsels een hoofd- en een bijklemtoon hebben; deze zou dan in het 3e, 4e, 5e en 6e voorbeeld vallen op de lettergrepen *pa* die de *p* of *mp* vorafgaan; gewoonlijk echter rijst de stem langzaam totdat zij de plaats van den klemtoon bereikt heeft, om daarna weder te dalen, zoodat men bij zulke lange woorden de lettergrepen die vóór de geklemtoonde staan met opgang van stem uitspreekt, die geklemtoonde een weinig rekt en verder de stem laat dalen.

Van de thans nog gebruikelijke achtervoegsels is het alleen *-aka* (steeds voorafgegaan door een klinkerscheidende consonant) dat zijn accent op de voorlaatste behoudt, waardoor het voorafgaande grondwoord zijn oorspronkelijken klemtoon als bijtoon bewaart. Het is dan ook het eenige tweelettergrepige suffix in het B., tenzij men ook *mami*, het achtervoegsel (bezittelijk voornaamwoord) van den 1en pers. mv. exclusief, als suffix wil beschouwen. Dit woord wordt echter als zelfstandig beschouwd en afzonderlijk geschreven. In *banoea mami* „ons huis" hoort men duidelijk het eerste woord op *noe*, het tweede op *ma* accentueeren. Maar in *tetendelaka* „komen opgegooid te worden", *nakitasaka* „hij ontwaarde het", *koedongesaka* „ik heb het te hooren gekregen" wordt de oorspronkelijke klemtoon der grondwoorden *tende, kita, donge* tot bijtoon en de hoofdtoon valt op de voorlaatste van *-aka.*

Verder zijn ook de thans niet meer levende achtervoegsels *-a* [1]) of *-ani* (Mal. enz. *-an*) en *-o* of *-oni* (Minah. t. enz. *-ĕn*) op den klemtoon der daarmee gevormde woorden van invloed geweest, doordat ze dien ééne plaats naar achteren hebben bewogen. De vormen *-ani* en *-oni* zijn ouder dan *-a* en *-o*; *ni* is daarin de looze lettergreep, die den oorspronkelijken sluiter spaart; voor den klemtoon telt zij niet mede. Voorbeelden: *sompoa* „aanlegplaats", *sondaka* (id.), *wontjea* „hangrek", *woelea* „taak", *totowa* „hakblok" (van de stammen *sompo, sonda, wontje, woele, toto*), met den klemtoon op *mpo, nda, ntje, le, to*; *lampa'ani* „offertafeltje", *bala'ani* „splijterig" (n. v. e. boom), *Lomboegiani* „slijkerig" (n. v. e. rivier) hebben den klemtoon op *mpa, la, gi,* de stammen zijn *lampa, bala, lomboegi*; *boeriko* „gespikkeld", *sombilo* „gescherpt", *liliro* „om iemd. heen zwerven" hebben den klemtoon op de voorlaatste, de stammen zijn *boeri, sombi, lili*; *kangioni* „rijst als oogstloon", *bolingoni* (srt. liedje), *sisiponi* „van water doordrongen" hebben den klemtoon op *ngi, li, si,* de stammen zijn *kangi, boli, sisi.*

Ook het lidwoord *e*, dat het B. heeft gehad en dat achter het bepaalde woord werd gevoegd, heeft den klemtoon naar achteren bewogen, bv.

---

[1]) Niet te verwarren met het pronominaal achtervoegsel *-a*, dat uit *ra* is ontstaan.

koeroeë „rimpel", *oejoeë* „eerstgeborene", *dinggoë* „mondharp", *soroeë* „hoed", *kolie* „vaartuig", *ikane* (vischsoort). Al deze woorden hebben den klemtoon op de voorlaatste, dus op *roe, joe,* enz., terwijl de stamwoorden *koeroe, oejoe,* enz. hem op *koe, oe,* enz. hebben.

Er is een achtervoegsel *-sa,* dat met of zonder voorvoegsel aan een stam wordt gehecht en den klemtoon soms beweegt (éene plaats naar achteren), soms hem onbewogen laat. In de volgende woorden blijft hij op de voorlaatste van het grondwoord:

kampóresa „ondergrondsche loop eener rivier", st. *pore* „massief, geheel gevuld van binnen"; ook de uitspraak *kamporésa* komt voor.

kajóasa „een recht gedeelte v. e. weg", st. *joa* „recht".

kangkóresa „het recht opgaande deel v. e. boomstam", st. *kore* „staan".

kaílisa „overstroomd door regen", st. *ili,* ook *ilísa* en *kailísa.*

kantœ́woesa „het onkruid dat opgroeit op een stuk land dat (bv. door te veel regen of droogte) nog niet kan bewerkt worden", st. *toewoe.* Ook: *kantoewœ́sa.*

kamárasa „open gedeelte van een begroeid terrein", st. *mara* „duidelijk zichtbaar, open en bloot".

penáwoesa of *penawœ́sa* „plaats waar eene rivier zich stort in een hol of eene diepte", st. *nawoe* „vallen".

pantjœ́ndasa „scheenbeen", omschrijving van *woekoe mboejoe,* wdl. „wat inloopt tegen gras, struiken en lianen", st. *soenda* „tegen iets ingaan".

Nevens deze vormen komen voor:

kampoe'ása „afgebroken stuk v. e. grooten doorn of splinter, dat blijft steken in het getroffen lichaamsdeel", st. *poe'a* „afbreken".

darawœ́sa „juist nog te onderscheiden", st. *rawoe* „bijna niet meer te zien, nog flauw zichtbaar".

woeraœ́sa „troebel, verduisterd", v. h. gezichtsvermogen, st. *woeraoe,* id.

lelésangi, in *lelesangi mbiti* „waar de beenen aldoor langs geloopen hebben", st. *lele* „achtereenvolgens bezoeken".

Waarschijnlijk moet in al deze vormen het verspringen van den klemtoon van de plaats waar het grondwoord hem heeft naar achteren als regelmatig beschouwd worden, daar het achtervoegsel *-sa* in wezen niet verschilt van *-a.* Waar de klemtoon blijft op de plaats waar 't grondwoord hem heeft, kan dit toegeschreven worden aan de neiging der taal om het grondwoord vast te houden, waar dit door de verplaatsing van 't accent onduidelijk zou worden.

De andere achtervoegsels, van welken aard ook, bewegen den klemtoon niet; van de encliticae *mo, pa, dja* spreekt dit vanzelf.

Uit deze geringe bewegelijkheid van den klemtoon blijkt dat de B. sprekers zich nog zeer goed voorstellen welke de stam van een afgeleid woord is. De achtervoegsels zijn niet zóó één geworden met het woord waaraan zij worden gehecht, dat het nieuw gevormde woord ook een accent krijgt als een nieuw geheel. In *inekoe* „mijne moeder" toont het accent op *i* aan, dat het woord wordt gevoeld als *ine* + *koe*; werd het als een nieuw geheel beschouwd, dan zou het met den klemtoon op *ne* worden uitgesproken.

Men kan er dan ook zeker van zijn dat waar de oorspronkelijke klemtoon zich heeft bewogen, het woord niet meer naar zijn eigenlijken vorm bekend is.

Verspringing van klemtoon heeft plaats gehad bij de volgende woorden:

kanaa „vrind, kerel, vent" en *onggaa* „vrindin, meid", die beide een vocatief-accent op de laatste lettergreep hebben. *Kana* (klemt. op *ka*) is in poëzie nog gebruikelijk in de bet. „vriend, makker" (Mal. *kĕnal*), maar *kanaa*, waarvan de geklemtoonde lettergreep is gerekt geworden, is een uitroep van ongeduld of van weerlegging: *koekoto kanaa!* „ik kan 't wel", *ne'e kanaa* „doe dat toch niet!" Het wordt alleen door mannen gebruikt, terwijl *onggaa*, vocatief-vorm van *ongga* „vriendin", vgl. *longga* „naast elkaar liggen", alleen door vrouwen wordt gezegd, *bare'e onggaa* (in P. ook *longgaa*) „wel neen", *tawoeisi apoe, onggaa* „blaas toch het vuur aan!" (Over *noendjaa* zie men § 236.)

períngi (soort bamboe), Balant. *peling*, Jav. *pring*; in de beginlettergreep heeft men het prefix *pe-* gezien en de looze lettergreep *ngi* is voor vol gerekend.

intjáni „weten", Nap. *isa*, Boeg. *isĕng*; de lettergreep *ni*, een looze syllabe, is voor vol aangezien.

piámo, in *taoe piamo* „voorouders", uit *ipiamo*, d.i. *i-pia-mo* „wanneer wel! weet ik wanneer!"; *pia* is Jav. Minah. *pira* „hoeveel", in 't B. *ipia*, *impia* „wanneer?"

singgíri „spotten", Mal. *sindir*, Mak. *sinrili'*, heeft den klemtoon van *si* naar *nggi* verschoven, omdat men in *si* het voorvoegsel van den wederzijdschen vorm is gaan zien.

posóki „beteekenis", uit *poso*, Mal. *pĕtjah*, „breken, openbreken", omdat de beteekenis van iets als een kuiken uit het ei breekt; de klemtoon is één lettergreep versprongen, omdat men in *po-* met het voorvoegsel *po* meende te doen te hebben; ook de uitspraak *pósoki* komt voor.

pakanángi, een kaneelachtige boom waarvan men den bast kauwt, om het kauwsel geneeskundig aan te wenden. De laatste lettergreep is loos; het woord is vermoedelijk ontstaan uit *pakanan* „kauwsel", van den stam *kan*; uit den vorm *pakánani* is dan *pakánangi* ontstaan, met differentiatie der oorspronkelijk gelijke neusklanken. Of wel het woord is *pakángani* geweest, daar de stam *kan* in 't B. ook den vorm *kang* heeft gehad, zooals blijkt uit het boven genoemde *kangioni*, uit *kangi*, uit *kang*. Dit *pakangani* is dan omgezet tot *pakanángi*, met veranderden klemtoon omdat men in den naam dezer medicijn eene samenstelling hoorde van *paka* „alles" en *nangi* „overwinnen".

kolíka „omkeeren", uit *kólika*, van *koli* (niet meer in gebruik), vgl. *goli*, *woli* „wenden, keeren".

boeréka „verspreiden, verstrooien", uit *bóereka*, st. *boere* „zout", Tond. *woeras*, id., Tontmb. *woeras*, Sang. *boerasĕ* „verspreiden, verstrooien". De stam *boere*, eig. „strooisel", beteekent thans uitsluitend „zout"; in *boereka* vond men deze beteekenis niet meer terug, vandaar de verplaatsing van den klemtoon.

íwoeni „bedekken", st. *woeni* „verbergen"; men heeft in *ni* de looze lettergreep gevoeld, of het suffix *-i* met klinkerscheider; vandaar de veranderde klemtoon.

isósi „tegen iets aandrukken", uit *ísosi,* st. *iso,* vgl. *riso* „op elkaar pakken, vast in elkaar drukken", *mopaíso* „twisten".

déa „stoppels" naast *deámi,* vgl. Mal. *djĕrami,* Bis. *dagami*; de lettergreep *mi* is als looze syllabe behandeld.

sosóki „hagedis", Mal. *tjĕtjak*; de klemtoon is verlegd, omdat men den vorm beschouwde als geredupliceerd uit *soki*; ook de uitspraak *sósoki* komt voor.

sarái „een oogenblik, even", uit *sárai,* st. *sara* „haastig"; *sárai* is dus „haast u er heen"; men heeft echter *sa* opgevat als het eenheidsvoorvoegsel en daarom den klemtoon verlegd. Vgl. Sa'd. *sarra'i* „doe snel", van *sarra'.*

mata mpoli, benaming van een dag dien men vroeger als verbodsdag hield: wanneer veraf wonende verwanten van een doode de begrafenis niet hadden kunnen bijwonen en later kwamen om het graf te bezoeken, dan werd de dag (*mata mpoli*) van het grafbezoek door 't heele dorp als rustdag beschouwd. Waarschijnlijk luidde het woord oorspr. *matámpoli* „eene opening stoppen", dus: den rouw voorgoed sluiten. Door te denken aan *mata,* in *mata mposoesa* „hoofddag v. e. feest", heeft men den klemtoon naar *mpo* verlegd zoodat het woord in tweeën is gevallen. Van *mata mpoli* weet men geen bevredigende verklaring te geven.

mopea „wachten", uit *mopeági,* st. *agi,* in *aginja* „welaan dan, toe dan maar", *koe'agika* „ik zeg er *aginja* op, ik berust er in"; door verplaatsing van den klemtoon van *a* op *pe* is *gi* als looze lettergreep komen beschouwd te worden en afgevallen. Het Sa'd. heeft *ma'peagi* en *ma'piagi,* het Nap. *mampegia* (met omzetting).

panarási (een toovermiddel om iemd. te dooden), uit *panárasi,* st. *nara* „tam, gedwee"; de bet. is „gedweemaker", daar het toovermiddel vermoedelijk oorspronkelijk gediend heeft om iemd. van de andere sekse tot toegeven te bewegen (Tor. I, 402). De klemtoon is veranderd omdat men dacht aan *rasi* „voordeel".

tiwáni „met zijn tweeën in één blok rijst stampen"; men heeft de lettergreep *ti* beschouwd als het voorvoegsel *ti-,* dat vaak vóór werkwoorden voorkomt. De stam is *tiwa,* een woord dat in verschillende talen voorkomt in afwijkende beteekenissen, die alle stammen uit de oorspr. beteekenis „doodenfeest, moeite, inspanning", bv. Ngadj. *tiwah,* O. Jav. *tiwa* „doodenfeest", Sang. *tiwa'* „vrome nagedachtenis der gestorvenen, goede, oude tijd", Boes. *tibah* „loon voor moeite", Minah. *tiwa'* „vrome gelofte".

tilári „uitdeelen, verdeelen", st. *tila*; ook hier heeft men in *ti* het voorvoegsel gezien.

opíli, n. v. e. boom, uit *ópili,* Mal. Minah. Sas. Ngadj. *ipil.* De lettergreep *li* is dus loos.

oengkœ́bi „deksel", vgl. Mong. *angkoeb,* Bent. *tongkop,* Soend. *tangkoeb,* enz. (zie het Wdnbk.)

wasó'i of *woesó'i* „wasschen", Mal. *basoeh.*

Van eenige andere woorden is het zeker, dat zij den oorspronkelijken klemtoon naar voren hebben verlegd, maar het is niet waarschijnlijk dat dit is

geschied toen het B. reeds eene zelfstandige taal was. Voorbeelden daarvan zijn: *póne* „opklimmen", vgl. *nai* „wassen van 't water", Mal. *naik*, waaruit blijkt dat *ne* de stam, *po-* prefix is; *póngo* „sirih-pinang pruimen", Pal. *panga*, Jav. Tob. *pangan*, st. *ngan*, intensieve vorm van *kan* „eten"; *po-* is dus een voorvoegsel; *síko* „gij" (2e p. enk.), uit *si*, lidwoord, en *ko*, uit *kaoe*, het oorspr. v. n. w.; *píntja* „slechts", Jav. *pisan*, dat het eenheidswoord *sa* tot stam en *pi* tot voorvoegsel heeft; *tóka* „aangekomen", Jav. *tĕka*, stam *ka* met voorvoegsel *to*.

Dat in het dialect van Todjo en in dat der To Pada de klemtoon evenveel lettergrepen naar achteren verspringt als een woord door achtervoegsels of encliticae syllaben langer wordt, is reeds in de Inleiding (bl. 8) gezegd.

Omtrent den klemtoon der *Vreemde Woorden* valt het volgende te zeggen. In het Parigisch zijn de regels van den klemtoon dezelfde als in het B. De Parigische woorden die het B. overneemt, behouden dus hun klemtoon. Makassaarsche en Boegineesche woorden die den klemtoon op de voorlaatste lettergreep hebben, behouden dien als ze in het B. worden overgenomen, bv. *panggála* „slaghoedje", *karápe* „patroontasch", *goródi* „boor", *kasála* „laken", *kalakáti* „pinangschaar". Wanneer echter in een Mak. woord de oorspronkelijke sluiter *l*, *r* of *s* wordt uitgesproken met denzelfden klinker als die der voorafgaande lettergreep, maar die looze syllabe voor den klemtoon niet medetelt, zoodat deze blijft waar het woord hem oorspronkelijk had, dan wordt hij in 't B. vaak één lettergreep naar achteren verplaatst, omdat de looze lettergreep in 't B. niet als zoodanig wordt gevoeld, wanneer zij *a*, *e*, *o* of *oe* tot klinker heeft. Is de klinker *i*, de vocaal dus die in 't B. steeds de looze syllabe vormt, dan blijft de klemtoon waar 't Boeg. of 't Mak. hem heeft, omdat men dan de looze lettergreep werkelijk als zoodanig voelt. Voorbeelden: *boetólo* „flesch", Mak. Boeg. *bótolo'*; *singára* „manen", Mak. *síngara'*; *bontjóro* „lek", Mak. Boeg. *bóntjoro'*; *kapála* „Europeesch vaartuig", Mak. Boeg. *kápala'*; *karatása* „papier", Mak. Boeg. *karátasa'*; *kasóro* „matras", Mak. Boeg. *kásoro'*; *petóro* „gezaghebber"; *djepére* „schenkblad", Mak. Boeg. *tjépere'*; *sikoenjára* „schoener", Mak. Boeg. *sikœnjara'*. Doch: *pítisi* „soort amulet", Boeg. *pítisi'*; *bílisi* „duivel", Boeg. *ibĕ́llisi'*. Een woord als *bómbangi* „golf", Boeg. *bómbang*, is door het B. van de laatste *i* voorzien.

Bij de bovenstaande voorbeelden is zoowel Mak. als Boeg. genoemd, omdat de woorden alle den Makassaarschen vorm hebben, maar in dien vorm toch in 't Boeg. voorkomen. Het is dus niet zeker te zeggen, of ze uit 't Mak. of uit 't Boeg. zijn overgenomen, al is het laatste 't meest waarschijnlijk. Het blijft daarbij ook nog mogelijk dat deze woorden eerst nog door 't Parigisch zijn gegaan.

Uit 't Mal. overgenomen woorden behouden den klemtoon dien ze in 't Maleisch hebben.

§ 5. Woordvorm.

In het algemeen zijn in het B. de woorden die thans als grondwoorden of stamwoorden zijn te beschouwen, tweelettergrepig, gelijk dat ook in de

verwante talen het geval is. Eenlettergrepig zijn slechts de proclitische en de enclitische woordjes, zooals *dja* „slechts", *djo* (uit *djamo*) „nog slechts", *pa* „nog", *mo* „al", *sa* „toch", en enkele woorden die op weg zijn om voorvoegsels te worden, zooals *to* (samengetrokken uit *taoe* „mensch"), overeenkomende met ons *-er* of *-ees* bij volksnamen, bv. *to Pebato* „Pebatoër", *mbo* (uit *mawaoe* „met een lucht er aan"), dat reeds als voorvoegsel kan beschouwd worden, bv. *mbotasi* „naar zeewater riekend". Eenlettergrepige woorden worden nimmer als zelfstandig beschouwd; *ri* (het voorzetsel van den locatief), *da* (partikel van 't Futurum), *i*, *si* (enk. en mv. van 't lidwoord der eigennamen), *ba*, *be*, *bo* (ontkenningswoorden), *to* „zeg!" worden steeds met het volgende woord proclitisch verbonden; uitdrukkingen als *ri Koekoe* „te K.", *da ndjo'oe* „zal heengaan", *i Roso* (eigennaam), *si Roso* „Roso en de zijnen", *be laoe* „is er niet", *to ne'e!* „laat dat toch!", *owe sa* „houd toch op!", *madolidi ntja* „fraai toch!" worden als één woord uitgesproken.

Wordt een oorspronkelijk eenlettergrepig woord zelfstandig gebruikt, dan wordt het tweelettergrepig uitgesproken, bv. *boo* (roepwoord), *rii* (gesuis van iets dat valt), *soo* „plas!", *pee* „klets!", *ndoeoe* „bons!" Dit geschiedt ook, wanneer zulk een woord stamwoord eener afleiding wordt, bv. *meboo* „roepen", *sapee* „met een klets", *tondoeoe* „komen te bonzen", *mokaa* (van het prefix *ka-*) „vast, zeker zijn", *banja i Aroena to'onja, i Jaroena jaoe, bare'e nda'aa, ndajaa* „hij heet niet Aroena, maar Jaroena, 't wordt niet met *a*, maar met *ja* uitgesproken", *aoe noepoine, ne'e noenoeoe, ntje'e da noenii* „als je iemand „moeder" noemt moet je haar niet met *noe-* maar met *ni-* toespreken (niet tutoyeeren)".

Bij de bespreking van den klemtoon is reeds gesproken over de nietvolwaardigheid der looze lettergreep (bl. 23); op bl. 17 v. is gewezen op de tweelettergrepigheid der dubbele klinkers.

't Zij men de looze lettergreep medetelt of niet, grondwoorden van drie lettergrepen zijn vrij talrijk in 't B., maar vele daarvan bevatten een afleidingselement, zoodat een tweelettergrepige grondvorm is terug te vinden. Zoo heeft bv. *ajawa* „brug- of trapleuning" tot grondwoord *kaja* „vasthouden"; *tambale* (missch. voor *mata mbale* „het hoofddeel van 't huis") „het voor ieder toegankelijke deel van 't huis" bevat het bestanddeel *wale* (geen B.) „huis"; *konaoe* (Nap. *kanaoe*) „suikerpalm" heeft het bij plantnamen vaak voorkomende voorvoegsel *ka-*. Woorden als *áboki* (srt. bamboe), *bóbaki* „slaan", *oegasi* „betten" gaan terug op *abog*, *bobag*, *oegas*, zooals blijkt uit Mong. *aoeg*, Mal. *aoer*, Kar. *awar*, uit Mong. *bobag*, Tag. *babag*, en uit Tob. *oeras*, Tag. Bis. *hoegas*. Drielettergrepig kan men dus ook noemen woorden als *koeájangi* (vischarend), Mak. *koajang*; *sompíniki* (een doornstruik), Tomb. *sompinit*; *mandájangi* (een boom), uit *mandajang*.

Woorden van vier lettergrepen zijn niet talrijk. In 't algemeen kan men ze houden voor samengesteld of afgeleid, al is het vaak niet mogelijk ze juist te ontleden. Voorbeelden: *kalapíni* „zwaluw", *kaliado* (srt. leguaan), *alimango* (srt. zeeschaaldier), *batoewáli* „praalbed voor een gestorvene", *tanoana*

„levensgeest" (met inf. *-an-* uit *toana* „menschje"), *agaloë* (een boom), wrsch. uit *tagaloë*; geluidswoorden zijn *katotio* en *djindjikee* (namen van vogels). Het woord *tantanásaki* (een vischje) is een voorbeeld van een vierlettergrepig woord met een looze vijfde syllabe.

Woorden van 5 lettergrepen zijn zeldzaam en meestal plant- of diernamen, bv. *balolaia* „sesam-plant", *tantowenoea* (een boom); van dit laatste woord is ook het bestanddeel *wenoea* een boomnaam; *tantjendewera* (een visch) „die over de watervallen (*wera*) springt (*sende*)"; *tabolenggóro* (een bijnaam v. d. aap); *talambiadje* „doek om de kin (*adje*) v. e. doode op te binden".

Grondwoorden of als zoodanig beschouwde woorden van meer dan 5 lettergrepen heeft het B. niet.

Al kan men een groot aantal woorden terugbrengen tot eenlettergrepige wortels, er moeten onder de twee- en meerlettergrepige geluidswoorden wel ettelijke zijn, die niet korter zullen geweest zijn dan hun huidige vorm, bv. *totoro'o* „kukeleku", *kere-kere, golo-golo, teka-teka, goei-goei, paa-paa* (kraai), *djindjikee* (alle namen van vogels), *tiso* „niezen", *ho'a* „gapen", *woei* „blazen", *a'a* „stotteren".

§ 6. Elke lettergreep is af te beelden door een medeklinker (een der in § 2, bl. 17 genoemde halfklinkers en medeklinkers, 't zij ze met 1, 2 of 3 letters geschreven zijn of met ') met volgenden klinker. Zooals reeds is opgemerkt is de ' aan 't begin van een woord niet aangegeven, zoodat dit teeken slechts voor de intervocale hamzah dient, die dan met den tweeden klinker éene lettergreep vormt. Woorden als *re'e* „zijn", *se'i* „deze", *ndjo'oe* „heengaan" zijn dus te scheiden: *re-'e, se-'i, ndjo-'oe.* Waar een medeklinker in de hier gebruikte spelling door twee of drie letters is afgebeeld, mogen die letters niet gescheiden worden. Men breke dus af: *la-ngka* „rustbank", *la-nggoë* „marter", *ko-mpo* „buik", *o-mba* „verbrand", *ali-nta* „bloedzuiger", *jo-ndo* „brug", *mo-ntjo* „waar", *e-dja* „trap", *oe-ndjoepi* „streelen", *do-nge* „hooren", *ba-nja* „geenszins" en spreke zulke woorden ook uit met het besef van den dusdanigen vorm der lettergrepen. Nooit komen in een woord twee medeklinkers terstond na elkaar, daar alle lettergrepen open zijn. Wat in § 3 over de doffe of half gesloten uitspraak van *a, e, o* is gezegd, is met dezen regel niet in strijd.

Bij het overnemen van woorden uit andere talen zouden dus twee op elkaar volgende medeklinkers met een tusschengevoegden klinker moeten uitgesproken worden. Dit komt intusschen weinig voor; de talen van Midden-Selebes uit welke het B. woorden heeft overgenomen, hebben ook nimmer twee op elkaar volgende medeklinkers in één woord. Een consonant-verbinding als *ngs* in een Maleisch woord dat men overneemt, spreekt men als *ntj* uit; zou men bv. het woord *boengsoe* overnemen, dan zou het *boentjoe* worden. De enkele Nederlandsche woorden die het B. gebruikt, worden uitspreekbaar gemaakt door het weglaten van een van twee opeenvolgende consonanten of door het invoegen van een vocaal, gewoonlijk *i*, bv. *balasitee*, uit „belasting", *asitee*, uit „assistent", *arendisi*, uit „heerendienst".

§ 7. Verlenging van woorden.

Verlenging van een woord geschiedt soms door het vocaliseeren van een beginner. In het B. is de bilabiale *w* aan het begin van een woord tot *oe* geworden, waardoor het woord eene lettergreep langer wordt, bv. *oease* „bijl", uit *w̱ase*, Mal. *bĕsi*; *oeajoe* „acht", uit *w̱aloe*, Minah. *waloe* [1]); *oeani* „honingbij", Mak. *bani*; *oeii* (gesuis in 't oor), *oeaa* (gegons van insecten), *oeontje* (een boom), uit *w̱ii*, *w̱aa*, *w̱ontje*. Ook in vreemde woorden wordt de bilabiale *w* aldus behandeld, bv. *oeatoe* „tijdstip", uit 't Boeg. *wĕttoe*.

Woorden die eene looze eindlettergreep hebben, doordat de oorspronkelijke eindsluiter met *-i* wordt uitgesproken, worden eene syllabe langer, wanneer de klemtoon zich éène lettergreep naar achteren verplaatst. Een woord als *woeríri* „alikruik" is een lettergreep langer geworden, indien het oorspronkelijk *woerir* is geweest, vgl. Tontmb. *woerir*, *woelir* „boor" (de alikruik lijkt veel op een boor). Zoo is het ook met *baíli*, *baeli* „teerkost", indien het is ontstaan uit *bail*, vgl. Sang. *baelĕ* „rijstakker", Tonsaw. *ba'el* „sago", met *kasíli* „pink", als het id. is met Mal. *kĕtjil* „klein" [2]), en met de voorbeelden die op bl. 26—27 zijn gegeven.

Elk suffix en elke enclitica, die niet meer als zoodanig worden gevoeld, zoodat de klemtoon zich verplaatst naar de voorlaatste van den nieuwen woordvorm, die nu verder als grondwoord wordt beschouwd, verlengen het woord met eene lettergreep. *Sangira* „slijpsteen" is thans een grondwoord; het stamwoord *sangi* is in 't B. niet meer bekend, maar het Tontmb. *sangir* „slijpen" (*sasangiran*, *pasangiran* „slijpsteen, slijpplank") leert het kennen. Ook van *liwoeto* „eiland" weet men niet meer dat het van *liwoe* „rondgaan" is gevormd, met *-o* (Jav. enz. *-ĕn*; *liwoetĕn* „het —door water— omringde"); *laoero* „rotan", eig. „het geschrapte" (v. e. stam **laoer*, **raoer*, **raoed*, Mal. *raoet*), is ook geheel grondwoord geworden. Zie verder de bespreking der suffixen *-a* en *-o* in § 203 en 208.

Voorvoegsels die als zoodanig niet meer gevoeld worden, zijn thans ook tot woordverlengende lettergrepen geworden, zooals bv. het honorifieke *toe-* in *toeama*, *tina*, *toekaka*, *toea'i*, *toempoe* (zie § 170).

Dezelfde honorifieke beteekenis heeft *ngga-* (uit *ka-*) in *nggapapa* „vader", *nggaoema*, id., *nggaine* „moeder", *nggatama* „oom", *nggatete* „tante", *nggatoe'a* „grootmoeder", *nggaboeë*, id. (PmB.), *nggaera* „zwager, schoonzuster".

---

[1]) Het Amp. heeft *wajoe* met dentilabiale *w*; deze uitspraak hoort men ook wel in 't B., wanneer *oeajoe* is samengesteld met een volgend woord, bv. *wajoempoejoe*, 80, *wajoeogoe* „acht stuks"; *wajoe* geldt dan als korte vorm van *oeajoe*. Zie bij de Telwoorden, § 209.

[[2]) In het Wdnbk. (p. 264) is Mal. *kĕtjil* als equivalent van *kasili* door den Schrijver geschrapt, en vervangen door Boengk. *koelisi*; dit laatste is echter een verschrijving voor *koelisoe*, zoodat men in dit woord waarschijnlijk geen met *kasili* correspondeerenden vorm te zien heeft. De Par. vorm *kondjili* maakt overigens de gelijkstelling met *kĕtjil* niet waarschijnlijker.]

Enkele woorden zijn verlengd door aanhechting van het thans niet meer gebruikte lidwoord *e*, dat volgde op het woord dat er door bepaald werd. Dit *e* is thans aan enkele woorden vastgegroeid, bv. *poeë* „heer". Zie verder de bespreking in § 231.

Andere woorden zijn verlengd door voorvoeging eener lettergreep die niet tot de eigenlijke prefixen kan gerekend worden. Vooral komt dit voor bij de geluidswoorden, die in grooten getale worden gebruikt en die aan den stijl van 't B. groote levendigheid geven. Zulke lettergrepen zijn *wa-*, *wi-* en *woe-*. Voorbeelden: *wawentje* „verschuiven", st. *wentje* „schuiven"; *wakoeoe* „suizen, loeien", st. *koeoe*, id.; *waoele* „in bochten", zooals een slang (*oele*); *wandidi* (geluid van 't oplaaien van vlammen), st. *ridi, ndidi*, vgl. Mal. *didih*; *wawangkaa* „hevig ontsteld schreeuwen", st. *kaa* (kreet van verbazing). De richtingswoorden *ma'i* „hierheen", *ndjo'oe* „daarheen", *laoe* „daar", *ndekoe* „naar boven", *ndate* „boven", enz., met voorgevoegd *si* (plaatsaanduidend), worden tot *wasima'i, wasindjo'oe, wasilaoe, wasindekoe, wasindate*, enz., naast *waima'i, waindjo'oe, wailaoe, waindekoe, waindate*, enz. (met uitvalling der *s*?), in beteekenis gelijk aan 't grondwoord (§ 175). Met *wi-*: *wipoetoe!* „floep!" (van iets dat ineens te voorschijn komt), *witaa! witoeoe!* „pang!" (van iets dat tegen iets stuit), *windoeoe!* „bons!", *wimboeke* (van iets dat plotseling te voorschijn komt); met *woe-*: *woetaa, woetoeoe, woendoeoe* = *witaa*, enz.; *woendidi* = *wandidi*; *woehaoe* (v. e. plotselingen greep); *woemboeke* = *wimboeke*; *woenjoo* (v. e. opkomend gesuis), *woesoo* (van iets dat zich plotseling uitstort).

Dit zelfde *woe-* is waarschijnlijk ook aanwezig in *woerake* „luchtgeest", st. *rake* „opstijgen", dus z. v. a. „joep! naar boven"; *woerongko* „de veeren opzetten", st. *rongko*, vgl. *kanta rongko*[2] „een schild met bokkenhaar versierd, dat men doet trillen"; *woentjese* „pluis", vgl. *sese* „pluim, bloeiwijze, bloem"; *woeantja* „vezel, draad", st. *antja*, id.; *woeroko* „keel", Leb. *doko*, Sa'd. *baroko*, Nap. *tadoko*, vgl. B. *doko* „gulzig", Filipp. t. *dakip, dakoep* „grijpen".

Verlenging van woorden door een voorslag is zeldzaam. De naam van den casuarine-boom, *ogoeoe*, is terug te vinden in 't Mal. *ĕroe*; in *goeoe* (vgl. *koeoe* „gehuil v. d. wind") hoort men het geluid van den wind die door de naalden fluit. *Ongaa* „klein kind" is nabootsing van kindergeschrei; de stam *ngaa* gaat terug op het geluidswoord *kaa*, dat luid zingen of gillen weergeeft. Of in *oejapi* „gezwollen milt", vgl. *japi, lapi* „laag (bij opstapeling)", *oe* te beschouwen is als id. met *anoe* of *aoe*, dus als lidwoord, moet ik in 't midden laten.

Andere beginlettergrepen van meersyllabige woorden, die niet tot den stam behooren, zijn bij de verouderde voorvoegsels besproken.

§ 8. Verkorting van woorden.

De meest gewone verkorting is het afwerpen der looze lettergreep, die, zooals reeds op bl. 23 is gezegd, voor den klemtoon niet meetelt. Daar deze syllabe twee plaatsen na den klemtoon van 't grondwoord staat en dus het tweelettergrepig karakter daarvan stoort, wordt zij zwak uitgesproken en valt

licht af. Voorbeelden: *antjami* (zure mangga-soort) en *antja*, Mal. *asam*; *oeja* en PmB. *oejangi* „touw waarmee 't lemmet der jachtspeer aan de schacht zit", Sang. *oelang*; *oeroengi* „kaap", nevens *ngoedjoe*, Mal. *oedjoeng*; *koeajangi* (een roofvogel), nevens *koa'a*; suffix *-ani* (Mal. *-an*), nevens *-a*, bv. in *rakeani* „zolder", nevens *rakea*; *mangibani* „haai", nevens *mangiba* (vgl. Boeg. *mangiwĕng* en Mal. *hioe*). Vooral geografische benamingen hebben zulk een verkorten vorm, zooals de volgende riviernamen: *Linobongi* en *Linobo, Betaoeani* en *Betaoea, Bambalongi* en *Bambalo, Boroneangi* en *Boronea, Maetangi* en *Maeta, Lomboegiani* en *Lomboegia*. Deze laatste naam bewijst dat *lomboe* „slijk" is verkort uit *lomboegi*, Mal. *loempoer*; de riviernaam beduidt „slijkerige". In *deámi* „stoppel" naast *dea* is *-mi* ten onrechte als looze lettergreep beschouwd (zie bl. 27), hoewel de klemtoon daartoe toch geen aanleiding gaf.

Dikwijls wordt ook een werkwoordstam, die een looze eindsyllabe heeft, beschouwd als met het achtervoegsel *-i* te zijn gevormd, zoodat men dan onwillekeurig een kunstmatigen grondvorm maakt, door de looze lettergreep te laten vallen. Nevens *tolosi* (Minah. *tĕlĕs*) „ruilen" bestaat dus *tolo*; nevens *awoeti* (Mal. *tjaboet*) „gras en struiken opruimen" gebruikt men *awoe*; naast *siati* „afscheuren" (Mal. *siat*) zegt men *sia*; *towoni* „omhakken" (Mal. *tĕbang*) heeft *towo* naast zich; *singgiri* „spotten" (Mal. *sindir*) heeft een nevenvorm *singgi*.

Dat eigennamen verkort worden, spreekt vanzelf. Soms blijft het aantal lettergrepen gelijk, bv. *Ato* voor *Sato, Engge* voor *Lengge*; meestal laat men de laatste syllabe(n) weg, waarbij dus de klemtoon wordt verlegd, bv. *Tare* voor *Tareka, Toma* voor *Tomalengi, Leroe* voor *Leroenia*. Soms geeft men een kind een naam die uit twee voorvoegsels of procliticae bestaat, zoodat een ander dien naar welgevallen kan aanvullen, bv. *Mombe, Mompe, Damo, Basi, Mepo, Beda, Djamo*, desgewenscht aan te vullen tot *Mombesili* „elkaar vergelden", *Mompetieli* „zich minachtend over iets of iemd. uitlaten", *Damorongo* „gaan trouwen", *Basiogoe* „zonder gelijke", *Mepokono* „zin hebben", *Bedapaja* „zal niet verdwijnen", *Djamosiko* „gij alleen" [1]).

Verkortingen als *nggania*, voor *nggamania* „geëerde schoonvader, -moeder", *nggae*, voor *nggaera* „geëerde zwager, schoonzuster" (zie bl. 31) vallen ook onder de verkorting van eigennamen.

Zeldzaam zijn verkortingen als *kalia* (srt. leguaan), voor *kaliado*; *takoele* „blimbing", voor *takoelera*, vgl. *sanggoelera* of *tangkoerera* (eene andere srt.), Sal. *koelirang*, Sang. *belerang*, Tontmb. *woeli'dan* („gericheld").

Het achtervoegsel *-a* (Mal. *-an*) is in de meeste daarmee afgeleide woorden afgevallen. Zie de bespreking daarvan in § 203 v. Evenzoo is in P. afgevallen het suffix *-a* (uit *-ra, -nda*) dat als beleefde vorm van *-nja* (bez. vnw. 3e p.) in gebruik is. Zie daarover § 221 v. Evenzeer is afgevallen het in L. en Onda'e gebruikelijke achtervoegsel *-a*, dat aan nomina verbalia eene onbepaalde betee-

---

1) Matthes, Boeg. Wdnbk. i. v. *Mappa*: *La Mappa*, naam voor een pasgeboren prinsje, eene verkorting, die op verschillende wijze aan te vullen is, als: *La Mapatoenroe'* „die (zijne vijanden) onderwerpt".

kenis geeft en dat met het pas genoemde identisch is. Zie hierover bl. 10 en § 207.

Een beginlettergreep die gemakkelijk afvalt is *i-*. Vandaar dat in vele woorden het instrumentale voorvoegsel *i-* is afgevallen, zoodat het tot de doode prefixen is gaan behooren. Nevens *isoepi* „tang", *ibale* „boomstok", *isoejoe* „lepel" zegt men *soepi, bale, soejoe.* Zie de bespreking van dit voorvoegsel, § 167. Ook in *nawoe* „rijstveld", uit *inawoe* of *inawoeti* (*in-awoeti*) „het schoongemaakte stuk grond", en in *ndo,* uit *indo* „moeder, tante", gebruikt in de teknonymische benaming van vrouwen (*nDo i Wajaa* „Tante van Wajaa") is *i-* afgevallen.

In enkele samengestelde uitdrukkingen is het eerste lid verkort van een tweelettergrepig tot een eenlettergrepig woord, dat dan proclitisch is geworden. Dit geschiedt door samentrekking, door het onderdrukken van een klank in de uitspraak, soms ook door volksetymologie. Voorbeelden van samentrekking zijn *to* (uit *taoe* „mensch"), in volksnamen (*To Mori* „Moriër", *To Balanda* „Hollander"), en *mbo-*, uit *waoe* „geur", of liever uit *mawaoe* „riekend", met syncope der *a*, bv. *mborangasoe* „riekend, smakend naar rook", *mbolomboe* „met een modderlucht". Onderdrukking van eene lettergreep die aanvangt met een zwakken klank, als ' of *j*, is op te merken in *wontoetoe* „bles op den kop v. e. buffel of ander dier", uit *wo'o ntoetoe* „kop met een bedeksel"; in *woraa* „groote bles, over voorhoofd en neus, soms op de wangen en langs keel en borst", uit *wo'o raa* „kop met heldere plekken"; in *tari* „vorm geven, voorkomen geven", uit *ta'ari* „bekappen, behakken, formeeren"; in *kotoea*, uit *kotoe'oea* „flink, doorzettend" (st. *toe'oe* „echt"); in *woekoesoe*, uit *woekoe oesoe* „rib". Verder in plaatsnamen als *Sajawose* („verkeerd roeien"), *Boejoe ngGelata* „Brandnetelberg", *Kajamánja* („veelheid v. bladeren"), *Djoejoe mPareoe* (uit *Dj. mParioe* „badwater"), vaak uitgesproken: *Sawose* of *Saiwose, Boenggelata, Kaimanja, Djoempareoe*; ook in woorden als *raja* „binnenste", dat vaak tot *ra* wordt, bv. *ri raja jopo* of *ri raja ngkadjoe* „in 't bosch", uitgesproken als *rira jopo, rira ngkadjoe*, waaruit is ontstaan *ira jopo, ira ngkadjoe*, welk *ira* het gewone woord voor „blad" is geworden [1]). Ook woorden als *djoka* (uit *djoloka, djojoka*) „afstooten", *kaedanga*, uit *kaja danga* „spinneweb", *samate*, uit *saja mate* „doode arm v. e. rivier", *rioe* „eerst", uit *ri oejoe* (uitgesproken *rijoejoe*) „in het begin", *mejontowoe*, uit *mejojo ntowoe* „een pluim hebben als suikerriet", *loeële* „over iets hangen", uit *loeë-loeë*, zijn op deze wijze ontstaan. *Tama* „oom" en *tina* „wijfjesdier" zijn ontstaan uit *toeama* en *toeina*, zie § 170.

Van lettergrepen die gelijk of bijna gelijk klinken wordt er soms een weggelaten. Uit *ri raja* „binnen in" wordt *ri ra* en daarmee samengestelde substantieven (spec. namen van bergplaatsen) worden weder tot stammen van denominatieve werkwoorden, in welke afleidingen *ra* dan uitvalt, bv. *naparimbatoetoe* „hij stopte het in den sirih-zak", waarin *ri mbatoetoe* uit *ri ra mbatoetoe* is ontstaan, daar het anders *ri watoetoe* zou zijn (*ra*, uit *raja*, regeert

[1]) *Ira* staat nog in *to ira mpada* „die in de vlakte verkeert", w. t. v. *lagiwa* „hert", waar *ira* geen blad kan aanduiden.

als zelfst. n. w. den 2den nv.). Wanneer achter een vorm met het suffix *-aka* nog eens het achtervoegsel *-ka* wordt gehecht, komt vaak *-aka* te vervallen, omdat men den langen vorm gaarne verkort door *-akaka* tot *-ka* terug te brengen; *karesakakakoe apoekoe* „haal mij mijn vuur uit elkaar" wordt *karekakoe apoekoe; nawoesakakakoe baboeno sa'e* „laat voor mij eenige lansats naar beneden vallen" wordt *nawoekakoe*, enz. Hetzelfde verschijnsel is te zien in het P. dialect, waar het voorvoegsel *ra-* (passief) uitvalt na *da* (partikel van 't Futurum), bv. *banja ntje'e paoe dapaoe* (voor *da rapaoe*) „dat is niet de zaak waarover gesproken zal worden", *ane mokaradoea taoe pai mate rongonja samba'a, kapali dakabaloesi* „als een man twee vrouwen heeft en ééne er van sterft, is het verboden dat er rouw over haar wordt bedreven". Zie verder bl. 9.

Woekotoe „knie" is wrsch. verkorting van *woekoe kotoe* „geknakt been"; *Kanawoejatoe* (eene vlakte ten O. der Posso-monding) is ontstaan uit *Kanawoe wajatoe* „waar ramboetans zijn gevallen", *oele bora* (een slang) uit *oele lebora* „slang die op de liaan *lebora* gelijkt", *to'oelape* uit *tolo'oelape* „die vlug groeit", w. t. v. *djole kodjo*, Inlandsche maïs (Coix agrestis).

Bij sommige verkortingen is het duidelijk dat men te doen heeft met volksetymologie. Men heeft nl. sommige vormen verkort alsof ze een invoegsel hadden, dat er ook in kon gemist worden. Dat *tanoedjoe* „wijsvinger" is afgeleid van *toedjoe* „wijzen", *walewe* „omwikkelen" van *wewe*, id., *taroto* „fijnhakken" van *toto* „hakken", heeft aanleiding gegeven om een vorm als *walidjodjo* „heen en weer wrijven tusschen de handen" te verkorten tot *widjodjo*, id.; zoo is ook *bare'e* „neen", uit *ba-* en *re'e*, verkort tot *be'e*, alsof het een invoegsel *-ar-* had. De vorm *-kakoe*, uit *-ka jakoe*, is ontstaan uit de gewoonte om *-aj-* uit te werpen (zie § 191). De in L. gebruikelijke voorvoegsels *da, de, do*, ontstaan uit contaminatie van de partikel *da* en de prefixen *ma-, me-, mo-*, bv. *dandioe* uit *da mandioe* „gaan baden", *delindja* uit *da melindja* „gaan loopen", *dompaoe* uit *da mompaoe* „gaan spreken", zijn wellicht ontstaan uit het bewustzijn dat *toemangi* met *-oem-* is gevormd uit *tangi*, zoodat ook *damandioe* enz. (*da* is als eenlettergrepig woord proclitisch) kunnen ontdaan worden van hun vermeend invoegsel *-am-*.

Van denzelfden aard zijn de verkortingen *bo* „niet meer", uit *bamo*, bv. *bo re'e* „er is niet meer"; *djo* „nog slechts, nog maar", uit *djamo*, bv. *djo pitoeogoe jabinja* „nog slechts zeven stuks zijn er over", *djo jakoe anoe mangkita* „ik was het alleen nog maar die het zag" (alle anderen hadden het niet gezien).

In P. wordt het eerste lid van een herhaalden vorm afgekort doordat de tweede lettergreep daarvan wordt uitgesproken als *i*, die hier de waarde heeft van een vluchtigen klinker, zooals in andere talen *ĕ*. Een vorm als *madago-dago* wordt in P. tot *madai-dago*, dat ook nog wel vijfsyllabig is, maar zich toch sneller laat uitspreken dan de volle vorm. In § 20 en § 51 worden deze vormen nog nader besproken.

Een bizondere verkorting vertoont *dehoede* „muis", w. t. van *walesoe*. Indien het bestanddeel *dehoe* van dit woord id. is met *lesoe* in *walesoe*, Boeg.

belesoe, en met *tehoe* in *tetehoe* „spitsmuis", uit *tehoe-tehoe*, dan staat *dehoede* voor *dehoe-dehoe*.

Over het afwerpen van het voorvoegsel *ka-* in substantief-afleidingen van adjectief-stammen (§ 105) zie men § 270 en 115.

§ 9. De eindlettergreep.

Het B. behoort tot de vocalische talen. Niet alleen de eindlettergreep, maar alle lettergrepen zijn open. Waar de eindsyllabe oorspronkelijk gesloten was, daar is zij open gemaakt òf door het uitspreken van den sluitmedeklinker met de vocaal *i* òf door het afwerpen van de sluitconsonant.

Waarschijnlijk is het eerste aan het laatste voorafgegaan, zoodat men zich moet voorstellen dat eerst de looze lettergreep is gevormd door den sluitmedeklinker met *i* en dat daarna die lettergreep is afgevallen. Zie § 8, bl. 32. Later zijn zeker wel eindmedeklinkers terstond afgeworpen, zonder eerst tot eene looze lettergreep te zijn uitgebreid geweest, daar sommige sluitconsonanten zich wel langer zullen gehandhaafd hebben dan andere en mogelijk eerst afgevallen zijn, toen het proces van 't vocalisch worden der taal reeds aan den gang was. Een woord als *rindíongi* „de oogen beschutten" leert, dat *rindi* „wand", Mal. *dinding*, reeds vocalisch was, toen het achtervoegsel dat in 't Jav. enz. *-ĕn* luidt en in 't B. *-on* is geweest, nog met zijn gevelariseerden sluiter, uitgebreid tot looze lettergreep, werd uitgesproken, terwijl *kangíoni* „voedsel", wdl. „het te etene", reeds den vorm *kangi* (uit *kang*, uit *kan*) had, toen *-oni* werd aangehecht. Evenzoo had *lomboe* „slijk" nog den vorm *lomboegi*, toen *-ani* werd achtergevoegd tot den riviernaam *Lomboegíani* (zie p. 33).

Uit de volgende voorbeelden blijkt, dat het B. alle medeklinkers die het thans bezit, tot sluiters heeft gehad, behalve *h*, *j*, *w*, *dj* en *nj*:

b in *oengkoebi* „deksel", Mong. *angkoeb*, Soend. *tangkoeb*, Sang. *takoebĕ*, *tangkoebĕ*, *tangoebĕ*.
d in *oekoedi* „met een geesthoudend voorwerp aantikken", Mong. *dimoekoed*, Sang. *himoekoedĕ*.
g in *lindoegi* „aardbeving", Mong. *linoeg*.
k in *eki* „kussen" (uit *aiki*, *ajaki*, *araki* of *ajiki* enz.), alg. Filipp. *arĕk*.
l in *pintali* „vlechten", Mal. *pintal*.
m in *antjami* (srt. mangga), Mal. *asam*.
n in *-ani*, Mal. enz. *-an*.
ng in *togongi* „eiland", Balant. Bangg. *togong*.
p in *sarapi* „opscheppen", Tag. *sagip*.
r in *bambari* „tijding", Tontmb. *wa'mbar*.
s in *bolosi* „verwisselen", Jav. *walĕs*.
t in *kobati* „wieg", Boesangsch *awĕt*.

[Dat hamzah als sluiter is voorgekomen wordt waarschijnlijk gemaakt door den vorm *poeti'a* (Mor. *poete'a*), een witte duifsoort, stam *poeti*, Mal. *poetih*. Het woord bevat vermoedelijk het suffix *-a*, aangehecht in een tijd toen de stam nog *poeti'* luidde.]

Waar zekerheid bestaat dat een eindmedeklinker is afgeworpen, is het toch vaak niet mogelijk te bepalen welke sluiter dit is geweest. Het is nl. niet altoos uit te maken of men bij een woord van 3 of meer lettergrepen, met het accent op de derde van achteren en eene eindsyllabe die uit een medeklinker + *i* bestaat, te doen heeft met de looze lettergreep of met het achtervoegsel *-i* (Mal. enz. *-i*), dat den oorspronkelijken sluiter heeft gespaard. In de huidige taal wordt zulk een medeklinker + *i* in de meeste gevallen als het achtervoegsel *-i* (dat veel vaker een medeklinker dan een klinker vóór zich heeft) beschouwd, daar de woorden die een looze eindlettergreep hebben, niet talrijk zijn in vergelijking met die welke den eindsluiter spoorloos hebben verloren. Vgl. p. 33.

Eindlettergrepen *ki, ni, si, ti* zijn het talrijkst. Hieruit valt zeker wel op te maken, dat *k, n, s* en *t* als sluiters veel zijn voorgekomen, toen de taal nog niet vocalisch was. Waar de *i* van eene eindsyllabe als boven bedoeld het achtervoegsel *-i* is, daar is dan ook meestal *k, n, s* of *t* de klinkerscheider. Nevens *paso* „wig" bestaat *pasoki* „wig slaan in", Mal. *pasak*, Tag. *pasok*; *idja* in *kaidja*[2] „trappelen van ongeduld" is zeker verkort uit *idjaki* (Mal. *indjak*) „trappen, treden"; *bali* „veranderen, omkeeren" heeft een vorm *baliki*, vgl. Mal. *balik*; van *ana* „kind" bestaat een vorm *maanaki* „van aanhangsels, versierselen voorzien", Mal. *anak*. De huidige taal beschouwt in deze vormen de *i* als achtervoegsel, maar het is zeer aannemelijk dat ze als zoodanig samenvallen met de oudere vormen *pasoki, idjaki, baliki, anaki*, met looze lettergreep ontstaan uit *pasok, idjak, balik, anak*. Dergelijke voorbeelden van *ni, si* en *ti* zijn: *rangani* „vermeerderen" (Mal. *dĕngan*), nevens *rongo* „echtgenoot", eig. „metgezel"; *oedjani* „beregenen" (Mal. *oedjan*), nevens *oedja* „regen"; *edjani* „van trappen voorzien", naast *edja* „trap" (Bal. *ĕdjan*, Sa'd. *eran*, Tag. *hagdan*); *oegasi* „betten" (Tag. *hoegas*, Tob. *oeras*); *tolosi* „ruilen", nevens *tolo* (Minah. *tĕlĕs*); *tangisi* „beweenen", nevens *tangi* (Mal. *tangis*); *dja'ati* „bederven", naast *dja'a* (Mal. *djahat*); *djilati* „belikken", naast *djila* (Mal. *djilat*); *siati*, naast *sia* „afscheuren" (Mal. *siat*).

De meeste voorbeelden van het afvallen van *k, n, s, t* als sluiters zijn echter alleen te vinden door vergelijking met de equivalenten in niet-vocalische talen, bv. *woti* „brandteekening aanbrengen", Minah. *patik*, Jav. *baṭik*; *djaja* „weg", Mal. *djalan*; *atoe* „honderd", Mal. *ratoes*; *aki* „vlot", Mal. *rakit*.

Ook *ng* moet vroeger veel als sluiter zijn voorgekomen. Niet overal waar *ngi* als looze eindlettergreep staat, is de eindklank oorspronkelijk *ng* geweest (zie § 43), zoodat niet alle gevallen zeker zijn: een vorm als *bantiangi* „iets aan een stok over den schouder dragen", van den stam *banti* „met een hefboom oplichten", is waarschijnlijk ontstaan uit *bantiang*, jongere uitspraak van *bantian*, maar kan ook uit *bantiani* worden verklaard. De onbetwistbare voorbeelden van den sluiter *ng* zijn echter talrijk genoeg om aan te nemen dat deze klank als zoodanig frequent is geweest.

l, m, p en *r* zijn niet zoo veelvuldig als sluiters voorgekomen als de reeds genoemde klanken. Voorbeelden zijn: *bisoe* „puist", Mal. *bisoel*; *kata* „jeuk", Mal.

gatal; *kana* „vriend", Mal. *kĕnal*; *tonomi* „maïs planten", Mal. *tanam*; *inoe* „drinken", Mal. *inoem*; *ono* „zes", Jav. *ĕnĕm*; *raja* „binnenste", Mal. *dalam*; *ata* „dakbedekking", Mal. *atap*; *gana* „genoeg", Mal. *gĕnap*; *toto* „richting", Mal. *tĕtap*; *rapoe* „stookplaats", Mal. *dapoer*; *kalékeri* „neusring v. e. buffel", Mal. *kĕlikir*; *baloekari* „bokkenhaar aan eene lans", Mal. *bĕloekar* „kreupelhout, ruigte".

b, *d* en *g*, de mediae, zijn als sluiters ongetwijfeld zeldzaam geweest; *o'o* „broeien" (Mal. *ĕram*), Mong. *o'ob*, Ibat. *ageb*, Gor. *wóboeboe*, Todj. *ogobi*, kan in 't B. een sluiter *b* gehad hebben, hoewel „bebroeden" *o'owi* luidt. Nevens het op bl. 36 genoemde *oengkoebi* staat, naar den vorm, *kiobi* „boren", dat op *kiob* kan teruggaan. De *b* die als klinkerscheider optreedt bij aanhechting van 't suffix *-aka*, bv. *longkobaka*, behoeft niet op een oorspronkelijken sluiter *b* te wijzen. Zie § 199.

d als sluiter is gespaard gebleven in *lomboedi* „bruinvisch", Tinomb. *lomboed*; *oekoedi* (zie bl. 36); *siladi* „splijten", Tag. *tilad*, Mong. *silad*; *kantadi* „uitspannen" (een dierenhuid, om te drogen), Amp. *kantari* „schild"; *biodi* (Tog., het B. zegt *apio*) „bloeiwijze van suikerriet, als groente gegeten", Bis. *bihod*, Sang. *biadĕ*, Mong. *biod* „vischkuit" (waarop deze groente gelijkt); *kokodi* „kleine stukjes afsnijden", wanneer dit althans correspondeert met Mong. *koekoed* „krabben, schrapen"; en misschien in *soemékadi* „stijfstaan", van gevulde vrouwenborsten. Ook de *d* in *koedoe* „Kaempferia rotunda" kan als oorspr. sluiter worden beschouwd, vgl. Mak. *tjakkoeroe'* en Minah. *soekoer*, welke doen denken dat *koedoe* uit *sakoedoe* of *sokoedoe* is ontstaan, eerst met den klemtoon op *so* en daarna op *koe*, waarna *so* is afgevallen. De sluiter *d* of de looze lettergreep *-di* is afgevallen in: *toeka* „traptrede", Mong. *toekad*, Sang. *toekadĕ*; *boejoe* „berg", Mong. *boeļoed*, Sang. *boeļoedĕ*; *talikoe* „rug", Sang. *likoedĕ*, Mong. *likoed*; *waki* (srt. mand), Mong. *bakid* „vergaderen" [1]) (vgl. B. *gombora* „mand" en *gombo* „vergaderen"); *ata* „begeleiden", Mong. *atod*, Sang. *ĕntoedĕ*, Tag. *hatid*, Bis. *hatoed*.

Ook *g* is niet veelvuldig geweest als sluiter; *lomboe* „slijk" vertoont den ouderen vorm *lomboegi* in den riviernaam *Lomboegiani* (p. 33), terwijl de sluiter *k* in *aboki* (srt. bamboe) en *bobaki* „slaan" uit *g* is ontstaan, wat blijkt uit Mong. *aoeg*, Boeoolsch *waoegoe*, Boend. *wawogo*, en uit Mong. *bobag*, Tag. *babag*; hetzelfde geldt misschien van *tikoleki* naast *tikolegi* „ring", van den stam *kole*, doch wellicht heeft men hier met het suffix *-i* te doen; *sologi* „stroom" is Ponos. *solog*, Sang. *sĕllihĕ*; *komali*, w. t. v. *kolowo* „smidse", is Mong. *komalig*. Behalve deze voorbeelden zijn er nog een aantal woorden waarin *-gi* dezelfde plaats heeft als de looze eindsyllabe, zooals: *tindogi* „rechtop staand", Tag. *tindig*, Bis. *tindoeg*, Sang. *tindagĕ*; *bentoegi* „gebogen", Mal. *bĕntoer*; *boesegi* „los in den buik", Tontmb. *oesĕg* (verstopt); *sarepagi* „vertakt", st. *sepa*, Tontmb. *se'pang*, Mal. *simpang*; *landoegi* „slijmhuid", wanneer dit althans correspondeert met Mal. *lĕndir*. *Damagi* „hars" heeft tot oorspr. sluiter den klank der R-G-H-wet; hetzelfde is het geval bij *koeloegi*

[[1]) Voor een andere afleiding zie men het Wdnbk.]

(een boom), Mal. *koeloer*, Sas. *koeloeh*, Atj. *koeloe.*

Vreemde woorden, die een consonantischen eindsluiter hebben, worden meestal zonder dien sluiter uitgesproken; slechts zelden wordt hij hoorbaar gemaakt door uitspraak met een volgende *i.* Meestal is het niet noodig geweest om een vreemd woord vocalisch te maken; woorden uit het Parigisch of 't Morisch hebben reeds vanzelf de eindsyllabe open. Het Makassaarsch en 't Boegineesch sluiten alleen op ' en *ng*; deze medeklinkers worden afgeworpen in de woorden die 't B. overneemt, bv. *sere* „ketel", Boeg. *tjere'*; *tongko* „dobbelspel", Mak. Boeg. *tongko'*; *padoma* „bril", Boeg. *padomang*; *bente* „versterking", Boeg. *benteng*; *padangka* „handelaar", Boeg. *padangkang*; *taropo* „verrekijker", Boeg. *taropong.*

Met Maleische woorden gaat het meestal als met de Boegineesche; toch worden soms Maleische woorden uitgesproken met klinkend gemaakten sluiter, omdat de vreemdelingen die ze invoeren, ook wel eens trachten ze voor de uitspraak van 't B. pasklaar te maken; *garam* „zout" wordt *gara*; *minjak tanah* „petroleum" wordt *minja tana*; maar *toeloeng* „helpen" wordt *toeloengi.* *Bajari* „betalen" (Mal. *bajar*) is wrsch. in dien vorm aan het Par. ontleend. Opmerking verdient de sluiter van *kawadi* „metaaldraad" (Mal. *kawat*), waarschijnlijk naar Gorontaleesche uitspraak.

§ 10. Omzetting van klanken.

Twee klanken kunnen onderling van plaats verwisselen, om allerlei redenen. Een woord als *leti* (Boeg. *lĕssi'*) „vrouwelijk schaamdeel" vertoont omzetting nevens Par. *tile*, Gor. *tele*; ook *tele* en *ele* bestaan in 't B. als meisjesnamen, terwijl *leti* nog tot *eti*, *enti*, *ei* wordt vervormd. Hier heeft natuurlijk de beteekenis tot omzetting geleid.

Omzetting van onderling verwisselbare medeklinkers, met of zonder de bijbehoorende klinkers, vertoonen: *toekoe* „hoofdluis", Austron. *koetoe*; *toekana* „vragen", PmB., uit *koetana* (Mak. *koetanang*, Mal. *tanja*); *timbo wane* „sĕregras", uit *tiwo mbane*; *jangoea*, uit *njaoea* (srt. wesp), Bal. *njawan*, Mad. *njaroean*; *garo* „lange gescherpte bamboestaak" en *roga* „daarmee vleermuizen vangen"; *weboe* „sprenkelen" en *bewoe* „met den bek vasthouden en schudden", vgl. *waleboe* „heen en weer schudden".

l en *r* hebben de plaats gewisseld met eene nasaal in *ngero* en *rengo* „dreinen, zeuren"; *lamale* en *malami* (soorten garnalen); *mala-mala* „vlinder", Mal. *rama-rama*; met *b* of *w* in *waroe* „zwam", Mal. *raboek*; *wiro* „glagah-riet", Tontmb. *rĕwo'*; *kawela* „kapmes", Mal. *kĕlewang*, Mak. Boeg. *kalewang*, Atj. *gliwang*; *mbele poeri* en *lembe poeri*, PmB., „achteraan"; *bambara* „borstkas" en Bad. Nap. *baramba* „longen", Mak. *barambang*, Boeg. *warĕmpang*; [en misschien in] *bolo* „gat", Tag. *libing*, Bis. *lobong*, Mal. *loebang.*

Ook in de volgende woorden is omzetting van klanken aan te nemen: *padjongoa* (een lange smalle ruimte langs de wanden v. e. huis), uit *pangodjoa*, st. *odjo* „in de lengte uitstrekken"; *gote* „boeren laten", Tag. *tigab*, Bis. *togab*; *loka* (Boeg. id.) „pisang", nevens Bim. *kalo*, Dair. *galoeh*, Tob. *gaol*; *ndologoe*

en *nggolodoe* „klokkende geluiden maken"; *sawojo* „trek hebbende in iets" en *sajowo*, in Saloe Maoge; *ganggajo* „grijpen", uit *gajanggo*, vgl. *garanggo* „krokodil", eig. „grijper", st. *ganggo* (de omzetting heeft hier tot oorzaken: de zucht om een met *garanggo* nagenoeg klankgelijk woord te vermijden en het afwijzen der herinnering aan *janggo* „doornat", een geheel ander begrip); *poerita* „kleverig", uit **roepita*, vgl. *djoempita*, id., st. *pita* (kleddergeluid); *lioso* „neet", uit *lisojo*, vgl. Tomb. *lĕse'a*; *kodi* „klein" en *doki* (PmB.), id., vgl. Mal. *dikit*; *bangani* „inhoud" en Amp. *banangi*; *pidi* „wang" en Saoes. *padipi*, id., wat in 't B. „steilte" beduidt; *njome* en *meno* „zinlooze klanken, klinkklank"; *ngkanjo* en *njangko* „krioelen"; en misschien in *karaba* „vrouwenjakje" en *gabara* „foeja-deken", al kan het eerste ook zeer goed van *kaba* „bedekken" worden afgeleid, zie het Wdnbk.

Tot de wisseltermen behooren: *sowali*, w. t. v. *lobo* „dorpstempel", uit *wosali*, vgl. O. Jav. Soend. Boeg. *gosali*, Niass. *osali*, Bangg. *koesali*, Tag. *goesali*; *bago* „grond", vgl. Pamp. en Pang. *gabon*.

Wellicht zijn ook de volgende woorden door omzetting ontstaan: *potoe* „familie van dezelfde generatie", uit *potoer*, uit *poroet*, Mal. *pĕroet*, Tontmb. *po'ot* (zak); *engo* „neus", uit *engog*, uit *egong*, Ibn. Kar. Tob. *igoeng*, Jav. *iroeng*, tenzij *engo* id. is met Mal. *ingoes* „snot"; *rojo* en *jo'o* „vochtig", indien dit laatste uit *joro* is ontstaan.

Plaatsverwisseling van klinkers is op te merken in: *laoembe* „sirih", nevens *loeambe* „bengelen, schommelen", zooals sirih-vruchten aan de ranken; *laoembe* is ook een gewone w. t. voor *woejoe* of voor *woejoea* (haar, hoofdhaar); *biroe* „roet" en *woeri* „houtskool"; *djedjo* en *djodje* „wrijven"; *nggikoe* en *nggoeki* „waggelen"; *teoela* „kalk", uit *toeëla*, vgl. Par. *toila*, Hoek. *toeila*, Balant. *ti'ilon*, Leb. *tiiwila*; *ngena* „kort geleden", dat misschien te verklaren is uit *ngane*, Par. *pangane*, id., 't welk wrsch. ontstaan is uit *pane* „zoo even" (L.) met infix *-ang-*, welk *pane* omzetting is van *nepa* „pas, en dan", vgl. Par. *pade* „vervolgens" en B. *depa*, id.; in 't Nap. is *pane* syn. met B. *nepa*.

§ 11. Wijziging van klinkers.

Wijziging van klinkers komt voor in verschillende vormen van een zelfde woord, die geheel of bijna synoniem zijn, waar blijkbaar de bedoeling is om door wijziging van den klinker wijziging van het begrip aan te duiden. Het B. heeft wel beleefdheidsvormen, maar geen verfijning van uitspraak, bv. van *a*, *o* of *oe* tot *i* of *e*, welke aan een woord een klank zou geven die het geschikt maakt om te dienen als „hooge taal", in den trant van het Jav. Kromo. Een dergelijk taalverschijnsel geeft het B. niet te zien. De opzettelijke veranderingen die de woorden in de priestertaal ondergaan, hebben, zooals elders [1]) is beschreven, een andere oorzaak.

[1]) Tor. III, 38 vv.; De Toradja'sche Vrouw als Priesteres, Versl. en Med. der Kon. Ak. v. Wetensch., Afd. Letterkunde, 5e Reeks, Dl. 2; Indonesische Priestertaal, ib. 5e Reeks, Dl. 4; The peculiar Language of the Heavenly Powers, International Review of Missions, Jan. 1925, p. 59–72; Magische Sprache, Festschrift Meinhof, p. 371–376.

Het eenige woord dat aan een Jav. Kromo-vorm doet denken is *mania* „schoonouder" (bij uitbreiding ook „schoonkind"). Het dialect van Amp. onderscheidt *monoea* „schoonouder" en *mania* „schoonkind", dat van de Togian-eil. heeft *tombonoea* „schoonouders" en *mania* „schoonkind". De naast verwante talen hebben vormen die met *mania* en met *monoea* overeenkomen, zoodat het B. wel den vorm met *i* schijnt gekozen te hebben om den fijneren klank. Indien de stam van dit woord is te zoeken in Kar. *toerang* „broer v. e. vrouw, zuster v. e. man", Sang. *toehang* „oudere (broer, zuster, neef, nicht)", Bob. *monoegang* (R-G-H-wet), dan is *manoea* de regelmatige vorm in 't B.

De klinkerwijziging hier bedoeld komt vooral voor bij geluidswoorden, waaraan het B. zeer rijk is. Bij 't spreken over dieren, over menschen, over jagen, varen, landbouw enz. doet men gaarne de geluiden na die aan den stijl levendigheid kunnen geven; bij zulke geluidswoorden heeft men eenige vrijheid in de keuze van donkere (*a, o, oe*) of lichte (*e, i*) klinkers. Voorbeelden daarvan zijn de op bl. 32 genoemde verlengings-syllaben *wa-*, *wi-*, *woe-*, en geluidswoorden als *tii, toeoe, tee,* om een hak of een stoot aan te duiden. Met *kaa* duidt men aan het geluid van langgerekt zingen, met *koeoe* een harder geluid, gesuis van den wind, geluid van vele zangers, *kakoeoe*² *mongajoe* „luid aan 't zingen"; *kere* is het geluid van kraken, *kero* dat van een schot of knal; naar zijn geluid heet de kleine jaarvogel zoowel *kere*² als *koro*². Geluid van rammelen wordt door *rakoe* zoowel als door *reko* aangeduid, wat weder den samenhang aanwijst tusschen *rangkoe* „tegen iets aanklappen" en *rengko,* een algemeen woord voor „spullen, aanhangsels, onderdeelen, goederen"; *djaa* is geluid van gekraak of geknars, *djee* dat van schelle stemmen of hanengekraai; *takoe-ndaa, takoe-ndii, takoe-ndoo,* verschillende geluiden van dingen die tegen elkaar aanbonzen.

gasa „sperma", een vaak gebruikt scheldwoord, wordt, ter verzachting, tot *gisa* gemaakt.

§ 12. Vocaalsplitsing.

Soms wordt een tweelettergrepig woord, dat bestaat uit een medeklinker met dubbelen klinker (zie § 1), nog duidelijker tweelettergrepig uitgesproken, doordat de dubbele klinker wordt gesplitst door intervocale hamzah. Voorbeelden daarvan zijn: *re'e,* uit *ree* (Amp.), uit *ria,* „zijn"; *ne'e* (partikel van den Vetatief) uit *nee,* zelfstandige vorm van *ne* (vgl. Nap. *ine*), thans nog gewoon in poëzie en in *nepa* „pas, laat nog niet"; *nte'e-nte'e* (srt. kikker), hetzelfde geluidswoord als *tee* (een kletsend of ketsend geluid); *soe'oe* „op 't hoofd dragen", uit *soeoe,* Sang. *soeëng,* Tons. *soeën,* Tond. *soe'oen,* Bent. *soeoen,* Jav. *soehoen*; *se'i* „deze", uit **si'i,* uit **sii* (Par. *sii*), vgl. ook PmB. *sei*; *we'i* in *rimbe'i* „waar?", vgl. Par. en PmB. *wei* en Par. *we'e,* uit **wee, wei*; *pi'i* „dicht opeengedrukt", id. met *pii* „met de vingers knijpen" [1]); *ro'o* in *tero'o* „aangezien, daar nu eenmaal", wdl. „'t is reeds gekomen tot", van *roo* „reeds".

[[1]) Zie § 46.]

Mogelijk is ook *ba'a* in *papa ba'a, ine ba'a* „stiefvader, stiefmoeder, oom, tante" ontstaan uit *baa*, zelfstandige vorm van *ba*, het ontkenningswoord, zoodat *i papa ba'a, i ine ba'a* zou staan voor *i papa bare'e, i ine bare'e* „vader, moeder, die het niet werkelijk is" [1]). *Wo'o* „hoofd", Koel. Lind. *woo*, Bes. Bad. *woa'*, Nap. *waa*, Mam. Laj. *ba'a*, is wellicht ontstaan uit *woo*, uit *waa*, zelfstandige vorm van *wa*, uit *wak*, Bob. Loin. *oebak*, Boan. Tont. *baki* (met looze lettergreep), Tom. t. *ba'i* (met uitgevallen *k*), zoodat de opeenvolgende vormen zijn: *oebak, oebaki, baki, ba'i* in de eene richting en *oebak, oeba, baa, waa, woo, wo'o* in de andere. Verder: *kina'a* „voedsel", Mor. *kinaa*, uit *kaa* „eten", in 't Mor. nog voorhanden, maar in 't B. verdwenen.

§ 13. Prenasaleering.

Bij de behandeling van de uitspraak in § 3 zijn reeds de geprenasaleerde klanken *ngk, ngg, mp, mb, nt, nd, ntj, ndj* genoemd, dat zijn de klanken *k, g, p, b, t, d, s, dj*, aldus uitgesproken, dat de spraakorganen in den stand voor de uitspraak van *k, g, p* enz. staan, maar dat de adem eerst door den neus, daarna door de mondholte gaat. Ook de Toradjas zelf beschouwen deze klanken niet anders dan als nasale variëteiten van *k, g,* enz. en zijn geneigd het teeken voor de nasaal in het schrift weg te laten, zie § 1.

Prenasaleering is zeer gebruikelijk; ze heeft soms enkel fonetische beteekenis, dikwijls echter ook spraakkunstige. Ze komt voor bij den aanvangsklank van een woord, 't zij deze een klinker (feitelijk hamzah) is of een medeklinker, en bij den aanvangsmedeklinker eener niet-beginsyllabe. De consonanten *h, j, m, n, ng, nj* worden niet geprenasaleerd; *b, d* en *g* in bepaalde gevallen niet; van *l* kan in enkele gevallen *ndj* als geprenasaleerde vorm beschouwd worden; de overige medeklinkers, incluis hamzah, kunnen alle geprenasaleerd worden, elke klank door de nasaal zijner soort; de hamzah, evenals *k* en *g*, door *ng*.

Vormen met prenasaleering, hetzij aan de beginsyllabe of aan eene niet-aanvangslettergreep geprenasaleerd, verschillen in beteekenis meestal van hunne niet-geprenasaleerde nevenvormen. Men kan deze laatste dan als grondwoorden van de eerste beschouwen.

Woorden waarin de geprenasaleerde vormen staan naast niet geprenasaleerde in de taal zelf of in verwante talen en waarin de prenasaleering enkel fonetische wijziging is, zijn:

rakeani en *rangkeani* „zolder, vliering", met suffix *-ani*, want de stam is *rake* „opklimmen"; vgl. Mngkb. *rangkiang* en Boeg. *arakeang* (uit *karakean*).

ape en *ampe* (P.) „bilschort"; *api* „v. e. voering voorzien", *lapi* „laag" en *lampi* „dekkleed", Mal. *lapis* en *lampin*; *dampi* „bedekken", *gampi* „verzorgen", *rampi* „platdrukken", en *gapiti* „tegelijk één mensch treffen", v. ziekten, *rapi* „vlak tegenaan", vgl. Sang. *ěmpi'* „aangenomen kind" en *kapi'* „vriend", Tontmb. *rapit* „samendoen", *ampet* „vastklemmen".

dapo „bamboekoker met deksel", *dampo, djompo* „afsluiten".

[1]) Zie echter de in het Wdnbk. gegeven afleiding.]

impo „gif, de gifboom Antiaris toxicaria", Mal. *ipoeh*, Boeg. Mak. *ipo*.

intjani „weten", Nap. Bad. *isa*, Mam. *isong*, Sal. *ising*.

nda-, voorvoegsel 3e p. mv., P. *ra-*, Austron. *ra*.

nontjoe „rijstblok", Mor. *nohoe*, Boan. *losoeng*, Mal. *lĕsoeng*.

antjami (een zure mangga-srt.), *ontjo* (zure groente-srt.), en Mal. *asam*, Jav. *asĕm*.

dempe, *rempe* „plat" en *repe*, Amp. *depegi*, id.

wombo „ingang, opening" en *wobo* „ingang, toegang".

lontjo „hard loopen, draven" en *loso* „vluchten".

woemboe „binnennok van het dak, rug van het schild" en *boewoe* „nok-overdekking", vgl. Mal. *boeboeng*, Niass. *mboemboe*.

kinde „de wenkbrauwen fronsen" en *kire* „wenkbrauw".

winti „kuitschoppen" en *witi* „been", vgl. Mal. *bĕtis* en *benteh*.

soentjoe „laag van opeengestapelde dingen" en Mal. *soesoen*.

Van deze soort prenasaleering zouden nog vele voorbeelden te geven zijn. Voor een deel is zij te verklaren door den invloed van een vroegeren nasalen sluiter. De boven gegeven voorbeelden *rangkeani*, *ampe*, *intjani*, *nontjoe*, *soentjoe*, teruggebracht tot de vormen *rangkean*, *ampin*, *intjan*, *nontjoeng*, *soentjoen*, waartoe de nevenvormen het recht geven, vertoonen alle een nasalen sluiter; *bantjoe* „mand", Mal. *basoeng*; *gantji* „tol", Mal. *gasing*; *inda* „schuld", Tag. *hiram*, Bis. *hoelam*, Bik. *hadam*, kunnen op dezelfde wijze verklaard worden, zoo ook *djoendjoe* „den grond omwroeten", vgl. *soe'oe* „op 't hoofd dragen", uit een wortel *soen* (zie § 12). In *nontjoe* kan ook de begin-*n* de prenasaleering hebben bewerkt.

Van anderen aard is de prenasaleering van den beginner, klinker (hamzah) of medeklinker, van geluids- en bewegingswoorden, die intensiefmakende kracht heeft. Hier dient de nasaal om aan de beginlettergreep en daardoor aan het geheele woord een meer dreunenden en doordringenden klank te geven. Geluidswoorden treden vaak op als tusschenwerpsels, om den stijl meer levendigheid bij te zetten of om krachtig of dreigend te spreken. Voorbeelden: *mbaga!* (uitroep om kinderen bang te maken), vgl. *baga* „dik, gezwollen"; *ndjii!* „stilte!"; *mboesi* (uitroep om varkens te verjagen), z. v. a. „d'r uit!", vgl. *sawoesi* (of *wiwoesi*, met voorvoegsels *sa* en *wi*) *napoana ongaanja* „ineens bracht ze haar kind ter wereld"; *mboeoe* (gonzend, suizend geluid), nevens *woeoe* (id.); *mbombe*, *mbombo* (gonzend, dreunend geluid); *ndoo* (naar het geluid dat een plotselinge beweging maakt), *ndoo namama* „opeens beet hij hem", *ma'i ndoo* „plotseling kwam hij te voorschijn" (wij zouden zeggen: uit de lucht vallen); *mpoeoe* (geluid van afkeer bij 't ruiken van stank); *ndoeoe* (van plotseling vooruitschieten); *ntjoeoe*, nevens *soeoe* (geluid van suizen); *ntjii*, naast *sii* (id. van steken). In dergelijke woorden valt de uitdrukking der beweging samen met die van het geluid, daar de stem alleen het geluid kan weergeven, al is soms meer het uitdrukken der beweging bedoeld. Vandaar dat zulke geluidswoorden als stammen van werkwoorden gebruikt worden, in welke functie zij hoofdzakelijk beweging of werking aanduiden, bv. *montandoo*,

montangkandoo „plotseling grijpen", *kampoeoe-mpoeoe* „aldoor stinken", *mondjii* „zwijgen".

Bewegingswoorden zijn dus grootendeels één met geluidswoorden, al valt dit veelal niet meer nauwkeurig vast te stellen. Men kan zich gemakkelijk voorstellen, dat in een stamwoord een geluid of eene beweging is weergegeven; de inbeelding wil zich hier al spoedig op den voorgrond dringen. Maar het is wel zeker, dat de Bare'e-sprekers vele werkwoordstammen als bewegingswoorden gevoelen en daardoor geneigd zijn zulke woorden te prenasaleeren om ze dan als teekenende woorden, laat ons zeggen als tusschenwerpsels te gebruiken. Voorbeelden daarvan zijn:

ndongkoe mowose „pang! aan het roeien"; *ndongkoe* doet hier hooren het stooten der schepriemen tegen het boord der prauw, vgl. *rangkoe* „toeklappen".

ngkanda ri inenja „stap! op zijne moeder af"; *kanda* „stappen".

ngkore meoko „wip! stond hij op"; *mekakore* „overeind staan".

mpoloe mandioe „ineens op de hurken om te baden"; *poloe* „nederhurken".

ntja'oe ri roei „ineens vastgehaakt aan dorens"; *sa'oe* „haken".

ntjiroe toemangi „snik! aan het schreien"; *siroe* „slurpen", hier gezegd van het opsnuiven van 't uitkomende snot met den neus.

ngkende mepone „wip! naar boven"; *kende* „boven op iets springen".

ndoeli jore „rollebol gaan slapen", v. iemd. die zich op den vloer te slapen werpt.

mpile mewalili „rechtsomkeert ging hij terug"; *pile* „wenden".

mbole mojoekoe baoela „plof! ging de buffel liggen"; *wole* „op den rug liggen".

ngkoenda meogoe „ineens rees het als een bol op"; *koenda* „opzwellen, opbollen".

ndangkoe napalo „flap! deed hij het deksel er op"; *rangkoe* „toeklappen".

ngkopo mojoko tontji „floep! vlogen de vogels op"; *kopo* „fladderen, klapwieken".

ndoentjoe manawoe „plof! viel hij neer"; *roentjoe* „ploffen".

ntjindi mesoewoe daanja „spuitend kwam het bloed er bij hem uit"; *sindi* „uitspuiten".

sandjoemi nato'o, ntjodoe! „slechts één woord had hij gezegd of hij gaf een hik"; *sodoe* „hikken".

mpindi pemama nodjo „pik! ging het steken der muskieten"; *pindi* „tusschen duim en vinger vatten".

mpoedji ri djoia „kwak! werd het op den grond gespogen".

mooere ntjawi Rano „opvaren, heelemaal tot het Meer"; *sawi* „het toppunt bereikt hebbend".

mboeroe ngiri silo „nu eens flakkerend, dan weer opvlammend brandde de fakkel"; *woeroe* „flakkeren", *iri* „jagen".

Deze geprenasaleerde stammen dienen weder tot grondwoorden voor nieuwe vormingen. Vooreerst worden de geprenasaleerde stammen samengesteld met het voorvoegsel *sa-*, dat hier „in eenen met, tegelijk met" beteekent. Vormen als *sandoo, santja'oe, sangkanda, sampoloe, santjawi* beteekenen

ongeveer hetzelfde als *ndoo, ntja'oe, ngkanda, mpoloe, ntjawi.* Verder zijn er lettergrepen als *wa-, woe-, wi-*, een soort van bewegings-voorhechtsels, die voor geprenasaleerde (en niet-geprenasaleerde) stammen staan, om ze als geluids- of bewegingswoorden te versterken, bv. *wintjanda, woentjanda,* of *santjanda* „ineens te voorschijn komend", gelijkstaande met *ntjanda,* stam *sanda* „uitschieten"; *woengadje, wingadje* „plotseling omzijgend", st. *adje* „kaak"; *windoeoe, woendoeoe* „ineens vooruitschietend". Zie § 172 en 175.

Belangrijk zijn deze geprenasaleerde stammen vooral, omdat ze als bewegingswoorden grondwoorden zijn voor de formatie van werkwoordsvormen, die zich onderscheiden van soortgelijke vormingen van den niet geprenasaleerden stam. Het verschil in vorm brengt ook onderscheid in beteekenis mede. De geprenasaleerde stammen hebben eene meer intensieve beteekenis dan de niet geprenasaleerde, waarom ze intensieve vormen kunnen genoemd worden. Enkele voorbeelden ter verduidelijking volgen hier; verder worde verwezen naar de spraakkunstige behandeling der intensieve vormen in § 62 vv.

mowoea „vrucht dragen", *memboea* „veel vrucht dragen", st. *woea* „vrucht".

mewoei „waaien", *memboei* „veel wind geven" (v. e. goeden blaasbalg), st. *woei* „waaien".

mawaa „rood", *mambaa,* n. v. e. boom met rood hout, st. *waa* „gloeiende kool, rood".

mepone „trap opgaan", *mempone* „stijgen, v. h. water, in zee, rivier of meer", st. *pone* „opstijgen".

mesoea „binnengaan", *mentjoea* „zich indringen", st. *soea* „ingaan".

De meeste intensieve vormen worden door enkele prenasaleering gevormd. Eene nog meer intensieve prenasaleering is die, bij welke de explosief van den geprenasaleerden klank wegvalt na de nasaal, nadat deze eerst het karakter der explosief heeft aangenomen. Zoo wordt dus *mp* tot *m, nt* tot *n, ntj* (ten rechte *njtj*), uit *ns,* tot *nj,* in vele gevallen ook tot *n.* De hamzah kan zich na de prenasaleering met *ng* niet handhaven; de intensieve vorm van een woord dat met hamzah (in 't schrift met een klinker) begint, vangt dus steeds met *ng* aan.

Verder wordt *ngk* tot *ng, mb,* 't zij uit prenasaleering van *b* of van *w* ontstaan, tot *m.* Deze vormingen komen niet veel voor. De geprenasaleerde *d,* dus *nd,* wordt *n,* doch slechts in enkele voorbeelden. Van de andere medeklinkers, die kunnen geprenasaleerd worden (*g, dj, r*) komt deze soort intensiveering niet voor. Voorbeelden zijn:

ande „vreten", *mangande.*

ele „troosten", *mangele.*

ipi „droomen", *mangipi.*

oe'oe „suikerriet kauwen", *mangoe'oe.*

ore „naar boven brengen", *mangore* „de eerste geoogste rijst in huis brengen".

Dit zijn dus de eenige intensieve vormen die mogelijk zijn van stammen die met hamzah (met een klinker) beginnen. Voorts:

bakoe „proviand", *momakoe* „voedsel aandragen" (vogels voor hunne jongen).

wiwi „rand", *mamiwi* „zich ter zijde bevinden".

pongo, stam van *mamongo* „sirih pruimen".

tomboe, stam van *mononmboe* „water scheppen".

deroe, stam van *maneroe* „zich bij 't vuur warmen".

sampa „bergzadel", *menampa* „langs een berghelling loopen".

silo „fakkel", *monjilo* „met een fakkel visschen".

De intensiveering in dezen vorm komt het meest voor bij stammen die beginnen met *p*, *s* en *t*. Veel minder is zij in gebruik bij de stammen die met *b* of *w* aanvangen; waar *k* en *d* stambeginners zijn, vindt men haar weinig.

Deze tweede intensiveering is intusschen in 't B. niet de gewone: wat het meest voorkomt is, dat de geprenasaleerde beginner als zoodanig in wezen blijft. Zelfs waar *p*, *s* en *t* beginners zijn, komen veel meer intensieve vormen voor met *mp*, *ntj*, *nt* dan met *m*, *nj*, *n*.

De oorzaak van deze tweede intensiveering, die dus waarbij de oorspronkelijke stambeginner na de nasaal verdwijnt, is naar het mij voorkomt deze, dat de stambeginner de werking van de nasaal in den weg stond. In § 62 vv. zal blijken dat de vormen die de tweede intensiveering hebben ondergaan, eene afzonderlijke beteekenis hebben. Het is genoegzaam bekend, dat deze tweede intensiveering in vele verwante talen, vooral ten W. van Straat Makassar, de gewone is en dat althans de tenuis-stambeginner slechts bij uitzondering bewaard blijft. De Filippijnsche talen van Noord-Selebes (Minahassa, Mongondow) hebben geen andere intensieve vormen dan zulke waarin de stambeginner is verdwenen. Hetzelfde is 't geval bij de talen der Gorontaleesche groep (Boelangasch, Kaidipansch, Gorontaleesch, Boeoolsch). In de Tominische talen, die tusschen de Gorontaleesche en de West-Toradjasche groep inliggen, komen al intensieve vormen met *ngk*, *nt*, *mb*, *ngg* voor, al zijn ze nog zeer in de minderheid bij die welke den stambeginner verliezen. De West-Toradjasche talen staan reeds op het standpunt van 't B., maar de prenasaleering brengt in deze talen medialiseering mede van *ngk* tot *ngg* en van *ntj* (= *ns*) tot *ndj*, dus *nanggoni* „eten" van *koni*, *nondjili* „terugkeeren" van *sili*. Evenals in 't B. zijn dus in de W. Tor. talen de vormen met de tweede intensiveering geringer in aantal dan die met de eerste.

Het verdwijnen van den stambeginner na de prenasaleering is hier de tweede intensiveering genoemd, omdat het mij voorkomt dat het prenasaleeren met behoud van den stambeginner het eerste stadium van intensiveering der beteekenis is, terwijl de medialiseering der geprenasaleerde klanken als een tusschenstadium kan beschouwd worden. In het Boeoolsch en in het Kaidipansch worden *ngk*, *mp*, *nt* geregeld tot *ngg*, *mb*, *nd* en daarna voor een groot deel tot *ng*, *m*, *n*, zooals met voorbeelden is aangetoond in „De Bare'e-sprekende Toradja's", deel III, bl. 186, 187, 198, 199. Dat dit klankverzwakking is, komt met het karakter der beide genoemde talen overeen. Ook in het Koel. worden *mb* en *nd* regelmatig tot *m*, *n*, bv. *mome-*, voorvoegsel van den wederzijdschen

vorm, uit *mombe-*; *womo* „deur", uit *wombo*; *tonoe* „hoorn" uit *tondoe*; *manioe* „baden" uit *mandioe*, terwijl in het Sa'd. *mb* somtijds in *m* overgaat [1]). De vormen die de tweede intensiveering hebben ondergaan, zijn dan ook in beteekenis in 't geheel niet *sterker* dan die welke alleen de eerste vertoonen; zij hebben alleen maar hun eigen afzonderlijke beduidenis. Zie § 65, 93.

Dat *ngk* zelden tot *ng* wordt, is een zuiver fonetisch verschijnsel, waarschijnlijk te verklaren uit de behoefte om de stammen die met *k* beginnen te onderscheiden van die welke met hamzah aanvangen.

Ook substantieven vertoonen een geprenasaleerden vorm, van de eerste of van de tweede soort. Daarbij zijn geluidswoorden, als *nte'e-nte'e* (srt. kikvorsch), *ntoea-ntoeangi* „schelp, die als trompet dient" (Mal. *toeang*[2]), *mbeo* „buffel", *mboela* „geit", *nggoerio*, *ngkeo* (namen v. vogels), *ngoele-ngoele* (srt. krekel), en bewegingswoorden, als *mbelo-mbelo* „jonge vischjes, die uit zee de rivier opzwemmen", genoemd naar hun kronkelen als vlammen (*welo*); *mboeloe-mboeloe* „kwast op een zonnehoed", vgl. *woejoe* „haar, veer"; *mbimbo-mbimbo* „kwast", st. *wimbo* „bengelen, schommelen"; *mpilo-mpilo* „figuurtjes van hout of koper, gebruikt bij het verwijderen van ziekten", Nap. Bad. *pimpilo* „plaatjes van koperblik" (versiersel der priesteres), vgl. *pilo* „flikkeren, blinken"; *nggio-nggio* „vuurvlieg", in Todjo *ilo-ilo*, vgl. *kilo* „licht geven"; *nggaroe* „kat", vgl. *karoe* „schrapen" en Mal. *garoe* „hark", *garoek* „krabben"; *ngoedjoe* „mond, snoet", vgl. *oeroengi* „kaap, landtong", in welke beteekenis ook *ngoedjoe* en in het Par. *oedjoe* voorkomt, vgl. Mal. *oedjoeng* „uiteinde" en *oendjoek* „aanreiken"; *njapo* „jeukharen van planten", st. *sapori* „steken"; *ngkaja* „schaduw, schim", v. e. stam verwant met Mal. *bajang* „schim", *lajang* „zweven".

Sommige diernamen hebben een geprenasaleerden vorm die zich als een vocatief laat verklaren, zooals in 't Parigisch *ngana* een vocatiefvorm is van *ana* „kind". In PmB. en Onda'e zegt men *mbawoe* „varken", elders *wawoe*; naast *djene* „jong v. e. dier", *taladene* „buffeljong", staat *nggene*, waarmee men buffels roept: *boere, boere, nggene!* „zout, zout, buffeltje!"; naast *djei* heeft men *nggei* „kat". Van denzelfden aard zijn waarschijnlijk *ngkai* „grootvader" nevens *kai*, id., en de vormen met *ngga-* (zie bl. 31), uit *ka-*, dat beleefdheidshalve gevoegd wordt voor verwantschapswoorden als *ine* „moeder", *papa*, *oema* „vader", *tama* „oom", *tete* „tante", *toe'a* „grootmoeder", *era* „zwager", dus *nggaine, nggaoema*, enz. Nevens *nggatoe'a* „grootmoeder" wordt ook *nggadoe'a* gezegd en het PmB. vormt van *poeë* „heer, vrouwe" *nggaboeë* „grootmoeder". Deze laatste vormen zijn duidelijk liefkoozende verzachtingen, die vooral te pas komen waar men iemand van het oudere geslacht roept, waarbij vanzelf een verzachte vorm noodig is, daar het eigenlijk niet beleefd is een meerdere te roepen. Een roepvorm is ook *ngkoempoe* „kleinkind", nevens *makoempoe* (de gewone vorm van dit woord); grootouders gebruiken dit *ngkoempoe* in antwoord op *ngkai, nggadoe'a*.

---

[1]) Dr. H. v. d. Veen, Sa'dan-Toradja'se Volksverhalen, Verh. B. G., Dl. LXV, 2e St., p. 62.

Intensieve vormen als *noentoe* „woord, rede” (st. *toentoe*), *ngojoe* „wind”, Mal. *kĕloeh* „zucht”, *njoo* „rommel, spullen” zijn waarschijnlijk geabstraheerd uit de intensieve deelwoordsvormen *monoentoe* „een rede houden”, *mongojoe* „er is wind” en *monjoo* „den boel laten slingeren, rommel maken, zijne spullen maar *soo! soo!* over den vloer strooien”.

Adjectieven van intensieven vorm zijn: *manee* „zwaar”, st. *see* (het geluid van sleuren of sleepen); *mangaoe* „droog”, st. *kaoe* (het kraken van droog hout); *manondo* „zacht, gewillig, tam”, st. *tondo* „melig, blommig”, v. aardvruchten; *njolo* „langgerekt”, waarschijnlijk van denzelfden stam als *lodjo* „ovaal”, *djolo* „vooruitstooten”, *lolo* „puntig uiteinde”; *ngira* „beschaamd”, Minah. t. O. Jav. *irang*; *mangida* „de lusten der zwangeren hebben”, Mal. *idam*, Boeg. *idĕng*; *manana* „gaar”, st. *sana*; *manongo* „gierig”, st. *dongo*, Mal. *doengoe*.

Sommige geprenasaleerde adjectief- of werkwoordstammen, die met substantieven tot samenstellingen verbonden worden, maken den indruk van intensieve vormen; het komt mij intusschen juister voor ze op te vatten als gesyncopeerde vormen, hetzij als bijv. naamwoorden of deelwoorden die op de gewone wijze met *ma-*, *mo-* of *me-* zijn gevormd, maar den klinker van het prefix hebben uitgestooten, waardoor de *m* tot prenasaleering van den stam is geworden, hetzij als een met *noe* gelijk te stellen prenasaleering bevattende, zooals in § 269 wordt betoogd. Voorbeelden: *limoe mpore* „dichte nevel”, *gantji ndega* „een tol die verschuift onder 't draaien”, *ropo ntjiwoe* „kleine golven”, *ropo ntjoso* „dicht opeenkomende golven”, *tebesi ntoenda* „erten die stil blijven zitten, geen ranken schieten”, *oera ndjanga* „garnalen die zich voortbewegen alsof zij een span uitzetten”, *mbaa-mbo'o* „roodkop” (een vogel), *mbo-*, voorvoegsel met de beteekenis „riekende, smakende naar” (zie verder § 269). Deze uitdrukkingen kunnen zijn gesyncopeerd uit: *limoe mapore*, *gantji marega*, *ropo masiwoe*, *ropo masoso*, *tebesi motoenda*, *oera mendjanga* (hier zou men ook kunnen aannemen, dat *me-* is afgevallen), *mawaa wo'o* (*mbo'o* is alliteratie met *mbaa* (of omgekeerd) of anders een explicatieve genitief, dus uit *noe wo'o*), *mawaoe* (met samentrekking van *aoe* tot *o*, zie § 8, bl. 34). In het dialect van Ampana is, door de snelle uitspraak der To Ampana, deze syncope zeer gewoon, bv. *mpoi* „warm”, *ntjoeli* „schaarsch”, *ntasa* „rijp”, *ntjae* „langdurig”, uit *mapoi*, *masoeli*, *matasa*, *masae*. Men hoort in het Amp. ook *pkoeli* „geneesmiddel”, *psoeli* „huis”, *mlalita* „zingen”, *klando* „draagmand”, *pneki* „vleermuis”, *mlawi* „slecht”, voor *pakoeli*, *pasoeli*, *molalita*, *kalando*, *paneki*, *malawi*. Is de stam geprenasaleerd, dan gaat de *m* van het voorvoegsel op in de prenasaleering, dus: *nginoe* „drinken”, *ntjopo* „hoesten”, *mporoë* „houden van”, *meko* „brij koken”, *ngomi* „zuigen”, voor *manginoe*, *mantjopo*, *momporoë*, *mameko*, *mangomi*.

De prenasaleering van met het lidwoord *noe* (id. met *anoe*) geconstrueerde woorden is eveneens een verschijnsel van syncope en wordt daarom in de volgende § besproken. De spraakkunstige beteekenis dezer prenasaleering is in § 57 en 265 v. behandeld.

Over de prenasaleering bij de bijwoorden zie men § 242 en 243.

Dat de prenasaleering vaak een medialiseerenden invloed heeft, is boven (p. 46, 47) reeds te zien geweest. In het B. is het vooral de *k* die door prenasaleering tot *ngg* wordt. Zie verder bij de behandeling der afzonderlijke klanken.

§ 14. Syncope.

Het uitwerpen van een klinker tusschen twee medeklinkers, waardoor een woord eene lettergreep korter wordt en de medeklinker die de uitgeworpen vocaal voorafgaat, indien hij een nasaal is, zich voegt naar het geslacht van de consonant voor welke hij komt te staan, is reeds voor een deel in § 13 besproken. Het is vooral het Amp. dialect, dat syncope vertoont, ten gevolge van de snelle uitspraak en den scherpen klemtoon in de spreekwijze der To Ampana. Het is voornamelijk de vocaal der lichtste lettergreep (die welke vóór de beklemtoonde staat) die uitgeworpen wordt. Dikwijls wordt deze vocaal eerst lichter uitgesproken, als *i* of als *oe* in de lichtste lettergreep (§ 20 en 22), eene verzwakking die vaak in syncope eindigt. Uit *talinga* „oor" wordt *tilinga* en ten slotte *tlinga*; eene uitspraak van *kajoekoe* „kokos", *kojoë* „parkiet", *woejoea* „hoofdhaar" als *kijoekoe, kijoë, wijoea* kan ook met *kjoekoe, kjoë, wjoea* afgebeeld worden; *woelenga* „kokosdop", *koewoekoe* „met pitten", *rapoemoeja* „geplant worden", uit *walenga, kewoekoe, rapomoeja,* worden ten slotte tot *wlenga, kwoekoe, rapmoeja.*

In het B. komt syncope alleen voor bij klinkers die tusschen een voorafgaande nasaal en een volgenden nasaleerbaren medeklinker staan. De nasalen, *h, j, l* en hamzah zijn niet nasaleerbaar; *b, d* en *g* zijn het slechts in beperkte mate; *k, dj, p, t, r, s* en *w* laten zich het best nasaleeren. Wanneer nu een woord om spraakkunstige redenen het lidwoord *noe* (= *anoe*) vóór zich krijgt, 't welk eenlettergrepig, dus onzelfstandig is en zich proclitisch hecht aan het woord bij 't welk het behoort, dan wordt de *oe* van *noe* tusschen de *n* en *k, dj, p, t, r, s* of *w* gesyncopeerd, zoodat *ngk, ndj, mp, nt, nd, ntj* of *mb* ontstaan. Zoo worden dus *noe-kadjoe, noe-djole, noe-pale, noe-tali, noe-reme, noe-silo, noe-wose* tot *ngkadjoe, ndjole, mpale, ntali, ndeme, ntjilo, mbose,* bv. *ira ngkadjoe* „boomblad", *poesoe ndjole* „maïskolf", *dodo mpale* „handpalm", *ronto ntali* „vod van een hoofddoek", *mata ndeme* „zonneschijf", *rara ntjilo* „fakkellicht", *toko mbose* „roeispaansteel". Vóór *b, d, g* komt syncope der *oe* van *noe* weinig voor; *noe* blijft achterwege of het wordt niet veranderd. Men zegt *poe'oe boejoe* of *poe'oe noe boejoe* „voet van den berg", *wo'o doeata* of *wo'o noe doeata* „slangekop", *ngisi garanggo* of *ngisi noe garanggo* „krokodilletand". Vóór nasalen, *h, j, l* en hamzah moet *noe* onveranderd blijven of weggelaten worden, dus: *wo'o (noe) manoe* „kippekop", *ojo (noe) ngisi* „tusschenruimte der tanden", *ikoe (noe) njara* „paardestaart", *tongo (noe) nawoe* „'t midden van den akker", *kapari (noe) hende* „last van aamborstigheid", *poe'oe jangi* „gezichteinder", *pela (noe) loka* „pisangschil", *pale (noe) asoe* „hondevoorpoot", *mata (noe) eo* „zonneschijf", *ira (noe) ogoeoe* „blad van den casuarineboom".

Daar deze syncope grammaticale waarde heeft, wordt zij niet alleen vlak vóór den klemtoon toegepast, maar ook daar waar het op *noe* volgende woord

drie- of meerlettergrepig is, bv. *ira ngkajoekoe* „kokosblad", *apoe ntaliwanoea* „het vuur der dorpsbewoners". Zie § 57, 265 en 266.

§ 15. Samentrekking.

Over 't algemeen komt samentrekking weinig voor. In § 19 zijn voorbeelden gegeven van *e* ontstaan uit *a* + *i* en uit *i* + *a*. Het woord *mombaingkiri* „zich de billen afwrijven na het doen van gevoeg", van den stam *kiri* „schuiven", als bewegingswoord geprenasaleerd tot *ngkiri* en voorzien van den bewegingsvoorslag *wai*, *waingkiri*, wordt ook wel uitgesproken *mombengkiri*, onder invloed van de met het samengestelde prefix *mombe-* (wederkeerige vorm) gevormde deelwoorden, maar in *mobaintoeli* „diep vooroverbuigen" wordt *ai* niet samengetrokken, omdat hier geen herinnering aan *mombe-* wordt opgewekt, daar de *b* niet geprenasaleerd is. Door samentrekking uit *ai* ontstaan is ook de lettergreep *se* in *sema* „wie?", vgl. Sang. *sai*, Minah. t. *sei*.

De in § 19 gegeven voorbeelden vallen waarschijnlijk niet alle binnen het tijdperk van het zelfstandig leven der Bare'e-taal, maar de samentrekking van *a* + *i* tot *e* is een welgeconstateerd verschijnsel; de meeste voorbeelden zijn binnen het levenstijdperk der taal ontstaan.

De samentrekking van *a* + *oe* tot *o* is in § 21 besproken. Ook van de daar gegeven voorbeelden kunnen enkele wel reeds de *o* gehad hebben, eer het B. eene afzonderlijke taal was, maar ettelijke voorbeelden vallen toch zeker binnen den tijd van het zelfstandig leven der taal.

Samentrekking van andere klanken is mij niet bekend. In § 3, bl. 17 is reeds gesproken over het samenvallen van twee gelijke klinkers in de uitspraak tot een klank, die de lengte van twee lettergrepen heeft. Hier kan dus niet van samentrekking gesproken worden, al kan men in de gewone uitspraak niet hooren waar de lettergrepen gescheiden zijn. Indien het woord *banoea* „huis" het achtervoegsel *-a* krijgt, dus *banoeaa* „ZEd.'s huis", dan wordt het woord evengoed eene lettergreep langer als bij de aanvoeging van *-koe*, *-nja* of welk ander suffix ook; wordt de stam *djama* voorzien van het achtervoegsel *-a* en het voorvoegsel *po-*, dan is het aldus ontstane *podjamaa* vierlettergrepig; men kan dus hier niet van samentrekking spreken.

In het Amp. kan van samentrekking gesproken worden, waar *j* of hamzah tusschen twee gelijke klinkers zijn uitgevallen, omdat de klinkers die dan op elkaar komen te volgen, als één klank worden uitgesproken. Zoo luiden de B. woorden *ngaja* „soort", *naja* „tam", *roejoe* (een andere vorm van B. *rioe*, beide uit *ri oejoe*) „eerst", *djoejoe* „honing", *saja* „zijarm v. e. rivier", *lokaja* „framboos", *soejoe* „lepel" in 't Amp. *nga*, *na*, *roe*, *djoe*, *sa*, *loká*, *soe*, die wel niet zuiver eenlettergrepig zijn, maar toch korter worden uitgesproken dan in 't B. het geval zou zijn. Evenzoo zijn B. *re'e* „zijn", *se'e* „deze", *to'olo* „woud" in 't Amp. *re*, *se*, *tolo*; uit *pana'api* „geweer" wordt *panapi*. Ook de *oe* van *noe*, dat als lidwoord in genitief-verbindingen staat, wordt gewoonlijk samengetrokken met de begin-*oe* van een woord waarmee het zich proclitisch verbindt, bv. *oentoe noeë* „oorsprong van 't water", uit *oentoe noe oeë*.

§ 16. Dubbelvormen (doubletten en tripletten).

De veranderingen die vele woorden ondergaan leveren vaak verschillende vormen op, die naast elkaar blijven voortbestaan. Indien de taal ze niet meer als hetzelfde woord beschouwt, differentieert zich meestal ook de oorspronkelijke beteekenis, maar de splitsing is veelal niet wijd, de beteekenissen blijven dicht bijeen. Voorbeelden zijn:

rangani „vermeerderen", *ronga* „spoedig, aldra, temet", *rongo* „echtgenoot", vgl. Nap. *ranga* „gezel", Mal. *dĕngan.*

lara „litteeken", *jara* „kaalgevreten, kaalgesleten", *la'a* „zijn werk ten halve doende", *ja'a* „voetspoor".

rara „gloed", *roro* „schroeien", *doro* „zich warmen bij 't vuur", vgl. Tontmb. *rarang.*

maoe, njaoe, naoe „ofschoon, hoewel", vgl. Mal. *maoe.*

banoea „huis", *wanoea* „hol v. e. dier", *bonoeo* „holte of gang waarin men een dier drijft om het te vangen", *wonoea* „verlengstukken aan de korte mouwen van vrouwenbaadjes".

joe'oe „week, buigzaam", *ajoe'oe* „wilde pisang", *aroeroe*, in Todjo *karoeroe*, soort wilde suikerpalm; deze boomen hebben een weeken stam.

kamboeka „bastvezels van den suikerpalm", *gampoego* „de baleinen in zulke vezels".

kambi „weiden, hoeden", *gampi* „'t huishouden doen voor".

walili „terugkeeren", *wolili* „den kookpot bij 't vuur omdraaien".

sala „mis", *saja* „twijfelen", *hala*, in de uitdr. *halamo* „dat is niet goed, dat zou verkeerd zijn".

wajawo „vleeschspijs" en *balawo* „muis".

oloe „opgehouden met oogsten" en *eoea* „stille tijd tusschen twee plantseizoenen", vgl. Tontmb. *ajoer, ĕloer* „rust, vrede".

anda „stelling", *danda, jondo* „brug", *lando* „galerij, uitbouwsel langs den wand van een huis".

naa „de oogen openen, licht worden", *nawa* „nadenken".

wia „stuk, exemplaar" (hulptelw.) en *gia* „aantal slachtoffers in den krijg".

Het B. heeft enkele woorden overgenomen, welke het niet heeft herkend als woorden die het reeds bezat, ook omdat ze in beteekenis te ver waren uiteengeweken. Het woord *mangadji* „uit den Koran voordragen", uit het Boeg. overgenomen, was reeds aanwezig in B. *adi* „tooverformules uitspreken"; *boedja* „speelkaart", ook uit het Boeg., is hetzelfde woord als B. *boeja* „sarong", een woord uit de priestertaal, dat ook in 't Minah. *woejang* is terug te vinden. *Ringgi*, dat in de bet. „rijksdaalder" uit 't Boeg. of Mal. is overgenomen, bezit 't B. reeds in *ringki* „gekarteld". Ook *bate* „gebatikte stof", uit het Boeg. *bate'* (Jav. *baṭik*) overgenomen, is in den vorm *woti* „brandteekeningen maken" aan het B. eigen.

§ 17. Gemaakte woorden.

In verontwaardiging of in scherts worden vaak woorden gevormd die voor het eerste gedeelte de termen zijn welke men in gewone gemoedsstem-

ming gebruikt, maar verder bestaan uit een woord dat toespeling maakt op een scheldwoord, een verwensching of een bedreiging. In 't algemeen staan zulke woorden buiten de taal, maar enkele vormingen van dien aard zijn toch zoo gebruikelijk geworden, dat ze tot de gewone termen zijn gaan behooren.

Een gewoon scheldwoord is *gasa* „sperma"; de afgekorte vorm *asa* is het grondwoord van *mampo'asaka*, minachtend voor *mampokoedjaka* „er wat mee doen? het waartoe gebruiken?" Hier is dus *koedja* „wat?" vervangen door (*g*)*asa*; een woord als *da noepo'asaka* „wat wilt ge er mee doen?" zegt dus z. v. a. ons „wat wilt ge er mee knoeien?" Ook in andere woorden kan men het laatste deel vervangen door *gasa*, om er een scheldwoord van te maken, bv. *kaligasa*, voor *kaliwongo* „lawaai maken", *ne'e makaligasa* „niet zoo'n lawaai schoppen"; *balagasa* voor *balanganga* „tegenspreker". Andere vervormingen van *kaliwongo* zijn:

kalisarobo, met toespeling op *sarobo* „opslurpen"; met *ne'e makalisarobo* bedoelt men dus te zeggen: „houdt op met leven maken, anders zullen de krokodillen je opslurpen".

kalisatonoki, toespeling op *tonoki* „iets ergens indrijven als een wig"; men roept dus tot levenmakers kortweg: *kalisatonoki!* „weest stil, of ge zult als een wig in een spleet gedreven worden".

kalisa'oso, toespeling op *oso* „verrotten".

kali'ase, in navolging van *kaliwongo* gevormd van den stam *ase*, *me'ase* „leven maken".

Nevens *balanganga* en het reeds genoemde *balagasa* kan men hooren:

balasagoe, van *sagoe* „lijkvocht", vaak gebruikt, evenals *gasa*, om walging uit te drukken; met *balasagoe* voegt men dus een tegenspreker zoo iets als „vuilbek" toe.

balapo'asaki, toespeling op *ndaposasaki* „je moogt aan stukjes gehakt worden".

balatomposi, zinspeelt op *ndatomposi* „je moogt afgeknot worden".

Hatelijkheden over het eten, bv. tot iemand die eens anders eten heeft opgegeten of onbehoorlijk veel heeft opgemaakt, worden gemaakt van het woord *binéntesi*, een *-in*-vorm van *bentesi* „opengaan, openbreken"; *binentesi* beduidt „opengebroken, opengespleten". Noemt men iemands eten *mobinentesi* of *mobinabentesi* (van den geredupliceerden vorm *babentesi*), dan bedoelt men, dat hij voor zijne gulzigheid door een heks mag opengespleten worden, opdat zij zijne lever kan bemachtigen. Op deze wijze doorgaande maakt men dan verder:

mobinageori, vgl. *geori* „uitboren", om iemand toe te wenschen dat een heks hem de lever moge uitboren.

mobinakaesi, vgl. *kaesi* „uitgraven", dus: „een heks moge je voor je gulzigheid de lever uitgraven".

mobinatembisi, vgl. *tembisi* „iets dat als een laag op iets anders ligt, er aflichten", dus: „een heks moge je de lever uit 't lijf lichten".

mobinaoentasi, vgl. *oentasi* „openscheuren", dus: „mogen de krokodillen of de heksen je het lijf openscheuren".

mobinatoegari, vgl. *toegari* „met iets gooien", dus: „moogt ge met een lans gegooid worden".

mobinatomposi, vgl. *tomposi* „afknotten", dus: „mogen je ledematen afgeknot worden".

mobinasasaki, *mobinapo'asaki*, vgl. *sasaki* „in stukken hakken", dus: „moogt ge in stukken gehakt worden".

mobinasoepi, vgl. *soepi* „tang", dus: „moogt ge tusschen een tang fijngeknepen worden".

Dezelfde woorden met *to-* in plaats van *mo-* als voorvoegsel worden gebruikt als syn. met *tota'i* „poepen". Met de vraag *i sema mabinakaesi kina'akoe?* „wie heeft mijne rijst opgegeten?" bedoelt men er bij: „dien moge eene heks de lever uitgraven"; *i sema tobinasoepi ri djoia?* wil zeggen: „wie heeft er op den vloer gepoept?" (die mag met een tang fijngeknepen worden).

KLANKOVERGANGEN.

Klinkers.

§ 18. De *a* beantwoordt in 't algemeen aan de Austronesische *a*, 't zij in beide lettergrepen van een stamwoord of in één daarvan, bv. *ana* „kind" (Austron. *anak*), *mata* „oog" (id. *mata*), *daa* „bloed" (Mal. *darah*), *asoe* „hond" (Austron. *asoe*), *manoe* „kip" (id. *manoek*), *pae* „rijst" (Mal. *padi*), *mate* „sterven" (Austron. *matai*), *kami* „wij" (id. *kami*), *tali* „hoofddoek" (id. *tali*), *woeja* „maan" (id. *woelan*), *roea* „twee" (id. *doea*), *kita* „wij" (id. *kita*), *lima* „vijf" (id. *lima*).

In een aantal woorden staat *a* op de plaats van eene oorspronkelijke *ĕ*, die in 't algemeen in 't B. door *o* wordt vertegenwoordigd. In sommige dubbelvormen (§ 16) staat *a* naast *o*; hier moeten de vormen met *a* wel ouder zijn dan die met *o*. Zoo heeft bv. *tongo* „midden", Mal. *tĕngah*, een ouderen vorm in *tangani* „verhinderen", wdl. „tusschenbeide komen"; *rongo* „echtgenoot" vertoont een ouderen vorm in *rangani* „vermeerderen", vgl. Mal. *dĕngan*; naast *tono* „wig" bestaat *patana* „de bamboekoker waarin de bloeikolf van den suikerpalm gestoken wordt"; *topo* „rookrek" is id. met *tapa* „in den rook bewaren"; *wana* „woud" (eig. *wana jopo* „binnen in, achter in 't woud") en *wono* „onderste, achterste deel" staan evenzoo naast elkaar. Zie verder bij de bespreking der o. Verdere voorbeelden van *a* gelijkwaardig met *ĕ* zijn: *waka* „nagelaten spoor", Mal. *bĕkas*; *gana* „voldoende", Mal. *gĕnap*; *ata* „dakbedekking", Jav. *atĕp*; *bala* „splijten", Mal. *bĕlah*; *bala* „bont", Mal. *bĕlang*; *lapa* „los", Mal. *lĕpas*; *kana* „vriend", Mal. *kĕnal*; *oeta* „merg", Jav. *oetĕk*; *lanto* „drijven", Sang. *lĕto*, Tag. *litaoe*, Bis. *lotaoe*; *lata* „splijten", Tag. *litak*, Bis. *lotak*; *jabi* „rest", Mal. *lĕbih*; *kapa* „klapwieken", Mal. *kĕpak*; *raja* „binnenste", Jav. *dalĕm*.

De klinker *a* van de redupliceerende lettergreep der telwoorden 2—7 en 9 is eveneens te beschouwen als gelijkwaardig met *ĕ*. Het zijn alleen deze woorden die aldus zijn geredupliceerd; in alle andere gevallen heeft de redu-

pliceerende lettergreep denzelfden klinker als de volgende syllabe. De reduplicatie heeft hier de bizondere functie van meervoudsaanduider; waarschijnlijk heeft zij daarom den klinker *a*, die de redupliceerende lettergreep meer vluchtig maakt dan zij zou zijn bij regelmatige reduplicatie. De telwoorden *roea*, 2, *togo*, 3, *opo*, 4, *lima*, 5, *ono*, 6, *pitoe*, 7, *sio*, 9 vormen dus *radoea*, *tatogo*, *aopo*, *alima* (uit *lalima*), *aono*, *papitoe*, *sasio*.

Ook in het intransitieve prefix *ma-*, *pa-* is *a* uit *ĕ* ontstaan. Zie hierover § 93.

De *a* heeft neiging om in *o* over te gaan. Zie daarover § 21.

§ 19. *e* is in 't algemeen geen oorspronkelijke klank. Wel komt de *e* voor in woorden waar zij wellicht even oud is als de B. taal zelf, bv. *le'e* „hals", Mal. *leher*; *epe* „gevoelen", Minah. *ĕpe'*; *dede* „op een rij staan", Mal. *djedjer*, maar *le'e* is Tag. *li'ig*, *epe* is wrsch. id. met *ipi* „droomen", daar de oorspronkelijke beteekenis is „gewaarworden" (Par. *epe* „hooren"), terwijl *dede* een vorm *djidjiri* nevens zich heeft.

In geluidswoorden als *dee!* „au!" (bij pijn), *tee*, *pee* „klets!", *see* (geluid van sleepen en sleuren), *jee* (om varkens te roepen), *ee* (roepklank), *gee* (uitroep), bv. *ine gee!* „wel verbazend!" (*ine*, moeder), *djindjikee* (een vogel, naar zijn geluid genoemd) is de *e* zonder twijfel oorspronkelijk. Van zulke klanken worden soms weer stamwoorden afgeleid, bv. *tapee* „met de vlakke hand een klets geven", *manee* „zwaar" (van *see*).

In de eerste plaats is *e* ontstaan uit *i*. Aan de uitspraak van de *e* die in § 3 als de eerste is genoemd, is nog duidelijk de afstamming van de *i* te hooren, vooral in de woorden *mapeni* „hard" en *wengi* „nacht" (zie bl. 18). *Peni* heeft dan ook naast zich *pini*, gezegd van hard en stroef haar, dat moeilijk te ontwarren is, en *wengi* gaat terug op Austron. *wĕngi*; in het B. heeft het naast zich *bongi* „duister, nacht" dat priestertaal en *wani*, id., dat wisseltaal is. Ook hier is dus een vorm *wingi* aan te nemen (die trouwens in het Morisch voorkomt), daar *ĕ*, behalve door *a* en *o*, ook door *i* kan vertegenwoordigd worden; zie § 20.

Voorbeelden van *e* uit *i* zijn verder: *eta* „zwart", Mal. *hitam*; *ke-*, *me-*, *pe-*, *te-* (voorvoegsels), uit *ki-*, *mi-*, *pi-*, *ti-*; *wewe* „winden", Tontmb. *wi'mbir*, Tag. *birbir*; *betoe'e* „ster", Sang. *bitoeing*, Tag. *bitoin*, Bis. *bitoon*, Mal. *bintang*; *enoe* „kraal", Sang. Minah. *ino*; *entjoe* „schuiven", nevens *isoe* „schuren"; *ape*, *ampe* „billenschort", nevens *japi*, *lapi* „laag, bedeksel"; *bone* „zand", O. Jav. *hĕni*; *wone* „rijstgruis", O. Jav. *wĕni*; *oere* „stroomop", Mal. *oedik*; *sela* „van den stam trekken", nevens *sila* „splijten"; *oeëloe* „speeksel", naast Lamp. *iloej*; *bene* „wijd, breed", naast *bini*, id.

Dat *e* regelrecht uit *ĕ* is ontstaan, kan niet met voorbeelden gestaafd worden; waarschijnlijk is ook hier *i* de naaste oorsprong der *e*, welke *i* dan weder uit *ĕ* is voortgekomen. De eind-*e* van *betoe'e* „ster" zal dus uit *i* zijn ontstaan (uit de Filippijnsche vormen is een algemeen **bitoeĕn* vast te stellen); *beka* „splijten" gaat terug op *bika*, Sang. *bĕkasĕ*, Filipp. **bĕkas*; *beta* „opensplijten" op Filipp. **bĕtak*; *sepi* „splitsen" op Filipp. **sĕpi*; *keti* „met de nagels knijpen"

op Mal. *kĕtip*; *sedoe* „snikken" op Mal. *sĕdoe*, Tomb. *sĕṛoe*, Boeg. *sidoe*, Sa'd. *sidoek*; *sengoe* „met den angel steken" op Filipp. **sĕgĕd*; *wetesi* „openkappen" op Filipp. **gĕtas* [1]).

Uit samentrekking van *a* en *i* of uit een tweeklank *ai* is *e* ontstaan in *mate* „sterven", Tag. *matai*; *ate* „lever", Austron. *atai*; *pae* „rijst", Tag. *palai*; *wose* „roeispaan", Tag. *bagsai*; *ane* „termiet", Mal. *anai*[2]; *djole* „maïs", Mal. *djĕlai*; *oease* „bijl", uit **wasai*; *kire* „wenkbrauw", Ibn. *kirai*; dit woord is uit *ki* + *rai* samengesteld, *rai* is Jav. *rahi* „gezicht", Mal. *dahi* „voorhoofd"; *pande* „mild", Mal. *pandai*. In niet-eindsyllaben: *maleoe* „verflenst", Mal. *lajoe* [2]); *eo* „zon", Nap. *alo* (eerst *ajo* geworden); *ena* „vlechten", Mal. *anjam* (eerst *aina* geworden); *eoea* „stille tijd in het landbouwbedrijf", vgl. Tontmb. *ajoer*, *ĕloer* „vrede, rust". Ook in voorbeelden van de R-G-H- en van de R-L-D-wet (§ 46—47) is een aldus ontstane *e* te vinden, waar nl. de typische klank door *j* is vertegenwoordigd. Voorbeelden van woorden met den R-G-H-klank zijn: *sea* „nest", *eoe* (srt. spinazie), *edja* „trap", *tea* (een boom), *wea* „gestampte rijst", *deami* „stoppels", *donge* „hooren", *oeë* „water", *oele* „slang", uit **saja*, **saia*, enz. Den R-L-D-klank, eveneens tot *j* geworden, hebben: *eki* „kussen", uit **ajaki* of **ajiki*, **aiki* (vgl. bl. 34, 36), *oele* „worm", *jale* „vlieg", *poese* „navel", *pale* „hand", *oene* „kern".

In *bangke* „groot", *bose* „groot", *gose* „links" kan de *e* eveneens uit *a* + *i* zijn ontstaan, wanneer deze vormen teruggaan op *bangkai*, *bosai*, *gosai*, vgl. Minah. *wangkĕr*, Mal. *bĕsar*, Oem. *basag* „groot" en Mal. *gasal* „oneven".

Ook uit *i* + *a* kan *e* ontstaan, bv. *rombe* (silarpalm), Mal. *roembia*; *re'e*, uit *ree*, uit *ria* „zijn".

Onder invloed van *oe* in de volgende syllabe is *e* ontstaan in *reboe* naast *raboe* „uittrekken", *seboe* naast *sawoe* „strooien", *benoe* „vezelbast der kokosnoot", vgl. Tag. Bis. *boenoet*, Mong. *banoet*, Sang. *boenoe'*, Tontmb. *wonoe'oet*.

In de laatste lettergreep staat *e* na *l* of *r*, waar verwante talen *-as* of *-ĕs* hebben, bv. in *boere* „zout", Tond. *woeras*; *poele* „haarwrong", Tontmb. *poelĕs*; *male* „ongevoelig, niet vatbaar voor indrukken", Mal. *malas*; *pane* „heet", Mal. *panas*; *wile* „scheef, verdraaid", Tontmb. *wilĕs*; en misschien in *pile* „wenden", Tontmb. *pilas*, zie echter de in het Wdnbk. gegeven afleiding.

De *e* van *ine* „moeder" is ontstaan uit *a*, vgl. B. *tina* „wijfjesdier" en Austron. *ina*. Misschien is dit geschied onder invloed van den bijvorm *nene*, die aan de kindertaal is ontleend, door herhaling van den beginmedeklinker der tweede lettergreep vóór de eerste. De vorm **nina* kan **nena* zijn geworden en verder geassimileerd tot *nene*, onder welks invloed *ine* kan zijn ontstaan [2]).

§ 20. *i* staat op de plaats van denzelfden klinker in de verwante talen, zoowel in de beide lettergrepen van een grondwoord als in een van beide. Voorbeelden zijn: *wiwi* „lip", Mal. *bibir*; *rindi* „wand", Mal. *dinding*; *ili* „stroomen",

---

[1]) Vgl. Carlos Everett Conant, The Pepet Law in Philippine Languages, Anthropos, VII, 920—947.

[[2]) Voor een andere opvatting zie men het Wdnbk.]

Mal. *ilir*; *sira* „ZEd.", Austron. *sira*; *kita* „zien", id. *kita*; *kaii* „links", Mal. *kiri* *oeani* „honingbij", Boeg. *awani*; *ine* „moeder", Austron. *ina*; *roei* „doorn", Mal. *doeri*; *oli* „prijs", Mal. *bĕli*; *bisoe* „puist", Mal. *bisoel*; *sikoe* „elleboog", Mal. id.; *sio* „negen", Austron. *siwa*; voorvoegsel *i*-, Minah. id.

In overgenomen woorden blijft *i* onveranderd, bv. *biasa* „gewoon", *bisara* „spreken", *sina* „Chinees", Boeg. *biasa, bitjara, tjina.*

De waarde eener oudere *ĕ* heeft *i* in: *isa* „één", Minah. *ĕsa*; *wine*, oorspr. „zaairijst", vgl. *wone* „rijstgruis" en Mal. *bĕnih*; *posi* „zuigen", dat teruggaat op een wortel *sĕp*, O. Jav. Tons. *sĕpsĕp*, Kar. *tjĕptjĕp*; *witi* „voet, been", Mal. *bĕtis*, doch Boeg. *witi'*, Mak. *bitisi'*; *sili* „duiken", Jav. *silĕm*; *ripoe* „brok", Mal. *rĕpoei.* Met *ĕ* in de verwante talen moet ook worden gelijkgesteld de *i* die dient om den sluitmedeklinker van een woord uit te spreken. Met dezen sluiter vormt dan de *i* de looze eindlettergreep, waarover in § 9 is gesproken. Talen die de neiging hebben om vocalisch te worden, beginnen met den sluiter klinkend te maken, door hem met een zwakke vocaal uit te spreken. Het Sangireesch gebruikt daartoe *ĕ* [d. i. *ĕ'*] in zijn hoofddialect, maar het idioom van Tagoelandang neemt *i'*, het Talaoetsch *a*, het Gorontaleesch *oe* of *o*, maar bij overgenomen woorden weder *i*, en het Bantiksch gebruikt den klinker van de voorafgaande lettergreep, door hamzah gesloten. Het woord voor „aardbeving" is dus in deze talen: Sang. (hoofddial.) *linoehĕ*, Tagoelandangsch *dinoehi'*, Tal. *linoekka*, Gor. *liloehoe* (het uit 't Mal. overgenomen *kĕrĕtas* „papier" wordt *halasati*), Bant. *dinoehoe'*. Hiernevens staat B. *lindoegi*, waarin dus de *i* is gelijk te stellen met *ĕ*.

Van gelijke waarde is de *i* die de tweede lettergreep van het eerste lid eener woordherhaling in het spraakgebruik der To Pebato vervangt. Zie § 8, bl. 35 en § 51. Het woord *saroe-saroe* „gemakkelijk" wordt in P. uit gesproken *saisaroe.* Dit is een eerste stap op weg naar een geredupliceerden vorm *sasaroe*, dien men in PmB. gebruikt. Het eerste lid der herhaling *saroe-saroe* heeft slechts een lichten bijtoon op *sa*; de volgende lettergreep *roe* staat vóór den hoofdtoon der geheele samenstelling (op het tweede *sa*) en is dus de lichtste lettergreep; vandaar dat ze verkwijnt in de uitspraak tot een furtieven klank, die in 't B. *i* is en bv. in 't Sang. *ĕ* zou zijn. *Saroe-saroe* zou dus in die taal tot *saĕsaroe* worden, zooals Sang. *kaĕng* „eten" in 't Tag. *kain* is. Met deze *i* staat weder gelijk de *j*, die als intervocale *i* tot halfklinker is geworden in *oejoemboeta* „wiegelat", uit *oei-oemboeta*, van den stam *oemboe* „wippen" gevormd met woordherhaling en suffix -*a*, dus uit *oemboe-oemboeta.* Dit *oejoemboeta* is P.; elders gebruikt men voor „wiegelat" *oemboe.* Algemeen B. is *ajapa* „weefsel", uit *ai-apa*, uit *apa-apa*, wdl. „goederen, dingsigheden, waren".

Nevens *oe* staat *i* in *silo* „hars, fakkel", Mal. *soeloeh*, Tag. *soelo'*, doch Mak. Sang. *silo*, en in den godennaam *Sobigo*, nevens *Soboego*, vgl. Par. *boega* „taro-knol" en Mal. *birah*, Tag. *biga*, Sang. *biha.* In *pitosi* „tusschen de vingers wrijven", naast *poetosi* „tusschen de handpalmen wrijven" kan *i* als verfijning van *oe* zijn bedoeld. Naast *wintja* „ergens in of op gooien" staat *woentja* „instoppen"; de boom *doloepo* heet ook *dolipo.*

Door volksetymologie is *i* ontstaan in vormen als *kasipoea* „het jongste kind" en *sipoeto* „benauwd". De oorspronkelijke en ook nog meest gebruikte vormen zijn *kasoepoea*, st. *soepoe* „ten einde, ten volle", en *sopoeto*, uit *sĕpoetĕn*, wdl. „ingepakt". In *kasœpoea* heeft men den klemtoon verlegd en *kasoepœa* gemaakt tot *kasipœa*, naar analogie van de talrijke afleidingen met *kasi-* (§ 174). Ook *sopoeto* heeft men zich duidelijk willen maken, door het tot *sipoeto* te „verbeteren", zoodat het kan verstaan worden als „elkaar tusschen mekaar wrijven".

Het dialect van Ampana heeft in de lichtste lettergreep vaak een *i*, die verzwakt is uit een anderen klinker, voornamelijk wanneer deze staat vóór *j* als beginner der geklemtoonde lettergreep, bv. *kijoekoe* „kokos", *wijaa* „liaan", *kijoepa* „nagel", *mijoesa* „zacht", *mijoenoe* „klein", *ijoeta* „brandhout", *ijawa* „leuning", *kijori* „gedicht", *kijoë* „parkiet", *wijoea* „hoofdhaar", naast B. *kajoekoe, wajaa, kajoepa, majoesa, majoenoe, ajoeta, ajawa, kajori, kojoë, woejoea*. In *miasa* „verdacht", *lioesa* „houtduif", B. *measa, leoesa*, zou *i* uit *e* kunnen zijn ontstaan vóór den glijklank *j*; in het laatste geval zou het Amp. echter ook den ouderen vorm kunnen hebben, terwijl *measa* waarschijnlijk uit *majasa* is ontstaan, waarop dus *mijasa* rechtstreeks kan teruggaan. Verder in *tikie* „arm", *tilinga* „oor", *lingkai* „man", *kiriki* „oksel", B. *takie, talinga, langkai, kariki*, en in *limbori* (srt. riet), *bijangi* „tevergeefs", Par. *lambori, bajangi*. Het Amp. *pijoera* „schouderblad", uit *pajoera*, heeft geen B. equivalent. De *j* is in de Amp. woorden voor de consequentie geschreven, hoewel ze geheel tot glijklank is geworden. Dit verschijnsel vindt zijne verklaring in het snelle spreken der Ampanaërs en het daardoor feller leggen van den klemtoon. Vgl. bl. 48—49.

Over de verhouding van *i* tot *e* zie men § 19 en over het gemakkelijk wegvallen van de *i* § 8, bl. 34.

§ 21. De *o* is voor een klein gedeelte te beschouwen als een oorspronkelijke klank, vooral in geluidswoorden en in woorden waarin ook de verwante talen *o* vertoonen. Voorbeelden van geluidswoorden zijn: *oo*, een woord als ons „hoor!", dat tot bevestiging achter eene bewering wordt gezegd, bv. *asoekoe, oo!* „mijn hond, hoor!"; *boo*, de partikel van den vocatief, *boo, Ine* „o Moeder!", *meboo* „roepen"; *oo-oo* „'t hoofd van een heks of heksenmeester, dat 't lichaam heeft verlaten en rondvliegt, terwijl het *oo-oo* roept"; *ndoo* „pak!"; *koo* „kwak" (geluid van kikkers); *soo*, geluid van regen, zand, rijst, die naar beneden storten; *mboo*, het geluid van een houw; *totoro'o* „hanengekraai"; *golo*², *koro*² (vogelnamen), en dergelijke woorden meer.

Naast *o* staat in de verwante talen *o* in *djolo* „steken", Mal. *djolok*; *soso* „schillen", Mak. Boeg. id.; *pongko* „heks, heksenmeester", Mal. *ponggok* „stomp" (omdat de *pongko* zijn lichaam zonder hoofd laat liggen); *telo* „kromsprekend", Mal. *telor*; *ondo* (srt. knolgewas), Tontmb. *ondot*, Amb. Sob. *ondo*; *kojo* „op den rug dragen", Loin. Balant. *kolon*, Boeg. Tom. *kolong*; *o'oli* „mondharp", Lak. *o'ore*, Boengk. *nggori*², Lol. *ilori*, Sang. *oli*, Loin. *ohing*, Balant. *ioring*; *kompo* „buik", Mong. Balant. *kompong*.

In de meeste gevallen is *o* niet oorspronkelijk, maar uit andere klanken ontstaan. Zeer dicht naast *o* ligt *oe*; deze beide klanken zijn bij de vergelijking moeilijk uiteen te houden; waarschijnlijk is reeds in de Austronesische grondtaal het verschil niet groot geweest. Voorbeelden van de afwisseling van *o* en *oe* in de taal zelve en in de verwante talen zijn de volgende: *tambangoeni*, in L., elders *tambangoni*, „hoofdkussen"; de eerste vorm is de oorspronkelijke, maar de laatste is de meer gewone; de stam van het woord is *wangoeni*, oudere vorm van *wangoe* „oprichten", Mal. *bangoen*, Tontmb. *wangoen*, Mak. Sang. *bangoeng*; de vorm *tambangoni* is ontstaan door assimilatie aan het suffix *-oni* = Jav. enz. *-ĕn*. Verder: *ondjoe* „masseeren", nevens *oendjoepi* „streelen"; *podjo* „willen", Boeg. *podo*, Mak. *poro*, naast B. *poeroe* „genegen", Sang. *poeloe*; *tosoe* „steken", Mal. *toesoek*; *baso* „draagmand", nevens *bantjoe* en Mal. *basoeng*; *bonggo* „gebukt" en *boengkoe* „bult", vgl. Mal. *bonggol* en *boengkoek*; *oso* „rot", Mal. *boesoek*; *opa* „aas", Mal. *oempan*; *ondjo* „recht uitstrekken", Mal. *oendjoer*; *pago* „zich haasten naar", Mal. *pagoet* „pikken, met vooruitschietende beweging van den kop"; *oni* „geluid", Jav. *oeni*, Mal. *boenji*; *indo* „moeder", Mal. *indoek*, *indoeng*; *topo* „met de vlakke hand slaan", Mal. *tĕpoek*.

Uit verzwakking in de lichtste lettergreep, vóór *moe* in de beklemtoonde, is *o* ontstaan in *omoere*, uit *oemoere*, *-oem*-vorm van *oere* „stroomopgaan", en in *sombooe* nevens *soembooe* (srt. prauw) vóór *mbo*.

De *o* in *opili*, een boom die in de Minah. t. *ipil* heet, is te vergelijken met de *oe* van *oepoli*, nevens *ipoli* (srt. boom).

In vele gevallen is *o* uit *a* ontstaan, 't zij dat deze *a* oorspronkelijk is of een oudere *ĕ* vertegenwoordigt. In tweelettergrepige stamwoorden met open syllaben, die beide den klinker *a* hebben, vertoont vooral in P. de *a* de neiging om in *o* over te gaan, zonder geheel tot *o* te worden; een woord als *bara* „'t kan wel zijn" klinkt daar soms bijna als *boro*. Vormen met *a* en met *o* staan dan ook als doubletten of tripletten naast elkaar, zooals te zien is aan de voorbeelden in § 16. Verder blijkt uit de equivalenten in de verwante talen, dat *o* dikwijls uit *a* is ontstaan. Voorbeelden daarvan zijn: *soko* „pakken", Nap. *haka*; *sono* „antwoorden", Nap. *hana*; *sondo* „veel", Nap. *handa*; *songka* „bevel", Nap. *hangka*; *koro* „lichaam", Pal. *karo*; *ombo* „vallen", Nap. *amba*; *onda* (een phosphoresceerende duizendpoot), Boeg. *anrĕ*; *onti* „mier", Nap. *lanti*; *djompo* en *dampo* „afsluiten"; *dodo* „palm der hand", Par. *dada*; *woti* „brandteekenen", Nap. *bati*, Jav. *baṭik*; *tontji* „vogel", vgl. *dantji* „kip" en Nap. *tadasi* „vogel"; *sompe* „blijven liggen", Nap. *hampe*; *tondo* „richting", Nap. *tanda*; *sarompo* „vischspeer", Nap. *harampa*, Mal. *sĕrampang*; *ontjo* (een zure groente) en *antjami* (zure mangga-soort), vgl. Jav. *asĕm*; *ngojoe* „wind", Pal. *ngaloe*; *tondoe* „hoorn", Nap. *tandoe*, Mal. *tandoek*; *djololo* „kruipen", Mal. *djalar*; voorvoegsels *ko-*, *molo-*, *polo-*, *kolo-*, *tolo-*, *toro-*, nevens *ka-*, *mala-*, *pala-*, *kala-*, *tala-*, *tara-*.

Of *wojo* „bamboe" nevens Mal. *boeloeh*, Jav. *woeloeh*, Mak. Boeg. *boelo* enz. is te stellen, zoodat het door klinkerassimilatie uit *woejo* zou moeten

ontstaan zijn, of eerder te vergelijken is met *balo*, een algemeene naam voor bamboe in de talen van Midden-Selebes (Mor. Loin. Bob. Leb. Pipik. Mamoedj. Lol. Gant.), vgl. ook B. *tobalo* (dunne bamboesoort), is niet gemakkelijk uit te maken. Mij komt het laatste meer waarschijnlijk voor, [vgl. Par. Koel. Tawail. *wolo*; naast B. *wojo* heeft het Amp. *balo*, het Lol. naast *balo* ook *wolo*; als schakel tusschen de beide vormen kan Tawael. *walo* beschouwd worden].

Verder is de *o* de regelmatige vervanger van de *ĕ*, die in 't B. niet voorkomt. In de reeds genoemde voorbeelden *rongo* „echtgenoot", *tongo* „midden", e. a. staan vormen met *a* nevens die met *o*, bv. B. *rangani* „vermeerderen", *tangani* „verhinderen" ; uit laatstgenoemde, welke op hunne beurt weer teruggaan op *ĕ*-vormen, als Mal. *dĕngan*, *tĕngah*, zijn de *o*-vormen ontstaan. Van een groot aantal *o*-vormen kan men echter zeggen dat daarin de *o* de *ĕ* vertegenwoordigt, al moet het vaak onuitgemaakt blijven, of *o* onmiddellijk uit *ĕ* is voortgekomen of door den *a*-klank heen. Voorbeelden: *toko* „stok", Jav. *tĕkĕn*; *ono* „zes", Jav. *ĕnĕm*; *sojo* „ondergaan", Jav. *sĕrĕp*; *sodjo* „mier", Minah. *sĕrĕm*; *wongo* „ondeugend", Minah. *wĕngĕl*; *koto* „kunnen", Minah. *kĕtĕr*; *soso* „berouw hebben", Minah. *sĕsĕl*; *poso* „gebroken", Mal. *pĕtjah*; *podi* „zuur", Mal. *pĕdis*; *roda* (srt. boom), Mal. *dĕdap*; *kopi* „smal", Mal. *kĕpit* [1]; *o'o* „broeien", Mal. *ĕram*; *kosa* „klimbaars", Minah. *kĕsa'*; *apodjoe* „gal", Mal. *hampĕdoe*; *ropo* „vadem", Mal. *dĕpa*; *towoe* „suikerriet", Mal. *tĕboe*; *nontjoe* „rijstblok", Mal. *lĕsoeng*.

Een vorm als *togo* „drie" bewijst dat het equivalente Mal. *tiga* is ontstaan uit *tĕga*; de *i* van Mal. *tiga* is dus dezelfde klank als die van Soend. *tiloe*.

Voor een deel is de *o* ontstaan uit samentrekking der klanken *a* + *oe*; deze *o* komt veelal in de laatste lettergreep voor. Behalve de voorbeelden *to* en *mbo-* (§ 8, bl. 34) zijn nog de volgende te geven: *wosi* in *oeë wosi* „lymphwater", uit *waoesi*, van *waoe* „stank"; *rano* „meer", Mal. *danaoe*; *lemo* „citroen", Mal. *limaoe*; *woero* „opgeklaard (v. d. regen)", naast *woeraoe* „half duister"; *lanto* „drijven", Tag. *litaoe*, Pamp. *altaoe*, Bik. *lataoe*; *ongo* (srt. wants), Mal. *tjĕnangaoe*; *katoengo* (srt. bladluis), Mal. *toengaoe*; *tako* „om iets komen", Tag. Bis. *takaoe*; *lino* „helder", Tag. *linaoe*; *eo* „zon", Ngadj. *andaoe*; *balawo* „muis", Ngadj. *balawaoe*; *siko* „gij", Sang. *ikaoe*; *sido* „scheel", Mal. *silaoe*; *sengo* „snofneuzend", Mal. *sĕngaoe*; *kido* „blinken", Mal. *kilaoe*; *alo* „jaarvogel", Mal. *alaoe*, Tag. Bik. *kalaoe*. In de voorlaatste lettergreep: *josi* (een boom), Tontmb. *laoesip*.

In *saoa* „slang", Mal. Tag. Par. *sawa*, is *o* tusschen twee *a*-klanken ontstaan uit eene dentilabiale *w*, die dan eerst bilabiaal moet geworden zijn. In *raoa* nevens *rawa* is het omgekeerde geschied; zie de bespreking van dit woord in § 24.

In *sio* „negen" staat *o* gelijk met de lettergreep *wa* van het Austron. *siwa*, vgl. het Mal. *rawa* (srt. boom), Mak. *rawo*, Boeg. *dawo*, nevens Jav. *raoe*, Bal. *rahoe*, B. *ra'oe*.

[[1]) In het Wdnbk. anders afgeleid.]

§ 22. De *oe* is in verreweg de meeste gevallen een oorspronkelijke klank, die veelal beantwoordt aan *oe* in de verwante talen. Voorbeelden: *soesoe* „borst, uier", Mal. *soesoe*; *oedja* „regen", Mal. *hoedjan*; *toekoe* „hoofdluis", Mal. *koetoe*; *boeta* „blind", Mal. id.; *watoe* „steen", Mal. *batoe*; *pitoe* „zeven", Jav. id.; *taoe* „mensch", Boeg. id.; *ta'oe* „jaar", Mal. *tahoen*; *rioe* „baden", Mal. *diroes*; *wo'oe* „ook", Mal. *baroe*; *woea* „vrucht", Mal. *boeah*.

Over de *oe* ontstaan uit bilabiale *w* zie men § 7, bl. 31.

In de lichtste lettergreep staat *oe* soms voor *o*, en is dan te beschouwen als vervluchtiging van dezen klank, zooals dat ook in 't Amp. voorkomt. Zoo in *koeajangi* (een vogel), nevens *koa'a*, Boeg. *koadjang*, Mak. *koajang*; [*goeroenggoe* naast *goroenggoe* „kouwelijk", vgl. *koengkoero*, id.; *oeae* (PmB.) „gapen", Minah. *o'ajĕm*. Maar ook wordt omgekeerd in dergelijke gevallen soms *oe* tot *o* (bl. 58), zoodat niet altijd is uit te maken welke klank de oorspronkelijke is.]

Op de plaats van *ĕ* staat *oe* in eenige tweelettergrepige grondwoorden, zoowel in de geklemtoonde als in de laatste lettergreep. Waarschijnlijk is *oe* ook hier te beschouwen als vervluchtiging van *o*. Voorbeelden: *koeroe* „rimpel", Mal. *kĕroet*; *soepa* „met gekauwde medicijn bespuwen", Mal. *sĕpah*, Sang. *sĕpa*, *hopa*; *todjoe* (naam v. e. plas in Onda'e, waarin eertijds een dorp verzonken is), Tag. *tigib*, Mag. *tegeb*, Bik. *tagob*, Pamp. *atjab* (welke vormen een algem. Filipp. **tĕgĕb* opleveren) „overladen en in zinkenden toestand verkeerende"; *sengoe* „met den angel steken", Tomb. *seher*, Tag. *sigid*, Bik. *sogod* (alg. Filipp. *sĕgĕd*); en misschien in *woesoe* „opgepropt", Tontmb. *woesĕk* [1]).

In het Ampanasch worden *a* en *o* in de lichtste lettergreep soms tot *oe*, een verschijnsel dat geheel parallel loopt met de vervluchtiging tot *i* van *a*, *o*, *e* en *oe*, vooral vóór *j*, waarover gesproken is in § 20. Voorbeelden: *poeai* „in de zon drogen", uit *poai*; *tanoeana* „levensgeest", uit *tanoana*; *pinoeana* „neef, nicht", uit *pinoana*. In deze woorden is het de glijklank *w* (bilabiaal), die zich ontwikkelt in de uitspraak tusschen *o* en *a*, welke tot de keuze van *oe* heeft geleid. In *woelili* „terugkeeren", *woelia* „sjamanistische priesteres", *woelenga* „kokosdop", uit *walili*, *walia*, *walenga*, heeft de begin-*w* de *oe* veroorzaakt; in *poemoeja* „planten", uit *pomoeja*, heeft de lettergreep *moe* invloed uitgeoefend. Trouwens het voorvoegsel *po-* zal, waar het niet vóór *j* staat, allicht *poe* en niet *pi* worden.

In B. *woeso'i* „wasschen", dat in P. ook *waso'i* wordt uitgesproken, vgl. Nap. *bahoi*, Mal. *basoeh*, is de *oe* ook uit *a* vervluchtigd, door het verleggen van den klemtoon op *so*, zoodat men de lettergreep *wa-* is gaan beschouwen als hetzelfde *wa-* dat op bl. 32 is besproken en dat met *woe-* en *wi-* gelijkstaat.

In *doekoe* „wan" is de *oe* uit *o* ontstaan, onder invloed van de *oe* der laatste lettergreep, vgl. Bim. *ḍokoe*, uit *ḍogoe*, Mong. *digoe*, Tomb. *ihoe*, Mal. *njiroe*.

In enkele woorden, die veelal geluid of beweging aanduiden, wordt de

[[1]) Voor een andere afleiding van dit woord zie men het Wdnbk. en § 46.]

klinker der geklemtoonde lettergreep gerekt door uitspraak met een voorafgaanden *oe*-klank. Het zijn de klinkers *a, e* en *o*, die aldus gerekt worden tot *oea, oeë, oeo*. Zoo staat *goeaga* „luidruchtig" naast *gaga* „te erg, te zeer"; *loeënte* „slap, los" naast *lente*, id. [1]); *loeongga* „bij iets staan om er naar te turen" naast *longga* „naast een ander liggen"; *goeogo* „worgen" naast *gogo*; *koeëe* „gillen" naast *kee*; *loeambe, loeane* [2]), *goeande* beteekenen alle „slap neerhangend, schommelend, bengelend", terwijl met *doeare* het lange, doordringende gekir van maleo-vogels wordt aangeduid. Deze vormen hebben wel geen vorm zonder *oe* naast zich, maar de beteekenis wijst toch duidelijk aan welke functie de *oe*-klank hier heeft. Over de omzetting *loeambe-laoembe* is in § 10 gesproken.

Halfklinkers.

§ 23. De palatale halfklinker *j* (de glijklank *j* blijft hier buiten bespreking) is slechts voor een klein deel oorspronkelijk; in de meeste gevallen is hij een nieuw gevormde klank. Het B. heeft ten opzichte van de *j* deze stelling te midden der talen van Midden-Selebes: De West-Toradjasche talen hebben de *j* als oorspronkelijken klank (behalve de Bergtalen: Tawaeliasch, Koeḷawisch, Lindoesch, Pipikorosch, die ze uitwerpen), maar laten niet, zooals het B., de *l* voor een groot deel in *j* overgaan; evenzoo is het in de Tominische taalgroep. De Oost-Toradjasche Bergtalen (Napoesch, Bada'sch en Besoasch, Lebonisch) werpen de *j* uit of vocaliseeren ze tot *i* of *e*; in de Loinangsche groep wordt de *j* door het Loinangsch uitgeworpen, maar door het Bobongkosch, Balantaksch en Banggaisch niet; de Boengkoesch-Morische taalgroep heeft in haar geheel een afkeer van de *j* en doet dezen klank in andere klanken overgaan. Het B. nu heeft voor een deel (zooals ook het Boegineesch) de *j* in *dj* doen overgaan, ze voor een deel verklinkerd tot *i* en voor een deel behouden; door echter op groote schaal de *l* tot *j* te semivocaliseeren heeft de taal dezen klank opnieuw ingevoerd. Het B. werpt dus de *j* niet weg, zooals de O. en W. Tor. Bergtalen en het Loinangsch, maar laat dezen klank toch meestal niet onveranderd en vormt ten slotte een nieuwen *j*-klank uit *l*.

Oorspronkelijke *j* komt voor in *lajo* (vgl. Jav. Mak. Mal. *lajang*) „zwerven", waarnevens *adjo* „heen en weer gaan", *jano* „zweven" en *jadjo*, Par. *lajo*, naam v. e. vogel; van denzelfden wortel zijn: *wajo* „schim, spiegelbeeld", *limbajo*, id., *lambojo* „ziel v. e. heks", *mobajo*[2] „zwerven", *taoe bajo* of *bajongi* „zwerveling", *ngkaja* en *nggajo*[2] „schim, zwevende verschijning", waarnevens *kadjo* „zich lang en spichtig voordoen", vgl. Mal. *bajang*, Jav. *wajang*, Boeg. *wadjo*, *badjang*; *lajoe* „hoog opgeschoten en door ouderdom onvruchtbaar (v. palmen)", Mal. *lajoe*, Boeg. *ladjoe'*, Sang. *daloehĕ*; *aja*, in *kaso aja* „groote dakribben", vgl. Mal. *raja*, Boeg. *radja*; *bojo*, in *to bojo* „pompoen", Mak. *bojo'*, vgl. ook *bojona* „ei, testikel"; *bajoe* (een boom), vgl. Mal. *bajoer*, Tonsw. *bajich*; *gajo*

[[1]) Voor andere afleidingen van *loeënte* zie men § 148 en het Wdnbk.

[2]) Voor een andere opvatting van dit woord zie men § 148.]

„vooroverbuigen, om iets naar zich toe te halen", vgl. Mal. *kajoeh*; *koejoe* „stomp", Nap. *koeioe*, Mek. *nggoesoe*; *bantaja* „hut", Filipp. t. *bantajan* (st. *bantaj*), Boeg. *bantilĕng*, Mak. *bantilang*, Sang. *banala*. In den uitroep *jaa!* waarmede men wel eens een nieuwen zin begint, zooals in 't Ned. met „nu", is *j* beginner. Tot de priestertaal behoort *boeja* „sarong", vgl. Mak. *boejang*, Tontmb. *woejang*, Boeg. *oedjang*. *Bájari* „betalen" komt mij voor een overgenomen woord te zijn. Het Boeg. heeft *wadja'*, het Mak. *bajara'*; het zal dus 't Mal. *bajar* zijn, in den vorm *bajari* uit het Par. overgenomen. Ook de van de *j* afkeerige O. en W. Tor. Bergtalen hebben den vorm *bajari* (Nap. *baeari*); het Loin. heeft *bajan*.

In al deze voorbeelden staat *j* vóór en na een der klinkers *a*, *o of oe*. Met voorafgaande of volgende *e* of *i* komt de *j* zoo goed als niet voor.

Voor het grootste deel is de *j* uit *l* ontstaan. Kromsprekende kinderen zeggen ook geregeld *j* voor *l*. Het is er ver vandaan, dat de *l* in 't B. zou verdwenen zijn, want zij komt veel meer voor dan de *j*; ook staan vormen met *j* als duplicaten naast *l*-vormen. De versemivocaliseering is dus een proces dat gedeeltelijk de *l* heeft aangetast, maar later tot staan is gekomen. Een regel heb ik niet kunnen vinden; zoowel in 't begin als in 't midden van een woord en in twee opeenvolgende lettergrepen wordt *l* tot *j*; soms blijft van de beide *l*'s in zulk een geval de eerste of de tweede behouden, terwijl de tweede of de eerste tot *j* wordt. Ook voorbeelden van drie *l*'s (hoewel niet in terstond op elkaar volgende syllaben) die alle *j* worden komen voor; gevallen van drie *l*'s die alle gespaard blijven, heb ik niet aangetroffen.

Voorbeelden van dubbelvormen, de oudere met *l*, de jongere met *j*, zijn:

jangi „hemel", Mal. *langit*, vgl. de plaatsnamen *Langi Mompele*, *Langi Meta'a*, *Nalengkoe Langi*, de eigennamen *Langi*, *Wongko Langi* en de dichterlijke uitdrukking *molangi motinete* „den hemel langs als over een brug gaande", van iets dat zich in de ruimte verspreidt.

jaa „steile oever" en de riviernaam *Laa*.

ja'a „voetspoor", *kala'a*[2] „alles maar ten halve doende", *lara* „litteeken".

sajoe „leiding waar een waterstraal uitkomt", *saloewi* „regenwater opvangen".

jajo „geheel rijp", *lalo* „gepasseerd".

jajoara, P., elders *laloara* „uitgehongerd".

jaoe, verzwakte vorm van *laoe* „daar".

japi en *lapi* „laag (van opeenliggende dingen)".

jojo en *lolo* „puntig uiteinde".

joi „pis", *ta'i loi* „gif in den staart van den python".

laja „schitteren", *lala* „ten volle zichtbaar".

wojo „bamboe", *tobalo*, eene soort bamboe (zie bl. 58—59).

saja „twijfelen", *sala* „mis".

jai, Amp. PmB. = B. *lai* „heengaan".

jokaa, Amp. = B. *lokaja* „framboos".

jana, PmB. = B. *lana* „olie".

Voorbeelden van *j*, beantwoordende aan *l* in de verwante talen:
poejoe „tiental", Mal. *poeloeh.*
poejoe „plantengom", Mal. *poeloet.*
tojoe „ei", Mal. *tĕloer.*
jabi „overschot", Mal. *lĕbih.*
aja „aannemen, gelooven", Jav. *alap.*
jale „vlieg", Mal. *lalat,* Jav. *lalĕr.*
jama „blad", Boeg. *lama,* Tag. *lamak,* Sang. Tal. *lama'.*
ojo „tusschenruimte", Nap. *olo,* Jav. Tontmb. *ĕlĕt,* Soend. *heuleut.*
jangoe „dronken", Par. Nap. Tontmb. Mong. *langoe.*
raja „binnenste", Mal. *dalam.*
kojo „op den rug dragen", Loin. Balant. *kolon,* Boeg. *kolong.*
woejoe „lichaamshaar, veer", Mal. *boeloe.*
boejoe „berg", Bis. *boeloed,* Tontmb. *woeloer.*
djaja „weg", Mal. *djalan.*

De *j* is verder vertegenwoordiger van den typischen klank der R-L-D-wet, die in § 47 uitvoerig zal besproken worden. In gevallen als *eki* „kussen" (uit *ajĕki*), *impia* „wanneer?" (uit *impija*), *pae* „rijst te velde" (uit *paje*), *toea'i* „jongere broeder, zuster" (uit *toeaji*) is *j* verdwenen, omdat het B. de lettergrepen *ji* en *je* niet duldt en daarom de *j* uitwerpt, in *aiki* de *ai* (hetzij uit *aja* of uit *aji* ontstaan) samentrekt tot *e*, in *impia* de *j* tot glijklank verzacht en in *toea'i* ze door hamzah vervangt.

Ook de typische klank der R-G-H-wet heeft een stadium gekend waarin hij als *j* klonk. Deze *j* is wellicht van eenigszins anderen aard dan de *j* der R-L-D-wet, die in eenige voorbeelden tot *dj* is geworden, wat met die der R-G-H-wet niet geschiedt. Deze laatste is blijkbaar uit *g* ontstaan, welk stadium de R-L-D-klank niet heeft doorloopen. Het onderscheid tusschen de beide klanken is waarschijnlijk dit, dat de *j* der R-L-D-wet infrapalataal, die der R-G-H-wet suprapalataal was. In vele voorbeelden is de *j* dan ook met de voorafgaande *a* samengetrokken tot *e*, terwijl in gevallen als *rioe* „baden" (uit *rijoe*), *lai* „heengaan" (uit *laji*), *ai* „in de zon leggen" (uit *aji*), *wai* „geven" (uit *waji*), *ili* „stroomaf gaan" (uit *ilij*) de *j* spoorloos verdwenen is als R-G-H-klank. Zie verder § 46.

De *j* is tot klinker geworden, dus op zijn Napoesch behandeld, in *doëa* „in de lucht zweven", v. e. vogel, vgl. Par. *toja* „schommel", en in *goio* nevens *gojo* „om en om gaande".

Met *d* wisselt *j* af in *joeli* en *doeli* „rollen"; *jaso* „volgepropt" en *daso* „vastdrukken"; *jondo* „brug" en *danda* (PmB.), id.; met *r* in *jo'o* en *rojo* „vochtig"; *jopo* „bosch" en *paropo* „groente, geneesmiddel"; *joekoe* (een epiphytisch gewas) en Tontmb. *roekoet* „gras, onkruid"; *joe'a* „lansschacht" en Par. *doeroeka,* Tomb. *roeroekan,* id.; *jawoe,* PmB., en *rawoe* „flauw zichtbaar", vgl. *gawoe* „grauw, nevelig" (§ 46).

Afwisseling met *w* komt voor in *toaja* en *tongawa* „duidelijk zichtbaar"; het Amp. heeft *kaja* „gras, onkruid", = B. *kawa* „plantaardige aangroeisels".

Ook als glijklanken gaan de zachte suprapalatale *j* en de bilabiale *w* gemakkelijk in elkaar over. Wanneer men, bij wijze van taalgrap, lettergrepen tusschen welke de bilabiale *w* zich vormt als glijklank, in volgorde omkeert, wordt die *w* tot *j*, bv. *banoe(w)a* „huis", *bajanoe*; *doeanga* „vaartuig", *doengaja*; *moloë* „hangen", *mojelo*. Komt in zulk een geval de glijklank *j* aan het begin van 't woord te staan, dan wordt hij vanzelf krachtiger uitgesproken: *pi(j)a* „ui", *japi*; *lea* (srt. mier), *jale*.

Als beginner is *j* afgevallen in *owo* „afhakken" (in dwarse richting), naast *jowo* „dwars in den weg liggend"; *ome* „in 't water weeken", naast *jome* „van vocht doortrokken" (vgl. *lome* „gedeukt"); *o'i*, naast *jo'i*, *joli*, *loli* „draaien, wenden"; *ope* „neergeslagen", naast *jope* in *toko mpojope* „een mast met geschenken, die er afgehaald worden" (vgl. *lope* „ingezakt, ingevallen"); *adjo* „heen en weer gaan", naast *jadjo* (n. v. e. vogel, genoemd naar zijn zwevende vlucht); *anda* „stelling", naast *janda* „treden"; *ase* (PmB.) „kam van een tros pisangs", naast *jase* „de onderste kam van een tros pisangs".

Dat lettergrepen die bestaan uit *j* met volgende *a*, *o* of *oe* in de uitspraak vaak verwaarloosd worden, is in § 8, bl. 34 vermeld.

Over de verhouding van *j* tot *dj* zie men § 38.

§ 24. De labiale halfklinker *w* is voor een deel bilabiaal, voor een ander deel dentilabiaal. De bilabiale *w* is als woordbeginner tot *oe* geworden. De weinige voorbeelden die daarvan te geven zijn, vindt men in § 7, bl. 31 opgesomd. Verder komt de bilabiale *w* alleen voor als glijklank, zie bl. 20. Waar *aa*, *ee*, *ii*, *oo*, *oeoe* in dialectische uitspraak door *w* worden gescheiden (bl. 17 v.) is deze ook steeds bilabiaal. In de hier gevolgde spelling wordt de bilabiale *w* niet geschreven.

In alle andere gevallen, dus overal waar ze wordt geschreven, is *w* dentilabiaal.

De *w* wisselt veelvuldig met *b*, zoowel in de taal zelf als in de verwante talen; *w* en *b* zijn tweelingklanken, evenals *r* en *d*. Voorbeelden van het eerste zijn: *wanoea* „hol v. e. dier", *banoea* „huis"; *wone* „rijstgruis", *bone* „zand"; *wajawo* „vleeschspijs", *balawo* „muis"; *woeboe* „uit de aar gevallen korrels", *boeboe* „uitstorten"; *woekoe* „been, bot", *boekoe* „knobbel"; *woemboe* „nok van 't dak", *boewoe* „overdekking van de nok"; *watoe* „steen", *batoe*, id., in enkele plaatsnamen: *Batoe Sinampe*, *B. Nontjoe*, en in *batoenja* „de zonneschijf"; *woere* „stuivend", *boere* „zout"; *wotoe* „geluid geven", *lebotoe* „openbarsten (met een knal)". In 't midden van een woord: *sawoe* „strooien", *seboe*, id.; *wiwo*, *wibo* „heen en weer bewegen"; *woewoe* „verstrooien", *boeboe* „uitstorten"; *leba* „zorgeloos", *lewa* „zich niet houden aan een afspraak"; *liwoe* „rondgaan", *liboe* „kring om de maan"; *towoe* „in menigte zich richten tegen", *toboe* „in een troep bijeenstaan"; *kawe* „wenken", *kabe* „naar zich toe halen"; *kewi* en *kebe* „van boven nr. beneden strijken".

Als beginner wisselt *w* uiteraard af met *b* in talen die *w* niet als aanvangsconsonant kennen, zooals Maleisch, Sangireesch, Talaoetsch, Mongondowsch,

bv. *woeja* „maan", Mal. *boelan*, Sang. *boeḷang*, Tal. *boeḷana*, Mong. *boelan*. Voorbeelden van afwisseling van *w* met *b* in andere talen zijn: *woti* „brandteekenen", Jav. *baṭik*; *wangoe* „opstaan", Jav. *bangoen*; *wongo* „ongehoorzaam", Boeg. *bongo'*; *wingkoe* „dissel", Boeg. *bingkoeng*; *wata* „liggende boomstam", Mak. *batang*; *woejoe* „haar, veer", Mak. *boeloe*; *woentoe* „afgebroken", Jav. *boentoeng* of *boentoet*. In het woord: *lawoe* (srt. kalebas), Mal. Jav. *laboe*; *nawoe* „vallen", Mal. *laboeh*; *toewa* (plant die vischvergift levert), Mal. *toeba*; *wawoe* „varken", Jav. *babi*.

Met *g* wisselt *w* in: *woli* en *goli* „wenden"; *wia* „exemplaar" en *gia* „aantal buitgemaakte koppen"; *wii* en *gii* „rand, oever"; *wasa* (Amp.) „snot" en *gasa* „sperma"; *woeaga* en *goeaga* „luidruchtig"; *woeso* en *goesa* „plagen"; *wewo* en *nggewo* „heen en weer slingeren"; *welo* „vlam" en *gelo* „gloeien".

Met *p* wisselt *w* in: *wile* en *pile* „scheef"; *wilo* en *pilo* „flikkeren"; *woelontji* en *poelontji* „afglijden".

Met *s* wisselt *w* in: *wagoe* „weifelend, niet durvend", een bijvorm van *sagoe* (Mal. id.) „lijkvocht", dikwijls verachtelijk gebruikt voor „laf, weifelend", als vies woord veranderd, onder invloed van *wajoe* „buigend, zwiepend"; *widoe* (hoofdversiersel) en *sidoe* „kuif van vogels"; *woë* „mat, slap" en *soë* „slingeren"; *weboe* „sprenkelen" en *seboe* „strooien"; *we'i*, in *mbe'i* „waar?", en *se'i* „deze", PmB. Par. *wei*; *weso* en *seso* „in de lengte splijten"; *wogo* „met water spelen", waarbij plonsgeluiden worden gemaakt, en *sogo*, geluid van plonzen.

Met *r* wisselt *w* in *were* „gruis" en *rere* „kriebelen".

Over de afwisseling met *j* zie men § 23, bl. 63 v.

Als woordbeginner is *w* afgevallen in: *awa*, naast *wawa* „brengen"; *oentja* „prop", naast *woentja* „insteken"; *ontjoe* „uiteenvallen", nevens *wontjoe* „zich v. e. hulsel ontdoen"; *oeso* naast *woeso* „porren, peuteren"; *oeka* „ten einde, op", naast *woeka* „uittrekken"; *iwi* naast *wiwi* „rand"; *owe* „ophouden", naast *wowe* „beu, verveeld"; *aro* „slaan met een tak met bladeren", naast *waro* „wegwaaien, wegvagen"; *embe* naast *wembe* „trillen"; *entje* naast *wentje* „verschuiven"; *odo* „scheef", naast *wodo* „niet in den haak"; *oejoe* „neerlaten", naast *woeloe* „neerglijden"; *angkoe* naast *wangkoe* „gebogen". Naast *woringi* „mondharp" staan B. *o'oli*, Minah. *oli-oli'*, Sang. *oḷi*, Par. *iori*, Tal. *doḷi*, Niass. *doli-doli*. In eenige der hier genoemde voorbeelden is het wegvallen der *w* toe te schrijven aan het beginnen van de tweede lettergreep met *w*. In *Era*, n. v. e. rivier die veel watervallen (*wera*) vormt, is het afvallen van den beginner te verklaren uit de volledige benaming *koro wera* „watervallen-rivier", uitgesproken als *koroëra*, waarbij de dentilabiale *w* is overgegaan in eene bilabiale, als de klank die zich tusschen *o* en *e* vanzelf ontwikkelt; deze valt weder weg, wanneer *koro* kortheidshalve wordt weggelaten.

In 't midden van een stamwoord is *w* uitgevallen in *naa* „ontwaken", uit *nawa* „nadenken", vgl. Mal. *njawa*, Mak. *nawa*, Pamp. *inawa*, en in *a'e* „op een rij staan", vgl. *awe* „ter zijde staan".

In *rawa* (W. Tor. t. id.) „zon, luchtruim", een dichterlijk woord, is *w*

ontstaan uit intervocale *o*, dus eerst bilabiaal geweest, daarna dentilabiaal geworden. *Rawa* is dus ontstaan uit *raoa*, doordat de klemtoon zich van *o* op *ra* heeft verplaatst. Met *rao* of *raoe* vergelijke men Tob. *laoe* „maanverslinder", Filipp. t. *lahoe*, id. Ook het Loin. *haoekon* (*raoe* met suff. *kon*) „maansverduistering" en B. *maraoe* „boos" (een geest hebbende) zijn van 't grondwoord *rao*, *raoe* af te leiden. *Raoa* heeft 't achtervoegsel *-a* (Mal. *-an*) en beteekent dus „plaats der geesten"; deze vorm nu is tot *rawa* geworden. Hier is dus 't omgekeerde geschied van 't geen *sawa* tot *saoa* heeft doen worden, zie § 21, bl. 59. Over *rao*, *raoe* zie men nog Tor. III, 49; [de gelijkstelling met *ando*, *alo*, *law*, enz. dient te vervallen].

De geprenasaleerde *w* is *mb*; deze klank is besproken in § 32.

Velaren.

§ 25. *k* beantwoordt aan *k* in de verwante talen, als beginner der twee lettergrepen van een grondwoord of van één van beide, bv. *kadjoe* „boom", *kami*, *kita* „wij", prefix *ka-*, *koeni* „curcuma", Mal. *kajoe*, *kami*, *kita*, *kĕ-*, *koenjit*; *ikoe* „staart", *soeka* „maat", *jakoe* „ik", *sikoe* „elleboog", *aki* „vlot", Mal. *ekoer*, *soekat*, *akoe*, *sikoe*, *rakit*; (*toe*)*kaka* „oudere broeder of zuster", *koekoe* „hard", Mal. *kakak*, *koekoeh*. In geluidswoorden: *kaoe* „knap!", *kee* (geluid van blaffen, janken), *keke*, *kiki* (geluid van lachen), *kere*², *koro*² (een vogel, naar zijn geluid genoemd), *kesi* (geluid van 't ketsen van ijzer op steen), *keto* (geluid van droog hout dat verbrandt), *koeooe* (geluid van gillen of weeklagen).

Als sluiter is *k* gespaard door uitspraak met *i* in *idjaki* „betreden", Mal. *indjak*; *pasoki* „ergens een wig in slaan", Mal. *pasak*; *eki* „kussen" (uit *aiki*), zie § 47, sub B; *baliki* „veranderen", Mal. *balik*; *tibóliki*, nevens *kiboli*, „benedenarm"; *lintjoki* „vast in slaap"; *timpoki* „afhakken", Tontmb. *tĕmpok*. Op andere wijze is de sluit-*k* bewaard gebleven in *sondaka* „aanlegplaats", *jandaka* „bak om sago uit te treden" (vgl. Mor. *landa*, *landaki* „treden"), *titika* „bamboe-dakgoot" (vgl. Mal. *titik*), *dalika* „de haardsteenen v. d. zoutoven", door het suffix *-a*; in *boeriko* „bont gestreept" (vgl. Mal. *borek*), *boesoeko* (eene ziekte), door het suffix *-o*.

Als beginner is *k* afgevallen in: *olónani* „een last op den rug dragen in een sarong die over 't hoofd loopt", uit *kolonan* „op den rug gedragen last", d. i. *kolon* met suffix *-an*, vgl. *kojo*, Loin. Balant. *kolon*; *oeroenga*, ook *koeroenga* (soort fuik), vgl. Mal. *koeroengan*; *aroeroe* (srt. boom), Sa'd. *karoeroeng*; *enta* „goed samenhangend voordragen", vgl. *kenta* „samenhangen"; *era* „zwager", Rot. *kera*, Bim. *hera*; *oenda* „duidelijk zichtbaar staan of liggen", vgl. *koenda* „opzwellen"; *oende* „prijzen, verheffen", vgl. *koende* „zich stroomopwaarts begeven"; *oengkoe* „omsingelen", vgl. *koengkoe* „aan zijne plaats gebonden"; *alimango* (een zeeschaaldier), Soemb. *kalimangoe*; *alipipi*, *alipopo* (insecten), uit *kalipipi*, *kalipopo*; *ande* „vreten", Rongk. *kande*; *ongka* „van uit een hoog punt den omtrek overzien", vgl. *kongka* „verspieder"; *ompe* „zich intrekkend, van de borst", vgl. *kompe* „ingevallen, v. d. buik of de zijden"; *odja* „worgen", vgl. *kodja* „omspannen"; *oeto* „uitgraaien", vgl. *koeto*

„verfrommelen"; *ombi* naast *kombi* „naar zich toe halen"; *ilo* „schitteren", vgl. *kilo* „spleet waardoor licht schijnt"; *edjo* naast *kedjo* „mank".

Dat de *k* is uitgevallen in *ba'o'o* nevens *bako'o* „wellusteling", is toe te schrijven aan de bedoeling om dit woord niet ten volle te noemen. In *kiboli* „benedenarm" is de looze lettergreep afgevallen, omdat het woord reeds een beginner *k* heeft, terwijl ze in den nevenvorm *tiboliki* is gespaard gebleven.

Dikwijls staat *k* als beginner van een stamwoord nevens *g* op dezelfde plaats in een nevenvorm van de taal zelf, of in een equivalent in eene verwante taal. Het is niet altoos uit te maken of de vorm met *g* verzwakking is van dien met *k* dan wel of de vorm met *g* als de oudere moet beschouwd worden. Naast *koelalangi* „rolhout, om een boomstam of een prauw over voort te trekken" staat een vorm *goelalangi* in dezelfde beteekenis. De *g*-vorm is ontstaan door assimilatie van de *k* aan den beginner der laatste lettergreep, den oorspronkelijken sluiter, vgl. den ouderen vorm *koelalagi*, die ook nog in gebruik is, en Boeoolsch *kalalagoe* (voor *kalalag*); het aldus gevormde *goelalagi* is tot *goelalangi* geworden, waardoor de assonantie der *g*-klanken weder eenigszins opgeheven is. *Kagoli* „worgen" heeft nevens zich *gogoli*, id., wrsch. eveneens door assimilatie ontstaan; *kai* „haken" staat naast *gai* „de hand naar achteren brengen, om een steek te geven", evenals in 't Mal. *kait* naast *gait* „haken"; *kangka* „krabben", *kongka* „kiekendief", *kongko* „in de volle hand vatten" staan naast *ganggo* „graaien", zooals Jav. *kěkěm* naast Mal. *gěnggam*, vormen die uit wortelherhaling zijn ontstaan, evenals *kiki* „steken", Tond. *ki'ki'*, Tontmb. *ki'tji'*, waarnevens Mal. *gigit*. Naast *kantoe* „toovergif" staat Par. *gantoe* (O. Jav. *hantoe* „dood"); naast *kata* „jeuk" Mal. *gatal*, Jav. *gatěl*; naast *kajoekoe* „kokos" Jav. *gloegoe*; naast Amp. *kasi* „tol" staan B. *gantji*, Boeg. Mal. *gasing* en Sang. *kasing*. Verder staan in de taal zelf naast elkaar: *komo* en *gamo* „met de hand uitknijpen", Tontmb. *kěměs*; *kosoe* en *gosoe* „gebogen"; *koli* en *goli* „wenden, keeren", vgl. *goelingi* „roer" en Mal. *goeling*; *konde* „plaats waar dieren plegen te dartelen" en *gonde* (een kinderspel).

Naast elkaar staan *kompe* en *gompe* „ingevallen" en *ompe*, id.; *kombi* „nr. zich toe halen", *gombi* (PmB.) en *ombi*, id.; hier is *g* duidelijk verzwakking van *k*.

De volgende voorbeelden geven te zien *k* als woordbeginner, gevolgd door *mb* of *j* in de volgende lettergreep, naast *g* als woordbeginner en *mp* of *r* als beginner der volgende lettergreep; hier heeft dus wisselwerking plaats gehad: verzwakking van den beginner der eene en versterking van dien der andere syllabe: *kambi* en *gampi* „hoeden, verzorgen"; *kamboeka* „zwarte suikerpalm-vezels" en *gampoego* „de daarin aanwezige baleinen"; *kojosi* „rimpelen, zooals een bamboe die gaat rotten" en *goro* „vergaan, verrot". Indien *kambi* hetzelfde woord is als 't Mal. *kambing* „geit" (wdl. „huisdier"), dan is wellicht *gampi* een secundaire vorm; *kamboeka* heeft nevens zich: Tog. *kampoego*, Amp. *kompoego*, Sang. *kěmpoeghang*, Nap. *kampoeda*, waaruit valt op te maken dat Tog. en Amp. hier de oudere vormen hebben bewaard.

De overgang van *k* tot *g* is dikwijls het gevolg van prenasaleering; de hierdoor ontstane klank *ngg* is besproken in § 28.

In *doekoe* „wan" is *k* uit *g* ontstaan, vgl. Bim. *ḍokoe* en Mong. *digoe*, waar *g* staat op de plaats van den klank der R-G-H-wet, zooals blijkt uit Mal. *njiroe*, Bis. *nigoe*, Sang. *nihoeng*, Tontmb. *ni'oe*. Ook de *k* van *aboki* (srt. bamboe) is uit *g* ontstaan, zie § 9, bl. 38.

Verder wisselt aan 't begin van een woord *k* als velare tenuis af met *t*, de supradentaal van hare soort, in de taal zelf en in verwante talen. Voorbeelden: *kiboli* en *tiboliki* „beneden-arm"; *kado* „stappen" en *tado* „heengaan"; *koliongi* en *toliongi* „binnenrand van een hoed"; *kolodo* en *tolodo* „worm"; *kineke* en *tineke* „een door buffels uitgegraven spoor"; *koeroenga* en *toeroenga* „bamboefuik om paling in te bewaren"; *kimbosoe* en *timbosoe* „leguaan"; *komo* en *tomo* „uitwringen"; *kilo* en *tilo*, in *mengkilobaka* en *mentilobaka* „duikende beweging maken, in 't water of in de lucht"; *kalide* „wilde Inl. maïs" en Tontmb. *talĕnde* „maïs". De omzetting van het Austron. *koetoe* „hoofdluis" in *toekoe* is veroorzaakt door de verwisselbaarheid van *k* en *t*.

In de meeste dezer woorden is de vorm met *k* waarschijnlijk de meer oorspronkelijke: *koliongi* is met suffix *-ongi* gevormd van *koli* „keeren, wenden"; *kineke* is gevormd van *keke*; evenals in *kiboli(ki)* heeft hier de tweede *k* de verwisseling in de hand gewerkt; *koeroenga* is id. met Mal. *koeroengan* en *komo* met Tontmb. *kĕmĕs*. Bij *kalide* en *talĕnde* is wellicht verwisseling der voorvoegsels *ka-* en *ta-* aanwezig, zooals die meer voorkomt bij plant- en diernamen. Mogelijk zijn dit twee vormen van hetzelfde prefix, maar zeker is dit niet. Hetzelfde kan het geval zijn bij *tolodo* en *kolodo*; hier ligt het voor de hand om *tolodo* te ontbinden in *to* = *taoe* en *lodo*, gelijk te stellen met *djojo*, *djololo* „kruipen", zoodat het woord „kruiper" zou beteekenen. Ook *tado*, dat als oogsttaal wordt gebruikt, is zeker jonger dan *kado*.

Verwisseling van *k* en *p*, dus van de velare tenuis met de labiale, komt slechts weinig voor. Nevens *koeto* „verfrommelen" komt *poeto* voor; naast *kedjo* staat *pedjo* „mank"; nevens *kedjoe* „copuleeren" staat *peoe* „wippen"; in de looze lettergreep staat *roeroepi* naast *roeroeki* „bijdrage of schatting die men inzamelt". Het overgenomen woord *kaete*, de benaming der Balineesche geldstukken (kepengs), die, aan een snoer geregen, als sarongband worden gebruikt, is waarschijnlijk het Boeg. *paete*'.

§ 26. De *ngk* is de geprenasaleerde *k*; zij komt voor aan het begin eener aanvangs- of niet-aanvangslettergreep. De woorden die steeds met *ngk* aanvangen zijn weinig in aantal; de meeste zijn besproken in § 13. Een ander voorbeeld is *ngkala*² (eene miersoort), ook *nggala*²; de geprenasaleerde vorm heeft hier intensieve beteekenis, die doelt op het krioelen dezer mieren; mogelijk is de ontnasaleerde vorm *gala* omzetting van *laga*, Par., oudere vorm van B. *lea* (eene andere miersoort). Ook *ngkona* „iemands toestand ten opzichte van schuld en onschuld" is een geprenasaleerde vorm, vgl. Leb. *kona*' „naam", Mak. Boeg. *gona*; wrsch. is de vorm *ngkona* weder afkomstig van *mengkona* „zijne onschuld betuigen", wdl. „goeden naam zoeken". Verder komt *ngk* als beginner van een grondwoord voornamelijk voor in bewegingswoorden, zie § 13.

De klank *ngk* heeft de neiging om *ngg* te worden; zie § 28. Omgekeerd is *ngg* tot *ngk* geworden in *ngkinowia* „des namiddags", uit *ngginowia*, st. *gowi*, thans *owi* „vroeger", vgl. *rowi* „overleden" en Kar. *rĕbi*, Filipp. t. *gabi*, Sang. *hĕbi* „nacht" (vgl. § 242).

Over het verdwijnen der *k* van *ngk*, waardoor de klank tot *ng* wordt, zie men de bespreking van het tweede stadium der intensiveering, § 13, bl. 45 vv.

Misschien is *ngk* verdwenen in Amp. PmB. *bae* „groot", B. *bangke*, Tontmb. *wangkĕr* [1]).

Dat *ngk* na *i* of *e* soms tot *ntj* wordt, is bij *ntj* besproken. Zie § 37.

De weinig voorkomende afwisseling van *ngk* met *nt* is feitelijk hetzelfde verschijnsel als de in § 25, bl. 68 besproken verwisseling van *k* en *t*. Zie aldaar.

§ 27. De mediale velaar *g* staat op de plaats der *g* in de verwante talen, zoowel als woordbeginner als in 't midden van een woord, dus intervocaal, bv. *gantji* „tol", Mal. Boeg. *gasing*, Jav. *gangsingan*; *gana* „genoeg", Mal. *gĕnap*, Soend. *gĕnĕp*; *gawe* „doodenfeest", O. Jav. Mal. *gawai*; *gaga* „te zeer", Jav. Mal. *gagah*; *liga* „snel", Sang. *ligha'*, Mal. *ligat*, Mong. *ligaj*; *togo* „drie", Mal. Jav. *tiga*; *ragi* „kleur", Tob. Kar. Mal. Gaj. Mak. Boeg. id. Dat *g* vroeger sluiter is geweest, is in § 9 vermeld.

Als beginner is *g* afgevallen in *entjoe* „schuiven", nevens *gentjoe*, id.; *ila* „wild", Mal. *gila*; *oemorasi* „schreeuwerig", naast *goemora* „juichen"; *oelele* naast *goelele* „rondgaan"; *oema* „honingraat", naast *goema* „scheede, peul", vgl. Mal. *roemah* „woning"; *emboe* „slepen", nevens *gemboe* „bok, met slepende haren"; *ese*, *eso* „schuren, wrijven", vgl. *gese*, *geso*; *goesa* „plagen, prikkelen" en *oeso* „uitpeuteren". In *to elo*, nevens *to gelo*, *to djelo*, bijnaam van de kat (vgl. *lelo* „den staart omzwiepen") is *elo* een liefkoozende vorm; *asa*, van *gasa* „sperma", is eveneens opzettelijke verkorting van een vies woord (zie § 17, bl. 52).

Indien *gopa* „zijde, kant" is geabstraheerd uit *mogopa* „vierkant", en als dit laatste tot stam heeft een vroeger *opat* (thans *opo*) „vier", vgl. Balant. *magopat*, Mong. *inopat*, dan is *mog-* wellicht een overblijfsel van het voorvoegsel dat in 't Kar. *mĕr-*, in 't Tob. *mor-*, in de Filipp. t. *mag-*, in 't Tomb. *mah-* luidt. Van den gesloten vorm van dit prefix heeft het B. nog meer voorbeelden bewaard, die beneden (§ 72) ter sprake komen.

In een aantal voorbeelden der R-G-H-wet is *g* de vertegenwoordiger van den typischen klank, zooals dit doorgaans in de Filippijnsche talen het geval is. In 't algemeen valt deze klank uit; men kan dus de vormen waar de R-G-H-klank in 't midden van het woord ontbreekt, beschouwen als de *g* te hebben uitgeworpen, maar het is mogelijk dat hij daar eerst nog *j* is geworden. Zie bl. 63 en § 46.

Van *g* als vertegenwoordiger der R-L-D-wet is mij slechts één voorbeeld bekend, nl. *towoegi*, wdl. „de zwarte", benaming van den suikerpalm, naar zijne zwarte bastvezels; de beteekenis is gespecialiseerd tot die van den suiker-

[[1]) Voor een andere afleiding zie men het Woordenboek.]

palmtak waaraan de schedels der buitgemaakte koppen werden gehecht, als ze in het dorp werden binnengebracht. Het bestanddeel *woegi* is id. met *woeri* „houtskool", zie § 47.

Verder wisselt *g* af met *d, l, r* en *dj*. Daar deze klanken vaak onderling verwisselen, kunnen ze hier te zamen behandeld worden; in de voorbeelden der R-G-H- en der R-L-D-wet wisselen ze ook onderling af.

g met *d*: *gagoe* „'t eerst er bij zijn" en *dadoe* „haasten"; *goei* „scheef", *medoeilaka* „zich scheef houden"; *goeli* en *doeli* „wentelen"; *goli* „draaien" en *doli* „rollen"; *goro* en Amp. *doroe* „boeren laten"; *gampila* en PmB. *dampila* „milt"; *dimba* „trom", Par. *gimba*; *goempi, doempi, roempi* „tegen elkaar drukken"; *goloepangi* en Todj. *dolopangi* „klit"; *gonato* (Todj.) en *donato* (n. v. e. boom); *gompipi* „zich plat of smal houden" en *dompipi* „plat sirih-taschje", stam *pipi* „plat". In het Nap. treedt vaak *g* op, waar het B. *d* heeft, bv. *gagoe* „haasten", B. *dadoe*, vgl. ook *gigioe* „naald", uit *didioe*, st. *dioe*, Mal. *djaroem*, en in vreemde woorden, bv. *gamboe* „djamboe", voor *damboe*; *gii* „geest", voor *dii*, Mal. *djin*. In het Leb. is het omgekeerd: *raido*, B. *raego*, „reizang", *doo* „gong", uit *goo*.

g met *l*: *gigo* en *ligo* „ronddraaien"; *gabe* (P.) en *labe* (L.) „afglijden"; *gompe* „ingevallen" en *lompe* „lendenen"; *goewo* en *loewo* „lillend"; *geme, gome* en *leme, lomo* „op en neer gaan, trillen, lillen"; *gimpoe* „buffelkraal" en *lipoe* „door een wal omringd dorp"; *goemaloentari* „allen achter elkaar ergens uit komen", voor *loemaloentari*, uit *laloentari*, met infix *-al-* uit *loentari*, vgl. *loenta* „uittrekken"; *goliamba* „van de wijs brengen", met infix *-ol-* van *giamba*, vgl. *liambari* „wijd uitgebreid". Midden in het woord: *goegoe* „krioelen", *goeloe, goejoe* „in menigte optreden"; *wagoe* en *waloe* „weifelend, onzeker, verkeerd".

g met *r*: *gia* „exemplaar, stuk" (zie bl. 65) en *ria* „zijn"; *gege* en *rege* „vochtig"; *gea* en *rea* „doorbreken"; *giso* en *riso* „opschuiven"; *gonoe* „smelten" en *ronoe* „bederven, verzuren"; *ginggo* „rammelen" en *ringko* „kloppen"; *gonoë* en *ronoë* „zich hangen aan iets"; *genta, ganta* en *renta, ranta* „aan rafels, uit elkaar"; *goro* en *riro* „wrijven"; *goemeredasi* en *goemereko* „rammelend", uit *roemeredasi* en *roemereko*, st. *reda, reko*; *garoepoe* „vuil" staat misschien (vgl. § 165) voor *raroepoe*, d. i. *roepoe* „gruis, stukjes" met infix *-ar-*; *goeroea*, de naam van een vogel die ook *takoeroea-roea* heet, is blijkbaar uit *roeroea*, uit *roea-roea*, ontstaan. In 't midden van 't woord: *woegoe* en *boeroe* „kort, gedrongen, plomp"; *boegisi* „ichthyosis" en *boeri*, in *boeri manoe*, wdl. „kippenspikkels" (gedeeltelijk albinisme, aan handen en voeten), vgl. Boeg. *boeri'*, Jav. *boerik*, Mal. *borek* „spikkels".

g met *dj*: zie § 38.

Over de afwisseling van *g* en *w* zie men § 24, over die van *g* en *k* § 25.

§ 28. De geprenasaleerde *g* is *ngg*. Doorgaans is deze klank ontstaan uit prenasaleering van *g*; oorspronkelijke *ngg* komt vooral in geluidswoorden voor, bv. *nggangga* (srt. kikvorsch), *nggoerooe* „kirren", *nggoerio* of *sanggoerio*

(een vogel), *nggangge*² „drukte maken", *manggala, mopanggala* „een gezang inzetten", en bewegingswoorden: *nggoeda* „mank loopend", *nggikoe, nggitoe, nggoeki* „waggelend, wankelend".

Voorbeelden van *ngg* uit *g* ontstaan door prenasaleering: *nggaga* „borrelen, reutelen", van *gaga*; *nggai* „zich vasthaken", st. *gai*, waarnevens *kai* „haken", Mal. *kait*; *nggaewo, ngganggaewo* „armen en bovenlijf bewegen", st. *gaewo*; *nggeli* (bijwoord) „zeer", uit *geli*.

Waar *ngg* afwisselt met *l*, is zij door prenasaleering van *l* ontstaan, bv. *nggowo* „week, pappig", Mor. *lowo* „moeras"; *nggonggo oeë*, P. *longgo oeë* „met te veel water aangemaakt", vgl. *longko* „ruim, wijd"; *nggooe* „op en neer gaand, wippend", vgl. *looe*, id.

In de meeste gevallen is *ngg* ontstaan uit *ngk*, door den medialiseerenden invloed der prenasaleering (zie § 13, bl. 49). Voorbeelden: *ngga-*, als voorvoegsel ontstaan uit *ngka-*, uit *ka-*, in vormen als *nggaine, nggaboeë* (zie bl. 31, 47); *nggaa* „geel", eig. „schel", uit *ngkaa*, st. *kaa*, als uitdrukking van schel licht; *nggasi* „spookaap", nevens *tangkasi*, id., Tomb. id., Jav. *kantjil* „dwerghert", Bim. *kantji* „list", waarnevens weder B. *gasi* „vlug"; *menggae* „oogsten", uit *mengkabe* „naar zich toe halen"; *nggaloemele* (n. v. e. boom), misschien uit *kajoe* (*kadjoe*) *mele*; *nggodi* (bijwoord), eig. „kleintjes", z. v. a. „een kleinigheid is daarbij vergeleken", uit *kodi* „klein"; voorvoegsel *mengga-*, uit *mengka-*, bv. *menggalori* „zich opknappen, zich glad (*lori*) maken", *menggaropoe* „zijn leven duur verkoopen, zich zelf met zijne tegenstanders uitmoorden (*ropoe*)", *mengga'oeroe* „zich onderwerpen, eerbied toonen", *menggalaoera* „zich terugtrekken".

Opzettelijke woordverdraaiing is te zien in *nggongge* „vrouwelijk schaamdeel", uit *onge*, dat weder verminking is van *songe* „groef, spleet"; in *banggolo doe'a*, uit *bangkele toe'a*, „oud wijf", en in *nggolobobo*, een woord dat uit de oogsttaal is overgenomen, als naam voor de kap, die de leidster bij den oogst vroeger droeg, om zich onzichtbaar te maken; het woord is gevormd van den stam *bobo* „bedekken".

In *singgiri* „spotten", Mak. *sinrili'*, Mal. Ngadj. Tob. *sindir*, is *ngg* uit *nd* ontstaan, onder invloed van *koemiri* (*kiri*) „glimlachen".

L a b i a l e n.

§ 29. *p*, de labiale tenuis, staat op de plaats van denzelfden klank in de verwante talen, als woordbeginner, midden in een woord, dus intervocaal, en in twee opeenvolgende lettergrepen, bv. *poese* „navel", Mal. *poesat*, enz.; *pa'a* „dij", Mal. *paha*, enz.; prefix *po-*, Mal. *pĕ-*, enz.; *pitoe* „zeven", Jav. *pitoe*, enz.; *papa* „vader", Austron.; *poepoe* „afplukken", O. Jav. id., Niass. *fofo*; *apoe* „vuur", Tag. *apoej*, Mal. *api*; *opo* „vier", Jav. *ĕpat*, enz.

In geluidswoorden, als beginner, om de explosieve uitspraak: *paa-paa* „kraai", *paa, paha, pee* „pang! klets!", *pelo* „floep!", *poepoe* (plotseling opvliegen), *poetoe* „floep!"

Als sluiter gespaard in: *oendjoepi* „streelen"; *koeroepi* (srt. mand); *anggapi*

„pakken", Mal. *tangkap*; *soenopi* „ontsteking v. h. tandvleesch"; *sarapi* „schepnet", Tag. *sagip*; *ajapi* „vast aan eenig werk beginnen", van *aja* „halen", Jav. *alap*.

Als beginner afgevallen in: *inepasi* (uit *pinepasi*, eerste *p* afgevallen om de tweede), naast *pepasi* „voorloopig geschilde rotan"; *oedjoe* naast *poedjoe* „inpakken"; *ati* „handvat v. d. foeja-hamer", nevens *pati* „bijlsteel"; *edjo* naast *pedjo* „mank"; *ege* „trillend", naast *pege* „bonzen"; *impi* „ter zijde gaan", naast *pimpi*; *oentoe* naast *poentoeli* „spits"; *oeto* naast *poeto* „wenden, draaien"; *oja* „alleenstaand", naast *poja* (een boom die niet gezellig groeit); *oka* naast *poka* „geopend, gespleten" [1]); *apa* „zijvlak", Bad. *papa'*, Tontmb. *pa'par*; *oenasi* „wasschen", vgl. Tontmb. *po'nas*, Sang. *poenasĕ*, Tag. Ilk. Bag. Ibat. *poenas*; *oendi* „zich terugtrekken" naast *poeri* „achter"; *opoti* (een woord waarbij troepen of gezelschappen van menschen worden geteld), naast *popoti* (id. tot het tellen van stukken hout) [2]).

In het midden uitgevallen in *sioli* = *sipoli* „gelijk om gelijk, om 't even" en in *teapapitoe* „telkens 7, ieder 7", vooral in P. gehoord voor *tepapapitoe*.

In enkele voorbeelden wisselt *p* met *t*: *poedji* en *tidji* „spuwen"; *poedi* „kortstaartig" en *toedi* „met een stompje v. d. staart kwispelen"; *pintji* „kleine papegaai", Tontmb. *tintis*, Sob. *tinti*.

In *pita* „kledderig" en *djita* „geluid van iets dat in de modder valt" wisselen *p* en *dj*, welke verwisseling samenvalt met die van *p* en *t*, wanneer men aanneemt dat *djita* staat voor **tjita*, uit *tita*, door invloed der *i*.

Verwisseling van *k* en *p*, zie § 25, van *b* en *p*, zie § 31.

§ 30. *mp*, de geprenasaleerde *p*, is grootendeels ontstaan door prenasaleering van *p*. Men kan van oorspronkelijke *mp* spreken in enkele geluids- en bewegingswoorden, waar *mp* beginner is, zooals *mpa'a*, *mpala*, die weergeven het geluid van iets dat in iets anders wordt gedreven en van dingen die met kracht tegen elkaar aankomen, *mpilo*, *mpiri*, die de beweging van blinken of flikkeren weergeven; verder kan men intervocale *mp* oorspronkelijk noemen in oude woorden, als *toempoe* „eigenaar"; *kampi* (srt. mand), Mal. *kampil*; *dampi*, *rampi* „vlak op iets of tegen iets aan", Mal. *damping*; *tampoe* „overdekt", Mal. *tampoek*; *pampa* „uit elkaar staan", Mal. *pampang*; *roempoegi* „onkruid, ruigte", Mal. *roempoet*.

Voorbeelden van *mp*, ontstaan door prenasaleering van *p*, zijn gegeven in § 13, bl. 42 vv.

Over het verdwijnen van *p* in *mp*-klanken zie men § 13, bl. 45 v.

§ 31. De labiale media *b* beantwoordt aan denzelfden klank in de verwante talen, zoowel als beginner van een stamwoord als ook intervocaal en in twee op elkaar volgende lettergrepen. Voorbeelden: *boeta* „blind", Mal. id.; *bara* „misschien", Mal. *barang*; *boekoe* „knobbel", Mal. id.; *boejoe* „berg", Boeg.

[[1]) Voor een andere afleiding zie men § 41.
[2]) Voor een andere afleiding zie men § 33.]

boeloe', Mong. *boeloed*; *banoea* „huis", Mal. *bĕnoea*; *obo* „hellend", Mal. *rĕbah*; *bebe* „gierig", Boeg. *bebe'*; *boeboe* „uitstorten", Mal. *boeboeh*.

b in geluidswoorden: *baba* „met de lippen trillen", *boo* (roepwoord), *baha* (vgl. *paha*) „klets!", *boeri* „plomp!", *boesi* „paf!", *bopoe* (roepwoord voor honden).

Als sluiter is *b* gespaard in *oengkoebi* „deksel", *kiobi* „boor", *tiabi* „verbodsteeken", *engkabi* „uitkappen".

Als beginner afgevallen in: *oli* „prijs", vgl. Mal. *bĕli*, Mak. *bali*, Tob. Mong. *boli*, Tag. Bis. *bili*; *oso* „rot", vgl. Mal. *boesoek*; *onggo*, naast *bonggo*, „gebocheld" *eli* „omkijken", naast *beli* „man die zich als vrouw voordoet"; *ara* (vraagwoord), uit *bara*; *are'e* (PmB.) uit *bare'e* „neen"; *oeati* „openmaken", uit *boeati*; *alea* uit *balea* „zigzag gaan"; *oke*, uit *boke*, „meisje"; naast *bega* „schuin afwijkend van de rechte richting" staat *ega* „wijdbeens, uiteenstaande", maar dit kan ook verklaard worden uit *dega* „wijdbeens" of uit *rega* „wijd uiteen".

Afwisseling van *b* en *w*, zie § 24.

Van de afwisseling van *b* met *g* (vgl. de afwisseling van *w* met *g*, § 24) zijn enkele voorbeelden te geven, zooals: *beori* en *geori* „boren"; *beli* „man die als vrouw optreedt" en *geli* „ongelijk verdeeld".

b en *p* wisselen af in *beoe* „met den buik vooruit" en *peoe* „wippen"; *bongge* „kort van staart" en *pongge* „kort"; *boeli* (Amp.) „onderste deel" en B. *poeri* „achteraan"; *boelao* „de rijst overstampen om ze wit te maken", vgl. Bis. *poelaoe*, Ibn. *foeraoe*.

Afwisseling van *b* en *d*, zie § 35, bl. 77.

§ 32. De *mb* is in de eerste plaats een geprenasaleerde *w*. In het huidige stadium der taal worden de mediae *b*, *d*, *g* gewoonlijk niet geprenasaleerd, zie § 14.

Oorspronkelijke *mb* kan men voor het B. aannemen als beginner in woorden als *mbadjoe* „rijst stampen" (Par. *mbajoe*, Lind. *mbooe*, Nap. *mbaoe*), *mbamba* „leugen", *mbendo* „lang", in welke beide laatste woorden ook de tweede lettergreep geprenasaleerd is. Nevens *mbamba* staan echter *baba* „riviermond" en *babangi* „gerucht maken" en naast *mbendo* staat *wero* „een lijn neerlaten". Geluidswoorden als *mbombe* „dreunen", *mbombo* „gonzen" (waarin ook beide lettergrepen *mb* hebben), *mbee* „blaten" en bewegingswoorden als *mbilo*² „vuurvlieg" en *mbelo*² „jonge vischjes" (vgl. *wilo* „flikkeren", *welo* „vlam") kunnen beschouwd worden als zóodanig oorspronkelijke *mb* te hebben.

In het midden is *mb* als oorspronkelijk te beschouwen in oude woorden als *somba* „hulde bewijzen", Mal. *sĕmbah*, enz.; *boemboe* „groote bamboekoker", Jav. Mal. *boemboeng* (wortelherhaling); *bomba*, Maranta dichotoma, Jav. *bamban*, Mal. *bĕmban*, Tob. *bomban* (wortelherhaling); *rombe* „silarpalm", Mal. *roembia*, enz.; *koemba* „takrib v. d. sagopalm", Mal. *koembar*; *jombo* „dal", Mal. *lĕmbah*; *ambawa* (srt. mangga), Mal. *ĕmbatjang*, Bal. *ambawang*; *imba* „tellen", Mal. *timbang*, enz.

In *lamboti* naast *lamoti* (eene miersoort) heeft *mb* zich uit *m* ontwikkeld, vgl. Tontmb. *lalamĕntitj* (uit *lamĕntik*) en *lalambĕsik*, Sang. *lamati'*, Bent. *la-*

matik, Tag. *limatik*, Ngadj. *halamantek* (in de vier laatste talen „bloedzuiger").

In een vroeger tijdperk der taal is *b* veel meer geprenasaleerd dan thans; vgl. *mombala* „splijten", st. *bala*; *mombala'ani* „*bal*.-hout bewerken", st. *bala'ani*; *sambali* „de eene zijde", st. *bali*; *timbeka* „splijten", st. *beka*, id.; *sambira* „de helft", st. *bira*; *momboetoe* „paffen", st. *boetoe*; *momboelaosi* „de rijst wit stampen", st. *boelaosi*; *mombojanaka* „herstellen", st. *boja*; *timbolo* „gat", st. *bolo*. In *momboengkoe*[2] „bulten vormen", st. *boengkoe*, en in *memboeto* „goed in 't vleesch zitten" is de prenasaleering teeken van 't meervoud.

Waar van een stam die met *b* aanvangt een intensief van de tweede vorming, dus met *m*, voorkomt, daar moet een vorm met *mb* zijn voorafgegaan, waaruit die met *m* is voortgekomen. Van *bakoe* komt *momakoe* „voedsel aandragen"; van *bangkari* komt *memangkari* „zwellen"; van *besi* komt *pomesi* „veerkrachtige lat"; van *boenta* komt *memoenta* „weer opengaan", v. e. wond; nevens *taboengkoe* komt voor *tamoengkoe* (van *boengkoe*) „berg".

[In het prefix *mombe-*, uit *mompe-* (§ 130, 131), in *semba* „achteruitschoppen", Mak. *sempa'*, en wrsch. ook in *lomboe* „slijk", vgl. Mal. *loempoer*, en in *tamboeli* „taats der lans", vgl. Mal. *tĕmpoeling*, is *mb* uit *mp* ontstaan, door den medialiseerenden invloed der prenasaleering; vgl. § 13, bl. 49.]

D e n t a l e n.

§ 33. De supradentale tenuis *t* staat op de plaats van denzelfden klank in de verwante talen, als beginner en intervocaal. Voorbeelden: *toe-*, honorifiek voorvoegsel, in *toeama* „man" (eig. „Heer Vader"), *toempoe* „eigenaar" (zie § 7, bl. 31), vgl. Jav. *ratoe*, Mal. *toean*, *toehan* (uit *toe* en *an*, *han* = *ang*, *hang*, vereerend lidw. vóór eigennamen); *to-*, prefix, Mal. *tĕr-*, Filipp. t. *tag-*; *tali* „hoofddoek", Mal. enz. *tali*; *ta'i* „drek", Mal. *tahi*, enz.; *towoe* „suikerriet", Mal. *tĕboe*, enz.; *tasi* „zee", Mal. enz. *tasik*; *mata* „oog", Mal. enz. id.; *pitoe* „zeven", Jav. enz. id.; *kita* „wij", Mal. enz. id.; *watoe* „steen", Mal. *batoe*, enz. In twee opeenvolgende lettergrepen: *toetoe* „redeneeren", Mal. Jav. Bat. *toetoer*; *toetoeni* „aansteken", Filipp. t. *toetoeng*; *titi* „druppelen", Mal. *titik*. In geluidswoorden: *tata* „een dier roepen", *taa* (geluid van iets dat hard neerkomt), *tee* (geluid v. e. houw), *tede* (geluid v. druppelen), *tii* (id.), *toeoe* (geluid v. e. stoot).

Oorspronkelijk is *t* sluiter in: *kobati* „wieg", Boes. *awĕt*; *awoeti* „wieden", Tontmb. *awoet*, Mal. *tjaboet*; *djaiti* „een paar aaneengebonden kokosnoten", Mal. *djahit*; *ojoti* „onderbreken, scheiding maken tusschen, zich bevinden tusschen", Jav. Tontmb. *ĕlĕt*, Tob. *olat*, Soend. *heuleut*; *opoti* „bijeenbehoorende troep", Mal. *dapat*, *rapat* [1]); *kokoti* „knabbelen", Tontmb. *koe'koet* (wortelherhaling, uit *koetkoet*), Tond. *kĕ'kĕt*; *awiti* „in de draagsarong dragen", Tob. *abit*, Boeg. *awi'*; *salápoeti* „omhulsel", Mal. *sĕlapoet*.

In *bogati* (zekere ziekte), Mong. *bogad*, is een oorspr. sluiter *d* tot *t* verscherpt.

Als beginner is *t* afgevallen in *agaloë* (een boom), uit *tagaloë*; *imba* „tellen", Mal. enz. *timbang*; *oemengosi* nevens *toemengosi* „voor gek staan", st.

[[1]) Voor een andere afleiding zie men het Wdnbk. en § 29.]

tengo „dom"; *omi* nevens *tomi* „zuigen"; *aisi* „ajakkes!", Mong. *taisi*; *odjo* „recht uitstrekken", vgl. *todjo* „stijf"; *owo* „afhakken", vgl. *towo*, Mal. *tĕbang*; *oeloeri*, in *oeloeri ngkantoe*, voor *toeloeri ngkantoe* „aanwijzer van toovergif"; *ontjoe* „uithalen", vgl. *tontjoe* „uitsnuiten"; *ingke* „laag, afdeeling", vgl. *tingke* „ongelijk van hoogte"; *to edo*, w. t. v. *baoela* „buffel", vgl. Boeg. *tedong* (id.) en B. *katedo* „pompoen", die vaak gebogen is als een buffelhoorn; *inole* „een fijne rotan-soort" is wrsch. ontstaan uit *tinole* „opgerold", vgl. Boeg. *tole* „oprollen", B. id. „pandan", welks bladeren worden opgerold en in 't gat in de oorlel gestoken, om te beletten dat het dichtgroeit.

In het midden van 't woord *tetatatogo* „ieder drie, telkens drie" is *t* uitgevallen in de uitspraak *teatatogo* (vooral in P. gehoord), die de opeenvolging van *t*-klanken eenigszins vermindert.

oeroenga „bamboefuik", dat de nevenvormen *koeroenga* en *toeroenga* heeft, is reeds in § 25, bl. 66 en 68 besproken ; *tako*, een tusschenwerpsel om honden weg te jagen, heeft naast zich *ako* „komaan, vooruit", maar dit laatste is id. met *lako*, een verouderd woord voor „gaan", Mal. enz. *lakoe*; het Sang. heeft *dako'*, dat met dit *lako* id. is (vgl. § 259).

Over de verhouding van *t* en *k* zie men § 25, bl. 68; over die van *t* en *d* § 35, bl. 77; over die van *t* en *s* § 44.

§ 34. De *nt* is de geprenasaleerde *t*; men kan dezen klank als oorspronkelijk beschouwen in geluidswoorden als *nte'e-nte'e* (srt. kikker), *ntoea-ntoeangi* „schelp die tot trompet dient", Mal. *toeang*[2]; misschien ook in *ntoedjoe* (een groote rietsoort), hoewel hiernaast staat *tioe* (een kleinere soort), Par. *toejoe*, en in *ntolo-ntolo* „schietkoker in een vestingwal" (vgl. *bolo* „gat"). In het midden van een woord in woorden die ontstaan zijn uit herhaling van een wortel met beginner *t* en nasalen sluiter, bv. *tinti* „slaan", Mal. *tinting* [1]); *toentoe* „een weg volgen", Tag. *toenton*, Bad. *toentoengi*, Boeg. *toe'toeng*; *tanta(maka)* „vóór zich houden", Mal. *tĕntang*, en in oude woorden, als *konta* „suikerpalmvrucht", Mal. *kĕntang*; *boerinti* „zwart en wit gespikkeld", Mal. *rintik*, Bad. *marinti*, Sang. *bohinting*, Bent. *wointin*; *boenti* „zwelling van den buik", Mal. *boenting*; *kantoe* „toovergif" (genoemd naar den zak waarin het wordt gedragen), Mal. *kantoeng* [2]).

§ 35. De mediale supradentaal *d* staat op de plaats van denzelfden klank in de verwante talen, aan 't begin en in 't midden der woorden, ook in twee opeenvolgende lettergrepen. Voorbeelden: *doela* „houten bak", Mal. *doelang*; *dongo* „gierig", Mal. *doengoe*; *doko* „gulzig", Mal. *dĕkap*; *dange* „sago", Mal. *dangai*; *dokoe* „klikgeluid maken", Mal. *dĕkoeng*; *damagi* „hars", Mal. *damar*; *dada* „borst", Mal. id. In geluidswoorden: *todada* „stotteren"; *dee!* (uitroep van pijn, au!); *doende* (een muziekinstrument).

Over *d* als sluiter zie men § 9, bl. 36, 38.

[[1]) In het Wdnbk. anders afgeleid.

[2]) Voor een andere afleiding zie men Tor. I, p. 397 en Wdnbk. p. 254.]

Als beginner is *d* vaak afgevallen, vooral waar een volgende lettergreep begint met *d*, *nd* of een anderen geprenasaleerden klank, bv. *ede* naast *dede* „rij"; *eda* naast *deda* „heen en weer loopend"; *anda* „stelling" naast *danda* „brug, vogelkruk"; *ende* „soort dans", Mong. *dende*; *inodo* naast *dinodo* „geklopte boomschors" (st. *dodo*); *itoe* naast *ditoe* „aantikken"; *inantjo* „met steenen onder water gehouden horde, voor de vischvangst", uit *dinantjo* (st. *dontjo* „neerdrukken"); *ino* naast *dino* „helder"; *enggo* „verschuiven" naast *denggo* „niet recht"; *ento* (een gezang) naast *dinto* „stampen"; *engka* „wankelend loopen" naast *dengka* „stappen"; *eke* naast *deke* „kort"; *engga* „schokken" naast *dengga* „sluipen". Over *ega* naast *dega* „wijdbeens" zie men § 31. In het PmB. dialect is *da*, partikel van 't Futurum, tot *a* geworden.

In 't midden is *d* uitgevallen in *poi* „pijnlijk", vgl. *podi* „zuur", Mal. *pĕdih*.

In enkele voorbeelden staat *d* op de plaats van den klank der R-L-D- en van dien der R-G-H-wet; zie § 46 en 47.

De tweelingklank van de *d* is *r*; de afwisseling dezer beide klanken is dan ook veelvuldig, zoowel in de taal zelf als met gelijkwaardige woorden in de verwante talen; geprenasaleerde *r* wordt steeds *nd*. Voorbeelden: *daa* en *raa* „bloed"; *dampi* „beleggen" en *rampi* „vlak tegenaan"; *dempe* en *rempe* „plat"; *depe* en *repe*, id.; *doro* „zich warmen" en *rara* „gloed"; *dontjo* en *rontjo* „indrukken"; *deki* en *reki* „rammelen"; *dapa* (PmB.) en *rapa* „afbreken"; *dasa* en *rasa* „gejaagd"; *dompoe* en *rampoe* „groep"; *dokoe* en *rokoe* „klokkend geluid"; *doka* „stapel, hoop" en *roka* „uitstekende steen"; *desi* en *rese* „opwippen"; *denggo* „krom" en *renggo* „op zij springen"; *danga*, in *ta'i danga* „spinneweb" (zich uitspreidend uitwerpsel), en *ranga* „de vingers uitspreiden". In *dinoro* „vleesch om te eten", *radoea* „twee", *darawoesa* „flauw zichtbaar" staat *d* voor *r* om de opeenvolging van lettergrepen die met *r* aanvangen te vermijden, dus voor *rinoro* (st. *roro*), *raroea*, *rarawoesa* (st. *rawoe*); *doempi* „sago-pannekoek" is geabstraheerd uit *mondoempiti* (st. *roempi*) „sago-pannekoeken bakken".

In verwante talen: *dange* „sagomeel", Mak. *range*; *dodoha* „alleenstaand huis", Mor. *rodoha*; *dena* „rijstvogel", Par. *rona*; *doedoe* „geregeld doen", Boeg. *roeloe'*; *dopa* „tegenkomen", Mak. *roepa*; *donoe* „verheugd", Mak. *rannoe*, Boeg. *rĕnnoe*.

Vrij veelvuldig is ook de afwisseling met *l*, bv. *doë* „met de armen slingeren" en *loë* „hangen"; *dino* en *lino* „helder"; *danda* „vlonder" en *landa* „op iets trappen, over iets heengaan"; *doemando* „drijvende grond" (uiterst moerassig land) en *lanto* „drijven"; *doedoe* „geregeld doen" en *loeloe* „volgen"; *doedi* en *loele* „heen en weer bewegen"; *dori* en *lori* „glad"; *dare* en *lari* „van buffelhuid een riem snijden"; *dolo* en *lodo* „onder water duwen"; *deo* „naar binnen buigen" en *leo* „binnengaan"; *delede'o* en *lele'o* „trompet van een rijsthalm". In verwante talen: *dengka* „stappen" en Nap. *lingka*; *dodo* „ziek" en Jav. *lara* [1]).

De afwisseling van *d* en *j* is feitelijk dezelfde als die van *d* en *l*, daar de *j* die met *d* afwisselt weer uit *l* is ontstaan; naast elkaar staan *doli*, *joli* en *loli* „rollen"; *doeli* en *joeli* „rollen" hebben een vorm *loeli* tusschen zich,

[[1]) In het Wdnbk. anders afgeleid.]

maar deze komt alleen in de priestertaal voor. *Daso* „vastdrukken" en *jaso* „ophoopen" hebben geen vorm *laso* tusschen zich; toch is *jaso* waarschijnlijk uit *laso* ontstaan.

De *d* in *deami* „stoppel" kan uit *dj* zijn ontstaan; de bijvorm *siami* maakt dit waarschijnlijk. Een oorspronkelijk *djajami* (waarin *j* den klank der R-G-H-wet voorstelt) is dan, om de opeenvolging van palatalen te vermijden, eensdeels tot *dajami*, *deami* geworden, anderdeels tot *djiami*, getenuïseerd tot *siami*.

Met de supradentale tenuis *t* wisselt *d* af in *dino* en *tino* „helder van klank"; *dopa* „op iets springen" en *topa* „op iets neerstrijken"; *doemboeli* en *toemboeli* „wegduwen"; *doemba* „goed gedijend" en *toemba* „spruit"; de media der volgende lettergreep kan hier op de tenuis der eerste medialiseerend gewerkt hebben. In *dinggoe*, w. t. v. *salira* „wiedschoffel", nevens *nggitoe* (uit *kitoe*?) „aantikken", is misschien omzetting op te merken en tevens medialiseering der *t* (als gevolg van de prenasaleering en medialiseering der *k*?). In *dinggaoe* nevens *tingkaoe* „krom, gebogen" en in *denggo* naast *tengko* „krom" zijn de beginners der beide lettergrepen gemedialiseerd, evenzoo in *dinggoë* „mondharp" (uit *dinggo* en het lidw. *e*), naast *tingko* „op een muziekinstrument slaan"; een synoniem van *dinggoë* is dan ook *tingkobi*. Opzettelijk is *t* gemedialiseerd tot *d* in *daido* (naast *taito*) „brabbelen"; *dantji* en *dondje* „kip", uit *tontji* „vogel" (Nap. *tadasi*); *doloe* „ventje", uit *tojoe* „testikel"; *gade*, *nggade* [1]), *lepade*, *doeade*, wijzigingen van *gasa* „sperma", *nggasi* „spookaap", *lepati* „kĕmiri", *doeata* „python", gebruikt als wisseltermen, om de eigenlijke woorden te vermijden. Het Amp. en PmB. hebben *marade* „lang", het B. zegt *marate*.

In *dedi* „kleine meid" en *dodi* „kleintje" vindt men *d* als herhaling van den beginner der tweede syllabe, de alliteratie uit de kindertaal, die in Tor. III, bl. 67 is vermeld. De vorm *dedi* is ontstaan uit *edi*, uit *eti*, uit *leti* „vrouwelijk schaamdeel"; *dodi* is uit *odi*, uit *kodi* „klein".

Afwisseling van *d* en *g* is niet veelvuldig; voorbeelden zijn gegeven in § 27.

Ook afwisseling van *d* en *b* komt niet veel voor: *dago* „goed" en *bago* (Mal. Jav. *bagoes*), als voegwoord gebruikt nevens *madago* „het zou goed zijn als, als het nu nog", *bago* of *madago bara koekita* „als ik het nu nog gezien had"; *bare* en *dare* „aan reepen snijden"; *báresi* „een dorp stichten" en *daresi* „opruimen, zich voor vertrek gereedmaken", *dare* (pr. t.) „woning"; *dinondjo* (uit *djinondjo* „het in den bamboe geduwde", st. *djondjo*) en *binondjo* „visch of sago in een bamboe gestoofd"; *dega* en *bega* „wijdbeens"; *dingkoloengi* en *bingkoloengi* „omgebogen"; *dilindingi*, Averrhoa Carambola, Mal. *bĕlimbing*.

Een voorbeeld van *d* uit *n* geeft Tog. *dilami* „indigo", vgl. Bangg. *dilam*, Balant. *dilang*, uit *nilam*, in 't Mal. gebruikt nevens *nila* „indigo", vgl. Tob. *toendila* „bereide indigo", volgens v. d. Tuuk uit Jav. *tom* en Mal. *nila*; het Wot. heeft *tjila*, het Sa'd. *sila*. Een ander voorbeeld is *doekoe* „wan", Mal. *njiroe*, Bis. *nigo*, Sang. *nihoeng*, Kar. *ndiroe*, Mong. *digoe*.

Afwisseling van *d* en *dj*, zie § 38.

[[1]) Voor een andere afleiding van dit woord zie men het Wdnbk.]

§ 36. De geprenasaleerde vorm van *d* is *nd*, maar in de meeste gevallen is deze klank ontstaan uit *n* + *r*. Zooals reeds in § 32 is gezegd: *d* wordt thans weinig meer geprenasaleerd. „Kop van den python" wordt uitgedrukt door *wo'o doeata* of *wo'o noe doeata*, niet door *wo'o ndoeata*.

Oorspronkelijke *nd* is aan te nemen in geluids- en bewegingswoorden als *ndoo, ndoeoe*, die een plotseling vooruitschieten aanduiden, *ndese*, beweging van opwippen, *ndidi*, plotseling opklinkend geluid; in woorden die ontstaan zijn uit herhaling van een wortel die met *d* of *r* begint en nasaal gesloten was, bv. *rindi* „wand", Mal. *dinding*; *dindi* „gespannen", vgl. *dii* „gerekt"; *ndondo* „stevig"; en in oude woorden, als *sando* „tooverdokter", Boeg. *sanro*; *sanda* „pandeling", Boeg. *sanra*, Soend. *sanda*, Sa'd. *sandang*; *ganda* „trom", Mal. *gĕndang*; *indo* „moeder", Mal. *indoeng*; *pondani*, Pandanus fascicularis, Mal. *pandan*, enz.; *inda* „schuld", Mak. *inrang*; *tondoe* „hoorn", Mal. *tandoek*; *londe* „voorsteven", Tag. Bis. *londaj*, Minah. *londej*, Mak. Boeg. *lonre*.

Voorbeelden van *nd* ontstaan uit prenasaleering: *nDara* „de Maagd" (aardgodin), uit **rara*, Mal. *dara*, enz., vgl. *loendara* „wijfjesbuffel die nog niet heeft gekalfd"; *goendoe* „donder", Mal. *goeroeh*; *kinde* „wenkbrauwen fronsen", vgl. *kire* „wenkbrauw"; *toenda* „zitten", Loin. *soehang*, Boeg. *toedang*, Leb. *hoeṛa*; *pindoea* „opnieuw", van *roea* „twee"; *pindongo* „och arm", st. *rongo*; *mata ndeme* „schijf der zon (*reme*)"; *mandioe* „baden", st. *rioe*; *ndate* „daar boven", st. *rate*.

Enkele vormen die met *nd* beginnen, hebben een vorm met *l* naast zich, bv. *ndoeë*[2] (srt. spinazie), nevens *andoeë*, wrsch. voor *kandoeë*[2], vgl. *loeë* „slap neerhangend" [1]); *lo'oe*, naast *ndo'oe* „naar omlaag". Naast deze vormen staat *ndjo'oe* (§ 39). Daar de *l* niet geprenasaleerd wordt, kan men aannemen, dat zij zich palataliseert tot een *j*-klank, die dan bij prenasaleering *ndj* wordt. Wat den vorm *ndo'oe* aangaat, deze wordt in het B. hoofdzakelijk gebruikt in de samenstelling *ndo'oe-ndate* „op en neer", wat om de alliteratie kan zijn. Men kan dus aannemen dat naast de *l*-vormen geprenasaleerde met *ndj* staan, die soms tot *nd* worden. Zie verder § 249.

In de uitdrukking *sindali tana* „plat op den grond" is als grondwoord van *sindali* aan te nemen een oudere vorm van *ali* „mat", vgl. Gor. *dale*, Boeg. Mak. *djali'*, en de uitdrukking *moali-ali tana* „den grond tot mat hebbende", van gewassen die door regen of wind tegen den grond zijn geslagen.

In *ndele* (bestanddeel v. e. vrouwennaam) uit *ntele* (*tele* = *tile* = *leti*, vagina) en in *ndaro* „driest optreden", st. *taro* „een dans uitvoeren", is *nd* ontstaan door prenasaleering van *t*. Ook in *monde'oe* „met 't hoofd knikken" is *nd* uit medialiseering van *nt* ontstaan; het dialect van P. heeft nog *monte'oe*.

Amp. *ndoendoe* (B. *goendoe*) „donder" is door retrogressieve alliteratie ontstaan uit *roendoe*, Mor. id.

Nevens *n* staat *nd* in *lindoegi* „aardbeving" (Tag. *lindol*, Jav. *lindoe*, Sang. *linoehĕ*, Bis. *linog*, Bal. *linoeh*), in den eigennaam *Toralindo* = *taoe ri raja*

[[1]) Voor een andere afleiding van *ndoeë*[2] zie men het Wdnbk.]

lino „die in de aarde woont" (de naam van den buffel die de aarde draagt), en in den volksnaam *To Loindangi,* nevens *To Loinan.* In *ranindi* „vochtig, koud" staat de *nd* eveneens nevens *n,* vgl. *rini* „dauw", Amp. *manindiri* en *maranindiri,* Leb. *rindi,* Koel. *lingi,* Sang. *maraḷĕnding,* Tal. *maraḷandima,* Bant. *madaḷinding.* Uit deze vormen blijkt, dat B. *maranindi* staat voor *mararindi,* een geredupliceerde vorm voor *marindi,* st. *rindi,* vroeger *rindin* of *rinding,* uit *rinin.* De ontwikkeling van *rinin* tot *rindin* is in de hand gewerkt doordat hierdoor het woord den vorm van een herhaalden wortel heeft gekregen.

nd in *mompandila* „een blad leggen op een pijnlijk lichaamsdeel v. e. ander en dit belikken" staat nevens *ndj* in *mompandjila,* id., stam *djila* „tong, likken".

Al wordt de *d* thans niet meer geprenasaleerd, er zijn toch nog wel voorbeelden van *nd* uit *n* + *d,* bv. *mendengga* „zachtjes loopen", st. *dengga*; *mondoedi* „heen en weer bewegen", st. *doedi*; *manderoe* „zich bij 't vuur warmen", st. *deroe.* De tweede intensieve vorm *maneroe,* die van dezen laatsten wordt gevormd, komt ook voor bij *manongo* „gierig", st. *dongo,* Mal. *doengoe.*

P a l a t a l e n.

§ 37. De palatale tenuis komt alleen voor in den geprenasaleerden vorm *ntj* (de *n* = *nj*) en is dan prenasaleering der *s.* De klank *tj* is in geen der Toradjasche talen ontstaan; ook in de Loinangsche, Boengkoesch-Morische, Mandarsche, Sa'dansche en Tominische talen ontbreekt hij. Eerst in het Makassaarsch en in het Boegineesch treedt *tj* op. Neemt het B. een woord met *tj* over, dan wordt deze klank tot *s*; wil men de *tj* opzettelijk sparen, dan wordt zij tot *ntj.* Dat *ns* tot *ntj* wordt, volgt uit hetgeen in § 3, bl. 22 over den aard der *s* is gezegd.

Het voorkomen der palatalen is lang niet algemeen in de talen van Selebes. In de talen die tot de Filippijnsche groep behooren, komen ze niet voor, evenmin in de Gorontaleesche groep. Van de talen der daaraan grenzende Tominische groep heeft het Tontolisch, dat vlak aan het Boeoolsch grenst, ze ook niet; het Tominisch en het Tinombosch hebben *dj* en *nj*; het Boanosch heeft *dj* en *ndj*; Petapasch, Kasimbarsch en Oemalasasch hebben *dj, ndj, nj* [1]). De West-Toradjasche talen hebben *dj* en *ndj,* de Bergtalen ook *ntj,* doch Koeḷawisch, Lindoesch en Tawaeliasch missen *dj* en *ndj.* Ook in de Oost-Toradjasche Bergtalen (Napoesch, Besoasch, Bada'sch, Lebonisch) ontbreken de palatalen. In de Loinangsche groep heeft het Bobongkosch *ntj, dj, ndj, nj*; het Loinangsch heeft *dj, ndj, nj,* het Balantaksch mist de palatalen en het Banggaisch evenzeer. Ook de Boengkoesch-Morische groep in haar geheel heeft geen palatalen.

Dit alles doet vermoeden dat de palatale klanken in het B. niet alle van hoogen ouderdom zijn. De *dj* (*ndj*) is in vele gevallen wel oorspronkelijk, maar *ntj* en *nj* zijn waarschijnlijk vrij nieuwe klanken.

Als beginner komt *ntj* alleen voor in woorden welker beginner *s* om de eene of andere reden geprenasaleerd is, bv. *ntjoeoe,* geluid van suizen door

---

[1]) Men verbetere naar deze opgaven die van Tor. III, 179—183.

de lucht, versterking van *soeoe*, id.; *oeë ntjoesoe* „melk", uit *oeë* (water) *n(oe) soesoe* (van de borst), waar *soesoe* is geprenasaleerd als tweede lid eener bezittelijke samenstelling; *ntjoroba* „plotseling", als bijwoord geprenasaleerd, st. *soroba*. Midden in een woord staat *ntj* o. a. in woorden die ontstaan zijn uit de herhaling van een wortel die met *s* begint en een nasalen sluiter heeft gehad, bv. *sintji* „ring", herhaling van den wortel *sin*, zooals blijkt uit O. Jav. *simsim*, Mal. *tjintjin*, Filipp. t. *singsing*. In *antja* „zure mangga", *ontjo* (een zure groente) is de prenasaleering ontstaan door invloed van den vroegeren sluiter *m*, die voorkomt in den ouderen vorm *antjami*, Jav. *asĕm*, enz.; zie § 13, bl. 43. De intensieve vorm van een stam die met *s* begint, vangt dus met *ntj* aan, bv. *ntjela* van *sela* „afscheuren" (*mantjela*); *ntjoesoe* „zuigen" van *soesoe* (*mantjoesoe*).

In enkele voorbeelden is *ntj* ontstaan uit *ngk* of *ngg*, na *i* of *e*, door den palataliseerenden invloed dezer klanken, zooals dit regelmatig geschiedt in het Sondĕrsch dialect van het Tontmb. Voorbeelden: *lintjoe* „afgeschoten vertrek", vgl. *lingkoe* „omringen"; *intjoe* „zuursel", vgl. Mak. Boeg. Jav. Mal. *inggoe*; *gintji* „krioelen, door elkaar warren", vgl. *ginggi* „verschuiven", *djingki* „ontstellen"; *entje* naast *engke* „opschuiven"; *mengko* (Lal.) naast *mentjo* (Amp.) „gemsbuffel"; *pintjo* „dichtgestopt", Mor. *pingko* „op".

§ 38. De belangrijkste der palatale klanken in 't B. is *dj*. Als oorspronkelijke klank staat zij regelmatig aan 't begin van stamwoorden, op de plaats waar ook de verwante talen *dj* hebben, voor zooverre zij dezen klank bezitten. Voorbeelden: *dja'a* „slecht", Mal. *djahat*, Boeg. *dja'*; *djama* „aanraken", Boeg. id., Mal. *djamah*; *djanga* „span", Mal. *djĕngkal*, Boeg. *djakka'*; *djole* „maïs", Mal. *djĕlai*, Jav. *djali*; *dja'i* „familie", Mal. *djahit*; *djila* „tong", Mal. *djilat*, Ngadj. *djela*; *djio* „strik", Mal. *djĕrat*, Jav. *djirĕt*; *djojo* „kruipen", Mal. *djalar*. Ook in 't midden der woorden komt oorspronkelijke *dj* voor, bv. *idjaki* „treden", Mal. *indjak*; *kadja* „trappen", van denzelfden wortel, vgl. Mal. *djĕdjak*; *adjoe* „opschieten", Jav. *adjoe*, *ladjoe*, Mal. *ladjoe*; *oedja* „regen", Mal. *oedjan*; *toedjoe* „toonen", Mal. Jav. Mak. Boeg. id.; *ngoedjoe* „snuit", van denzelfden wortel, vgl. Mal. *oedjoeng*; *pidja* „plakken", Mal. *pidjar*, Jav. Kar. *pidjĕr*, Tob. *pidjor*, Boeg. *pidjĕ*, Mak. *pidjara'*; *radjoe* „afkeer toonen", Mal. *radjoek*, Mak. *ladjoe*, Boeg. *radjoe*; *tadja* „schillen", Mal. *tadjak*.

Verder in geluidswoorden, als beginner en intervocaal: *djaa* (geknars), *djapa*, *djipa* (smakken met de tong), *djopo*, *djepe* „klets! plas!", *djori* (borrelend geluid), *djita* (geluid van iets dat ineens vooruitschiet), *djedjere'e* (geluid v. e. haan die nog niet kan kraaien), *ngkoedji* „uitspuiten", *poedji*, *tidji* „spuwen", *pidje* (roepwoord voor varkens).

In overgenomen woorden: *djaga* „bewaken", *djala* „net", *djadji* „geschieden", alle uit het Boeg. Waar Boeg. woorden zijn overgenomen die *dj* vertoonen tegenover Boeg. *tj*, is aan te nemen dat zulke woorden door het Par. in 't B. zijn gekomen, bv. *djepére* „schenkblad", Boeg. *tjepere'*; *djapi* „rund", Boeg. *tjapi*.

Kunstmatig is *dj* ontstaan in woorden als *djoemoe* „overdekt leger v. e. dier", nevens *joemoe* „doodkist", Tontmb. *roemoen*, Tonsaw. *doemoen*, Bant. *dahoemoe*, waar de beteekenis van *joemoe* de onderscheiding heeft doen ontstaan. Verder in *djedje* „kleine vent, manneke", vgl. *kedje* „penis", *kede* „ventje"; *sandjedja* „een weinig, bijna", nevens *sakodi*, id.; *tidja* voor *siga* „hoofddoek". Het gebruik van *dj* om *s* te vervangen in opzettelijke kromspraak, zoodat men bv. ter vermijding van den naam *Masoesa* dien uitspreekt als *Madjoedja*, heeft zijn oorsprong in de kindertaal, zie § 3, bl. 22.

Als beginner is *dj* afgevallen in *ama* „tasten", naast *djama* „aanraken"; *ompo* nevens *djompo* „afsluiten"; in 't midden in *djoo* naast *djodjo* „herhaaldelijk, geregeld" en in 't Amp. *modjio* „den krijgskreet uitgillen", naast *medjidjo* „fluiten met den mond".

Niet-oorspronkelijke *dj* is voor een groot deel ontstaan uit *j*, in het midden van een woord, dus in intervocale positie, en wel voor en na *a*, *o* of *oe* (bl. 62). Intervocale *dj* is dan ook vaak de vertegenwoordiger van den R-L-D-klank, die oorspronkelijk *j* was (bl. 63), zooals dit nog 't geval is in 't Parigisch. Voor voorbeelden zie men § 47.

Voorbeelden van intervocale *dj* uit *j*, die niet den klank der R-L-D-wet vertegenwoordigt, zijn:

adja, Par. *aja* „strik".

adja, Amp. „fokdier", B. w. t. v. *asoe* „hond", Mal. *ajam*, Soend. *hajam*, Filipp. t. *ajam* „hond, huisdier, beest".

adje „kaak, kin", Tomb. Tond. Bad. Sang. *are*, Bent. *arej*, Tons. *ade'*, Ponos. Mong. *ajoj*.

adjo „heen en weer gaan", vgl. *lajo* „zwerven", Mal. *lajang*; *jadjo* (een vogel), Par. *lajo*.

kadja „tegen-slachtoffer, deelgenoot in 't ongeluk", Jav. Bik. *kaja* „evenals", Tag. *gaja*.

kadji „schreeuwen", uit **kaji*, vgl. *kai* en *ngari*, id.

kadjo „hoog op de beenen", vgl. *nggajo*² „schim".

kadjoe „boom, hout", Mal. enz. *kajoe*.

kadjoko „jeukverwekkend haar op planten", uit *kajoko*, vgl. Bes. *kaloko*, id.

kedjoe „copuleeren", uit **kejoe*, vgl. *peoe* „wippen".

kodjo „kerven, insnijden", Par. *kojo*, Mal. *kĕrat*.

djoedjoe „zeekoe", Mal. *doejoeng*, Mak. *roejoeng*, Tag. *divong*, Bis. *doejong*.

pedjo „mank" en *peo*, id.; syn. hiermee is *kedjo*.

ledjo „in 't midden smaller dan aan de uiteinden", vgl. *deo* „inbuigen", *leo* „binnengaan".

loedje „buigzaam, slap", uit **loeje*, vgl. *loele*, *loeë* „slap neerhangend".

lodjo „langwerpig", vgl. *jojo*, *lolo* „smal uiteinde".

limpoedja, Zingiber Cassumunar, Jav. *lĕmpoejang*, Mal. *lĕmpojang*, Soend. *lampoejang*.

mbadjoe „rijst stampen", Par. *mbajoe*, Tag. Bis. *bajo*.

simbadjoe „gelijk", Nap. *himbeoe* (uit **himbajoe*), Par. *simbajoe*.

ntoedjoe (soort riet), Par. *toejoe*; een kleinere srt. heet in 't B. *tioe*.
pidjoe „plat", uit **pijoe*, vgl. *pi'oe* „sluiten".
sadja „aan stukjes snijden", Mal. *sajat*.
sadja „scheef, uit de richting", vgl. *saja* = *sala* „mis".
sadjoe „verstoken van", Jav. *sajoet* „tegenhouden", Mak. *sajoe*.
woeadja, uitroep van ongeduld of van verbazing, oorspr. „krokodil", Mal. enz. *boeaja*.

Door invloed van den klank der R-G-H-wet is *dj* ontstaan in *edja* „trap", uit **ajda*, vgl. bl. 101. De typische klank is hier *j* (uit *g*) geworden en heeft zoowel op de voorafgaande *a* als op de volgende *d* palataliseerend gewerkt.

Met *d* wisselt *dj* af in *djidji* en *dede* „rij, volgorde", *djene* „jong van dieren" en *taladene* „buffeljong", *djingki* en *dingki* „schrikken"; in deze woorden kan *i* of *e* palataliseerenden invloed hebben uitgeoefend; trouwens *djidji* vertoont ook *dj* in Mal. *djadjar*, *djedjer*, Mak. *djidjiri'* en Boeg. *djidji'*, terwijl *djene* het Mak. *dje'ne'* „water" nevens zich heeft (de grondbet. is dus „vocht, sperma"); *djompo* en *dampo* „sluiten"; *djonga* en *donga* (waarnevens *longa*) „vooruitsteken"; *djokoe* en *dokoe* „klokkend geluid maken"; *djandjangi* „ergens heen loopen" en *danda* „brug, vlonder". In *djoedjoe* „zeekoe", Mal. *doejoeng*, is de beginner geassimileerd aan de intervocale *dj*, die uit *j* is ontstaan; in *djoejoe* „gemeenschappelijk bezitten" is *dj* ontstaan uit *d*, vgl. *doeroe* „eigenschap die men van zijne voorouders heeft", door invloed der *j*; *kedje* „penis" is id. met *kede* „zich opwaarts uitrekken"; *djaka* „in water koken" is Amp. en PmB. nevens B. *daka* „hutspot"; PmB. is ook *djodjongoro* = B. *dodongoro* „in zich zelf gekeerd"; in *djondjo* „stampen, induwen", vgl. *dontjo* „indrukken", is *dj* misschien ontstaan uit *d* in assimilatie aan *ndj* der volgende lettergreep, vgl. *dinondjo* „het in den bamboe geduwde" (sago in bamboe gekookt, die koud is geworden); dit laatste kan echter ook voor *djinondjo* staan.

De afwisseling van *dj* en *l* is in den grond dezelfde als die tusschen *dj* en *j*, daar *l* veelvuldig *j* wordt, zoodat men een tusschenvorm met *j* kan onderstellen, waaruit *dj* is ontstaan. Naast *djojo* „kruipen" staat *lodjo* „langgerekt" en *lolo* „puntig"; verder vindt men nevens elkaar: *djoeja* „wilde pinang" en *loeja* „pinang" (pr. t.); *djempi* en *lempi* „uitspatten"; *djompi* en *lompi* (vgl. Boeg. *djompi'*) „uitgulpen"; *djelo* „de tong buiten den mond bewegen" en *lelo* „met den staart kwispelen"; *djeme* „kledderig" en *leme* „lillen"; *djomi* en *lomi* „heen en weer bewegen"; *djonga* en *longa* „vooruitsteken"; *djooe* en *looe* „op en neer deinen"; *djopo* en *lopo* (geluid van ploffen); *djoke* (geluid van spetteren) en *loge* „modder"; *djoë* „neerhangende rand" en *loë* „hangen"; *djoedjoe* „opdringen" en Boeg. *djoeloe*; *djololo* „voortschieten", geredupliceerd uit *lolo*.

dj en *g* wisselen af in: *djondjo* „induwen" en *gondjo* „moedeloos"; *djangka* „maat" en Boeg. *gangka*; *djingki* „ontstellen" en *gintji* „dooreenwarren"; *djele* „druk pratend" en *gele* „lachen"; *djelo* en *gelo* „kwispelen"; *djeme* „kledderig" en *geme* „op en neer gaan"; *djoeloepoeoe* en *goeroepoeoe* „zeer dik"; *djilata* (Todjo) en *gelata* (B.) „brandnetelboom", Mal. *djĕlatang*; *gori* „maatstreep" en Boeg. *djori'*. In het midden van een stamwoord: *jodjo* en

jogo „treden"; *pedje* „vermorzeld" en *pege* „bonzend"; *pidja* „kleven" en *piga* „verstopt". In twee opeenvolgende lettergrepen: *djodjo* en *gogo* „indrukken"; *djedjo* en *gego* „wrijven, verschuiven".

De afwisseling van *dj* en *r* staat dicht naast die van *dj* met *j* en *l*. Voorbeelden: *djeka* „openspringen, zoodat het binnenste te zien komt" en *reka* „schitteren"; *djeki* en *reki* „tikken, rammelen"; *djampa* en *rampa* „rooven"; *djangkoe* en *rangkoe* „toeklappen"; *django* en *kariango*, Acorus Calamus; *djoempita* en *poerita* (uit **roepita*) „kleverig"; in het midden: *djedjo* en *lero* „wrijven"; *ngoedjoe* en *oeroengi* „landtong"; *podjo* „willen" en *poeroe* „genegen"; *nodjo* „mug" en Par. *kanoro*; *kodjo* „echt" en *koro* „lichaam, zelf"; *todjo* „stijf" en *toro* „gestold".

De afwisseling van *dj* en *s* is eigenlijk die van **tj* en *s*: daar het B. den *tj*-klank niet heeft, moet deze òf *dj* òf *s* worden, tenzij hij tot *ntj* wordt geprenasaleerd. Voorbeelden: *djero* en *sero* (sissend of ruischend geluid); *djere* en *sere* (geluid van uitstorten); *djoebi*, variatie van *soebi* „steken"; *djoembi* „knevel" en *soembi* „buitenrand v. d. akker"; *djoendjoe* „met den snuit omwoelen" en *soe'oe* „op 't hoofd dragen", uit *soeoe*, vgl. Jav. *soehoen*, Sang. *soeëng* en Mal. *djoendjoeng* (wortelherhaling); *djimoejoe* „bamboespaander als mes", Mal. *sĕmbiloe.*

§ 39. *ndj*, de geprenasaleerde *dj* (de *n* is palataal) is slechts in weinige gevallen oorspronkelijk te noemen; meestal is zij door prenasaleering ontstaan. In geluidswoorden als *ndjii* (sst! om stilte te krijgen), *ndjoo* „bons!", *djindjikee* (een vogel, die naar zijn geluid heet) en in bewegingswoorden als *ndjera*, waarmee een plotseling geflikker wordt aangeduid, vgl. *rera* in *parera* „overal zijne uitwerpselen op spuitende", kan men *ndj* een oorspronkelijken klank noemen. In woorden als *pandjo* „kaap, landtong in rivier of meer", van denzelfden wortel als Mal. *tandjoeng*; *ondjo* „recht uitstrekken", nevens *odjo*, id., *todjo* „stijf", *toro* „gestold, stijf geworden", vgl. Mal. *oendjoer* en *toendjoe* „vuur aansteken", indien dit id. is met *toedjoe* „aanwijzen", *tondjoe* „aangeven", Mal. *toendjoek*, zoodat het oorspr. aanduidt de vooruitstekende beweging waarmee men een brandend stuk hout in brandstof duwt, is *ndj* zeker ook een oude klank.

Voor het grootste deel is *ndj* uit andere klanken ontstaan en wel:

uit *dj*, door prenasaleering: *pandjama* „aanraker", w. t. v. *pale* „hand", st. *djama* „aanraken"; *mondjaoe* „naaien", st. *djaoe*; *ira ndjole* „maïsblad", uit *ira n(oe) djole*; *kandjoemi-ndjoemi* „prevelend", st. *djoemi*; verder in nevenvormen als *kendjo* naast *kedjo* „mank"; *ondjo* naast *odjo* „recht uitgestrekt".

uit *nj*, in afleidingen als *mendjoa* „vooruitsteken", vgl. *joa* „recht", waar de *j* door prenasaleering tot *ndj* is geworden en aldus een nieuwen stam *djoa* heeft gevormd [1]). Met het Amp. *kindja*, B. *kinja*, „glinsteren" is hetzelfde geschied.

uit *ntj*, door medialiseering, bv. in *mondjalalangi* „naar iets verlangen", uit *montjalala* (st. *salala*) „zich vlug door zijn taak heenwerken, voortmaken"; *djondjo* „neerdrukken", naast *dontjo*, id.; *djoendjoe* „met den snuit omwoelen", herhaling van den wortel *soeng*, B. *soe'oe*, Sang. *soeëng* „op 't hoofd

[[1]) In § 65, No. 9 anders opgevat.]

dragen", dus *soentjoe*, met assimilatie van den beginner: *djoendjoe*; *ndjaa* of *noendjaa* „wat?" uit *noe* = *anoe* en *saa* „waar?", geprenasaleerd *ntjaa*, gemedialiseerd tot *ndjaa* (zie echter § 236); *gendjoe ndaja*, uit *gentjoe ndaja* „verschuiving der gezindheid", benaming eener boete, die ontstemming moet goedmaken; *londja*, w. t. v. *baboeno*, Lansium domesticum, Mal. *lansat*, dus uit *lontja*; *dondje*, bijvorm van *dantji* „kip", Nap. *tadasi* „vogel"; *landja* „schrede", uit *lantja*, Mal. *langkah*; *lindja* „loopen", uit *lintja*, vgl. Jav. *lintjak*, *lindjak*; *oendjo* „plagen", uit **oentjo*, vgl. *oeso* „porren".

uit *ngg*, in *pandjoema* „buidel der buideldieren", uit **panggoema*, st. *goema* „scheede", Mal. *roemah* „huis"; *kindjoe* „schokken bij aanraking", uit **kinggoe*, omzetting van *nggikoe*; *ndjoea* „schudden", uit **nggoea*, Mal. *gojang*; *landjima*, nevens *langgina*, Sesuvium Portulacastrum, uit **gilang-gilang*, Jav. Mal. *gelang*, Mngkb. *bilang-bilang*; *landjo* en *nandjo*, nevens *nanggo* „lang en mager".

uit *l* in eenige plaatsaanwijzende woorden (bijwoorden en voorzetsels), door prenasaleering. De *l* laat zich niet prenasaleeren, maar uit haar palataal karakter waardoor zij gemakkelijk in *j* overgaat, is de overgang van $n + l$ in *ndj* te verklaren; sommige dezer *ndj*-vormen hebben een vorm met *nd* naast zich. Voorbeelden: *ndjaoe* nevens *laoe* „daar, er"; *ndjo'oe* „gindsheen", naast *lo'oe* „benedenwaarts" (hiernevens *ndo'oe*); zie § 36 en 249. Vgl. nog *ndjoele* „waggelen, onvast op zijne plaats zijn" en *loele* „slingeren, bengelen, slap hangen".

Hamzah.

§ 40. De faucale inzet van iederen klinker die afzonderlijk wordt uitgesproken, wordt hier alleen behandeld waar hij intervocaal is en met het teeken ' wordt aangeduid.

De hamzah als beginner wordt in ons spelsysteem niet aangeduid. Maar wanneer een woord dat met hamzah (in onze spelling: met een vocaal) begint in een volzin staat en niet het eerste woord is, wordt de hamzah vanzelf intervocaal, bij vlot doorloopend spreken. Het woord *ala* „rijstschuur" begint met hamzah, die beginner blijft wanneer de zin met *ala* begint, bv. *alakoe boekemo* „mijne rijstschuur is vol", maar wordt de volgorde der woorden omgekeerd: *boekemo alakoe* „vol is mijne rijstschuur", dan is de hamzah waarmede *ala* begint intervocaal geworden. In zulk een geval verdwijnt soms de hamzah, soms niet.

In het algemeen gesproken is het al of niet verstommen der hamzah in een geval als dit eene zaak van zinsaccent. Wanneer een zin als *boekemo alakoe* op de gewone wijze wordt uitgesproken, met den hoofdtoon in 't eerste woord op *boe*, waarop met eenigen opgang der stem *kemo* volgt, terwijl de stem bij het uitspreken van *alakoe* (klemt. op *a*) weder juist zoo daalt als zij bij *boekemo* gerezen is, dan is de hamzah tusschen *mo* en *a* duidelijk hoorbaar. Zegt men echter van een lui mensch: *be da boeke alanja!* „zijne rijstschuur zal niet vol worden!", met het zinsaccent op *be* dat den hoogsten toon heeft, terwijl de toon verder daalt, dan verstomt de hamzah van *alanja* en ontwikkelt zich tusschen *ke* en *a* een glijklank *j*, dus *boekejalanja*, omdat de woorden

aaneen worden uitgesproken. Op de vraag: *imbe'i manoe koepepali?* „waar is de kip die ik zoek?" kan men antwoorden: *ri wawo'ala* of *ri wawo(w)ala* „boven op de rijstschuur", al naardat men de woorden *ri wawo ala* (*ri* is altoos proclitisch) vlug en achteloos aaneenrijgt of ze duidelijk afzonderlijk uitspreekt.

Wanneer nu een woord dat met hamzah (met een klinker) begint een voorvoegsel krijgt, wordt de hamzah intervocaal, maar daar het woord met zijn voorvoegsel eene eenheid uitmaakt, zou men als normaal moeten aannemen dat de hamzah verstomt. Dit is echter niet steeds het geval. Het is niet noodig de gevallen te bespreken waarin hamzah niet meer gehoord wordt bij voorvoeging van een prefix, bv. *moimba* „tellen", *meosa* „uitrusten", *mairi* of *mangairi* „iets wegjagen", omdat men dit het gewone kan noemen. Het zijn de gevallen waarin hamzah blijft, van welke de verklaring moet gezocht worden.

In 't algemeen is als oorzaak van het gespaard blijven der hamzah de klemtoon te noemen. Dat de klemtoon bij aanhechting van achtervoegsels slechts in enkele gevallen verspringt (bl. 24 v.) maakt duidelijk dat het B. in een afgeleid woord nog zeer goed voelt wat de stam is. Wanneer nu een woord dat met hamzah begint een voorvoegsel krijgt en de beteekenis van het woord of de plaats die het in den zin heeft brengt mede dat het met nadruk wordt uitgesproken, dan wordt de hamzah waarmee het stamwoord begint, hoorbaar gezegd. De meeste stamwoorden verliezen hamzah bij voorvoeging van het intransitief-passieve *ma-*, bv. *maila* „wild", *maeta* „zwart", *maea* „verlegen", *maoro* „hongerig", maar een adjectief als *ma'ai* „zéér, erg" wordt steeds met intervocale hamzah uitgesproken. Spreekt men in verontwaardiging, dan zal men zeggen: *manoe dja noepaka'ila ngkabongo* „je maakt de kippen onnoodig schuw", *anamoe dja noe'oropi* „je laat je kind maar honger lijden", terwijl het gewone spraakgebruik *noepakaila, noeoropi* zegt. Gewoon is: *adami da ndipoada* „volgt uwe gewoonten"; nadrukkelijk is: *adami da ndipo'ada*.

Is de stam een geluidswoord, dan blijft de hamzah veelal bewaard, omdat het nadoen van 't geluid met zekeren nadruk geschiedt, bv. *me'ae* „loeien, van buffels", *me'oa* „roepen", *me'ode* „jammeren", *ma'oesipaka* „met *oesi!* aanzetten". Om uit te drukken dat iemand aldoor maar *aa, ee, ii, oo, oeoe, ooe* roept, zegt men: *siko dja ka'aa-aa, ka'ee-ee, ka'ii-ii, ka'oo-oo, ka'oeoe-oeoe, ka'ooe-ooe,* maar zijn de geluiden meer vaag, dan wordt hamzah niet uitgesproken, *apoe dja kaii*² „het vuur suist maar", *ngojoe dja kaoeoe*² „de wind loeit maar", *sambawo lipoe dja kaooe*² „het heele dorp weeklaagt".

In de volgende voorbeelden is de hamzah eveneens gespaard, omdat het stamwoord met nadruk wordt uitgesproken: *ka'a'a*² „stotterend", *ka'ane*² „aldoor *ane* (indien) zeggend, steeds voorwaardelijk sprekend", *ka'anoe*² „aldoor *anoe* (wat ik zeggen wou, hoe heet het ook weer) zeggend", *ka'ewa*² „aldoor *ewa* (als 't ware) zeggend", terwijl *kaewa*² van *ewa* „tegenstand bieden" zou afgeleid worden en dus verstaan als „aldoor tegenstand biedende". Verder: *me'ase* „leven maken"; *me'ade* „lieve woordjes gebruiken"; *ka'era*² „aldoor maar *era* (zwager) zeggen", v. e. vrouw die den man van hare zuster aanhaalt;

koe'agika „ik zeg er *agi(nja)*, in vredesnaam! op"; *ma'awa joenoe* „een ander uitdagen", door te zeggen: *awa!* „kom op!"; *ngka'oesanja* „in zijn eentje"; *mo'isa* „tellen", wdl. „*isa* (één) enz. zeggen"; *ka'isa, ka'aopo, ka'alima, ka'aono, ka'oeajoe* „de 1e, 4e, 5e, 6e, 8e"; *mo'ii* „rijst met de voeten dorschen"; *na'eoka* „hij heeft er een heelen dag over gedaan", nevens *maeo* „zonnig"; *ke'ewo* „vol onkruid"; *mbo'ongo* (of *mboongo*) „stinkende naar rijstwantsen".

Wanneer een stamwoord (of wat als zoodanig beschouwd wordt) drie of meer lettergrepen telt, wordt de hamzah tusschen voorvoegsel en stamwoord steeds uitgesproken. De reden hiervan is, dat zulk een afgeleid woord, als 4- of meerlettergrepig, op de vierde lettergreep van achteren een bijtoon heeft, daar deze syllabe twee plaatsen vóór den klemtoon staat. Dit doet de hamzah tusschen het voorvoegsel en den stam behouden blijven. Voorbeelden: *me'ajoeta* „brandhout halen", *ke'alinta* „vol bloedzuigers", *mo'awili* „zijn laatsten wil uitspreken", *mo'aloebiroe* „herrie maken", *mampo'iadjoeni* „gebruiken tot draagstok", *mo'inosa* „ademen", *ndapo'iajoe* „tot rijststamper gebruikt", *ma'oease* „met de bijl omhakken", *ma'oeëloesi* „bespeekselen", *nda'oengkoebini* „v. e. potdeksel voorzien worden", *mompaka'isilamoe* „tot Mohammedaan maken". In *maintjani* „weten" valt de klemtoon op de voorlaatste, maar door het palataal karakter van den *ntj*-klank verdwijnt de *i* daarin zoozeer, dat zij dikwijls niet wordt gehoord. Met *i* verstomt natuurlijk ook hamzah.

In sommige gevallen is hamzah gespaard op de plaats van een afgevallen consonantischen stambeginner, bv. *Mo'api*, n. v. e. heuvel, die met den heuvel Labongia een tweeling (*morapi*) vormt; *ma'api* „v. e. voering (*api* uit *lapi*) voorzien"; *mampo'aša* (uit *mamposasa*) „in kleine stukken hakken"; *me'impinaka* (ook *meimpinaka*), uit *mepimpinaka*, „zich ter zijde begeven"; *mo'eda* „op een huppeldrafje loopen", st. *eda*, uit *deda*; *mo'aki* „een vlot gebruiken", st. *aki*, Mal. *rakit*, Ibn. *gakit*, Sang. *haki'*; *ma'intapisi, te'intapisi* „'t een boven op 't ander", uit *masintapisi, tesintapisi*; *mo'eso* „wrijven", uit *mogeso*; *mo'o'i* „zich draaien", st. *o'i*, uit *jo'i*; *ka'oso* „rotheid", st. *oso*, Mal. *boesoek*; *ka'ede* „kortheid", st. *ede*, uit *rede*.

Bij *oti* „drooggeloopen" is echter geen weggevallen beginmedeklinker aan te wijzen; toch vormt *oti* met *ka-* als prefix *ka'oti*. Misschien wordt dus bij adjectief-stammen die met hamzah beginnen en niet met het prefix *ma-* worden gevormd, zooals ook de bovengenoemde stamadjectieven *oso* en *ede*, de vorm met *ka-* steeds met intervocale hamzah uitgesproken, omdat men het adjectief in den stamvorm kent en het ook in dien vorm vasthoudt in de afleidingen. Nevens *maea* „verlegen", *maila* „wild", *maoro* „hongerig" staan *kaea, kaila, kaoro.*

Me'opi „in menigte sterven" is syn. met *mempate*. In dit laatste woord is prenasaleering van den stam *pate* op te merken, welke dient om het meervoudige in de beteekenis te brengen. Ditzelfde kan men in *me'opi* van de hamzah denken, waardoor weder bevestigd wordt wat op bl. 85 is gezegd, dat de vorm met hamzah nadrukkelijker is dan die zonder hamzah.

Soms staat de vorm met hamzah in gewijzigde beteekenis naast dien zonder hamzah. De vormen van den stam *osa* die de beteekenis hebben van

„op adem komen, uitblazen" hebben geen hamzah, dus: *meosa* „op adem komen", *sampeosabaka* „één keer uitblazen", terwijl die welke „genezen, herstellen" beduiden de hamzah vertoonen: *ka'osa* „herstelling", *mampo'osa* „door iets genezing krijgen". Van den stam *ia*, uitroep van ongeduld, z. v. a. „wat duurt dat lang!", wordt gevormd *maia* „langdurig" en *ma'ia* „aansporen", wdl. „*ia* zeggen", omdat men ongeduldig wordt en vindt dat 't lang duurt; *moëngko* is „vreemde, bizondere eigenschappen hebben", *mo'engko* beduidt „vreemde, eigenaardige dingen verrichten".

Wanneer een grondwoord dat met een klinker begint een voorvoegsel krijgt, en tusschen dat voorvoegsel en den stam hamzah wordt uitgesproken, dan wordt bij herhaling van het grondwoord ook hamzah gehoord tusschen de leden der herhaling, ook al hebben ze geen voorvoegsel. Voor voorbeelden zie men § 51.

In het midden der stamwoorden staat hamzah vooreerst op de plaats van Maleische intervocale *h*, die in het B. zeer zeldzaam is. Voorbeelden: *dja'a* „slecht", *dja'i* „familie", *le'e* „hals", *pa'a* „dij", *poe'oe* „onderste deel", *pa'i* „bitter", *ra'a* „tak", *ta'i* „drek", *ta'oe* „jaar", Mal. *djahat, djahit, leher, paha, pohon, pahit, dahan, tahi, tahoen*; *ra'oe, ro'oe* „aangezicht", Jav. *rahoep.*

Plaatsvervangster van andere klanken is hamzah: in *jo'o* „vochtig" nevens *rojo*; *koa'a* (een roofvogel) nevens *koeajangi*; *wa'oe* „ten halve gaar", Jav. *wajoe*; *loe'a* (soort pinang) nevens *loeja*; *go'o* „onrustig" naast *gojo* van *j*; in *joe'oe* „zacht" naast *loeloe*; *jo'i* „draaien" naast *joli*; *ga'a* „scheiden" nevens *gala* „aandeel" van *l*; in *ta'a* „bekappen" naast *tarasi*; *ja'a* „voetindruk" naast *jara* „platgetrapt"; *la'a* „ten halve verrichtend" nevens *lara* „litteeken" van *r*; in *li'osi* „gluren" naast *ligo* „rondkijken" van *g*; in *joe'a* „lansschacht", Par. *doeroeka*, Tomb. *roeroekan*, id.; *we'a* „vrouw", uit **weka*, vgl. *beka* „splijten", de vrouwennamen *Tobeka*, *Be'a*, Saoes. *eka* en het Par. *wega*, *ega* „vriend, vriendin", van *k*; in *woe'oe* „verstopt in de keel" nevens *woesoe* „opgepropt" van *s*; in *a'e* „op eene rij staan" nevens *awe* van *w*; in *wo'oe* „ook, nieuw", Mal. *baroe*; *pi'i* „dicht opeengedrukt", Tag. *pig'is*, Sang. *pihisĕ*; *o'o* „broeien", Mal. *ĕram*; *ma'i* „hierheen", Mal. *mari*, van den R-G-H-klank (zie § 46); in *toea'i* „jongere broeder, zuster", Mal. *adik*; *si'a* „hij, zij", O. Jav. *sira*; *wa'a* „geheel", O. Jav. *wwara*, van den R-L-D-klank (zie § 47).

Dat hamzah optreedt als klinkerscheider bij vocaalsplitsing, is reeds vermeld in § 12. Mogelijk moeten ook *o'o* en *pi'i* geacht worden door vocaalsplitsing te zijn ontstaan, omdat Mal. *ĕram* in 't B. *oo* opleveren moet en [naast *pi'i* de regelmatiger vorm *pii* (bl. 99) staat]; in *wo'oe* ziet men echter dat ' den typischen klank kan vertegenwoordigen, tenzij men dit woord ontstaan acht uit *woeoe*, gesplitst in *woe'oe*, wat mij willekeurig voorkomt.

Liquidae.

§ 41. De *l* is een zeer veel voorkomende klank in 't B., al is dikwijls *l* in *j* overgegaan (§ 23). In 't algemeen beantwoordt deze klank aan *l* in de verwante talen, zoowel aan 't begin als in 't midden van een woord, bv. *laki* „mannetjesdier", *le'e* „hals", *lemo* „citroen", *longa* „sesam", *lapa* „los", *alima* „vijf",

alinta „bloedzuiger", Mal. *laki, leher, limaoe, lĕnga, lĕpas, lima, lintah*; in het midden: *tali* „hoofddoek", *pili* „kiezen", *sala* „mis", *koeli* „boombast", *kila* „bliksem", *oli* „prijs", *djole* „maïs", *oele* „slang", Mal. *tali, pilih, salah, koelit, kilat, bĕli, djĕlai, oelar.*

Ook in vreemde woorden blijft de *l* onveranderd, bv. *ladi* „mes", uit Mal. *lading*; *balanda* „Hollandsch", uit 't Mal. *bĕlanda.*

In geluidswoorden: *lepe* (geluid van druppelen), *lopo* (id. van te voorschijn schieten), *logoe, lodoe* (klokkend geluid), *mboeli* (om geiten te verjagen), *golo-golo* (n. v. e. vogel), *mpala* (van iets dat openspringt).

Als oorspronkelijke sluitconsonant vertoont *l* zich in *opili* (n. v. e. boom), Bent. Tag. Minah. *ipil*; *bangkele*, w. t. v. *we'a* „vrouw", Oem. *bengkel*, Kasimb. *benggel*; *bongola* „dwaas", met suffix *-a* (Mal. *-an*) uit *bongo* „doof", oorspr. *bongol*, Minah. t. *wĕngĕl*; *saboeli* nevens *saboe* „zijn kracht verloren hebbende"; *kapoli* „wrijven, drukken", Jav. Tontmb. *kĕpĕl*, Mal. *kĕpal*; *koemempeli* nevens *koemempe* „vlak, effen"; *keseli* „achterlijk in groei", Jav. *kĕsĕl*; *kagoli* „toesnoeren", nevens *kago*. Een paar andere voorbeelden zijn nog genoemd in § 9.

Als beginner is *l* dikwijls afgevallen, bv. in *ako* „vooruit!", uit *lako*, Nap. Par. „gaan"; *alima* „vijf", Pal. *lalima*; *alere*, Ipomoea Pes-caprae, Todj. *lalere*, Sang. *daḷere* [1]), Tag. Bis. *lagairai*; *ongga* „vriendin", P. *longga*; *ontjopa* naast *lontjopa* „lange aangepunte bamboe"; *inoro* naast *linoro* „vleesch tot spijs"; *adjoe*, in *teadjoe* „opgeschoten", Mal. *ladjoe*; *api* naast *lapi* „laag, voering"; *emba* „vriendin" naast *lemba* „vrouwenjakje", omschreven met *joenoe ngkoro* „gezellin van 't lichaam"; *embe* „lillend, trillend" naast *lembe* „slap neerhangend"; *endje* „mooi" naast *lendje* „voorkomen"; *engko* „streek, grap" naast *lengko* „bewegen"; *ewa* „tegenstaan" naast *lewa* „afspraak niet houden"; *iko* „omroeren" naast *liko* „draaien"; *ingga* (PmB.) „vlug" naast *liga*, id.; *ipoe* „benauwd" naast *lipoe* „door een wal omringd dorp"; *iti* „kam v. e. tros pisangs" naast *liti* „een weinig van iets afknijpen"; *oemboe* „op en neer wippen" naast *loemboe* „over iets heen wippen"; *oka* naast *loka* „openen" [2]); *o'o* „met vooruitgestoken lippen vasthouden" naast *lo'o* „vooruitsteken"; *onti* „mier", Nap. *lanti*; *eti*, bijvorm van *leti* „vr. schaamdeel"; *ope* „neergeslagen, van veldgewas" naast *lope* „ingevallen, ingezonken"; *iwo* „aanstalten maken" naast *liwo*, id., Nap. *liwo* „voornemen"; *ino* naast *lino* „helder"; *omo* „inslikken", Tontmb. *lomo, lo'mot*. Bij sommige dezer woorden is het de aanwezigheid van *l* of *r* in een der volgende lettergrepen die het afvallen van den beginner *l* heeft veroorzaakt.

In het midden is *l* uitgevallen in *baoela* „buffel", uit *baloela*, vgl. *bajoeja* „vetlaag onder de huid" en Sek. *baloelang* „buffel", Tontmb. *waloelang*, Mal. *bĕloelang* „dikke, ongelooide huid", Mar. *baoela* „schors"; *leoeroe* naast *leloeroe* „slijmerig"; *wioe* nevens *wiloe* „omgebogen"; *ga'a* „scheiden" naast *gala* „aandeel"; *maingoe* „de kluts kwijt" nevens *lingoe*, id.; *mainoewoe* naast *malinoewoe* „taai van leven"; *saili*, dial. v. d. Meerstreek, naast *salili* „aan een band over

---

[[1]) Op bl. 10 van het Wdnbk. te verbeteren.

[2]) Voor een andere afleiding zie men § 29.]

den schouder dragen"; *biojongi* naast *bilojongi* „ontsteld"; *gaigo* „de oogen laten rondgaan" naast *ligo* „met de oogen zoeken"; *mboële*, w. t. v. *mboela* „geit, bok", wrsch. uit *mbolele* „onophoudelijk rondgaande"; *djoka* „stooten, steken naar", uit *djoloka, djooka*. Ook hier is het vaak een volgende *l* of *j* of een voorafgaande of volgende *i* die het uitvallen der *l* heeft veroorzaakt, wellicht nadat zij vooraf *j* was geworden.

De wisselingen der *l* zijn talrijk. De meeste zijn reeds elders besproken: die met *d* in § 35, die met *dj* in § 38, die met *ndj* in § 39, die met *g* in § 27, die met *ngg* in § 28, die met *j* in § 23, die met hamzah in § 40, bl. 87; voor die met *n* zie men § 43.

In één woord is, voor zoover ik weet, *l* de vertegenwoordiger van den klank der R-G-H-wet, nl. in *pala-pala* „rustbank", Tag. id., Mal. *para-para* (zie § 46). Voor *l* op de plaats van den R-L-D-klank zie men § 47.

Met *r* wisselt *l* af in: *linoro* „vleesch tot spijs", voor *rinoro*, met infix *-in-* uit *roro* „schroeien", dus „het geschroeide"; *laméangi* of *rameangi*, een zoetwatervisch, die troebel water schuwt en dicht aan de oppervlakte van 't water zwemt, om 't licht te zoeken (*mejangi*); *-al-* en *-ar-* (infix); *tala-* en *tara-*, *mala-* en *mara-*, enz. (zie §§ 47 en 143 — 164), prefixen; *latoe* „omslaan, overboord slaan" en *ratoe* „afvallen, zinken"; *lempe* en *rempe* „plat"; *loro* „blaar" en *roro* „schroeien"; *lobe* en *robe* „gedeukt"; *longkea*, Nap. *langkea*, „zoldering als uitkijkplaats boven een poort" en *rangkeani* „zoldering", Mal. *lĕngkiang* en *rĕngkiang*; *leke* „koken" en *reke* „de keel schrapen". In *laoero* „rotan" staat *l* voor *r*, zooals blijkt uit Amp. *roero*, PmB. *ndooero* (uit *raoero*), Boeg. *raoekĕng*, Mal. *rotan*, uit *raoetan*, van *raoet*, Mak. Boeg. *raoe'*, „afschrappen"; *laoero* staat dus voor *raoerĕn* „wat afgeschrapt wordt". Ook in *loendara* „wijfjesbuffel die nog niet heeft gekalfd" staat *l* voor *r*; de stam is *ndara*, nog over als naam der Aardgodin, „de Maagd", uit *rara*, Mal. *dara*, Boeg. *rara*; *loendara* staat dus voor *rondara*, uit *randara*, vgl. Par. *randaa*, Koel. *ronaa*, uit *rondaa*.

§ 42. De *r* is de tweelingklank van de *d*; over de verhouding dezer beide klanken is reeds gesproken in §§ 35 en 36.

In het begin van een stamwoord, in het midden en ook in twee opeenvolgende lettergrepen komt oorspronkelijke *r* voor. In de verwante talen wordt op de plaats van oorspronkelijke *r* van 't B. dikwijls een andere klank gevonden, in 't Mal. gewoonlijk *d*. Voorbeelden: *rangka* „dorre tak", *ro'oe* „voorhoofd", *rato* „vlak", *rodo* „stilzitten", *rombe* „silarpalm", *roempoegi* „onkruid", Mal. *ranggas*, Jav. *raoep*, Mal. *rata, rĕda, roembia, roempoet*, maar *rongo* „echtgenoot", *rata* „aangekomen", *raki* „lichaamsvuil", *ropo* „vadem", *ri* „te", *rioe* „baden", *rindi* „wand", *roda* (een boomsoort), Mal. *dĕngan, datang, daki, dĕpa, di, diroes, dinding, dĕdap*. In 't midden: *bara* „misschien", *kara* „hard", *gori* „maatstreep", Mal. *barang, kĕras*, Tob. *gorit*. Dat intervocale *r* op de plaats van *d* in 't Mal. staat komt hoofdzakelijk voor bij voorbeelden van de R-L-D-wet, die beneden ter sprake komt.

Voorbeelden van *r* in twee opeenvolgende lettergrepen: *rara* „schroeien”, Minah. *rarang*, Mal. *radang*; *marari* „hertzwijn”; *woerere* „gruis”; *roeroe* „verzamelen”, in P. met prefix *ra-*: *raroeroe* „verzameld worden”; *roro*, met hetzelfde voorvoegsel: *raroro* „bij 't vuur toebereid worden”.

In vreemde woorden: *reke* „rekenen”, *soerodado* „soldaat”, *kara-kara* „proces”.

Als beginner is *r* afgevallen in: *ira* „blad”, uit *rira* (bl. 34); *iri* „wegjagen”, naast *riri* „wedijveren”; *ede* „kort”, naast *rede*, door invloed van *r* of *d* in de volgende lettergreep; verder in: *ini* „zweet”, naast *rini* „dauw”; *ampe* naast *rampe* „tegen iets aankomen”; *ewoe* naast *rewoe* „hoeden, verzorgen”; *iso* naast *riso* „tegen elkaar drukken”; *eke*, in *boeroe-eke* „kort en gedrongen”, uit *boeroe-reke* (na de eerste *r* is de tweede weggevallen), vgl. *reke* [1]) „ineengedrongen”; *enggo* „op zijde schuiven”, naast *renggo* „op zijde springen”; *ibe* naast *rimbe* „wedijveren”; *meoemba* naast *meroemba* (n. v. e. huidziekte); *oepi* naast *roempi* „knellen”; *endo* „denken aan”, naast *rendo* „storen, afleiden”; over *ega* naast *rega* „wijd uiteen” zie men § 31.

In het midden is *r* weggevallen in *keoe* nevens *keroe* „schrapen”, en in *tearadoea* „ieder twee, telkens twee”, naast *teraradoea*.

Over hamzah op de plaats van *r* zie men § 40, bl. 86 v.

Oorspronkelijke sluiter is *r* in: *babari* „zich uitspreiden”, Tontmb. *wa'mbar*; *lekori* „vetkwab aan den hals van een varken”, vgl. Minah. *likoer*, Sang. *likoedĕ* „rug”; *pœmpoeri* „op, ten einde”, uit *poempoer*, vgl. *poempœro* (uit *poempoerĕn*, d. i. *poempoer* + *ĕn*), soort melaatschheid, waarbij de vingers en teenen afvallen; *singgiri* „bespotten”, Mal. *sindir*; zie ook de voorbeelden in § 9, bl. 36, 38.

In een aantal gevallen is *r* vertegenwoordiger van den typischen klank zoowel van de R-G-H-wet als van de R-L-D-wet. In het Boegineesch vallen de vertegenwoordigers der klanken van deze beide wetten samen in *r*; bij de vrij nauwe verwantschap der Toradjasche talen met het Boegineesch kan op het gedeeltelijk samenvallen dezer klanken gewezen worden als op een trek van overeenstemming met het Boegineesch en eveneens met het Makassaarsch. Waar zoowel de R-G-H-klank als de R-L-D-klank *r* luidt, heeft het B. dus twee *r*-klanken geassimileerd, want thans heeft de taal slechts één *r*-klank. Neemt men nu aan dat *r* oorspronkelijk is zoowel in de voorbeelden der R-G-H-wet als in die der R-L-D-wet, dan moeten die *r*-klanken vroeger hebben verschild; het verschil heeft zich in de verdere ontwikkeling der klanken verduidelijkt, zie §§ 46 en 47.

Over wisseling van *r* en *w* zie men § 24, van *r* en *g* § 27, van *r* en *d* § 35, van *r* en *dj* § 38, van *r* en *l* § 41.

Dat *r* bij prenasaleering *nd* wordt en dat in verreweg de meeste gevallen *nd* uit *n* + *r* (en niet uit *n* + *d*) is ontstaan, is reeds in § 36 medegedeeld.

---

[1]) Ook *seke* komt voor in den zin van „kort”; in *boeroe-eke* is het echter meer waarschijnlijk dat de beginner *r* en niet *s* is weggevallen.

N a s a l e n.

§ 43. De nasale klanken zijn *ng* (velaar), *m* (labiaal), *n* (supradentaal) en *nj* (palataal).

Deze klanken treden op tweeërlei wijze op: 1) zelfstandig, dus als beginners of wel intervocaal, en 2) niet zelfstandig, maar versmolten met andere medeklinkers tot geprenasaleerde klanken: *ng* met *k* en *g* tot *ngk* en *ngg*; *m* met *p* tot *mp* en met *w* of *b* tot *mb*; *n* met *t* tot *nt* en met *r* of *d* tot *nd*; *nj* met *s* tot *njtj* en met *dj* tot *njdj* (in de spelling vereenvoudigd tot *ntj*, *ndj*). Over deze geprenasaleerde klanken is reeds gesproken in §§ 26, 28, 30, 32, 34, 36, 37, 39.

Zelfstandig komen de nasalen voor als oorspronkelijke klanken aan 't begin of in 't midden van stamwoorden, ook in twee elkaar opvolgende lettergrepen. Voorbeelden van *ng*: *ngaja* „soort", O. Jav. Minah. *ngaran*; *ngisi* „tand", Tag. Mak. id.; *ngiloe* „pijnlijk", Mal. Tontmb. id.; *jangi* „hemel", Mal. *langit*; *wengi* „nacht", Jav. *wĕngi*; *longa* „sesam", Mal. *lĕnga*; *manga-*, prefix, Tob. Filipp. t. id.; *nganga* „mondholte", Mal. id.; *ngenge* (geluidswoord) „zeuren, dreinen". Van *m*: voorvoegsels *ma-*, *me-*, *mo-*; *ma'i* „hierheen", Mal. *mari*; *manoe* „hoen", Jav. *manoek*; *mata* „oog", Mal. id.; *mojo* (de kleine hamervogel), Sang. *mĕlle*; *alima* „vijf", Mal. *lima*; *toeama* „man", Minah. t. *amang* „vader"; *kami* „wij", Mal. id.; *momi* „zoet", Tob. *mamis*; *mama* „bijten", Mal. *mamah*. Van *n*: *nangi* „overwinnen", Mal. *mĕnang*; *nai* „stijgen, van 't water", Mal. *naik*; *nipa* (een palmsoort), Mal. *nipah*; *nengke*, *noemboe* (geluidswoorden); *anoe* (onbep. voorn.w.); *gana* „genoeg", Mal. *gĕnap*; *kono* „raak", Mal. *kĕna*; *aono* „zes", Mal. *ĕnam*; *nana* „etter", Mal. *nanah*; *noenoe* (ficus), Bis. Mong. Bent. *noenoek*. Van *nj*: *njaoea* (srt. wesp), Soend. *njiroean*, Bal. *njawan*; *njeoe* (geluid van gonzen, zoemen); *anjoe* „aardstorting", Mal. *anjoet*; *njee*, *njenje* (geluid van gonzen).

Als oorspronkelijke sluiter is *ng* gespaard in *goelingi* „stuurriem", Mal. *goeling*; *oeroengi* „landtong", Mal. *oedjoeng*; *goloepangi* (een plant), Bant. *galopang*, Ponos. *onggoloepang*; *kandoroeangi* (een plant), Soend. *handjoeang*, Mal. *lĕndjoeang*; *sorongi* „piek met scheede over 't lemmet", Tontmb. *solong*, Mal. *saroeng*; *lipongi* „lans der priesteressen", O. Jav. *lipoeng*; Amp. *sambangi* „bakkebaard", B. *samba*, Boeg. *tjambang*; in overgenomen woorden: *toeloengi* „helpen", Mal. *toeloeng*; Todj. *soepoengi* „snot", Boeg. *sĕppoeng*; Amp. *bonatangi* „varken", Mal. *binatang*; *djarangi* „paard", Mak. *djarang*; *dasingi* „unster", Boeg. *datjing*; *palepengi* „dissel", Boeg. *palĕppeng*; *tandasangi* „aambeeld", Boeg. *tanrĕssĕng*. Als oorspronkelijke sluiter is *ng* soms ontstaan uit *n* of uit *m*, daar *ng* de meest doorklinkende is van de nasale klanken en dus langer gespaard kan blijven dan *n* of *m*. Half-vocalische talen, zooals 't Sangireesch, 't Boegineesch, 't Makassaarsch, die nog nasaal kunnen sluiten, hebben alle nasale sluiters gevelariseerd; het Talaoetsch, dat geheel vocalisch is, heeft de oorspronkelijke nasale sluiters behouden, maar ze alle tot looze eindlettergrepen uitgebreid; waar het Sang. zegt *anang* „vlechten", *areng* „naam", heeft het Tal. *anamma* (Mal. *anjam*), *aranna* (Minah. *ngaran*). Het

B. heeft de oorspronkelijke sluitnasalen doorgaans afgeworpen; waar ze tot een looze lettergreep zijn uitgebreid, zijn *m* en *n* soms gespaard (*mi* en *ni* geworden), soms eerst tot *ng* gevelariseerd en dan later *ngi* geworden, wat in 't Amp. nog meer is geschied dan in 't B. Voorbeelden van *ng* uit *m*: *bagangi* „kies", Jav. *baĕm*, Soend. *tjareham*; *marangi* „snorken", Jav. *mĕrĕm*, Mĕnt. *merem*; *Maetangi* „het Zwarte Water" (een riviertje), Mal. *hitam* (het gewone woord voor „zwart" is thans *maeta*); *lodongi* „verdrinken", Jav. *dalĕm*; van *ng* uit *n*: *bantiangi*, uit *bantian*, suffix *an* achter den stam *banti* (Nap. *anti*), in *mobantiangi* „iets aan 't eind van een stok over den schouder dragen"; *bangkoangi*, een werpspel, uit *bangko* „werpen" met 't zelfde achtervoegsel. In deze twee voorbeelden hebben de geprenasaleerde klanken *nt* en *ngk* de velariseering der *n* veroorzaakt. Het Amp. heeft nog *dandangi* „vogelkruk", Bar. *danda*, dat uit herhaling van den wortel *dan* moet ontstaan zijn; Amp. *indangi* „schuld", B. *inda*, Mal. *pindjam*, is wrsch. onder invloed van 't Boeg. *inrĕng* ontstaan. In Amp. *doeangangi* „prauw" is de laatste *ng* ontstaan door invloed der voorlaatste; het woord luidt in 't B. *doeanga*, in 't Lal. *doeangani*, en is waarschijnlijk het Loin. of Balant. *doeangan*, dat weer uit een der talen op de W. kust van N. Halmahera (Sahoeoesch, Loḍasch, Tabaroesch) moet stammen, die *djoeángana* „oorlogsprauw" hebben, waar de sluiter is klinkend gemaakt met dezelfde vocaal als die der vorige lettergreep. Het Ternataansch heeft *djoeanga*. Loinang en Balantak hebben tot 1907 den Sultan van Ternate als heer erkend.

Toelingi, in *ta'i ntoelingi* „oorsmeer", heeft een anorganische *ng*, vgl. Sang. *toeḷi*, Mak. Boeg. *toli* „oor", Mal. Jav. *toeli* „doof".

Als oorspronkelijke sluiter is *m* gespaard in *antjami* (zure mangga-soort), Mal. *asam*; *alomi* en *kolondomi* (namen van gewassen).

De sluiter *n* is gespaard in de achtervoegsels *-ani* (Mal. *-an*) en *oni* (Jav. *-ĕn*), die voorkomen nevens *-a* en *-o*, bv. in *lampa'ani* „offertafeltje", *bala'ani* (n. v. e. boom), *olonani* „in de sarong op den rug dragen, met het ledige deel v. d. sarong over 't hoofd", *rakeani* „zoldering", *Lomboegiani* „slijkerig" (n. v. e. riviertje), *laolitani* „verhaal", *sisiponi* „van water doordrongen", *kangioni* „voedsel", *bobo'oni* „bedekt", *loeloekoni* „doorzettend"; verder in: *rangani* „vermeerderen", Mal. *dĕngan*; *tambangoni* „hoofdkussen", Mal. *bangoen*; *balatoeni* „traptrede", Sang. *timbaḷatoeng*, Tal. *timbaḷatoenga*, Tonsw. *bolatoeng*; *toetoeni* „aansteken", Tob. Kar. Minah. Filipp. *toetoeng*; *bangani* „inhoud", Tag. *bangan*.

Als beginner is *n* afgevallen in *ongo* „wants die de rijst beschadigt", Amp. *nango*, Sang. *tanango*, Mal. *tjĕnangaoe*; *inaoe* „groente", uit *ninaoe* „het gekookte", st. *naoe* „koken". Het is de nasaal der volgende lettergreep, die hier het afvallen der beginnasaal heeft veroorzaakt. In 't midden is *n* uitgevallen in *aoe*, uit *anoe* (betr. voorn. w.), dat soms nog weer tot *oe* wordt verkort, en in *soeo* „inham, golf, baai", vgl. *soeno* „hoek tusschen twee wanden". Het uitvallen van *m* in 't midden, waar in hare plaats nog hamzah staat, is te zien in *njo'e* „overbabbelen", vgl. *njome* „brabbelen".

Op bl. 91 zijn voorbeelden gegeven van oorspronkelijke *nj*, voornamelijk

in geluids- en bewegingswoorden. De *nj* kan in zulke woorden beschouwd worden als in de B. taal zelf ontstaan, omdat de *nj* geëigend is om den trillenden klank van een woord te verhoogen, door hare verwantschap met *n* en *l*. Andere voorbeelden zijn: *ngkanjo* en *njangko* „wemelen, golven, krioelen"; *kinja*, Amp. *kindja* (vgl. *kila*, bliksem) „flikkeren, blinken"; *njonge* „brommen, ratelen"; *njami*, in *monjami* „smakelijk", nevens *nami* „smaak", *lami* „de lippen bewegen", en *njome* „brabbelen" (hetzelfde beduidt *meno*); *njangi*, de beweging van een knauw, beet of slag, *woenjangi natimbojoe* „pang! gaf hij hem een vuistslag". In andere woorden is het ontstaan van *nj* toe te schrijven aan een voorafgaande of volgende *i* of *j*, bv. *injole*, uit *inole* (srt. rotan); *njanja* „gewend", nevens *nara* en *naja*, Minah. *naram*, Sang. *narang*, *nalang*, waaruit blijkt dat *njanja* is ontstaan uit *naja*, dat tot *nanja*, *njanja* is geworden; *sinjanjoe* (n. v. e. boom), Sang. *nanaloe'*, Ponos. *nanajoep*, dus uit *sinajoe*, *sinjajoe*. Uit *ndj* is *nj* ontstaan in *njolo* „langgerekt", vgl. *lodjo*, id., omgezet tot *djolo*, geprenasaleerd tot *ndjolo*, waaruit *njolo* is voortgekomen. *Njara* „paard" moet uit **andjarang* zijn ontstaan (Boeg. *anjarang*, Mak. *djarang*) en dit weder uit **adjaran* „het geleerde, gedresseerde dier", vgl. Mal. *adjar* „leeren". Waarschijnlijk stamt het woord van 't Boeg. *anjarang*, maar als vreemd woord wordt het niet meer gevoeld, hoewel het zeker is dat het paard een vrij jonge verschijning is in het gebied der Bare'e-taal, waar het terrein eerst door het aanleggen van wegen voor paarden is toegankelijk geworden. In Napoe, Besoa en Bada', waar groote vlakten zijn, heet het paard *dara*, Mak. *djarang*, wat op invoer uit het W. wijst, terwijl het Lebonisch *nara* zegt, wat weder het Boegineesche woord is. *Manjonjo*, de naam eener harige rups, kan teruggaan op *mandjojo* „kruipen", Mal. *mĕndjalar*, 't welk dan *manjojo* en met progressieve assimilatie *manjonjo* is geworden. In *njopoe*, een baarsachtig vischje, met giftige stekels, Niass. *nöfoe*, Motoe *nohoe*, Samoa *nofoe* [1]), Barriai *nooe* [2]), is de *nj* wrsch. ontstaan door herinnering aan *monjopoe* „met 't blaasroer (*sopoe*) schieten", daar de steek van dit dier door de Toradjas wordt vergeleken met het getroffen worden door een blaasroerpijl. Moeilijker is het de *nj* te verklaren in *njaoe* en *njamo* „al is het dat, al zou ook", syn. met *maoe* (Mal. Boeg. id.), *naoe* en *namo*. Dit laatste kan ontstaan zijn uit *mamo*, uit *maoemo*, met verwisseling van *m* en *n* om de opeenvolging van tweemaal *m* te vermijden; in navolging daarvan kan *naoe* zijn gemaakt. Wellicht zijn *njaoe* en *njamo* dan ontstaan uit een nadrukkelijken vorm *i naoe*, *i namo* (analoog aan *i bare'e*, uit *iba re'e*), door epenthese van de *i*. De *nj* van *tonjoe* „sterke pekel, waaruit men zout stookt", Tontmb. *tĕno*, id., Boeg. *tĕnno'* „smelten", Amp. *matonjoe* „gesmolten", weet ik niet te verklaren, tenzij hier palataliseerende invloed op de *n* kan zijn uitgeoefend door de herinnering aan *maoendjoe* „gesmolten". Over het pron. suff. 3e p. *-nja* zie men § 221.

1) Dr. A. Lafeber, Verg. Klankleer v. h. Niasisch, bl. 13.

2) Friederici, Wissensch. Ergebnisse einer amtlichen Forschungsreise n. d. Bismarck-Arch. II, 193b.

Afwisseling der nasalen onderling, dus van *ng*, *m*, *n* en *nj*, is niet veelvuldig. Over de velariseering van *n* tot *ng* is reeds boven gesproken. In enkele voorbeelden wisselt *ng* met *m*, bv. in *katoemo*, uit *katoengo* „boschbladluis", Mal. *toengaoe*, Tob. *toengo*, Tag. *tongaw* (hier is de *m* ontstaan door herinnering aan *toema* „kleerluis"), en in *loemito* naast *longito* „niet goed gevuld, voos, hol"; de oorspronkelijke vorm is wrsch. *lomito*, met suff. *-o* van *lomi* „kuiltje in de wang".

Wisseling van *n* en *m* komt voor bij *noe-*, prefix, en *-moe*, suffix van den 2den pers. enk., en bij *ni-*, prefix, en *-mi*, suffix van den 2den pers. mv.; in *landjima* (een posteleinachtig kruid) naast *langgina*, uit *langgila*, uit *gilang-gilang*, vgl. Mal. *gelang*, heeft de wisseling van *ndj* met *ngg* tevens die van *m* met de meer oorspronkelijke *n* teweeggebracht. Over *naoe* uit *maoe* is reeds boven gesproken.

Over *mb* nevens *m* zie men § 32; over *nd* nevens *n* § 36; over *ng*, *m*, *n*, *nj* uit *ngk*, *mp*, *nd*, *ntj*, als tweede intensiveering, § 13, bl. 45 vv.

Afwisseling van *n* met oorspronkelijke *l* is niet zeldzaam; de oorzaak is soms te vinden in de aanwezigheid van een nasaal, soms in die van een *l* in de voorafgaande of volgende lettergreep. Voorbeelden: *nontjoe* „rijstblok", Mal. enz. *lĕsoeng*, maar Mor. *nohoe*, Bim. *notjoe*, Kasimb. *nondjoeng*; *nangoe* „zwemmen", O. Jav. *langoej*, Filipp. t. *langoj*, Mak. *lange*, Boeg. *nange*; *nandjo* nevens *landjo* „lang en dun"; *ngengetoli* „zeurig, dreinerig", uit *ngenge* met suffix *-oli*, uit *-oni*; *moeni* „wederom", Nap. *mboeli*, IN. *oelih*; *tampanaoe* „de volle zee, het ruime sop", uit *tampa* en *naoe*, vgl. Mal. *laoet*, Sang. *laoedĕ*, Minah. *looer* en § 249; *loempina* „zitten met de beenen elk aan één kant gevouwen", Nap. *roempila*; *langgina* (wilde postelein), uit *langgila*, uit *gilang*[2], Mal. *gelang*, Mngkb. *bilang*[2]; *lono'oe* „met nederwaarts gaande horens", uit *lolo'oe*, uit *lo'oe*[2]; *lengatoe* „vuurvonk", uit *lenatoe*, vgl. *lelatoe* „vinnig bijtende mier". Buiten invloed van *n* of *l* staat de wisseling van *n* en *l* in *nawoe* „vallen", Minah. *nawoe'*, Boeg. Sang. *nawo*, Bag. *dabo*, Mal. *laboeh*, Mong. Niass. *laboe*, Jav. *rawoeh*, *ḍawoeh*; *kani* „maal, keer", Mal. *kali* [1]); *nai* nevens *lai* „te" (§ 251); infix *-an-* nevens *-al-*.

---

[1]) De afwisseling van *l* en *n* in *kali—kani* is zeer leerzaam. De vorm *kali* is bekend uit 't Mal., de Batak-talen, 't Mad. *(kale)*, 't Mak.; de vorm *kani* is op Midden-Selebes zeer gewoon. Nu heeft het B. een voorvoegsel *sani-*, dat o.a. gevoegd wordt voor woorden die reeds het voorvoegsel *ka-* hebben, zoodat men hier van het samengestelde voorvoegsel *saningka-* kan spreken; de beteekenis is „met dat", bv. *saningkaratanja* „met dat hij gekomen was" (zie verder § 251). Dit *saningka* komt ook voor in de vormen *sangkina* en *sinangka*, bv. *sangkinareme* „met dat het daglicht was geworden", *sinangka malose rajanja* „meteen (op 't zelfde oogenblik) is hij boos". Deze vormen *saningka*, *sangkina*, *sinangka* zijn id. met *sangkani* „eenmaal", zooals ten overvloede nog blijkt uit B. *mamposanilioe* en Koel. *mompahingkanilioe* „in 't voorbijgaan meteen er bij nemen, er bij doen". Ook in het Mor. komt *sani* voor, als zelfstandig geworden woord met de bet. „wel eens, ooit". Nu heeft het Nap. een voegwoord *ngkali* „alleen als, slechts wanneer", *ngkali koeita* „alleen als ik het heb gezien, tenzij ik het zie", nevens *hinangka* „alle, allemaal", dat dus het B. *sinangka* is, bv. *hinangka baoela hai boë* „alle buffels en varkens", terwijl *ngkali* het B. *sangadi* is, „tenzij, 't zij dan dat, alleen wanneer". Zie J. W. Wesseldijk's artikel „De Telwoorden in het Napoesch", Med. Ned.

De *n* van *joenoe* „gezel, makker" is uit *l* ontstaan, indien dit woord id. is met Tontmb. *loeloen* „het nog opgerolde blad, de jonge spruit van een gewas", Bent. id. „oprollen", Sang. *doeḷoeng*, Mal. *goeloeng*. In 't Amp. is *mijoenoe* „klein", ook de oude beteekenis van *ana majoenoe* in 't B. is „klein kind". Later is het een vriendelijke aanduiding geworden voor „slaaf", Nap. *anangkoi* „klein kind, kind, slaaf", en hieruit is de beteekenis „makker, gezel" ontstaan, tenzij *joenoe* id. is met *loeloe* „volgen", zoodat *ana majoenoe* eig. „volgeling" zou beduiden, vgl. ook *maloeloe* „zacht, volgzaam".

Eene soortgelijke afwisseling schijnt voor te komen tusschen *n* en *r* in Amp. PmB. *naso*, eene pandan-soort, van welker bladeren men matten vlecht, nevens Mal. *rasaoe*, Tob. Kar. *raso*, Pandanus helicopus. De vorm *naso* kan ontstaan zijn uit een geprenasaleerden vorm *ndaso*, of anders uit een vorm *laso*, waarin de *l* tot *n* is geworden. Een andere mogelijkheid is, dat *naso* verkort is uit *rinaso*, maar het is mij niet bekend of *raso* wel ooit als werkwoord is gebruikt.

S i b i l a n t.

§ 44. Dat de *s* een infra-palatale klank is in 't B. is reeds in § 3 gezegd. Ook de verhouding van *s* tot *tj* en tot *ntj* is daar besproken. Zie over de *ntj* nog § 37.

Voorbeelden van oorspronkelijke *s*, als beginner: *sa* (eenheidsaanduider), Mal. *sa*; *sala* „mis, fout", Mal. *salah*; *sodjo* „mier", Tontmb. *sĕrĕm*; *soela* „steken", Mal. *soeda*; *saki* „boete", Mĕnt. id. „prijs"; intervocaal: *sasa* „fijnhakken", Mal. *tjĕntjang*; *sisi* „opzuigen", O. Jav. *sĕpsĕp*; *soesoe* „borst, uier", Mal. id.; *soso* „eng", Mal. *sĕsak*; in geluidswoorden: *see* (geluid van slepen), *sii* (id. van prikken), *soo* (id. van uitstorten).

In vreemde woorden: *salapa* „pinangdoos", Boeg. *salĕpa*; *bisara* „spreken", Boeg. *bitjara*; *soesœri* (srt. koekjes), Mal. *tjoetjoer*.

Als beginner is *s* afgevallen in: *abe* nevens *sabe* (een ouderwetsch kleedingstuk); *ago*, syn. met *sago* „wegnemen wat een ander toekomt"; *ambati*

Zend. Gen. dl. 67 (1923), bl. 155, 161. Dit *sangadi* is in de Minah. t. *sangali*, in 't Boeg. *sangadi*, in 't Mak. *sangadi* en *sawali*, in 't Bis. en Ilk. *sabali*, in 't Tag. en Pamp. *soebali*, in 't Ibn. *tabboli* en in 't Mal. *tjoeali* (in *kĕtjoeali* „uitgezonderd", waaruit weder een grondw. *tjoeal* is gemaakt). *Sangadi*, *sangali* gaat dus terug op *sangkali*, *sangkani*, *sangkina*, *sinangka*. Deze samengestelde voorvoegsels, die tot een zelfstandig woord zijn geworden, bevatten het invoegsel *in* of voorvoegsel *ni* en zijn te vertalen met „met dat geworden is, in éene wording geschied met, meteen, in één keer met". Hieruit volgt dat het Mal. *sĕkali* in het bestanddeel *li* een vorm bevat van het bekende prefix-infix *ni-*, *-in-*, dat dus evenzeer in *kĕtjoeali* aanwezig is. In het Minah. *sangali*, het Mak. *sawali* en het Nap. *ngkali* heeft het evenzoo den vorm *li*, in het B. *sangadi* en het Boeg. *sangadi*, 't welk „tenzij, behalve", maar ook „overmorgen", dus „een anderen keer" beduidt, heeft het den vorm *di*. We mogen dus het Mal. voorvoegsel van den passieven vorm *di* gelijkstellen met het prefix *ni-*. Zoo wordt het ook duidelijk, dat van twee zoo verwante talen als het Makassaarsch en het Boegineesch de eene *ni-*, de andere *ri-* gebruikt, bv. Mak. *niboeno*, Boeg. *riwoeno* = Mal. *diboenoeh*. In dezelfde beteekenis gebruiken 't Sa'dansch, 't Mamoedjoesch en andere Mandarsche tongvallen *di-*, weder andere *ni-*. Het Lebonisch heeft *ni-*, in de beteekenis „ze, men", dus in die van pron. pref. 3e p. mv., waar men *ra-* zou verwachten. Zie Tor. III, 140, 162.

„sluitende ring om een handvat", vgl. *sambati* „omsluiten"; *mampo'asa* „in kleine stukken hakken", st. *asa*, vgl. *sasa* „in stukjes hakken"; *i*, lidwoord van persoonsnamen, Mal. Jav. Tob. *si*; *inoejoe* „rijst met kokos, in bamboe gekookt", uit *sinoejoe* „het in (den bamboe) gestokene"; *oeko* „spaarzaam behandelen, afmeten", vgl. *soeko* „rijstmaat"; *oempa*, naast *soempa* „aanknoopen"; *ompii*, *oempii* „gekneld", vgl. *soempii*, id.; *oempoe* naast *soempoe* „insteken"; *oentjoe* naast *soentjoe* „laag, afdeeling"; *oepi* naast *soepi* „knellen"; *onge* (benaming voor kleine meisjes) naast *songe* „spleet of gleuf, zooals bij een sinaasappel"; *ore* „optrekken" naast *sore* „uit het water opstijgen aan den wal"; *oso* naast *soso* „dicht opeen". In het voorbeeld *onge* is *s* weggevallen om *songe*, dat het vrouwelijk schaamdeel moet aanduiden, te verminken; in *asa* en *oso* is het de *s* in de volgende lettergreep, die den beginner heeft doen wegvallen. Zoo is het ook bij de vormen der met *s* beginnende telwoorden die distributieve beteekenis hebben; deze vormen worden nl. geredupliceerd en daarbij wordt de *s* der redupliceerende lettergreep veelal weggelaten; in P. doet men dit regelmatig, elders vaak niet. *Tesasamba'a, tesasampoejoe, tesasasio* „ieder 1, 10, 9" worden dan *teasamba'a, teasampoejoe, teasasio*.

Oorspronkelijk is *s* sluiter geweest in: *tabasi* „slaan", Mal. *tĕbah* „slaan", *tĕbas* „wegkappen"; *bolosi* „vervangen", Jav. *walĕs*; *polasi* „door en door", Ponos. *polas*; *kaesi* „graven", Minah. t. *ka'is*, Sang. *kaehĕ* „vegen"; *kangkasi* „krabben", Minah. t. *kaskas*; *karesi* „krassen", Mal. *garis*; *karisa* „ichthyosis", Tontmb. *kĕrisĕn*, wdl. „wat gekrabd wordt"; *komosi* „uitwringen", Tontmb. *kĕmĕs*; *tolosi* „ruilen", Minah. *tĕlĕs*.

s wisselt af met *t* vóór *i* en *e* in enkele voorbeelden: *singati* „vuil tusschen de tanden", Amp. Tomb. Tag. *tinga*, Tontmb. *tininga*; *sirinai* naast *tirinai* „zuinig omgaan met iets"; *seba* „schil v. d. bamboe afhakken", nevens *teba* „stukje schil afhakken"; *sebi* „stooten met de horens", vgl. *tarebi* (uit *tebi*) „spitsen"; *sewo* „zwaaiende afkappen", nevens Nap. *tewo*. Hier is *t* de oorspronkelijke klank, die door invloed van *i* of *e* is gepalataliseerd tot *tj*, welke klank in 't B. *s* moet worden. Het Mong. maakt de *s* overal tot *t*, behalve voor *i*, waar *s* blijft en *t* tot *s* wordt, want ook het Mong. heeft geen *tj*, bv. *toepit* „knijpen", uit *soepit*; *sian* „buik", uit *tian*. Ook het Niass. kent den overgang van *ti* tot *si*, bv. *sinaba* „afgesneden", van *taba*; *sinagö* „gestolen", van *tagö*.

Over *s* in *siami*, dat nevens *deami* staat, zie men § 35, bl. 77.

In één voorbeeld schijnen *s* en *r* te wisselen, nl. in *nasoe*, syn. met *naroe* „sperma". De afwisseling van *s* en *r* is moeilijk te verklaren, al zou men aannemen dat hier een vies woord opzettelijk is gewijzigd. Het woord wordt vooral als scheldwoord gebruikt, bv. *nasoe ngkedjemoe, naroe ngk.* „'t sperma van je penis!", *taoe nasoe, taoe kanasoe*², z. v. a. „een beroerling". Ook bestaat de uitdrukking *monasoe*² *rajakoe* „ik ben zeer boos"; mogelijk is dit het Boeg. *nasoe* „koken", de oudere vorm van het huidige B. *naoe* (PmB.) „koken", B. *inaoe* „toespijs", wdl. „het gekookte"; vgl. de uitdrukking *moleke wawo atekoe* „mijn lever kookt", d. i. „ik ben boos". Sommige Toradjas leiden *nasoe* af van Boeg. *náppĕsoe'*, Mal. *napsoe*, „driftig", dat dan onder invloed van

nasoe daarmede klankgelijk zou geworden zijn [1]). Indien dit juist is, moet *naroe* een ander woord zijn. Het Karosch heeft *tinaroeh* „ei", wdl. „het gelegde", een omschrijvend woord, ter vermijding van een equivalent van Mal. *tĕloer* enz., daar de woorden voor „ei" ook „testikel" beduiden. Het grondwoord *taroeh* is in 't B. *taoe*, maar de oudere vorm moet **taroe* zijn, daar de in 't B. weggevallen klank de vertegenwoordiger van den R-G-H-klank is. Zoo zou dus *naroe* uit *tinaroe* kunnen verkort zijn en oorspr. „testikel" beduid hebben, maar om de overeenkomst in klank met *nasoe* zijn gelijkgesteld en te zamen daarmee als scheldwoord naast *gasa* „sperma" in gebruik gekomen zijn.

Over de verhouding van *s* tot *tj* zie men § 3, bl. 21 v.; over die van *s* tot *ntj* bl. 21 v. en § 37; over die van *s* tot *h* § 45.

S p i r a n t.

§ 45. De *h* is oorspronkelijk in een aantal geluidswoorden, waar zij dan meestal beginner is, bv. *haa* (de kreet v. d. jaarvogel), *haoe* „hap!", *hende* „hijgen", *ho'a* „gapen", *hoi* „fluitend ademen", *heroe, horoe* „krassen, knarsen"; intervocaal: *bihihi* „hinniken", *laho!* „vort!" (tot geiten), *ohaio* „haal op!" (uitroep bij het sleepen v. e. boomstam), *tohee* (een duif, naar haar geluid genoemd).

Ook woorden als *heho* „gestampte maïs zeven", *tohii* of *tohihi* „gestampte maïs wannen", *ehe* „aanspreken, toespreken", bv. een bezoeker, waarin *ehe* den uitroep van lichte verrassing weergeeft, waarmede men de begroeting inleidt, moeten tot de geluidswoorden gerekend worden.

Oorspronkelijk is de *h* verder in *taha* „durven, bestand zijn tegen", O. Jav. *tahĕn*, Mal. *tahan*; *lahi* „inkerven"; *lahe* „ledig"; *koelahi* (n. v. e. boom); *wehi* (een kleine, witte schelp, die tot versiering van het schild dient).

In het dialect van Amp. en PmB. ontbreekt de *h*; de genoemde woorden komen daar zonder *h* voor, dus: *taa, lai, lae, koelai, wei.*

In een aantal woorden is *h* uit *s* ontstaan, zooals blijkt uit de equivalenten in verwante talen en uit de nevenvormen in de taal zelf. Voorbeelden: *woeloehi*, nevens *woeloesi* „de balken die een tusschenvloer vormen, tusschen den bovenvloer en de vloerbalken"; *tepaloeho* „komen door te zakken in de knieën", vgl. *loeso* „frommelen, kreuken"; *honda*, stam van *mehonda* of *meonda, metihonda* of *metionda* „steunen, leunen", vgl. Mal. *sandar*, Mak. *sandere'*, Bis. *sandig*, Sang. *sandehĕ*, en *hondo* „onderstel voor een dak van takken en bladeren"; *hoedo* naast *soedo* „steunen, leunen op"; *hala*, in *halamo* „dat gaat niet aan, dat zou niet goed zijn", vgl. *sala* „mis, fout"; *haka* „wegnemen", vgl. *soko* „grijpen"; *paho* „pootgaten in den grond steken", vgl. *paso* „wig inslaan"; *lalohoa* of *lolohoa* „met kale of ledige plekken", van *loso* „vluchten", oorspr. „springen", vgl. Tag. *loekso* en Mal. *lontjat*, dus „met overspringingen", want *lalohoa* wordt gebruikt van uitdeelen, waarbij men sommigen overslaat. In sommige woorden, die op *-hi, -ha* of *-ho* uitgaan, is deze uitgang gelijk te stellen aan *-si, -sa, -so*, bv. *woeloehi* „tusschenvloer", nevens *woeloesi* (waar

[1]) De opgaven van het Wdnbk. hiernaar te verbeteren en aan te vullen.]

si een meervoudsuitgang is, doelende op de balkjes, die dezen vloer vormen); *lompahi* (een magische verrichting aan een jachthond, om hem vurig te maken), van *lompa* „brandblaar", dus „brandblaren veroorzaken", omdat de hond daarbij met een brandend hout wordt gepord, wat door *malompasi* zou kunnen uitgedrukt worden; *kolohi* „een dier binden met een rotan-ring (*takolo*)"; *poelahi* „van gewei verwisselen", alleen van herten gezegd, van een stam *poela*, vgl. Mal. *poela* „opnieuw" [1]); *kalapaha* „verbodsdag na een begrafenis", st. *lapa* (Mal. *lĕpas*), vgl. *melapa*, w. t. v. *meosa* „uitrusten", dus uit *kalapasa*(*n*); *otoha* „stapel brandhout", wrsch. uit *totoha*, vgl. *totosi* „doorkappen"; *tandaha* „rak op stijltjes in den grond, om bamboekokers tegen te plaatsen", st. *tanda* „in den grond drijven"; *dodoha* „alleenstaand huis", uit *rodoha*, st. *rodo* „wonen, verblijven"; het Mor. heeft *rodoha*, maar het komt mij onwaarschijnlijk voor dat het woord aan die taal zou ontleend zijn; *oeraho* (een graminee met zeer kleine zaadjes, die zich wijd verspreiden), Sa'd. *oeraso*, misschien uit **boeraso*, uit **boerasĕn*, „verspreid wordende"; *kokiho* „lichaamsvuil, door zweet of vocht ontstaan, dat de huid prikkelt" heeft misschien een stam *kiki* en een suffix -*o*, zoodat de grondvorm zou zijn **kikisĕn* „geprikkeld, aangevreten"; *tetehoe* „stinkmuis" heeft wel is waar een bijvorm *teteroe*, maar het woord staat ongetwijfeld voor *tehoe-tehoe*, waarvan het grondwoord id. is met *lesoe* van *walesoe* „muis".

Soms staat *h* als verzwakking van *g*. Een voorbeeld is *haha* „gejaagd, onrustig", vgl. *jaga*, *laga*, *gagadi*, die dezelfde beteekenis hebben (*gaga* beduidt „erg, hevig").

De R-G-H-wet.

§ 46. De klankwet die door Dr. Brandes in zijn Proefschrift „de eerste van der Tuuksche Klankwet" is genoemd, kan in navolging van Dr. Brandstetter duidelijker met de benaming R-G-H-wet worden aangeduid, al zijn er ook niet veel talen waar de klank welken deze wet betreft, door *h* wordt vertegenwoordigd [2]). Veel grooter is het aantal talen in welke de typische klank verdwenen is. H hebben, behalve het Bal. en het Ngadj., o.a. het Sang., Bantiksch, Bentenansch en Tonsawangsch.

Bij de bespreking der verschillende klanken zijn van deze klankwet reeds alle vertegenwoordigers genoemd die in 't B. voorkomen. Hier wordt nu, tot het verkrijgen van een overzicht, dat alles nog eens bijeengenomen, met bijvoeging van voorbeelden.

De typische klank der R-G-H-wet is in 't B. in de meeste gevallen verdwenen; verder komen voor, in volgorde van afnemende veelvuldigheid: R, J, G, Hamzah, D en L.

[[1]) In het Wdnbk. (p. 578) anders afgeleid.]

[2]) Het Tomboeloe'sch wordt door Dr. Brandes tot de H-talen gerekend; in werkelijkheid is het slechts een dialect van deze taal, waarin de typische klank H is. Voor 't grootste deel heeft het Tomb., evenals de andere Minahassische talen (behalve het Tonsawangsch), hamzah als R-G-H-klank.

Bij het geven van voorbeelden dezer verschillende vertegenwoordigers moet ik er op wijzen, dat waar de R-G-H-klank sluiter is, hij heeft moeten afvallen. Waar de sluiter vóór zijn afvallen invloed heeft kunnen uitoefenen op den voorafgaanden klinker, is die ook niet achterwege gebleven.

Voorbeelden van afwezigheid van den R-G-H-klank:

a) in intervocale positie:

ai „in de zon drogen", Mal. *hari*, Sang. *ahi* (asch van verbrande bladeren), Form. *wagi* [1]), Bal. *ai*.

awaa „schouder", Tob. *abara*, Bis. *abaga* [2]), Mag. *oeaga*, Ngadj. *baha*.

baoega „schaamgordel", Minah. t., O. Jav. *waroega*, Sang. *bahoegha* (grafhuisje).

daa (ook *raa*) „bloed", Mal. *darah*, Tag. *doego'*, Sang. *daha*, O. Jav. *rāh*, N. Jav. *rah*, Gaj. *rajoh*.

djaoe „naaien", Mal. *djaroem*, Bis. *dagom*, Sang. *dahoeng*, Bal. *djaoem*.

kaii „links", Mak. *kairi*, Mong. *koloigi*, Sang. *kaihi*.

lai „heengaan", Mal. *lari*, Bis. *lagioe*, Mong. *lagoej*, Sang. *lahi* (koppensnellen), Bal. *laib*.

njaoea „wesp", Soend. *njiroean*, Pamp. *anigoean*, Bal. *njawan*.

oea „ader, pees", Mal. *oerat*, Tag. *oegat*, Ngadj. *oehat*, Bal. *oeat*.

paa „uitknijpen", Mal. *pĕrah*, Mong. *poegoet*, Sang. *pĕhasĕ*.

rioe „baden", Mal. *diroes*, Bis. *digo*, Malag. *dio*.

roei „doorn", Mĕnt. id., Niass. *roiroi*, O. Jav. Gaj. *rwi*, Mal. *doeri*, Mong. *doegi*, Sang. *doehi*, Bal. *doei*.

taoe „neerleggen", Mal. *taroeh*, Mong. *tagoe'*, Sang. *taho*, Malag. *tao*.

taomi (Str. B.) „indigo", Mal. *taroem*, Bis. *tagom*, Sang. *tahoeng*, Bal. *taoem*.

waa „gloeiende kool" (*wara* „verbrand"), Mal. *bara*, Mong. *baga*, Tomb. *waha*, Bal. *baa*.

wai „geven", Mal. *bĕri*, Tag. *bigaj*, Tomb. *wehe*, Tonsw. *ehe*, Jav. *weh*.

wani „roemen", Mal. *bĕrani*, Boeḷang. *boegani*, Sang. *bahani*, Jav. *wani*.

wio'a (liaan met jeukverwekkende vruchten) en Amp. *wia*, Alocasia macrorhiza, Mal. *birah*, Tag. *biga*, Sang. *biha*, Bal. *biah*.

wose „roeispaan", Tob. *borsi*, Tag. *bagsaj*, Sang. *bahasi*, Soend. *boseh*.

[*pii* „met de vingers knijpen", Tag. *pig'is*, Sang. *pihisĕ* „knijpen met de hand", Tontmb. *pi'is*, Tomb. *pihis* „knijpen met de vingers", Ngadj. *pehes* „uitpersen". Bijvormen *pie* „uitknijpen met de vingers" en *pi'i*, zie beneden [3]).

toeoe, zie beneden bij *toedoe*.]

---

[1]) Tag. Bis. *gabi*, door Dr. Brandes als equivalent van Mal. *hari*, enz. beschouwd, is een ander woord.

[2]) Tag. en Bis. *baga*, door Dr. Brandes in deze reeks gevoegd, is een ander woord; de bet. is „long".

[3]) In het Wdnbk. wordt deze afleiding van *pii* niet aangetroffen. In § 12 worden echter *pi'i* en *pii* met elkaar in verband gebracht, en vorm en beteekenis van dit laatste maken de gelijkstelling met *pig'is* enz. zeer aannemelijk, aannemelijker nog dan die van *pi'i* met de genoemde vormen.

b) als beginner:

aki „vlot", Mal. *rakit*, Mong. *gakit*, Sang. *haki'*, Bal. *akit*.

atoe „honderdtal", Mal. *ratoes*, Mong. *gatoet*, Sang. *hasoe'* (uit *hatoes*), Jav. *atoes*.

obo „hellend", Mal. *rĕbah*, Tag. *giba*, Sang. *hĕba*, Bal. *ĕbah*.

oema „bijennest" (*goema* „scheede"), Mal. *roemah*, Mong. *goema* „scheede", Form. *goema* „stad, dorp", Ponos. *goemak*, Sang. *homa*, Bal. *oemah*.

oesoe „rib", Mal. Boeg. *roesoe'*, Mong. *goetoek*, Sang. Bant. *hoesoe'*, Jav. *oesoek*. Een bijvorm hiervan is *doesoe*, in *madoesoe* „mager", Bant. *mahoesoe*, Sang. *mahoesoe'*, Tomb. Tond. Tons. *roekoes*, Bent. *hoesoek*, Mak. *roso'*; evenals Mal. *koeroes* is het Minah. *roekoes* omzetting van *roesoek*; het begrip „mager" is dus uitgedrukt door „ribbig".

[*owi* „vroeger" (vgl. *rowi* en *gowi*, § 26), Niass. id., Bim. *awi*, Sang. *hĕbi*, Gor. *hoewi*, Filipp. t. *gabi*, Tal. *ṛabi*, Boeool *rowe*, Kar. *rĕbi*.]

c) als sluiter:

bosoe „verzadigd", Tob. *bosoer*, Tag. *boesog*, Ngadj. *besoh*, Tontmb. *wĕsoe*.

ikoe „staart", Mal. *ekor*, Tag. *ikog*, Ngadj. *ikoh*.

ili „stroomaf", Mal. *hilir*, Mong. *ilig*, Sang. *elehĕ*, Jav. *ili*.

iloe „belust", Mak. *eloro'*, Soend. *tjidoeh*, Gor. *ijohoe*.

le'e „hals", Mal. *leher*, Tag. *li'ig*, Sang. *lehe'*.

rato „vlakte", Mal. *datar*, Bis. *datag*, Bant. *datehe'*.

singgi „spot", Mal. *sindir*, O.Jav. *siṇḍi*.

toeroe „liggen", Mal. *tidoer*, Tag. *toelog*, Ngadj. *tiroh*, Jav. *toeroe*.

tojoe „ei", Mal. *tĕloer*, Tag. *itloeg*, Sang. *tĕlloehĕ*, Tomb. *atĕloe'*.

wiwi „lip", Mal. *bibir*, Tag. *bibig*, Sang. *biwihĕ*, Jav. *wiwi*.

woeli „aar", Mal. *boelir*, Bis. *boelig*, Sang. *boeḷihĕ*, Jav. *woeli*.

woesoe „gespannen door druk", Mal. *boesoer*, Tag. *bosog*, Jav. *woesoe*. [De afleiding van dit woord is onzeker; het kan ook met Tontmb. *woesĕk* in verband gebracht worden; zie § 22.]

mo- (prefix), Tob. *mar-*, Tag. *mag-*, Tomb. *mah-*.

to- (prefix), Mal. *tĕr-*, Tag. *tag-*.

Voorbeelden van R op de plaats van den R-G-H-klank:

a) in intervocale positie:

kariango, Acorus calamus, Mal. *djĕrangaoe*, Bal. *djahangoe*.

nara „vleien" (*naja* „tam", *njanja* „gewend"), Minah. t. *naram*, Form. *dagam*, Sang. *narang*.

ndara (de Maagdelijke Aardgodin), vgl. *loendara* „wijfjesbuffel die nog niet heeft gekalfd", Mal. *dara*, Tag. *dalaga*, Tomb. *ṛaṛaha*, Par. *randaa*.

poeroe „kwartel", Boeg. *oero*, Tag. *pogo*, Bal. *poeoeh*.

sárapi „schepnet", Mal. *sarap*, Tob. *sarop*, Tag. *sagip*, Ngadj. *sahep*, Tons. *sahap*, Tontmb. *sa'ap*.

siroe „opslurpen", Mal. *iroep*, Tag. *higop*, Sang. *seho'*.

soero „afgezant", Mal. *soeroeh*, Tag. *soego*, Sang. *soeho*.

tagara „roest", Mal. *karat*, Kar. *karat* „bijten", Tag. *kagat*, Ponos. *kahat*.

wara „verbrand", vgl. *waa* „gloeiende kool", bl. 99.

Baráti „stormwind" is hoogstwaarschijnlijk aan het Mal. ***barat*** ontleend; zoo ook *timboro* „Zuidenwind die droogte aanbrengt", dat het Mak. *timboro'* moet zijn, de typisch Makassaarsche vorm van Mal. *timoer*, Tag. *timog*, Sang. *timoehĕ*. Afzonderlijke namen voor de hemelstreken en de winden die vandaar komen heeft het B. niet; men spreekt van Zonsopgang (*pebete*, *pebetea*), Zonsondergang (*kasojo*, *kasojoa*) en van de rechter- en de linkerzijde van den hemel (*pajompo jangi*), voor Z. en N. De winden noemt men naar de plaatsen vanwaar zij komen: *Tando ngKasa* „Zuidenwind", *Dongi* „Noordenwind".

b) als beginner:

ramoe „warm", Mad. *ramok*, Filipp. t. *gamot*, Sang. *hamoe'*; de bet. der equivalenten is „wortel". Voornamelijk als ze een heeten smaak hebben, worden wortels geneeskundig of als kruiderij aangewend, vandaar de overgang van beteekenis.

riwoe „tienduizend", Mal. *riboe*, Sang. *hiwoe*, O. Jav. *iwoe*.

roboe „bamboespruit", Mal. *rĕboeng*, Jav. *ĕboeng*.

rowi „overleden", zie bl. 69.

c) als sluiter:

singgiri, nevenvorm van *singgi*, zie bl. 100.

Bájari „betalen", Mal. *bajar*, Sang. *baehĕ*, Bant. *waehe'*, Minah. t. *waer*, is wel geheel ingeburgerd, maar schijnt mij toch een overgenomen woord te zijn. In de mij bekende Tor. talen heeft het woord denzelfden vorm als in 't B. (Nap. Bad. *baéari*, verder *bajari*). Vgl. § 23.

Voorbeelden van J op de plaats van den R-G-H-klank:

a) in intervocale positie:

deami „stoppels" (uit *djajami*, *dajami*), Mal. *djĕrami*, Bis. *dagami*, Sang. *dahami*.

djoejoe „gemeenschappelijk bezitten", Tob. *oeroep*, Bis. *hogop*, Ngadj. *dohop*, Boeg. *oeroe'*, Tontmb. *roe'oet*.

dojo „ijverig", Mal. *dĕras*, Tag. *dag'as*, Ngadj. *dehes*.

naja „tam", zie bl. 100.

sea „nest", Mal. *sarang*, Soend. *sajang*.

tea, Artocarpus Blumei, Mal. *tĕrap*, Bent. *toegap*, Minah. t. *te'ep*.

wea „ontbolsterde rijst", Mal. *bĕras*, Tag. *bigas*, Ngadj. *behas*.

eoe (srt. spinazie), Tob. *aroem*, Lamp. *ajoem*.

edja „trap" (uit **aida*, zie bl. 82), Par. *odja*, Loin. *odjan*, Bal. *ĕdjan*, Mor. *ensa*, *inse*, Boes. *san*, Sa'd. *eran*, Tomb. *a'ṛan*, Kar. *rĕdan*, Dairisch *ardan*, Ibat. *airan*, Tir. *gedan*, Ilk. *agdan*, Bik. *hagjan*.

b) als sluiter:

donge „hooren", Mal. *dĕngar*, Mak. *langere'*, Tag. *dingig*, Form. *lingig*, Sang. *dingihĕ*, Jav. *roengoe*.

oele „slang", Mal. *oelar*, Ibn. *oelag*, Sang. *oeḷahĕ*, Soend. *orai*.

oeë „water", uit **wair*, Mal. *air*, *tjair*, Bag. *oeaig*, Tir. *oeajeg*, Mag. *ig*, Nap. *owai*, Bal. *jeh*.

Waar in de onder a) en b) genoemde voorbeelden *e* staat, is deze klank samengetrokken uit *aj*, dat eerst tot *ai* is geworden, zooals reeds in § 19 is

duidelijk gemaakt. De voorbeelden in welke *j* spoorloos verdwenen is, zijn in 't begin van deze §, bl. 99 v. opgegeven. Als beginner komt *j* niet voor op de plaats van den R-G-H-klank.

Voorbeelden van G als R-G-H-klank:

a) intervocaal:

baga „uitpuilend", Mal. *barah*, Tag. Ibn. *baga*, Ngadj. *baha*, Tomb. *waga'*.

bágangi „kies", Mal. *gĕraham*, Tag. Bis. *bagang*, Jav. *baĕm*.

daga „zee", Mal. *darat*, Tag. Bis. *dagat*, Sang. *daghe'*.

gote (uit *toge* of *tego*, *tigo*) „boer laten", Soend. *törab*, Tag. *tigab*, Bis. *togab*, Bant. *tigada'*, Sang. *dahoekang*.

molowagoe, Hibiscus tiliaceus, Mal. *baroe*, Bis. *malabago*, Sang. *bahoe*.

oegasi „betten", Tob. *oeras*, Tag. Solog *hoegas*, Sang. *oehasĕ*.

ogobi (Todj.) „broeien", Mal. *ĕram*, Ibat. *ageb*, Mong. *o'ob*.

ogoeoe, Casuarina equisetifolia, Mal. *ĕroe*, Tob. *oroe*.

pagi „vijl v. d. huid v. d. rog", Mal. *pari*, Tag. Bis. Par. *pagi*, Ngadj. *pahi*, Bal. *pai*.

toga „hard metaal" (koper, ijzer), Mal. *tĕras*, Tag. *tigas*, Bis. *togas*, Sang. *toehasĕ*.

b) als beginner:

gawoe „donkere wolk", Mal. *raboen*, Bis. *gaboen*, Ngadj. *hawon*.

goema „scheede, peul", zie *oema*, bl. 100.

gowi, in *ngkinowia*, uit *ngginowia*, zie bl. 69.

c) als sluiter, gespaard door uitbreiding tot *gi*, *ki*:

aboki (uit *abok*, uit *abog*), srt. bamboe, Mal. *aoer*, Mong. *aoeg*, Gor. *wawohoe*.

damagi „hars", Mal. *damar*, Tag. Tonsw. Mong. *damag*, Form. *lamag*, Gor. *damahoe*.

koeloegi (Todj.), Artocarpus communis, Mal. *koeloer*, Sas. *koeloeh*, Atj. *koeloe*.

lindoegi „aardbeving", Dairisch *renoer*, Bis. *linog*, Sang. *linoehĕ*.

Voorbeelden van Hamzah als R-G-H-klank:

ma'i „hierheen", Mal. Tob. Bik. *mari*, Mong. *magi'*, Tjam. *mage*, Sang. *mahi*, Niass. *möi* [1]).

o'o „broeien", zie boven bij *ogobi*.

pi'i „opeengedrukt", Tag. *pig'is*, Sang. *pihisĕ*, Ngadj. *pehes*. [Zie boven bij *pii*.]

wo'oe „nieuw, ook", Mal. *baroe*, Tag. *bago*, Sang. *boehoe*, Jav. *waoe*.

Van D als R-G-H-klank zijn mij alleen bekend *doesoe* „mager" (bl. 100), *ridi* „recht opgroeiend", Mal. *diri*, Tag. *haligi*, Mong. *oigi*, Sang. *dihi*, [en *toedoe* (tenzij dit id. is met Mal. *tĕrdjoen*), naast *toeoe*, „neerkomen", Mal. *toeroen*, Tomb. *toehoen*, Tons. *toeoen*, Tontmb. *toe'oen*], en van L alleen *pala-pala* „rustbank", Tag. id., Bis. *paga*, Mal. Tob. Mak. *para*[2], Sang. *paha*.

Uit dit overzicht is de volgende slotsom op te maken:

De voorbeelden die *r* vertoonen, geven het oudste stadium te zien.

---

[1]) Tag. *hali*, Bis. *ari*, Bontok *oemali* geven aanleiding om dit woord onder de R-L-D-wet te brengen, zooals Prof. Conant doet (Monosyllabic Roots in Pampanga, Journ. American O. S. XXXI, 393), maar niet zonder twijfel.

Vormen als *wara* „verbrand", nevens *waa* „gloeiende kool", waarnaast ook nog staat *waga*, in de uitdrukking *mawaga² nggarama* „rood van vingertjes" [1]), schertsend van een pasgeboren kind gezegd, leeren ons dat de R-G-H-klank van af den toestand van *r*-klank hoe langer hoe meer is verzwakt en eindelijk verdwenen. De oorspronkelijke gebrouwde *r* is gedeeltelijk geassimileerd met den eenigen *r*-klank dien het B. thans heeft en daardoor bewaard gebleven, zooals in de bovengenoemde voorbeelden, van welke, behalve *wara*, ook nog *nara* voorkomt in een jongeren vorm *naja* (waaruit weder *njanja* is ontstaan). Het voorbeeld *ridi* van de *d* kan zeker wel tot een voorbeeld van *r* worden teruggebracht, daar het waarschijnlijk uit *riri* is ontstaan. Onder de *r*-woorden zijn *ndara* „de Aardgodin, als Maagd" en *ramoe* „heet", oorspr. „heetsmakende wortel" zeker oude woorden; *siroe* „slurpen" zal als geluidswoord wel de *r* bewaard hebben; *roboe* „jonge bamboespruit" heeft ook in de Minah. t., waar het *rĕwoeng* luidt, de *r* bewaard en in Tag. Bis. Pamp. *labong* de *l*. Als vogelnaam, waarin men allicht een geluidswoord hoort, al is het ook soms ten onrechte, kan *poeroe* „kwartel" de *r* hebben bewaard, omdat dit vogeltje met sterk hoorbaar gefladder uit de alang² opvliegt. *Riwoe* „tienduizend" behoudt ook elders vaak de *r* of *l*, waar men die niet zou verwachten, bv. Mong., Minah., Boengkoesch-Morische, W.Tor., Tomin. talen; *kariango* is een medicinale plant, die vooral door de priesteressen wordt gebruikt. Deze oorzaken kunnen tot het behoud van den *r*-klank hebben medegewerkt.

Als tweede stadium moet *g* beschouwd worden. In *goema* „scheede" en *oema* „bijennest" ziet men weder twee opeenvolgende toestanden van hetzelfde woord. Wanneer men het B. beschouwt als de meest O.lijk gelegen taal van eene reeks die van af het Mong. in W.-Z.-O.lijke richting om de Tomini-bocht heen loopt, dan ziet men het terrein van de *g* als R-G-H-klank geleidelijk afnemen, in omgekeerde richting dus toenemen. Dit wettigt het vermoeden, dat de *g* de opvolger der *r* is. Na de *g* komt *j*, door palataliseering van de *g* ontstaan en met voorafgaande *a* tot *e* samengetrokken, na eerst gevocaliseerd te zijn. Hamzah is te beschouwen als de laatste toestand vóór de verdwijning van den klank.

De R-L-D-wet.

§ 47. De „tweede van der Tuuksche Klankwet", die hier R-L-D-wet is genoemd, is ingewikkelder dan de R-G-H-wet. Als normale vertegenwoordigers heeft het B. zoowel *r* als *j*; nevens *r* komt *d* voor, naast *j* staat *dj*; in sommige voorbeelden verdwijnt de *j*, enkele andere vertoonen *l*, *g* of hamzah. Voor het B. moet de R-L-D-wet dus in tweeën gesplitst worden, eene *r*-groep, die *r* of *d* vertoont, en eene *j*-groep, die ook *dj*, afwezigheid van klank, *g*, *l* en hamzah heeft.

Prof. Everett Conant heeft in zijn artikel „Notes on the Phonology of the

[1]) Deze uitdrukking ontbreekt in het Woordenboek; de vorm met *g* is Parigisch (*nawaga* = rood), en zal dus wel uit die taal in het B. zijn gekomen; men gebruikt ook *towaga* voor een klein kind zoolang het nog rood is.]

Palau Language" (Journ. Americ. Or. Soc. XXXV, 1915, bl. 10) de R-L-D-wet gesplitst in een Niet-G-type en een G-type. Waar het Palausch *r* heeft, spreekt Conant van het Niet-G-type, bv. Palausch *rachel* „tak", Mal. *dahan*, B. *ra'a*; waar het Palausch *s* heeft, is het G-type voorhanden, bv. Palausch *oedes* „navel", Mal. *poesat* (voor *poesad*), Jav. *poesĕr*. Dr. A. Lafeber splitst eveneens de R-L-D-wet in tweeën [1]); Conant's Niet-G-type is bij hem A, het G-type is B. De R-L-D-wet kan op allerlei wijzen gesplitst worden; het komt er maar op aan welke taal men op den voorgrond plaatst en of men talrijke voorbeelden heeft. Voor de Filippijnsche talen is splitsing minder noodig, daar in deze groep doorgaans *d* als beginner of sluiter, *l* of *r* in 't midden van 't woord voorkomt; voor dit laatste geval zouden deze talen weder in eene *l*- en eene *r*-groep kunnen verdeeld worden [2]). Wanneer wij echter de splitsing van Prof. Conant en die van Dr. Lafeber voor het B. doorvoeren, valt Lafeber's A, Conant's Niet-G-type samen met de *r*-groep in 't B. en Lafeber's B, Conant's G-type met de *j*-groep van 't B. Voorbeelden:

A: Bare'e *r* (*d*), Mal. Tob. *d*, Jav. Gaj. *r*, Filipp. t. *r*, *l*, *d*.

ara (staan bij), Mal. *hadap*, Kar. *adap*, Jav. *arĕp*, Gaj. *arap*.

kire (wenkbrauw), Sa'd. *kire*, Tag. *kilai*, Ilk. *kidai*.

mara (zichtbaar), Pang. Ilk. Ibn. *maga* (droog) (?).

ngoera (jong), Mal. *moeda*, Gaj. *moedö*, Soend. *ngora*, Kar. *ngoeda*.

oera (garnaal), Mal. *oedang*, Jav. *oerang*, Gaj. *oedang*, Tontmb. Tag. *oelang*.

ra (voorvoegsel, oorspr. 3e p. mv., als achtervoegsel *-a*), Mal. *-da*, Jav. *sira*, Filipp. t. *sira*, *sila*, *sida*, Mĕnt. *ra*.

raa (bloed, ook *daa*), zie bl. 99.

ra'a (tak), Mal. *dahan*, Niass. *daha*, Mĕnt. *raa*.

raja (binnenste), Mal. *dalam*, Gaj. *dölöm*, Tag. *lalim*; zie ook *dolo* en *lodo* beneden.

rara, *roro* (branden, roosten), Mal. *radang*, Tob. *dadang*, Gaj. *daring*, Niass. *haga*.

roea (twee), Mal. *doea*, Jav. *ro*, Gaj. *roa*, Mĕnt. Niass. *roea*, Bis. *doeha*.

roei (doorn), zie bl. 99.

rokoe (in PmB. *porokoe*, nabij), Mal. Gaj. *dĕkat*, Tag. *dikit*, Bis. *dokot*.

toeroe (liggen), Mal. *tidoer*, Jav. *toeroe*, Tag. *toelog*, Bis. *toeloeg*.

toroe (hoed), Mal. *toedoeng*, Jav. *toeḍoeng*.

woera (schuim), Tob. *goebo* (uit *boego*), *boerak*, Niass. *boechö*, Jav. *oeroeh*, Ibn. *boega'*, Tag. *boela*.

woeri (houtskool), Tag. Bis. Pamp. Mag. *oeling*, Ilk. *oging*, Ibn. *oeging*, Bag. *oering*, Tomb. *woering*.

Voorbeelden van *d* zijn:

daa, syn. met *raa*, zie boven.

---

[1]) Vergelijkende Klankleer van het Niasisch (1e gedeelte), Den Haag, 1922, Stelling 24, 25, 26, 27 en § 9, bl. 35—39.

[2]) C. E. Conant, Notes on the Phonology of the Tirurai Language, J. A. O. S. XXXIII (1913), bl. 155.

donge (hooren), zie bl. 101.

podi (nevens *poi*) „zuur", Tob. *pogos* („arm", oorspr. „bijtend, scherp"), Niass. *wöchi*, Jav. *pĕdĕs*, Mal. *pĕdih*.

doko „gulzig", Mal. *dĕkap*, Sang. *dakoe'*.

dolo en *lodo* „onder water duwen", Mal. *dalam*, enz. (zie boven bij *raja*).

madoeë „doerian", nevens *roei* „doorn", Mal. *doeri*.

B. Bare'e *j* (soms tot *dj* geworden; enkele voorbeelden vertoonen ' of geen klank, vgl. § 23), Mal. *d* (als sluiter *t*), Jav. *r*, Tob. *g* (als sluiter *k*), Mĕnt. *g*, Niass. *ch*, Filipp. t. *l*, *r*, *d* (behalve Iloko, Ibanag, Pangasinan en andere talen van Noord-Luzon, die *g* hebben), Gaj. geen klank. Voorbeelden:

ajo (houtskool), Jav. *arĕng*, Tob. *agong*, Niass. *acho*.

baja (gleuf), Tob. *bagas*, Mĕnt. *baga*, Niass. *bacha*, Gaj. *was*.

eki (zoenen, uit **ajĕki*), Tob. *anggo*, Mĕnt. *sigoek*, Niass. *ago*, O. Jav. *arĕk*, Ibn. *agok*, Tag. *halik*, Bik. *hadok*, Tir. *arek*.

jaja (heet van smaak), Tob. Mĕnt. *laga*, Mal. *lada*, Jav. *lara*, Ibn. *agaga*, Tag. *lala'*.

jale (vlieg, uit *lalai* of *jalaj*), Mal. *lalat* (uit *lalad*), Jav. *lalĕr*, Tob. *lanok* (uit *lanog*), Bontok *lalig*.

koeni (curcuma, uit *koenij*), Mal. *koenjit*, Jav. *koenir*, Tob. *koenik*.

ngaja (soort), O. Jav. *ngaran*, Mĕnt. Ibn. *ngagan*, Tag. *ngalan*.

oele (worm, uit *oelaj*), Mal. *oelat* (uit *oelad*), Tob. *goelok*[2] (uit *goelog*[2], uit *oelogoelog*, door herhaling der *g* vóór de beginlettergreep), Jav. *oelĕr*, Bis. *olod*, Mong. *oelod*, Sang. *oeḷidĕ*.

oene „kern", Minah. t. *oenĕr*, *oenĕd*, Sang. *oenidĕ*, Bis. *onod*, Mag. *oenoed*, Ilk. *oeneg*, Ibn. *oenag*.

pae (rijst te velde, uit *paje*), Mal. *padi*, Jav. *pari*, Tob. *page*, Niass. *fache*, Ilk. *pagai*, Tag. *palai*.

pale (hand, arm, uit *palaj*), Tob. *palak* (uit *palag*), Filipp. t. Mong. *palad*, Minah. t. *palar*, Sang. *paḷedĕ*.

pia (wanneer?), Jav. *pira*, Tob. Mĕnt. Ibn. *piga*, Gaj. *piön*, Bis. *pila*.

poese (navel, uit *poesaj*), Mal. *poesat* (uit *poesad*), Tag. *poesod*, Jav. *poesĕr*, Tob. *poesok*, Mĕnt. *poesooe* (beide uit *poesog*), Sang. *poeidĕ*.

poi (schrijnend), uit *poji*, uit *podi*, zie boven.

soeja (in de hoogte steken, vgl. *soela*), Mal. *soeda*, Tob. Mĕnt. *soega*, Niass. *soecha*, Ibn. *toega*, Tag. Tontmb. *soela*, Tons. *soera*.

soejoe (lepel), Mal. *soedoe*, Jav. *soeroe*, Kar. *djaroek*, Tag. *soro*.

Een twijfelachtig voorbeeld is *engo* (neus), dat kan zijn ontstaan uit *ngeo*, uit *ngioeng*, Mal. *hidoeng*, Jav. *iroeng*, Tob. *igoeng*, Niass. *ichoe*, Ibn. *igoeng*, Gaj. *ioeng*. Zie echter het Wdnbk. en § 10.

Voorbeelden van *dj*, intervocaal uit *j* ontstaan (Par. *j*):

apodjoe (gal), Par. *pojoe*, Tob. *pogoe*, Niass. *awöchoe*, Mĕnt. *lapegoe*, Ibn. *aggoe*, Gaj. *paoe*, Mal. *ĕmpĕdoe*, Jav. *ampĕroe*, Tag. *apdoe*.

koedja (wat?), Par. *koeja*, Kar. *koega*, Tontmb. *koera*, Tag. *koero'*, Tonsw. *tachoela*, Bal. *ngoeda*.

ladja (ver uiteen, ook *laa*, zie ben.), Jav. *arang*, Ibn. Ilk. Pang. *laga*, Tag. Bis. Pamp. *lala* „matten vlechten".

sodjo (mier), Par. *sojo*, Niass. *sichö*, Mĕnt. *sigep*, Ibn. *taggam*, Minah. *sĕrĕm*, Bis. *solom*, Gaj. *sidöm*.

soedjoe (luizenkam), Par. *soejoe*, Niass. *soechoe*, Mĕnt. *soegoeroe*, Ibn. *toegoed*, Ilk. *soegoed*, Bik. *soeroed*, Bis. *soelod*, Tomb. *soeroer*.

Dj vertoonen ook:

djaja (weg), Mal. Ngadj. *djalan*, Filipp. t. *dalan*, *ralan*.

djaoe (naaien), Mal. *djaroem*, Boeg. *djaroeng*, Bal. *djaoem*, Jav. *dom*.

tadja (scherp), Mal. *tadjam*, Jav. *tadjĕm*, Niass. *tarö*, Gaj. *tödjöm*, Tag. *talim*, Ilk. *tadem*, Ibn. *taram*.

Afwezigheid van den typischen klank komt voor in *-a* (bez. voorn.w.) naast *ra-* (pron. pers. pref.), zie boven, en in *laa*, syn. met *ladja*, zie boven.

In *soela* „gestoken door een splinter", nevens *soeja*, zie boven, en in *djila* „tong", Mal. *lidah*, Bis. Sang. *dila*, treedt *l* op.

Voorbeelden van hamzah zijn:

(*toe*)*a'i* (jongere broeder, zuster), Mal. *adik*, O. Jav. *ari*, Jav. *raji*, Kar. *agi*, Mĕnt. *bagi*, Niass. *achi*, Ilk. *oeagi*, Gaj. *nggi*, Tag. *ali*, Sang. *toeari*.

wa'a „geheel", O. Jav. *wwara*, Tag. *wala'*, Mad. *baḍa*, Mal. *ada*.

si'a „hij, zij", uit *sira* (zie § 221), O. Jav. *sira*, Tob. *nasida*, Tag. *sila*.

In *towoegi* „de zwarte", waarin *woegi* id. is met *woeri* (zie boven), treedt *g* op. Zie § 27, bl. 69 v. Hetzelfde woord is waarschijnlijk *boegisi* „ichthyosis, schubziekte", eig. „beteekend", daar deze ziekte allerlei figuren op de huid maakt. Houtskool (*woeri*) is het oude teekenmateriaal, vgl. Nap. Mor. *boeri* „schrijven", Sang. *bohe'* „schrift, teekening" en *boheng* „smeedkolen" [1]).

Ook de klanken der R-L-D-wet hebben zich in 't B. blijkbaar ontwikkeld uit eene *r*, van meer palataal karakter dan de *r* die de grondklank der R-G-H-wet moet geweest zijn. Waar in de huidige taal zoowel de *r* der R-G-H-wet als die der R-L-D-wet door *r* wordt vertegenwoordigd, zijn beide soorten *r* geworden tot de eenige *r* die het B. thans bezit en die door hare nauwe verwantschap met *d* blijkt van supradentalen aard te zijn. Uit de *r* heeft zich *l* ontwikkeld, zooals in de Filippijnsche talen, uit de *l* is *j* geworden, zooals nog te zien is in *soela* en *soeja*, en de *j* heeft zich tot *dj* gevormd. Zie § 38, bl. 81.

De *l* komt verder nog als R-L-D-klank voor in de prefixen die in § 164 zijn besproken: *bala-*, *bai-* (uit *baji-*), *boro-*, *mala-*, *mai-* (uit *maji-*), *maja-*, *mara-*, *pala-*, *para-*, *tala-*, *tara-*, enz. enz., en wel nevens *r* en *j*. Daar het element *ra*, *la*, *ja*, *ri*, *li*, *ji*, enz. dat deze voorvoegsels gemeen hebben, zonder twijfel als oud te beschouwen is, kan men de *l*-voorbeelden zien als vormende den overgang tusschen de afdeelingen A en B, in welke de klankwet boven is gesplitst geworden.

---

[1]) In het Proefschrift van Dr. Brandes („Bijdrage tot de Vergelijkende Klankleer enz.") zijn op bl. 50 de equivalenten van dit woord te zamen genomen met die van Jav. *arĕng* enz. (zie bl. 105), die wel syn. zijn met B. *woeri*, maar niet identiek.

HOOFDSTUK II.

WOORDAFLEIDING.

§ 48. De woorden die naar de regels der huidige taal niet tot eenvoudiger vorm kunnen teruggebracht worden, zijn te beschouwen als stamwoorden of grondwoorden.

Deze grondwoorden zijn niet altoos in de taal van heden gangbare woorden; er zijn een aantal woorden die in den eenvoudigsten vorm waarin ze thans voorkomen, toch nog zeer duidelijk een afleidingselement bevatten, bv. een voor-, in- of achtervoegsel, dat geheel met het grondwoord is samengegroeid, zoodat dit laatste moet gezocht worden in de verwante talen, of moet gevonden worden door duidelijke aanwijzing der afleiding. Het woord *pokaoe* „uitzenden, bevelen" vertoont zich als een grondw. *kaoe* met voorv. *po-*; dat deze afleiding juist is, kan niet uit het B. worden bewezen, want daar is geen kortere vorm dan *pokaoe*, maar het Jav. heeft *kon* (uit *kaoen*) „bevelen" en het Sa'd. *kaoenan* „slaaf", d.i. „die bevolen wordt". Maar *pasa'a* „op den schouder dragen" valt niet in *pa* en *sa'a* te ontleden, want de verwante talen hebben denzelfden vorm, bv. Min. t. *pasa'an*, Mor. t. *po'aha*, Mak. *pisăng*, Kar. *pĕrsan*; intusschen maken deze vormen 't toch wel waarschijnlijk dat de beginlettergreep een voorvoegsel is.

§ 49. De grondwoorden gaan weder terug op wortels, die in 't B. maar zelden als gangbare woorden voorkomen. Het ligt dus buiten het bestek eener beschrijving der hedendaagsche taal, om over wortelwoorden en wortels uit te weiden. Het komt mij echter wenschelijk voor om [bij wijze van voorbeeld] van eenige reeksen van woorden, die blijkens hunne beteekenis dicht bij elkander staan, het element dat zij gemeenschappelijk hebben, aan te wijzen en den aldus gevonden wortel in de verwante talen op te geven, om zoo een aantal woorden te kunnen groepeeren en het inzicht in hunne beteekenis te verduidelijken [1]).

[1. *wajo* „schim, schaduw, spiegelbeeld, levensgeest, schitteren, blinken", *bajo*, id. (in pr. t.) en „rondzwerven", *baja*, *bajangi* „rondzwerven", *limbajo* „schim, schaduw, spiegelbeeld", *lambojo* „het booze innerlijk v. e. heks of heksenmeester, dat in de gedaante van een dier op zijn prooi uitgaat", *lajo* „zwerven", *ilajo* (pr. t.) „oog", *adjo* „geregeld heen en weer gaan tusschen twee

---

[1]) Hetgeen hier volgt is in hoofdzaak ontleend aan oude handschriften, doch aangevuld en verbeterd met behulp van het Woordenboek.]

plaatsen", *jadjo*, n. v. e. vogel, *rajo* „een tooverkrachtig voorwerp in de rondte zwaaien", *ngkaja* „schaduw, schim, fluks, vluchtig, zich bewegen, zich vertoonen", *nggajo*² (PmB.) „schim, schaduw", *kadjo*² „zich lang en spichtig voordoen", wellicht ook *doëa* „op één plek blijven zweven", *toja* (pr. t.) „zwaaien, zweven, schommelen", *mboa* „geest", *kalamboangi, kalimboangi*, id., *lamoa* „goddelijk wezen, geest, innerlijk bewustzijn", *woa*, in *jale woa* „groene glansvlieg (lijkenbezoeker, wordt gedacht uit de Onderwereld te komen)" en *mewoa* „duizelig"; wortel *jang* enz. „in heen en weer gaande beweging, onvast, onbestendig, zwevend, rondwarend, schemerig" [1]).

2. *ili* (Mal. *ilir*) „stroomen, stroomaf gaan", *oele* (Mal. *oelar*, Tontmb. *oela'*, enz.) „slang", *oejoe* (Mal. *oeloer*) „neerlaten", *aloe, ajoe* (pr. t.) „stroomen" (Mal. *aloer*), *saloe* „rivier, watergang" en *sajoe* „goot" (Mal. *saloer*), *djojo* (Mal. *djalar*) „kruipen", *djololo* „voortglijden of -schuiven, kruipen", *djilili* „kalm en vlug door het water snijden" (v. e. vaartuig), *lolo* „puntig", *jojo* „spits uiteinde, uitlooper", *njolo* „langgerekt", *lodjo* „langgerekt, lang en smal", *tolodo, kolodo* „worm", *dede* (Jav. Mal. *djedjer*) „rij", *ede* „op een rij staan", *djidji, djidjiri* (Mak. *djidjiri'*) „in orde opstellen", wellicht ook *tojoe* (Mal. *tĕloer* enz.) „ei, testikel", *sólogi* „stroom v. h. water", *sólodi* „snel voortschieten", *loeloe* „volgen" (vgl. Jav. *doeloer*, Tontmb. *oeloer* en B. *joenoe* „makker, gezel", *doedoe* „geregeld, aldoor; vervolgen", doch *joe'oe* „zacht, buigzaam"), *dii* „rekken, in de lengte strekken", *dindi* „strak trekken, spannen" (vgl. echter *rii* „rukken"), *oeëloe* „speeksel", vgl. *iloe* (Mal. *lioer*, Mak. *iloro'*) „begeerte opwekken", *elo* (Ibn. Bis. *iloeg*) „begeerte"; wortels *lar, lĕr, lir, loer, ler, lor* en *djar, djĕr*, enz. „zich in de lengte uitstrekken, uitgebreidheid in de ruimte" [2]).

3. *tangka* (Mal. *tangkap*) „vastgrijpen", *soko* (Mal. *tjĕkap*) „pakken, grijpen, omvatten", *haka, hangka* „wegkapen, wegnemen", *raka* „zich vergrijpen aan een vrouw", *kongka* „kiekendief" (waarbij weer *ongka* „op een hoog punt gaan staan, bv. om den omtrek te overzien"), *kongko* „in de volle hand vatten, omvatten" [3]), *rangga* (Mal. *rangkap*) „met de volle hand grijpen", *angga* „spook, geest, grijpen met klauwen of gekromde vingers", *ganggo* (vgl. Mal. *gĕnggam*) „met de volle hand grijpen, in iets grijpen" (hierbij *ganggajo*, uit **gajanggo*, „naar iets grijpen"), *gonggo* (vgl. Mal. *gĕnggam*) „met de hand grijpen", *gangga* „havenen, toetakelen, met de vingers grijpen", *gongga* „halssnoer" (Tog. *gongga*, Amp. *gonggangi* bet. „perk sagoboomen", oorspr. wel de heining die ze omvat, maar evenals ons „perk" en „tuin" op het omheinde stuk overgegaan), *kolongga* „cylindervormige mand", *kakoe* „met de volle hand grijpen", *kako* „vlug met de handen", *kingki* (Nap. id. „vasthouden") „ophanden, nabij", wellicht ook *tego* „om iets heen sluiten" (vgl. *mantegomaka* „vast aanhalen, vastsnoeren"), *sangke* „in de vlucht grijpen", *sangki* „een dier bij den poot grijpen (om het te vangen)", en *kama* „krabben" (vgl. Tag. *kamaj*, Tontmb.

---

[1]) Hazeu, Bijdrage tot de kennis van het Javaansche Tooneel, p. 20 v.

[2]) Vreede, Over de Wortelwoorden in de Javaansche Taal, bl. 7 vv.; Hazeu, bl. 22.

[3]) *Kangka* „krabben", dat in het Wdnbk. met *kongko, kongka*, enz. in verband wordt gebracht, is eerder samen te brengen met Minah. *kaskas, ka'kas*.

kama „hand", B. *karama*, Boeg. *karameng*, „vinger", B. *kalama* „handvat v. e. zwaard"); wortel *kap, kĕp, kam, kĕm, gam, gĕm*, enz. „grijpen, pakken, omsluiten, enz." [1]). Verwant hiermee is de wortel *kong, koeng*, enz. die de beteekenis heeft van „rondom sluitend, boogs- of kringsgewijze open", bv. Mal. *lengkong* „wat iets omringt", *kongkong* „om den hals hangend", Jav. *lengkong* „kronkelen", *likoeng* „met een bocht loopen", *tĕkoeng* „gebogen houding", *tikoeng* „bocht", Sang. *lekong* „ombuigen", *lokong* „in de rondte buigen, een enkelvoudige kring of winding, bv. een hoepel", *lakoeng* „een meervoudige id., zooals een spiraal, een opgerold touw", enz., B. *jokoe* (vgl. Mal. *lĕngkoeng*) „schelparmband", *leko* (Sg. *lekong*) „bocht, kromming", ook „lang en slank", in 't Amp. „smal van middel, met ingebogen rug en zijden", *liko* „draaien, in een kring winden", *pingkoe* „schuitvormig opgevouwen blad", *pikoe* „in lussen opwinden of opvouwen", *lengkoe* „kromming, kronkeling", *dingkoe* (Tog.) „krom", *wongkoe* „ombuigen, naar binnen buigen", *doenggoe* „krom, gebogen", *donggoe* „zich krommen", *langke* (Mor. *langke, langko*) „enkelring", vermoedelijk ook *lengko* „bewegen" (*lengko mpada* of *leko mpada* „de hoek v. h. veld"), *engko* „eigenaardigheid" (oorspr. „beweging, eigenaardige beweging"), *inggoe*, in *masala inggoe* „in verkeerde stemming of houding verkeeren" (vgl. *engko*), *enggo* „bewegen, verschuiven, zwaaien", *renggo* „op zij springen", *dinggo* „niet recht, slingerend", *tengko* „krom, verdraaid", *denggo* „krom, gebogen" (vgl. echter *dinggaoe, tingkaoe*, id.), *sengko*, id., *dinggoe* „wiedschoffel", *djengkoe* „hobbelend, op en neer gaand" (vgl. echter *nggitoe* „met draaien, zwaaien, omhalen zich bewegend", *nggikoe* „waggelend, op en neer gaand", *nggoeki* „waggelend", enz.), *teko* „strik voor vogels", *likoe* „kolk, waterkom", *iko* „roeren" (vgl. echter *hiko* „schudden" en Mong. *kaoeg*), *bengko* „hoektand, slagtand", *joko* (Leb. *melĕka*) „vliegen" (vgl. de afleiding *mokajoko* „dwalen, zwerven", v. d. oogen), *loko* (?) „kokosdop, met de opening nr. beneden op den grond gelegd en met een touw a. d. hand gehouden, waarop meisjes loopen, stelt (waarop jongens loopen)", *banggo* „bolrond, kogelrond", *boeroekoe* „krom", *ligo* „met de oogen zoeken, nu hierheen dan daarheen kijken", *gigo* „ronddraaien", *igo* „de oogen laten rondgaan", *li'o* (?) „gluren, uit nieuwsgierigheid toekijken", *loeka* „ombuigen, omvouwen". Een deel van deze woorden kan echter ook van verwante wortels zijn, want naast *koeng* enz. staan *koe, koek, koel, koet, koes, kak*, enz., die de verwante beteekenissen van „gebogen, gebukt, gebocheld, scheef, gezwollen, uitpuilend, knobbel, heuvel" enz. hebben, bv. Mal. *boekoe, boengkoek, bengkok, benggol, bonggol, benggil, bakoel, boengkoes, bĕngkak, bangkit, koekoet*, enz. enz., B. *boekoe* „knobbel, bultig uitsteeksel", *woekoe* „been, bot, pit, dikte, verhevenheid, knobbel", *boengkoe* „bult, bochel, verheffing, pit, berg, enz." (vgl. Mal. *bonggol*, Loin. *boengkoet*), *pongkoe* „heuvel", *tongkoe* (vgl. Sang. *tĕngkoehĕ*, Jav. *tĕnggĕr*), id., *tongkoelo* „knobbel op den kop van hoenders",

[1]) Vreede, Over de Wortelwoorden in de Javaansche Taal, bl. 12, De Oorspronkelijke en Figuurlijke Beteekenissen der Javaansche Woorden, bl. 12, 18; Brandstetter, Wurzel und Wort in den Indonesischen Sprachen.

bonggo „gebukt, krom", *bongko*, in Amp. *malibongko* „krom, gebogen", *poengkoe* „in elkaar gedrongen, opgetrokken, lam, enz.", *boengkoesi* (Mal. *boengkoes*) „pakje; dik, rond" (hierbij weer *woengkoe* „uitrusting v. e. doode"), *roekoe* „gebogen, neergeslagen, zich ineentrekken, enz." en *roengkoe* „onwel, ongesteld, lusteloos" (vgl. Mal. *roengkoeh*, Bal. *oengkoeh*, Boeg. *roekoe'*), *oengkoeli* „kouwelijk, waterschuw", *onggo* „gebogen, gebocheld" en „een bizonder groote bos rijst; een heele boel ineens tegelijk genomen" (dit laatste ook *ronggo*), *ongko* „scheef, gebogen, ineengedoken", *rogo*, *aga* „gebukt", *ogo*, *oga* „gebukt, gebogen, ineengedoken", *pogo*, id., *bangka* (Mal. *bĕngkak*) „uitzetten, opzwellen, aan de oppervlakte drijven", *wongga* „zwellen, groeien, in omvang toenemen", *wanggo* „gezwollen", *wongko* „opgeheven, er bovenop, verheugd", *woke*, *weke* „opzwellen, uitzetten", *bongki* (Mal. *bĕngkil*) „opeenhooping van bloed", e. a.

Daar het B. alle eindconsonanten heeft verloren, is het in de meeste gevallen niet mogelijk den wortel van een woord met zekerheid aan te wijzen. In het Woordenboek is in den regel bij ieder artikelwoord opgegeven welke woorden er naar vorm en beteekenis mee kunnen worden vergeleken en dus met voldoende waarschijnlijkheid als hetzelfde wortelelement bevattende kunnen worden aangemerkt (om niet te uitvoerig te worden is bij groote groepen van woorden niet op elk der betrokken artikelwoorden de geheele reeks opgesomd, maar door „enz." verwezen naar de verdere verwanten, die dan elders te vinden zijn).]

§ 50. De woordafleiding geschiedt: 1) door woordherhaling of door reduplicatie; 2) door samenstelling (wel onderscheiden van afleiding, maar in den grond hetzelfde verschijnsel); 3) door aanhechting van vóór-, in- en achtervoegsels. Deze vormingen komen ook gecombineerd voor, bv. 1) en 3) in *melindja-lindja* „aan 't loopen zijn", 1) en 2) in *mampotaoetengo* „voor den gek houden", 1), 2) en 3) in *moajoe-ajoengkoro* „aldoor sierlijke lichaamsbewegingen maken", *wali-wali-ngkangoera* „aldoor jonger wordende".

WOORDHERHALING EN REDUPLICATIE.

§ 51. Deze beide verschijnselen vallen in 't B. geheel te zamen. Woordherhaling is de volledige herhaling van een tweelettergrepig woord of van twee syllaben van een drie- of meerlettergrepig woord, want meer dan twee lettergrepen worden nooit herhaald. Voor den klemtoon maakt het herhaalde deel te zamen met het grondwoord één geheel uit; de hoofdtoon van het herhaalde woord rust dus op de voorlaatste lettergreep der geheele uitdrukking, doch het eerste lid der herhaling heeft een lichten bijklemtoon op de plaats waar het dien buiten herhaling zou hebben, dus op de voorlaatste lettergreep. In woordherhalingen als *ole-ole* „kijk eens", *kira-kira* „list" valt dus de hoofdtoon op de voorlaatste lettergreep der geheele uitdrukking, op de tweede syllaben *o* en *ki*, alsof de woorden vierlettergrepig waren. De beginsyllaben *o* en *ki* hebben een zwakken bijtoon.

Tot de eigenlijke woordherhaling behoort niet de herhaling van één twee of meer opeenvolgende woorden die met elkaar een gesloten uitdrukking vormen, om uit te drukken dat iets zich telkens herhaalt, al is dit verschijnsel met de woordherhaling nauw verwant, waarom het ook beneden nog besproken wordt. In *sangkani-ngkani* „te zamen" heeft de lettergreep *sa* een lichten bijtoon, maar de hoofdtoon valt op de tweede syllabe *ngka*. Maar de uitdrukking *sangkani sangkani* „nu en dan" bestaat uit twee woorden, die al naar de gezindheid van den spreker in één adem worden uitgesproken (waarbij dan de stem opgaat tot aan het tweede *ngka*, behoudens een lichten klemtoon op het eerste *ngka*) of zelfstandig geaccentueerd worden. Hier gelden dus de wetten van het rede-accent. Hetzelfde geldt voor herhalingen als *mepanagoentoe kono, mepanagoentoe kono* „telkens als hij schiet is het raak", *dja da sowa paoenja mogele, dja da sowa paoenja mogele* „telkens als zij gaat spreken lacht zij".

Reduplicatie is de herhaling der beginlettergreep van een grondwoord. Dikwijls wordt daarbij als grondwoord beschouwd, wat geen eigenlijk grondwoord is. Daar de reduplicatie, in 't algemeen gesproken, voorkomt bij woorden van meer dan twee lettergrepen, en zulke woorden vaak geen grondwoorden zijn, zijn het dikwijls voorvoegsels of voorgevoegde woorddeelen die geredupliceerd worden, 't geen bewijst dat de taal ze als onscheidbare bestanddeelen van het woord beschouwt. Van achtervoegsels, althans voor zoover ze nog als zoodanig gevoeld worden, geldt dit echter niet.

In het B. is woordherhaling regel, reduplicatie uitzondering. Dit wil niet zeggen dat de reduplicatie niet veel voorkomt, maar wel dat zij alleen wordt aangewend waar de woordherhaling niet kan toegepast worden, omdat men met een woord van drie of meer lettergrepen te doen heeft. Zulk een woord te herhalen zou het taalrythme storen, daarom laat men het bij reduplicatie blijven. Deze toont daardoor duidelijk haar karakter van vereenvoudigde woordherhaling. Zoo wordt bv. *banoea* „huis" tot *babanoea*; *doeanga* „vaartuig" tot *doedoeanga*; *pokaoe* „bevelen" en *pasa'a* „op den schouder dragen" (§ 48) worden geredupliceerd *popokaoe, papasa'a*, omdat men geen grondwoorden *kaoe, sa'a* daarin aanwezig voelt. De vorm *mampewoloka* „nadenken" heeft tot grw. *wolo*, dat men niet meer herkent, omdat de beteekenis overdrachtelijk is geworden (*wolo* is id. met *bolo* „gat", *mampewoloka* is eig. „er een gat voor zoeken, kijken of men er ook een gat in ziet"). Men beschouwt *woloka*, dat het achtervoegsel *-ka* heeft, als drielettergrepig grondwoord, dat men dus niet herhaalt tot *mampewolo-woloka*, maar redupliceert tot *mampepewoloka*. *Maliogoe* „rond" wordt geredupliceerd tot *maliliogoe* „min of meer rond", hoewel het grw. *ogoe* is, een zelfst. n.w. dat in 't algemeen een massief voorwerp aanduidt.

In de dialecten der To Ampana en To Poe'oe mBoto wordt de reduplicatie ook toegepast, waar het gewone B. de woordherhaling gebruikt. Men zegt in Ampana en Poe'oe mBoto *melilindja*, voor *melindja-lindja* „aan 't loopen zijn", *matatao* „tamelijk goed", van *matao* „goed", *mowowose* „aldoor roeien", van

mowose „roeien", *natoetoe'oeri* „hij keek er aldoor naar", *kalolopoe* „aldoor bedriegende". Ook de woordherhaling komt in deze dialecten voor, maar belangrijk minder dan in het gewone B.

Over den vorm der herhaalde en der gerodupliceerde woorden valt weinig te zeggen. De aanduiding der beide lettergrepen die herhaald worden zal verder geschieden door ² achter het te herhalen gedeelte (zie § 1); waar geschreven wordt *saeo*² is dus uit te spreken *saeo-eo* „op denzelfden dag"; de herhaling *saeo saeo* „iederen dag" wordt niet anders dan voluit geschreven. Is van het te herhalen woorddeel de beginner geprenasaleerd, dan late men in het tweede lid die prenasaleering niet weg; men spreke dus *kangkido*², *mombole*² uit als *kangkido-ngkido* „schitterend", *mombole-mbole* „op den rug liggen" en scheppe geen wan-vormen als *kangkido-kido* of *mombole-bole*. Het verbindingsstreepje tusschen de beide leden van een herhaalden vorm, dat voor de duidelijkheid wordt geplaatst, worde niet opgevat als een teeken dat de woorddeelen aan weerszijden in de uitspraak gescheiden zijn. Integendeel, ze vormen eene accent-eenheid, zooals reeds boven is gezegd.

Wanneer een grondwoord dat met een klinker begint een voorvoegsel heeft en tusschen dat voorvoegsel en het grondwoord eene hamzah wordt uitgesproken, dan wordt ook hamzah gehoord tusschen de beide leden van het herhaalde woord. Zoo wordt dus *me'onto* „ophouden" tot *me'onto'onto* (geschreven *me'onto*² of *me'onto-onto*); *meosa* „uitrusten" wordt *meosaosa* (*meosa*² of *meosa-osa*); ook als zulke woordherhalingen geen voorvoegsel hebben, staat hamzah tusschen de leden der herhaling, bv. *ai'ainja* „op zijn hevigst", vgl. *ma'ai* „erg", *ma'ai'ai* „nogal erg".

Wordt een woord dat met een klinker begint en met denzelfden klinker eindigt, herhaald, dan komen dus in den herhaalden vorm twee gelijke klinkers naast elkaar. Deze worden niet samengetrokken, maar vormen een gerekten klank van twee lettergrepen. Zoo is dus *koeëpe*² = *koeëpeepe* „me dunkt", *kaoemboe*² = *kaoemboeoemboe* „wippende".

Over den bizonderen vorm der woordherhaling in het dialect van Pebato, die toenadering tot de reduplicatie vertoont, zie men § 20, bl. 56. Een To Pebato spreekt dus *madago*², *mobangke*², *kalopoe*² uit als *madaidago* „tamelijk goed", *mobaibangke* „zich aanstellen", *kaloilopoe* „bedriegelijk". Wanneer de eerste der twee herhaalde lettergrepen *i* is, wordt deze onvolledige woordherhaling echter niet toegepast; ook niet wanneer twee lettergrepen herhaald worden die elk uite en enkelen klinker bestaan. *Melindja*² en *saeo*² klinken dus niet als *meliilindja*, *saeieo*. Bestaat alleen de eerste der twee lettergrepen uit een klinker, dan hoort men in Pebato zoowel de volledige als de onvolledige herhaling, dus zoowel *koeëiepe*, *kaoeioemboe* als *koeëpeepe*, *kaoemboeoemboe*.

§ 52. De beteekenis der woordherhaling (reduplicatie) verschilt vooral naar den aard der woordsoort op welke zij wordt toegepast.

1. Bij werkwoordsvormen, zoowel finiete vormen als deelwoorden, beduiden woordherhaling of reduplicatie de herhaling, het veelvuldige of het

voortduren der handeling welke het grw. aanduidt. Voorbeelden: *re'e ngGasi mobale*^{2} *pai Kando* „er was eens een Spookaap, die in vriendschap leefde met een Reiger"; *se'imo i ngGasi monangoe*^{2}*, mampepepali da kare'enja* „daar zwom nu de Spookaap rond, aldoor zoekende waar hij zou blijven"; *mapoeroe rajanja mangkita*^{2} *toea'inja, djo madoesoe* „het ging hem aan 't hart aldoor zijn broertje te zien, dat maar mager bleef"; *motoenda*^{2} *Ta Datoe pai nDo i Datoe ri rapoe, mokalemo tanta'inja* „T. D. en nDo i D. bleven zitten bij den haard, hunne zitdeelen schoten wortels"; *bemba moikoe, ndaloë*^{2} *mpotambego* „een gescheiden vrouw met een staart, die maar opgehangen blijft als een korf" [1]); *mawowemo rajakoe maloeloe*^{2} *siko* „het verveelt me je aldoor achterna te loopen"; *motoeroe*^{2} *ri langka ngkajore*^{2}*nja* „aldoor maar liggen op de bank waarop hij doorgaans slaapt"; *wajaoe pesoea*^{2} *noe langkai toe'a pai pesoewoe*^{2}*nja, anoe mantima*^{2} *wawoe* „het hol waar de oude man, die telkens het varkensvleesch wegnam, geregeld in- en uitging"; *toetoemangi ananggodi, dakobati* „het kind schreit aldoor, leg het in de wieg"; *dja nasakoe*^{2} *ngkabongo soka, bara laoe masapi* „hij stak aldoor zoo maar met zijn speer in den drijvenden boomstam, in de hoop dat er een paling aan zat"; *toewoe*^{2} *koerintji* „telkens als er een blad uitsproot, heb ik het afgescheurd".

2. Bij sommige w.w. zijn herhaling of reduplicatie zeer gewoon, omdat de beteekenis dit meebrengt, zooals w.w. die op zich zelf duratieve beteekenis hebben: wachten, blijven, zwijgen, nadenken, winden, draaien, beproeven; de beteekenis is hier ook duratief of herhalend. Voorbeelden: *masae napalantoe*^{2}*, be djela* „lang heeft hij op hem gewacht, maar hij kwam niet"; *mopea*^{2} *ngkabongo* „aldoor voor niets wachten"; *mampepelawisi da katasa mpae* „blijven wachten op het rijp zijn der rijst"; *moawe*^{2}*, mosori*^{2} „aan de zijde blijven van iemd. of iets, ter zijde staan"; *maama*^{2}*si* „betasten, tasten naar"; *bemo ma'i ri lipoe si'a, dja meari*^{2} „hij komt niet meer in 't dorp, hij blijft maar (op den akker)"; *dja mondjii*^{2} „maar blijven zwijgen"; *manawa*^{2} *katoewoenja* „over zijn leven nadenken"; *teliko*^{2} *paoenja* „zijne redeneering is ingewikkeld, verdraaid"; *tepikoe*^{2} *laoero* „de rotan ligt in kringen gewonden"; *koepepeboetoeka mosomba, ngojoe bere'e* „ik heb beproefd te zeilen, maar er was geen wind"; *moadjo*^{2} „geregeld heen en weer gaan tusschen twee plaatsen"; *mobaloe*^{2} „verkoopen, handel drijven".

Dat wederkeerige w.w. geneigd zijn het grw. te herhalen of te redupliceeren, ligt voor de hand. Voorbeelden: *mombekei*^{2} „elkander gedurig plagen", *mombebolo*^{2}*si* „elkander telkens afwisselen", *mombemberata* of *momberata*^{2} „elkaar telkens ontmoeten", *mombepapaiso* „gedurig met elkaar twisten", *mombepepepali* „elkaar voortdurend zoeken", *mombelioe*^{2}*naka* „elkaar telkens voorbijgaan". Vormen als *Lage mombelage*^{2} „Lage tegen Lage" (de stam Lage tegen zich zelf verdeeld) worden behandeld in § 53.

[1]) Aardigheid op eene vrouw die van haren man af is, maar wier echtscheidingsproces nog niet ten einde is. Zij is dus „nog niet afgesneden" (*bare'epa ndatompo*); deze negatieve uitdrukking wordt positief omgezet tot *moikoe* „zij heeft een staart". De woorden „zij blijft maar opgehangen" willen zeggen: „zij blijft in onzekeren toestand".

3. Woordherhaling en reduplicatie kunnen ook de beteekenis van het grw. verkleinen of verzwakken: *naroentjoepaka lai tana, djamo paja'anja mesoewoe*^{2} „hij stampte hem in den grond, slechts zijne voetzolen kwamen er nog zoo'n beetje uit"; *dja rengko masae koeole*^{2} „'t is een oud boeltje, naar ik meen te zien"; *mowoeti*^{2}*mo siko* „je bent een beetje aan 't schertsen"; *mompaoe*^{2}*mo taoe madjoe'a* „de zieke begint al wat te praten"; *melindja*^{2}*mo anoe poengkoe owi* „hij die vroeger lam was, loopt al zoowat"; *mogele*^{2}*mo ongaakoe* „mijn kindje lacht al een beetje"; *bara ndiinoe*^{2} *baroe?* „drinkt U een slokje palmwijn?"; *mongajoe*^{2}*mo ananggodi, polega*^{2}*nja setoe* „de kinderen zingen een beetje, dat is zoo'n spelletje van hen"; *mowose i Kede pai dja katepowose*^{2}*nja* „het ventje roeit, maar 't is niet meer dan dat hij zoowat aan 't roeien is". Het aanwenden van woordherhaling of reduplicatie hangt hier ook veel van de gewoonte van den spreker af, zooals dat ten onzent is met het gebruik van verkleinwoorden.

Tot deze categorie behooren ook de van substantieven en adjectieven afgeleide deelwoorden die beteekenen: spelenderwijze of nadoenderwijze verrichten wat het grw. aanduidt, bv. *moboeta*^{2} „de oogen sluiten, doen alsof men blind is"; *mogagaranggo, monggasi*^{2}*, monggaroe*^{2}*, moboti*^{2}*, mobabaoela, mowawalesoe* „doen als een krokodil, een spookaap, een kat, een aap, een buffel, een muis; krokodilletje, spookaapje, enz. spelen"; *mokakabosenja* „den heer uithangen, doen als een *kabosenja* (hoofd, iemd. van goeden stand)"; *momokole* „zich als vorst (*mokole*) gedragen, zonder het te zijn". Zie ook § 64, No. 7. Van een aardvrucht, die op een gewapend man lijkt, wordt gezegd in een verhaal: *oewi dja mowo'o*^{2}*, mole'e*^{2}*, mo'a'awaa, motatakie, modada*^{2}*, mokompo*^{2}*, mopa'a*^{2}*, mowiti*^{2}*, mokakarama, mokanta*^{2}*, motatawala* „de aardvrucht heeft als 't ware een hoofd, een hals, schouders, armen, eene borst, een onderlijf, dijen, beenen, teenen, een schild en eene lans". Ook *mampomata*^{2} „als 't ware in 't oog hebben", d. w. z. „hopen op" kan tot deze soort van herhalingen gebracht worden.

4. Eene beteekenis die aan de bovengenoemde grenst, is die van „pogen, trachten te verrichten wat 't grw. aanduidt": *napone*^{2} *i ngKolopoea lokanja, be sawi* „de Schildpad trachtte bij zijne pisangs te klimmen, maar hij kwam niet zoo hoog"; *nawoetoe*^{2} *penainja, be ma'i* „hij trachtte zijn zwaard te trekken, maar het ging er niet uit"; *nadjonga*^{2}*wi ajoeta ri topo, bare'e nale'o* „hij trachtte naar het brandhout op de rookvliering te reiken, maar het gelukte hem niet"; *pelindjakoe noepepetoemboe, bare'e montjo* „je tracht mijn loop na te doen, maar het lijkt niet"; *da koepepelamba njara setoe* „ik zal eens trachten dat paard te berijden".

5. Een werkwoordsvorm die voorafgegaan wordt door eene ontkenning, wordt zeer dikwijls herhaald of geredupliceerd. In onze vertaling kan dit worden weergegeven met eene versterking der ontkenning, terwijl het B. het grw. versterkt. Voorbeelden: *ne'e mompaoe*^{2} „spreek in 't geheel niet"; *bare'e naseko*^{2} *jakoe* „hij heeft mij in 't geheel niet aangesproken"; *bare'emo nakita*^{2} *meole* „hij kan volstrekt niet meer zien als hij kijkt"; *ma'aimo taoe madjoe'a, bare'emo mangkoni*^{2} „de zieke is al erg, hij eet niets meer"; *ne'e noeto'o*^{2}*ka*

joenoe „vertel het vooral niet aan anderen"; *bare'e koewoetoe*² *penaikoe* „ik heb volstrekt niet mijn zwaard getrokken"; *bare'e moojo*² *oedja* „de regenbuien hebben heelemaal geen tusschenpoozen"; *bare'e naowe*² *memeke* „hij houdt in 't geheel niet op met hoesten". Niet altoos behoeft in onze vertaling het ontkenningswoord vóór een herhaalden of geredupliceerden vorm in versterkten vorm te worden weergegeven; het verschijnsel is zoo veelvuldig, dat het vaak weinig kracht van uitdrukking meer heeft.

6. Een vaste vorming is de herhaalde w.w.stam met het voorvoegsel *ka-*. Hierbij komt de reduplicatie weinig voor, behalve dan bij de To Poe'oe mBoto en bij de To Pebato de aan hun dialect eigene (bl. 111 v.). De beteekenis dezer vormen is: onverschillig weg, zonder nadenken of maat houden, er maar op los doende wat het grw. uitdrukt. Een geredupliceerde vorm zou de stemming waarin deze vormen worden gebruikt niet voldoende weergeven, daar ze eene nadrukkelijke beteekenis hebben. Ze worden dan ook zelden anders dan van tweelettergrepige w.w.stammen gebruikt, en waar geen fonetische bezwaren zijn, wordt veelal de intensieve vorm gebruikt. Bij de behandeling van het prefix *ka-* worden deze vormen besproken met 't oog op 't voorvoegsel (§ 107); hier volgen slechts eenige voorbeelden, genoemd ter wille der woordherhaling: *kalindja*² *ri soeara ntaoe* „aldoor maar vóór de menschen langs loopend"; *kangkanjo*² „dooreenwarrelende, krioelende"; *kalodoe*² *oeë ri ra mbojo* „het water klotst er maar op los in den bamboekoker"; *karoengka*² *topi inodo* „de sarong van geklopte boomschors kraakt er maar op los"; *kantjiroe*² *toemangi* „aldoor snikken van 't huilen"; *kapee*² *daanja* „zijn bloed druppelt maar voortdurend neer"; *ne'e kambombe*² *melindja* „niet zoo dreunen als je loopt"; *ne'e kambamba*², *ne'e kalopoe*² (P. *kambaimbamba*, *kaloilopoe*, PmB. *kambambamba*, *kalolopoe*) „niet zoo liegen en bedriegen". Van een drielettergrepig grw., met reduplicatie: *kangkoengkoengisi*, bij *mekoengisi*, *mekoekoengisi* „de tanden ontblooten".

Deze vormen komen ook zonder *ka-* voor; ze zijn dan gewoonlijk samengesteld met een bepalend nomen verbale, in geprenasaleerden vorm, bv. *taoe reko*² *mporaego* (voor *kareko*²) „de menschen zijn luidkeels aan den reizang", *taoe reso*² *mpolida* „de menschen zijn druk bezig aan de sawahs" (zie bl. 120). Eveneens van transitieve vormen: *soko*² *rombe, papasa'a wojo mponomboe, oeba*² *ongaa* „met een zak in den arm, een water-bamboe over den schouder en een kind in de draagsarong" (zie § 291).

Van denzelfden aard zijn de vormen met *kako-* en herhaald of geredupliceerd grondwoord, die de beteekenis hebben van „steeds meer en meer wordende wat 't grw. aanduidt". Meestal staan twee zulke vormen in den zin, in correlatieve verhouding, bv. *kakosae*² *kakolo'e*² „hoe langer hoe knapper". Zie de verdere bespreking in § 152.

7. Sommige w.w.vormen komen niet anders dan in herhaalden vorm voor. Dit is het geval met de verbale vormen welke afgeleid zijn van geluidswoorden die gebruikt worden als namen van dieren welker geluid als een herhaling van dezelfde klanken wordt gehoord, bv. *mokere*², *mogoei*², *mogolo*²

„het geluid maken van de vogels *kere*^{2}, *goei*^{2}, *golo*^{2}" (vgl. No. 11, bl. 117), grondwoorden die zich niet anders dan herhaald laten denken.

8. De herhaalde of geredupliceerde vorm heeft bij sommige w.w. eene bizondere beteekenis, die intusschen niet ver van die van het grw. afstaat. Zoo beteekent *mobangke*^{2} „zich hoogmoedig gedragen, groot (*bangke*) doen, zich aanstellen" (dus „doen alsof men groot is", zie No. 3, bl. 114); *maara*^{2} is „op iets toekijken, toezicht houden, zorgen voor", terwijl *moara* „front maken" beduidt; *mompari*^{2} is „aandringen, zijn wil doorzetten, zijn best doen op iets", het bijv. n.w. *mapari* is „moeilijk, lastig"; *mangkeni* is „meebrengen", *mangkekeni* „vasthouden"; *mesoewoe* is „te voorschijn komen", *mesoesoewoe* „regelrecht, op den man af zich uitspreken, verwijten doen"; *molalámoa* „geslachtsgemeenschap uitoefenen" is niet op te vatten als geredupliceerde vorm van *molamoa* „gebruiken of plechtigheden tegenover de voorouders (*lamoa*) in acht nemen", maar als een verbloemde uitdrukking, daar *lamoa* ook wel dient om iets aan te duiden dat men niet noemen wil, bv. schubziekte (ichthyosis), krokodillen, iemand aan wien men 't land heeft.

9. Bij de bijvoegelijke naamwoorden hebben woordherhaling en reduplicatie in de eerste plaats verzwakkende beteekenis, in de vertaling weer te geven door „eenigszins, min of meer, tamelijk, niet zeer", bv. *madago*^{2}*mo taoe madjoe'a* „de zieke is al wat beter", *mawaa*^{2} *lionja manginoe baroe* „zijn gezicht is wat rood van 't palmwijn drinken", *toe'amo, paikanja magasi*^{2}*pa* „al oud, maar nog tamelijk flink", *mosoe*^{2} *Tentena, lawa*^{2} *Batoe Nontjoe* „T. is vrij dichtbij, B. N. is nogal veraf", *banja ewa wenoea, paikanja marate*^{2} „niet zoo hoog als een *wenoea*-boom, maar toch aardig hoog", *bangke*^{2} *tambata, kodi*^{2} *tangkodjo* „*tambata*-paddenstoelen zijn aan den grooten kant, *tangkodjo*-paddenstoelen zijn aan den kleinen kant", *limbo i Bajasa dja oti*^{2} „de poel waar de groote buffel B. in gebaad heeft is ongeveer droog", *gana*^{2} *pangkoninja* „hij heeft behoorlijk genoeg te eten", *maria*^{2} *taoe djela* „er zijn tamelijk veel menschen gekomen", *bobongola si'a* „hij is een beetje gek". In den wensch *madago*^{2} *ri djaja*, z.v.a. „goede reis", is de herhaling een wenschende vorm, met voorzichtigheid uitgesproken, dus: „moge het u dan maar goed gaan op weg". Soortgelijke gevallen zijn: *komi samboko koeto'o: madojo*^{2} *modjamaa, we'a magasi*^{2} *mopagampi, toeama madoedoe*^{2} *mobaroe* „tot u, echtelieden, zeg ik: weest ijverig in den landbouw, laat de vrouw kwiek zijn in het doen van de huishouding, de man geregeld palmwijn tappen"; *baloe*^{2}*mo To Kinadoe* „mogen de Kinadoeërs rouw bedrijven!"; *ane djelamo siko re'e*^{2} *baoe* (*laoe*^{2} *baoe*) *noekeni* „als je (terug)komt dan moet je visch meebrengen, laat er dan (in elk geval) visch zijn die je meebrengt" (deze laatste vormen ook in duratieve beteekenis: *laoe*^{2} (*re'e*^{2}, *ndjaoe*^{2}, *ndate*^{2}) *jakoe kadjelanja* „terwijl ik er was kwam hij", *se'i*^{2} *jakoe karatanja* „terwijl ik hier was kwam hij", *karata i Anoe se'i*^{2} *siko* (*setoe*^{2} *siko*) „toen N. N. kwam was jij hier (daar, nl. op de plaats waar je nu bent)"). Vgl. wat op bl. 121 over *pitoe*^{2} *ntinoewoe* is gezegd.

10. Bij de bijwoorden behooren woordherhaling en reduplicatie tot de vaste kenmerken; een groot aantal bijwoorden wordt gevormd door herhaling

of redupliceering van adjectieven. Voorbeelden: *mompaoe marimbo*^{2} „luid spreken"; *naso'o mainti*^{2} „hij heeft het stevig gebonden"; *baoelanja nataka longko*^{2} „hij heeft zijn buffel los aangebonden"; *pelindja maliga*^{2} „loop vlug"; *ne'e noedika lawa*^{2}, *dikamo mosoe*^{2} „zet het niet ver weg, zet het dichtbij"; *nakojo saroe*^{2} „hij draagt het gemakkelijk"; *ndawoeso'imo majali*^{2} „het is schoongewasschen", zoodat het vuil er afgehaald (*majali*) is; *ndadonge paja*^{2} „men hoort het flauw", wdl. „verdwijnender wijze"; *pakabangke bangke*^{2} „maak het grootelijks groot"; *pakariso mariso*^{2} „druk het in elkaar, zoodat het dicht ineen zit". Zie hierover nader bij de Bijwoorden (§ 244).

11. Bij de zelfst. naamwoorden hebben herhaling en reduplicatie steeds bizondere beteekenis [1]). Men kan in 't algemeen een substantief niet herhalen of redupliceeren om een meervoud of een groot aantal met verscheidenheid der voorwerpen of gelijkenis met een ander voorwerp uit te drukken. Zelfst. naamwoorden die geluids- of bewegingswoorden zijn, zooals namen van dieren (vooral vogels) en muziek- en andere instrumenten, hebben vaak een herhaalden of geredupliceerden vorm, ook namen van planten, die dan naar eene kenmerkende eigenschap zijn genoemd. Deze woorden zijn voor een groot deel oorspronkelijk van herhaalden vorm. Voorbeelden van diernamen: *paa-paa* „kraai", *boehoe*^{2}, *kere*^{2}, *teka*^{2}, *golo*^{2}, *goei*^{2} (vogels), *rei*^{2} (krekelsoort); van muziekinstrumenten: *ree*^{2} „bamboe-harp", *o'oli* „mondharp" (vgl. *joli* „rollen"), *dio*^{2} „klokje van koper", *ntoea-ntoeangi* (Mal. *toeang*^{2}) „triton-schelp, als trompet", *lele'o, delede'o, lolio, lolodio* „trompetjes van rijsthalmen gemaakt", *geso*^{2} „viool" (*geso* „strijken, wrijven"); van andere instrumenten: *mboeloe*^{2} „kwast" (*woejoe* „haar"), *mpilo*^{2} of *mpimpilo* „figuurtjes van koper of hout, die ziekten voorstellen" (*pilo* „flikkeren"); van plantennamen: *reki*^{2} (een plant die een rammelend geluid geeft), *waro*^{2} (een plant met zeer lichte vruchtjes, vgl. *waro* „weggewaaid"), *ndoeë*^{2} (srt. spinazie, vgl. *loeë* „slap neerhangen") [2]), *roempoe*^{2} „haar v. d. maïs" (vgl. Mal. *roempoet* „gras"), *soepi*^{2} (srt. klit, de vruchtjes grijpen de kleederen vast als een tang, *soepi*). Naar de kleur is genoemd *mboeri*^{2} (een struik met donkere blaadjes), vgl. *woeri* „zwart". Andere voorbeelden van dergelijken aard zijn: *nggajo*^{2} (PmB.) „schaduw", vgl. B. *ngkaja*, Amp. *nggaio*, id.; *ilo*^{2} „het lichten der zee", Todj. „vuurvlieg", vgl. Mal. *ilaoe* „flikkeren" en B. *kilo*, id. *Mangoe*^{2} „bovenwang, bij de jukbeenderen" is wrsch. te vergelijken met *mango*^{2} „duidelijk zichtbaar, opengekapt", en duidt dan een onbehaard deel van 't gelaat aan, tenzij het in verband is te brengen met *membangoe* „oprijzen".

Sommige woorden met herhaalden of geredupliceerden vorm zijn uit andere talen overgenomen; waar dit niet zeker is, doet deze hun vorm het vermoeden. *Lewa*^{2} „leuning" en *bangkoe*^{2} „dakversiering" zijn aan het Boeg. ontleend; *ginggiri* „koperen belletje" is, door het Par., uit 't Boeg. *giringkiring* overgenomen; *kakawoe* „kapokboom", Amp. *kawoe*^{2}, is een ingevoerd gewas, wellicht

[1]) *pala*^{2} „rustbank, brits" heeft in 't B. steeds den herhaalden vorm, evenals Tag. *pala*^{2}, Mak. Mal. Tob. *para*^{2}, Malag. *fara*^{2}.

[[2]) Zie bl. 78.]

dus een overgenomen woord; ook *kira*² „streek, list" is wrsch. uit 't Boeg. Zeker zijn overgenomen *tali*² „kwartje" en *soekoe*² „halve gulden", uit 't Boeg.; *bantji*² „fluit" (Mal. *bangsi*, Mak. *basing*²) wordt algemeen voor een overgenomen woord gehouden.

Niet talrijk zijn de werktuignamen die een herhaalden of geredupliceerden vorm hebben. In 't algemeen worden werktuignamen in 't B. niet door herhaling of reduplicatie gevormd. Slechts enkele aldus gevormde woorden kunnen niet anders dan als werktuignamen worden verklaard; de meeste laten ook eene andere verklaring toe. Voorbeelden: *totomboe* „emmertje gebruikt bij het sago-wasschen" (*tomboe* „water scheppen"); *lolowo* „bamboe-lans" (doch het *melowo* „een gat in een sago-boom maken, om te zien of hij sago bevat" geschiedt met de bijl); *lako*² „horde van twijgen, waarachter belegeraars loopen, die ze voortbewegen, om veilig de belegerde plaats te naderen", vgl. *lako* „voortgaan", wrsch. op te vatten als „ding dat voortgaat" (dus als bewegingswoord herhaald; de opvatting „middel om (veilig) te loopen" is minder eenvoudig); *sisiro* (srt. fuik), wellicht uit 't Mor. *sisiroe*, grw. onbekend; *ajawa* „leuning van trap of brug", missch. uit *jajawa*, van *jawa* „tegenhouden", meer wrsch. = *kajawa* „handvat v. e. schild"; *lolowe* „bamboe-fluit", Amp. *lowe*, is geredupliceerd als naam v. e. muziekinstrument en niet als werktuignaam op te vatten.

Met reduplicatie en achtervoegsel *-a* zijn gevormd: *oejoemboeta* „veerkrachtige lat, waaraan de wieg hangt, die gewipt wordt", st. *oemboe* „wippen"; *sosoronga* „holle boomstam, waarin schoongemaakte doodsbeenderen geschoven werden", st. *soro*, Tontmb. *solong*, Jav. *soeroeng*, Mal. *sorong*. Zulk eene vorming is tegelijk werktuignaam en naam der plaats waar de handeling geschiedt. Vgl. de overeenkomstige vormen in het Tontmb. (Hoofdst. Tontmb. Sprkk. bl. 46, 55, 231). Wellicht is ook *alingke'a* „strik dien men om de enkels bindt, bij 't klimmen in een boom" uit *lalingke'a* ontstaan (st. *lingke* „scheef, hellend"), tenzij het staat voor *kalingke'a* en eig. „omwonden" beteekent (vgl. Mal. *lingkar*), zoodat het oorspr. van de enkels zou gezegd zijn. *Sosoroa* „afgezant, boodschapper" is waarschijnlijk van *soro* „zorgen voor" afgeleid, en te verklaren als „bij wien doorgaans de zorg voor iets berust" [1]).

Dikwijls worden zelfst. n.w. gebruikt in herhaalden vorm, in doorloopende rede, om ze meer algemeene beteekenis te geven. Zulke vormen bestaan alleen in het zinsverband; een zelfstandig bestaan hebben zij niet. Woorden die een kenmerkend deel van een landstreek aanduiden, worden vaak herhaald en van het pron. suff. 3e p. voorzien, met de beteekenis „voortdurend ter plaatse door het grw. aangeduid". Voorbeelden: *podo djaja*²*nja da noeloeloe* „ge moet aldoor maar den weg volgen", *djamo ri boejoe*²*nja da pelindjamoe* „blijf maar op den berg loopen", *koro*²*nja da noepepeole* „houd maar steeds de rivier in het oog", *wa'anja ri woto*²*nja kalaoe ndjaja* „alleen maar over hoogten ligt de weg", *ri sampa*²*nja ne'e noepepali oeë, pepali ri jombo*²*nja* „op berghellingen moet ge geen water zoeken, zoek dat in de dalen". Voorbeelden

[1]) Vgl. § 204.]

van algemeen makende beteekenis der herhaling: *ane dja taoe*^{2} *mampatoewoe, be da toewoe, sangadi taoe timama* „wanneer zoo maar iemand (de eerste de beste) hem opvoedt, blijft hij niet in 't leven, alleen als 't een geschikt iemand is", *ane dja njara*^{2} *noepepalika, be da nakoto, manee se'e* „als je maar het eerste 't beste paard voor hem zoekt, kan het hem niet dragen, zwaar als hij is", *ane ri songka*^{2}*, be gana boere keponga, sangadi anoe mawoerere* „als het is voor feesten en zoo, dan is brokzout niet voldoende, dan moet er korrelzout zijn", *maoe asoekoe da koetata, da joenoe*^{2}*koe ri djaja* „laat ik mijn hond maar roepen, dan heb ik zoo iets als een kameraad op weg", *ne'e ewa pontjabo*^{2} *i Alo* „niet zooals dat zoogenaamde leenen van den Jaarvogel" (die niet teruggaf wat hij had geleend), *waikamo gambe*^{2}*, nakawongko ndajanja* „geef hem maar gambir of zoo iets, opdat hij tevreden zij", *anoe keogoe bemo re'e, dja ripoe*^{2}*nja laoepa* „heele stukken zijn er niet meer, maar stukjes en brokjes nog wel", *ngaja*^{2}*nja napobaloe* „allerlei soorten van dingen verkoopt hij", *gagaroepoenja ne'e ndakeni* „den afval en zoo moet men niet meenemen", *noeto'o da koekoni totoreanja?* „dacht je dat ik de restjes en kliekjes zou opeten?", *bara pia*^{2}*, bara tatabako, bare'e koekoto maenga* „uien of tabak of iets van dien aard kan ik niet ruiken", *maoe mobare'e jakoe, soki*^{2}*nja bare'epa koeintjani, ewa banoea anoe bepa koekita soeno*^{2}*nja* „al spreek ik Bare'e, alle hoekjes (finesses) ken ik nog niet, evenals een huis waarvan ik alle hoekjes en gaatjes nog niet heb gezien". Eene bizondere beteekenis heeft *ajapa* (uit *ai-apa*, Pebatosche herhaling van *apa* „iets, wat", in 't B. niet meer gebruikelijk, dus = *apa*^{2}), nl. „katoenen weefsel", een even vaag woord dus als ons „stof, goed".

Een substantief kan herhaald of geredupliceerd worden om het een nadrukkelijken vorm te geven: *pale*^{2}*moe da mantondjoe, pale*^{2} *ndongomoe da mangkabe* „je eigen hand moet 't aangeven, de eigen hand van je vrouw moet 't aannemen", *tatalinganja anoe madonge* „zijn eigen ooren hebben 't gehoord", *ri babanoeakoemo se'e pewalinja* „in mijn eigen huis is 't geschied", *ri jojo*^{2}*nja* „heelemaal in den top", *mombai ndaole wata*^{2}*nja* „als men hem maar eens in eigen persoon mocht zien", *i Samoea-moea, i Lelelajoe, i Ta-Ta Jontoe* „Samoea, Lelajoe, Ta Jontoe in levenden lijve".

Substantieven die eene maat aanduiden, worden op dezelfde wijze nadrukkelijk gemaakt, bv. *gori*^{2}*nja* „van dezelfde afmeting als te voren, juist zoo als vroeger", *ogoe*^{2}*nja* „zijn vroegeren vorm behouden hebbend, van denzelfden vorm als altijd", *soeka*^{2}*nja, toeboe*^{2}*nja* „op de juiste maat", *ta'a*^{2}*nja* „in zijne zelfde gedaante". Maatwoorden zijn ook de met *ka-* gevormde abstracta der bijv. naamwoorden (§ 105), vandaar dat ook deze worden gebruikt in herhaalden vorm, om aan te duiden dat de volle hoedanigheid die het grw. (een adjectief) aanduidt bereikt is. Het voorvoegsel *ka-* wordt dan gewoonlijk weggelaten, bv. *ai*^{2}*nja* „op zijn ergst", *rimbo*^{2}*nja* „op zijn hevigst", *roso*^{2}*nja* „op zijn sterkst, op volle kracht", *kandjo'oemo ri poraego, doro*^{2}*njamo se'i*^{2} „ga naar het reizingen, het is nu op zijn vroolijkst", *taoe mokaradjaa, se'i pooedja, pari*^{2}*njamo* „men moet heerendienst doen en 't is regentijd, 't is op zijn moeilijkst", *popea da kawoero noe oedja, rombo*^{2}*nja se'i*^{2} „wacht totdat

de regen over is, 't is nu op zijn ergst", *bangke pekojo ntaoe, nee^{2}njamo* „de menschen hebben groote vrachten, het is op zijn zwaarst". In plaats van het pron. suff. *-nja* kan ook een andere bepaling komen, bv. een nomen verbale, dat dan in den tweeden naamval moet staan, bv. *taoe rempa^2 mpodjamaa* „de menschen zijn in het drukst van het landbouwwerk" (ook: *rempanja modjamaa*), *dojo^2 mpompaho* „in den grootsten ijver van het rijstplanten", *doro^2 mposoesa* „in de gezelligheid van het feest", *oeë dja djoli^2 mpoili* „het water is op 't snelst van 't stroomen", *kita se'i roso^2 mpelindja* „wij hier zijn met de meeste kracht aan 't loopen", *ananggodi bare'e nakoto mosikola, reso^2 mpongkambi* „de jongens kunnen niet naar school gaan, ze hebben 't op zijn drukst met 't buffelhoeden", *siko dja rimbo^2 mpepara* „je bent maar zoo luid mogelijk aan 't schelden", *taoe roekoe^2 mperoo, be da todjo talikoe?* „als men diep gebogen naar visch graait, zou men dan niet stijf in den rug worden?" Zie ook §§ 243 en 291.

Twee of meer op elkaar volgende substantieven, herhaald of geredupliceerd, meestal nog voorzien van het suffix *-nja*, beteekenen dat van een geheel, waarvan die woorden onderdeelen aanduiden, het eene tegelijk dient voor 't andere: *ri banoea nTo Napoe ata^{2}nja rindi^{2}nja* „bij de huizen der Napoeërs dient het dak meteen tot wand", *goema^{2}nja tataononja* „de scheede dient ook tot handvat" (een knipmes), *wombo^{2}nja loda^{2}nja* „de deur is tevens het venster", *boti pale^{2}nja witi^{2}nja* „de handen der apen zijn tevens hunne pooten", *kolopoea tabo^{2}nja babanoeanja* „het schild der schildpad is meteen haar huis", *taoe damporongo ananja kapali, maka ana^{2}nja rongo^{2}nja, ana^{2}nja mamakoempoenja* „dat iemand met zijne dochter trouwt is zondig, want dan zou zijn kind zijne vrouw en zijne kinderen zouden zijne kleinkinderen zijn", *paho^{2}nja na'i^{2}nja* (voor *pompaho^2, pona'i^2*) „zijn plantgaten steken is tevens zijn zaairijst storten" (zoodra hij een gat heeft gestoken, stort hij er de zaairijst in), *daka nTo Napoe kikina'amo i'inaoemo* „de hutspot der Napoeërs is tegelijk hoofdvoedsel en toespijs", *togongaja jowenja: ali^{2}mo, boroe^{2}mo, totolimboemo* „het dient voor drie doeleinden tegelijk: tot slaapmat, tot regenmat en tot opboeisel der draagmand". Soms worden zulke substantieven nog nadrukkelijker gemaakt door het voorvoegsel *ka-*, bv. *kakoeme^{2}nja kadama-damaginja* „hars is hetzelfde als damar". In deze voorbeelden heeft de herhaling dus verzwakkende beteekenis; *ata^{2}nja rindi^{2}nja* is woordelijk: „'t is het dak, maar niet ten volle, 't is de wand, maar dat niet alleen".

Bij de nomina verbalia, indien zij niet gebruikt worden in een der bovengenoemde gevallen, heeft herhaling of reduplicatie dezelfde kracht als bij de w.w.vormen, nl. de duratieve of de herhalende beteekenis. Voorbeelden: *ane da ronga mosoesa kita, podo pombadjoe^{2}ta anoe taintjani* „als we spoedig gaan feestvieren, denken we alleen maar aan steeds door rijststampen", *palai monomboe, djamo polega^{2}moe noepakoro* „ga water halen, je zorgt alleen maar voor je spelletjes", *manoro madjoe'a anakoe, dja potoetoemanginja„* mijn kind is bepaald ziek, 't is maar aldoor huilen met hem", *podo pangkoni^{2}nja naendo* „hij denkt maar steeds aan zijn eten", *dodongoro si'a, dja petoetoe^{2}nja* „hij is droefgeestig, hij houdt maar steeds het hoofd gebogen".

De herhaling of reduplicatie bij substantieven die het voorvoegsel *sa-* of *si-* hebben, is besproken bij de behandeling dier prefixen. Zie § 172 v.

12. Bij de telwoorden heeft de reduplicatie (§ 18) een bizonderen vorm, die ongetwijfeld eene meervoudsaanduiding is. *Radoea, tatogo,* enz. beteekenen oorspr. „allebei, alle drie", of „met z'n tweeën, drieën, twee, drie tegelijk". Ook deze telwoorden kunnen nog weder geredupliceerd worden, waarbij dan nog *ka-* wordt voor- en *-nja* achtergevoegd; de beteekenis van zulke vormen is nadrukkelijk: *ane bare'epa nda'ioka, ntongo ndagombopa, ane radoea, kararadoeanjamo, ane tatogo, katatatogonjamo, maoe papitoe, kapapapitoenjamo, paikanja ane podo samba'a, kasasamba'anjamo* „als het (bedrag der boete) nog niet is vastgesteld en er nog over vergaderd wordt, wanneer het dan twee (buffels) moeten zijn, laten het er ook twee zijn, moeten het er drie zijn, laten het dan ook drie zijn, zelfs als het zeven moeten zijn, laten het er dan ook zeven zijn, maar als het slechts één is, laat het er dan ook één zijn". Dat hier het telwoord „één" is geredupliceerd, sluit de gedachte aan meervoud uit.

Zeer duidelijk meervoudig zijn de herhaalde vormen der telwoorden *poejoe* „tiental", *atoe* „honderdtal", *sowoe* „duizendtal", *riwoe* „tienduizendtal", in de uitdrukkingen *ri poejoe²nja, ri atoe²nja, ri ntjowoe²nja, ri ndiwoe²nja* „bij tienen, honderden, duizenden, tienduizenden". Nevens deze vormen bestaan ook de deelwoorden *mompoejoe², moatoe², montjowoe², mondiwoe²* in dezelfde beteekenis; het moet door deze synoniemen zijn, dat *sowoe* en *riwoe* in den intensieven vorm worden gebruikt. Dat men niet zegt **mpoejoenja* zal wel aan invloed van 't suffix *-nja* zijn toe te schrijven.

In den wensch *pitoe² ntinoewoe* (uit *nakapitoe² ntinoewoe,* vandaar de prenasaleering, zie § 298) drukt de herhaling den wenschenden vorm uit: „moge (uw) leeftijd zeven worden" (zoo hoog mogelijk, want 7 is het eindgetal bij ritueele tellingen). Vgl. bl. 116.

De distributieve vorm der telwoorden wordt uitgedrukt door reduplicatie en voorvoeging van *te-*, dus *teraradoea* „telkens twee, elk twee", *tetatatogo* „telkens 3, elk 3". Dat hierbij de beginner der tweede lettergreep vaak uitvalt, is reeds in §§ 29, 33, 42 en 44, bij de behandeling der *p, t, r* en *s* gezegd. Bij sommige onbepaalde telwoorden wordt het onbepaalde door herhaling uitgedrukt. Zie § 216 v.

13. Ook enkele voornaamwoorden worden herhaald, waardoor zij tot onbepaalde voornaamwoorden worden. Zie § 238.

§ 53. De herhaling van een woord, die eene uitdrukking vormt waarvan elk der deelen zijn eigen accent behoudt, behoort niet tot hetgeen in § 51 woordherhaling is genoemd. Toch is dit verschijnsel geheel analoog met de woordherhaling, daarom wordt het hier besproken, evenals de herhaling van gedeelten van zinnen en van geheele volzinnen.

Het herhalen van hetzelfde woord, zoodat er eene uitdrukking ontstaat van twee of meer woorden, die elk een eigen accent hebben, heeft meestal

plaats bij telwoorden of maatwoorden die met een telwoord zijn samengesteld, om uit te drukken „telkens zóóveel", bv. *saeo saeo* „dag aan dag", *sakodi sakodi* „telkens een beetje", *sandipoe sandipoe* „telkens een stukje", *sampoejoe sampoejoe* „telkens 10". Met dezelfde beteekenis worden min of meer samengestelde uitdrukkingen en uit niet meer dan twee of drie woorden bestaande volzinnen herhaald, bv. *saeo sakodi, saeo sakodi* „elken dag een beetje", *samba'a samponga, samba'a samponga* „elk een brok", *samba'a sandjaja paoenja, samba'a sandjajanja* „de een spreekt zus, de ander spreekt zoo", *ntopa sangaja, ntopa sangaja napaoe²* „'t eene oogenblik praatte hij over 't eene onderwerp, 't andere oogenblik over een ander", *sandeme sampali, sandeme sampali* „elken dag één keer" (zie § 216). Vooral raadsels bestaan vaak uit herhaalde zinnetjes: *mentjili mesoewoe, mentjili mesoewoe* „telkens duiken en weer bovenkomen" (bladeren naaien tot dakbedekking), *ndapeeli paja, ndapeeli paja* „zoo vaak als men er naar omkijkt, verdwijnt het" (het oor).

Van zelfst. naamwoorden die iets kleins aanduiden vormt men verkleinwoorden door ze in den tweeden naamval te herhalen: *awoe noe awoe* „stof van stof, zeer fijn stof", *ripoe noe ripoe* „zeer kleine stukjes" [1]), *jabi noe jabinja* „het kleinste restje", *wone noe wonenja* [1]), *ntanoka wone wali ngkawone* „zeer fijn rijstgruis, dus gruis dat nog eens gruis is geworden".

Bij de substantieven die met 't voorvoegsel *sa-* en herhaling van 't grondwoord zijn gevormd, kan dit laatste vooraf gezegd worden, om de uitdrukking nadrukkelijker te maken, zoodat de vorm met *sa-* bepaling van 't grw. wordt: *tana santana², tasi santasi²* „geheel hetzelfde land, geheel dezelfde zee", *ada saada²* „precies dezelfde gewoonten", *Wingke mPoso sambimbingke mPoso* „geheel van denzelfden stam Wingke mPoso" (vgl. § 172). Ook bij wederkeerige w.w.vormen met herhaald grw. kan men den stam vooraf noemen, tot versterking der herhaling, bv. *sapoe mombesapoe²* „gedurig elkaars woorden ontkennen", *bali mombebali²* „voortdurend elkaar tegenspreken", *noentoe mombenoentoe²* „steeds tegen elkaar in redeneeren"; zoo ook: *Lage mombelage², Pebato mombepepebato, Tinoë mombetitinoë* „Lage tegen Lage, Pebato tegen Pebato, Tinoë tegen Tinoë" (verdeeldheid in den eigen stam). Vaker nog komen deze uitdrukkingen in bijwoordelijken vorm voor: *taoe mompopapaisoi baroe, lepa mpombelepa², rombi mpomberombi², sari mpombesari², djompo mpombedjompo²* „menschen die aldoor over palmwijn twisten, waarbij de een na den ander (dezelfde bloeikolf) afschilt, klopt, aftapt en van een verbodsteeken voorziet" (bij een twist over het recht op een suikerpalm). Ook andere adverbiaalvormingen worden op deze wijze versterkt, bv. die met *mpopa-* en stamherhaling zijn gevormd: *poejoe mpopampoejoe², atoe mpopaatoe²* „bij vele tientallen, honderdtallen tegelijk", *ria mpoparia²* „in groote hoeveelheden op elkaar", *bone mpopabone²* „de eene hoeveelheid zand op de andere", *montjo mpopamontjo²* „volkomen waar", *baso mpopabaso²* „de eene mandvol na de andere",

[1]) Om de herhaling hare volle kracht te geven zegt men niet *ripoe ndipoe, wone mbonenja.*

mbamba mpopambamba[2] „leugens op leugens". Zie over deze vormen nog § 97.
De pronominale achtervoegsels kan men versterken door het pers. voorn.w. in zijn zelfstandigen vorm er op te laten volgen, bv. *doeangakoe jakoe* „míjn vaartuig", *basomoe siko* „jóuw draagmand", *talinja si'a* „zíjn hoofddoek", *lipoeta kita* „óns dorp", *anoemi komi* „van ú"; bij den 1en pers. mv. excl. doet men dit niet, daar men aan het bez. v.n.w. *mami* genoeg nadruk kan geven; in den 3en pers. mv. zegt men *anoe ntaoe se'e*, met nadruk op *se'e*.

§ 54. Herhaling van een woord waarbij het den eersten of den tweeden keer veranderd wordt, is alleen in scherts gebruikelijk, vooral in raadsels. Meestal brengt men wijziging in de klinkers aan, wat het gemakkelijkst gaat met geluidswoorden. Voorbeelden: *takoendii, takoendaa, roeroe mpinda ndjoi dada* „roef, raf, flang tegen de borst" (*takoendaa* is variatie op *takoendii*; de *aa* is gekozen om te rijmen op *dada*; raadsel op een zoogkind, dat de moederborst grijpt); *kele kere, kele kere, ewa koemoe ndaboelere* „krik krak, krik krak, als een foeja-sarong die men openvouwt" (*kele* is variatie van *kere*; raadsel op een jong blad van den Livistona-palm, dat men met de hand ontplooit); *toko ntinggori*[2], *maringge maringgea* „een bonte stok, die jeuke-jeukt" (hier is *maringge* verminking van *maringgea*; raadsel op suikerriet, dat jeukverwekkende haartjes heeft). Soms kiest men twee woorden die op elkaar gelijken en den indruk maken van herhaling met variatie: *mowajaa mowajaoe, mowajaoe mowajaa* „nu eens in een stoet geloopen, dan weer in een gat gekropen" (*wajaa* „rank v. e. slingerplant", *wajaoe* „gat"; raadsel op een stoet mieren); *modoenggoe, modoëngga*[2] „eerst buigend, dan slingerend" (een strik die een muis vangt).
Bekend is de eigenaardigheid in kinderversjes, dat vaak een regel aanvangt met de herhaling van 't laatste woord van den vorigen regel, bv. *keo-keo mandake, mandake ri Toëa* „luid roepend opstijgen, opstijgen naar Toëa"; *toenoe*[2] *djole, djole mapane* „roost maïs, heete maïs". Het parallelisme, dat ook in de Toradjasche dichtkunst zeer gewoon is, is gestyleerde zinsherhaling. Het kunstigst heeft deze zinsherhaling zich ontwikkeld bij de versjes (*bolingoni*) die tijdens het oogsten worden gezongen: vier regels, waarvan de beide laatste de parallel vormen van de beide eerste, hetzij dat de woorden der beide eerste regels in de beide laatste geheel of gedeeltelijk door synoniemen zijn vervangen, 't zij dat de twee laatste regels geheel gelijk zijn aan de eerste, alleen verschillende in woordschikking en daarbij toch gehoorzamende aan de regels van maat en rijm. Voorbeelden van deze beide soorten zijn:

Mandoedoe, ne'e marombo,	Regen, val niet dicht neer,
ana ntaoe boi rojo.	opdat de menschenkinderen niet nat worden.
Ne'e marombo, mandoedoe,	Val niet dicht neer, regen,
ana ntaoe boi koedjoe.	opdat de menschenkinderen niet verkleumen.

Hier is alleen in den vierden regel het *rojo* van r. 2 vervangen door *koedjoe*, ter wille van het rijm, dat door de woordschikking van r. 3 veranderde. Maar in de volgende *bolingoni* valt het parallelisme met herhaling samen

daar de derde en de vierde regel uit geheel dezelfde woorden bestaan, alleen in andere schikking, waardoor ook het rijm is veranderd:

Siampoe ne'e marombo,	Regen val niet dicht neer,
ana ntaoe boi rojo.	opdat de menschenkinderen niet nat worden.
Ne'e marombo siampoe,	Val niet dicht neer, regen,
boi rojo ana ntaoe.	opdat niet nat worden de menschenkinderen.

SAMENSTELLING.

§ 55. Samenstelling geschiedt door nevenschikking van meestal twee, soms ook meer woorden, die op zich zelf ook weder samengesteld kunnen zijn. In ruimere beteekenis van het begrip samenstelling behooren ook de woordherhaling en de afleiding door affixen hiertoe. Immers het kenmerk eener samenstelling is, dat de aldus verbonden woorden eene accenteenheid vormen, 't geen ook bij eene door herhaling ontstane woordverbinding het geval is. En waar van twee samengestelde woorden het eerste reeds zoo goed als een voorvoegsel is geworden, bv. *to* uit *taoe*, *mbo* uit *mawaoe* (zie § 5, bl. 29), daar is de eenheid van woordafleiding en samenstelling zeer duidelijk. Hier wordt gesproken van samenstelling in den beperkten zin van verbinding van twee of meer woorden tot eene accenteenheid, zoodat er eene zelfstandige uitdrukking wordt gevormd, die door de nauwe verbinding der samenstellende leden hare bizondere beteekenis verkrijgt. Deze enge verbinding is soms de oorzaak, dat de samenstelling niet altoos te verstaan is uit de beteekenis die elk der samenstellende leden afzonderlijk heeft.

Strikt genomen moet men samenstellingen waarvan een of meer leden in de taal van heden niet meer levend zijn, tot de grond- of stamwoorden rekenen. Ik heb mij echter niet aan dit beginsel gehouden en reken eene uitdrukking als *ana majoenoe* „slaaf" tot de samenstellingen. Wel is *majoenoe*, dat „klein" heeft beduid, niet meer in de huidige taal gebruikelijk [1]), maar men weet nog zeer goed dat de geheele uitdrukking „kind" (voluit „klein kind", maar *ana* komt als zelfstandig woord maar zelden voor) beteekent, synoniem is met *ana nggodi* „kind" (letterlijk „klein kind") en vriendelijker is dan *watoea*, dat kortweg „slaaf" beduidt. In Pebato wordt zelfs *ana majoenoe* nog wel syn. met *ana nggodi* gebruikt. Waar een woord als lid eener samenstelling nog wel begrepen wordt uit de beteekenis van het geheel, al wordt het dan niet meer zelfstandig gebruikt, heb ik eene daarmee samengestelde woordverbinding niet tot de grondwoorden gerekend.

De samenstellingen zijn te verdeelen in drie soorten: I. Copulatieve, waarvan de leden eenvoudig naast elkaar zijn geplaatst, II. Determinatieve, waarvan het eene lid het andere op zekere wijze bepaalt, en III. Samenstellingen die in een onderwerp met gezegde kunnen worden ontleed, welke te zamen eene bijvoegelijke bepaling vormen.

---

[1]) In 't Amp. behoort *mijoenoe* „klein" nog tot de dagelijksche taal.

§ 56. Copulatieve Samenstellingen.

Twee substantieven die met elkaar tot één begrip worden samengesteld, worden toch veelal door het voegwoord *pai* „en" verbonden. „Mijne ouders" drukt men uit door *ine pai papakoe*. Eene samenstelling als *ine papakoe* zal men alleen in poëzie vinden; in gewone taal zou *ine papa* beteekenen „eene moeder die tevens vader is". Eene schijnbare uitzondering maakt de uitdrukking *wana jopo,* die thans wel moet verstaan worden als „woud en bosch", bv. *melindja ri wana jopo* „loopende door woud en bosch". De zaak is echter dat *wana* de oude vorm is van het thans gebruikelijke *wono* „het onderste of achterste deel van iets", zoodat *wana jopo* eig. beteekent „het diepste van 't bosch". Aan den vorm van 't woord *jopo* kan men niet zien dat het in den tweeden naamval staat. Doordat men de uitdrukking *wana jopo* als samenkoppeling van twee synoniemen is gaan opvatten, heeft *wana* de beteekenis van „woud" gekregen. Deze samenstelling behoort dus tot de determinatieve, al wordt zij thans als copulatief opgevat.

Toch zijn er wel enkele voorbeelden van copulatieve samenstellingen zonder voegwoord, o.a. *kindo-loponja* „al wat iemd. maar voor den mond komt", eene koppeling van twee substantieven. Gewoonlijk zegt men *kindo²nja* (dez. bet.); in *kindo-loponja* is dus het tweede lid der woordherhaling vervangen door *lopo,* een klanknabootsend woord, z.v.a. ons „floep".

Voorbeelden van copulatieve samenstellingen met voegwoord zijn: *tana pai oeë,* wdl. „land en water", d.i. „landstreek, grondgebied", Mal. *tanah air,* bv. *taoe napakadago ngkabosenja tana pai oeënja* „menschen op wier grondgebied het Hoofd vrede heeft gesticht"; *io, porongomo, bemo da koeintjani dago pai dja'anja* „goed, trouw dan maar, voor de gevolgen (wdl.: voor het goed en kwaad er van) sta ik niet meer in"; *be ware paoe, dja napoadjoe² joa pai denggonja* „de zaak is niet beslist, zij dragen te zamen (als aan een stok) recht en onrecht"; *bara ewaimbe'i da pewalinja, tapampodjoejoe² jaoe roegi pai rasita* „hoe het ook uitvalt, laten wij ons voor- en nadeel samen ondergaan"; *da tapampotila² bosoe pai orota, doesoe pai bokota* „laat ons te zamen deelen in overvloed en gebrek, schraalheid en vetheid"; *roengkoe pai dondeta* „neerslachtigheid en opwekking"; *nakasimbadjoe taepe dojo pai loseta, da tamodjamaa momparandjoejoe* „opdat wij gelijkelijk ondervinden onzen meerderen en minderen ijver, laat ons samen akkeren"; *lipoenja naoengkoe nTo Napoe, membolo toeama, we'a pai ananja napalaika* „de Napoeërs belegerden hun dorp, de mannen ontvluchtten door de omheining, hunne vrouwen en kinderen lieten ze in den steek". Vooral na het meervoudaanduidende *wa'a* „het geheel van" komen deze vormen voor, bv. *wa'a rengko pai pinatoewoenja* „al hunne goederen en vee", maar in 't algemeen zijn copulatieve samenstellingen van substantieven weinig in gebruik.

Samenvoegingen als in *poera² malai, podo anoe boeta pai bota maroo²* „allen gingen heen, alleen de blinden en dooven bleven thuis", waarin twee adjectieven, en *wa'anja anoe poengkoe pai pongko bare'e koesale* „alleen de lammen en de heksen heb ik niet uitgenoodigd", waarin een adjectief en een

substantief worden samengesteld, zijn min of meer kunstmatig, ter wille van de woordspeling. In *poera² laoe, podo eo pai woeja bare'e* „alles is er in, alleen de zon en maan niet" is *eo pai woeja* een schertsende samenvatting om „het onbereikbare" uit te drukken.

Enkele adjectieven zijn zonder voegwoord copulatief samengesteld, bv. *boeroe-eke* (uit *boeroe-reke*, § 42) of *boeroe-nteke* „kort en gedrongen" en het synonieme *bembe-reke*, waarvan het lid *bembe* niet meer gebruikelijk is, *lose-doko* „lui en snoepzuchtig" (twee ondeugden die bijeenbehooren). Hetzelfde geldt van enkele bijwoordelijke uitdrukkingen, die beweging in tegenovergestelde richting aanduiden, bv. *longa-paja* „bovenkomend en weer verdwijnend", van iets dat afwisselend boven en onder water is, *ndo'oe-ndate* „op en neer", *waindekoe-wailo'oe*, id., *waima'i-waindjo'oe* „heen en weer". Adjectieven van tegengestelde beteekenis die worden samengesteld moeten in onze vertaling door „of" worden verbonden: *sakodi sabangke* „veel of weinig"; *bangke kodi* „groot of klein"; *mareme mawengi* „licht of donker"; *toewoe mate* „levend of dood"; *mabosoe maoro, dja ri tana Onda'e da koetodosaka* „of ik te eten heb of niet, ik zal het maar uithouden in het land O."; *manee manga'a, djamo da koepasa'a* „of het zwaar of licht is, ik zal het op den schouder nemen".

Een samenstelling van een voegwoord met een substantief is *paikanja* „maar", uit *pai* „en" (doch ook wel tegenstellend, „maar") en *kanja*, het als voorvoegsel bekende *ka* met het pron. suff. 3ᵉ p., wdl. „maar het eigenlijke er van is". Zie verder § 255.

Indien werkwoorden copulatief worden samengesteld, geschiedt dit steeds zonder voegwoord. Werkwoorden die tegengestelde beteekenis hebben worden samengesteld om aan te duiden dat na eene handeling terstond eene tegenovergestelde wordt verricht, bv. *mepone mena'oe* „de trap op- en afgaan", *mesoea mesoewoe* „in- en uitgaan", *mentjili meoemba* „duiken en boven water komen", *meratoe molanto* „zinken en drijven"; met prefix-verlies: *orengkindjoe* „met schokken op en neer gaan", ook van het rijzen en dalen van den zeespiegel gezegd, *ananggodi nepa pone-pana'oe* „een kind dat pas de huistrap op en af kan klauteren". Het duidelijkst zijn deze samenstellingen, wanneer zij dienen tot grondwoord eener afleiding, bv. *molempa-doengka* „loopen en vallen" (v. e. klein kind, dat loopt met vallen en opstaan), *ada ne'e ndapo'oe-lede* „het gewoonterecht moet men niet binden en losmaken" (men moet het consequent toepassen), *tana mondo'oe-ndate* „hobbelig terrein".

Handelingen die als terstond op elkaar volgende worden voorgesteld worden ook door samenstelling uitgedrukt, bv. *mena'oe medoelisaka* „hij ging de trap af en rolde naar beneden", *mesoewoe molontjo* „hij kwam te voorschijn en nam de vlucht", *tosoebe terompo* „hij stiet zich en kwam te vallen" (vgl. bl. 134).

Copulatieve samenstellingen zijn ook de benamingen van getallen, die door tienduizendtallen, duizendtallen, honderdtallen, tientallen en eenheden worden uitgedrukt. Wanneer de samenstelling slechts uit twee getallen bestaat, wordt *pai* tusschengevoegd, bv. *sampoejoe pai radoea*, 12, *santjowoe pai radoea*

1002; worden meer telwoorden samengesteld, dan verbindt men alleen de beide laatste door *pai*, bv. *saatoe roeampoejoe pai tatogo*, 123, maar bij vlug tellen wordt het voegwoord ook wel weggelaten, *sampoejoe alima*, 15, *santjowoe roeampoejoe*, 1020.

Het spreekt vanzelf, dat men vele copulatieve samenstellingen kan oplossen, door de woorden afzonderlijk te accentueeren, waardoor de eenheid opzettelijk verbroken wordt, vgl. *mena'oe lioe*[2] *medoelisaka* „hij ging de trap af en rolde dadelijk naar beneden", *se'i mesoewoe, se'i molontjo* of *sampesoewoe sampolontjo* „met dat hij te voorschijn kwam nam hij de vlucht", *sangkatosoebe, sangkaterompo* „met dat hij zich stiet kwam hij te vallen".

§ 57. Determinatieve Samenstellingen.

Bij deze soort van samenstellingen is de indeeling te maken naar de verschillende verhoudingen waarin de samenstellende deelen tot elkaar staan. Het bepaalde deel gaat steeds vooraf, het bepalende volgt.

Samenstelling van substantief met substantief. 1. De meest voorkomende verhouding tusschen de leden eener samenstelling van twee zelfst. naamwoorden is de genitief-betrekking: het bepaalde substantief regeert het bepalende in den tweeden naamval. Door deze genitief-betrekking worden allerlei verhoudingen uitgedrukt, die in onze taal door verschillende voorzetsels moeten omschreven worden. In het B. wordt de genitief-betrekking aangeduid door de partikel *noe*, die identiek is met *anoe*, het betrekkelijk voorn. w.; meestal wordt dit *noe* tot enkele prenasaleering van den beginner van het bepaalde woord, daar *noe* bij dit laatste behoort (zie § 14). Waar fonetische omstandigheden de prenasaleering tegenwerken, wordt *noe* behouden, of weggelaten. In het laatste geval heeft dus de genitief-verbinding den vorm eener zuivere nevenschikking, zonder tusschenkomst eener partikel. Een genitief met het tusschenzetsel is eigenlijk verklarend (vgl. § 265). Maar het weglaten van *noe* of het inkrimpen daarvan tot eene enkele prenasaleering maakt de verbinding tusschen de beide leden weder enger, zoodat de genitief met en die zonder tusschenzetsel een possessieve genitief kan genoemd worden.

a. Het eerste lid der samenstelling wordt bepaald door een possessieven genitief (in engeren zin); het tweede lid duidt dan den bezitter, het eerste de bezitting aan, bv. *topi mbe'a* „vrouwensarong", *wo'o asoe* „hondekop", *ikoe mbawoe* „varkensstaart", *pale baoela* „buffelvoorpoot", *woejoe ntontji* „vogelveer", *karama mpale* „vinger", *karama mbiti* „teen", *oeë mata* „traan", *mata oeë* „bron", *witi mokole* „districtshoofd", wdl. „beenen (boodschaplooper, afgezant) van het landschapshoofd", *ana ntaoe* „andermans kind", *lelo asoe* „vlaggetje bij een graf", wdl. „hondestaart".

Het spreekt vanzelf, dat niet iedere possessieve genitief-verbinding eene samenstelling is. Hoe meer onbepaald het bepalende lid is, des te zekerder is het dat men met eene samenstelling te doen heeft, omdat de uitdrukking één begrip vormt; bizonder duidelijk is dit, waar de geheele woordverbinding een anderen zin heeft dan die welke uit de gewone beteekenis der samen-

stellende deelen zou zijn op te maken, zooals in de vijf laatstgenoemde voorbeelden. In *ana ntaoe anoe matemo* „andermans kind dat gestorven is" vormt *ana ntaoe* eene samenstelling, omdat *anoe matemo* bepaling is van *ana ntaoe*, maar in *ana ntaoe anoe matemo* „kind van iemand die gestorven is" kan dit niet het geval zijn, omdat *anoe matemo* uitsluitend *taoe* en niet *ana* bepaalt. In de gesproken taal bestaat er geen onzekerheid op dit punt, omdat het zinsaccent uitmaakt of de spreker samenstelt of niet.

Ook aanduidingen van onderdeelen van een geheel kunnen tot de possessieve genitief-verbindingen gerekend worden: *boejoe ntana* „bodemverheffing, heuvel", *soeo ntasi* „zeeboezem", *pati oease* „bijlsteel", *mata ndeme* „zonneschijf", *mata mboeja* „maanschijf", *wiwi ndano* „meeroever", *ana mata* „oogappel", *awoe ntana* „stof van aarde", *wea ndjole* „maïsmeel", *pole mbojo* „afgesneden stukjes van bamboe".

b. Het bepalende substantief geeft de bestemming van het bepaalde aan: *wojo baroe* „bamboe-koker voor palmwijn", *pakoeli ntoeki* „geneesmiddel tegen framboesia", *pakoeli ngkadjoe'a mbo'o* „geneesmiddel tegen hoofdpijn", *tombanga mbalesoe* „val voor muizen", *laolita mpae* „legende omtrent de rijst", *mata ndjaja* „oog voor den weg" (gids) [1], *loka boti* „pisang voor de apen" (wilde pisang), *baroe angga* „palmwijnboom voor de geesten" (boom die op den suikerpalm gelijkt), *raa ndjaja* „bloed voor den weg" (gestort op den weg na terugkeer v. e. sneltocht), *baloeka mbana* „voorwerp van *baloe*[2] roepen voor het woud" (iemd. die in 't bosch is omgekomen), *oli baoela* „prijs voor een buffel", *bontjo mbawoe* „hok voor varkens", *oeë ngkaronga bangke* „water voor het spoedig groot worden" (tooverwater in verhalen, waarin vorstenkinderen gebaad worden).

c. Het bepalende subst. geeft de afkomst van het bepaalde aan: *baoe ntasi* „zeevisch", *oni mbera* „geruisch v. e. waterval", *pae lida* „rijst van bevloeide velden", *oeë ndano* „meerwater", *ngojoe ntasi* „zeewind", *lemo ntasi* „citroensoort die aan de zeekust groeit", *oele jale* „vliegemade", *toekoe asoe* „hondenvloo", *lipa nTo Loewoe* „Loewoe'sche sarong".

Zeer duidelijk is het karakter van samenstelling, wanneer de samengestelde uitdrukking grondwoord eener afleiding is, bv. *mompeanambalesoe* „opzwellen, bovendrijven", wdl. „zich vertoonen als een muizenjong (*ana mbalesoe*)"; *nakamawondajaka* „hij verlangt er naar"; *ketoekoeloka* „last hebbend van pisangluizen" (uitdr. voor een onrustig iemd.); *ndapomata ndjaja* „tot gids genomen"; *pewoekoe ntjoeai, peira mbojo, pedada dena* „met een patroon als de ligging van komkommerpitten, als bamboebladeren, als de borst v. d. rijstvogel".

2. Het bepalende substantief duidt aan tot welke soort het bepaalde woord behoort, welken bizonderen naam of welken inhoud, vorm, aard het heeft, waar het op gelijkt. De samenstellende leden staan dus tot elkaar in de verhouding van soortnaam tot geslachtsnaam, of variëteitsnaam tot soortnaam.

---

[1]) „Den weg kennen" is in 't B. *mangkita djaja* „den weg zien"; bij de vroegere toestanden kon men de richting wel weten, zonder daarom nog steeds het pad te zien.

Het tweede lid bepaalt hier het eerste ongeveer op dezelfde wijze als een adjectief een substantief bepaalt, of als bijstelling, niet in eene betrekking die door een naamval wordt uitgedrukt.

Voorbeelden, waarbij het tweede lid de soort bepaalt: *baoela laki* „buffelstier", *asoe tina* „teef", *ana we'a* „huwbaar jong meisje" (*ana we'a* in de bet. „dochter" is niet samengesteld, *ana mami we'a* „onze dochters", *ana we'a mami* „onze jonge meisjes"), *watoea panta* „erfslaaf", *kabosenja ana*[2] „een hoofd dat als kind wordt beschouwd" (van vrij geringe afkomst is), *wawoe kakadjoe* „wild zwijn", wdl. „varken-boschdier". Het tweede lid duidt de grondstof aan: *sintji woejawa* „gouden ring", *koera tana* „aarden pot", *toga laboe* „ijzeren armband", *ata bala'ani* „dakpan van b.-hout", *djoia dopi* „planken vloer" (vgl. § 267). Het tweede lid geeft den eigenlijken naam aan: *ali kasoro* „een mat die den (vreemden) naam matras draagt", *boere gara* „zout dat den Mal. naam *garam* draagt" (Java-zout), *i Ba'a Toringko* „Oom T.", *i Ba'a Manila* „Tante M.", *kadjoe lepati* „kemiri-boom", *banoea lobo* „een woonhuis dat tot dorpstempel dient". Het tweede lid geeft den inhoud aan: *bonde ngkajoekoe* „kokosaanplant" [1]), *boejoe laboe* „een berg waar ijzer in is", *edja mbalatoe* „ladder, trap met treden" (geen ingekeepte boomstam), *Wawo nDoda* „hoogte waarop dĕdap-boomen groeien". Het tweede lid geeft de verblijfplaats aan: *tasi raja* „zee in 't binnenland, binnenzee", *kandepe tana* „hut op den grond (zonder vloer)", *tontji ntjiro* „vogel die in de varen-planten huist", *baoe bangkala* „vleeschspijs van 't wandrak" (schertsende benaming v. d. kat, die vaak op het wandrak loopt en, naar het heet, in sommige streken gegeten wordt). Het tweede lid duidt gelijkheid in vorm of in wezen aan: *pae konaoe* „rijstsoort die zoo zwart is als de stam v. d. suikerpalm", *pae kajoepa* „rijst waarvan de korrels naar boven zijn gegroeid, zoodat zij werken als nagels", *wojo watoe* „steenharde bamboesoort", *goa josi* „maïs die zoo rood ziet als de *josi*-vrucht", *ta'i loi*, srt. slangengif, wdl. „faeces als urine", *gege woekotoe* „ijzerhoudende aarde, die tot klompen wordt gekneed zoo groot als een knie", *bente laki* „een vesting zoo sterk als een buffelstier", *kadjoe daa* „bloedboom" (heeft rood sap), *kadjoe oele* „slangenboom" (heeft een gevlekten bast), *kadjoe apoe* „vuurboom" ('t hout voelt warm aan), *kadjoe wojo* „boom zoo recht als bamboe".

Voorbeelden van dergelijke samenstellingen als grondwoorden van nieuwe afleidingen zijn: *meanawe'a* „naar de meisjes gaan", *ndapowatoeapanta* „als erfslaaf behandeld worden", *ndapobentelaki* „voor een sterke vesting gehouden worden", *ndata'iloisi* „met slangenvenijn vergiftigd worden", *waja ndaedjambalatoeni* „eene heining aan welker buitenzijde schuine stutten met dwarslatten zijn aangebracht (tegen de buffels)".

3. Bij samenstellingen van een substantief met het nomen verbale van een intransitief werkwoord kenmerkt het bepalende woord het bepaalde als de plaats waar, de tijd of de wijze waarop, het middel waarmede de handeling, door

[1]) Het genitiefteeken is hier eenigszins bizonder; misschien is de uitdrukking, die voor de Toradjas eene nieuwigheid aanduidt, onder vreemden invloed ontstaan.

't nomen verbale uitgedrukt, wordt verricht. Voorbeelden: *watoe mpangasa* „slijpsteen", *tabo mpanginoe* „drinknap", *dopi mpoënde* „plank om op te dansen", *eo mpompadoengkoe* „dag van 't oogstfeest-vieren", *djaja mpepoeë* „wijze waarop men schatting opbrengt", *wose mpogoelingi* „stuurriem, roeispaan om mee te sturen", *oli mporongo* „bruidsschat", *oejoe mpoana* „eerste bevalling" (wdl. „begin v. h. bevallen"). Het nomen verbale van een transitief werkwoord is steeds bepaald door een object dat er bij gezegd of gedacht wordt en waarmee het nauwer verbonden is dan met het woord waarvan het afhangt. Eene woordverbinding als *eo mpalainja* „zijn vertrekdag" is als een samenstelling te beschouwen, maar *eo mpampalaikanja rongonja* „de dag waarop hij zijne vrouw heeft verlaten" is geen samenstelling meer, want het tweede lid is daarvoor te speciaal bepaald. Het tweede lid eener samenstelling kan wel bepaald zijn, maar dan moet die bepaling niet uitsluitend tot het tweede lid behooren, doch de geheele verbinding bepalen.

4. Het nomen verbale van een transitief werkwoord kan ook met zijn object eene samenstelling vormen, wanneer de samenstelling een nieuw begrip uitdrukt, bv. *pantoeboe reme* „uurwerk", wdl. „zonnemeter", dus *pantoeboe remekoe* „mijn uurwerk", doch zonder samenstelling: *pantoeboekoe reme* „mijn de zonnehoogte bepalen"; *pataka pale* „bedrag aan iemd. betaald om hem van een besluit te doen afzien", wdl. „handenbinder", dus *pataka palenja* „wat hij krijgt om van zijn voornemen af te zien", maar zonder samenstelling: „het zijne handen binden"; *rintji ngkajoepa*, als samenstelling „boete aan eene beleedigde vrouw", voluit *karintji ngkajoepa* of *parintji kajoepa* „wat haar de nagels afscheurt en haar dus doet afzien van het krabben van den beleediger", niet samengesteld: *parintjikoe kajoepa* „mijn de nagels afscheuren", als samenstelling: *rintji ngkajoepakoe* „wat ik ontvang van mijn beleediger". Wordt bij zulke rechtstermen het genitief-teeken gebruikt, dan is het bepalende woord doorgaans nomen verbale van een intransitief w.w., bv. *lede mbiwi* (voluit *kalede mbiwi*), als samenstelling: „geschenk om iemd. die niet spreken wil, tot spreken te brengen", niet samengesteld: „het opengaan der lippen". Indien *lede* uit *palede* „het openmaken" was verkort, zou de uitdrukking *lede wiwi* moeten luiden. Zie ook § 266.

5. De samenstellingen van *to*, de samengetrokken vorm van *taoe* „mensch, iemand", met een nomen verbale duiden den bedrijver, uitoefenaar, liefhebber aan van de handeling die door 't nomen verbale wordt uitgedrukt. Voorbeelden: *to pelego* „bedrieger", *to pemeke* „hoester", *to pepara* „schelder", *to poasoe* „jager", *to polega* „speler", *to poboere* „zoutzieder", *to popagiwoe* „beboeter", *to pamongo* „liefhebber van sirih-pruimen", *to pangkoni wawoe* „varkensvleescheter", *to panginoe baroe* „palmwijndrinker". De samenstellingen met *pande*, als *pande woejawa* „goudsmid", *pande kadjoe* „timmerman", zijn naar Maleisch of Boegineesch model gevormd. Handwerkslieden van beroep kent de Toradjasche maatschappij eerst sedert kort en *pande* beteekent in het B. „mild".

Voorbeelden van samenstellingen als de hier genoemde als grondwoorden van afleidingen zijn: *ndapo'olimporongo* „wordt tot bruidsschat aangewend",

ndapodjajajoreka „men droomt er van" (*djaja jore* of *djaja ngkajore* „weg dien men in den slaap aflegt" is een wisselterm voor *pangipi* „droom"), *napotabompanginoe* „hij gebruikte het als drinknap", *mampowatoempangasa* „als slijpsteen gebruiken", *waikakoe gambe, da noepangkita katopamongokoe* „geef mij gambir, opdat ge moogt zien dat ik een pruimer ben".

Samenstelling van substantief met adjectief. Deze samenstellingen hebben hetzelfde karakter als in het Ned. „grootvorst, geelvink". De bijvoeglijke naamwoorden die als bepalend deel eener samenstelling optreden, hebben als regel geen voorvoegsel; adjectieven welke geen prefix hebben, maken de samenstelling dus niet uiterlijk kenbaar. Voorbeelden: *tontji koeni* „geelvogel" (n. v. een der kleinste vogels op Midden-Selebes, het honingzuigertje), *baoe boeja* „witvisch", *loka tasa* „rijpe pisang", *onti lei* „roode mier", *onti kata* „jeukmier", *taoe naja* „onschadelijke lieden" (die zich onzijdig houden bij oorlog of twist), *pale kana* „rechterhand", *pale kaii* „linkerhand", samengesteld met de grondwoorden der adjectieven *makoeni, maboeja, matasa, malei, makata* of *makakata, manaja, mokana, mokaii.* Verder: *taoe toe'a* „oud mensch", *taoe sondo* „de menigte, het volk", *bakoe mowo* „koude teerkost", *sanga boeroe* „de muis, het vleesch v. d. bovenachterpoot", wdl. „kort vleesch", *djoe'a bangke* „melaatschheid", *paoe kodi* „geheim", *oewi dolo* „roode aardvrucht", *pale gose* „linkerhand", *taoe boeta* „blindeman", *ana iloe* „weeskind", *djole goa* „Goasche maïs" (tegenover de inheemsche *djole kodjo*, Coix agrestis), waarin het tweede lid een adjectief is dat geen prefix aanneemt. Zulke samenstellingen zijn 't duidelijkst waar zij door voorvoeging van *mo-* of *ke-* tot grw. eener afleiding zijn gemaakt, bv. *modoeanga marate* „een lang vaartuig gebruiken", *motali inodo* „een foeja-hoofddoek dragen", *moata nipa* „een dakbedekking van nipabladeren hebben", *modjoia dopi* „een planken vloer hebben", *mosalana gili* „een zijden broek dragen", *keboejoe tindo* „met steile bergen", *kejopobose* „met oud bosch begroeid", *kelikoe majomboe* „met diepe kolken".

Namen van landstreken treden in 't algemeen niet op als adjectieven, behalve dan in samenstelling met *to*, uit *taoe* „mensch", dat in zijn eenlettergrepigen vorm proclitisch is en als een soort voorvoegsel wordt gevoeld, dus *To Mori* „Moriër", *To Parigi* „Parigiër", maar *paoe nTo Mori* „de Morische taal", *powia nTo Parigi* „Parigisch maaksel", *lipa nTo Mene* „Mandarsche sarong". Het bovengenoemde *djole goa*, gewoonlijk kortweg *djole* of *goa* genoemd, voor een zoo alledaagsche zaak als maïs, en het zonder twijfel overgenomen *nanaka balanda* „Hollandsche nangka" zijn de eenige mij bekende uitzonderingen; *ewo nTo Bada, tondo nTomene*, gewassen die uit Bada' en uit Mandar afkomstig zijn, geven den gebruikelijken vorm te zien.

Enkele adjectieven houden hun voorvoegsel in samenstelling, bv. *pae maliga* „snelgroeiende rijst", nevens *pae poejoe* „kleefrijst" (*mapoejoe*, kleverig). Wanneer de in § 13 ontwikkelde theorie juist is staan tusschen de vormen met en die zonder voorvoegsel die met tot prenasaleering afgekort voorvoegsel, zie bl. 48. In sommige voorbeelden is de prenasaleering van het bepalende

adjectief dan te verklaren uit analogie aan de bovenbedoelde vormen, bv. *ana nggodi* „kind, klein kind", *bira ntoe'a* „buffelkoe die reeds kalft" (*bira* „spleet" duidt hier het genitale aan), *limoe mpore* „dichte wolk"; men zou hier *kodi, toe'a, pore* hebben verwacht; in geen geval zijn deze vormen uit *makodi, matoe'a, mapore* gesyncopeerd. Zie intusschen § 269.

Voorbeelden van samenstellingen als de bovengenoemde als grondwoorden van afgeleide vormen: *mampotaoetengo* „voor den gek houden", *mampotaoelambaka* „voor een leugenaar houden", *ndatoloewoeni* „met een Loewoe'sch patroon versierd", *mo'ananggodi* „een kind krijgen", *mompetomori* „Morisch spreken", *ndapokoerakodi* „gebruikt worden als dieet-spijs", *sangaboeroenja* „de muis er van, het vleesch van zijn achterpoot", *motaoemate* „een doode bewaken", *mampogantjibangke* „zich met iemands naam dekken", wdl. „hem gebruiken als grooten tol (*gantji*), die de kleine tollen uitgooit".

Determinatieve samenstelling van twee adjectieven komt voor bij namen van kleuren die samengesteld worden met de adjectieven *matoe'a* „oud" en *mangoera* „jong" om resp. donker en licht bij die kleuren aan te duiden: *mawaa matoe'a* „donkerrood", *makoeni mangoera* „lichtgeel". Wanneer twee eigenlijke kleurnamen worden samengesteld, staat de hoofdkleur voorop, de nuance wordt door 't tweede adjectief uitgedrukt: *maeta majawoejoe* „groenachtig zwart", *makoeni maboeja*² „geel in een lichte tint".

Samenstelling van adjectief met substantief: *majangoe ntasi* „zeeziek", *maoro boere* „hongerig naar zout" (gebrek lijdende aan zout), *madota ndjoejoe* „verzot op honing", *wando leti* „gek op vrouwen", *mapoeroe ntaoe* „medelijdend voor anderen", *mabosoe ndjole* „verzadigd van maïs", *bebe apoe* „gierig met vuur", *kore'e ngkina'a boeja* „rijk aan rijst", *mawila mpopea* „verveeld van 't wachten". In deze voorbeelden heeft het adjectief de beteekenis van „vol" of van het tegenovergestelde. In andere geeft het bepalende substantief iets aan waarmee de kwaliteit van 't adjectief te vergelijken is, bv. *boeta manoe* „blind als de kippen" (bijziende), *mawaa alomi, mawaa ngkasoemba, mawaa dolo* „rood als *alomi*-pitten, als aniline-verf, als *dolo*-hout", *mawoeri mbani* „zwart als de nacht".

Samenstellingen van een adjectief met de substantief-afleiding van een intransitief werkwoord of adjectief. Het eerste lid is een adjectief (soms een bijwoord), het tweede een nomen verbale van een intransitief werkwoord of een substantief dat van een adjectief is afgeleid; dit tweede lid is geprenasaleerd, wat op hetzelfde neerkomt als het bepaald zijn door *-ṅja*. Deze soort van samenstelling komt evengoed voor in den meer opgelosten vorm, waarbij het tweede lid niet is geprenasaleerd, maar voorzien van het achtervoegsel *-nja*, doch in dezen vorm wordt het eerste lid van de samenstelling allicht tot een predicaat, en verliest zij daardoor het karakter van samenstelling, dat zij in het eerste geval beter

kan bewaren. Voorbeelden: *taoe ma'ai ngkadjoe'a* „een erg ziek iemand", *kina'a jonto ngkanana* „door en door gare rijst", *taoe lioe mpeoko* „een ineens opstaand iemand", *taoe dja sarai mpe'onto* „iemand die slechts een oogenblik ophoudt", *ananggodi lintoe ngkajore* „een vast in slaap zijnd kind", *taoe gose mpewawo* „een linkshandig wiedend iemand", *taoe rempa mpodjamaa* „menschen die het druk hebben met landbouwen", *taoe gambi*[2] *mpondjaoe* „een onhandige in 't naaien", *taoe maliogoe mpeintjani* „iemand die volledig op de hoogte (volkomen in 't weten) is", *ananggodi mapari ngkawongo* „een ellendig ondeugend kind", *taoe madii mpompaoe* „een lang sprekend iemand", *taoe masae ngkatoewoe* „iemand die lang van leven is", *ajapa madolidi ngkalora* „stof fraai van bontheid", *majomboe mponawa*[2] „diep van gedachten", *bangke ngkaboeja ndaja* „groot van welwillendheid", *marimbo mpogele* „luid van lachen", *marimbo ngkadoengka* „luid van val", *madjoli mpoili* „snel van stroom", *ngojoe marimbo mpewoei* „wind die hevig waait", *sandeme se'i oedja dja marombo ngkatoedoe* „vandaag is de regen maar dicht aan 't vallen", *doeangata malengi mpokoende* „ons vaartuig is langzaam in 't opvaren", *siko koekita lo'e mpogoelingi* „ik zie dat ge knap zijt in 't sturen". In den meer opgelosten vorm luiden deze voorbeelden: *taoe ma'ai kadjoe-'anja, kina'a jonto kananaanja, taoe dja sarai pe'ontonja, ananggodi lintoe kajorenja,* enz. Deze uitdrukkingen kunnen nog wel als samenstellingen worden beschouwd, indien zij met een hoofdklemtoon uitgesproken worden, maar de constructie nadert toch dicht die van bepalingen welke door het betrekkelijk voorn.w. *anoe* worden ingeleid, dus: *taoe anoe ma'ai kadjoe'anja, kina'a anoe jonto kanananja,* waar geen samenstelling meer voorhanden is.

Dat hier nevens adjectieven ook bijwoorden worden gebruikt, zooals *sarai* „een oogenblik" (in het vierde voorbeeld), is toe te schrijven aan het min of meer verbale karakter dat de nomina verbalia steeds behouden, al zijn ze substantieven.

Samenstellingen van een adjectief met een deelwoord. Het eerste lid is een adjectief of een bijwoord, het tweede een deelwoord van een intransitief of van een transitief werkwoord. Deze samenstellingen verschillen slechts weinig van de bovengenoemde, immers alleen het geprenasaleerde nomen verbale wordt vervangen door een deelwoord. Wanneer in een voorbeeld als *taoe madojo mpowose* „iemand die ijverig is van roeien" (ijverig in 't roeien, in wijze van roeien) het laatste woord wordt vervangen door *mowose*, dan wordt de zin „iemand die ijverig is om te roeien", wat zeer weinig verschil maakt. Het eerste is algemeener uitgedrukt dan het laatste, daar het nomen verbale algemeener is dan het deelwoord. Ook *madojo powosenja* is met *madojo mpowose* en *madojo mowose* gelijkwaardig, maar hier is het de *powosenja* die *madojo* is, in de beide andere samenstellingen de *taoe*.

Intusschen kan lang niet bij alle boven opgegeven voorbeelden het tweede lid (intrans. nomen verbale of substantiefvorm van een adjectief) worden omgezet in een deelwoord. Bij de substantiefvormen der adjectieven (de met 't prefix *ka-* gevormde abstracta) kan dit niet geschieden, indien het grond-

woord een zuiver adjectief is, omdat dan het bijv. n.w. dat 't eerste lid vormt tot bijwoord zou worden en naar den regel niet zou mogen voorafgaan. Alleen wanneer het grondwoord van den *ka*-vorm de beteekenis van een werkwoord heeft en het adjectief tevens als bijwoord in gebruik is (wat weinig voorkomt) is het mogelijk. Naast *kina'a jonto ngkanana*, of *k. jonto kanananja* kan men zeggen: *kina'a jonto manana* „door-en-door gare rijst"; nevens *lintoe ngkajore* en *lintoe kajorenja* is *lintoe jore* „vast in slaap" correct. Maar *mapari wongo* voor *mapari ngkawongo* „ellendig ondeugend", *masae toewoe* voor *masae ngkatoewoe* „lang van leven" zijn onmogelijk. Naast *masae mpompaoe, gose mpewawo, madjoli mpoili, magasi mponowo, lo'e mpogoelingi, lioe mpeoko, marimbo mpogele, malengi mpokoende* bestaan echter *masae mompaoe* „lang aan 't spreken", *gose mewawo* „links wiedende", *madjoli moili* „vlug stroomende", *magasi monowo* „flink boomen rooiende", *lo'e mogoelingi* „knap in 't sturen", *lioe meoko* „dadelijk opstaande", *marimbo mogele* „luid lachende", *malengi mokoende* „langzaam opvarende". Het verschil is gering en wordt ook niet altoos in acht genomen. Van een kind dat al in staat is tot spreken, zal men zeggen *lo'e mompaoe*, terwijl men van een vlot spreker zal zeggen *lo'e mpompaoe* „knap van spreken", omdat men bij het kind meer aan *mompaoe* „praten, spreken" (in 't algemeen) denkt, dan aan *pompaoe* „wijze van spreken, spreekstijl". Zoo is dus ook *taoe masae mompaoe* „iemand die lang is in zijn spreken, veel tijd neemt als hij spreekt", terwijl *masae mpompaoe* beteekent „langdurig van spreken"; *magasi mponowo* is weer te geven met „flink in zijn boomen rooien", *magasi monowo* met „flink boomen rooiend". Het verschil is dus onbeduidend en meestal zoo goed als niet voorhanden.

Samenstelling van twee werkwoorden. Een intransitieve deelwoordsvorm wordt samengesteld met een anderen dergelijken vorm, waarbij dan de laatste het doel aanduidt van de handeling, door den eersten vorm uitgedrukt, bv. *me'onto mangkoni* „ophouden om te eten", *meosa mamongo* „uitrusten om sirih te pruimen", *mopoloe mandioe* „neerhurken om te baden", *metionda mongodjo* „tegen iets aanleunen om de beenen uit te strekken", *motoeroe jore* „gaan liggen om te slapen", *meari modjamaa* „buiten 't dorp verblijven om op den akker te werken", *mobonggo*[2] *mandake* „een gebogen houding aannemen om een berg te beklimmen", *metoetoe mesoea ri wata* „bukken om onder een liggenden boomstam door te gaan". Deze samenstellingen zijn determinatief, omdat de tweede deelwoordsvorm het doel bepaalt van den eersten, en onderscheiden zich dus van de op bl. 126 genoemde copulatieve samenstellingen, waar het tweede lid niet het doel van het eerste aangeeft.

De beweging en richting aanduidende bijwoorden die door deze beteekenis ook kunnen optreden in de functie van werkwoorden, worden samengesteld met transitieve en met intransitieve werkwoordsvormen, en maken dan het eerste lid der samenstelling uit om de richting aan te duiden in welke de handeling zich beweegt, bv. *ndjo'oe natima* „hij is het gaan halen", *intje'e ma'i koeperapi* „dat kom ik vragen", *anakoe lo'oe nakeni* „mijn kind heeft

hij gindsheen gebracht", *ndekoe nakojo* „hij heeft het opwaarts gedragen", *toendjo'oe naloeloe* „hij is hem gindsheen gevolgd", *dja ma'i merapi* „hij komt maar vragen", *ndjo'oe jore* „gaan slapen", *ndekoe mompaoe*[2] „in huis gaan om een praatje te maken". Ook de werkwoorden die zonder voorvoegsel optreden en in de taal als adjectieven gevoeld worden, vormen dergelijke samenstellingen, bv. *djela nasombo* „hij is het komen neerleggen", *rata naoli* „hij is het komen koopen", *kono naroempangi* „hij is er raak tegenaan geloopen".

De duidelijkste samenstellingen van werkwoorden die elkaar bepalen, zijn zulke die zelf grondwoord worden voor een afleiding, bv. *napeloeloengketika* „hij heeft er een kneep op laten volgen" (hij heeft eene door hem bewezen weldaad in herinnering gebracht), van de stammen *loeloe* „volgen" en *keti* „met de nagels knijpen".

Samenstelling van werkwoord en substantief. Een intransitieve deelwoordsvorm met een object vormt eene samenstelling. Het object is dan onbepaald en daardoor is de geheele samenstelling intransitief van beteekenis, bv. *merapi gambe* „gambir-vragen", *mosompo inda* „schuld-betalen", *mongkooe kajoekoe* „kokos-schrapen", *mombadjoe mamongo* „pinang-stampen", *mopea joenoe* „op anderen wachten", *monoendjoe kawo* „afgeoogste velden in brand steken", *moapoe kina'a* „rijst koken", *mesago baroe* „palmwijn van andermans boom nemen", *melima djole* „maïs stelen", *meoli rengko* „benoodigdheden koopen", *mepamongoka linggona* „gasten pinang voorzetten", *mesingara inda* „manen om schuldafdoening", *meroeroe asele* „belasting inzamelen", *mewawo soma* „het erf wieden", *mowangoe banoea*, *mombangoe ban.* „een huis oprichten". Duidelijk komt dit ook uit wanneer zulk een deelwoordsvorm met object dient tot bepaling van een adjectief of een intransitief deelwoord, bv. *majangoe manginoe baroe* „dronken van 't palmwijn drinken", *malili mata mangkoni oewoe* „duizelig door 't palmiet eten". Het is vooral in vaste uitdrukkingen dat zulke intransitieve vormen worden gebruikt, bv. in namen van plechtigheden en gebruiken, zooals *moboeboe tanoana* „levenskracht uitstorten", *mosepa panga* „een gevorkten tak vaneenscheuren" (om eenig kwaad van zich af te doen). Het is de onbepaaldheid van het voorwerp (het tweede lid) die de uitdrukking intransitief maakt en het voorvoegsel plaatst vóór de geheele uitdrukking, zoodat *moapoe kina'a* het best te vertalen is met „het rijstkoken waarnemen". Vooral in de twee laatste voorbeelden is dit duidelijk, die aanduiden het verrichten der gebruiken „levenskracht uitstorten", „stengel vaneenscheuren". Uitvoeriger worden deze intransitieve uitdrukkingen besproken nevens de transitieve, in § 64, bl. 149 en 151, en § 83.

Samenstelling van een transitief werkwoord met een substantief heeft ook plaats in verkorte (elliptische) uitdrukkingen, waar het substantief de plaats inneemt van een verzwegen object waarvan het eene bepaling uitmaakt, bv. *moata djaja* of *mangata djaja* „van eene groote draagvracht een deel een eindweegs vervoeren, nederleggen, de rest gaan halen en op die wijze alles naar zijne bestemming brengen", omdat men de vracht dan een eindweegs

begeleidt (*ata*); voluit zou de uitdrukking zijn: *mangata kinojo ri djaja*; andere voorbeelden zijn: *mampeka Dongi* (voor: *momeka ri Dongi*) „in den plas Dongi visschen"; *mantjono saki* „weerwoord geven in zijn belang bij het bespreken eener boete" (wdl. „boete beantwoorden"); *magego baoela* „het godsgericht met de speer (*mogego*) verrichten om den eigendom van een buffel uit te maken"; *mawoenoe taoe* „met de speer werpen (godsgericht), om te beslissen wie de eigenaar is van een slaaf (*taoe*)".

Het duidelijkst is de samenstelling van een werkwoord met een substantief, wanneer zij dient tot grondwoord eener afleiding, bv. *napompoero-pa'aka* „hij is er van weggeloopen" (*mompoero* is „heengaan"; voor „ga weg" zegt men wel *pompoero pa'a*, z. v. a. „maak beenen"); *napantjoe'a-ja'aka* of *napantjoejoe-ja'aka* „hij is er van weggeloopen" (*mantjoe'a ja'a* of *mantjoejoe ja'a* is „de (eigen) voetstappen uitgraven of uitscheppen, op zijne voetstappen terugkeeren"); *ndapontjepapangaka* „men verricht er het *montjepa panga* bij" (een gevorkten tak vaneenscheuren, om eenig kwaad van zich af te scheuren); *ndapotadji-dja'aka* „men beschouwt het als uitschot", uit *tadji-dja'a* „uitschot, vruchten die niet lukken en afvallen", omdat van den boom wordt gezegd *mantadji dja'a* „het onbruikbare wegwerpen", wanneer hij de mislukte vruchten laat vallen; *tepomoeja-loka* „in gebogen houding" (waarin men pisangstekken plant).

Samenstellingen van een werkwoord met een telwoord komen vooral voor bij werkwoorden die deelen, splijten, en andere schakeeringen van 't begrip scheiden uitdrukken, bv. *ndaga'a radoea* „men scheidt 't in tweeën", *ndapole aopo* „'t wordt dwars gehakt in vieren", *djaja mopanga papitoe* „een pad dat zich in zevenen vertakt", *tetila alima* „in vijven verdeeld geworden".

De vraag in hoeverre de bijwoorden zijn te beschouwen als in samenstelling te staan met de zelfst. naamwoorden en werkwoorden die zij bepalen, wordt bij de bespreking der bijwoorden behandeld.

Het eenige zuivere voorzetsel in 't B., *ri*, staat als eenlettergrepig woord steeds proclitisch vóór het volgende woord (§ 5) en vormt daarmee één woord, eveneens *da* (partikel van 't Futurum), *i* (lidwoord der eigennamen), *to* (samentrekking van *taoe* „mensch" vóór volksnamen), *mbo* (samengetrokken en gesyncopeerde vorm van *mawaoe* „riekend, smakend naar"), *be* (uit *bare'e*, ontkenningswoord) en het uit *raja* „binnendeel" verkorte *ra*. Wanneer *ri* nog nader wordt bepaald door een plaatsaanduidend substantief, zooals *wawo* „bovenvlak", *ara* „ondergedeelte", *tongo* „middendeel", vormt het daarmee samengestelde voorzetsels als *riwawo, riara, ritongo*, die dus weder in genitiefverbinding staan met het woord dat zij regeeren. Zulke verbindingen leveren weder grondwoorden voor afleidingen, als: *mamporiraja* „ter harte nemen", *mampodaraja* „ergens trek in hebben" (*da-rajanja* „hij heeft er trek in"), *ndapariarantoto* „het wordt onder 't huis geplaatst", *mamporiwawo* „iets boven zich hebben", *mekariojo* „zich ergens tusschen steken", *mamparira-*

mbatoetoe „in den sirih-zak (*watoetoe*) stoppen", *metongoinawoe* (voor *metongorinawoe*) „koppensnellen op den akker (*nawoe*)", *kambotasinja* „omdat het naar zeewater smaakt", *katolagenja* „omdat hij een Lageër is". De ontkenning *be* wordt steeds proclitisch verbonden met het volgende woord, bv. *bere'e* = *bare'e re'e* „er is niet", maar een grondwoord voor eene afleiding geven deze samenstellingen niet; men zegt wel *be-laoe* „niet aanwezig", *be-maja* „het gaat niet", maar *kabeenja laoe, kabeenja re'e, kabeenja maja* „omdat er niet is, omdat het niet gaat" en niet *kabelaoenja*, enz.

Over samenstelling van telwoorden met andere telwoorden of maatwoorden zie men § 209 vv.

§ 58. Samenstellingen van onderwerp en gezegde.

Deze samenstellingen vatten een geheelen volzin te zamen, die uit allerlei onderdeelen kan bestaan, maar waarin een onderwerp met gezegde aanwezig is. De samenstelling in haar geheel is gewoonlijk eene bepaling van een substantief, die zoowel attributief als predicatief kan optreden.

Wanneer de samenstelling in haar geheel als adjectief een substantief bepaalt en dus eene hoedanigheid of eigenschap aangeeft, die dit substantief bezit, dan is de samenstelling eene bezittelijke. Van deze soort van samenstellingen uitgaande, bespreken wij vervolgens de samenstellingen die kunnen beschouwd worden als ontwikkelingen of oplossingen der bezittelijke.

1. Het eerste lid is een telwoord of een daarmee gelijkstaande uitdrukking, het tweede een substantief. Voorbeelden: *laolita ntaoe roeogoe wo'o* „verhaal van een tweehoofdig mensch", *laolita i nTjambira Koro* „verhaal van Halflijf", *tana i Datoe ri Loewoe tana sampoejoe sasio lemba* „het land van den Vorst van L. is een 19-stammig land", *njara i nTolo njara papitoe ikoe* „het paard van T. is een paard met 7 staarten", *ajapa i nTadala Nanggi, siondopo, siongaja* „het weefsel van T. N., negenvademig, negenkleurig". Dikwijls is het onderwerp bepaald door een bezittelijk v.n.w. of eene andere bepaling: *taoe saogoe matanja ndato'o taoe sajojo*[2] *silonja* „iemand met één oog noemt men iemand met ééne fakkel", *taoe podo sampole ronto ntalinja* „iemand die maar één ouden hoofddoek heeft", *taoe bare'epa gana santjowoe pae napota* „iemand die nog niet ten volle 1000 bos rijst heeft geoogst". In de beide laatste voorbeelden hebben beide leden der samenstelling eene bepaling.

2. Het eerste lid is een adjectief, het tweede een substantief; bij ontbinding der samenstelling krijgt men een volzin, waarbij het tweede lid onderwerp, het eerste gezegde is. In *ropo boeja-wawo* „witkop-golven" is de samenstelling *boeja-wawo* bepaling (adjectief) van *ropo* „golf"; de uitdrukking is te ontbinden in *ropo maboeja wawonja* of *ropo anoe maboeja wawonja* „golven welker bovendeel wit is". Andere voorbeelden zijn: *bangke wata* „groot van lichaam", *bose timpoe* „dik van kuiten", *pile witi* „met verbogen voet", *madja'a raja* „boos" (kwaad van stemming), *malili mata* „duizelig" (draaiend van oogen), *ananggodi pore raja* „een onbevattelijk kind" (massief van binnenste), *to rate le'e* „langhals" (wisselterm van *kando*, reiger), *to lodjo lio* „ovaalgezicht"

(w.t.v. *njara*, paard), *mbaa mbo'o* „roodkop" (een vogel; zie bl. 48), *maranganga* „droog van keel" (dorstig), *sala ta'oe* „mis ten opzichte van 't plantseizoen, den waren planttijd gemist hebbende", *sala djaja* „mis in den weg, verdwaald", *masala ngoedjoe* „wiens mond gezondigd heeft" (schuldig aan spreek-delict; het prefix *ma-* is hier noodig, want *sala ngoedjoe* is „spreek-delict"), *inaoe maria ngaja* „toespijs in veel soorten". Dikwijls vindt men deze samenstellingen gebezigd als bepaling ter verklaring van een toestand die door een adjectief of een handeling die door een intransitief deelwoord wordt uitgedrukt: *malengi, madjoe'a kompo* „langzaam, omdat men pijn in den buik heeft", *magasi, maroso woekoe* „flink, omdat men stevig gebouwd is", *mongajoe mawongko raja* „zingen van blijdschap", *molontjo maeka raja* „vluchten uit vrees". Men ziet dat de adjectieven die een voorvoegsel hebben dit in deze samenstellingen soms missen, soms ook niet.

Soms heeft het tweede lid, het onderwerp, eene bepaling, bv. het pron. suff. *-nja* of een ander substantief in den tweeden nv., bv. *taoe malose rajanja* „een traag mensch" (ook *taoe malose raja* is goed), *taoe sondo ananja* „iemand met veel kinderen" (*ana* wordt zelden zonder bepaling gebruikt), *taoe bangke nganganja* „iemand met luide stem", *taoe josa matanja* „iemand met scherpe oogen", *taoe majoa paoenja* „iemand die goed spreekt", *taoe dempe*[2] *tando engonja* „iemand van wiens neus de punt eenigszins plat is", *taoe marate woejoe matanja* „iemand met lange wimpers"; vgl. bl. 133.

Soms bestaat het onderwerp (tweede lid) uit meer dan één substantief, al of niet bepaald, en heeft het gezegde één of meer bijwoordelijke bepalingen, bv. *taoe mawela samboto'oesoenja, sa'arangkelanja* „iemand bij wien de geheele ribbenkast en schaamstreek gewond is", *we'a ma'ai kakadolidi ngkoronja pai kaboeja noe lionja* „eene vrouw die zeer fraai van figuur en zeer blank van gelaat is", *taoe ma'ai mpodago kaeka ndajanja pai kadangga pelonja* „iemand van zeer erge vreesachtigheid en lafhartigheid", *taoe be ntani manoto gaga rajanja* „iemand die niet bepaald heel verstandig is", *koro oeë be manoto oentoenja* „eene rivier waarvan de oorsprong niet bekend is". In dit laatste voorbeeld kan *be manoto* „niet bekend" worden vervangen door *bare'e ndaintjani, bare'e kaintjani, bare'e taintjani* „men weet, wij (excl., incl.) weten het niet", zoodat men krijgt: *koro oeë bare'e ndaintjani oentoenja* of *k. oeë bare'e ka-(ta-)intjani oentoenja* „eene rivier waarvan men den oorsprong niet weet, waarvan wij den oorsprong niet weten". Hier is dus het adjectief dat het gezegde vormde vervangen door den vervoegden vorm van een transitief werkwoord, waardoor het onderwerp voorwerp is geworden. Andere voorbeelden zijn: *taoe bare'epa koedonge to'o lipoenja* „iemand den naam van wiens dorp ik nog niet gehoord heb", *ala be koepeoasi banganinja* „eene rijstschuur waarvan ik niet heb gevraagd wat er in is", *baoela masaemo tapombeto'oka olinja* „een buffel waarvan wij al lang den prijs met elkaar hebben afgesproken", *lipoe koeimbamo owi banoeanja* „een dorp waarvan ik de huizen vroeger al heb geteld", *doeanga koeolimo oelajanja poera*[2] „een vaartuig waarvan ik de geheele lading heb gekocht", *taoe bare'epa sangkani koekita poodo*

ndangasoenja „menschen van wie ik nog nooit heb gezien waar hun rook opstijgt (waar ze wonen)".

Door de uitbreiding der samenstellingen vormen zich dus de bepalende bijzinnen, die niet meer als samenstellingen kunnen beschouwd worden. Waar een nieuw onderwerp met gezegde wordt ingevoerd, zoodat het oorspronkelijk subject der samenstelling tot object wordt van het nieuw ingevoerde predicaat, daar is de samenstelling opgelost. De hier gegeven voorbeelden worden ook dikwijls met het betrekkelijk voorn.w. *anoe* ingeleid, dus: *koro oeë anoe bare'e taintjani oentoenja, taoe anoe bare'epa koedonge to'o lipoenja,* enz. Dit maakt het karakter van betrekkelijken bijzin nog duidelijker, al lost *anoe* op zich zelf de samenstelling niet op, daar het niets meer is dan een lidwoord, dat aan de samenstelling een zekere zelfstandigheid geeft, die haar het karakter van bijvoeglijk naamwoord niet ontneemt.

§ 59. Samengestelde eigennamen.

Deze worden hier afzonderlijk besproken, omdat ze zich door hunne constructie dikwijls onderscheiden van de samenstellingen tot welker rubriek ze behooren en ook vaak deelen bevatten die in de huidige taal geen gangbare woorden meer zijn, of die aan de priestertaal zijn ontleend. Elke naam die uit meer dan één woord bestaat, vormt eene eenheid, dus eene samenstelling, maar omdat de eigennamen grootendeels buiten de gewone taal staan, is het beter ze afzonderlijk te nemen.

Copulatieve samenstellingen heb ik onder eigennamen, 't zij van personen, 't zij van landstreken, bergen, rivieren en derg., niet aangetroffen.

De meeste samengestelde eigennamen zijn determinatieve samenstellingen. Ze zijn aldus in te deelen:

Substantief met substantief in den genitief (die niet alleen de bezittelijke, maar ook andere verhoudingen uitdrukt): *Oeta mBawoe* „Varkenshersens", *Bone nDano* „Zand van 't Meer", *Mawo nTasi* „Verlangen naar de Zee", *Reo nTiwoloe* „Bellengerinkel", *Waro nTioe* „Wegwaaien van vlechtriet" (persoonsnamen); *Baba Impo* „Monding v. d. Impo", *Kana ngKadi'a* „Apenplas (met zilt water)", *Wawo mBana* „Woudberg", *Karampe mBo'o* „Plaats waar een menschenhoofd is aangespoeld", *Laisi mBenoea* „Rivierkaap waar een *wenoea*-boom staat", *Pojoko nTontji* „Opvlucht van vogels", *Towi ngKeli* „Gat in een boom waar *keli*-vogels nestelen", *Kanawoe nTaoe* „Plaats waar menschen zijn nedergestort", *Boejoe Laboe* „IJzerberg", *mBaro Ngojoe* (uit *pombaro ng.*) „Wegwaaiing door den wind" (geografische benamingen).

Substantief met substantief als bijstelling: *Rano Nontjoe* „Plas als een Rijstblok", *Lipoe Laki* „Dorp als een Buffelstier", *Wata Nono* „Boomstam als een Huispaal", *Takole Kadjoe* „*Takole*-plant met stam", *Tando Bone* „Zandkaap", *Pasojo Maja* „Koperen Koker", *Kota Watoe* „Steenwal".

Substantief met adjectief of kwalificatief deelwoord: *Tontji Ragi* „Bonte Vogel", *Bone Lanto* „Drijfzand", *Topi Boeja* „Witte Sarong" (persoonsnamen); *Koro Malei* „Roode Rivier", *Oeë Woli* „Opstroomend Water", *Oeë mPito*

„Draaiend Water", *Lana Jore* „Gestolde Olie", *Soeka Molari* „*Soeka*-boom met wortellijsten", *Banggai Lanto* „Drijvend Eiland", *Tana Magonoe* „Versmolten Land" (geografische benamingen).

Substantief met telwoord: *Oeë Sambira* „Voor de helft water" (water aan één kant), *Baoe Saatoe* „Honderd Visschen" (geografische benamingen).

Substantief met plaatsbepaling: *Wana i nTongo* „Woud in 't Midden" (geografische benaming).

Substantief met werkwoordstam: *Djaja kita* (voor *dj. ndakita*) „de Weg dien men ziet" (geograf. ben.).

Adjectief met substantief: *Woeri Bengo* „Zwartbil", *Sengko Pale* „Kromhand", *Boeja Lenda* „Witkam", *Bangke Poese* „Grootnavel", *Bii Le'e* „Scheefhals" (persoonsnamen).

Werkwoord of nomen verbale met object: *Limba Ata* (voor *Pelimba* of *Palimba Ata*) „Verplaatsing der Daken", *Petiro Tasi* „Zeezicht", *Potapa Wo'o* „waar menschenhoofden in den rook zijn gehangen", *Pantjawoe Enoe* „waar kralen zijn gestrooid" (geograf. ben.); *Tima Lenge* „Neem je loon", *Balasi Gaoe* „Vergelding van Bedrog", *Bora Langi* (voor *Pombora L.*) „Hemeldoorboorder", *Leroe Lage* „die 't land L. beschermt", *Mombali Wotoe* „die 't omineuze geluid krachteloos maakt" (persoonsnamen).

Predicaat met subject: *Sompe Rini* „De dauw is blijven liggen", *Lempa Deli* (voor *telempa deli*) „De voeten geraken aan 't stappen", *Bali Moeni* „Weer veranderd" (persoonsnamen).

Predicaat met bepaling: *Rampe Mawo* „aangeland uit heimwee" (pers. n.); *Toewoeriengo* „aan den neus gegroeid", *Sawi Mojokoe* [1]) „op den berg gekomen met schelparmbanden aan" (geogr. ben.).

Predicaat met voorgevoegde partikel: *Basiwia* „Niet gelijk", *Bamosipa* „Niet fraai", *Bameawa* „Niet sierlijk", *Bangkoenale* „Ik sta 't niet toe", *Bangkoelinga* „Ik geef er niet om", *Bedabali* „Zal wel niet anders worden", *Depasi'a* „Eerst nu", *Barawe'a* „Misschien een meisje", *Djasiko* „Gij zijt het maar", *Djama'i* „Daar komt ze maar aan", *Djamoroegi* „'t Is enkel nadeel", *Banjalentje* „'t Heeft geen voorkomen", *Banjamokole* „'t Is geen voorname".

Al staan deze eigennamen buiten de gewone taal, toch geven ze op hun gebied eenige mogelijkheden van samenstelling te zien. Volledig is dit overzicht in 't geheel niet; het aantal persoonsnamen is zeer groot, omdat men dikwijls nieuwe maakt, en het aantal geografische benamingen is nog veel grooter, daar bijna elk plekje grond, elk beekje of plasje zijn naam heeft. Een groot deel der eigennamen is niet meer te verstaan, omdat de beteekenis der samenstellende deelen niet meer bekend is, of omdat de naam op eenige wijze verminkt is.

---

[1]) De Toradjas vatten den naam van dezen heuvel op als *Sawimo Jokoe*, wat zou moeten beduiden: „De schelparmband is op den berg gekomen". Ik verklaar den naam liever als *Sawi Mojokoe*; de aldus genaamde heuvel wordt nl. aangewezen als een der verblijfplaatsen van den Loewoe'schen sage-held *Sawerigading*. Indien deze naam is te verklaren als *Sawe rigading* beteekent hij „aangekomen met armbanden aan" (gearmband) en is dan synoniem met *Sawi Mojokoe*.

VOOR-, IN- EN ACHTERVOEGSELS.

§ 60. De vorming van afgeleide woorden door middel van voor-, in- en achtervoegsels is in 't B. belangrijk door het vrij groote getal dezer aanvoegsels en vooral door de mogelijkheid om op allerlei wijzen voorvoegsels samen te stellen, die dan te zamen allerlei schakeeringen aan de beteekenis van het afgeleide woord geven. Dat een woord vier of vijf voorvoegsels en daarbij een of twee achtervoegsels tegelijk heeft, is volstrekt niet ongewoon. Sommige voorvoegsels komen ook nog als stamwoorden voor; andere hebben nevens hunne functie van voorvoegsel ook nog eene andere gekregen, doordat zij zich hebben losgemaakt van de afgeleide woorden waarvan zij deel uitmaakten, en zijn zoo tot zelfstandige woorden geworden. Ook met een der achtervoegsels is dit het geval.

Tot welke der woordsoorten de stamwoorden of grondwoorden behooren, valt niet in 't algemeen te zeggen. De voornaamwoorden, het voorzetsel *ri*, sommige bijwoorden en voegwoorden vormen elk eene woordsoort op zich zelf; de telwoorden kunnen als zelfstandige naamwoorden beschouwd worden; ook onder de bijwoorden en voegwoorden komen zelfst. naamwoorden voor. De bijvoeglijke naamwoorden zijn voor een deel van zelfst. n.w. afgeleid, voor een ander deel vormen zij eene woordsoort op zich zelf. De werkwoordstammen zijn voor een deel substantieven, maar voor een ander deel eene woordsoort op zich zelf. Bij de afzonderlijke behandeling der woordsoorten komt dit vanzelf ter sprake.

De samenstelling van een stamwoord met voorvoegsels, die onder zekere omstandigheden als invoegsels optreden, en met achtervoegsels is in wezen niet verschillend van de samenstelling van verschillende woorden tot één enkel begrip. De aanvoeging van voor-, in- en achtervoegsels wordt in engeren zin afleiding genoemd, in onderscheiding van de samenstelling die in § 55—59 is behandeld.

Het B. bezit eene menigte voorvoegsels, omdat de enkelvoudige prefixen, die niet bizonder talrijk zijn, ook in verbinding met elkaar optreden en een groot aantal samengestelde voorvoegsels vormen. Verder zijn er nog een aantal doode prefixen, voorvoegsels welker kracht thans vergaan is, al kan men in vele gevallen nog vaststellen welke die vroeger is geweest. Stammen met doode prefixen worden dikwijls weder van levende voorzien en zoo vindt men dus ook levende en doode voorvoegsels tegelijk voorgehecht.

Het aantal invoegsels is gering; twee der infixen zijn oorspronkelijk prefixen geweest.

Ook de achtervoegsels zijn niet talrijk; een paar suffixen van beteekenis zijn in onbruik geraakt. Samenstellingen van twee achtervoegsels komen voor, maar slechts enkele suffixen laten zich te zamen gebruiken. Het zijn dus in de eerste plaats de voorvoegsels, die bij de afleiding dienst doen.

Niet alle voorgehechte woorden kunnen voorvoegsels genoemd worden. De proclitische woordjes zijn vanzelf daarvan uitgezonderd (bl. 29). Omtrent

sa-, den eenheidsexponent, kan men van meening zijn dat het geen voorvoegsel is, omdat dan ook de andere telwoorden in samenstelling met maatwoorden voorvoegsels zouden te noemen zijn. Toch is *sa*- bij de voorvoegsels geteld, omdat het in vele opzichten buiten de eigenlijke telwoorden staat. Het Futurum-aanduidende *da* (Sa'd. *ra*, *la*, Mal. *hĕndak*), dat als eenlettergrepig woord steeds proclitisch wordt gebruikt, is geen voorvoegsel te noemen.

Zoo is het ook van sommige achtergevoegde woorden moeilijk te zeggen of zij achtervoegsels moeten genoemd worden of niet. Enclitisch zijn *mo*, *dja* (dat ook proclitisch is) en *pa*; op den klemtoon heeft de enclise dezer woordjes geen invloed [1]). Maar ook -*ka* en -*i*, die onbetwistbaar achtervoegsels zijn, laten den klemtoon onbewogen. Dat -*aka* den klemtoon beweegt, komt omdat het tweelettergrepig is en dus een eigen klemtoon heeft; toch is het een achtervoegsel. De achtergevoegde voornaamwoorden (bezittelijke v. n. w.) zijn hier onder de achtervoegsels opgenomen, toch hangt *mami* (1e p. mv. excl.), dat een eigen klemtoon heeft, veel losser aan het woord waarbij het behoort, dan -*koe*, -*moe*, -*nja*, -*ta*, -*mi* en -*a*, zoodat het in het Todjosche dan ook door *kami* is vervangen.

De thans doode suffixen -*a* (uit -*an*) en -*o* (uit -*ĕn*) hebben den klemtoon ééne plaats naar achteren gebracht en zijn daardoor zoozeer met het aldus afgeleide woord samengewassen, dat zij buiten den kring der andere afleidingen van hetzelfde grondwoord zijn geraakt en verloren zijn gegaan. Zie §§ 203 vv., 208.

§ 61. De lijst der voor-, in- en achtervoegsels die hier gegeven wordt, bedoelt een overzicht te geven van de afgeleide vormen die in het B. mogelijk zijn. [Op volledigheid maakt zij intusschen geen aanspraak, daar het aantal mogelijke combinaties van affixen vrijwel onuitputtelijk is: voorvoegsels als *mo*-, *ka*-, *te*-, *pa*- (caus.), *mombe*-, *meki*-, enz. kunnen bij allerlei secundaire grondwoorden optreden, een suffix als -*ka* kan practisch in combinatie met alle prefixen voorkomen, naast de transitieve afleidingen met *ma*-I, *pa*-I staan gewoonlijk intransitieve met *mo*- en/of *me*-, enz. Bovendien zijn de pronominale affixen in de lijst niet opgenomen.

mo-, *po*-.
me-, *pe*- (*pi*-).
ma-I, *pa*-I.
ma-II, *pa*-II.
pa- (caus.).
ma-III.
ka- (*ngga*-).
mepo-, *pepo*-, *mepe*-, *pepe*-, *mepa*-, *pepa*-.
mampo-, *pampo*- (*mompo*-, *pompo*-).

---

[1]) Dat dit in het Todjosche en in het Padasche wel het geval is (zie bl. 8), doet niet ter zake, want de beweging van den klemtoon in die streken is aan invloed van andere talen toe te schrijven.

pomo-, pome-, poma-, mampomo-, pampomo-, mampome-, pampome-, mampoma-, pampoma-; mepomo-, pepomo-, mepome-, pepome-, mepoma-, pepoma-.

mampe-, pampe-, mompe-, pompe-.

mampepo-, pampepo-, mampepe-, pampepe-, mampepa-, pampepa-.

mampa-, pampa-, mompa-, pompa-.

mopa-, popa-.

papo-, mampapo-, pampapo-, pape-, mampape-, pampape-, papa-, mampapa-, pampapa-; mepapo-, pepapo-, mepape-, pepape-, mepapa-, pepapa-.

moka-, poka-, mongga-, pongga-.

meka-, peka-, mengka-, pengka-, mengga-, pengga-.

mangka-, pangka- (*maka-, paka-*).

mampoka-, pampoka-, mampeka-, pampeka-, mampaka-, pampaka-; mepoka-, pepoka-, mepeka-, pepeka-, mepaka-, pepaka-.

manga-, panga-, enz.

mombe-, pombe-, mampapombe-, pampapombe-, enz.

te- (*monte-, ponte-, pate-, mampate-, pampate-, tepa-, tepapo-*, enz.).

ti-.

meti-, peti-, mampeti-, pampeti-.

metingka-, petingka-.

to- (*pato-, mampato-, pampato-*, enz.).

ta-.

toe-.

ki-, meki-, peki-, mampeki-, pampeki-.

ke-, moke-, poke-, mongke-, pongke-.

ko- (*kako-*), *koe-.*

la-, le-, li-, lo-, loe-, ra-, ri-, ro-, roe-.

ga-, gi-, go-, goe-.

i-.

ba-, be-, bi-, bo-, boe-; bala-, bara-, bali-, bai-, baloe-, boro-, bolo-.

mala-, mara-, maja-, mali-, mai-, male-, mae-, maloe-, moro-, molo-.

para-, pala-, poro-, polo-.

kala-, kali-, kaloe-, kara-, kari-, karo-, kolo-.

tara-, tala-, tali-, tani-, tanoe-, toro-, tolo-, toli-.

sa-, si-, so-, soe-; sara-, solo-, soro-, sali-, saloe-, soli-.

wa-, wi-, woe-, wo-; wasi-, wai-; wara-, wiri-, woeroe-, woro-, wali-, woli-.

toe- (titelprefix).

la-, ra- (titelprefixen).

sa- (eenheidsprefix), *pasa-, mampasa-, pampasa-, kasa-, patesa- . . . .-ka*, enz.

si- (eenheidsprefix), *mosi-, posi-, mamposi-, pamposi-, pasi-, mampasi-, pampasi-, kasi-*, enz.

to- (uit *taoe*).

mbo-.
pari-, *mampari-*, *pampari-*, enz.
-oem-.
-in-.
-al-, *-el-*, *-il-*, *-ol-*, *-oel-*, *-aj-*, *-ar-*, *-er-*, *-ir-*, *-or-*, *-oer-*, *-an-*, *-ang-*, *-on-*, *-oen-*.
-i.
-ka.
-aka.
-a (*-ani*, *-angi*, *-sa*).
-o (*-oni*, *-ongi*).]

§ 62. Intensieve vorm van het grondwoord.

Bij de bespreking der prenasaleering (§ 13) is op bl. 43 gewezen op de intensiefvormende kracht der prenasaleering van den beginmedeklinker (incl. hamzah) van een geluids- of bewegingswoord. Op bl. 45 is reeds gezegd, dat een aantal geprenasaleerde bewegingswoorden grondwoorden zijn voor de formatie van werkwoordsvormen. Een groot aantal werkwoordstammen komen dan ook voor in geprenasaleerden vorm, nevens welken de niet-geprenasaleerde vorm evenzeer in gebruik is. De geprenasaleerde stam wordt niet met alle voorvoegsels verbonden; het zijn alleen de prefixen *ma-*, *me-*, *mo-*, *pa-*, *pe-*, *po-*, *ka-*, *manga-*, *panga-*, *ba-* die zoowel met geprenasaleerde als met niet-geprenasaleerde werkwoordstammen worden verbonden. De prenasaleering der grondwoorden die de voorvoegsels *sa-* en *si-* hebben is van anderen aard dan de hier bedoelde.

Afgezien van de beteekenis der prefixen met welke zij verbonden worden, hebben de geprenasaleerde werkwoordstammen eene meer intensieve beteekenis dan de niet-geprenasaleerde. Voorbeelden daarvan zijn:

stam *adjo*; *moadjo*[2] „heen en weer gaan tusschen twee plaatsen"; intens. vorm van den stam: *ngadjo*, waarvan *mongadjo* „telkens op iets terugkomen, mopperen, pruttelen".

st. *inoe*; *mainoe* „drinken"; intens. vorm *nginoe*, waarvan *manginoe*, in intrans. beteekenis.

st. *ore*; *maore* „iets naar boven brengen"; intens. vorm *ngore*, waarvan *mangore* „de pas geoogste rijst voor 't eerst in huis brengen".

st. *apoe* „vuur"; *meapoe* „vuur halen"; intens. vorm *ngapoe*, waarvan *mengapoe* „na een brand (het vuur dat den brand heeft veroorzaakt blusschen en) geheel nieuw vuur maken".

Zie verder de op bl. 45 v. gegeven voorbeelden.

Het verschil tusschen den intensieven en den niet-intensieven vorm van het grondwoord is intusschen niet altoos even duidelijk. Immers lang niet alle aanvangsmedeklinkers laten zich prenasaleeren of gaarne prenasaleeren. De beginners *h*, *j*, *l* laten zich niet prenasaleeren; de nasalen kunnen uiteraard niet geprenasaleerd worden. De mediae *g*, *b*, *d* worden in 't algemeen weinig

geprenasaleerd; daarentegen laten zich de overeenkomstige tenues *k*, *p*, *t* gaarne prenasaleeren, evenals de *s*; ook *r* en *w* laten zich gaarne tot *nd* en *mb* maken; bij *dj* komt prenasaleering meer voor dan bij *d*.

Waar het grondwoord begint met *p*, *k*, *t* of *s*, daar wordt in 't algemeen de intensieve vorm daarvan met de genoemde voorvoegsels verbonden, zoodat deze komen te staan vóór *mp*, *mb*, *nt*, *ntj*. Alleen waar de werkwoordsvormen bepaald intransitief van karakter zijn, daar treedt de niet-intensieve vorm van het grondwoord op en eveneens meestal waar het transitieve prefix *ma*- wordt voorgevoegd. Bij het voorvoegsel *me*- zal dus de intensieve vorm van 't grondwoord niet zoo vaak voorkomen als bij *mo*-, omdat *me*-vormen niet met een object verbonden worden. Wanneer de nomina verbalia die met *pa*-, *po*-, *pe*- aanvangen een *ma*-, *mo*-, *pa*- of *po*-prefix voorgevoegd krijgen, nemen deze secundaire grondwoorden ook dikwijls den intensieven vorm aan, waaruit de samengestelde voorvoegsels *mampa*-, *mampo*-, *mampe*- enz. ontstaan. Bij de bespreking der voorvoegsels is bij elk prefix afzonderlijk de voorvoeging voor den niet-intensieven en den intensieven stam behandeld. Hier wordt alleen de aandacht gevestigd op deze beide vormen der primaire of secundaire grondwoorden vóór welke de prefixen gevoegd worden.

De tweede intensiveering der grondwoorden bij de afleiding met prefixen is in § 13, bl. 45 vv. besproken; het is die waarbij *mp* tot *m*, *nt* tot *n*, *ntj* (uit *ns*) tot *nj* of tot *n* wordt en verder (maar veel minder vaak) *ngk* tot *ng*, *mb* (uit $m + b$ of uit $m + w$) tot *m* en (in zeldzame gevallen) *nd* tot *n*. Daar hamzah ook bij de eerste intensiveering verdwijnt in de *ng* die met hamzah (in 't schrift met een klinker) beginnende grondwoorden prenasaleert, is het bij zulke grondwoorden niet uit te maken of men met de eerste of met de tweede intensiveering te doen heeft.

Ook deze tweede intensiveering wordt bij ieder voorvoegsel afzonderlijk besproken. In 't algemeen valt te zeggen dat de deelwoorden met *ma*-, *me*-, *mo*- van grondwoorden die de tweede intensiveering hebben ondergaan, zonder uitzondering intransitief zijn en de beteekenis hebben: de handeling die in 't grondwoord ligt aangeduid, met aandacht, ijver, geregeld verrichten.

DE VOORVOEGSELS.

§ 63. Bij een blik over de voorvoegsels in het B. trekt het de aandacht dat men ze zou kunnen groepeeren naar de klinkers waarmede ze worden uitgesproken. Men zou dan kunnen spreken van de *a*-groep, die *ma*-, *pa*-, *ka*-, *ba*-, *ta*- (verouderd) enz. omvat, van de *e*-groep, die uit *me*-, *pe*-, *ke*-, *te*- enz. zou bestaan, en van de *o*-groep, gevormd door *mo*-, *po*-, *ko*-, *to*- enz. Ten overvloede zou men dan nog eene *i*-groep en eene *oe*-groep kunnen vormen, die uit louter verouderde voorvoegsels zouden bestaan. Al zou eene dergelijke indeeling eene zekere regelmatigheid in de groepeering der voorvoegsels brengen, het is toch niet wenschelijk de prefixen van 't B. op deze wijze in te deelen [1]). De *me*-groep zou het minste bezwaar opleveren, maar

[1]) In een artikel over „Het Voorvoegsel *me*-, *pe*- in de Bare'e-taal", Med. Ned.

bij eene zoo volledig mogelijke behandeling der voorvoegsels in het B. zou bij eene dergelijke indeeling de eene groep telkens in de andere overgrijpen, omdat de samengestelde voorvoegsels moeilijk tot eene van die drie groepen te brengen zijn. Er zal hier dus verder geen poging worden gedaan om prefix-groepen te vormen naar de klinkers der enkelvoudige voorvoegsels, al hebben een aantal prefixen die denzelfden klinker vertoonen, ook dezelfde grondbeteekenis.

De voorvoegsels *mo-*, *po-*.

§ 64. De verhouding van *mo-* tot *po-* is de volgende: De vormen die het voorvoegsel *mo-* hebben, zijn te beschouwen als deelwoorden. Hoe ze vertaald moeten worden, hangt intusschen van den aard van het grondwoord af. De vormen met *po-* zijn verbale substantieven of nomina verbalia, die de navolgende beteekenissen hebben: tijd, wijze en plaats van verrichting der handeling, die door het deelwoord als in actie wordt voorgesteld, verder: de Gebiedende Wijs, het werktuig of middel waarmee de handeling wordt verricht en het product der handeling. Deze laatste beteekenis komt bij *po*-vormen maar zelden voor. Iedere *mo*-vorm heeft een *po*-vorm nevens zich. Is de *po*-vorm (het nomen verbale) grondwoord voor eene nieuwe afleiding, dan wordt hij meestal intensief gemaakt, door prenasaleering van *po-* tot *mpo-*.

De met *mo-* afgeleide vormen worden hier deelwoorden genoemd, omdat zij in beteekenis het meest met onze deelwoorden overeenkomen. Al zijn wij gewoon een vorm als *molega* met „spelen" te vertalen, het woord *molega* is feitelijk geen onbepaalde wijs; gewoonlijk heeft het in den zin geen andere functie dan die van gezegde, bv. *ananggodi molega* „de kinderen zijn, waren spelende", of die van attribuut: *ananggodi molega* „spelende kinderen"; toch kan het deelwoord ook als infinitief optreden, zie § 289. Aanduiding van persoon of van tijd is in deze vormen niet voorhanden; wat zij echter met werkwoorden gemeen hebben, is de aanduiding van het geslacht, in dit geval het actief. De *po*-vormen zijn naamwoorden.

In 't algemeen vormt *mo-* actieve, intransitieve deelwoorden, welker beteekenis is weer te geven met: dat wat het grondwoord beteekent verrichten, gebruiken, in werking zetten. Naar den aard der grondwoorden zijn de *mo*-vormen aldus in te deelen:

1. Is het grondwoord een zelfst. n.w. dat een lichaamsdeel, een kleedingstuk of versiersel, een werktuig of wapen, een muziekinstrument of een speeltuig aanduidt, dan vormt *mo-* daarmee deelwoorden die beteekenen: dat lichaamsdeel hebben, dat kleedingstuk, werktuig of wapen dragen, op dat muziekinstrument, met dat speeltuig spelen, bv. *mokajoepa* „nagels, klauwen, hoeven hebben", *mokarama* „vingers, teenen hebben", *moikoe* „een staart

---

Zend. Gen. LV, bl. 353—390, is eene reeks prefixen in eene *e*-groep te zamen gevat. In hetzelfde jaar 1911 heeft Prof. Dr. R. Brandstetter in zijne VIIe Monographie zur Indonesischen Sprachforschung, die eene spraakkunstige schets van het Boegineesch bevat, in deze taal eene *ma*-groep en eene *me*-groep onderscheiden, zie zijn Sprachvergleichendes Charakterbild eines Indonesischen Idiomes, bl. 32—37.

hebben"; *motali* „een hoofddoek dragen", *mobaoega* „een schaamgordel aanhebben", *moënoe* „kralen dragen", *mosintji* „een ring aanhebben", *molaboe* „een mes dragen", *motawala* „eene lans dragen", *mowose* „de roeispaan hanteeren, roeien", *motoeko* „den boomstok gebruiken, boomen", *modoeanga* „een vaartuig gebruiken, varen"; *mosanggona* „fluitspelen", *moganda* „trommelen", *modinggoë* „op de mondharp spelen"; *mogantji* „tollen", *moloko* „steltloopen", *motela* „spelen met werphoutjes". Een samengesteld grw. hebben: *mongisi longa* „tandjes als sesamkorrels hebben", *mosintji woejawa* „een gouden ring dragen", *modoeanga lako* „een vaartuig van *lako*-hout gebruiken".

Het enkel in 't bezit zijn van wat het grw. aanduidt, al heeft men 't ook niet bij zich, wordt ook wel door *mo-* uitgedrukt; *jakoe bare'e moënoe, molaboe, mosintji* kan beteekenen „ik bezit geen kralen, geen hakmes, geen ring", maar duidelijker is in dit geval: *jakoe bere'e enoekoe, laboekoe, sintjikoe.* Soms wordt ter onderscheiding voor „gebruiken" tegenover „bezitten" de intensieve stam aangewend; zie hierover beneden, § 65.

2. Is het grondwoord de naam van iets dat als voortbrengsel eener handeling wordt beschouwd, dan beteekent de vorm met *mo-* meestal: bezig zijn met het maken, verzorgen, tot stand brengen van wat 't grw. aanduidt, bv. *mobanoea* „een huis bouwen", *mokandepe* „een hut maken", *moala* „een rijstschuur oprichten", *morindi* „een wand maken", *mowaja* „een heining maken", *moboere* „zout zieden", *mobaroe* „palmwijn winnen", *moana* „kinderen voortbrengen", *motojoe* „eieren leggen", *monawoe* „een akker bewerken", *mokajoekoe* „kokospalmen planten", *mokasoebi* „cassave kweeken". Wel kunnen deze vormen ook beteekenen „een huis, een hut bewonen, een rijstschuur bezitten, een wand, een omheining hebben", enz.; *moana* is ook „kinderen hebben", *motojoe* is ook „testikels hebben", maar dit moet uit 't verband blijken en anders is omschrijving gewenscht. Bij sommige *mo*-vormen is de beteekenis uiteraard beperkt: *mopae, modjole* beteekenen steeds „rijst, maïs hebben", omdat men „rijst verbouwen" met *monawoe* of *modjamaa* en „maïs kweeken" met *mokawo* pleegt aan te duiden; *monontjoe, mo'iajoe, moëdja* beteekenen alleen „een rijstblok, een rijststamper, eene trap hebben", omdat dit geen voorwerpen zijn die men bij zich draagt en het vervaardigen er van met den w.w.stam *ta'a* wordt uitgedrukt; *mobaoela* beteekent „buffels bezitten", omdat dit het eenige is wat men met buffels doet, maar *monjara* is „te paard rijden". Bizondere beteekenis hebben *moasoe* „jagen" en *moapoe* „koken", wdl. „honden, vuur gebruiken". Een samengesteld grw. hebben *morindi andolia* „een wand van *andolia*-bast hebben", *mobonde kajoekoe* „een kokosaanplant aanleggen, bezitten, verzorgen".

3. Grondwoorden die eene betrekking van verwantschap e. d. aanduiden, beteekenen, met *mo-*: in die verwantschapsbetrekking staan of zulk een verwant of naaste hebben als het grondwoord aanduidt, bv. *mokasangkompo* „broeders, neven, of zusters, nichten zijn", *mopotoe* „familie van dezelfde generatie zijn", *modja'i* „familie van oudere, dezelfde of jongere generatie zijn", *mopapa* „een vader hebben", *mobale* „een vriend hebben, bevriend

zijn", *moëmba, mo'ongga* „eene vriendin hebben", *morongo, mowe'a* „trouwen, eene vrouw hebben", *molangkai* „een man hebben, getrouwd zijn". Een bizondere beteekenis heeft *mosoero* „optreden als gezant (*soero*)".

4. Grondwoorden die een geluid, een woord, een gezang aanduiden, en samengestelde uitdrukkingen die het begin van een gezegde of een lied vormen, worden met *mo-* verbonden om het uiten van dat geluid, woord of gezang, van dat gezegde of dien versregel aan te duiden. Het is hier niet te zeggen tot welke woordsoort het grw. behoort; het kan een zelfst. n.w., een werkwoord, een niet nader te bepalen geluidswoord of een gedeelte van een zin (versregel) zijn. Voorbeelden: *mokere*², *mokoro*² „de (vogel)geluiden *kere*², *koro*² voortbrengen", *mowotoe* „geluid geven", *moadi*² „de tooverformule *adi*² (hokus-pokus) gebruiken, tooveren", *mo'awili* „een laatste opdracht geven (zooals een stervende doet)", *motadea* „eene plechtige vervloeking uitspreken", *molaolita* „een verhaal voordragen", *mobolingoni* „oogstliedjes zingen", *mowailo* „raadsels opgeven", *mobare'e, motara, momadi* „de Bare'e-taal, de Tara-taal (Parigisch), de Madi-taal (Loinangsch) spreken", *To Lage mosako, To Onda'e mosangko* „de Lageërs zeggen *sako* (zelfs), de Onda'eërs zeggen *sangko*", *modjondjoawa, motelemora, motawanggoe* „de liederen zingen die met *djondjoawa, telemora, tawanggoe* beginnen", *mo'apate'i, mojalisaogoe* „de spelletjes *apate'i* (wat is dit?), *jali saogoe* (haal er een af) spelen". Ook namen van feesten en dansen hebben het voorvoegsel *mo-* om het vieren en uitvoeren aan te duiden: *mosoesa* „feest vieren", *molanggo* „het feest vieren dat gemeenschappelijk akkerwerk inwijdt", *mogawe, motengke* „doodenfeest vieren", *motengke tana* „het doodenfeest vieren dat (niet in den tempel, maar) op den grond wordt gevierd", *moënde, motaro* „zekere dansen verrichten", *moraego* „reizangen uitvoeren".

5. Namen van natuurverschijnselen: wind, regen, aardbeving, substantieven dus, vormen met *mo-* deelwoorden die beteekenen dat dit verschijnsel zich vertoont: *mongojoe* „er is wind, het waait", *modongi* „er waait N.wind, er waait (aan 't Meer) wind van den plas Dongi", *motandongkasa* „er waait (aan 't Meer) Z.wind, van den kant van den heuvel Tando ngKasa", *mosoembara* „het stormt", *molindoegi* „er is aardbeving", *mogoendoe* „het dondert", *mosiampoe* „het motregent", *molimoe* „het mist", *mokila* „het bliksemt", *moberese* „het weerlicht" (voor „'t regent" wordt niet **mooedja* gezegd).

Tot deze „onpersoonlijke w.w." is ook te rekenen *mobambari* „er is nieuws, er is een belangrijk bericht, er is iets gewichtigs gebeurd", *maria ngaja kasongkamo pai se'i mobambari* „we hebben al vele dingen geregeld en nu komt er gewichtige tijding". In uitdrukkingen als *moëomo* „vele dagen, dagen lang", *mota'oemo* „vele jaren" enz. is het subject de handeling of toestand die gedurende zulk een tijdsverloop gezegd wordt voort te duren: *mowoejamo ka'ire'ikoe* „ik ben al maanden hier", *karoo²koe ire'i mowengimo, morememo, mowoejamo* „terwijl ik hier ben gebleven, zijn nachten, dagen en maanden verloopen".

6. Grondwoorden die in 't algemeen „deel, gedeelte, stuk, brok" aanduiden en als zoodanig substantief zijn, maar tevens als verbaalstammen kunnen optreden bij het vormen van werkwoorden die „deelen, scheiden, breken,

splijten" beteekenen, hebben bij voorvoeging van *mo-* de beteekenis „elk een deel, een stuk bezitten". De naam van datgene waarvan het grondwoord een deel aanduidt, wordt dan daarmede samengesteld, zoodat *mo-* is te beschouwen als voorvoegsel der geheele samenstelling. Het grw. *tila* beteekent „deel", *motila* is „elk een deel bezitten", *moga'a oele* „elk zijn deel hebben van de wormen" (gezegd van lieden die wenschen ver van elkander begraven te worden, omdat zij in twist leven) [1]), *motompo awi* „elk een stuk (*tompo*) van de draagsarong (*awi*) hebben, om in gedragen te worden" (gezegd van twee kinderen eener zelfde moeder, die zoo weinig in leeftijd verschillen, dat zij beiden tegelijk gedragen worden), *taoe radoea setoe jore motompo tambangoni* „die twee menschen slapen elk op een stuk van hetzelfde hoofdkussen", *molongga goema* of *moroempi goema* „elk bezitter zijn van één van twee zwaarden die naast elkaar liggen" (gezegd van twee broeders, wier vrouwen zusters zijn), *boejoe setoe motada, mototo* „die bergen liggen tegenover elkaar, zijn elkaars tegenhangers (*tada, toto*)", *ananggodi setoe morapi* „die kinderen zijn met elkaar een tweeling", *soera radoea se'i koe'oekimo ri karatasa santake*², *mopole* „deze twee brieven heb ik op hetzelfde vel papier geschreven, ze hebben elk een stuk (*pole*)", *taoe morapa mosepa tondoe* „menschen die een verbond sluiten (wdl. „elk een afgescheurd stuk hebben") nemen elk een hoorn (van 't gewei van den buffel die bij de gelegenheid is geslacht, 't welk men dus vaneenrukt, *sepa*)", *motai inodo* „elk een afgesneden stuk geklopte boomschors hebben", *mosila mamongo* „elk een stuk van een gespleten pinang hebben", *mobira wojo* „elk een deel van een gespleten bamboe hebben", *mosia ajapa* „elk een afgescheurd stuk katoen hebben", *ananggodi mopoe'a djole* „de kinderen hebben elk een stuk van een maïs-kolf", *nawoe moojo boejoe* „de akkers hebben een berg tusschen zich", *mosampa tando oedjoe* „elk een gedeelte van een rivierkaap bewerken".

Over de transitieve vormen dezer afleidingen, die het samengestelde voorvoegsel *mampo-* hebben, zie men § 87.

7. Herhaalde naamwoordelijke stammen met het voorvoegsel *mo-* hebben de beteekenis van: zich voordoen als, de gedaante (bij substantiefstammen), den schijn (bij adjectiefstammen) aannemen van. Voorbeelden (eenige zijn reeds gegeven bij de bespreking der woordherhaling, § 52, bl. 114) zijn: *moboejoe*² „den vorm van een berg (*boejoe*) aannemen", *ta'inja setoe moboejoe*² *ri ara ntoto* „die drek van hem hoopte zich op als een berg onder het huis"; *moteteoela* „als kalk (*teoela*) stuiven" (dichte regen); *djole dja moali*² *ri tana* „de maïsplanten liggen als een mat (*ali*) tegen den grond"; *moota*² „als kaf (*ota*) zoo fijn, zoo talrijk"; *molimoe*² *rangasoe* „de rook is zoo dicht als nevel (*limoe*)"; *morasoe*² *ampa* „de gescherpte bamboelatten staan zoo dicht opeen als damp (*rasoe*)"; *morato*² „uitgespreid liggen, zich als een vlakte (*rato*) vertoonen"; *mojondo*² „zich als een brug (*jondo*) voordoen, bijna als een brug zijn", v. e. bot mes;

---

[1]) De hier gegeven verklaring van *moga'a oele* schijnt minder aannemelijk dan die van het Wdnbk. (p. 155), die op haar beurt weer minder eenvoudig is dan die van Tor. I, p. 193; men zou ook nog kunnen vertalen „scheiden wat de wormen betreft", dus ook voor na den dood, voor altijd uiteengaan.]

mobangke^{2} „zich hoogmoedig gedragen, ingebeeld, aanmatigend optreden", wdl. „groot doen, zonder groot te zijn"; *motengo*^{2} „zich als dom (*tengo*) aanstellen"; *mowando*^{2} „zich als gek (*wando*) gedragen"; *mojangoe*^{2} „zich dronken (*jangoe*) gedragen, aldoor maar drinken"; *mopoengkoe*^{2} „doen alsof men gebrekkig (*poengkoe*) is"; *mopande*^{2} „zich gul gedragen"; *monee*^{2} „zwaar (*nee*) op de hand zijn, bezwaren maken"; *modjoe'a*^{2} „zich ziek houden"; *mokokore'e* „doen alsof men rijk is"; *molose*^{2} „doen alsof men onwillig is"; *mopeni*^{2} „zich hard gedragen"; *motoe'a*^{2} „ouwelijk doen"; *mojoga*^{2} „zich brengen in den toestand van uitgehongerd (*joga*) zijn, niet meer willen eten"; *mooro*^{2} „niet willen eten, hongerig (*oro*) blijven, uit kieskeurigheid"; *mobota*^{2} „zich doof houden"; *moboeta*^{2} „zich blind houden, de oogen sluiten".

8. Enkele bijvoeglijke naamwoorden worden ook met *mo-* gevormd. Bij de groote overeenkomst tusschen deelwoord en adjectief is dit niet bevreemdend. De gewone vorming van het adjectief is met het voorvoegsel *ma-*, dat eigenlijk het worden of komen tot den toestand dien het grw. uitdrukt aanduidt; zie § 102. Aan den vorm met *mo-* is dan de beteekenis toe te kennen van: „zich vertoonende als", maar niet in schijn, zooals bij de herhaalde stammen (No. 7) door de herhaling wordt uitgedrukt. Voorbeelden: *modenggo* „krom", *moraa* „helder, goed zichtbaar", *modonti* „onbezorgd, glunder", *motoewa* „hoog", *monjami* „smakelijk", *motoengko* „moeilijk, lastig", *mokana* „rechtsch", *mokaii* „linksch", *mowoero* „vroeg", *mogopa* „vierkant", *molore*, n. v. e. boom, waarnevens *malore* „glad". De grondwoorden dezer adjectieven zijn voor een deel bijv. n. w., zooals *denggo*, vgl. *engko* „kromme streek", *renggo* „een bocht maken om iets te ontgaan", *leko, liko* „buigen"; *donti* „op zijn gemak"; *woero* „tusschen licht en donker", *taoe woero* „albino", Sang. *boero'*, Tontmb. *woero'*, *woerow* „niet helder"; *kana* „rechtsch", *kaii* „linksch"; voor een deel zijn ze werkwoorden, zooals *raa*, dat uit *rara* „schijnen, gloeien" is ontstaan; voor een ander deel zijn het substantieven, bv. *toewa* „bovendeel"; *njami, nami* „smaak", vgl. *tami* „proeven", *momi* „zoet", *lami* „de lippen bewegen"; *gopa* „zijde, kant", tenzij dit een uit *mogopa* afgezonderd woord is; zie bl. 69.

Het huidige zelfst. n.w. *mokole* „vorst, hoofd, iemd. van vrije geboorte", Boeg. *makole*, is zeker ook wel een adjectief; het grw. *kole* is wrsch. id. met Leb. *kode* „groot"; syn. met *mokole* is *kabosenja* „Zijne Grootheid", van *bose* „groot".

9. De werkwoordstammen die een deelwoord met *mo-* kunnen vormen, zijn talrijk en veelsoortig. Het prefix *mo-* maakt in 't algemeen het grondwoord tot een intransitief actief deelwoord; de met *mo-* verbonden w.w.stammen zijn dus intransitieve actieve deelwoorden. In onze taal worden ze soms het best met een wederkeerenden vorm weergegeven. Voorbeelden: *motoeroe* „liggen", *motoenda* „zitten", *molioe* „voorbijgaan", *mojoekoe* „op den buik liggen", *molanto* „drijven", *molime* „hoozen", *moloewa* „in water koken", *moliko* „zich buigen", *moimba* „tellen", *molimboe* „in een kring zitten", *mo'ii* „met de voeten dorschen", *mogombo* „beraadslagen", *motale* „zich uitspreiden", *moiko* „roeren", *mobaloengke* „bergafwaarts gaan", *moili* „stroomen", *mokoende, mooere* „stroom-

opwaarts gaan", *molontjo* „hard loopen", *molengko* „zich bewegen", *mojoro* „draaien", *mokoedja* „wat doen?", *molili* „een kring vormen", *mojanda* „treden", *mokanda* „wijdbeens staan of loopen", *motoengka* „bukken", *moloempa* „springen".

Wanneer zulk een intransitieve deelwoordsvorm wordt verbonden met een onbepaald object, vormt de w.w.stam met het object eene samenstelling; de geheele uitdrukking is dan intransitief. Over deze soort samenstelling is reeds in § 57, bl. 135 gesproken; hier volgen nog eenige voorbeelden: *modjompo mamongo* „pinangboomen van verbodsteekens voorzien", *moromoe pale* „handen vereenigen" (zich door een aantal anderen laten helpen, zonder dat er eene feestelijkheid van gemaakt wordt), *montambe pale* „de linkerhand leggen in de rechter, met de palm naar boven" (teeken van ondergeschiktheid), *moandoe sala* „de plechtigheid van het laten wegdrijven der zonden verrichten", *mo(m)baresi lipoe* „een nieuw dorp stichten", *mobongka ira* „de bladeren (uit welke men gegeten heeft) opruimen" (voor hetgeen er na den maaltijd zal gebeuren), *moganggo silo* „in de kokende hars grijpen" (godsgericht), *mooko lipoe* „dorpen oprichten" (voor de luchtgeesten, 't geen de priesteres in haar gezang doet), *moombe oeë* „het water terug doen vloeien" (een soort *powoerake*), *molontjo wawoe, ali, dingkoela* „over varkens, matten, rijststampers huppelen" (feestgebruiken), *molapa manoe* „de kip loslaten" (het kippenei, waarmee men bij het koppensnellen heeft gewicheld, bij den vijand begraven, de tooverkracht daarvan op den vijand loslaten), *morampa kodoentoe* „de trommelstokken rooven" (nl. van den vijand, door een kop bij hem te snellen en daarover met trommelen feest te vieren), *mosambale akeka* „het Moh. offer bij 't haarsnijden brengen".

In deze uitdrukkingen staat het substantief in accusatief-verhouding tot het w.w.; men kan dus hier ook den transitieven vorm van 't w.w. gebruiken (met 't prefix *ma-*, § 83) en zeggen: *maandoe sala*, *mabaresi lipoe*, enz. In dat geval zou de vertaling moeten luiden: „de zonden doen afdrijven" (*moandoe sala*: de plechtigheid „zonden afdrijven" verrichten), „een dorp stichten" (*mob. lipoe*: „de plechtigheden bij dorpsstichting verrichten"), enz. Op bl. 149 is er reeds op gewezen, dat wanneer het grw. van den *mo*-vorm een subst. is, dat een deel van een geheel aanduidt, de verhouding eene andere is. Voorts worde nog gewezen op *mo-* vóór samengestelde substantieven (zie bl. 127 vv.), omdat het niet altoos gemakkelijk is te beslissen of het grw. als subst. of als w.w. moet worden opgevat. In den naam van het gebruik *mooli oënja* kan men *oli* beschouwen als w.w.stam en dan vertalen „de plechtigheid verrichten van het koopen van inhoud voor de rijst" (om te verkrijgen dat de korrels gevuld worden), of men kan *oli* als substantief „prijs" opvatten en *oli oënja* met „prijs van inhoud er voor" vertalen, zoodat de uitdrukking dan wordt „prijs van den inhoud er voor brengen". De laatste opvatting is min of meer gezocht en ze is ook zeker niet die der B. sprekers, maar spraakkunstig is ze toch mogelijk. In *mowoerake tanoana mpae* „door den priesterzang den levensgeest der rijst bezweren" komt het grw. *woerake* op zich zelf als substantief voor, in de bet. „luchtgeest", maar eene samenstelling *woerake*

tanoana mpae heeft geen beteekenis; hier bestaat dus tusschen *mowoeruke* en *tanoana mpae* de accusatief-verhouding.

Eene bizondere uitdrukking is *monangoe boeadja*, die gebruikt werd van het regelrecht brengen der schatting naar den vorst van Loewoe', zonder (naar de gewoonte) ze aan een tusschenpersoon af te leveren. *Monangoe* „zwemmen" is B., *boeadja* „krokodil" is Boegineesch. De uitdrukking is te verklaren als deelwoordsvorming nevens *ponangoe boeadja* „'t zwemmen van een krokodil", die regelrecht op zijne prooi toeschiet; zoo is dus *monangoe boeadja* „eene krokodil-zwemming verrichten, doen als een krokodil, die zwemmende recht op zijn doel afgaat".

§ 65. Zeer vaak wordt *mo-* gevoegd voor een intensieven stam, 't zij dat de beginmedeklinker wegvalt (tweede intensiveering) of niet. Hamzah verdwijnt altijd. Zie § 13, bl. 45 vv. In § 62 is reeds gezegd, welke medeklinkers geprenasaleerd worden, welke niet.

De geprenasaleerde stam die de eerste intensiveering heeft ondergaan heeft in 't algemeen daardoor eene versterkte beteekenis gekregen. Dit is intusschen niet regelmatig het geval. Vooral bij de stammen die met *k* beginnen, is prenasaleering zeer gewoon, ook bij die met *p*; in iets mindere mate bij die met *t* en *s*, verder in afnemende mate bij de beginners *w*, *r*, *g*, *dj* en zelden bij *b* en *d*. Door deze fonetische eigenaardigheden kan niet steeds de beteekenis der intensiveering duidelijk aangewezen worden.

De *mo*-vormen van intensieve stammen zijn evenzeer intransitief als die van niet-intensieve. De *mo*-vormen van stammen die de tweede intensiveering hebben ondergaan, kunnen zelfs niet met een onbepaald object tot eene samenstelling verbonden worden. De bizondere beteekenis dezer laatstgenoemde vormen: het verrichten van eene handeling die dikwijls of op geregelde tijden plaats heeft, zoodat het als een vast verschijnsel is te beschouwen, zal uit de beneden gegeven voorbeelden duidelijk worden. De voorbeelden zijn gegroepeerd naar de beginners van het grw. Op het nominaal of verbaal karakter van het grw. behoeft hier geen aandacht meer te vallen, daar een grw., al is het oorspronkelijk een nomen, in zijn intensieven vorm een w.w. wordt. *Silo* „fakkel" is een subst.; *mosilo* „een fakkel hebben, gebruiken" is een deelwoord dat de voorstelling geeft eener handeling bij welke de fakkels op den voorgrond treden, zoodat de beste vertaling zou zijn „fakkelende"; *monjilo* spreekt niet meer hoofdzakelijk van fakkels, maar beduidt „met fakkels visschende"; de handeling is die van visschen, op de bizondere wijze die alleen met fakkels kan uitgevoerd worden. In zijn vorm *njilo* is het grw. geen substantief meer.

1. Grondwoorden beginnende met hamzah. Hier geschiedt de prenasaleering met *ng* en hamzah verdwijnt; de intensiveering wordt door de B.sprekers gevoeld als van de tweede soort. Voorbeelden: *adjo*, *moadjo* „heen en weer loopen", *mongadjo* „telkens op 't zelfde onderwerp terugkomen, zeuren, mopperen"; *odjo* „stijf, recht uitgestrekt", *mongodjo* „de beenen bij 't zitten (op den

vloer) recht uitstrekken"; *ege, mongege* „neersmakken"; *ajoe, moajoe* „sierlijke bewegingen maken", *mongajoe* „zingen".

2. Grondwoorden met beginner *k*: *kasi* „knijper, schaar (v. e. krab)", *mokasi* „knijpers hebben", *mongkasi* „stekende pijn doen", *mongasi* „dreigen"; *keni* „meenemen, bij zich hebben", *mongkeni* „zwanger, drachtig zijn"; *mongkae* „graven, delven"; *mongkabe* „naar zich toe halen, oogsten"; *mongkai* „in iets haken"; *mongkambári* „met de tanden afbijten"; *mongkambi* „oppassen, hoeden"; *kani* „keer, maal", *mongkani²* „zich herhalen"; *mongkapa²* „met de vleugels kleppen"; *mongkare, mongkama, mongkato, mongkarosi* „krabben"; *mongkei, mongei* „plagen, sarren"; *mongekesi* „invreten", v. e. wond; *mongkelo* „lokken"; *mongamba, mongemba* „gapen", v. e. wond; *mongkindjoe* „schokken"; *mongkodjo* „kerven"; *mongkokoti* „knagen, knabbelen"; *mongkalo karama* „de vingers in elkaar steken, de handen vouwen".

3. Grondwoorden met beginner *p*: *pota, momota* „oogsten"; *peka, mopeka* „een haak hebben", *momeka* „hengelen"; *pali* „verboden", *mompali, momali* „verbodsbepalingen houden"; *paloe* „hamer", *mopaloe* „een hamer hebben", *mompaloe* „smeden"; *mompikoe* „opwinden", *momikoe* „zitten met de beenen aan één kant gevouwen"; *momposi* „zuigen", *momosi* „tabak rooken"; *mompoepoe* „afbreken", *momoepoe* „tanden wisselen"; *mompilosi, momilosi* „met de hand uitknijpen"; *pila* „scheef", *momila* „zitten met beide beenen aan één kant"; *poedjoe* „omhulsel", *mopoedjoe* „omhulsel hebben", *mompoedjoe* „omhullen", *momoedjoe* „zich teruggetrokken gedragen, zich in zwijgen hullen"; *poentjoe* „top", *momoentjoe* „'t een boven 't ander"; *mopogo²*, *momogo²* „gebukt zitten".

4. Grondwoorden met beginner *s*: *silo* „fakkel", *monjilo* „met een fakkel visschen"; *sangke, montjangke, monjangke* „in de vlucht grijpen"; *sopoe* „blaasroer", *mosopoe* „een blaasroer hebben", *montjopoe, monjopoe* „met 't blaasroer schieten"; *monjarapi* „met 't schepnet (*sarapi*) werken"; *so'o* „band", *moso'o* „buffels opvangen en binden", *mono'o* „buffels, vaartuigen aan eene lijn voorttrekken"; *soo*, geluid van korrels die vallen, *monjoo²* „rommel maken"; *sodo* „dof, gedempt", *monodosi* „leven maken"; *saboe* „van zijne kracht beroofd", *monjaboe* „een ander 't woord afsnijden".

5. Grondwoorden met beginner *t*: *motaja, montaja* „eene wig (*taja*) gebruiken"; *motale* „uitspreiden", *montale kasi* „de ledematen (wdl. de klauwen) uitspreiden bij 't liggen"; *montana* „begraven", *monana* „langs den rand van 't water loopen, overland gaan"; *tami* „proeven", *monami* „smakelijk"; *tampali* „afgeoogst rijstveld", *monampali* „zulk een veld bewerken"; *motila, montila* „deelen"; *motondoe* „horens hebben", *montondoe* „stooten"; *moto'o* „een naam hebben", *monto'o²si* „van alles zeggen"; *motangkaoe* „een lepel hebben", *montangkaoe* „opscheppen"; *montimbari, monimbari* „schil afhakken"; *montipogi* „half doorsnijden", *monipo* „geveld hout in kleine stukken hakken"; *titi* „druppel", *moniti* „tikken, bonzen"; *toendjoe* „verbranden", *monoendjoe* „'t op den akker gerooide hout verbranden"; *toentoe* „verhaal, redevoering", *monoentoe* „eene rede houden"; *toewa* „vischvergift", *monoewa* „met gif-

wortels visschen"; *tomboe* „water scheppen", *monomboe*, id. (als dagelijksch werk); *toe'oe* „knoop", *montoe'oe* „knoopen"; *montolo* „ruilen"; *montonomi* „planten"; *towo* „omhakken", *monowo* „bosch rooien"; *montompo manoe* „een kip den kop afhakken".

6. Grondwoorden met beginner *w*: *mowaka* „spoor dragen", *mombakati* „teekenen van bezit aanbrengen"; *wawa* „brengen", *mombawa* „eten of pinang brengen aan iemd. die buitenshuis is"; *waloe*, *mombaloe* „omwikkelen"; *mombinaloe* „rijst toebereiden in bladeren (*winaloe*)"; *wentjeri* „afscheidingsteekenen", *mombentjeri* „zulke teekenen aanbrengen", *momentje* „langs iets schuiven"; *weso*, *mombeso* „hout, bamboe splijten"; *wete*, *mombetesi* „bosch openkappen"; *mowewe* „kronkels hebben", *mombewe* „sago-pap om latjes winden"; *wibi*, *mombibi* „'t hoofd schudden"; *wodjo* „stijf", *mombodjo* „stijf rechtuit liggen"; *wojoe* „doorgezakt", *mombojoe* „doorzakken", *memojoe* „zich achteroverbuigen"; *wontje*, *mombontje* „over een stok of lijn hangen"; *walili*, *mombalili* „terugkeeren".

7. Grondwoorden met beginner *r*: *moronto* „van kleeren verwisselen", *mondontosi* „tegelijk al zijne bladeren verliezen (zooals sommige boomen)"; *mondokoe* „klokken" (v. e. hen); *morangani* „vermeerderen", *mondangani* „zich bij anderen voegen"; *mondapa* „afscheuren"; *morangki* „met iets samengebonden, samengenomen zijn", *mondangki* „twee buffels tegelijk voortleiden, terwijl men op den eenen zit"; *mondere* „kriewelen, krioelen"; *moringko* „slaan, kloppen", *mondingkoka* „met de horens stooten tegen een boom"; *morenta* „door elkaar liggend", *mondenta* „door gras en struiken ploeteren"; *mondangga* „met de volle hand grijpen"; *moroempi* „op elkaar liggen", *moroempi mate* „tegelijk sterven", *mondoempiti* „sago-pannekoeken bakken" (waarbij de aarden schoteltjes op elkaar liggen); *moromoe* „bijeen zijn", *mondomoe*, een wichelgebruik, waarbij latjes bijeengenomen worden; *roengka* „geraas, geschraap", *mondoengkasi* „leven maken". Dat hierbij geen tweede intensiveering plaats heeft, zooals toch bij den beginner *w* een enkelen keer voorkomt, vindt zijn oorzaak in het karakter der *d*, die als media stemhoudend is en dus den invloed der prenasaleering niet zoozeer in den weg staat, dat zij zou moeten verdwijnen.

8. Grondwoorden met beginner *g*. Bij een vorm die met *mongg-* begint, is het niet steeds uit te maken of men heeft te doen met een grondwoord dat oorspr. met *k* begint, zoodat *ngg* uit *ngk* is verzwakt, daar prenasaleering vaak medialiseerende kracht heeft, of met een grondwoord dat van ouds met *ngg* begint, of wel met een dat *g* tot beginner heeft en dezen klank heeft geprenasaleerd. In vormen als *monggale* „zich bewegen", *monggaliawoe* of *monggaleawoe* „spartelen", *monggamasi* „afwasschen", *monggamosi* „uitknijpen" is *ngg* uit *ngk* ontstaan, vgl. *kale*, het prefix *kali-* voor woorden die kleine, vlugge bewegingen aanduiden, *kama* en *komo*; intusschen worden toch afleidingen van *gamasi* en *gamosi* gemaakt. De grondwoorden van *monggaga* „borrelen", *monggaewo* „gesticuleeren", *monggeme* „lillen", *monggoio* „in de rondte draaien" hebben zeker wel *ngg* tot oorspronkelijken

beginner. Geprenasaleerde *g*-stammen hebben: *monggajo* „vooroverbuigen, in de weer zijn", *mongganoe* „kruipen", *monggantali, monggatoe* „kijven", *monggegesi* „invochten", *monggego* „voortschuiven", *monggoli* „slingeren", *monggoegoeli* „peuren", *monggoerito* „wartaal spreken".

9. Grondwoorden met beginner *dj*. Een aanvangsklank *ndj* kan uit *n* + *l* zijn ontstaan (bl. 84), zooals in *mondjololo* „kruipen" (uit reduplicatie van *lolo*), *mondjoa* „vooruitsteken" (*loa, joa*)[1]), *mondjooe* „doorbuigen" (*looe*), *mondjoka* (uit *mondjoloka*, vgl. *lolo*) „stooten naar", *mondjompi* „over den rand v. e. vat heengolven (v. e. vloeistof)", vgl. *lompi*. Intusschen worden van de vier laatste voorbeelden de stammen *djoa, djooe, djoka* en *djompi* gebruikt. In *mondjaoe* „naaien" (Mal. *djaroem*) en *mondjoe'i* „rijst opscheppen" is de stambeginner *dj* geprenasaleerd.

10. Grondwoorden met beginner *b*: *bakoe* „teerkost, eetvoorraad", *momakoe* „voedsel aandragen, zooals een vogel voor zijne jongen"; *moboengkoe* „een bult hebben", *momboengkoe*[2] „zich tot een bult vormen", *momoengkoe* „in elkaar gedoken zitten"; *mombala'ani* „*bala'ani*-hout bewerken"; *mombaliki* „anders worden"; *mombala* „een prauw maken", waarvoor men eerst een boom moet splijten (*bala*); *mombeori* „een gaatje boren in de kolf van den suikerpalm"; *momboelaosi* „rijst overstampen, om ze wit te krijgen"; *momboetoe* „paffen, knallen".

11. Grondwoorden met beginner *d*: *mondadoe* „gehaast zijn, haast maken"; *mondaresi* „een buffelhuid aan reepen snijden"; *mondengko*, in de uitdrukking *be mondengko mata* „de oogen stuiten niet"; *mondodo* „boombast tot kleedingstof kloppen"; *mondoli* „rollen"; *mondolo* „klikklakken bij het stampen of hakken".

§ 66. De functie van *mo-* vóór grondwoorden die reeds met andere voorvoegsels zijn afgeleid, komt ter sprake bij de behandeling dezer prefixen, bv. *mombe-* bij *mbe-*, *mopa-* bij *pa-*, *mompe-* bij *pe-*, *moke-* bij *ke-*, *monte-* bij *te-*, enz.

Slechts in enkele gevallen kan vóór *mo-* nog een ander voorvoegsel komen te staan. De Aansporende Wijs (Adhortatief) der *mo*-vormen kan, ter onderscheiding van de Aanvoegende Wijs (Conjunctief), die van den *po*-vorm (het Nomen Verbale) wordt gemaakt (§ 298), in den 1en pers. enk. en mv. door voorvoeging van *koe-* (ik), *ta-* (wij, incl.) of *ka-* (wij, excl.) van den *mo*-vorm worden afgeleid, dus *koemolontjo*, of met de aansporende partikel *da*: *da koemolontjo* of *da ngkoemolontjo* „laat ik hard loopen", *tamolontjo, da tamolontjo, da ntamolontjo* „laat ons allen hard loopen", *kamolontjo, da kamolontjo, da ngkamolontjo* „laten wij hard loopen, gij niet". Ook in verhalenden stijl worden *koe-* en *ka-* wel voor de *mo*-vormen gevoegd; *ta-* is uit den aard der zaak vrijwel uitgesloten, daar degenen aan wie het verhaal wordt gedaan, zelf gewoonlijk niet aan de handeling hebben deelgenomen, bv. *koekita ma'i asoe wando, koemolontjomo* „ik zag dat er een dolle hond aankwam, ik ging op den loop", *kapepali joenoe mami, bare'e karata ri wawo boejoe, kamoba-*

[[1]) Op bl. 83 anders opgevat.]

loengke moeni „we zochten onze makkers, we vonden hen niet boven op den berg, we daalden weder af", *kakita baoela masii, da kamolontjomo, metondoemo* „wij zagen een kwaadaardigen buffel, wij wilden op den loop gaan, (maar) hij stootte al". Meer hierover in § 288.

Verder dienen de *mo*-vormen nog tot grondwoorden voor afleidingen met het voorvoegsel *po*-, waardoor het samengestelde prefix *pomo*- ontstaat. Deze vormen zijn in § 70 besproken.

Dat bij een *mo*-vorm, aan welken het eenlettergrepige, dus proclitische *da*, ter aanduiding van den Toekomenden Tijd, voorafgaat, in het dialect van Lage het voorvoegsel *mo*- met dit *da* tot *do*- wordt, is reeds in § 8, bl. 35 medegedeeld.

§ 67. Nevens ieder deelwoord met *mo*- bestaat een naamwoordelijke vorm met *po*-, het nomen verbale of verbaalsubstantief. Deze nomina verbalia hebben de volgende beteekenissen:

1. Wijze van verrichting der handeling, door 't grw. aangeduid, vandaar ook de handeling zelf als substantief voorgesteld, zooals dat in het Ned. door de Onbepaalde Wijs (Infinitief) wordt gedaan. In vele gevallen kan deze beteekenis ook overgaan in die van het resultaat dat de handeling heeft opgeleverd of het werktuig of middel waarmee deze wordt verricht.

2. Tijd waarop de handeling wordt of is verricht. Deze beteekenis valt eigenlijk samen met de in 1 genoemde, maar het onderscheiden er van maakt de vertaling gemakkelijk, wanneer de zin een tijdaanwijzend woord bevat.

3. Plaats waar de handeling wordt of is verricht. Dat het nomen verbale deze beteekenis heeft, is toe te schrijven aan het verdwijnen van het achtervoegsel *-a* (Mal. enz. *-an*), waardoor de plaatsaanduidende woorden die dit suffix hebben verloren, in vorm geheel gelijk zijn geworden aan het nomen verbale.

4. De Imperatief (intransitief).

Nevens *moapoe* „koken" bestaat dus *poapoe*, in de volgende beteekenissen: 1. „wijze van koken", in een bepaald geval, *madago poapoenja* „goed is hare wijze van koken, zij heeft goed gekookt", in 't algemeen: „zij kookt goed, kan goed koken, haar koken is goed", verder: „hare kokerij is goed, haar kooksel is goed"; 2. „tijd van koken", *impia poapoenja?* „wanneer was, is geweest haar koken? wanneer heeft zij gekookt, was haar tijd van koken?"; 3. „plaats van koken", *rimbe'i poapoenja?* „waar is, was, is geweest haar koken? waar kookt, kookte zij, heeft zij gekookt?", *koera se'i poapoe mami* „in dezen pot koken wij, hebben wij gekookt", *koera se'i popoapoe mami, popoapoe wawoe* (met reduplicatie) „in dezen pot koken wij geregeld, wordt geregeld varkensvleesch gekookt" (hier vallen „plaats" en „werktuig" samen); 4. „kook, verricht de handeling van koken".

Dat *poapoe* ook de beteekenis van „kooksel" kan hebben, komt doordat *moapoe* geheel werkwoord is en zijne oorspr. bet. „met vuur (*apoe*) bezig zijn" niet meer heeft.

De volgende voorbeelden loopen parallel met de in §§ 64 en 65 gegevene:

1. *Boi noepontjoeroeka potawalamoe* „als ge er maar niet om beschuldigd wordt, dat ge een lans bij u hebt", *impia ntano potawalakoe?* „wanneer heb ik dan eene lans bij me gehad?", *i ngena ri raja banoea potawalamoe* „zooeven binnenshuis hadt ge eene lans bij u", *paikanja, ane da rajamoe, potawalamo!* „maar, als ge er zin in hebt, neem dan maar een lans bij u".

2. *Be montjo powajanja* „zijne wijze van eene omheining maken is niet de ware", *nepa i wengi poananja* „pas gisteren heeft hare bevalling plaats gehad", *ndati boejoe pokandepenja* „op den berg heeft hij zijne hut gezet", *pokajoekoe, ane lo'e siko* „leg een kokostuin aan, als je er verstand van hebt".

3. *Madago porongo ntaoe setoe* „het huwelijk dier menschen is gelukkig", *masaemo powe'anja* „hij is al lang getrouwd", *ri lipoe ntoe'anja polangkainja* „in haar geboortedorp is zij getrouwd", *porongomo, be koepetangani* „trouw maar, ik houd je niet tegen".

In de bovenstaande voorbeelden is de beteekenis „gevolg of resultaat der handeling, product der verrichting" niet aan den *po*-vorm eigen, omdat het grw. substantief is en dus geen nomen verbale vormen kan. Alleen waar de beteekenis van den deelwoordsvorm is losgeraakt van die van het grondwoord, zooals bij *moapoe*, kan de bedoelde beteekenis van 't nomen verbale voorkomen.

4. Aan nomina verbalia als *polanggo* „vooravondfeest", *potaro* „het uitvoeren v. e. zekeren dans, deze dans zelf" is de bet. „resultaat der handeling" eigen, omdat de grondwoorden *langgo* en *taro* niet in gebruik zijn. Met *gawe, tengke* „doodenfeest", *ende* „dans", *raego* „reizang" zijn ongeveer synoniem *pogawe, potengke, poënde, poraego*; ook *soesa* en *posoesa* „feest" zijn nevens elkaar als synoniemen in gebruik.

5. *Pooedja* „regentijd", *poreme* „droge tijd", *podongi, potandongkasa* „tijd waarop de N.wind, de Z.wind waait".

6. Van deze *mo*-vormen worden alleen nomina verbalia gemaakt, voor zoover ze staande uitdrukkingen vormen, bv. *poga'a oele* „het uitspreken eener volkomen scheiding", *potompo awi* „het feit dat twee broertjes of zusjes nog beiden moeten gedragen worden", *polongga goema* „het huwelijk van twee broers met twee zusters". Hier worden de beide substantieven als samenstelling gevoeld, maar waar men niet met eene staande uitdrukking te doen heeft, daar wordt de verhouding tusschen het nomen verbale en het volgende substantief te onduidelijk, zooals bv. het geval zou zijn wanneer men *popoe'a djole* zeide in den zin van „het elk een stuk van eene maïsvrucht hebben".

7. Van deze *mo*-vormen laten zich steeds nomina verbalia afleiden; is het grw. een substantief, dan heeft het de gewone beteekenissen van het nom. verb., bv. *poboejoe² noe ta'inja* „het opgehoopt zijn, het zich ophoopen van zijn drek", *porasoe² noe ampa* „het dicht opeenstaan der bamboespiesen"; is het een adjectief, dan duidt het nom. verb. het abstractum daarvan aan: *pobangke²* „hoogmoed, grootdoenerij", *popande²nja* „zijne guldoenerij", *powando²nja* „zijn zich als gek aanstellen".

8. Hetzelfde geldt van de zuivere adjectieven met *mo-*, bv. *podenggo* „kromheid", *potoengkonja* „de moeilijkheid van 't geval". Woorden als *molore, mokole,*

die geheel substantief zijn geworden, kunnen natuurlijk geen *po*-vorm maken.

9. Het best komen de beteekenissen van het nom. verb. tot hun recht bij de *mo*-vormen welker grw. een verbaal woord is, doch ook hier zal de beteekenis „resultaat, uitkomst der handeling" meestal niet aanwezig zijn, door het intransitieve karakter van den vorm. Voorbeelden: *be majoa potoendanja* „hij zit niet recht", *masaemo potoendanja* „hij heeft al lang gezeten", *ire'i potoendanja ngena* „hier heeft hij zooeven gezeten", *potoenda* „ga zitten"; van werktuignamen: *posakoe* „sagoklophamer voor het merg van den suikerpalm", *posambe* „disselvormig houten werktuig om sago te hakken uit den stam van den sagopalm". In staande uitdrukkingen als *pobongka ira* „het bladeren opruimen", *poganggo silo* „het godsgericht met kokende hars" is de Imperatiefbeteekenis afwezig, daar anders het substantief in den vierden nv. zou komen te staan, waarvoor de transitieve Imperatief (*bongka*, *ganggo*) zou vereischt worden.

Bij de *po*-vormen van intensieve stammen zijn gewoonlijk alle genoemde beteekenissen mogelijk: *pongajoe* „wijze, tijd, plaats van zingen, gezang, zing!", *pombawa* „wijze, tijd, plaats van eten brengen, het gebrachte eten, breng eten", *se'i pombawa i Lelajoe* „dit is het eten dat L. heeft gebracht", *karabakoe se'i pondjaoe i Ine* „dit jakje van mij is naaiwerk van Moeder", *inodo se'i pondodo i ntjema?* „deze geklopte boomschors, wier klopwerk is ze?", *se'i kina'a pondangani* „hier is rijst, toevoegsel (bij de reeds gegeven portie)", *ajoeta se'i pondika i mPapa* „dit brandhout is neerlegsel van Vader, wordt door Vader bewaard, is eigendom van Vader", *oeë se'i ponomboe i Lelajoe* „dit water is door L. gehaald". [Maar ook: *ponomboe* „het voorwerp (de bamboekoker) waarmee (of waarin) men water haalt", *poponomboe* „het voorwerp waarmee men dit geregeld doet" of ook (zie § 68) „het voorwerp dat daarvoor dient, dat als *ponomboe* wordt gebezigd", *pontarasi*, *popontarasi* „het voorwerp (hakmes) waarmee men iets bekapt", *pombeso*, *popombeso* „het voorwerp (de bijl) waarmee men (hout e. d.) splijt", *pontonge*, *popontonge* „hetgeen waarmee iets wordt of is ingepakt".

§ 68. Het prefix *po-* beteekent ook „wat dient, wordt gebruikt als hetgeen het grw. aanduidt" (zonder het in werkelijkheid te zijn of dien naam te verdienen). Deze functie van *po-* sluit zich nauw aan bij de in den aanvang van § 87 behandelde beteekenis van *mampo-*, *pampo-*, en is vermoedelijk daaruit ontstaan, hoewel men ook zou kunnen aannemen dat men hier met werktuignamen te doen heeft. Zoo kan men bv. *pojondo* „wat als brug wordt of is gebruikt" (bv. een boomstam) afleiden van *koepojondo, noepojondo* „ik gebruik, jij gebruikt 't als brug", enz., maar ook opvatten als „hetgeen waarmee men de handeling *mojondo* (over een brug gaan) verricht". Andere voorbeelden zijn: *potabo* „wat als nap wordt gebruikt", *posilo* „wat als lamp dienst doet", *potoko* „wat als stok wordt gebezigd", *polaboe* „wat als kapmes dienst doet, geïmproviseerd kapmes" (bv. een stuk bamboe), enz.

Over *po-* als meervoudsaanduider zie men §§ 97 v. en 192.]

In eenige verbale woorden is *po-* een vast bestanddeel geworden dat niet

meer als voorvoegsel geldt, zooals *pokaoe* „uitzenden, bevelen", dat niet meer in den vorm *kaoe* voorkomt, die intusschen elders bekend is (§ 48); *pomai* „snijden" (Leb. *pomahi*, uit *pomati*, „dooden"); ook in eenige zelfst. n.w., bv. *pomaoe* „lat om welke de bladeren worden gevouwen, die tot dakbedekking dienen"; het syn. *paoera*, het Boeg. *paoe'* „omvouwen" en het Sang. *paoedĕ* „dekblad rijgen" bewijzen dat de stam *paoe* is.

§ 69. Voorloopig worde hier reeds gewezen op het gebruik van de substantief-vormen van verbum en adjectief, bepaald door een genitief, als herhaling in substantief-vorm van een deelwoord met onderwerp en dan te vertalen met: „bij zijn (haar, enz.) aldus doen, zijn, enz., toen hij aldus deed, gedaan had, enz., wegens het feit van zijn aldus doen, enz.", bv. *motawalamo si'a ri raja banoea, potawalanja se'e pai nakalose ndaja ntaliwanoea* „hij bracht zijne lans mede binnenshuis, door dit lansmedebrengen van hem werden de huisgenooten ontstemd", *modoeangamo jakoe, podoeangakoe se'e pai koekatowote, maka be lo'e monangoe* „ik ben in eene prauw gegaan, doordat ik aldus heb gedaan, ben ik aan den overkant gekomen, want ik kan niet zwemmen". Het nomen verbale kan daardoor de plaats innemen van een redengevenden bijzin: *poraegonja pai nakaberemo* „door haar deelnemen aan den reizang is zij schor", *pogopanja pai naka be maliogoe* „omdat het vierkant is, is het niet rond". Zie verder hierover § 276 vv.

§ 70. Het voorvoegsel *pomo*-. Van de deelwoorden met *mo*-, die dan als grondwoorden optreden, bestaan afleidingen met *po*-, welke dus het samengestelde voorvoegsel *pomo*- voor den stam hebben. Deze *pomo*-vormen duiden personen aan, die voor anderen het werk verrichten dat door den *mo*-vorm is genoemd. Voorbeelden: *pomoapoe* „een die voor anderen kookt", *pomombadjoe* „degene die het rijststampen verricht", *pomowose* „die voor anderen roeit", *pomoboesoe* „die voor anderen wascht", *pomompaoe* „die voor anderen het woord voert", *pomodjamaa* „die voor anderen akkerwerk verricht". Dezelfde vormen met voorgevoegde en met achtergevoegde pers. voornaamwoorden: *imbe'imo pomowoseta?* „waar zijn onze roeiers?", *i sema da tapomoapoe* „wien zullen we nemen om voor ons te koken?", *banja intje'e da noepomombadjoe, toekakanja da pomombadjoemoe* „haar moet je niet voor je laten stampen, hare oudere zuster moet het zijn die voor je stampt". Deze vormen zijn geen beroepsnamen; zij drukken alleen uit dat iemand gebruikt wordt om deze of die werkzaamheid te verrichten. Zie ook nog § 89.

§ 71. De *po*-vormen zijn weder (secundaire) grondwoorden voor talrijke afleidingen, waardoor samengestelde prefixen ontstaan als *mampo*-, *koepo*-, *noepo*-, *napo*- (enz.), *tepo*-, *papo*-, *tepapo*-, *mombepo*-, *pombepo*- (waarin *po*- tweemaal aanwezig is), enz.; omgekeerd worden met *po*- ook afleidingen van reeds afgeleide grondwoorden gemaakt, zoodat samengestelde prefixen als *pompe*-, *pompaka*-, *popa*-, *poke*-, *ponte*-, *pompepo*- (tweemaal *po*-), *posi*-, enz. gevormd worden. Deze prefixen zullen elders worden besproken.

§ 72. Het voorvoegsel *mo-*, *po-* is hetzelfde als het Tob. *mar-*, *mor-*, het Kar. Mal. *mĕr-*, het Filippijnsche *mag-*, het Mong. *mog-*, het Tomb. *mah-*, *ma'-*, het Boeg. *mar-*, *ma'-*, het Sa'd. *ma'-* (uit *mar-*), het O. Jav. *mar-*, *ma-*. De oorspronkelijke sluitmedeklinker is de typische klank der R-G-H-wet. Waarschijnlijk is deze klank nog weer te vinden in *mogopa* „vierkant", dat dan zou kunnen teruggebracht worden tot een vorm *mĕr-ĕpat* „met vier (zijden)" (zie bl. 69) en in *mogoegasi* „afspoelen", nevens *oegasi* „betten", Tob. *oeras*, Kar. *oegah*, Sang. *oehasĕ*, dat dan in *mog-oegasi* is te ontleden; de vorm van het grw. *goegasi* is dan ontstaan uit de ontleding *mo-goegasi*, door het huidige taalbewustzijn ingegeven. Verder vindt men nog in de priestertaal *mogili* „stroomen", gewone taal *moili*, dat uit *mog* + *ili* moet bestaan (Mong. *mogilig* en *moilig*, Mal. *hilir*, enz.), en *moginepe* „hooren", van welken vorm het grw. *inepe* „gehoord" en het voorvoegsel *mog-* is. Verder bestaat er nog eene spreekwijze *mogira andoeda*, wdl. „*andoeda*-bladeren behandelen", dus *mog-ira andoeda*. Dit is eene verbloemde uitdrukking voor „een gesnelden kop verdeelen, tusschen de deelnemers aan een sneltocht". De *andoeda*-bladeren geven roode verf, en duiden den bloedigen kop aan. Men mag dus *mog-* als een vroegeren vorm van *mo-* beschouwen.

Daar *mo-* ten slotte op *mĕr-* teruggaat en de *o* die uit *ĕ* is ontstaan vaak eerst *a* is geworden (§§ 18 en 21), kan het niet verwonderen, dat nevens *mo-* een voorvoegsel *ma-* gevonden wordt, dat geheel met *mo-* gelijkwaardig en daarmede identisch is. Dit *ma-* is van twee andere voorvoegsels *ma-* als *ma-*II onderscheiden en afzonderlijk besproken in § 93.

De voorvoegsels *me-*, *pe-*.

§ 73. De verhouding van *me-* tot *pe-* is geheel dezelfde als die van *mo-* tot *po-*, zie § 64, bl. 146. *Me-* vormt deelwoorden en enkele adjectieven, *pe-* vormt de nomina verbalia der *me*-vormen die werkwoord zijn en de abstracta van die welke adjectief zijn.

De algemeene beteekenis van *me-* is eene intransitieve. Zij kan, zoo ruim mogelijk opgevat, omschreven worden met: streven naar, zoeken te bereiken, willen gaan doen, trachten, zich in betrekking stellen of in betrekking staan tot 't geen het grondwoord aanduidt. Het intransitief karakter van *me-* is dus niet zoo sterk als dat van *mo-*. Terwijl *mo-* de actie van het daarmee afgeleide woord geheel tot de beteekenis van het grondwoord beperkt laat, is in *me-* het vermogen aanwezig om den kring der beteekenis van het afgeleide woord uit te breiden tot een ander begrip en dit in de beteekenis der geheele afleiding op te nemen. Daarmede is de *me*-vorm wel niet transitief geworden, maar *me-* is toch minder uitsluitend intransitief dan *mo-*.

Van de beteekenis van het grondwoord hangt die van *me-* af; de afleidingen met *me-* zijn dus in te deelen naar de geaardheid der grondwoorden. Dit kan op de volgende wijze geschieden:

1. Is het grw. een zelfst. n.w., dat de naam is van een artikel van dagelijksch gebruik, of iets anders waarop men uitgaat, dat men gaat halen

of zoeken omdat men het noodig heeft, dan beteekent de *me*-vorm: dat wat 't grw. aanduidt gaan zoeken of halen. Voorbeelden: *mekadjoe* „op hout uitgaan, hout halen", *me'ajoeta* „brandhout (*ajoeta*) halen", *mewojo* „bamboe (*wojo*) gaan zoeken, gaan halen, op bamboe uitgaan", *meira* „bladeren (*ira*) halen", *melaoero* „op rotan (*laoero*) uitgaan", *ndjo'oe meapoe ri joenoe* „vuur (*apoe*) gaan vragen bij anderen", *bangkemo nggaroekoe, mewalesoemo* „mijne kat is al groot, ze vangt al muizen (*walesoe*)", *taoe setoe magasi me'anawe'a* „die man gaat druk naar de jonge meisjes (*ana we'a*)", *metibesi* „erten (*tibesi*) plukken" (een verbloemde term voor rijst plukken, als 't nog niet mag), *meoni* „vogelgeluid (*oni*) gaan hooren", *memanoe* „met het ingewand van eene kip (*manoe*) wichelen", *mewoeja* „den stand der maan (*woeja*) berekenen", *meta'oe* „de eischen van 't plantseizoen (*ta'oe*) in acht nemen", *megori, metoeboe* „maat bepalen", *mepontoe* „plaats bepalen", *menawa*[2] „nadenken, gedachten zoeken", *melamoa* „de goden (*lamoa*) raadplegen". Eene bizondere beteekenis heeft *mebaoela* „een of meer buffels (*baoela*) v. e. familie weghalen en die als pand behouden, om de eigenaars te dwingen aan eene verplichting te voldoen".

2. Aan deze beteekenis grenst die van *me*- vóór substantieven die eene plaats aanduiden waarheen men zich begeeft, om er iets te halen of te verrichten. Het grw. van deze vormen kan ook een zelfst. n.w. zijn dat door een voorzetsel wordt voorafgegaan en dan in den locatief staat. Voorbeelden: *meala* „naar de rijstschuur (*ala*) gaan, om rijst te halen"; *meapa* „de berghelling (*apa*) houden"; *mewawo* „den grond schoonmaken, wieden", wdl. „zich aan de oppervlakte (*wawo*) v. d. grond houden" (men snijdt het onkruid slechts met den grond gelijk af); *mejae-ndjaja* „midden op den weg (*jae ndjaja*) koppensnellen, menschen overvallen die onderweg zijn"; *meraja-lipoe* „koppensnellen in een dorp (*raja lipoe*)"; *meraja-ntjombori* „koppensnellen in een huis (*raja ntjombori*)"; *metongoinawoe, metongoibonde* „koppensnellen midden in een akker (*tongo ri nawoe*) of in een aanplant (*bonde*)"; *meriboko* „aan 't stuur zitten, 't vaartuig sturen", wdl. „zich naar achteren (Nap. *i boko*, Boeg. *ri boko'*, in 't B. bestaat deze bet. niet meer) begeven". Van *ri baroe* „naar den palmwijn(boom)" is gevormd *to peribaroe* „de man die geregeld palmwijn gaat tappen" (*meribaroe* wordt alleen gezegd in de uitdrukking *pomeribaroe*, zie § 76).

3. Bij deze beteekenis sluit zich aan die van *me*- vóór substantieven die eene familie- of soortgelijke betrekking aanduiden. Deze beteekenis is van wederkeerigen aard. Wel drukt de vorm met *me*- slechts uit, dat het onderwerp staat tot een ander in de betrekking door het grw. aangeduid, maar daarin ligt opgesloten de betrekking waarin die ander tot het onderwerp staat. Voorbeelden: *taoe setoe mengkai ri jakoe, maka meine ri maniakoe* „hij zegt grootvader (*ngkai*) tot mij, want hij zegt moeder (*ine*) tot mijne schoondochter", wdl. „hij staat in betrekking van grootvader (en kleinzoon), van moeder (en zoon)"; *mepapa ri kabosenja* „vader zeggen tot het hoofd"; *mepoeë ri Loewoe* „heer (en onderdaan) zijn met L."; *me'ade* „iemand bij een familiaren naam (*ade*) noemen" (om hem vriendelijk te stemmen).

4. Zeer gewoon is *me-* vóór substantieven in de beteekenis: den vorm aannemen van, het model vertoonen van, gelijken op 't geen het grw. aanduidt. Hier vertoont zich weder duidelijk de strevende beteekenis van *me-*. Voorbeelden: *mewawajaa* „slank zijn", wdl. „gelijken op een slingerplant (*wajaa*)"; *mewoea leboni engonja* „hij heeft een stompneus (zijn neus lijkt op eene *leboni*-vrucht)"; *meira lemoro, mekadjoko mbojo woerokonja* „hij is snoepzuchtig, gulzig", wdl. „zijne keel is als het blad van de *lemoro* (zoo ruig), als de haartjes die op de bamboe zitten (en jeuk verwekken)"; *metoko eki engomoe* „je hebt een neus (zoo lang en zoo recht) als een stengel van de *eki*-plant"; *memata nggaroe* „kattenoogen hebben"; *djaja mepadipi* „een weg die (zoo steil) is als de wand v. e. afgrond"; *mebamba lobo posiga ntaoe setoe* „die man draagt zijn hoofddoek als het zijvlak (*bamba*) van het dak van een tempel (*lobo*)", nl. met een driehoekige slip; *mekongka* „bij een dorp, waar men wil koppensnellen, in een boom klimmen, om de dorpelingen te bespieden", wdl. „doen als de kiekendief (*kongka*)"; *meira limoe* „bladeren hebben die als neveldraden (*limoe*) zoo dun zijn", w. t. van *ogoeoe* (een naaldboom); *meikoe ngkojoë pae* „de rijst gelijkt op een parkietestaart" (er komen een paar jonge blaadjes boven den grond); *mepoeroe ntjintji woejoeanja* „zijn haren gelijken op de kromming van een ring" (hij heeft een krullebol); *siko, ojoe, ane noeole²ka da mewalili kami mogele² rata ri banoea, da mekoro² bomba, da mewoto² tojoe manoe, kakoeledenja, kasangkodomo* „gij wicheltouwtjes, als gij ziet dat wij lachende naar huis zullen terugkeeren, met lichamen (zoo glad) als *bomba*-stengels, (zoo gaaf) als eieren, vormt dan één recht snoer als ik u uiteenhaal" (toespraak tot wicheltouwtjes, los bijeen in de hand genomen en op goed geluk met de einden aaneengeknoopt).

5. Werkwoordstammen die met *me-* worden gevormd zijn talrijk. Evenals de *me*-vormen met naamwoordelijke stamwoorden kunnen ook die met werkwoordelijke stamwoorden worden ingedeeld naar de beteekenis dezer stammen. Vooraf worde opgemerkt, dat hier ook stamwoorden als verbaal worden opgegeven, die ook nominaal kunnen zijn, maar in verbinding met *me-* hun nominaal karakter geheel verliezen, terwijl het in verbinding met *mo-* bewaard blijft. Hiervan zullen beneden voorbeelden gegeven worden.

Stammen die de beteekenis „zoeken, trachten, vragen, voornemen" in zich dragen worden veelal met *me-* verbonden, bv. *melao, melaonoe* „op voedsel uitgaan", *melawara* „frissche lucht zoeken", *mewore* „luizen zoeken", *meroeroe* „inzameling houden", *mesale* „menschen vragen om te helpen bij den landbouw", *merapi* „een verzoek doen", *mekoetana, meoasi, mekoene* „vragen, informeeren", *metompa* „verlof vragen", *mesingara* „manen", *mesinta* „te leen vragen", *merabe, meombi* „naar zich toe halen", *medoepa* „een welkomthuis vragen van iemand die van de reis komt", *mepali* „zoeken", *melima* „stelen", *meaja* „uitnoodigen", *medjongawi* „reiken", *mekabe, mekoti* „oogsten", *metoende* „vleien, overhalen", *mesoea* „naar binnen gaan", *mesoewoe* „naar buiten gaan".

6. Grondwoorden die een geluid te kennen geven, voegen vaak *me-* voor, om deelwoorden te vormen die beteekenen „dat geluid voortbrengen", zooals:

me'ae „zachtjes loeien van buffels", *mengara* „luid loeien van buffels", *memee, membee* „blaten van geiten", *memoeoe* „'t geluid van spoken maken", *meboo* „roepen" (*boo* is een roepwoord), *mebao* „de goden in den dorpstempel aanroepen (met *bao*)", *mebopoe* „honden roepen (met *bopoe*)", *mekoei* „kreunen", *mekoekoeooe* „jammeren", *mewoei* „waaien", *metiso* „niezen", *mekioe* „gillen", *mekakai* „schreeuwen, roepen", *meboesi* „knallen v. e. geweer", *medjapa, medjipa* „smakgeluiden maken", *mepoa* „uilengekras voortbrengen, *poa* roepen, zooals de uil (*poa*)".

In § 64, bl. 148, zijn voorbeelden genoemd van dezelfde functie van *mo-* als hier van *me-* is vermeld. In dit geval komen deze beide intransitieve voorvoegsels dus in beteekenis met elkaar overeen. Ook bij andere w.w.stammen is er dikwijls weinig verschil tusschen *me-* en *mo-*. Men bedenke hierbij, dat de keuze van het voorvoegsel dikwijls per analogie geschiedt. Wanneer bv. het aanroepen der goden in den tempel *mebao* heet en een synoniem van dit woord *mesomba* luidt, dan kan men aannemen dat de synonieme beteekenis heeft geleid tot de keuze van *me-* bij *mesomba,* want „eer bewijzen" wordt ook met *manjomba* uitgedrukt. En wanneer men er aan twijfelt of *megote, megoro* „boeren laten", *mepokoe* „den overwinnaarskreet geven" (die niet als *pokoe* klinkt), *medjawa* „fluisteren", *melonta* „met de tong klappen" zijn afgeleid van geluidswoorden, dan kan men het gebruik van *me-* hier toeschrijven aan analogie, te meer omdat de B.sprekers geneigd zijn om in deze w.w.stammen geluidswoorden te herkennen. Ook in vormen als *mepoesee* „razen van bijna kokend water", *me'ase* „leven maken", *meboerangkasi* „kijven", *mepara*[2] „schelden", verder in *mepoesii* „bijtende pijn geven", *medjoeme* „snuffelen, met den snuit werken", *meenga* „ruiken", *mesonde* „opsnuiven", *meeki* „kussen (met den neus)" is het gebruik van *me-* aan analogie toe te schrijven en wellicht ook in *mepoedji, metoepe* „spuwen", *me'oeëloe* „kwijlen".

7. In overeenstemming met de in No. 3 van deze § besproken beteekenis van *me-* is de reflexieve, die voorkomt bij een aantal verbaalstammen, die *me-* voorvoegen. Zulke vormen zijn in 't algemeen weer te geven door: met zich zelf doen wat 't grondwoord aanduidt. In vertaling kan men deze vormen niet altoos met een reflexieven vorm weergeven (tenzij men eene zeer gezochte vertaling geeft), maar in 't B. is toch de reflexieve beteekenis duidelijk. Bij sommige der navolgende voorbeelden is het mogelijk den *mo*-vorm ter vergelijking aan te halen, bv. *mewewe* „zich winden" (bv. een slang om hare prooi), vgl. *mowewe* „geheel om 't middel sluiten", zooals een sarong; *mewontjoe* „uit zijne oude huid kruipen (zooals spinnen, garnalen, krabben)", vgl. *mowontjoe* „zijne oude huid nog hebben"; *melimba* „zich verplaatsen, verhuizen", vgl. *molimba* „eene vracht die men een poos op den eenen schouder heeft gehad, op den anderen verplaatsen"; *mesoentjoe* „tegemoet gaan", vgl. *mosoentjoe* „lagen vormen, op elkaar liggen"; *meloë* „naar beneden hangen" (van 't ijzer eener lange bijl), vgl. *moloë* „hangen"; *mekekeni* „zich vasthouden", vgl. *mongkeni* „drachtig, zwanger zijn"; *mejoro* „rondgaan", vgl. *mojoro* „draaien"; *mewalili* „zich terug begeven", vgl. *mombalili* „terug-

keeren" en *mowalili* „een draaikolk (*walili*) vormen"; *mejapi* „zich verbergen", vgl. *mojapi* „lagen vormen", *karaba mojapi* „een gevoerd jakje"; *meboelere* „zich ontplooien"; *mewoetoe* „zich trekken uit iets, zich uit een moeilijkheid trekken"; *mewoeso'i* „zich wasschen"; *mekolika* „zich omkeeren"; *meeli* „omkijken"; *metoetoe* „'t hoofd buigen"; *meewa* „zich verzetten"; *metadali* „de voeten schrappen"; *metagese, metandojoe* „zich schuren"; *mepongko* „zich afbreken" (zooals heksen doen, die zich 't hoofd van 't lichaam breken en daarmee rondvliegen); *mewoentja* „zich ergens insteken".

8. Behalve deze vormingen met *me-* zijn er nog een groot aantal die niet, of niet met zekerheid tot de drie laatstgenoemde rubrieken kunnen gebracht worden. Van deze *me*-vormen laat zich alleen zeggen, dat zij intransitieve deelwoorden zijn, die wanneer zij nevens *mo*-vormen staan, de beteekenis kunnen hebben van „gaan doen, trachten te doen wat 't grw. aanduidt", maar die meestal geen anderen intransitieven vorm naast zich hebben en dus onder de vormen die van den werkwoordstam in kwestie worden gemaakt, het intransitieve deelwoord zijn. Voorbeelden: *meloeloe* „volgen" (*moloeloe* heeft de biz. bet. „buffels opvangen"); *mewote* „gaan oversteken" (*mowote*, oversteken); *meoli* „inkoop doen" (*mooli* alleen in *mooli oënja*, zie bl. 151); *medjompo* „gaan afsluiten", naast *modjompo* „afsluiten"; *mesalili* „aan een draagband over den schouder dragen", nevens *mosalili* „een schouderdraagband hebben"; *mewoenoe* „met een stok of lans gooien"; *metaso* „smijten"; *mepomai* „doorsnijden"; *mekodjo* „kerven"; *mesajoe* „hakken"; *metinti, mebobaki, meboëmbi* „slaan"; *melego* „bedriegen"; *mesakoe* „steken" (*montjakoe*, id.); *mesapori, metosoe* „steken"; *mekangka* „krabben"; *medjama* „aanraken"; *mepokaoe* „bevelen geven", *boi ndito'o jakoe mepokaoe, merapi ri komi da mangkeni pakatoekoe se'i* „als u maar niet denkt dat ik bevelend optreed, bevelen geef, nu ik u vraag om dit pakje van mij mee te nemen"; *mepatoedjoe* „vermanen"; *mekoni apoe* „het vuur pakt, slaat aan, vreet voort"; *ane ndadonge i mPapa pampolangkaikoe siko, manoro da metadji* „als Vader hoort dat ik je tot man heb genomen, dan zal hij zeker van verloochenen spreken". In dit laatste voorbeeld is de intransitieve vorm gekozen, omdat de spreekster niet beslist wil zeggen: Vader zal mij niet meer als dochter erkennen, want dan had zij (transitief) gezegd *da ndatadji jakoe.* De bedoeling is: Vader zal gaan spreken van, dreigen met, denken over eene verloochening (van mij als zijne dochter); of het tot de daad zal komen, is nog niet zeker, maar zeker zal het denkbeeld van zulk een handeling bij hem opkomen. Aldus is ook *metima* „goederen wegnemen v. e. schuldenaar die niet betaalt" te verstaan; als rechtshandeling wordt het abstract, dus intransitief voorgesteld: *ane be noesompo indamoe, da metima jakoe* „als je je schuld niet betaalt, dan ga ik over tot wegnemen".

Vergelijkt men de vormen met *me-* en *mo-* die naast elkaar voorkomen, dan ziet men dat waar de stam een zelfst. n.w. is, dit karakter in den *mo*-vorm bewaard blijft, maar in den *me*-vorm tenietgaat. Zegt men *mosalili*, bv. van een bamboe-koker, dan denkt men aan een band die aan den koker zit,

waaraan hij over den schouder wordt gedragen, terwijl *mesalili* de handeling aanduidt van aan een band over den schouder dragen, intransitief, dus min of meer abstract voorgesteld. Een raadsel op een koker voor blaasroerpijltjes (*toki*) luidt: *mosalili, mesalili* „er zit een *salili* aan en hij zelf *salili*-t ook", immers de *toki* heeft een band waaraan men 't ding over den schouder draagt en aan de *toki* zelf zit weer een bamboe-kokertje met zwam of zaadpluis van katoen, dat men noodig heeft voor 't schieten met het blaasroer. Dit kokertje draagt de *toki* op dezelfde wijze (in de voorstelling van het raadsel) als de blaasroerschutter de *toki* draagt. Bij *mowalili* denkt men aan een draaikolk (*walili*), bij *mewalili* niet. In *morapi* „een tweeling vormen" is de herinnering aan het niet meer gebruikelijke substantief *rapi* (vgl. Tontmb. *rapi* „wat men medeneemt", *rapit* „te zamen met", Bis. *gapi*, Sang. *hapi'* „vriend", Tom. *lapi* „echtgenoot") nog niet verdwenen, maar in *merapi* „vragen", wdl. „trachten iets te krijgen dat men meeneemt", is elk spoor daarvan verdwenen. Bij *mosoentjoe* is de voorstelling van *soentjoe* „laag van opeengestapelde dingen" (Mal. enz. *soesoen*) nog voorhanden, maar bij *mesoentjoe* „tegemoet gaan, afhalen" denkt men niet meer aan „trachten eene laag te vormen met dengene dien men afhaalt". Zoo is het ook met *mojapi* „een laag, eene voering (*japi*) hebben", terwijl in *mejapi* „zich achter eene beschuttende laag begeven, zich verbergen" niet meer aan *japi* wordt gedacht. Ook in een vorm als *meoli* beteekent *oli* „koopen" en niet „prijs", want dan zou *meoli* moeten beteekenen „op een prijs uitgaan" en dus eerder „verkoopen" dan „koopen" beduiden. Zoo beteekent ook *mebengko* „met de hoektanden bijten", nevens *mobengko* „groote hoektanden of slagtanden hebben". Waar dus de stam niet meer als substantief geldt, maar reeds werkwoord is geworden, daar is niet meer de vorm aanwezig die in No. 1 van deze § is besproken.

9. Ook eenige adjectieven worden met *me-* gevormd. Ze worden hier adjectieven genoemd, omdat ze met een Ned. bijv. n.w. te vertalen zijn, maar feitelijk zijn het *me*-vormen van een werkwoordelijken of van een naamwoordelijken stam, die niets bizonders hebben. Voorbeelden: *meaja, medonge* „gehoorzaam"; wdl. is *meaja* „gaarne vertrouwend, geneigd te geven om" en *medonge* „geneigd te hooren naar"; *mebolombongi* „verkwistend"; *meboloe* „uitpuilend", nevens *moboloe* „uitstaande plooien (*boloe*) hebben"; *mebono* „uitstaan, zooals een gevuld kussen", wdl. „lijken op een vat, waarvan de wand bestaat uit een stuk bast van den *bono*-boom". Dit voorbeeld zou dus ook bij die van No. 4 kunnen gevoegd worden, en als *mebono* wordt gebruikt in de bet. „op *bono*-bast uitgaan" behoort het bij die van No. 1.

Bij enkele adjectieven duidt de vorming met *me-* veelvuldigheid of overvloed van het door 't grw. uitgedrukte aan. Meestal worden zulke adjectieven van den intensieven stam gemaakt, zie § 74. Voorbeelden zijn: *meajo* „veel houtskool (*ajo*) leverend", zoowel v. e. bepaalde houtsoort als van iemd. die knap is in het houtskool maken; *meratoe* „veel afgevallen vruchten (*ratoe*) hebben"; *me'opi* „in grooten getale omkomen"; *memawo*² „veel verlangen, heimwee hebben"; *mentjana* „veel kalk verkrijgend, opleverend" (*mesana, montjana* „kalk blusschen").

Adjectiefstammen met *me-* komen zoo goed als niet voor. Van *toa* „rechtop" komt *metoa* „zich recht oprichten"; met *meawa* „gepast, behoorlijk, echt mooi" zijn Oud-Jav. *awa* „glanzend, helder, licht" en Boven-Mor. *meambo* „goed" te vergelijken. *Meida* „dichtbij" is een adjectief, maar of de stam *ida* dit ook is, kan ik niet uitmaken; het Nap. heeft *maida* in den zin van „wonen, verblijven", het B. heeft *mepinda* „zich hechten aan"; *ida* is dus wrsch. geen adjectief-stam. Het bovengenoemde *me'opi*, st. *opi*, kan als intensieve vorm worden opgevat, zie § 40, bl. 86.

§ 74. *Me-* wordt ook gevoegd vóór stammen, die de eerste of de tweede intensiveering hebben ondergaan. Gewoonlijk hebben deze vormen een versterkte beteekenis, 't geen vooral uitkomt waar de stam een naamwoord is, zooals de volgende voorbeelden aantoonen: *mendampoe* „vele loten hebben, veel opslag geven", v. e. boom die vele uitstoelingen (*rampoe*) voortbrengt; *mendangka* „vele takken (*rangka*) hebben"; *mentjanga* „veel vleesch (*sanga*) hebben"; *membata* „kloek van lichaam (*wata*), groot van stuk zijn"; *mentoela* „een duidelijk merk (*toela*) vertoonen, zich duidelijk afteekenen"; *mentake* „groote bladeren (*take*) hebbend"; *mentoko* „dikke stengels (*toko*) hebbend"; *memboea* „veel vrucht (*woea*) dragend"; *mentadea* „vele vervloekingen, beschuldigingen (*tadea*) uitsprekend". Eene bizondere beteekenis heeft *mengapoe* „na een brand al het vuur laten uitgaan en één nacht daarna nieuw vuur (*apoe*) aanmaken". Hier drukt de prenasaleering het gewichtige der handeling uit.

Met werkwoordstammen: *mempate* „in menigte sterven"; *mentoewoe* „krachtig leven vertoonen"; *mendonta* „in menigte afvallen (*ronta*)", van bladeren; *mempone* „stijgen", v. h. water in zee, rivier of meer (dikwijls ook syn. met *mepone* gebruikt); *mentjore* „krachtig opstijgen (*sore*)", van damp of stank, *mentjore soepa ri koro ntaoe mate* „de kruiden waarmee hij bespuwd is stijgen stinkend op van het lijk van den doode"; *mendolinga* „goed luisteren" (*rolinga*); *mentjawi* „in menigte opstijgen"; *memboei* „krachtig blazen"; *memboeto* „goed in 't vleesch zitten"; *mentjoea* „zich indringen" (*soea*); *mentono* „als een wig (*tono*) zich indringen"; *mentana* „zich in den grond (*tana*) verbergen"; *memboekoe* „zich inspannen, zijne beenderen (*woekoe*, wij zouden zeggen: zijne spieren) gebruiken"; *mentjangka*² „zich breed en groot (*sangka*²) voordoen"; *mendange* „mededoen met sago (*dange*) winnen, voor een deel van de sago als loon"; *memboemboe* „hoog oploopen", v. e. dak; *mentjoeja* „in de hoogte uitsteken (*soeja*) boven iets anders"; *mendo'oe* „zich het gelaat (*ro'oe*) wasschen"; *mentjii* „doordringende pijn geven (koud water aan de tanden)"; *mengii* „stekende pijn veroorzaken"; *menako* „stelen", st. *tako*; *menontjo raja* „inwendige zekerheid hebben", st. *dontjo*.

§ 75. De functie van *me-* vóór grondwoorden die reeds andere voorvoegsels hebben, komt ter sprake bij de behandeling dier prefixen, bv. *meka-*, *mengka-*, *mengga-* bij *ka-*, *mepaka-* bij *pa-* (causatief), *meti-*, *metingka-* bij *ti-*, enz.

In het dialect van Lage wordt *da me-* tot *de-*, dus *delindja* „zullen op weg gaan", *dentjili* „zullen duiken", elders: *da melindja, da mentjili.* Zie § 8, bl. 35.

Evenals vóór *mo-* (vgl. § 66) kan nog vóór *me-* het pron. pref. van den 1en p. enk. en mv. worden gevoegd, dus: *koemelindja, da koemelindja* „laat ik op weg gaan", *da tamelindja, da ntamelindja* „laat ons op weg gaan", enz. Vormen als *koe-*, *kamelindja* komen ook in den verhalenden stijl voor.

§ 76. Het voorvoegsel *pome-*. De deelwoorden met *me-* dienen ook tot grondwoorden voor een beperkt aantal afleidingen met het voorvoegsel *po-*, zooals dit ook het geval is met de *mo*-vormen, zie § 70. De beteekenis der *pome*-vormen is geheel dezelfde als die der afleidingen met *pomo-*, bv. *pomekojo* „iemd. die voor anderen op zijn rug draagt", *pomekadjoe* „een die voor anderen hout haalt", *pomeoko* „iemd. die voor een ander opstaat (opdat deze kan blijven zitten)", *pomeribaroe* „een die voor een ander naar den palmwijnboom gaat". Met voor- en achtergevoegde pers. voornaamwoorden: *i sema da koepomeoni?* of *i sema da pomeonikoe?* „wien zal ik gebruiken om naar de vogels te hooren, wie zal voor mij naar de vogels hooren?", *ane si'a noepomewojo, be da re'e wojomoe* „als ge hem gebruikt om bamboe te halen, zult ge geen bamboe krijgen", *toekakanja da tapomesingara, ntje'e napokaeka ntaoe moinda* „we zullen zijn ouderen broeder laten manen, voor dien is de schuldenaar bang". Zie verder § 89.

§ 77. Het voorvoegsel *mepo-*, *pepo-*. De beteekenis van *me-* (deelwoord) en *pe-* (nomen verbale) vóór stammen die reeds het voorvoegsel *po-* hebben, is de strevende, begeerende of pogende, die in § 73 is besproken. De *po*-vormen zijn naamwoorden (nomina verbalia); de *mepo*-vormen zijn dus van naamwoorden afgeleide werkwoorden (denominatieve w.w.), die in 't algemeen de beteekenis hebben: streven, begeeren, pogen te doen wat de *po*-vorm aanduidt. Waar deze desideratieve beteekenis minder duidelijk is, is zij in ieder geval eene intransitieve, eene min of meer abstracte, die niet zoozeer het verrichten eener daad als wel het verkeeren in den toestand van bereid zijn, geneigd zijn tot hetgeen de *po*-vorm uitdrukt, te kennen geeft.

Het deelwoord *moana* is „een kind hebben"; van het nomen verbale *poana* wordt afgeleid *mepoana* „begeeren tot kind te hebben, willen tot kind hebben, vader of moeder over een kind zijn". Eene moeder zal haar kind aldus vermanen: *ane siko mepoana, songkamoe da koeloeloe, pai se'i jakoe mepoana, aginja da noeloeloe songkakoe* „als jij degene waart die moeder was over het kind (als jij mijne moeder waart), zou ik je bevelen opvolgen, maar nu ben ik moeder over het kind (je moeder), dus volg nu mijne bevelen op". En het kind zal antwoorden: *dja pepoanami jaoe, Ine, anoe ndipenangika setoe se'e, io, koekandjo'oe monomboe* „het is maar omdat U het kind heeft, Moeder, waardoor U daar de meerdere is, goed, laat ik gaan water scheppen".

Verdere voorbeelden: *mepowe'a* „trachten naar het *mowe'a* (eene vrouw hebben)"; *mepolangkai* „trachten naar het *molangkai* (een man hebben)",

siko ma'i mepowe'a owi, banja jakoe mepolangkai „gij zijt (bij mij) gekomen om eene vrouw te hebben, ik ben niet (bij u) gekomen om een man te hebben"; *meporongo* „een echtgenoot (*rongo*) willen hebben"; *meposoejoe ri joenoe* „zich laten helpen door een ander", wdl. „willen binnendringen bij een ander" [1]); *mepokono, mepomawo, meposari, meporadjoe, mepokarika* „verkeeren in den toestand van gaarne willen (*pokono*), verlangen (*pomawo*), verachten (*posari*), afkeer hebben (*poradjoe*), walg hebben (*pokarika*)", *woewoenja anoe mepokono, ntje'e da meloeloe* „allen die lust hebben, in opgewekte stemming verkeeren, die gaan mee", *sondomo taoe mepomawo, aginja da ronga ma'i ri lipoe mami* „vele menschen zijn verlangend, ge moet dus spoedig in ons dorp komen"; *mepokawongko ri ananja* „schik (*pokawongko*) hebben in haar kind"; *mepokalose ri taoe malose* „in ontstemming verkeeren tegenover landerige menschen".

Deze intransitieve wijze van spreken, waarbij geen voorwerp wordt genoemd, al is het ook duidelijk wie door den spreker wordt bedoeld, wijst vaak op eene voorzichtige, aarzelende stemming. Kortweg kan men zeggen: de *mepo*-vormen zijn de intransitieven nevens de *mampo*-transitieven, die ter sprake komen in § 87. Nevens de transitieve vormen *mampoana, mampolangkai, mampowe'a, mamporongo* „hem, haar tot kind, man, vrouw, echtgenoot hebben", *mampokono, mampomawo, mamposari* „hem, haar, het gaarne hebben, verlangen, verachten" staan dus als intransitieven: *mepoana, mepolangkai, mepowe'a, meporongo, mepokono, mepomawo, meposari*, die worden gebruikt, waar men neutraal, omzichtig of algemeen wil blijven.

§ 78. Het voorvoegsel *pe-*. De naamwoordelijke vormen met *pe-*, welke nevens de deelwoorden met *me-* staan, hebben dezelfde beteekenis als de *po*-vormen, die in § 67 zijn besproken, nl. die van wijze, tijd en plaats van verrichting der handeling die door 't grw. wordt aangeduid, waarbij valt in 't oog te houden dat waar de laatstgenoemde beteekenis voorhanden is, oorspronkelijk nog het suffix *-a* werd achtergevoegd. Verder duiden deze vormen aan: den Imperatief, het werktuig of middel en het product der handeling. Deze laatste beteekenis is dikwijls niet voorhanden; dit hangt van den aard van het stamwoord af.

Voorbeelden: *pekadjoe* „tijd, wijze, plaats van hout halen, haal hout"; *pegori* „tijd, wijze van meten, afmeten", *pegori ndajakoe* „wat ik in mijn hart afmeet, overlegging, overdenking, schatting, berekening"; *pewawo* „het wieden", *roomo pewawo mami* „het wieden is bij ons afgeloopen", *ndati boejoe pewawokoe* „boven op den berg is het dat ik wied", *pewawo i Ine i wengi, ndaepe bemo ndakoto* „toen Moeder gisteren aan 't wieden was, voelde zij dat zij niet meer kon", *bemo bangke da pewawo mami* „we zullen niet veel meer te wieden hebben", *pewawo* „wied"; *pepoeë* „tijd, wijze, plaats van als heer erkennen, de schatting die men aan zijn heer opbrengt", *kami bare'e mepoeë ri Sigi, ane*

[[1]) In het Wdnbk. anders verklaard.]

re'e kakenika i Magaoe, banja pepoeë to'onja „wij zijn geen onderdanen van Sigi, als we iets brengen aan den Vorst, dan heet dat geen schatting"; *pejama mbojo*, sierpatroon dat gelijkt op bamboe-bladeren (*jama mbojo*); *petondoe baoela*, id. dat gelijkt op buffelhorens (*tondoe baoela*); *petabo* „holte in een der vloerplanken van den dorpstempel, die op een kom (*tabo*) lijkt"; *pemoeoe noe angga anoe koepokaeka* „het is het geluid der spoken waarvoor ik bang ben"; *pekolika* „keer je om"; *pesale mami i wengi* „ons landbouwfeest van gisteren"; *peewa ntaoe setoe ri Loewoe* „de (tijd, de wijze, de plaats van) tegenstand dier lieden tegen L."; *ne'e sondo pelegomoe* „je moet niet veel bedriegerijen plegen"; *ane peajanja, meaja* „wat zijne gehoorzaamheid betreft, hij is gehoorzaam"; *lawa pelindja mami* „we hebben ver gereisd", *malengi pelindja mami* „we hebben langzaam gereisd", *santa'oe owi pelindja mami* „verleden jaar hebben we gereisd", *ri Mori pelindja mami* „we zijn naar Mori gereisd", *noendjaa jowe mpelindja mami* „wat voor nut heeft onze reis?", *pelindja* „ga op weg"; *ma'ai pentjore mpasoanja* „de damp er van stijgt krachtig op"; *ire'i da pendo'oeta* „hier zullen we ons gezicht wasschen"; *ire'i pesoeanja, rindjaoe pesoewoenja* „hier is hij ingegaan, daar is hij uitgegaan"; *pewalili mami, bemo kakita* „bij onze terugkomst hebben we hem niet meer gezien"; *pendaki* „geraspte kokos, gebruikt om 't haar mee te reinigen"; *pembasa* „waarmee men 't haar wascht (*membasa*), citroen".

§ 79. De *pe*-vormen zijn weder grondwoorden voor verdere afleidingen, waardoor samengestelde voorvoegsels ontstaan. Vooreerst kunnen de pers. voornaamwoorden voorgevoegd worden, dus *koepe-*, *noepe-*, enz., verder allerlei andere prefixen, dus *pape-*, *mampape-*, *tepe-*; ook met andere prefixen afgeleide woorden worden nog verder met *pe-* gevormd, bv. *pepo-*, *peti-*, *peki-*, enz. Deze afleidingen zullen elders besproken worden; de afleidingen met *mompe-*, *pompe-* komen hier ter sprake, daar de samenstellende voorvoegsels reeds behandeld zijn.

Voor *mepe-*, *pepe-* (bv. in *mepepate*, *mepepali*, intransitiva bij *mampepate* „dooden", *mampepali* „zoeken") kan verwezen worden naar § 77.

§ 80. H e t v o o r v o e g s e l *mompe-*, *pompe-*. De verhouding van *mompe-* tot *pompe-* is, volgens den regel, dezelfde als die van *mo-*, deelwoord, tot *po-*, nomen verbale. De beide voorvoegsels kunnen dus te zamen besproken worden.

Afleidingen met *mompe-*, *pompe-* zijn *mo-* en *po*-vormen van geïntensiveerde *pe*-vormen. De beteekenis van *mompe-* laat zich daaruit gemakkelijk opmaken. Van *watoe* „steen" komt *pewatoe* [1]) „als een steen" (zie § 73, No. 4), intensief *mpewatoe*, door voorvoeging van *mo-* tot deelwoord gemaakt (§ 64, bl. 146): *mompewatoe* „zich als een steen voordoende", gezegd van iemd. die om niets geeft, zich nergens iets van aantrekt. Een regelrecht,

[1]) Het spreekt wel vanzelf, dat de hier als secundaire grondwoorden genoemde *pe*-vormen niet alle tot de in de taal gebruikte woorden behooren. Dit wederspreekt intusschen de juistheid der afleiding niet.

nevens *pewatoe*, gevormd *mewatoe* is intusschen ook in gebruik, niet alleen in de voor de hand liggende beteekenis „steenen zoeken", maar ook in die van „als een steen zijn", bv. van den buik eener kraamvrouw na de bevalling, wanneer alles nog niet is afgeloopen; de vorm *mompewatoe* drukt echter, als van een substantief (nomen verbale) afgeleid (denominatief), nauwkeuriger dan *mewatoe* uit: een toestand van gelijkheid aan een steen vertoonen. Verdere voorbeelden zijn: *mompeike* „gelijkheid vertoonen met (de groeven van) een *ike* (steen met groeven, in een handvat, waarmede men boombast tot kleedingstof klopt)", gezegd van de horens van een buffel, die groeven vertoonen; *mompenoti* „recht en stijf zijn als een balk (*noti*)", gezegd van recht, stijf haar; *mompedopi* „als een plank (*dopi*) rechtuit gestrekt liggen", zooals een krokodil, die zijne prooi beloert; *mompetondoe talinja* „zijn hoofddoek vertoont den vorm van horens (*tondoe*)", gezegd v. e. hoofddoek met opstaande slippen; *mompenggongi nganganja* „zijne stem klinkt als een gong (*nggongi*)"; *mompelagiwa* „doen als een hert (*lagiwa*)", *olemo pompelagiwanja, ri ojo lee nakoto molontjo* „kijk hij eens doen als een hert, midden in de alang[2] kan hij hard loopen"; *mompe'oele* „als een slang (*oele*) doen"; *mompewawoe* „doen als een varken (*wawoe*)"; *mompe'asoe* „doen als een hond (*asoe*)"; *mompenggasi* „doen als een spookaap (*nggasi*)", van iemd. die allerlei streken uithaalt (de spookaap is in de letterkunde de slimme bedrieger); *mompe'anambalesoe* (hiervan bestaat ook, in dezelfde bet., de vorm *me'anambalesoe*) „zich voordoen als een jong muisje (*ana mbalesoe*)", gezegd v. e. lichaamsdeel, dat rood wordt en opzwelt; *mompetoempoe* „zich voordoen als eigenaar (*toempoe*), voor zich opeischen"; *mompetomori* „Morisch spreken".

Vergelijking met de voorbeelden in § 52, bl. 114 en § 64, No. 7 genoemd, doet zien dat een vorm als *molalagiwa* beteekent „voor de grap als een hert doen", terwijl *mompelagiwa* beduidt „een hert navolgen in sommige eigenschappen"; *molalagiwa* is dan ook van *lagiwa*, *mompelagiwa* van *pelagiwa* gevormd.

Eene beteekenis in welke *mompe-* zelden voorkomt, is die van *mompemate* „doodenfeest vieren". Op dit feest zoekt men de dooden, wat zou kunnen uitgedrukt worden met (een niet gebruikelijk) *memate*. Dit zou kunnen doelen zoowel op het uit de kisten halen der voorloopig bijgezette dooden, om hunne beenderen schoon te maken, als op het bezoeken van de dooden, om met hen een afscheidsfeest te vieren. Van het nomen verbale *pemate* is *mompemate* weder een intransitief deelwoord, 't welk uitdrukt dat het **memate* een plechtige, door velen verrichte handeling is.

Over de vormen met *mompe-* en het achtervoegsel *-si* zie men § 188.

§ 81. De huidige vorm van het prefix *me-*, *pe-* moet ontstaan zijn uit *mi-*, *pi-*, 't welk nog in het B. voorkomt, bv. in *pintja* „slechts, niet dan", *pindoea* „opnieuw, nog eens", oorspr. vermenigvuldigende telwoorden (§ 215) van *sa* „één" en *roea* „twee", vgl. Jav. *pisan* „eenmaal" en Mak. *pinroeang*, *pintalloe*, *pingappa'* (tweemaal, driemaal, viermaal) enz. Verder nog in *pindongo* „och arm, stakkerd, helaas", van *rongo* „echtgenoot", oorspr. „makker", vgl. Nap.

ranga, Mal. *dĕngan*, id., en Par. *ranga*, Sang. *piroea*, die met *pindongo* syn. zijn. In het Lind. heet de kat *pindongo*, dus eveneens „makker, kameraad". Het Loin. heeft *mi-* waar het Mor. *me-* gebruikt, bv. *mimbela* „een wond hebben", *mimbadjoe*, *minsapato* „een baadje, schoenen aanhebben". Het Mak., dat in meer dan één opzicht ouderwetscher is dan 't Boeg., heeft *pi-* tegenover Boeg. *pe-*. De causatieve beteekenis, die Dr. Matthes in zijne spraakkunsten op den voorgrond stelt (Mak. Spr. § 180, bl. 97, Boeg. Spr. § 69, bl. 92), is niet de oorspronkelijke. Mak. *pidjangang*, Boeg. *pemanoe'* beteekenen, evenals B. *memanoe*, „met een kip wichelen, zoeken naar voorspellende verschijnselen bij een kip", Mak. *pipasoe*, Boeg. *pepasoe* „de knoesten (*pasoe*) van bamboe onderzoeken (en daarmee de eigenschappen)", Boeg. *peoepĕ* „onderzoeken naar geluk (*oepĕ*) dat iets kan aanbrengen", Boeg. *ripewaramparang* „van zijne goederen ontdaan worden" (door dengene die ze bij den bezitter zoekt). Het Boeg. *ma'pesaoe* „ophouden, uitrusten" is geheel syn. met B. *meosa*, eig. „adem zoeken" (B. *osa* = Boeg. *saoe* „genezen", Mak. Boeg. *saoe* „damp" = B. *soa*; misschien zijn B. *osa* en *soa* identisch).

Dat intusschen Mak. *pi-* en Boeg. *pe-* ook causatief worden gebruikt is te verklaren uit het gebruik van *pe-* in 't B. nevens *meki-*, *peki-*, dat wel niet regelrecht causatief is, maar toch het causatief zeer nabij komt in zijne beteekenis: „door een ander laten doen wat het grw. aanduidt" en vandaar ook: „verzoeken te doen". Deze vormen zijn intransitief; de persoon aan wien het bevel of verzoek wordt gedaan staat niet in den accusatief, maar in een naamval die met *ri* wordt aangeduid: *mekitima ri ananja* „door zijn zoon laten halen", *mekisoepa ri toe'anja* „door zijne grootmoeder gekauwde kruiden laten spuwen". Nu zijn de vormen met *mekipo-* en die met *mepo-* zoo goed als gelijk in beteekenis: *mepowe'a* „willen tot vrouw nemen" en *mekipowe'a* „vragen tot vrouw te nemen" verschillen alleen hierin, dat het eerste van een man, het tweede van eene vrouw gezegd wordt, dus *mepowe'a* „verlangen naar trouwen (*mowe'a*)", *mekipowe'a* „verzoeken dat een ander eene vrouw neemt". Zoo is dus ook *meporadjoe* „afkeer toonen, gereed, gezind zijn om afkeer te toonen", *mekiporadjoe* is „verlangen dat een ander zijn afkeer toont, aanleiding geven aan een ander om afkeer te toonen". Men zou kunnen zeggen: de *meki*-vormen zijn de causatieven van de *me*-vormen; ze blijven intusschen intransitief: *mepomawo* is „geneigd zijn tot beminnen", *mekipomawo* „maken dat een ander geneigd is tot beminnen". In § 88, waar de *mampe*-vormen ter sprake komen, zal over de causatieve beteekenis dier vormen gesproken worden. Zuiver causatief is *pe-* dus niet.

Dr. Matthes spreekt op bl. 162, § 161 van zijne Boeg. Sprkk. het vermoeden uit, dat het voorvoegsel der vermenigvuldigende telwoorden in het Boeg. *weka-* kan ontstaan zijn uit *peka-*, zoodat de vorming dezer telwoorden, die in 't Mak. door het enkele *pi-* plaats heeft, in 't Boeg. zou geschieden door de voorvoeging van *pe-* voor den *ka*-vorm der telwoorden; *wekapitoe* „zevenmaal" is dan *kapitoe* „zevental" met *pe-*, z. v. a. „gang naar het zevental". Afwisseling van Boeg. *w* met Mak. *p* is wel niet gewoon, maar ze komt toch

voor, bv. Boeg. *wampang*, Mak. *pampang*, Bare'e *pampa* „dwars"; Boeg. *witta* en Mak. *pintala'* „vlechten". Vgl. de Sa'd. vormen *ma'pendoeanna*, *ma'pentalloena* „de tweede, de derde" met Mak. *ma'kapinroeang*, *ma'kapintalloe* en Boeg. *mawekadoea*, *mawekatĕlloe*.

Over het geheele gebied der Toradjasche talen is de „strevende" beteekenis van *me-* verbreid. Ook het Sa'd. gebruikt *me-* aldus, zie Dr. H. v. d. Veen's Sa'dan-Toradja'se Volksverhalen, Verh. Bat. Gen. dl. 65, 2e st. (1924), bl. 45.

Over *pi-* in 't O. Jav. zie men Kern, Verspreide Geschriften, dl. 8, bl. 224—228, in 't bizonder wat op bl. 227 v. is gezegd over *api*, *mapi*, *mangapi*, *inapi* en andere zelfstandige vormen van *pi*, die „veinzen, voorgeven" beduiden.

De transitieve voorvoegsels *ma-*, *pa-* (*ma*-I, *pa*-I).

§ 82. Er zijn in het B. drie voorvoegsels met den deelwoordsvorm *ma-*, van welke twee den nominalen vorm *pa-* hebben. Waar het noodig is, zijn ze hier onderscheiden door de cijfers I, II, III. Het hier besprokene is het transitieve *ma-*, *pa-*; *ma*-II, *pa*-II is intransitief en gelijkwaardig met *mo-*, *po-*; *ma*-III is intransitief-passief en heeft den nominalen vorm *ka-* nevens zich.

Na hetgeen in de §§ 65, 67, 74 is gezegd over de voorvoegsels *mo-*, *po-*, *me-*, *pe-* met intensieve stammen, is het niet noodig de *ma-* en *pa*-vormen met niet-intensieve en die met stammen welke de eerste of de tweede intensiveering hebben ondergaan, afzonderlijk te behandelen. Alleen waar de intensiveering van den stam aan de *ma-* en *pa*-vormen eene andere beteekenis geeft, zal hierover afzonderlijk gesproken worden.

Ma- en *pa-* vormen transitieve deelwoorden en nomina verbalia. Voor het B. beteekent dit, dat een *ma-* zoowel als een *pa*-vorm zijn object in den vierden naamval regeert en dat wanneer dit object bepaald is, het zoozeer vanzelf spreekt dat het aanwezig is, dat men het ongenoemd laat wanneer de duidelijkheid daardoor geen schade lijdt. Dit geschiedt dus wanneer 't object reeds genoemd is, of wanneer het voor de oogen of voor den geest van spreker en hoorder aanwezig is. Het deelwoord *madonge*, van den stam *donge* „hooren", heeft dus steeds een voorwerp, bv. *mbambanja dja maria, bare'emo koepodjo madonge* „zijne leugens zijn vele, ik wil ze niet meer hooren", *bangke gaga koro oeë, rimbe'i da pawote?* „de rivier is te groot, waar zou de plaats zijn ze over te steken?" Het zou geheel tegen 't gebruik zijn, om hier achter *madonge* en *pawote* nog eens eene aanduiding van 't voorwerp, bv. *si'a* „hem, haar, het", te plaatsen. Gebruikt men nu, in plaats van *pawote*, den intransitieven vorm *powote*, dan zegt men „waar zou zijn de plaats van oversteken?" In dit geval is 't een dus even duidelijk als 't ander, maar *pawote* heeft een voorwerp, al is 't niet genoemd, en *powote* duidt alleen de (plaats van de) handeling aan.

Over de verbinding van *mo-* en *po*-vormen met een object is reeds in § 64, bl. 151 gesproken. Het object van een *mo-*, *po*-vorm is onbepaald; dat van een *ma-*, *pa*-vorm is meestal bepaald, maar kan ook onbepaald zijn.

§ 83. De grondwoorden der *ma-*, *pa*-vormen zijn alle werkwoorden. Indien een *ma-*, *pa*-vorm een grw. heeft, dat als substantief optreedt, dan is het in de verbinding met *ma-*, *pa-* toch een werkwoord. *Bangani* is „inhoud"; in *kobangani* „met inhoud, gevuld" is de verhouding tusschen het prefix en 't grw. zoo, dat dit laatste zijne beteekenis behoudt, maar in *mabangani* „een bepaald iets vullen" is *bangani* geheel tot werkwoord geworden, zoodat het ook in den Imperatief kan optreden: *bangani* „vul het!" Daarom is de *pa*-vorm ook nooit geheel substantief, maar blijft zijn verbaal karakter bewaard, al is hij naar zijn vorm een naamwoord, omdat hij altoos een object heeft, genoemd of niet. Het eenige bizondere dat omtrent den *pa*-vorm dient opgemerkt te worden is, dat hij nimmer als Imperatief optreedt. Van *songka* „bevel" is de *po*-vorm *pontjongka* „tijd, wijze, plaats van bevelen", ook „een gegeven bevel", dus nagenoeg syn. met *songka*, dat iets meer algemeen is. Maar *pasongka* beteekent steeds „tijd, wijze, plaats van iets, iemd. bevelen" (dus de gewone beteekenissen van het nomen verbale, behalve die van den Imperatief). Op de mededeeling „het hoofd heeft 't mij bevolen" kan de vraag volgen *impia pasongkanja?* „wanneer heeft hij het bevolen?" of *impia pasongkanja siko?* „wanneer heeft hij u bevolen?" Maar in ieder geval blijft *pasongka*, evengoed als *masongka*, een voorwerp onderstellen en wordt nooit syn. met *songka*, zooals dit met *pontjongka* kan geschieden.

De voorvoeging van *ma-*, *pa-* voor niet-intensieve en voor intensieve stammen wordt verduidelijkt door de volgende voorbeelden, waarbij de *pa*-vormen, de aanduiding van het object en de vergelijking met de *mo*-vormen na 't eerste voorbeeld zijn weggelaten: *maawoeti* „het genoemde, aangewezen, besproken stuk grond schoonwieden", *paawoeti* „tijd, wijze waarop, plaats van deze handeling verrichten", *moawoeti* „een stuk grond schoonwieden", *poawoeti* „tijd, wijze, plaats van id., het schoonwieden v. e. stuk grond", *tana se'i da taponawoe, komi da maawoeti, ane togondeme paawoetimi, da poera* „dit stuk land zullen we tot akker nemen, gijl. moet het schoonwieden, als gij het 3 dagen schoonmaakt, dan zal 't klaar zijn", *se'i togondememo komi moawoeti, be sako poera poawoeti* „nu zijt gijl. al 3 dagen aan 't wieden, en het wieden is nog niet eens af"; *mabolosi* „vervangen"; *madindi* „strak trekken"; *madjama* „aanraken"; *maewa* „weerstaan"; *magese* „wrijven"; *majali* „uithalen"; *mairi* „wegjagen"; *makeni* (L.), *mangkeni* „medenemen"; *maloeloe* „volgen"; *mamama* „bijten"; *manangi* „overwinnen"; *maosoe* „verlossen"; *mapo'oe* (L.), *mampo'oe* „binden"; *maroro* „schroeien"; *masoeka* „afmeten"; *matima* (L.), *mantima* „nemen"; *maoende* „prijzen"; *mawawa* „brengen".

Bij de stammen die met *k*, *p*, *t* beginnen, wordt de intensieve vorm gebruikt, doch in Lage behoudt men bij de voorvoeging van *ma-*, *pa-* veelal den niet-intensieven vorm en zegt: *ipia da pakenimoe?* „wanneer zult ge het meenemen?", *bare'e koekoto mapo'oe* „ik kan het niet binden", *ane noepokono matima* „als je 't wilt nemen".

Daarentegen valt over 't geheele taalgebied op te merken dat bij de grondwoorden die met *r*, *s* en *w* beginnen bij voorkeur *ma-*, *pa-* met den niet-intensieven stam wordt gebruikt, waar het de bedoeling is een transitieven vorm te bezigen. Vormen als *maraboe* „uittrekken", *marangga* „met de volle hand grijpen", *marangani* „vermeerderen", *masoko* „pakken", *maso'o* „binden", *masopoe* „met 't blaasroer treffen", *mawawa* „brengen", *mawewe* „omwikkelen", *mawoentja* „insteken" (bij al deze vormen moet natuurlijk een voorwerp gedacht worden) gelden als de echt transitieve vormen. Waar het de *s* betreft, is men minder streng; nevens *masongka* „bevelen, orders geven omtrent", *masangke* „in de vlucht grijpen", *masono* „beantwoorden" worden ook wel de vormen *mantjongka, mantjangke, mantjono* gebruikt, maar waar men duidelijk transitief wil spreken, daar geeft men toch de voorkeur aan *maso'o* boven *mantjo'o*, bv. *da mantjo'o asoe, ane bamama, ne'emo jakoe da maso'o* „om een hond te binden, als het een bijter is, laat ik hem dan niet binden". Hier is een transitieve vorm verplichtend, omdat het voorwerp verzwegen is; in zulk een geval zal men geregeld *maso'o* zeggen. Den intensieven vorm hoort men meer in elliptische uitdrukkingen, bv. *mantjono saki* „antwoorden, getuigenis afleggen bij het bespreken eener boete", *mantjango Dongi* „den plas Dongi met de handfuik (*sango*) afvisschen" (zie bl. 136); hier zouden *masono, masango* te onmiddellijk transitief zijn.

De stammen die de tweede intensiveering hebben ondergaan, worden niet met het transitieve *ma-* gebruikt. Vormen als *mamongo* „sirih pruimen", *manjomba* „hulde bewijzen", *maneroe* „zich bij 't vuur warmen" zijn intransitief; *ma-* is hier *ma*-II, de oudere vorm van *mo-*, die in § 93 v. is besproken. Vormen als *monowo* „boomen rooien", *momota* „oogsten", *monomboe* „water scheppen" hebben als transitieven naast zich *mantowo, mampota, mantomboe*, in Lage *matowo, mapota, matomboe*. In Pebato staan als intransitief en transitief naast elkaar: *manowo, mamota, manomboe* en *mantowo, mampota, mantomboe*.

Ook de stammen die met een klinker (ten rechte met hamzah) aanvangen, worden in den intensieven vorm niet met het transitieve *ma-* gebruikt; vormen als *mangande* „vreten", *mangasa* „slijpen", *manginoe* „drinken", *mangoe'oe* „suikerriet kauwen" zijn met *ma*-II gevormd en dus intransitief. De transitieve vormen zijn: *maande, maasa, mainoe, maoe'oe*.

De reden voor dit vermijden van den intensieven stam bij transitief gebruik komt mij voor deze te zijn. De *ma*-vormen zijn deelwoorden nevens de vervoegde vormen die men met de pronominale prefixen maakt door ze voor den niet-intensieven stam te voegen. Naast *koewawa, noewawa, nawawa*, enz. „ik breng, gij, hij brengt het" staan dus *mawawa* „het(zelve) brengen" en *pawawa* „tijd, wijze, plaats van het(zelve) brengen" en niet *mambawa, pambawa*. De enkele stam is de transitieve Imperatief: *wawa* „breng het!" Al deze vormen behooren tot één stelsel en blijven daardoor overeenstemmend van vorm. Het dialect van Lage is dus het meest konsekwent, daar het nevens *koekoni* „ik eet het", *koni* „eet het" ook het deelwoord *makoni* „hetzelve eten" en *pakoni* „het 't zelve eten", naast *koepo'oe* „ik bind het" en

po'oe „bind het" *mapo'oe* en bij *koetima* „ik neem het" en *tima* „neem het" *matima* gebruikt [1]).

Buiten het dialect van Lage worden dus vormen als *mangkoni*, *mampo'oe*, *mantima* zoowel transitief als intransitief gebruikt, want hier zijn *ma*-I en *ma*-II dooreengeloopen. Het eenige verschil tusschen *mangkoni* „hetzelve eten" met *ma*-I en *mangkoni* „eten, zijn maal doen" met *ma*-II is, dat het eerste in den Imperatief *koni* „eet het" heeft en het tweede *pangkoni* „eet, doe je maal".

Het is de geaardheid der tenues *k*, *p*, *t*, die den intensieven vorm heeft doen behouden blijven, daar deze klanken bij prenasaleering minder verandering ondergaan dan *r*, *s*, *w*, die tot *nd*, *ntj*, *mb* worden. Verder zijn door 't niet overal tot *mo*- worden van het intransitieve *ma*-II een aantal *ma*-vormen met intensieve grondwoorden blijven bestaan, die de vormen met *ma*-I van den niet-intensieven stam hebben onderdrukt, behalve dan in het dialect van Lage.

§ 84. Om de onderlinge verhouding der *mo*-, *me*- en *ma*-I-vormen te verduidelijken volgen hier eenige voorbeelden van grondwoorden, die met deze drie voorvoegsels afleidingen kunnen vormen:

momama „tabak pruimen", *memama* „bijten", intr., *mamama* „bijten", tr.; *ane da rajamoe momama, se'i tabako* „als je lust hebt om te pruimen, hier is tabak"; *ne'e noedjama asoe setoe, memama* „raak dien hond niet aan, hij bijt"; *mawela karamamoe, bara asoe mamama* „je vinger is gewond, heeft een hond hem gebeten?"

moloeloe „buffelvangen", *meloeloe* „achterna loopen", *maloeloe* „iemd., iets volgen".

moso'o, hetz. als *moloeloe*, „buffels opvangen en ze binden", *mantjo'o* „iets binden", *meso'o* „aan het binden zijn, de boeien aanleggen".

pongkeni „dracht (zwangerschap)", *pangkeni* „het iets vervoeren" (L. *pakeni*), *pekeni* „wat het meebrengt" ('t nut van iets), *kita simbadjoe mekeni* „we zullen beiden een vrachtje nemen".

mopoedjoe „een omslag hebben, in iets gepakt zitten", *mompoedjoe* „inpakken", intr., *mepoedjoe* „zich inhullen", bv. een rups, die zich inspint, *mampoedjoe*, L. *mapoedjoe* „iets inpakken", tr.

mopoele „een haarwrong dragen", *mompoele* „draaien, wringen", *memoele* „zich wringen", *mampoele*, L. *mapoele* „iets draaien, wringen".

mojoro „draaien" (bv. v. d. wielen v. e. wagen), *mejoro* „zich draaien", *majoro* „draaien", tr.

molemo „kneden, boetseeren", *melemo* „zich vertoonen als een citroen, fraaie ronding te zien geven", *malemo* „formeeren, boetseeren, kneden", tr.

mosoentjoe „lagen vormen", *mesoentjoe* „zich tegemoet begeven", *masoentjoe*, *mantjoentjoe* „opstapelen".

---

[1]) Een geval van het omgekeerde vindt men in het dialect van Poe'oe mBoto, waar nevens *manginoe* „drinken", dat zoowel transitief als intransitief wordt gebruikt, gezegd wordt *koenginoe*, enz. „ik drink het".

Het spreekt wel vanzelf, dat vele stammen een transitief deelwoord kunnen vormen, waar dit volgens ons taalgevoel niet aangaat: *makoende, maoere koro oeë* „de rivier opvaren", *maili koro oeë* „de rivier afvaren", *mapone kajoekoe* „naar kokosnoten klimmen", *asoe maasa toempoenja* „de hond brengt vloek over zijn meester", *mabolangi oni* „gunstige voorteekenen (die een ander heeft verkregen) bewaken (niet vrijlaten) en daardoor krachteloos maken". Enkele rubrieken van woorden kunnen aangegeven worden, die een transitief deelwoord vormen en dus ook met *pa*-I en met de pron. pref. kunnen verbonden worden:

1. Namen van lichaamsdeelen, werktuigen, wapenen of stoffen waarmede men anderen kan aantasten, behandelen of benadeelen. Van *todoe* „hiel", *bengko* „slagtand", *tondoe* „hoorn", *kasi* „knijper", *djila* „tong", *timbojoe* „vuist", *beto* „stekel", die behalve hunne naamwoordelijke ook werkwoordelijke beteekenis hebben, worden afgeleid: *mantodoe* „met den hiel trappen", *mabengko* „met de slagtanden bijten", *mantondoe* „met de horens stooten", *mangkasi* „met de scharen knijpen", *madjila* „likken", *mantimbojoe* „met de vuist slaan", *mabeto* „met den stekel prikken"; van *soedjoe, sara* „kam", *tono* „wig", *ampa* „gespitste staak", *tolia, djio, teko* „strik", *toewa, kamande* „vischvergif" worden gemaakt: *masara, masoedjoe* „kammen", *mantono* „een wig slaan in", *maampa, mantolia, madjio, manteko* „met een spitsen staak, met een strik vangen", *mantoewa, mangkamande* „met vischvergif vangen"; verder *mangkajai* „met een jachtspeer steken" en zelfs *mampongko joenoe* „anderen met zijn vermogen als heks (*pongko*) benadeelen".

2. Namen van dingen waarvan men iets voorziet, zooals *rindi* „wand", *waja* „heining", *wajo* „bladtin (stanniool)", *bente* „omwalling", *alomi* „roode verfstof", bv. *marindi pandioe* „een badplaats omwanden", *mawaja kajoekoe* „kokospalmen omheinen", *mawajo goemanja* „de scheede van zijn zwaard met bladtin beplakken", *mabente lipoenja* „zijn dorp omwallen", *maalomi inodo* „geklopte boomschors rood verven", *magimpoe baoela* „buffels in een kraal opsluiten". Zulke vormen zijn meer onmiddellijk dan die welke met het causatieve *pa-* worden gevormd, bv. *mampaporindi pandioe* „eene badplaats met eene omwanding doen zijn". Zie § 113 vv.

3. Namen van bijwoorden en voegwoorden, tusschenwerpsels of uitroepen worden tot grondwoorden voor *ma*-vormen gebruikt, met de beteekenis „zulke woorden tot iemd. zeggen": *ma'ane*² „telkens *ane* (als, indien) zeggen, vele voorwaarden stellen", *mabara* „iets in 't onzekere laten" (met *bara* „misschien"), *magasa*² *joenoe* „telkens tot anderen *gasa* (sperma) zeggen", *ntanoka ma'awa jakoe* „dus mij uitdagen" (met *awa!* „kom op!"), *ma'io* „met ja beantwoorden".

4. Van enkele substantieven beteekent de afleiding met *ma-*: „maken tot wat het grw. aanduidt", bv. *madatoe* „tot vorst benoemen", *mampoeë* „als heer dienen" (*mampopoeë* „tot heer hebben, als heer beschouwen"), *mewatoe komponja, mapenipa, bara nawatoe noe daa, bara noendjaa mawatoe?* „haar buik is als steen, hij is nog hard, misschien maakt het bloed hem hard, of wat zou hem hard maken?"

§ 85. In de verwante talen heeft *ma-* in 't algemeen den vorm *ma-* of *a-*. Gewoonlijk neemt men aan, dat *ma-*, *pa-* een nasalen sluiter heeft, en dat *manga-*, een prefix dat in 't B. geheel synoniem met *ma-* wordt gebruikt, in wezen hetzelfde voorvoegsel is. Deze kwestie komt vanzelf bij de behandeling van *manga-* (§ 92) ter sprake. In het bovenstaande ben ik uitgegaan van de meening, dat de vorm van 't prefix *ma-* is en dat de nasaal tot den stam behoort.

§ 86. De deelwoorden die met *ma*-I zijn gevormd, zijn niet in gebruik als grondwoorden voor nieuwe afleidingen, zooals de met *mo-* en *me-* gevormde. Het ontstaan van afleidingen met *po-* (vgl. § 70 en § 76) wordt verhinderd door de transitieve beteekenis van *ma*-I, daar zulke *po*-vormen intransitief zijn, terwijl de voorvoeging der pronominale prefixen bij een *ma*-I-vorm is uitgesloten, doordat een transitieve vorm met pron. pref. dit onmiddellijk vóór den stam voegt, dus *koedika* „ik zet het neer", of met nadruk *jakoe madika*, bv. *noeto'o koedika, pai banja jakoe madika* „je zegt dat ik het heb neergezet, maar ík heb het niet neergezet", maar een vorm als *koemadika* bestaat niet.

In het dialect van Lage wordt *ma-* met het proclitische *da* verbonden tot *da-*, dat dan voor *dama-* staat (§ 8, bl. 35), bv. *jakoe dadika, siko dangkeni*, buiten Lage: *jakoe da madika, siko da mangkeni* „ik zal het neerzetten, gij zult het meenemen".

§ 87. Het voorvoegsel *mampo-*, *pampo-*.

De nomina verbalia die met *po-* zijn gevormd (§ 67) dienen, voor zoover de beteekenis het toelaat, tot grondwoorden voor afleidingen met *ma*-I, waardoor ze tot transitieve deelwoorden worden. Het nomen verbale wordt daarbij geïntensiveerd, zoodat het prefix *po-* tot *mpo-* wordt en het transitieve deelwoord het samengestelde voorvoegsel *mampo-* heeft. Wanneer het stamwoord der *po*-afleiding een substantief is, beteekent de *mampo*-vorm „hebben tot, gebruiken als". Voorbeelden: *enoe* „kraal", *moënoe* „kralen dragen", *poënoe* „het kralen dragen", *mampoënoe* „als kralen dragen, tot kralen hebben", *koewaika siko enoe, be noepodjo mampoënoe* „ik geef je kralen, je wilt ze niet dragen", *pampoënoemoe enoekoe pai napanto'o ntaoe madolidi* „doordat je mijne kralen draagt (je mijne kralen als kralen dragen), zeggen de menschen dat je er lief uitziet". Het nomen verbale *pampoënoe* regeert hier evengoed den vierden naamval (*enoekoe*) als in den vorigen zin *mampoënoe* het niet genoemde object. Verdere voorbeelden: *mamporongo* „tot echtgenoot hebben, nemen", *mampomania* „tot schoonouders hebben", *mampotali* „als hoofddoek gebruiken", *mampobanoea* „tot huis gebruiken, bewonen", *mampodoeanga* „tot vaartuig gebruiken, varen met of in", *mampokasangkompo* „tot broeder of zuster hebben", *mampowailo* „als raadsel gebruiken", *mampo'awili* „als laatste beschikking uiten". Deze vormen hebben alle een substantief tot grondwoord en wanneer dit een gebruiksvoorwerp aanduidt, kan de vorming met *mampo-* zoowel een gebruiken in ernst als een gebruiken bij gebrek aan beter

beteekenen: *mampobanoea kandepe* „eene hut bij wijze van huis bewonen", *mampobanoea banoea ntaoe* „andermans huis bewonen, gebruiken". Om het begrip „gebruiken" uit te drukken heeft het B. alleen de afleiding met *mampo-*, bv. *i sema manto'oka siko da mampowose wosekoe?* „wie heeft je gezegd mijne roeispaan te gebruiken?"

Mampoapoe is „koken", *se'i wea, palai moapoe, ane noekoto mampoapoe* „hier is rijst, ga koken, als ge in staat zijt ze te koken"; de beteekenis is niet „als vuur gebruiken", omdat *moapoe*, waarvan het de transitieve vorm is, niet beteekent „vuur hebben". Doch *mampoasoe* beteekent „tot hond hebben", bv. *lamoa mampepali taoe masala, mampoasoe garanggo* „de goden zoeken schuldige menschen, krokodillen als honden gebruikende"; het is dus regelrecht van *asoe* „hond" afgeleid en niet van *moasoe* „jagen".

Substantieven die een titel, rang of benaming aanduiden vormen met *mampo-* deelwoorden die beteekenen „beschouwen als, erkennen als, hebben tot", bv. *mampomokole* „tot vorst hebben", *mampotadoelako* „tot leider hebben", *mampotaoetengo* „als domoor beschouwen, voor den gek houden". Eenigszins gewijzigd is de beteekenis van *mampotoempoe* „bezitten", eig. „tot eigenaar (*toempoe*) hebben"; het heeft echter niet de bezitting, maar den bezitter tot onderwerp, dus: *i Kesi mampotoempoe kajoekoe se'i* „K. bezit dezen kokospalm". Strikt juist zou zijn *kajoekoe se'i mampotoempoe i Kesi* „deze kokospalm heeft K. tot eigenaar". [Men zou ook kunnen denken aan een transitieven vorm van een (niet bestaand) **motoempoe* „*toempoe* zijn", vgl. *mosoero*, bl. 148.]

De substantieven, genoemd in § 64, No. 6 (bl. 148 v.), die „deel, brok" aanduiden, maken ook van hun nomen verbale met *po-* een transitieven vorm met *mampo-*, die aanduidt dat twee (of meer) onderwerpen de handeling aan het object verrichten. Het intransitieve *motila* is „elk een deel hebben", het transitieve *mampotila* is „elk een deel er van hebben", bv. *se'i kina'a, komi da mampotila* „hier is rijst, die moet gij met elkaar deelen"; *setoemo wa'a ntaoe ri lipoe mamposampa² baoela* „daar zijn alle menschen in het dorp bezig een buffel in stukken te snijden"; *mampodjoejoe tabaro* „gemeenschappelijk sago-boomen bezitten"; *mamposia soeka* „van een touwtje van *soeka*-vezels gedraaid elk een streng nemen" (waartoe het touwtje uiteengerafeld wordt, 't geen hier door *sia* „scheuren" is uitgedrukt); *saroeoe taoe sondo mampogeto mpangko* „in een oogenblik bewerkte hem de menigte met hunne zwaarden"; *da raja ntaoe da mamposasa* „de menschen waren van zins hem in stukken te hakken"; *tambangoni se'i ede gaga, bare'e da ndikoto mampotompo* „dit hoofdkussen is te kort, gij kunt niet elk op een gedeelte liggen"; *mampopoe'a djole* „elk een stuk v. e. doorgebroken maïskolf nemen".

Ook andere verbaalstammen, welker beteekenis medebrengt dat de handeling door velen, elk voor zijn deel, wordt verricht, worden met *mampo-* gevormd, bv. *sondo taoe mampoteo rengko banoeanja* „vele menschen dragen elk hun deel van zijn huisraad", *da ndiowemo mamposabo² ananggodi setoe* „houdt toch op met telkens een voor een dat kind van elkaar over te nemen", *sondo boti mampopagoi djole* „vele apen snellen op de maïs toe, om er elk

zijn deel van te rooven"; *mamponompe mpenai* „met zijn velen met 't zwaard aanvallen" (st. *tompe*); *wa'a ngkina'a napojandaki, napoidjaki, napotodoesi, napojodjosi, napolandasi, napojongkosi ntaoe* „de rijst wordt allemaal door de menschen vertrapt". Wanneer deze deelwoorden zonder *po-* worden gebruikt, is de meervoudigheid van 't onderwerp niet uitgedrukt. Vormen als *mantila, masampa, manteo,* enz. beteekenen dus eenvoudig: verdeelen, in stukken snijden, aandragen (met object), zonder dat daarbij aan „ieder zijn deel" wordt gedacht.

Hier zijn dus de *mampo*-vormen meervoudig van beteekenis. Is het grw. de naam van een werktuig, die tevens werkwoord kan zijn, dan beteekent de *mampo*-vorm „gebruiken als", terwijl de *ma*-vorm het denominatief deelwoord is, dus: *mampopeka* „tot vischhaak gebruiken", *mampeka* „met den haak vangen"; *mampopaloe* „tot hamer gebruiken", *mampaloe* „smeden"; *mampo'oease* „tot bijl gebruiken", *ma'oease* „met de bijl omhakken"; *mampotawala* „tot lans gebruiken", *mantawala* „met de lans doorsteken". Ook het vragende *koedja,* dat afzonderlijk niet voorkomt, vormt nevens *mokoedja* „wat doen?" en *mangkoedja* „wat er aan doen, het hoe behandelen?" *mampokoedja* „het tot wat gebruiken, wat er mee doen?" Maar *mampolaboe* „tot kapmes gebruiken" vormt niet *malaboe,* omdat *laboe* enkel substantief, geen werkwoord is.

Van zuiver verbale woorden worden gewoonlijk geen *mampo*-vormen gemaakt. Werkwoordstammen als *loewa, limboe, imba, gombo, joro* maken geen *mampoloewa,* enz. als transitieven vorm nevens het intransitieve *moloewa,* enz., maar *maloewa* „in water koken", *malimboe* „omringen", *maimba* „tellen", *magombo* „bespreken", *majoro* „draaien" (al deze vormen met object gedacht). Wel kan men van een werkwoord als *motoenda* „zitten" een *mampo*-afleiding bezigen met de bet. „zitten op", bv. *mampotoenda ali* „op een mat zitten"; vgl. § 88, No. 1 en § 96.

Ook van enkele adjectieven die het prefix *mo-* aannemen (§ 64, No. 8, bl. 150) wordt een *mampo*-vorm gemaakt, bv. *mampokana* „rechts laten liggen", *mampokaii* „aan den linkerkant laten". Verder worden sommige adjectieven, die in stamvorm optreden, met *mampo-* gevormd in de beteekenis „houden voor wat het adjectief uitdrukt": *mampobangke* „voor groot houden, belangrijk achten", *mampomontjo* „voor waar houden", *mampomasi* „vinden dat iets zilt (in PmB. „lekker") smaakt", *mampomosoe* „vinden dat het dichtbij is". Duidt het adjectief den naam van een kwaal aan, dan beteekent de *mampo*-vorm: tot oorzaak dier kwaal hebben, *mampopoengkoe* „tot oorzaak van verlamming hebben, door iets lam zijn", *mampomate* (beter: *mampopate*) „aan iets gestorven zijn", *mampotodjo* „door iets stijf zijn", *mampogose, mampogambi²,* *mampokape* „door iets linksch, onhandig, verkromd zijn". Vgl. §§ 104 en 114.

Eenige voorbeelden van *mampo*-vormen met samengestelde grondwoorden zijn: *mampoarangkela* „tusschen de beenen (*ara ngkela*) hebben", *mampotengo-manginoe* „als een gek drinken van iets", *mate kopoa baoela, mampotengo-manginoe tasi* „de buffel is gestorven van oververzadiging, daar hij onzinnig veel zeewater heeft gedronken", *mampomate mpoana* „aan iets in het kraambed gestorven zijn", *mampo'ambei-lemba* „gebruiken als verlengstuk van een jakje".

§ 88. De voorvoegsels *mampe-*, *pampe-*.

De deelwoorden met *mampe-* zijn de transitieve vormen der deelwoorden met *me-*. Het spreekt vanzelf, dat iedere *me-*vorm geen *mampe-*vorm nevens zich heeft, waardoor hij rechtstreeks transitief zou worden. De *me-*vormen die in § 73, No. 1 zijn opgegeven, nemen alleen *mampe-* te zamen met een achtervoegsel, waardoor de vorm een anderen naamval dan den vierden regeert en dus niet regelrecht overgankelijk is. Zie §§ 187 en 191.

De vormen met *mampe-* (waarnevens dus ook vormen met *pampe-*, *koepampe-*, *noepampe-* enz. staan) zijn naar hunne beteekenis in drie soorten te onderscheiden:

1. Die welke de eenige transitieven zijn van stamwoorden die geen ander intransitief vormen dan met *me-*. De grondwoorden dezer vormen zijn werkwoorden; indien zij ook als substantieven bestaan, dan is de naamwoordelijke beteekenis in den *me-*vorm toch geheel verdwenen. Voorbeelden: *mampelae* „te hulp komen", trans. van *melae*, waarvan geen trans. *malae* wordt gevormd, omdat *lae* een substantief is, waarvan de naamwoordelijke beteekenis in *melae* is teloorgegaan; hetzelfde is 't geval met *mamperapi* „vragen", trans. van *merapi*, *mampewawo* „wieden", *mampelima* „stelen". *Mampeata* „van een dak voorzien" heeft dezen vorm ter onderscheiding van *maata* „begeleiden", waarvan het grw. *ata* (Mal. *hantar*) klankgelijk is geworden met *ata* (Jav. *atĕp*) „dak". Van werkwoordstammen zijn afgeleid: *mampeeli* „omkijken naar", *mampeari* „verblijven in", *mampetoemboe* „nadoen, woorden overbrengen", *mampelele* „over een brug loopen", *mampeoa* „ten huwelijk vragen" (*ma'oa* heeft een bizondere bet.), *mampekoetana*, *mampekoene* „vragen, onderzoeken", *mampeboo* „roepen", *mampepepara* „uitschelden", *mampepali* „zoeken" (*mampali* heeft biz. bet.).

2. Die welke een *mampe-* en een *ma-*vorm hebben, zoodat het verschil in beteekenis in de aanwezigheid van *pe-* zit. Hier voegt *pe-* de gedachte van „beproeven, eens doen" aan de beteekenis toe. Niet steeds is dit even duidelijk; zulk een vorm met *pe-* wordt ook wel gebruikt uit beleefdheid of onzekerheid, of in scherts. In de volgende voorbeelden zullen ook vormen met pronominale voorvoegsels worden gebruikt, omdat het hier bedoelde gebruik van *pe-* het best in zinnen is aan te wijzen: *taoe mampetingko patana, bara boekemo* „iemand die eens slaat tegen den palmwijnkoker, of hij al vol is" (*taoe mantingko p.*, iemd. die slaat tegen den p.), *da koepewoele* „laat ik 't eens bezien", *banja bara ndasari kodjo, dja ndapesari* „men tapt den boom niet werkelijk af, men tapt hem maar eens aan", *noendjaa ma'i noepeloeongga?* „waar komt ge eens naar kijken?", *be bara nakoni, dja napekoni* „hij heeft het niet gegeten, hij heeft het maar geproefd", *maoe be noeinoe, paikanja da noepeinoe* „al drink je het niet op, maar proef er dan van", *napeoendjoepimo* „hij streek er eens over heen", *da ndapekojomo jaoe* „laat men dan maar eens trachten het te dragen", *mampekamarasi somanja* „zijn erf slechts gedeeltelijk schoonmaken", *da koepetoedjoeka papakoe* „ik zal het eens aan mijn vader laten zien", *mampesoentjoe taoe, bara da ma'i* „de menschen

eens tegemoet loopen, of ze soms komen", *ane madjoelea pompaoenja, tesaojo kajori napesanggoka* „als hij op dreef is in zijn spreken, haalt hij er van tijd tot tijd eens een versje bij aan", *da koepedjama, koi* „toe, laat ik het eens aanraken", *anamoe da noepepokaoe* „stuur je kind er eens op uit", *mampeenga, mampeeki* „eens beruiken, eens besnuffelen", *noewai da koepeboelere?* „vindt ge 't goed dat ik het eens uitpak?", *be ndalanti, be ndadatoe, dja ndapelanti, ndapedatoe* „men heeft hem geen rang gegeven, niet tot vorst benoemd, men heeft hem maar op proef een rang gegeven, tot vorst benoemd", *waikakoe woekoenja, da koepepomoeja, bara da toewoe* „geef mij de pitten, ik zal ze eens planten, misschien komen ze op". Sommige werkwoorden die *mampe-* voorvoegen worden meestal niet in den enkelen *ma*-vorm gebruikt; in dat geval laat zich de hier besproken beteekenis van *pe-* niet gelden; *mampetiro* „van boven neerzien op", *mampeole* „kijken naar" hebben wel *mantiro, maole* naast zich, maar de *mampe*-vormen zijn veel meer in gebruik.

3. Die welke een adjectief tot grw. hebben. Zulke *mampe*-vormen beteekenen „zoodanig maken als het adjectief zegt", bv. *mamperamoe* „warmen", *mampebangke* „vergrooten", *mampesiwoe* „verkleinen", *mampedjoejoe* „verzoeten, zoet maken", *ane ndapepa'i baroe, ndadikaka gagari pai woeli, ane ndapemomi, bare'e* „als men den palmwijn bitter maakt, doet men er moer en bitterwortel in, als men hem zoet maakt niet". Eigenlijke causatieven zijn deze vormen niet; vgl. ook hetgeen in § 81 over de min of meer causatieve beteekenis van *pe-* is gezegd. Van den stam *ramoe* vormt men *mampakaramoe* als eigenlijk causatief en dit beteekent dan ook „warm maken, verhitten"; dat wat deze bewerking heeft ondergaan, is geheel warm. Verder bestaat *maramoesi* „verwarmen, aan iets een zekeren graad van warmte geven", terwijl *mamperamoe* nog minder sterk is. De eigenlijke beteekenis van *pe-* is hier ook weder de verkleinende en de causatieve of factitieve kracht zit in de transitieve beduidenis van *ma-*. Hetzelfde is het geval met vormen als *mampele'e, mampelingka gantji* „een tol van een hals (*le'e, lingka*) voorzien", *mampebetoe'e* „van sterren voorzien, daarmee versieren", *mampematadadoe* „dobbelsteenoogen aanbrengen op", enz. Deze vormen beantwoorden aan overeenkomstige afleidingen met *mompe-* in het Morisch, bv. *mompengkai* (het grondwoord wordt geprenasaleerd waar dit mogelijk is) „van een weerhaak voorzien", transitivum bij *mengkai* „een weerhaak hebbende", *mompe'oewoi* „rijstepap koken", lett. „(rijst) van water voorzien", bij *me'oewoi*, enz.

Bizondere beteekenis hebben *mampenee* „beuren aan iets, om te voelen of het zwaar is" en *mampenga'a* „beuren aan iets om te voelen of het licht is". *Mampepate* „dooden" heeft tot grw. *pate*, 't welk niet afzonderlijk in de taal voorkomt, maar wordt gevoeld als syn. met *mate* „dood", dus als adjectief, bv. *kapate*, syn. met *kamate* „de dood". Waarschijnlijk is *mampepate* verkorting van *mampepapate* „trachten te dooden", waarbij *papate* gevoeld werd als herhaalde vorm van *pate* en daarom tot *pate* teruggebracht. Het Nap., het Bad., het Bes. en het Balant. hebben *papate*.

Over de vormen met *mampe-* en *-i* zie men § 187.

§ 89. De voorvoegsels *mampomo-*, *mampome-*.

De reeds in § 70 en § 76 besproken afleidingen met de samengestelde voorvoegsels *pomo-* en *pome-* kunnen ook weer als grondwoorden optreden van transitieve deelwoorden, dus: *mampomoapoe* „maken tot, nemen tot, aanstellen tot iemd. die voor anderen kookt", *mampomekojo* „aanstellen tot iemd. die voor anderen draagt". In de genoemde §§ is er reeds op gewezen, dat van de *pomo-* en de *pome*-vormen afleidingen met de pronominale voorvoegsels worden gevormd, dus: *koepomonomboe, ndapomonomboe* „ik maak haar, men maakt haar tot waterhaalster", *kapomewawo, ndipomewawo* „wij maken, gijl. maakt haar tot wiedster". Bij deze vormen zijn dus de afleidingen met *mampomo-*, *mampome-* de deelwoorden en die met *pampomo-*, *pampome-* de nomina verbalia: *pampomonomboekoe ananja, malose raja noe inenja* „toen ik hare dochter gebruikte tot waterhaalster, was de moeder ontevreden", *pampomekojomoe jakoe koepomaea* „dat ge mij gebruikt om te dragen, daarover ben ik beschaamd". [Intusschen is het niet onmogelijk dat deze laatste reeks primair is en de *pomo-* en *pome*-vormen daaruit zijn ontstaan, evenals dit in § 68 van de daar behandelde beteekenis van *po-* werd verondersteld. Een vorm als *pomoapoe* laat zich omschrijven met *anoe ndapomoapoe* „die gebruikt wordt als kokende (*moapoe*), als degene die kookt, om te koken", vgl. *pojondo* = *anoe ndapojondo* „wat gebruikt wordt als brug". Deze opvatting wordt waarschijnlijk gemaakt door de omstandigheid dat men voor „hebben of nemen tot iemd. die voor anderen kookt, dus tot *pomoapoe*" niet *mampomoapoe* zou verwachten maar **mampopomoapoe*, enz.]

Is de *mo-* of *me*-vorm een adjectief, dan beteekent de *pomo-* of *pome*-afleiding met voorgevoegd pers. v.n.w.: houden voor zoodanig, zoodanig vinden als het adjectief aanduidt, bv. *anoe koeto'o majoa, ne'e noepomodenggo, anoe koeto'o maliogoe, ne'e noepomogopa* „wat ik recht noem, houd gij dat niet voor krom, wat ik rond noem, houd gij dat niet voor vierkant", *kasaedja napokaraba, napomeawa* „zij heeft roode stof voor haar baadje genomen, dat vond zij fraai", *soi naaja ntadoenja, napomentoewoe* „de priesteressen gebruiken croton-bladeren, die beschouwen zij als vol van levenskracht".

§ 90. De voorvoegsels *mampepo-*, *mampepe-*, *mampepa-*.

Het samengestelde prefix *mampepo-* staat tot het reeds in § 87 besproken *mampo-* gelijk *mampe-* (§ 88) staat tot *ma-* (§ 82), m.a.w.: in *mampepo-* voegt *pe-* dezelfde beteekenis van „beproeven, eens doen" toe aan *mampo-*, die het in *mampe-* aan *ma-* bijzet. De voorbeelden zijn in 't algemeen beperkt tot die welke de beteekenis hebben van „gebruiken tot, hebben als, beschouwen als", bv. *motali* „een hoofddoek dragen", *mampotali* „tot hoofddoek dragen, als hoofddoek gebruiken", *mampepotali* „eens als hoofddoek dragen, eens probeeren als hoofddoek te gebruiken", *mampepodoeanga* „eens probeeren met de schuit te varen", *mampeponjara njara joenoe* „eens op het paard van een ander rijden", *mampepotaoetengo joenoe* „probeeren een ander voor den gek te houden", *mampepowose-goelingi wose ede* „een korte roeispaan trachten als

stuurriem te gebruiken", *pampepolaboenja laboe makoejoe, be mewali panta'anja wose* „omdat hij geprobeerd heeft een bot mes te gebruiken, is zijn snijden van een roeispaan niet gelukt".

Een voorvoegsel *mampepe-* komt wel voor, maar dit is ontstaan uit herhaling van *pe-* (§ 51, bl. 111); vooral bij de in § 88, No. 1 behandelde vormen geschiedt dit, bv. *mampepetoemboe*, dat dus zoowel „telkens verhalen" als „eens verhalen, trachten te verhalen" beteekent; hetzelfde geldt van *mampepeboetoeka* „eens beproeven", *mampepetiro* „eens naar beneden kijken naar", *mampepeari* „voortdurend ergens verblijven", enz.

Mampepa- komt zelden voor; om uit te drukken wat dit prefix zou beteekenen, is *mampe-* voldoende, omdat *pa-* door *ma-* overbodig is geworden. Alleen van vormen met *pa*-II (§ 93) en met het causatieve *pa-* (§ 115) worden dergelijke afleidingen gemaakt, bv. *mampepandioe oeë* „eens in water baden", *mampepalaika, bara da maoewe jaoe rajanja* „eens probeeren alleen te laten, om te zien of het tevreden is", *mampepakoro* „probeeren in orde te brengen".

Het voorvoegsel *manga-*, *panga-*.

§ 91. Dit prefix is in het B. geheel gelijkwaardig met *ma-*, *pa*-I; *manga-* vormt transitieve deelwoorden, *panga-* transitieve nomina verbalia. Zonder uitzondering kan men *ma-* door *manga-*, *pa-* door *panga-*, *koema-* door *koemanga-*, *koepa-* door *koepanga-*, *mampo-* door *mangampo-*, *koepampe-* door *koepangampe-*, enz. vervangen. Voorbeelden zijn: *mangaaja* „aannemen, gelooven, vertrouwen", *mangaewa* „weerstaan", *mangabangani* „vullen", *mangadonge* „hooren", *mangadjama* „aanraken", *mangagese* „wrijven", *mangajoro* „omdraaien", *mangangkeni* „meenemen", *mangalempo* „doortrekken", *mangamama* „bijten", *mangananangi* „overwinnen", *mangampepali* „zoeken", *mangarangani* „vermeerderen", *mangasoeka* „afmeten", *mangantadji* „wegwerpen", *mangawoele* „behartigen".

Zonder bepaalde reden vervangt men *ma-* gewoonlijk niet door *manga-*, of *pa-* door *panga-*, maar het is soms duidelijker een *manga*-vorm dan een *ma*-vorm te gebruiken. Een aantal verbaalstammen vormen verbale adjectieven met *ma*-III (§ 98), die geheel denzelfden vorm hebben als de deelwoorden met *ma*-I, maar de beteekenis hebben van participia perfecta passiva (verleden deelwoorden), bv. *maowo* „afgehakt", *mabeka* „gespleten", *majontjo* „recht afgesneden", *malempo* „dwars overgeloopen", *majali* „uitgehaald", *malemo* „gevormd", *masara'oe* „opgehangen". In plaats nu van *nggaroe mami malodongi, toea'ikoe malodongi* „onze kat is verdronken, mijn jongere broer heeft ze verdronken" zegt men liever: *nggaroe mami malodongi, toea'ikoe mangalodongi.* Verder: *timpoenja malemo, manoro Poeë mPalaboeroe mangalemo* „hare kuiten zijn welgevormd, ongetwijfeld heeft de Schepper ze gevormd", *majali sa'e, maka siko mangajali* „er is het een en ander uitgenomen, want gij hebt het er uitgenomen", *malempomo paoe, majontjomo, jakoe anoe mangalempo, jakoe mangajontjo* „de afspraak is tot een einde gebracht, is recht afgesneden (beslist), ik ben het die ze tot een einde gebracht heb, ik ben het die ze recht afgesneden

heb", *be mawoetoe roei, bara siko da mangawoetoe* „de doorn is niet uitgetrokken, misschien zult gij hem uittrekken", *petikoe koerata malokamo, i sema mangaloka?* „ik vond mijne kist opengemaakt, wie heeft ze opengemaakt?", *matembi pelanja, garanggo mangantembi* „zijne huid is opengerukt, een krokodil heeft ze opengerukt", *pangajalinja anoe metaka se'e, sawanja majali mewali maria* „terwijl hij er afhaalde wat er aan kleefde, in plaats dat het er afging, werd het veel".

Ook ter wille van den nadruk wordt de langere vorm met *manga-* wel gebruikt: *setoemo Nggasi to pokira², mangangkira² kami, mangampaoeka baoega, ntanoka doeata* „daar heb-je den Spookaap, den bedrieger, die ons bedriegt met praten over een schaamgordel, ondertusschen is het een python-slang", *i Nggasi mangasago baroekoe* „de Spookaap heeft mijn palmwijn gestolen", *waja sandoea mangairi wawoe* „een stuk heining jaagt de varkens weg" (raadsel op een kam, die 't haar ontluist).

In poëzie wordt de *manga*-vorm gebruikt, als men hem voor de maat noodig heeft. In de volgende versjes maakt de *manga*-vorm het vereischte 8-tal lettergrepen vol:

mawowemo taoe sondo	het volk was afgemat
manganteo-nteo nono.	van het aandragen der palen.
i Baoega joenoe ngkoro	Baoega, de Schaamgordel was het
anoe mangaoeba wo'o.	die de gesnelde koppen in de sarong droeg (woordspeling).
raoa ntaoe piamo	de geesten der voorvaderen,
i kami da mangantjabo.	die nemen wij te leen (te hulp).
ane re'e mangantjeko,	als iemand mij over iets aanspreekt,
da ndawisa mpokatedo.	dan zal hij als een pompoen worden stukgehakt.

In het eerste der beide volgende versjes is *mangangkita* gebruikt, in het tweede, dat daarop antwoordt, *mangkita*:

mawongko raja i Ongga,	Vriendin heeft er schik in,
mangangkita boeke kola.	te zien dat de pollepel vol is.
mawongko rajakoe jakoe,	ik heb er werkelijk schik in,
mangkita boeke tangkaoe.	te zien dat de scheplepel vol is.

§ 92. De beteekenis van *manga-* is die van een meervoudsaanduider in zeer algemeenen zin. In het B. is deze nog alleen over in de verouderde uitdrukking *manga kasangkompo* „alle gebroeders en gezusters" en in het bestanddeel *nga* van *ngalitaoe* „jongeling", vgl. Tontmb. *mangalitow*, id., eig. „jongelingschap", *mangala'oen* „jong meisje". In het Tontmb. is *manga* z. v. a. „alle, de gezamenlijke", *manga wewene* „de vrouwen", *manga rangka'* „allemaal hoog", *mangaame'* „allen schreien". Ook het Mong. heeft *mongo* in *mongodeaga* „maagd", *mongoḷoben bo morogi* „allemaal groot en vermetel"; verder is het een onzekerheidswoord „misschien", *mongo dia'* „misschien niet". In het Gor. is *ngo-* voorvoegsel der maatwoorden, *ngoboelotoe* „een schuit vol", en *mongo-*

aanduider van het verzamelend meervoud bij benamingen van bloedverwanten of van andere groepen door gelijksoortige menschen gevormd, *mongowomboe* „gezamenlijke kleinkinderen", *mongodoelahoe* „de meisjes"; het is ook aanwezig in *timongoli* „gijlieden" (terug te brengen tot *si manga ni* „allen die met *ni*, het eig. v.n.w. 2e p. mv., worden aangesproken") en *timongolio* „zijlieden" (uit *si manga nia* „zij van wie in den 3en pers., met *nia*, wordt gesproken"). In het Gor. staan dus *ngo* en *mongo* juist zoo naast elkaar als in het Tontmb. *nga* en *manga*, *ngĕ* en *mĕngĕ* (Hoofdst. uit de Sprkk. van 't Tontmb. bl. 115—124). Het Sang. gebruikt *manga* als meervoudsaanduider, *manga wałe* „huizen", en evenals 't Mong. als onzekerheidswoord, „soms, wellicht, altemet", *madiri n ikaoe kai manga mitangga n łaedoe soe watoe* „opdat niet gij misschien zult komen te stooten uw voet aan een steen". Het bestanddeel *nga* van *manga* heeft 't Sang. in den vorm *ngka* (Sprkk. bl. 82, 83, 234—236), vgl. *sĕngga'* „eenige, ettelijke", *kami sĕngkapoeloeng* „wij met onze kleinkinderen", *boeane sĕngkapoho'* „vruchten tot één tros gebonden", nevens *boeane sĕmpoho'* „één tros vruchten".

Dit alles brengt tot de ontleding van *manga* in *ma* en *nga*, uit *ngka*, waarin *ka* de aanduider is van de eenheid, de verzameling der bestanddeelen van het meervoudig gedachte grondwoord, vgl. ook B. *paka* „louter, allemaal" (§ 109). Dat ook *ma*, de deelwoordsvorm nevens *ka*, verzamelende beteekenis kan hebben, blijkt uit Tontmb. *maatoes*, 100, *mariwoe*, 1000, Sang. *mapoeło*, 10, *mahasoe'*, 100, naast *sĕhasoe'* „één honderd", *sĕhiwoe*, 1000, Mong. *mopoełoe'*, 10, *mogatoet*, 100, *tongo* (uit *sanga*) *riboe*, 1000, Gor. *opoeloe* (uit *kapoeloe*) en *mopoeloe*, 10, *mohetoetoe*, 100, *ngolihoe*, 1000. In het Mong. is *mo-* ook meervoudsteeken in de pers. voornaamwoorden *moiko* „gijlieden" en *mosia* „zijlieden", mv. van *iko* „gij" en *sia* „hij".

Voor het taalgevoel der B.sprekers heeft *manga-*, als ik mij niet bedrieg, het karakter van een frequentatieven vorm van *ma*-I, alsof het gevormd ware met het infix *-ang-*, dat in het B. voorkomt nevens *-al-*, *-ar-*, *-an-* in *rangasoe* „rook", nevens *rasoe* „damp, nevel". Zie § 185. Het prefix *manga-* zou dan komen te staan naast de voorvoegsels *mara-*, *mala-* en *moro-*, *molo-*, die in § 148 zijn besproken. Het zou dan evengoed meervoudig zijn als bij de afleiding van *ma-* en *ngka-*. Dat *manga* nevens het frequentatieve prefix (§ 147) staat in meervoudvormende beteekenis, blijkt uit den Tontmb. godinnenaam *Maroeaja*, die (evenals *mangala'oen*) „jong meisje" beduidt. In 't Sang. luidt dit woord *mahoeala*, in 't Tal. *maroeala*, doch 't Bent. heeft *mo'aja*, waaruit blijkt dat de andere vormen 't frequentatieve prefix hebben. 't Zelfde is het geval met Bant. *mahoeanej*, Boeg. *woroane*, Balant. *moro'one*, nevens Sa'd. *moane*, Bent. *mo'anej*, Leb. *ma'ani* „man"; het Gor. zegt dan *mongo lolai*.

De intransitieve voorvoegsels *ma-*, *pa-* (*ma*-II, *pa*-II).

§ 93. Van het transitieve *ma-*, *pa-* valt te onderscheiden het intransitieve prefix dat geheel denzelfden vorm heeft, doch identisch is met *mo-* (§ 64) en te beschouwen is als een oudere vorm van dit laatste.

In § 72 is reeds gezegd, dat *mo-* teruggaat op *mĕr-*; de *o* is in 't algemeen niet regelrecht uit *ĕ* ontstaan, doch eerst *a* geweest, zoodat een oudere vorm *ma-* van *mo-* geheel regelmatig is.

Het deelwoord *mangkoni* is als intransitivum niet te onderscheiden van het transitieve *mangkoni*, doch bij den eersten vorm behoort de Imperatief *pangkoni* „eet, gebruik voedsel", bij het tweede de Imp. *koni* „eet het". In het dialect van Lage heeft het transitieve deelwoord den vorm *makoni* (§ 83). Bij stammen die met *k, p, t* beginnen is in 't L. dialect een vorm met *ma-*I altoos van een met *ma-*II te onderscheiden, want het intransitieve *ma-*, *pa-* komt zoo goed als uitsluitend vóór intensieve stammen voor. Waar dit niet het geval is, kan men een bizondere reden daarvoor opgeven. Voorbeelden zijn: *mandioe* „baden", stam *rioe*, tr. *marioe*, Imper. *pandioe* „baad, neem een bad", *rioe* „baad, geef een bad"; *mangasa* „slijpen", tr. *maasa*, Imper. intr. *pangasa* „slijp, gebruik een slijpsteen", Imper. tr. *asa* „slijp het"; *mamongo* „sirih pruimen", tr. *mampongo*, Imper. intr. *pamongo* „bedien je van sirih", Imper. tr. *pongo* „pruim ze"; *manginoe* „drinken", tr. *mainoe*, Imper. intr. *panginoe* „drink, neem een dronk", tr. *inoe* „drink het"; *mangkita* „zien", tr. *mangkita* of *mangangkita*, wanneer men *manga-* wil gebruiken, in L. *makita*; hier is geen onderscheid in den Imperatief aan te wijzen, omdat de beteekenis van dezen stam medebrengt dat er geen Imperatief van gevormd wordt. Het intransitief gebruik van *mangkita* en van *madonge* „hooren" wordt trouwens vermeden: voor „hij ziet niet, hij hoort niet" zegt men *bare'e nakita, nadonge raoa* „hij ziet, hij hoort de omgeving niet". Vele deelwoorden met *ma-* hebben geen transitieven *ma-*vorm naast zich omdat de beteekenis er niet toe leidt, bv. *mangipi* „droomen", *mandote* „weggaan", *mangangka* „stelen", *maneroe* (stam *deroe*) „zich bij 't vuur warmen", *manjomba* „hulde bewijzen", *manga'e* „koppensnellen", *mandake* „bergbeklimmen", *mangela* „met 't geweer jagen", *manai* „rijzen", van 't water, *mamiwi* (st. *wiwi*) „zich ter zijde begeven, bevinden". Sommige *ma-*vormen hebben bizondere beteekenis: *mangore* „de eerstgeoogste rijst eten" (*ore* „opwaarts brengen", nl. in huis brengen); *mandaboe, mandeboe* „'t zwaard trekken" (*raboe, reboe*, uittrekken); *mana'oe* „met een gewichtig doel 't huis uitgaan" (*mena'oe*, de trap afgaan); *mangoko* „een gesnelden kop tegen de borst drukken" (*maoko*, opheffen); *manako* „stelen" (*mantako*, om iets of iemd. komen); *mandjaja* „met zijn velen op weg gaan"; *mantoeroe* „gaan liggen", v. d. wind; *mangobi* (st. *kobi*, naar achteren overhalen), benaming v. e. geest, met een lange bovenlip, dien men aan 't lachen moet maken, waardoor die lip naar boven omslaat en zijne oogen bedekt, zoodat men hem kan ontloopen; *mambaa*, naam v. e. boom met rood (*waa*) hout.

In *malai* „heengaan" en de reeds genoemde vormen *mana'oe, manai* is geen intensieve vorm voorhanden, omdat de beginners *l* en *n* zich niet laten prenasaleeren.

De vormen met *ma-* hebben dikwijls *mo-*vormen nevens zich, welke laatste dus de nieuwere zijn en de gelijkwaardigheid van *ma-*II en *mo-* aantoonen. Een aantal stammen, die de tweede intensiveering hebben ondergaan, worden in Pebato met *ma-*, in het overige deel van 't taalgebied met *mo-* gevormd,

zooals: *mamota*, P., elders *momota* „oogsten", tr. *mampota*, L. *mapota*, Imper. intr. *pamota, pomota* „oogst, doe mee aan 't oogsten", tr. *pota paemoe* „oogst je rijst"; *manowo, monowo* „boomrooien", tr. *mantowo, matowo*, Imper. intr. *panowo, ponowo* „ga boomrooien", tr. *towo kadjoe setoe* „hak dien boom om"; *manipo, monipo* „geveld hout kleiner hakken", tr. *mantipo, matipo*; *manoendjoe, monoendjoe* „den akker schoonbranden", tr. *mantoendjoe, matoendjoe*; *manampali, monampali* „een geoogst veld van de stoppels reinigen", tr. *mantampali, matampali*; *manampoli, mon.* „een opening die men in de kolf van den suikerpalm heeft gemaakt, dichtproppen", tr. *mantampoli, mat.*; *manomboe, mon.* „waterscheppen", tr. *mant., mat.*; *manoewa, mon.* „visschen met vischvergift (*toewa*)"; *manjilo, monj.* „visschen met een fakkel (*silo*)".

Vormen met *pa*-II zijn: *panjebi* „hoorn", wdl. „waarmee men in dwarse richting stoot (*sebi*)"; *pamawa* „mannetjes-buffel, die eene kudde aanvoert", st. *wawa* „brengen, geleiden"; *panoedja* „vischspeer", st. *toedja* „naar beneden stooten"; *patoedjoe* „vermaning", st. *toedjoe* „aanwijzen"; *patoto* „stok die de richting (*toto*) aanwijst die men moet vermijden, om niet verwond te worden door een springlans of derg. gevaarlijk ding" (men kan in dit geval ook denken aan het in § 115 behandelde causatieve *pa*- en het woord opvatten als „duidelijkmaker, zekermaker"); *pananggari* „zeurkous, dwingeland", st. *sanggari*; *pamoso* „branding, waar de golven breken" (*poso*); *pinamoeja* (met infix *-in-* van *pamoeja*, st. *moeja*) „aanplant". Zie ook § 115, No. 1.

§ 94. Daar dus *ma*-II gelijkwaardig is met *mo*-, omdat het eerste een oudere vorm van het laatste is, kan het geen verwondering geven, dat in het gebruik ook *ma*-I en *mo*- wel eens met elkaar afwisselen. Dit wil niet zeggen dat men onnauwkeurig genoeg is om een transitief prefix voor een intransitief in de plaats te stellen, maar men heeft vaak de keus tusschen een transitieve en een intransitieve constructie, zoodat alleen de wil van den spreker den doorslag geeft. In § 57, bl. 135 en in § 64, No. 9, bl. 151 is reeds gesproken over de *mo*-vormen, die een verbaalstam, welke met zijn object eene samenstelling vormt, tot een predicaat maken, zoodat de geheele vorm door *mo*- bijeengehouden wordt en van intransitieven aard is. Men kan echter zulke predicaten ook transitief styleeren. Het godsgericht dat de schuld moest bewijzen van iemand die wegens hekserij was aangeklaagd, heet *moganggo silo* „een-greep-in-kokende-hars doen", maar men kan zeer goed zeggen *maganggo silo*, bv. *raneo da re'e pontoeloeri, taoe mepongko da maganggo silo* „morgen zal er een godsgericht plaats hebben, de heks moet hars met de hand grijpen". Bezigt men *da moganggo silo*, dan zegt men: (de heks) moet de harsproef verrichten. *Montambe pale* is: de nederige houding aannemen, waarbij men de linkerhand met den rug in de palm der rechterhand legt, om te beduiden dat de rechter, die kwaad kan doen, door de linker er onder gehouden wordt. Zegt men dus *montambe pale jakoe*, dan bedoelt men eenvoudig: ik vraag beleefd om verschooning; men zegt dit vaak zonder het gebaar te maken. Gebruikt men *mantambe pale jakoe*, dan zegt

men bepaald: ik leg de eene hand op de andere, en maakt het gebaar. Ook bij gecontamineerd spreken wordt vaak een intransitieve vorm voor een transitieven gebruikt, bv. als iemand zegt *jakoe mondjoei* „ik ben aan het peuren" en ter verklaring wil bijvoegen *mandjoei masapi* „aan het palingen peuren", komt hij er licht toe om te zeggen: *jakoe mondjoei masapi*, wat men natuurlijk ook kan opvatten als „ik ben aan 't palingpeuren".

§ 95. Het prefix *ma-*, *pa-* met intransitieve beteekenis komt ook voor in het Sa'dansch, zooals Dr. H. van der Veen mededeelt in Verh. Bat. Gen. LXV, 2e St., bl. 44, waar eenige voorbeelden worden gegeven, o. a. *mallai* „weggaan", hetzelfde woord dus als B. *malai*, in het Sa'd. ontstaan uit *ma'lai*, *marlai*, zooals ook *massoera'* „graveeren" uit *ma'soera'*, *marsoera'* is voortgekomen. In het Sa'd. komt de vorm *ma'-*, *mar-* van dit prefix niet meer voor.

§ 96. Het voorvoegsel *mampa-*, *pampa-*.

Naast *mampo-* en *mampe-* (§§ 87 en 88) staat ook een prefix *mampa-*, *pampa-*, dat tot *ma-*, *pa-* staat als eerstgenoemde tot *mo-*, *po-* en *me-*, *pe-* (voor een ander prefix *mampa-* zie men § 115). Voorbeelden zijn: *mampandioe oeë* „in water baden (*mandioe*)", *mampangkoni ira* „van bladeren eten", *mampanginoe komboeno* „uit een drinkbakje van woka-blad drinken", *mampamongo batili* „van een koperen sirihbak sirih-pinang nemen", *mampanjomba* „eer bewijzen aan", *mampangangka* „stelen" (tr.), *mampandake* „een berg beklimmen" (tr.), *mampakeni joenoe* „een aantal menschen aanvoeren". Voor de meervoudige beteekenis van het laatste voorbeeld vergelijke men §§ 87 en 97—98.

De voorvoegsels *mopa-*, *popa-*.

§ 97. Van het samengestelde prefix, dat in den deelwoordsvorm *mopa-*, in den nominalen vorm *popa-* luidt, is het bestanddeel *mo-*, *po-* het in § 64 behandelde voorvoegsel, dat in deze vormen de functie heeft om van den *pa*-vorm, die als (secundair) grondwoord optreedt, een intransitief deelwoord of nomen verbale te maken.

Het komt er dus op aan om den aard en de beteekenis van *pa-* te bepalen, want zoowel *pa*-I als *pa*-II komt in de verbindingen *mopa-*, *popa-* voor.

1. *Mo-* verbonden met *pa*-I, gevoegd vóór een werkwoordstam, vormt denominatieven van intransitieve beteekenis, die zich aldus laat omschrijven: „de door den *pa*-vorm aangeduide handeling (aan iemand of iets) verrichten als een belangrijke of plechtige daad". Dikwijls sluit dit in, dat het subject meervoudig is of dat de handeling, hoewel intransitief voorgesteld, aan meer dan één object wordt voltrokken, door een enkelvoudig of door een meerviudon subject (waar het nomen verbale optreedt als grw. van een deelwoord of een vervoegden vorm, heeft de geheele vorm vaak een nadrukkelijke, versterkte, meervoudige, duratieve of intensieve beteekenis, vgl. § 87). Van den stam *wawa* „brengen, geleiden" wordt met *pa*-I het nomen verbale *pawawa*

gevormd, dat dus transitief is: „'t hem geleiden". Door voorvoeging van *mo-* wordt dit transitieve nomen weder tot een intransitief deelwoord, *mopawawa* „eene begeleiding van hem verrichten", waarnevens als nomen verbale staat *popawawa* „begeleiding van hem". *Mopawawa* beduidt „in optocht een bruidegom naar het huis zijner bruid geleiden (waar hij gaat wonen)", *ndjo'oe mopawawa, mawawa i Rombo ri we'anja* „een bruiloftsoptocht gaan houden, Rombo naar zijne vrouw gaan geleiden"; *mopaata* is „de familie van den man den dag na de bruiloft uitgeleide doen", *taoe mopaata, maata wa'a ndja'i i Rombo, mewalili ri lipoenja* „de menschen geven een plechtig uitgeleide, begeleiden de familieleden van Rombo, die naar hun dorp terugkeeren". Verdere voorbeelden zijn: *sindjaoe to isilamoe mopakooe, mangkooe woejoea noe ananggodi* „ginds zijn Mohammedanen aan het vieren van een haarsnijdingsfeest, om het haar van kinderen af te snijden"; *mopatawi* „zieken in de smidse besprenkelen met den vochtkwast (*tawi*)"; *mopasoepa* „een zieke of zieken bespuwen (*soepa*) met gekauwde kruiden"; *mopaloentoe* „iemd. die zich voelt bezwijmen aan 't haar trekken" (als 't geluid geeft, wordt hij beter); *mopaimba* „een betelling verrichten, zieken met tooverkruiden op de kruin slaan en daarbij van 1 tot 7 tellen"; *mopagere* „bij een zieke door wrijven en knijpen toovermiddelen uit 't lichaam halen"; *mopadjama* „een zieke betasten (met 't zelfde doel)"; *mopalampi* „een zieke met een lap (*lampi*) bedekken (met 't zelfde doel; de lap dient om daarin de toovermiddelen op te vangen, die men hem uit 't lijf haalt); de zak (*watoetoe*) met tooverkruiden die daarbij te pas komt, heet *watoetoe mpopagere* of *w. mpopadjama* en de lap *inodo mpopalampi*; *mopakodjo, mopaowo* „het korten der tanden verrichten"; *mopagegeri* „het vijlen der tanden verrichten"; *mopareke* „met een steen (*watoe mpopareke*) de tanden gelijk schuren"; *mopabasa* „een belezing met tooverspreuken verrichten"; *mopasoesoe* „de plechtigheid der zooging verrichten" (de pas uitgekomen rijstaren met tooverkruiden bespuwen), *moparioe* „de rijst een bad geven" (besprenkelen met tooverkrachtig water) [1]; *mopatindi* „een besnijding verrichten"; *mopaoenoe* „een berooking of uitrooking verrichten", om zieken te genezen of insecten te verdrijven, bv. bijen, bij het honing winnen; *mopa'oa* „een huwelijksaanzoek overbrengen"; *mopa'aloe* „vóór het huwelijk bij de a.s. schoonouders komen inwonen, om voor hen te werken, totdat de verloofde huwbaar is"; *moparempe* „een afplatting van 't hoofd aanbrengen bij een zuigeling"; *mopajoeli* „het heen en weer rollen v. e. kind verrichten, nadat men 't voor 't eerst van de nieuwe rijst heeft laten eten, om te bevorderen dat het er gezond bij blijft en er dik van wordt"; *mopatima* „komen afhalen, iemd. dien men bij zich wenscht te hebben"; *mopangaja* „schuld invorderen, door die bij derden te innen"; *mopasoebi* „inenten"; *mopatosoe* „injecties geven", met de *djaroe mpopatosoe* „injectie-spuit". Niet bepaald plechtigheden, maar toch belangrijke handelingen geven te kennen: *mopaoengkoe* „het beleg slaan om een dorp"; *mopano'o* „een troep buffels voortleiden"; *mopaoemboe*

[1]) Een dergelijke plechtigheid heet *mondioe*, waaruit duidelijk het intransitief karakter van *moparioe* blijkt.

„de wieg van een kind op en neer wippen"; *mopagiwoe* „boeten opleggen"; *mopakati* „iemand op een draagbaar vervoeren"; *mopaawi* „in de sarong dragen", gezegd v. d. vruchten v. e. boom, waarvan een deel rijp is en een deel nog niet, zoodat de eerste zijn als oudere broeders en zusters, die de jongere moeten dragen; *mopasompoe, mopawoengkoe* „een doode van de noodige kleeren enz. voorzien"; *mopatowo* „op een afstand tegenover elkaar zijn" (*towo* „wijdte tusschen twee punten"); *mopaadjo* „naar een bepaalde plaats gedurig heen en weer loopen", *dja mopaadjo jakoe, madjoe'a kompokoe* „ik loop maar gedurig naar een zekere plaats, ik heb buikpijn". Duidelijk meervoudig zijn ook: *mopaiso* „twist (*iso*) hebben", *moparopoe* „op groote schaal moorden".

Van *mopadoengkoe*, in Pebato *mopadoekoe*, „'t oogstfeest vieren" is de bet. van 't grw. niet zeker. *Doengkoe* zou id. kunnen zijn met *dongko* (vgl. Mal. *longgok, ronggok*) „hoop, stapel", in 't biz. van de rijst, die voor 't brengen in de schuur in stapels wordt gelegd; in dat geval is deze deelwoordsvorm weer te geven met „feestvieren bij het *popadoengkoe*, het in stapels ter neder liggen van de rijst". Waarschijnlijk echter is het woord af te leiden van *doengkoe* „aangekomen, aan 't eind gekomen" en is *pa-* hier het causatieve voorvoegsel; de juiste vorm is dan het eveneens voorkomende *mompadoengkoe*, en de beteekenis: „de rijstmoeder doen komen in het dorp". De vorm *mopadoengkoe* zou dus per analogie aan de namen van zoovele andere plechtigheden ontstaan kunnen zijn.

Mopasangke heeft waarschijnlijk tot grw. het Mor. *sangki* „antwoorden"; de vorm beteekent dan „het spel van vraag en antwoord spelen"; het is nl. een wederzijdsch elkaar toezingen van mannen en meisjes in den oogsttijd. De eenigszins wederkeerige beteekenis van *mopa-* is ook in de bovengenoemde voorbeelden *mopaawi* en *mopatowo* op te merken.

2. *Mo-* gevoegd voor naamwoordelijke grondwoorden in herhaalden vorm, met het voorvoegsel *pa*-II, vormt denominatieve deelwoorden met de beteekenis: in veelvoudigen zin vertoonende wat het grw. aanduidt. De meervoudige beteekenis dezer vormen wordt uitgedrukt zoowel door de herhaling van 't grw. als door de beide intransitieve voorvoegsels. Voorbeelden: *mopatapi-tapi ajapa ri goda* „in vele lagen liggen de katoenen goederen opgestapeld in den winkel", *mopaboba² pale, mopasenoe² kajoepa, nepa sondo pangkoni* „de handen zijn bedekt met eelt, de nagels zijn overal ingescheurd, eerst dan heeft men veel te eten" („eerst als de handen" enz.), *moparoeke² pela ntaoe keboegisi* „de huid van een ichthyose-lijder zit vol met schubben", *mopawoejoe² koronja* „zijn lichaam is bedekt met haar", *mopaloka² tana, nakeni oedja mpatiti* „de grond laat overal los, medegevoerd door den gestadigen regen", *mopasonge² madoeë* „doerian-vruchten zijn in vele afdeelingen verdeeld", *mopajosoe² koera* „de kookpot vertoont talrijke lekken", of: „een aantal kookpotten zijn lek", *nadoti noe joenoe taoe setoe, be tindja, woempaha ndeki kaso kandekoe ngkatesoelepenja, mopabote² kaso* „die man was door een ander met toovergif bewerkt, maar het werkte niet, het vloog joep! naar boven tegen de dakribben aan, overal barstten de dakribben uit elkaar",

*mopaboejoe*², *mopajombo*² „met talrijke bergen en dalen", *mopareme*², *mopawengi*², *mopawoeja*², *mopata'oe*² „dagen en nachten, maanden en jaren lang", *mopadjoe'a*² *koronja* „zijn lichaam zit vol ziekte", *mopalipoe*², *mopalemba*² *taoe anoe singkandomoe* „uit vele dorpen en landstreken waren de menschen bijeengekomen", *mopandjaja*² *djaja se'i* „dit pad verdeelt zich in vele paden", *mopaposo*² *wojo naindo ndeme* „de bamboe is overal in stukken gesprongen, beschenen door de zon", *ma'ai pombeloekoe ntaoe se'e, mopasia*² *poedjoe ngkoronja* „die menschen hebben erg geplukhaard, hunne kleeren zijn vol scheuren", *mopamate*² *taoe* „de menschen sterven in grooten getale", *mopaandoe*² *kadjoe* „de boomstammen drijven in groot aantal met den stroom af", *atoe mopaatoe*², *ndiwoe mopandiwoe*² „honderden bij honderden, tienduizenden bij tienduizenden", *boejoe mopaboejoe*², *be nawai ewo toewoe* (tweeregelig versje, raadsel op de hoofden v. e. aantal kaalgeschoren Mohammedanen) „berg aan berg waarop ze het gras niet laten groeien".

3. De nomina verbalia der in No. 2 genoemde deelwoorden worden gebruikt als bepalingen van substantiva, in dezelfde beteekenis als de deelwoordsvormen; ze zijn dan te beschouwen als bijstelling van het zelfst. n.w., bv. *djoe'a popamate*² *taoe* „een ziekte waaraan vele menschen sterven". Het gebruik van het nomen verbale is hier, meen ik, te verklaren uit attractie: het substantief *djoe'a* attraheert de volgende verklaring *mopamate*² *taoe*, om ze tot appositie te maken. Eene constructie als *djoe'a mopamate*² *taoe* is niet gebruikelijk, wel eene als deze: *gori ngka'ai ngkadjoe'a, mopamate*² *taoe*, of liever nog: *mopamate*² *taoe, gori ngka'ai ngkadjoe'a* „de menschen sterven in menigte, wegens de hevigheid der ziekte". Hier vormt dus *mopamate*² *taoe* den hoofdzin. Wordt echter *djoe'a* het onderwerp der rede en *mopamate*² *taoe* bijstelling, dan wordt de geheele uitdrukking tot een naamwoord gemaakt, niet enkel *mopamate*², want dan zou het, als substantief, den genitief regeeren, dus *popamate*² *ntaoe* „een veelvuldig sterven van menschen"; de woordelijke vertaling van den zin is echter: „een ziekte, een veelvuldig menschensterven". Verdere voorbeelden: *ngojoe popaso'a*² *ra'a* „een wind waarvan de takken afbreken", *noentoe popa-'ipoe*² *raja ntaoe* „een verhaal waarvan de menschen argwanend worden", *lindoegi popadoeli*² *wata, popaponga*² *watoe, popanaa*² *jore, popanawoe*² *toekoe* „een aardbeving waarvan de liggende boomstammen gaan rollen, de steenen splijten, de slapenden wakker worden en de luizen je uit 't haar vallen", *oedja popajanggo*² *taoe* „een regen waarvan men doornat wordt", *jabi baroe popapodi*² *baroe* „een restje palmwijn, waarvan de (nieuwe) palmwijn zuur wordt", *poreme popaoti*² *oeë* „een droogte waar de rivier van opdroogt", *limoe popapia*² *boejoe* „een nevel waar de bergen onzichtbaar door worden", *djole mapeni, popangiloe*² *ngisi* „maïs zoo hard, dat de tanden er pijnlijk van worden". Ook predicatief: *oedja se'i popa'oso*² *pela baoela ndapoai* „van een regen als deze worden de buffelhuiden die te drogen hangen, rot".

Het substantief dat het onderwerp der rede is, wordt ook wel tot een zin uitgebreid: *gori ngkandateka ngkadjoe se'i, popanawoe*² *taoe mepone* „deze boom is zoo hoog, dat men er uitvalt als men er inklimt", *ma'ai*

ngangamoe, popabota² talinga „je hebt zoo'n harde stem, dat de ooren er doof van worden", *masae katedikanja, poparonoe² kina'a* „de rijst heeft men zoo lang laten staan, dat zij zuur is geworden", *maroso baoela setoe, popaboetoe² pela, poparapa² balara* „die buffel is zoo sterk, dat een riem doorbreekt en een leidsel afscheurt", *mogele apoe, popawara² lio* „het vuur spat, je heele gezicht verbrandt er van". In een zin als *koera popanawoe² ri topo, nalengko noe lindoegi* „de potten vielen van het rak, zoo schudde de aardbeving ze" staat het nomen verbale geheel gelijk met het deelwoord, ook in zinnen als deze: *monowo ri kadjoe mapeni, dja poparompi² laboe, popalontjoe² taono, popalompa² dodo mpale* „het was rooien van harde boomen, zoodat de hakmessen er schaardig van werden, de handvatten er uitgingen en de handpalmen blaren kregen", *dja popadjoe'a² koro, melindja² ri oedja* „je heele lichaam wordt ziek van het aldoor in den regen loopen", *dja popalenge² taoe, mowose mposaeo* „de lieden worden allemaal doodmoe van het een heelen dag roeien", *taoe maisoe² anga popaoendjoe² pela, popanana² koro* „bij iemd. die een *anga*-boom aanraakt gaat de heele huid uitslaan en het lichaam overal etteren", *doeanga dja poparope²* „de prauw viel maar heelemaal aan stukken". *Popatapi² ajapa ri goda* is geheel hetzelfde als *mopatapi² ajapa ri goda* (bl. 190). Een raadsel op de tusschenschotten van de bamboe luidt *jangi mopajapi²* of *jangi popajapi²* „het eene hemelgewelf boven 't andere".

4. Hierbij sluit zich aan het bijwoordelijk gebruik der *popa*-vormen, die in dit geval geprenasaleerd worden (§ 244) en dus *mpopa-* voorgevoegd krijgen, bv. *popabaso²mo, baso mpopabaso²* „bij draagmanden vol, de eene mand na de andere", *popakani² mbambanja, kani mpopakani²* „zijne leugens komen tallooze malen, keer op keer", *lipoe mpopalipoe²* „het eene dorp na het andere", *poejoe mpompampoejoe²* [1]), *atoe mpopaatoe², ntjowoe mpopantjowoe², ndiwoe mpopandiwoe², rero mpoparero², bone mpopabone²* „tientallen op tientallen, honderdtallen op honderdtallen, duizendtallen op duizendtallen, tienduizendtallen op tienduizendtallen, ontelbaarheden op ontelbaarheden, oneindig veel op oneindig veel", *tengo mpopatengo², denggo mpopadenggo²* „de eene domheid op de andere, de eene verkeerdheid op de andere", *dago ndaoere dago, dago mpopadago²* „de eene goedheid wordt op de andere geschept, goedheid op goedheid", *ria mpoparia²* „de eene veelheid op de andere". Vgl. §§ 53, 244.

[Bij de vormen met *mopa-, popa-* en herhaald grondwoord kan de herhaling vervangen worden door het achtervoegsel *-ka*. Zie § 192, waar ook voorbeelden gegeven worden van vormen waarin het prefix *mo-, po-* of *ma-, pa-* is weggelaten.

§ 98. Met het voorvoegsel *mopa-*, *popa-* met herhaald grondwoord is het Mor. *mapa-* te vergelijken, dat voor herhaalde substantieven wordt geplaatst om een meervoud (al of niet met verscheidenheid) aan te duiden, bv. *mapanggasi²* „allerlei spookapen, spookapen in soorten", *mapahaki²* „allerlei ziekten,

[1]) In den vorm *mpompampoejoe²* is de middelste *mp* (waar men *p* zou verwachten) ontstaan door assimilatie aan de voorgaande en de volgende *mp*.

vele ziekten", *mapabangka*² „schuiten vol", enz. Ook kent het Mor. een met stamherhaling gepaard gaand werkwoordelijk prefix *mopo-*, *koepopo-*, enz. met frequentatieve beteekenis, bv. *mopolemo²o* „iets telkens met citroensap bestrijken", *koepopokaa²no* „ik eet het bij gedeelten, eet er telkens van", enz.

Voor de meervoudige beteekenis van *pa-* vergelijke men ook die van het Mal. *pĕr-* (v. Ophuysen, Maleische Spraakkunst, 2ᵉ druk, § 308, bl. 388).

Synoniem met *popa-* en herhaald grondwoord of suffix *-ka* is *papo-....*² of *papo-.....-ka*; zie § 129.]

Het intransitief-passieve voorvoegsel *ma*-III.

§ 99. Het prefix *ma-*, dat hier met III wordt onderscheiden van de in § 82 en § 93 besprokene, heeft nevens zich den nominalen vorm *ka-*, die in dezelfde verhouding staat tot dit *ma-* als *pa*-I en II tot *ma*-I en II. Het wordt hoofdzakelijk verbonden met stammen die bijvoeglijke naamwoorden en werkwoorden zijn, verder ook met substantieven. De met *ma*-III gevormde woorden zijn bijna alle adjectieven.

1. *Ma-* vóór adjectief-stammen heeft geen andere beteekenis, dan dat het 't aldus gevormde woord tot een bijv. naamwoord stempelt. Bij de bespreking der bijv. naamwoorden (§ 267) zal er op gewezen worden, dat een aantal adjectieven, doorgaans zulke die in 't oog loopende lichaamsgebreken aanduiden, in den stamvorm blijven; enkele worden zoowel in stamvorm als met *ma-* gebruikt, met eenig verschil in beteekenis (zie § 100). Dat ook adjectieven die anders steeds in den *ma*-vorm worden gebruikt, als leden eener samenstelling den stamvorm vertoonen, is in § 57, bl. 131 medegedeeld.

Voorbeelden: *madago* „goed", *madja'a* „slecht", *maliga* „snel", *magasi* „flink", *madojo* „ijverig", *malose* „traag", *masiwoe* „klein", *maroso* „sterk", *marimbo* „hevig", *malino* „helder", *maboeja* „wit", *maeta* „zwart".

2. *Ma-* vóór werkwoordstammen heeft de beteekenis van ons verleden deelwoord, dus eene intransitief-passieve, die van: de gevolgen der in 't grw. uitgedrukte handeling ondergaan hebbende en thans in den nieuwen toestand verkeerende die daarvan 't gevolg is. Voorbeelden: *maloka* „open, doordat het geopend is", *malede* „los, door losgemaakt te zijn", *majali* „er uit, doordat het er uitgehaald is", *maposo* „in stukken, doordat het gebroken is", *mawoetoe* „uitgetrokken", *mapoe'a* „afgebroken", *majontjo* „recht afgesneden", *mabira* „gespleten", *masoeka* „afgemeten", *malepa* „afgeschild", *matembi* „opgelicht", *maropoe* „uitgemoord", *matoba* „afgestort", *maandoe* „afgedreven", *maosoe* „verlost", *ndaowo, ba maowo, ndabira, ba mabira* „men hakt het af, maar 't is niet afgehakt, men splijt het, maar 't is niet gespleten" (raadsel op een schaamgordel, omdat hij in verschillende richtingen gewonden zit).

Sommige *ma*-vormen van verbaalstammen zijn geheel tot adjectieven geworden, bv. *maloeloe* „volgzaam, meegaand, zacht, week", van den stam *loeloe* „volgen", die intransitief is, zoodat er bij *maloeloe* geen sprake kan zijn van het ondergaan eener handeling die door het grw. wordt uitgedrukt; *marampi* „plat", v. e. gelaat, dat dus niet vooraf geplet is; *matopoe* „broos"; *magogo*

„murw, zoodat men het kan indrukken", zonder dat het daarom nog ingedrukt is; *magoro* „halfverteerd, vergaan".

Manawoe „naar beneden vallen", *madoengka* „omvervallen" en *maronto* „afvallen" zijn in wezen wel bijv. naamwoorden, maar hebben geheel de functie van intransitieve werkwoorden.

3. *Ma-* vóór zelfstandige naamwoorden: *madjoejoe* „zoet", als honig (*djoejoe*); *mawaa* „rood", als een gloeiende kool (*waa*); *mawelo* „rood", als een vlam (*welo*); *mawoeri* „zwart", als houtskool (*woeri*); *mapoejoe* „kleverig", als plantengom (*poejoe*); *malaoembe* „groen", als sirih (*laoembe*); *makoeni* „geel", als curcuma (*koeni*); *malemo* „rond", als een citroen (*lemo*); *maawoe* „grauw", als asch (*awoe*); *maoeë* „vocht (*oeë*) bevattend"; *mawaoe* „stinkend", met stank (*waoe*); *maroei* „doornig", met dorens (*roei*); *mawoejoe* „harig", met haar (*woejoe*); *malolo* „met een spits (*lolo*)"; *marangasoe matakoe* „er zit rook (*rangasoe*) in mijne oogen"; *maeo* „zonnig" (*eo*, zon); *marompi* „met schaarden (*rompi*)"; *mawengi* „duister", als de nacht (*wengi*); *malori* „glad", als vet (*lori*); *maboko* „lekker", als vet (*boko*); *marengke* „smerig", met korstjes (*rengke*); *madjoe'a* „ziek, pijnlijk", met ziekte (*djoe'a*); *maja'a* „met een barst (*ja'a*)"; *maroempoegi* „bedekt met onkruid (*roempoegi*)".

§ 100. Van sommige adjectieven zijn de stammen oorspronkelijk substantieven, die thans als zoodanig niet of nauwelijks meer bekend zijn. *Maramoe* „warm" heeft tot grw. *ramoe*, dat blijkens Mad. *ramok*, Tal. *ṛamoeta*, Filipp. *gamot*, Sang. *hamoe'* oorspr. „wortel" heeft beteekend, zoodat *maramoe* eig. is „als een wortel", in 't biz. een heete, geneeskrachtige wortel. *Malimoeoe* „benauwd door hitte" heeft tot stam *limoeoe*, dat id. is met Tontmb. *limoe'oet*, Tons. *loeĕt* „zweet", trouwens *limoeoe* is nog bekend als wisselterm van *ini* „zweet". *Maria* „veel" heeft tot stam *ria*, de oudere vorm van *re'e* „zijn", in herhaalden vorm *ria²* „dingen, spullen", verder identisch met *wia*, *gia* „stuk, exemplaar". *Maranganga* „dorstig" wordt beschouwd als 't prefix *ma-* te hebben, maar is eene samenstelling van *mara* „droog" en *nganga* „mondholte", zoodat *maranganga* geheel syn. is met *mangaoe nganga* „droog van mond, dorstig". Ook de stam van *ma'ai* „zeer, erg, pijnlijk" is eig. een substantief, id. met Mal. *hari*, Bal. *ai*, O. Jav. *we*, dat „zonnehitte" beteekent, zooals nog duidelijk is in *mampoai* „aan de hitte blootstellen". De stam van *maeta* „zwart" is oorspr. een adjectief, vgl. Mal. *hitam*, O. Jav. *itĕm*, enz., maar van het syn. *mawoeri* is het grw. *woeri* „houtskool" en daarom wordt *eta* ook als w.t. van *woeri* gebruikt en is daardoor substantief geworden. *Ronto* bet. oorspr. „afgevallen", maar is thans zelfst. n.w. „vod, versleten ding", dus z. v. a. ons „afval". Men kan dus niet steeds nauwkeurig aangeven van welken aard de stam van een adjectief is. *Masii* „vinnig, kwaadaardig" is afgeleid van *sii*, dat het pijnlijk gevoel van een steek aanduidt; *maroo²* „rustig verblijven" komt van *roo*, dat op zich zelf geen werkwoord is, maar een bijwoord „reeds, af, klaar".

Enkele bijv. naamwoorden worden, met eenig verschil in beteekenis, gebruikt in den grondvorm en in den *ma*-vorm. *Toe'a* is „oud, bejaard",

matoe'a is „goed rijp", van vruchten die als toespijs worden gebruikt, zooals *soeai* „komkommer", *katedo, tampere* „pompoen", *balongka* „watermeloen"; ook wordt *matoe'a* gezegd van een ernstig, boos of knorrig gezicht. *Kodi* „klein" wordt ook gebruikt in den vorm *makodi*, in de uitdrukking *makodi raja*, nevens *kodi raja* „gekrenkt, beleedigd", terwijl uitsluitend *kodi raja* wordt gezegd van iets dat een kleine binnenruimte heeft. *Podi* en *mapodi* worden gelijkelijk gezegd in de bet. „zuur", terwijl *podi* als substantief „azijn, verzuurde palmwijn" beduidt.

§ 101. De adjectieven met *ma*-III worden ook verbonden met de pron. suffixa, alsof zij substantieven waren. Over deze vormen zie men § 280.

§ 102. Dat het prefix *ma-* in beteekenis zeer dicht aan *mo-* grenst, is reeds op te maken uit het gebruik van sommige *mo*-vormen als adjectieven, vgl. § 64, No. 8, bl. 150. Het onderscheid tusschen *ma-* en *mo-* is op zich zelf gering en de keuze wordt bepaald door de beteekenis die men in 't grw. voelt, zooals blijkt uit vormen als *mowoero* „vroeg in den morgen" en *mawengi* „duister", *morasi* „voorspoed hebben" en *maroegi* „tegenspoed hebben", *modenggo* „krom" en *majoa* „recht", *mogopa* „vierkant" en *maliogoe* „rond". Verder staat dit *ma*-III ook zeer dicht bij *ma*-II; het wordt er zelfs soms mede verward, want van *maroo*[2] „rustig blijven" is de gewone nominale vorm *karoo*[2], maar in PmB. zegt men *paroo*[2] en beschouwt dus *ma-* als *ma*-II.

De beteekenis van *ma-* is nog niet geheel ten onder gegaan in het bewustzijn der B.sprekers. Dit blijkt vooreerst uit het gebruik van enkele *ma*-vormen in eene beteekenis die eenigszins verschilt van die van den grondvorm, zie § 100. Verder worden in de West-Toradjasche talen alle adjectieven gevormd met *na-*, terwijl in 't B. een aantal bijv. naamwoorden geen prefix aannemen, doch in den stamvorm blijven, bv. *boeke* „vol". In 't Par. en in 't Lind. is dit *naboeke*, in het Pal., Koel. en andere W.Tor. talen *naponoe*, vgl. Mal. *pĕnoeh*. Het prefix *na-* is ontstaan door afknotting van *mina-*, praeteritaalvorm van *ma-*. Nu is *maboeke, maponoe* in de W.Tor. talen „gaat vol worden, zal vol worden, opdat vol worde" en *naboeke, naponoe* is „wordt vol, is vol geworden". Hieruit blijkt duidelijk, dat *ma-* in het B. de beteekenis „worden" heeft gehad, al is die thans verloren gegaan. In de Minah. talen heeft *ma-* bij de adjectieven ook thans nog die beteekenis. In 't algemeen blijven de bijv. naamwoorden in deze talen in den grondvorm, bv. Tomb. Tons. Tontmb. *woeta* „vol", en krijgen ze met *ma-* de bet. „worden wat het grw. aanduidt", bv. *mawoeta* „vol worden", *nimawoeta, minawoeta* „werd vol". Het Sang. vormt zijne adjectieven met *ma-*, bv. *mapene'* „vol", doch *napene'*, uit *minapene'*, beteekent „werd vol, is vol geworden", bv. *napene' oe raḷoeroe mawĕngi* „werd vol van geurigen reuk".

Over de identiteit van *ma*-III met *ma*-I en II en met *mo-* is uitvoerig gesproken door prof. Jonker in Bijdr. K. I. LXV, 266—333 „Over de vervoegde werkwoordsvormen in de Maleisch-Polynesische talen", biz. op bl. 290 vlgg.

§ 103. Het voorvoegsel *poma-*.

Naast de afleidingen met *pomo-* (§ 70) en *pome-* (§ 76) staan ook vormen met *poma-*, met dezelfde beteekenis, bv. *pomantjari* „iemd. die voor anderen palmwijn tapt", *pomaroso* „iemd. die voor anderen flink is", *pomanga'a* „iemd. die voor anderen licht, fluksch is", enz.

§ 104. Het voorvoegsel *mampoma-*.

De met *ma*-III gevormde adjectieven worden ook gebruikt als grondwoorden voor deelwoorden met het voorvoegsel *mampo-* (§ 87), en van vervoegde vormen met *koepo-*, *noepo-*, *napo-*, enz. Deze vormen beduiden: den toestand, die door den *ma*-vorm wordt uitgedrukt, vertoonen, bezitten, aanwenden ten gevolge van iets. Volgens den regel is het gebruik dezer *mampoma*-vormen niet: secundaire grondwoorden die gevormd zijn met voorvoegsels, zijn in 't algemeen verbonden met naamwoord-vormende prefixen, en zoo zou men hier, nevens de naar den regel gemaakte vormen met *mampoka-*, *koepoka-*, *noepoka-*, enz. (§ 114), geen *mampoma-*, *koepoma*-afleidingen verwachten. Eerstgenoemde zijn dan ook de meest gewone, maar het ontstaan der *mampoma*-vormen daarnaast laat zich gereedelijk verklaren. Voorbeelden: *mampomaea boegisinja* „zich beschaamd gevoelen over zijne schubziekte", *roso noendjaa noepomaroso?* „welke kracht hebt ge om krachtig te zijn?", *ne'e noekoni djongi, boi noepomadjoe'a* „eet geen zure vruchten, opdat ge er niet ziek van wordt", *mawongko rajanja, mampomawongko pewali mpaenja* „hij is verheugd, verheugd over het gelukken zijner rijst", *doeangakoe ne'e noedja'ati, banja siko mampomalenge mabala* „bederf mijne prauw niet, gij zijt het niet die u hebt vermoeid met ze te vervaardigen", *be da kapomaroegi maoli baoelanja* „we zullen er geen schade van hebben als we zijn buffel koopen", *ananja madjoe'a, ntje'e napomapari* „zijn kind was ziek, daardoor had hij 't te kwaad", *be napodjo manto'o anoe napomanee* „hij wilde niet zeggen waarover hij bezwaard was", *katoe'anja napomalengi* „door zijn ouderdom is hij langzaam".

Alle *mampoma*-vormen in deze voorbeelden kan men vervangen door *mampoka*-vormen, die ongetwijfeld de oudere en de regelmatige afleidingen zijn, dus: *mampokaea*, *mampokaroso*, *mampokadjoe'a*, *mampokawongko*, enz. In het algemeen is er geen onderscheid tusschen *mampomaea* en *mampokaea* enz., maar soms maakt men verschil in beteekenis, bv. bij het grw. *jangoe*, dat de voorstelling van bedwelming of dronkenschap uitdrukt: *mampomajangoe* is „dronken zijn van", *mampokajangoe* „bedwelmd, tijdelijk vergiftigd zijn van", dus: *baroe ndapomajangoe, apioe ndapokajangoe* „van palmwijn wordt men dronken, van opium wordt men bedwelmd". Met dit verschil correspondeert echter een onderscheid dat het spraakgebruik maakt tusschen *majangoe* „dronken, duizelig" en *kajangoe* „bedwelmd, vergiftigd" (het laatste kan ook substantief-afleiding zijn van *majangoe* en beteekent dan „dronkenschap"). Onderscheidingen van dezen aard zijn intusschen zeldzaam. Evenals *maekanja* (§ 280) in gebruik is nevens *kaekanja*, zoo is *noendjaa napomaeka* gebruikelijk nevens *noendjaa napokaeka*. Zelfs waar een *ka*-vorm is samengesteld

met eene bepaling, kan men *ka-* door *ma-* vervangen, dus *mampokadjoe'a ngkompo* „er buikpijn (*kadjoe'a ngkompo*) van hebben" door *mampomadjoe'a ngkompo, mampokalose ndaja* „er ontstemd van gemoed over zijn" door *mampomalose ndaja, mampokalente mboekoe* „er traag in de ledematen van zijn" door *mampomalente mboekoe*, enz. Hier is de jongere vorming per analogie al zeer duidelijk, want *madjoe'a ngkompo, malose ndaja, malente mboekoe* bestaan niet.

Van de in § 103 behandelde *poma*-vormen worden *mampoma*-afleidingen gemaakt die dezelfde beteekenis hebben als de correspondeerende vormen met *mampomo-* en *mampome-* (§ 89), dus: *mampomantjari* „nemen tot, aanstellen tot, gebruiken als palmwijntapper", *ndapomaroso* „hij wordt gebruikt om voor anderen flink te zijn, men verlaat zich op hem", enz.

Het voorvoegsel *ka-* [1]).

§ 105. Dit prefix staat in het taalgebruik in dezelfde verhouding tot *ma*-III als *po-* tot *mo-*, *pe-* tot *me-* en *pa*-I en II tot *ma*-I en II. Het is van zeer uitgebreid gebruik en vormt in 't algemeen substantieven die uitdrukken, dat het grondwoord den toestand van worden heeft voleindigd en dien van zijn heeft bereikt.

1. De adjectieven die met *ma*-III zijn gevormd, hebben alle nevens zich een vorm met *ka-*, die de mate der hoedanigheid aanduidt welke het grondwoord uitdrukt en, voor zoover de beteekenis van 't grw. dit toelaat, den Imperatief, dus: wees zooals het grw. zegt. Bij echte adjectief-stammen komt de Imperatief-beteekenis uit den aard der zaak weinig voor. Bij *ka*-vormen die staan nevens *ma*-vormen van verbaalstammen (§ 99, No. 2), wordt de Imperatief vaker gevormd, door den verbalen aard van het grondwoord. De vertaling der niet-imperatieve *ka*-vormen welke voor de hand ligt, is die met een abstractum op „-heid" of op „-te", en deze zal niet onjuist worden verstaan, indien men 't boven gezegde in gedachten houdt. Zie ook § 277.

Voorbeelden: *kadago* „goedheid", *noendjaa kadagonja?* „wat is het goede er van?", *be koekita kadagonja* „ik zie niet wat er goed aan is, dat het goed is, ik zie niet de mate van goedheid er van", *impia da kadagonja moeni?* „wanneer zal het weder goed zijn?", *ewaimbe'i kadagonja owi?* „hoe was de goedheid er van vroeger? hoe was het toen het vroeger goed was?", *ma'ai kadagonja* of *ma'ai ngkadago* „het is zeer goed", *kadagonja!* „hoe goed, welk een mate van goedheid", *kadagonja, bare'e napodjo* „het was maar goed, dat hij het niet wilde", *ane koeto'o: kadago! da madago?* „als ik zeg: wees goed! zal het dan goed zijn?", *wa'anja dampopea da kadagonja* „het eenige is om te wachten dat het goed wordt". Verder: *karate* „lengte", *kawaoe* „stank", *kadja'a* „slechtheid, bederf, bedorven toestand", *intje'emo kadja'anja*

---

[1]) Ter onderscheiding van het prefix *ka-* van den 1sten pers. mvd. excl. en van een voorvoegsel *ka-*, dat nevens *ta-* bij namen van planten en dieren voorkomt, zou men hier van *ka*-I kunnen spreken en de beide andere prefixen resp. *ka*-II en *ka*-III kunnen noemen, maar ik heb deze onderscheiding niet aangebracht, omdat deze drie voorvoegsels zich zelf genoegzaam onderscheiden.

„dat is het leelijke er van", *ane kadojonja, madojo* „als zijn ijver (ter sprake komt), hij is ijverig", *enoe se'i madolidi, djamo kasiwoenja* „deze kralen zijn fraai, alleen maar de kleinheid er van (is een bezwaar)", *bare'emo koekoto kaneenja* „ik kan de zwaarte er van niet meer aan", *djamo kagasikoe pai nakabare'e nasoko garanggo jakoe* „(ik heb het) alleen (te danken aan) mijne vlugheid, dat de krokodil mij niet heeft gepakt", *mapari ka'ai ngkalosenja* „bezwaarlijk is de erge mate zijner traagheid".

Voorbeelden van *ka*-vormen nevens adjectieven van verbaalstammen: *kaombo* „val" (subst. en Imperatief), *kaposo ngkoera nato'o ntaoe measa* „het breken van een kookpot vinden de menschen onheilspellend", *kaloeloe ndajanja* „de volgzaamheid van zijn gemoed", *karapa mata mpenai manto'o kadago ntana pai oeë* „het verbroken zijn van de scherpte des zwaards beteekent het (weder) goed zijn van land en water (den vrede)", *karopoe ntaoe* „het uitgemoord zijn der menschen", *kadoengka ngkadjoe* „het omvallen v. e. boom", *kapoe'a ntananda* „het doorbreken, doorgebroken zijn v. e. onderbalk", *kaandoe jondo* „het weggespoeld zijn v. e. brug".

Ka-afleidingen nevens *ma*-vormen van substantieven welke nog geheel als zoodanig gevoeld worden, maakt men dikwijls niet, om dubbelzinnigheid te vermijden. Van *madjoejoe* „zoet" maakt men *kadjoejoenja*, wat zoowel beduidt „de zoetheid er van" als „het feit dat het *djoejoe* (honig) is"; *kawoerinja* is „de zwartheid er van" en „omdat het *woeri* (houtskool) is"; *kakoeninja* is „de geelheid er van" en „terwijl het curcuma is". Meestal zal bij deze vormen de eerstgenoemde beteekenis gelden, maar als er gevaar is voor misverstand, geeft men aan het grw. nog eene afleiding die dit voorkomt. Vormen als *kawoejoenja, karangasoenja, kaawoenja* zullen veelal worden opgevat als „omdat het *woejoe* (haar), *rangasoe* (rook), *awoe* (asch) is". Bedoelt men te zeggen „zijne harigheid", of „omdat het harig is", dan is men duidelijker als men zegt: *kakewoejoenja* of *kamawoejoenja*, omdat men dan het grw. tot een adjectief heeft gestempeld, door de voorvoeging van *ke-* of *ma-*; zoo ook dus: *kama-(ke-)rangasoenja* „de rookerigheid er van, het feit dat het berookt is", tegenover *karangasoenja* „het feit dat het rook is".

2. De adjectieven die het prefix *ma-* niet voorvoegen, maar in den stamvorm blijven (§ 267), zooals *bangke* „groot", *kodi* „klein", *ede, rede* „kort", *tengo* „dom", *boba* „kaal", *boeta* „blind", *poengkoe* „verlamd", *bobo* „stom", of die met 't achtervoegsel *-ka* zijn gevormd, zooals *lo'oeka* „diep", *ndjaoeka* „ver", *ndateka* „hoog", *loeloeka* „volgzaam", *ndekoeka* „opwaartsch", verder de stamwoorden die, naar hun gebruik, tot de werkwoorden gerekend worden, zooals *re'e* „zijn", *djela, rata* „komen", *ndjo'oe* „heengaan", *ma'i* „hier komen", *jore* „slapen", *toewoe* „leven", *mate* „sterven", vormen eveneens substantieven met *ka-* in de bovengenoemde beteekenissen, dus *kabangke* „grootte, grootheid", *bare'e koeintjani kabangkenja bara kakodinja* „ik weet niet of het groot of klein is", *kabangke, anakoe!* „word groot, mijn kind", *taoe setoe ma'ai ngkatengo* „die man is erg dom", *kapoengkoenja pai nakabare'emo melindja* „'t is zijne verlamdheid, dat hij niet meer loopt", *kandateka*

„hoogte", *kandekoekanja* „de opwaartsche strekking er van", *be lawa kandjo'oeka mposoeonja* „niet ver gaat de gang der inhamvorming van (de zee)", *kare'e* „het wezen, de gesteldheid, het aanwezig zijn, de verblijfplaats", *ewaintje'e kare'enja* „zoo is het er mee gesteld", *ewaimbe'i kare'enja?* „hoe is het er mee?", *ane kare'enja, re'e, pai malaa kare'enja* „wat betreft het bestaan er van, het is er, maar 't komt zelden voor", *imbe'i kare'enja?* „waar bevindt het zich?", *kadjela, karata* „komst", *kajore* „tijd, wijze, plaats van slapen, slaap!", *katoewoenja pai kamatenja* „zijn leven en zijn sterven". Hetzelfde geldt van deelwoorden met *te-* en *to-* (§§ 132, 137) en dergelijke.

Met de stamwoordelijke werkwoorden worden gelijkgesteld de verbaalstammen die het infix of prefix *-oem-* hebben, zooals *toemangi* „schreien", *oemoni* „geluid maken", *oemotoe* „een wind laten", *oemo'o* „broeien", enz., dus *ma'ai katoemanginja* „hij heeft hevig geschreid", *marimbo ka'oemoninja* „het maakt een sterk geluid", *masae ka'oemo'o noe manoe setoe* „die kip heeft lang gebroed". Waar men niet *toemangi, oemo'o* enz. gebruikt, maar *motoemangi, mo'oemo'o,* zegt men dus *potoemanginja, po'oemo'onja* en niet *katoemanginja,* enz. Zoo bestaat dus ook nevens *karata,* van *rata* „komen", *parata, pangarata* „tijd, wijze, plaats van vinden", van *marata, mangarata* (tr.) „vinden".

§ 106. Uit de vertaling der boven gegeven voorbeelden kan reeds gebleken zijn, dat *ka-* zich in 't B. heeft ontwikkeld tot een vormer van abstracta. Alle zelfst. naamwoorden kunnen door voorvoeging van *ka-* van concrete tot abstracte voorstellingen worden gemaakt, doch deze abstracta zijn niet ten eenenmale afgetrokken begrippen; ze zijn daarom steeds van eene bepaling voorzien, nl. een pronominaal achtervoegsel, 't welk aanduidt van wien de hoedanigheid is, die abstract wordt voorgesteld. Of ook dienen ze zelf ter bepaling, bv. als bepalend lid eener genitief-verbinding.

Voorbeelden: *moana rongonja, bare'epa koeintjani katoeamanja bara kawe'anja, dja ka'ananggodinja koeintjani* „zijne vrouw is bevallen, ik weet nog niet of het een jongen of een meisje is, ik weet alleen dat het een kindje is"; *bara manoe kakadjoe, bara manoe ri banoea, djamo kamanoenja* „of het een boschkip of een huiskip is, als het maar een kip is"; *ka'asoenja pai napampokono nto poasoe* „omdat het een hond is, is de jager op hem gesteld"; iemand geeft een raadsel op, een ander raadt: *asoe* „een hond", waarop de eerste herneemt: *ka'asoenja wenoe?* „waarom is het dan een hond?"; *ane bare'e mesoko, noendjaamo jowe ngka'asoenja?* „als hij niet vangt, wat is dan het nut van zijn hond-zijn?"; *ane langgoë, dja ri wo'onja ka'asoenja, koronja nggaroe* „wat den marter betreft, alleen in zijn kop zit zijn hond-zijn, zijn lijf is dat van een kat"; *asoe lo'e setoe, bara taoe ri rajanja, ane nakoto mantadji ka'asoenja, da maramo kataoenja* „dat is een verstandige hond, misschien is hij een mensch van binnen, als hij zijne hondengedaante kon afwerpen, dan zou zijne menschelijkheid (zijne menschengedaante) zichtbaar zijn"; *da koepetoemboeka siko anoe ri ka'asoenja* „ik zal je vertellen hetgeen den hond betreft"; *da koepetoemboemo ri siko ka-Papa-i-*

Joeli-nja (*gori ngkapapaijoelinja*) „ik zal je mededeelen wat er van P. i J. te vertellen is (wat er met hem gebeurd is, enz.)"; *ane jakoe meoko, da noeëpe katoeamakoe* „als ik opsta, dan zult ge gewaarworden dat ik een man ben"; *bare'e da noekoto mobaloe*[2]*, kawe'amoe* „ge zult niet kunnen handeldrijven, omdat ge een vrouw zijt". Dergelijke voorbeelden in welke het substantief is samengesteld, zijn: *kamanoekakadjoenja* „het feit dat het een boschkip is", *manotomo ka'imerendonja* „het is zeker dat zij *i Merendo* is", *ka'asoelobanja* „dat het een bonte hond is", *kataoewoengkaeonja* „dat het een alledaagsche (*woengka eo*) man is".

De substantieven die door *ka-* en eene bepaling tot abstracta zijn geworden, worden daardoor tot zelfstandige deelen van den zin, die de kracht van redengevende bijzinnen kunnen hebben, zooals gebleken is in de bovenstaande voorbeelden, waar *ka'asoenja, kamanoenja* zijn vertaald met „omdat het een hond, een kip is". Als bepaling van den *ka*-vorm is het pers. v.n.w. 3e pers. enk. en mv. *-nja*, dat dan de beteekenis van aanwijzend lidwoord heeft, verreweg het meest gebruikelijk, zoodat de afleiding met *ka-* en *-nja* als eene vaste vorming is te beschouwen. Op deze wijze worden gevormd: substantieven, ook met allerlei bepalingen samengestelde, vervoegde werkwoordsvormen, voornaamwoorden, bijwoorden, tusschenwerpsels, alles wat zich maar leent tot samenvatting tusschen *ka-* en *-nja* en op die wijze tot een samengesteld woord kan worden.

In de eerste plaats geschiedt dit om aan het aldus gevormde woord nadruk te geven: *kabare'enja* is nadrukkelijker dan *bare'e* „neen"; *ntje'e asoekoe — kabanjanja!* „dat is mijn hond — da's nietes, (ik zeg) dat 't niet zoo is"; *ne'emo siko, kajakoenjamo* „gij moet 't niet zijn, ik moet 't zijn"; *ka'impianja ntano?* „wanneer dan toch?"; *ka'ewaimbe'inja, ka'iwenoenja?* „hoe dan, op welke wijze dan?"; *ka'intje'enjamo kodjo* „deze is het werkelijk"; *nato'o: ka'intjetoenja* „hij zeide, dat die het was"; *io, ka'ewaintje'enjamo* „goed, aldus dan, op die wijze dan, zoodanig dan"; *kabare'epanja* „nu nog niet"; *katoranonja toempoe nDano* „de Meerbewoners zijn de eigenaars van 't Meer".

Meestal echter zijn deze *ka—nja*-vormen met redengevende bijzinnen of met verklarende nevengeschikte zinnen weer te geven. Voorbeelden: *katolagesinambiranja pai nakabare'e napodjo mbe'a* „omdat hij een halve To Lage was, wilde het meisje hem niet"; *kapapaindorinja anoe mompaoe* „omdat het Papa i nDori was die sprak"; *kasae ngkarikaminja* „omdat hij al lang bij ons is"; *kataoerilipoese'inja* „omdat hij iemand van dit dorp is"; *ka'isilamoempolamalenja* [1]) *pai ndapamposari* „omdat hij een garnalen-Mohammedaan was, hadden ze minachting voor hem". Finiete werkwoordsvormen worden vaak tot *ka—nja*-vormen gemaakt, wanneer ze in den volgenden zin nog eens herhaald worden, om uit te drukken: „met dat de handeling had plaats

---

[1]) *Isilamoe mpolamale* „Mohammedaan op zijn garnaalsch" wil zeggen: Mohammedaan van de omgekeerde wereld, M. die zijne godsdienstplichten verzuimt, omdat de garnaal (*lamale*) vaak vuil op den kop heeft, maar een schoon achterste, en dus de omgekeerde wereld vertoont.

gehad, terstond nadat de daad haar beslag had gekregen"; zij halen het hoofdwoord van den vorigen zin nog eens op en staan dus vaak in de plaats van een verbindend voegwoord, zooals „daarop, vervolgens, en toen", of van een redengevend voegwoord: „aangezien, dewijl, omdat, daar", bv. *ndaandoemo, kandaandoenjamo* . . . . „men liet het wegdrijven, toen men het had laten wegdrijven . . . ."; *ore baso setoe! kandaorenja* . . . . „breng die mand in huis! nadat men ze in huis had gebracht . . . ."; *nakoni kina'anja, kanakoninja, malai* „hij at zijne rijst op, daarop ging hij heen"; *tobantjamo ri djoia wo'o ongaa, katobantjanjamo se'e, ndararamakakamo silo* „het hoofd van het pasgeboren kind kwam op den vloer neer, daarop lichtte men het met een fakkel bij"; *siko, ojoe, da koeledemo, kakoeledenja, da koepaintjani ka'ewaimbe'inja* „gij, wicheltouw, ik zal je uiteenhalen, daardoor moge ik weten hoe het er mee gesteld is"; *nakeni ntaoe setoe, kanakeninjamo, bare'emo koerata* „die man had het weggenomen, daar hij 't had weggenomen, heb ik 't niet meer gevonden". Meer hierover vindt men in §§ 280—281.

Bij de telwoorden hebben de *ka—nja*-vormen eene andere beteekenis dan de hier besprokene (§ 213). Zie echter § 280.

§ 107. Een zeer gewone vorming met *ka-* is die met den herhaalden stam (vgl. § 52, bl. 115, No. 6), die dan al of niet in den intensieven vorm staat. De stammen die deze vorming ondergaan, zijn in de eerste plaats verbale woorden, in de tweede plaats substantieven, of ook geluidswoorden. De beteekenis dezer vormen is: „er maar op los doende wat 't grondwoord aanduidt, zonder nadenken of maat houden, zonder letten op de gevolgen". Voorbeelden van *ka-* met een herhaalden verbaalstam: *kangkanjo-ngkanjo kosa ri limbo* „de baarzen krioelen in den plas", *kalooe*² *witinja mojanda*² „zijne beenen zakken maar steeds door terwijl hij sago treedt", *kandjoenoe*² *banoea nalengko noe lindoegi* „het huis schudt maar heen en weer, geschokt door aardbeving", *ne'e kantjono*², *banja siko ndapeboo* „geef toch niet aldoor antwoord, men roept jou niet", *doeangamoe mawaro, dja kalanto*² *ri kompo nDano* „je prauw is door den wind voortgedreven, ze drijft maar rond midden op 't Meer", *ane matemo taoe, da melele angganja ri jondo kanggoli*² „als iemand sterft, dan gaat zijne ziel over eene brug die maar steeds waggelt", *kangganoe*² *ananggodi ri djoia oso, boi da sarampoe* „het kind kruipt maar rond over den rotten vloer, als het er maar niet doorzakt!", *iri manoe, dja kantjai*² *ri paeta* „jaag de kippen weg, ze krabbelen maar rond in onze rijst", *laoembekoe poeramo, linggonakoe roo dja kamongo*² „mijne sirih is op, mijne gasten van zooeven hebben er maar op los gepruimd", *taoe kalontjo*² *mpompaoe* „iemand die maar met vaart er op los praat", *siko ma'ai ngkake'awasa, dja kantjiroe*² „je bent erg verkouden, je snuift maar voortdurend op", *madoesoe koronja, dja karengka*² *woekoe oesoenja* „zijn lijf is mager, zijne ribben spreiden zich (als vingers) uit", *bare'e koetaha melele, jondo dja kaoemboe*² „ik durf niet over de brug te loopen, ze wipt maar steeds op en neer", *da noeowemo katangi*² „houd eens op met dat aldoor huilen".

Voorbeelden van *ka-* vóór herhaalde substantieven: *karesaka apoemoe, dja kalimoe² rangasoenja* „haal je vuur uit elkaar, in wolken komt de rook er uit", *i owi dja napobasindika eranja, se'i² dja ka'era²* „vroeger staken zij den draak met haren zwager, nu is het maar: zwager, zwager!", *i woengka eo be noepeeli jakoe, se'i² dja ka'emba²* „gewoonlijk kijk je niet naar me om, nu is 't vriendin, voor en na", *mapari naepe ka'ana'iloenja, maka dja ma'i ka'ine², kapapa²* „hij heeft het te kwaad nu hij wees is, want hij komt maar steeds aan met moeder, vader!", *siko dja kaganda², pai be da koewai ganda* „je zeurt maar over een trommel, maar ik geef geen trommel", *merapi loka i Kolopoea, maoe dja saogoe, mesono i Boti: aa, ne'e ka'ogoe²! Maoe dja sampoe'a! — aa, ne'e kampoe'a²! Maoe dja pelanja! — aa, ne'e kampela²!* „de Schildpad vroeg pisang, al was het er maar één, de Aap antwoordde: och, zeur niet om één! Al is het maar een stukje — och, zanik niet om een stukje! Al is het maar een schil! — och, jengel toch niet om een schil!"

Voorbeelden van *ka-* met herhaalde geluidswoorden: *kawoo² jale woa* „de bromvliegen doen niets dan gonzen", *joenoemoe kakoeoe² mongajoe, siko dja mampondjiika* „je kameraads zingen dat het davert, jij zwijgt er maar bij", *kandoeoe² dopi ndajongkosi* „boem, boem doen de planken, als er op getrapt wordt", *kantjaa² kadala, ri ara ngkandepe tana* [1]) „kras, kras, gaan de vingers, onder de hut zonder vloer" (raadsel op een schildpad), *kapee² oeë mata* „drup, drup, vallen de tranen", *kareko² walesoe, marekosi raja bandala* „rammel, rammel doen de muizen, terwijl ze de kist van binnen omrommelen", *kapaha² oease ntaoe monowo* „pang, pang, klinken de bijlen der boomrooiers", *kanoemboe² ratoe madoeë* „plof, plof, vallen de doerian-vruchten", *kaboekoe² karatoe, ri wawo ntanoanakoe* [1]) „roffel, roffel doet de trom boven mijn hoofd" (raadsel op een stuk vleesch, dat in 't water ligt te koken).

§ 108. De hierboven besproken vormen zijn behandeld door prof. Jonker in zijne Bimaneesche Spraakkunst, bl. 66, naar aanleiding van dezelfde vormen in het Bimaneesch, Makassaarsch en Boegineesch. Jonker is van meening, dat *ka-* hier met *paka-* is gelijk te stellen en dus causatieve kracht moet hebben. Voor het B. kan men deze verklaring niet overnemen. Het duidelijkst komt hier, naar mijne meening, de beteekenis der *ka*—²-vormen uit, waar het grw. een geluidswoord is; *kasoo²* „aldoor het geluid makende van neervallenden regen of zich uitstortende rijstkorrels" is woordelijk weer te geven met „een onophoudelijk geruisch", of als uitroep: „wat een voortdurend geruisch!" In 't B. zijn deze *ka*-vormingen oorspronkelijk substantieven, zooals bv. nog is de uitroep *kakadja'ati* „'t is zonde er van, 't is jammer van", voor *kadja'a-dja'ati* „wat een beschadiging", *kakadja'ati kina'amoe, najongkosi asoe* „wat jammer van je rijst, een hond heeft er in getrapt". Van denzelfden aard zijn de vormen met *kako-* en herhaald grw. (want *ko-* is identiek met *ka-*, § 152), die beteekenen „steeds meer en meer van hetgeen 't grw. aanduidt"

---

[1]) Twee versregels, elk van 8 lettergrepen.

en correlatief gebruikt worden in de beteekenis „hoe meer van dit, hoe meer van dat", bv. *kakobangke*² *kakolo'e*² „hoe langer hoe knapper", wdl.: „de toenemende mate van grootheid is de toenemende mate van knapheid".

Van denzelfden aard als in 't B. is het gebruik van *ka-* met geredupliceerde of herhaalde vormen in de Filippijnsche talen, zooals de volgende voorbeelden kunnen aantoonen; Tontemboansch [1]): *katele-telengkĕ'* „het *teleng*-spel er maar op los spelende, luk-raak, zonder mikken", *kawasa²kĕ' si toja'ang anio'* „dat kind leest maar raak" (uit alle mogelijke boeken), *tio'o kanoewoe-noewoe'* „niet zoo voortdurend praten!", *akar in tjaoere*² „tot in alle eeuwigheid"; Sangireesch [2]): *kasasaḷinge roemaḷeng* „juist op zijn drukst aan 't loopen", *kapapiane* „terwijl het juist goed is", *ka'koa'e* (voor *kakokoa'e*) „al makende", *ka'berane* (voor *kawawerane*) „al sprekende", *ka'karentane* „al nader komende", *soe kawawonoh oe sakaeng e, soe tatĕllạ' oe wahoa* „met dat de prauw aan het zinken was, vloog de reiger op"; Tagalog [3]): *kalalamig nang paa' nang manga bata'* „hoezeer koud zijn de voeten der kinderen!", *kaidamot-damot nang bata ng ito* „wat een groote gierigheid van dat kind!"

Wanneer men deze vormen vergelijkt met de soortgelijke in het Makassaarsch, Boegineesch en Sa'dansch [4]), dan ziet men zeer groote overeenkomst met de Filippijnsche en met de Bare'e-vormen. De woordelijke vertaling van Mak. *kalampa*² (wispelturig) is „voortdurend op 't pad", van iemd. die geen zit in zich heeft, oorspr. „wat een geloop!"; evenzoo *kasiri'-siri'* (schandelijk) „wat een beschaming", *kadinging-dinging* (huiveringwekkend) „wat een koude (bevangt iemd.)!", *kaasi-asi* (behoeftig) „wat een medelijden (Jav. *asih*, Mong. *asi'*) bevangt iemd.", *kaalla'-alla'* „wat een tusschenruimten!" Dezelfde soort vertaling valt te geven van Boeg. *karingki'-ringki'* „wat een viezigheid!" (Bare'e *rengke*, aangedroogd vuil), *kaĕllĕ-ĕllĕ* = Mak. *kaalla'-alla'* (zie boven). Evenzoo van de Sa'dansche vormen: *kalima*², *kaboko*² (diefachtig) „wat een gesteel!", *kakada*² (praatjesmaker) „al dat gepraat!" De voorbeelden *kalette'-lette'*, *katalinga-linga* en *kaate*² kunnen zelfs geheel in den geest van de B.vormen *ka'ogoe*², *kampoe'a*², *kampela*² (zie bl. 202) vertaald worden, want al deze afleidingen zijn gelijkelijk taalgrappen (v. d. Veen, t. a. p. bl. 37). Indo' Orro'-Orro' „Moeder Altoos-Hongerig" (B. *oro*, Bobongkosch *orop*, Minah. t. *arĕm*) snijdt een varken aan stukken; een kind vraagt achtereenvolgens om een poot, een oor en de lever, waarop de Menscheneetster antwoordt: *kalette'-lette' ko, katalinga-linga ko, kaate*² *ko* „wat zeur je toch om een poot, een oor, de lever!" Dat *kalette'-lette'* ook beteekent „bij beetjes nemende" (t. a. p. bl. 48, 49) komt doordat er nog een ander *lette'* is in 't Sa'd., id. met Soend. *leutik* „klein", B. *liti* „een beetje van iets met de nagels afknijpen".

---

[1]) Hoofdst. Sprkk. Tontmb., bl. 100.

[2]) Sang. Sprkk., bl. 83, 84.

[3]) Leonard Bloomfield, Tagalog Texts (1917), bl. 268, § 402.

[4]) Matthes, Mak. Sprkk. bl. 40, § 73, Boeg. Sprkk. bl. 104, § 75; Dr. H. van der Veen, Sa'dan-Toradja'se Volksverhalen, Verhand. Bat. Gen. LXV, 2e stuk (1924), bl. 48.

De vormen met *ka-* zijn dus m. i. substantieven, die intusschen in het spraakgebruik de waarde van adjectieven en werkwoorden kunnen verkrijgen en niet als causatieven zijn op te vatten, al kunnen ze wel eens worden weergegeven met eene causatief gestelde vertaling. Ook het Morisch kent deze vormen, bv. *kopaoe*² „aldoor pratende", *kobangkoe*² „aldoor omvallende". Meer voorbeelden vindt men Med. N. Z. G. dl. 62 (1918), bl. 294.

§ 109. De mogelijke identiteit van het voorvoegsel *ka-* met het uit 't Mal. enz. bekende voorzetsel *ka* „tot, naar" valt buiten het B., 't welk dit voorzetsel niet kent. Maar dat *ka* een zelfstandig woord is geweest, kan ook uit het B. nog worden aangetoond. Als stam van den *mo*-vorm *mokaa* „vaststaan, zeker zijn" wordt *kaa* tweelettergrepig uitgesproken (§ 5), bv. *bare'epa mokaa ka'osanja* „zijn hersteld zijn is nog niet zeker", m. a. w. „men kan zeggen dat hij *osa* (hersteld) is, maar òf deze toestand het voorvoegsel *ka-*, dat hem tot een voldongen feit maakt, verdient staat nog te bezien, de *ka'osa* heeft nog geen *ka-*"; *ara mokaamo palaita?* „is het al zeker dat we weggaan?" Niet tweelettergrepig geworden is *ka* in *kanja*, gewoonlijk *paikanja* „maar, echter". Op zich zelf kan het verbindend voegwoord *pai* „en" ook tegenstellend gebruikt worden, bv. *napodjo pai bare'e nakoto* „hij wil het, maar hij kan het niet", maar duidelijker is hier *paikanja* of *kanja*. Dit *kanja* is de samenvoeging van *ka-* en *-nja* (zie § 106). In plaats van *napodjo pai bare'e nakoto* kan men zeggen: *napodjo pai kabare'enja nakoto* (eene constructie als *kabare'e-nakotonja* is niet gebruikelijk) „hij wil het wel, maar de zaak is dat hij niet kan". Dit *pai kabare'enja* wordt nu tot *paikanja bare'e*; zoo althans moet men zich het ontstaan van *paikanja* denken, maar het behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat dit thans niet meer gevoeld wordt.

Een andere vorming met *ka* is *maka*, het uit 't Mal., Mak. en Boeg. bekende redengevende voegwoord, dat in 't B. nog zijn volle kracht heeft bewaard in de bet. „immers, want, de zaak is dat", *mondjiimo taoe setoe, maka panangi* „die man zweeg, want hij had het verloren", *koeowemo, maka bare'emo re'e jowenja* „ik houd er mee op, immers het heeft geen nut meer", wdl. „de waarheid is: 't heeft geen nut meer". Uit den klemtoon op *ma-* blijkt dat dit voegwoord niet in het B. gevormd is, maar tot den gemeenschappelijken IN. taalschat behoort; indien het een vorming van het B. was, zou het *makaa* luiden.

Het bijwoord *paka* „alle, allen, allemaal, alles" is eveneens een vorming van *ka* met *pa-*, misschien het causatieve *pa-* (§ 115), misschien *pa*-I (§ 82). In ieder geval heeft *ka* hier de kracht van eenheidsvormer, gelijk aan die van „ge-" in Ned. „geheel", *ri boejoe paka jopo, ri pada paka ewo* „op de bergen is alles bosch, op het veld is alles gras", *paka taoe madago* „louter goede menschen".

Nog andere vormingen met *ka-* zijn *saka, sangka, sangkina, sinangka, saningka, sangkani.* Al deze vormen bestaan uit *ka* met het voorvoegsel *sa-*, al of niet met het in- of voorvoegsel *ni-*; *saka* wordt gaarne verbonden met *ewa* „gelijk, als", *saka ewa* „alle(n) als", *saka ewa ogoe ganda* „allemaal zoo groot als een trom"; *sangka* (Mak. *sangka'*, Boeg. *sakkĕ*) is „volledig, geheel

bijeen", *laoemo rengko sangka*² „de benoodigdheden zijn er allemaal"; *sangkina* en *sinangka* verschillen alleen hierin, dat bij 't eerste het infix *-in-* is gevoegd in *ka* en daarna *sa-* is voorgevoegd, terwijl bij het tweede *-in-* is gevoegd in het reeds met *sa-* gevormde *sangka*; de beteekenis is „meteen, met dat, juist" (zie verder § 251). *Saningka* wordt in de uitspraak gescheiden in *sani* en *ka-*, bv. *ananggodi sani ngkatoewoe* „een kind dat pas geboren is", maar de vorming is duidelijk dezelfde als die van *sangkina* en *sinangka*. *Sangkani* „eens, eenmaal, ten eenenmale" is geheel tot een zelfstandig woord geworden.

[Ook *toka* „aanwezig zijn omdat het gekomen of aangebracht is", Jav. *tĕka*, is een afleiding van *ka*. Zie bl. 28 en Kern, Verspreide Geschriften, VIII, bl. 197 en 223.]

In het samengestelde voorvoegsel *kasi-*, *kasa-* is evenzeer de eenheidvormende kracht van *ka-* op te merken. In het Mong. beteekent *kọloben* „grootte, grootheid bezittend" en eveneens „zoo groot als, de grootte hebbende van, gelijk van grootte met" [1]). In de Minah. talen vormt *ka-* vóór substantieven woorden die overeenkomen met onze samenstellingen met „mede-" of „-genoot", bv. *kangaran* „naamgenoot"; eveneens in een aantal Filipp. talen. Het B. vormt zulke woorden met *kasi-*, bv. *kasitomorikoe* „mijn mede-Moriër", of met *kasa-*, bv. *kasangkompo* „buikgenoot, broeder, zuster". De eenheidsaanduider is hier oorspr. *si-*, *sa-*, maar de uitgebreide beteekenis van dit prefix heeft het wenschelijk gemaakt, dat het in de bepaalde beteekenis van „genoot" nog werd verduidelijkt door *ka-*, dat hier dus geheel synoniem met *si-*, *sa-* moet zijn. Zie verder §§ 172 en 174.

In het Morisch is *ka-* tot voegwoord („opdat, zoodat, dat, en") geworden: *kaipongkaa poenti taha* „en (*ka*) hij (*i*) at van de rijpe pisangs", wdl. „het feit was: hij at" enz. *Ka-* maakt hier dus den werkwoordsvorm tot een abstractum en plaatst dan de vermelding van dit voldongen feit naast het voorafgaande. [Zie verder Esser, Klank- en Vormleer van het Morisch I, bl. 171 vv.]

In „Hoofdstukken uit de Sprkk. v. h. Tontemboansch" is op bl. 94 gewezen op *koema*, als *oem*-vorm van *ka*, die „alreeds, al vroeger" beduidt. Op bl. 95 is ook *kine* „naar men zegt, zooals 't heet" van *ka* afgeleid. Dit is echter onjuist. De grondvorm van 't Tontmb. *kine* is 't Tondanosche *ke* „zegt men, naar men zegt", vgl. ook 't Napoesche *kai*, Tawaeliasch *kari* „zegt men" en Mor. *koeri'a*, Gaj. *kĕne* „zei-die".

§ 110. De voorvoegsels *meka-*, *mengka-*, *mengga-*. De afleidingen met het prefix *ka-* dienen weder tot grondwoorden voor afleidingen met *me-*, waardoor het samengestelde voorvoegsel *meka-* ontstaat, dat intusschen niet veel voorkomt. De vormen met *meka-* hebben soms de strevende, soms de reflexieve beteekenis, die aan *me-* eigen is; *ka-* dient om den stam tot substantief te maken. Van het uit *ri* (te, in) en *ojo* (tusschenruimte) samengestelde voorzetsel *riojo* „tusschen" komt *mekariojo* „zich begeven tusschen", wdl. „eene tusschenruimte zoeken", *me-*

---

[1]) Wilken en Schwarz, De Taal in Bolaang-Mongondow, Med. N. Z. G. XII (1868), bl. 227.

kari'ojo ri taoe moraego „zich begeven, zich steken tusschen de reizangers"; van *toedoe* „aangekomen op een lagere plaats" komt *mekatoedoe* „zich begeven naar een lager punt", *oengka ri boejoe mekatoedoe ri rato* „van den berg zich begeven naar de vlakte". Andere voorbeelden: *mekawoentjii, mekawoelela* „zich laten afglijden", bv. uit een boom, langs een touw, van bewegingswoorden die met *woe-* zijn gevormd (§ 175); *mekaoele*, meestal, met reduplicatie, *mekakaoele* „zich in bochten wringen", wdl. „zich in slangengedaante (*kaoele*) vertoonen"; *mekajoeli* „zich rollen"; *mekaroentoe* „gezamenlijk zijn in iets" (trans. *mangkaroentoei*); *mekanawoe* „zich laten vallen"; *mekasala* „schuld (*sala* of *kasala*) tegenover de hoogere machten delgen door het brengen van een zoenoffer". In *mekadoedoengi* „hulp bieden, bijstand geven" is de beteekenis van *meka-* moeilijk vast te stellen, omdat omtrent *doedoengi* onzekerheid bestaat; het zou id. kunnen zijn met *toedoe*, Mak. Boeg. *toeroeng*, Mal. *toeroen* „nederdalen", wanneer nl. de beginner der eerste lettergreep is geassimileerd aan dien der tweede; in dit geval is *mekadoedoengi* hetz. als het zooeven genoemde *mekatoedoe*, dat inderdaad ook voorkomt in de bet. „in groot aantal ergens samenkomen om met vereende krachten eenig werk te verrichten". Ook het Boeg. *toeroengi* wordt in de bet. „helpen" gebezigd. Daar het Mor. echter den vorm *doedoei* (*mongkadoedoei* enz.) vertoont, is het waarschijnlijk juister om het woord in verband te brengen met *djoejoe* (Mor. *doeloe*) „gemeenschappelijk zijn in bezit, arbeid, enz."

De nominale vorm dezer deelwoorden is natuurlijk *peka-*, die weder tot grw. strekt van de afleidingen met *mampeka-*, waarover in § 114 wordt gesproken.

§ 111. De voorvoegsels *mengka-* en *mengga-* zijn dezelfde; *mengga-* is een jongere vorm van *mengka-*, ontstaan door medialiseering der *k*, ten gevolge van de prenasaleering.

Afleidingen met *mengka-* zijn zeldzaam. In wezen zijn ze niet verschillend van die met *meka-*, want *ngka-* is de intensieve vorm van *ka-*. Voorbeelden: *mengkaroo* „in stilte iets doen", st. *roo*, vgl. *maroo*[2] „rustig verblijven" enz.; *mengkarodo* „zich stil houden over iets", st. *rodo* „rustig, stil"; *mengkangkoresi*, hetzelfde als *mekangkoresi* „er zoo maar bij staan"; *mengkantompoesi*, hetz. als *mekantompoesi* „in menigte aankomen"; *me(ng)kantoendasi* „met allen aandrang een onwillige trachten te overreden om iets te geven of toe te staan". De laatste drie voorbeelden hebben het suffix *-i*. *Mengka-* is vooral dichterlijk: *mengkaloemboe* = *meloemboe* „over iets heen springen", *mengkaposo* „zich laten verbrijzelen", *mengkaworoe* „indringen, doordringen".

Ook de vormen met *mengga-* zijn niet talrijk. In het algemeen hebben ze intensieve beteekenis; men vindt ze vaker in poëzie dan in de dagelijksche taal. Voorbeelden: *menggapari* „erg zijn best doen, aandringen, doorzetten om iets gedaan te krijgen"; *menggaore ri raoa* (versregel) „zich in de lucht verheffende"; *menggatowe, menggamawo* „liefdesverlangen hebben", wdl. „zich in liefdestoestand begeven, zich aan liefde overgeven", in poëzie:

menggatowemo i Nggasi	de Spookaap zit in verliefde houding
ri poe'oe noe dongkalangi.	aan den voet van een *d.*-boom.

Naast vormen met *me-* en *-aka* (§ 201) staan *mengganawoe* (syn. met *menawoesaka*) „zich laten vallen", bv. *koegea woemboe, da ngkoemengganawoe* (een regel uit een *rarona*-zang, inleiding op het *moraego*) „ik maak een gat in de nok van 't dak, om mij te laten vallen (naast mijne beminde)"; *menggabaro* (syn. met *mebarosaka*, wdl.: zich laten wegwaaien) „heengaan"; *menggaropoe* „zijn leven zoo duur mogelijk verkoopen, een moord in 't groot aanrichten", syn. met *meropoesaka*, wdl. „zich (en zijne makkers en tegenstanders) tot vergaan (*ropoe*, vgl. Mal. *rĕpoet*) brengen"; *menggaoera* „zich terugtrekken", syn. met *meoeranaka*, *menggalaoera*; *mengga'opi* of *me'opisaka* „zich met meerderen in den dood storten".

§ 112. De voorvoegsels *moka-*, *mongga-*. Zoo zijn er ook enkele *ka*-vormen die met *mo-* worden afgeleid; aan deze afleidingen is de beteekenis eigen: in den toestand verkeeren, die door het grw. met het prefix *ka-* wordt uitgedrukt. Voorbeelden: *mokajoko* „dwalen, zwerven", van den blik, *matamoe dja mokajoko* „je oogen dwalen maar rond"; het grw. *joko* is het gewone woord voor „vliegen"; *mokajondo*, gezegd van strepen, striemen of lijnen, die zich over een oppervlak uitstrekken, zooals een brug (*jondo*) die over een rivier is gespannen; *mokajoeli* „zich wentelen", v. d. stam *joeli* „rollen", hetz. als *mekajoeli*.

Van eene afleiding met *mongga-* is een voorbeeld: *monggaiwo* of *monggaliwo* „zich gereed maken, aanstalten maken voor een reis". Ook deze vorm heeft meervoudige beteekenis, zooals zoo vaak het geval is met deelwoorden, die zijn afgeleid van nomina verbalia, tegenover die welke van verbaalstammen zijn gevormd. Een ander voorbeeld is *monggawole*, hetz. als *menggawole* „zich op den rug leggen".

§ 113. De voorvoegsels *mangka-*, *mangangka-*. Vaker dan *meka-* en *moka-* komt *mangka-* voor, het prefix *ma*-I dus voor den intensieven vorm van een met *ka-* afgeleid stamwoord. Dit *ma-* kan dus ook door *manga-* worden vervangen, zie § 91. De vormen met *mangka-* en *mangangka-* staan tot die met *meka-* en *moka-* als de transitieve vormen met *ma*-I en die met *manga-* tot de intransitieve met *me-* en *mo-*, zooals wel vanzelf spreekt. Voorbeelden: *mangkaoele wajaa* „een liaan in elkaar draaien", *nakaoele talingakoe* „hij heeft mijn oor omgedraaid"; *kami da molida ri rato se'i, kami anoe mangangkatoedoe rioenja* „wij zullen sawah's aanleggen op deze vlakte, wij zijn er het eerst in afgedaald"; *taoe se'e mangkawoentjii noti oengka ri boejoe, nakawoentjii ri ngojo* „die menschen laten balken van den berg glijden, zij laten ze in den afgrond glijden"; *mangkadjela, mangkarata rioenja kandepe se'i* „het eerst gekomen zijn in deze hut"; *mangkare'e, mangkarodo, mangkaroo*[2] *banoea se'i* „in dit huis verblijven, dit huis bewonen"; *mangka'ire'i, mangkase'i* „deze plaats bezetten"; *mangkajore langka* „een bank beslapen, op een rustbank slapen". Ook *mangkariani* „bewaken, oppassen" kan bij deze voorbeelden gevoegd worden, want *-ni* is hier ongetwijfeld de looze lettergreep (§ 9), immers *rian* is de oude vorm van *ria* en *re'e* (vgl. Mal. *diam*, Loin. *mian* „mensch", uit *roemian* „bewoner", en het bestanddeel *rian, ndian, dian* „zijn" in een aantal

ontkenningswoorden) en *mangkariani* is dus een oudere vorm van *mangkare'e*, maar allicht zal *-ni* door de B.sprekers als het suffix *-i* worden opgevat. Dit is zeker wel aanwezig in *mangkalingani* „vergeten", v. d. stam *linga* „onoplettend".

§ 114. De voorvoegsels *mampeka-* en *mampoka-*. De vereenigde voorvoegsels *ma-*, *mpe-* en *ka-* komen, behalve in transitieve afleidingen (ook met achtervoegsels) van *meka*-vormen (vgl. § 88), zooals *mampekawoentjii soengko* „zich van een schuinen stutpaal laten afglijden", *mampekasala lamoa* „de goden verzoenen door een offer", *mampekatoedoe(i) djamaa* „zich verzamelen op een akker", *mampekaraoesika* „boos zijn op iemd. (*mekaraoesi*) wegens (*-ka*)", *mampekarianika* „bij iets blijven zitten", slechts voor bij *mampekamarasi* „schoonwieden, schoonkappen, een stuk land van onkruid en geboomte zuiveren". Deze vorm is, dunkt mij, namaak van de afleidingen van substantief-stammen met het prefix *mampe-* en het suffix *-si*, die beduiden „ontdoen van 't geen het grw. aanduidt", bv. *mamperoeisi* „ontdoen van de dorens (*roei*)", *mampekamboekasi* „ontdoen van de bastvezels (*kamboeka*)". Het grw. *mara* wordt gebruikt van een schoongemaakt stuk grond, *kamara* is het gezuiverd zijn van onkruid en het stuk land zelf; zoo is dus in *mampekamarasi* het grw. dat moet aanduiden waarvan de grond gezuiverd wordt, vervangen door *kamara*, het resultaat dat men beoogt.

De vormen met *mampoka-* zijn niet anders dan *mampo*-afleidingen (§ 87) van *ka*-vormen. Ze zijn reeds genoemd in § 104, waar gesproken is over de *mampoma*-afleidingen. Het is dus duidelijk genoeg dat de beteekenis van *mampoka-* (*koepoka-*, *noepoka-*, *napoka-*, enz.) is „hebben tot toestand, verkeeren in het geval dat door den *ka*-vorm, den secundairen stam, wordt uitgedrukt ten gevolge van iets", dus: *mampokarika* „hebben tot walging, afkeer hebben van", *mampokaeka* „hebben tot voorwerp van, oorzaak van vrees, bang zijn voor", *garanggo koepokarika pai koepokaeka* „van krokodillen heb ik afkeer en ik ben bang voor ze", *se'i kina'a da noepokabosoe ngkompo* „hier is rijst, die ge tot verzadiging van den buik kunt gebruiken", *bara da noepokapate, bara da noepoka'osa, se'i pakoeli* „of ge er van zult sterven of er van zult genezen, hier is medicijn", *noendjaa napokakodi ndaja* „waarover is hij gekrenkt?", *jakoe ndapokaraoe i Ine* „Moeder is boos op mij" (heeft mij tot oorzaak van boosheid), *kakore'enja napokabangke ngkatoewoe* „zijn rijkdom heeft hij tot grootheid des levens".

Het causatief voorvoegsel *pa-*.

§ 115. Met dit prefix [1]) worden alleen nominale vormen gemaakt, die causatieve beteekenis hebben, die van: doen verrichten, doen worden, zijn of blijven, wat het grw. aanduidt.

1. Met dit prefix zijn een aantal oude substantiva gevormd, die thans als stamwoorden gelden, zooals: *pakoeli* „geneesmiddel, toovermiddel", wdl.

[1]) Nevens *pa*-I en *pa*-II zou dit prefix *pa*-III moeten heeten. Ik heb echter deze onderscheiding niet ingevoerd, omdat het mij duidelijker voorkomt dit *pa-*, waar 't noodig is, met caus. aan te wijzen.

„koud(Nap. *koeli*)-maker"; *pasaja* „wat doet mis (*saja*) loopen", een opening in de omheining v. e. akker, die binnendringende dieren in bamboepieken doet loopen; *pasala* „een toovermiddel, dat booze invloeden hun doel doet missen (*sala*)"; *pakatoe* „bezending, iets wat men zendt", wdl.: wat men doet neerkomen (*katoe*, nog in de pr. t. over in de bet. „vallen"); *pasoa* „damp, wasem", wdl. „wat ledig (*soa*) maakt, wat de essentie doet verdwijnen"; *pasondo*, een bamboekoker met rijst die men offert aan *Indo i La'oë* (Moeder van den Inhoud der rijstaren), om de rijst „veel (*sondo*) te maken" [1]; *panaja* „wat tam (*naja*) maakt", een toovermiddel om onwillige menschen of dieren volgzaam te maken; *paja'a* „voetzool", wdl. „wat een merk of indruk (*ja'a*) maakt"; PmB. *pasoea* „draagsarong", wdl. „waar men de vracht doet ingaan (*soea*)"; *pasojo* „koker", waar men iets doet ingaan (*sojo*); *palanto* „dobber", die het hengelsnoer doet drijven (*lanto*); *palenga* „bamboekoker met gaten, die het overkoken van suikersap tegengaat", wdl.: die tot bedaren brengt; *patoeoe* „boodschap, opdracht", wdl.: wat men doet neerkomen op een ander.

Er zijn nog wel meer zulke woorden, maar het is soms niet met zekerheid uit te maken, of men bij het voorvoegsel te doen heeft met *pa*-I of II of met *pa*- caus. De zekerheid omtrent de oorspronkelijke beteekenis van het grw. is niet altoos groot genoeg om over den aard van *pa*- te beslissen. Bij woorden als *padipi* „steile rand of oever" (vgl. *soedipi* „zijde", en Tontmb. *ri'pin* „steile kant"), *palande* „offertafeltje, plaats waar men iets op legt (*lande*)", *pamoso* „het strand waar de golven breken (*poso*), branding", *pantjoeba* „priem", *pandjoema* „buidel der buideldieren", *pantjoea* „voorkost, voorspijs", wdl. „invlechtsel", *pantego* „sluiter v. e. halsketting", *pamboeboe* „priem", *patambo* „een vloertje dat in den steek laat (*tambo*), een los vloertje boven een valkuil", *paoeba* „draagsarong", *patana* „opvangkoker voor palmwijn, waar men de bloeikolf insteekt (*tana*)", *pajoejoe* „rijstvat van rondgebogen (*joejoe*) boombast" valt niet te denken aan *pa*- caus. In zulke woorden is misschien soms het suffix -*a* (Mal. -*an*) afgevallen, want de vorming met *pa*- en -*a* is in het B. vroeger in gebruik geweest (§ 203 v.). In 't algemeen zal men, waar het grw. den intensieven vorm heeft, niet met *pa*- caus. te doen hebben; daarom is hierboven in *pasoea* het prefix causatief opgevat, in *pantjoea* intransitief. Onvoorwaardelijk gaat deze regel echter niet door.

2. Eenige werkwoordstammen zijn gevormd met het caus. *pa*- onmiddellijk vóór den stam gevoegd. De *pa*-vorm is dan alleen Imperatief, de deelwoordsvorm is *mampa*- (*koepa*-, *noepa*-, *napa*-, enz. in de vervoegde vormen), het nomen verbale *pampa*-. Voorbeelden: *mampasoesoe* „zoogen", *pampasoesoenja ongaanja* „toen zij haar kind zoogde", *da koepasoesoe* „ik zal het zoogen"; *mampakoni* „te eten geven", *pakoni asoe* „geef den hond te eten"; *mampanoengkoe* „kippen voeren, ze doen pikken (*toengkoe*)"; *mamparata*, *mampadjela* „doen aankomen, zenden"; *mampakatoe* „zenden", van *katoe*,

[1] Deze afleiding moet die van het Wdnbk. (op 2. *sondo*) vervangen.]

in de pr. t. nog „neerkomen, neervallen", *pampakatoekoe pakatoekoe* „toen ik mijne bezending zond"; *mampare'e* „maken dat iets er is, verschaffen"; *mampakoro* „ernst maken met iets, het echt (*koro, kodjo*) doen", *dja pangkoninja napakoro* „hij maakt alleen maar ernst met zijn eten", *pelindjata da tapakoro* „laat ons ernst maken met ons loopen".

3. Deze vorming is niet regelmatig; het is duidelijk dat in de bovengenoemde voorbeelden de causatieve beteekenis niet meer wordt gevoeld. Regelmatig staat *pa-* caus. vóór stammen die reeds met een ander voorvoegsel, ook met een voorzetsel of met een telwoord zijn afgeleid, vooral vóór nomina verbalia. Dat men intusschen toch zeer vaak *pa-* vóór den enkelen stam vindt gezet, heeft zijn oorzaak in mindere zorgvuldigheid van den spreker. In § 270 is medegedeeld, dat de abstracta der bijv. naamwoorden vaak worden gebruikt met weglating van het abstracta-vormende *ka-*. In overeenstemming daarmee is, dat van adjectief-stammen dikwijls causatieven worden gemaakt door regelrechte voorvoeging van *pa-*, in plaats van vóór den *ka*-vorm. Evenals men vaak *joa* zegt voor *kajoa* „rechtheid", gebruikt men *mampajoa* „recht maken" voor *mampakajoa*; *mampapoesa*, *mamparoo* „afmaken" voor *mampakapoesa*, *-karoo*; *mampalindo* „tot bedaren brengen"; *mampatiwaa* „dwars leggen, zetten"; *mampalene* „vlak maken"; *mampadjadji* „doen slagen"; *mampakoentjoe* „schraal, dor maken"; *mampasoa* „ruim maken"; *mamparodo* „rustig maken"; *mampapaja* „doen verdwijnen"; *mampapoedoe* „afknotten, tot een stomp maken". Vooral wanneer het grw. nog een achtervoegsel *-ka* heeft (§ 191), zal men vaak het *ka-* dat onmiddellijk vóór den stam staat, laten vallen, bv. *mampapioka mata* „de oogen er scheef (*pio*) bij houden", voor *mampakapioka mata*; *da koepajoaka siko* „ik zal het voor je recht maken"; *ndipapongolika taoe setoe kinojonja* „maakt voor hen hunne draaglasten klein van omvang (*pongoli*)"; *mampamaraka taoe djaja* „voor anderen den weg zichtbaar maken"; *paganaka kami bakoe mami* „maakt voor ons onzen teerkost voldoende"; *ananja napalesoka wa'a indanja* „voor zijn zoon heeft hij al diens schulden afgedaan (*leso*) gemaakt".

Mampa- is ook wel eens verkorting van *mampapo-*, bv. in *mampatoenda* „eene nederzetting doen vormen", *ana majoenoenja sa'e napatoenda ri Imboe* „een aantal zijner slaven heeft hij eene nederzetting laten vormen te I.", in onderscheiding van *mampapotoenda* „eene zitplaats aanwijzen, doen zitten"; *mampalooe* of *mampapolooe* „op en neer doen gaan". Meestal is deze verkorting voor 't gemak aangewend.

§ 116. Deelwoorden met *mo-*, *me-*, *ma*-I en II worden causatief gemaakt door de voorvoeging van *pa-* caus. vóór het nomen verbale, dus vóór den *po-*, den *pe-* of den *pa*-vorm. De beteekenis dezer vormen met *papo-* (Imperatief), *mampapo-* (deelwoord), *pampapọ-* (nomen verbale), *koepapo-* enz. (vervoegde vorm), *pape-* enz. en *papa-* enz. ligt voor de hand: de handeling die door den *mo-*, *me-*, *ma*-vorm wordt uitgedrukt, doen plaats hebben, 't zij door daartoe 't bevel te geven, 't initiatief te nemen of de helpende hand te bieden, 't zij

door toe te laten dat de handeling of de gebeurtenis plaats heeft, 't zij door te wachten totdat de zaak zich voltrekt.

Voorbeelden: *mampaporongo* „doen trouwen (*morongo*)", *mampapolontjo* „doen hard loopen (*molontjo*)", *mampaponggale* „doen bewegen (*monggale*)", *mampapolengko*, id., *mampapolanto* „doen drijven", *mampaponjara* „te paard zetten, doen, laten paardrijden", *mampaporengko* „van allerlei dingen (gereedschap, sieraden, kleederen) voorzien", *mampaposintji woejawa* „een gouden ring te dragen geven", *mampapoganggo silo* „het godsoordeel *moganggo silo* (den vinger in kokende hars steken) doen ondergaan", *mampapodenggo* „krom maken", *mampapotaoetengo* „voor den gek doen houden", *mampapotoenda* „zeggen te gaan zitten", *mampapolioe* „laten voorbijgaan", *mampapoapoe* „bevelen te koken", *mampapoga'a* „bevelen van elkaar te scheiden" (*maga'a*, afscheiden van), *mampapotila* „bevelen met elkaar te verdeelen" (*mantila*, iets verdeelen), *mampapoana* „jongen doen krijgen, maatregelen nemen om dieren te doen jongen; bevorderen dat iemd. baart, helpen bij het baren", *mampapotojoe manoe* „zorgen dat een kip eieren legt", *mampapowoea taripa* „afwachten dat de mangga vrucht draagt", *da koepapotawoe rioenja kajoekoekoe, nepa da koepobaloe* „ik zal eerst wachten totdat bij mijne kokospalmen de voet (*tawoe*) van den stam zich heeft gevormd, daarna zal ik ze verkoopen", *mampapobakoe langkainja* „haren man met teerkost (*bakoe*) doen zijn, hem voedsel voor de reis meegeven" en in overeenstemming daarmee in dezelfde bet. *mampapoiwo*, omdat men *moiwo* „in beweging komen tot vertrekken" synoniem neemt met *mobakoe*. Van *mopaiso* „twisten", dat reeds met *pa*-I is gevormd, komt *mampapopaiso* „met elkaar in twist brengen"; van *mopantjoea* „voorspijs gebruiken", dat *pa*-II heeft, is het causatief *mampapopantjoea* „voorspijs doen genieten"; van *momparodjo* „stilhouden" (§ 126) is het *mampapomparodjo*; van *mompeata banoea* „een huis dekken" is het *mampapompeata banoea*, enz.

Bizondere beteekenis heeft *mampapoganda*, wdl. „doen trommelen (*moganda*)", nl. in den tempel ter genezing van een zieke. Deze vorm wordt transitief geconstrueerd, dus: *taoe madjoe'a ndapapoganda* „voor een zieke wordt een trommelfeest gehouden", omdat de zieke in den tempel werd gebracht en het trommelen regelrecht hem gold, daar het geschiedde om de geesten te roepen, die hem moesten genezen.

De beteekenis van *mampapotoempoeka* (over *-ka* zie men § 118) „als den eigenaar (*toempoe*) aanwijzen, maken tot dengene bij of aan wien iets behoort, van wien 't afkomstig is, die er voor verantwoordelijk is", bv. *siko napapotoempoeka paoe* „u wijst hij aan als dengene van wien 't gezegde afkomstig is", wordt verklaard door het over *mampotoempoe* gezegde, § 87, bl. 178.

Over verkorting van *mampapo-* tot *mampa-* zie men bl. 210.

§ 117. In dezelfde verhouding als *mampapo-* tot *mo-* staat *mampape-* tot *me-*. De vormen met *mampape-*, *pape-*, *pampape-*, *koepape-* enz. zijn dus de causatieven der *me-*, *pe*-vormen, zooals blijkt uit de volgende voorbeelden: *mampapelindja* „doen gaan (*melindja*), bevelen, noodzaken te gaan, oorzaak

zijn dat gaat", *papelindjamo taoe setoe, boi be da tepelindja* „zeg hun toch om op weg te gaan, anders zullen ze niet tot heengaan komen", *pampapelindjakoe taoe setoe, bare'e madago pesononja* „toen ik hem aanspoorde om op weg te gaan, gaf hij een leelijk antwoord", *da tapapelindjamo joenoeta* „laat ons onze makkers zeggen om op weg te gaan". Verder: *mampapesoewoe* „doen uitgaan", *mampapesoea* „bevelen binnen te gaan, doen ingaan", *mampaperoeoe* „zorgen dat iets boven iets anders uitsteekt", *mampape'onto* „doen ophouden", *mampapeosa* „doen uitrusten", *da koekeni siko waindekoe, mampapetiroka siko wawo ntana* „ik zal je naar boven brengen, om je het land te doen overzien", *mampapeoemba anoe malodongimo* „doen bovenkomen wat gezonken was", *oedja mampapewali paeta* „de regen doet onze rijst gelukken", *mampeboo joenoe, noepapeeli* „door iemand te roepen doet ge hem omkijken", *mampapeboesi panagoentoe* „het geweer doen knallen", *mampaperongke pangkeni* „den draaglast groot van omvang maken".

Tusschen de *mampapo-* en de *mampape*-vormen is dus hetzelfde onderscheid als tusschen de *mo-* en de *me*-vormen. Daar *mewalili* en *mombalili* beide beteekenen „terugkeeren", zijn ook *mampapewalili* en *mampapombalili* synoniem in de bet. „doen terugkeeren"; *mampaposoentjoe ajapa* is „het eene stuk katoen op het andere leggen" (korter, maar minder fijn: *masoentjoe, mantjoentjoe, mangasoentjoe*, opstapelen), *mampapesoentjoe* beteekent „bevelen tegemoet te gaan", *koepapesoentjoemo anakoe ri inenja* „ik heb mijn kind bevolen zijne moeder tegemoet te gaan"; *mampakoni linggona* „een gast te eten geven", *mampapekoni apoe* „zorgen dat de brand er in komt"; *mampapowote taoe* „iemand bevelen over te steken", *mampapewote taoe* „iemand zeggen dat hij eens moet oversteken, het eens moet beproeven".

§ 118. De causatieven der vormen met *ma*-I en II hebben in den Imperatief *papa-*, in 't nomen verbale *pampapa-*, in 't deelwoord *mampapa-*, in de vervoegde vormen *koepapa-*, enz. Naar den vorm vallen zij dus samen. Toch zijn ze steeds te onderscheiden. De causatieven van beide soorten zijn natuurlijk transitief, maar die der *ma*-I-vormen kunnen dubbel transitief zijn, zij hebben een object van zich zelf, dat door het tweede der beide voorvoegsels *pa-* wordt geëischt, en een object dat door het eerste *pa-* (het causatieve) wordt gevorderd, dat van den persoon die de handeling (aan het eerste object) moet verrichten. Nu wordt dit tweede object, als het genoemd wordt, aangewezen door een achter den stam gevoegd *-ka*; het is dus geen direct, maar een indirect voorwerp. Ook zijn de causatieven van *ma*-I-vormen in beperkt gebruik, doordat zij meestal de bizondere beteekenis hebben van „helpen tot, in staat stellen tot het verrichten der handeling aan het direct object". Voor 't overige worden zij vaak vervangen door *mampeki-* en door *-i-* en *-aka*-vormen (zie § 140, § 186 vv. en § 199 vv.). De causatieven der *ma*-II-vormen hebben, evenals die der *mo-* en *me*-vormen, slechts één object, dat van dengene die de handeling moet verrichten. Daarenboven hebben de *ma*-II-vormen bijna altoos een intensieven stam, de *ma*-I-vormen niet.

§ 119. De hier volgende voorbeelden van causatieven van *ma*-I-vormen zijn gegroepeerd naar de variëteiten der causatieve beteekenis:

a. *mampapakojoka we'anja basonja* „zijne vrouw (*-ka we'anja*) hare draagmand (*basonja*) doen (*mampa-*) dragen (*pakojo*)", d. w. z. de mand voor haar oplichten en den draagband om haar voorhoofd leggen; *papasoe'oeka jakoe bingkakoe* „doe mij mijne mand op 't hoofd dragen" (zet mij mijne mand op 't hoofd, dat ik ze drage; dit zegt iemd. die bv. de handen vol heeft); *da noepapasalilika jakoe wojokoe* „ge moet me mijn bamboekoker met een band over den eenen schouder hangen"; *pampapakekenikakoe si'a pole ngkadjoe* „toen ik hem een stuk hout in de hand gaf"; *napapapereka kadjoe joenoenja* „zij hebben een boom op hun makker laten vallen"; *ndapapaoepitika watoe koro ntaoe mate* „men heeft een steen op het lijk laten drukken"; *keboegisi ananggodi, napapaoebaka noe inenja taoe keboegisi* „het kind heeft schubziekte, zijne moeder heeft het door iemd. die schubziekte had op den rug laten dragen"; *ane bare'e noepodjo, da koepapapodjoka siko, ane bare'e noeëngge, da koepapaenggeka siko, ane bare'e noepokono, da koepapapokonoka siko* „als je 't niet wilt, dan zal ik het je doen willen, als je 't niet verkiest, dan zal ik 't je doen verkiezen, als 't je niet aanstaat, dan zal ik 't je doen aanstaan"; *ajoetanja koepapapasa'aka si'a ri awaanja* „zijn brandhout heb ik hem op zijn schouder geladen" (het grw. *pasa'a* heeft, ook in de verwante talen, *pa-* als vast bestanddeel, vandaar driemaal *pa-*; men zegt echter ook *mampapasa'aka*).

b. Vaak wordt deze vorm in verwenschingen gebezigd: *da ndapapamamaka asoe, da ndapapasokoka garanggo, da ndapaparintjika berese, da ndapapatoengkoeka oele, da ndapapakaesika taoe mepongko, da ndapapaandoeka mowo* „mogen ze (de onzichtbare machten) hem door de honden doen bijten, door de krokodillen doen pakken, door den bliksem doen treffen, door de slangen doen bijten, door een heks (de lever) doen uitgraven, door stortvloed laten wegsleuren". In niet-verwenschenden zin: *ana majoenoenja dja napapararaka eo, napapawoeika ngojoe, napapaoenoeka rangasoe, napapasengoeka oeani, napapaidjakika ta'i* „zijne slaven laat hij maar door de zon blakeren, door den wind bewaaien, door den rook berooken, door de bijen steken, door den drek heenloopen". In overdrachtelijken zin: *komi da ndapapasoembaka ombo* „men zal ul. den rouw doen geschonden hebben" (zal van ul. zeggen dat ge den rouw geschonden hebt), *jakoe dja ndipapasoeroeka* „mij doet gij maar de oorzaak er van zijn" (ge zegt maar van mij dat ik de oorzaak er van ben).

c. Daar *-ka* in al deze vormen den instrumentalen naamval aanduidt, weer te geven met ons voorzetsel „door", is het in sommige gevallen duidelijk, dat er twee constructies zijn dooreengeraakt. De constructie *watoe koewoenoeka asoe* „met (*-ka*) een steen gooi ik den hond" is nagevolgd in *koepapawoenoeka watoe asoe setoe* „ik doe door een steen den hond gooien, ik laat den hond met een steen gooien". Verdere voorbeelden: *taoe napapakonoka djoe'a noe lamoa* „de goden laten de menschen door ziekten treffen", *da ndipapararaka silo djajakoe* „gijl. moet mijn weg door fakkels laten beschijnen", *lagiwa ndapapatomoeka tawala* „men laat het hert door lansen tegemoet gaan (gaat

het hert met lansen tegemoet)", *waja mpodjamaa mami napaparopesika baoela noe iwali, pae napapatodoesika* „de heiningen onzer akkers hebben de vijanden door de buffels laten doorbreken, de rijst hebben zij door hen laten vertrappen".

d. Wordt de mensch, het dier of het ding dat de handeling moet uitvoeren, niet genoemd, is er dus maar één object, dan blijft *-ka* natuurlijk achterwege: *mampapaoedjoe ajoeta* „brandhout laten bundelen", *mampapaso'o pae* „rijst in bossen laten binden", *mampapatoeboe noti* „balken laten meten", *mampapajoro dopi* „planken laten omkeeren", *mampapalemo tana* „aarde laten boetseeren", *mampapararoro wawoe* „een varken laten toebereiden", *mampapakita welanja* „zijne wonden laten zien", *mampapadonge nganganja* „zijne stem laten hooren". Men maakt zulke vormen echter niet veel; waar het de bedoeling niet verandert, vervangt men ze door *mampeki*-vormen en zegt dus liever *mampekioedjoe, mampekiso'o, mampekitoeboe*, enz. „verzoeken te bundelen, te binden, te meten". In voorbeelden als de laatste twee worden echter de *papa*-vormen gebruikt, omdat de handeling hier geheel door het onderwerp wordt verricht en de zieners en hoorders meer onwillekeurig handelen. Zoo is het ook met *mampapaintjani* „doen weten, kennis geven", *mampapaendo* „doen denken aan, in herinnering brengen", *mampapaenga* „doen ruiken". Overigens zijn vormen als *mampapooedjoe ajoeta, mampaposo'o pae*, enz., van *mooedjoe ajoeta, moso'o pae*, enz. (met onbepaald object) de gewone.

Eenige causatieven met *mampapa-* hebben alleen een object van de persoon die men de handeling doet verrichten; deze wordt niet met *-ka* aangewezen, bv. *mampapaowe* „doen ophouden". *Owe* wordt nl. vervoegd als een trans. w.w., *koeowemo* „ik houd (er mee) op", *be napodjo maowe* „hij wilde er niet mee ophouden"; de handeling waarmee men ophoudt wordt in deelwoordsvorm uitgedrukt: *koeowemo mowose* „ik scheid uit met roeien", *da koepapaowemo taoe se'e mowose* „ik zal hen laten ophouden met roeien". Een dergelijke vorm is *mampapalioe* „iemd. zijn gang laten gaan", onderscheiden van *mampapolioe* „iemd. voorbij laten gaan". Men beschouwt dus de handeling als het tweede object van den causatieven vorm; vgl. bv. twee zinnen als deze: *papolioe taoe setoe da mantima apoe* „laat dien man voorbijgaan om vuur te nemen" en *ne'e noepapalioe anamoe da mantima apoe* „laat je kind niet zijn gang gaan met vuur nemen"; in den eersten zin is *da mantima apoe* als bepaling van *taoe setoe* gedacht, in den tweeden als object van *noepapalioe*. Nevens *mampapotoemangi* „aan 't schreien brengen" zegt men *mampapatangi* en in Peb. *mampapagele* „aan 't lachen maken", elders *mampapogele*. Waarschijnlijk heeft men in deze vormen met herhaling van 't prefix te doen, waarna dan *po-* is uitgevallen; in *mampapamara koronja* „zich laten zien" is dan hetzelfde geschied, doch hier is *ka-* uitgevallen, ter onderscheiding van *mampakamara* „iets duidelijk, zichtbaar maken".

e. Van de vormen in § 115, No. 2, bl. 209 v. genoemd worden geen causatieven met *pa-* gemaakt. Vormen als *mampapatoewoe, mampapakoni, mampapasoesoe* zouden opgevat worden als „voortdurend opvoeden, te eten geven, zoogen" (zie § 51); men zegt dus *mampekipatoewoe, mampekipakoni, mampekipasoesoe*

ri joenoe „(iemd.) laten opvoeden, te eten geven, zoogen door (bij) een ander". Zulke vormen zijn dus feitelijk causatieven van causatieven, maar (zooals reeds op bl. 210 is gezegd) de hier besproken *pa*-vormen worden niet meer als causatieven gevoeld.

§ 120. Causatieven van *ma*-II-vormen: *mampapalai, mampapandote* „doen weggaan", *mampapanginoe* „te drinken geven", *mampapantjisi njara* „een paard laten drinken (slurpen)", *mampapantjiroe* „doen opslurpen", *mampapandake* „den berg doen opgaan", *mampapangande baoela* „een buffel doen grazen", *wa'a iwalinja napapanjomba* „al zijne vijanden heeft hij onderwerping doen betuigen", *nggaroe wota napapaneroe ri rapoe* „de natte kat heeft zij zich doen warmen aan den haard", *mangipimo si'a, angga ngkainja mampapangipi* (*mampapaipi*) „hij heeft gedroomd, de geest van zijn grootvader heeft hem doen droomen".

§ 121. Reeds in § 115, No. 3 zijn de causatieven der *ka*-vormen met een enkel woord genoemd. De adjectieven en de grondwoorden die het karakter van adjectieven hebben, maken hunne causatieven met *pa*- van den *ka*-vorm, dus evenzeer van den nominalen vorm als de deelwoorden met *ma*-, *mo*-, *me*-. Hierdoor ontstaan de samengestelde voorvoegsels *paka*- (Imperatief), *mampaka*- (deelwoord), *pampaka*- (nomen verbale), *koepaka*- (vervoegde vorm), enz. Van *marate* „lang", *ka*-vorm *karate*, komt dus *pakarate* „maak het lang", wdl. „maak lengte", *mampakarate* „lang maken, verlengen", *pampakarate* „het verlengen, 't lang maken", *koepakarate* „ik verleng het, maak het lang". Deze causatieve grondbeteekenis der *paka*-vormen vertoont enkele verscheidenheden, die uit de vertaling der volgende voorbeelden duidelijk zullen worden:

mampakadago „goed maken, verbeteren, herstellen", *pakadago melindja* „maak het goed met loopen, loop goed, met beleid, met oplettendheid, uw best doende"; *mampakaboeja* „wit maken", *pakaboeja rajamoe* „maak uwe gezindheid wit, wees welwillend"; *mampaka'osa* „doen herstellen"; *mampakaede* „kort maken"; *mampakapoera* „afmaken, klaarmaken"; *mampakajoa* „recht maken"; *mampakasae pompaoenja* „zijn spreken langdurig maken, lang spreken" (vgl. § 240); *mampakatasa pae* „wachten totdat de rijst rijp is"; *da koepaka'ai rioenja welakoe, nepa da koepekipakoelisi* „ik zal eerst mijne wond erger laten worden en ze dan laten behandelen"; *mampakaloeloe reme* „wachten totdat de zon zacht wordt"; *roomo powaja, wa'anja da mampakarate ewo* „het maken van de heining is afgeloopen, nu nog maar wachten totdat het onkruid hoog is"; *mampakamanda ropo* „wachten totdat de golven zijn bedaard"; *mampakalene Rano* „wachten totdat het Meer kalm is"; *mampaka'oti koronja nepa da mampo'oe jondo* „wachten totdat de rivier weinig water heeft en dan een brug maken".

Tusschen *mampajosa* „iets goed bekijken" en *mampakajosa* „iets zichtbaar maken, duidelijk doen zijn" wordt onderscheid gemaakt; *mampajosa* is w. t. v. *mampeole, mampewoele, mampapowawo* „bekijken".

§ 122. Causatieven van afleidingen met het eenheidswoord *sa-*, *si-* (§ 172 vv.) worden gewoonlijk met *mampa-* gevormd, dat dan te beschouwen is als verkorting van *mampaka-*. Voorbeelden: *mampasambaka* „op éène plaats (*sambaka*) brengen, verzamelen", *mampasatoboe* „op éène plek brengen", *mampasampole* „op één stukje land brengen". Bij nadrukkelijk spreken wordt wel *paka-* gebruikt: *pakasambaka²mo, ne'e noeparoeambaka* „breng ze op één zelfde plaats, breng ze niet op twee plaatsen", en eveneens: *pakasatoboe²*, *pakasampole²*. Verder: *mampasambali* „naar één kant doen gaan", *mampasandjaja* „één weg doen gaan". Voor *sa-* kan men ook een ander telwoord gebruiken: *mamparoeaga'a* „in twee deelen scheiden", *ne'e noeparoeangkani* „doe het niet voor den tweeden keer", *mamparoeogoe* „tot twee hoopen maken". Met *si-*: *mampasiogoe, mampasiwia, mampasilio* „gelijk van uiterlijk maken", *mampasingkenta* „doen samenhangen", *mampasintjili* „elkaar doen missen (voorbijgaan langs verschillende wegen)", *i Wina mampasintjili kami, be nato'o djaja majoa* „W. heeft ons elkaar doen misloopen, hij heeft den goeden weg niet gewezen", *mampasimpotare* „uit elkaar doen gaan", *mampaposisala* „van elkaar doen verschillen", *mampasioedjoe* „het een bij 't ander binden" (zie verder § 174). Bizondere beteekenis heeft *mampasimbadjoe* „iets bespreken", wdl. „zijne woorden met die van een ander in overeenstemming (*simbadjoe*) brengen".

§ 123. De beteekenis der afleidingen met *to-*, *te-* is die van „komen, geraken in den toestand door 't grw. aangeduid" (zie §§ 132, 137). De causatieven, gevormd met *pa-* of met *paka-*, maken dus met het accidenteele voorvoegsel het samengestelde prefix *mampato-*, *mampate-*, *mampakato-* of *mampakate-* (zie ook § 127).

Voorbeelden: *mampatokai, mampakatokai* „gehaakt doen zijn, maken dat komt te haken", *mampatosa'oe, mampa(ka)tosara'oe* „doen opgehangen worden aan een haak", *mampa(ka)tongawa* „maken dat zichtbaar komt te worden", *mampa(ka)tosambi* „veroorzaken dat komt te stuiten", *mampa(ka)torarambe* „maken dat komt vast te raken", *mampa(ka)toroentjoe* „maken dat het tegen iets aankomt", *mampakatedjondjo* „maken dat het in iets wegzakt", *lindoegi mampakateboeboe oeë* „de aardbeving veroorzaakt dat het water komt uitgestort te worden", *poreme mampakateloo oeë* „de droogte maakt dat het water komt te slinken", *doeanga napatetoeobo ndopo* „het vaartuig is door de golven tot omkantelen gebracht", *mampakaterompo* „maken dat komt neer te vallen", *ne'e noepatelooewo'o* „maak dat het niet ondersteboven gehouden wordt".

§ 124. De wederkeerige vorm, waarvan het deelwoord met *mombe-* wordt gemaakt (§ 131), heeft een causatieven vorm met *mampapombe-* (deelwoord), *pampapombe-* (nomen verbale), *koepapombe-* (vervoegde vorm), enz. De Imperatief komt uit den aard der zaak weinig voor. Voorbeelden: *mampapombetondoe baoela* „buffels elkaar laten stooten", *da tapapombeloekoe asoeta* „laat ons onze honden met elkaar doen vechten", *ananggodi ne'e noepapombetoli* „breng de kinderen niet met elkaar aan 't kijven", *manoenja napapombewantje*

„hij heeft zijne hanen elkaar met de sporen laten bevechten", *ne'e ndipapombermpangi doeangami* „doet uwe vaartuigen niet tegen elkaar aanstooten", *mampapombemama* „elkaar laten bijten", *mampapombepanagoentoe* „op elkaar laten schieten", *mampapombeinte* „met elkaar doen wedijveren", *mampapombetoto taoe* „iemand met een ander tegen elkaar doen vechten".

§ 125. Substantieven die een bergplaats of bewaarplaats aanduiden, worden in den plaatsaanduidenden naamval, dus met het voorzetsel *ri*, tot grondwoorden van causatieve vormen, die dan in het deelwoord het samengestelde prefix *mampari-* hebben. De beteekenis is: „doen in de bewaarplaats die in 't grw. is genoemd". Voorbeelden: *mamparibingka* „in een mand doen", *banoea raparibanoea* „een huis wordt in een huis gebracht" (raadsel op de *woka*, het geestenhuisje dat in 't huis hangt), *mamparinganga* „in den mond steken", *mampariala pae* „de rijst in de schuur brengen". Wanneer de beginner van het grw. is geprenasaleerd, is dit toe te schrijven aan het verdwenen woord *raja* „binnenste", dat in genitief-verbinding met het volgende substantief heeft gestaan, maar weggevallen is en nog slechts het genitief-teeken heeft achtergelaten (§ 8, bl. 34), dus *mamparingkosika* (uit *mamparirajangkosika*) „in den zak steken", *mamparimbatoetoe* „in den sirihzak stoppen", *mamparintaroenggoe* „in de gevangenis werpen", *da noeparindaja paoekoe* „neem mijne woorden ter harte", *natima ojoe mpobolobiangi, naparingkapipi* „hij nam de wicheltouwtjes en stak ze in het sirih-taschje".

§ 126. Intransitieve vormen der causatieven (*mompa-*, *mepa-*). De causatieve vormen, hoezeer ook uiteraard transitief, kan men intransitief maken door de prefixen *mo-* en *me-* op de plaats van *ma-* te zetten. Zoo ontstaan deelwoorden met *mompa-*, *mompaka-*, *mompape-*, *mompari-*, *mepapo-*, *mepapa-* en *mepari-*, welke geen andere bedoeling hebben dan den causatieven vorm intransitief voor te stellen. Uit de vertaling der voorbeelden zal blijken dat de beteekenis in 't algemeen reflexief is bij de *mo-*, en zuiver intransitief bij de *me*-vormen.

1. Vormen met *mompa-*, *mompaka-*: *mompajoa* „zich recht maken, zich recht uitstrekken", *garanggo mompajoa memoai* „krokodillen strekken zich recht uit, als ze zich in de zon warmen", *mompajoa djaja, maka taoe mampa(ka)joa* „de weg strekt zich recht uit, want de menschen hebben hem recht gemaakt", *mompasambaka* „allen naar éene plaats gaan, zich op één plaats verzamelen", *To Pebato mompasambali pai To Napoe* „die van Pebato begeven zich naar den kant van, houden de zijde van, maken gemeene zaak met die van Napoe", *mompasampole* „allen op één gedeelte samenkomen", *mompasatoboe* „allen naar éene plek gaan", *mompasandjaja* „allen één weg gaan", *mompasaogoe banoea* „zich naar één huis begeven", *mompasa'opoti* „allen één gezelschap vormen", *mompariso* „zich tegen elkaar drukken, dicht op elkaar gaan zitten", *mompakoni* „het te eten geven (*pakoni*) verrichten, eten brengen", *mompakareme* „het licht laten worden, wachten tot het daglicht komt en dan uit het slaapvertrek komen" (vorm van huwelijk zonder ceremoniën), *mompaka-*

woerake „zich allen tot luchtgeesten (*woerake*) maken" (n. v. e. feest, waarop alle jonge meisjes eene luchtreis maken), *mompakaroso* „zich krachtig maken (met wapens en toovermiddelen), zich tot den strijd toerusten", *mompakakodje* „zich dapper houden", *mompakangoera* „zich jong voordoen", *mompakadonde* „zich opgewekt, gezond houden", *mompakatoe'a* „zich oud voordoen, een ernstig gezicht zetten", *mompakalenge* „zich moe houden", *mompakadojo* „zich ijverig voordoen".

2. Vormen met *mompape-* : *mompapeawa* „zich opschikken", *mompaperoeoe* „zich doen uitsteken boven", *mompapengkaa* „zich schitterend wit voordoen", *mompapenggoro* „zich wat mager laten worden (om flinker en gezonder te zijn)".

3. Vormen met *mompari-* komen weinig voor; *mompariala* is „het in de schuur brengen van de rijst (*mampariala pae*) verrichten", wat met eenige plechtigheden gedaan wordt; *mompariIangka* „het in de gereedgemaakte ruimte (*langka*) zetten der meisjes (*mamparilangka ana we'a*) verrichten", wat met feestelijkheden gepaard gaat.

4. Vormen met *mepapo-* staan eenvoudig als intransitieven naast die met *mampapo-*, bv. *mepapoana* „als helpster optreden bij eene bevalling", *anoe mepapoana woengka eo, ntje'e anoe mampapoana rongokoe* „degene die doorgaans helpt bij bevallingen, die heeft mijne vrouw verlost" (wdl.: doen baren); *jakoe da ndjo'oe mepaporongo, mampaporongo i Wi'asi pai i Lelajoe* „ik ga eene huwelijkssluiting bijwonen, om W. te doen trouwen met L."; *maoe madojo si'a mepapoiwo, da mampapoiwo langkainja be napodjo* „al is zij ijverig in het uitrusten van anderen voor de reis, haar man uitrusten wilde zij niet"; *i Ta Lompi magasi mepaporia, mampaporia mpengaja*[2] „T. L. is flink in het zorgen voor overvloed, om te maken dat er van allerlei is"; *rengkomi da ndiperapi ri Toe'a, sira pande mepaporengko* „vraagt om kleeren voor u bij Grootmoeder, HEd. is mild in het zorgen dat er kleeren zijn"; *anakoe koepekipapoto'omo ri tadoenja, ntje'e anoe mepapoto'o ri lipoe mami* „mijn kind heb ik een naam laten geven door de priesteres, zij is het die namen geeft in ons dorp".

5. Vormen met *mepapa-*, intransitieven dus naast de *mampapa*-vormen, zijn: *mepapatangi* „tot tranen roeren", *ane mongajoe i Libe, dja mepapatangi* „als L. zingt, werkt zij op de tranen"; *siko da mepapaendo, jakoe bangkalingani* „gij moet herinnering opwekken, ik ben een vergeetal"; *sakodi ngkadago siko mepapaintjani, mampapaintjanika kami anoe bare'e kakita* „gelukkig dat gij inlichtingen geeft, ons op de hoogte brengende van wat wij niet gezien hebben"; *mepapamara* „zich laten zien" is syn. met *mampapamara koronja*; *mepapagele* is Peb. nevens *mepapogele* elders, „als lachverwekker optreden".

6. Vormen met *mepari-* zijn: *mepariara ri joenoe* „zich stellen onder anderen", *mepariwawo* „zich verheffen boven", *meparitongo, mepariojo* „zich begeven tusschen".

Het voorvoegsel *pa-* als aanduider van het meervoud.

§ 127. De voorvoegsels *pate-*, *pato-* (zie ook § 123). Accidenteel-passieve vormen, die het voorvoegsel *te-* en minder vaak *to-* hebben (§§ 132,

137), kunnen nog weder het causatieve *pa-* voorvoegen; de vormen met deze samengestelde voorvoegsels *pate-* en *pato-* beteekenen: gebracht tot den toestand die door 't grw. is uitgedrukt. Zoo beteekent dus *patetoembiri* „tot hellen gebracht, door de eene of andere oorzaak tot hellen gekomen", in vervoegden vorm (§ 123): *banoea napa(ka)tetoembiri noe ngojoe* „de wind heeft het huis in hellenden toestand gebracht, heeft gemaakt dat het is komen te hellen" (men zegt natuurlijk ook vaak *napatoembiri* „heeft doen hellen"); *patetoeobo* „tot omslaan gebracht", in vervoegden vorm: *doeanga napa(te)toeobo ndopo* „de golven hebben het vaartuig tot omslaan gebracht", *patetoeobo doeanga, naroempa ndopo* „het vaartuig is tot omslaan gebracht, de golven hebben er tegenaan geslagen".

Nu worden de *te-*, *to-*vormen in hun geheel als adjectieven beschouwd, zoodat *pa-* hier wordt gelijkgesteld met *paka-*, bv. *tetoeangke* „aan de eene zijde hooger te liggen gekomen dan aan de andere", *tetoeangke awaanja sambali* „zijn eene schouder is hooger dan de andere", *patetoeangke wiwi mbojo ri pawangke baroe* „de rand van den bamboekoker is in schuinen stand komen gebracht te worden bij 't inschenken van den palmwijn", *ne'e noepatetoeangke* of *ne'e noepakatetoeangke tabo setoe* „houd dien nap niet schuin, breng dien nap niet tot een schuinen stand"; *poedjoe ngkina'a bare'e siwia*[2], *patetoekaka sa'e, patetoea'i sa'e* „de pakjes rijst zijn niet gelijk, sommige zijn komen gebracht te worden tot den staat van oudere broeders, sommige tot dien van jongere broeders" (sommige zijn grooter dan andere); *pateseboe wea* „de rijst is gebracht tot verstrooiing"; *patepoerese awoe* „de asch is gebracht tot verspreiding"; *patepoelea apoe* „het vuur is gebracht tot rondstuiven"; *patepondo kadjoe, nakeni ngkarimbo noe ngojoe* „de boomen worden gebracht tot wegzwieping, door de hevigheid van den wind"; *patelempi wea ri doekoe, nawoei ngojoe* „de rijst is aan het wegstuiven gebracht en naast de wan terechtgekomen, meegevoerd door den wind.

Daar nu *paka* een zeer gewoon bijwoord is tot aanduiding van het meervoud (bl. 204), is het geen wonder dat men *pa-* en *paka-* in *pate-*, *pato-*, *pakate-* en *pakato-* als een meervoudsaanduider is gaan opvatten. Zinnen als *pakateseboe wea, pakatepoerese awoe, pakatepoelea apoe* worden thans verstaan als: „de rijst is allemaal verstrooid, de asch is geheel verspreid, het vuur is overal rondgestoven". De hier besproken vormen worden dan ook als meervoudig beschouwd. Voorbeelden: *patelempi, patedjompi oeë* „het water is herhaaldelijk, voortdurend, allemaal over den rand gestort", *patetandoeli kadjoe* „de balken zijn allemaal naar beneden gerold", *patelooewo'o* „allemaal ondersteboven geraakt", *patekolika* „alle omgekeerd geraakt", *paterompo* „alle tegen den grond geslagen", *patedoengka* „alle omgevallen", *patekoenggoli* „allemaal aan 't wankelen geraakt", *patosoebe witinja* „telkens komen zijne voeten te stooten", *patowela, patotowela koronja* „zijn lichaam is vol wonden geraakt", *ma'ai ropo, patetoeobo doeanga* „de golven zijn erg, een vaartuig kan er van omslaan" („de prauwen slaan er van om"; vgl. § 97), *ne'e marimbo pantawoeimoe apoe, patepoerese awoe* „blaas het vuur niet sterk aan, de asch gaat er van stuiven, zou er van gaan stuiven".

Ook met het achtervoegsel *-aka* (§ 199 vv.) komen zulke vormen voor *patetorobaka* „allemaal achterstevoren geraakt", *pateroentjoepaka* „alle tegen den grond gesmeten", *patetandapaka* „alle in den grond gestampt", *pateroмpotaka* „alle tegen den grond geslagen", *patedjooelaka* „alle doorgezakt", *patetoetoewaka* „allen met het hoofd naar beneden gevallen" of „dikwijls met het hoofd naar beneden gevallen".

Wanneer deze vormen zijn afgeleid van een secundair grw. dat reeds het voorvoegsel *sa-* (§ 172) heeft, nemen zij ook nog het achtervoegsel *-ka* aan. Ze zijn daarom besproken in § 193, bij de behandeling van het suffix *-ka.*

§ 128. Vormen met *tepa-* (*tepapo-*, enz.). Ook in het prefix *tepa-* wordt het bestanddeel *pa-* beschouwd als een meervoudsaanwijzer. De beteekenis is: komen gebracht te worden tot de handeling of toestand, in 't grw. aangeduid.

De *tepapo*-vormen zijn oorspronkelijk causatieven van de vormen met *tepo-*, die beduiden „gekomen tot de handeling die in 't grw. is aangeduid", bv. *bare'e tepompaoe jakoe* „ik kom niet tot spreken" (§ 132). Het zijn meestal geluids- of bewegingswoorden, die de stammen der *tepapo*-vormen uitmaken, wat zeer begrijpelijk is, daar *te-* op het onwillekeurige der handeling wijst. Het duidelijkst komt de eigenlijke beteekenis uit in zinnen als deze: *mondoeoe walitoetoe, tepapondoeoe wa'a joenoenja* „de vogel *walitoetoe* maakte het geluid *ndoeoe,* al zijne gelijken kwamen (daardoor) gebracht te worden om 't geluid *ndoeoe* te maken". Thans gevoelt men in *tepapondoeoe* een meervoudsvorm van *tepondoeoe.* De *tepo*-vormen worden bijna altoos met eene ontkenning gebruikt, maar bij de *tepapo*-vormen is dit niet het geval. Voorbeelden: *tepaponombo, tepapontjoeoe, tepaponoemboe, tepapodoehoe, tepaponangka* „in aantal komen neer te vallen (met verschillend geluid)", *tepaponoetoe wa'a mbitinja melindja* „hunne voeten maakten een stampend geluid bij 't loopen", *woenoetoe tepaponoetoe kama'i baoela* „bons, bons, kwamen daar al dreunende de buffels aan", *tepapondjoo oni doela* „de koperen schalen maakten een rammelend geluid", *tepapolopo ta'i baoela* „de drek van den buffel maakte telkens een kletsend geluid (doordat het eene op het andere viel)", *tepapoboeri ananggodi mentjili* „de kinderen maakten bobbelgeluiden bij 't duiken", *tepapodjipa wiwi ntaoe mangkoni* „de lippen der eters raakten aan 't smakken", *tepapokesi, tepapoteki laboenja kono woekoe* „zijn hakmes maakte telkens ketsende geluiden, als het op een been kwam", *tepapohoo nganga ntaoe mompaho* „de stemmen der rijstplanters riepen hoo!", *tepapotoeoe, tepapomboetoe panagoentoe* „paf! knal! deden de geweren", *tepapondoo wa'a mbe'a ri karabanja* „onwillekeurig grepen alle meisjes naar hare jakjes", *tepapojangi wa'a matanja madonge bambari* „hunne oogen spalkten zich open toen zij het bericht hoorden", *tepapoligo matanja* „hunne oogen loerden onwillekeurig rond", *tepapongkiki wa'a onti* „de mieren gingen aan 't steken", *tepaponte'oe njara* „het paard knikt aldoor met den kop", *tepapombibi* „allen het hoofd schuddende", *tepapowosa wa'a ntaoe se'e* „zij gedroegen

zich allen ongepast", *baoela tepapongoa, manjanja ndaboeresi* „de buffels houden den neus in den wind, gewoon als ze zijn om zout te krijgen".

De *tepapo*-vormen worden gewoonlijk beschouwd als meervoud van de in § 107 genoemde afleidingen van *ka-* met herhaald grw., dus *tepaponoemboe* van *kanoemboe²*, *tepapowosa* van *kawosa²*, *tepapondoeoe* van *kandoeoe²*, enz.

Voorbeelden van *tepa-* voor andere grondwoorden zijn: *tepatoembiri banoea* „het huis is in hevige mate (door herhaalde stooten of schokken) aan 't hellen geraakt"; *tepatoeobo doeanga, naroempa ndopo* „het vaartuig is in sterk hellenden stand gekomen, gebeukt door de golven".

§ 129. Vormen met *papo-*. De boven besproken *tepapo*-vormen komen ook voor zonder prefix *te-* en zijn dan te beschouwen als *tepapo*-afleidingen, die het bestanddeel *te-* hebben afgeworpen. De beteekenis is gelijk aan die der *tepapo*-vormen; de stam wordt herhaald (soms het prefix *po-*), waardoor de meervoudige beteekenis nog duidelijker wordt. Voorbeelden: *papoogoe²mo koronja* „zijn lichaam zit vol zwellingen" (voor *tepapoogoe²*, is komen gebracht te worden tot veelvuldig *moogoe*, het vormen van zwellingen); *anakoe mate woela, papolimpoe²* „mijn kind is maanziek, het valt telkens flauw"; *papopara²si woejoe, sawe woekoe oesoenja papowara²mo, paposoengka²mo kajoepanja, nasoembaja ri apoe* „de haren van zijn lichaam verdwenen, zelfs zijne ribben verbrandden, al zijne nagels lieten los, geschroeid bij 't vuur"; *meogoe ewa baoela, pai napepone sa ri banoea, papopoe'a² noe edja, papoombo² noe wombonja* „hij werd zoo groot als een buffel en toen hij me daar in huis klom, brak de trap in stukken en de huisingang viel in stukken naar beneden"; *taoe setoe dja papoposaki, dja papopoinda, be oeta²* „die man heeft talrijke boeten en schulden, er komt geen eind aan"; *wa'a ntjoeai dja papo'osoka, kasondonja* „al die komkommers liggen maar te rotten, zooveel zijn er". Hier heeft *-ka* te zamen met *pa-* de beteekenis van *paka*, vandaar geen herhaling van *oso*.

Geheel gelijk met de *papo*-vormen staan de *popa*-afleidingen, zoodat men ook zou kunnen aannemen dat de prefixen van plaats hebben gewisseld. In plaats van *papoogoe²* kan men zeggen *popaogoe²*, in plaats van *papo'osoka* is *popa'osoka* even goed. De vormen met *popa-* zijn duidelijker dan die met *papo-*, omdat de laatste als Imperatief kunnen worden opgevat. Zie verder § 97 v.

Het voorvoegsel *mombe-*, *pombe-*.

§ 130. Het prefix *mombe-* (deelwoord), *pombe-* (nomen verbale) duidt den wederzijdschen vorm aan. In de vertaling wordt dit dus: elkaar aandoen wat 't grw. aanduidt, maar evenals in onze taal bij uitdrukkingen als „elkaar vervolgen, elkaar dragen" is de wederzijdschheid niet altoos strikt te nemen. Waar een transitieve vorm voorkomt, luidt deze *mampombe-*, *koepombe-*, enz.; de causatieve vorm heeft het voorvoegsel *mampapombe-*, *koepapombe-*, enz.

Voorbeelden van wederzijdsche vormen van zuivere werkwoordstammen zijn: *momberata* „elkaar ontmoeten", *mombeseko* „elkaar aanspreken", *mombeloekoe* „met elkaar vechten", *mombeintjani* „elkaar kennen", *mombetoto* „als tegenstanders tegenover elkaar staan", *mombetonda* „elkaar volgen", *mombe-*

soko „elkaar grijpen", *mombekelo* „elkaar verleiden", *mombekenta* „met elkaar samenhangen", *mombetondoe* „elkaar stooten", *mombemama* „elkaar bijten", *mombekekeni* „zich aan elkaar vasthouden", *mombembeloeloe* „elkaar voortdurend achternaloopen", *mombembekoni dojo* „wederzijds profiteeren van elkaars ijver (bv. op plantfeesten)", *mombembetima* „telkens dingen van elkaar wegnemen". Van afgeleide werkwoordstammen : *mombepetangani* „elkaar tegenhouden", *mombepetoemboe* „elkaar mededeelen", *mombewongoni* „met elkaar ondeugd bedrijven", *mombedja'ati* „mekaar kwaad doen", *momberoroni djoe'anja, maka mapi'i kare'enja* „hunne ziekten stralen zich tegen elkaar uit, want ze zitten nauw op elkaar" (van zieken in een kleine ruimte, die mekaar aansteken), *mombepo'iwalika* „mekaar oorlog aandoen", *mombekadoedoengi* „elkaar helpen", *mombepomawo* „naar elkaar verlangen", *mombetangisi* „om elkaar weenen", *mombepepate* „elkaar dooden", *mombenawoesaka* „elkaar ten val brengen", *santoea'i santoekaka, mombelioe-lioenaka* (tweeregelig versje, raadsel op loopende voeten) „jongere en oudere broeders, die elkaar beurtelings voorbijloopen", *mombembepelima* of *mombepepelima* „telkens elkaar bestelen". Voorbeelden van wederzijdsche vormen, bij welke het grw. voorafgaat, zijn gegeven in § 53, bl. 122; zie ook § 244. Voorbeelden met het eenheidswoord *sa* (zie § 172): *sampombeintjanikoe* „iemand met wien ik bekend ben en die mij kent", *sampombebalomoe* „degene op wiens tol gij gooit en die op dien van u gooit", *sampombetotonja, sampombeloekoenja* „degene tegen wien hij vecht".

Voorbeelden van *mombe*-vormen van naamwoordstammen: *mombemosoe* „dicht bij elkaar zijn", *mombelawa lipoeta* „onze dorpen liggen ver vaneen", *mombekadago* (ook: *mombepodago*) „goed met elkaar zijn", *mombewo'o* „elkaar het hoofd, het hoofdeneind toekeeren", *mombewono* „elkaar 't ondereind toewenden", *mombetalikoe* (of *-talikoesi*) „elkaar den rug toekeeren", *mombesoeara* „elkaar het front toekeeren" (ook *-soearaki*).

Wederzijdsche vormen van transitieve werkwoorden kunnen een object hebben en staan dan in den transitieven vorm *mampombe-*. Het object staat dan echter niet in den vierden naamval maar wordt aangeduid door een der achtervoegsels *-i* of *-ka* aan den *mombe*-vorm gevoegd: *kami samboko kapombeto'okamo da kapobaloemo pae mami* „mijn vrouw en ik hebben al met mekaar afgesproken dat we onze rijst zullen verkoopen", *taoe setoe koepomberatakamo* „met dien man heb ik al eene ontmoeting gehad", *mokole setoe mampombetimai taoe pai baoela* „die hoofden nemen slaven en buffels bij elkaar weg", *simbente mampombepelimai rengko* „gelijkelijk elkaar goederen ontstelen", *teno mampomberampai tombe* „zeugen die elkaar een roode vrucht ontrooven" (raadsel op hamer en aanbeeld, die het gloeiende ijzer tusschen zich hebben). Men gebruikt echter deze transitieve vormen niet veel en zegt bv. evengoed *mokole setoe dja mombegerosi songka* „die hoofden vernietigen elkaars bevelen" als *mokole setoe mampombegerosi songka*; in 't eerste geval is *songka* met *mombegerosi* samengesteld. Meestal is de intransitieve vorm even duidelijk als de transitieve: *napombesoeëkamo* „zij hebben het van

elkander nagedaan" is niet veel duidelijker dan *mombesoeëmo taoe se'e* „zij hebben elkaar nagedaan".

De causatieven der wederzijdsche vormen hebben in het deelwoord *mampapombe-*; zie § 124.

§ 131. Het prefix *mombe-* is waarschijnlijk ontstaan uit *mompe-*, dat kan opgevat worden als een meervoudsvorm van *me-*, in zijne wederkeerende (reflexieve) beteekenis: *mewoeso'i* „zich wasschen", *mombewoeso'i* „elkander wasschen", dus *mewoeso'i* met meervoudig subject en overgang van beteekenis van het meervoudige „zich" in „elkander" (Duitsch: sich). In het Parigisch worden de wederzijdsche vormen gemaakt met *si-* (§ 173), het voorvoegsel dat gelijkheid (hier dus gelijkelijkheid) aanduidt, dus: B. *momberata*, Par. *nosirata*. Ook in 't B. zijn daarvan voorbeelden, die bij de bespreking van *si-* zijn opgegeven. De overige O.Tor. talen (Nap., Bad., Leb.) hebben ook *mombe-*; van de W.Tor. talen hebben de meeste *si-*, maar 't Lindoesch en 't Sigisch hebben *mombe-*, 't Koel. en 't Banahoesch het daaruit verzwakte *mome-*. Het Morisch gebruikt *mambe-* en *mape-* naast elkaar.

Met *mombe-* is te vergelijken het Par. *momba-*, *nomba-*, dat uit *mompa-*, *nompa-* is ontstaan. Deze vorm is steeds transitief en min of meer intensief, ook wel meervoudig of duratief; in ieder geval heeft hij een bepaald object, 't zij dit wordt genoemd of niet. Voorbeelden: *ningaresi noe randaa e mombawote* „de meisjes riepen hem toe om ze over te zetten", *kami da mombaganggo pomongo loeroe* „we willen eerst sirih-pinang krijgen", *nabasa larana nombaondjo* „het verveelde haar ze te zoeken", *naea matana nombapano'o* „ze was verlegen hem aan te kijken", *i Boengga ta nipakoelena nombasoko* „de Krab kon hij niet te pakken krijgen", *napa tombonggoe nombaopoe?* „wat is mijn loon als ik het afmaak?", *ane tara akoe nombatoebo kajoe bose e* „als ik den grooten boom niet had gestut".

De voorvoegsels *te-* en *ti-*.

§ 132. Deze beide prefixen zijn identiek: *ti-* is een oudere vorm van *te-*. De woorden die thans nog *ti-* hebben, worden als stamwoorden behandeld, daar men in *ti-* geen levend voorvoegsel meer voelt.

Te- is in de huidige taal de vormer van het passieve deelwoord, in dezen zin, dat er bij zulk een passieven vorm in 't geheel niet aan een agens wordt gedacht, zoodat de handeling wordt voorgesteld als toevallig geschied, komend te gebeuren, zijn komen te gebeuren. De gebruikelijke benaming „accidenteele vorm" kan dus ook op den *te*-vorm worden toegepast.

De *te*-vormen zijn op zich zelf niet perfectisch, duratief of toekomstig van beteekenis, al komen ze meestal in perfectische beteekenis voor.

Voorbeelden van *te*-vormen van werkwoordstammen: *teseboe* „verstrooid", *teloo* „geslonken", *teboeboe* „uitgestort", *teliko* „rondgedraaid", *terangani* „vermeerderd", *tedjondjo ri lomboe* „in het slijk gezakt", *tetadji ri djaja* „op den weg verloren geraakt", *tekolika watoe setoe* „die steen is komen omgekeerd te worden, op de andere zijde komen te liggen", *tebambari kakodjenja* „zijne

dapperheid is beroemd", *tewewe kajoro setoe* „dat touw is om iets heen komen gewikkeld te worden", *tesenoe pelanja* „de huid is er afgescheurd", *tesoepamo nananja* „de etter kwam er uit te spuiten", *terompomo toea'ikoe* „mijn zusje is tegen den grond komen te vallen", *tesamboenika* „verborgen geraakt", *tebengkeroesi* „afgeschaafd geraakt", *tekomoenaka* „versmald, ingekrompen geraakt", *tepingkoenaka* „den vorm v. e. langwerpig bakje gekregen hebbende", *tekopinaka* „ingekort geworden".

Te-vormen als grondwoorden: *kateromponja* „toen hij gevallen was", *kabangke ngkateto'onja* „de grootheid zijner befaamdheid", *madago katepowianja* „het gemaakt zijn er van is goed, 't maaksel is goed, 't is goed gemaakt", *masaemo kateomenja* „het heeft al lang te weeken gestaan", *nepa i wengi katetadjinja* „pas gisteren is het verloren geraakt", *ri si'a katewotokanja* „op hem is het dat 't bedoeld is", *katebalisaka ndajanja* „het zich zijn komen om te keeren zijner gezindheid", *ewaintje'e katedikanakanja* „zoo is 't er mee gesteld", *ire'i da katepasambakata* „hier zal onze verzameling zijn".

Te-vormen die niet meer als zoodanig worden gevoeld, zijn ook vaak grw. van afleidingen, bv. *montepoe'oe* „beginnen", *pontepoe'oe* „begin", van *tepoe'oe* „geworden tot, gekomen tot een grondslag of fondament"; *monteawoe* „fijnstampen", van *teawoe* „fijngestampte rijst, rijstmeel", wdl. „tot stof (*awoe*) geworden"; *monteoeroe* „blaadjes van de stelen aftrekken", grw. *oeroe* „terugtrekken". Bizondere beteekenis heeft *tetala*, nl. die van „taak, werk, arbeid dien men te doen heeft", *motetala* „met zijne taak bezig zijn"; het grw. *tala*, waarvan *matala* „vergaan, weggeraakt", vormt *tetala* „opgeraakt, van de hand gegaan, gewild", van koopwaar, waardoor *mampotetala* is gaan beteekenen „in iets verzonken zijn, met iets geheel bezig" en *tetala* tot een subst. is geworden, met de bet. van „taak, plicht, dat waarmee men zich moet bezighouden".

Een vaste vorming is die van *te*- met het nomen verbale van intransitieve, soms ook van transitieve werkwoorden, in de beteekenis: komen tot, geraken tot het verrichten der handeling, door het grw. aangeduid. Deze vormen komen bijna altoos in ontkennende beteekenis voor, bv. *bare'e tepangkoni jakoe, dja narendo² ntaoe* „ik kom niet tot eten, de menschen storen mij voortdurend"; *woesoe gelekoe, bare'e tepanginoe jakoe* „ik moet lachen, ik kom niet tot drinken"; *ane bare'e meoko siko, bare'e da tepelindja kita* „als gij niet opstaat, komen we niet tot op weg gaan"; *pai kakabare'e ronga djela, maka bare'e ronga tepowose kami* „dat we niet spoedig zijn gekomen komt doordat we niet spoedig zijn afgevaren"; *be teponjara si'a, njaranja pajamo* „hij komt niet tot paardrijden, want zijn paard is verdwenen"; *da tepalai taoe, ane bare'e noeowe² mampetangani?* „zouden de menschen tot heengaan komen, als ge niet ophoudt hen tegen te houden?"; *tepoilimo oeë, maka maboentasimo ri omponi* „het water kan afvloeien, want het is door den dam gebroken"; *tepelambe boengka setoe, nadika boengkanja, ana we'amo madolidi* „de krabben kwamen zich te ontkleeden, zij legden hare krabbengedaanten af en 't waren mooie meisjes"; *tekalinga* „buiten bewustzijn geraakt, op 't punt van in slaap te raken"; *bare'e tekajore* „niet tot slapen gekomen"; *bare'e tekarodo* „niet tot rustig blijven gekomen"; *mowose²*

se'e, djamo katepowosenja „hij roeit wel zoo wat, maar 't is dan ook niet meer dan dat hij zoowat aan 't roeien is"; *tepekakoremo, tepotoeroemo* „in staande, liggende houding".

Over *te-* bij telwoorden zie men § 216, over de vormen met *tepa(po)-* en *pate-* § 127 v., over die met *patesa—ka, teasa—ka* of *teasa—nja* § 193.

Bij adverbiaal gebruik der *te*-vormen wordt het prefix geprenasaleerd; *nte-* vóór adjectieven, met herhaald grw., beteekent: laat het geschieden op zoodanige wijze, als het grw. aanwijst, bv. *ntepande*² *masalili kobati, boi tedengkoe* „wees voorzichtig bij het dragen van de wieg, opdat zij niet stoote", *nterodo*² *motoenda* „houd je rustig als je zit", *mekekeni ntemainti*², *boi manawoe* „houd je stevig vast, opdat ge niet valt", *ntelo'e*² *ri potetala* „wees overleggend bij uw werk", *ntemamadojo, anakoe, ndapopokaoe* „wees ijverig, kind, als je iets bevolen wordt", *ntemamagasi komi, ndikaronga rata* „weest vlug, opdat ge spoedig aankomt", *ne'e ntemamalose, ne'e ntemamalengi, boi mawengimo* „weest niet traag, weest niet langzaam, opdat het niet duister worde (eer ge klaar zijt)". In het Morisch is *te-* de gewone aanduider van den modalen Imperatief geworden.

§ 133. *Ti-* is te beschouwen als de oudere vorm van *te-*; in enkele woorden is nevens den jongeren *te*-vorm nog de oudere *ti*-vorm in stand gebleven. Naast *tibesi* „ert" komt *tebesi* voor, naast *tepoeloe* (n. v. e. boom) bestaat *tipoeloe*; zelfs het met *-in-* van *toendjoe* gevormde *tinoendjoe* „afgebrand" wordt wel *tenoendjoe* uitgesproken. In het Sa'd. is *ti-* nog de gewone vorm van het B. *te-*, bv. *titoea'* „komen uitgegoten te worden" (zie Dr. van der Veen, Sa'dan-Toradja'se Volksverhalen, Verh. Bat. Gen. LXV, 2ᵉ st. (1924), bl. 50, 61; de gelijkwaardigheid van *ka-* en *ti-* in 't Sa'd. komt overeen met die van Jav. *kĕ-* en Mal. *tĕr-*). Ook het Koel. kent *ti-*, bv. *tiḷoi* „pissen", *tita'i* „poepen", B. *tojoi, tota'i*.

De vormen met *ti-* zijn alle te beschouwen als tot stamwoorden geworden accidenteel-passieve vormen. De meeste dienen weder tot grw. voor een afgeleiden vorm. Voorbeelden zijn: *timama* „geschikt, gepast", wdl. „zijn komen te bijten, te passen in iets"; *tiboeboe* „kuil, put, waarin het water zich komt te storten (*boeboe*)"; *tiloë* „een tros van stukken suiker of maïsvruchten", wdl. „wat opgehangen (*loë*) is"; *tindoeli* „een draagsarong die is omgerold (*doeli*), opdat de inhoud er in blijve"; *tingkaoe* „krom, gebogen", vgl. *tangkaoe* „lepel, waarvan de steel een hoek maakt met het blad"; *tilongko* „niet meer op zijne plaats blijvend, gereed om te vluchten of weg te snellen", wdl. „ruim, wijd (*longko*), los of vrij in zijne bewegingen geworden"; *tikolegi* „ring van rotan om den hals v. e. buffel", wdl. „gebogen"; *tibaro* „overval van duizeling en buikpijn", wdl. „weggewaaid geworden" (v. d. levensgeest); *tibongko raja* „beducht voor naderend onheil", wdl. „het hart is tot bukken gekomen". Als grw. van afleidingen dienen de volgende *ti*-vormen: *motimoentjoe* „als een hoopje op elkaar zitten", bv. vele vliegen tegelijk op ééne wond, wdl. „iets vormen of uitmaken dat tot een hoop (vgl. *poentjoe, moengkoe,*

boengkoe, hoop, heuvel, bult) is geworden"; *matilemo* „rond als een citroen, als iets dat in den vorm v. e. citroen (*lemo*) is gekomen"; *mantiloleki* „gaten maken in", wdl. „doorboord maken"; *metimbeka madoeë* „de doerian splijt zich", wdl. „maakt zich gespleten"; *montipoesoe* „v. e. blad, waarin iets ligt, de randen bij elkaar nemen", wdl.: zoo nemen, dat het in den vorm v. e. *poesoe* (bloeikolf v. d. pisang) wordt gebracht; *mantimbawoki* „aan den bovenkant behakken, bij een boom dien men velt, de hakken op de hoogere plaats geven", wdl. „maken dat van boven bewerkt wordt"; *metieli* „omkijken, over den schouder kijken (in minachtenden zin)", wdl. „zich brengen in een scheeve houding".

Ten onrechte wordt *ti-* in *tiana* „zwanger" met het hier behandelde voorvoegsel gelijkgesteld; men brengt het, begrijpelijkerwijze, in verband met *ana* „kind" en vormt dan ook *motiana* „kinderen oppassen". *Tiana* is id. met Mak. *tianang* en met *-an* afgeleid van *tian*, Min. Sang. Filipp., „buik", Sang. *tiang*, id., zoodat *tianan* wdl. „buikig" beduidt.

De voorvoegsels *meti-*, *mampeti-* en *metingka-*.

§ 134. Verder is *ti-* nog over in het voorvoegsel *meti-* (intr.), *mampeti-* (tr.) „uitmaken voor, noemen zooals het grw. aanduidt". Dit voorvoegsel wordt vóór adjectief-stammen geplaatst, bv. *metidangga* „de benaming *dangga* (laf) toepassen, een beschuldiging van lafheid uiten", *mampetidangga joenoe* „anderen voor laf uitmaken". De wdl. vertaling van *metidangga* is: trachten, het er op toeleggen dat laf wordt gemaakt, komt laf gemaakt te worden, in den roep van lafheid komt te staan.

Verdere voorbeelden: *metiboealo* „van verleiding beschuldigen", *metidja'a* „voor leelijk, slecht uitmaken", *metikodi* „voor klein uitmaken, geringschatten", *metilose* „voor lui uitmaken", *metimbamba, metilopoe, metilambaka* „voor leugenaar uitmaken", *maoe noepetidoko jakoe, pai be kodjo madoko* „al maak je me voor diefachtig uit, ik ben toch geen dief".

Sommige *meti*-vormen hebben een praegnanten vorm, daar *meti-* is gevoegd vóór het hoofdwoord van de uitdrukking welke als grondwoord is gedacht. Zoo beteekent *metigasa* „de uitdrukking *gasa ngkedjemoe* of *gasa letimoe* (het vocht uit je schaamdeelen) gebruiken, allerlei leelijks tot iemand zeggen"; *metiaja* beteekent „de uitdrukking *bare'e koeaja* (ik geef niet om hem) gebruiken", *napetiaja langkainja* „zij zeide, dat zij niets om haar man gaf".

Me-vormen van grondwoorden die *ti-* reeds als vast bestanddeel hebben, vertoonen eene andere beteekenis dan de echte *meti*-vormen. *Metibesi* is „op erten (*tibesi*) uitgaan"; wel is *tibesi* afgeleid van *besi* „veerkrachtig opwippen", omdat de erten uit de peul komen gewipt te worden, als men ze dopt, maar *metibesi* bestaat niet uit *meti* en *besi*. *Metigoro* is „boeren laten", van *me-* en *tigoro*; *metieli* is „over den schouder kijken, minachten", *metihonda* „leunen", enz.

§ 135. Het voorvoegsel *metingka-*. De weinige voorbeelden die van het gebruik van dit prefix bestaan, toonen duidelijk aan, dat het de drie beteekenissen van *me-*, *ti-* en *ka-* vereenigt, nl.: met zich laten doen wat het grw. aanduidt, bv. *metingkanawoe* „zich laten vallen (*nawoe*)", wdl.:

streven te geraken tot een val (*kanawoe*). Andere voorbeelden zijn: *metingkajoeli* „zich laten rollen", *metingkaloë* „zich laten hangen", *metingkaoeba* „zich op den rug laten dragen", *metingkalaombi* „zich vasthouden of laten hangen aan iets, dat men daardoor naar zich toe haalt (*ombi*)". Dit laatste heeft van het prefix *ka-* den frequentatieven vorm *kala-*, zoodat men zou kunnen zeggen hier met het samengestelde voorvoegsel *metingkala-* te doen te hebben. Een transitieve vorm komt voor van het bovengenoemde *tingkaoeba*, nl. *mantingkaoeba*, in frequentatieven vorm *mantingkaraoeba* „op eens anders rug springen, zich door een ander op den rug laten dragen", bv. *natingkaoeba noe gemboe tinanja* „de bok springt op den rug van zijn wijfje", *taoe natingkaraoebasi noe garanggo* „iemand wien een krokodil plotseling op den rug springt".

§ 136. Het prefix *metingka-* is in 't B. een zeldzaamheid geworden; meer gewoon is het in het Sang., Tal. en Bantiksch. Het Sang. heeft *mětěngka-* en daarnevens *mětěngki-*, en verder den causatieven vorm *mapětěngka-* „maken dat iemd. zich zelf aandoet" en den potentieelen *makapětěngka-* „kunnen met zich zelf doen"; het Tal. heeft *mättingka-*, het Bantiksch *matingka-*, dus Sang. *mětěngkanawo*, Tal. *mättingkanawo*, Bant. *matingkanabo*, „zich laten vallen". In de Minah. en de Filipp. t. is mij geen equivalent van *metingka-* bekend. Wel bevat het Tag. *nagpati-* „met zich doen geschieden", *napati-* „met zich laten geschieden" hetzelfde *ti-* als *metingka-*, bv. *nagpatihoelog*, Sang. *mětěngkaoeḷoehě* „zich neerlaten". Indien men het Mal. *těnggělam* „verzinken" van het grw. *lam* „binnen, diep" wil afleiden, dan is in *těnggě* zeker het B. *tingka* aanwezig; leidt men het af van *kělam* „duister", dan is de gelijkheid minder onmiddellijk, maar *tě* en *kě* zijn dan toch aanwezig.

De voorvoegsels *to-* en *ta-*.

§ 137. Deze prefixen staan onderling in dezelfde verhouding als *te-* en *ti-*; immers *ta-* is de oudere vorm van *to-*. Daar nu de beteekenis van *te-*, *ti-* en die van *to-*, *ta-* dezelfde is, is het zeker niet gewaagd deze vier voorvoegsels voor variëteiten van eenzelfden grondvorm (zie § 139) te houden en ze dus voor identiek te verklaren.

To- heeft dezelfde beteekenis als *te-*, nl. die van aanduider van den accidenteel-passieven vorm. Het onderscheidt zich hierin van *te-*, dat het alleen vóór zuivere grondwoorden staat, niet vóór secundaire. Met *to-* worden geen nieuwe afleidingen meer gemaakt; het voorvoegsel is dus wel reeds tot de doode prefixen te rekenen, maar de beteekenis is nog zóó goed bekend en de *to*-vormen zijn nog zóó talrijk, dat men hier wel van een dood, maar nog niet van een afgestorven prefix kan spreken. Er zijn ook enkele voorbeelden waarin *to-* en *te-* als gelijkwaardig naast elkaar voorkomen.

Voorbeelden: *tosada, totangka, tokai* „vastgehaakt", *torarambe* „vastgeraakt", *tosoebe* „gestooten met de teenen", *tosambi, topengko, topepo, totoekoe* „gestuit", *tosa'oe, tosara'oe* „aan een haak gehangen", *towela, totowela* „gewond", *totolioe, totoworo* [1] „regelrecht", *todoekoe, tondoeoe* „met 't hoofd

[1]) De reduplicatie is hier in de hand gewerkt door het denken aan *toto* „richting".

gestooten tegen", *tojoi, tontjindi* „pissen" (wdl. „komen te pissen"; het geval wordt dus niet als daad voorgesteld, maar als iets dat den dader overkomt), *tota'i* „poepen" en de syn. *to'e'e, towadega, tobinentesi, towarara,* wdl. „komen te p.", *tobantja* „blijven haken", *tolampi* „bedekt door een beschuttende laag". Naast *te-* staat *to-* in: *tosoela, tesoela* „gestooten tegen iets puntigs", *towewe, tewewe* „omgewikkeld, ingewikkeld", *tosoedoe, tesoedoe* „aangestooten, geërgerd", *toroentjoe, teroentjoe* „tegenaan gekomen, ingedrongen", *totengkoe, tetengkoe* „in opwaartsche richting geschoten en dan gestuit".

Van sommige *to*-vormen is het grw. niet meer in gebruik, bv. *tompero* „beschut", vgl. Tontmb. *pero* „verhinderen, verbieden", vandaar dat men ook zegt *tetompero ri kadjoe lagiwa* „'t hert is beschut in de struiken"; *towata* „ontsteld, verschrikt", vgl. Boeg. *bata'* (id.) en B. *limbata* „voorteeken, dat angst verwekt"; *towata* (een ander woord), syn. met *tongawa, toaja, tojara* „duidelijk zichtbaar", vgl. Sang. *toealagĕ* „licht", Bent. *oeaja,* Mong. *bajag,* Par. *babaja,* Boeg. *badja,* Tag. *liwanag*; *tokiki* „komen te passen in, juist op zijn plaats" ('t grw. *kiki* is nog in beperkt gebruik); *tombajoe,* grw. van *tetombajoe* „zwiepend, buigzaam" (stam *wajoe*), waar dus *te-* de verloren beteekenis van *to-* weder herstelt; *tongkora* „stijf, vermoeid" (het grw. *kora* komt ook in andere afleidingen voor).

Sommige *to*-vormen zijn geheel tot substantieven geworden, zooals *torea* „rest, overschot", bv. van voedsel, dat door den gebruiker uiteengehaald (*rea*) is; *toroekoe* „rug", wdl. „gehobbeld, gewerveld"; *tobela* „menstruaal bloed", ook w.t.v. *daa* „bloed", wdl. „gewond" (*towela*); *tontoroe* „water dat door poreuzen steen druipt", wdl. „er door geraakt", van een niet gebruikelijk *toroe,* Boeg. *tĕrroe',* Mal. *tĕroes*; *tolimboe* „mat waarmee een draagmand is opgeboeid". Woorden als *tomboekoe,* blokken hout, z.g.n. „kussens", aan den binnenwand eener prauw bij 't hakken uitgespaard, Mak. *tamboekoe,* Mal. *tĕmboekoe,* en *towoeni* „nageboorte", Mal. *tĕmboeni,* al hebben ze oorspr. tot grondwoorden *woekoe* en *woeni,* kunnen toch niet regelrecht als afleidingen dier stamwoorden gelden, daar ze zeker niet in de B.taal zelf zijn ontstaan.

Andere *to*-vormen zijn wel gebruikelijk als grw. van verbale afleidingen maar op zich zelf niet meer in de taal gangbaar, bv. *mantolilimi* „omringen", *mantoroeroepi* „op iets instormen", *metontada* „den voet op iets hoogers zetten", *manoe natowoeni ngkasisi* „de kip is overdekt met mugjes", *montoroetoe* „een flinken afzet nemen" (bv. om een sprong te doen), *mantoronggesi* „iemd. storen, in de war brengen", *mantoliobi* „een gesnelden kop scalpeeren", *mantohii, mantohihi* „gestampte maïs wannen", *monto'a'a, montodada* „stotteren", *montoloeloe* „medespelen op de eensnarige citer (*doende*), met dengene die de snaar aan de onderzijde tokkelt, door aan de bovenzijde er met een latje op te slaan". Dergelijke grondwoorden met *to-* zijn dus passief van beteekenis, al wordt dit thans niet meer gevoeld. De zin *ampa natoroempangi* „hij is tegen een gescherpten bamboe ingeloopen" beteekent eig. niet anders dan *toroempa ri ampa si'a* „hij komt te stooten tegen een bamboe-spies", maar de uitdrukking is in actieven zin omgewerkt: „hij verricht het komen

te stooten tegen een bamboe-spies"; *monto'a'a* en *montodada* zijn juist zulke vormingen als *motojoi, motota'i*, waarnevens *tojoi, tota'i* (bl. 228) meer gebruikelijk zijn.

Voorbeelden van *to*-vormen met andere voorvoegsels zijn: *mampatongawa, mampakatongawa* „duidelijk, openbaar maken", *intje'e napotorarambe* „hierdoor, hierin is hij verward geraakt", *rimbe'i katosara'oenja?* „waar is het komen opgehangen te worden?", *mampepali wo'o ntaoe, napetolebaka* „bij het trachten te verkrijgen van een menschenhoofd hebben zij er iemand voor gezocht die niet op zijne hoede was".

Behalve het hier besproken *to-* is er nog een *to-* dat nevens *ta-* voorkomt bij namen van planten en dieren en een element *to* dat samentrekking is van *taoe* „mensch". Over het laatste wordt gesproken in § 179.

§ 138. Omtrent het voorvoegsel *ta-* geldt in volstrekten zin, wat van *to-* niet onvoorwaardelijk is te zeggen, nl. dat het een dood prefix is. Men gevoelt *to-* nog als syn. met *te-*, maar aan *ta-* hecht men geen beteekenis meer. Intusschen is het niet twijfelachtig, dat *ta-* de oudere vorm van *to-* is.

De meeste *ta*-vormen zijn grondwoorden voor werkwoordsvormen; het prefix *ta-* geeft dus aan deze grondwoorden een passieve beteekenis, die nog min of meer te voorschijn komt wanneer de *ta*-vorm met het prefix *me-*, dus in reflexieven zin wordt gebruikt. De stammen *gere* en *gese* beteekenen „wrijven, schuren", *metagese* en *metagere* beteekenen „zich wrijven", *baoela metatagese ri kadjoe* „de buffel schuurt zich voortdurend tegen den boom", wdl.: zoekt geschuurd te worden, tracht te komen geschuurd worden tegen den boom. Verdere voorbeelden zijn: *metabobo* „zich bedekken" (syn. met *mebobori*); *mentaboeboe* (st. *boeboe*, gieten, storten), *mentamboeboe* (st. *woeboe*, bijvorm van *boeboe*, tenzij de *mb* is ontstaan door invloed van de *nt*) „zich verbergen", wdl.: willen gestort raken, *mentamboeboe ri wajaoe* „zich verbergen in een hol"; *motangkapa, motatangkapa* „met de vleugels slaan", hetz. als *mongkapa, mongkapa*², vgl. Mal. *kĕpak*; *motajowo* (ook *mokajowo*; *ka-* en *ta-* duiden hier gelijkelijk het accidenteele aan) „zich als een plooi of een striem uitstrekken" (*mojowo*², languit liggen); *mantamponga* „splijten" (syn. met *mamponga*); *motangkawe, motanggawe* (syn. met *monggawe*) „met armen en beenen spartelen"; *montangkadja* „de beenen uitslaan"; *metangkebe* (syn. met *kangkebe*²) „zich met handen en voeten naar boven werken"; *montanggewo* (syn. m. *monggewo*²) „spartelen, zich slingeren"; *metadoeli, metandoeli* „zich rollen, zich wentelen"; *mantandjoea* „in den bek houden" (*mondjoea*, schudden), omdat een dier hetgeen 't in den bek houdt, in schuddende beweging brengt; *montajajasi*, een schertswoord voor coire, wdl. „iets gekruids, gepeperds (*jaja*) uitvoeren"; *motambibi* „met 't hoofd neen schudden", st. *wibi* „visch opslaan met een hengel"; *metandojoe* „zich schuren, zich wrijven" (st. *rojoe*); *motamboeleboe* (st. *woeleboe*) „spartelen"; *montaraboesi, montareboesi* „onkruid uittrekken", st. *raboe, ṙeboe*.

Andere vormen met *ta-* hebben de waarde van naamwoorden gekregen, zooals *tabolokoera* „holte in den grond, gewezen termieten-nest", wdl. „geworden

tot de holte v. e. pot", daar zulk een holte er uitziet als 't binnenste v. e. kookpot (*koera*); *taboekoeli, taboengkoeli,* harde stukken asch in den haard, asch waarop water is gevallen, en die droog geworden „tot een klomp wordt"; *talambiadje* „kindoek v. e. gestorvene", waarmee de kin wordt opgebonden, opdat de mond dicht blijve, uit *talampi adje* „de kin is ompakt"; *tamboetoe* „vochtige sago om een plantenstengel geplakt en in een bamboe gekookt, daarna aan dien stengel er uitgetrokken (*woetoe*)"; *tampode* „kuif" (*mempode,* zich verheffen); *tambile,* een plank die, op een der lengtezijden rustend, omhoog staat en de verblijfplaats v. e. gezin begrenst, st. *wile* „schuin staand, hellend", wat dus oorspr. de stand dier plank moet geweest zijn; *tambii* „scheef gehouden", st. *wii* „steile rand"; *tabingke* „steilte", vgl. *wingke* (Mal. *pinggir*) [1]) „oever"; *tangkoengkoe* „aan een bepaalde plaats gebonden", *tangkoengkoe ngkobati* „een kind dat maar steeds bij de wieg (*kobati*) moet blijven oppassen", vgl. *kongko* „met de hand omsluiten" [2]); *takolo* „ring", st. *kolo,* Mal. *kĕloeng, kĕloek.* Naast *tangkaoe* „lepel waarvan de steel ongeveer haaks op de kom staat" komt voor *tingkaoe* „krom, gebogen", waar dus *ta-* afwisselt met *ti-.*

Behalve het pron. praef. 1e p. mv. *ta-* is er nog een voorvoegsel *ta-*, dat (nevens *to-*) voorkomt bij namen van planten en dieren. Zie bl. 197, noot.

§ 139. Daar *te-* teruggaat op *ti-* en *to-* op *ta-*, is de vorm waaruit deze vier prefixen zijn ontstaan, terug te brengen tot *tĕ-*. Vormen als *tomboekoe, towoeni* (bl. 228), Mal. *tĕmboekoe, tĕmboeni*; *timpárasi* „binnenstuiven, v. d. regen", Mal. *tĕmpias, tĕmpoeras*; *tingara* „naar boven kijken", Mal. *tĕngadah,* bevestigen dit.

Als volle vorm van dit prefix wordt aangenomen *tĕr-*, de vorm dus van 't Mal., Karosch en Gajosch. De veelvormigheid van dit voorvoegsel is ook op te merken waar het optreedt in verbinding met 't woord voor „aanwezig zijn", om de ontkenningspartikel te vormen. Voorbeelden uit de talen van Midden-Selebes zijn: Kasimbarsch (Tominische taal) *ta adjio,* Lindoesch (West-Tor. t.) *tado,* Riosch (id.) *tadahia,* Par. *tara* (uit *ta-ara*), Amp. (dial. van 't B.) *ta ree,* Bada'sch *ti'ara,* Tominisch *tiadje, tialo,* Tawailisch *torai,* Kaloempangsch (aan de boven-Karama) *tenteria.* In het Boeg. *tĕ-*, *tĕnrĕ,* in 't Mak. *ta.*

De oorspronkelijke beteekenis van *tĕr* is moeilijk vast te stellen. In het Gajosch leeft *tĕr* nog als voorzetsel „bij, in de buurt van"; als voorvoegsel heeft het daar ook den nevenvorm *ti-* in het samengestelde prefix *pĕti-* [3]); in het Boesangsch is *tĕ,* behalve voorvoegsel, ook nog voorzetsel met plaatsaanwijzende beteekenis, bv. *tĕ oema'* „te huis", *tĕ loema'* „op den akker" [4]). In het Karosch is *tĕr* wel geheel prefix geworden, maar in uitdrukkingen als *tĕrbitĕs* „tot aan de kuit", *tĕrawak* „tot de lenden" kan men het nog als

[1]) In 't Wdnbk. met Mal. *bingkai* vergeleken; de beteekenis van *tabingke* is daar niet geheel juist opgegeven.
[2]) In 't Wdnbk. (p. 299) anders afgeleid.]
[3]) Dr. G. A. J. Hazeu, Gajōsch-Nederlandsch Wdnbk. bl. 670, 945.
[4]) J. P. J. Barth, Boesangsch-Nederlandsch Wdnbk. bl. 209.

prepositie beschouwen [1]). Als algemeene beteekenis kan men dus aannemen: „om en bij, nabij, bijna", eene beteekenis die nog voorkomt bij de telwoorden die *te-* hebben voorgevoegd: *tepapitoe* „een stuk of zeven". De verbinding van dit onzekerheids-prefix met het woord voor „zijn" levert dus eigenlijk nog geen ontkenningspartikel op, eerder een bijwoord van onzekerheid, zooals ook *ba* in *bare'e* „neen, niet" en *banja* „geenszins" geen eigenlijk ontkenningswoord is, maar „ander", daar *ba* uit *iba* is ontstaan (zie § 252). Zoo beteekenen dus B. *bare'e* en Amp. *ta ree*, Napoesch *bara* (uit *ba ara*) en Bad. *ti'ara* woordelijk „'t is anders, of het wel zoo is", een beleefde ontkenning dus, zooals Jav. *sanes*, *lià*. Men behoeft dus aan *tĕr* in Mal. *tĕrada* enz. nog niet regelrecht de beteekenis „niet" toe te kennen, maar neme de geheele uitdrukking als eene twijfel uitdrukkende en ontkenning bedoelende. De Nap. ontkenning *bara* is geheel klankgelijk aan het B. *bara* „misschien, 't kan zijn", die weder naar 't Mal. *barang* wijst. Volgens het bovenstaande kan B. *bara* zoowel = Nap. *bara* als = Mal. *barang* zijn, wat de beteekenis aangaat.

Een voorvoegsel dat identiek is met *te-*, *to-*, enz. is *tara-*, *toro-*. Verder wordt ook *tala-*, *tolo-*, *tali-*, *toli-* met het prefix *tĕr-* te zamen genomen, bv. door Dr. J. Brandes, op bl. 128 van zijn Proefschrift. Bij de bespreking dezer prefixen komt vanzelf de vraag naar deze identiteit in behandeling (zie §§ 147 en 157—163).

Het voorvoegsel *ki-* (*meki-*, *peki-*, *mampeki-*).

§ 140. Het prefix *ki-* is in het B. nauwelijks meer voorhanden en zou geen afzonderlijke bespreking verdienen, wanneer het niet een bestanddeel was van het veelgebruikte prefix dat in den intransitieven deelwoordsvorm *meki-* luidt; het nomen verbale wordt met *peki-* gevormd en het transitieve deelwoord met *mampeki-*, nom. verb. *pampeki-*.

Het voorvoegsel bestaat dus uit de prefixen *me-* en *ki-*. Dit laatste is de oudere vorm van het huidige *ke-*, 't welk beteekent „voorzien van, aan, met, in zich hebbende wat 't grw. aanduidt" (§ 155). Deze beteekenis heeft *ki-* ook in *kilaja* „glans, schittering", van *laja*, pr. t., „schijnen, glanzen", en in *kiate* „verbolgen, wrokkend", st. *ate* „lever", vgl. Nap. *keate* „dapper, met een hart in zijn lijf". De afleiding van *kilowoe* „bezoar-steen" is onzeker. De stam *lowoe*, *jowoe* beteekent „gemengd, er in gedrongen" en zoo zou het woord kunnen beduiden „waar (iets bizonders) in zit, mee gemengd is", omdat men zulk een steen beschouwt als doortrokken van tooverkracht. Het Mak. heeft *koelaoe*, het Boeg. *oelawoe* (uit *koelawoe*). Men kan dus de beteekenis van *meki-* omschrijven als „zoeken, trachten, zorgen dat iemand wordt aangedaan met, komt tot de handeling die 't grondwoord uitdrukt".

De *meki*-vormen zijn niet regelrecht causatief, al worden ze wel eens in de vertaling causatief weergegeven. Men kan de beteekenis aldus omschrijven: de handeling in 't grw. aangeduid uitlokken, zien gedaan te krijgen, door verzoeken, bevelen, aandringen bij dengene dien men de handeling wil laten

[1]) J. H. Neumann, Schets der Karo-Bataksche Spraakkunst, Verh. Bat. Gen. LXIII, 4e St. (1922), bl. 75.

verrichten. Wordt *meki-* gevolgd door den stam van een transitief werkwoord, dan beteekent de vorm in den regel (maar niet uitsluitend) dat men de handeling aan zich zelf wil laten geschieden of op zich zelf toepassen. Voorbeelden: *mekitondjoe* „gedaan krijgen dat een ander iets aangeeft, verzoeken aan te geven", *timamo ngkaliomoe, siko dja mekitondjoe ri joenoe* „neem het zelf, je vraagt maar anderen om aan te reiken, je laat anderen maar aanreiken", *ndjo'oe jakoe mekipondjaoe ri joenoe* „ik ga om naaiwerk verricht te krijgen door een ander" (voor *mekipondjaoe* wordt ook *mekipondjaoeka* en soms ook *mekidjaoe* gebruikt), *noendjaa da noepekidjaoe?* „wat wilt ge laten naaien?", *mampekidjaoe karaba* „ik wil een jakje laten naaien", *madjoe'a siko, moroeana da ndjo'oe mekiboeboesi ri anoe lo'e* „ge zijt ziek, 't is 't beste om u te gaan laten begieten bij iemand die de kunst verstaat", *mekipompaloe(ka)* „(voor zich) laten smeden, tot smeden brengen", *mampekipaloe laboe* „een mes laten smeden", *mekisoedjoe ri embakoe* „mij laten kammen door mijne vriendin", *mekiwore ri inenja* „zich laten luizen door zijne moeder", *mekipakoelisi, mekiparoposi, mekipelalasi* „zich geneeskundig laten behandelen, vragen om geneeskundige hulp", *mpintja napekipakoelisi djoe'anja, ma'ai* „zoodra hij zijne ziekte had laten behandelen, werd ze erg", *mampekidolasi wo'onja* „zijn hoofd laten kaal snijden", *mekirangani* „nog iets er bij vragen", *mekioende wa'a ngalitaoe setoe, malose rajakoe mangkita pekioendenja, mampekioendeka kagasinja* „die jongelui daar trachten naar bijval, 't verveelt me hunne behaagzucht te zien, zij zoeken de aandacht te trekken voor hunne flinkheid", *mekiwotesaka ri joenoe* „van een ander gedaan krijgen dat hij iets over de rivier brengt", *mampekiwotesaka asoekoe ri joenoe* „van een ander weten gedaan te krijgen, dat hij mijn hond over de rivier brengt", *koepekipaka'osa djoe'a noe anakoe, koepekiboeboesi ri anoe lo'e* „ik heb aan een deskundige gevraagd mijn kind beter te maken, ik heb het hem laten besproeien (met belezen water)", *siko ndapekitima i mPapa* „Vader laat je (door mij) halen, Vader ontbiedt je", *anoe koepekitimaka siko se'i, kabengganja kono ampa* „de reden waarom ik je door een ander heb laten halen is, dat er een buffel in een gescherpten bamboe is geloopen", *ananggodi mate inenja napekipasoesoe mpapanja ri taoe moana* „het kind welks moeder gestorven is, heeft de vader te zoogen gegeven bij een kraamvrouw", *mampekipakoroka* „in orde laten brengen", *mampekipariara* „zoeken gedaan te krijgen dat iets onder of beneden iets anders wordt geplaatst"; met herhaling of reduplicatie: *mekipopokaoe* „telkens uitlokken dat men er op uit wordt gestuurd, zich telkens een opdracht laten geven", *mekipepeboo* „zich aldoor laten roepen, het er aldoor op aanleggen dat men u roept", *mekipopomawo* „voortdurend maken dat er naar je wordt verlangd, verlangen naar zich bij anderen opwekken", *mekipepepali* „maken dat men telkens naar je zoekt, het er om doen om gezocht te worden", *mekipoposari* „voortdurend verachting bij anderen uitlokken, zich zoo gedragen dat men u minacht". *Meki-* wordt ook gevoegd voor woorden of uitdrukkingen die het onderwerp zich laat toevoegen door anderen, die het bij anderen uitlokt, bv. *mekiki'ine* of *meki'ine*[2] „zich moeder laten noemen, het daartoe leiden dat men moeder wordt ge-

noemd, een ander de vrijheid geven u met moeder te betitelen", *mekikisiko* „zich met jij-en-jou laten aanspreken", *mekikitoekaka, mekitoetoekaka* „zich oudere broeder (zuster) laten noemen", *mekibale*², *mekikibale* „zich kameraad laten noemen", *mekiki'ode* „zich laten beklagen, uitlokken dat men telkens *ode* (ach!) tot u zegt", *mekikiwenoe* „uitlokken dat men vraagt: *wenoe siko* (hoe staat het met je?)", *mekimbe'i*² „het er op aanleggen dat men vraagt: waar is hij?", *mekikisema* „maken dat men vraagt: wie is dat?", *mekise'i*² „maken dat men zegt: hier is hij, zich op den voorgrond stellen" (soms zegt men: *mekise'i*² *jakoe*, door welke aanvulling *meki-* de beteekenis krijgt „zeggen, uitspreken: hier ben ik"), *mekiki'awa* „een tegenstander prikkelen tot het zeggen van *awa!* (kom op, als je durft!)". Om misverstand te vermijden gebruikt men den vorm *mekiki-* liever niet.

§ 141. In het B. zijn de *meki*-vormen niet anders dan uitbreidingen der *me*-vormen; men vindt *ki-* ook wel eens weggelaten bij de *mampeki*-vormen, vooral wanneer het achtervoegsel *-ka* aanwezig is, bv. *mampeoendeka karosonja* „lof zoeken te krijgen om zijne sterkte", in pl. v. *mampekioendeka*; zoo ook *mampepokaoeka* „vragen om iemd. uit te sturen", *mampetoedjoeka* „vragen om iets aan te wijzen", *mampesara'oeka* „vragen om iets op te hangen", voor *mampekipokaoe, mampekitoedjoe, mampekisara'oe.* De functie van *-ka* is hier niet regelrecht duidelijk in de *mampe*-vormen, want *mampesara'oeka penainja ri joenoe* is hetzelfde als *mampekisara'oe penainja ri joenoe* „verzoeken aan een ander om zijn zwaard op te hangen". Men moet dus wel aannemen, dat *-ka* de plaats heeft ingenomen van het weggelaten *-ki-*, want waar *-ka* wel op zijne plaats is, staat het ook in den *mampeki*-vorm. Een vorm als *mampetoedjoeka* is dan ook dubbelzinnig: hij kan een beleefde vorm zijn van *mantoedjoeka* „toonen aan" en dus beteekenen „eens toonen aan" en ook staan voor *mampekitoedjoe* en voor *mampekitoedjoeka* „vragen te toonen (aan)".

Het gebruik van *me-* heeft dus de vragende, strevende, trachtende beteekenis van *meki-* tot zich getrokken, waardoor *ki-* min of meer van zijne beteekenis ontledigd is. In de verwante talen is dit echter niet zoo, omdat *ki-* daar met andere voorvoegsels is verbonden, bv. Mong. *moki-* (uit *mĕki-*), *mokidia* „laten brengen", *mokibogoj* „laten geven" [1]), Tontmb. *mĕki-* [2]), Sangireesch van Siaoe en Tomb. *miki-* [3]), bv. Tomb. *mikiwoenoe'* „laten dooden", Tonsaw. *machi-*, bv. *machichapet* „laten afplukken", Bent. Bant. Tons. Tond. Sang. Tag. Ibn. Ilk. *maki-*, Tal. *mai-*. Deze vormen geven eerder aanleiding om de eigenlijke kracht van het voorvoegsel te zoeken in *ki-*. In het algemeen is de bet. van *mĕki-* (om nu dezen vorm maar eens als den algemeenen aan te nemen) niet causatief, maar verzoekend, strevend, om eene handeling verricht te krijgen door hulp van een ander, dien men dus in de handeling betrekt tot het uitvoeren daarvan, terwijl men zelf het initiatief

---

[1]) Wilken en Schwarz, De Taal in Bolaang-Mongondow, Meded. N. Z. G. XII (1868), bl. 208.

[2]) Hoofdst. uit de Sprkk. v. h. Tontmb. bl. 165–168.

[3]) Wilken–Niemann, Bijdr. t. d. kennis der Alf. taal, bl. 49, 50.

neemt. In het Tag. is *makitangis* „weenen met de weenenden", *makitoewa'* „blij zijn met de blijden", *makigawa'* „meedoen met de doenden", *makitoelog* „slapen bij de slapenden", *makikinabang* „deelen in het voordeel (*kinabang*) van anderen" [1]). De beteekenis van „begeerig zijn naar, willen deelnemen aan" is ook die van *maki-* in 't Ibanag, Iloko en Batan [2]). In het Bisaja bestaat nevens *maki-* nog een vorm *makig-*, waarvan wordt opgegeven, dat hij een wederkeerigen of meervoudigen zin geeft aan de afleiding, of dien van een ander tot mededoen opwekken, tegenover *maki-*, dat een vragende, zoekende bezigheid uitdrukt [3]). In ieder geval hebben de *mĕki*-vormen in deze talen gemeen, dat ze beteekenen: streven, zoeken naar deelgenootschap in de handeling van een ander of naar het deelen van een ander in de handeling van het subject. Het is dit begrip van deelachtigheid dat door *ki-* is uitgedrukt; vgl. hetgeen van *ka-* in § 109, bl. 205 is gezegd.

In het Sang. hebben sommige *maki*-vormen de beteekenis: het woord gebruiken, dat als grw. der *maki*-afleiding optreedt, bv. *makikereapa* „naar het hoe vragen, het woord *kereapa* gebruiken", *makininang* „het woord moeder gebruiken", *makikarimang* „een wensch uitspreken, het woord *karima'* (och of) gebruiken". Deze beteekenis heeft zich ook in 't B. eenigszins ontwikkeld, zie bl. 233. Vormen als Tontmb. *mĕkiinang*, *mĕkiamang*, *mĕkiapo'* „als moeder, vader, heer beschouwen, moeder, vader, heer zeggen" vertoonen dezelfde verschuiving van beteekenis. Het Mal. *maki* of *maki*² „schelden" is waarschijnlijk een zelfstandige vorm van dit voorvoegsel; het scheldwoord, dat achterwege blijft, is het grw. en het voorvoegsel heeft de beteekenis „noemen, uitmaken voor" gekregen.

De voorvoegsels *ba-*, *bala-*, *bara-*, *bali-*, *bai-*, *baloe-*, *bo-*, *boe-*, *be-*, *bi-*, *boro-* (*bolo-*).

§ 142. Het voorvoegsel *ba-*, meestal vóór verbaalstammen, zoowel zuivere als intensieve en afgeleide, ook wel vóór nominaalstammen geplaatst, vormt substantieven, die de beteekenis hebben van onze afleidingen met -er(d), -aard. Niet steeds, maar toch veelal is de beteekenis ongunstig: iemand die de hebbelijkheid heeft te doen wat het grw. aanduidt. Voorbeelden van *ba-* vóór zuivere en intensieve grondwoorden: *batangi* „huilebalg", *bagele* „lachebek", *bajore* „slaapkop", *barapi* „vraagal", *balega* „speler", *bakei* „plager", *bapara* „schelder", *banggantali* „kijver", *banginoe* „drinker", *baloeloe* „achternalooper", *bangadjo* „mopperaar", *bangkoni* „vraat", *bandjama* „alles-betaster", *bantolo* „ruiler, kwanselaar", *baho'a* „gaper", *ba(n)tinti* „klappen-uitdeeler", *bantjeko* „iemd. die anderen met praatjes stoort", *basono*, *bantjono* „antwoorder, iemd. die 't laatste woord wil hebben", *ba'ase* „levenmaker". Voor afgeleide grondwoorden: *bantjoewoeni* „opstuiver, die tegen anderen uitvaart", *banoentoeki*

---

[1]) De Totanes, Arte de la lengua Tagala (1865), bl. 61; Bloomfield, Tagalog Texts, bl. 263.

[2]) De Cuevas, Arte d.l.l. Ibanag, bl. 349; Scheerer, The Batan-Dialect (1908), bl. 109.

[3]) De Mentrida, bl. 122–126; Figueroa, bl. 90–91.

„kwaadspreker", *bampasalero* „afleider, stoornis-aanbrenger", *bamposari, bantieli* „minachter, ingebeeld mensch", *bampaiso* „twistmaker", *bampekoene, bantekoene, bampeoasi* (naast *baoa, baoasi*), *bampekoetana* „nieuwsgierige vrager", *bantjidoë* „die telkens bezoeken maakt", *bampemili* „kieskeurige", *bangkalingani* „vergeet-al", *bampokaoe* „bevelen-uitdeeler", *bampebabe* „die telkens met genoegen kijkt naar zijn opsmuk", *bangkamboeja* „die anderen met leede oogen pleegt aan te zien", *bangkangoeroe* „mopperaar", *bantoemopo* „jaloerscherd". Voor naamwoordstammen: *bawoeti* „grappenmaker", *baotoe* „windenlater", *bata'i, bajoi* „die zijn drek, zijn pis niet inhoudt", *bawe'a* „vrouwengek", *bantoeama* „mannengek", *bajangoe* „dronkaard", *bako'o* „wellusteling".

De *ba*-vormen dienen ook tot grw. voor afleidingen met *ka*-, waarmede ze tot abstracta gemaakt worden: *siko ma'ai ngkabatangi* „ge zijt een erge huilebalg", *anakoe mapari kabaloeloenja* „mijn kind is een lastige achternalooper", *madja'a kabarapinja* „hij is een akelige vraagal", *bare'epa re'e koepangkila anoe ewaintje'e kabajorenja* „ik heb nog nooit zoo'n slaapkop gezien", *tepakoro kabatintinja* „wat èen er-op-los-slaander is dat!"

Sommige *ba*-vormen komen alleen voor als grw. van afleidingen, bv. *mobantjoë* (*soë*, schommelen, slingeren) „met de armen slingeren bij 't loopen"; *mobantjiloe* (*siloe*, overdekken) „den hoofddoek zóó dragen, dat hij al 't haar overdekt"; *mobaloeë* (= *moloeë*) „slap neerhangen", vgl. het in § 164 genoemde *ladoeë, madoeë*, enz.; *mobajojo djole* „de maïs steekt met een punt (*jojo*) omhoog"; *mobantjoeja, mobasoela* „iets op een staak steken, om het in de hoogte te brengen" (*soeja, soela*, puntige staak); *mobaebo* „zwaaien", vgl. *nggibo, nggewo, wewo, wembo* „zwaaien, slingeren"; *mobahaha, mobahehe* „schaterlachen"; *mobakoekoe* „het haar van onderen recht afsnijden" (*koekoe*, afpellen, kort afsnijden).

In enkele woorden is *ba*- moeilijk te verklaren: *batoeroe* is het korte haar in den nek, dat naar beneden hangt (*toeroe*, liggen) bij de mannen, omdat het zich niet naar boven laat strijken om onder den hoofddoek te komen; *bata'ani* „houder, onderdeel v. e. werktuig, dat richting en ondersteuning geeft" (*ta'a*, tegenhouden); *balampa* „vloer tusschen de palen eener rijstschuur, om op te zitten praten of werken", vgl. *palampa* (PmB.) „trapportaal" en *lampa'ani*, Amp. *palampa*, „offertafeltje"; *bajasa* (Ilk. *balasang*, Kalingga *phjajasang*, ongetrouwde vrouw), *ndabajasa* „gecastreerd", vgl. *jasa*, in *majasa* „ziek maken", en *malasa* „bezoeken (in ongunstigen zin)", Boeg. *lasa* „ziekte"; de naam van den boom *loroe* heeft als w.t. *lasa*, vgl. *poeloroe* „vatbaar voor onheil, door bedreven kwaad"; *bajasa* kan dus beduiden: die iets verdachts heeft; wrsch. is ook *measa* „onheilbrengend, onheilspellend" uit *majasa* ontstaan en uit dit *measa* is dan weer een grw. *asa* afgezonderd.

§ 143. In enkele woorden komt een voorvoegsel *bala*-, *bara*- voor, dat voor het taalbewustzijn een frequentatieve vorm van *ba*- is. Voorbeelden zijn: *balatomba* „liefhebber van slijkpoelen (*tomba*)", *laki mombalatomba* „een buffelstier die graag in een slijkpoel ligt"; *balangkaa* „hard (*kaa*) van stem,

schreeuwer"; *balangkaroa* (P.) „druktemaker", z. v. a. „liefhebber van *karoa*", vgl. Boeg. *ma'roa'* „levendig, druk"; *balabako*, niet groote srt. kakkerlak, naast *bako*², groote srt. kakkerlak (dus „een soort *bako*²"); *balanganga*, *balangoedjoe* „tegenspreker, ongehoorzame", st. *nganga*, *ngoedjoe* „mond" [1]; *balamindjaki* „kort aangebonden, spoedig verstoord", wrsch. naar het model der andere *bala*-vormen gemaakt van *djalamindjaki*, door het Par. uit het Boeg. *salamintja'* „een verkeerde beweging of buiging maken bij het dansen" en verder: „geen goede manieren vertoonende"; *barantjono*, hetz. als *bantjono* (bl. 234); *barangko'i* „met een dwarsboom sluiten", st. *ko'i*, geluid van kraken, knarsen.

§ 144. Het prefix *bali-* en de nevenvormen *bai-* en *baloe-* komen in slechts weinige vormen voor, die alle in beteekenis verwant zijn. Aan *bali-*, *bai-* is oorspr. geen andere beteekenis toe te kennen dan aan *ba-* en *bala-*, al is het wel zeker, dat de huidige taal er *bali* „keeren, wenden" in gevoelt. Mij zijn de volgende voorbeelden bekend: *tebalika'oe* (*ka'oe*, overdekken) „ondersteboven"; *tebaliko'a* (*ko'a*, loslaten en afvallen), id.; *mebalingara*, *mebalingoa* „'t hoofd in den nek leggen" (*metingara*, *mengoa*, opkijken); *tebaliobo(ki)* (*obo*, omvallen) „ondersteboven"; *mobalikaratoe* „dagen lang op de staande trom (*karatoe*) slaan, ter voorbereiding tot een feest"; *tebalisoentjoe*, hetz. als *tesoentjoelaka* „in volle lengte op iets terechtkomen"; *mabalitondoe* „de horens (*tondoe*) v. e. dier omwinden, om het vast te binden of voort te trekken".

Ook van *bai-* zijn de voorbeelden niet talrijk: *mombaintalikoe* „den rug wenden, ineens zich omkeeren" (*talikoe*, rug); *mobaintoeli* „diep vooroverbuigen en daarbij het achterste in de hoogte steken" (st. *toeli*, in 't B. onbekend, missch. id. met Tontmb. *toeli*, Sang. *toeli*, tegen iets aankomen); *mombaingkiri* en *mombaingkeroe* „zich met een tak, een afgepelde maïskolf of iets derg. het achterste afvegen" (*kiri*, *keroe*, schuren, wrijven); *bainto'o*, *bainoentoe* „kwaadspreker, iemd. die steeds iets op anderen te zeggen heeft"; *baintjono* „antwoorder, iemd. die gaarne 't laatste woord heeft"; *baintjapoe* „tegenspreker"; *baintjoso* „iemd. die telkens spijt heeft over iets dat gebeurd is", *baintjosoi* „iemd. die telkens anderen spijt doet hebben (*masosoi joenoe*)".

Ook de *baloe*-vormen zijn zeldzaam: *tebaloembangke* „met 't achtereind naar boven", zooals men bv. een bamboekoker houdt, dien men leegschenkt (*wangke*, storten); *tebaloengadje* „met 't hoofd achterover en de kin (*adje*) naar boven"; *tebaloemponga* „achterover gezwikt" (*ponga*, splijten); *tebaloewo'o* „met 't hoofd (*wo'o*) naar beneden".

§ 145. De prefixen *bo-* en *boe-* zijn identiek: ze komen soms naast elkaar voor, met denzelfden stam verbonden, zoodat men *boe-* mag beschouwen als een lichteren vorm van *bo-*, met tot *oe* vervluchtigde *o* in de lettergreep

---

[1] Wanneer men iemand uitscheldt voor *balanganga*, maakt men vaak nog variaties, door *nganga* te vervangen door een dreigend of door een vies woord, bv. *balatomposi* (*ndatomposi*, mogen er stukken van je afgehakt worden), *balapo'asaki* (*ndapo'asaki*, mogen ze je kort en klein hakken), *balagasa* (*gasa*, sperma), *balasagoe* (*sagoe*, lijkvocht). Zie § 17.

die de geklemtoonde voorafgaat (§ 22). Voorbeelden van *bo-* en *boe-* met hetzelfde grw. verbonden zijn: *mebolata* en *meboelata*, hetz. als *melata* „splijten", *mebo-* en *meboenganga* (*nganga*, mondopening), id., *mabo-* en *maboengkoroesi* „afschrapen" (*koroe*, schrapen), *mabonene* en *maboenene* „zich bekommeren om, werk maken van" [1]).

De *bo*-vormen zijn niet talrijk; de meeste zijn grw. van eene afleiding, zooals *sibobii* „scheef op elkaar zittend, niet op elkaar passend" (*bii*, scheef), *maboliwo* „veel tegelijk dragen" (*liwo*, aanstalten, toebereidselen maken), *tebolengkori* „uit de richting bewogen" (*lengko*, bewegen). Als naamwoorden treden op: *bokiki* „oogontsteking" (*kiki*, bijten, steken), *bokoë*, een zoetwaterschelpdier, dat zich vastzuigt (*koë*, vastzitten).

Boroeoe, dat men soms vindt op de plaats van *boro* (bl. 238), is misschien ontstaan door het toekennen aan *boro* van de beteekenis „zeer, erg"; men heeft dan het bestanddeel *ro* vervangen door *roeoe* „uitstekend boven, meer zijnd dan", waardoor *boro* duidelijker zijne beteekenis weergaf.

Veel meer dan *bo-* komt *boe-* voor. De *boe*-vormen zijn adjectieven, waar zij niet als grw. van eene afleiding optreden: *boekooe* „schraperig" (*kooe*, schrapen), *boereke* „schor, heesch" (*reke*, knarsen), *boengkere* „praatgraag" (*kere*, kraken); *boentjoemboli* „ondersteboven", st. *woli* „omgekeerd", met prefix *soe-* (§ 168) en *boe-*. Meestal hebben de *boe*-vormen een voorvoegsel: *maboeloli* „rond, mollig" (*loli*, rollen); *meboelere* „zich ontplooien" (*lede*, losmaken); *meboengaa*, hetz. als *mongaa* „gapen, v. e. opening"; *teboentolo* „komen uit te gutsen" (*ntolo*², pijp v. e. waterleiding); *teboelontjo pompaoenja* „hij is in zijn spreken op hol geslagen" (*lontjo*, hollen); *meboentjila* „zich splijten (*sila*)"; *meboerangkasi* „aangaan, standjes geven" (*morangka*², zich breed maken, als 't ware takken uitspreiden) [2]); *meboeliti* „uitspruiten", *boeliti* „spruit, uitlooper" (*liti*, afknijpen); *moboejoeroe* „met kleine oogjes kijken" (*joeroe mata*, de oogen vallen toe). Met reduplicatie zijn gevormd: *boemboerege*, *boemboeroga* „kletsnat" (*rege*, *roga*, nat), *teboemboejoli matanja* „zijne oogen rollen (*joli*) heen en weer".

Be-, *bi-* treden op in: *berese* „bliksem", van *rese*, id. met *rintji*, wat het treffen van den bliksem uitdrukt, *narintji berese* „de bliksem heeft het getroffen" [3]); *berimba* „opdringerig, indringerig", vgl. Amp. *morimbasi* „zich inspannen"; *mobikoekoe* „zich dicht op elkaar neerzetten", bv. vliegen op een wond, st. *koekoe* „op elkaar sluitend"; *bingkoloengi* „omgebogen", van visschen bij welke men den staart in den bek steekt, vgl. *koloe* „rotan-lijn" en Mal. *kĕloeng* „omgebogen"; *tebimbirii* „van de plaats geraakt, uit de richting geschoten", st. *rii*, geluid van iets dat aan komt suizen; *bisoë* „slinger, om een steen mee te werpen", st. *soë* „schommelen, slingeren"; *bilolegi* „uitkapping, in een balk", st. *lole* „gat, opening"; *mabilajangi* „helder, onbewolkt", st. *laja* „schijnen", v. d. zon.

[[1]) Eigenlijk beteekent *meboenene* „opgezet en daardoor opengescheurd" (vgl. *mewoenene*), zooals een rijpe, vol etter zittende puist. Overdrachtelijk gebruikt zou 't eigenlijk beteekenen: „er den mond voor opensperren"; vgl. het Wdnbk.

[2]) In het Wdnbk. en in § 185 vindt men een andere afleiding van dit woord.

[3]) Deze afleiding ontbreekt in 't Wdnbk.]

§ 146. *Boro-*, waarnevens in enkele voorbeelden *bolo-* voorkomt, is een bijvorm van *bara-* en staat dus in dezelfde verhouding tot *bo-* als *bara-* tot *ba-*. Van *boro-* als voorvoegsel zijn slechts weinige voorbeelden te geven, want *boro* heeft zich in de meeste gevallen zelfstandig gemaakt en is een adjectief geworden, dat in determinatieve samenstelling treedt met zijn oorspronkelijk grw., eveneens een bijv. n.w., maar met het voorvoegsel *ka-* tot substantief gevormd. Voorbeelden: *borosapoe* „tegenspreker", *simboro-*, *siboro-* of *simbara-oele* „in elkaar gedraaid", *taborokoekoea*, een vogel, naar zijn geluid de *koekoea*-roeper genoemd. Van *sengke* „nijdig", *maraoe* „boos", *malimpoe* „bewusteloos", *maeka* „bang", *madojo* „ijverig", *tengo* „dom", *malose raja* „verstoord" worden gevormd: *boro ngkasengke, boro ngkaraoe, boro ngkalimpoe, boro ngkaeka, boro ngkadojo, boro ngkatengo, boro ngkalose ndaja* „nijdig, boos van aard, geneigd tot flauw vallen, bang, gierig, dom van aard, dikwijls verstoord". Ook wordt *boro* wel herhaald, bv. *boro*[2] *ngkadjoe'a* „ziekelijk van gestel", *boro*[2] *ngkaeka* „van zeer bangen aard", *boro*[2] *ngkatengo* „aartsdom".

Bolo- vindt men in *bolomboari* „met wijde opening" (st. *boa*, gat) en in *lombonga*, id., wrsch. uit *bolombonga* [1]) (st. *bonga*, openen). Dat het B. ook een woord *bolo* „gat" kent, heeft de verandering van *boro* in *bolo* in de hand gewerkt. Nevens *balolaia*, w. t. v. *longa*, de sesam-plant, zegt men ook *bolo-laia*. Het bestanddeel *laia* van dit woord is id. met Mak. *laia*, Mal. *halia*, Min. t. Sang. *lia* „gember", terwijl *balo-*, *bolo-* hier hetzelfde beteekent als *mala-*, *molo-* bij andere plantennamen, zie § 148. Verder kent het B. nog *bolobiangi*, waarvoor het Amp. *polobiangi* (Boeg. *polobia*) heeft; de beteekenis is „wichelen". De stam van dit woord, *biangi*, is wrsch. hetzelfde als *bajangi* (Par.) „tevergeefs"; het Amp. spreekt dit woord als *biangi* uit. Het is id. met Mal. *bajang*, Jav. *wajang*, zoodat *bolobiangi* in 't Mal. zou moeten wedergegeven worden met *bĕrbajang*; de beteekenis kan dus zijn: met geesten werken, omgang hebben.

§ 147. De voorvoegsels *ba-*, *bala-*, *bara-*, *bali-*, *bai-*, *baloe-*, *bo-*, *boe-*, *boro-*, *bolo-* zijn hier te zamen behandeld als synoniem in beteekenis. Omtrent hunne identiteit is het volgende te zeggen: Nevens de hierboven genoemde reeks staan nog deze: *ma-*, *mala-*, *mara-*, *maja-*, *mali-*, *mai-*, *male-*, *mae-*, *maloe-*, *mo-*, *moro-*, *molo-*; *ka-*, *kala-*, *kali-*, *kaloe-*, *kara-*, *kari-*, *karo-*, *ko-*, *koe-*, *kolo-*; *ta-*, *tala-*, *tara-*, *tali-*, *to-*, *toe-*, *toro-*, *tolo-*, *toli-*; *pa-*, *pala-*, *para-*, *po-*, *poro-*, *polo-*; *sa-*, *sara-*, *sali-*, *saloe-*, *so-*, *soe-*, *soro-*, *solo-*, *soli-*; *wa-*, *wara-*, *wali-*, *wo-*, *woe-*, *woro-*, *woli-*, *woeroe-*. Al deze vormen bevatten, voor zoover zij tweelettergrepig zijn, een gemeenschappelijk element in de laatste lettergreep, 't welk door prof. Jonker is besproken op bl. 297—298 van zijne studie over de Vervoegde Werkwoordsvormen, in dl. 65 der Bijdr. K. I. (1911). Jonker beschouwt dit gemeenschappelijk bestanddeel *ra*, *la* als identiek met *ra* dat in 't B. voorkomt in *sira* „ZEd., HEd.", *si'a* „hij, zij", *ra-*, voorvoegsel

---

[[1]) Vgl. echter § 164.]

van den 3en p. mv. (nevens den geprenasaleerden vorm *nda-*), als bezittelijk voornaamw. *-a* (in PmB. *-nda*), en in *ra*, een honorifiek lidwoord in poëzie [1]). Daar nu de *r* van *ra* onder de R-L-D-wet (§ 47) valt, welker klank in 't B. o.a. door *r*, *l* en afwezigheid van klank vertegenwoordigd wordt, zijn er geen fonetische bezwaren in te brengen tegen de gelijkstelling van *ra* en *la*, *li*, *loe*, *lo*, *ro*, *i* van *bala*, *bali*, *baloe*, *bolo*, *boro*, *bai*. Ook de frequentatieve of meervoudige beteekenis is in de gegeven voorbeelden aan te wijzen. Het is echter zeker, dat de huidige taal in deze vormen de frequentatieve beteekenis gevoelt in het als invoegsel beschouwde *al*, *ol*, *or* (§ 185). Waar dus prof. Jonker in zijne Rottineesche Spraakkunst, § 46, bl. 127 wijst op de Sangireesche voorvoegsels *lĕ-*, *li-*, *loe-*, *baḷi-*, *baḷoe-*, *paḷi-*, *kaḷi-*, *kaḷoe-*, *para-*, *paḷa-*, het Ngadjoesche *bara-*, Mak. Bim. *kali-* en de in Hoofdstukken uit de Spraakkunst van het Tontemboansch, bl. 185—187 genoemde vormen, geeft hij de equivalenten aan van de bovengenoemde B.vormen, waarbij nog dient opgemerkt te worden dat in *bolo* en *boro* ook de vocaal van *ba-* in de verdoffing tot *o* heeft gedeeld en dat de vorm *bai* regelrecht is ontstaan uit *bali*, met den in 't B. zoo gewonen overgang van *l* tot *j*, welke *j* evenwel moet wegvallen, daar het B. den klank *ji* niet duldt.

De voorvoegsels *mala-*, *mara-*, *maja-*, *mali-*, *mai-*, *male-*, *mae-*, *maloe-*, *moro-*, *molo-*.

§ 148. Deze prefixen zijn identiek; ze bevatten alle hetzelfde element *ma-* en verder het voorvoegsel dat ook het tweede bestanddeel van *bala-*, *bara-*, *bali-*, *baloe-*, *boro-*, *bolo-*, enz. uitmaakt (zie § 147).

Het prefix *ma-* is hier het in § 99 behandelde *ma*-III en de afleidingen met de hier te bespreken prefixen zijn bijv. naamwoorden of als zelfst. naamwoorden gebruikte adjectieven. Ook hier heeft het tweede bestanddeel van dit samengestelde voorvoegsel meervoudige, frequentatieve of gelijkenis aanduidende (oorspr. verkleinende) beteekenis.

Voorbeelden van *mala-*: *malawoeta* „besmeurd, overal vuil", vgl. *mawoeta*[2] „met resten (*woeta*) van eten, vuil of snot er op" (v. h. gezicht) en Tontmb. *woeta* „vol"; *malapoeta*, id., van *poeta* „op, ten einde"; *malasoeka*, een boom die aan de *soeka* (Gnetum Gnemon) herinnert; *malapoga* (soms *malopoga*), Par. *molopoga*, n. v. e. grooten boom, die ook *bala'ani* (splijterig) heet, omdat

[1]) *Datoe* (in welks eerste lettergreep ditzelfde *ra* voorhanden is), de titel van den vorst van Loewoe', den vroegeren heer der Toradjas, is uit het Boeg. overgenomen, daar het ook de Boeg. titel van dien vorst is en in het B. alleen van hem wordt gebruikt. Dat in de B.-verhalen telkens een *Datoe* voorkomt, wiens ouders *Ta Datoe* en *Ndo i Datoe* heeten, is geen reden om *datoe* voor een B.-woord te houden; de Toradjasche maatschappij heeft geen personen voortgebracht, die den titel *datoe* zouden kunnen voeren. *Tadoe* „priesteres", een woord uit de priestertaal, lijkt omzetting te zijn van *datoe*, dat in het Bataksch de titel van den priester is; het is echter eene opzettelijke verminking van *tawoe*, dat synoniem is met *poe'oe* „ondereind van een boomstam, grondslag", bv. *tadoe oda*, gewone taal: *poe'oe edja* „voet der trap". Voor $d = w$, vgl. *dawo*, *diwi*, voor *wawo* (bovenvlak), *wiwi* (rand).

het hout gemakkelijk splijt; *poga* is wrsch. het krakend geluid van splijtend hout, want de boom heet in 't Amp. *lipoo*, vgl. ook Par. *poge* (harde scheet); de bet. is dus „krakerig"; *malatowo*, n. v. e. boom (wrsch. is de st. *towo* id. met Min. t. *tawa'*, Tag. *taba'*, slijmhuid v. e. boom); *malawe'esi*, gezegd van kooksel dat niet goed gaar en niet warm is; de st. *we'esi* is wrsch. id. met *wi'asi*, de vale kleur van iemd. die bloedarm is of uit de koude komt.

Voorbeelden van *mara-*: *marantina* „veel familie (*tina*) hebbende"; *marampeni* (ook *morompeni*) „harde, stijve (*peni*) trekken in 't gezicht hebben"; in geografische namen: *Mara'ajo*, n. v. e. dorp, „rijk aan *ajo*, houtskool(boomen)"; *Marandjongi* „rijk aan *djongi*-boomen", *Marajoekoe* „rijk aan *joekoe*-planten" (namen van bergen); *Marangkoejoewi* „rijk aan rotan", *Maralaoembe* „rijk aan sirih" (namen van rivieren).

Voorbeelden van *maja-*: *majakeli*, n. v. e. boom; st. wrsch. id. met *kaili*, zoodat de bet. zou zijn: gelijkende op den boom *kaili* (beide boomen zijn zeer hoog); *majawoejoe* „groen", Mor. *molowoeloe*, Lind. *nalawoeloe*, Tog. *marawoejoe*, Amp. *mariwoejoe*, Nap. *mangkawoeloe*. Uit deze equivalenten blijkt dat de stam *woejoe* „haar" is; *majawoejoe* is nl. gevormd naar *malaoembe*, dat ook „groen" beduidt, wdl. „als sirih (*laoembe*)"; de w.t. van *woejoe* is nl. *laoembe*, daar dit woord oorspr. „slap neerhangend" beteekent. Zie bl. 40.

Voorbeelden van *mali-* en *mai-* (uit *maji-*): *maliogoe* „rond" (*ogoe* is de algemeene aanduiding van iets dat meer rond of massief dan lang is); *malimbókori* „voordeelig groeiend, wel gedijend", st. *boko* „dik, vet"; *maligoegoe* „troebel", naast *magoegoe*, id.; *malinga'a* „rap, vlug", naast *manga'a* „licht"; *malingangasi* „overstelpt door drukte" (*nganga*, stem, *mangangai*, toeschreeuwen); *malingongo* „griezelig, onguur" (*mongongo*, een leelijk gezicht trekken); *malinoewoe*, ook *mainoewoe* „taaie levenskracht bezittende", st. *toewoe*, leven; *maliboeroe* „kort van gestalte" (*boeroe*, id.); *malingkawoe* „misselijk, draaierig", st. *kawoe* „omslaan", v. e. prauw; *malimporosi* „ver voortschietend" (*porosi*, tegen iets aan slaan); *mainaa* „licht slapend, bij klein gerucht reeds wakker worden" (vgl. *menaa*, wakker zijn); *maintamoe* „goed brandend, geregeld doorbrandend", van hout, vgl. *palantamoe* „zijn gang laten gaan"; in *tamoe* zit dus de bet. „geregeld doorgaan"; *maintoeboe* „beleefd, de juiste maat (*toeboe*) in zijne manieren houdende".

Voorbeelden van *male-*, *mae-*: *malelajoe* „verwelkt", st. *lajoe* „over zijn bloei heen" [1]); *malengkoedjoe* of *malingkoedjoe* „lijdend aan slechte spijsvertering en hartwater", st. *koedjoe* „verstijfd van koude", bv. door hevigen regen; *maentaipa* (Todj.), n. v. e. boom, wdl. „op een mangga (*taipa*) gelijkend".

Voorbeelden van *maloe-*: *maloeënte* „slap", uit *maloelente*, st. *lente* „slap" [2]); *maloeane* „slap, lenig, los", uit *maloelane*, st. *lane* [2]), vroeger ook in 't B., thans nog over in den naam v. h. dorp Lane, waar de grond slap is, Bad. *lane* „slijk"; *maloewawagi* „zacht, buigzaam, meegevend", st. *wawagi*, missch. id. met *babari* „uitspreiden".

[[1]) In het Wdnbk. (p. 332a) anders afgeleid.

[2]) Voor andere afleidingen zie men § 22 en het Wdnbk., p. 391b.]

Voorbeelden van *moro-*: *moroantja, moroimpo, morolaoembe, morooela, moronoenoe, morondjongi*, namen van boomen, die gelijkenis vertoonen met de boomen of planten *antja* (mangga), *impo* (Antiaris), *laoembe* (sirih), *oela, noenoe, djongi*; van de boomnamen *morodele* en *morowewoela* zijn mij de grondwoorden niet bekend; *morompeni* is hetz. als het bovengenoemde *marampeni.*

Voorbeelden van *molo-*: *molowagoe*, Hibiscus tiliaceus, Mal. *baroe*, Tomb. *wahoe*, Bim. *waoe*, Jav. *waroe*, Tag. *balibago*, Bis. *malabago*; *molowira*, Leukosyke celebica, Nap. *waloewira*, Sang. *baḷoebirang*; *molobada*, een boom met geel (Bad. *bada'*) hout.

De voorvoegsels *para-, pala-, poro-, polo-*.

§ 149. In deze prefixen is het tweede bestanddeel bij alle het meervoud enz. aanduidende *ra, la*, maar de aard van het daarvoor staande prefix is niet bij alle dezelfde, zooals dit in de boven gegeven voorbeelden van de samenstellingen met *mara-* enz. het geval is. Toch hebben we hier bij het *pa-*, *po*-prefix doorgaans te doen met het intransitieve *pa-*, *po-*, zooals uit de beteekenis der voorbeelden blijkt.

Voorbeelden van *para-*: *parapee* „vogelverschrikker", een stuk bamboe, dat met het geluid *pee* tegen een ander stuk aanslaat; *parangenge* „zeurkous, iemd. die niet kan uitscheiden met over iets door te zaniken (*ngenge*)"; *parangeseli* „voortdurend in groei achterblijvend (*késeli*)"; *parantongo* „het juiste midden (*tongo*)"; *teparawoesoe* „opgepropt, opeengedrongen" (*woesoe*); *meparatoetoe*, hetz. als *metoetoe* „'t hoofd buigen"; *teparangkadja* „uitgegleden" (*kadja*, met de voeten trappen); *teparabibi* „met 't hoofd gezwenkt of ter zijde gegleden", vgl. *talambibi* „neen schudden" en *mowibi* „visch opslaan met den hengel"; *paramoe'oe* (*poe'oe*, begin) „grens tot of van waar"; *para'ojo* „tusschenwand" (*ojo*, tusschenruimte); *moparandjoejoe* „gezamenlijk werken" (*modjoejoe*, gezamenlijk doen, bezitten, beheeren); *parantjoko* „een hond die veel vangt (*soko*)"; *mamparaeka* „bang maken"; *paramama*, n. v. e. liaan (*mama*, bijten); *parabela*, een boom, waarvan 't hout tooverkrachtig is (*bela*, boomgeest).

Voorbeelden van *pala-*: *tepalaoea* „er is gelegenheid geopend (*oea*, openen), er is ruimte gekomen"; *mopalatoeka* „op verschillenden trap staan" (in rang, leeftijd, enz.), st. *toeka* „traptrede"; *tepalantoenda* „op de billen terechtgekomen" (*toenda*, zitten); *palantjinga*, een kwaadaardig soort schubziekte (ichthyose), waarbij de schubben in 't rond stuiven (*singa*); *mampalantamoe* „iemd. zijn gang laten gaan", vgl. *maintamoe*, bl. 240; *palaboeroe*, in den naam van den Schepper, *Poeë mPalaboeroe* „de Heere Formeerder", st. *boeroe* „kort en dik", 't welk hier syn. is met *lemo* „citroen", maar als w.w. „kneden, vorm geven". Van *paladoeroe*, de naam v. e. plank of balk, die midden door 't huis loopt, meer dan manshoog boven den vloer en waarop de offers aan de huisgeesten werden neergezet, is de stam missch. *doeroe*, pr. t. = *roeroe* „verzamelen".

Voorbeelden van *poro-, polo-*: *porotoe'a* „kleine paal, die in een grooteren paal (*toe'a*) wordt gezet, om hem te verhoogen"; *porojojo* „kegelvormig, dik van

onderen en eindigende in een punt (*jojo*)"; *porogosoe*, hetz. als *gosoe* „gebukt, gebogen"; *polowiwi* (Nap. *talawiwi*) „de vierkante rand (*wiwi*) van den haard".

De voorvoegsels *kala-*, *kali-*, *kaloe-*, *kara-*, *kari-*, *karo-*.

§ 150. Deze prefixen bestaan uit het in de bovenstaande paragrafen besproken voorvoegsel, waarvoor weder *ka-* is gevoegd. Naast enkele vormen met *mala-* enz. komt ook wel een vorm met *kala-* enz. voor (men kan bv. zeer goed zeggen: *koeintjanimo kaintoeboemoe*, zie *maintoeboe*, bl. 240), maar de hier besproken vormen met *kala-* enz. hebben geen vormen met *mala-* enz. nevens zich; ze zijn grondwoorden van deelwoordsvormen of worden zonder aanhechtsels gebruikt.

Voorbeelden van *kala-*: *kalangkawa* „slordig, niet passend, onregelmatig" (*kawa*, pluis, vezels), *kalangkawa kate'oekinja* „het is slordig geschreven"; *tekalampoesa* „afgegleden" (*poesa*, verdwenen); *mekalampi'o* of *mekaloempi'o* „ergens stilletjes tusschenuit sluipen"; *tekalabese* „afgezakt, afgegleden", bv. een kleedingstuk; *mekala'oa* „trachten zich te laten afglijden", van *oa* „het er om doen", met *mekalawoeloe* of *-woejoe* „zich laten afglijden" tot *kala'oa* gecontamineerd, gezegd v. e. kind, dat uit de draagsarong wil ontsnappen; *kalantawoe*, n. v. e. boom, st. *tawoe*, het dikke ondereind v. e. stam. Het PmB. heeft *kalabamba* „vlinder", st. *bamba* (herhaling van den wortel *bang* „vliegen", Mal. *tĕrbang*), waar verwante talen (bv. Par.) *kalibamba* hebben; in 't B. is ook *kali-* voor de namen van kleine, vlugge dieren niet ongewoon.

Voorbeelden van *kali-*: *makaliwongo* [1]) „leven maken" (*wongo*, ondeugend); *mokalipoeroe* „zijne ledematen bijeentrekken" (*poeroenaka*, intrekken); *makalinganga*, *makalingoedjoe* „leven maken" (*nganga*, inwendige, *ngoedjoe*, uitwendige mond). Namen van kleine, vlugge dieren: *kaliado*, srt. leguaan, *kaligasa* (Lal.) „hertejong", *kalipipi* of *alipipi*, kleine kakkerlak, *alimango* (Soemb. *kalimangoe*) „zeenaald", *alipopo* of *olipopo*, srt. vuurvlieg. De laatstgenoemde woorden hebben de *k* verloren.

Voorbeelden van *kaloe-*: *kaloembangoe* „ineens opstaand" (*membangoe*, opstaan); *tekaloemoro* „plotseling afgenomen" (*poro*, ten einde), v. d. regen; *tekaloeombe* „plotseling opgehouden" (*ombe*, ophouden); *tekaloeojo*, id. (*ojo*, tusschenruimte); *mekaloentende* „ineens opspringen" (*tende* „opgooien"); *tekaloemi'oe* „met opeengeklemde (*pi'oe*) lippen, fijntjes glimlachen". Aan de afleidingen met *kaloe-* wordt dus de gedachte aan eene plotselinge inspanning verbonden.

Voorbeelden met *kara-*: *karapoe'oe* „de eigenlijke oorsprong (*poe'oe*)"; *karatana* „het land, de vaste wal", tegenover het water; *karandapa* (PmB.) „verstoken, afgesneden (*rapa*) van iets dat men noodig heeft"; *tekaraoendjoe*, *tekarantjii*, *tekaradjoo* „uitgegleden"; *tekarantente*, *tekarantjentje* „verschoven, van de plaats geraakt"; *tekaraontjoe* „uitgetrokken, afgehaald"; *mekarampida*

[1]) Over variaties van dit woord, als *kaligasa* (*gasa*, sperma), *kaligisa* (variatie van *gasa*), *kalikobo* (*kobo*, zwelling), *kalikawa* (*kawa*, vuile rommel), *kalisa'oso* (*sa'oso*, ineens rot), enz. zie men § 17.

„met de oogen knippen (*pida*)"; *koemarangkidji* of *toemarangkidji* (met infix -*oem*-) en *mokarakidjo* „gillen, schreeuwen"; *mengkaranawoemo eo* (in poëzie) „de zon laat zich zakken".

Met *kari*- en *karo*- zijn afgeleid: *mokaritoetoe* „zich met de borst op iets toeleggen" (*metoetoe*, 't hoofd buigen) en de boomnamen *karongkoeni* (met geel hout), *karompeni* en *karowatoe* (beide met hard hout).

De voorvoegsels *ko*-, *kako*-, *koe*-, *kolo*-.

§ 151. Het prefix *ko*- is identiek met *ka*- (§ 105); het behoort op zich zelf tot de doode voorvoegsels, maar als bestanddeel van het samengestelde prefix *kako*- is het levend gebleven. Zuivere *ko*-vormen zijn er thans niet vele meer; evenals *to*- door *te*- is verdrongen, is ook *ko*- (en in nog sterker mate) door *ke*- ter zijde gesteld.

Met *ko*- zijn enkele substantieven gevormd: *komboero* „blinddoek" (st. *woero*, duister); *kowei* „gave boven den bruidsschat", vgl. Mor. *pongkowei* „bruidsschat" (st. *wei*, uit *wai*, geven); *takolaa* „maïskolf met kale plekken" (st. *laa*, schaars; *ta*- is het bij vele plantnamen voorkomende prefix); *komoemoe* „dek- of schutblad, dat zich om een bloem of vrucht krult" (*moemoe*, stil, verborgen); *koloro* „touw", hetz. woord als *kajoro*, 't laatste wordt van fijner, 't eerste van dikker touw gebruikt (st. *joro*, uit *loro*, draaien). Deze woorden zijn eigenlijk passieve of intrans.-passieve deelwoorden. *Kowili* „framboesia-zweer aan den aars" is wellicht in verband te brengen met *awili* „nagelaten opdracht", zie het Wdnbk. *Kombengi*, de Nachtgeest, st. *wengi* (nacht), is nog duidelijk een adjectief, dat tot een eigennaam is geworden. Als bijv. n.w. zijn nog in gebruik: *kore'e* „rijk", st. *re'e*, waarvan een oudere vorm *ria*, in *ria*[2] „allerlei dingen", nog de oorspr. bet. heeft bewaard, zoodat *kore'e* is weer te geven met „voorzien van het een en ander"; *kobangani* „gevuld, met inhoud (*bangani*)", vgl. Lajolosch *koisi* „met inhoud (*isi*)"; *kotoela* „doorzettend, een bepaald punt (*toela*) in 't oog vattend"; *kotoe'oe*, id., st. *toe'oe* „echt, bepaald, zeker".

Voorbeelden van werkwoordsvormen gemaakt van *ko*-afleidingen: *tekobali* „omgekeerd" (*bali*, omkeeren); *mangkomatasi* „aanstaren" (*mata*, oog); *tekowali* „geslaagd" (*wali*, slagen); *mokowoelo* „ineens te voorschijn komen"; *mokowoewoe* „ineens uitspuiten en zich verspreiden (*woewoe*)"; *mongkoliwongi* „met allerlei toebereidselen bezig zijn" (*liwo*, aanstalten maken); *mengkojoejoe* „zich oprollen" (*joejoe*, oprollen).

Een afleiding met *ko*- is ook *kobelaa* of *kobelaanja*, een voegwoord, met de beteekenis „derhalve, en daarom". Als bijwoord is het in gebruik in de uitdrukking *mopotoe ngkobelaa* „verwant zijn in de verte", wat den stam doet zoeken in *bela*, dat in 't Mak. en Boeg. „ver" beteekent, maar in 't B. in dien zin niet (meer) bekend is. *Kobelaa* kan dus gevormd zijn met *ko*- en -*a* (Mal. enz. -*an*) en beteekenen „het verdere, verder, voorts", *kobelaanja* „het verdere er van, wat er nog op volgen moet".

§ 152. Veel gebruikt worden vormen met *ko*- en herhaald of geredupliceerd grw., die daarenboven nog het voorvoegsel *ka*- hebben, waardoor een

samengesteld prefix *kako-* is ontstaan, dat neiging vertoont om zich tot een zelfstandig woord te ontwikkelen. De beteekenis dezer vormen is „steeds meer wordende wat het grw. aanduidt", wanneer dit een adjectief is, wat meestentijds het geval is; waar het een werkwoordsvorm is, wordt de beteekenis „steeds meer doende wat 't grw. aanduidt". Gewoonlijk staan twee van deze vormen in denzelfden zin, in correlatieve verhouding, waardoor de vertaling wordt: „hoe meer het een, hoe meer het ander". Voorbeelden: *maria rengko naoli, kakopoera*^{2} *doinja* „hij koopt vele dingen, zijn geld raakt steeds meer op", *kakolaoe*^{2}*ka woeja, montepoe'oemo wo'oe mawengi* „de maan wordt hoe langer hoe lager, het begint weer donker te worden", *kakoma'i*^{2} *oeë mesampo* „het overstroomende water komt hoe langer hoe nader", *kakotii*^{2} *paoe ntaoe setoe, be naintjani mampe'ontoka* „steeds maar door vloeien de woorden van dien man, hij weet er niet mee uit te scheiden", *kakoliga*^{2} *mpolontjo koekita taoe setoe* „ik zie dat die man steeds harder gaat loopen", *kakondjela*^{2} *taoe ri posoesa* [1] „voortdurend komen er meer menschen op 't feest"; *kakosae*^{2}, *kakoliga*^{2} „hoe langer hoe sneller", *kakomosoe*^{2} *posoesa, kakosondo*^{2} *taoe djela* „hoe meer het feest nadert, hoe meer menschen er komen", *kakodii*^{2} *pe'ontota, kako'ai*^{2} *kawenginja* „hoe langer we wachten, hoe erger de duisternis wordt", *kakondekoe*^{2} *woeja, kakoreme*^{2} (of *kako mareme*^{2}) „hoe hooger de maan komt, hoe lichter het wordt", *ane momasa pae, kakoria*^{2} *ananja, kakosiwoe*^{2} *tokonja* „als de rijst uitstoelt, hoe talrijker de spruiten zijn, hoe dunner de halmen", *kakonggaa*^{2} *loka, kakojonto*^{2} *kajajonja* „hoe geler de pisangs worden, hoe meer door en door rijp ze worden", *kakoteterangani eka ndajanja, kakobangke*^{2} *ngangania* „hoe meer zijne vrees toenam, hoe harder hij schreeuwde", *kakodja'a*^{2} *kadjoe'anja, kakopari*^{2} *pompangengenja* „hoe erger zijne ziekte werd, des te heviger kreunde hij", *kakoria*^{2} *pangkoninja, kakosoemoe*^{2} *rajanja* „hoe meer hij at, hoe meer het hem tegenstond", *kakoliga*^{2} *poapoenja, kakorata*^{2} *linggonanja* „hoe vlugger ze kookte, hoe meer gasten er bij haar kwamen", *kakojore*^{2} *si'a, kakorodo*^{2} *potoeroenja, kakoronga*^{2} *osa* „hoe meer hij slaapt en hoe rustiger hij ligt, des te eerder zal hij genezen", *kako mompaoe*^{2} *si'a, kako maraoe*^{2} *raja joenoenja* „hoe meer hij sprak, des te boozer werden zijne makkers", *kakolo'e*^{2} *si'a, kako mobangke*^{2} *ri taoe* „hoe knapper hij wordt, des te meer doet hij grootsch tegen anderen", *kakotoewoe*^{2} *ananggodi, kakolilimbokori koronja* „hoe ouder het kind wordt, hoe welvarender zijn lichaam wordt", *kakotoetoemangi ananja, kakotinti*^{2}, *kakotopo*^{2}*saka*, of *kako natinti*^{2}, *kako natopo*^{2}*saka* „hoe meer haar kind huilde, hoe meer zij het sloeg (met een voorwerp, met de hand)", *ndatoenoe-lepa toraa, kakotoenoe*^{2}, *kakolepa*^{2}, *kakokoni*^{2} „de aardvruchten worden bij gedeelten geroosterd en afgeschild, telkens een gedeelte geroosterd, afgeschild en opgegeten".

Bij deze *kako*-vormen doet zich hetzelfde verschijnsel voor als bij *-oem*-vormen die opnieuw *mo-* aannemen (§ 183), nl. dat een verouderd affix versterkt wordt door een gelijkwaardig, zelfs door een identiek voorvoegsel.

---

[1] De prenasaleering in *kakondjela*^{2} is een aanduiding van 't meervoud.

Een vorm als *kakoliga*² moet ontstaan zijn uit een *koliga*², waarin de kracht van *ko-* niet meer werd gevoeld, zoodat *ka-* vóór het als grw. beschouwde *koliga*² is gevoegd. De *kako*-vormen vertoonen dus in den grond dezelfde vorming als de in § 107 besproken afleidingen met *ka-* en herhaald grondwoord, zooals reeds in § 108 is opgemerkt.

Waar het grw. een adjectief is, of een woord zooals *ma'i, djela, rata, toewoe, mate,* dat het karakter van adjectief heeft, daar is *kako-* nog geheel voorvoegsel. Ook waar een accidenteel passief optreedt, kan *kako* nog prefix genoemd worden. Maar waar een *mo-, me-, ma-* of vervoegde vorm tot grondwoord genomen wordt, moet *kako* beschouwd worden als zich zelfstandig te hebben gemaakt, zooals dit ook is geschied met *naka, boro, saloe, sani, paka, saka, sangka, sinangka, sangkina, sangkani.* Waar een adjectief geen voorvoegsel *ma-* heeft en dus ook geen *ka*-vorm maakt, daar heeft het ook geen *ko*-afleiding, zoodat men bv. bij *modenggo* „krom" en *meaja* „gehoorzaam" wel de opgeloste constructie *kako modenggo*², *kako meaja*² moet toepassen, maar bij *madago, madja'a,* enz. is *kako madago*² enz. geheel onnoodig en *kakodago*² enz. de juiste vorming.

§ 153. *Koe-* is niet anders dan een verzwakte vorm van *ko-*, ontstaan in de lichtste lettergreep (§ 22). In enkele gevallen komen *koe-* en *ko-* nevens elkaar bij 't zelfde grw. voor. Gewoonlijk zijn de *koe*-vormen grondwoorden voor verbale afleidingen, slechts enkele zijn substantieven.

Voorbeelden: *koelalangi* „rolhout, rondhout, die men onder een vaartuig of een boomstam legt, als men die overland voorttrekt", v. e. stam *lala(ng)*, vgl. *lalangani* „klos om een hengelsnoer op te winden", Mal. *lalang* in *laloe-lalang* „heen en weer"; *koelinti* „vlechtsel van een suikerpalmtak, dat stevig (*mainti,* dat wrsch. voor *malinti* staat) om een draaglast pakt" [1]); *koelaroe* „slijmerig gedeelte van gebakken sago" (*laroe, lero,* besmeren); *oro ngkoeligo* „erge hongersnood" (*ligo,* de oogen laten rondgaan, met de oogen zoeken); *makoelente,* hetz. als *malente* „traag, lusteloos"; *mekoendende, mekoendidi* „rillen, beven"; *mekoenganga* „gapen" (*nganga,* binnenmond); *mekoetana* „vragen" (Mal. *tanja*); *mekoengisi* „de tanden (*ngisi*) ontblooten"; *mokoewawa,* hetz. als *mowawai* „overmoedig zijn in zijn optreden"; *mokoeási* „de laatste opruiming op den akker verrichten", de grond is daarna schoon (*jasi, jantji*), zoodat *mokoeasi* mag ondersteld worden uit *mokoejasi* te zijn ontstaan; *tekoeledjo* „verstuikt, omgezwikt" (eig. „ingebogen", *moledjo* „met een smal middendeel en dikkere uiteinden"); *tekoempile,* id. (*pile,* verdraaid, omgedraaid); *tekoendoli* „aan 't rollen geraakt" (vgl. *tendoli, tetandoeli,* id.); *tekoenggoli* = *tegoli* „op den anderen kant gewenteld"; *tekoeridji* „uitspuitend"; *tekoembarási* „afgeschampt, afgegleden" (*warasi,* een hellend beloop geven); *mengkoembaasi* „roode plekken vertoonen, ontstoken zijn", bv. gezegd v. e. wond, die te spoedig dicht gaat en daardoor in den omtrek rood (*waa*) blijft.

[[1]) Deze afleiding van *koelinti* ontbreekt in het Wdnbk.; vgl. ook aldaar s. v. *inti.*]

Deze voorbeelden toonen aan, dat *koe-* dezelfde beteekenis heeft als *ko-* en als *ka-*, maar zijne kracht in vele gevallen reeds verloren heeft. Het is een geheel dood voorvoegsel, dat intusschen zijne beteekenis nog wel doet gelden.

§ 154. Het voorvoegsel *kolo-* komt zeer weinig voor; het staat tot *kala-* in dezelfde verhouding als *ko-* tot *ka-*. Voorbeelden: *tekolodooe* „ineens inzakkend, doorzakkend", hetz. als *tepolooe*, st. *looe* „doorbuigend, doorzakkend"; *kolokopi* „versmallen, inkorten", st. *kopi* „kort, beperkt van omvang". Deze beide voorbeelden zouden ook anders kunnen verklaard worden: *kolodooe* uit *kololooe*, *ko-* met geredupliceerd stamwoord, *kolokopi* uit *kokopi* met infix *-ol-*, te meer daar nevens *kopi* ook *kolopi* bestaat. De meeste voorbeelden zijn namen van planten of van dieren: *kolomboeto*, *kolosoea*, namen van boomen; *kolontigi* (Mak. *karoentigi*), een reseda-achtig kruid, vgl. Mal. *mĕntigi*, Mak. Boeg. *santigi*, n. v. e. boom; *kolobia* (Tog.), een plant (vgl. Mal. *birah*, Amp. *wia*) [1]; *kolowoero*, in PmB. en Saloem. n. v. e. aardworm; *kolongai*, in Saloem. = B. *tagai* (millioenpoot of oproller, Julus); *kolopoea* (Sa'd. *kadapoean*) „landschildpad", [vgl. Mor. *kolopoea* „gerimpeld", van ertenblaadjes (bladziekte) [2]].

De voorvoegsels *ke-*, *moke-*, *mongke-*.

§ 155. Het prefix *ke-* is de nieuwere vorm van het in § 140 behandelde *ki-*. In tegenstelling tot *ki-* is *ke-* een druk gebruikt voorvoegsel, waarmede nog steeds nieuwe afleidingen gevormd worden, die adjectieven zijn. De beteekenis is possessief, en aldus weer te geven: behept met, voorzien van hetgeen wordt aangeduid door 't grw., dat steeds een substantief is. Meestentijds heeft de beteekenis een ongunstige bedoeling, maar dit is geen regel; men kan *ke-* ook gebruiken wanneer de bedoeling niet is, dat het door de *ke*-afleiding bepaalde woord tot zijn nadeel is voorzien van wat het grw. noemt.

Voorbeelden: *kewatoe* „steenachtig, steenrijk, met vele steenen", *kewatoe tana se'i* „deze grond bevat vele steenen"; *keroei* „doornig, met vele dorens", *djaja keroei* „een doornig pad"; *ketoekoe* „vol luizen"; *kelomboe* „vol slijk", *kelomboe djaja* „de weg is slijkerig, er is veel slijk op den weg", *kelomboe topimoe* „er zit slijk op je sarong"; *kepoejoe* „met lijm er aan, kleefstof aan zich hebbend"; *keropo tasi* „er zijn veel golven op zee"; *kegaranggo limbo se'i* „in dezen poel zijn veel krokodillen"; *ke'ewo nawoemoe* „je akker zit vol onkruid"; *djoia keboekoe* „een vloer vol knobbels"; *ke'awoe talinja* „er ligt asch op haar hoofddoek". In al deze voorbeelden heeft de *ke*-vorm een ongunstige beteekenis. Een gunstigen zin heeft *ke-* in het volgende voorbeeld: *taoe kore'e si'a, taoe kebaoela, kewatoea, kewawoe, kemanoe, kepae, kedjole, ke'ajapa* „hij is een rijk man, iemand met buffels, met slaven, met varkens, met kippen, met rijst, met maïs, met katoenen goederen". Bij wijze van aardigheid

---

[[1]) Deze afleiding ontbreekt in 't Wdnbk.; zie ald.]

[2]) De opgave in het Wdnbk. (p. 311a) hiernaar te verbeteren.

hoort men van eene zwangere vrouw wel zeggen: *ketaoe rajanja* „er zit een mensch in haar binnenste", of van eene drachtige buffelkoe: *kebaoela rajanja.*

Van sommige woorden van meer dan twee lettergrepen, die met *ke-* aanvangen, is het niet zeker of ze met het voorvoegsel *ke-* gevormd zijn. *Kemboa* is wrsch. met *ke-* gevormd van het grw. dat in de Baria-taal *mboa* luidt en dat ook in B. *lamoa* „geest v. e. voorouder", Mor. *lahoemoa* „luchtgeest" aanwezig is.

[Gevoegd voor maatwoorden (§ 211) beteekent *ke-* „in den vorm van, in"; voorbeelden: *pae keso'o* „rijst in bossen", *boere keponga* „zout in stukken (briketten)", *keripoe* „aan stukjes", *djole kepoesoe* „maïs in kolf-vorm, maïs die nog aan de kolf zit", *ketake*² „in bladvorm", *kajoekoe keogoe, keogoe*² „een kokosnoot die nog in haar geheel is".]

De *ke*-vormen worden ook dikwijls bijwoordelijk gebruikt en als teeken daarvan geprenasaleerd. De beteekenis is dan: met . . . . . en al; hierin komt dus de possessieve beteekenis van *ke-* zuiver te voorschijn. Om de uitdrukking sterker te maken kan men het grw. herhalen; ook kan het van een bezittelijk v.n.w. worden voorzien, bv. *taoe setoe melimba ngkewawoe, ngkemanoe, ngke'asoe, ngkebaoela,* of *ngkewawoe*², *ngkemanoe*² enz., of *ngkewawoe*²*nja* enz., „die menschen verhuizen met varkens, kippen, honden, buffels en al", of „met al hunne varkens, kippen, enz."; *ane be noewai koesoedjoe siko, palaimo ngketoekoe*²*moe, ngkeliliosomoe* „als je niet toestaat dat ik je kam, loop dan maar heen met al je luizen en neten". [De vormen met herhaald grondwoord kunnen echter ook zonder prenasaleering gebruikt worden, bv. *towoe kejojo*² *keira*² „suikerriet met top en bladeren er aan", *nambo ndaloewa keira*² *ketoko*² „mosterd, gekookt met bladeren en stelen en al".]

Daar de *ke*-vormen adjectieven zijn, kunnen ze met het prefix *ka-* tot abstracta gemaakt worden: *ma'ai kakelimoe ndaoa* „de atmosfeer is zeer nevelig", *boejoe mapari ngkakeroka* „een berg met akelig veel rotsblokken", *marika rajakoe mesoea ri raja ngkoemapa, kakeraoepanja* „ik ben er vies van de grot binnen te gaan, daar ze vol vleermuizen is", *i sema manto'oka siko kakedjoe'abangkekoe?* „wie heeft je verteld dat ik met lepra behept ben?"

Ook met *mo-*, *po-* worden de *ke*-vormen wel verbonden, waarbij zij soms geprenasaleerd worden. De beteekenis dezer *moke-* of *mongke*-vormen is: zich vertoonen als behept met, voorzien van. Voorbeelden: *mokeogoe* of *mongkeogoe* „hier en daar zich met bollen (*ogoe*) vertoonende", zooals builen die opkomen of klonters die zich vormen bij het koken van brij; *mokeamoe* „vol schubben (*amoe*) zitten" (ichthyose-lijders); *mokerengke* „hier en daar korsten (*rengke*) vormend"; *mongkekora kada ri wiwinja* „het snot vormt droge plekken op zijn lip"; *mongkekomba* „gezwollen plekken vertoonend"; *mongkejoba kadjoe ndatowo* „het hout geeft veel splinters (*joba*), als het wordt omgehakt"; *tabo dja ndidikasi, be sako ndiwoeso'i, dja mongkeonoesi* „jelui zet de kommen maar neer, zonder ze zelfs gewasschen te hebben, je stelt maar vuiligheid (*onoe*) ten toon". Van de geluidswoorden (als substantieven beschouwd) *rente* (krak) en *kero* (pang, krak) zijn afgeleid *mongkerente, mongkengkerente* „kraken, knarsen, knerpen, piepen", *mongkerente woekoenja* „zijne beenderen kraken", en *mo-*

ngkengkero „zoozeer belast zijn, of het zóó volhandig hebben, dat het aan alle kanten kraakt".

Het voorvoegsel *mongke* heeft zich ook tot een zelfstandig woord gevormd; men gebruikt *mongke* of *mongke*² van iets dat zich door vorm of lengte van zijne omgeving afteekent, *sindate noenoe mongke*² „daar boven staat een wringin, die zich van de om hem staande boomen afteekent", *pae mami mongke ri ojo mpae joenoe* „onze rijst teekent zich voordeelig af tusschen de rijst der anderen" [1]).

§ 156. In het Sa'dansch staan, evenals in 't B., *ki-* en *ke-* naast elkaar als oudere en jongere vorm van hetzelfde prefix: *kianak* „kinderen hebben", *kiampo* „kleinkinderen hebben", *kiallo* „dagelijks"; *kemata* „oogen hebben", *ketalinga* „ooren hebben", *kebaine* „een vrouw hebben", *kentalloe* „eieren leggen". Evenals de O.Tor. Bergtalen Napoesch en Bada'sch heeft het Sa'd. adjectieven met 't prefix *ka-*, waarnevens die met *ma-* staan. Zie Dr. van der Veen, Verh. Bat. Gen. LXV, 2e St., bl. 62.

In het Morisch heeft *me-* de functie van B. *ke-*, dus Mor. *meroei* „doornig", *mewatoe* „steenig". *Ke-* heeft daar de functie van vraagaanduidend te zijn, bv. *mewatoe ke sala?* „is de weg steenig?", *ke mewatoe sala* „of de weg steenig is". *Ke-* is dus in het Mor. evenzeer voegwoord geworden als *ka-*, 't eerste vragend, het tweede verbindend, maar beide prefixen zijn dezelfde als in 't B. Een *ke*-vorm kan nevens een *me*-vorm als abstractum zijn gevoeld, dus zooals in 't B. een *ka*-vorm naast een *ma*-vorm, maar de stellige beteekenis „het feit dat er veel .... aan is" zal waarschijnlijk eene voorwaardelijke zijn geworden: „indien er veel .... aan is", „is er dan veel .... aan", en daarna de vragende, die thans aan *ke-* eigen is; [vgl. Boengkoesch en Watoesch (Mor. dialect) *ke* „indien", Mor. *maka*, id.]

De voorvoegsels *tara-*, *tala-*, *tali-*, *toe-*, *toro-*, *tolo-*, *toli-*.

§ 157. Nevens het in § 138 genoemde *ta-* staat het voorvoegsel *tara-* in dezelfde verhouding als *para-* en *mara-* staan tot *ma-*. De voorbeelden zijn niet talrijk; grootendeels zijn ze grondwoorden van werkwoordsvormen, enkele zijn substantieven. De beteekenis is in 't algemeen frequentatief. Voorbeelden: *tarangkakoe*, een srt. spin, ook de naam v. e. klitsoort, welker vruchtjes zich aan de kleederen vastgrijpen (*kakoe*), *mantarangkakoe* „met de handen vastgrijpen"; *tarangojoe* „windmolentje", als vogelverschrikker aangewend, st. *ngojoe* „wind"; *taralapa* „vluchteling, iemd. die ontkomen (*lapa*) is"; *tarantjoele*, groote bamboesoort, vgl. *soele* „binnenste, hart" (wrsch. doelt de naam op de wijde binnenruimte, hoewel deze bamboesoort juist een dikken bast heeft); *ntaralele* „in gekheid, in scherts", vgl. *lele* „rondgaan", dus z. v. a. „in 't voorbijgaan, niet in ernst bij de zaak blijvende"; *motarampoepoe* „fladderen, klapwieken", vgl. *poepoe*, dat een plotselinge beweging uitdrukt, *poepoe*

[[1]) Deze uitdrukkingen ontbreken in het Woordenboek; wel komt, in ongeveer dezelfde beteekenis, een vorm *memongke* voor, die daar echter van *pongke* is afgeleid.]

mangaroe „wip! sprong hij op ten krijgsdans"; *motarandidi* „rillen", *mota-radede* „spartelen", het eerste van *ridi, ndidi* „rillen", het tweede eene variatie van 't eerste, vgl. *rende* „trillen"; *motaradoka* „een hoop, een menigte uitmaken", van *doka*, dat in 't B. niet voorkomt; *toemarangkidji* „gillen", zie § 150, bl. 243; *montarawombo* „met armen en beenen slaan (*wombo*)"; *ndatara-wela*, gezegd v. e. mensch of dier, die in den oorlog of op de jacht zijn gewond (*mawela*), maar niet gevangen of gedood.

§ 158. Talrijker zijn de voorbeelden van het voorvoegsel *tala-*, dat met *tara-* identiek is, maar nog min of meer een levend prefix kan genoemd worden, omdat het gevoegd wordt vóór adjectieven, om er iemd. mee aan te duiden die de eigenschap welke 't grw. uitdrukt, in karakteristieke mate bezit, zoo-en-zoo is in zijne soort. Evenals de afleidingen met *ba-* zijn die met *tala-* adjectieven, die doorgaans als substantieven worden gebruikt. Voorbeelden: *talarede* „een kort (*rede*) iemd., een korterd"; *talaboeroe*, id. (*boeroe*, ineengedrongen); *talakodi, talado'i, talade'i* „kleinerd, een kleintje, 't jong v. e. buffel"; *taladene, talanggene* „het jong v. e. buffel" (*dene, djene, nggene*, kroost); *tala-dangga* „zwakkeling, lafaard, een die 't er bij neerlegt"; *talabangke, talabose* „groot in zijn soort"; *talaboko* „dikzak"; *talarate* „lang, hoog in zijn soort"; *talalo'e* „knapperd"; *taladoesoe* „mager in zijn soort"; *talagasi* „flinkerd, vluggerd"; *talakodje* „een durfal". Als adjectief wordt gebruikt *talawangga* „slordig, niet in orde", vgl. Boeg. *wakka'* „loshangend"; *talapipi* „vogelverschrikker", een molentje dat een suizend geluid maakt, is wellicht afgezonderd uit *mota-lapipi* „met de vleugels slaan, zich de waterdruppels van 't lijf schudden", zooals een hond die uit 't water komt, v. h. geluidswoord *pipi*, dat een suizend geluid weergeeft.

Voorbeelden van *tala*-vormen, die als grw. optreden, zijn: *montalanggaga* „borrelen", st. *gaga*, een geluidswoord; *montalambibi*, hetz. als *motambibi* (zie bl. 229); *montalambaba* „borrelen, opwellen", van 't geluidswoord *baba*; *montalandoega* „oneffenheden vertoonen", st. *roega*, de beweging van op en neer stooten; *montalandasa, montalandese* „steigeren, trappelen"; *motalampa'a* „met de beenen wijd uiteen zitten" (*pa'a*, dij); *tetalatakoe* „door elkaar geschud" (*takoe*, geluid van stooten); *metalakaka* „zich uit zijne omgeving losmaken (*kaka*) en te voorschijn komen".

§ 159. Het prefix *tali-* is niet in vele afleidingen aan te wijzen. Voorbeelden zijn: *taliwanoea* „huisbewoners, huisheeren, degenen die ergens thuis behooren", st. *wanoea*, vgl. *banoea* „woning"; *taliawa*, een plant met bladeren als de plant *awa*; *talisaja*, een liaan waarvan men beweert dat zij een „van-de-wijs-brengster" is (*saja* = *sala*, mis, van de wijs); *taliwani*, een bedwelmende plant, die daarom „dapper(*wani*)-maker" heet; *taliwoke* „oorsmeer" (st. *woke*, zwellen; het oorvuil wordt dus de oorzaak der zwelling genoemd); *taligini*, mosterdplant (*nambo*), welker kleine zaadkorrels als stof krioelen (*kanggini*[2]); *talidanto*, een plant, die naar hare bloeiwijze „hanekam" heet en doet denken aan *danto*, een andere plant. Als grw. van werkwoordsvormen dienen: *motalibonde* „akker(*bonde*)-

buren zijn, met elkaar of naast elkaar akkeren"; *motalimboeboe* „opwellen", *motalingondjo* „de beenen lang uitstrekken", van *boeboe* „uitstorten" [1]) en *ondjo* „zich uitstrekken met de beenen".

De beteekenis van *tali-*, die uit deze voorbeelden valt op te maken, kan men weergeven met „gepaard met", soms ook met „veroorzakende, gevende". In het Saoes. is *tali* het grw. van *motali* „een verbond sluiten", wat in 't Nap. *mototowi* heet, d. i. „als partijen naast elkaar staan", B. *morapa* „elk een stuk hebben v. e. geheel", omdat bij het sluiten van 't verbond een buffel werd geslacht en elk der partijen een hoorn bewaarde. In het Par. dient *ntali-* als voorvoegsel om „een paar, een koppel" aan te duiden, bv. *ntaliana* „met zijne kinderen", *ntalisampesoewoe* „met zijne broers en zusters", *ntaliwega* „met zijne vrienden", *ntalindjamboko*, B. *taoe samboko* „man en vrouw". Het Boeoolsch heeft *toḷi-*, bv. *toḷinika* „echtpaar", *toḷioetato* „gebroeders, gezusters", en *toni-* in *tonilagoe* „gezwagers", waar de *n* zich heeft gedifferentieerd van de *l* in de volgende lettergreep. Dit *toni-* kent ook de pr.t. in 't B. in *tanimboeloe*, een woord dat syn. is met *tanoana* „kruin van 't hoofd, levensgeest, levenskracht". Het staat dus voor *talimboeloe*. Daarnevens staat, eveneens in de pr.t., *toemanimoengkoe*, een titel van geesten en goden, van *tanimoengkoe*. Nu is *boeloe*, de oudere vorm van *boejoe* „berg", syn. met *moengkoe*, zoodat men *tanimoengkoe* voor een w. t. v. *tanimboeloe* kan houden, of omgekeerd. Intusschen doet *tanimoengkoe* zeer sterk denken aan Minah. *nimoe'koer*, Ponos. *dimoekoer*, Boeoolsch *ginoekoeloe*, Bent. *himoekoer*, Sang. *himoekoedĕ*, Tal. *timoe'oeda* „geest", waarvan het grw. wel zal zijn te zoeken bij Mal. enz. *oekoer* in de bet. „het toegemeten lot, de bepaalde hoeveelheid levenskracht", vgl. ook B. *me'oekoedi* of *me'oekoegi* „met een levenskrachtig voorwerp (bv. het doodshoofd van iemd. die een lang leven heeft gehad) een zieke aanraken ter genezing", wdl. „levenskracht zoeken". Het waarschijnlijkste is, dat B. *tanimoengkoe* is ontstaan uit *tanimoekoe*, waarin *-moengkoe* is ontstaan om synonymie te verkrijgen met *boeloe* van *tanimboeloe*, dat met *boejoe* „berg" is gelijkgesteld. Als normaalvorm van *nimoe'koer* enz. kan dan **tanimoekoer*, *talimoekoer* worden aangenomen, wat tevens de verschillende beginners der boven opgegeven vormen verklaart. *Tanimboeloe* is Mong. *dimboelo'* (geest), *limboeloean*, Tontmb. *limpoeroean*, Tond. *rĕrimpoeṛoean* (haarkruin), en kan worden teruggebracht tot een vorm **talimpoeroe*, van een grw. *poeroe*, vgl. Sang. *limpoeroesĕ* „waterhoos", B. *poeroe* „draaien, krullen", Mĕnt. *poedjoe*, Niass. *foejoe* en *tawoejoe* „haarkruin" (Lafeber, Proefschr. bl. 155), de zetel van den levensgeest.

Nevens dit *tani-* staat weder een *tanoe-* in *tanoeana* (Amp.) of *tanoana* „haarkruin, levensgeest, levenskracht". Het ligt dus voor de hand dit woord terug te brengen tot **taloeana* en het af te leiden van *ana* „kind", omdat men zich den levensgeest voorstelt als een klein menschelijk figuurtje. *Tanoeana*, *tanoana* zou dan beteekenen „zich als een kind vertoonende". In verband met Boan. *tiwoean*, Toli[2] *toeboean*, Tal. *tatoewonană* kan men ook

[[1]) In het Wdnbk. anders afgeleid.]

Mal. *oeboen*² „fontanel, kruin", Mak. *oeboeng* als grw. aannemen en met verschillende omzettingen aannemen de reeks *taoeboenan, taoewoenan, taoenoean, taoenoea, tanoeana* [1]).

§ 160. Het voorvoegsel *toe-* is hetzelfde als *to-*, in lichtere uitspraak, daar het doorgaans staat in de lettergreep die de beklemtoonde voorafgaat; het staat dus tot *to-* zooals *koe-* tot *ko-*. De beteekenis is, evenals die van *to-*, accidenteel, maar de kracht van dit prefix wordt niet meer gevoëld, daar het geheel dood is en alleen nog voorkomt in secundaire grondwoorden, op enkele uitzonderingen na.

Voorbeelden: *toendoega* „de prop die bij 't sago-wasschen als zeef dient", van *roega*, de beweging van porren, stooten, inproppen, dus: ingepropt; *toembii* „de weeke zijde, boven 't heupbeen", ook syn. met *tambii* „scheef, hellend", syn. met *wii, bii*; *toesee, toetoesee*, syn. met *toemasee* (van *tasee*) „door dik en dun", van *see*, het geluid dat ontstaat door loopen door de struiken. Grondwoorden van afleidingen zijn: *metoekepe* „zich op den buik leggen", *mokepe*² „op den buik liggen"; *metoembole* „zich op den rug leggen", *mombole*² „op den rug liggen"; *mentoembale* = *membale* „wijd uiteenstaan"; *metoembele* = *membele* „omkrullen (van de lippen)"; *montoemboli* „zich ombuigen, omvouwen", zooals een doek die over een touw hangt, st. *woli* „in tegengestelde richting" (vgl. *soemboli*, § 168); *tetoembiso* „aan 't wankelen geraakt" (*wiso*); *metoembiri* „hellend" (*wiri*); *tetoempoo* „tegen iets aangebotst", zoodat het geluid *poo* ontstaat; *tetoempendo* „gestuit"; *tetoeobo* „omgeslagen", st. *obo* „in staat van omvallen"; *matoeawoe* „grauw", van *awoe* „asch"; *matoelia* „in de war, van zijn stukken", st. *lia* „verward".

Naast *koe-* staat *toe-* in *toengadje* „spleet in de eeltlaag, bij de teengewrichten", een w. t. van *koenganga* of *toenganga* „splijten, gapen", waarin *nganga* „binnenmond" is vervangen door *adje* „kin, kaak".

§ 161. Enkele woorden hebben het voorvoegsel *toli-*. Een bijnaam van de kat is *toliboengkoe* „die een hoogen rug (*boengkoe*) kan maken"; *tolikei* heet een eetbaar zoetwaterschelpdier, dat de menschen die het vangen plaagt (*kei*), door zich aan een steen vast te zuigen; *toli(m)boemboe* heet een hooge boomsoort, omdat zij de *woemboe* (dakvorst) der andere boomen is; *tolimata* heet een nagelaten kind, omdat het de verschijning (*mata*) van den gestorven ouder is; zoo beteekent *toliogoe* „nageboren kind", van *ogoe* „vorm, gedaante". Mogelijk is ook *mbolitia* „nageboren kind" een *toli*-vorm, indien het nl. omzetting is van *tolimbia* en afgeleid van *wia*, dat syn. is met *ogoe*; vgl. echter § 178.

§ 162. Ook *tolo-* is een dood voorvoegsel, dat nog slechts in secundaire grondwoorden voorkomt. Voorbeelden zijn: *tologana* en *tologengge*, namen van hagedissen, de tweede van 't grw. *gengge*, dat „onrustig, bewegelijk, dartel zijn" aanduidt; *tolonggono'oe*, een srt. oorworm, grw. *nggono'oe*, gepre-

[[1]) Voor een andere afleiding zie men het Wdnbk.]

nasaleerde vorm van *lono'oe*, uit *lo'oe-lo'oe*, dus „die maar steeds verder naar beneden gaat" (het dier leeft in den grond); *tolo'oelape*, w. t. v. *djole kodjo*, de Inl. maïs (Coix agrestis), st. *oelape*, hetz. als *lape* „vlug"; dit gewas heet dus „vluggerd", omdat het hooger opwast dan de rijst en daarom tusschen de rijst wordt geplant, om deze tot vlug opschieten aan te sporen; *tolonggooe*, in PmB., elders *tonggooe*, „ronde schijf of hoepel, die kinderen laten rollen", st. *nggooe*, geprenasaleerde vorm van *looe* „op en neer wippen"; *tolokende*, wdl. „opspringer" (duidt op den coitus), benaming v. e. houten poppetje, dat een man voorstelt en in de plaats v. e. zieke vrouw wordt gegeven aan de ziekmakende geesten; *toloke'o*, een poppetje van suikerpalmvezels, dat een vrouw voorstelt en i. pl. v. een zieken man wordt gegeven, st. *ke'o*, alleen nog bekend als vrouwennaam; *motolokiki*, *motolokeke* „luid lachen"; *tolowoso* „recht toe recht aan", van *woso* „recht op iets af". Deze *tolo*-vorm heeft nevens zich een *djolo*-vorm, dus *djolowoso*, ontstaan door de bet. van *djolo* „porren, doorsteken", vgl. *djolowongge* „slecht passend, onevenredig" (*djojo*[2], plomp), dat echter geen *tolo*-vorm naast zich heeft.

§ 163. Het voorvoegsel *toro*-, eveneens een dood prefix, komt in eenige naamwoorden voor en verder in secundaire grondwoorden. Voorbeelden: *toronggili* „vet-oogen", zooals op water waarin vette spijzen koken; *torokiki* „brandmerk, dat men zich op de huid aanbrengt" (st. *kiki*, prikken, steken); *torowawa* „padde", missch. van *wawa* (brengen), omdat dit dier onheil aanbrengt; *toropeni* „puistjes in 't gezicht", die het oppervlak ruw (*mapeni*) maken; *toropana* „vuurboor", stokje dat men in een stuk hout zet en ronddraait, st. *pana* (hard treffen); *torooeë*, een waterplant, st. *oeë* (water); *torowoka* „slap afhangend", van te ruime kleeren, st. *woka* (afhangen); *toro'odjo* „stijf, onbuigzaam", st. *odjo*, id.; *torongondjo* „stijf uitgestrekt", als een doode, st. *ondjo* (uitstrekken); *torokogangi* „hard en stijf", st. *kogangi*, id.; *torongoë* „onbewegelijk stil", van *ngoë*, id.; *torodjoo* „zich stijf uitstrekkende"; *motorogeo* „den vinger uitstrekken en daarmee een borende beweging maken", st. *geo* „boren"; *ndatorombaa* „in heete kolen (*waa*) gepoft worden"; *ndapetorobalaba* „zoo worden gesneden (het haar), dat er een soort kapje op 't hoofd blijft, als een *balaba* (een gevlochten zak)".

Het voorvoegsel *la*-, *le*-, *li*-, *lo*-, *loe*-, *ra*-, *ri*-, *ro*-, *roe*-.

§ 164. De in § 147 besproken tweelettergrepige voorvoegsels bevatten een gemeenschappelijk element, dat uit *l*, *r* of *j* (in *bai*, *mai*, uit *baji*, *maji*) en een der klinkers *a*, *e*, *i*, *o*, *oe* bestaat. De medeklinker is de typische klank der R-L-D-wet.

Het is dit element, dat hier nog afzonderlijk wordt besproken, daar het zoowel in verbinding met *ba*-, *ma*-, *pa*-, *ka*-, *ta*-, enz. als zonder ander prefix, dus als beginlettergreep van een thans als grw. geldend woord optreedt, en eveneens als grw. van *me*-vormen, die niet in de voorafgaande paragrafen zijn besproken, omdat *me*- met het prefix *la*-, *ra*-, enz. minder vast verbonden is dan *ma*- en *mo*- in de vormen met *mara*-, *moro*-, enz.

Voorbeelden van *la-*: *ladoeë* (PmB.) „schommelend, wankel", v. e. st. *doeë*, id. met *loeë*, *joeë* „neerhangen, neerbungelen", en met *loede*, *loedje*, *loele*, *loese*, *loete*, die alle de bet. van „slap afhangen" hebben, Sa'd. *loeë* „verlamd", Nap. *doeë* „slingeren"; vgl. verder *madoeë* „doerian", de vrucht die zoo opzichtig aan den boom hangt, en *doeëi*, w. t. v. *watoetoe* „sirih-zak", die pleegt te bengelen aan den langen band waaraan men hem draagt (vgl. *baloeë*, § 142); *langkeda* „kniekeel" (Nap. *lengkeda*, id., en *kaleda* „oksel", uit *lakeda*), vgl. *kela* „de schaamstreek tusschen de beenen"; *lantiboe*, een rietsoort, Sang. *lintoewoe* „gelijkend op suikerriet (*toewoe*, Mal. *tĕboe*, enz.)", Mak. *lanteboeng*; *lagiwa* „hert", een in Midden-Selebes niet inheemsch dier (Tor. II, 355), missch. id. met *longkiba* „geest", of v. e. grw. *liwa*, pr. t. = *liga* „snel, vlug"; in Pebato heet het hert *lago*, dat id. kan zijn met *ladjona*, een w. t. v. *lagiwa*, vgl. Boeg. *djonga* (schuin naar boven springen, B. *djonga*, reiken, *longa*, naar boven uitsteken); misschien is *lagiwa* verkort uit *malagiwa*, dat uit *malaliwa* kan zijn ontstaan; zeer waarschijnlijk is het woord een jagersterm, waardoor het heeft blootgestaan aan verdraaiing.

Voorbeelden van *le-*: *lekotoe*, vgl. *linggotoeri* onder de voorbeelden van *li-*; *lentoeroe* (Nap. *tetoeroe*), een boom waarvan de bladeren zich des avonds samentrekken, alsof ze liggen (*toeroe*) te slapen; *leloeroe* „slijmerig sagomeel, als pap gegeten", *moleloeroe*, *moleoeroe*, *moleoendjoe* „slijmerig zijn", vgl. *maoendjoe* „gesmolten" en Amp. *loeroeti* „blaar, brandwond"; *lengatoe* „vonk, vuurspat", vgl. *katoe* „vallen, neerkomen" [1]); *lenggoeroe* „slijm", vgl. *longoeroe* en Mor. *lengoeroe*, Hibiscus Manihot, een halfheester, waarvan de gekookte bladeren als postelein smaken; *lelatoe* „vinnig bijtende roode mier", vgl. Jav. *latoe* „vonk".

Voorbeelden van *li-*: *limbajo* „schaduwbeeld, schim", vgl. *bajo*, *bajangi* „zwervend" en Mal. *bajang*, Jav. *wajang*; *linggona* „gast, vreemdeling", van *ngkona* „iemands toestand t. o. v. schuld of onschuld", Leb. *kona'* „naam" (Mak. Boeg. *gona* is ongev. syn. daarmee), *singgona* „van denzelfden naam"; uit Balant. *ko'o*, Sang. *koa'*, syn. met *anoe*, kan men opmaken dat *linggona* de beteekenis heeft van „de een of ander"; *linggótoeri* „kromming", vgl. *lekotoe*, een boom met hangende takken, *woekotoe* „knie" en *makotoe* „geknakt"; *ngalitaoe* „jongeling", uit *mangalitaoe*, waarin *manga* meervoudsaanwijzer is, terwijl *litaoe* (Tontmb. *litow*) de beteekenis heeft van „aankomend man"; *liwowo* „echo", van *wowo* „sleepen, sleuren, wentelen"; *limbata* „onheilspellend verschijnsel", van *bata* „twijfel, onrustbarend iets"; *limpoedja*, srt. v. wilde gember, Bim. *kampoedja*; *malintiro* = *mantiro* „op iets nederzien".

Voorbeelden van *lo-* en *loe-*: *lokaja*, Inl. framboos, Sa'd. *lakkia-kia'*, Sekosch *kakea*; *lombonga*, Amp. *limbonga* „doorgang tusschen twee steilten", van *bonga* „wijd van opening", *melombonga* „gaping vertoonen" [2]); *loendara* (Boeg. *loenrara*) „buffelkoe, die nog niet heeft gekalfd", vgl. Mal. *dara* „maagd", enz.; het woord

[[1]) In het Wdnbk. vindt men een andere afleiding.
[2]) Vgl. § 146 en Wdnbk. p. 93a.]

is dus een tegenhanger van *ngalitaoe* (zie boven); *moloewewe* „slap neerhangend", vgl. *wewe* „winden, slingeren".

Voorbeelden van *ra-*, *ri-*, *ro-*, *roe-*: *marameda* „warm", van *peda* (Nap. „kalk"), *mapeda* „warm" (pr. t. *rompeda* „ziek"), *mampedasi* „slaan", wdl. „pijn doen"; *moramboesa* „hevig, heftig", vgl. *wosa* „onhebbelijk, onbeschaamd in 't praten" [1]); *meramboeoe* of *meromboeoe* „gonzen", van *mboeoe*, een geluidswoord; *marimboko* „voordeelig groeiend", syn. met *malimbokori*, vgl. *maboko* „dik, vet"; *marodindi* „strak gespannen", syn. met *madindi*; *meronee* „zich uitrekken, de spieren strekken", syn. met *meneeraka*, van *nee* „zwaar"; *marintodo* „gezet aan 't werk", van *todo* „rustig"; *mampendolinga* „toeluisteren", van *rolinga*, grw. *linga* „opletten"; *merontada* „den voet op iets hoogers zetten", vgl. *metada* „zich schrap zetten"; *meroengeo*, syn. met *mengeo* „'t gezicht in plooien trekken"; *meroentoedo* of *merontoedo* „steunen op de hand", van *toedo* „naar beneden drukken"; *meroembengkoe* „wippen", *mewengkoe*, id.

Uit deze voorbeelden is te zien, dat de beteekenis der besproken voorvoegsels in vele gevallen geheel is teloorgegaan. Waar de beteekenis van het prefix zich nog laat gelden, daar is het die van „gelijkend op, zijnde als het grw." Maar waar behalve het prefix *la-*, *ra-*, enz. nog een voorvoegsel als *ma-*, *ka-*, *ba-*, *pa-*, *ta-*, enz. aanwezig is, zoodat de samengestelde prefixen *mala-*, *mara-*, *molo-*, *moro-*, *kala-*, *kolo-*, *para-*, *poro-*, *tara-*, *tala-*, *toro-*, enz. ontstaan, daar wordt een frequentatief infix *al*, *ar*, *ol*, *or* in het voorvoegsel gevoeld, zoodat de beteekenis zich daarnaar richt en ook frequentatief wordt, in 't eene geval meer, in 't andere minder. Zie §§ 147 en 185.

Het voorvoegsel *ga-*, *gi-*, *goe-*, *go-*.

§ 165. Het prefix dat in deze vormen voorkomt, heeft, in 't algemeen gesproken, meervoudige beteekenis. Het is een dood voorvoegsel, dat alleen nog in secundaire grondwoorden aanwezig is, van welke weder afleidingen met voorvoegsels gemaakt worden, bv. *taga-*, *tagoe-*, *mego-*, *mogi-*, enz.

Van *ga-* zijn slechts weinig voorbeelden te geven. Waar een deelwoord het samengestelde prefix *mongga-* heeft, is aan te nemen dat *ngg* medialiseering is van *ngk*, zoodat men met de prefixen *mo-* en *ka-* te doen heeft. Voorbeelden van *ga-* zijn: *mogaigo* „overal de oogen laten gaan om iets te zoeken", vgl. *moigo*[2], id., en *meligo* „met de oogen rondgaan"; *mogantate* „onvast loopen", vgl. *tate(si)* „loskappen"; *mogantote*, ook *mogontote* „lawaai maken", vgl. *katote*[2] „door elkaar klinkend", van vele geluiden.

Mogelijk is ook *ga* aan te wijzen in den naam van den boom *agaloë* of *tagaloë*, welks vruchten uit den stam voortkomen en in grooten getale naar beneden hangen (*loë*). Het ligt daarom voor de hand om *tagaloë* op te vatten als „met hangende vruchten", want *taga* is een w. t. v. *woea* „vrucht". Dit *taga* kan intusschen tot het boven besproken *tara-*, *tala-* in dezelfde verhouding staan als Sang. *taha-* enz., waarover uitvoeriger in § 166 is gesproken,

[[1]) Voor een andere afleiding zie men § 205.]

zoodat *(t)agaloë* „hangers, in menigte hangende" kan beteekenen. Wel is het zeker dat iedere Toradja aan *taga* de beteekenis „vrucht" zal toekennen, maar dit *taga* kan zeer goed het zelfstandig geworden voorvoegsel zijn, dat zich heeft losgemaakt van boomnamen, waar het den dienst deed van ons „-aar" in „hazelaar", Vlaamsch „perelaar", „appelaar", enz. Zoo bestaat ook *tagoe* als zelfstandig woord, in de beteekenis „partij, afdeeling, groep", bv. *kami banja koempania, kami satagoenja* „wij zijn niet van de Regeering, wij zijn van een andere partij, behooren tot een andere soort", m. a. w. „zijn geen **tagoekoempania*, regeeringsmenschen" [1]). Ook *tógongi* „eiland" zou met dit zelfde voorvoegsel identiek kunnen zijn. Het Balant. en Bangg. hebben *togong*, het Loin. *togon*. In 't Sang. en Bant. is „eiland" *tahanoesa*, in 't Tal. *taṛanoesa*, wat wdl. „eilander" beduidt. Uit een woord met hetzelfde voorvoegsel zou *togon* kunnen verkort zijn, en later tot *togong, togongi* geworden.

Het woord *garoepoe* „vuil", PmB. *garopo* naast *paroepoe*, in welke woorden het bestanddeel *roepoe, ropo* „gebladerte, gras, afval" beduidt, kan ook dit voorvoegsel *ga-* hebben.

Voorbeelden van *gi-*: *mogintoetoe* „met zijn drieën te zamen rijst stampen in één blok", st. *toetoe* „stampen"; *ginawa*, in *sangginawa* „eensgezind", *roeangginawa* „in tweespalt", st. *nawa* „gedachte"; *mogiloempati* „de een achter den ander aandraven", van menschen die zich in aantal naar iets toe haasten, st. *loempa* „over iets heen stappen of springen".

Voorbeelden van *go-* en *goe-*: *goelele, goelili, golili* „rondgaan, in wijden omtrek", st. *lili* „rondgaan"; *goembali* „telkens veranderen", *mogoembali woeja* „de maan verandert voortdurend", st. *bali, wali* „veranderen"; *tegoeande* „wippend", st. *lande* „bovenop komen"; *tegoejoro* „om en om gedraaid", st. *joro* „draaien"; *tegoeëgo* „scheef", vgl. *raego*, reizang, waarbij men met 't lijf heen en weer schommelt; *mogoerantoe* „de borst in aanraking brengen met een aantal gesnelde koppen", st. *dantoe* „komen"; *sigoerompo* „uit de richting geslagen", st. *rompo* „neersmakken"; *megomboekoe* (ook *meromboekoe*) „zich inspannen, kracht zetten", st. *woekoe* „been, bot" (de zetel der lichaamskracht); *gompanga*, n. v. e. boom, st. *panga* „gaffel, gevorkte tak"; *megontaroi* „steeds heen en weer loopen", st. *taro* „een zekeren dans uitvoeren"; *megompipi* „zich langs den rand *(pipi)* bewegen"; *gompate* „iemd. die tegelijk met een ander moet sterven", ook „boete op moord of doodslag" (als verkorting van *pegompate*); wellicht is dit woord verkort uit *togompate*, dat met „bestemd tot sterven, moriturus" zou kunnen weergegeven worden, gevormd uit *togo-* en *pate*, het grw. van *pepate* „dooden", *mate* „sterven", *kapate* „dood"; het afvallen van *to* kan geschied zijn, omdat men daarin het *to* waarmede volksnamen worden gevormd, zag. Dit *togo* komt overigens niet voor als prefix (zie echter het boven over *taga* en *togo* gezegde); wel *tagoe-*, in *nda-*

---

[1]) In het Sang. is het voorvoegsel *taghoe* het grw. van *tataghoeang* „eigenaar, degene van wien iets afkomstig is, de man die er bij behoort", *i tataghoeang* „de genoemde, hij, zij, over wie(n) gesproken wordt"; Sprkk. bl. 283. In het Mong. is *ing ki togi* „de eigenaar", *ki togiboeta'* „de eigenaar van 't land".

potagoelandagi, syn. met *ndalandagi* „betreden, vertrapt worden". Een frequentatieven vorm hebben: *goropoeoe* „zeer dik en vet", *golomboeso* „plagen, voor den mal houden", st. *woeso* „porren, plagen", en *megolompepe* „zich plat maken", st. *pepe*.

§ 166. Het bezwaar om dit voorvoegsel gelijk te stellen met de prefixen van de *la-* en *ra*-groep is gelegen in de *g*, die hier de klank der R-G-H-wet is. Vormen in de verwante talen als Sang. *taha-*, *tahi-*, *tahoe-*, *taghoe-* (Sprkk. bl. 75, 132), Tal. *taṛa-*, *taha-*, *taṛoe-*, *taghoe-* (Verh. Bat. Gen. LIX, 1e St. bl. 28, 4e St. bl. 14), Mong. *togi-* vertoonen den R-G-H-klank, doch daarnevens staat in 't Mong. *taja-*, *tara-* (Med. N. Z. G. 55, bl. 103; Bijdr. K. I. 72, bl. 27), met den klank der R-L-D-wet. Ook in 't Bis. staan *tagi-* en *tali-* als gelijkwaardig naast elkaar, evenals in 't Mong. *togi-* en *toli-*, in 't Boeoolsch *togi-* en *toḷi-*, *toni-*, in 't Sang. *tahi-* en *taḷi-*. Ook prof. Jonker heeft er reeds op gewezen, dat bij dit prefix de R-G-H-wet en de R-L-D-wet elkaar hebben gekruist [1]).

De meervoudvormende kracht van dit prefix is duidelijk bewaard in het Sang. *hĕ-*, *hoe-*, dat de meervoudsvormer is van de werkwoorden die het futurum met *-oem-* vormen. Deze laatste bizonderheid kan leiden tot de opvatting, dat vormen als *mĕmpa'hoengkaĕng* „gezamenlijk etende", *ma'hoendaḷeng* „gezamenlijk gaande", *ma'hoendaringihĕ* „met zijn allen luisterende" gevormd zijn met *mah-* en het invoegsel *oem*, dat hier dan, evenals in 't Sa'd., als prefix optreedt, daar naast de genoemde vormen de futuurvormen *koemaĕng*, *doemaḷeng*, *doemaringihĕ* staan. Maar er zijn buitendien *hĕ-*, *hi-*, *hoe*-vormen, die duidelijk meervoudig zijn, bv. *hindoea* „tweeling", *mahoeane* „broeder" (st. id. met dien van Boeg. *woroane*, Mak. *boerane*, Loin. *mo'ane*, Bent. *mo'anej*), *mahoeala* „maagd" (van denz. stam als Bent. *mo'aja* en de Minah. godinnenaam *Maroeaja*); de beide laatste woorden beteekenen dus eig. „broeders, meisjes"; het mvd. is hier als beleefdheidsvorm gebruikt. Verder: *mahoembisara* „gezamenlijk afspreken", *mahĕngkasingkateng* „elkaars kennissen zijn", *mahĕngkisake* „bij elkaar te gast gaan", *mahĕloeĕ* „overschaduwd", mvd. van *mĕloeĕ* „beschaduwen".

Ten slotte worde nog vermeld, dat de priestertaal een zeer ruim gebruik maakt van de in §§ 164 en 165 besproken voorvoegsels.

Het voorvoegsel *i-*.

§ 167. Het prefix *i-* moet tot de doode voorvoegsels gerekend worden, al zijn er nog vrij talrijke voorbeelden van te geven. Evenals in de Filippijnsche talen is *i-* in 't B. een instrumentaalprefix; de *i*-vormen zijn substantieven, die het werktuig of het middel aanduiden waarmede de handeling, die 't grw. noemt, verricht wordt.

Voorbeelden: *idjaoe* „naald" (Tor. maaksel, srt. priem, zonder oog), st. *djaoe* „naaien"; *ipeda* of *ipedasi*, *itabasi* of *inabasi*, *ibobaki*, *iwombo* „stok of

---

[1]) Vervoegde Werkwoordsvormen, Bijdr. K. I. 65, bl. 278.

iets dergelijks, om mee te slaan", st. *peda(si), tabasi, bobaki, wombo* „slaan"; *iajoe* „rijststamper", Par. Nap. *ialoe*, Mal. enz. *aloe*; *ikae* „stok om den grond uit te graven (*kae*)"; *isoeari* „stok dien men steekt tusschen (*soeari*) de samengebonden pooten van een dier, om het te dragen"; *iadjoe, iadjoeni* „stok om iets met zijn beiden aan te dragen (*adjoe*)"; *isoe'a* „stok om iets los te wrikken (*soe'a*)"; *ipaho* „stok om pootgaten mee te steken (*paho*)"; *itoeko, ibalè* „boomstok"; *idjoka, idjolo* „stok om vruchten van een boom te stooten"; *iwomba* „zwaar stuk hout, waarmee men de wig drijft in een sago-stam, om hem te splijten"; *isoepi* „tang"; *ilongkoe* „stuk hout of derg. om hooger te staan of iets te steunen om het hooger te doen komen"; *iadja* „strik"; *ijodjo, ilodjoni* „het houtje in de muizenval, waarop de muis trapt (*jodjo*)"; *irambani* „stok of derg. om mee weg te jagen" (*rambani* wordt niet meer gebruikt, wel *mo'irambani*, zulk een stok gebruiken); *iroedjaki* „iets om mee te stampen (*roedja*)". Eenigszins bizonder is *iowe*, een zang bij het houtsleepen, waarbij de dichter een regel improviseert, terwijl de sleepers even ophouden (*owe*), om daarna met het refrein in te vallen en meteen te trekken; het woord zou ook een uitroep kunnen zijn, vgl. *ohaio*.

Sommige dezer woorden worden vaak zonder *i-* uitgesproken; men hoort *soepi, adja, toeko, bale* nevens de vormen met *i-*, die ouderwetsch klinken. In plaats van *isakoe, isambe* „hamer om sago uit te hakken" kan men evengoed zeggen *posakoe, posambe*; in plaats van *iwaoeni* „vieze lap of ander stinkend ding, dat men in de opening eener heining legt om dieren af te schrikken" is *powaoeni* even goed.

De *i*-vormen verdwijnen dus langzamerhand, omdat ze niet meer noodig zijn. Voorts ligt het in het karakter van eene beginlettergreep *i*, vooral wanneer ze de lichtste syllabe uitmaakt, om af te vallen. De Tontemboansche *ni*-vormen, niet die van het passieve, maar die van het actieve praeteritum, dus de *ni—oem-* en de *nima*-vormen, worden dikwijls met *i-* in plaats van met *ni-* en dan ook nog weder zonder *i-* uitgesproken, zoodat *nitjoemoea* „hij zeide" tot *itjoemoea* wordt en zelfs tot *tjoemoea*, zoodat alleen nog maar de *tj* verraadt dat er een *i* aan is voorafgegaan [1]); zoo ook *imakoea* en *makoea* voor *nimakoea*. Ook in het Sangireesch valt *i-* als beginlettergreep dikwijls af [2]). In de Mongondowsche vormen, die op bl. 220 en 221 van hunne studie „De Taal in Bolaäng-Mongondou" (Med. N. Z. G. dl. 12, 1868) door de H. H. Wilken en Schwarz als passieve imperatieven worden vertaald, moet het prefix *i-* zijn afgevallen, dus *pongaan* „worde gegeten", *pododok* „worde gestampt", *pokojoet* „worde geplukt", *pongatok* „worde gezaaid", *pomoela* „worde geplant", *pomata* „worde gewasschen", enz., voor *ipongaan, ipododok, ipokojoet*, enz. Zie ook Med. N. Z. G. dl. 63 (1919), bl. 120 en 124.

Indien de *i*-vormen als grw. van afleidingen optreden, is het bijna altoos het samengestelde *mampo-* (*koepo-*, *noepo-*, *ndapo-*, enz.) dat er voor gevoegd wordt: *laoero ndapo'inabasi, wojo ndapo'idjoka ntaripa* „rotan wordt gebruikt als karwats, bamboe wordt gebruikt om er mangga's mee af te stooten".

---

[1]) Hoofdst. Sprkk. Tontmb. bl. 207 (Noot) en 208.

[2]) Sang. Sprkk. bl. 160.

De voorvoegsels *sa-*, *si-*, *so-*, *soe-*; *sara-*, *solo-*, *soro-*, *sali-*, *saloe-*, *soli-*.

§ 168. De reeks der bovengenoemde prefixen, van welke alleen *saloe* levend is gebleven, omdat het zich min of meer zelfstandig heeft gemaakt, sluit zich vormelijk aan bij de in §§ 143—165 besproken prefixen. De beteekenis dezer voorvoegsels is moeilijk aan te geven; de zes laatstgenoemde worden beschouwd als te zijn gevormd met een frequentatief infix en geven daardoor vaak aan het woord waarmede ze zijn samengesteld, verveelvuldigende of ook verkleinende beteekenis. Ook aan *sa-*, *si-*, *so-*, *soe-* kan men soms deze kracht toekennen, maar dikwijls is van de beteekenis dezer prefixen niets meer overgebleven, zoodat de vorm zonder *sa-* enz. gelijkwaardig staat naast dien met deze voorvoegsels.

Vooraf zij gezegd, dat de prefixen *sa-* en *si-* die hier worden besproken, te onderscheiden zijn van het eenheidsprefix *sa-* en het wederkeerigheidsprefix *si-*, die nog ten volle levend zijn en afzonderlijk behandeld worden.

Voorbeelden van *sa-*, *si-*: *mentjaboeë*, *mentjiboeë*, *mentjimoeë*, ook *montjoboeë*, hetz. als *memoeë* „naar boven schieten, recht naar boven vliegen", van iets dat men werpt, st. *boeë*; *salempori* „storen", st. *lempo* „dwars over iets heen gaan"; *mosaranga* „zich als vingers uitspreiden", vgl. *meranga* „de vingers uitspreiden"; *mesanggoli*, hetz. als *megoli* „zich naar de andere zijde begeven"; *mosarantja* „afhangen, afdruipen", vgl. *marantjamaka* „doen neerkomen"; *salemboe* „rond, buidelvormig gedeelte v. d. sarong", vgl. *limboe* „omringen"; *masadaoki* „snoepzuchtig", vgl. *lao* „op voedsel uitgaan"; *saewe* „vegen", vgl. *paewe* „slip die uit den hoofddoek hangt" en Mor. *lewe* „boomblad"; *salili* „aan een band over den schouder dragen", vgl. *lili* „rondom"; *sajawa* „opvangen", vgl. *jawa* „tegenhouden"; missch. is hiermede identiek *sawojo* „trek, lust hebben", *masawojoni* „verbieden", waarvoor men in Saloem. *masajowo* zegt. Een niet duidelijk woord is *antjindodo* (in P. en PmB. *asoendodo*, *antjoendodo*), ook *dada ntjoele* of *nganga ntjoele* (borst, monding v. h. hart) genoemd; meestal wijst men de holte onder het uiteinde van 't borstbeen, tusschen de aanhechting der onderste ribben, als *antjindodo* aan, waar men „een steek in de borst" heeft bij benauwdheid. Of hier het voorvoegsel *si*, *soe* aanwezig is, laat zich niet zeker zeggen; de afwisseling maakt het niet onmogelijk [1]); zie ook bl. 260, over *saloendada*.

In *sabira* „hinde" (vgl. *bira* „splijten" en *bira ntoe'a* „buffelkoe die al gekalfd heeft") en *sawoeloe* „grassoort met harige schutbladen" (vgl. *woejoe* „haar") kan aan *sa-* een possessieve beteekenis worden toegekend. Wellicht is in deze namen van een dier en een plant *sa-* gelijkwaardig met *ta-* en *ka-* voor plant- en diernamen.

Voorbeelden van *so-*, *soe-*: *solawa* en *pasolawa* (hetz. als *palawa*) „versperring, dwarse bout, grendelbout", st. *lawa* „tegenhouden"; *mesoraja* „midden (*raja*) door iets heen loopen"; *sosoligo* „overal de oogen latende rondgaan, om iets van zijn gading te vinden" [2]), vgl. *meligo* „met de oogen

[[1]) Voor een andere opvatting zie men het Wdnbk.

[2]) De opgave in het Wdnbk. (bl. 372) hiernaar te verbeteren.]

zoeken"; evenals *sosolili* „overal rondgaande om iets van zijn gading te vinden" (st. *lili* „rondom") is dit een geredupliceerde vorm, maar de B.sprekers hooren in dit *soso* den stam van *masoso* „dicht opeen", Mal. *sĕsat,* en gebruiken daarom niet anders dan den geredupliceerden vorm; *mosompindo,* hetz. als *mompindo* „met de oogen knippen"; *sojowoe* „een bij die gaten in het hout boort", vgl. *jowoe* „door en door" en *lowoe* „gemengd met, door iets heen gevloeid, er doorgeloopen"; *masojoga* „verflenst, gedund", van gewassen die ijl staan, omdat een gedeelte is gestorven of vernield, vgl. *joga* „verhongerd"; *montjoeëre, montjoesoeëre* „breed uitslaan", v. e. vlam, vgl. *moëre*[2] „zich breed maken, veel plaats innemen"; *mesoerengka,* hetz. als *merengka* „zich uitzetten, zich ontwikkelen, zich zetten", van vruchten die groot worden; *mesoempangati* „schrijlings op iets zitten", vgl. *panga* „gaffel, gevorkte tak"; *soenggere* „opstrijken", bv. 't haar uit 't gezicht, vgl. *gere* „strijken, wrijven"; *mesoeongko* „steil opstaan", van 't haar, vgl. *rongko, woerongko* „overeind staan van 't haar bij 't schudden" [1]); *soedipi* „zijde", vgl. *padipi* „weg langs ėen steilte", *pidi* „wang", Tontmb. *ri'pin* „steile oever"; *Soemboli,* n. v. e. figuur in de verhalen, die op omgekeerde (*woli*) voeten loopt (vgl. *toemboli,* § 160); *soeara* „voorzijde", vgl. Mal. *hadap,* Jav. *arĕp* en wellicht ook *toeara* „het zou beter (wenschelijk) zijn dat . . . . " [2]); *mantjoelele* „optillen", vgl. *mantjaele* „op de handpalmen dragen".

§ 169. Voorbeelden van *sara-, solo-, soro-*: *masaragonggo* „met de geopende handen vastgrijpen", vgl. *mogonggo* „visch met de hand vangen"; *ndasarabanga,* v. e. bamboe-staak, die aan het eind in tweeën is gespleten en waarmee men vruchten v. e. boom haalt, vgl. *panga* „gevorkte tak"; *sorojoa* „plomp, zonder gebogen lijn", van *joa* „recht"; *sorowojo,* id., vgl. de uitdrukking *dja wojo*[2] *timpoenja* „hare kuiten zijn plomp, zoo recht als bamboe-(*wojo*)-kokers"; *tesorobibi,* gezegd van praatjes die de maat overschrijden, vgl. *bibi* „geborrel van water"; *mosologoegoe oeë* „het water klotst" (*goegoe* is het geluid van klotsen).

Een vorm *sala-* komt niet voor; de met *sala* „fout, mis" gevormde samenstellingen zijn in § 58, bl. 138 besproken.

Voorbeelden van *sali-*: *mosaliambari,* hetz. als *moliambari* „zich uitbreiden", vgl. Tontmb. *wa'mbar* „uitbreiden" en B. *bambari* „gerucht, tijding"; *mosalionggo* „zich tot den hals in de sarong wikkelen", st. *onggo* „gebukt, gebogen" (de houding die men heeft, als men zich in de sarong hult); *mosaligoemboengi* „dicht ineengroeien", st. *goemboengi* „dicht struikgewas"; *mesalimbawo* „aan de oppervlakte (*wawo*) komen".

Voorbeelden van *saloe-* zijn te geven, in welke *saloe* zich heeft ontwikkeld tot een zelfstandig woord of, als men wil, tot een vast voorvoegsel, dat in samenstelling treedt met of afleidingen vormt van bijv. naamwoorden, met de beteekenis „tamelijk, nogal". Het aantal is zeer beperkt: *saloebangke* „eenigszins groot, aan den grooten kant", bv. *saloebangke aboki, saloekodi wojo*

[[1]) In 't Wdnbk. anders afgeleid.

[2]) Voor andere opvattingen van dit woord zie men het Wdnbk. bl. 856[a] en § 252.]

masapi „de bamboesoort *ab.* is aan den grooten kant, de soort *w. m.* is aan den kleinen kant", *sangkoniki saloekodi, ewa ogoe ngkoloko* „de vogel *sangk.* is nogal klein, niet grooter dan de vogel *k.*"; *saloeëde* „aan den korten kant, niet lang"; *saloe marate* „tamelijk lang"; in dit laatste voorbeeld is *saloe* geen voorvoegsel meer, maar eerste lid der samenstelling met *marate*, doch in verbinding met adjectieven die uit een stamwoord bestaan, kan het een voorvoegsel worden genoemd [1]). Verder: *saloentengkoe* „opgeschrikt", vgl. *tengkoe* „opwippen"; *mosaloeanggapi* „vooroververvallen en met de handen grijpen", st. *anggapi* „met de handen grijpen"; *mosaloeëre* „afdruipen, afvloeien" (vgl. *were* „korrelig zijn"); *tesaloenggajo* „ver vooroverbukken", vgl. *monggajo* „vooroverbuigen"; *mosaloebéberi* „uitpuilen", zooals vet van visch die gekorven wordt, vgl. *bibi* (bl. 259) [2]); *saloendada* „verbaasd", wrsch. van hetzelfde grw. als *asoendodo* (zie bl. 258); *saloedende* „sjerp", bij feesten, Koel. *saloewewe*, vgl. *wewe* „winden".

Voorbeelden van *soli-*: *solipigo* of *solipopo*, srt. kakkerlak (Ond. *solopigo*), *solintjinga*, srt. eend; hier schijnt *soli-* wel syn. met *kali-*, vgl. *alipopo* (uit *kalipopo*), een srt. vliegjes; evenals *kali-* in diernamen zal dan *soli-* op de vlugge beweging doelen; van de grondwoorden is *pigo* mij niet bekend, *popo* is het woord dat de heksen gebruiken als zij vliegen en *singa* wordt gezegd van het achteloos uitflappen van woorden. Verder: *soliboemboe* „lap die tot overdekking wordt gebruikt", vgl. *boewoe* „nokbedekking van het dak".

Het titelprefix *toe-*.

§ 170. In enkele woorden is het eerbewijzende prefix *toe-* aanwezig, zooals in *toeama* „man", oorspr. „Heer (*toe*) Vader (*ama*)", waarvan een korte vorm *tama* (in teknonymische benamingen *ta*) [3]) nog „oom" beteekent. Het grw. *ama* is in den vorm *oema* (uit *toema*) nog gebruikelijk in PmB. (Nap. Bad. *oema*, Leb. *oemĕ*). Verder: *tina* „wijfje van dieren", uit *toe* (Vrouwe) *ina* (Moeder), welk *tina* dus denzelfden vorm heeft als *toema*, waaruit *oema* is ontstaan; *toekaka* „oudere broeder of zuster", vocatief *kaka*, vgl. IN. *kaka, kaka', kakang*; *toea'i* „jongere broeder of zuster", voc. *a'i*, vgl. Mal. *adi'*, Sang. Minah. *toeari*, Nap. *toadi*. Verder komt dit prefix nog voor als bestanddeel van het woord *toempoe* „eigenaar", waarvan de wortel *mpoe* ook voorkomt in *poeë* „heer, eigenaar", vgl. O.Jav. *mpoe*, Mak. Boeg. *opoe*, Ngadj. *tempo*, Malag. *tompoe*, Koel. *toempoe* „grootvader".

---

[1]) Wellicht is dit *saloe* niet gelijk te stellen met het prefix *saloe-* (van *saloentengkoe* enz.) maar met het op bl. 259 genoemde *sala*, vgl. Mor. *hala* (bijvorm van *sala*, ook in 't B.) in *langkai hala, kodei hala* „middelmatig van grootte" (*langkai*=groot, *kodei*=klein), *hala*² *ondaoe, hala*² *owowa* „middelmatig lang" (*ondaoe*=lang, *owowa*=kort); vgl. ook het dialectische *hoela* „als" (Watoesch) naast *hala* (Karoensi'esch) en *hele* (Boven-Morisch), waarvan de gelijkstelling met de beide laatstgenoemde vormen door B. *saloe* wordt gesteund.

[2]) In het Wdnbk. (bl. 677) anders afgeleid.]

[3]) *Ta Oerana* is dus „Oom van Oerana"; een 30 jaar geleden vond men in Pebato nog *Ta Naro'oe, Ta nToewoe Lai, Ta Dengki, Ta Boentio*, de vaders van *Naro'oe, Toewoe Lai, Dengki, Boentio*. Thans beteekent *Ta* uitsluitend „Oom".

Dat dergelijke woorden van een titelprefix zijn voorzien, is te verklaren uit de ruimere beteekenis die ze hebben dan de Ned. woorden die de vertaling geven. Alle verwanten van de eigen generatie kan men met *toekaka, toea'i* aanspreken en alle mannelijke verwanten van de generatie der ouders met *tama*, de vrouwelijke oudtijds met *tina*, welk woord thans ook nog de bet. „familie, bloedverwanten" heeft. De genoemde *toe*-vormen zijn dus ook titelwoorden.

De titelprefixen *la-* en *ra-*.

§ 171. In *langkai* „man" is het titelprefix *la-* aanwezig; de stam *ngkai*, in PmB. *kai*, is nog in gebruik in de bet. „grootvader". In het Mor. is *langkai* nog het gewone woord voor „groot"; men kan dus aannemen, dat *langkai* vroeger „Heer Grootvader" heeft beduid, zooals *toeama* „Heer Vader" heeft beteekend.

In het Boeg. is *la* nog het gewone lidwoord voor mannelijke eigennamen en het is waarschijnlijk dat het in 't B. ook als lidwoord voor namen in gebruik is geweest, zoowel voor mannen- als voor vrouwennamen, want onderscheid daartusschen bestaat in 't B. niet. Wanneer men dus in Saloem. *laemba* zegt, waar elders *emba* het gewone woord is voor „vriendin", is er geen reden om dit gebruik van *la* aan overname uit 't Boeg. toe te schrijven, daar men 't dan niet voor een vrouwelijk woord zou hebben gevoegd. In verhalen wordt de Aap wel *i Laboti*² of *i Laoti*² (*boti*, aap) genoemd en de Spookaap *i Langgade* of *i Langgasi*² (*nggade, nggasi*, spookaap), ook *i Linggade*² (vgl. *Li-* naast *La-* in Morische eigennamen als *Liora, Lirama* voor mannen en *Ligoena* voor een vrouw). Ook in 't B. komen namen voor als *Latingko, Lagonda* (mannennamen), *Lameti, Lakojo, Laboejoe* (vrouwennamen). Dat men dit *la* niet meer verstaat, blijkt hieruit, dat men het gewone lidwoord der persoonsnamen *i* ook bij deze eigennamen steeds gebruikt.

Verder komt *la-* voor in *lamoa*, de titulaire benaming der gestorven voorouders. Het Mor. heeft *lahoemoa*. Het bestanddeel *moa* in deze woorden is identiek met het Baria *mboa* „geest", dat ook voorkomt in B. *kemboa* „plotseling duizelig geworden", wdl. „met een geest". Het Mor. *lahoemoa* zou in 't B. *lasoemoa* zijn; men zou kunnen aannemen dat dit *lasoemoa* uit *lasamoa* is ontstaan en dat *lasa*, dat ook nog in andere namen voorkomt, een meervoudsof beleefdheidsvorm is van *la*, bv. in *Lasaeo*, een god die op aarde nederdaalt en daar eene vrouw bevrucht, de zonnestraal (*eo*); verder nog *Lantjadoko*, een zeer schrokachtige (*doko*) geest, *Lasarano, Lasabada*, enz. Zoo kan dus *lahoemoa* een versierde vorm van *lamoa* zijn, of een meervoudsvorm, zoodat men niet behoeft aan te nemen, dat *lamoa* uit *lahoemoa* is verkort. [Toch is dit laatste wel zeer waarschijnlijk, omdat in het B. ook *lasoe*, Mor. *lahoe* (zie het Wdnbk. op *lasoe*) voorkomt, en omdat het bovengenoemde lidwoord *la* vermoedelijk eveneens een verkorting is van *lasa* of *lasoe*] [1]).

---

1) *Lahoemoa* is op bl. 49 van Tor. III ontleed in *lahoe* en *moa*; [de daar gegeven afleiding is echter als onjuist te beschouwen; op *lamoa* in het Wdnbk. had naar *lasoe* en 1. *la* moeten zijn verwezen. In een aanteekening worden nog *Lae* (mansnaam; ook in *Laempanjopoe* e. d.), *Lai* (zie het Wdnbk.) en *lase* „beer" met de bovengenoemde vormen in verband gebracht.]

Een ander element is *ra* (de medeklinker staat onder de R-L-D-wet; zie § 47), dat voorkomt als vereerend lidwoord van eigennamen in poëzie, om iemand te onderscheiden dien men bezingt of toezingt. Het wordt echter niet meer als lidwoord gevoeld, want een eigennaam met *ra-* krijgt toch weder *i* voor zich, bv. *koesale moënde anakoe i Ra-Gompi* „ik noodig tot den reizang mijn dochter Jonkvrouw Gompi". In sommige eigennamen is *Ra* een vast bestanddeel, bv. *Rantendo, Raontja, Rantalojo, Ra'oia, Ranondo.*

De eenheidsvoorvoegsels *sa-*, *si-*.

§ 172. De prefixen *sa-* en *si-* zijn vormen van het woord dat als zelfstandig telwoord *isa* „één" luidt en in *ngka'oesanja* „in zijn eentje" den stam *oesa* vertoont, terwijl ook *sa'e* „enkele, sommige, een gedeelte" den stam *sa* laat zien, verbonden met het vroeger gebruikte lidwoord *e*. Als voorvoegsel wijst dit *sa-*, *si-*, wel te onderscheiden van het in § 168 besproken *sa-*, de eenheid aan van het woord waarmede het verbonden is; een *sa-* of *si-*vorm is als een geheel op te vatten. Staat zulk een vorm naast of tegenover eene samenstelling met een ander telwoord, dan treedt de beteekenis „één stuk, één nummer, één exemplaar" op den voorgrond.

Daar *sa-* en *si-* verschillen in spraakkunstige waarde, is het noodig deze voorvoegsels afzonderlijk te bespreken.

De samenvattende of vereenigende beteekenis van *sa-* komt duidelijk uit waar het wordt samengesteld met een woord dat een onderdeel aanduidt van een bedoeld geheel; *sa-* is dan te vertalen door „met" en de *sa-*vorm is bepaling van een meervoudig woord dat voorafgaat; het is het mindere deel waarvan de naam met *sa-* wordt samengesteld. Voorbeelden: *kami santoea'i* „wij (ouderen) met de jongere broers en zusters"; *taoe setoe saana* „zij met hunne kinderen (met hun kind)", ook: „hij met zijn(e) kind(eren), zij met haar kind, hare kinderen"; *taoe samakoempoe* „een grootvader, grootmoeder met een of meer kleinkinderen"; *kami sandongo* „ik met mijne vrouw". Toch is deze vertaling eigenlijk niet juist, zooals blijkt wanneer een telwoord wordt achtergevoegd: *taoe santoea'i papitoe* is niet „iemand met zijn zeven jongere broeders (zusters)", maar „iemand met zijn zes jongere broeders (zusters)", lett. „menschen, een geheel van zeven (oudere en) jongere broeders (zusters)", wat nog duidelijker uitkomt wanneer het eerste gedeelte van de uitdrukking het lidwoord voor personen heeft, bv. *si Rombo santoea'i papitoe* „R. met zijn zes *toea'i*", lett. „R. en de zijnen (*si R.*), een geheel van zeven (oudere en) jongere broeders (zusters)", vgl. *si Rombo roea ntoea'i* „R. en de zijnen, kinderen uit twee gezinnen". *Sa-* heeft dus ook hier de bet. „één", en het eenige bizondere dat deze vormen hebben is dat er groepen mee worden aangeduid waarvan de leden niet met een gemeenschappelijken naam kunnen worden genoemd, zoodat men zich er toe bepaalt op *sa-* het woord te doen volgen dat een gedeelte van de groep in zijn verhouding tot de andere leden daarvan aanduidt.

Vereeniging van deelen waarbij niet aan hoofddeel of onderdeel wordt gedacht is uitgedrukt in *sa-*vormen welker grw. een verzameling of een

verzamelplaats aanduidt, of een bezigheid die men gezamenlijk verricht; voorbeelden: *santina* of *sampodja'i* „de heele familie, met de heele familie"; *sampangkoni* „een groep die te zamen eet"; *sampoapoe* „een groep die te zamen kookt"; *sampelindja* „een groep die te zamen reist"; *santjombori, sampatowo* „een groep die te zamen een deel van een huis bewoont"; *taoe samboko* „man en vrouw", van 't grw. *woko* „in pakjes samenvoegen", zooals men doet met tooverkruiden; *taoe sangkompo* „broeders en zusters", wdl. „lieden van één schoot (*kompo*)"; *si Rombo sampapa papitoe* „R. en zes anderen die met hem van denzelfden vader zijn".

Sa- gevoegd voor een zelfst. n.w. dat iets aanduidt 't welk, in uitgebreiden zin opgevat, kan dienen tot ruimte, vat of maat voor iets, maakt van dat substantief een maatwoord, en duidt dan een geheele maat vol aan, zooals *sabaso* „een draagkorf (*baso*) vol", *sabingka* „een mandje (*bingka*) vol", *salipoe* „een dorpvol, de bewoners van een geheel dorp", *sadoeanga* „een schuitvol", *santjoeko* „een rijstmaat vol", *sampajoejoe* „een rijstvat vol", *sandopo* „een vadem (*ropo*) lang", *saeo* „een dag lang", *samboekoe* „een vingerlid lang", *sampotoga* „de lengte der hand tot aan den pols" (waar de armring, *toga*, gedragen wordt). Hiertoe behooren ook de vormen, waarin *sa-* voor een hulptelwoord is gevoegd, zooals *saogoe, samba'a, santoko, sangkadjoe* „één stuk, één exemplaar" van eenig voorwerp, al naardat het rond, lang, enz. is. Zie het hierover bij de Telwoorden (§ 211) gezegde. Ook vormen als *sampoejoe*, 10, *saatoe*, 100, enz. behooren hiertoe. Verder worden allerlei werkwoordstammen door de voorvoeging van *sa-* tot maatwoorden, vooral de stammen van werkwoorden die deelen, scheiden, splijten, snijden, grijpen, breken en dergelijke beteekenen; zie § 211.

Wordt *sa-* gevoegd voor den naam van een geluid of eene beweging, dan beteekent de vorm „met dat het geluid klonk, de beweging geschiedde", bv. *sapee natoposaka bengonja* „met een pats sloeg hij hem op de bil", *sandoo namama* „met een knauw beet hij hem", *satoeoe nadjolo pa'akoe* „met een pik stak hij zijn vinger in mijne dij", *satee ri inodo* „met een slag kwam (de klophamer) neer op de foeja", *sarii manawoe kajoekoe* „met een flang vielen de kokosnoten af", *sandidi mosompo* „met een sprong kwam hij op den grond", *sapoeoe tasi tepelindja bambarinja* „ineens door tot de zeekust toe liep het gerucht".

Wanneer *sa-* voorvoegsel is van een nomen verbale, dan beduidt de vorm: tegelijk met het geschieden, gedurende den tijd van 't geschieden der handeling, al naardat het nomen verbale de handeling zelf of den tijd der handeling aanduidt. Voorbeelden: *sampowose se'e, tebaintoelimo si'a* „met dat hij ging roeien, viel hij voorover", *dja sampamongo, nalapasakamo mepara*[2] „met dat hij sirih had gepruimd, begon hij er op los te schelden", *sampepone se'e, ntongopa ri woto edja, napetoemboemo paoe* „met dat hij de trap opging, terwijl hij nog midden op de trap was, bracht hij de boodschap al over", *dja sampondjama kami mongkakoe, djelamo linggona* „juist toen wij de handen aan de rijst hadden om toe te tasten, kwamen er gasten", *sampalai se'e siko, matemo taoe madjoe'a* „met dat gij waart heen-

gegaan, stierf de zieke", *dja sangkarata i Ta Marampi, merapimo baroe* „pas was Ta M. aangekomen, of hij vroeg om palmwijn"; *sampomota se'i sambela oedja* „gedurende dezen oogsttijd regent 't aldoor", *sampangkonikoe se'i be naowe² ntaoe rata* „dezen keer komen er tijdens mijn eten onophoudelijk menschen aan". Over de beteekenis „pas ...., juist ..... " van deze vormen zie men § 251.

Duidt het nomen verbale eene werkzaamheid aan die geregeld geschiedt, zoodat de gewone duur zoo bekend is, dat hij als tijdmaat kan dienen, dan beteekent de *sa*-vorm „zoolang als gemiddeld zoo'n bezigheid duurt", bv. *sampewawo* „één wiedtijd", *sampomota* „één oogsttijd", *sampekojo* „één tijdperk van het dragen der rijst van den akker naar de schuur", *sampokoeasi* „één tijd van schoonmaken van den akker", *sampoawoe* „één tijdperk van eerste ontginning", *sampompaho* „één tijdperk van rijstplanten", *sampolida madjoe'a si'a, be nadjama lidanja* „een geheel sawah-seizoen was hij ziek, hij heeft zijn veld niet bewerkt". Aanduidingen van korten tijd en afstand zijn: *sampompida, sampopido* „een oogwenk", *sampetengka* „een stapje", *sampenggoli, sampelempo* „een klein eindje".

Samengestelde uitdrukkingen om een zekeren tijdsduur aan te duiden zijn: *mawaa mamongo santjila* „de tijd noodig om een sirihpruim rood te kauwen" (2 min.); *i Dei malimpoe, sangkoera kina'a manana, nepa mo'inosa moeni* „Dei is flauw gevallen, eerst na den tijd waarin één pot rijst gaar is (20 min.) kwam ze weer bij"; *santoeroe jore* „één gaan-liggen-slapen, één slaapje (een half uur)".

Behalve de beteekenis „één" heeft *sa-* ook die van „ander"; waar het noodig is deze beteekenis aan te geven, voegt men het bez. voorn.w. 3ᵉ p. enk. *-nja* achter den *sa*-vorm, bv. *sambira* „de eene helft, de andere helft", in de laatste bet. ook *sambiranja*; *saogoe* of *saogoenja* „een ander exemplaar"; *samba'anja* „een ander" (zie § 211); *melimba ri sabanoeanja* „verhuizen naar een ander huis"; *sambote se'i* „deze oever", *sambote, sambotenja* „de andere oever"; *saeonja* „een anderen dag"; *sangkaninja* „een anderen keer"; *sampomotanja* „een anderen oogsttijd".

Sa- vóór een herhaald grw. geeft versterking van het eenheidsbegrip aan, nl. „een enkele, een eenige", ook „dezelfde, hetzelfde": *samba'a-mba'a* „één enkele, dezelfde"; *saeo-eo poana i mPeringi pai i Sato* „op denzelfden dag zijn P. en S. bevallen"; *sambengi²* „in één nacht, in denzelfden nacht"; *santana²* „één enkel land, hetzelfde land"; *podo sasangkakoe* „slechts éëne handvol"; *dja sabaso²* „slechts éëne mand vol, slechts dezelfde mand"; *salio²* „van hetzelfde uiterlijk"; *sawia²* „gelijk, hetzelfde"; *sadoedoeanga* „in dezelfde schuit, in één schuitslading" (vgl. bl. 119). Eene bizondere beteekenis heeft *sangaja²*, zie bij de Bijwoorden, § 252, slot. Een andere soort herhaling van het grw. is deze, dat men het doet voorafgaan en den *sa*-vorm zonder herhaling er op laat volgen: *Lage salage* „het gansche land Lage", *Rano sandano* „het geheele Meergebied", *Wingke mPoso sambingkemposo* „de geheele Wingke-mPoso-streek", *tasi sambiwi ntasi* „de gansche zeekust" (vgl. § 53).

[Duidt de *sa*-vorm een aantal personen of zaken aan die in een of ander opzicht een geheel vormen, dan kan er weer een afleiding met *ka*- (zie § 109) van worden gemaakt. Gewoonlijk is het grondwoord van zulk een *kasa*-vorm een intransitief nomen verbale (uitzonderingen zijn *kasandampoe*[2] „medeleden van een familiegroep", *kasandaja*[2] „volle broer of zuster van iemand", *kasantjosombori* „medelid van hetzelfde gezin", het reeds in § 109 genoemde *kasangkompo*, enz.). De vormen met *kasa*- duiden personen of zaken aan die tot een of meer andere personen of zaken in de verhouding staan van de deelen van een geheel; zij worden gevolgd door een genitief of bezittelijk v.n.w., waardoor die andere perso(o)n(en) of za(a)k(en) worden aangeduid, bv. *kasampompaoekoe, kasamponoentoekoe* „degene(n) met wie(n) ik spreek of woorden heb (heb gehad, enz.)", *kasampombeloekoemoe* „degene met wien gij (over en weer) worstelt", *kasamposorinja* „zijn nevenman", *kasampotida-nawoekoe* „mijn akkerbuur", *kasampotilanja* „degene met wien hij samen deelt", *kasampoleganja* „zijn speelkameraad", *kasampombeponginja* „degene met wie zij over en weer in de verhouding staat van menschen die elkaar hebben doodverklaard", *kasampodja'ikoe* „mijn familielid (*sampodja'i pai jakoe*)", *kasampa(m)pangkoninja* „degenen die geregeld samen met hem eten", enz. Waar geen gevaar voor verwarring bestaat wordt *ka* dikwijls weggelaten (vgl. § 270), dus: *sampompaoekoe, samponoentoekoe, sampombeloekoemoe, samposorinja, sampotida-nawoekoe, sampotilanja, sampoleganja, sampombeponginja*, alle van werkwoorden die een handeling aanduiden die men alleen met een of meer anderen als tegenpartij (maat, partuur, enz.) kan verrichten. Maar een uitdrukking als *taoe sampangkoninja* „degenen met wie hij samen eet" kan ook worden opgevat als „degenen die een ander eetgezelschap vormen", zoodat *kasampangkoninja* beter is.]

§ 173. *Si*- is weliswaar identiek met *sa*-, maar de taal maakt onderscheid tusschen *sa*- en *si*-vormen. Tegenover *sa*- „een, ander" heeft *si*- de beteekenis „gelijk, onderling, wederzijds". Het kan dus wel voorkomen dat *sa*- en *si*- gelijk zijn: *sawia*[2] en *siwia*[2] beteekenen beide „gelijk", *salio*[2] en *silio*[2] beteekenen beide „van 't zelfde uiterlijk", maar doorgaans wordt het genoemde onderscheid in 't oog gehouden, bv. *saogoe*[2] „één enkel exemplaar, hetzelfde voorwerp", *siogoe*[2] „gelijk van vorm". De vormen met *si*- komen ook lang zoo veel niet voor met herhaald grw. als die met *sa*-. Hierin zijn *sa*- en *si*- aan elkaar tegenovergesteld, dat *sa*- eene enkelvoudige, *si*- een meervoudige voorstelling geeft.

Voorbeelden van *si*-: *sitoedjoe* „eensgezind" (*toedjoe*, richting); *siromoe* „bijeenverzameld"; *simbente* „gelijkelijk, de een zoo goed als de ander", *simbente makodje* „de een al even dapper als de ander", grw. missch. *bente*, *mabentesi* „opengesprongen, plotseling opengegaan, waarbij de inhoud er uitkomt"; *simbadjoe*, id., Amp. *siwadjoe*, bv. *simbadjoe mobangke*[2] „de een is als even grootsch als de ander"; de stam is wrsch. dezelfde als die van *mongkawajoe*, een woord uit de pr.t., dat „maken" beduidt, B. *mowia*, zoodat

simbadjoe, Par. *simbajoe*, syn. is met B. *siwia* „gelijk"; *sintjaro* „in éene moeite met iets anders"; *sintjaja* „'t een voor 't ander genomen" (*saja* = *sala*, van 't rechte afgeweken), *pai nakaterongka, maka sintjaja ri tangkaoe* „dat hij weer ziek is geworden, komt doordat hij van den verkeerden lepel heeft gegeten"; *sintjili* „elkaar voorbijgegaan zonder elkaar te zien, elkaar misgeloopen", *jakoe moili ri Poso, si'a melindja waindekoe, sintjili kami* „ik ben de Poso afgevaren, hij is te voet naar 't bovenland gegaan, we zijn elkaar misgeloopen"; *simpodjoejoe* „met onderlinge samenwerking"; *sintanoana* „één van zin"; *siwaro* „weggewaaid, uiteengeblazen"; *siwojoe palenja, be mapoe'a lioe* „zijn arm is verkromd, niet bepaald gebroken"; *sindampi dada* „borst tegen borst"; *simpande raja* „elkaar genegen"; *sipoeli mate* „tegelijk dood, tegen elkaar gesneuveld"; *bare'e singkenta paoenja* „zijne woorden hangen niet samen"; *ane si'iomo paoe, da mewali porongo* „als de uitspraken wederzijds toestemmend zijn, dan gaat het huwelijk door".

Duidelijk komt de meervoudige beteekenis van *si*- uit, waar het is gevoegd vóór *ka*- en *pa*-vormen, zoodat de samengestelde prefixen *singka*-, *simpa*- ontstaan: *singkandomoe, singkandoeroe* „bijeenverzameld", *singkantjomboe* „allen tegelijk opspringende", *singkantora* „alle overeind staande", *singkambimbo* „allemaal hangen te bengelen", *singkantjoë* „allemaal hangen te schommelen", *singkaboeri wa'a ntoempa mosompo ri limbo* „met een gezamenlijken plomp sprongen de kikkers in den plas", *singkamboengkoe* „alle zich als bulten verheffende", *singkarii, singkanombo, singkanoemboe* „allemaal tegelijk plof! naar beneden"; *simpandongkoe* „tegen elkaar botsende", *simpara'oe, singkara'oe* „in elkaar schuivende", *simpakaa wa'a ntjilo* „de fakkels geven alle tegelijk haar schijnsel".

§ 174. De *si*-vormen dienen ook weder tot grondwoorden voor afleidingen met andere voorvoegsels. Vormen met *mosi*- komen niet veel voor; ze hebben de beteekenis van wederkeerige deelwoorden en deze worden gevormd met *mombe*- (§ 130), waardoor de vorming met *mosi*- onderdrukt is. Voorbeelden: *mosisala* „het met elkaar oneens zijn, ongelijk zijn", *mosisala kabangkenja* „ze zijn ongelijk van grootte"; *mosiewa To Pebato pai To Lage* „die van Pebato en die van Lage kunnen elkaar aan"; *mosintoewoe* „in goede verstandhouding leven"; *mosimpande kami sa'ongga* „mijne vriendin en ik zijn gelijk goed voor elkaar". Daar echter de *si*-vormen op zich zelf reeds predicatief kunnen optreden, wordt de vorming met *mo*- weinig toegepast. Transitieve en causatieve vormen van *si*-afleidingen komen veel voor, zooals: *masiwaro, mampasiwaro oedja* „de regenwolken uiteendrijven"; *mampasingkiki* „voor elkaar passend maken"; *mampasimpontoe* „op dezelfde plaats, op denzelfden tijd doen komen"; *da ndapasiinoeka oeë* „het moet te zamen met water gedronken worden"; *pakoeli koepasiomoka gola* „het geneesmiddel heb ik te zamen met suiker ingeslikt"; *ne'e noepasiwoentja laboe pai ajoetamoe ri baso* „steek geen mes tegelijk met je brandhout in de mand"; *booe napasikoni pai kina'a* „hij eet visch te zamen met de rijst"; *woejoeanja tepasiena pai bingka* „haar haar is samengevlochten komen te worden met het mandje". Zie ook § 122.

Zeer gewoon is de vorming met *mamposi-*, die beteekent „te zamen met een ander de handeling verrichten, die 't grw. aanduidt"; [zij wordt echter ook wel in dezelfde beteekenis als de laatstgenoemde *pasi*-vormen gebruikt]. Wordt die ander ook genoemd, dan komt hij in den *ka*-naamval te staan, d. w. z. de *mamposi*-vorm krijgt nog een achtervoegsel *-ka*, dat de betrekking aanwijst tot dengene met wien het onderwerp samenwerkt. [Beteekent de *mamposi*-vorm „te zamen met iets anders de handeling doen ondergaan die het grw. aanduidt", dan wordt dat andere somtijds eveneens door middel van *-ka* „met" aan het w.w. verbonden, maar meestal gebruikt men *pai* „en, met", omdat het gebruik van *-ka* aan de eerstgenoemde beteekenis van den vorm zou doen denken.] Voorbeelden: *mamposino'o* „te zamen trekken, meedoen met trekken, helpen bij het trekken (*no'o*)", *mamposino'oka taoe mano'o doeanga* „menschen die een vaartuig voorttrekken helpen met trekken" (of: *mamposino'oka taoe doeanga* „menschen helpen een vaartuig te trekken"); *mamposidjama* „mededoen met werken aan, bewerken", *mamposipedjamaka manianja* „met zijne schoonouders meedoen met werken"; *mamposikenika* „te zamen met een ander of tegelijk met andere dingen iets meebrengen" [in de laatste bet. meer *mamposikeni pai*]; *mamposienaka* „iets samenvlechten met iets anders, samen met een ander of anderen vlechten" [in de eerste bet. liever *mamposiena pai*]; *mamposidjaoeka* „te zamen naaien met"; *mampositimaka* „te zamen nemen met iets of iemand anders" [in het eerste geval meer *mampositima pai*]; *mamposikadoedoengika* „mededoen met hulp bieden aan"; *mampositoʼoka* „te zamen noemen met"; *mamposiso'oka* „samenbinden met [in deze bet. meer *mamposiso'o pai*], te zamen binden met"; *mamposipelaeka* „mede te hulp snellen met"; [*da ndaposiinoeka oeë, pakoeli koeposiomoka gola, ne'e noeposiwoentja laboe pai ajoetamoe ri baso, woejoeanja teposiena pai bingka* = *da ndapasiinoeka oeë*, enz. (zie boven). Omgekeerd zegt men in plaats van vormen als *koeposiwose* „ik roei mede (de prauw) voort" ook wel *koepasiwose*, enz.; waar geen gevaar voor onduidelijkheid bestaat zijn de beide vormingen naar het schijnt wat door elkaar geraakt.

Wanneer het stamwoord met *s* begint, wordt deze soms tot *ntj*, om den klank van den correspondeerenden vorm met *ma-* en prenasaleering vast te houden, bv. *mamposintjono* „meedoen met beantwoorden (*mantjono*)", *mamposintjole* „meedoen met poffen", *mamposintjabe(ka) molinga* „meedoen met zingen, zijn stem voegen bij die van een ander die zingt" (op dezelfde of op verschillende wijze) [1]), naast de regelmatige vormen *mamposisono* enz.]

De afleidingen met *kasi-* zijn reeds op bl. 205, § 109 genoemd, waar gewezen is op de gelijkwaardigheid van *ka-* en *si-* in de beteekenis „mede-, gelijke". De *kasi*-vormen hebben dus twee synonieme prefixen; *kasinto'o* „naamgenoot" is in 't Minah. *kangaran*, in 't Mal. *sĕnama*. Andere voorbeelden zijn: *kasitaoe* „medemensch", *kasiwe'akoe* „een vrouw evenals ik", *kasitoeamamoe* „een man evenals gij", *kasitaoemadjoe'anja* „zijne medepatiënten",

1) De opgave van het Wdnbk. (p. 665a, regel 17—16 v.o.) hiernaar te verbeteren.

asoekoe namama ngkasiasoenja „mijn hond is gebeten door zijne medehonden", *to Isilamoe da mangkoni pai kasito'isilamoenja* „de Mohammedanen gaan eten bij hunne mede-Mohammedanen". [Van adjectiva: *kasi(ma)lengekoe, kasingkalengekoe* „die moe is evenals ik, die even moe is als ik", *kasi(ma)orokoe, kasingkaorokoe* „die even hongerig is als ik, die hongerig is evenals ik", enz. Van werkwoorden: *kasimporasikoe, kasimpomotakoe* „die geluk heeft, oogst evenals ik" (meer voorbeelden worden beneden gegeven); men hoort echter ook *kasimorasikoe, kasimomotakoe,* enz. Naast *kasimpodenggonja* „iemd. die „krom", onoprecht, oneerlijk is evenals hij" staat *kasimodenggonja* of *kasidenggonja.*] Nevens *kasilio* „die 't zelfde gezicht (*lio*) heeft, dubbelganger" vindt men *kasintolio,* in welk woord het bestanddeel *nto* mij niet duidelijk is; misschien staat het voor *kasintoliogoe* (vgl. § 161).

[Daar de vormen met *kasi-* zijn afgeleid van die met *si-*, terwijl *kasa-* op *sa-* teruggaat, bestaat tusschen deze beide afleidingen hetzelfde onderscheid als tusschen de *si-* en de *sa*-vormen, waarvan de eerste op een gelijkheid of gemeenschappelijkheid, de laatste op een eenheid wijzen (zie bl. 265). *Kasampelindjakoe* is „iemd. die met mij tot hetzelfde loop- of reisgezelschap behoort (*sampelindja pai jakoe*)", doch *kasimpelindjakoe* „iemd. die samen met mij loopt (*simpelindja pai jakoe*)", niet omdat hij bij mij behoort, maar omdat hij en ik toevallig denzelfden weg moeten afleggen; evenzoo is *kasampoapoenja* „iemd. die met haar samen kookt (nl. hetzelfde eten, dus van twee vrouwen die elkaar helpen bij het koken)", terwijl *kasimpoapoenja* wordt gebruikt wanneer bv. twee reisgezelschappen samen in één logeergebouw verblijf houden en daar ieder voor zich hun eten bereiden; degene met wien ik woorden heb is *sampompaoekoe,* doch wanneer een derde zich in het gesprek mengt en daarbij mijn zijde kiest, dus zich aansluit bij wat ik zeg tegenover eerstgenoemde, dan is die persoon *kasimpompaoekoe.* Maar tusschen *kasawianja* en *kasiwianja* „zijn gelijke" is practisch geen verschil op te merken (vgl. bl. 265).]

De voorvoegsels *wa-* (*wasi-*, *wai-*), *wi-*, *woe-*, *wo-*, *wara-*, *wiri-*, *woeroe-*, *woro-*, *wali-*, *woli-*.

§ 175. De prefixen van deze reeks, die zich aansluit bij de in de vorige paragrafen besprokene, zijn te beschouwen als nog levende voorvoegsels, daar hunne beteekenis over 't algemeen nog zeer goed wordt gevoeld; *wara, wiri, woeroe, woro* en *wali* komen zelfs als afzonderlijke woorden voor.

In 't algemeen drukken deze prefixen uit een trilling of golving van de beweging of het geluid, die door het grw. worden uitgedrukt. Vandaar dat ze dikwijls worden verbonden met de prefixen *ra-* enz. en het voorvoegsel *li-*, waardoor de bovengenoemde tweelettergrepige prefixen ontstaan. Meestal hebben deze voorvoegsels versterkende, intensiveerende of frequentatieve kracht, zooals uit de vertaling der voorbeelden zal blijken.

Voorbeelden van *wa-*: *mewakoeoe* „gieren, suizen", *kakoeoe*[2] „suizende"; *mewaoeoe, mewawaoeoe* „brommen, snorren", *ka'oeoe*[2] „brommende, snorrende"; *mewandidi* „loeien", van hevig vuur, st. *ridi* (Mal. *didih*); *mewangiri*

„loeien, suizen", st. *iri*; *tewanii* „komen gestoken te worden", *tesii*, id.; *mewarojoe, mewandojoe* (ook *metandojoe*) en *mewagere* (ook *metagere*) „zich wrijven, strijken", van *rojoe, gere* „wrijven, strijken"; *mewawentje, mewaenggo* „zich verschuiven", van *wentje, enggo* „verschuiven"; *tewangkaa, tewawangkaa, tekaa* „van schrik schreeuwen", st. *kaa*; *me(ka)waoele, mombaoele* „zich kronkelen", van *oele* „slang"; *mewalili, mombalili* „terugkeeren", van *lili* „kring", *walili* „draaikolk".

Bijwoorden die een bepaalde richting aangeven, worden dikwijls van de voorzetsels *i* of *si* voorzien en ter versterking wordt dan nog *wa-* voorgevoegd, waardoor *wasi-* of *wai-* ontstaat, bv. *wasindekoe, waindekoe,* sterker dan *ndekoe* „opwaarts", *wasima'i, waima'i, ma'i* „herwaarts", *wasindjo'oe, waindjo'oe, ndjo'oe* „ginds heen", *wasilaoe, wailaoe* „benedenwaarts", *wasindjaoe, waindjaoe* „in gindsche richting" (niet hooger of lager), *waire'i* „hier (*ire'i*) naar toe", *wasindate, waindate* „opwaarts", vgl. *rindate, indate, sindate* „daar boven", [bv. *da taoera wailaoe* „wij zullen het benedenwaarts verplaatsen", *wailaoe da noepadika* „je moet 't laag (lager) plaatsen", *waire'i gaga* „te veel hier naar toe", enz. Ook met woordherhaling, die in dit geval de beteekenis versterkt: *anoe waiwaindjaoe, ewa lipoe ri Saemba, ntje'e be koekita* „wat in de verte (op gelijke hoogte) ligt, zooals het dorp S., dat kan ik niet zien". Wordt bij dergelijke vormen het suffix *-nja* gebruikt, dan beteekent dit „ten opzichte van de genoemde of bedoelde plaats", bv. *waire'inja* „dichterbij (dan de genoemde plaats)", *waindjaoenja, wasindjaoenja, wa(s)indekoenja* „verder weg, hooger op (dan deze of een andere plaats)", *waire'inja gaga* „te veel hier naar toe", enz.] Men verklaart *wa-* in deze vormen wel als verkorting van *ewa* „als, alsof", omdat *ewase'i* „als dit", *ewasetoe* „als dat" dikwijls worden verkort tot *wase'i, wasetoe,* maar dit komt mij onjuist voor; een vorm als *ewasindekoe* enz. wordt trouwens nooit gebruikt.

Wi- en *woe-* worden gevoegd vóór woorden die het aankomen van een slag, stoot, bons of smak aanduiden en brengen dan versterking der beteekenis aan, bv. *windoeoe, woendoeoe* of *ndoeoe,* v. e. stoot, bv. van buffels met de horens tegen elkaar; *wintjoeoe, woentjoeoe,* v. e. slag op iets dat leeg is; *winoemboe, woenombo,* van iets zwaars dat valt; *wimboeke, woemboeke,* van iets dat plotseling te voorschijn komt; *witaa, woetaa, witoeoe, woetoeoe,* v. e. slag of houw op iets hards; *wingadje, woengadje,* v. e. neerzijgende beweging van iemd. die zich slap voelt; *wingoa, woengoa,* van plotseling opheffen van 't hoofd; *wipoetoe, woepoetoe,* van iets dat floep! te voorschijn komt; *wintjanda, woentjanda,* van iets dat plotseling vooruitschiet, *kantjanda*[2] „vooruitschietend"; *mowingkosoe* „zich in bochten wringen", *kosoe* „buigen"; *wiboeli baga tiana, wiwoesi napoana ananja* „ineens was zij hoog zwanger, floep, daar bracht zij haar kind ter wereld"; *woedjopo, woelopo,* van vallende modder of drek; *woelepo,* v. e. slag op de wang; *woepoha,* v. e. plof in 't slijk; *woeboeri,* v. e. plons in 't water; *woehaoe,* v. e. greep met de handen of met den bek; *woerake,* de naam der luchtgeesten, met wier hulp de priesteres (*tadoe mboerake*) de bovenwereld bereikt, is wrsch. van *rake* (*mandake,* berg beklimmen) en te

vertalen met „ineens naar boven", zoodat *mowoerake* eig. beduidt „regelrecht naar boven stijgen".

Met *wo-* is gevormd *wolili*, 't geen gezegd wordt van het telkens een weinig omdraaien van den pot met rijst, als hij van 't vuur is afgenomen en er naast gezet, totdat de rijst gaar is.

§ 176. De voorvoegsels *wara, wiri, woeroe, woro* zijn geworden tot zelfstandige woorden, met duidelijk te omschrijven beteekenis. Als uitroepen beteekenen ze „door en door", of nauwkeuriger nog: ze duiden aan het suizend, ruischend, gonzend geluid van iets dat door de lucht, althans door iets doordringbaars, zich heen werkt, bv. *wiri wara nasajoe* „rits, flang, gaf hij hem een houw!"; *woro woro ntjii Tentena, be me'onto ri Wimbi* „regelrecht door naar T., zonder op te houden aan de W."; *napajoro i nTa Datoe dopi ri lobo: ndoeoe*² *wiri ndoeoe* „het Hoofd bracht de planken in den tempel aan het rammelen: bom, bom, steeds maar bom!" Als zelfstandig woord beteekent *wara* „fladderen, wapperen", *kambara*² „fladderend, wapperend"; *mombiri* is „scheef trekken", *woeroe* is het geluid van gekauwde medicijn die tusschen de vooruitgestoken lippen door geblazen wordt, *sawoeroe, roeawoeroe nasoepa nto popasoepa* „een, twee maal beblies hem de medicijnblazer met gekauwde kruiden". In een raadsel op iemand die een kind opneemt en het op zijne heup laat zitten, heet het: *koepandaa, koepandii, woeroe ntaka ri soedipi* „ik til het op, ik laat het zakken, rits, plak zit het op mijn zijde". Voorbeelden van *wara-* en *woro-* zijn nog: *tewaraego* „in wankelende beweging, maar niet vallende", st. *ego*, vgl. *enggo* „schuiven, verschuiven" (ook *waenggo*); *mowarara'oei*, een gemaakt woord voor „eten", wanneer men boos is over iemands eten (omdat hij onbehoorlijk eet of het voedsel van anderen opmaakt), van *ra'oei* „uit elkaar buigen", omdat men hem toewenscht dat de beide helften van zijn borst uit elkaar mogen gebogen worden en een heks hem de lever ontneemt [1]); *worosipa* „door de lianen (*sipa*) heen dringend", als adjectief gebruikt v. e. flinken jachthond, die voor geen hindernis staat.

§ 177. Het voorvoegsel *wali-*, dat tot *wa-* in dezelfde verhouding staat als *bali-* tot *ba-*, *kali-* tot *ka-*, *sali-* tot *sa-*, *tali-* tot *ta-*, heeft de vaste beteekenis: overdoen, opnieuw verrichten wat het grw. aanduidt, zooveel dus als ons voorvoegsel „her-" in „herkiezen", „herzeggen". Als w.w. beteekent *wali* „geschieden, worden, anders worden" (in dit geval syn. met *bali*), waardoor de beteekenis der *wali*-vormen dan ook wordt opgevat als die van samenstellingen met dezen werkwoordstam.

Het prefix *wali-* wordt gevoegd vóór stamwoorden zoowel als voor nomina verbalia. Is de *wali*-vorm transitief, dan wordt vóór *wali* een der pronominale prefixen of het transitieve *ma*-prefix gevoegd, bv. *anoe ndawaimo, ne'e nda-*

[[1]) In het Wdnbk. anders afgeleid.]

wali(n)tima moeni „wat men heeft gegeven, moet men niet weer terugnemen", *anoe koeto'omo bare'emo da koewali(n)to'o* „wat ik gezegd heb, zal ik niet meer herzeggen", *wawoemoe lapa, da noewalibontjo* „je varken loopt los, je moet het weer in 't hok (*bontjo*) zetten", *jakoemo da mawalimpakoroka anoe noejalisi? sikomo da mawalidika ri wakanja* „moet ik weer opruimen wat ge hebt uitgehaald? jij moet het weer op zijn oude plaats zetten", *da tawalimpomai, maka be ware* „we zullen er nog eens in snijden, want het is niet door", *ane bepa manoto rajamoe, da noewalimpeoasi ri joenoe* „als ge er niet zeker van zijt, dan moet ge 't overvragen aan anderen", *anoe noedja'ati da noewalimpakadago moeni* „wat ge bedorven hebt, moet ge weer goedmaken", *laboenja nawalimpekipaloe ri anoe mampaloe owi* „hij heeft zijn mes laten oversmeden door dengene die het vroeger had gesmeed", *anoe napomanjanjamo, nawalimpokaeka* „voor 't geen waaraan hij reeds gewend was, is hij weer bang geworden".

Is de *wali*-vorm intransitief, dan wordt vóór *wali-* geen prefix meer gebruikt, omdat anders de geheele vorm een transitief uiterlijk zou verkrijgen. Intransitieve *wali*-vormen hebben steeds een nomen verbale tot grw., dus een vorm met *po-*, *pe-*, *pa*-II of een *ka*-vorm; dit secundaire grw. wordt geprenasaleerd. Voorbeelden: *taoe madjoe'a walingka'osa, nepa walingka'ai moeni* „de zieke is beter geworden en toen weer erger", *ajapa walingkawota, masae nepa walingkangaoe* „het linnengoed is weer nat geworden, eerst na een heelen tijd is 't weer droog geworden", *tana walingkapeni ri poreme, walingkajoesa ri pooedja* „de grond wordt hard in den drogen tijd en wordt weer zacht in den regentijd", *paoe madago walingkadja'a ri taoe tengo* „goede woorden worden slecht bij domme menschen", *awoe walimpoawoe* „stof wordt weer tot (fijner) stof", *njara koepape'onto walimpolontjo moeni* „het paard dat ik tot stilstaan had gebracht, is weer aan 't draven gegaan", *mondontosi roda, walimpoira moeni* „de dedap werpt zijne bladeren af en brengt weer nieuwe bladeren voort", *welanja walimpemoentamo* „zijne wond is weer opengebroken", *boegisinja walimpeoembamo* „zijne schubziekte is weer uitgebroken", *koro ntaoe malodongi walimpeoemboelaka moeni* „het lijk van den verdronkene is weer komen bovendrijven", *nawaliwangoe taoe madjoe'a, walimpembangoe moeni si'a* „hij heeft den zieke weer overeind geholpen en deze is weer opgestaan". In den Conjunctief (§ 298) worden echter ook de intransitieve vormen van pronominale voorvoegsels voorzien, bv. *ndjo'oe mampeole taoe mate, ntje'e pai napewalimpebote moeni boegisinja* „ze is naar een doode gaan kijken, daardoor is hare schubziekte opnieuw uitgebroken", *walingkadjoe'a moeni si'a, pai napewalimpotoeroe* „hij is weer ziek geworden, daarom is hij weer gaan liggen", *nainoe pakoeli pai napewalingkakaliki moeni* „hij heeft een middel ingenomen, zoodat hij weer vlug is geworden". In navolging hiervan maakt men ook in den indicatief vormen als *mewalimpoira wo'oe* „hij krijgt ook weder bladeren", en zelfs *nawalimpowajo, nawalimpolonde* „hij krijgt weer spruiten en uitloopers", *nawalingka'osa* „hij is weer hersteld", *mewalioemba* (voor *walimpeoemba*) „weder opkomen". Dat in zulke vormen vóór *wali* het *me-*, *pe-*

prefix wordt gebruikt, bewijst dat *wali-* zich losmaakt uit zijne functie van voorvoegsel en tot een zelfstandigen werkwoordsvorm (men zou hier kunnen zeggen: tot een hulpwerkwoord) wordt, nl. *mewali* „worden, geschieden, zich vormen".

Omgekeerd vindt men bij intransitieve *wali*-vormen soms ook het voorvoegsel van het secundaire grw. weggelaten: *mate djo lene, walidoeli walilene* „plat op den grond lagen ze dood, rolden ze weer om, dan lagen ze weer vlak". Hier is de bedoeling om een korte, schilderachtige uitdrukking te krijgen.

Uit de artikelen *balitanra'* (Mak. Wdnbk.) en *wali'tĕnrĕ, wali'lari* (Boeg. Wdnbk. op *wali'*) blijkt dat ook het Mak. en het Boeg. dit gebruik van *bali'*, *wali'* kennen.

§ 178. Van *woli-* als voorvoegsel zijn slechts een paar voorbeelden te geven. Ook *woli* is tot een zelfstandig woord geworden, in de beteekenis „andersom, in omgekeerde richting, achterstevoren", *mompaoe woli* „spreken in omgekeerde taal" (bv. *djoeka* zeggen voor *kadjoe*), *nawoli paoenja* „hij keert zijne woorden om". Een grassoort, die de dieren alleen eten wanneer ze jong is, heet *wolitoela* (of *walitoela*), wdl. „veranderend van aard, van merk (*toela*)", omdat dit kruid anders wordt, wanneer 't oud is; verder bestaat *mbolitia* „nageboren kind", van den stam *tia*, in 't B. nog over in *tíabi* „staak, verbodsteeken", vgl. Nap. *toemia* „opstaan"; het nageboren kind is dus degene in wien zijn gestorven vader weder opstaat; hetzelfde is *wolikia*, waarin *k* voor *t* staat, indien de gegeven afleiding juist is (vgl. echter § 161).

Oneigenlijke voorvoegsels.

§ 179. De samengetrokken vormen *to* van *taoe* „mensch" en *mbo-* van *mawaoe* „riekend" zijn in het spraakgebruik zoo goed als voorvoegsels, al is het niet twijfelachtig dat men nog zeer goed hunne afkomst gevoelt. Intusschen hebben *to* en *mbo* geen zelfstandig bestaan; ze hebben hun tot één lettergreep samengetrokken vorm juist gekregen, doordat ze van zelfstandige woorden tot onzelfstandige eerste leden eener samenstelling en ten slotte zoo goed als voorvoegsels zijn geworden.

To wordt gevoegd vóór aardrijkskundige benamingen, om „bewoner" van de in 't volgende woord genoemde plaats aan te duiden, bv. *To Lage* [1]), *To Mori, To Napoe* „bewoner van het land Lage, Mori, Napoe", *To Rano* „bewoner van het Meer(gebied)", *To Koekoe* „bewoner van het dorp Koekoe". Zulke namen zijn steeds vaste aardrijkskundige termen; men kan een bergbewoner niet *to boejoe* noemen, tenzij er een stam met den vasten naam *To Boejoe* bestaat; *To Wana* beteekent wel „boschmensch", maar het woord heeft uitsluitend de waarde van „lid van den stam *To Wana*"; om „bergbewoner, boschmensch" uit te drukken moet men zeggen *taoe ri boejoe, taoe ri wana*.

Verder wordt *to* gevoegd voor nomina verbalia met *pe-*, *po-*, *pa*-voorvoegsels, om uit te drukken: iemand die de handeling, in het grw. van 't

[1]) De schrijfwijze *Tolage, Tomori, Tonapoe* enz. zou dus juister zijn, maar *To Lage* enz. is duidelijker.

nomen verbale aangeduid, dikwijls verricht, er bekwaam in is, er een tijd lang mee bezig is. De uitdrukking „beroepsnaam" zou niet juist zijn, daar in de maatschappij der Bare'e-sprekers nog geen menschen met een vast beroep voorkomen. Voorbeelden: *to peoni* „iemand die vertrouwd is met waarnemen van voorspellende geluiden (*meoni*)", *to pewoeja* „iemd. die de gestalten der maan (*woeja*) in hare beteekenis verstaat", *to pelaoero, to pesoga* „iemand die er een tijdlang op uit is om rotan (*laoero*), boomhars (*soga*) te verzamelen", *to peajo* „iemd. die op houtskool (*ajo*) uitgaat", *to pesago* „iemd. die zich nogal eens vergrijpt (*mesago*) aan andermans palmwijn", *to peari* „iemd. die lang achtereen buiten 't dorp blijft wonen (*meari*)", *to pemeke* „iemd. die veel hoest", *to pelego* „bedrieger", *to pepara* „iemd. die spoedig scheldt", *to peboerangkasi* „iemd. die spoedig uitvaart in zijn spreken"; *to poapoe* „iemd. die 't kookwerk waarneemt", *to powose* „roeier", *to ponjara* „ruiter", *to poasoe* „jager", *to pompaloe* „smid", *to poboere* „zoutzieder", *to poraego* „liefhebber van den reizang", *to poënoe* „iemd. die graag kralen draagt"; *to pamongo* „liefhebber van sirih-pruimen", *to panginoe* „drinker"; *to popagere* „iemd. die de kunst verstaat om toovervoorwerpen uit 't lichaam te wrijven", *to popasoepa* „iemd. die gekauwde medicijn op zieke lichaamsdeelen weet te blazen", *to popagiwoe* „iemd. die vaak beboet", *to popaoengkoe* „belegeraar"; met transitieve nomina verbalia: *to pangkoni wawoe* „varkensvleescheter", *to pompepali anoe tetadji* „iemd. die 't verlorene weet te zoeken", *to pangkadoedoengi joenoe* „iemd. die anderen helpt", *to poapoe wajawo* „iemd. die vleesch weet te koken". Ook van dieren worden wel vormen als de hier besprokene gebruikt: *njara setoe to pemama* „dat paard is een bijter", *nggaroe se'i to pewalesoe* „deze kat is een muizenvangster", *asoekoe to pesoko* „mijn hond is een (wild)vanger".

Met andere woorden dan geografische namen en *pa-*, *pe-*, *po-*vormen wordt *to-* niet gebruikt, tenzij dan in eenige wisseltermen als *todei* „kuiken", *to mohaa* „jaarvogel" (*haa*-roeper), *tolodjolio* „paard" (ovaalgezicht), *toboelaikoe*, srt. muis (witstaart). Hier nadert *to* tot de beteekenis van betrekkelijk voorn.w. (dus tot die van *anoe*), welke het in 't Bada'sch (*tampo' to takatoro'i*, de grond dien wij bewonen) en in het Lebonisch (*koḷi'na loti to nihaha*, boomschors die geklopt is) heeft. Ook zegt men *To Wawo Jangi* „bewoners der Bovenwereld", *to lino* „bewoners dezer wereld", *Torate* „de Onderwereld" (*rate* is hier wrsch. gelijk te stellen met Tomin. *late*, Gor. *lati*, geest, spook), omdat deze uitdrukkingen gelijkgesteld worden met volksnamen; eveneens zegt men *to koedja* „wat voor landsman?", omdat men op deze vraag een antwoord verwacht als: *To Lage*. Maar verder gebruikt men *taoe*, bv. *taoe mate* „een doode", *taoe toe'a, taoe piamo* „voorouders", *taoe madjoe'a* „een zieke". *Taoe poindanja* is „de man bij wien zijne schuld is", dus zijn schuldeischer, *to poinda* is „een schuldenmaker", *taoe moinda* is „iemand die eene schuld heeft".

Soms wordt, ter wille van den nadruk, de *to*-vorm als bijstelling achter *taoe* gevoegd: *taoe to pepanawoe* „iemand die tracht anderen ten val te brengen, een intrigant van een man", *taoe to popagiwoe* „een man die gauw beboet", *taoe to pebambari* „een oververteller van een man".

§ 180. Het tot voorvoegsel geworden *mbo-* (§ 8, bl. 34) beteekent woordelijk „riekend naar, smakend naar hetgeen 't grw. aanduidt", daar het door syncope en samentrekking ontstaan is uit *mawaoe*, van *waoe* „geur, stank". De afleidingen met *mbo-* die substantieven of adjectieven tot grw. hebben, zijn dan ook bijv. naamwoorden met de beteekenis „riekend, smakend naar". Voorbeelden daarvan zijn: *mborindi* „riekend naar den wand (*rindi*)", gezegd van rijst, die in de schuur lang tegen den wand heeft gelegen en daardoor muf is geworden; *mbotasi* „riekend naar zeewater"; *mbooeë* „smakend naar water, flauw", van palmwijn; *mbosoempa* „riekend, smakend naar de mand, waarin ze lang is geweest", van gestampte rijst; *mbomata* „rauw of versch riekend, ongaar van smaak", bv. pas gekapt hout; *mborangasoe* „naar rook smakend, riekend"; *mbolomboe* „naar modder riekend, smakend"; *mboronto*, wdl. „de gewaarwording gevende dat men met oude lappen (*ronto*) te doen heeft", naam v. e. zeer taaie, vezelige liaan, die zich even moeilijk laat doorkappen als ineengedraaide lappen foeja; *mbotondoe ngisi ane ndakodjoti* „als de tanden gekort worden, ruiken ze naar hoorn dat verbrandt". Een bizonderen vorm heeft *mboda'ápa* (het partikel *da* met prefix *mbo-* en gevolgd door *apa*), dat gezegd wordt van een zieke die wat opknapt; zie § 252.

Wanneer ze zijn gevormd van werkwoordstammen, dan beteekenen deze *mbo*-vormen, dat de persoon of het voorwerp die er door bepaald worden, door de handeling dikwijls zijn bewerkt geworden, zoodat zij er de sporen van dragen, bv. *mbolimba taoe setoe* „dat zijn menschen van een soort die telkens verhuizen (*limba*)"; *mboto'o, mboseko ananggodi setoe* „dat kind wordt dikwijls bij zijn naam genoemd, dikwijls verwijtend toegesproken" (men moet hem vaak roepen eer hij komt of iets doet); *mbotabasi* „die dikwijls geslagen wordt"; *mborioe* „die vaak gebaad wordt"; *mbobenga, mbobirisi* „vaak uiteengebogen, de sporen dragend van telkens uiteengebogen te zijn", van metalen armringen, die telkens wijder gemaakt worden en dus niet goed rond meer zijn; *mbosoedjoe* „(haren) die telkens met den kam (*soedjoe*) bewerkt worden"; *mbokoni* „waar gedurig van gegeten wordt"; *mboramoe* „wat telkens verwarmd, opgewarmd wordt" (ook: „met een lucht van warmte, zweet, enz."); *mboteba* „waar telkens in gehakt is"; *mbodjolo* „waar telkens tegen gepord wordt"; *mboidjaki* „waar veel op getrapt wordt"; *mbonoentoe* „wat druk bepraat wordt"; *mbojontji* „naar pis riekend", eig. „wat druk bepist wordt", want *jontji* (een woord dat niet voorkomt) kan niet identiek zijn met *joi* „pis", maar is wrsch. ontstaan uit *joisi* „bepissen", waar de *i* palataliseerend op de *s* kan hebben gewerkt, zoodat *is* tot *tj* is geworden, welke klank zich echter niet kan handhaven zonder geprenasaleerd te zijn.

DE INVOEGSELS.

§ 181. Al wordt hier de gebruikelijke benaming invoegsel (infix) behouden, zoo is daarmede toch niet gezegd, dat de taal eene lettergreep als *oem*, *in*, *ar* in het lichaam van een stamwoord heeft gevoegd, om aldus een nieuwen vorm te scheppen. De voorstelling dat vormen als *soemomba*, *kinojo*, *taroto*

zijn ontstaan door invoeging van *oem*, *in*, *ar* in de stammen *somba*, *kojo*, *toto*, kan alleen in geschreven taal worden gegeven, dus *s-oem-omba*, *k-in-ojo*, *t-ar-oto*, maar in werkelijkheid kan men scheidingen als *s-omba*, *k-ojo*, *t-oto* niet aanbrengen. De term invoegsel kan dus behouden blijven, indien hij niet letterlijk wordt opgevat.

De invoegsels zijn in 't B. drie in aantal: *oem*, *in* en *al*, *ar* (*an*, *ang*, enz.).

Dat *-oem-* eigenlijk een voorvoegsel is, wordt duidelijk uit het Sa'dansch. In Verh. Bat. Gen. LXV, 2e St. (1924), bl. 15 stelt Dr. H. van der Veen de Sa'dansche *-oem*-vormen, die niet talrijk meer zijn, naast de vormen met het prefix *oem-* (*oen-*, *oeng-*, *'m-*, *'n-*, *'ng-*), dat nog ten volle levend is en zijne vaste functie heeft, nl. (in 't algemeen gesproken) die van het tegenwoordig deelwoord en het nabije futurum uit te drukken. De *-oem*-vormen zijn in het Sa'd. verouderende; *koemoea*, eig. „zeggende", heeft reeds de beteekenis van het voegwoord „dat", terwijl *'ngkoea* zijne regelmatige beteekenis heeft.

Het B. stelt *-oem-* met *mo-* gelijk; in P. gelden de werkwoordelijke *oem*-vormen nog als deelwoorden, maar elders worden sommige van *mo-* voorzien, om als deelwoorden te kunnen optreden. Zie § 183.

Van *-in-* is het duidelijk, dat het identiek is met *ni-*; het Sangireesch, het Tontemboansch, het Niassisch [1]) leeren dit duidelijk, ook het Tomboeloe'sch met zijne twee dialecten, waarvan het eene de Minahasa *Nimaësa*, het andere *Minaësa* noemt. Evenzoo kan men van *-oem-* aannemen dat het is ontstaan door omzetting van een *m*-prefix met volgenden klinker (deze behoeft niet juist *oe* te zijn geweest) en de beginlettergreep van het primaire of secundaire grondwoord.

Op een parallel van dit omzettingsverschijnsel wil ik even de aandacht vestigen, nl. op de behandeling van het pron. suff. 2e p. enk. in het Balantaksch, een taal der Loinangsche groep, gesproken op het O.lijk schiereiland van Midden-Selebes. De naaste verwanten van 't Balantaksch zijn het Loinangsch (of Saloeansch) en het Bobongkosch (dit laatste op de Togianeilanden, thans zoo goed als uitgestorven, verdrongen door het Ampanasch van Togian). Alle drie deze talen voegen het pron. suff. 2e p. enk. achter het daardoor bepaalde woord in den vorm *oem*, omzetting dus van *moe* [2]). „Uwe mat" (*ampas*) is in 't Loin. *ampasoem*; „uwe schuld" (*binoli*) is in 't Bob. *binolioem*. Het Balantaksch assimileert daarenboven den klinker van *oem* met dien der eindsyllabe van 't bepaalde woord, dus *tamaam* „uw vader", *ateem* „uw lever", *soesoeoem* „uw borst". Gaat echter het bepaalde woord uit op een medeklinker (het Balantaksch is geen vocalische taal), dan worden de beide eindlettergrepen van het woord met het pron. suff. 2e p. enk. omgezet, waarna de *m* verdwijnt, wat ten gevolge heeft dat bij een subst. met gesloten eindsyllabe de achtervoeging van het suffix 2e p. enk. alleen maar is waar te

[1]) Sangireesche Sprkk. bl. 87; Hfdst. Sprkk. Tontemb. bl. 171; Niassische Sprachlehre, bl. 50.

[2]) Reeds medegedeeld in Tor. III (1914), bl. 280 en in Tijdschr. Bat. Gen. XLII (1900), bl. 444.

nemen aan de verdubbeling van den klinker der eindlettergreep. Ter verduidelijking de volgende voorbeelden: *anak*, **anakam*, **anamak*, *anaak* „uw kind"; *wewer*, **wewerem*, **wewemer*, *weweer* „uw lip"; *witis*, **witisim*, **witimis*, *witiis* „uw kuit"; *siok*, **siokom*, **siomok*, *siook* „uw kip"; *toe'oer*, **toe'oeroem*, **toe'oemoer*, *toe'oewoer* „uw knie". In dit laatste voorbeeld wordt *oeoe* als *oewoe* uitgesproken, zooals dit ook in Onda'e met den *oeoe*-klank in 't B. geschiedt. Zie § 3, bl. 17—18.

Bij deze vormen is dus in tegenovergestelde richting geschied, wat bij de *oem*-vormen heeft plaats gehad, nl. dat *m* en de voorafgaande (volgende) consonant van plaats hebben gewisseld.

Het B. draagt overigens wel het bewustzijn van een invoegsel *m* met voorafgaanden klinker in zich. Dit blijkt uit de verkortingen *bo* uit *bamo* of *bemo* „niet meer", *djo* uit *djamo* „nog slechts", *do-* uit *damo-*, *de-* uit *dame-*, *da-* uit *dama-* in het dialect van Lage, wanneer het futurum-aanduidende partikel *da* voor *mo-*, *me-*, *ma*-vormen wordt gevoegd (§ 8, bl. 35). Hier wordt een woordgedeelte uitgeworpen, dat voor het taalbewustzijn klaarblijkelijk als een invoegsel geldt. Bij het infix *-al-*, *-ar-* enz. valt een gelijksoortige trek op te merken, zie bl. 35.

Het invoegsel *-oem-*.

§ 182. De voorbeelden van dit infix zijn nog in vrij grooten getale te vinden; niettemin is het geheel dood. De *oem*-vormen gelden voor de huidige taal als grondwoorden; van sommige is de stam niet meer in de taal aan te wijzen.

De invoeging van *oem* heeft plaats na den beginmedeklinker van het stamwoord. Vangt dit met een klinker aan, dan wordt *oem* voorgevoegd. Feitelijk is het dan evengoed een infix, daar een woord dat in het schrift met een klinker begint, in waarheid met hamzah aanvangt, zoodat *oem* tusschen de begin-hamzah en den volgenden klinker wordt ingeschoven.

Verder zijn er een aantal grondwoorden die beginnen met een *m*, welke blijkbaar niet tot den stam behoort. Deze woorden zijn te beschouwen als afgeknotte *oem*-vormen.

Oem kan ingevoegd worden na alle beginmedeklinkers, behalve na een geprenasaleerden klank en na *h*, *j*, *p*, *b*, *w*, *m*, *n*, *ng*, *nj*. Dat er geen voorbeelden bestaan van *oem* na *h*, zal wel toevallig zijn, want *h* is een zeldzame klank in 't B. Na labialen vermijdt men de invoeging van *oem*, omdat dit infix den beginmedeklinker van een labialen klinker voorziet en de volgende lettergreep met de labiale nasaal doet aanvangen. Na nasale beginners is *oem* ongewenscht, omdat het ook de tweede lettergreep nasaal zou doen aanvangen.

Van de bewaard gebleven *oem*-vormen zijn de meeste afgeleid van stammen die beginnen met *t* of met *s*; minder talrijk zijn die welker grondwoorden met *k*, *l* of *r* beginnen, nog minder in getal zijn de *oem*-vormen na den beginner *g* en voorbeelden van *oem*-vormen uit stammen die met *d* of *dj* aanvangen zijn zeldzaam.

Voorbeelden zijn: *doemando* „zeer drassige, drijvende grond", grw. **dando*, vgl. *lanto* „drijven"; *madjoemole* „spraakzaam", grw. *djole*, waarvan *kadjole*[2] „praatgraag"; *mogoemora* „luidruchtig feestvieren", bv. na een sneltocht, grw. *gora*, Mak. Boeg. Tob. *gora*; *goemereko* „rammelen", uit **roemereko*, grw. *reko* „rammelgeluid"; op dezelfde wijze is gevormd *goemeredasi* „rammelen", uit **roemeredasi*, v. e. grw. *reda(si)*, dat niet voorkomt, vgl. *redo*, rammelgeluid; *goemalœntari* „allen achter elkaar te voorschijn komende", grw. *loenta* „uittrekken"; met reduplicatie en *-oem-* zou dit *loemoeloentari* opleveren, in welken vorm de beide *l*-klanken zijn gedissimileerd en van de drie opeenvolgende *oe*-klanken de middelste tot *a* is verzwakt; *koemapa* „overhangende rots, grot", van *kapa* „de vleugels uitslaan" (in grotten werden, na het doodenfeest, de kisten met beenderen der overledenen bijgezet); *koemii* „tuiten", v. d. ooren, „piepen, klein van geluid zijn", v. e. niet goed vlammend vuur, *mokoemidji*, *koemarangkidji* „gillen, krijschen", van *kii*, *kidji*, die een schril geluid aangeven; *loemara* „stengel v. e. klim- of kruipplant, die geen middelen heeft om zich vast te hechten", van *lara* „kaal"; *loemelee*, toestand van de rijst waarin ze zoo wit ziet als *lee* (alang[2]); de reduplicatie duidt het vergelijkende aan; *roemangkoe*, *moroemangkoe* „klappertandend", van *rangkoe*, het tegen elkaar slaan der tanden; *joemái* of *loemai* „het dunne, omkrullende eind van een rotan-tak", grw. *lai*, vgl. Niass. *lai* „rijsthalm met aar", Mĕnt. *laibi*, in bet. = B. *loemai* (de vorm *joemai* is ontstaan uit *loemai*; er is geen *oem*-vorm gemaakt van een grw. *jai*, daarom is ook *j* niet genoemd onder de beginners na welke *oem* is ingevoegd, daar mij geen andere voorbeelden bekend zijn). Voorbeelden na *s* en *t*: *soemojori*, *soemojowi* „dood, verdwenen", eig. „ondergegaan, binnengegaan", van *sojo* „ondergegaan", v. d. zon, Mal. *sĕrap*, Jav. *sĕrĕp*, Mong. *sojop*; *soementjedoe* „telkens stokken (v. d. adem)", van *sedoe*, *kantjedoe*[2] „snikkende", vgl. *sodoe* en Mal. *sĕdoe*, Bis. *sodok* „hik"; *toemoenda*, *motoemoenda* „in hinderlaag liggen, loeren", doch *mantoendani* „beloeren", van *toenda* „zitten"; *toemengo(si)* „voor gek (*tengo*) staan"; *toemoro* „gepast, behoorlijk", van *toro* „in rust, gestold"; *toemangi* „schreien", doch *mantangisi* „beweenen", van *tangi*, Mal. enz. *tangis*.

Voorbeelden van *oem-* vóór stammen die met een klinker beginnen: *oemawoe* „grauw", de onbestemde kleur v. e. menigte menschen of dingen, van *awoe* „asch, stof"; *oemoni* „geluid geven", van *oni* „geluid", Jav. Boeg. *oeni*; *oemotoe* „een wind (*otoe*) laten"; *oemoere* (meestal *omoere*) „oploopen v. d. vloed in riviermonden", van *oere* „stroomop gaan", Mal. *oedik*; *oemeno* (ook *meno*) „klinkklank uiten", vgl. *ino*, *dino*, *tino*, *lino* „helder" [1]); *oementoe*, een liaan, die in Lage *inentoe* heet, waarin een stam *entoe* is te herkennen, vgl. *bentoe*, *bentoegi* „buigen". De beide laatstgenoemde voorbeelden hebben dus wellicht den aanvangsmedeklinker verloren, evenals *oemengosi*, dat voorkomt nevens *toemengosi* (zie boven).

Voorbeelden van afgeknotte *-oem*-vormen zijn: *mawo* „verlangen uit liefde of smart", wrsch. uit *soemawo*, st. *sawo* „vol"; *masi* „zilt", uit *oemasi*,

[[1]) Voor een andere afleiding zie men het Wdnbk. op 1. *meno*.]

st. *asi*, Minah. t. *asin*; *momi* „zoet", uit *mami*, *toemami*, st. *tami* „proeven", Tag. Bis. *tamis*; *more* „optrekken", van pijn of kramp, door een geheele spier, uit *oemore*, van *ore* „opbrengen, boven brengen"; *modjo* „zich in de lengte uitstrekken", uit *oemodjo*, van *odjo* „stijf uitgestrekt"; *mempe* „vlak, effen", uit *koemempe*, id., st. *kempe*; *maloe* „in kracht of hevigheid verminderd", uit *toemaloe*, van *taloe*, vgl. Mong. *talow*, Minah. t. *talo* „laf, moedeloos"; *mole* „rustig, ongevaarlijk", uit *woemole*, st. *wole* „op den rug liggen".

In enkele woorden is een gewijzigde vorm van het infix *-oem-* op te merken, bv. in *komasi* (uit *koemasi*) „iemd. die weet om te gaan met de nijptang (*kasi*) bij het uithameren van gloeiend ijzererts", verder: „bedreven, bekwaam"; *timoenda*, nevens *toemoenda* „in hinderlaag liggen" (zie bl. 277); in dit woord is niet *oem* door *im* vervangen, maar men heeft in *toe-* het voorvoegsel gezien dat in § 160 is besproken en het vervangen door het gelijkwaardige *ti-* (§ 133); het infix *-im-* is in het B. niet bekend [1]).

§ 183. In de huidige taal is aan het invoegsel *-oem-* geen beteekenis toe te kennen. De met dit infix gevormde woorden gelden thans alle als stamwoorden. Eenige zijn als substantieven in gebruik, zooals *joemai* of *loemai* „omkrullend uiteinde v. e. rotan-tak"; *koemapa* „grot"; *loemara* „kale stengel"; *koemobo*, srt. uitslag; *roemapa* „balk van 't huis, die dwars over den vloer loopt"; *toemoë*, *toemoko* „luchtwortel"; *toemo'a* „wachter, uitkijker"; *roemoekoe* „gebruis van stroomend water"; *soemanaa* „de plaats waar de onderaardsche loop eener rivier weder te voorschijn komt", van *sanaa* „ineens zichtbaar wordende" (*menaa* zegt men van oogen die weer opengaan en van de maan die weer licht wordt); *toemampoe*, kunstmatig uitgeholde paal in den dorpstempel, nabootsing van den hollen boom waarin vroeger lijken begraven werden, van *tampoe* „bedekt, overdekt". Adjectieven zijn: *toemoro* „gepast, behoorlijk", *toemopo* „jaloersch", *toemoempoe* „klaar, afgedaan" (vgl. *manimpoe* „goed geordend, goed opgeborgen").

De verbaalstammen die met *-oem-* zijn gevormd, worden waar zij zonder voorvoegsel in gebruik zijn (voornamelijk in Pebato), gelijkgesteld met stamwoordelijke werkwoorden, zooals *djela*, *rata* (komen), *jore* (slapen), *toewoe* (leven), *mate* (sterven), die voor het bewustzijn der taal adjectieven zijn. Waar men *toemangi* „weenen" zegt, gebruikt men *katoemangi* „het weenen, geween"; waar men *motoemangi* gebruikt, zegt men *potoemangi*.

Zooals reeds in § 181 is gezegd, stelt de taal *-oem-* gelijk met *mo-*, daar men (buiten Pebato) de meest gebruikte werkwoordelijke *oem*-vormen van het prefix *mo-* voorziet, om de verloren beteekenis van *oem* te herstellen. Nevens *soemao* „janken", v. e. krolsche kat, *roemangkoe* „klappertanden", *toemangi* „weenen", *soemomba* „onder zeil gaan", *toemoenda* „in hinderlaag liggen", *oemoni* „geluid geven", *oemotoe* „een wind laten" zijn in

[1]) In „Hoofdstukken uit de Spraakkunst van het Tontemboansch" staan op bl. 183 een paar voorbeelden van woorden in het B. die het infix *-im-* zouden bevatten; deze voorstelling is onjuist.

gebruik: *mosoemao, moroemangkoe, motoemangi, mosoemomba, motoemoenda, mo'oemoni, mo'oemotoe.* Ook *ma-* (intr.-pass.) en *me-* komen voor om het tekort in beteekenis van *oem* aan te vullen, bv. *loememe* en *maloememe* „slap, week"; *toemompa* en *metoemompa* „vogelgeluid gaan opnemen, als men iets gaat ondernemen", z. v. a. verlof vragen (*metompa*, vandaar de keuze van *me-*) aan de vogels; *meroemodo* „op de schedelhuid zitten", van luizen (*rodo* „stilzitten"), vgl. *me'onto* „ophouden", *meari* „verblijven".

Het is dus nog wel na te gaan, wat *-oem-* moet beduid hebben. Vormen als *toemopo* „jaloersch" (*topo*, slaan met de vlakke hand), *koemore* „standhouden op de vlucht" (*kore*, staan), *loemili*, in *wata loemili* „ronddrijvende boomstam" (*lili*, kring), *toemongka*, in *ropo toemongka* „brekende golven" (*tongka*, gebroken), *soemii* „stekelig opstaan", van 't haar (*sii*, prik!), *roemoesoe* „op 't punt zijn van een bloeiwijze voort te brengen" (*roesoe*, stampen), al worden ze als grondwoorden beschouwd, zouden in den vorm *topo, kore, lili, tongka, sii, roesoe* niet de beteekenis kunnen hebben die thans nog aan de *oem*-vormen eigen is. De beteekenis die *-oem-* in 't B. heeft gehad, moet wel dezelfde zijn als die welke het nog in 't Sa'dansch heeft, nl. die van een intransitief actief deelwoord.

In de O.lijke buurtalen van het B., die der Loinangsche en die der Boengkoesch-Morische groep, is *-oem-* nog een levend invoegsel. In de Bergtalen der O.Toradjasche en in de talen der W.Toradjasche groep is *-oem-* zeker niet veelvuldiger dan in 't B.; in ieder geval is het ook in die talen een dood infix. Gaat men van de W.grens der W.Toradjasche talen in Noordelijke richting, dan vindt men ook in de Tominische groep *oem* niet meer als levend invoegsel. De Gorontaleesche groep heeft in hare Westelijke helft (Boeoolsch en Gorontaleesch) *oem* ook niet meer als levend infix; in de O.helft (Kaidipansch en Atinggolasch of Boeḷanga-Oekisch) wordt *oem* weder veelvuldiger, maar het is ook daar geen levend element meer. In het Mongondowsch, dat nog binnen de grenzen der Filippijnsche groep ligt, is *oem* nog levend, hoewel het daar, vergeleken met de Minahassische talen, reeds een zeer beperkt gebruik heeft [1]). Ook in de Sangireesch-Talaoetsche ondergroep der Filippijnsche talen is het gebruik van *oem* nog niet zoo ruim als in de Minahassische ondergroep.

Het invoegsel *-in-*.

§ 184. Van dit infix zijn de voorbeelden zeer talrijk; ze komen nog meer voor dan die van *-oem-*, hoewel ook *-in-* een geheel dood invoegsel is. Van een vorm *ni-*, uit omzetting waarvan *in* zou kunnen ontstaan zijn, geeft het B. geen voorbeelden.

De invoeging van *in* geschiedt op dezelfde plaats als die van *oem*: na den beginmedeklinker van het grw. Waar dit laatste met een klinker begint, wordt *in* voorgevoegd, of juister: tusschen hamzah en beginklinker ingevoegd.

Na de beginners *dj, j, h* en de nasalen wordt *-in-* niet aangetroffen. Weinig komt het voor na *d, l, r* en na *b, g* en *w*. Na *k, p, s* komt *-in-* vrij veel voor; het meest na *t*.

---

[1]) W. Dunnebier, Een Mongondowsch Verhaal, Med. N. Z. G. dl. 55 (1911), bl. 112.

Voorbeelden van *in* in stammen die met medeklinkers beginnen: *binengko* „door ondervinding wijs", wdl. „door slagtanden (*bengko*) gebeten"; *dinodo* „geklopte (*dodo*) boomschors"; *ginampi* „slaaf die in huis wordt gehouden (*gampi*)"; *kina'a* „voedsel", „wat men voortdurend eet (*ka'a*, uit *kaa*, IN. *kaan, kaĕn*)" (syn. daarmee is *kinoni*, van *koni* „eten"); *kineke* „diep spoor, holle weg", wdl. „wat uitgegraven (*keke*) is"; *linoro* „vleesch dat is geroost, of tot roosten is bestemd" (uit *rinoro*, van *roro*); *pinoengkoe* „uitgesmeed ijzer", wdl. „in elkaar gedrongen", tot een klomp gemaakt of geworden, door het behameren; *rinoea*, in *Pa'a Rinoea* „Omgeworpen Berg", van *roea* „nederwerpen"; *sinoko* „jachtbuit", „hetgeen gevangen (*soko*) is"; *tinako* „begeerte, verlangen", „datgene waarom men komt (*tako*)"; *winaloe* „rijst in een blad gepakt (*waloe*) en daarna gekookt".

Voorbeelden van voorgevoegd *in*: *inepe* „gehoord, opgemerkt", st. *epe* „gevoelen, bemerken"; *inaja*, in *mampo'inaja* „gehoorzamen, vertrouwen", st. *aja* „aannemen, gelooven"; *inii* „gedorschte zaairijst", st. *ii* „met de voeten dorschen". Dikwijls is er ook in vormen die met *in*- beginnen, een beginmedeklinker weggevallen, soms ten gevolge van de invoeging van *in*, soms om een andere reden. In 't laatste geval is het onzeker, of de beginner vóór of na de invoeging van *in* is verloren gegaan. Ten gevolge van de invoeging van *in* is de beginner afgevallen in: *inodo* „geklopte boomschors", waarvan de oude vorm *dinodo* nog niet geheel verdwenen is; *inoro* „roostvleesch", nevens *dinoro*, *linoro*, uit **rinoro*, van *roro* „roosten"; *inantjo* „door steenen onder water gehouden takkenbossen, om visch te vangen", uit *dinantjo*, st. **dantjo*, vgl. *daso* „vastdrukken", *dontjo* „indrukken"; *inaoe* „toespijs", uit *ninaoe*, st. *naoe* „koken"; *inepasi* „van de schutbladen ontdane rotan", uit *pinepasi*, daar het syn. is met *pepasi*, st. *pepa* „bast afhakken". In *inoejoe* „rijst in bamboe gekookt" is in 't begin *s* afgevallen, want wat *inoejoe* heet, wordt ook *soejoewi* genoemd, st. *soejoe* „ingaan"; *inole*, een fijne rotansoort, staat voor *tinole*, omdat deze rotan als pandan-blad (*tole*) wordt opgerold; vgl. Boeg. *tole* „oprollen". Ook in *inawoeti* [1]) „stuk schoongemaakte grond" is een beginconsonant weggevallen, maar wellicht reeds voordat *in* werd ingevoegd, daar ook de stam *awoe(ti)* luidt, vgl. Mal. *tjaboet*, Jav. *djaboet*, Tomb. *sawoet*, nevens Tontmb. *awoet*, Sang. *ĕboe'*. Hetzelfde is 't geval met *inoli*, in de uitdrukking *tana inoli* „gekocht land", vgl. Mal. *bĕli*, Mong. *boli* en Loin. Bob. Balant. *binoli* „schuld", terwijl in 't B. de stam *oli* is.

Voorbeelden van *in* in stammen die reeds een der voorvoegsels *pa*-, *pe*-, *po*-, *ka*-, *sa*-, *te*- hebben: *pinamoeja* „wat geplant is, aanplant", st. *moeja* „planten"; *pinebetoe'e* „met sterren (*betoe'e*) versierd, naar het patroon *pebetoe'e* („als sterren")"; *Pineoewoe* „waar men *oewoe* (plantenmerg) heeft gezocht"; *pinatoewoe* „dier dat men heeft gefokt" (*patoewoe*, caus. van *toewoe*, leven), *pinepatoewoe* „kind v. e. ander, dat men heeft grootgebracht" (hier is tot grw. *pepatoewoe* genomen, om onderscheid te maken met *pinatoewoe*, dus wdl.

---

[1]) Een jongere vorm van dit *inawoeti* is *nawoe* „akker".

„wat men heeft trachten op te voeden"); *pinoana* „neef, nicht" v. e. oom of tante, wdl. „beschouwd als kind (*ana*)"; *ngkinareme* „als 't juist licht (*reme*) is geworden"; *sinambira* „halfbloed", van *sambira* „helft"; *Tinelala*, n. v. e. riviertje, te vertalen met „door brand komen bootgelegd te worden".

De meeste der boven gegeven voorbeelden zijn van transitieve grondwoorden, daarom volgen hier nog eenige voorbeelden van intransitieve woorden die met dit invoegsel zijn gevormd: *tinoewoe* „de doorgebrachte leeftijd", van *toewoe* „leven"; *tinoeroe* „zich nedergelegd hebbende", van *toeroe* „liggen"; *pinoso* „plotseling gestorven", zooals iemd. die uit een boom valt, van *poso* (Mal. *pĕtjah*) „in stukken breken", dus z. v. a. ons „kapot"; *malinongko* „vlug van beweging", van *longko* „ruim, wijd", dus: „het zich ruim gemaakt hebbende"; *kinamba* „zwelling, opgezwollen plek op een lichaam of lichaamsdeel"; *kinoembari* „sponsachtig celweefsel van rietgras", dat er uitziet als vlierpit en gebruikt wordt als prop aan den voet van blaasroerpijltjes, vgl. *koemba* en Mal. *koembar* „rib v. e. palmtak", B. *makoemba* „dik van laag".

In deze voorbeelden heeft *in* aan den vorm de perfectische beteekenis gegeven, die van „geworden wat het grw. aanduidt en thans zoo zijnde"; *tinoeroe* beteekent: is gaan liggen en ligt dus. Waar het grw. transitief is, is dezelfde beteekenis te zien; *sinoko* „wat men is gaan vangen en gevangen heeft, wild, jachtbuit". Daarom zijn de *in*-vormen thans ook alle substantieven, die als ze van intransitieve grondwoorden zijn gevormd, beteekenen: „wat de handeling heeft beleefd of doorgemaakt en daardoor is geworden wat 't nu is", en als ze van transitieve grondwoorden zijn afgeleid: „wat men door de handeling heeft aangegrepen of bewerkt en daardoor gemaakt tot wat 't nu is". *Tinoewoe* is dus: „het leven dat men heeft doorgemaakt en de leeftijd dien men thans heeft bereikt", *kina'a* en *kinoni* beteekenen: „wat gegeten is en blijft gegeten worden". Neemt men van een vorm als *pinoso* „plotseling gestorven" het grw. *poso* (breken) intransitief, dan beduidt *pinoso* „gebroken geworden, het proces van breken hebben doorgemaakt en nu gebroken blijven". Vat men *poso* transitief op, wat op zich zelf niet tegen het spraakgebruik is, dan zou *pinoso* beduiden: „gebroken gemaakt, door de brekende kracht zijn aangetast en nu voorgoed gebroken". Een plotselinge dood kan ook door onzichtbare machten zijn veroorzaakt. Van *pinoengkoe* „uitgesmeed ijzer" kan men een intransitieve opvatting hebben: tot een klomp (*poengkoe*) geworden, onder het smeden, want de bedoeling van het uitsmeden is niet het ijzer tot een *poengkoe* te maken, maar alleen om het erts te zuiveren; door het rondom behameren krijgt het stuk den *poengkoe*-vorm; maar ook de transitieve opvatting is mogelijk: door het smeden is het ijzer tot een klomp gemaakt, in *poengkoe*-vorm gebracht.

Het invoegsel *l*, *j*, *r*, *n* met voorafgaanden klinker.

§ 185. Bij de bespreking der voorvoegsels *bala-*, *bali-*, *boro-*, *mala-*, *mara-*, enz. is reeds gezegd, dat in 't algemeen de vormen met deze prefixen door de taal worden opgevat als frequentatief, meervoudig of met verkleinde

of oneigenlijke beteekenis, omdat ze worden geacht een invoegsel te bevatten, dat bestaat uit een *l*-, *j*-, *r*- of *n*-klank met een voorafgaande *a*, *e*, *i*, *o* of *oe*. De vormen met het prefix *la*-, *ra*- enz. (§ 164) worden evenzoo opgevat, wanneer zij vóór *la*-, *ra*- enz. nog een voorvoegsel *ma*- enz. of *pa*- enz. hebben.

Dat men dit invoegsel aanwezig acht waar het naar de hier gevolgde beschouwing niet voorhanden is, toont aan dat het in het bewustzijn der taal nog geheel levend is. De taal levert dan ook talrijke voorbeelden van een invoegsel *l* of *r* met voorafgaanden klinker, van 't welk de *l* in enkele gevallen tot *j* of tot *n* (in een paar gevallen zelfs tot *ng*) is geworden. Van dit infix zijn de volgende vormen bekend: *al*, *el*, *il*, *ol*, *oel*; *aj*; *ar*, *er*, *ir*, *or*, *oer*; *an*, *ang*, *on*, *oen*. De vormen *el*, *il*, *aj*, *er*, *or*, *on*, *oen* zijn zeldzaam, *al* en *ar* komen het meest voor.

Van dit infix valt het niet zoo duidelijk uit te maken als bij *oem* en *in*, of het al dan niet is ontstaan door omzetting van den beginner van een oorspronkelijk voorvoegsel en dien van de volgende lettergreep, of bv. *walewe* is ontstaan uit *lawewe*, door omzetting van *l* en *w*, of niet. Het onderscheid tusschen *wewe* en *walewe* is dit, dat *al* in *walewe* de beteekenis versterkt, intensiveert, vermenigvuldigt: *tewewe* is „omwikkeld", *tewalewe* is „om-en-omgewikkeld"; *tewewe paoenja* is: „zijn spreken is ingewikkeld, hij spreekt met draaierijen, houdt een slag om den arm", of ook: „hij drukt zich omslachtig uit"; *tewalewe paoenja* is hetzelfde, maar wat sterker uitgedrukt: hij drukt zich uit met allerlei omhaal. De aanwijzende voornaamwoorden *se'i* (1e pers.) „deze, dit" en *setoe* (2e en 3e pers.) „die, dat" vormen *sare'i* en *saretoe*, die eene meervoudige, meer algemeene beteekenis hebben, bv. *bemo josa matakoe, tampe mata ntaoe toe'a sare'i* „mijne oogen zijn niet helder meer, natuurlijk, oogen van oude menschen zooals (ik) hier" (*sare'i* duidt aan dat de spreker zich en zijns gelijken bedoelt); *papakoe mombadjoemo, taoe ngiro saretoe* „mijn vader stampt zijn sirihpruim al, zooals tandelooze menschen doen" (zie verder §§ 223—225). *Sare'i* en *saretoe* zijn geen regelmatig optredende meervoudsvormen; ze veralgemeenen slechts de beteekenis van *se'i* en *setoe*.

Dat dit infix met alle vocalen wordt uitgesproken, is eene opmerkelijke overeenstemming met de *la*- en *ra*-prefixen, ook als bestanddeelen der voorvoegsels *bala*-, *bali*-, enz.

Voorbeelden van -*al*-: *kalama* „handvat v. e. zwaard", st. *kama*, Min. t. „hand", B. „krabben"; *kaleke* „uitgeloopen pad, holle weg", st. *keke* „uithollen"; *kalanda* „ruimte tusschen de stammen v. e. wringin-boom (*noenoe*)", st. *kanda* „wijdbeens stappen"; *balamba* „holte in een boom", st. *bamba* „opening"; *salapoeti* „omhulsel", Mal. *sĕlapoet*, vgl. Mal. Min. t. *sapoet* „omhullen"; *mesalampe* „de sarong over den eenen schouder en langs de andere zijde, dus als een sjerp laten hangen"[1] (Mal. *sĕlampai*), st. *sampe* „over iets heen hangen"; *mombaleba* „de armen vooruitgooien", st. *weba* „met de armen uitvallen"; *kaloemiri* „glimlachen", *koemiri*, id., st. *kiri*, Par. Bad. „kittelen".

[[1]) De opgaven van het Wdnbk. hiernaar te verbeteren.]

Voorbeelden van *-ar-*: *karama* „vinger", vgl. *kalama* bij de voorbeelden van *-al-*; *garanggo* „krokodil", st. *ganggo* „pakken, grijpen"; *sarengko* „wiedmes", *sengko*, id. en als adj. „krom"; *taroto* „fijnhakken", st. *toto* „hakken"; *sara'oe* „ophangen aan een haak", *sa'oe*, id.; *sarobo* „opslurpen", st. *sobo* „ophappen"; *saropo* en *sopo* „tak of spruit recht afsnijden bij den voet".

Voorbeelden van *-aj-*: *kajai* „jachtspeer met een haak", st. *kai* „haken"; *gajanta* „los, ijl van weefsel", *ganta*, id.; *sajako* (vlechtwijze), Lal. *sako*, vlechtsel.

Voorbeelden van *-an-*, *-ang-*: *tanoedjoe* „wijsvinger", Mal. *tĕloendjoek*, st. *toedjoe* „wijzen"; *sanese* „rimpelig, ruig", vgl. *sese* „bloem, pluim"; *wangare* „inkeping", st. *ware* „doorgehakt"; *kangea* (Sang. *kaḷea*), papegaaisoort, vgl. Mor. *kea*[2], id.; *rangasoe* (uit *ranasoe*) „rook", vgl. *rasoe* „damp".

Voorbeelden van *-el-* en *-er-*: *tebelentje* „omgebogen, omgekruld" (v. d. snede v. e. mes), vgl. *woelentje* bij de voorbeelden van *-oel-*, st. *bentje* „vertrekken, verwringen"; *beloeasa* „fijne regen", vgl. *woeantja* „pluis"; *moperede* „knappen", zooals maïskorrels die gepoft worden, st. *pede*, geluid v. e. harden tik.

Voorbeelden van *-il-*, *-ir-*: *piliko* „geschreeuw van apen", vgl. Mal. *pikaoe* „geschreeuw"; *ndasilola*, gezegd van rijst, die onrijp is geplukt, maar door koken, drogen en stampen eetbaar wordt gemaakt, ook *ndasinolai*, vgl. *sole* „bakken", Mal. *salai*; *mopiripi* „rommelen, zooals de ingewanden bij buikloop", van het geluidswoord *pipi*; *mokiridjo* „gillen", van 't geluidswoord *kidjo*.

Voorbeelden van *-ol-*, *-or-*, *-on-*: *mekolompesaka* „den buik intrekken", van *kompe* „ingevallen", v. d. buik; *koloti* „met de nagels afknijpen", van *koti* „stukjes afbreken"; *solomboe*, *soromboe* „ergens ingezakt", syn. met *sarampoe*, vgl. Mor. *sampoe*, B. *tampoe* „overdekt"; *kolokosi*, srt. luis, van *kokoti* „knabbelen"; *bolola* „vlechtsel in peperhuisvorm, om er een lepel in te steken", vgl. Boeg. *bola* „huis", B. *boja* „gehucht"; *boloemboe* „groote mand", vgl. *boemboe* „groote palmwijnkoker", Mal. *boemboeng*; *singkoromoe* „samengetrokken", van *komoe* „slinken"; *matoriti* „met fijne groefjes", st. *titi* „druppelen"; *tonete* „rak langs den wand", vgl. Min. t. *tete* „brug", Mal. *titi*.

Voorbeelden van *-oel-*, *-oer-*, *-oen-*: *goereto* „warboel", *goerito* „brabbeltaal", vgl. *geto* „allen tegelijk doen" en Mal. *gĕritjaoe*, *katjaoe*; *goeroenggoe* „kouwelijk", vgl. *koengkoero*, id., *sigoenoenggoeri* „door elkaar loopende", st. *goenggoe* „zich samenpakken"; *boerangkasi* „standjes geven, aangaan", van *bangka* „gezwollen" [1]); *soerindi* „in druppels te voorschijn komen", st. *sindi* „uitspuiten"; *woelentje* „iets dat over iets anders heen zit er aftrekken, zoodat dit bloot komt", st. *wentje* „schuiven, wegschuiven", vgl. *belentje* bij de voorbeelden van *-el-*; *teboelengka* „opengegaan", vgl. *mabengkari* „van elkaar gehaald"; *meboelebe* „uitpuilen", vgl. *saloebeberi*, id.; *motamboeleboe* „spartelen", vgl. *mombaleboe*, id., st. *weboe* „heen en weer zwaaien"; *momboelaba* „borrelen", vgl. *montalambaba*, id., st. *baba*.

Het blijkt uit deze voorbeelden, dat de hier besproken infixen identiek zijn en in 't algemeen frequentatieve, meervoudige of verkleinende beteekenis hebben.

[[1]) In § 145 anders afgeleid.]

DE ACHTERVOEGSELS.

Het achtervoegsel *-i.*

§ 186. De achtervoegsels die nog levend zijn in het B. zijn *-i*, *-ka* en *-aka*. Verouderd, maar nog in een aantal voorbeelden behouden, zijn de suffixen *-a* en *-o*.

Evenals *-ka* en *-aka* is het suffix *-i* te beschouwen als een naamvalsteeken, dus z. v. a. een voorzetsel dat zich hecht achter een werkwoordstam, om den naamval aan te duiden in welken het werkwoord zijn voorwerp regeert. Dit is dus een indirect object, dat in 't algemeen gesproken in den locatief staat, naar den aard van het suffix, dat identiek is met het voorzetsel *ri*, *i*, Mal. *di*, enz.

De aanhechting van *-i* aan den w.w.stam heeft plaats op twee wijzen: door onmiddellijke achtervoeging en door achtervoeging met een tusschenklank. Bij sommige w.w.stammen komen beide wijzen van achtervoeging voor.

De onmiddellijke plaatsing van *-i* achter den w.w.stam is de minst gebruikelijke. Voorbeelden: *mawelai* „verwonden", van *wela* „wond"; *malanai* „beoliën", van *lana* „olie"; *mabangkei* „eeren, het aanzien vergrooten", van *bangke* „groot"; *maatei* „lust geven", van *ate* „lever, inwendige stemming"; *montjosoi* „berouw hebben", van *soso*; *mampopagoi* „zich haasten naar"; *mawatoei* „met steenen beleggen", van *watoe* „steen"; *mampengamboei* „gedorschte rijst zuiveren van vuil", st. *kamboe*. Bij stammen die uitgaan op *i*, wordt *i* zelden zonder tusschenklank aangevoegd; een voorbeeld is *mampeontii* „de mieren (*onti*) uit iets halen". Wel heeft de stam *bali* „veranderen" een vorm *bali'i* „omsmeden, door smeden een anderen vorm geven", maar in dit woord is de klemtoon van *ba* verplaatst naar *li* en de hamzah duidt op een weggevallen medeklinker; *báliki* beduidt „plantengom met kokosmelk koken, om de taaiheid te veranderen".

Bij de meest gebruikelijke aanhechting van *-i*, die met een medeklinker als tusschenklank, rijst de vraag welke omstandigheid in elk voorbeeld heeft geleid tot de keuze van den tusschenklank dien men aantreft, want de verscheidenheid is groot. Zeer veel komen voor *k*, *n*, *s* en *t*, minder vaak *r* en *w*, nog minder *p*, *l*, *m*, *ng*, *b*, *d*, *g*; zeer zeldzaam is *h*; *j* en de palatalen komen niet voor als tusschenklanken.

Het is echter niet altoos gemakkelijk om te bepalen of men bij een w.w.stam van drie of meer lettergrepen, van welke de laatste bestaat uit een der genoemde medeklinkers met *i*, te doen heeft met het achtervoegsel *i* of met den klinker die den oorspronkelijken sluitmedeklinker voor de sprekers eener vocalische taal uitspreekbaar maakt (§ 9). Reeds op bl. 37 is opgemerkt, dat looze eindlettergrepen van den vorm *ki*, *ni*, *si*, *ti* het talrijkst zijn, terwijl ook de tusschenklanken *k*, *n*, *s* en *t* het meest voorkomen bij de achtervoeging van *-i*. De vorm met de looze lettergreep valt dan ook dikwijls samen met den van het suffix *-i* voorzienen vorm. Een vorm als *tolosi* „ruilen" wordt door de taal beschouwd als voorzien van het suffix *-i*, want de vorm *tolo* wordt druk gebruikt; toch is het zeer waarschijnlijk dat *tolosi* ouder is dan *tolo*. Het Minah.

equivalent *tělěs* „koopen" en het Gor. *toloto* (uit *tělěsě*) geven recht om in het B. den vorm *tolosi* te verwachten. In de uitdrukking *tolosi ngkoro* „plaatsvervanger" is die vorm dan ook aanwezig, want hier is voor het suffix *-i* geen reden. In *mombetolosi* „met elkaar ruilen" kan *-si* evengoed de looze lettergreep zijn als *-i* met tusschenklank *s*; in dit geval zou *-si* dan als meervoudsaanduider worden opgevat. Maar het is zeer waarschijnlijk, dat *tolosi* met 't suffix *-i* niet zou zijn ontstaan, indien niet de vorm *tolosi* met looze eindlettergreep aan *tolo* ware voorafgegaan. *Tolo* is dus uit *tolosi* verkort, en *tolosi* heeft dus eigenlijk geen andere beteekenis dan *tolo*, maar doet thans den dienst van *tolo* met suffix *-i*. Dat *tolosi* in *tolosi ngkoro* een substantief is, zou op zich zelf geen bezwaar zijn om het voor een vorm met suff. *-i* te houden, want de nomina verbalia van *-i*-vormen worden dikwijls zonder *pa-*, *po-* of *pe-* gebruikt. Maar ook dit is in de hand gewerkt door de oorspronkelijke substantief-waarde van stamwoorden als *tolosi*, immers *tolosinja* „het vervangmiddel, het ruilartikel er voor" is geheel identiek met Minah. *tělěs*(*ě*)*na*, Gor. *toloto-lio* (uit *tělěsěnia*).

Andere stamwoorden met looze lettergreep, die tevens optreedt als aangehecht suffix *-i*, zijn reeds genoemd op bl. 37. Hier volgen nog eenige voorbeelden: *kodjoti* „kerven, doorsnijden", vgl. Mal. *kěrat*; *towoni* „boomen rooien", Mal. *těbang*; *omponi* „tegenhouden", Mal. *ěmpang*; *pedasi* „slaan", Mal. *pědas*; *goelingi* „vaartuig sturen", Mal. Mak. Boeg. *goeling*; *awoeti* „het eerste schoonmaken van den grond verrichten", Tontmb. *awoet*, Mal. *tjaboet*. Bij deze stammen komen de vormen met en zonder de looze lettergreep in gelijke beteekenis voor, maar de lange vorm wordt geacht het achtervoegsel *-i* te hebben. Dit is niet het geval met stammen als *bobaki* „slaan" (Mong. *bobag*), *rangani* „vermeerderen" (Mal. *děngan*), *bangani* „inhoud geven" (Tag. *bangan*, rijstschuur), *anggapi* „aangrijpen" (Mal. *tangkap*), waarvan geen vormen zonder de *-i*-syllabe voorkomen.

Waar echter de *i*-syllabe aan 't eind van den stam geheel de functie heeft van het suffix *-i* en daarnevens de stam zonder deze eindlettergreep als het gewone grondwoord optreedt, terwijl als tusschenklank de oorspronkelijke sluiter staat, daar kan men aannemen dat het achtervoegsel *-i* aanwezig is, al blijft in vele gevallen de mogelijkheid open, dat ook hier de *-i* dient om den alouden sluitmedeklinker uit te spreken. Voorbeelden: *anaki* „van aanhangsels voorzien", Mal. *anak*; *lampini* „bedekken", Mal. *lampin*; *dja'ati* „beschadigen", Mal. *djahat*; *tangisi* „beweenen", Mal. *tangis*; *djilati* „belikken", Mal. *djilat*; *oedjani* „beregenen", Mal. *oedjan*; *podisi* „zuur maken", Mal. *pědih*; *ojoti* „tusschentreden", Mal. *hělat*; *pasoki* „wig inslaan", Mal. *pasak*; ook waar de nasalen onderling zijn verwisseld: *lilimi* „rondgaan", nevens *lilingi*, Mal. *liling*; *tadjani* „scherpen", Mal. *tadjam*; *lingoeni* „bijster maken", Mal. *bingoeng* [1]); *leroeni* „beschutten", Mal. *lindoeng*.

Moeilijker wordt het den tusschenklank te verklaren, waar deze een andere is dan de oorspronkelijke sluiter, wat meestentijds het geval is. Soms

[1]) Vgl. echter het Wdnbk.]

is de tusschenklank eene wijziging van den oorspronkelijken sluiter, zooals bij de nasalen (zie boven) en bij *o'owi* „broeden" naast Todj. *ogobi*, waar *w* uit *b* is ontstaan (bl. 38); *sawani* „verwisselen", Minah. *sawĕl*, zou voor *sawali* kunnen staan; in *oropi* „uithongeren", Minah. *arĕm*, Nap. Bad. *marimi*, zou de *p* als labiale tenuis vervanger van de *m* kunnen zijn, maar slechts in weinig gevallen zou men aan klankovergang kunnen denken. In enkele gevallen laat zich de keuze van den tusschenklank verklaren door overeenstemming met een synoniem: *woeaki* „van aanhangsels voorzien" is syn. met *anaki* (Mal. *anak*). Veelal echter schijnt de tusschenklank willekeurig gekozen te zijn; soms komen verschillende tusschenklanken nevens elkaar bij 't zelfde woord voor. Waar echter *s* staat tusschen den eindklinker en de *i*, heeft in zeer vele gevallen het aldus ontstane achtervoegsel *-si* de beteekenis van een meervoudsaanduider, zoodat aan dit *si* veelal een vaste waarde kan worden toegekend. Zie de bespreking hiervan in § 188.

Voorbeelden van anorganische tusschenklanken: *asoeki* „met honden (*asoe*) jagen op"; *peatani* „dekken met *ata*" (Mal. *atap*); *djajaki* „onder weg (*djaja*, Mal. *djalan*) afhalen"; *toewoeri* „in 't leven sparen", Mal. *toemboeh*; *soearaki* „de voorzijde (*soeara*) toekeeren", vgl. Mal. *hadap*; *talikoesi* „den rug (*talikoe*, Minah. *talikoer*, Sang. *likoedĕ*) toekeeren"; *talini*, *topini* „van een hoofddoek (*tali*, Mal. id.), sarong (*topi*, Jav. *tapih*, Tag. *tapis*) voorzien"; *tetoeroepi* „in slaap gevallen", st. *toeroe*, Tag. *toeloeg*. Naast elkaar worden gebruikt: *soeaki* „binnengaan, binnendringen" en *soeari* „insteken, inbrengen"; *soewoeki* „te voorschijn komen tegen, uit een schuilplaats losgaan op" en *soewoeni* „in drift met booze woorden uitvallen tegen"; *paeri* en *paewi* „wegvegen"; *limpoki* en *limpongi* „berooven"; *liwoeki* en *liwoengi* „rondgaan bij".

Soms wordt *i* zoowel met als zonder tusschenklank aangevoegd, bv. *rampai* en *rampaki* „ontrooven"; *samboi* en *sambori* „overheen stroomen"; *loentai* en *loentari* „uittrekken"; *komatai* en *komatasi* „aanstaren"; *tapoi* en *tapoli* „de woorden v. e. lied improviseeren".

De keuze van den tusschenklank is dus slechts voor een deel te verklaren door het behouden blijven van een oorspronkelijken sluitmedeklinker; verder kan men aannemen, dat het gebruik van den tusschenklank door het bestaan van de vormen die hem als oorspronkelijke sluitconsonant hadden, is bevorderd geworden, omdat het suffix, als laatste lettergreep, na een klinker veel minder krachtig klinkt dan na een voorafgaanden medeklinker. De talrijke *-si*-vormen hebben daarenboven eene bizondere beteekenis.

§ 187. In het algemeen duidt *-i* aan, dat de handeling in 't grw. uitgedrukt tot aan of tot op het voorwerp komt, dit wel bewerkt, maar niet verwerkt. Het object der *-i*-vormen staat in den locatief, te omschrijven met: te, tot, ten opzichte van, aan (geen datief), op, naar. Vaak is een w.w. met *-i* te vertalen met eene afleiding met een der voorvoegsels be-, op-, toe-, ver- in het Nederlandsch.

Voorbeelden van *-i* achter werkwoorden afgeleid van substantieven met de beteekenis „dat wat 't substantief uitdrukt aanbrengen aan of op": *malo-*

mboesi, malogesi „bemodderen", *mawoelisi* „den palmwijn met bitterhout (*woeli*) bitter maken", *malampini* „v. e. dekkleed voorzien", *malanai* „beoliën", *marangi'isi* „zand strooien over", *mawoetai nggaroe* „aan de kat een kliek (*woeta*) geven", *mampangkonisi Rano* „een spijsoffer (*pangkoni*) aan 't Meer brengen", *madaasi* „met bloed besmeren", *maandani* „van een stelling of steiger (*anda*) voorzien", *mawoeaki, maanaki, makojani, mamatai* „versiersels, aanhangsels op iets aanbrengen", *maalesi* „een band om iets aanbrengen", *matalini* „van een hoofddoek voorzien".

Voorbeelden van *-i* achter w.w.stammen (sommige dezer zijn van substantieven afgeleid) met de beteekenis „de handeling verrichten aan, ten opzichte van, ze toepassen op": *maboeboesi* „besproeien", *maoropi* „laten honger (*oro*) lijden", *maasoeki* „jagen op", *noendjaa ndipopaisoi?* „om wat twist gijl.?", *re'e anoe naposisalai* „er is iets waarover zij met elkaar geschil hebben", *kamberosi apoe* „bewaai het vuur" (met een *kambero*, waaier), *pangkoninja napokepesi* „hij ligt met zijn buik op zijn voedsel" (raadsel op de schaaf), *mabonggosi* „besluipen", *mantangisi* „weenen over", *ma'ooeni* „beschaduwen", *mao'owi* „broeien op", *mampeoasi* „vragen naar", *masoepari* „met gekauwde medicijn bespuwen", *maaraki* „bewerken aan de onderzijde (*ara*)", *mawawoki* „bewerken aan de bovenzijde (*wawo*)", *madadoesi* „zich haasten naar", *mampojoenoeki* „tot gezel nemen voor eenig doel", *napeponeki boti* „hij klom in den boom naar de apen", *mampeli'osi* „gluren, loeren naar", *mampesambaliki iwali* „zich buiten (*sambali*) de omwalling begeven naar den vijand" (een uitval doen), *mantawoeisi apoe* „het vuur aanblazen", *majongkosi* „trappen op".

Als achtervoegsel van adjectief-stammen vormt *-i* dikwijls eene soort van causatieven, met de beteekenis: de eigenschap die 't grw. aanduidt overbrengen, aanbrengen op 't object. Tegenover de causatieven met *pa-* (§ 115), bij adjectieven veelal met *paka-* (§ 121), hebben deze soort van causatieven eene zwakkere beteekenis: *madja'ati* is „beschadigen, eenig kwaad, eenig letsel (*dja'a*) toebrengen aan iets", *mampakadja'a* is „iets bederven, slecht, onbruikbaar maken"; *maboeketi* is „aanvullen, opvullen, bijvullen", *mampakaboeke* „vullen, geheel vol maken"; *maramoesi* is „opwarmen", *mampakaramoe* „warm maken". Andere voorbeelden: *mabangkei* „eeren, 't aanzien vergrooten", *mampakabangke* „tot iets groots maken"; *mawotasi* „bevochtigen", *mampakawota* „nat maken"; *mangkodisi* „kleineeren", *mampakakodi* „klein maken, verkleinen"; *mantoewoeri* „maken dat in 't leven blijft", *mampatoewoe* „opvoeden, onderhouden"; *maetasi* „zwarten", *mampakaeta* „geheel zwart maken"; *mapigati* „verstopping aanbrengen, veroorzaken", *mampakapiga* „toestoppen, geheel verstopt maken"; *manga'ati* „verlichten", *mampakanga'a* „licht maken, de zwaarte doen verdwijnen"; *malingoeni* „verbijsteren"; *maekati* „vrees aanjagen"; *malengei* „afmatten"; *maringgeasi* „prikkelen, iemands binnenste aan 't jeuken brengen"; *mantengosi* „voor den mal houden"; *mangkopisi* „inkorten, versmallen"; *madjoe'ani* „ziekte toebrengen, ziekte doen oploopen" (hier is het verschil met *mampakadjoe'a* „ziek maken" niet groot); *madjeani* „iemd. iets afleeren, door hem te straffen, kwellen, willekeurig behandelen", *mampakadjea*

„iemd. maken tot een die door straf iets heeft afgeleerd"; *dja noewongani taoe setoe, maria gaga kina'a noewaika* „ge maakt dat die man nog zou stikken, ge geeft hem te veel eten" (*mampakawonga* is werkelijk „doen stikken"); *mawoeroki* „in de vroegte zijn met zijn werk, er vroegwerk van maken", *nawoeroki baroenja* „hij tapt zijn palmwijn in de vroegte, maakt er morgendrank van"; *nangoerai djolenja* „hij eet zijne maïs als ze nog jong (*ngoera*) is, maakt dat hij ze als *djole ngoera* te eten krijgt"; *mapoe'asi* „stukken van iets afbreken", *mampakapoe'a* „geheel in stukken breken". Causatieve beteekenis heeft ook *-i* in *koelámoeti* „eclips", vgl. O. Jav. *koelĕm*, Mal. *kĕlam*, Mak. *kallang*, Boeg. *kĕllĕng* „duister"; in 't B. is *koelam* geworden tot *koelamoe* of *koelami*, en de klemtoon is versprongen op *la*; *ndakoelamoeti*, met den tusschenklank *t*, beteekent dus „verduisterd".

Een vaste vorm is die van afleidingen met het samengestelde voorvoegsel *mampe-* (§ 88) en het achtervoegsel *-i*, van substantieven die een artikel noemen dat men op het object zoekt of van het object wegneemt, bv. *mampesangai* „het vleesch (*sanga*) van iets afhalen", *kami napebaoelai nTo Napoe* „de Napoeërs hebben onze buffels (*baoela*) van ons weggehaald", *madojo siko, ane mate, da koepekajoepai* „je bent ijverig, als je dood bent, zal ik je de nagels afsnijden" (om iets van zijne eigenschappen te verkrijgen snijdt men een doode de nagels af), *wawoe ndapetojoesi* „een varken dat van zijne testikels (*tojoe*) is ontdaan", *taoe ndapewo'oki* „iemand wien men 't hoofd (*wo'o*) heeft afgeslagen", *ma'ai kadjoe'anja, ewa ndapewoekoei* „het doet hevig pijn, alsof je de beenderen (*woekoe*) worden uit 't lijf gehaald", *kadjoe ndapekoelisi* „een boom waarvan men den bast (*koeli*) heeft afgehaald", *mamperoeisi ira lelangi* „de dorens van een silarblad afhalen", *mampewoejoesi tontji* „een vogel de veeren uitplukken", *mampekarikisi tabako* „de spruitjes uit de oksels der tabaksbladeren halen" (om de tabak pittiger te maken). Op dergelijke vormen van andersoortige grondwoorden is deze beteekenis niet van toepassing: *mampetalingai* is „ter oore nemen"; *mampemosoeki* „nader komen bij"; *mampelawisi, mampeta'ani* „wachten op"; *mampekoekoesi* „nauwkeurig uitvragen"; *mamperokoesi* „zich tot iets dwingen"; *mampedjondjoi* „te hulp snellen om een mensch of dier te redden"; *mampetadjani* „trachten scherp te maken", *dja kajoepamoe noepetadjani, da noepangketika anamoe* „ge tracht maar je nagels te scherpen om er je kinderen mee te knijpen"; *mampeloeloei* „trachten na te volgen", *pompaoe nTo Mori napeloeloei* „de wijze van spreken der Moriërs tracht hij na te volgen".

§ 188. De beteekenis van *-i*, een handeling aan, op of tot het object, houdt ook vaak in dat de werking zich verspreidt over het voorwerp, zoodat het er door wordt „bedaan", eene voorstelling die dikwijls het denkbeeld van meervoudigheid medebrengt. Ook in 't Oud- en in 't Nieuw-Jav., in 't Tobasch en 't Karosch kan *-i* meervoudige beteekenis hebben [1]). In 't B. nu

[1]) Kern, Verspreide Geschriften, VIII, bl. 247; Neumann, Karo-Bat. Sprkk. (Verh. Bat. Gen. LXIII, 4e St., 1922), bl. 62, 64.

heeft voornamelijk de vorm *-si* van het suffix de functie van meervoudsaanwijzer. De reden daarvan is niet met zekerheid op te geven, maar men mag toch wel aannemen dat het gebruik van *si* als meervoud van *i*, het lidwoord der eigennamen, invloed heeft uitgeoefend op de keuze van de *s* als tusschenklank, wanneer *-i* meervoudvormende kracht heeft. Iemand die *Rombo* heet, wordt *i Rombo* genoemd; *si Rombo* is „Rombo en de zijnen"; *si* is dus meervoud van *i* en zoo kan ook *-si*, een der meest gebruikte vormen van het suffix *-i*, in 't bizonder tot meervoudsaanduider zijn geworden. In het Napoesch wordt *he* (uit *se*), de enclitische vorm van het zelfstandige *i hira* „zijlieden", gevoegd achter eigennamen en ook wel achter andere woorden (behalve dan nog daar waar het zuiver voornaamwoord is), om het meervoud aan te duiden, bv. *Tadohe, Wosahe, Peandohe* „Tado, Wosa, Peando en nog anderen"; *taloe ogoena iriko, ini ogoena i rangangkoehe* „drie stuks voor mij, zes stuks voor mijne makkers"; *alo, woela hai betoeëhe* „de zon, de maan en de sterren" [1]). Nu wordt in 't B. *-si* ook gebruikt als meervoudsaanduider bij naamwoorden, wanneer men uitdrukkelijk het meervoud wil aanwijzen (voorbeelden volgen beneden). Wanneer men nu in 't B. met nadruk over alle sterren of vele sterren spreekt, kan men den vorm *betoe'esi* gebruiken, als mvd. van *betoe'e*, evenals in 't Napoesch *betoeëhe*. Men is dus geneigd *-si* als meervoudsaanduider bij naamwoorden voor een ander woord te houden dan *-si* achter werkwoorden. Het bezwaar hiertegen is echter, dat er in het B. geen sporen zijn te vinden van het gebruik van enclitische vormen der pers. voornaamwoorden, zooals de O. en W.Tor. Bergtalen die hebben en ook het Makassaarsch en 't Boegineesch, terwijl ze in beide eerstgenoemde groepen bij de Vlaktetalen (Bare'e, Parigisch, Paloesch, Tawailisch, Sigisch) ontbreken. Het meest aannemelijk is dus, dat de vorm *-si* van het *-i*-suffix bij de werkwoorden tot meervoudsaanduider bij uitnemendheid is geworden, door invloed van de lidwoordsvormen *i* (enk.) en *si* (mvd.), en dat de niet zeer gewone en alleen bij nadrukkelijke bedoeling gebruikte aanduiding van 't mvd. door *-si* bij naamwoorden navolging is van *-si* bij de werkwoorden.

Het meervoudig karakter der handeling, waarvan *-si* de aanduider is, wijst bij transitieve vormen meestal op een meervoud van objecten, bij intransitieve op een meervoudig subject. Een vaste regel is dit niet; bij transitieve vormen kan de meervoudsaanduiding ook wel meervuldigheid van subject en object aanwijzen.

Voorbeelden van meervoudsvormen bij werkwoorden: *mariamo taoe napepatesi* „reeds vele menschen heeft hij gedood", *sondo gaga noepaporiasi* „ge hebt veel te veel aangeschaft", *kenisi poera*[2] „breng het allemaal", *wa'a banoeanja nagerosimo nTo Napoe* „al hunne huizen hebben de Napoeërs vernield", *be naowe*[2] *marapasi laoero* „hij hield niet op met rotan af te rukken", *anoe bere'e jowenja da noetadjisi poera*[2] „wat geen nut heeft, moet ge allemaal weggooien", *natongesi kapipi saatoe pai saogoe* „hij pakte 101 sirih-taschjes in", *natembisi ira ntoraa* „zij lichtten alle bladeren der knollen op", *montopanjamo*

[1]) Ten Kate, in Med. N. Z. G. 55 (1911), bl. 393, 415, en ibid. 59 (1915), bl. 71; Wesseldijk, ibid. 67 (1923), bl. 143.

garoepoe ntana noeto'osi „alle mogelijke insecten noemt ge", *maoe bemo da koeimbasi wa'a nto'onja* „laat ik maar niet verder al hunne namen opsommen", *nalimbasi wa'a ntawaninja* „al zijne krijgsgevangenen liet hij verhuizen", *maria ngaja napaoesi* „over een aantal dingen hield hij praatjes", *wa'a ngkadjoe poera*[2] *naponoendjoesi* „al het hout heeft hij allemaal in brand gestoken", *namamasi noe asoe witinja* „de hond gaf hem een aantal beten in 't been", *baboeno napoepoesimo ntaoe woeanja* „van de lansats heeft men de vruchten afgeplukt", *da nakoto mamporongosi wa'a mbe'a anoe naperapisi?* „zou hij alle vrouwen kunnen trouwen die hij heeft gevraagd?", *nantedesi ntjilo witi i Masoeli* „de hars is op verscheiden plaatsen van M.'s voet gedropen", *komi da manteosi rengko* „gijl. moet al het goed versjouwen", *taoe napotoboesi ndjoe'a* „iemand wien vele ziekten tegelijk treffen".

Voorbeelden van intransitieve meervoudsvormen: *molidasi taoe poera*[2] „alle menschen werken op de sawah's", *meokosi taoe, mesoewoesi, da mangkonisi* „de menschen staan op en gaan de deur uit om te eten", *popaoebamoe se'e dja ntabe*[2], *da manawoesi naini wa'a banganinja* „je draagt je draagsarong scheef, straks zal alles vallen wat er in zit", *kami wo'oe da raja mami da moalesi* „ook wij willen gaarne lijfgordels dragen", *momoepoesimo ngisinja* „al zijne melktanden zijn al uitgevallen", *ndipotoendasimo!* „gaat allen zitten!"

Onder de vormen met het samengestelde voorvoegsel *mompe-*, die in § 80 zijn besproken, zijn er ook die *-si* achtervoegen. Ook hier kan *-si* als meervoudsaanduider worden genomen, dus: *mompewaasi, mompewelosi* „rood worden, zich rood (*mawaa, mawelo*) vertoonen", van iets dat anders niet rood is, *mompewaasi lio ntaoe majangoe* „het gezicht van een dronken mensch wordt heelemaal rood", *mompewelosi matanja, madja'a rajanja* „zijne oogen werden geheel rood, hij was boos"; *mompekoenisi, mompenggaasi* „geel (*makoeni, manggaa*) worden"; *mompeetasi* „zwart worden"; *mompeboejasi* „wit worden". Door *-si* wordt hier dus uitgedrukt, dat de kleur zich over 't geheel verspreidt. Het komt mij minder aannemelijk voor om hier aan de causatieve beteekenis van *-si* te denken en *mompewaasi* te verklaren met „zich rood maken", daar de vorm met *mompe-* op zich zelf dit reeds uitdrukt. Intusschen zou *-si* dan nog de kracht van *mompe-* kunnen versterken. De beide opvattingen liggen echter zoo dicht naast elkaar, dat men de eene niet voor de andere behoeft los te laten.

Voorbeelden van meervoudsvormen bij naamwoorden en enkele andersoortige woorden: *boekesimo moeni banoea, maria taoe oloesimo momota* „de huizen zijn weer vol, vele menschen zijn klaar met oogsten"; *mariasimo ana mbawoe mami* „onze varkens hebben al veel jongen"; *paka bangkesi poedjoenja* „de pakjes rijst zijn allemaal groot"; *da ndekoesi mewawo* „allen den berg op om te wieden"; *ne'e djoekoe*[2]*si noeto'o* „vertel het niet in alle bizonderheden"; *ma'isi, da meponesi, dja masaesi!* „komt, gaat toch de trap op, jelie hebt zoo lang werk!"; *wa'a asoesinja nakeni poera*[2] „al die honden van hem brengt hij allemaal mee"; *teseboesimo ri bondesinja* „allen verspreid op hunne akkers"; *wa'a baoela obosi* „allemaal buffels met achteroverliggende horens";

mosikolasi ananggodi, nakalo'esi „de kinderen gaan allen school, om allen knap te worden"; *ombasimo wa'a banoeasinja, maparisi naepe wa'a ntoempoesinja, bemo da re'esi da kajoresinja, djà melambe²si, bemo teporengkosi, tepotalisi, tepoalisi; bara noendjaa mangkoedjasi pai nakawase'esi?* „al hunne huizen zijn verbrand, al de eigenaars er van hebben 't te kwaad, ze hebben geen plaats meer waar ze zullen slapen, ze loopen naakt rond, ze hebben geen kleeren, geen hoofddoeken, geen slaapmatten meer; wat zou hun wel dit alles hebben aangedaan, dat zij er zóó aan toe zijn?"; *parasi* „geheel kaalgevreten"; *empasi* „zonder resultaat".

§ 189. Niet alleen de vormen met het meervoudaanduidende *-si*, ook de overige *-i*-vormen kunnen intransitief optreden. Vooral naast de causatieve *-i*-vormen komen intransitieve met *mo-* en *me-* voor. Nevens *madja'ati* „beschadigen, bederven" staat het intr. *mondja'ati* „een beschadiger zijn" en *medja'ati* „komen schade aanrichten, 't voornemen, de geaardheid hebben om schade aan te brengen", bv. *taoe anoe madja'ati raego, ntje'e mondja'ati* „iemand die den reizang bederft, die is een spelbederver", *taoe setoe dja ma'i medja'ati* „hij komt maar schade aanbrengen, hij komt den boel maar bederven"; *i Roendoe metengosi, mantengosi joenoe* „R. houdt van foppen, om anderen voor den gek te houden"; *siko da mamposikeni sa'e, da monga'ati ri djaja* „gij moet meehelpen met het een en ander te dragen, om op weg verlichting te geven", *jakoe ma'i menga'ati, manga'ati anoe joenoe* „ik kom wat verlichting aanbrengen, om de lasten van anderen lichter te maken"; *maboeketi ngojo* „een ravijn opvullen", *moboeketi ri ngojo anoe da kare'e jondo* „een aanvulling verrichten in een ravijn waar een brug zal komen"; *maomponi oeë* „het water afdammen", *ane da raja ntaoe setoe, ne'e kita da meomponi* „als die menschen er lust in hebben, laten wij dan geen verhinderingen gaan maken", *boi teomponi* „als het maar niet komt verhinderd te worden"; *i Sarampoe meloesoki ri ana we'a, be naporongo, dja ndjo'oe* „S. frommelt aan de meisjes, hij trouwt ze niet, hij gaat er alleen maar heen", *moloesoki inodo aoe ndaoela* „foeja, die met *oela*-sap bewerkt is, frommelen", *teloesoki inodo se'i, i Ine maloesoki* „deze foeja is verfrommeld, Moeder heeft ze verfrommeld"; *malonoti* „iets zachtkoken", *molonoti* „bezig zijn met zachtkoken", *ananggodikoe be mesoewoe, dja melonoti, mampakawowe taoe maara²* „mijn kleintje wordt maar niet geboren, het zit zich maar zacht te koken, tot verveling dergenen die er bij zitten" (kwinkslag bij een trage bevalling), *woesoe jorekoe, be tepolonoti* „ik heb zoo'n slaap, het kooksel wordt maar niet zacht"; *mampigati* „iets verstoppen", *mompigati djaja oeë ri lida* „bezig zijn de waterleidingen naar de sawah's af te sluiten", *tepigati* „verstopt"; *malingoeni* „iemd. bijster maken", *melingoeni* „verwarring komen stichten", *golasi, nakatelingoeni ngkapa'inja* „doe er suiker in, opdat de bitterheid worde verflauwd"; *mabangkei linggona* „de gasten eeren, zich en de omgeving voor hen opsieren", *dja sindjoejoe² mebangkei kita* „we zijn maar gezamenlijk aan het eerbewijzen". Ook andere *-i*-vormen worden intransitief gebruikt, bv. *maga'ati* „'t een van 't ander

scheiden", *mega'ati* „willen vaneenscheiden, willen van elkaar halen"; *mantawoeisi talinga ntaoe malimpoe, bara tanoananja* „blazen in de ooren of op den schedel van iemand die is flauw gevallen", *jakoe ma'i metawoeisi* „ik kom eene beblazing verrichten"; *mawoejoesi wojo* „een bamboe gladwrijven", *momboejoesi* „aan het gladwrijven zijn"; *maanaki* „van aanhangsels voorzien", *be montjo pombadjoemoe, dja noeanaki* „je rijststampen is niet het ware, je stampt met aanhangsels (kleine, slappe stooten, die op de krachtige volgen)"; gebruikt men hier *moanaki,* dan is de beteekenis: het is maar zwakke nastootjes met den stamper geven; *jakoe ma'i momboeaki, da mawoeaki toroeta* „ik kom opsieren, om onze hoeden op te sieren"; *mangkomatasi joenoe* „anderen aanstaren", *siko dja mekomatasi* „gij zit maar te turen"; *mampontjosoi* „berouw gevoelen over", *montjosoi* „berouw hebben"; *masenoeki pela ngkadjoe* „boombast afschillen", *montjenoeki pela mbiti* „het vel van den voet schaaft af", *tesenoeki* „afgeschaafd".

§ 190. Bij substantieven van drie of meer lettergrepen, welker laatste syllabe den klinker *i* heeft, is het meestal moeilijk uit te maken of men met het suffix *-i* heeft te doen of met de *i* die de looze lettergreep vormt. Nevens *anda* „trapportaal, soort stoep" bestaat *andani* „steiger, opgericht om een dikken boom, om hem een eind boven zijn voet te kappen". Dit kan een oudere vorm zijn van *anda,* want dit woord is identiek met *danda* „vogelkruk", in PmB. „brug", dat in 't Amp. *dandangi* luidt, en verder met *landanga* „rak", Mak. *landangang.* Toch is het aannemelijk, dat *andani* is geïsoleerd uit een vorm als *ndaandani* „van een *anda* voorzien worden", waardoor een duidelijke onderscheiding wordt verkregen tusschen de *anda,* die niet meer dan kniehoog boven den grond komt, en de *andani,* die een paar manslengten hoog kan zijn. Bij de bespreking van *-ka* (§ 198) is er op gewezen, dat uit werkwoordsvormen met *-ka* ook substantieven worden geïsoleerd; van *mampolegaka* „spelen met" maakt men *polegaka* „speelgoed", nevens het meer gewone *polega.* Andere voorbeelden van zulke substantieven met het suffix *-i* zijn: *anaki, woeaki, kojani* „aangehangen versierselen", onderscheiden van *ana* „kind, onderdeel", *woea, koja* „vrucht", geïsoleerd uit *ndaanaki, ndawoeaki, ndakojani* „met versiersels behangen"; *wawai* „gewoonte, gebruik", misschien uit *pawawai* „wat wordt opgebracht aan", maar thans geheel als substantief beschouwd; *woewoeri* „strooisel", of juister „uitstrooisel"; *lonoti* „wat zachtgekookt wordt"; *posoki* „beteekenis", uit *mamposoki wailo* „een raadsel oplossen", wdl. „stukbreken", zooals een ei dat is uitgebroed; *lilimi mpaoe* „omschrijving van een woord", misschien verkorting van *palilimi paoe* „wat een woord omschrijft", maar thans geheel substantief, daar het den tweeden naamval regeert, terwijl het nomen verbale, als transitief, den vierden vereischt; *ambati ntaono* „band om een handvat"; *omponi ndjaja* „afsluiting van den weg"; *ledesi mbiwi* „wat de lippen losmaakt" (geschenk om iemd. tot spreken te brengen); *toewoeri ntaoe masala* „prijs voor 't in 't leven houden van een schuldige"; *lampini mbiwi* „iets wat de lippen bedekt" (een geschenk dat men geeft als men iets wil vragen).

Het achtervoegsel *-ka*.

§ 191. Het suffix *-ka* is, naar hetgeen in § 186 is gezegd, te beschouwen als een naamvalsaanduider. In de eerste plaats wijst het den derden naamval aan, voorts den instrumentalen en den vergezellenden naamval, en verder nog naamvallen van meer verwijderde betrekking, zooals die welke te omschrijven zijn met „over, aangaande, omtrent, wegens".

De oorspronkelijke vorm van *-ka* is *kan*, zooals uit de verwante talen blijkt. In het B. is mij geen vorm bekend geworden, in welken dit *kan* (bv. in den vorm *kani* of *kangi*) is overgebleven.

In 't algemeen wordt het suffix gevoegd aan een transitieven vorm van het w.w.; de intransitieve vormen, die *-ka* achtergevoegd kunnen krijgen, zullen afzonderlijk besproken worden.

Met het voornaamwoord 1[e] pers. enk. wordt *-ka* samengetrokken tot *-kakoe*, wanneer op dit voornaamwoord geen nadruk valt. Dit geschiedt voornamelijk bij den imperatief, bv. *olikakoe* „koop voor mij", uit *olika jakoe*, 't welk gebruikt wordt, wanneer op *jakoe* nadruk valt: *olika jakoe, ne'e noeolika joenoe* „koop het voor mij, koop het niet voor een ander". In § 8 is reeds gewezen op het uitwerpen van *j* met voorafgaanden klinker bij het verkorten van woorden; ook hier heeft dit plaats gehad. *Olikakoe* is geen samentrekking van *olika akoe*, want de vorm *akoe* wordt nimmer gebruikt (alleen in het dial. van PmB.), maar verkorting van *olikajakoe*, waarin *aj* is behandeld alsof het een infix ware. Intusschen komt de *-kakoe*-vorm ook wel bij andere werkwoordsvormen voor. Verdere voorbeelden zijn: *to'okakoe to'o joenoemoe* „zeg me den naam van je kameraad", *be noeto'okakoe da palaimoe* „je hebt me niet gezegd dat je zoudt weggaan", *maoe be nato'okakoe, lawi koeintjanimo* „al heeft hij 't me niet gezegd, ik wist het toch al", *siko anoe manto'okakoe* „gij zijt het die 't me hebt gezegd"; *ne'e noeto'oka joenoe, to'oka jakoe* „zeg het niet aan anderen, zeg het mij", *sawe inenja pai papanja be nato'oka, da nato'oka jakoe?* „zelfs aan zijne ouders heeft hij 't niet gezegd, zou hij het dan aan mij zeggen?"

Ook na de achtervoegsels *-i* en *-aka* kan *-ka* voorkomen; zelfs achter een *-ka*-vorm kan nog *-ka* gevoegd worden, indien er verschil is in functie van deze beide suffixen. Voorbeelden: *aopo baoela natoewoerika taoe masala* „met vier buffels heeft hij den schuldige van de doodstraf losgekocht", *napepali anoe da naekatika ananggodi* „hij zocht iets waarmede hij het kind kon bang maken", *rangi'i naboeketika ngojo* „met zand hebben zij het ravijn opgevuld", *natima mamongo, natoepesika taoe* „hij nam pinang en bespoog er de menschen mede", *nanawoesakaka kami baboeno* „hij heeft voor ons lansats uit den boom laten vallen", *noendjaa da noeto'okaka si'a anoe be da narata ndaja* „voor (tweede *-ka*) wat zoudt ge aan (eerste *-ka*) hem zeggen, wat hij toch niet zou begrijpen?" (in het laatste geval gebruikt men liever de omschrijving met *noendjaa jowenja* „wat zou het nut zijn" enz.). In Pebato hoort men ook wel *waikaka si'a* „geef het aan hem", waarin het laatste *-ka* overbodig is, maar dit zeggen personen die voor *wai* „geven" steeds *waika* gebruiken.

Wanneer men een enkelen keer *-ka* van den werkwoordsvorm vindt losgemaakt, is dit een bizonder geval, bv. *mamperapi poeroe kasiko ri wa'a ngkabosenja* „om genadige behandeling voor u vragen bij de hoofden"; de uitdrukking *merapi poeroe* is eene samenstelling en als zoodanig intransitief; gebruikt men ze transitief, dan wordt *poeroe* object, en *mamperapi* kan *-ka* achtervoegen: *mamperapika siko poeroe*; wil men echter de samenstelling naar den vorm bewaren, dan moet *-ka* eigenlijk achter *mamperapi poeroe* gehecht worden, maar in het zinsaccent verbindt het zich met *siko*, waardoor het min of meer los van zijn grw. komt te staan; *keni ma'i kakoe* „breng het hier aan mij" (*kenikakoe ma'i* „breng 't voor me hier").

De verschillende beteekenissen van *-ka* worden het best door voorbeelden duidelijk gemaakt, die hier volgen in eene reeks die van de meest gewone tot de minder gewone afdaalt.

Voorbeelden van de datieve beteekenis, de meest gewone, wanneer het indirect object dat in den *ka*-naamval staat, een levend wezen is (aan, voor, ten behoeve van, tot): *noendjaa da koewaika siko?* „wat zal ik je geven?"; *da koekenika siko laboemoe* „ik zal je hakmes voor je meenemen"; *koeperapika anakoe, banja korokoe koeperapika* „ik vraag het voor mijn kind, niet voor mij zelf vraag ik het"; *se'i djole, koepakatoeka balekoe* „hier is maïs, die ik aan mijn vriend zend"; *ka'oewikakoe kina'akoe, boi napetopa noe jale* „dek me mijne rijst toe, opdat de vliegen er niet op gaan zitten"; *intje'e anoe da mantoedjoeka kita djaja majoa* „hij is het die ons den rechten weg zal wijzen"; *joenoemoe bere, siko da mampesonoka* „je kameraad is schor, gij moet voor hem antwoorden"; *paoekoe ne'e noepaoe²ka joenoe* „wat ik gezegd heb, zeg dat volstrekt niet aan anderen"; *kapombeto'okamo da ndjo'oe medjamboe* „wij hebben tot elkaar gezegd, met elkaar afgesproken om djamboes te gaan zoeken"; *mampewoeririka rongonja* „alikruiken zoeken voor zijne vrouw"; *mampeewoka njara* „gras halen voor het paard"; *taoe anoe ndapadjelaka noentoe* „iemand tot wien men eene boodschap heeft doen komen"; *da koetotorakaka siko* „ik zal het je duidelijk maken"; *popaendeka ananggodi* „zing wiegeliedjes voor het kind"; *bingka se'i paka ndadikaka ajapa santjia, nakanoto ntoempoenja* „aan al deze mandjes heeft men een lapje katoen aangebracht, opdat vaststa wie de eigenaars zijn"; *soerami paka da ndi'oekika to'omi* „op jullie schriften moeten jullie allemaal je namen schrijven"; *le'e ngkoerami da ndipetakaka wajaa* „aan de halzen van uw kookpotten moet gijl. een touw vastmaken"; *wojo ndawoentjaka tabako* „een bamboe-koker waar men tabak in heeft gedaan"; *doeanga ndasawinakaka pae* „een vaartuig waar men rijst in heeft geladen"; *baora ndasa'oeka djole ndatimpoki* „aan het maïsrak haakt men maïs vast die is afgekapt met een stuk v. d. stengel er aan".

Voorbeelden van de redengevende beteekenis (om, wegens, aangaande, ter wille van, om reden van): *re'e anoe koeperapika doi* „er is iets (een reden) waarom ik geld vraag" (in anderen samenhang te vertalen: er is iemand voor wien ik geld vraag); *mampelindjaka paoe* „op reis gaan voor eene bespreking"; *noendjaa noekama'ika?* „om wat komt ge hier?"; *katetadji ntoganja anoe*

nakakaliwongoka noe ana we'a setoe „het is om 't verloren zijn van haar armband dat dat meisje spektakel maakt"; *taoe mate i wengi koepangipika mposambengi roo* „van hem die gisteren gestorven is heb ik vannacht gedroomd"; *i sema'nja anoe masapoe paoekoe, da koepogiloeka* „wie ook maar loochent wat ik zeg, dien zal ik daarvoor aanklagen"; *kanoendjaanja anoe noewotesakaka asoemoe?* „om welke reden brengt ge uwen hond over de rivier?"; *maria ngaja anoe koepomawoka si'a* „er zijn vele dingen waarom ik hem liefheb"; *bare'e re'e anoe da ndapepateka* „er is niets waarvoor hij moet gedood worden"; *mangkajoreka kalente ndajanja* „uit verveling gaan slapen"; *noendjaa noepemosoekika jakoe?* „waarom komt ge zoo dicht bij me?"; *mampogandaka wo'o ntaoe* „voor een gesnelden kop de trom roeren"; *noentoe anoe da koeponoentoeka ri taoe* „het onderwerp waarover ik tot de menschen zal spreken"; *pakoelinja nato'oka do'a, nabasa-do'aka* „over zijne geneesmiddelen sprak hij tooverwenschen uit, prevelde hij gebeden".

§ 192. De comitatieve (vergezellende) beteekenis van *-ka*, die van „met, bij", waarbij zich de instrumentale vanzelf aansluit, is te zien in de volgende voorbeelden: *masapi ndakonika kina'a* „paling wordt bij de rijst gegeten"; *wajawo ndakonika baroe* „vleesch eet men bij den palmwijn"; *baroe ndainoeka pantjoea* „bij de voorspijs wordt palmwijn gedronken"; *polegaka ananggodi setoe* „speel met dat kind"; *da ndape'osaka, da ndape'ontoka* „er moet mee opgehouden, mee uitgescheiden worden"; *mampototoka mokole momose* „tegenpartij zijn van het hoofd bij het schermen"; *napojokoka ngkongka poeroe* „de kiekendief is met een kwartel weggevlogen"; *potoebaka taoe setoe mangkoni* „eet met hem van ééne portie"; *mamposipodjamaaka joenoe* „te zamen met anderen op het veld arbeiden"; *mamposintoewoeka joenoe* „eensgezind leven met anderen" (verdere voorbeelden van *mamposi*-vormen met *-ka* vindt men in § 174); *mombeporongoka* „onderling trouwen"; *ane da re'e apa taoe molioe, da koepojoenoeka* „als er soms menschen voorbijgaan, dan ga ik met hen mede"; *maria taoe napodja'ika* „met velen is hij op den voet van verwantschap"; *maoe bare'e noebaraka* „ge behoeft er geen „misschien" (*bara*) bij te zeggen"; *ne'e noepesapoeka* „gebruik er geen ontkenning, loochening bij"; *napolingaka linga mpoboere* „hij zong er een zoutziedersliedje bij"; *pepeoleka melindja ri djaja* „kijk er bij uit, als je op den weg loopt"; *na'engkoka, napoënggoka* „hij heeft er grappen, verdraaiingen bij gemaakt"; *mampoilika kadjoe* „de rivier afvaren met hout"; *naponangoeka laoero* „hij zwemt met een rotan-lijn, om die over de rivier te brengen"; *jakoe napesoentjoeka njara* „hij is mij met een paard tegemoet gegaan"; *peponeka waima'i ananggodi* „kom met het kind boven"; *da koepeleleka ananggodi ri jondo, maka da koepapelele, be da tepelele* „ik zal met het kind over de brug gaan, want als ik het beveel over de brug te gaan, dan komt het er niet over"; *da koepondadoeka, maka be naintjani da ndapapondadoe* „ik zal haast maken met hem, want hij begrijpt het niet, als men hem zegt zich te haasten"; *da noepena'oeka ongaa, bere'e jowenja da noepapena'oe* „ge moet met het kind de trap afgaan, het heeft geen

nut dat ge het beveelt de trap af te gaan". In de drie laatste voorbeelden is tevens het onderscheid tusschen de vormen met het vergezellende *-ka* en de causatieven te zien.

Van adjectiefstammen of van stammen die het karakter van adjectieven hebben, worden *-ka*-vormen afgeleid, die de beteekenis hebben: er zoodanig bij zijn, blijven of worden, als het grw. aanduidt. Van het grw. van *maroso* „krachtig" komt *mangkarosoka* „er krachtig bij blijven, van worden, bij zijn", van *maso'a* „afgebroken" komt *mangkaso'aka* „er van afbreken, er door afbreken", *paombi ntaoe nakaso'aka nda'a* „dat iemand hem naar zich toe heeft getrokken, daarvan is de tak gebroken"; verder: *kanawoe ntjamba'a, samba-'anja mangkanawoeka* „bij den val van den een is ook de ander gevallen", *mangkatoewoeka* „er bij leven, er bij in 't leven blijven, er van leven", *mangkawongkoka* „er blij bij zijn, zich er bij, om verheugen", *tana ntaoe setoe maboko, dja linggona mangkakoreeka, taliwanoea mangkakaasi²ka* „het land dier lieden is vruchtbaar, maar de vreemdelingen worden er rijk van, de bewoners blijven er arm bij", *maoe mewali pae, taoe malose mangkaoroka, taoe madojo mangkabosoeka* „al gelukt de rijst, de luiaards lijden er honger bij, de ijverigen worden er verzadigd van", *molindoegi, kandepekoe mangkadoengkaka* „er is aardbeving, mijne hut valt er bij om", *gana pangkoni mami, pai dja naka'edeka, toekakanja mangkarateka* „we hebben genoeg te eten, maar hij blijft er maar klein bij, zijn oudere broer wordt er lang bij", *powintita owi, jakoe mangkatosoebeka* „bij ons vorig kuitschoppen heb ik mijne teenen gestooten", *eda ntjamba'anja naka'edaka* „bij het huppeldrafje van een ander gaat hij ook in een drafje", *mangkasambiraka* „er bij aan de andere zijde gaan".

Op gelijke lijn met *manoe napolontjoka langgoë* „met een kip is de marter weggeloopen" staan zinnen als: *taoe poengkoe naka'ombaka mbanoea* „de verlamde is met huis en al verbrand", *taoe mowose nakalatoeka doeanga* „de roeiers zijn met schuit en al omgeslagen", *rengkokoe nakawaraka ngkandepe* „mijn goed is met de tuinhut mee verbrand", *taoe setoe nakapoe'aka jondo* „de brug is onder dien man doorgebroken", *anakoe nakadoengkaka ngkadjoe* „mijn zoon is met den boom (waarin hij geklommen was) omgevallen". In de beide laatste zinnen is dat wat verteld wordt van het indirect object (*taoe setoe, anakoe*) niet geheel hetzelfde als dat wat met het onderwerp (*jondo, kadjoe*) is geschied, want de brug is gebroken (*mapoe'a*) en de man gevallen (*manawoe*), de boom is omgevallen (*madoengka*) en de jongen neergevallen (*manawoe*), maar dergelijke zinnen zijn toch gebruikelijk.

Het is deze vergezellende beteekenis van *-ka*, die ook voorkomt bij vormen die een der meervoudaanduidende voorvoegsels *po-*, *pa-* (§§ 97, 127 vv.) hebben. In zulke vormen heeft *-ka* geen nauwkeurig te omschrijven beteekenis en het gebruik van het suffix is hier dan ook facultatief; men vindt het even vaak wel als niet gebruikt. Men kan zeggen dat het de meervoudige beteekenis versterkt, te meer omdat de hier bedoelde vormen in 't algemeen als sterk sprekende uitingen worden gebruikt. Voorbeelden: *koekita lokamoe mopatasakamo* (of *patasakamo*, of *popatasakamo*, of *popatasa²mo*) „ik zie dat je pisangs al in menigte

rijp zijn"; de beteekenis van *-ka* is hier dezelfde als die van de herhaling, want *popatasaka* staat gelijk met *popatasa*²; de achtervoeging van *-ka* maakt de beteekenis ruimer, vergroot haar terrein; *popatasaka* is dus weer te geven met: in ruimen omtrek, rondom rijp, de eene bij of met de andere rijp geworden; *mopangaoekamo tabakomoe sindjaoe, be sako noepoepoe* „je tabak daar is allemaal droog, je plukt ze niet eens"; *kasondo ngkatedo mopa'osoka sangkani* „doordat er zoovele pompoenen zijn, worden ze allemaal ineens rot"; *kina'a dja poparonoeka ngkabongo* „de rijst staat maar voor niets allemaal zuur te worden"; *popajopoka* (*mopajopoka, popajopo*², *mopajopo*², *pajopoka, pajopo*², *pojopoka*) *kina'a, bangke tongenja pai sondo* „de rijst is als de boomen van een bosch (zeer overvloedig), de pakjes zijn groot en talrijk". Ook vormen als *po'oso*², *potasa*²*ka* komen voor.

§ 193. De vergezellende beteekenis van *-ka* vertoont hare keerzijde bij grondwoorden die de beteekenis van „scheiden, wegnemen, afnemen" in zich dragen; hier heeft *-ka* de beteekenis „weg van, van af", bv. *mampalaika* „weg-loopen van", *poga'akamo taoe setoe* „scheid u van hem", *tadjika* „gooi het (van je) weg", *jalika sa'e* „haal er iets van af", *tendeka* „gooi het op (en van je af)", *tepasalaka soempa pai toetoenja* „de mand en het deksel raken van elkaar af, zijn mis (*sala*) ten opzichte van elkaar, sluiten niet op elkaar", *ananggodi dja nasaboka ntaoe* „het kind wordt maar hier en daar door een ander geleend" (van de moeder, om er mee te spelen), *mamposeboeka* „in de rondte verspreiden", *tedjempika oeë* „het water is in 't rond gespat", *ananggodi ke'oeëloe, tepolerokamo* „het kind zit vol kwijl, ze is in 't rond gesmeerd", *teboereka* „verspreid, verstrooid", *tekolika* „omgekeerd" (in deze twee laatste vormen wordt *-ka* niet meer als achtervoegsel gevoeld, doordat de klemtoon naar de lettergreep vóór *-ka* is verplaatst, zie § 4, bl. 26).

In dezelfde beteekenis wordt *-ka* gevoegd achter die *pate*-vormen (§ 127), welke van secundaire grondwoorden met *sa-* zijn afgeleid, zoodat er *patesa—ka*-vormen ontstaan. De Pebatoërs gebruiken ze niet; in plaats van *patesabanoeaka* „ieder in een afzonderlijk huis" zeggen zij *teasabanoeaka* of *teasabanoeanja*, waarin *teasa-* voor *tesasa-* staat. De herhaling van *sa* is dus gelijkwaardig met het meervoudaanduidende *pa-*, en *-nja*, het bez. v.n.w. 3e p., dient dikwijls bij *sa*-vormen om „de ander" van „de een" te onderscheiden, daar *sa-* beide beteekenissen heeft. Het naast elkaar voorkomen van *-ka* en *-nja* bewijst dus zijdelings, dat *-ka* hier een scheidende beteekenis heeft, ongeveer die van ons „dan" in „een ander dan".

De *patesa—ka*-vormen beteekenen: elk tot een ander .... behoorende. Voorbeelden: *taoe setoe patesalipoeka* (*teasalipoeka, teasalipoenja*) „die menschen zijn elk van een ander dorp", *taoe tatogo setoe patesampompaoekamo* „die menschen zeggen alle drie iets anders", *patesadoeangaka* „elk in een ander vaartuig", *patesaineka* „elk eene andere moeder hebbende", *patesangajaka* „elk tot een andere soort behoorend", *patesangkoeraka pangkoninja* „ze eten ieder uit een anderen kookpot", *patesantanika* „ieder anders", *i poea sabasa*², *se'i*²

patesabasakamo „oudtijds hadden ze dezelfde taal, thans hebben ze elk een andere taal".

Ook waar het grw. niet het prefix *sa-* heeft, vindt men dit *-ka* wel achtergevoegd, ofschoon niet dikwijls: *patetoboe'ka* „hier en daar een groep", *patese-boeka* „overal verspreid", maar dit is het geval bij de werkwoordstammen, die naar den aard hunner beteekenis geneigd zijn *-ka* achter te voegen; zie § 127.

§ 194. Eenige plaats en richting aanduidende bijwoorden worden met *-ka* tot adjectieven gemaakt. Ook hier heeft *-ka* de beteekenis van zich bevindend bij of zich verwijderend van, in het algemeen dus die van „ten opzichte van" de plaats van den spreker; het drukt eene onderlinge verhouding uit en is te vertalen met „naar hier" of „van hier", al naar de richting die het grw. aanwijst. Voorbeelden: *ire'ika* „dichtbij, nabij den spreker", van *ire'i* „hier"; *lo'oeka* „diep", van *lo'oe* „ginds benedenwaarts"; *laoeka* „laag", van *laoe* „daar"; *ndateka* „hoog", van *ndate* „boven"; *ndekoeka* „hoog gestegen", van *ndekoe* „opwaarts"; *ndjo'oeka* „niet zeer ver" (binnen gehoorsafstand), *gori ngkandjo'oeka ntawala ndapewoenoeka* „zoo ver als een lans gaat, die men werpt", van *ndjo'oe* „ginds in de verte (maar nog te zien)"; *ndjaoeka* „ver", van *ndjaoe* „daar, in de verte"; *ma'ika* „vlak bij", *ane manai Rano, da ma'ika kama'inja* „als het Meer wast, dan komt het hier vlak bij", van *ma'i* „herwaarts". Bij de To Tora'oe beteekent *ire'ika* „hier", *rimbe'ika* „waar?" en *noendjaaka* „wat?"

Ook eenige andere adjectieven zijn met *-ka* gevormd, bv. *sóreka* „veel, overvloedig", *sóndaka*, id., gevormd van *sore* en *sonda*, die beide aanduiden het uit 't water tegen den wal opkomen, bv. v. e. vaartuig. *Soreka* en *sondaka* kunnen dus worden vertaald met „er bovenop, er op gekomen", waarin *-ka* met „er" is weergegeven. Ook *loeloeka* „zacht, volgzaam", st. *loeloe* „volgen", is een adjectief.

In *ntanoka* „dus, derhalve", syn. met *ntano*, is de beteekenis van *-ka* niet na te gaan. Misschien is het ontstaan uit **ntano ka-*, waarin *ka-* „het feit (was) dat . . . . ." aanduidde, vgl. § 109.

§ 195. Bij de comitatieve beteekenis van *-ka* sluit zich de instrumentale aan. Als uitdrukking van den instrumentalen naamval is *-ka* te vertalen met „door, met, door middel van, met behulp van", bv. in den zin *watoe koewoenoeka asoe* „met een steen gooi ik den hond". Woordelijk staat er: „eenen steen gooi ik naar den hond", want *-ka* duidt eene meer verwijderde betrekking aan dan *-i*, een betrekking die nog in wording is, nog bezig zich te vormen. Bij de echt instrumentale constructie kan het werktuig niet vooraan staan in den zin. De instrumentalis wordt nl. uitgedrukt door *noe*, dat veelal het tweede onderwerp van den zin inleidt, zie § 287. De genoemde zin is dus, instrumentaal geconstrueerd: *koewoenoe mbatoe asoe*, of *asoe koewoenoe mbatoe* „ik gooi met een steen den hond, den hond gooi ik met een steen". Woordelijk staat er: „ik gooi, namelijk een steen (*mbatoe* uit *noe watoe* „en wel een steen, te weten een steen") den hond", d.w.z. „ik doe het, maar eigenlijk doet de steen het". Zooals het Ned. zegt: „ik . . . . met een

steen", dus ik en de steen te zamen, zoo zegt het B.: „ik, dat wil zeggen een steen". Bij zulk eene constructie kan *watoe* niet vooropstaan; men kan niet beginnen met *mbatoe* en zeggen: *mbatoe koewoenoe asoe*, want *mbatoe* verklaart *koe-* (ik gooi, maar de steen doet het eigenlijke werk), dus moet *koe-* eerst gezegd worden en daarna kan pas *watoe* komen. Verdere voorbeelden: *kakawoe koebanganika tambangoni* „met kapok vul ik het hoofdkussen" (*koebangani ngkakawoe tambangoni*, of *tambangoni koebangani ngkakawoe*); *laboe koesajoeka ra'a ngkadjoe* „met een kapmes hak ik den boomtak door" (*koesajoe noe laboe ra'a ngkadjoe*); *wojo da koetintika siko* „met een bamboe zal ik je slaan" (*da koetinti mbojo siko*); *watoe natasoka watoe* „den eenen steen smeet hij tegen den anderen"; *wàjaa natakaka baoela* „met een lijn bond hij den buffel vast"; *inodo nalampinika njara* „met een stuk geklopte boomschors heeft hij zijn paard gezadeld"; *oeë naweboesika ananggodi wongo* „met water heeft hij het ondeugende kind besprenkeld"; *noendjaa da koegaloka inaoe?* „waarmede zal ik de toespijs vermengen?"; *rangi'i naboeketika wajaoe* „met zand heeft hij het gat gevuld".

In het dialect van Lage worden de constructies *watoe koewoenoeka asoe* en *asoe koewoenoe mbatoe* steeds uiteengehouden. Maar in Pebato en verder Zuidelijk in het taalgebied worden de beide constructies geassimileerd; men zegt dus zoowel *watoe koewoenoeka asoe* „met een steen gooi ik den hond" (of: een steen waarmee ik den hond gooi) als *asoe koewoenoeka watoe* „den hond gooi ik met een steen". In Lage wordt deze slordigheid bespot, *ntanoka asoe noeokotaka, noewoenoeka watoe* „dus den hond neemt ge op, ge smijt met hem den steen" (eig. „smijt hem naar of tegen den steen"), maar al wordt deze zegswijze in een deel van het taalgebied afgekeurd, in het grootste deel wordt zij doorgaans gebruikt en als de gewone beschouwd. Zoo zegt men dus buiten Lage: *siko da koetintika wojo* „jou zal ik met een bamboe slaan", *joenoenja nabobakika tokonja* „anderen slaat hij met zijn stok", *joenoenja natoewoerika baoela aopo* „zijn makker heeft hij met vier buffels van de doodstraf bevrijd", *boti natasoka watoe* „de apen heeft hij met steenen gesmeten", wat een Lageër zou moeten opvatten als: met jou zal ik een bamboe slaan, met anderen slaat hij zijn stok, met zijn kameraad heeft hij vier buffels van de doodstraf bevrijd, met apen heeft hij de steenen gesmeten. Plaatst men het voorwerp achteraan, dus: *da koetintika wojo siko*, enz., dan is men minder onduidelijk, hoewel de Lageër ook dan zegt: *koetinti mbojo siko*, enz.

Duidelijker dan bij transitief gebruik van 't werkwoord, zooals in de gegeven voorbeelden, is de instrumentale kracht van *-ka* bij intransitieve werkwoordsvormen, die door de aanvoeging van *-ka* indirect overgankelijk worden en daarom den transitieven vorm aannemen. Voorbeelden: *ne'e noepolegaka topimoe* „speel niet met je sarong", *topimoe ne'e noepolegaka* „met je sarong moet je niet spelen"; deze constructie nadert weder tot de causatieve, die hier te bespreken valt: maak je sarong (*topi*) niet tot *polega* (speelgoed); *mampowoseka wose marate* „roeien (*mowose*) met (*ka*) een lange (*marate*) roeispaan (*wose*)"; *wose marate napowoseka* „met een lange roeispaan roeit

hij". Zegt men *mampowose wose marate, wose marate napowose,* dan is de beteekenis: „tot roeispaan hebben een lange roeispaan, een lange roeispaan heeft hij tot roeispaan", maar in die woorden is niet gezegd dat men of hij er mee roeit. Zoo ook: *napoasoeka asoe makodje, asoe makodje napoasoeka* „hij jaagt met flinke honden, met flinke honden jaagt hij", *napoasoe asoe makodje* „hij heeft tot honden flinke honden, hij houdt er flinke honden op na"; *toe'a ngkadjoe setoe da noepokoedjaka?* „die boomtronken, wat wilt ge er mee doen?", *da noepokoedja toe'a ngkadjoe setoe?* „tot wat (*koedja*) wilt ge die boomtronken maken?"; *wantjenja napanjangkeka ntontji kasitontjinja* „met zijne sporen grijpt de eene vogel in de vlucht naar zijne mede-vogels" (transitieve constr.: *wantjenja nasangkeka* of *nasangke mbantjenja*); *mampoënggoka woka ri tanoana ntaoe* „zwaaiingen verrichten met een geestenhuisje om de hoofden van anderen" (tr. *maenggo woka ri t. nt.*); *mampowajaka kadjoe mangaoe* „een heining maken met droog hout"; *mampobasaka basa nTo Mori* „vreemde taal spreken (*mobasa*) met de taal der Moriërs" (*mampobasa b. nTo M.* „de taal der M. tot taal hebben"); *mampogantjika gantji masiwoe* „tolspelen (*mogantji*) met een kleinen tol", *mampogantji g. m.* „een kleinen tol tot tol hebben"; *taoe mapone madoeë, oejoe*[2] *mpatima woeanja napewoenoeka, da gala noe rampo, gala i Bolontanaka* „wanneer men doerians uit den boom haalt, gooit men met (gooit men weg) de 't eerst (er af) genomen vrucht, die is voor den schrokgeest, voor Verkwister".

§ 196. Echt causatieve beteekenis heeft *-ka* niet; wel kan de beteekenis aan de causatieve grenzen, zooals te zien is in de voorbeelden van § 192, bl. 295 v. Zinnen als *koro ngKodina mampoilika oeënja ri Rano* „de rivier K. vloeit met haar water in 't Meer", *tabo setoe ne'e noepoënggoka* „met die kom moet ge niet zwaaien", *witinja napotampepapika* „met zijne beenen spartelde hij" laten zich ook wel vertalen met „de rivier K. doet haar water in 't Meer vloeien, ge moet die kom niet laten zwaaien, hij liet zijne beenen spartelen", maar zulk een vertaling is niet nauwkeurig. Intusschen wordt, bij onachtzaam spreken, de *-ka*-vorm wel eens causatief gebruikt, bv. *njaramoe da noepomparodjoka* „doe je paard stilstaan", wdl. „met je paard moet je stilstaan (*momparodjo*)", i. pl. v. *njaramoe da noepapomparodjo.* Geregeld wordt *-ka* causatief gebruikt in *mampamongoka* „iemd. laten *mamongo* (sirih-pinang pruimen)", i. pl. v. het niet gebruikelijke *mampapamongo,* dat wrsch. niet beleefd klinkt, nl. als „iemd. gelasten sirih-pinang te pruimen".

Over de beteekenis van *-ka* bij de causatieve vormen is reeds gesproken in §§ 118 en 119.

§ 197. De verruimende of verwijdende beteekenis van *-ka* waarover op bl. 296—297 is gesproken, is ook te zien in de vormen met *mampo-* (*koepo-*, enz.) en *-ka,* die de beteekenis hebben: het er voor houden dat is wat het grw. aanduidt. In deze vormen beteekent *mampo-* „hebben tot, aanzien als", terwijl *-ka* met „als 't ware" is weer te geven. Voorbeelden: *mampomalipoka* „meenen dat verdwaald (*malipo*) is"; *ne'e noepobotaka jakoe* „denk niet dat ik

doof (*bota*) ben"; *napopajakamo noe joenoenja* „zijne makkers dachten dat hij verdwenen was"; *koepomaandoekamo doeangakoe* „ik dacht dat mijn vaartuig weggedreven was"; *boi dja ndipopatekamo jakoe* „als ge maar niet hebt gedacht dat ik dood was"; *maoe noepomasempoka, jakoe koepomasoelika* „al meent gij dat het goedkoop is, ik denk dat het duur is"; *mamponawoesika taoe* „iemand beschouwen als geld dat men stort (*manawoesi*) in den zak der priesteres en dat dus voorgoed is verdwenen", d. i. „iemd. geheel vergeten, niet meer naar iemd. omkijken". Ook met woordherhaling, resp. reduplicatie (vgl. §§ 51—52): *mampopaja*²*ka, mampomamalipoka,* enz.; *koepotetetadjikamo, ntanoka koerata moeni* „ik hield het reeds voor verloren, intusschen heb ik 't weergevonden".

Dezelfde beteekenis heeft *-ka* soms bij werkwoordsvormen, 't zij van zuivere stammen, 't zij van nomina verbalia, die het prefix *te-* hebben (zie § 132). Voorbeelden: *taoe setoe da ronga mate, matanja tepomoejakamo waindekoe* „die man zal spoedig sterven, zijne oogen zijn reeds als 't ware opwaarts geplant" (van brekende oogen, die onafgebroken naar boven kijken), *doeloengi doeanga tepomoejaka ri ojo ndopo* „de voorsteven der prauw is als 't ware geplant tusschen de golven"; *teponggaleka* „zoowat in beweging geraakt"; *tepalaika, tepelindjaka* „zoowat aan 't weggaan, aan 't loopen geraakt"; *tepowoseka* „zoo'n beetje aan 't roeien gegaan"; *wa'a mpaoenja setoe tewotoka, tetoedoka ri To Napoe* „al wat hij zegt is min of meer gemunt op, bedoeld op de Napoeërs".

Over een bizonder gebruik van het suffix *-ka* in verbinding met het prefix *mampe-* zie men § 141.

§ 198. Eenige substantieven die het suffix *-ka* hebben, kunnen beschouwd worden als te zijn afgezonderd uit werkwoordsvormen met *-ka*, bv. *ambeka* „aanbouwsel van een huis", uit *ndaambeka banoea* „men bouwt een stuk aan het huis", st. *ambe*; *polegaka* „speelgoed", uit *mampolegaka* „spelen met"; *ri limboeka ngkabosenja* „in den kring der hoofden"; *baloeka mbana* „over wien het bosch (de boschgeesten) het *baloe*² uitroept", benaming van een koppensneller, die op den tocht is bezweken en wiens lijk in 't bosch is achtergebleven; *doeroeka mpapanja, tanoeka inenja* „een eigenschap die hij van zijn vader, een trek dien hij van zijne moeder heeft"; *saokanja* „het opveegsel"; *weloeka* „aanbouwsel aan een huis"; *poga'aka* „scheiding (van)"; *pomoeaka* „plaats waar de vogels op neerzitten", van *mampomoeaka* „neerzitten op iets"; *peponeka* „de plaats waar het pad uit het benedenland begint te stijgen (*mepone*) naar het bovenland"; *katoedoeka* „de plaats waar men uit 't bovenland in 't benedenland komt", van *toedoe* „aangekomen op een lagere plaats". In de beide laatste voorbeelden wijst *-ka* de betrekking tusschen het hooge en het lage gedeelte van het pad aan, dus „opstijging, neerdaling". Het is dezelfde plaats, van verschillend standpunt bezien. Hier duidt *-ka* dus de strekking aan in de richting van den spreker af. Andere voorbeelden van dien aard zijn: *bara sangkoedja oentjoe pandakeka, nepa sawi ri wawo Lebanoe?*

„hoeveel terrassen moet men bestijgen eer men boven op den berg L. is?"; *rata lai pobaloengkeka, mobaloengkemo kami* „toen we kwamen aan den nedergang van het pad, daalden we den berg af"; *kasawika* „waar men er bovenop (*sawi*) is", de plaats tusschen 't boveneind der trap en den drempel van den huisingang, in een ouderwetsch huis; *pelempoka* „overgang, dwarse oversteek, gelegenheid om dwars over te steken"; *tiwaaka* „de diagonaal, de dwarse strekking van iets". In *poanaka* „baarmoeder" en *pojoika* „pisblaas" kan de beteekenis van *-ka* wel geen andere zijn dan die van „waaruit men het kind (*ana*), de pis (*joi*) loost, waar het kind, de pis uitkomt", dus eveneens richting-van-af aanwijzend [1]). Het Nap. heeft nevens *hindi* „pis" ook *hindika* „overvloedige pis", en naast *handa* „genoeg" ook *handaka* „meer dan genoeg", waaruit blijkt dat *-ka* ook wel als meervoudsaanduider kan dienen, zooals dat bij *-i* (in den vorm *-si*) zoo gewoon is. „Bepissen" is in 't B. *mantojoisi*; de eig. beteekenis van Nap. *hindi* is „spuiten, stralen" (B. *sindi*); *hindi* is dus eig. „spuitsel" en *hindika* kan „bespuitsel" zijn, waarin een meervoudig begrip ligt.

Het achtervoegsel *-aka.*

§ 199. Vormelijk komt dit suffix geheel overeen met het Jav. *-akĕn*, het Mor. *-ako*, 't welk weder identiek is met het Mal. voorzetsel *akan* en het Mal. achtervoegsel *-kan*, B. *-ka*. Zoo zijn in den grond de B.-suffixen *-ka* en *-aka* variëteiten van denzelfden grondvorm. De beteekenissen van *-ka* en *-aka* raken elkaar dan ook op verschillende punten, maar zij dekken elkander nooit geheel; de taal houdt beide suffixen steeds uit elkaar.

Daar *-aka* tweelettergrepig is en dus een eigen klemtoon heeft, die in de afleidingen met *-aka* tot hoofdtoon wordt, heeft 't gedeelte van 't woord dat vóór *-aka* staat zijn oorspronkelijken klemtoon tot bijtoon, die intusschen zeer goed hoorbaar is, daar de afleidingen met *-aka* meestal vrij lange woorden zijn. Dit heeft ten gevolge dat *-aka*, te zamen met de voorafgaande consonant (den tusschenklank), wel iets losser staat van zijn grw. dan de andere achtervoegsels, zoodat de *-aka*-vormen meer het karakter van samenstellingen hebben dan bv. de *-i-* en de *-ka*-vormen. Een voorbeeld van het geheel losraken van het suffix levert het woord *saka* „noodhuis, voorloopige woning", dat niets anders is dan het zelfstandig geworden achtervoegsel van *mampobanoeasaka* „zoo goed als 't gaat *mampobanoea* (tot *banoea* „huis" gebruiken)". De geheele afleiding is als samenstelling: *mampobanoea saka* „een *saka* tot *banoea* hebben" opgevat en zoo is het woord *saka* ontstaan: *kami meari ri saka* „wij verblijven in een noodwoning".

Achter *-aka* kan nog het suffix *-ka* gevoegd worden, 't geen bewijst dat *-aka* toch in hoofdzaak achtervoegsel is en tevens duidelijk maakt, dat *-ka* en *-aka* streng onderscheiden worden. Het aldus ontstane samengestelde suffix *-akaka* wordt echter dikwijls verkort tot een enkel *-ka*, vooral wanneer

[1]) Aan het suffix *-a* = Mal. enz. *-an* kan hier niet gedacht worden, want dit zou den klemtoon naar de lettergrepen *na* en *i* hebben doen verschuiven, wat niet is geschied.

-akaka is verbonden met het voornaamwoord 1e p. enk. tot *-akakakoe*, wat gewoonlijk in den Imperatief geschiedt. Zoo wordt dus *nawoesaka* „laten neervallen", verbonden met *-ka* en de pron. pers. suff.: *nawoekakoe, nawoeka si'a, nawoeka kami,* enz., i. pl. v. *nawoesakakakoe* of *nawoesakaka jakoe, si'a, kami* „laat voor mij, hem, ons vallen", *nawoeka kita baboeno* „laat voor ons allen lansats vallen"; voorts: *woteka kami asoe mami* „breng voor ons onzen hond over de rivier", *nalapaka si'a baoelanja* „hij heeft voor hem zijne buffels losgelaten", *nasompekakoe* of *nasompeka jakoe retoe ndate* „hij heeft het voor mij daar bovenop gelegd". Dit wegvallen van *-aka* kan alleen plaats hebben, waar het geen onduidelijkheid veroorzaakt, dus alleen bij intransitieve w.w., die door de aanvoeging van *-aka* transitief worden en dus ook een transitief voorvoegsel krijgen, waardoor de aanhechting van *-aka* niet meer strikt noodig is. *Koenawoe, noelapa, nasompe,* intransitieve stammen met transitieve vervoeging, kunnen niet anders dan transitief worden opgevat, dus als verkortingen van *koenawoesaka, noelapasaka, nasompenaka.* Bij een transitief w.w. zou echter met het wegvallen van *-aka* ook de beteekenis van dit suffix verloren gaan. *No'o* is „trekken", *no'osaka* is „trekken aan, een eindje voorttrekken"; *no'okakoe doeangakoe* is dus: „trek me mijne prauw voort", *no'osakakakoe doeangakoe* is: „trek me mijne prauw een eindje voort, doe me eens een trek aan mijne prauw".

De aanhechting van *-aka* heeft nimmer plaats zonder tusschenklank. Als zoodanig komen voor de medeklinkers *b, d, l, m, n, p, r, s, t* en de dentilabiale *w*, dus niet de *h*, de *k*, de *g* en de *ng*, omdat de volgende lettergreep met de *k* van *-aka* begint en men opeenvolging van velaren wil vermijden, en ook niet de bilabiale *w* en de palatale klanken *j, dj, nj*. Van deze klanken zijn *s* en *n* de meest gewone; *l, r* en *w* zijn ook zeer gewoon; minder vaak vindt men *t, p, m*; *d* is zeldzaam en van den overgangsklank die zich tusschen *i* en een volgenden klinker (behalve *i*) ontwikkelt, is mij slechts één voorbeeld bekend: *mambaiaka* „opsnijden, grootspreken", van *wai* „geven", dus „woorden in 't groot uitgeven", waarnevens staat *mawaisaka* „er maar op los doen".

Nog minder vaak dan bij de aanhechting van *-i* (§ 186) vindt men in den medeklinker waarmede *-aka* wordt begonnen, de oorspronkelijke sluitconsonant van het grw. terug. In *wangoenaka, lapasaka, okotaka, dolomaka, ajapaka, sawoeraka* kan men de oorspronkelijke sluiters terugvinden van Mal. *bangoen, lĕpas, angkat, dalam,* Jap. *alap, sawoer,* maar nevens *wangoenaka* komt ook *wangoetaka* voor en vormen als *jawataka, dongesaka, dedewaka, oejoenaka, ilisaka, atanaka* geven andere tusschenklanken te zien dan de sluiters van Mal. *lawan, dĕngar, djedjer, oeloer, ilir, hantar.* Daarenboven brengt het spraakgebruik afwisseling in de tusschenklanken: soms heeft men de keus tusschen twee of drie klanken, soms wordt onderscheid gemaakt tusschen twee *-aka*-vormen van hetzelfde grw. met verschillenden tusschenklank. Men hoort in dezelfde beteekenis *lombonaka* en *lomboraka* „slap laten hangen"; *loeloewaka* en *loeloemaka* „achternagaan"; *dindiwaka* en *dindimaka* „spannen, strek-

ken"; *soentjoewaka, soentjoemaka* en *soentjoelaka* „de eene laag op de andere leggen, tegemoet gaan"; *longkobaka, longkowaka* en *longkomaka* „losser, ruimer maken"; *loepisaka* en *loepitaka* „opvouwen"; *toembalaka* en *toembaraka* „van zich afduwen". Van *kita* „zien" vormt men *mangkitasaka* „ontwaren" en *mangkitanaka* „in beschouwing nemen, in rekening brengen"; op het onderscheid tusschen *mambaiaka* en *mawaisaka* is reeds boven gewezen.

§ 200. Als aanduider van den naamval waarin de -*aka*-vormen hun voorwerp regeeren, is dit suffix de uitdrukking van een meer verwijderde betrekking dan de accusatief. Het is weer te geven met onze uitdrukkingen „ten opzichte van, in de richting van, doelende op, werkende aan, (het voorwerp) niet verwerkende, maar oppervlakkig bewerkende of behandelende". De beteekenissen der -*aka*-vormen zijn daardoor van tweeërlei aard. In 't algemeen gesproken beduidt de -*aka*-vorm van een transitief grw., dat de handeling geschiedt in den omtrek, in het gebied, aan de oppervlakte van het voorwerp, zoodat dit er slechts gedeeltelijk door wordt behandeld, niet echt er door wordt aangegrepen en verwerkt. Is het grw. intransitief van karakter, dan heeft de -*aka*-vorm de beteekenis van een oneigenlijk causatief, te omschrijven met „laten" en niet met „doen". Tegenover de echte causatieven, de *pa*-vormen, die uitdrukken: door bevelen, dwingen, aangrijpen of onmiddellijk ingrijpen de oorzaak zijn dat het voorwerp de handeling verricht (facere facere), beteekenen de -*aka*-causatieven, dat de handeling wordt toegelaten, bevorderd door het onderwerp, verricht met het voorwerp in beweging te zetten, waarbij het zelf meer passief dan actief is (facere fieri).

Voorbeelden van -*aka*-vormen, afgeleid van transitieve grondwoorden: *mawawanaka* „geleiden" (*mawawa*, brengen); *mantongesaka, maloepisaka* „min of meer inpakken, opvouwen, bv. door de randen bij elkaar te brengen" (*mantonge, maloepi*, inpakken, opvouwen), *ntongo mangkoni jakoe, ma'i taoe marendo, mewali koetongesakamo* (*koeloepisakamo*) *rioenja kina'akoe* „terwijl ik aan 't eten was, kwam iemand me storen, zoodat ik mijne rijst eerst zoowat heb ingepakt (toegevouwen, 't boomblad waarop ze lag)"; *ata mpomoai, ane ma'i oedja, ndano'osaka, ane ma'i reme, ndatoembalaka* „het dakje boven het droogrek wordt aangetrokken (*ndano'o*, voortgetrokken worden) als er regen komt, als er zon komt wordt het teruggeduwd (langs de richel waarover het ligt, dus over een kleinen afstand)"; *mombesokowaka* „elkaar omhelzen" (*mombesoko*, elkaar grijpen); *koeatanaka sakodi pelindjanja, boi maekanja* „ik heb haar een eindje op haren tocht begeleid, opdat zij niet bang zou zijn" (*maata*, begeleiden); *mangkitasaka, maolesaka* „ontwaren, ineens in 't oog krijgen", *mangkitanaka* „met het hart zien", *ne'e ndikitanaka sala mami* „wil met onze verkeerdheden geen rekening houden" (*mangkita, maole* „zien, kijken"); *madongesaka* „onwillekeurig hooren, vernemen" (*madonge*, hooren); *maepesaka* „door 't gevoel waarnemen" (*maepe*, voelen); *bare'e koeajapaka paoenja* „ik hecht geen geloof aan zijne woorden" (*koeaja*, ik neem 't aan, geloof 't); *mampoapoesaka* „voorloopig koken" (*mampoapoe*, koken); *maloewasaka* „voor-

loopig uitkoken"; *maloeloewaka* „van verre volgen, achternagaan" (*maloeloe*, volgen); *masawanaka* „verbeurten, iemd. vervangen voor een poos" (*mantjawani*, in de plaats stellen); *madontjomaka tanoana* „iemds. levensgeest als 't ware in zijn hoofd drukken", ook *madontjonaka, -waka* (*madontjo*, indrukken); *majawataka da ndjo'oe mo'iwali* „er van terughouden om te gaan oorlogen" (*majawati*, tegenhouden); *mawangoetaka, mawangoenaka* „overeind helpen, overeind zetten" (*mawangoe*, oprichten); *ane mesoewoe moeni, da ndadjolowaka* „als 't er weer uitkomt, dan moet het ingeduwd worden" (*mangadjolo*, porren); *mawoentjoelaka* „een eind vooruitduwen, vooruitschuiven"; *mantotoraka* „iemand richting (*toto*) geven, hem wegwijs maken, inlichten".

Dergelijke *-aka*-vormen hebben soms een meervoudige beteekenis, wanneer 't grw. zich daartoe leent. Hier nadert *-aka* dus de vergezellende beteekenis van *-ka*, daar *-aka* hier aanduidt wat met het voorwerp geschiedt. De meervoudige beteekenis betreft soms de handeling, soms het voorwerp. Voorbeelden: *mawewesaka* „om en om wikkelen" (*mawewe*, omwikkelen); *mampalinaka* „een lijn, een touw eenige malen om iets heen slaan"; *mantakaraka penainja* „zijn zwaard omgorden" (*mantaka*, vastbinden); *mantjawoeraka, maseboeraka* „in de rondte strooien"; *mampoelesaka* „om en om draaien"; *maweboesaka* „in het rond sprenkelen"; *mantalesaka baboeno ri soma* „lansatvruchten op het erf uitspreiden"; *wa'a mbata melempo nasaopaka noe oeë* „het water heeft alle boomstammen die het in den weg lagen, weggevaagd"; *talinja napedasaka* „hij sloeg zijn hoofddoek uit"; *mantontosaka, maboeboesaka* „een aantal dingen uitstorten", *djole sabaso naboeboesaka ri ala* „hij heeft een mandvol maïs in de rijstschuur gestort"; *mangkaresaka* „dingen die bijeenliggen uit elkaar halen"; *djoempoelaka kadjoe ri apoe, nakariso* „duw de brandhouten op 't vuur op, dat ze dicht bij elkaar liggen"; *dja nabisilaka wa'a ntaoe setoe* „hij duwde al die menschen op zijde".

Voorbeelden van *-aka*-vormen afgeleid van intransitieve of adjectivische grondwoorden: *manawoesaka* „laten vallen, ten val brengen", *taoe setoe nanawoesaka ri koro ntasi* „ze hebben dien man in zee laten vallen", *mariamo taoe nanawoesaka* „hij heeft reeds velen ten val gebracht"; hiernevens staat *mampakanawoe*, ongeveer in dezelfde beteekenis: *jakoe napakanawoe ntaoe ri ngojo* „anderen hebben mij in den afgrond gestort", *siko da napakanawoe ri taoe poindamoe* „ze zullen je laten vallen in de handen van je schuldeischers"; *madoengkalaka* „doen omvallen, omgooien", *silaoe kadjoe motada, doengkalaka samba'a* „daar staan twee boomen tegenover elkaar, vel een daarvan"; hiernaast *mampakadoengka*, ongeveer gelijk in beteekenis, alleen iets meer opzettelijk: *pai nakalo'oe madoengka, jakoe mampakadoengka* „dat hij is omgevallen komt doordat ik hem heb geveld"; *malongkobaka* „ruimer, losser maken", *koelongkobaka talikoe, mainti gaga* „ik heb mijn hoofddoek losser gemaakt, hij zat te stijf", naast *mampakalongko* „geheel losmaken, voorgoed ruimte geven", *anoe ndapakalongko, bare'emo da mewalili ri kaintinja* „wat ruim wordt gemaakt, komt niet weer in de engte"; *malapasaka* „loslaten, uit handen geven", *mampakalapa* „met opzet losmaken, vrijmaken", *lapasaka kabalangangamoe*

„laat je neiging tot tegenspreken los", *njarakoe maroso pantakakoe, i sema mampakalapa?* „ik heb mijn paard stevig vastgebonden, wie heeft het losgemaakt?"; *masoentjoewaka* „werkzaamheden of gebeurtenissen in zekere orde op elkaar laten volgen", *we'a ngkabosenja da masoentjoewaka inii* „de vrouw van 't hoofd zorgt dat de verschillende soorten van zaairijst na elkaar worden uitgezaaid", *masoentjoemaka taoe djela* „gasten tegemoet gaan en naar zijn huis geleiden"; hiernevens: *mampapesoentjoe* „tegemoet laten gaan, bevelen tegemoet te gaan"; *madedewaka* „in eene rij zetten of leggen, de behoorlijke volgorde geven", bv. gebeurtenissen mededeelen in de juiste opeenvolging, geslachten van menschen, bergen, dorpen in de juiste orde opsommen, *mampapodede* „laten in de rij staan, bevel geven in de rij te staan"; *mawotesaka* „aan den overkant brengen, overzetten, iemd. helpen met oversteken", *mampapowote* „iemd. zeggen over te steken, bevel geven naar den overkant te gaan"; *masoewoeraka* „te voorschijn brengen, uit de bergplaats halen", *wa'a rengkonja nasoewoerakamo, kobelaanja koekitamo poera*[2] „al zijne have heeft hij uitgehaald, zoodat ik alles heb gezien", *mampapesoewoe* „bevelen voor den dag te komen, maken dat uitkomt", *taoe ndataroenggoe ndapapesoewoe moeni* „de lieden die men heeft gevangengezet laat men er weer uitkomen"; *mampajanaka* „iets voorloopig onzichtbaar maken", *ajapa napajanakamo ri oeë* „hij heeft het linnengoed in 't water doen verdwijnen, onder water gestopt", *mampakapaja* „geheel doen verdwijnen, zoekmaken", *mariamo rengko ndongonja napakapajamo* „hij heeft al heel wat van de bezittingen zijner vrouw doen verdwijnen"; *mantampoelaka* „maken dat onder water komt", *i Loeseka mangkaoe pai nakare'emo anoe mantampoelaka sangkani ri oeë* „L. is waterschuw en daarom was er eens een die hem kopje onder in 't water heeft gestopt", *mampakatampoe* „geheel onder 't water doen verdwijnen", *pakadago da mampakatampoe madika rengko aoe da ndaboesoe* „zorg dat ge het goed dat gewasschen wordt geheel onder water zet, als ge het laat staan"; *malindjaraka, malandjabaka, mantengkanaka* „laten aanloopen, laten aanstappen, aansporen om wat op te schieten", *lindjaraka taoe setoe, dja malengi* „laat die menschen wat aanloopen, ze zijn zoo langzaam", *mampapelindja, -landja, -tengka* „bevel geven tot loopen, aan 't loopen brengen", *napapelindja i Mokole witinja ri Onda'e* „het districtshoofd heeft zijn onderhoofd bevel gegeven om naar O. te reizen"; *marampitaka* „op elkaar doen passen, tegen elkaar doen komen", *koerampitaka petikoe* „ik doe het deksel van mijne kist op den rand sluiten", *mampakarampi* „sluitend maken", *petikoe be marampi, da koepakatoedoe mpodago, bara da koekoto mampakarampi* „mijne kist sluit niet, ik zal (het deksel) goed doen neerkomen, misschien kan ik ze dan sluitend maken"; *mabosoenaka kompo* „zijn buik opzetten, schijnbaar dik maken", *mampakabosoe kompo* „zijn buik verzadigd (*mabosoe*) maken".

§ 201. Een vaste vorming is de *-aka*-vorm met het voorvoegsel *me-*, waarmede reflexieve werkwoorden worden gemaakt, bv. *menawoesaka* „zich naar beneden laten vallen". Zulk een vorm is intransitief-causatief of reflexief-cau-

satief; de *-aka*-vorm is primair, want deze vorming komt ook voor, waar geen *me*-vorm zonder *-aka* bestaat, zooals bij het gegeven voorbeeld (*menawoe* wordt niet gezegd). De vorm beantwoordt geheel aan de beteekenis: met zich doen, met zich laten geschieden wat het grw. aanduidt. Verdere voorbeelden zijn: *medoengkalaka* „zich laten omvallen"; *medoelisaka* „zich over den grond rollen"; *meboetanaka* „zich blind houden, de oogen sluiten", syn. met *moboeta²*, waar dus de stamherhaling, die 't oneigenlijke aanduidt, gelijkwaardig is met *-aka*; *mepilesaka* „zich omwenden"; *meboejoenaka* „zich tot een hoop vormen" (*moboejoe²*, een hoop vormen); *mebosoenaka* „zich dik maken, zich opblazen"; *mepajanaka* „zich uit de voeten maken"; *mesoepalaka* „plotseling te voorschijn komen"; *merompotaka* „zich neergooien", *garanggo moboeri ri oeë ane merompotaka* „de krokodil plonst in 't water, als hij zich er in stort"; *mepoalaka* „zich achterover laten vallen"; *metorobaka* „zich omwenden"; *medjolowaka* „zich lang uitstrekken"; *meangkataka* „zich verheffen"; *mejapisaka* „zich verbergen"; *mesomboelaka* „zich opgooien, opspringen"; *medenggolaka* „zich krommen"; *meboengkoenaka* „zich krombuigen"; *metoetoesaka* „'t hoofd buigen, om zich op iets toe te leggen"; *mepoeroenaka* „zich intrekken"; *meboeroenaka* „zich inkrimpen"; *asoe madodo mentjendepaka ri topo* „een ziekelijke hond, die zich springend opheft naar het haardrak" (raadsel op den rook); *mengadjeraka* (of *-laka*) „de onderkaak (*adje*) in de hoogte steken, 't hoofd achterover laten vallen, bij plotseling sterven"; *meratoebaka* „zich laten zinken"; *meoretaka* „zich in de hoogte heffen"; *meoejoenaka* „zich laten zakken"; *mepampanaka* „zich ter zijde begeven"; *mewewesaka* „zich om en om iets heen wikkelen"; *meoentoelaka* „opzwellen".

Het kan ook wel voorkomen, dat een *-aka*-vorm met *me-* geen reflexieve beteekenis heeft, zooals *meloeloewaka*, dat eenvoudig intransitief is van *maloeloewaka*, bv. *sangkoedja taoe da meloeloewaka, da ndjo'oe mopatima?* „hoeveel menschen reizen achterna, om de boodschap van terugkomen te brengen?" Ook vindt men wel transitieve vormen die regelrecht zijn afgeleid van *-aka*-vormen met *me-*, waarin *-aka* onjuist is gebruikt voor het causatieve *pa-*. Hiernevens staan weder *-aka*-vormen met causatieve beteekenis, die geen causatief met *pa-* naast zich hebben, omdat de beteekenis van den stam zich minder daartoe leent, zoodat de *-aka*-vorm dan het eenige causatief is dat van zulk een stam wordt gemaakt, bv. *mampoeroenaka* „intrekken, naar binnen krommen" (zooals de kat hare nagels); *mangkotoe'oesaka* (in dezelfde bet. *mangkotoe'oesi*) „zich tot iets inspannen"; *madolomaka* „onder water stoppen"; *mangkodoraka* „in de lengte rekken"; *marembesaka woejoea* „het haar los laten hangen". Naast deze vormen zou een *pa*-causatief mogelijk zijn, maar het is niet in gebruik.

Voorbeelden van *-aka*-vormen met andere voorvoegsels dan *ma-* en *me-* zijn: *tetontosaka, teboeboesaka* „in groote hoeveelheid uitgestort"; *tepingkoenaka* „in den vorm van een bakje (*pingkoe*) gebracht"; *tetotorakamo rajakoe* „mijn begrip is reeds in de juiste richting gebracht"; *bare'e tepetawanaka jakoe, mapi'i kare'ekoe* „ik kom niet tot uit den weg gaan, ik sta in gedrang"; *ma'ai*

katewewesakanja „het is ten zeerste om en om gewikkeld, zeer ingewikkeld"; *mapari koeëpe katerembesaka mboejoeakoe, napolontjoka njara* „ik had veel last van het losgeraakt zijn van mijn haar, toen het paard er met me vandoor ging"; *mondompo²taka* „alles wat men opneemt maar weer neersmijten"; *mampombewoetisakaka anoe ndapaoe pai anoe ndapowia* „met hetgeen men zegt en doet over en weer gekheid maken"; *mampekikaresaka apoe ri joenoe* „vragen aan een ander om het houtvuur uit elkaar te halen"; *koepekioentoelaka pondjaoekoe ri siko, da koepale'o mampedisi, nakadago ngkatedjaoenja* „ik vraag je mijn naaiwerk van onderen op te duwen, dat ik het met de vingers kan vatten, opdat het goed genaaid worde"; *pai koepampekiboesoelaka, da nakama'ika* „dat ik vraag om het op te schuiven is opdat het hier bij mij zal komen".

Ook causatieven met *pa-* worden van *-aka*-vormen gemaakt: *mampapepajanaka* „iemd. zeggen zich uit de voeten te maken"; *mampapenawoesaka* „iemd. bevelen zich naar beneden te laten vallen"; *mampapelapasaka* „iemd. zeggen dat hij zich moet losmaken, iemd. in staat stellen om zich los te maken"; *mampapeka'oewaka joenoe* „een ander zeggen zich te overdekken"; *mampapetampoelaka taoe mandioe* „iemd. die baadt zeggen dat hij onder water moet gaan". Minder nauwkeurig worden deze vormen ook wel gebruikt in de beteekenis: eens trachten te laten geschieden wat het grw. aanduidt, bv. *mampapeandoesaka, mampapeilisaka laoeronja* „eens trachten zijn rotan door den stroom te laten meevoeren"; *mampapewotesaka asoenja* „eens probeeren zijn hond over de rivier te krijgen"; *mampapedoelisaka* „eens trachten aan het rollen te krijgen". Hier zijn de beide causatief-vormen in elkaar gewerkt, omdat zoowel het onderwerp als het voorwerp elk op zijne wijze aan de handeling medewerken en men *pe-* in de pogende beteekenis gebruikt, waarover in § 88 is gesproken.

§ 202. Dat het suffix *-aka* eenigszins los staat van zijn grw. is reeds in § 199 gezegd. Als zelfstandige w.w.stam komt *aka* voor met de vormen *ma'akawi* „wantrouwen" en *ma'oemakasi* „verdenking hebben op", waar de *-oem*-vorm als grw. is gebruikt. Hier is dus aan *aka* de beteekenis gehecht van „niet geheel, niet door en door, min-of-meer, als 't ware", die bij de transitieve grondwoorden de meest gewone is. *Koe'akawi* is zooveel als: „ik voeg er het suffix *aka* bij, ik ben er niet zeker van", vgl. Mal. *akan²* „zweemende naar", *sĕakan²* „ongeveer als" en de toekomst-aanduidende beteekenis van *akan*.

In de priestertaal komt deze betrekkelijke zelfstandigheid van *aka* ook duidelijk uit, nog bevorderd doordat daar nevens *aka* nog het suffix *-egi* (Jav. *-ake*, Lamp. *-ke*, *-ki*, Mad. *-aghi*, *-aghin*, *-agĕn*, Fidji *-agi*, Mĕnt. *-ake*, ook zelfstandig in de bet. „geven") in gebruik is, dat weder wordt afgewisseld met *-eri*, bv. *saroeëri* nevens *saroeëgi*, B. *saroemaka* „in de plaats stellen". Dit *eri* is weder als w.w.stam bekend in de gewone taal: *ma'eri²* „niet met den gewonen naam noemen, ontzien"; hier dus ook weder de bet. „als 't ware, niet echt". Het suff. *-aka* wordt in de pr. t. ook vervangen door *-ola* of *-oja*, bv. *ma-*

mpaleola, B. *mampalinaka* „omwinden"; *tebalindoja*, B. *tebalisaka* „omgekeerd". Dit *ola*, waarvan *oja* de verzwakte vorm is, vindt men terug in *meola* „gevolg hebben, uitkomen", v. e. droom, vgl. Boeg. *ola*, Bad. *ola'* „volgen", Sa'd. Doer. *sola* „metgezel", waarin de bet. „met" van *aka* wordt weergegeven. Een ander vervangwoord van *aka* is *lele*, dat met „rondom" is weer te geven (*saloëgi* of *sajolele* „twijfelen omtrent"), ook eene beteekenis van -*aka*. Genoeg om te doen zien, dat -*aka* voor het taalbewustzijn niet onlosmakelijk met het grw. is verbonden, maar een zekere zelfstandigheid bezit. Vgl. ook het Ngadjoesch, waar *akan* optreedt als voorzetsel, los van het werkwoord staande, bv. *djakat akan aroet* „stijg in 't vaartuig", en gelijkwaardig is met *dengan*, bv. *tenga te dengae* of *akae* „geef hem dat" [1]).

„In de meeste talen van den Indischen Archipel ontbreekt de formatie met -*akĕn*, enz." zegt prof. Kern [2]). En verder: „Aangezien in de meeste talen der Stille Zuidzee de suffixen *aka*(*n*) en *aki* of *ake*, en in 't Noefoorsch *epĕn* (uit *akĕn*) in hoofdzaak dezelfde beteekenis hebben als *akĕn*, *kön*, enz., moet men aannemen dat dezelfde formatie reeds in de grondtaal bestaan heeft". Omtrent de verbreiding van het *akĕn*-suffix in de talen van Selebes is mij het volgende bekend:

In de Oost-Toradjasche Bergtalen (Napoesch, Bada'sch-Besoasch, Lebonisch) is -*aka* niet gebruikelijk.

In het geheele Boengkoesch-Morische taalgebied (Boengkoesch, Morisch, Lakisch of Mekonggasch, Maronenesch), voor zoover het is onderzocht, komt het suffix voor in den vorm -*ako*.

Van de West-Toradjasche talen hebben Parigisch, Paloesch, Tawailisch, Lolesch, Gantisch, Sigisch, Koeḷawisch, Lindoesch, Tawaeliasch het suffix in den vorm -*aka*, het Saoesoesch, dat de *k* wegwerpt, in den vorm -*a'a*.

Van de Tominische talen heeft het Tominisch -*a'a*, het Kasimbarsch en het Oemalasasch hebben -*a'o*, het Tinombosch heeft -*a'e*, het Petapasch -*ao*.

Het gebied van -*akĕn* is dus dat van de Morische, de Toradjasche en de Tominische talen. De Tominische talen die aan de Gorontaleesche groep grenzen (het Tontolisch en het Boanosch) missen het reeds. In de Gorontaleesche taalgroep is het richting-aanduidende *mako*, *ma'o*, *mao* in gebruik, dat in het Tontmb. de W.lijke richting aanduidt en in de talen der Gor. groep de richting van den spreker af. In beteekenis kan dit wel eens met -*akĕn* samenvallen, maar het Tontmb. grw. *ako* kan toch niet voor identiek met *akĕn* verklaard worden.

Ook de talen der Loinangsche groep (Bobongkosch, Loinangsch, Balantaksch, Banggaisch) missen het suffix, wat in overeenstemming is met hare toenadering tot de Gorontaleesche groep en daardoor tot de Filippijnsche talen. Eveneens ontbreekt -*akĕn* in de groepen die de Toradjasche talen in het Z. begrenzen. Ook de Moenasch-Boetonsche talen missen -*akĕn*.

---

[1]) Hardeland, Sprkk. bl. 147.
[2]) Verspreide Geschriften, dl. VIII, bl. 256.

Het achtervoegsel *-a*, *-ani*, *-angi*.

§ 203. De drie vormen die dit suffix heeft, zijn alle ontstaan uit *-an*, den vorm die uit het Mal., het Jav., de Filippijnsche talen, enz. bekend is. De oudste vorm in 't B., die weinig meer voorkomt, is dus *-ani*, waarin de sluit-*n* door de looze *i* uitspreekbaar is gemaakt. De vorm *-angi* komt zeer zelden voor; hij is ontstaan uit *-ang*, de uitspraak die op *-an* is gevolgd en op hare beurt weder door *i* vergemakkelijkt (§ 43, bl. 91 v.).

Het achtervoegsel *-a* is in de huidige taal geheel dood. Toch zijn er nog talrijke voorbeelden van te geven; vooral in aardrijkskundige benamingen komt het veel voor. In de O.Toradjasche Bergtalen is het nog ten volle levend. De W.Toradjasche talen vertoonen hetzelfde verschijnsel: de Laaglandsche talen hebben nog talrijke *-a*-vormen, maar het suffix is reeds dood; in de Bergtalen leeft het nog. Ook in het Morisch is het nog ten volle levend. Dit alles geeft ons recht te besluiten, dat *-a* nog niet lang dood kan zijn in het B.

De functie van *-a* is thans overgenomen door het nomen verbale. *Sompoa* „aanlegplaats" kan vervangen worden door *posompo*, dat dus staat voor *posompoa*, vroeger *posompoani*. Wat tot het verdwijnen van *-a* aanleiding kan hebben gegeven, is niet met zekerheid te zeggen. Het afwerpen van de looze lettergreep *-ni* kan eene verdere verkorting der *-ani*-vormen hebben veroorzaakt. Waarschijnlijk is *-a* of *-ani* 't eerst afgevallen bij de vormen die ook nog één of meer voorvoegsels hadden, waardoor lange woorden ontstonden. Het overgroote deel der *-a*-vormen die nu nog over zijn, heeft geen voorvoegsel; de voorbeelden van *-a*-vormen met prefix zijn voor 't grootste deel aardrijkskundige benamingen, dus ouderwetsche vormen. Verder kan het aanwezig zijn van een ander suffix *-a* (zie § 207), dat thans ook in het grootste deel van het taalgebied is verdwenen, aanleiding tot verwarring hebben gegeven. Dit suffix heeft nl. de beteekenis van bez. v.n.w. 3e p. mvd., maar men weet dit niet meer en stelt het gelijk met het bez. v.n.w. 3e p. enk. *-nja*. Dit zelfde doet men ook met *-a* = Mal. *-an*. Een woord als *kakœnia* (de 14e dag der maanmaand), woordelijk „met geelheid aangedaan", wordt verstaan als *kakoeninja* „de geelheid er van, als hij geel is"; *-nja* is geen eigenlijk suffix en als *-a* daarmee wordt gelijkgesteld, bevordert dit het afvallen.

De klemtoon der *-a*-vormen valt op de voorlaatste lettergreep; waar het achtervoegsel *-ani* of *-angi* luidt, geldt het als éene lettergreep voor den klemtoon. Intusschen is in ettelijke *-a*-vormen die een prefix hebben, de klemtoon weder teruggekeerd naar de plaats waar het grw. hem had, bv. *Karanindia* „waar het koud is" (n. v. e. dorp), uitgesproken met den klemtoon van het grw. *ranindi*, dus op *ni* i. pl. v. op *ndi*, de voorlaatste lettergreep. Ook dit is een bewijs, dat men *-a* hier opvat als bez. v.n.w. en gelijkstelt met *-nja*, want men geeft het woord den klemtoon van *karanindinja* „de koudheid er van, als 't koud is, omdat het koud is". Voor *pebetea* (klemt. op *be*) „plaats van opkomst (der zon)" en *kasojoa* (klemt. op *so*) „plaats van ondergang" hoort men dikwijls *pebetenja*, *kasojonja*, met welk *-nja* men dan de zon of de maan aanduidt. Soms heeft men den klemtoon ook teruggeschoven

om de beteekenis van 't woord beter te kunnen vasthouden, bv. *Powátoea* (rivier) „waar veel steenen (*watoe*) zijn"; eene uitspraak *powatœa* zou doen denken aan „het houden van slaven (*watoea*)"; *Podopia* (n. v. e. stuk land) „waar men het planken maken (*modopi*) verricht" (*podopía* klinkt als *podo pia* „slechts uien"); *Ponomboea* (riv.) „plaats van waterscheppen" heeft den klemtoon van het gewone *ponomboe*, waarmede het synoniem is.

De aanhechting van *-a* geschiedt zonder tusschenklank. Indien dus de lettergreep die door het suffix *-a* wordt gevormd met een medeklinker begint, heeft men daarin de voormalige sluitconsonant van het grw. te zien. De uitzonderingen hierop zijn weinige; als zoodanig kunnen genoemd worden: *gombora* (draagmand), st. *gombo* „vergaderen", Sa'd. *kombong*; *ondapa* (steunlatten voor een dak), st. *onda*, Mal. *sandar*; *oejoemboeta* (wiegelat), st. *oemboe*, Jav. *oemboel*, Tob. *boelboel*; verder misschien *lontjopa* (bamboepiek waar het wild in moet springen), vgl. Tag. Bis. *lokso*, Mal. *lontjat*; *lokoepa* (ligplaats van buffels en herten), vgl. B. *loekoe*, *joekoe* (liggen), Tontmb. *loekoet*; *pandajora* (brits of bank, opgericht bij het water waar zich diegenen gingen baden die aan het *momparilangka* deelnamen), st. *rajo* (met een tooverkrachtig voorwerp zwaaien), vgl. Jav. Mal. Mak. *lajang*, enz. Waar men een oorspronkelijken sluiter zou moeten terugvinden, ontbreekt hij wel eens, bv. in *kasojoa* „plaats van ondergang, Westen", waar men *kasojopa* zou verwachten (*sojo* = Jav. *sĕrĕp*, Mal. *sĕrap*, Mong. *sojop*, Boeool *tolopo*); *kakoenia* „met geelheid aangedaan", vgl. Mal. *koening*; *kalomboea* „met slijk er in", vgl. *lomboegiani* (van *lomboegi* „slijk", Mal. *loempoer*). Zulke vormen zijn natuurlijk ontstaan, toen het grw. reeds zijn sluitmedeklinker verloren had.

Voorbeelden van gespaarde sluiters vóór het suffix *-a* zijn: *titika* „goot onder den dakrand", waarin de druppels vallen, Mal. *titik*; *watika* „springlans" (eig. „stekerig, steekwerktuig"), Tag. Bis. Bik. *balatik*, Mal. *bĕlantik*, grw. *batik* „steken"; *wio'a* (een jeukverwekkende plant), Mal. *birah*; *poeti'a* (een witte duifsoort), Mal. *poetih*; *bobongola* „halfwijs", Tontmb. *wĕngĕl* „doof"; *boengkoela* „knopachtig" (van meisjesborsten), Mal. *bonggol*; *tiana* „zwanger" (wdl. „buikig"), Min. t. *tian* (buik); *olónani* „in de sarong dragen, waarbij deze over 't hoofd loopt", Loin. Balant. *kolon*; *landanga* „rak voor rijst", Mak. *landangang*; *tombanga* „bamboe, waarvan het bovenste lid is gespleten en tot een korf verwijd", Sa'd. *tombang*; *tagara* „roest" (eig. „roestig"), Mand. *tagar*; *sangira* „slijpsteen", Tontmb. *sangir*; *karisa* „schubziekte" (eig. „behept met schubziekte"), Tontmb. *kĕrisĕn*; *tondosa* „aambeeld", Mand. *tandasan*; *awoeta* „van onkruid gezuiverde boschgrond", Tontmb. *awoet*, Mal. *tjaboet*; *koeroetani* „netje om een foeja-zak" (eig. „gerimpeld"), Mal. *kĕroet*; *totowa* „hakbord", Tontmb. *ta'taw* „kappen".

§ 204. De beteekenis der *-a*-vormen is in de meeste voorbeelden die van „plaats waar de handeling geschiedt", indien het grw. een werkwoord is, en „plaats waar het grw. zich bevindt", wanneer het een naamwoord is.

Voorbeelden van *-a*-vormen zonder voorvoegsel of met een *pa-*, *pe-* of *po*-prefix afgeleid van een werkwoordelijken stam: *okota* „mandje waarin

men den kookpot zet" (*oko*, optillen); *jandaka* „sleuf waarin men de sagovezels uittrapt (*janda*)"; *wontjea* „rek waaraan men iets ophangt (*wontje*)"; *wotesa* „plaats waar men oversteekt (*wote*)"; *sangira* „steen waarop men slijpt"; *awoeta* „stuk grond dat door *moawoeti* (wieden) schoon is geworden"; *tambea* „stelling waarop men de lijkkist zet (*tambe*)"; *sompoa*, *sondaka* „plaats van aankomen, v. e. vaartuig"; *woentjoea* „balken waarin de stijlen van 't huis worden geschoven (*woentjoe*)"; *toentoea* „weg" (wat men volgt); *rakeani* „zolder" (*rake*, opklimmen); *sondoa* „blaasbalg" (*sondo*, aanblazen); *podjamaa* „akker" (*djama*, ter hand nemen); *podangea* „vorm om sago in te bakken (*modange*)"; *pondodoa* „hut waarin men foeja klopt (*dodo*)"; *podopia* „plaats van planken maken (*modopi*)"; *Ponomboea*, riviernaam, „plaats van waterscheppen (*monomboe*)"; de gewone plaats van waterscheppen heet *ponomboe*; *Pokóloea* (riv.) „plaats van *mokoloe* (een lijn over de rivier spannen, om zich vast te houden bij 't doorwaden)"; *padjongoa* (uit *pangodjoa*, van *mangodjo*, zich in de lengte uitstrekken) „bergplaats, die als een galerijtje langs de lengte van 't huis loopt"; *Pakambia* „weideplaats" (*kambi*); *pandajora* „plaats waar 't *mandajo* geschiedt (onderdeel van het feest *pakawoerake*)"; *pebétea* „plaats waar de zon opkomt".

De beteekenis „plaats waar de handeling geschiedt" gaat soms over in die van „door de handeling aangetast, aangegrepen, bewerkt", waardoor een dieper doorwerken van de handeling wordt uitgedrukt. Voorbeelden: *roroa* „'t geen geroost wordt" (rauw of toebereid vleesch); *woelea* „wat op de schouders gedragen wordt" (plicht, taak); *apoa*, *palia* „wat verboden is, wat met verbodsbepaling belegd, door verbod getroffen is"; *tiroa* „wat (door regen of wind) van boven af is gezien (en aangekondigd), voorspelling door regen of wind"; *kooea* „wat uitgeschrapt wordt", srt. kalebas, die tot nap wordt gebruikt; *papoea* „pijnlijke, door uitslag ruwe plek op de huid", wdl. „door brand (*papoe*) aangetast"; *tangara* „wat voorgenomen wordt", Bal. *tangar*; *tandea* „zooveel rijstaren als men met de hand kan omvatten (*tande*)"; *olonani* „wat op den rug wordt gedragen" (op een bepaalde wijze, in de sarong), van (*k*)*olo*(*n*), oudere vorm van *kojo* „op den rug dragen"; *kare'a* „zout" (w. t. v. *boere*), wdl. „wat afgeschrapt wordt" (het zelfgemaakte zout is in blokvorm); *sompoa* [1]) „ontsteld, door schrik overvallen (*sompo*)"; *Limboea* „omringd (door steenen en struiken)", n. v. e. dorp. Alleen als werkwoordstammen komen voor: *bantiangi*, *mob.* „aan een stok over den schouder dragen, met den last aan 't eind", v. e. grw. *banti*, Nap. *anti* „meenemen", en *woleangi*, *maw.* „het struikgewas neerslaan", st. *wole* „naar beneden komen".

De *-a*-vormen die van nomina zijn afgeleid, hebben vaak de beteekenis „waar in hoeveelheid aanwezig is, behept met, voorzien van", bv. *tagara* „roest", eig. „roestig", Mand. *tagar* „roest"; *salaa* „met schuld bevlekt"; *sindora* „met te veel licht in de oogen" (van *sindori*, uit *sindor*, vgl. Mal. *sinar*, Sang. *sena*, *senda*'); *poeti'a* „met veel wit", een bijna geheel witte duifsoort; *tiana* „zwanger", eig. „buikig", Tontmb. *tian*, Sang. *tiang* „buik"; *pangka'a* „man-

---

[1]) Een andere beteekenis van *sompoa* is boven opgegeven.

netjes-hert", eig. „met getakte horens", vgl. *pangka*, boom die op steltwortels staat [1]); *wio'a*, n. v. e. liaan, eig. „jeukverwekkend", vgl. Mal. *birah*; *boengkoela*, in de uitdr. *boengkoela soesoe, boengkoela ntjoesoe* „met knoppen aan de borsten" (van jonge meisjes, wier borsten opkomen), vgl. Mal. *bonggol*; *ooena* „in de schaduw, beschaduwd", st. *ooe*, waarvan *memooe* „zich tegen zon of regen beschutten"; *rakia*, PmB., in *marakia* „beroerd, ellendig", bet. eig. „smerig", grw. *raki* „lichaamsvuil"; *karisa* „schubziekte", eig. „met schubziekte behept", Tontmb. *kĕrisĕn*; *koeroetani* „net dat om een foeja-zak wordt getrokken, om hem te beschermen", oorspr. de zak zelf, eig. bet. „vol plooien", vgl. *koeroe* „rimpel, plooi" en Mal. *kĕroet*; *Towoea*, n. v. e. kaap, „waar veel suikerriet (*towoe*) is"; *Tombea*, n. v. e. poel, „waar veel *tombe*-boomen zijn"; *Jawoeangi* „waar veel kalebassen (*lawoe*) zijn"; *Omboa*, n. v. e. dorp, „met rouw belegd, waar rouwteekenen staan". Met voorvoegsel *ka-*: *Karanindia* (dorp) „waar het koud is", *Karangi'ia* „waar het zandig is", *Kaoeánia* „waar veel bijen zijn", *Ka'ipólia* „waar veel *ipoli*-boomen zijn", *Kalómboea* „waar veel slijk is", *Kalamálea* „waar veel garnalen zijn", *Kawéngia* „waar duisternis heerscht" (namen van rivieren en dorpen); *kasœpœa* „waar het uiteinde bereikt is" (het jongste kind); *kabosoea* „waar het dikste is" (de beneden-arm); *kasójóa* „waar de zon ondergaat". *Alingke'a*, de naam van den strik waarmee men zich de enkels bindt om in een boom te klimmen, is misschien ontstaan uit *kalingke'a* met de bet. „waar omwinding is", vgl. bl. 118; het woord zou dan eig. op de enkels doelen.

Prof. Kern zegt in zijn „Fidji-taal", bl. 194 (Verspr. Geschr. V, 94) van het Fidji-woord *vulua* „schaamharen": „Van M.P. *woeloe* „lichaamshaar, veeren, wol". Het aanhechtsel *an* dient òf om een collectief meervoud uit te drukken, òf om te kennen te geven, dat men zeker soort van haar bedoelt." Men is geneigd deze woorden over te nemen ter verklaring van het B. *woejoea* „hoofdhaar", nevens *woejoe* „lichaamshaar, veeren, wol". Ook de W.Tor. t. hebben *boeloea, woeloea, woeḷoea*, nevens *boeloe, woeloe, woeḷoe*. Daarnevens komen echter voor: Sa'd. *beloeak*, Bad. *weloea'*, Nap. *weloea*, Mand. dial. *beloeha, beloea', baloehe*, Boeg. *weloea*, Wot. *baloea*. Verder: Min. t. *woe'oek*, Mong. *boe'ok*, Tont. *boeok*, Balant. Mor. *woeoe*, Mak. *oeoe'* (uit *oewoe'*, Sal. *oehoe*, maar 't Lajolosch, ook op Saleier gesproken, heeft weder *boeloea*). Eenige Tominische talen hebben *loeba*; het Tawailisch (W.Tor.) heeft *wo'o*. In het B. is dit het woord voor „hoofd", Mand. *ba'a*, Bad. *woa'*, Tont. *baki*, Loin. *oebak*. Al deze woorden kunnen zijn voortgekomen uit een grw. *woeĕk*, met infix: *wĕloeĕk*. Een vorm *woeloean, boeloean* heb ik niet aangetroffen. Het is dus niet waarschijnlijk dat *woejoea* met het suffix *-a* van *woejoe* is gevormd; de grondvorm is wrsch. *woeloeak*; wel kan *woejoe* (*woeloe*) invloed hebben gehad op het ontstaan van dit *woeloeak* uit *wiloeak* of *woloeak*.

Woewoea „fontanel, op 't hoofd van jonge kinderen" kan beteekenen „een soort *woewoe*", vgl. Amp. *woewoe* „schedel", B. *boewoe* „nokbedekking

[[1]) In het Wdnbk. (bl. 548) anders afgeleid; een hertebok met niet-vertakt gewei heet *loloposoe*.]

v. h. dak"; *tandoa* „de groote slagtanden v. h. mannetjes-hertzwijn" beteekent wellicht „een soort van *tando* (uitstekende punt)"; *dangkoea* „hond" (w. t. v. *asoe*) bet. wrsch. „bijterig", vgl. *djangkoe, rangkoe,* v. h. toeslaan van een happenden bek; *sooea,* rijstsoort welker korrels gemakkelijk uit de aar vallen (*sooe*), bet. „vallerig, de gewoonte van vallen hebbende"; *bala'ani,* n. v. e. boom welks hout gemakkelijk splijt (*bala*), bet. „splijterig".

Enkele *-a*-vormen vertoonen reduplicatie van het grw., nl. *sosoronga* „lijkkist, bestaande uit een stuk v. e. hollen boom, waarin de beenderen werden geschoven", vgl. Boeg. Mal. *sorong*; *sosoroa* „boodschapper, afgezant", missch. van *soero* „afgezant" [1]); *oejoemboeta* „wiegelat, lat van veerkrachtig hout, waaraan de wieg hangt te wippen (*oemboe*)", met Pebatosche woordherhaling (§ 51); *bobongaa* „met wijde opening", st. *bonga.*

§ 205. Bij een aantal woorden, die meestal ook nog een voorvoegsel hebben, heeft het achtervoegsel *-a* den vorm *-sa.* Buiten bespreking vallen hier woorden als *wotesa* „oversteekplaats v. e. rivier", vgl. Tag. *batis* „doorwaden", Jav. *watĕs* „grens", Ibat. *watas* „oversteken"; *tondosa* „aambeeld", Mand. *tandasan*; *karisa* „schubziekte", Tontmb. *kĕrisĕn,* waar de *s* oorspr. sluiter van 't grw. is. Hier worden besproken de woorden in welke het suffix *-sa* naar alle waarschijnlijkheid op *san* teruggaat, dus een vorm is van *-an* met voorafgaande *s.*

Het duidelijkst zijn de *-sa*-vormen die het voorvoegsel *ka-* hebben. Soms heeft het grw. den intensieven vorm. De klemtoon valt doorgaans op de lettergreep die aan *sa* voorafgaat; soms echter blijft de klemtoon van 't grw. behouden; enkele dezer vormen worden zoowel met 't eene als met 't andere accent uitgesproken. Waarschijnlijk is de klemtoon op de voorlaatste de oorspronkelijke; het terugspringen van 't accent kan verklaard worden uit de neiging der taal om den klemtoon van 't grw. te behouden. Voorbeelden:

kaílisa „geregeld overstroomd, waar geregeld het water over vloeit (*ili*)", *ane oedja kailisa ara ntoto banoeanja* „als het regent, is de grond onder zijn huis geregeld overstroomd".

karáwasa [2]) „het wordt al aardig licht (*rawa*)".

kampóresa „gedeelte eener rivier dat onder den grond loopt", *kamporesa noe masapi* „de massieve helft v. e. paling", van 't midden tot den staart, waar dus de huid geheel met vleesch is gevuld, evenals de onderaardsche loop der rivier de tunnel vult, die het water heeft gegraven. Het grw. *pore* beteekent „massief, stijf vol".

kajóasa, een recht (*joa*) stuk van den weg of van een rivier.

kangkóresa, een opstaand (*kore*) stuk van den sagopalm, dat geen takken meer schiet en groot genoeg is om er sago uit te winnen.

kamárasa, een stuk bosch waar men goed tusschen de boomen door kan zien, omdat er geen gras en struiken groeien; grw. *mara* „duidelijk, openbaar".

[[1]) Vgl. bl. 118.]

[2]) Aan de Z.kust der Tomini-bocht ligt een kaap, waarvan de naam steeds *Karawása* luidt.

kantámbosa „gebrek hebbende, te kort komende, door zijn voorraad heen zijnde", grw. *tambo* „in den steek laten".

kantœwoesa of *kantoewœsa* „opnieuw met onkruid begroeid", v. e. stuk grond dat is ontgonnen, maar daarna niet spoedig bebouwd (ook van dat onkruid zelf gezegd), grw. *toewoe* „groeien".

kampœ'ása „afgebroken (*poe'a*) stuk van iets dat in 't lichaam is gedrongen, groote splinter".

kalapáha, uit *kalapása* (de *s* kan ook de oorspronkelijke sluiter zijn), „een dag na een sterfgeval, op welken men geen landbouw verricht". Het grw. *lapa* beteekent „los"; op den dag van rust maakt men zich los van den doode [1]).

kamboeása, grw. van *mangkamboeasani taoe* „iemand aangrijpen en doen rillen", van de koorts gezegd. De stam van dit woord is *mboa* (het staat dus voor *kamboasa*), in de Baria-taal (Tawaeliasch) nog bekend in de bet. „geest", in 't B. nog over in *kemboa* „plotseling ongesteld geworden", eig. „door geesten aangetast".

kawólesa, grw. van *mangkawolesa* „uit de draagsarong laten glijden", st. *wole* „neerzakken".

Deze afleidingen hebben geen andere beteekenis dan de vormen met *ka-* en *-an* in de Filippijnsche talen, 't Jav., 't Mal., 't Mak., 't Boeg. en waar ze verder voorkomen. Alleen treft het in de niet talrijke voorbeelden, dat *sa* eene vergrootende of versterkende beteekenis heeft.

Met *ka-* en *-sa* is nog gevormd *kabilása*, een woord dat alleen in verhalen voorkomt, in de beteekenis „jongen, jonge man". Het is zeker wel overgenomen uit het Napoesch, waar *kabiláha* de aanduiding is van den middenstand, die ontstaan is uit vermenging van slaven en vrijen. Zulk een stand bestaat bij de Bare'e-sprekers niet. Het grw. is *bila* (vgl. Mal. *bilang*), dat „eeren, rekening houden met, ontzien" beteekent, dus *kabilaha* „degenen die meer geëerd, hooger gerekend worden dan de slaven".

Met *pa-* en *pe-* zijn gevormd:

pantjœndasa, benaming van het scheenbeen, omdat men daarmee tegen gras en struiken inloopt (*soenda*).

penáwoesa „plaats waar het water zich stort in zijn ondergrondschen loop", ook: „op wien gevallen is", *taoe penawoesa ntjaki* „iemd. op wien alle boeten vallen".

Met *mo-*, *ma-* en reduplicatie zijn afgeleid:

morambœsa „erg, hevig", *moramboesa ngojoe* „de wind is hevig". Het grw. *ramboe* beteekent „vezel, rafel, pluis" en is identiek met *rawoe* in *rawoe*[2] „flauw zichtbaar" en met *gawoe* „wolk". Het is echter ook mogelijk, dat men *moramboesa* moet gelijkstellen met *meromboeoe* of *meramboeoe* „suizen,

[[1]) Vgl. de eenigszins afwijkende opgaven in het Wdnbk., bl. 347. Voor „uit" heeft het handschrift: of, en voor „een dag": de dag. De vorm *kalapása* is echter aan mijn berichtgevers in deze beteekenis niet bekend, wel in die van „terrein waar men van tijd tot tijd dieren (bv. paarden) vrij laat rondloopen". In het Wdnbk. komt de vorm *kalapasa* niet voor.]

gonzen", dat men overigens ook kan terugbrengen tot het wortelwoord *woeoe*, dat het geluid van suizen weergeeft [1]).

marawœsa, *darawoesa*, *rarawoesa* (de beide laatste vormen zijn door reduplicatie ontstaan) „flauw zichtbaar"; het grw. is het bovengenoemde *rawoe*. Het samenvallen der beteekenissen van *ramboesa* en *ramboe* is waarschijnlijk te zoeken in de beteekenis „nevelig, buiig van het weer".

In de volgende voorbeelden is geen voorvoegsel aanwezig; de klemtoon valt overal op de voorlaatste:

panasa „onvermogen om de pisloozing te regelen", zoodat het vocht er ineens uitkomt; grw. *pana* „schieten, met een schok of stoot voortduwen".

woeraoesa, ook *mboeraoesa*, hetz. als *woeraoe* „niet helder, half licht", vgl. *woero* „half licht", *boero* „niet goed ziende, zooals een albino", *Tana Boero* „Nevelland" ('t onbekende land, in de verhalen).

ondosa „volhardend, zijn wil doorzettend", grw. *ondo*, in *ondo ndaja* of *ondongi ndaja* „hevig verlangen".

todosa „volhardend, doorzettend", lett. „beheerscht, in staat zijne stemming te onderdrukken (*todosaka*)".

lelesa „veel betreden pad, het pad dat men dikwijls gaat", *sindjaoe podja-maakoe, lelesa mbitikoe toelo'oe* „ginds is mijn akker, daarheen is het door mijne voeten veelbetreden pad"; st. *lele* „over een smalle strook gaan". Nevens *lelesa* komt ook *lelesangi* voor.

konisa, in Ond. gebruikt voor *tinapa* „de groote bossen rijst, die men als loon aan de helpers bij den oogst geeft". In het Par. is *konisa* het gewone woord voor „gekookte rijst", Koel. *konia*, st. *koni*, ook in 't B. het gewone woord voor „eten".

wálisa „een stuk land dat men telkens opnieuw bewerkt, zonder het te laten braak liggen", *ndawali-mpodjamaa* „het wordt opnieuw bebouwd"; vgl. *wali*, waarmede werkwoorden worden gevormd om herhaling der handeling aan te duiden. Bij *walisa* valt de klemtoon op de derde van achteren.

Met *ntja*, den geprenasaleerden vorm van *sa*, is gevormd *solontja* „stortvloed", van *solo* (Ponos. Bik. *solog*), uit *sologi*, waarnevens *sojo* „stroom" voorkomt.

Dodoha „alleenstaand huis" vertoont *h*. Het Lewonoesche dialect van 't B. heeft *rodoa*, dat regelrecht schijnt te komen van *rodo* (Mal. *rĕda*) „rustig zijn, rustig verblijven". Het Mor. heeft *rodoha* „huis". Daar naast Mal. *rĕda* ook de vorm *rĕdah* voorkomt, behoeft men hier evenmin als in *kalapaha* (zie boven) aan het suffix *-sa* te denken.

Een bizonder woord is *ombesaa*. Het stamt uit de pr. t. en duidt aan: de dwarsstokken van bamboe aan den hemel eener overkapping, die bij een zeker feest in de *lobo* werd aangebracht. In die bamboe-dwarsstokken werden ijzeren voorwerpen gestoken, 't geen *lombe* heet. De laatste *a* van *ombesaa* is het pron. suff. 3e p. mv. (zie § 221 v.). *Ombesa* mag dus worden gelijkgesteld met *lombesa* en *lombesani* is in de pr. t. het woord dat in gewoon B. *lombea* heet, het onderste van de drie rakken boven den vuurhaard, dat zoo dicht bij het middelste is, dat men 't geen men daarop legt als 't ware tusschen de beide rakken in steekt.

[[1]) Voor een andere afleiding van *ramboesa* zie men § 164.]

§ 206. Uit voorbeelden als *lelesa* = *lelesangi*, *konisa* = Koel. *konia* (vgl. *roroa* „gebraad"), *ombesa* = *lombesani* en de beteekenis der gegeven voorbeelden mag men opmaken, dat *-sa* een bijvorm is van *-a* = Mal. enz. *-an*, dus een vorm met den tusschenklank *s*. Deze vorm van het achtervoegsel heeft een vergrootende of versterkende beteekenis gekregen, wellicht onder invloed van den *si*-vorm van het *i*-suffix en den *saka*-vorm van het achtervoegsel *-aka*. Ter vergelijking vermeld ik hier eene mededeeling van den Hr. H. van der Klift, zendeling-leeraar te Mowewe in Mekongga, taalgebied van het Lakisch, een der Morische talen van Z. O. Selebes. Het achtervoegsel luidt daar *-ha*; bij de aanvoeging wordt de eindvocaal (het Lakisch is vocalisch) gerekt [1]) en daarna gesplitst. Voorbeelden: *ana'aha* „een groot kind"; *mondonga'aha* „de grootste helft (*tonga*)"; *mate'eha* „echt dood"; *tebose'eha* „zeer gespleten"; *owose'eha* „terdege groot"; *Konawe'eha*, de naam der grootste rivier in Z.O.-Selebes, vgl. B. *gonawe*, w. t. v. *oeë* „water"; *iwoi'iha* „groote rivier (*iwoi*)"; *osoe'oeha* „groote berg". Nevens deze vergrootende *-ha*-vormen staan verkleinende *-si*-vormen, bij welker aanvoeging dezelfde vocaalrekking en splitsing plaats heeft, bv. *hada'asi* „kleine aap", *Sanggona'asi* „'t kleine dorp Sanggona" (*Sanggona'aha* is Groot-Sanggona), *beke'esi* „varkentje", *pele-pele'esi* „kleine handpalmen", *kondi'isi* „kleine pisang", *kolidi'isi* „kleine draagmand", *meeto'osi* „licht zwart", *ana dalo'osi* „kleine jongen", *kasoe'oesi* „klein geboomte". Dit *si* zal wel niet anders zijn dan het suffix *-i*, in zijn meervoudaanduidenden vorm *si*.

De Napoesche *-ha*-vormen, van welke reeds *kabilaha* is genoemd, hebben geen andere beteekenis dan de *-sa*-vormen in 't B. Andere voorbeelden zijn: *katoewoha* „gewiede, maar weer overgroeide grond", vgl. B. *kantoewoesa*, bl. 315 (Nap. *toewo* = B. *toewoe*); *kalewaha* „de gevolgen ondervinden van zorgeloos zijn (*melewa*)", vgl. Jav. *kĕlalen*; *kanawoha* „op de achterpooten neergevallen (*nawo*)", v. e. buffelkoe die gaat kalven. Bij de deelwoorden dient *-ha* ter versterking en is daardoor vaak syn. met B. (*s*)*aka*, bv. *mowetaha*, B. *mawotesaka* „over de rivier brengen", *motodiha*, B. *mantodosaka* „onderdrukken", *moweweha*, B. *mawewesaka* „om en om wikkelen", *mowaroha* (B. *mawarosaka*) „schadelijken toover de rivier doen afdrijven", *moiliha* „stroomen", *motoeroeha* „er bij neerliggen", *moweiha* „schadelijken toover van zich afdoen" (*wei*, geven, neerleggen), *mangioha* „een krijgskreet aanheffen" (B. *kio*, roepen).

Voor de vergrootende beteekenis van *-an* wijs ik op vormen als Mal. *laoetan* „oceaan", Mak. *-ang*, Boeg. *-ang*, *-ĕng*, die den vergrootenden trap der bijv. naamwoorden vormen, bv. Mak. *labirang*, Boeg. *lĕbbirĕng* „prachtiger", Mak. Boeg. *pepeang* „stommer" [2]), en Sang. *-ang*, dat te zamen met *ka-* den

---

[1]) De klemtoon valt dus ook hier op de lettergreep vóór *sa*. Vocaalrekking bij nadruk is in 't Morisch niet ongewoon, bv. *soompo* „genoeg!", uit *sompo*; *maate* „dood!" Zie [over de bizondere grammaticale waarde die deze vormen in de taal hebben gekregen, Esser, Klank- en Vormleer van het Morisch, I, § 18].

[2]) Matthes, Mak. Sprkk. bl. 43, Boeg. Sprkk. bl. 138.

superlatief vormt, bv. *karangetang* „hoogste", van *dange'* „hoog". Met *ma'-* en *-ang* (gelijkwaardig met *ma-*, geredupliceerd grw. en *-ang*) vormt het Sang. adjectieven, die beduiden „wel meer van 't grw. bezittende dan"; het „wel" in deze vertaling wordt uitgedrukt door 't enclitische *be*, bv. *ia', ma'dangetambe* (= *mararangetang* + *be*) *ngkaoe* „ik, die wel echt lang is zijt gij", met de beteekenis „ik ben kleiner dan gij" [1]). In het Tontmb. wordt met reduplicatie en *-an* een betrekkelijk overtreffende trap van de adjectieven gevormd: *raramĕsan* „zeer vochtig", van *ramĕs*, en met *pĕ-* en *-an* adjectieven die beteekenen „een weinig, min of meer", bv. *pĕramĕsan* „wat vochtig" [2]).

Het achtervoegsel *-a* achter Nomina Verbalia.

§ 207. In bepaalde gevallen wordt achter het nomen verbale (of de substantief-afleiding van een adjectief) een suffix *-a* gevoegd, dat van pronominalen aard is en dus een geheel ander achtervoegsel dan *-a* dat uit *-an* is ontstaan. Het wordt hier besproken, omdat het zijne beteekenis van achtergevoegd (bezittelijk) voornaamwoord in het spraakgebruik geheel heeft verloren. In het dialect van Pebato is het niet in gebruik.

Dit *-a* is het voornaamwoord van den 3en pers. mv., in den vorm van achtervoegsel. Evenmin als de andere pronomina suffixa doet *-a* den klemtoon van 't grw. verspringen. Het is identiek met het voorvoegsel *ra-* (P.) of *nda-* en heeft ook als achtervoegsel in PmB. nog den vorm *-nda*, maar alleen in de beteekenis in welke *-a* het meest gewoon is, nl. in die van beleefd pers. v.n.w. 3e p. enk. en mv. In het Nap. en het Bad. en Bes. zijn *ra-* en *-ra* nog voor- en achtervoegsel 3e p. mv., maar in het B. heeft *ra-* (P.) of *nda-* reeds de functie van een onbepaald meervoud: „ze, men", en die van beleefdheidsvorm 3e p. enk. en mv.: „Z.Ed., H.Ed., HH.Ed." Ook in de laatste beteekenis is *-a* in het dialect van Pebato geheel verdwenen. Zie § 221 v.

Dit *-a* nu wordt gevoegd achter nomina verbalia, die daardoor dezelfde beteekenis krijgen als wanneer ze het voorvoegsel *nda-* hebben. Bij nomina verbalia zijn nl. de pronominale affixen gelijkwaardig als voor- en als achtervoegsels: *pantimakoe* is hetzelfde als *koepantima*, bv. *ire'i koepantima* of *ire'i pantimakoe* „hier heb ik het weggehaald". Uit den aard der zaak is dit hoofdzakelijk het geval bij transitieve nomina verbalia, daar een intransitief nom. verb. in 't algemeen geen pronominaal voorvoegsel aanneemt, dus *ire'i pe'ontokoe* „hier houd ik op"; *ire'i koepe'onto* is geen zuivere taal, hoewel minder kieskeurige sprekers het zeggen. Maar *ire'i pampape'ontokoe baoela* „hier heb ik den buffel doen stilhouden" is geheel gelijkwaardig met *ire'i koepampape'onto baoela*. Zoo is dus ook *ire'i ndapampape'onto baoela* „hier laat men, laten ze den buffel stilhouden" gelijkwaardig met *ire'i pampape'ontoa baoela*; immers *nda-* en *-a* zijn beide ontstaan uit *ra*.

Voorbeelden: *baoela mami bare'e manjanja ndagimpoe, ewaimbe'i da pagimpoea* „onze buffels zijn niet gewoon gestald te worden, hoe zal men

[1]) Sang. Sprkk. bl. 83, 107—110.
[2]) Hoofdst. Sprkk. Tontmb. bl. 56, 234.

ze dan stallen?"; *se'i woewoe poti pai se'i mawengimo, ewaimbe'i da pantoedjoea?* „hier is een klapfuik, maar nu is het al duister, hoe zal men ze laten zien?"; *poeramo ndarombi baroe, impia da pasaria?* „de palmwijn is al bewerkt, wanneer zal hij getapt worden?"; *se'i jakoe ndapokaoe dampowia banoea pai be koeintjani da pampowiaa* „nu bevelen ze me een huis te maken, maar ik weet niet (hoe) men het maakt"; *jondo se'i be maroso pampo'oea* „deze brug heeft men niet goed in elkaar gezet"; *tabaro pongolimo pai lawa wo'oe da pantimaa* „de sago is al niet veel meer en men moet ze ook ver gaan halen"; *nipa banja ewa tabaro pampoataa* „nipah(blad) kan men niet zoo goed als dakbedekking gebruiken als sago(blad)"; *pawetea djaja se'i be montjo* „men heeft dit pad niet behoorlijk opengekapt"; *sangadi masae pampoapoea, nepa manana* „eerst als men 't lang kookt, wordt het gaar"; *maoe mariangkani palonotia, be da majoesa* „al kookt men het dikwijls in water, het zal niet zacht worden"; *togombaka patosoea* „op drie plaatsen heeft men hem gestoken"; *karaba se'i ndateka gaga pantaia* „dit jakje heeft men te hoog gefatsoeneerd"; *bere'e djaja da pampebooa* „er is geen gelegenheid dat men hem zou roepen"; *ndaboelaosi wea, ndapakapoera pampombadjoea* „de rijst wordt overgestampt, men maakt af het stampen dat men er aan verricht heeft"; *mania nggodi ine ngkoro pai papa ngkoro pantoeboenakaa pai pampokaekaa* „nog meer dan zijn eigen moeder en vader eert en vreest men zijne schoonouders"; *onti lei dja paisoea, pemamanjamo* „roode mieren, als men ze maar aanraakt, bijten ze al"; *wela mpa'oeasea makinda* „wonden die men zich met de bijl toebrengt, zijn diep"; *kapoera ngkina'a paowea motila* „bij 't op zijn van de rijst houdt men op met uitdeelen"; *ma'ai pampakalekea gola setoe* „hevig heeft men die suiker aan 't koken gebracht"; *napoana noe inenja ri nawoe, nepa se'i oejoe pakenia ri lipoe* „zijn moeder heeft hem op den akker gebaard, pas nu wordt hij voor 't eerst naar 't dorp gebracht".

Voorbeelden van intransitieve nomina verbalia met *-a*: *mo'apole saroe mposolea, saroe mpo'atoewoea* „poffen in de asch is in plaats van dat men bakt of kookt"; *banoeata kodi, linggonata maria, ewaimbe'i da kajorea?* „ons huis is klein, onze gasten zijn talrijk, hoe zal men slapen?"; *masae sakodi pemoaia* „men heeft zich wat lang in de zon gewarmd"; *rantani kakolo'oe^{2}mo pedjilatia* „eindelijk likte hij (er staat: men) hoe langer hoe dieper (uit den pot)"; *impia da pojondoa?* „wanneer gaat men de brug slaan?"; *wojo se'i maposomo, ewaimbe'i da ponomboea?* „deze bamboe-koker is gebroken, hoe zal men water scheppen?"; *pearia mpowatika i nTa Dale* „de verblijfplaats van T. D. voor het wildvangen met de springlans"; *ane ri wengi powosea, be ntani mawila raja* „als het roeien 's nachts geschiedt, als men 's nachts roeit, wordt men niet zoo beu er van"; *nabolesaka paoebanja, nakadago mponggalea* „hij wierp zijn draagsarong over den rug, om zich beter te bewegen"; *ane ri jakoe, da tedinggo po'oekia* „bij mij zou het schrijven scheef gaan"; *impia da pompahoa?* „wanneer zal het plantfeest zijn?"; *mapari pandakea* „de bestijging is moeilijk".

Al de hier gegeven voorbeelden van *-a* kunnen in ander verband beteekenen: Z.Ed.'s, HE.d.'s, HH.Ed.'s, bv. *pagimpoea baoelaa* „Z.Ed.'s stallen van

Z.Ed.'s buffels", *pantoedjoea woewoe potia* „Z.Ed.'s toonen van Z.Ed.'s klapfuik", enz. Bij een intransitief nomen verbale zal *-a* dan ook meestal aldus worden verstaan. Zegt men bv. *po'apolea saroe mposolea*, dan zal dit meestal beteekenen: „H.Ed.'s poffen is in de plaats van H.Ed.'s bakken", omdat *-a* nu eenmaal als bez. v.n.w. de beleefde vorm is van het gewone *-nja*. Een intransitief nomen verbale is geheel substantief en het pron. suff. is daar geheel possessief; een transitief nom. verb. is nog ten deele werkwoord en het pron. suff. duidt daar dus den agens aan. Beschouwt men dus *-a* achter intransitieve nomina verbalia als nog zijne oude beteekenis van pron. suff. 3e p. mv. te hebben behouden, dan is het gebruik vanzelfsprekend. Het doelt echter niet steeds op een meervoudig subject. Blijkbaar dient het om het nomen verbale meer algemeen te maken, zoodat het ongeveer de beteekenis van een lidwoord krijgt: *kajorea* „het slapen", *ewaimbe'i da kajorea?* „hoe zal het gaan met 't slapen?"; *pewawoa* „het feit dat men wiedt, het wieden", dus z. v. a. *taoe mewawo* = *pewawo* „het wieden, als men wiedt, de wiedtijd"; *kandekoea ri Waroë be kewatoe* „als men naar W. opstijgt is 't niet steenig"; *masae kabosoea* „lang duurt de verzadiging"; *bepa djela lai da kandjo'oea* „het is nog niet gekomen tot 't vertrek"; *bere'e jowe ngkadoroa mpopangkonisi* „het heeft geen nut dat het druk is op het huiswijdingsfeest"; *katoedoea ndjaoe madago* „de nederdaling daarginds is goed". Zoo kan dus *pogampia* beteekenen „de opvoeding", *kadjoejoea* „de gemeenschap (met ouders of voorouders) in overgeërfde eigenaardigheden", *kawoekoea* „het *mawoekoe* (vol beenderen) zijn", waarvan weder: *ma'ai kakawoekoea* „erg is de toestand van het vol beenderen zijn". Indien men steeds op den klemtoon aankon, zou men de *ka—a*-vormen die 't accent op de voorlaatste hebben, als afleidingen met *-a* = *-an*, en die waar 't op de derde van achteren valt, als met *-a* = *-ra* moeten beschouwen. Doordat deze vormen klankgelijk zijn geworden, is de val van den klemtoon niet steeds vast.

Het achtervoegsel *-o*, *-oni*, *-ongi*.

§ 208. De vormen *o*, *oni* en *ongi* waarin dit suffix voorkomt, gaan alle terug op *-ĕn*, de vorm die in het Jav. en in de Min. talen wordt aangetroffen. Dit *ĕn* moet in 't B. *on* worden; voor een gedeelte is het tot *oni*, voor een deel tot *ong* en daarna tot *ongi* geworden, voor een deel ook tot *o*. In één voorbeeld is *-oni* in *-oli* overgegaan.

Dit achtervoegsel is waarschijnlijk reeds langen tijd dood in het B.; er zijn niet veel vormen te vinden waarin het met zekerheid kan aangewezen worden. De taal heeft het bewustzijn der beteekenis van *-o* enz. geheel verloren. Voor zoover men dit uit de voorbeelden kan opmaken, heeft het suff. *-o* in het B. geen andere beteekenis gehad dan die welke *-ĕn* bv. in het Tontmb. heeft, nl. die van een passief deelwoord bij een verbaal grw., waarbij aan tijdsbepaling niet wordt gedacht, zoodat de vertaling wordt „waarmee in 't algemeen geschiedt wat het grw. aanduidt", en die van „behept met" bij een nominaal grw. [1]) De woorden die het suffix hebben zijn dan ook alle

[1]) Hoofdst. Sprkk. Tontmb. bl. 215–224.

naamwoorden; sommige dienen als grw. voor werkwoordelijke afleidingen.

De klemtoon valt bij de *o*-afleidingen op de lettergreep die aan het voorvoegsel vorafgaat. De medeklinker die bij de meeste vormen tusschen het grw. en het suffix wordt aangetroffen, moet beschouwd worden als de oorspronkelijke sluiter van het grw., want het suffix wordt zonder klinkerscheider aangehecht.

Voorbeelden: *laoero* „rotan", vgl. Mal. *rotan*, uit *raoetan* „wat geschrapt wordt", Boeg. *raoekĕng*; het Amp. heeft in *roero*, uit *raoero*, den oorspr. beginner bewaard; als stam moet dus een vorm *raoeḍ* worden aangenomen, Mak. Boeg. *raoe'*.

liwoeto „eiland, rivierkaap" (Mong. *liboeton*, Boeg. *liboekĕng*), wdl. „wat omgaan wordt", vgl. *liboe* „kring om de maan", *liwoe* „rondgaan", *limboe* „omringen".

P. *sopoeto* (L. *sipoeto*) „benauwd, door omhulsels beëngd", Min. en Filipp. t. *sapoet* „inpakken".

poempoero, een ziekte, die de vingers aantast en opteert, grw. *pœmpoeri* (uit *poempoer*).

sombilo „gescherpte bamboe-lat", van *sombi* „aanpunten".

sisiponi „van water doordrongen" (bv. een voetwond, waarmee men in 't water heeft geloopen), van *sisi* „binnendringen", Mal. *sisip*.

kangioni, oogstterm voor „rijst", wdl. „wat gegeten wordt", van *kangi*, uit *kang* of *kan* (wrsch. het laatste, want *kangioni* zal wel zijn ontstaan uit *kanioni*, door velariseering der eerste *n*, ter afwisseling met de tweede; de huidige taal zegt *koni*); in dit woord zijn dus twee looze *i*'s voorhanden.

bolingoni, benaming van zekere liedjes, die galmend gezongen worden, v. e. stam *boling*, vgl. *woringi* „mondharp", *joli* „rollers, trillers maken met de stem".

bobo'oni „bedekt" (v. h. licht van zon of maan), vgl. *bóbori* „overdekken".

rindiongi, in *merindiongi* „de oogen beschutten", bv. met de hand tegen fel licht; st. *rindi* „wand", Mal. *dinding*; de bet. van het niet gebruikelijke *rindiongi* is dus „beschut wordende".

koliongi „de groote, naar boven omgebogen rand v. e. Tor. hoed", st. *koli*, vgl. *kolíka* „omkeeren", *goli*, *woli*, id.

kotoeo „wat geknakt, doorgebroken wordt", zooals men doet met de sirihvruchten, als men ze gaat pruimen. Het woord is w. t. v. *laoembe* „sirih" en zou uit het Mor. kunnen overgenomen zijn, waar het 't gewone woord is voor sirih, maar *kotoe* is ook in 't B. zeer gewoon in de bet. „knakken".

lalio „van gezindheid veranderd", vgl. *lale* „verhuizen", *jali* „uithalen" en Jav. *lali* „vergeten".

ngengetoli (uit *ngengetoni*; na de twee voorafgaande *ng*-klanken is *n* in *l* overgegaan) „zeurig, dreinerig", st. *ngenge* „zeuren", vgl. Tons. *ketket* „afdwingen".

Van een nominalen stam zijn afgeleid *boeriko* „gestreept", vgl. Jav. *boerik*, Mal. *borek*, Boeg. *boeri'*, en *sibilogo* „scheel", met het voorvoegsel *si*, dus eig.

„scheel ten opzichte van elkaar", st. *bilog*, Mong. id. „blind", Sang. *belogĕ* „de oogen met de vingers openspalken".

Van de volgende woorden durf ik niet met zekerheid te zeggen, dat ze het suffix -*o* hebben:

tangoni „stutblok, stuk hout of steen waarop men iets legt dat den bodem niet mag raken", misschien te vergelijken met Tontmb. *tang*, Mal. *tahan* „tegenhouden, verdragen".

taono „handvat", mogelijk van *taon* = Mal. *tahan*, O. Jav. *tahĕn*, de tweelettergrepige vorm van *tang* (Tontmb.), dat dan in de bet. „vasthouden" moet genomen worden.

ongiro, een kleine wespsoort, mogelijk uit *songiro*, v. e. st. *songir*, vgl. Mal. *sangit* en *angit* „scherp van geur" en *sĕngat* „steken", van bijen, B. *sengoe*, terug te brengen tot een grw. (*s*)*ĕngĕḍ*, zoodat dus *ongiro* „door bijen gestoken" zou beduiden.

loeloekoni „volhardend, doorzettend", ook *loeko*, in dezelfde bet., waardoor het voor de hand ligt, om *loeloekoni* op te vatten als geredupliceerden vorm van *loeko*(*ni*). Het is echter mogelijk, dat *loeko* is gemaakt uit *loeloekoni* en dit laatste uit *loeloe* „volgen", dat blijkens *lœloeka* „volgzaam" en *doedoeki* „vervolgen" uit *loeloek* is ontstaan. De oorspr. bet. van *loeloekoni* zou dan zijn „de gewoonte van achternagaan hebbend".

londo'ongi of *londo'oni* „taai", van half gare maïs, kan staan voor *lono'on*, uit *lono* „langdurig koken", Tontmb. *nono*; de bet. zou dan zijn „wat zachtgekookt moet worden".

lopoe'o „palmiet", w. t. v. *oewoe*, staat misschien voor *lopo'o*, vgl. Mal. *lĕpa* „verlengsel v. h. palmiet naar onderen".

pirio, in *oele pirio* „ingewandswormen", misschien op te vatten als „wormen die uitgepoept worden", vgl. *kapiri*[2] „uitspuitend".

rodopo „plotselinge stilte onder de menschen", vgl. *rodo* „stil, rustig zijnde", Mal. *rĕda*; de *p* wordt intusschen door deze afleiding niet verklaard.

boekito „met zwarte plekken op een lichte huid of omgekeerd", bv. van buffels, mogelijk van een grw. dat identiek is met Mal. *boekit*, O. Jav. *woekir* „berg, heuvel", Sang. *boekidĕ* „bergachtig eilandje".

HOOFDSTUK III.

REDEDEELEN.

TELWOORDEN.

Hoofdtelwoorden.

§ 209. De hoofdtelwoorden, zooals ze bij het tellen worden gebruikt, zijn: *isa* of *samba'a*, 1, *radoea*, 2, *tatogo*, 3, *aopo*, 4, *alima*, 5, *aono*, 6, *papitoe*, 7, *oeajoe*, 8, *sasio*, 9, *sampoejoe*, 10, *sampoejoe pai samba'a* of *sampoejoe samba'a*, 11, *sampoejoe pai radoea* of *sampoejoe radoea*, 12, enz.; *roeampoejoe*, 20, *roeampoejoe* (*paï*) *samba'a*, 21, enz.; *togompoejoe*, 30, *patampoejoe* of *ȯpompoejoe*, 40, *limampoejoe*, 50, *onompoejoe*, 60, *pitoempoejoe*, 70, *oeajoempoejoe*, 80, *siompoejoe*, 90; *saatoe*, 100, *roeaatoe*, 200, *togoatoe*, 300, *pataatoe* of *opoatoe*, 400, *limaatoe*, 500, enz.; *santjowoe*, 1000, *roeantjowoe*, 2000, *patantjowoe* of *opontjowoe*, 4000, enz.; *sandiwoe*, 10.000, *roeandiwoe*, 20.000, *patandiwoe* of *opondiwoe*, 40.000, *sampoejoe ndiwoe*, 100.000.

Voor de hoogere machten van 10 dan de vierde heeft het B. geen benamingen. Een uitdrukking als *saingoe* kan men desverkiezende met 100.000 vertalen, maar ook wel met een hooger getal. Vraagt men iemand om door te tellen, dan zal hij zeggen: *santjowoe, sandiwoe, saingoe* „1000, 10.000, een ontelbaarheid", wdl. „een verbijstering, ineens verbijsterd"; vgl. *maingoe raja* „de kluts kwijt" en *lingoe raja*, id., Mal. *bingoeng*. Ook het Nap. gebruikt *haingoe* [1]). Een dergelijke uitdrukking is *santjowoe rero* of *sarero*, voor een ontelbare hoeveelheid; vgl. *reo, redo, reko* „rammelen", *rendo* „storen, afleiden". Van denzelfden aard zijn ook de wisseltermen voor 10: *santjila* (een afgesneden partje v. e. pinangnoot), 100: *sambentji* „een laag van op elkaar gelegde platte dingen", 1000: *santamoengkoe* „een berg", en Mor. *asa ntapoe lewe* „een laag bladeren" (een onbepaalde hoeveelheid).

De telwoorden 2—7 en 9 hebben een geredupliceerden vorm, wanneer ze zelfstandig worden gebruikt. Zie hierover § 52, bl. 121, No. 12. Worden ze samengesteld met een maatwoord (hulptelwoord, numeratief, soortwijzer), dan behouden zij den ongeredupliceerden vorm. Tot de maatwoorden behooren ook *poejoe, atoe, sowoe* en *riwoe*, want de hoofdtelwoorden worden als substantieven behandeld, bv. *isanja pai poejoenja saroe² ndapaimba, atoenja maparimo, sowoenja pai riwoenja be ndakoto* „eenheden en tientallen kan men gemakkelijk tellen, honderdtallen zijn al moeilijk, duizenden en tienduizenden, dat kan men niet".

---

1) Wesseldijk, De telwoorden in het Napoesch, Med. N. Z. G. 67 (1923), bl. 59.

Bij vlug tellen laat men de beginlettergreep weg en laat *togo* op *doea* aanrijmen, dus: *isa, doea, dogo, opo, lima, ono, pitoe, wajoe, sio,* waarbij dus de *oe* van *oeajoe,* ontstaan uit een bilabiale *w,* wordt vervangen door een bilabiale *w* die zich na de *oe* van *pitoe* ontwikkelt. Deze korte vormen zijn ook als hoofdtelwoorden in 't Amp. in gebruik, waar men aldus telt: *isa, doea, togo, opo, lima, ono, pitoe, wajoe* (dentilabiale *w*), *sio, sampoejoe, doempoejoe, togompoejoe, opompoejoe, saatoe* (of *satoe*), *sintjowoe, salasa.* Dit laatste woord is uit het Boeg. overgenomen, ter vermijding van *riwoe,* daar een der vroegere vorsten van Todjo, de heer der To Ampana, La Riwoe heette. Den vorm *pata,* die nevens *opo* in samenstellingen voorkomt, mist het Amp. De uitspraak *wajoe* (met dentilabiale *w*) komt ook in het B. voor, in samenstellingen, als korte vorm van *oeajoe,* bv. *wajoempoejoe,* 80.

Het redupliceeren der enkelvoudige hoofdtelwoorden is in het Nap. en Bad. zeker vroeger gebruikelijk geweest, want enkele geredupliceerde vormen zijn nog over; in het Leb. is de reduplicatie geheel verdwenen. De W.Tor. talen hebben in 't algemeen de geredupliceerde vormen; toch naderen ook op dit punt de W.Tor. Bergtalen weder de O.Tor. Bergtalen, daar het Kantewoesch evenals het Leb. niet redupliceert en het Koel. slechts gedeeltelijk, zooals ook Bada'sch en Napoesch doen. De Tominische talen redupliceeren, op enkele na, Gorontaleesch en Boeoolsch redupliceeren ook, Loinangsch en Bobongkosch evenzoo, doch het Balantaksch weder niet. De Morische talen redupliceeren de niet samengestelde telwoorden. Het B. ligt dus midden in een taalgebied waar de enkelvoudige telwoorden den geredupliceerden vorm hebben.

§ 210. De namen der hoofdtelwoorden komen overeen met die in de verwante talen. Over de *i* van *isa* zie men § 20. Het is de zelfstandige vorm van het als voorvoegsel gebruikelijke *sa* (§ 172) en dient alleen bij het opsommen van onbenoemde getallen. In de overige gevallen dient *samba'a,* d. i. het prefix *sa-* verbonden met het maatwoord *wa'a,* zie beneden. Ook *samba'a* wordt bij het werken met onbenoemde getallen gebruikt.

Radoea staat voor *raroea,* blijkens den vorm *roea* in samenstelling. Zie verder § 35, bl. 76.

Met *tatogo* voor „drie" staat het B. alleen onder de mij bekende talen van Selebes, die alle *tĕloe, taloe, toloe* of een daarmee identieken vorm hebben. Het grw. *togo* gaat terug op *tĕga,* vgl. Mal. Lamp. *tiga,* Jav. Mngkb. *tigå,* Bĕsĕmahsch *tigĕ,* Sĕrawajsch *tigaw* [1]). Men zou in het B. *tojoe* of *toloe* verwachten, waarmede door het afvallen van de eindvocaal klankgelijk is geworden *tojoe* „testikel", een onfatsoenlijk woord, dat in de bet. „ei" ook steeds met een vogelnaam wordt samengesteld, bv. *tojoe manoe* „kippenei", *tojoe ntontji* „vogelei". Waarschijnlijk is dus *toloe, tojoe* daarom door *togo*

[1]) Verder komt *tiga* nog voor in Bob. *tigan* „de drie haardsteenen op welke de kookpot rust", een meervoudsvorm, evenals het syn. Par. *taloesi.* In het Jav. is *tigan* w. t. (kromo) van *ĕnḍog* „ei".

vervangen. Als w. t. voor *tatogo* dient weder *tooemba'a*, wdl. „drie stuks", waarin *toloe*, *tojoe* door weglating van *l* of *j* onkenbaar is gemaakt.

Aopo is de geredupliceerde vorm van *opo*, uit een oorspr. *ĕpat*. Van denzelfden wortel *pat* is de vorm *pata*, die nevens *opo* gebruikelijk is in samenstelling met maatwoorden, en in *naipata* „na-overmorgen", een woord dat in de plaats moet gekomen zijn van een *naitoloe* of *naitojoe* (Nap. *naitaloe*), daar er drie nachten liggen tusschen heden en na-overmorgen. Zie hierover § 251.

De vorm *pata* komt ook in de Morische, de Loinangsche, de W.Tor. en de Mandarsche talen, 't Mak., 't Boeg., 't Sa'dansch, 't Doerisch en 't Wotoesch voor, veelal naast den vorm die regelrecht op *ĕpat* teruggaat. De laatste *a* van *pata* kan een looze *a* zijn, op zijn Makassaarsch naar de voorafgaande *a* gekozen; ook zou *pata*, in samenstelling steeds door een nasaal gevolgd, omzetting kunnen zijn van *patnga*, uit *pat-ngka*, vgl. Tontmb. *ĕpat ngapoeloe'*, 40, uit *ĕpat ngkapoeloe'*, en Sang. *sĕngkapoho'* „de hoeveelheid van één tros (*poho'*)", *doeangkataoe* „de hoeveelheid van twee menschen", *sĕngga'* „een deel, eenige". In sommige talen worden de telwoorden bij voorkeur met het prefix *ka-* gebruikt, bv. Boanosch [1]) *dooea*, *totooe*, *koopat*, *kolima*, *koonom*, *kopitoe*, *koaoe*, *kosio*, *sompoeoe*, om de drielettergrepigheid van het rythme te bewaren. Verder telt men daar: *doano poeoe*, *tooeno poeoe*, *opatno poeoe*, 20, 30, 40, enz. In het Lebonisch telt men vaak: *kĕiba*, *kĕḷimĕ*, *kĕĕni*, 4, 5, 6, enz. (*kĕibana* „de vierde"), in het Sangireesch: *kakĕsa*, *ka'doea*, *katĕlloe*, enz. [2]), en zoo zouden er meer voorbeelden zijn aan te halen.

Het Napoesch, Bada'sch en Lebonisch hebben voor „vier" *iba*. Wellicht is dit hetzelfde woord als B. *imba* „getal, aantal", ter vermijding van den vorm *apa*, dien men zou verwachten. Dit woord (Leb. *hapĕ*) is het vraagwoord voor zaken „wat?" Het Molongkoenisch dialect van het Boven-Morisch vervangt *opaa* door *otibe*, vgl. *metibe* „even, gepaard". *Tibe* is uit *tiba* ontstaan; de eindklank *a* is op zijn Boven-Morisch tot *e* geworden. Het zou dan identiek kunnen zijn met Mal. enz. *timbang*, dat weder het B. *imba* is en het Nap. enz. *iba* kan zijn, tenzij dit laatste hetzelfde *iba* is dat in verschillende talen „ander" beteekent, zie § 252.

Alima staat voor *lalima*, een vorm dien het Pal., het Tawailisch en de nagenoeg uitgestorven taal der To Winoea (in Napoe) nog hebben; de Tominische talen hebben *lelima*. De oorspr. bet. van *lima* „hand" is nog over in *melima* „stelen" en in *pale* „hand", als w. t. v. *lima*.

De tientallen worden gevormd van het grw. *poejoe* „tiental" als maatwoord, dus met den eenheidsaanwijzer *sa* (§ 172) en verder met de grondvormen der telwoorden 2—9. Hetzelfde is het geval met *atoe* „honderdtal", *sowoe* „duizendtal", *riwoe* „tienduizendtal". Het komt mij voor, dat de prenasaleering die *poejoe*, *sowoe* en *riwoe* ondergaan, waar zij als maatwoorden optreden, en die gebruikelijk is bij alle substantieven die tot maatwoorden dienen,

[1]) In deze taal verdwijnt in vele woorden de *l*.

[2]) De Sprkk. noemt dit op bl. 227 navolging van 't Maleisch, maar deze bewering is ongegrond.

dezelfde partikel *noe* is, die de genitief-betrekking en nog andere verhoudingen uitdrukt (§§ 57, 265, 287). Dit *noe*, in zelfstandigen vorm *anoe*, verder veelal afgesleten tot een neusklank, is een lidwoord (§ 229), dat dezelfde beteekenis heeft als in het Tontmb. het lidwoord dat tusschen het telwoord en den naam der getelde zaak in staat, bv. *ĕpat ĕn sawoerang, siow ĕn toja'ang* „vier krokodillen, negen kinderen". Hierdoor wordt het telwoord tot gezegde: „vier zijn de krokodillen, negen zijn de kinderen". Zoo beteekent ook *roeampoejoe* „twee zijn de tientallen", maar in de hedendaagsche taal kunnen dergelijke uitdrukkingen als gewone samenstellingen worden beschouwd. Bij de behandeling der maatwoorden (zie beneden) komt dit vanzelf nog ter sprake. Het volledige *anoe* wordt bij tijdsbepalingen die een zeker tijdsverloop aanduiden zeer duidelijk als lidwoord gebruikt: *ri anoe roeamboeja* „binnen de twee maanden, in twee maanden", *ri raja anoe patanta'oe* „binnen de vier jaar, in vier jaar", *ri raja (a)noe pitoenta'oe* „in zeven jaar, zeven jaar lang". Wel heeft *anoe* ook hier de functie van genitief-aanduider, afhangende van *raja* ('t zij dit is gebruikt of weggelaten), maar het gebruik van den vollen vorm *anoe*, dat anders in zulke gevallen niet voorkomt, wijst hier toch op een duidelijk optreden als lidwoord, dat de tijdsaanwijzing tot een geheel maakt (vgl. § 237).

Bij het noemen van getallen boven de 10 begint men met de hoogste eenheden en daalt zoo verder tot de lagere af, bv. *togondiwoe roeantjowoe pitoeatoe togompoejoe (pai) aopo*, 32734. Het gebruik van *pai* tusschen tientallen, honderdtallen enz. en eenheden bevordert dikwijls de duidelijkheid, maar het is niet strikt noodig en bij vlug tellen wordt het vaak nagelaten. Zie § 56, bl. 126 v.

De plaats der telwoorden is vóór het woord dat zij bepalen; alleen wanneer het zelfst. n.w. nadruk heeft gaat dit voorop, dus *aopo baoela, papitoe mboela, radoea asoe* „vier buffels, zeven geiten, twee honden", *anoe nakeni ndjoe'a: baoela aopo, mboela papitoe, asoe radoea* „door ziekte zijn weggenomen: aan buffels 4, aan geiten 7, aan honden 2". Wanneer het telwoord met een maatwoord is samengesteld, komt het vaker na het substantief, omdat de gedaante van dit laatste de keuze van het maatwoord bepaalt. Gaat het telwoord het substantief vooraf, dan gebruikt men vaak geen maatwoord, bv. *papitoe tojoe manoe koekeni se'i*, minder vaak: *pitoeogoe tojoe manoe k. s.* „zeven eieren breng ik hier"; gaat *tojoe manoe* vooraf, dan zal men eerder *pitoeogoe* gebruiken dan *papitoe*, hoewel beide vormen goed zijn.

§ 211. *Samba'a*, dat steeds wordt gebruikt voor „één", behalve bij het tellen, waar men ook *isa* kan zeggen, is eene samenstelling van *sa* met *wa'a*, dat hier een maatwoord is, een woord dus dat, met den stamvorm van een telwoord samengesteld, de maat aanduidt of ook den vorm of den aard die toekomt aan hetgeen geteld wordt. Bij bepaalde soorten van substantieven behoort dan ook een bepaald maatwoord. De beteekenis van *wa'a* is „'t geheel, alles bij elkaar", maar oorspr. is zij nog algemeener, vgl. de equivalenten: O.Jav. *wwara*, Niass. *w̃ara*, Mad. *baḍa*, Mal. *ada*, Tag. *wala'*, Sang. *bala*, Tontmb. *waja*, Soend. *aja*, die in 't algemeen beteekenen „zijn, voor-

handen zijn", Tag. „niet zijn", Sang. Tontmb. „laat maar" (vgl. Mong. *biag*, Sang. *biahĕ* „leven", Mal. *biar* „laat maar", B. *wia* „stuk, ding, artikel"). *Samba'a* is dus z. v. a. „een stuk, een ding, een artikel" (zoowel één als 'n) en is dan ook het algemeene telwoord voor één geworden, zelfs bij het tellen, dus onbenoemd. Daardoor kan het als maatwoord zoowel voor personen als voor zaken gebruikt worden, terwijl de andere maatwoorden alleen zaken aanduiden, dus: *samba'a taoe* „één mensch", *samba'a we'a* „éène vrouw", *samba'a lipoe* „één dorp", *samba'a manoe* „één kip", *samba'a banoea* „één huis", *toeama mami podo roeamba'a aoe da mampowoseka kami we'a* „de mannen die we bij ons hebben zijn slechts twee, om voor ons vrouwen te roeien", *booe limamba'a, samba'a soekoe*[2] *olinja* „vijf visschen, hun prijs is een halve gulden".

Samba'a (niet *isa*) heeft, evenals de andere samenstellingen met *sa-* (bl. 264), behalve de bet. „één" ook nog die van „ander"; wanneer het in die bet. onbepaald wordt gebruikt, zegt men gewoonlijk *samba'anja*, bv. *anakoe samba'a* „een kind van mij, een ander kind van mij, mijn eene kind, mijn andere kind", *rongonja wongo pai samba'anja* „zijne vrouw is overspelig met een ander". Verder kan het ook nog als niet bepalend lidwoord worden gebruikt, bv. *toewoemo samba'a mokole ri tana Onda'e* „er leefde eens een hoofd in het land Onda'e".

Andere maatwoorden, die als hulptelwoorden gebruikt worden, zijn:

Ogoe (pr. t. *logoe*, Par. *ongoe*, Loin. *angoe*), dat ronde of massieve voorwerpen aanduidt: *djole saogoe* „één maïspit", *banoea roeaogoe* „twee huizen", *pataogoe kajoekoe* „vier stuks kokosnoten", *mamongo limaogoe* „vijf stuks pinangnoten". Al draagt *ogoe* het begrip „rond" in zich (*maliogoe*, rond), het wordt zoo algemeen gebruikt, dat het ook wel van niet in de eerste plaats ronde voorwerpen wordt gezegd, bv. *baso pitoeogoe* „zeven draagmanden", *limaogoe karaba* „vijf vrouwenjakjes", *togoogoe doeanga* „drie vaartuigen".

Kadjoe „boom", van lange voorwerpen, zooals boomen, staken, ook wel van dieren die den vorm van slangen hebben, bv. *wenoea patangkadjoe* „vier *wenoea*-boomen", *wojo sangkadjoe* „één bamboestaak", *laoembe togongkadjoe* „drie sirihvruchten", *karama limangkadjoe* „vijf vingers", *masapi roeangkadjoe* „twee palingen", *oele patangkadjoe* „vier slangen". Ook van dikke touwen zegt men *kadjoe*, bv. *koloro oeajoengkadjoe* „acht dikke touwen", *koli onongkadjoe* „zes riemen van buffelhuid". Het gebruik van *kadjoe* om er stukken weefsel bij te tellen is navolging van 't gebruik van 't Mal. *kajoe* in dien zin, door de handelaars ingevoerd (*satoe kajoe blatjoe*, een geheel stuk katoen).

Poe'oe „voet v. e. gewas", waarmee gewassen worden geteld, die men al of niet tot de boomen rekent, bv. *tabaro patampoe'oe* „vier sago-palmen", *wojo sampoe'oe* „één bamboestruik", *mamongo roeampoe'oe* „twee pinangpalmen", *konaoe togompoe'oe* „drie suikerpalmen", *nanasi limampoe'oe* „vijf ananasplanten".

Wat als een streng, lijn of touw is, wordt geteld met *wajaa* „slingerplant, lijn", *kajoro sambajaa* „één eind touw", *enoe togombajaa* „drie streng kralen".

Mata „het essentieele, werkzame, blinkende, in 't oog vallende van iets" is het maatwoord voor metalen voorwerpen, wapens, gereedschappen, muziekinstrumenten, bv. *laboe samata* „één hakmes", *tawala togomata* „drie lansen", *sintji limamata* „vijf ringen", *besoele onomata* „zes vlechtpennen", *peka limamata* „vijf vischhaken", *sowi sampoejoe mata* „tien oogstmesjes", *dinggoë samata* „één mondharpje", *reeree patamata* „vier bamboeharpen". Trommen worden met *ogoe* geteld: *ganda roeaogoe* „twee trommen".

Toko „stok" is het maatwoord voor het tellen van 't geen een staaf-vorm heeft: *pae santoko* „één rijsthalm", *djole patantoko* „vier maïsstengels", *woejoea roeantoko* „twee hoofdharen".

Bladeren en wat daarop gelijkt worden geteld met *take*: *ira patantake* „vier bladeren", *soera santake* „één brief" (*soera saogoe* of *samba'a* is „één boek").

Trossen van vruchten worden geteld met: *pa'a* „dij" voor groote trossen, *mamongo sampa'a* „één tros pinangs", *baboeno roeampa'a* „twee tros lansats"; *woeli* „aar", voor pisang en rijst, *loka samboeli* „één tros pisang"; *koë* „steel" voor kleine trossen, zooals van mangga, *mampaja*, ook voor rijst: *pae sangkoë, pae samboeli* „één rijstaar".

Komba is een eenigszins algemeen maatwoord tot het tellen van planken (*dopi*), geldstukken (*roepia, ringgi, soekoe*[2]), stukken bladscheede en derg. zaken, bv. *dopi patangkomba* „vier planken", *roepia limangkomba* „vijf guldenstukken", *popa ntabaro roea ngkomba* „twee stukken sago-bladscheede".

Een volledige opsomming van al deze maatwoorden is moeilijk te geven; er zijn bv. maatwoorden die in 't bizonder voor het tellen van bepaalde voorwerpen worden gebruikt, maar in andere gevallen nooit gehoord worden. Een kam pisangs is *loka saiti*, een stuk dekblad (sago-bladeren gevouwen en vastgenaaid om een stuk gespleten bamboe) heet *ata sanawa* (vgl. Ngadj. *dawen* „blad", uit *dawĕn*, Malag. *ravina*; *nawa* is dan uit *lawa*, vgl. Mor. *lewe* „blad"); in andere verbinding worden deze woorden niet gehoord.

Woorden die van nature maatwoorden zijn, zooals aanduidingen van tijd, lengte en uitgebreidheid, zijn: *sajae* „de lengte van één geleding", bv. van bamboe: het gedeelte tusschen twee knoopen of tusschenschotten, *sandopo* „een vadem", *sandjanga* „een span (met duim en wijsvinger)", *santjikoe* „een el", *sangkariki* „een armslengte", *sandjaja inosa* „een halve vadem" (de uitgestrekte arm en de halve borst, tot de *djaja inosa*, de weg van den adem), *samboeja* „een maand lang", *santa'oe* „een jaar lang", *sandeme* „een dag lang" (vgl. § 172). Deze samenstellingen zijn meestal zelfstandig, al kunnen zij natuurlijk een substantief bepalen, bv. *sajae karatenja* „het is één geleding lang", *samboeja kasaenja* „een maand lang was de duur er van".

Ook dienen tot maatwoorden de *po*-vormen van grondwoorden die een kleedingstuk aanduiden, in de beteekenis „genoeg voor het maken van zoo en zooveel van die kleedingstukken", bv. *sampotopi* „genoeg stof voor één sarong", wdl. „één sarong-making", *samposalana, sampokoemoe, sampokaraba, sampotali, sampopaoeba* „genoeg stof voor een broek, een slaapsarong, een jakje, een hoofddoek, een draagsarong". De uitdrukking *sampotoga* beduidt

„éëne handlengte", daar *potoga* hier beteekent „de plaats waar de armband (*toga*) zit".

Aan het Par. zijn ontleend *saoeta* (Mal. *oetas*) „een stel", van versierselen, bv. *langke saoeta* „een stel enkelringen"; *sataoe* „een span", bv. van trekdieren: *djapi sataoe* „een span ossen"; *peka* (misschien niet uit 't Par. maar uit 't Nap.) voor muntstukken: *ringgi roeampeka* „twee rijksdaalders" (deze uitdrukkingen hoort men bijna alleen in het Strand-Bare'e). Aan het Mal. is ontleend *sabala* (*satoe balak*) „een baan v. e. stuk geweven goed".

Als maatwoorden dienen verder de stammen der werkwoorden die deelen, splijten, hakken, scheiden, snijden, scheuren, afbreken beduiden, handelingen dus waardoor het aantal van de voorwerpen der handeling wordt vermeerderd. Voorbeelden: *saga'a, santila* „één afscheidsel, één deel, één gedeelte"; *saowo, sangkodjo, santjompi* „een afgehakt, afgesneden stuk"; *sampole* „een afgesneden stuk", ook *salana sampole* „één broek" (de Toradja knipt de stof niet, maar snijdt ze); *santompo* „een afgesneden stuk", bv. v. e. touw, *djamo santompo inosakoe* „mijn adem is nog maar een eindje lang"; *sambeka* „een gespleten of afgescheurd stuk"; *sambira* „de eene helft van iets dat gespleten is", bv. *wojo sambira* „een halve bamboe", ook gebruikt ter aanduiding van de gepaarde deelen van 't lichaam, *pale sambira* „de eene arm", *dada sambira* „de halve borst" (*sambira dada* „de lengte van den arm tot halverwege de borst"); in dezelfde beteekenis ook *bali* „kant, zijde", *woekoe lopikoe sambali* „mijn eene schouderblad", *raja engo roeambali* „de beide neusgaten". Verder *santjempa, santjia* „een afgescheurd stuk", *sambeso, santjeso* „een afgespleten stuk", *sampoe'a, sandipoe, samposo* „een afgebroken stuk" (ook geweren worden met *poe'a* geteld: *panagoentoe togompoe'a* „drie geweren"), *baoela togondipoe* „drie stukken buffelvleesch", *pela ngkadjoe santjenoe* „een afgescheurd stuk boomschors", *kajoekoe santjisi* „een stukje kokosvleesch", *tabo samponga* „een halve kokosnootbast, een kokosdop". Tot de woorden die een deel van iets aanduiden, behooren ook *wote* (*mowote*, rivier oversteken) en *gopa* „zijde, kant", dus *sambote* „de overzijde der rivier", *sagopanja* „een andere kant" (v. e. niet rond voorwerp).

Wat bijeengebonden, verzameld, opgerold, op elkaar gelegd is, wordt geteld met *so'o, oedjoe, poedjoe, tonge, djaiti, dompoe, joejoe, jojo, pare, oentjoe, moentjoe, soentjoe, tapi, lapi*, bv. *pae pitoentjo'o* „zeven bos rijst", *inaoe togooedjoe* „drie pakjes groente", *pia sampoedjoe, santonge* „een pakje uien", *kajoekoe sadjaiti* „een paar aaneengebonden kokosnoten", *pinatoewoe sadompoe* „een kudde dieren", *koeli sajoejoe* „een rol afgeschilde boombast", *silo sajojo* „één harsfakkel" (in bladeren gerolde hars), *tole sapare* „een rol aan reepen gesneden pandan-blad" (om te vlechten), *podja'i togooentjoe* „familieverwantschap in den derden graad" (drie lagen), *wioe samoentjoe* „een stapeltje in *wioe*-blad gepakte porties rijst, die tegelijk in een bamboe worden gestopt, om gekookt te worden", *taoe limantjoentjoe* „vijf groepen menschen" (die achter elkaar loopen en als verticale lagen worden gezien), *ali togontapi* „drie lagen matten", *makoempoe roeantapi* „kleinkinderen en achterkleinkinderen",

kami bare'e da madago pai To Kinadoe, toewoe salapi, toewoe salapi „wij zullen geen vrede sluiten met die van Kinadoe van geslacht tot geslacht", *kita taoe dja mombembesawani, mate santapi, toewoe santapi* „wij menschen vervangen elkaar voortdurend, 't eene geslacht sterft, 't andere wordt geboren".

Eenige andere samenstellingen van getallen met maatwoorden zijn: *taoe togomboko* „drie echtparen", *taoe roea'opoti* „twee huisgezinnen", *taoe patampangkoni* „menschen die in vier troepen eten", *kina'a sangkakoe* „een handvol rijst", *paoe togondjoemi* „drie woorden" (*djoemi*, 't bewegen der lippen), *salepe, santede* „een drup", *santoeroe jore* „een slaapje" (één keer gaan liggen en zoodra men wakker wordt opstaan), wat in een ander verband kan beteekenen: „met dat hij ging liggen, sliep hij in". Zie § 172.

Het gebruik van maatwoorden geeft aan het telwoord geheel het karakter van substantief; het ontneemt al het abstracte aan het begrip getal. De met een maatwoord samengestelde telwoorden volgen in den regel het substantief dat zij bepalen; alleen als het telwoord met maatwoord nadruk heeft, wordt het vooropgeplaatst, bv. *pitoeogoe tojoe manoe koewaika siko, da noepangkita kaboeja ndajakoe ri siko* „niet minder dan zeven eieren geef ik je, dat je kunt zien hoe goed ik op je ben".

Al verplicht het spraakgebruik niet tot het aanwenden der maatwoorden bij de telwoorden, het behoort toch tot de goede taal om ze te gebruiken. Vooral wanneer het telwoord zelfstandig staat en het getal aanwijst van een reeds te voren genoemd substantief, spreekt men beter, wanneer men met een maatwoord samenstelt, bv. *pitoeogoe* (of *papitoe*) *tojoe manoe noekeni, roeaogoe madja'a, limaogoe madago* „zeven eieren brengt ge, twee zijn er slecht, vijf zijn goed". Vooral het gebruik van *samba'a* (dat reeds met het maatwoord *wa'a* is samengesteld) is niet fraai, als de bedoelde zaak een ander maatwoord verlangt; *penaikoe podo samata* „ik heb maar één zwaard" is beter dan *penaikoe podo samba'a.*

Men hoort ook wel den geredupliceerden vorm der telwoorden gebruiken in samenstelling met een maatwoord, bv. *papitoeogoe* „zeven stuks", *tatogonta'oe* „drie jaar". Zulke vormen geven nadruk aan het getal, maar men kan dien evengoed door den toon aangeven dan door deze afwijking van het spraakgebruik.

§ 212. Gebroken getallen zijn er slechts weinige. De wijze waarop men „een half" uitdrukt hangt vaak af van de wijze waarop het halveeren plaats heeft. Een halve citroen heet *lemo saodjo* [1]) of *saowo* als hij dwars is doorgesneden, *lemo sambira* indien de doorsnede overlangs is gegeven. Een halve kokosnoot heet *kajoekoe samponga.* Als algemeen woord heeft men *santongo,* dat niet steeds de juiste helft aanduidt, maar even vrij wordt gebruikt als ons „half"; *santongo wana natowosi, santongo boejoe nakae* „een half bosch hebben zij omgehakt, een halven berg hebben zij afgegraven". Maar uitdrukkingen als „een derde, drie zevende" kan men niet anders weergeven dan met *santila ri* (*anoe*) *tatogo, togontila ri* (*anoe*) *papitoe* „één deel van de drie,

[[1]) Stam *odjo* „rondom een insnijding in iets maken", „ringen" (van hout e. d.).]

drie deelen van de zeven". Voor het schoolonderwijs zijn deze uitdrukkingen verkort of worden de Maleische vormen nagevolgd, bv. *sampotila tatogo* of *santila tatogo* (verkorting van *sampotila* of *santila ri anoe tatogo*) of *sampotatogo*, naar het Mal. *sĕpĕrtiga* „een derde"; *togo mpo'aopo* (*tiga pĕrĕmpat*) „drie vierden". In het dagelijksch leven hebben de breuken voor de Toradjas nog geen belangrijke beteekenis.

§ 213. Rangtelwoorden.

Deze worden afgeleid van den geredupliceerden vorm der hoofdtelwoorden, door het voorvoegsel *ka-* en het pron. suff. 3e p. *-nja*. In plaats van dit laatste kan ook het betrekkelijk voornaamwoord *anoe* of *aoe* aan het ranggetal voorafgaan, dat dan alleen door *ka-* wordt gevormd. Ook dit *anoe* wordt wel weggelaten, vooral als men de rangtelwoorden opsomt.

De rangtelwoorden zijn: *ka'isanja* of *ka'aisanja* „eerste"; *karadoeanja* „tweede"; *katatogonja* „derde"; *ka'aoponja* „vierde"; *ka'alimanja* „vijfde"; *ka'aononja* „zesde"; *kapapitoenja* „zevende"; *ka'oeajoenja* „achtste"; *kasasionja* „negende"; *kasampoejoenja* „tiende"; *kasampoejoe samba'anja* „elfde", *kasampoejoe radoeanja* „twaalfde", enz.; *karoeampoejoenja* „twintigste", *katogompoejoenja* „dertigste", *kapatampoejoenja* of *ka'opompoejoenja* „veertigste", enz.; *kasaatoenja* „honderdste", *kasantjowoenja* „duizendste", *kasandiwoenja* „tienduizendste".

De vorm *ka'aisa* wordt weinig gehoord; hij is gemaakt in navolging van *karadoea*; een vorm *aisa* bestaat niet, daar een geredupliceerde (dus meervoudige) vorm van *isa* geen zin heeft. In plaats van *ka'isanja* of *anoe ka'isa* zegt men ook vaak *anoe rioenja* (uit *ri oejoenja*), *anoe oejoenja*, of *anoe oejoe²nja* „de voorste" (vgl. Mal. *hoeloe*). Het eerste kind heet steeds *ana oejoeë* (§ 231).

Men kan de rangtelwoorden gebruiken met het lidwoord der eigennamen *i*, om menschen aan te duiden die in een bepaalde volgorde voorkomen, dus: *i Ka'isa*, *i Karadoea*, enz.

Een niet groot aantal menschen geeft men dikwijls aan door den laatste met het hem toekomende rangtelwoord te noemen: *maria kami santoea'i, kasasionja we'a* „wij broeders en zusters zijn talrijk, de negende is eene zuster".

De met maatwoorden samengestelde telwoorden worden op dezelfde wijze tot rangtelwoorden gevormd, bv. *karoeaogoenja* „het tweede stuk, het tweede exemplaar", *wa'a ngkajoekoe sindate toa dja, podo kapitoengkadjoenja anoe madoengka* „alle kokospalmen op den heuvel staan nog overeind, alleen de zevende is gevallen", *kapatampolenja galamoe* „het vierde stuk is voor u", *kami se'i katogontapinjamo, anoe mampeari lipoe mami* „wij zijn reeds het derde geslacht dat ons dorp bewoont", *kapitoentilanja nato'o anoenja* „het zevende gedeelte zeide hij dat van hem was", *wawoe lawinja togongaja: sangaja wawoe banoea, karoeangajanja wawoe jopo, katogongajanja lomboedi* „varkens zijn er van ouds in drie soorten: eene soort zijn de tamme varkens, de tweede soort zijn de wilde varkens, de derde soort zijn de bruinvisschen", *aonondjaja anoe tapaoe se'i, djelamo ri ka'aonondjajanja* „van de zes (nadrukkelijk, daarom de volle vorm *aono*) punten die we bespreken, zijn we al tot

het zesde punt (*djaja*, weg) gekomen", *mopanga djaja ri Taripa, katogompanganja djaja ri Mori* „de weg splitst zich te T., de derde tak is de weg naar M.", *kasantamoengkoendambinja* (oogsttaal voor *kasantjowoentjo'onja*) *kapotamo i wengi* „den duizendsten bos (rijst) hebben we gisteren geoogst".

De rangtelwoorden die van de vermenigvuldigende telwoorden worden afgeleid, zijn in de volgende § besproken.

Vermenigvuldigende Telwoorden.

§ 214. Deze worden gevormd door samenstelling van de korte vormen der telwoorden met de maatwoorden *kani* of *pali* „keer, maal", dus: *sangkani, sampali* „éénmaal", *roeangkani, roeampali, togongkani, togompali, patangkani, opongkani, patampali, opompali* „twee-, drie-, viermaal", *sampoejoengkani, sampoejoempali* „tienmaal", *sampoejoe pai sangkani* „elfmaal", *saatoe pai pitoempali* „107 keer", enz. Over het bijwoordelijk gebruik van *sangkani* zie men § 248.

Tusschen *kani* en *pali* is geen verschil; in 't algemeen wordt *kani* meer gebruikt dan *pali*. *Kani* is samengesteld uit de prefixen *ka-* en *ni-*, zooals duidelijk blijkt uit de als bijwoorden gebruikte samenstellingen van voorvoegsels *sangkina, sinangka, saningka,* die identiek zijn met *sangkani* (zie bl. 94, noot en § 251). De eigenlijke beteekenis van *sangkani* is „één geschieden, één plaats gehad hebben". *Pali* (Mak. Boeg. *pali'*, Mal. *paling*) beteekent „om iets heen winden", *enoe togompali sape ri le'e* „de kralen sluiten in drie windingen om den hals", *kajoro roeampali ndapalinaka ri kadjoe* „het touw is twee slagen om den boom gewonden".

Ons „-voudig, -vuldig" wordt uitgedrukt door *tapi, lapi, soentjoe, oentjoe* „laag", *mokaraba roeantapi* „tweevoudig een jakje dragen, twee jakjes over elkaar aanhebben", *taoe togolapi* „een drievoudig geslacht van menschen", *ndapaposoentjoe pitoentjoentjoe* „zevenvoudig opeengelegd".

Van de vermenigvuldigende telwoorden worden weder rangtelwoorden gevormd, op de gewone wijze: *karoeangkani, karoeangkaninja* „voor den tweeden keer", *kapitoempalinja* „voor de zevende maal".

§ 215. Van eene vorming der vermenigvuldigende telwoorden met *pi-* (Mak. id., Mor. *pe-*) zijn nog over *pintja, mpintja* „enkel, alleen maar, slechts" en *pindoea* „opnieuw, alweer", in correlatieve constructie *pindoea — pindoea* „nu eens — dan weer". *Pintja, mpintja* is alleen bijwoord: *angga bere'e to'onja, dja angga mpintja* „de spoken hebben geen namen, alleen maar spook", *podo kina'a mpintja koekoni* „alleen maar rijst heb ik gegeten (zonder iets er bij)"; *mpintja napekisoepa welanja, ma'aimo* „hij had maar net zijne wond met medicijn laten bespuwen of ze werd erger", *kalimpoe mbe'anja be laoe langkainja, mpintja djela, mo'inosa moeni* „toen de vrouw flauw viel, was de man afwezig, net was deze gekomen, of ze kwam weer bij". *Pindoea* is ook meestal bijwoord: *ne'e pindoea noelantoe* „wacht niet weer op hem", *pindoea da ndjo'oe, pindoea be da ndjo'oe* „nu eens zult ge gaan, dan weer zult ge niet gaan". Alleen in de uitdrukkingen *pantjoe mpindoea* (uit *pantjoe anoe pindoea*) „een tweede bijkoker (bij den opvangkoker van den palmwijn)" en *pindoeanja*

„het tweede aftreksel van de *pongasi* (sterkedrank uit rijst)" heeft het meer van een rangtelwoord, dus van een adjectief: *patana ndapantjoe, be gana pantjoe, ndawalimpantjoe, re'e ntano pantjoe mpindoea* „de opvangkoker wordt van een bijkoker voorzien, als deze niet voldoende is, wordt hij opnieuw gebijkokerd, dan is er dus een tweede bijkoker", *be da noepomajangoe manginoe pindoeanja* „je zult niet dronken worden van het drinken van 't tweede aftreksel". Ten slotte heeft men nog de uitdrukkingen *pindoeangkani, pindoeaoentjoe* „herhaalde malen, herhaaldelijk".

§ 216. Verdeelende Telwoorden.

De verdeelende telwoorden vormt het B. van den geredupliceerden stam der volle vormen, door voorvoeging van *te-*, dus: *tesasamba'a* „telkens één, één voor één", *teraradoea* „bij tweeën, telkens twee, twee aan twee, twee tegelijk", *tetatatogo, tea'aopo* of *te'a'aopo, te(')a'alima, te(')a'aono, tepapapitoe, te(')oe'oeajoe, tesasasio, tesasampoejoe, tesasampoejoe* (*pai*) *samba'a*, enz. Bij de met *roea—sio* samengestelde maatwoorden, waartoe ook *kani* en *pali* behooren, worden de telwoorden *roea—sio* in hun geheel herhaald, dus: *teroea-roeampoejoe* „telkens twintig", *tepata-patantjowoe* „telkens 4000", *telima-limangkani* „telkens vijfmaal", *tepitoe-pitoeogoe* „telkens zeven stuks", *tetogo-togobingka* „telkens drie mandjes vol".

In Pebato zegt men *teasamba'a, tearadoea, teatatogo, teapapitoe, teasasio* en laat dus den medeklinker der redupliceerende lettergreep uitvallen, om opeenvolging van gelijke consonanten te vermijden en gelijkheid van vorm te verkrijgen met *tea'aono*, enz.

De vorming dezer distributieven brengt mede, dat ze ook de beteekenis kunnen hebben van „een stuk of . . . . . " (ongeveer zooveel als 't telwoord aanduidt), hoewel men, dit bedoelende, meestal niet redupliceert, dus: *teraradoea*, of duidelijker: *bara teraradoea, teradoea* „een stuk of twee, twee of zoo"; met een maatwoord redupliceert men niet: *tepitoeogoe* „een stuk of zeven".

Om duidelijker te zijn drukt men zich uitvoeriger uit. „Ieder één, ieder drie" is *woengka tesasamba'a, woengka tetatatogo*; *tilaka taoe se'e gambe, woengka tea'aopo* (of *tepataogoe*) „deel aan die menschen gambir uit, ieder vier (of: vier stuks)". Ook in herhaalden vorm is *woengka* gebruikelijk: *woengka² da noetondjoeka anoe da nakojo* „aan ieder moet ge aangeven wat hij moet dragen", *woengka² taoe re'e kina'anja* „elkeen heeft zijn eten". Syn. met *woengka* is *ponto*, dat vooral in Pebato wordt gebruikt, vgl. Nap. *panta* „allen, alles". De oorspr. bet. van *panta* is „deel, aandeel", zooals blijkt uit B. *panta ntaoe toe'a* „het deel (de erfstukken) der voorouders" (waarop zij ook na hun dood recht behouden). Voorbeelden zijn: *pontomo kami mekojo* „ieder van ons heeft te dragen", *kami ponto² nawaikamo gambe* „aan elk van ons heeft hij gambir gegeven". „Een voor een" drukt men veelal uit met *samba'a samba'a* (onder vreemden invloed zegt men ook al *samba'a pai samba'a*). Voorbeelden van verduidelijking zijn nog: *samba'a taoe roeogoe, samba'a taoe teraradoea, samba'anja roeogoe* „ieder twee, twee stuks", *pelindja ntjoerodado teraradoea*

mosoentjoe „de soldaten marcheeren twee aan twee op een rij, in een gelid", *potoenda ntaoe tepapapitoe sambaka* „de menschen zitten telkens zeven bij elkaar", *powose mami teasasio sadoeanga* „wij hebben geroeid bij negenen in één vaartuig", *ndatila nteraradoea* (of *teraradoea*) „verdeeld in deelen die ieder uit twee stuks bestaan" (vgl. bl. 136).

Van zaken wordt *woengka* niet gebruikt. Wil men bv. zeggen: „zeven soorten toespijs, in elke schaal een soort", dan drukt men zich met zinsherhaling uit: *irangkadjoe pitoengaja, santabo sangaja,* of: *santabo sangajanja* „in elke schaal een andere soort", of: *santabonja sangajanja* „in elke andere schaal een andere soort". Verdere voorbeelden zijn: *maria ine ba'akoe, salipoe samba'a, salipoe samba'a* (*salipoe samba'anja,* enz.) „ik heb vele tantes, in elk dorp woont er eene", *poepoemo ira nanasi, sampoe'oe santake, sampoe'oe santake* „pluk ananas-bladeren, van iedere plant één blad", *pae ri nawoekoe maria ngaja, da koetimaka siko sangaja sangkoë, sangaja sangkoë, da noepangkita jaoe* „er staan vele soorten rijst op mijn akker, ik zal je van elke soort éene aar halen, dan kunt ge 't eens zien", *omo pakoeli maliogoe, sandeme pataogoe, sandeme pataogoe* „slik kinine-pillen, elken dag vier stuks", *be sintoewoe raja, samba'a sandjaja, samba'a sandjajanja paoenja* „men is niet eensgezind, de eene spreekt op de eene wijze, de andere op een andere wijze", *samba'a saogoenja rajanja, samba'anja saogoenja* „de een heeft eene gezindheid, de ander heeft een andere".

Over den distributiefvorm van *sangkoedja* zie men § 217, bl. 336.

§ 217. Onbepaalde en Vragende Telwoorden.

Tot de algemeene of onbepaalde telwoorden kan men rekenen: de woorden voor „veel" (*maria, sondo, saloemboe, sabangke*) en die voor „weinig" (*sakodi, sado'i, pongoli*). Van deze woorden wordt alleen *maria* met maatwoorden verbonden, dus: *mariamba'a, mariaogoe* „vele exemplaren", *mariandjaja paoenja* „zijne redeneeringen (volgen) vele wegen" (hij heeft allerlei redeneeringen), *mariambaka pe'ontonja* „op vele plaatsen heeft hij opgehouden", *mariampali, mariangkani* „dikwijls". *Saloemboe* (Mor. *loewoe* „alle"), *sabangke* (gevormd in tegenstelling tot *sakodi,* het eene van *bangke* „groot", het andere van *kodi* „klein"), *sakodi* en *sado'i* bevatten reeds een maatwoord; *sondo* is niet zoo algemeen in gebruik als *maria* en heeft, evenals Nap. *handa,* wrsch. vroeger „genoeg" beteekend, en *pongoli* is eigenlijk „een geslonken hoeveelheid". *Maria* is een adjectief van den stam *ria,* identiek met *re'e* „zijn", vgl. Mor. *mare'e* „veel". Over *sakodi* als bijwoord zie men § 248.

De plaatsing dezer woorden is dezelfde als die der telwoorden, dus: *maria kina'a, sakodi baroe* „veel rijst, weinig palmwijn"; *kina'a saloemboe, baroe sado'i nawaika kami* „veel rijst, weinig palmwijn hebben ze ons gegeven" (nadruk op *kina'a* en *baroe*); *sondo baoelanja mate* „vele buffels van hem zijn gestorven"; *manoe mami bare'e sabangke, podo sado'i* „onze kippen zijn niet vele, maar weinige". Alleen in de uitdrukking *taoe sondo, taoe maria, taoe saloemboe* „de groote hoop, het gewone volk", in enkelvoudige beteekenis:

„iemand zonder rang", samenstellingen van denzelfden aard als *taoe madjoe'a* „zieke", *taoe mate* „doode", heeft het onbepaalde telwoord een vaste plaats; *sondo* (*maria, saloemboe, sabangke*) *taoe* beteekent „vele menschen"; vgl. Mal. *orang banjak* en *banjak orang*.

„Ieder, elk" is *woengka, ponto-ponto* of *samba'a samba'a*, zie bl. 333.

„Eenige, sommige" is *sa'e*, wrsch. het eenheidswoord *sa* met een lidwoord *e* (§ 231), gebruikt van personen en zaken, ook in de bet. „een gedeelte". Het wordt zoowel zelfstandig als bepalend gebruikt: *sa'e malaimo* „eenigen zijn heengegaan", *taoe sa'e pajamo* „sommige lieden zijn verdwenen", *sa'e baoelakoe* (of *baoelakoe sa'e*) *koepobaloemo*, of *baoelakoe koepobaloemo sa'e* „van mijne buffels heb ik eenige verkocht", *sa'e maeta, sa'e maboeja* „sommige zijn zwart, sommige wit", *paekoe be mewali sa'e* „van mijne rijst is een deel niet gelukt". Synoniem met *sa'e* zijn *saga'a* „een gedeelte" en *santongo* „de helft, een groot gedeelte": *saga'a rengkokoe* (of *rengkokoe saga'a*) *koewaikamo joenoe* „eenige mijner goederen heb ik al aan anderen gegeven", *saga'a madagopa, saga'a madja'amo* „eenige zijn nog goed, eenige zijn al bedorven"; *santongo laoe dja* „een groot deel is er nog", *santongo taoe se'e bemo koekita* „sommigen van hen zie ik niet meer".

„Alle, alles" is *poera-poera*, herhaling van *poera* „op, gedaan, klaar"; ook *poera²nja* wordt gebruikt, in iets sterkere beteekenis: *poera²* (*poera²nja*) *ndjo'oe mewawo* „allen (zij allen) zijn gaan wieden", *naintjani poera²* „hij weet alles", *poera²nja naintjani* „hij weet er alles van", *taoe poera² ri lipoe se'i To Onda'e katoewoenja* „alle menschen in dit dorp zijn Onda'eërs". Van denzelfden aard zijn *benta²* en *oeta²*, herhalingen van *benta* en *oeta*, synoniem met *poera²* en *poera* en als wisseltermen daarvan in gebruik. Hetzelfde geldt van *pada-pada* of *sipada* „alle, allen, alles", herhaling van *pada* „op, ten einde", bv. *pada²* (of *pada, sipada*) *toeama ndjo'oe moboere* „alle mannen zijn gaan zoutzieden".

Ook *paka* en *saka* geven het begrip „alle" weder. Naar hun aard zijn het bijwoorden; *paka taoe magasi taoe se'e* is te vertalen met „'t zijn allen flinke kerels, die mannen", maar juister is nog: „'t zijn àl flinke kerels"; *saka ewa ogoe ganda* „alle (of liever: altemaal) zoo groot als trommen". Zie verder §§ 109 en 262.

Wa'a „het geheel, alle" heeft, als substantief, het woord waarmee het verbonden is in den genitief na zich: *wa'a ngkabosenja* „het geheel der hoofden, de gezamenlijke hoofden", *wa'a mpaoenja* „al zijne woorden", *wa'a ngkami* „wij allen"; dikwijls is het alleen maar een verzamelend meervoud, *wa'a mbe'a* „de vrouwen", *wa'a ntaoe toe'a* „de ouden". Het woord is identiek met Mal. *ada* „zijn" enz. (zie bl. 326 v.) en zou dus moeten vertaald worden met „het wezen, alles wat er van te zeggen is". Zelfstandig wordt het niet gebruikt dan met het pron. suff. 3ᵉ p. *-nja*, dus *wa'anja* „alles", *wa'anjamo se'i* „dit is alles", *anoe koepetoemboemo ntje'e wa'anja* „wat ik heb medegedeeld, dat is alles".

Jabi (Mal. *lĕbih*) „meer" wordt gewoonlijk vóór het telwoord gevoegd: *jabi sampoejoe* „meer dan tien", maar ook *sampoejoe jabi* wordt gezegd. Als zelfst. n.w. beteekent het „rest, overschot".

„Allerlei, allerhande" wordt uitgedrukt door *ngaja*[2] of *mpengaja*[2]. Naar het gebruik zoowel als naar den vorm is dit woord in het B. een bijwoord; het is daarom besproken in § 244.

Het vragende telwoord is *sangkoedja* „hoeveel?", dat met maatwoorden op dezelfde wijze als de telwoorden wordt verbonden: *sangkoedja ngkani* „hoe vaak?", *sangkoedja mboeja* „hoeveel maanden?", *sangkoedja ntjowoe* „hoeveel duizend?", *sangkoedja asoemoe?* „hoeveel honden hebt ge?", *imbakakoe pinatoewoemoe: baoela sangkoedja, wawoe sangkoedja, mboela sangkoedja* „noem me je huisdieren op: hoeveel buffels, hoeveel varkens, hoeveel geiten". Ironisch wordt *sangkoedja* ook gebruikt in den zin van „hoe weinig", *sangkoedja paeta pai baoelata pai tapangkoto manta'a tengke!* „hoe weinig rijst en buffels hebben we, dat we een doodenfeest zouden kunnen houden!", *sangkoedja jakoe da mamposari komi?* „met hoe weinigen ben ik (wat heb ik te beduiden) dat ik ul. zou minachten?", *sangkoedja katoewoe ntaoe setoe pai napanto'o jakoe da samponoentoenja?* „hoeveel in stand is die man wel dat hij zegt dat ik eens met hem moet procedeeren?" (een man van zoo geringe afkomst durft zeggen dat . . . . .). Door *bara* aan *sangkoedja* of *tesangkoedja* te laten voorafgaan maakt men de uitdrukking onbepaald, evenzoo door herhaling van *sangkoedja*, dus: *bara (te)sangkoedja baoela ntaoe setoe, sangaja*[2] *koenangi* „hoeveel buffels die man ook heeft, ik ben hem in ieder geval de baas", *sangkoedja sangkoedja ana majoenoe, anoe ri wawo mpoeënja ri kanoto ndajanja* „hoeveel slaven zijn er wel, die boven hunne heeren staan in inzicht", *sangkoedja sangkoedja komi ma'i da mampo'iwalika jakoe, koeëwa* „met hoevelen gij ook komt om mij te bestrijden, ik weersta u". De onbepaaldheidsvorm *tesangkoedja* beduidt, evenals *bara sangkoedja* of *bara tesangkoedja*, „hoeveel wel, ettelijke, een zeker aantal, eenige"; de distributieve vorm *tesasangkoedja* of *teasangkoedja* beteekent „hoeveel elk?"

Sangkoedja is met het eenheidsprefix afgeleid van het grw. *koedja* (Par. *koeja*, Tomb. *koera*, Bal. *ngoeda*, Kar. *koega*, Nap. *kia*, Mal. *kian*), dat verschillende afleidingen heeft en synoniem is met Mal. enz. *apa*. *Sangkoedja* is dus syn. met Sang. *sĕngapa* (Tal. *sangkoera*), Mand. *sangapa*, Bad. *hangapa*, Sal. *sikoera*.

Tot de onbepaalde telwoorden kan ook nog gerekend worden *sawase'e* of *sa'ewase'e* „zoo en zooveel, zooveel als er is", *sa'ewase'e olinja* „zoo en zooveel is de prijs er van", *sawase'emo kare'enja* „zooveel als er is"; met herhaling: *sawase'e sawase'e kare'enja* „zooveel als er maar is, zoo en zooveel is er". Het grw. *ewase'e* is samengesteld uit *ewa* „als" en *se'e* „dit"; *sa'ewase'e* is dus „eene dusdanige, eene zoo en zoodanige hoeveelheid".

VOORNAAMWOORDEN.

Persoonlijke Voornaamwoorden.

§ 218. De persoonlijke voornaamwoorden hebben een zelfstandigen en een niet-zelfstandigen vorm; in den niet-zelfstandigen vorm zijn ze voor- of achtervoegsel. Een enclitischen vorm hebben de pers. v.n.w. in 't B. niet; in dit opzicht verschilt het van de Oost-Toradjasche en de West-Toradjasche Bergtalen.

De persoonlijke voornaamwoorden zijn:

1e pers. Enk. *jakoe*, Amp. PmB. *akoe* (zelfst. vorm).
koe- (prefix-vorm).
-koe, Amp. PmB. *-ngkoe* (suffix-vorm).
Mvd. incl. *kita* (zelfst. vorm).
ta- (prefix-vorm).
-ta, Amp. PmB. *-nta* (suffix-vorm).
excl. *kami* (zelfst. vorm).
ka-, PmB. *ki-* (prefix-vorm).
mami, Todj. *kami*, PmB. *-ngki* (suffix-vorm).

2e pers. Enk. *siko* (zelfst. vorm), *komi* (id., beleefde vorm).
noe- (prefix-vorm), *ni-*, *ndi-* (id., beleefde vorm).
-moe (suffix-vorm), *-mi* (id., beleefde vorm).
Mvd. *komi* (zelfst. vorm).
ndi-, Peb. PmB. *ni-* (prefix-vorm).
-mi (suffix-vorm).

3e pers. Enk. *si'a*, Amp. *sira* (zelfst. vorm), *sira*, Peb. *ntje'e*, *intje'e* (id., beleefde vorm).
na- (prefix-vorm), *nda-*, Peb. PmB. *ra-* (id., beleefde vorm).
-nja (suffix-vorm), Amp. *-nja*, *ntjira* (id.), *-a*, PmB. *-nda*, Peb. geen suffix (id., beleefde vorm).
Mvd. *si'a* (*taoe se'e*, *taoe setoe*), Lage *sisi'a*, Amp. *sira* (zelfst. vorm); *sira*, Peb. *ntje'e* (id., beleefde vorm).
na- (prefix-vorm), *nda-*, Peb. PmB. *ra-* (id., beleefde vorm).
-nja (*ntaoe se'e*, *ntaoe setoe*), Lage *ntjisi'a*, Amp. *ntjira* (suffix-vorm); *-a*, PmB. *-nda*, Peb. geen suffix (id., beleefde vorm).
Mvd. met onbepaalde beteekenis, alleen in prefix-vorm: *nda-*, Peb. Amp. PmB. *ra-*.

§ 219. *Jakoe* is het zelfstandig v.n.w. van den 1en pers. enk., dat zonder onderscheid door oud en jong, heer en slaaf bij het spreken van en tot elkaar wordt gebezigd. De dialecten van Amp. en PmB. hebben den grondvorm *akoe*; *jakoe* is samengetrokken uit *akoe* en het voorgevoegde *i*, het lidwoord der eigennamen en der als zoodanig gebruikte woorden (§ 228). *Jakoe* is dus eig. een nadrukkelijke vorm, die alle nadrukkelijke kracht heeft verloren; nadrukkelijk sprekende gebruikt men *jakoe se'i* „ik hier", *korokoe* „ik zelf", *ngkaliokoe*, of *jakoe ngkaliokoe* „ik zelf, ik alleen".

De korte vorm *koe-* is voorvoegsel bij werkwoordsvormen en achtervoegsel bij naamwoorden, in welk laatste geval hij optreedt als genitief, dus in de functie van ons bezittelijk v.n.w. (zie § 222). Amp. en PmB. hebben dan ook dit achtervoegsel in den vorm *ngkoe*, gelijkwaardig met *anoekoe* „van mij, het mijne". Dit is een der punten van overeenkomst van het PmB. en Amp. met de O.Tor. Bergtalen.

Over het optreden van den vorm *ngkoe-* als voorvoegsel zie men § 288, over den vorm *kakoe* bl. 293 en 302 v.

Kita is het mvd. van *jakoe*, wanneer de aangesprokene(n) mede wordt (worden) ingesloten, dus: ik en gij, ik en gijl., wij en gij, wij en gijl. Het wordt daarom ook wel als aansporing gebruikt tot een of meer anderen, om met den spreker mee te doen, bv. *ako, kitamo* „komaan, doe mee!" (laat ons samen doen). Wanneer men een aantal menschen toespreekt, gebruikt men *kita* wel, wanneer men eig. den tweeden pers. mv. *komi* bedoelt, om zich niet afzonderlijk van zijne hoorders te plaatsen, bv. *maoe ndato'oka kita, ne'e tengo kita da maaja bambari poera*[2] „al heeft men 't ons verteld, laat ons niet zoo dwaas zijn om alle nieuwtjes te gelooven" (beleefd voor: al heeft men 't u verteld, weest niet zoo, enz.). In het Str.B. wordt *kita* dikwijls syn. met *komi* (als beleefdheidsvorm, U) gebruikt, ook tot één persoon, bv. *anoe koekama'ika ri kita, da manto'oka kita* „de reden waarom ik tot U kom is, om U te zeggen". Dit is echter navolging van Parigiërs en andere niet-Bare'e-sprekers en waarschijnlijk ontstaan door invloed van het Boeg. en Mak., die *ki'* zoowel als 1e p. mv. gebruiken als in den 2en p. enk. en mv. (als beleefdheidsvorm).

Van den prefix-vorm *ta-*, soms *nta-*, en den suffix-vorm *-ta, -nta* geldt geheel hetzelfde als van *koe*.

De meervoudsvorm *kami* heeft exclusieve beteekenis: wij en gij (gijl.) niet. Neemt men, als men met meer dan één is, afscheid aan 't eind van een bezoek, dan zegt men: *malaimo kami* „wij zullen heengaan (gij, gijl. blijft hier)". Maakt men de opmerking *bare'epa koedonge* „ik heb 't nog niet gehoord", dan zeggen anderen: *sako kami, bare'epa kadonge* „ook wij hebben 't nog niet gehoord". Verder wordt *kami* ook gebruikt waar men van zich zelf en een of meer anderen spreekt en dan toch die anderen nog vermeldt, zoodat *kami* dan komt op de plaats waar wij „ik" zouden gebruiken (men noemt zich zelf steeds het eerst), bv. *kami pai papamoe* „ik en uw Vader", *kami pai wa'a ngkabosenja* „ik en alle hoofden", *banoea mami pai Papa i Anda* „het huis van mij en van P. i A." of „het huis van ons (ons gezin) en van P. i A.", want men kan aan dergelijke uitdrukkingen niet zien of de eerste der beide door *kami pai* .... of *mami pai* .... samengevatte groepen (die van den spreker) uit een of uit meer personen bestaat; of men in de vertaling „ik" dan wel „wij" moet bezigen, hangt dus van de omstandigheden af.

De prefix-vorm *ka-* (ook wel eens *ngka-*), waarvan geheel hetzelfde valt te zeggen als van *koe-* en *ta-*, heeft in het dialect van PmB. den vorm *ki-* (het Amp. heeft *ka-*). *Ka-* is de korte vorm van *kami*; *ki* is ontstaan uit *kami*, zooals blijkt uit de O.Tor. Bergtalen, die de volgende vormen bezitten:

Napoesch: zelfst. *ikami*, encl. *ngkai*, bv. *lao-mo-ngkai* „laten we gaan"; prefix-vorm *ki-*, suffix-vorm *-ngki*.

Bada'sch: zelfst. *kai'*, encl. *ka'*, pref. *ki-*, suff. *-(ng)ki'*.

Lebonisch: zelfst. *ingka*, encl. *ka*, pref. *ki-*, suff. *-(ng)ki*.

Het Tomboeloe'sch heeft *nikai*, het Tondanosch *kai*, waarnevens Tonsea'sch en Tontemboansch weder *kami* hebben.

Daar dus *kami* is geworden tot *kai* en tot *ki* (in het Leb. wordt ook de 2e p. mv. tot *kĕi* in den enclitischen vorm en tot *ingkĕi* in den zelfstandigen,

welk *këi* uit *koi, komi* is ontstaan), en het B. in het bijwoord *koi* „toe!" (om een smeekend verzoek in te leiden) waarschijnlijk een vorm van *komi* heeft, die de *m* heeft uitgeworpen, ligt de onderstelling voor de hand, dat *ka* nog weder een verdere verkorting is van *kai.*

De vorm *mami* (O.- en N.Jav., Tomin. talen, Boengk.-Morische talen, Loinangsch, Bobongkosch, enkele W.Tor. talen id., Bim. *nami*) kan ontstaan zijn uit *nami,* door assimileering van de eerste nasaal aan de tweede. Het Parigisch heeft *-ngga,* uit *-ngka,* dus een genitief-vorm van *ka. Nami* heeft den vorm van een genitief van *ami,* 't welk de vorm van B. *mami* is in 't Tontmb. Men vergelijke bv. den Boeļangaschen vorm *bale nami* „ons huis" met Sang. Tal. *baļe ngkami.*

Een suffix in den vollen zin is *mami* niet, omdat het, als tweelettergrepig woord, zijn eigen klemtoon behoudt. Intusschen komt het niet anders voor dan als bezittelijk v.n.w. en is dus nimmer zelfstandig; het is dus een achtervoegsel met eigen accent, dat gewoonlijk de hoofdtoon der geheele samenstelling is. In *banoea mami* heeft *banoea* den bijtoon, *mami* den hoofdtoon, tenzij men nadruk aan *banoea* wil geven, bv. in een zin als *banoea mami, banja kandepe mami* „ons húis, niet onze hut".

Het dialect van Todjo zegt *kami,* waar 't B. *mami* heeft, dus *banoea kami* „ons huis". Ook het Paloesch en de W.Tor. Bergtalen hebben *kami* als bez. v.n.w.

Het PmB. suffix *-ngki* is de regelmatige genitief van *ki.*

§ 220. *Siko* is een samenstelling van *si* en *ko* (Mal. *ĕngkaoe,* Sang. *i kaoe*), 't welk uit *kaoe* is samengetrokken. De beide bestanddeelen zijn geheel tot één woord geworden; de klemtoon valt op *si.* Dit laatste is identiek met *i,* het lidwoord der eigennamen, welks vorm *si* thans het meervoud aanduidt. *Si* is echter de oudere vorm van *i* en heeft vroeger die meervoudige beteekenis niet gehad.

Komi is het meervoud van *siko,* doch als beleefde vorm is het in gebruik als enkel- en meervoud, oorspronkelijk tegenover alle leden van een ouder geslacht, binnen den stam, dus binnen de nog bekende familie. Verder gebruikten de slaven het tegenover de vrijen. Thans is het gebruik van *komi* ook tot vreemdelingen uitgebreid; men zegt thans *komi* tot iedereen aan wien men meent deze beleefdheid schuldig te zijn.

Wat op bl. 338 gezegd is over *kami,* gevolgd door *pai* en de aanduiding van een of meer personen, geldt ook van *komi,* dus *komi pai Moledjo* „gij, gijlieden, U (enk. en mv.) en M."

Komi is zeker wel hetzelfde woord als Mal. enz. *kamoe*; naast het B. *komi* staan in de verwante talen *kami, kamoe, komoe, komioe, kamioe.* Deze beide laatste vormen acht prof. Jonker (Rottineesche Sprkk., bl. 329) een samenkoppeling van *kami, komi* en *joe,* dat o. a. bestanddeel is van Tag. Ilk. *kajo* „gijlieden" en id. met O.Jav. *njoe.* In dat geval zou *komioe* zijn gelijk te stellen met eene uitdrukking als Nap. *laomoke kaoe* „laat ons gaan",

waarin eerst *ke* is gebruikt, de enclitische vorm van *i kita* „wij (incl.)", en daarna *kaoe*, id. van *i kamoe* „gijlieden" ; het Nap. zegt dus : „laten wij, (ik en) gijlieden gaan". *Komioe* zou dan zijn weer te geven met „gijlieden, waartoe ook gij behoort".

Noe- en *-moe*, de prefix- en de suffix-vorm, verschillen op dezelfde wijze als de beleefdheidsvormen *ni-* en *-mi*, die evenals *komi* eigenlijk meervoudsvormen zijn. Zooals vanzelf spreekt, worden *ni-* en *-mi* ten opzichte van dezelfde personen gebruikt als *komi*. *Ni-* is echter in beperkt gebruik, nl. alleen bij de To Pebato en de To Poe'oe mBoto. Verder wordt in het taalgebied de vorm *ndi-* gebruikt. Tegenover dit *ndi-* is zeker *ni-* de oorspronkelijke vorm, dien men in de naast verwante talen dan ook terugvindt, terwijl men *ndi-* daar niet aantreft. *Ndi-* moet m. i. ontstaan zijn in navolging van *nda-* (zie § 221). Waar *nda-* beleefdheidsvorm 3e p. is, daar is ook *ndi-* het in den 2en p.; waar *ra-* de beleefde vorm 3e p. is, daar is *ni-* het in den 2en p. Aan *ndi-* ligt dus geen *ri* ten grondslag, zooals *ra* aan *nda-*, maar *ndi-* is een vorm die aangerijmd is op *nda-*.

§ 221. Het v.n.w. van den 3en p. is *si'a*, in 't Amp. *sira*; beide woorden zijn enkel- en meervoud. In het taalgebied van 't B. is *sira* het beleefde v.n.w. 3e p. enk. en mv., behalve in Pebato, waar men van degenen die men met *komi* aanspreekt niet *sira*, maar *ntje'e* of *intje'e* (zie § 224) gebruikt. Dit woord is minder deftig dan *sira*; terwijl dit laatste met Z.Ed., H.Ed., HH.Ed. is weer te geven, beteekent *ntje'e*, *intje'e* „dezelve". De To Pebato zijn minder vormelijk, omdat zij weinig slaven hadden [1]; de vrijen werkten bij hen even hard als de slaven en zij aten zelfs te zamen met hunne slaven, die hunne heeren met *papa* en *ine* (vader, moeder) aanspraken. Het beleefde *ntje'e*, *intje'e* wordt dan ook niet als zelfstandig titelwoord gebruikt, zooals met *sira* wel het geval is; op de vraag „wie heeft het gezegd?" kan een niet-Pebatoër antwoorden met *papakoe*, *i Papa*, *kabosenja*, *maniakoe* (of beleefder: *anoe koepomania*) „mijn vader, Vader, 't hoofd, mijn schoonvader (hij dien ik tot schoonvader heb)", doch ook eenvoudig met *Sira*, indien dit duidelijk genoeg is, maar een Pebatoër gebruikt *ntje'e*, *intje'e* niet aldus, doch zegt *i Papa*, enz. *Sira* kan ook een nadere aanduiding (titel, teknonymische naam) van den betrokkene als bijstelling na zich hebben, bv. *Sira Kapala ri Taripa* „Z.Ed. het Hoofd van T." De To Poe'oe mBoto gebruiken *sira* ook in den vocatief en roepen bv. *ee, Sira*, tot een oom, enz. met wien zij op vertrouwelijken voet staan. Over het gebruik van *si'a* als aanwijzend v.n.w. zie men § 227.

Ter aanvulling van het gebrek aan een meervoudig pers. v.n.w. is in Lage *sisi'a* ontstaan, dat ook elders wordt gebruikt (in Pebato nooit). Dit v.n.w. bestaat uit *si*, het mv. van 't lidw. der eigennamen *i*, en *si'a* en duidt dus ook in zijn vorm het mv. aan. In *sisi'a* is dan ook tweemaal hetzelfde *si* aanwezig, maar evenmin als in *siko* gevoelt men in *si'a* de aanwezigheid van *si*. In Onda'e gebruikt men als mv. van *sira* ook *sisira* „HH.Ed., Z.Ed. (H.Ed.) en de zijnen (haren)".

[1]) In 1905 is de slavernij door de Regeering opgeheven.

Taoe se'e „die menschen, die lieden" is natuurlijk geen pers. v.n.w., maar wordt gebruikt om duidelijker dan met *si'a* het mv. aan te duiden. Waar het v.n.w. *si'a* afzonderlijk staat en als mv. bedoeld is, voorziet men het vaak van een meervoudsteeken, of vervangt het door *taoe se'e*, minder vaak door *taoe setoe*, bv. *i sema anoe mangkita? — Paka si'a* „wie hebben het gezien? — Zij allen", *i sema manto'o? — Taoe se'e* „wie hebben het gezegd? — Zijlieden".

De vorm *si'a* is m. i. uit *sira* ontstaan. De *r*, die onder de R-L-D-wet valt, is hamzah geworden; meer voorbeelden daarvan zijn op bl. 106 gegeven. De W.Tor. talen, Loin. en Balant., Nap., Bes. en Bad., de Tomin. en de Mandarsche talen, Mak., Boeg. en Sa'd. hebben alle *ia*. Het Amp. heeft *sira* nog als gewoon v.n.w. 3e p. enk. en mv. en gebruikt *si'a* of *si'anja*, verkorting van *ta si'anja*, zooals het Amp. van de Togian-eilanden nog zegt, als ontkennend predicaat, „dat is het niet, geenszins" (B. *banja*). De vormen *ia* en *sia* kent het B. ook. Het laatste (syn., maar niet id. met *wia*) heeft den zin van „met dat, tegelijk met", bv. *sia ngkadjelakoe, sia ngkamatenja* „met dat ik aankwam stierf hij" (zie § 251). *Ia* is thans nog in gebruik in de uitdrukking *podo ia* „indien slechts", bv. *podo ia, toewoe anakoe* „als mijn kind maar in 't leven blijft". Woordelijk zou dit zijn: „slechts dit, mijn kind leve". In PmB. wordt in dezelfde beteekenis gebruikt *djamo ia* en verder *maoe ia* „al zou het zoo zijn" en *dja ia* „alleen maar, slechts", wdl. „slechts dit". Vgl. Sa'd. *ia* (v. d. Veen, Sa'dan-Toradja'se Volksverhalen, Verh. B. G. LXV, 2e St., bl. 27).

Si'a en *sira* (Da'a-t. *i'a* en *ira*) zijn samengesteld uit *si*, waarover reeds is gesproken, en *ra*. Dit *ra-* (dial. van Peb., PmB. en Amp.) of *nda-* (in het overige deel van 't taalgebied) is oorspr. voorvoegsel 3e p. mv., zooals het nog is in het Nap., Bes. en Bad. en eveneens in het Lebonisch, waar het den vorm *ro-* heeft [1]). In het B. heeft *ra-*, *nda-* zijne oorspronkelijke kracht verloren en de beteekenis gekregen van een algemeen voornaamwoord, zooals ons „men, ze (mvd.)". Zoo beteekent dus *rapepate, ndapepate* „men heeft hem gedood, ze hebben hem gedood", waarbij het onderwerp geheel onbepaald blijft. Wanneer nu het voorwerp op den voorgrond treedt, dan krijgt de *ra-*, *nda*-vorm vanzelf passieve beteekenis, bv. *taoe masala da ndagiwoe, bare'e da ndapepate* „de schuldige zal worden beboet, hij zal niet worden gedood". Woordelijk zegt de taal „den schuldige zullen ze beboeten, ze zullen hem niet dooden", maar wanneer de *ra-*, *nda*-vorm attributief wordt gebruikt, dan wordt hij passief van beteekenis, bv. *se'i baoela ndaroro, se'i baoela ndapoapoe* „dit is geroost buffelvleesch, dit is gekookt buffelvleesch". Eene vertaling als „dit is buffelvleesch dat ze geroost, gekookt hebben" zou hier gezocht zijn; men spreekt alleen van het vleesch en denkt niet aan degenen die het toebereid hebben. De vormen *ndaroro, ndapoapoe* hebben hier de waarde van verleden deelwoorden en dus van adjectieven. In *tojoe manoe*

---

[1]) Zie „De Voornaamwoorden in het Napoesch", door P. ten Kate, Med. Ned. Zend. Gen. LIX (1915), bl. 72, waar blijkt, dat *ra-* in 't Nap. ook passief kan gebruikt worden.

ndaloewa mananamo „de gekookte eieren zijn gaar" hebben *ndaloewa* en het adjectief *manana* dezelfde waarde.

In de W.Toradjasche talen worden de *ra*-vormen (*nda-* is daar niet in gebruik) geheel als passieven behandeld. Zie verder bij de bespreking der Werkwoorden, § 286.

Zijn pronominale beteekenis heeft *ra-*, *nda-* nog behouden als beleefd voorvoegsel 3e p. enk. en mv. Van degenen die men met *komi* aanspreekt, gebruikt men in den 3en pers. *ra-*, *nda-*, bv. *i Papa raintjani* „Vader, Z.Ed. weet het", *ndato'o i Ine* „H.Ed. heeft het gezegd, Moeder", *akoe rapokaoe noe oemangkoe* (PmB.) „mij heeft Z.Ed., mijn vader, gestuurd".

De reden waarom *ra-* is geprenasaleerd, kan zijn, dat men er nog duidelijker een beleefdheids-prefix van heeft willen maken. De To Pebato, die den vorm *ra-* hebben behouden, zijn minder geneigd tot het maken van beleefdheidsvormen dan de stammen die *nda-* hebben. M. i. moet de prenasaleering hier worden gelijkgesteld met die van *nggaine*, *nggaboeë*, *nggaoema*, enz. (§ 13, bl. 47), waar *ngga-* uit *ngka-* is ontstaan en de prenasaleering het titel-prefix *ka-* versterkt, om zoo te zeggen een lidwoord geeft. In dit geval zou dan *nda-* weder dichter bij *sira* komen te staan, in welks bestanddeel *si* men het lidwoord nog heeft gevoeld.

Na-, oorspr. voorvoegsel 3e p. enk., is in de huidige taal enk. en mv. en vervangt dus ook *ra-*, *nda-* in hunne vroegere beteekenis. *Nakoni* kan dus evengoed beteekenen „hij, zij eet het" als „zij eten het". *Na-* is algemeen in de Toradjasche talen.

Het achtervoegsel *-nja*, het bezittelijk v.n.w. 3e p., eveneens enk. en mv. (oorspr. alleen enk.), is ontstaan uit *nia*, een vorm die nog voorkomt in 't Mĕntawaisch en in 't Gorontaleesch (*-lio*). Het Mongondowsch heeft *nia* nog als overleefsel; thans is het *-nja* geworden [1]). De Tominische talen hebben *-nja*, *-njo*, *-nje*, Bob. en Loin. *-njo*, maar behalve het B. hebben de Toradjasche talen *-na*.

Nia is de genitief van het op bl. 341 genoemde *ia*, zooals *ntjira* de tweede naamval is van *sira*; dit wordt in het Amp. gebruikt, wanneer *-nja* niet duidelijk genoeg is.

De suffixen *-a* en *-nda* (PmB.) zijn beide ontstaan uit het bovengenoemde *-ra*. Door de prenasaleering is in den tweeden vorm de *r*-klank gespaard gebleven; in den vorm *-a* is hij afgevallen, evenals bv. in Loin. Bob. *o-* (d. i. *ra-* als prefix). Mogelijk is *-a* eerst *-ja* geweest, zooals het prefix *ra-* in 't Balantaksch luidt.

Dat de To Pebato het geheele suffix weglaten, wanneer zij beleefd spreken, is weder een gevolg van hunne mindere vormelijkheid. Toch gaan zij niet zoo ver, dat zij *-nja* gebruiken, te meer omdat zij toch *ra-* als beleefd voorvoegsel hebben vastgehouden.

---

[1]) W. Dunnebier, in Med. Ned. Zend. Gen. LV (1911), bl. 103 en Bijdr. K. I. dl. 72 (1916), bl. 5, 35.

Voorbeelden van het gebruik der pronominale achtervoegsels zijn bij de bespreking der Bezittelijke Voornaamwoorden gegeven. Bij de behandeling der werkwoordsvormen zijn voorbeelden van het gebruik der zelfstandige en der voorgevoegde voornaamwoorden te vinden. Zie over *-a* ook § 207.

Onderscheiding van geslacht wordt bij de voornaamwoorden niet gemaakt. De suffix-vormen zijn de genitieven, de accusatief heeft denzelfden vorm als de nominatief en de overige naamvallen worden aangeduid door voorzetsels of door de suffixen *-i, -ka, -aka* van het werkwoord.

Het vervangen van een pers. v.n.w. door een titelwoord is geen gebruik. Onder vreemden invloed beginnen sommigen het nu en dan te doen, bv. *anoe koekama'ika ri Toea* „de reden waarom ik bij Meneer kom", maar dit is niet echt Toradjasch; *ri komi* is beleefd genoeg. Het meest doet men dit nog als men meent iets gewaagds te zeggen, bv. *bara maraoe i Toea* „misschien is Meneer boos?" of *boi da ndapogeleka i nToea jakoe* „misschien zal Meneer me uitlachen".

§ 222. Bezittelijke Voornaamwoorden.

Als zoodanig treden op de suffix-vormen of genitieven der pers. voornaamwoorden, die reeds boven zijn besproken. Dat de aanvoeging der pronomina suffixa den klemtoon niet beweegt, is reeds in § 4 medegedeeld (zie echter bl. 8).

Voorbeelden van het gebruik der bezittelijke voornaamwoorden zijn de volgende:

1e p. enk.: *ánakoe* „mijn kind", Todj. Pada *anákoe*, Amp. PmB. *ánangkoe*; *tambángonikoe* „mijn hoofdkussen", Todj. Pada *tambangoníkoe*, PmB. *tambángoningkoe.*

1e p. mv. incl.: *anata* „ons aller, ons beider kind", PmB. *ananta.*

1e p. mv. excl.: *lipoe mami* „ons dorp (en niet het uwe)", Todj. *lipoe kami*, PmB. *lipoengki.*

2e p. enk.: *talimoe* „je hoofddoek", *talimi* „Uw hoofddoek, UEd.'s hoofddoek".

2e p. mv.: *lipoemi* „ulieder dorp" (gewone en beleefde vorm).

3e p. enk.: *ananja* „zijn kind" (Amp. id. en *ana ntjira*), *anaa* „Z.Ed.'s, H.Ed.'s kind", PmB. *ananda*, id. In Peb., met weglating van het suffix: *rapepali i mPapa tabo* „Vader zoekt Z.Ed.'s drinknap", *ralede i Ine tali* „Moeder heeft H.Ed.'s hoofddoek losgemaakt", *kojoka i Toe'a baso* „draag voor Grootmoeder H.Ed.'s draagmand".

3e p. mv.: *ananja* „hun kind", verder dezelfde vormen als in 't enk., behalve nog *lipoe ntaoe se'e, lipoe ntaoe setoe* „hun dorp" (om duidelijk het mv. aan te duiden).

Wil men op het bez. v.n.w. nadruk leggen, dan herhaalt men den zelfstandigen vorm van het v.n.w., dus: *anakoe jakoe* „míjn kind", waarbij dan *jakoe* met nadruk wordt gezegd (zie § 53), of men laat *anoe*, het onbepaalde v.n.w., voorafgaan en hecht het bez. v.n.w. daaraan, dus: *anoekoe kajoekoe mowoeamo, anoenja bare'epa* „míjne kokospalmen dragen al vrucht, de zijne nog niet". Hier is dus *kajoekoe* bijstelling van *anoekoe* en heeft dit laatste ook den nadruk.

Een zelfst. n.w. met een pron. suff. kan ook onbepaald zijn. *Sindjaoe anakoe* kan beteekenen: „daar is mijn kind, daar zijn mijne kinderen, daar is een kind van me, daar zijn kinderen van me". Wil men duidelijk zijn, dan zegt men: *sindjaoe anakoe samba'a* „daar is een kind van me", *sindjaoe anakoe sa'e* „daar zijn eenige van mijne kinderen". Ook kan het pron. suff. uitdrukken, dat het grw. bestemd is voor den persoon door het v.n.w. aangeduid (vgl. § 265, slot); *kina'akoe* kan beteekenen „mijne rijst, rijst van mij, rijst voor mij", bv. *bara re'epa kina'akoe?* „is er nog rijst voor mij?", *djoe'akoe se'i, noendjaa pakoelinja?* „de ziekte die ik thans heb, wat zou het (een) geneesmiddel daarvoor zijn?", *se'i inaoemoe* „hier is toespijs voor je". Vooral de constructie met *re'e* „zijn" duidt de onbepaaldheid van het subst. met pron. suff. aan, bv. *re'e ntano anami* „er zijn dus kinderen van ul., ge hebt dus kinderen", *taoe se'e re'e kodjo baoelanja* „zij hebben werkelijk buffels".

Van sommige woorden, zoowel naamwoorden als partikels, is *-nja* een vast bestanddeel, 't zij dat deze woorden nimmer zonder *-nja* voorkomen, 't zij dat ze in een bepaalde beteekenis steeds dit suffix hebben. De beteekenis van *-nja* is in al deze woorden die van een lidwoord. Voor een deel zijn zulke *-nja*-vormen namen van deelen van een geheel, zoodat men vanzelf weet, dat *-nja* in de plaats is gekomen van den naam van dat geheel in den genitief, bv. *wobonja* „het bovenste van de rijst, de rijst die bovenop ligt in den kookpot" (*wobo ngkina'a*), *nggaanja* „de dooier v. e. ei" (*nggaa ntojoe manoe*), *ratoenja* „de afgevallen vruchten v. e. boom", *tadjidja'anja* „de vruchten v. e. boom die onrijp afvallen". Eene uitdrukking als *boejoe ntana, pongkoe ntana* „verheffing van den bodem, heuvel" zou ook *boejoenja* (tegenover *boejoe* „berg"), *pongkoenja* kunnen geworden zijn, maar het spraakgebruik heeft dit niet gewild. Speciale beteekenis hebben: *karanja* „het complex van vier rijststoelen, die bij den oogst de harde (*kara*) kern vormen, vanwaar de plechtigheden uitgaan, smidshaard (*kara mpompaloe*)"; *tadoenja* „priesteres", voluit *tadoe mboerake* „aanvoerster der luchtgeesten" (*tadoe* is pr.t. voor *tawoe*, syn. met *poe'oe*, grondslag, onderste deel waarop het geheel steunt); *batoenja* „de zonneschijf" (*batoe ndeme, ogoe ndeme, mata ndeme*, zonneschijf); *banggonja* „niet volgroeide doerian-vrucht" (*banggo*, w.t.v. *wo'o*, hoofd); *pongkanja* „een oude mannetjes-aap, aanvoerder van den troep" (*pongka*, Mal. *pangkal*, syn. met *poe'oe*, dus ook met *tadoe*, zie boven; *pongka mpo'iwali*, de aanleiding tot den oorlog, de man die den oorlog doordrijft); *lagoenja* „rot ei" (*lagoe*, rot) en syn. daarmee *toeleinja*; *pitenja* „het kleinste, meest achterlijke dier v. e. nest jongen", ook een „hanenei"; *kabosenja* „dorpshoofd" (wdl. „de grootste", van *bose* „groot"). Ook behoort hiertoe *bojona* (klemtoon op *jo*) „testikel", indien dit is ontstaan uit *bojonja*, waarbij *nj* tot *n* is geworden na de *j* in de voorafgaande lettergreep, toen de klemtoon werd verlegd, waardoor het onfatsoenlijke woord een weinig werd verdraaid. Vgl. *tobojo* „pompoen" (w.t.v. *katedo*) en Mak. *bojo'* „pompoen".

Een vast bestanddeel is *-nja* in de volgende woorden: *banja* „geenszins" (uit *iba-nja*, het tegendeel er van); *paikanja* „maar, echter", zie § 255; *sawanja*

„in plaats van te .... ", *sawanja mogele, toemangimo si'a* „in plaats van te lachen, schreide zij" (*sawa*, in de plaats stellen); *kambanja* „slechts, al is 't maar" (*kamba*, iets minders in de plaats stellen van iets meerders); *pagonja* „te meer nog" (*pago*, toeijlen op); *aginja* „fiat, laat dan maar, in vredesnaam" (*agi* = suffix *aka*); *rioenja* „eerst"; *ntaninja* „anders dan", zie § 242; *kimba(i)nja* „zoolang nog", ook *kembenja*, zie § 258; *barampanja* „mogelijkerwijze" (misschien uit *bara rapanja* „wellicht bij voorbeeld", of uit *bara banja* „misschien niet"); *pontopanja* (wdl. „waar hij neerstrijkt", v. e. vogel, dus: waar hij maar terechtkomt, luk-raak), ook wel *montopanja* „alles wat voor de hand komt", *montopanjamo nakoni* „hij eet maar alle mogelijke dingen"; *kobelaanja* „derhalve", zie § 151; *tompilalonja* „aangezien, daar nu eenmaal" (vgl. *lalo*, overgeslagen, gepasseerd).

In sommige gevallen is *-nja* alleen tot versterking achtergevoegd, bv. achter de pers. voornaamwoorden: *jakoenja* „voor mijn part, wat mij betreft", *kaminja* „wat ons betreft", *io, timamo, jakoenja* „goed, neem het dan maar, voor mijn part", *ako, pelindjamo, kaminja* „vooruit, loop maar op, wat ons betreft". Men hoort ook wel eens andere pers. voornaamwoorden (*kominja, kitanja*) op dezelfde manier bij wijze van uitroep gebruiken, maar dit is oneigenlijk en daardoor zinledig. *Koi(sa)* „toe (dan)" wordt soms versterkt tot *koi(sa)nja*. De To Poe'oe mBoto gebruiken vaak *siinja, sinja, inja*, uit *si'anja*, dat geheel tot stopwoord is geworden en als een tusschenwerpsel kan beschouwd worden. Wat in § 106 is gezegd van de vormen met *ka-* en *nja-* kan hier ter verklaring dienen. Een nadrukkelijke vorm van *bare'e, be'e, be* is *kabare'enja, kabe'enja, kabeenja*, z. v. a. ons „'t is nietes"; *kabanjanja* is „heelemaal niet", *ka'asoenjamo* „en het is tòch een hond". Men kan de met *-nja* versterkte vormen zeker wel beschouwen als *ka—nja*-afleidingen, waarin *ka-* is weggelaten. Wellicht zijn ook *sawanja, aginja* en enkele andere der daarbij genoemde vormen aldus te verklaren.

Aanwijzende Voornaamwoorden.

§ 223. Het aanwijzend voornaamwoord dat behoort bij den eersten persoon is *se'i* „deze, dit" (PmB. *sei*, Amp. *sii, si'i*), aanwijzende personen of zaken die bij of aan den spreker zijn, binnen zijne sfeer liggen, zoodat hij ze met de hand kan bereiken of zeer nabij aanwijzen. Ook hetgeen men gaat zeggen, wat dus nog bij den spreker is, wordt met *se'i* aangeduid. De genitief is *ntje'i*; in andere naamvallen ondergaat het woord geen verandering.

Attributief gebruikt staan de aanwijzende voornaamwoorden na het woord dat zij bepalen, 't zij onmiddellijk, 't zij door eene bepaling daarvan gescheiden. Bij predicatief gebruik kan men ze naar verkiezing plaatsen.

Voorbeelden: *banoea se'i* „dit huis (waar ik voor, in of bij ben)", *jakoe se'i* „ik (met nadruk), ik hier", *paoekoe se'i da noepedongeka* „naar wat ik nu ga zeggen, moet ge luisteren", *anakoe se'i* „dit mijn kind, dit kind van me", *masaemo pompaoeta se'i* „dit ons gesprek (dat nog niet uit is) heeft al lang geduurd", *aa, siko se'i bale, koesaroemaka ri sambote siko* „zoo zijt gij

het vriend (de tweede pers. staat vlak bij), ik dacht dat ge aan den overkant der rivier waart", *baoela anoe koepomawo se'i* „deze buffel waaraan ik gehecht ben", *wose manee pai marate se'i bare'e koe'engge mampowoseka* „met deze zware en lange roeispaan wil ik niet roeien", *se'i koeto'oka siko: ane tetadjimo, da noesoeroe* „dit zeg ik je: als 't verloren gaat, draagt gij de schuld", *se'i koenawa*[2] *: roei bere'e taoe mantjombi, malolo ngkalionja* „dit overpeins ik: geen mensch heeft de dorens aangepunt, ze zijn vanzelf puntig", *se'i taoe anoe koepepali* „dit is de man dien ik zoek", *bara se'i noepokono?* „misschien wilt ge dit?", *joenoe ntje'i be koekita* „'t bijbehoorende van dit zie ik niet", *se'i gala ntje'i* „dit is voor dezen".

Dikwijls moet *se'i* in de vertaling met „hier" worden wedergegeven, juister nog met „kijk hier", hoewel het toch aanw. v.n.w. blijft („hier" is *ire'i*), omdat bij het aanwijzen van persoon of zaak tevens de plaats daarvan wordt aangewezen, bv. *se'imo kita singkandomoe* „hier zijn we verzameld"; *se'imo laboemoe* „hier is je hakmes"; *se'imo jakoe* „hier ben ik!"; *mbe'i i Warinda? — Se'i* „waar is W.? — Hier"; *bara laoe i Lelajoe? — Be se'i* „is L. er? — Hier niet"; *da koepekoetana ri Meoni, be se'i* „ik wil het vragen aan M., maar hij is hier niet"; *dja lawa noepampepali pai se'imo ri sorimoe* „je zoekt het ver en 't is hier naast je"; *wenoemo siko, se'i masempamo topimoe* „wat is er met je gebeurd, kijk, je sarong is gescheurd"; *se'i madjoe'a witikoe pai noepokaoe melindja* „kijk hier mijn voet is ziek en je beveelt me te loopen" (nu ik juist een zeeren voet heb, ...); *kalimpoenja owi, ndakeni ri lipoe, menaa matanja, se'i ri raja banoeanja* „toen zij een poos geleden flauw viel, werd ze naar 't dorp gebracht, toen ze bijkwam, kijk daar was ze in haar huis"; *kapomanjanjamo siko pai se'i da malaimo* „we zijn met je gewoon geworden en kijk, daar wilt ge weggaan"; *se'i i Tamali ndjo'oe moasoe* „kijk, T. gaat op de jacht"; *se'imo siko jore* „kijk, je slaapt". Gaarne wordt ook *se'i* gebruikt aan 't begin van twee gecoördineerde zinnen, correlatief, om aan te duiden dat twee dingen tegelijk geschieden: *se'i noekita, se'i noeperapi* „kijk je ziet het, kijk je vraagt het" (zóó zie je het, zóó vraag je het); *pai koepaoende madojo, se'i koepeboo, se'i ma'i* „dat ik hem als ijverig roem, zóó roep ik hem, zóó komt hij".

Ook als bijwoord van tijd, „nu, op 't oogenblik", zijn *se'i* en de herhaalde en geredupliceerde vormen *se'i*², *sese'i* in gebruik, zie § 251.

Versterkte vormen van *se'i* zijn *ntje'i* en *intje'i*, *antje'i*, die ontstaan zijn uit *anoe se'i*, z. v. a. ons „den deze" in de volkstaal; in *intje'i* is daarenboven het lidwoord *i* aanwezig. Voorbeelden: *pai napewalilimo moeni ri we'anja, bare'e ntaninja, podo ntje'i: mawomo moeni rajanja* „dat hij weer naar zijne vrouw is teruggekeerd, is niets anders dan dit: hij verlangde weer naar haar"; *intje'i koeto'oka siko, ane be medonge siko, bemo da koepatoewoe* „dit zeg ik je, als je niet gehoorzaam bent, dan houd ik je niet meer in huis"; *podo antje'i koepokono* „alleen deze wil ik hebben".

Een meervoudsvorm van *se'i* is *sare'i* (infix *-ar-*), die niet wordt gebruikt ter bepaling van ieder meervoudig woord, want *se'i* is evengoed enk. als mv.

Sare'i geeft aan het woord dat het bepaalt een algemeene beteekenis, weer te geven met „deze en zijns (haars) gelijken, deze heele soort", bv. *bara ngiromo komi, ngKai? — Tampe, ngKoempoe, taoe toe'amo sare'i* „is U al tandeloos, Grootvader? — Natuurlijk, Kleinkind, menschen die al zoo oud zijn als ik"; *anakoe oejoeë masae gaga poweloeanja. — Aa, ne'e noepodjingki, ngalitaoe sare'i* „mijn oudste zoon blijft veel te lang op reis. — Och, verbaas je daarover niet, jongelui zooals hij"; *maoro kodjo linggona, taoe melindja sare'i* „de gasten zijn zeer hongerig, reizigers als ze zijn"; *maparimo jakoe, toewoe bemba sare'i* „ik heb het moeilijk, ongetrouwde vrouw als ik ben"; *be da keboba palekoe, to pombadjoe sare'i* „zou ik geen vereelte handen hebben, rijststampster als ik ben".

§ 224. Een zwakke vorm van *se'i* is *se'e,* een woord van uitgebreider beteekenis dan *se'i,* daar het gewoonlijk wijst op hetgeen onmiddellijk is voorafgegaan en dus niet meer tot het gebied van *se'i* behoort, maar toch ook nog niet ver genoeg van den spreker is om met *setoe* bepaald te worden. Voorbeelden: *molontjomo, polontjonja se'e, terompo* „hij vluchtte, op deze vlucht van hem kwam hij te vallen"; *morongomo; poesamo lai porongonja se'e* „ze trouwden; met dit hun trouwen is (het verhaal) uit"; *rimbe'i da kandjo'oemoe? — Bare'e, dja melindja²mo se'e* „waar gaat ge heen? — Nergens, 't is maar wandelen (zooals ge me zoo juist zaagt doen)"; *ndjo'oemo i Boti meira, dja poesa se'e, mena'oemo i Nggasi* „de Aap ging heen om bladeren te zoeken, hij was maar juist weg of de Spookaap kwam uit den boom"; *nabeka wojo, kanabekanja wojo se'e* „hij spleet den bamboe-koker, nadat hij den bamboe-koker dan gespleten had"; *omomo pakoeli. — Da koeomo se'e, be lioe* „slik de medicijn. — Ik wil ze al slikken (zooals ge zooeven hebt gezien), maar ze gaat niet door de keel"; *naratamo anoe makaliwongo, nato'o: ntano sojowoe se'e* „hij vond de levenmakers, hij zei: 't zijn dus boorwespen (zooals ik zooeven al gedacht heb)"; *noendjaamo da tato'o, matemo se'e* „wat zullen we zeggen, de man is dood".

Over *taoe se'e* in de bet. „zijlieden" is op bl. 341 gesproken.

Versterkte vormen van *se'e* zijn *ntje'e, intje'e, antje'e, anoe ntje'e, ntje'emo se'e*; ook *se'i* wordt met *se'e* versterkt: *ntje'imo se'e* „dit is het". Voorbeelden: *anoe matasamo, ntje'e da noewaika jakoe* „die rijp zijn, die moet je me geven"; *anoemoe kodjo ntje'i? — Ntje'e* „is dit werkelijk van u? — Dat is het"; *anoe panangi, intje'e masala* „die het verloren heeft, die is schuldig"; *bare'e koekita melindja, antje'e pai koepantoetoeni silo* „ik kan niet zien om te loopen, dat is het waarom ik een fakkel aansteek"; *aa, banja anoe ntje'e, toekakanja anoe da koeporongo* „och, niet die, hare oudere zuster is het die ik wil trouwen"; *anoe nato'oka jakoe, ntje'emo se'e koeto'oka siko* „wat hij mij heeft verteld, dat is het wat ik u vertel"; *ane koejongko witimoe, be da madjoe'a? — Madjoe'a. — Ntje'emo se'e koeto'o* „als ik op je voet trap, doet het dan geen pijn? — Ja zeker. — Dat is het juist wat ik beweer"; *ntje'emo se'e asoe anoe wando* „dit is nu juist de dolle hond".

Dat *ntje'e* door de To Pebato als beleefd v.n.w. 3e p. wordt gebruikt, is reeds op bl. 340 gezegd. Dat hiervoor juist de vorm *ntje'e* wordt gebruikt, is omdat *se'i*, als direct wijzend, en *setoe*, als te veel afstand aangevend, niet beleefd genoeg zouden zijn. Doordat *ntje'e* uit *anoe se'e* is ontstaan, is het ook weder beleefder dan *se'e*. Het kan, door zijn vorm, ook genitief (bez. v.n.w.) zijn; als *tali* „H.Ed.'s hoofddoek" niet duidelijk genoeg is, kan men *tali ntje'e* zeggen. Voorbeelden: *da koendjo'oe ri inekoe, mawomo rajakoe ri ntje'e* „ik zal naar mijne moeder gaan, ik verlang naar Haar"; *ne'e noesabo tabo ngkabosenja, ane noetima anoe ntje'e, da rapokaraoe* „gebruik niet den drinknap van het hoofd, als ge iets van Z.Ed. wegneemt, is Hij er boos om". Zie ook bl. 340.

In de correlatieve beteekenis die op bl. 346 van *se'i* is opgegeven, wordt van *se'e* de vorm *kase'e* gebruikt, gewoonlijk met herhaling van het gezegde, in de beteekenis „de eene voor, de andere na", bv. *langkai mami ndjo'oemo moweloea, kase'e paja, kase'e paja* „onze mannen zijn op reis gegaan, de een na den ander is verdwenen".

Sare'e, de meervoudsvorm van *se'e*, en *ntjare'e*, id. van *ntje'e*, veralgemeenen de beteekenis van *se'e* en *ntje'e*, bv. *taintjanimo jaoe, ana we'a sare'e* „dat weten we nu al, dergelijke jonge meisjes"; *noendjaa da nato'o, wa'a ntaoe tengo sare'e* „wat zouden ze gezegd hebben, domme kerels als ze zijn"; *banja paoe ntjare'e da noeaja* „praatjes van dergelijke lieden moet je niet gelooven".

§ 225. Bij den tweeden en den derden persoon behoort het aanw. v.n.w. *setoe* „die, dat", Amp. PmB. *etoe*, PmB. ook *oeëtoe*, *wetoe*. *Se'e* staat dus tusschen *se'i* en *setoe* in. Wat bij den aangesprokene en bij anderen behoort kan met *setoe* worden aangeduid. Voorbeelden: *noendjaa setoe ri liomoe?* „wat is dat op je gezicht?", *lipoe setoe ri wiwi nDano kare'enja* „dat dorp ligt aan den oever van 't Meer", *lipoe anoe ri wiwi nDano setoe* „dat dorp dat aan den Meeroever ligt", *siko setoe* „gij daar", *doeangakoe setoe* „dat vaartuig van mij", *nato'o: be koepodjo, pai be koepokono paoe setoe* „hij zeide: ik wil niet, maar ik neem geen genoegen met die woorden", *mbe'imo baboeno setoe?* „waar zijn die lansats?", *setoemo taoe koepokono* „dat is iemand die me bevalt", *ara we'a da mantako? bare'e montjo setoe* „moeten de vrouwen dan de mannen vragen? dat is niet zooals 't hoort", *siko da joenoekoe? setoe jaoe koepokono* „gaat gij met me mee? dat vind ik pleizierig", *terompomo siko? setoemo koeto'o* „ben je gevallen? dat dacht ik al", *nalikemo jakoe aoe nepa kajorekoe, setoe pai nakalente ndajakoe* „hij heeft me wakker gemaakt terwijl ik pas in slaap was, dat is het waarom ik uit mijn humeur ben". *Taoe se'e* „zij" wordt geheel als voornaamwoord behandeld, en kan dus ook *setoe* achtergevoegd krijgen, bv. *oengka ri lipoe Taripa mandakemo taoe se'e setoe* „van het dorp T. stegen zij („die zij") op", *roo mongkola i Kando, nepa mangkoni taoe se'e setoe* „nadat de Reiger had opgeschept, aten ze met elkaar".

Doordat *setoe* het bepaalde woord op een afstand plaatst, kan het ook minachtende beteekenis hebben: *i Kambadja setoe, da rajakoe da koesempati*

„die K. zou ik wel in stukken willen scheuren", *asoe setoe, malose rajakoe* „die hond, ik erger me (aan hem)".

Soms heeft *setoe* niet meer aanwijzende kracht dan die van een bepalend lidwoord, vooral als het dient om een woord tot een soortnaam te maken, bv. *langgoë setoe* (of: *saretoe*) *magasi mantima manoe* „die marters (of: de marter in 't algem.) zijn (is) sterk in het kippen rooven"; *boti setoe* (*saretoe*) *sangaja*[2] *taoe katoewoenja* „de apen zijn ongetwijfeld menschen van hun geslacht". Vooral waar bepalende zinnen, al of niet ingeleid door het betrekkelijk v.n.w. *anoe*, besloten worden met een aanw. v.n.w., 't zij *se'i, se'e* of *setoe*, daar heeft dit v.n.w. voornamelijk de bedoeling om de bepaling die tusschen het bepaalde woord en het aanw. v.n.w. staat ingeklemd, tot een gesloten geheel te maken, bv. *banoea anoe bepa masae katepowianja setoe* „het huis dat nog niet lang geleden gebouwd was", *ana ngkasangkomponja anoe oengka ri ka'ana'iloenja napampatoewoe setoe* „het kind van zijn broeder dat hij had opgevoed van af dat het wees werd", *podjamaa ngkabosenja anoe koewoelekamo sira se'e* „de akker van het hoofd, dien ik voor Hem heb verzorgd", *laolita anoe koetoenggai da mampetoemboeka siko se'i* „het verhaal dat ik van plan ben u te gaan vertellen".

In onze vertaling moet *setoe* ook vaak met „daar" worden weergegeven, al blijft het in 't B. een aanw. v.n.w. (het aanw. bijwoord „daar" is *iretoe*), bv. *noendjaa noekeni setoe?* „wat brengt ge daar mee?", *anoe koeto'omo setoe* „wat ik daar zeide", *masala siko pai setoemo siko madago pompaoemoe pai ndapampokapoeroemo* „ge zijt schuldig, maar daar hebt ge goed gesproken en zijt daarom genadig behandeld", *setoemo anoe koeto'omo* „daar hebt ge 't al, wat ik gezegd heb".

Nadrukkelijke vormen van *setoe* zijn *ntjetoe, intjetoe, antjetoe, anoe ntjetoe,* bv. *ane ntjetoe noepokono, timamo* „als dat je bevalt, neem het dan", *intjetoe noeto'o madago?* „vindt ge dàt mooi?", *i sema da mampilisi antjetoe* (*anoe ntjetoe*) „wie zal dàt nu kiezen!" Ook de genitief van *setoe* is *ntjetoe*, bv. *kasiogoe ntjetoe koepepali* „het gelijke van dàt zoek ik".

Saretoe, ntjaretoe is op dezelfde wijze meervoudsvorm van *setoe* als *sare'i* en *sare'e* van *se'i* en *se'e*, bv.: *be ntani sondo paoenja, ana majoenoe saretoe* „ze hadden niet veel te zeggen, slaven als ze waren", *noendjaa da nakoto, ananggodi saretoe* „wat zouden ze kunnen, kinderen van die soort", *antjaretoe* (*anoe ntjaretoe*) *be koepokono* „dergelijke dingen vind ik niet goed", *intjaretoemo se'e popoe'oe ngkakalipo*[2]*mi* „zulk soort dingen zijn juist de oorzaak van jullie onbehoorlijkheid".

§ 226. Als aanwijzende voornaamwoorden bij den derden persoon kunnen nog optreden eenige bijwoorden van plaats (zie § 249), voorzien van het betr. v.n.w. *anoe* of van het persoonslidwoord *i*. Van *laoe* en den geprenasaleerden vorm *ndjaoe*, waarvan het eerste een plaats in benedenwaartsche richting aanduidt en verder een plaats op een afstand van den spreker, zonder dat die bepaald lager behoeft gelegen te zijn, het laatste een plaats buiten

de sfeer van den eersten en den tweeden persoon, die op hetzelfde niveau ligt als de spreker, zijn gevormd: *anoe laoe, anoe rilaoe, anoe silaoe, anoe toelaoe, intjilaoe, antjilaoe, intoelaoe, antoelaoe, anoe ndjaoe, anoe rindjaoe, anoe sindjaoe, anoe toendjaoe, intjindjaoe*, enz. Doordat deze vormen ook zelfstandig kunnen optreden, krijgen ze de waarde van voornaamwoorden. Verder zijn gevormd van het grw. *lo'oe*, 't welk een beweging naar beneden, doch ook wel richting naar beneden aanwijst, zonder dat aan beweging wordt gedacht: *anoe lo'oe, anoe silo'oe, anoe rilo'oe, anoe toelo'oe, intjilo'oe*, enz., en van *ndjo'oe*, dat een beweging of richting op hetzelfde niveau (doch niet naar den spreker toe) aanduidt: *anoe sindjo'oe, intjindjo'oe, anoe toendjo'oe, intoendjo'oe*, enz. Een hooger gelegen plaats wordt aangeduid door *ndate* enz., waarvan dus worden gevormd: *anoe sindate, intjindate, anoe rindate, anoe toendate*, enz., en de opwaartsche beweging wordt uitgedrukt door *ndekoe* (dat ook wel wordt gebruikt waar aan beweging niet bepaald wordt gedacht), waarvan afkomstig zijn: *anoe ndekoe, anoe sindekoe, intjindekoe, anoe toendekoe*, enz. Deze woorden kunnen dus worden weergegeven met: „die daar, die daar benedenwaarts, die daar naar omlaag gaat, die daar boven, die daar naar boven gaat", enz. Voorbeelden: *intjindjaoe, anoe toekaka, mantima* „die daar, de oudste, heeft het genomen"; *anoe sindjo'oe i Libe to'onja, intjindekoe ntje'e i Kampendo* „die naar beneden gaat heet Libe, die naar boven gaat dat is Kampendo"; *djamo ndatandjeka anoe silaoe pai anoe sindate* „'t moet maar worden opgedragen aan hen beneden en hen boven" (aan de goden van Onder- en Bovenwereld); *gori mpanto'o intjindate pai intjilaoe* „volgens de beslissing van hen daar boven en hen daar beneden"; *podo intjindjaoe anoe maintjani laolita* „alleen die daar is het die verhalen kent". Zie verder § 249.

§ 227. Ook *si'a*, het pers. v.n.w. 3e p., kan worden gebruikt als aanwijzend v.n.w., gewoonlijk van zaken die juist besproken worden, in de bet. „die is het, dat is het", bv. *ara ntje'i tawalamoe? — Si'a* „is dit uwe lans? — Die is het (zij is het)", *anoe ri tongo lipoe kalaoenja, si'amo tamampapoe* „die midden in 't dorp staat, dat is de *tam.*-boom", *ale ntaonomoe madago, djamo si'a posarinja, be lora* „het vlechtsel van je handvat is mooi, alleen dit is er op aan te merken, dat het niet gekleurd is".

§ 228. Tot de aanwijzende voornaamwoorden behoort ook het lidwoord *i*, mv. *si*, dat voor eigennamen en als zoodanig gebruikte woorden staat. Alleen in den vocatief vervalt het. Tusschen ml. en vrl. eigennamen maakt men geen onderscheid. Voorbeelden: *i Merendo, i Lelajoe, i Wi'asi*. De meervoudsvorm *si* beteekent: de genoemde persoon en de zijnen of de haren, bv. *si Mepanti* „M. en zijne makkers", *si Pantjili* „P. en hare gezellen". Wanneer een dier als persoon optreedt, bv. in verhalen, wordt zijne benaming door de voorvoeging van *i* tot eigennaam gemaakt, bv. *i Nggasi* „de Spookaap", *i Boti* „de Aap", *i Walesoe* „de Muis". Ook verwantschapsnamen en titels e. d. worden van het lidwoord *i* voorzien, bv. *i Papa* „Vader", *i Toe'a* „Groot-

moeder", *i Poeë* „de Heer", *i Datoe* „de Vorst", *i Mokole Bangke* „het Landschapshoofd", *i Bale* „mijn vriend".

Ook voor de pers. voornaamwoorden kan *i* geplaatst worden, om den vorm nadrukkelijk te maken. Bij *jakoe* geschiedt dit niet, omdat hier reeds *i* (in de *j*) aanwezig is; *i siko, i si'a, i sira* (al zijn ze met *si* gevormd) kunnen als nadruksvormen gebruikt worden, evenzoo *i kita, i kami, i komi.*

In den vocatief valt *i* weg, daar deze naamval in zich zelf aanwijzende kracht heeft en zich tot den 2den pers. wendt, terwijl het lidw. *i* bij den 3den pers. behoort. Is de eigennaam bijstelling bij een ander woord, dan wordt soms *i* gebruikt, bv. *anakoe (i) Dina!* „mijn kind Dina!", *anakoe i Djempa Djoedjoe* (versregel). Ook blijft *i* weg na 't voorzetsel *ri* en vaak ook na *pai* „en, met".

De genitief van *si* is *ntji.*

Een vereerend lidwoord is *siri*, ontstaan uit *sira* + *i* en dus een beleefde vorm van *i*. De beteekenis is „Z.Ed., H.Ed., HH.Ed. en de Zijnen, de Haren, de Hunnen", bv. *siri linggona* „de geëerde gasten"; *to'oka siri Ine* „zeg het aan Moeder en de Haren"; *bara be da ma'i siri Papa* „misschien komen Vader en de Zijnen niet"; *moasoemo siri Lagoni* „L. en zijn geëerd gezelschap gingen op jacht"; *siri Datoe ri Sambote nTasi* „Z.H. de Vorst van den Overkant der Zee met de Zijnen". Ook *siri si'a, siri sira* „hij, Z.Ed. en de zijnen", *siri siko* „gij en uw geëerd gezelschap" worden gebruikt, soms ook wel in enkelvoudige beteekenis, dus = *si'a, sira, siko*, vooral in Onda'e en de naaste omgeving van dit landschap. De genitief is *ntjiri*, bv. *pesale ntjiri ngKai* „het landbouwfeest van Grootvader en de Zijnen".

§ 229. Een onbepaald lidwoord is *noe*, de korte vorm van *anoe* (bl. 359). Het heeft de kracht om het volgende substantief nadrukkelijk te maken, niet om het te bepalen, bv. *noendjaa da koewaika siko? — Maoe dja noe loka* „wat zal ik je geven? — Al is het maar pisang"; *bare'e re'e djajata dampepate i Kolopoea? — Noe oeë, ntje'e da napopate* „hebben we geen middel om de Schildpad dood te maken? — Wáter, daar zal ze den dood in vinden"; *noe anoe koeto'o da ndatimaka, noe wojo* „hoe-heet-'t-ook-weer vind ik dat er voor genomen moet worden, bámboe"; *wa'anja anoe naaja boti, noe panagoentoe* „het eenige waar de apen om geven, dat is een gewéér"; *ewa mantjajoe noe oeë, siko se'i, wojo watoe* „alsof het wáter hakken is, zoo moet gij zijn, harde bamboe" (bij het wichelen); *noe pogego, ntje'e da manto'o* „een gódsgericht, dat zal het uitmaken"; *pangaroeroe podi mpengaja*[2]*: noe katimba, noe takoele, noe djongi, noe taripa, noe antjami, noe lemo, poera*[2] *anoe podi* „het verzamelen van allerlei zuurs: amomum, blimbing, *djongi*, mangga, zure mangga, citroen, alles wat zuur is". Vandaar ook als stopwoord (vgl. bl. 360), bv. *noendjaa molontjo*[2] *ri ojo lee? — Noe wawoe* „wat loopt er zoo hard tusschen de alang[2]? — 'n . . . e . . . varken"; *noe anoe koekama'ika, noe boere, bara re'e* „omme dinges kom ik hier, omme zout, of er soms is"; *noe anoe koepokaea, noe pampokaoe nTo Napoe wa'a mbe'a da samponoentoekoe, da mangangai jakoe* „over . . . e . . . ditte was ik verlegen, datte de Napoeërs

de vrouwen stuurden om met me te praten en een grooten mond tegen me op te zetten"; *mangobi ewa noe gemboe lionja* „een boschspook ziet er uit als een . . . e . . . bok".

§ 230. Tot de lidwoorden behooren ook de titelprefixen *la-* en *ra-*. Deze zijn behandeld in § 171.

§ 231. Er zijn in het B. sporen van een lidwoord *e*, dat zijne plaats had achter het zelfst. n.w. 't welk het bepaalde. De voorbeelden die hier volgen zijn niet alle zeker; de weinige die zeker zijn bewijzen echter voldoende dat dit lidwoord in 't B. heeft bestaan:

oejoeë, in *ana oejoeë* „het eerstgeboren kind", bestaat uit *oejoe* „begin" Mal. enz. *hoeloe*, en *e*.

poeë „heer, meester, eigenaar", uit *poe*, een wortelwoord, ook te vinden in *toempoe* (§ 170), Mal. *ĕmpoenja*, O. Jav. *mpoe*, enz.

koeroeë naast *koeroe* „rimpel, plooi", vgl. Mal. *kĕroet*.

bontawe „schraag, stuk hout op twee schragen", vgl. *bonta* „zitplaats in eene prauw", eveneens een stuk hout dat dwars in het vaartuig ligt. De *w* kan zich hier hebben ontwikkeld als glijklank, zooals vooral voorkomt tusschen twee gelijke vocalen (§ 3, bl. 17 v.).

sa'e „eenige, ettelijke", van *sa* „een" en *e*, met hamzah als klinkerscheider (*sae* „langdurig").

limboeë „holte, omsloten ruimte", vgl. *limboe* „omsluiten, omkringen".

dinggoë „mondharpje", vgl. *ringko*, *tingko* „kloppen, om geluid te maken".

Wellicht is dit *e* ook nog aanwezig in *Rato Ajoë*, naam eener vlakte in Onda'e, dus *Rato Ajo e* „de vlakte der *ajo*-boomen", in *Oeë Maoë*, een riviernaam, vgl. *Mao*, een andere riviernaam, en in *Tontamboeë*, een riviernaam, die tot stam kan hebben *tamboe*, oudere vorm van *tomboe* „water scheppen".

De woorden *soroeë* of *ndoroeë* „hoed", gewone taal *toroe*, en *kolie* „vaartuig", in gewone taal over in *wose ngkoli* „roeispaan met korten steel", vgl. Sa'd. *koli*², srt. vaartuig, bevatten ongetwijfeld het lidw. *e*, maar ze behooren tot de priestertaal; het lidwoord zou hier dus kunstmatig kunnen zijn aangevoegd. *Ikane*, in de Meerstreek w. t. van *booe*, een vischsoort, waarin eveneens *e* aanwezig is, zou uit het Napoesch kunnen overgenomen zijn.

Het lidwoord *e*, ook in het Par., Petap., Tinomb., Tom. en Mor. aanwezig, heeft in 't B. de bizonderheid, dat het den klemtoon verplaatst naar de lettergreep die aan *e* voorafgaat, zoodat het geheel tot achtervoegsel is geworden. Hetzelfde is het geval bij het Boeg. lidwoord *e*, wanneer het gevoegd wordt achter een open eindlettergreep van 't woord waarbij het behoort; na een woord met gesloten eindsyllabe wordt *e* achtergevoegd zonder dat het den klemtoon beweegt. Zeer waarschijnlijk is *e* samengetrokken uit *ia* en dus hetzelfde woord als het nagenoeg in onbruik geraakte pers. v.n.w. 3ᵉ p., waarover op bl. 341 is gesproken.

§ 232. *Se'i* „deze, dit" is ontstaan uit *si'i*, de vorm dien het Amp. nog heeft, vgl. Pal. *hii* „deze", *sii* „hier" en Koel. *hei*, Sig. Lind. *ei* „deze". Het is

oorspr. een aanwijzend woord van persoon, plaats en tijd en heeft de beteekenissen „hier" en „nu" ook thans nog niet geheel verloren. Het bevat nl. een element *si*, uit *sĕ*, dat syn. is met het huidige *ri* „te" en identiek met Sang. *soe* (uit *sĕ*) „te" en met Par. *si*, dat voor voornaamwoorden en eigennamen gelijkstaat met *ri*, bv. *nompalakana si komi* „afscheid nemen van u", *naraoemo i Tawewe Loge si Roesa* „de Boschkat was boos op het Hert". Het B. *se'i* is dus z.v.a. een locatief van het aanwijzende *i* of *ii*. Of nu *se'i*, *si'i* uit *si* + *i* is ontstaan of uit *sĕ* + *ii*, dus uit *sii*, door vocaalsplitsing tot *si'i*, *se'i* geworden, is moeilijk uit te maken. Het laatste komt mij waarschijnlijk voor, vgl. Sig. Lind. *ei* „deze", Nap. Par. *wei* „deze" (herhaald: *wei-ei* „nu") en Saoes. *oeëi* „deze", uit *noe* (= *anoe*, syn. met *si*) *ei*. Vgl. ook Pal. *sii* en Amp. *ri'i* „hier".

Setoe is ontstaan uit *sitoe*, vgl. Pal. Tawail. Tom. t. *itoe*, Sig. *eitoe* „die". De wortel *toe* is nog in het Boeg. enclit. *toe* en in 't Mak. *antoe* „die" te zien. De *s* van *setoe* is dezelfde prepositie als die van *se'i*; *setoe* is dan ook aanwijzend voor personen en plaatsen en heeft zijne beteekenis „daar" in 't B. nog niet geheel verloren. *Setoe*, *sitoe* is dus te ontleden in *si* en *toe* en dit *toe* is weder identiek met het vereerende voorvoegsel *toe* (§ 170), zooals de wortel *i* van *se'i*, *si'i* hetzelfde is als 't personen-lidwoord *i*.

Vragende Voornaamwoorden.

§ 233. Het vragende v.n.w. voor personen is *i sema*, enk., *si sema*, *siri sema* (§ 228), *i sema* (*i*) *sema* („wie en wie"), mv., dat gewoonlijk zelfstandig, zelden bijvoeglijk optreedt. In den nominatief staat het steeds vóór het gezegde, als dit een deelwoord bevat; in den accusatief staat het dan steeds na het deelwoord, bv. *i sema mantima laboekoe?* „wie heeft mijn hakmes genomen?", *i sema mampokaoe siko da mapone kajoekoekoe?* „wie heeft je bevolen om noten uit mijn kokosboom te halen?", *mantima i sema pai noekama'i?* „om wien te halen komt ge hier?", *taoe se'e mantangisi i sema?* „wien beweenen zij?" De accusatief *i sema* staat echter voorop, wanneer het onderwerp en 't gezegde door een finieten werkwoordsvorm worden uitgedrukt, bv. *i sema ma'i noetima?* „wien komt ge halen?", *i sema natangisi ntaoe se'e?* „wien beweenen zij?", wdl.: wien beweenen ze, namelijk (*n*) die lieden (*taoe se'e*). Door het gebruik van het deelwoord als gezegde valt het zinsaccent op het gezegde, door het gebruik van den finieten w.w.vorm valt het op 't voorwerp.

Ook naar den naam van personen wordt steeds gevraagd met *i sema*, daar de naam het innerlijk wezen aanspreekt; vandaar dat men zijn naam niet gaarne noemt. Dus: *i sema to'onja?* „hoe heet hij?", *si sema* of *i sema*² *to'o noe ananja tatogo?* „welke zijn de namen zijner drie kinderen?"

In den genitief kan men *i sema* zeggen, omdat *i* op zich zelf den tweeden naamval kan aangeven, maar gewoonlijk gebruikt men *i ntjema*, dus een dubbelen genitief-vorm, voor de duidelijkheid, bv. *banoea i ntjema?* „wiens huis?", *anoe i ntjema laboe se'i?* „van wien is dit mes?" Ook als verklarend onderwerp bij het pron. pref. in den voorafgaanden finieten w.w.vorm is *i ntjema* gebruikelijk, hoewel het daar, evenals 't pron. pref. van 't welk het de ver-

klaring geeft, nominatief is, bv. *natima i ntjema laboekoe?* „hij heeft het genomen, nl. wie, mijn mes?", *da napelamba i ntjema baoela maila setoe?* „hij zou hem berijden, nl. wie, dien wilden buffel?" (vgl. § 265). Overigens wordt zulk eene constructie weinig toegepast; uiteraard is *i sema* nadrukkelijk en heeft dus zijn natuurlijke plaats aan 't begin van den zin, dus: *i sema mantima laboekoe? i sema da mampelamba baoela maila setoe?*

De genitief van *si sema, siri sema* is natuurlijk *ntji sema, ntjiri sema*: *banoea ntji sema* „wier huis?"

De overige naamvallen van *i sema, si sema* worden door voorzetsels (incl. de suffixen van 't w.w.) aangeduid, bv. *i Ine mompaoe pai i sema?* „met wien spreekt Moeder?", *moinda ri sema siko?* „aan wien hebt ge schuld?", *ri sema* (of *i sema*) *da kadjela mpakatoemoe?* „bij wien moet uwe bezending komen?", *i sema da koewaika tali se'i?* „aan wien zal ik dezen hoofddoek geven?", (*ri*) *si sema paolimoe ali?* „bij wie koopt gij matten?"

Het bijvoeglijk gebruik van *i sema* is zeldzaam, omdat het tot onduidelijkheid aanleiding geeft. Het volgt in dit geval het woord 't welk het bepaalt, bv. *we'anja i sema natadji?* „wie zijner vrouwen heeft hij weggedaan?", *ri ine ba'anja i sema karoo'nja?* „bij welke tante van hem woont hij in?", *ananja i sema* (*si sema*) *magampi si'a?* „wie zijner dochters doet (doen) zijn huishouden?", *pompeindonja i sema noepeoasi?* „welken zijner bijnamen vraagt ge?" Tusschen het bepaalde woord en *i sema* staat in deze voorbeelden de bepaling *-nja*, waardoor voorkomen wordt, dat *i sema* als genitief wordt opgevat. Maar men zegt liever: *i sema we'anja anoe natadji, i sema ananja anoe magampi si'a.*

§ 234. *I sema* heeft het lidwoord *i*, omdat het naar personen vraagt. *Sema* is samengesteld uit *se* en *ma*; *se* is samengetrokken uit *sai*, vgl. Sang. Tal. Bik. *i sai*, Minah. t. *si sei*, Tom. t. *i see, si see*, Loin. *i hei, i hee*, Boengk. Mand. *i nai*. Dit *sai* bestaat weder uit een aanwijzend element, waarvan *s* is overgebleven, en verder uit het aanwijzende *ai*, vgl. Boengk. *ai*, Tontmb. *a'i*, Loin. *aia* „deze". Het bestanddeel *ma* is hetzelfde als het Mak. *-ma* en het B. *-mo* (§ 300), dat ook nog in het Nap. voorkomt, samengesteld met de enclitische vormen der pers. voornaamwoorden, bv. *mona, moko*, geheel als Mak. *ma'* (uit *ma* + *a'*), *mako*. Het Mak. *mi* (uit *ma* + *i*, 3ᵉ p. encl.) is in 't Nap. *mi*, in 't Bad. *mo'i*. Daar *se* in *sema* aanwijzend is, kan men aannemen dat de achtervoeging van *ma* de bedoeling heeft om het vragend te maken.

De vorm *sema, hema* is algemeen in de Tor. talen. Het Bes. heeft *heana*, uit *hemana*, waar *na* het pron. suff. 3ᵉ p. is.

§ 235. Als vragend voornaamwoord voor personen is nog te noemen *tokoedja*, een samenstelling van *to* uit *taoe* „mensch" en *koedja*, dat reeds op bl. 336 is genoemd, syn. met *apa, anoe, gaoe* en derg. woorden in verschillende verwante talen. Woordelijk beteekent *tokoedja* „wat voor menschen, wat voor volk?" De beteekenis is meestal meervoudig; gewoonlijk vraagt het naar den landaard. Het wordt ook bijvoeglijk gebruikt, bv. *taoe tokoedja*

„wat voor landslui?" (ook wel „wat voor landsman?"), waar *taoe* dient ter verduidelijking van het min-of-meer tot voorvoegsel geworden *to*. Voorbeelden: *tokoedja mesoea ri nawoe mami?* „wat voor menschen zijn op onzen akker geweest?", *tokoedja anoe molioe roo?* „wat voor iemand is, wat voor menschen zijn zooeven voorbijgegaan?", *linggona tokoedja djelamo?* „wat voor gasten zijn er gekomen?", *ananggodi ntokoedja siko, balanganga ewantjare'e* „van wat voor menschen ben jij een kind, brutaal als je bent", *laboe ntokoedja se'i, napaloe ntokoedja?* „van wat voor menschen is dit mes, wat voor menschen hebben het gesmeed?"

§ 236. Het vragend v.n.w. voor zaken is *noendjaa* „wat, wat voor?" Het bestanddeel *noe* van dit woord is het betrekkelijk v.n.w. *anoe*; dit *noe* wordt ook wel weggelaten. Het grw. *ndjaa* is te beschouwen als een gemedialiseerde vorm van *ntjaa*, met prenasaleering uit *saa*, in Pebato en elders gebruikt in *ri saa* „waar, waarheen?", syn. met *ri mbe'i*; vgl. Sob. *ṣaa* (*maiṣaa*) „wat?" *Ndjaa* (*ntjaa*) is dan syn. met *mbe'i* en *saa* met *we'i*. Dit laatste komt, voor zoover ik 't weet, nergens voor, maar *wei* is zeer gewoon, Nap. Par. Baria *wei*, Saoes. *oeëi* „deze", Koel. *wei* „aldus". Ook in het dial. van PmB. is *wei* in gebruik, syn. m. B. *se'i* „deze"; het Amp. heeft *sawei, siwei* „hoeveel?", B. *sangkoedja*, en *mawei* „hoedanig?", B. *makoedja*, zoodat *wei* daar syn. is met B. *koedja* „wat?" *Noendjaa* kan echter ook zijn ontstaan uit *noe* en *oendja* en heeft dan de laatste lettergreep gerekt, omdat deze den klemtoon tot zich heeft getrokken, door den vragenden toon waarop het woord wordt uitgesproken (vgl. bl. 26). Het bestanddeel *oendja* vindt men terug in de priestertaal, waar het gelijkstaat met *koedja*, bv. *maoendja* = B. *makoedja* „hoe? waarom?", *to oendja* = B. *to koedja* „wat voor menschen?"

Noendjaa kan zelfstandig en bijvoeglijk worden gebruikt; de regel voor de plaatsing is dezelfde als bij *i sema*. Voorbeelden: *noendjaa noeto'o?* „wat zegt ge?", *noendjaa kina'anja?* „wat is zijn voedsel?", *noendjaa to'onja?* „hoe heet het?", *noendjaa noekama'ika?* „om wat kom je hier?", *noendjaa noedjoloka asoe setoe?* „met wat, om wat hebt ge dien hond een por gegeven?", *noendjaa ma'i noetako?* „wat komt ge halen?", *naperata noendjaa taoe setoe pai nakawando?* „door wat is die man bezeten, dat hij gek is?", *djoe'a noendjaa napopate?* „wat voor ziekte heeft hij tot dood(soorzaak) gehad?", *kadjoe noendjaa anoe da koepokadjoe?* „wat voor hout zal ik gebruiken?", *toeama noendjaa siko setoe?* „wat ben jij voor een vent?"

In den genitief gebruikt men *noendjaa* gewoonlijk niet. Een vraag als „het handvat van wat is dit?" drukt men liever uit met *noendjaa da kalaoe ntaono se'i?* „wat is het waar(aan) dit handvat moet zitten?"; zoo ook: *pangkiro se'i ri noendjaa da pataka?* „dit draagzeel, aan wat moet men het binden?" (waarvan is dit het draagzeel?), *pangkiro noendjaa toempoenja? — Baso* „een draagzeel dat waarbij behoort? — Bij een draagmand"; men zegt echter ook wel: *pangkiro noendjaa? — Pangkiro baso* „een draagzeel waarvan? (ook op te vatten als: wat voor draagzeel?) — Een draagzeel van een draagmand".

Noendjaa kan verbonden worden met de pronomina suffixa, bv. *noendjaakoe noeperapi?* „wat van me vraagt ge?", *noendjaamoe anoe madjoe'a?* „wat van je doet zeer?", *noendjaanja napepali?* „wat van hem zoekt hij?"

[De woorden voor „welk, welke?" zijn dezelfde als die voor „waar?" (vgl. § 246). *Ri mbe'i* en *ri saa* zijn letterlijk weer te geven met „op, naar welke (*mbe'i*) plaats", „op, naar wat (*saa*) plaats". Voorbeelden van *mbe'i* in de bet. „welk(e)" (*saa* wordt zelden zonder *ri* gebruikt) zijn: (*i*)*mbe'i* (*anoe mbe'i, mbe'inja*) *da koetima?* „welk(e) zal ik nemen?" (*-nja* „er van", d. w. z. van de in aanmerking komende personen of zaken, vgl. § 222), *taoe mbe'i anoe manto'o?* „welke persoon heeft het gezegd?", *taoe mbe'inja eramoe?* „welke man is je zwager?" Gebruikt men *ri*, dan vraagt men om aanduiding van de plaats waar de betrokken persoon of zaak zich bevindt, bv. *rimbe'inja banoea i Modesi?* „welk (van die huizen) is het huis van M.?" (antwoord bv.: *anoe ri tandonja* „dat aan 't eind staat"), *anoe rimbe'i* (*anoe risaa*) *da koetima? — Anoe ri tongonja* „welk zal ik nemen? — Het middelste", *taoe rimbe'i da ndjo'oe? — Taoe ri Tioe* „menschen van waar zullen gaan? — Menschen van T."

Het meervoudige „welke?" wordt aangeduid door herhaling van het grw.: *mbe'i*²(*nja*), *anoe mbe'i*², *anoe rimbe'i*² *da koetima, rimbe'i*², *risaa*² *anoe da koetima ri anoe aopo se'i?* „welke (mv.) zal ik nemen van deze vier?" Deze vormen kunnen ook onbepaalde beteekenis hebben (vgl. § 238), bv. *mbe'i*²*nja* (*anoe*) *da noetima* „welke ook maar, onverschillig welke kun je nemen", *rimbe'i*²*nja da napampepali lagiwa* „overal, waar ook maar kan hij naar herten zoeken (herten vinden)".

Ook *i sema* moet soms met „welke" worden weergegeven, zie § 233.]

§ 237. Betrekkelijk Voornaamwoord.

Het eenige betrekkelijk v.n.w. is *anoe*, of in korteren vorm *noe, aoe*; in Str.B. en in poëzie, waar de maat dit eischt, ook wel enkel *oe*. Ook het O.Jav. en 't Soendasch hebben *anoe* als betr. v.n.w. Over *anoe* als onbepaald v.n.w. zie men bl. 359 v.

Anoe is eigenlijk een soort lidwoord, dat dient om een niet zelfstandig woord zelfstandig te maken, of om de zelfstandigheid van een woord te versterken. Als aanduiding van personen of zaken die men niet bij den waren naam kan noemen is het over 't geheele Indonesisch taalgebied in gebruik. In 't B. heeft het behalve de functie van betrekkelijk v.n.w. ook die van onbepaald v.n.w. „dinges, die-en-die, dat-en-dat" (§ 238), die van genitiefaanduider (§ 265) en die van lidwoord bij of aanduider van het verklarend onderwerp, als nadere bepaling van het pron. pref. van den voorafgaanden finieten werkwoordsvorm, bv. *nakoni noe asoe* „hij heeft het gegeten, nl. de hond (een hond, de honden, honden), en wel de hond" (§ 287). Als betr. v.n.w. beduidt het dus: „dat (wat), die (welke)"; het gebruik verschilt niet van dat in het Nederlandsch, behalve dat het niet zooveel in gebruik is als het betr. v.n.w. in onze taal. In bondigen stijl kan het achterwege blijven, waar het door ons niet wordt weggelaten.

Voorbeelden: *ajapa anoe masae bare'emo maroso* „weefsel dat oud is (*ajapa masae*, oud weefsel) is niet sterk meer", *taoe anoe manoto rajanja* „iemand die verstandig is", *toeama anoe malose ne'e noepodjo mampolangkai* „een man die lui is moet ge niet trouwen", *wa'anja baroe anoe kapali* „alleen palmwijn is wat verboden is", *ntje'emo paoe anoe koepokono* „dat is taal die ik gaarne hoor", *tomboe oeë anoe malino mpodago* „schep water dat goed helder is", *kadjoe anoe ri wiwi ngkoronja ne'e noetowo* „den boom die aan den rivieroever groeit moet ge niet omhakken", *kadjoe anoe roeampoejoe se'i da koekeni poera²?* „moet ik al die twintig balken meenemen?" In al deze zinnen is *anoe* een zwak bepalend lidwoord, dat den zin duidelijker maakt, doordat het aan 't woord of de woorden die het bepaalt, meer nadruk geeft; men kan het echter in al deze zinnen achterwege laten, indien men bondig wil spreken.

In de volgende voorbeelden neemt *anoe* de plaats in van een substantief dat niet of nog niet is genoemd en kan dus niet weggelaten worden: *anoe maboeja sangkadjoe, anoe makoeni roeangkadjoe* „wit goed één stuk, geel goed twee stukken" (hier staat *anoe* voor *ajapa* „weefsel", een bizondere vorm van *apa-apa* „goed, stof, weefsel"; beide woorden zijn even onbepaald als ons „goed, stof"); *maoe bare'e noeto'oka anoe be ma'i* „ge behoeft het niet te zeggen tot hen die niet gekomen zijn" (hier is tusschen het w.w. en *anoe* het woord *taoe* weggelaten); *ndipedongeka anoe da koeto'oka komi* „luistert naar hetgeen ik u zal zeggen"; *anoe mokole bare'e madago da mamporongo anoe watoea katoewoenja* „die van vrijen stand is behoort niet te huwen met wie slavin van haar stand is" (hier kan het eerste *anoe* wegblijven; het is hier gebruikt voor 't evenwicht met het tweede); *anoe ndapatakaka woejoe manoe, ntje'e soera mojoko* „die waaraan kippeveeren zijn gehecht, dat is een vliegende brief (spoedbrief)"; *mampepali anoe bere'e* „zoeken te krijgen wat men niet heeft"; *anoe tapomoeja rioenja, ntje'e anoe tapota wo'oe rioenja* „wat we 't eerst hebben geplant, dat is wat we ook 't eerst oogsten".

Een tijdperk binnen 't welk iets geschiedt, duidt men aan met *ri anoe*, verkorting van *ri raja anoe*, waarin *anoe* gelijkstaat met den korten vorm *noe*, die als genitief-partikel optreedt, bv. *ri anoe sandeme se'i kita da mewawo* „gedurende den dag van heden gaan we wieden", *ri anoe roeamboeja poeramo banoeanja* „in twee maanden was zijn huis af" (vgl. bl. 326).

Min of meer de beteekenis van een tegenstellend of ook wel een redengevend voegwoord heeft *anoe* soms, wanneer het betrekking heeft op een woord uit den voorzin, en een nazin inleidt die eene bepaling van dat zelfde woord bevat. *Anoe* blijft dan wel betrekkelijk v.n.w., maar de bedoeling wordt in de Ned. vertaling het best weergegeven met een voegwoord als „terwijl, terwijl toch, hoewel", en derg. Voorbeelden: *wenoe pai noepamposari jakoe, anoe maria dja'ikoe* „hoe is het dat ge mij minacht, terwijl ik toch (hoewel ik) veel familie heb (die veel familie heb)"; *sangaja² da napodjingki ntaoe jakoe keonoe, aoe be moojo² pandioekoe* „de menschen zullen er zeker over verbaasd zijn dat ik smerig ben, daar ik toch zeer geregeld baad"; *be da nadonge*

ntaoe pompaoemoe, anoe ma'ai ngkarimbo ngangamoe? „zouden de menschen je spreken niet hooren, terwijl ge een zeer luide stem hebt?" (hier doelt *anoe* op *moe* in *pompaoemoe*); *koeëpe*² *matemo baoela setoe, anoe masaemo kadjoe'anja* „me dunkt, die buffel is al gestorven, daar hij al lang ziek is geweest"; *sangaja*² *da napokono i Rombo, anoe be naowe*² *mampomawo* „ongetwijfeld zal zij Rombo willen hebben, daar ze zonder ophouden naar hem heeft verlangd"; *be mandioe*² *taoe setoe? — Anoe be sako napodjo da naisoe*² *ndini!* „baadt die man niet? — (Vraagt ge dat nog) terwijl hij niet eens door den dauw wil aangeraakt worden!"; *bare'e noewai da koepojoenoe anamoe? — Aoe nepa i wengi ka'osa ndjoe'anja* „staat ge niet toe dat ik uw zoon meeneem op reis? — En pas gisteren is hij hersteld van zijne ziekte!"; *toekakakoe koeto'o da monoentoe. — Anoe dja boro*² *ngkabere?* „me dunkt, mijn oudere broer moest het woord voeren. — En dat terwijl hij altoos schor is?" Ook in al deze zinnen kan *anoe* worden weggelaten; de constructie wordt dan coördineerend.

Voor zoover de nazin met *anoe* een pers. v.n.w. of een persoonsnaam bepaalt, kan *anoe* in dergelijke zinnen worden vervangen door *taoe* „mensch, iemand". Voorbeelden: *pai da noepokapoeroe jakoe, taoe measi*² *ngkatoewoe* „heb dan toch medelijden met me, daar ik als een arme leef"; *be da nangangai siko, taoe tebambari kakodjemoe* „hij zal niet tegen je aangaan, terwijl je dapperheid alom bekend is"; *da taowemo mampatoedjoe si'a, taoe lawi pore rajanja* „we zullen maar ophouden hem te vermanen, daar hij van aard ongezeggelijk is"; *sako mokole lipoe be naaja, taoe bere'e adanja* „hij geeft niet eens om het dorpshoofd, daar hij geen manieren kent".

Het Bada'sch, Besoasch, Lebonisch en Koeḷawisch gebruiken *to* (uit *taoe*) als betr. v.n.w., bv. Bad. *oepoe*² *to taita* „alles wat we zien", *pinatoewo' to manara* „dieren die tam zijn". Vgl. ook het gebruik van *wong* in 't Jav., zie Dr. C. Snouck Hurgronje, Tijdschr. Bat. Gen. XXXVII, bl. 622 (Verspr. Geschr. V, bl. 269).

§ 238. Onbepaalde Voornaamwoorden.

Tot de onbepaalde voornaamwoorden behoort in de eerste plaats het woord *taoe*, in de beteekenis „iemand" (enk.), „men" (mv.), *se'i wo'oe taoe da marangi'isi djaja, dja ma'ai gaga, mate taoe* „en nu moet men ook nog den weg verharden, 't is al te erg, men zou het besterven", *ne'e ma'i mawengi, da re'e noentoe ntaoe* „kom niet 's nachts hier, dan heeft men er praatjes over", *ane bare'e nakita ntaoe, bare'e da madja'a* „als men 't niet ziet, kan het geen kwaad", *taoe mangkoni* „men eet, het is etenstijd", *taoe momota kadjelakoe* „toen men oogstte, in den oogsttijd ben ik aangekomen", *taoe mewawo pampoanakoe* „toen men wiedde, in den wiedtijd heb ik het kind gekregen", *ane re'e taoe mampodjo* „als men wil, als er iemand is die wil", *taoe mampotopi lipa* „iemand met een Boegineesche sarong aan", *taoe marimbo ngangania* „iemand met een harde stem", *taoe sondo engkonja* „iemand met veel eigenaardigheden".

„Niemand" wordt uitgedrukt met *bare'e re'e* (*taoe*), of *bere'e* (*taoe*), bv. *bere'e taoe mangkita* „niemand heeft het gezien", *bare'e re'e mampodjo* „niemand wil het". Sterker uitgedrukt: *be da re'e taoe, be da re'e anoe mangkoto* „dat zou geen enkel mensch kunnen"; *bere'e taoe ndate, maoe samba'a* „er is niemand boven, zelfs niet één".

„Iets" drukt men uit door *re'e* „zijn", bv. *re'e da koeto'oka siko* „ik heb u iets te zeggen"; *manoro re'e anoe nakita* „stellig heeft hij iets gezien"; *bara re'e anoe noedonge, manto'o ka'i-Moga'anja?* „hebt ge soms iets gehoord aangaande het gebeurde met Moga'a?"

De ontkenning hiervan is *bare'e, bere'e, bare'e noendjaa, bere'e noendjaa* „niets", of met versterking: *bare'e bara noendjaa, bere'e bara noendjaa, bare'e bara noendjaa²* „heelemaal niets", bv. *bare'e* of *bere'e noendjaa koekeni* „ik heb niets bij me", *bare'e* (of *bere'e*) *noendjaa²* (of *bara noendjaa, bara noendjaa²*) *koekita* „ik heb heelemaal niets gezien".

Bara, dat reeds bij het bovenstaande *bara noendjaa* is genoemd, en als bijwoord de beteekenis heeft van „misschien, wellicht" (zie § 252), dient om de woorden voor „wie, wat" onbepaald te maken. Voor „al wie, wie ook" kan men zeggen: *i semanja, i sema-sema, i sema²nja*, maar gewoonlijk zegt men: *bara i sema, bara i sema², bara i semanja, bara i sema²nja* „al wie, wie ook maar, al wie ook maar", bv. *i semanja anoe mangkita, da natoedjoeka jakoe* „al wie het gezien heeft, moet het me aanwijzen"; *i sema² madonge paoekoe se'i, ne'e boi napaoe²ka taoe samba'anja* „al wie hoort wat ik ga zeggen mag het volstrekt niet aan anderen vertellen"; *i sema²nja anoe masapoe paoekoe, da koepogiloeka* „al wie mijne woorden tegenspreekt, dien klaag ik aan"; *bara i sema anoe maintjani, da napanto'o* „wie het maar weet moet het zeggen"; *bara i semanja lo'e motara, ntje'e da sampompaoe mpadangka* „al wie in staat is Parigisch te spreken, laat die met de handelaars praten"; *bara i sema² kita se'i anoe da kono ndapokaoe, naponggalemo* „wien van ons het zal treffen te worden uitgezonden, laat die zich in beweging zetten".

Evenzoo wordt van *noendjaa* gevormd: *noendjaa², bara noendjaa, bara noendjaa²* „al wat, wat ook maar, wat 't ook zij"; ook hier zijn de vormen met *bara* 't meest in gebruik. Voorbeelden: *noendjaa² nakita, natima* „al wat hij ziet neemt hij"; *bara noendjaa noedonge, dika-ri rajamoe* „al wat ge hoort, onthoud dat"; *bara noendjaa² noeoli, bajarimo rioenja* „wat ge ook maar koopt, betaal dat vooraf".

Een belangrijk woord, dat ook tot de onbepaalde voornaamwoorden is te rekenen, is *anoe*, dat als betrekkelijk voornaamwoord reeds in § 237 is genoemd. De vormen *aoe* (Nap. Bim. id.) en *oe* (Sang. id.) die het in die functie ook heeft, zijn niet gebruikelijk waar het onbep. v.n.w. is. Het Nap. heeft *aoe* als betr. v.n.w. en *anoe* als onbep. v.n.w., in het Bim. is *aoe* vraagwoord „wat" en *hanoe* onbep. v.n.w., en in het Mak. en Boeg. is *aoe* een aanroepwoord, z. v. a. „zeg! hoor eens!", en *anoe* onbep. voornaamwoord. In het B. valt het, in den vorm *noe* of tot enkel prenasaleering geworden, nog in andere beteekenissen te bespreken. Zie §§ 265, 229.

Als onbepaald voornaamwoord duidt *anoe* iets of iemand aan dat of dien men niet bij den naam wil of kan noemen, dus zooveel als: dinges, die-en-die, hoe-heet-'t-ook-weer, en derg. Als vervanger van een eigennaam heeft het 't lidwoord *i* voor zich. Bij aarzelend spreken, als men tijd wil nemen om te komen op 't benoodigde woord, gebruikt men vaak *noe anoe*, dus eerst den korten, daarna den langen vorm, waarmee *anoe* dus een lidwoord krijgt en daarmee een zekeren nadruk. Voorbeelden: *i Anoe manto'oka jakoe, i Tomalengi* „Dinges heeft het me gezegd, Tomalengi"; *kama'ikoe ri siko bare'e ntaninja, podo da merapi anoe, noe gambe* „ik kom bij je om geen andere reden dan om dinges te vragen, e . . . gambir"; *noe anoe aoe da koe-to'oka siko, anakoe da ma'i noepeole* „e . . . ditte . . . wilde ik je zeggen, kom eens naar mijn kind kijken"; *noe anoe ma'i koetima, noe wose koesombo owi* „ik komme . . . dinges halen, de roeispanen die ik een poos geleden heb te bewaren gelegd". Zie verder § 229.

Anoe met pron. suff. beteekent „iets van mij, u, hem, enz., het mijne, het uwe"; 't is dus de vorm waarin de bezittelijke voornaamwoorden zelfstandig optreden. Zie ook § 222. Voorbeelden: *anoekoe waikakoe, anoemoe pakoroka ngkaliomoe* „geef mij het mijne, behartig zelf het uwe"; *laboe i ntjema se'i? — Anoekoe* „van wien is dit mes? — Van mij"; *i Ine merapi boroemoe, anoea madja'amo* „Moeder vraagt je regenmatje, het Hare is stuk". Met een volgenden genitief beteekent het „'t ding, 't bezit, 't eigendom van . . . ", bv. *maoe banja anoemoe, anoe joenoe wo'oe da noewoele* „al is het niet het uwe, wat van een ander is, zorg daar ook voor", *banja podo anoenja, sako anoe ndongonja napobaloemo* „niet alleen wat van hem was, ook wat van zijne vrouw was heeft hij verkocht".

§ 239. Een wederkeerend (reflexief) voornaamwoord, zooals ons „zich", heeft zich in het B. niet ontwikkeld, omdat de wederkeerende vormen van het w.w. niet met zulk een woord behoeven omschreven te worden. De deelwoordsvormen met *me-* en de nominale werkwoordsvormen met *pe-* hebben zeer dikwijls wederkeerende beteekenis, wat het optreden van een pron. reflexivum onnoodig maakt. Toch komt het zelfst. n.w. *koro* „lijf, lichaam" ook dikwijls voor in de bet. „zelf, eigen", ook als voorwerp van een wederkeerend w.w., dus *korokoe* „ik zelf", *koromoe* „gij zelf", enz., bv. *ne'e podo koromoe da noeëndo, joenoe wo'oe da noeëndo* „ge moet niet alleen aan u zelf denken, ge moet ook aan anderen denken"; *mampepate koronja* „zich zelf dooden"; *mampaporengko koronja* „zich zelf opschikken"; *mampokapoeroe koronja* „met zich zelf medelijden hebben"; *ane koepokaoe anakoe, koesaroe korokoe* „als ik mijn zoon uitstuur, spaar ik me zelf"; *montando koro* „zich vervloeken" (een eed doen); *manto'o koromoe pai noepanto'o* „doelende op je zelf zegt gij het". Is *koro* onderwerp, dan is het eenvoudig een versterkt pers. v.n.w.; het kan dan natuurlijk niet reflexief zijn; voorbeelden: *banja bara koronja mampowia* (of: *napowia ngkoronja*), *dja joenoe napokaoeka* „hij heeft het volstrekt niet zelf gedaan, hij heeft er een ander bevel toe gegeven"; *bago*

bara korokoe (of: *matakoe*) *mangkita* „als ik het nu nog zelf (met eigen oogen) gezien had"; *be na'engge ngkoronja da ndjo'oe* „hij wilde zelf niet gaan".

Een wederzijdsch (reciprook) voornaamwoord bestaat niet. De wederzijdsche vorm (*mombe-*, zie § 130) maakt het geheel overbodig. Uitdrukkingen als *samba'a manawoesaka samba'a, taoe manawoesaka joenoenja, padangka manawoesaka kasipadangkanja* „de een brengt den ander ten val, de eene mensch den anderen, de eene handelaar den anderen" kunnen wel eene voorstelling geven van wederzijdsche behandeling, maar met *mombenawoesaka* is bondig en duidelijk „elkaar ten val brengen" uitgedrukt.

BIJWOORDEN EN BIJWOORDELIJKE UITDRUKKINGEN.

§ 240. In het B. wordt een veel minder druk gebruik gemaakt van bijwoorden dan in onze taal. Een adjectief met een bijwoord in onze wijze van spreken wordt in 't B. doorgaans weergegeven met het bijv. n.w. in den vorm van zelfst. n.w.; het bijwoord wordt dan bijv. n.w. ter bepaling daarvan. Uitdrukkingen als „hij is erg ziek, dat kind is akelig ondeugend, de rijst is geheel gaar, die man is volmaakt eerlijk, hij is door en door knap" worden in het B. uitgedrukt met: *ma'ai kadjoe'anja* „erg is zijne ziekte", *mapari kawongo noe ananggodi setoe* „akelig is de ondeugendheid van dat kind", *jonto kanana ngkina'a* „geheel is de gaarheid der rijst", *maliogoe kajoa ndaja ntaoe setoe* „volmaakt is de eerlijkheid van dien man", (*ma*)*soepoe kalo'enja* „volkomen is zijn knapheid". Zoo wordt ook wat wij uitdrukken in een werkwoord met bijwoord, in 't B. weergegeven met een nomen verbale bepaald door een bijv. n.w., bv.: hij loopt vlug, gij spreekt luid, ik heb lang geslapen, zij beweegt zich sierlijk, wij koken lekker, B. *maliga pelindjanja* „vlug is zijn loop", *marimbo pompaoemoe* „luid is uwe wijze van spreken", *masae kajorekoe* „lang is de tijd van mijn slapen", *madolidi polengkonja* „sierlijk is hare wijze van bewegen", *monjami poapoe mami* „lekker is ons kooksel". Indien meer de persoon die de handeling verricht dan de handeling zelf op den voorgrond komt, wordt deze uitgedrukt door een deelwoord, als bepaling van 't adjectief dat het gezegde vormt, bv. *siko maliga melindja* „gij zijt vlug in 't loopen", *taoe setoe marimbo mompaoe* „hij is luid in 't spreken". Deze constructie is natuurlijk ook de aangewezene, wanneer het adjectief niet toepasselijk is op de handeling, maar alleen op den dader, bv. *anakoe magasi monomboe* „mijn kind is vlug in 't water halen", waar *magasi ponomboenja* een dwaze uitdrukking zou zijn.

Verder zijn er ook bijv. naamwoorden en werkwoorden die het gebruik van sommige bijwoorden onnoodig maken. Een bijwoord als „graag, gaarne" bezit het B. niet; het drukt zinnen als „die man drinkt graag palmwijn, dat meisje draagt gaarne kralen" uit met: *taoe setoe magasi manginoe baroe* of *magasi ri baroe, ana we'a setoe mampokono moënoe*. Samenstelling met *wali* (Bim. *mbali* „dikwijls", *wali* „wederom", Sprkk. bl. 373, 377) maakt het gebruik van een bijwoord als *moeni* „wederom", *wo'oe* „opnieuw" onnoodig, bv. *laboenja nawali-asa* „hij slijpt zijn mes opnieuw" (zie § 177).

De causatieve vorm met *paka-* maakt ook vaak het gebruik van een bijwoord onnoodig; vooral in bevelenden stijl wordt de imperatief met *paka-* gevormd van den adjectief-stam, dien wij als bijwoord gebruiken, terwijl onze imperatief dan deelwoord wordt, bv. *pakaroso mowose* „roei krachtig" (zet kracht, roeiende), *pakadojo modjamaa* „verricht ijverig je landbouwwerk", *pakainti maso'o* „bind het stevig vast", *pakaliga melindja* „loop vlug"; in stellenden stijl: *be napakaliga mangkeni* „hij heeft het niet vlug gebracht", *napeboo taoe setoe, be napakarimbo* „hij heeft dien man geroepen, maar niet luid", *naso'o, napakainti* „hij heeft het gebonden en wel stevig".

§ 241. Aan den vorm zijn de bijwoorden niet altoos te herkennen. Er zijn er die geheel gelijk zijn aan naamwoorden, zoowel in stamvorm als in afgeleiden vorm, zooals *kodjo* „echt, zeer", id. met *koro* „lichaam, zelf"; *ronga* „spoedig, bijtijds", id. met *rangani* „bijvoegen", *rongo* „echtgenoot", Mal. *dĕngan*, Sang. *dingang* „metgezel", dus ons „met" in „met dat, altemet"; *bara* „misschien", vgl. Mal. *barang*; *gaga* „al te zeer", O. Jav. *gĕgĕh*, Mal. *gagah*; *gana* „genoeg", Mal. *gĕnap*; *jabi* „meer", Mal. *lĕbih*; *moeni* „opnieuw", vgl. *moeli* „nakroost", Nap. *mboeli* „opnieuw", Mal. *moedi*, Boeg. *moenri*. Woorden als *madoedoe* „geregeld, gedurig", *pongoli* „zeldzaam, zelden", *malaa* „zelden, schaars", *montjo* „waar, echt" komen door den aard hunner beteekenis vaker als bijwoord dan als adjectief voor, maar waar de beteekenis het toelaat, kunnen adjectieven in hun gewonen vorm als bijwoorden optreden, bv. *masae* „langdurig", *masae pompaoenja* „langdurig was zijn spreken", als bijw. „lang geleden", *masaemo koepanto'oka siko* „al lang heb ik 't je gezegd"; *manoto tangara ndajanja* „zijne bedoeling is duidelijk, zeker", *manotomo koepaintjani* „ik weet het zeker"; *moroeanamo taoe madjoe'a* „de zieke is beterende", *moroeana kita da maroo²* „het is beter dat we blijven". Het is intusschen niet met volstrekte zekerheid te zeggen, dat zulke adjectieven-bijwoorden voor het bewustzijn der B.sprekers de waarde van bijwoorden hebben. Immers de vormen *koepanto'o, koepaintjani* zijn gelijkwaardig met de nomina verbalia *panto'okoe, paintjanikoe* en wanneer deze vormen worden gebruikt, dan zijn *masae* en *manoto* predicatief gebruikte adjectieven. Zegt men minder nauwkeurig: *masaemo koeto'oka siko, manotomo koeintjani*, dan zijn *masae* en *manoto* tot bijwoorden geworden. Plaatst men *masae* en *manoto* achteraan, dan zijn ze niet anders dan bijwoorden, maar dit drukt men dan ook vaak in den vorm uit, bv. *koeintjani manoto²* „ik weet het zekerlijk".

§ 242. Een gewone vorming van bijwoorden is met prenasaleering; hierdoor worden woorden tot bijwoorden gestempeld. Deze vorming heeft zoowel bij grondwoorden als bij afgeleide woorden plaats.

Voorbeelden van grondwoorden: *ntoe'oe* „terdege, echt", st. *toe'oe*, vgl. *toe'oeri* „goed toekijken" en Tontmb. *toe'oer, toe'd* „stronk, onderste deel of voet waarop iets rust", bv. *momi ntoe'oe* „terdege zoet", eig. „oer-zoet, grondig zoet". In 't Par. is dit *namomi mpoe'oe*, waarin het bijwoord met prenasaleering is gevormd van *poe'oe*, B. id., Mal. *pohon* „onderste deel v. e. boomstam, begin,

oorzaak", dus geheel syn. met *ntoe'oe*; *ntoto* (Str.B., wrsch. uit 't Par.) „zeer, erg", *madjoe'a ntoto* „heel ziek", van *toto* (Mal. *tĕtap*) „richting, vaste koers"; de eig. bet. is dus „beslist, vast, duidelijk"; *ntjoroba* „plotseling", *malai ntjoroba* „plotseling heengaan", van *soroba* (*ndasorobangi*, plotseling verricht), missch. een frequentatieve vorm van *soba* „afhakken"; *ntani* „anders, overigens", st. *tani*, Jav. id., Min. t. *tani'* „afzonderen", *ntaninja* „anders dan, elders", bv. *to'onja i Pande, be ntani pande* „hij heet De Milde, maar hij is anders niet mild", *pompaoe nTo Ampana ntaninja* „de spreekwijze der Ampanaërs is anders"; *ntano, ntanoka* „ondertusschen, inmiddels", st. *tano*, vgl. *tana, tono* „tusschensteken" (zie § 252); *nggeli* „erg, zeer", *madja'a nggeli* „zeer slecht", st. *geli* „onevenredig, ongelijk verdeeld"; *nggeri*, hetz. als *nggeli*; *ntongo, ntongonja* „middenin, steeds bezig met", *ntongo melindja* „nog steeds aan 't loopen", *ntongonja toewoepa i ngKai* „toen Grootvader nog leefde"; *mpintja* „enkel, alleen", zie § 215; *impia* en *i pia* „wanneer?", vgl. Nap. Bes. *impira*, Jav. Min. t. *pira*; *ntimali* of *ntimali²*, *mpotimali, mpotimali²* „aan weerszijden", Mor. *patimbali* en *mompombali*, id., *kaeno patimbali* „zijn beide handen" [1]). De volgende voorbeelden zijn wel geen eigenlijke grondwoorden, maar worden toch, evenals *ntjoroba, ntimali, mpintja*, als zoodanig beschouwd: *ngkaliokoe, -moe, -nja*, enz. „ik, gij, hij, enz. alleen, of zelf", wdl.: „op mijn, uw, enz. eentje, op m'n eigen", st. *lio* „aangezicht", evenals *mata* „oog" ook gebruikt in den zin van „persoon", vgl. *kalio*, w.t. van *pemia* „houten masker, dat het aangezicht van den doode voorstelt voor wien het doodenfeest wordt gevierd", en Tontmb. *gio* „uiterlijk voorkomen"; *ngkabongo* „voor niets, zoo maar, zonder doel", st. *bongo*, wrsch. id. met *bángani* (de lettergreep *ni* is een looze syllabe) „inhoud", vgl. *kobangani* „met inhoud, gevuld", zoodat *ngkabongo* staat voor *bare'e ngkabongo* „zonder inhoud, ledig", zooals *podjo* wordt gezegd voor *bare'e koepodjo* „ik wil niet" en *makoedja* voor *bare'e makoedja* „het kan geen kwaad" (in 't Fransch: personne, jamais, rien); *ngkinowia* „'s namiddags", uit *ngginowia*, met inf. *-in-* en suff. *-a* uit *gowi*, Bis. *gabi*, Tal. *ṛabi*, Sang. *hĕbi* „nacht", dus wdl „door nacht overvallen", Ibn. *ginabian* „bij nacht verricht" (vgl. § 26); *ngkinareme* „bij daglicht", st. *reme* „daglicht".

Ook enkele adjectieven worden met prenasaleering van het grw. tot adverbia gevormd, bv. *modjampa mpari* „hevig plunderen" (*mapari*, lastig, bezwaarlijk), *malai mbongo* „heengaan zonder vergunning, ongehoorzaam (*wongo*) heengaan", *toewoe ntoe'a* „word oud!" (wdl. „leef oud"; *toewoe* is verkort uit *katoewoe*), *mewawo ngkaii* „links wieden", *momota nggose* „links oogsten".

Wat de afgeleide woorden betreft, worden vooral van afleidingen met *po-, pe-, pa-, ka-, ke-, te-, si-* en *sa-* door prenasaleering bijwoorden en bijwoordelijke bepalingen gevormd. De met *mpo-* gevormde bijwoorden hebben vergelijkende beteekenis, wanneer het grw. een zelfst. n.w. is; ze beteekenen dan: „zooals, op de wijze van, op z'n —sch", bv. *majoa mposopoe* „zoo recht als een blaasroer", *maliogoe mpotojoe-manoe* „zoo rond als een ei", *mate mpodoe'o* „ster-

[[1]) De in het Wdnbk. (bl. 838a) nog veronderstellenderwijze gehandhaafde afleiding van *timali* van het voorvoegsel *tali-* kan vervallen.]

ven als vischbroedsel" (dus: in groote menigte, zooals de jonge vischjes, die op gezette tijden bij duizenden worden opgeschept), *mawoetoe mporoei* „uitgetrokken als een doorn" (v. e. rechtszaak op welker beslissing men niet meer terugkomt, evenals men een uitgetrokken doorn niet meer insteekt), *mabosoe mpo'alinta* „verzadigd op z'n bloedzuigersch" (nu eens overmatig verzadigd, dan weer lang buiten gelegenheid om zich dik te eten), *monjara mpotoeama* „te paard zitten als een man", *ndaena mpokapipi, mpobingka, mpoali* „gevlochten als een sirih-taschje, als een mandje, als een mat"; vaak ook ironisch: *maboeja mpokoera* „zoo blank als een kookpot", *majoa mpopeka* „zoo recht als een hengelhaak", *noelapa mpobooe* „ge laat hem los als een visch (aan den hengelhaak), ge laat hem quasi los", zooals men een visch die tot aas dient laat zwemmen, maar toch aan den haak houdt. Op werkwoordstammen toegepast beteekent deze vorming „al doende, doenderwijze, wat het grw. aanduidt", bv. *natima mpogele* „hij nam het lachende weg", *nato'o mpowoeti* „hij zeide het schertsenderwijze", *nakeni mpolega* „hij nam het al spelende mee", *nasangke mpojoko noe kongka* „de kiekendief greep het in de vlucht", *koro oeë nawote mponangoe, mpodoeanga* „hij stak de rivier over zwemmenderwijze, varenderwijze"; *molioe mpobota*² „voorbijgaan zich doof houdende", *mompaoe mpoboeta*² „spreken met neergeslagen oogen", *naseko mpolose*² „hij berispt hem in wrevel (*kalose ndaja*)", *ma'i mpopeni*² „met een onwillig hart komen"; *maroo*² *mposambengi, mposaeo* „blijven waar men is, den nacht, den dag overblijvende"; *oedja mpongojoe* „regen waarbij het waait". Ook op adjectieven die *mo-* hebben wordt deze vorming toegepast: *nato'o mpodenggo* „hij zeide het verkeerd", *na'ioka mpondjii* „zwijgend stemde hij er in toe"; men zegt zelfs *mpo'ai, mpodago* en *mpodja'a* „erg, terdege, goed, slecht", hoewel *mo'ai, modago* en *modja'a* niet bestaan: *madja'a mpo'ai rajanja* „hij is zeer ontstemd", *da koepatoedjoeki mpodago taoe setoe* „ik zal dien man eens goed vermanen", *ndapowia mpodja'a* „slecht gemaakt".

Voorbeelden met *mpe-, mpa-, ngka-, ngke-, nte-, ntja-, ntji-*: *naaja mpelima* „hij heeft het stelenderwijze bemachtigd", *mompaoe mpepara*² „scheldende spreken", *nakeni mpesoea ri lintjoenja* „hij bracht het binnen in zijne kamer", *melindja mpebabe* „loopen en aldoor zich zelf bekijken", *mangkoni mpelindja* „al loopende eten", *natima mpelego* „hij nam het bedriegelijk weg", *naroeroesi mpegoelele* „hij bracht het bij elkaar, overal rondgaande"; *nakeni mpalai* „hij nam het bij het heengaan mee", *napetiro mpandake* „hij zag er, al hooger stijgende, op neer"; *malai ngkaraoe* „boos weggaan", *napopea ngkajore* „hij wachtte hem slapende af", *mompaoe ngka'a'a*², of *mpo'a'a*² „stotterend spreken", *mapoe'a ngkalioe*² of *mpolioe*² of *lioe*² „heelemaal doorgebroken", *melindja ngkaeli*² „loopen met gedurig omkijken"; *mandioe ngkesalana, ngkebadjoe* „met broek en jas aan baden", *melimba ngketoekoe, ngkelioso* „verhuizen met luizen en neten, zelfs het ongedierte medenemende"; *jore ntetoekepe, ntetoembole,* of *ntoekepe, ntoembole* „slapen op den buik, op den rug liggende", *motoeroe ntekokolika* „nederliggen en telkens zich omwentelen", *inenja ntepakoro, anoe mampoana* „hare moeder in den eigenlijken zin, die haar heeft

gebaard", *banja To Pebato nteliogoe, ngkainja To Napoe* „geen Pebatoër ten volle, zijn grootvader was een Napoeër"; *natila ntjimbadjoe, naga'a ntjiwia* „hij heeft het gelijkelijk verdeeld, gelijk gescheiden"; *taoe molioe ntjaeo motindja osipa* „iemand die op één dag voorbijgaat en een houtstapel opricht" (raadsel op een stortvloed, die drijthout ophoopt), *ane mate i La'oe, da opi ntjajara jangi* „als L. sterft, dan gaat alles dood onder den hemel" (*sa-i-ara*).

Ook vormen met *paka-* worden door prenasaleering tot bijwoorden gemaakt: *napoapoe mpakaliga* „zij heeft het haastmakende (of *maliga*², haastig) gekookt", *nawoenoe mpakamosoe* „hij heeft hem van nabij (nabijkomenderwijze) gegooid", *bangani mpakaboeke* „maak het goed vol". Evenzoo worden vormen met *poka-* behandeld: *napowia mpokalose* „hij heeft het gedaan, toonende dat hij het vervelend vond", *naaja mpokalente anoe ndapokaoeka* „hij heeft met loomheid gehoorzaamd aan 't geen men hem bevolen had", *napatoedjoe mpokaraoe* „zij heeft hem vermaand, boos op hem zijnde".

Een voorbeeld van een als bijwoord gebruikten *-aka*-vorm is: *ndaringko mpotoposaka* „men slaat er op, al slaande met de vlakke hand".

§ 243. Niet als bijwoorden zijn te beschouwen de geprenasaleerde vormen in uitdrukkingen als *ai*² *mpangkoni* „flink aan het eten", *doro*² *mposoesa* „gezellig aan 't feestvieren", *djoli*² *mpoili* „snel aan 't afvaren", *langga*² *mpotetala* „geestdriftig aan 't werk", *roekoe*² *mperoo* „met toewijding aan 't graaien naar visch" (zie bl. 120), waar de herhaalde vormen verkortingen zijn van *ka*-vormen der adjectieven, zooals hieruit blijkt, dat men op de vraag: *ara mangkonimo taoe?* „is men al aan 't eten?" evengoed kan antwoorden *ai-ai mpangkoni* als *ai-ainjamo* „het is op zijn hevigst"; zoo ook: *doro*² *mposoesa taoe, doro*²*njamo* „men is gezellig aan 't feestvieren, 't is op zijn gezelligst". De prenasaleering is hier dus teeken van den genitief: het hevigste punt van 't eten, het gezelligste oogenblik van 't feest hebben de menschen nu. Bij de bijwoorden is ze niet als teeken van den genitief op te vatten, maar als aanduiding van een anderen naamval, die de begeleidende daad, het begeleidende geval aanduidt, een soort ablatief dus: *nakeni mpalai* „hij heeft het medegenomen in, bij, met zijn heengaan", *maliogoe mpotojoe-manoe* „rond in, naar, volgens zijne eiergedaante". Voor *melindja ngkatoeama* hoort men ook *melindja ri katoeama* „uittrekken in mannelijkheid (koppensnellen)", hoewel deze uitdrukking misschien beter is te verklaren als „een *pelindja ngkatoeama*, een tocht van mannenmoed verrichten". Uitdrukkingen als *taoe ma'ai ngkaroso* „iemand van groote kracht", *taoe marimbo mpompaoe* „iemand van luide spraak" worden vaak vervangen door *taoe ma'ai karosonja, marimbo pompaoenja*, waardoor de prenasaleering is gekarakteriseerd als genitiefteeken. In 't algemeen gesproken is dus het geprenasaleerde bijwoord in samenstelling geplaatst met het woord 't welk het bepaalt; is de verhouding niet die van een genitief maar die van een ablatief (in ruimen zin gesproken), dan is het woord een bijwoord te noemen.

§ 244. Dikwijls ook is een bijwoord herkenbaar aan den herhaalden of geredupliceerden vorm. Sommige bijwoorden geven door hunne beteekenis aanleiding tot verdubbeling, bv. *sape*^{2}, *samba*^{2}, *tika*^{2}*li* „rondom, heelemaal om", *djoekoe*^{2}, *tikoe*^{2} „overal". Adjectieven worden gewoonlijk in herhaalden vorm gebruikt, waar ze als bijwoorden optreden, bv. *ndaso'o longko*^{2} „het is los gebonden", *monoentoe lo'e*^{2} „beleidvol redeneeren", *mompaoe ede*^{2} „kort spreken", *mowotoe bere*^{2} „schor geluid geven", *mangkoni dota*^{2} „gulzig eten", *meole sido*^{2} „scheel kijken", *saroe*^{2} *nakoto* „gemakkelijk kan hij het", *ndadonge paja*^{2} „het is flauw te hooren", *da noeore maliga*^{2} „ge moet het vlug boven brengen", *pangkoni magasi*^{2} „eet vlug", *da noepetoemboe manoto*^{2} „ge moet het duidelijk vertellen", *pompaoe marimbo*^{2} „spreek luid", *naso'o mainti*^{2} „hij heeft het stijf gebonden", *nawoeso'i majali*^{2} „hij heeft het schoongewasschen", *josa*^{2} *koekita* „duidelijk zie ik het", *lioe*^{2} *bare'e* „volstrekt niet" (nevens *lioe*^{2} wordt gebruikt *kalioe*^{2}, *mpolioe*^{2}). Tot versterking van een bevel wordt het in den imperatief gebruikte werkwoord wel als bijwoord herhaald: *riso mariso*^{2} „druk het vast in elkaar", *danda madanda*^{2} „dwing hem krachtig", *daso madaso*^{2} „druk het stijf vast", *pakabangke bangke*^{2} „maak het goed groot"; *sokokakoe le'o*^{2} „vang hem me op, zoodat hij goed gevangen is" (*le'o* voor *male'o*).

Ook reeds met prenasaleering gevormde adverbia worden geredupliceerd, wanneer de beteekenis daartoe aanleiding geeft, bv. *mpengaja* of *-ngaja*^{2} „in soorten, veelsoortig"; *anasa ndakoni ngketa'i*^{2}*nja, ngkewo'o*^{2}*nja, ngkewoekoe*^{2}*-nja, ngkeikoe*^{2}*nja* „*anasa*-vischjes worden gegeten met ingewand, kop, graten en staart te zamen". Met herhaling en prenasaleering zijn ook gevormd de op bl. 122 genoemde bijwoordsvormen als *lepa mpombelepa*^{2} „een afschillen (*lepa* staat voor *polepa*) met wederzijdsche afschilling" (als de een de bloeikolf van den palmwijnboom had afgeschild, ging de ander het nog eens doen), *tondjoe mpombetondjoe*^{2} „een overreiken van den een aan den ander en van den ander aan den een", *kabe mpombekabe*^{2} „een wederzijds van elkaar overnemen", *bosa mpombebosa*^{2} „een wederzijds mekaar overvoeren" (van menschen die elkaar beurt om beurt onthalen).

De meervoudsvormen die in § 97, No. 4 zijn besproken, zijn eveneens bijwoorden met prenasaleering en herhaling gevormd: *mate mpopamate*^{2} „de een voor, de ander na gestorven" (gestorven onder het sterven van velen), *dago mpopadago*^{2} „het eene goede na het andere, iets goeds te midden van veel goeds", *baso mpopabaso*^{2} „bij manden vol, manden terwijl er nog vele manden zijn".

Wanneer *mo*-vormen met herhaald grw. bijwoordelijk worden gebruikt, is er een klein verschil met de *mpo*-vormen. *Taoe ndasasa moantja*^{2} is „iemand die tot vezels (*antja*) is gehakt", terwijl *mpoantja* of *mpoantja*^{2} beteekent „op de wijze waarop vezels zich voordoen". Vandaar dat in den laatsten vorm het bijwoord duidelijker is uitgedrukt.

Enkele werkwoordsvormen zijn in het spraakgebruik tot bijwoorden geworden, bv. *mepilesaka*, wdl. „zich omwendende", *tingkarasaka*, wdl. „ontstellende", beide gebruikt in den zin van „eensklaps, plotseling", *djela ri*

pangale, mepilesaka nakita boti patani „gekomen in het woud, zag hij plotseling een alleenloopenden aap", *tingkarasaka ndjii wengi, eo tekoelamoeti* „plotseling werd het stikduister, er was zonsverduistering". *Mewali* „het gebeurde, en zoo kwam het dat" is meestal voegwoord, maar kan ook bijwoordelijk optreden, bv. *koekita mpodago, mewali koekoto mampetoemboe* „ik heb het goed gezien, daarom kan ik het vertellen".

Verder zijn nog als bijwoorden kenbaar aan den vorm de vermenigvuldigende telwoorden (§ 214), de plaatsaanwijzende bijwoorden die met *i, ri* of *si* zijn gevormd, en de tijdaanwijzende bijwoorden met *nai*, die beneden zijn besproken.

Bijwoorden van hoedanigheid.

§ 245. Behalve in den geprenasaleerden en in den herhaalden vorm komen deze bijwoorden voor in den gewonen adjectief-vorm, wanneer zij een intransitief deelwoord bepalen. Zij volgen dan onmiddellijk op dit deelwoord, waarmee zij min of meer eene samenstelling uitmaken. Voorbeelden: *wa'anja anoe nakoto dja melindja malengi* „'t eenige wat hij kan is langzaam loopen", *dja na'oa mompaoe maliga, mampakalingoe raja ntaoe* „met opzet sprak hij snel, om de menschen van de wijs te brengen", *be naintjani mowotoe majoa* „hij kan niet nauwkeurig uitspreken". Maar ook hier wordt dikwijls het bijwoord door den herhaalden vorm kenbaar gemaakt.

Wanneer eene gemoedsstemming omschreven wordt met een adjectief gevolgd door *raja* „gemoed, binnenste", ter bepaling van een werkwoord, dan wordt het adjectief niet verdubbeld, omdat hier meer van een bepaling van het subject sprake is dan van een regelrecht bijwoord. Men kan dus evengoed zeggen: *nawai malose raja* „hij gaf het met tegenzin", *natadji madja'a raja* „hij gooide het weg in boosheid", *nato'o maraoe raja* „hij zeide het in kwaadheid", als: *nawai ngkalose*, of *ngkalose ndaja, ngkadja'a* (*ndaja*), *ngkaraoe* (*ndaja*). Het verschil dat bestaat tusschen *maeka raja* en *ngkaeka ndaja* wordt duidelijk in zinnen als *melele maeka raja* „bang over een brug loopen", waar de begeleidende omstandigheid, en *molontjo ngkaeka ndaja* „wegloopen in vrees, uit vrees", waar de oorzaak der daad wordt uitgedrukt. Andere soortgelijke bepalingen, die in onze taal door een bijwoord moeten worden weergegeven, zijn: *mongajoe marimbo nganga* „luid zingen", *nadjama makara pale* „hij pakte het hardhandig aan". Wordt het pron. suffixum aangevoegd, dan wordt de bepaling tot een nevengeschikten zin: *molontjo, maeka rajanja* „hij ging op den loop, hij was bang", *mongajoe, marimbo ngangan ja* „hij zong, zijne stem was luid".

§ 246. De vragende bijwoorden van hoedanigheid zijn *ewaimbe'i* en *wenoe* „hoe, hoedanig, op welke wijze?" *Ewaimbe'i* (ook *ewambe'i, waimbe'i, wambe'i*) is vooral bij de To Lage in gebruik. Het is samengesteld uit *ewa* „evenals, gelijk" en *imbe'i* (uit *rimbe'i*) of *mbe'i* „waar?" Het vraagt dus naar het „hoe" door te vragen naar het „waar" (vgl. § 236). Met *ewaimbe'i powotenja?* „hoe is hij overgestoken?" vraagt men dus waar een dergelijk geval

van oversteken heeft plaats gehad, om de toedracht uit het antecedent op te maken. Verdere voorbeelden: *ewaimbe'i pesononja?* „hoe is zijn antwoord?"; *ewaimbe'i ndapampoapoe?* „hoe moet men het koken?"; *ewaimbe'i pantoe'oe nTo Napoe topinja?* „hoe maken de Napoesche vrouwen hare sarongs vast?"; *ewaimbe'i da pampapoto'ota?* „hoe zullen we het noemen?"; *ewaimbe'imo da palaimi? bara masaepa, bara da ganggaramo?* „hoe staat het met uw vertrek? duurt het nog lang of zal het weldra plaats hebben?"; *aopo roepia olinja. — Ewaimbe'i, ane tatogo?* „het kost 4 gulden. — Hoe (denkt ge er over), als (ik) drie (geef)?"

Relatief of indirect vragend wordt *ewaimbe'i* gebruikt in afhankelijke zinnen: *bare'e koedonge ewaimbe'i powotenja* „ik heb niet gehoord hoe hij is overgestoken", *ane noeintjani rajanja, da noeintjani wo'oe ewaimbe'i pesononja* „als ge zijne gezindheid kendet, dan zoudt ge ook weten hoe zijn antwoord is"; *manoro bare'epa noeintjani ka'ewaimbe'inja* „ge weet zeker nog niet het hoe er van".

Ewaimbe'i wordt onbepaald gemaakt door een voorafgaand *bara* of *ara*, ook bij relatief gebruik: *bara ewaimbe'i lionja?* „hoe ziet het er wel uit?", *bara ewaimbe'i ngganganja, bara malino, bara bere, bare'e koedonge* „hoe zijne stem is, helder of schor, dat heb ik niet gehoord".

Zeer gewoon is *ewaimbe'i pai* met volgenden conjunctief (zie § 298) om te vragen: hoe komt het dat, hoe is het dat? Bv.: *ewaimbe'i pai noepantima wose mami?* „hoe komt het dat ge onze roeispanen hebt weggenomen?", *ewaimbe'i pai ndipangkalinganimo mampakoroka bakoe?* „hoe komt het dat ge hebt vergeten reiskost gereed te maken?", *ewaimbe'i pai nakadjoe'a mbitimoe?* „hoe komt het dat je voeten pijn doen?"

Het gebruik van te vragen naar de plaats waar zich iemand of iets bevindt, in plaats van naar de persoon of zaak zelf, is zeer gewoon in de verwante talen. In het Sang. is „bij hem" *soe anoene* „te zijnent" of *soe pia' i sie* „daar waar hij is"; „naar mijn vader" is *sọlong anoe n-amangkoe* „naar mijns vaders (verblijf)", of *sọlong pia' i amangkoe* „daarheen, waar mijn vader is"; vgl. Mal. *kĕpadanja, dari padanja.* Het B. *ewambe'i* komt dan ook geheel overeen met Mal. *bagaimana* en kan zoowel vertaald worden met „als welke, als welk?" als met „als waar?" Zie verder hetgeen over *rimbe'i, imbe'i, mbe'i* is gezegd in § 236. Vgl. ook Tontmb. *si wisa* „wie?", *tambisa* „hoe?", *ambisa* „waar?", Tonsaw. *kele mbisa,* Sang. *kereapa* „hoe?", waarin *kele, kere* syn. is met B. *ewa* „als, gelijk".

Wenoe is geheel synoniem met *ewaimbe'i*; een versterkte vorm is *i wenoe,* een meer onbepaalde *bara wenoe, ara wenoe, bara i wenoe, ara i wenoe* „hoe dan wel, hoe dan toch?" Voorbeelden: *wenoe katepowianja?* „hoe is het gemaakt?"; *wenoe da pantakata baoela maila ewaintje'e?* „hoe zullen we zoo'n wilden buffel vastbinden?"; *patambengi da pe'ontota. — Da limambengi, wenoe?* „we zullen vier nachten verblijven. — Hoe (zoudt ge denken over) vijf nachten?"; *da ndapedasi, wenoe?* „moet hij een pak slaag hebben, wat vindt ge?" (waarom hem geen pak slaag gegeven?); *ara i wenoemo jaoe, ara manoro setoe?* „hoe

is het dan toch, is dat naar behooren?"; *da koepetoemboeka siko ka'iwenoenja* „ik zal je vertellen hoe het er mee is"; *koekalinganimo lionja, bara wenoe* „ik ben vergeten hoe het er uitziet"; *wenoe pai noepantadjimo jabinja?* „hoe komt het dat ge het overschot hebt weggegooid?"

Wenoe is ook bekend in 't Parigisch en Sigisch; het Lindoesch heeft *i wendo*, 't Lajolosch *werenoe*, 't Wotoesch *erenoe*. Het is eerder aan te nemen dat *wenoe* uit *werenoe* is ontstaan, doordat men in dit laatste een infix onderstelde (zie §§ 8, 185), dan dat *werenoe* uit *wenoe* zou zijn gevormd. Neemt men *werenoe* als grw. van *wenoe* aan, dan is *wendo* te verklaren uit een vorm *weneroe*, ontstaan door omzetting van *r* en *n*, waarbij dan de *e* van *ne* is gesyncopeerd. In *werenoe* kan het bestanddeel *renoe* zijn ontstaan uit *ri anoe*, terwijl *we* zijn vocaal aan die van *re* kan hebben geassimileerd, indien zij oorspr. *a* was, zoodat de oude vorm *warianoe, ewa ri anoe* is geweest, parallel met *ewaimbe'i* uit *ewa ri mbe'i*. Men moet dan aan *anoe* vragende beteekenis toekennen, die het o.a. in 't Tagalog heeft.

Wat den vorm *i wenoe* betreft, indien inderdaad *wenoe* uit *waianoe* is ontstaan, kan dit *i* niet anders worden verklaard dan als navolging van *i* bij tijdaanwijzende bijwoorden, zooals *i pia* of *impia* „wanneer?", *i wengi* „gisteren", *i se'i* „heden", *i raneo* „morgen", *i owi* „vroeger", enz. Deze vormen gelden als nadrukkelijk; zulk een nadrukkelijke vorm kan dus ook voor *wenoe* zijn gemaakt, hoewel *i* op zich zelf hier niet van pas is, daar het tijd- of plaatsaanwijzend is. Verklaart men *wenoe* op andere wijze, bv. door het op éénе rij te stellen met Par. *wei* „deze", *wetoe* „die" (B. *se'i, setoe*), *iwei* „aldus, zooals dit", *iwetoe* „aldus, zooals dat" (ook het Par. heeft voor „hoe" *i wenoe*), en aan te nemen dat het is ontstaan uit *wentoe* (dus *i wenoe* uit *i wentoe* en Lind. *wendo* uit medialiseering van *wento*), dan is het gebruik van *i* geheel naar den regel. In dat geval moet men aannemen dat Laj. *werenoe*, Wot. *erenoe* een infix *-ar-* bevatten, welks *a* door invloed van 't volgende *re* tot *e* is geworden.

§ 247. De bevestigende bijwoorden van hoedanigheid, die dus antwoord geven op de vraag *ewaimbe'i* of *wenoe*, zijn: *ewase'i, ewaintje'i* of *ewantje'i, ewase'e, ewaintje'e, ewantje'e* en *ewasetoe, ewaintjetoe, ewantjetoe*. Al deze woorden zijn te vertalen met „aldus, alzoo, zoodanig"; *ewase'i* en het meer nadrukkelijke *ewaintje'i, ewantje'i* duidt op iets dat nog volgen moet, dat dus nog bij den spreker is, dat hij nog niet van zich heeft gegeven, bv. *ewase'i pompaoenja: banja jakoe toempoenja* „hij sprak als volgt: niet ik ben de eigenaar"; *ewaintje'i da pelindjamoe: djela ri kadjoe wenoea, da mokaii* „aldus moet ge loopen: als ge bij een *w.*-boom komt, moet ge links gaan"; *ewase'i powotoe baoela: ae, ae* „zóó is het geluid van den buffel: ae, ae". *Ewase'e, ewaintje'e, ewantje'e* doelt op iets dat pas is gezegd of aangeduid: de spreker heeft het nog niet geheel losgelaten; men besluit bv. een gesprek met *ewase'emo pompaoeta* „zooals we zooeven hebben gesproken (daar blijft het bij), zooals gezegd"; *madoro kodjo posoesa, ewaintje'e napokono* „het feest was

zeer opgewekt, zoo had hij het gaarne"; *ri raja ngkaewase'enja* „in de genoemde omstandigheden, toen het er dan aldus mee stond".

Ewasetoe, ewaintjetoe, ewantjetoe behoort bij den tweeden en den derden pers. en ziet dus op iets dat reeds aangeduid is. *Ewasetoemo jaoe* „zóó is het, zóó moet het, zóó behoort het", *ewasetoemo nato'oka jakoe owi, ara noekalinganimo moeni?* „zóó heeft hij het mij vroeger gezegd, zijt ge 't weer vergeten?", *ewasetoemo gaoenja ntongo ngalitaoepa si'a, wawase'i tebalisakamo rajanja* „zóó was zijn gedrag toen hij nog jongmensch was, nu is zijne gezindheid veranderd". Doordat in *ewasetoe* enz. het denkbeeld van verwijdering van den spreker ligt, kan het ook verachtend of afkeurend gebruikt worden: *tepakoro kakodjenja, mompaoe ewantjetoe* „echt aanmatigend van hem om zoo te spreken", *mangkita polengkonja ewaintjetoe, koeposari* „ziende dat hij zóó optrad, kreeg ik minachting voor hem".

In dezelfde verhouding als *sare'i, sare'e, saretoe* tot *se'i, se'e, setoe* staan *ewantjare'i, ewantjare'e* en *ewantjaretoe* tot *ewase'i* enz., *ewase'e* enz. en *ewasetoe* enz. Het frequentatief-infix *-ar-* geeft aan deze vormen een soort meervoudige, d.w.z. de uitgebreidere beteekenis van „zooals dit, dat en soortgelijke dingen, zooals deze, die en hunne gelijken". Voorbeelden: *ara noepokono taoe da mowoeti² ewantjare'i?* „houdt ge er van als iemand op deze wijze grappen maakt?"; *maoe noepatoedjoeki joenoe, pai banja ewantjare'e* „ge moogt een ander wel vermanen, maar niet op een dergelijke wijze"; *sangaja² da poeloroe taoe mompaoe² ewantjaretoe* „ongetwijfeld haalt men door op zoo'n manier te spreken zich een vloek op den hals". Gewoonlijk worden deze vormen in geringschattende beteekenis gebezigd.

Bij correlatief gebruik dezer woorden staat in het voorzindeel *ewa* „zooals", tegenover *ewase'e, ewasetoe,* enz. in het nazindeel. *Ewase'i* enz. is vanzelf uitgesloten omdat dit niet kan terugwijzen op iets dat reeds is genoemd. Voorbeelden: *ewa kamomi ndjoejoe oeani, ewaintje'e kamomi noe gola kasi* „als de zoetheid van honing, zoo is de zoetheid van suiker", *ewa kadjoli mPoena woengka eo, ewasetoe kadjoli noe Mapane kamowonja i wengi* „zoo sterk als de Poena gewoonlijk stroomt, zoo sterk stroomde de Mapane gister, toen er stortvloed was".

§ 248. Bijwoorden van graad.

Eenige bijwoorden van graad die tot de grondwoorden behooren, zijn reeds op bl. 362 v. genoemd. Hier kan nog van enkele de afleiding besproken worden, omdat daardoor de beteekenis duidelijker wordt.

Montjo, als adjectief „waar, echt, oprecht", heeft als bijwoord de beteekenis „waarlijk, inderdaad", bv. *montjo, banja jakoe anoe mampowia* „waarlijk, ik ben het niet die 't heeft gedaan", *montjo noeto'o kasi'anja anoe masala* „terecht zegt ge, dat hij de schuldige is". *Montjo* is terug te brengen tot *moso,* een *-oem-*vorm van *poso* (Mal. *pĕtjah*) „breken", ook gezegd van het uitbroeden (stukbroeden) der eieren door de kip: *naposo noe manoe tojoenja* „de kip heeft hare eieren doen uitkomen", overdrachtelijk: *naposo ndajamo* „hij heeft het met zijn binnenste uitgebroed, hij heeft de beteekenis (van 't

geheim, de toespeling, het raadsel) gevonden"; *posokinja* „de beteekenis, de zin van iets". De eig. beteekenis van *montjo* is dus „opengesprongen, uit zijn hulsel gebroken".

Het vaak met *montjo* synoniem gebruikte *kodjo* „echt, werkelijk" is steeds bijwoord, al wordt het ook wel bijvoeglijk gebruikt: *malaimo kodjo* „hij ging werkelijk heen", *madago kodjo* „echt goed", *lionja kodjo ntje'i* „dit is werkelijk zijn gezicht, zoo ziet hij er inderdaad uit". Eene uitdrukking als *djole kodjo* kan men wel vertalen met „echte (inheemsche) maïs", maar ze beteekent hetzelfde als *djole ntepakoro* „maïs in werkelijkheid" (*koro* en *kodjo* zijn identiek). In plaats van *montjo anoe noeto'o* „waar is het wat ge zegt" kan men niet zeggen *kodjo anoe noeto'o.*

Sangkani „eenmaal" behoort ook tot de bijwoorden van graad, in de bet. „ten eenenmale, volstrekt", *majoa sangkani* „ten eenenmale recht", *maboeja sangkani* „absoluut wit, geheel wit". Ook komt het voor in de bet. „op eenmaal, ineens", bv. *sangkani koedonge matemo i Papa* „opeens hoorde ik dat Vader gestorven was". Het synonieme *sampali* wordt in deze beteekenissen niet gebruikt.

Sakodi „een weinig" heeft ook de beteekenis „bijna": *sakodi jakoe terompo* „bijna was ik gevallen", *sakodi nasoko garanggo taoe modoeanga* „bijna waren de opvarenden door krokodillen gegrepen".

Bijwoorden van plaats en richting.

§ 249. De aanwijzende bijwoorden van plaats staan in rechtstreeksch verband met de aanwijzende voornaamwoorden.

Van hetzelfde grw. als *se'i* „deze" komt *ire'i* „hier", de plaats waar de spreker zich bevindt, die hij onmiddellijk kan aanwijzen. Dat ook *se'i* wel gebruikt wordt waar wij „hier" zeggen, is reeds in § 223 vermeld. Met *ire'i* duidt men in brieven ook de plaats aan waar zich degene bevindt die in den brief wordt aangesproken. Een brief is een boodschapper; tot voor korten tijd werden alle berichten mondeling overgebracht. Men zegt dan ook: *noendjaa nato'o ntjoera?* „wat zegt de brief?" (wat staat er in den brief?). De brief spreekt dus, evenals de boodschapper wanneer hij op de plaats van bestemming is aangekomen, van *ire'i,* dus: *ne'emo masae da ire'i komi, koeto'o da ronga mewalili* „blijft niet lang meer waar ge zijt, ik vind dat ge spoedig moet terugkomen"; *ara madago dja siko ire'i?* „hebt ge het goed op uwe woonplaats?" Vgl. het gebruik van *disini* in 't Maleisch (Van Ophuysen, Mal. Sprkk. 2e dr. bl. 329).

Met *se'e* (§ 224) correspondeert *ire'e* (soms *rire'e*, ook *ndjaire'e* enz., zie bl. 376), waarmee een bepaald aangewezen of aangeduide plek buiten de sfeer van den eersten en den tweeden persoon wordt bedoeld, te vertalen met „daar", doch nauwkeuriger gedefinieerd dan *rilaoe, rindjaoe*, enz. Het wordt ook gebruikt ter aanduiding van een zooeven genoemde plaats, zie § 250. Evenals *iretoe* kan ook *ire'e* nader worden bepaald door *ndjaoe* enz., bv. (*i*)*re'e laoe* „daar beneden", (*i*)*re'e ma'i* „daarvandaan herwaarts", (*i*)*re'e ndjo'oe* „van daar af in gindsche richting".

Bij *setoe* „die” behoort *iretoe* „daar, daar bij u”; op eene nog wat verdere plaats doelt *(i)retoe ndjaoe* „daar ginds, voor bij u”. Ook *(i)retoe laoe* „daar beneden bij u”, *(i)retoe ndate* „daar boven bij u”, *(i)retoe lo'oe* „van bij u benedenwaarts”, *(i)retoe ma'i* „daarvandaan (bij u) herwaarts”, enz. komen voor.

Beide vormen *ire'i* en *iretoe* bevatten in het bestanddeel *i* het voorzetsel *ri* „te” en in *re* eveneens. Het naast bij *se'i* en *ire'i* staan Amp. *si'i* en *iri'i*, Par. *ori'i* „hier”, Koel. *hei* „deze”, *rii* „hier”. Vgl. ook Tontol. *ia* „deze”, *di ia* „hier”. Zie verder § 232.

Bij den derden persoon behoort *laoe, rilaoe, ndjaoe, rindjaoe* „daar, ginds, daarginder”. Oorspronkelijk duidt *laoe* eene plaats aan die lager is gelegen dan die waar de spreker is, en in de afleidingen is dit ook nog het geval. Het heeft echter de algemeene beteekenis gekregen van „d'r, er”, bv. *laoe doeanga* „er is een vaartuig”, *sako edja be laoe* „zelfs een trap is er niet”, *pepali, bara laoe dja* „zoek het, misschien is het er wel”. *Ndjaoe*, de geprenasaleerde vorm van *laoe* (§ 39), is krachtiger, maar wordt toch synoniem met *laoe* gebruikt: *ndjaoe papakoe* „mijn vader is er, is d'r, is daar (zonder nadruk)”, *be ndjaoe taoe* „er is niemand, d'r is geen mensch”, *peole, bara ndjaoe laboe* „kijk eens of d'r een mes is”. *Rilaoe* en *rindjaoe* zijn meer nadrukkelijk: „daar, daarginds, noch bij mij, noch bij u”, resp. op een lagere en op een op dezelfde of ongeveer dezelfde hoogte gelegen plaats.

Een zwakke vorm van *laoe* is *jaoe*, dat niet veel meer is dan een stopwoord, dat den zin afrondt en het voorafgaande woord eenigen steun geeft, daar het met dalenden toon wordt uitgesproken en daardoor verhindert dat het voorafgaande woord een te lagen toon in den zin zou hebben. Voorbeelden: *setoemo jaoe* „dat is het!”, *ewase'e jaoe toeama* „zóó doet een man, dat is mannenwerk!”, *be noedonge jaoe?* „hebt ge 't niet gehoord?”, *noendjaa da tapowia jaoe?* „wat zullen we doen?”, *djaja mbe'i da taloeloe jaoe?* „welken weg zullen we volgen?”, *ara be da koeintjani jaoe?* „zou ik het niet weten?”

Nevens *rilaoe, rindjaoe* komen nog voor *silaoe, sindjaoe*; het verschil tusschen deze en evenzoo tusschen de beneden te noemen vormen met *si-* en *ri-* is, dat de eerste worden gebruikt van een persoon of zaak die zichtbaar of althans plaatselijk volkomen bepaald is (bv. in de staande uitdrukking *lamoa sindate, lamoa silaoe* „goden daar boven, goden daar beneden”), terwijl de vormen met *ri* alleen maar een (meermalen zeer ruime) plaats of uitgestrektheid aanduiden, binnen welker grenzen een door zulk een vorm gelocaliseerde persoon of zaak, die dus steeds buiten den gezichtskring van den spreker moet zijn, zich bevindt. Dezelfde beteekenis als de vormen met *si-* hebben die met *i-*, dus *ilaoe* = *silaoe, indjo'oe* = *sindjo'oe, indate* = *sindate*, enz. Personen die ginds in de verte zijn kan men aanduiden met *intjilaoe* „die daar beneden”, *intjindjaoe* „die daarginds”, zie § 226. *Silaoe, sindjaoe, intjilaoe, intjindjaoe* worden ook in minachtende beteekenis gebruikt: *i Ta Adji sindjaoe*, of *intjindjaoe, i Ta Adji, be bara koeaja* „om dien Ta Adji daar” of „om dien daar, dien T. A., geef ik niets”, *wa'a ngkomi silaoe, ndiowemo mekikioende* „jelie daar, houdt eens op met je aldoor aan te stellen”.

Verder zijn er nog *toelaoe, toendjaoe* en *retoe laoe, retoe ndjaoe,* die vertaald moeten worden met „daar (beneden), ginds (in de laagte)"; de beide eerstgenoemde vormen zijn geen verkortingen van de laatste, maar van *setoe laoe, setoe ndjaoe,* daar zij op een persoon of zaak duiden die zichtbaar, dus plaatselijk volkomen bepaald is, bv. *entjoemo toelaoe* „verschuif dat (voorwerp) daar bij u beneden". Wil men duidelijk maken dat de afstand groot is, dan laat men vaak een gerekt *oo* voorafgaan: *oo ndjaoe, oo silaoe, oo rindjaoe, oo toendjaoe, oo retoe ndjaoe* „daar heelemaal in de verte".

Rindjaoe en *rilaoe* hebben ook richtingaanduidende beteekenis, dus „ginds heen, naar ginder", in overeenstemming met de beteekenis van 't voorzetsel *ri,* „te" en „naar". Ook *iretoe, retoe laoe, retoe ndjaoe* worden richtingaanwijzend gebruikt, dus in de beteekenis „naar ginds, ginderheen, naar beneden" (steeds naar een plaats die tot de sfeer van den tweeden pers. behoort), bv. *kenimo iretoe* „breng het daar, daarheen", *no'omo retoe ndjaoe* „sleep het naar ginds".

De richting naar den spreker wordt uitgedrukt door *ma'i* (Mal. *mari,* enz.) „hierheen, naar mij", bv. *ma'imo* „kom eens hier", *ma'i sa* „kom toch hier!", *palai ma'i* „ga hierheen", meerv. en beleefd: *ndikama'i, Ine* „komt U hier, Moeder", *ndikama'i* of *ma'isi komi* „komt gijl. hier!", *se'i jakoe ma'i ri Taripa, i wengi podo lai Kamba kadjelakoe* „nu ben ik hier te T. gekomen, gisteren ben ik maar tot K. gekomen". *Ma'i* wordt ook vaak plaatsaanduidend gebruikt, dus geheel syn. met *ire'i,* als verkorting van *ma'i ire'i* (vaak hoort men: *ma'i re'i*) „naar mij hier, hier bij mij, hier ter plaatse" en in dezelfde beteekenis *ri ma'i,* bv. *njanjata ri ma'i* „onze gebruiken hier ter plaatse", *podo oengka ri ma'i* „slechts tot hier". Ook is *ma'i* dikwijls synoniem met *ri,* doch specialer van beteekenis, evenals *lai, loi,* enz. (zie bl. 375 v.); het staat in dat geval voor *ma'i ri* en wisselt af met *mai,* dat uit *ma'i ri* is ontstaan; voorbeelden zijn: *ma'i saa, ma'i mbe'i* „vanwaar?", *ta'inja tepapolere ma'i (mai) soma* „zijn drek ligt uitgespreid hier over het erf", *pangkonita mai (ma'i) djaja* „ons eten op den weg herwaarts" (zie ook bl. 376).

Ma'i in de beteekenis „geef hier, geef op" is verkort uit *awa ma'i, keni ma'i,* bv. *anoemoe taripa maria, ma'i saogoe* „jouw mangga's zijn vele, geef mij er een".

Met *ma'i* zijn weder samengesteld *toema'i* en *sima'i* „min of meer uit de verte hierheen komende", *oo, sima'imo oengka ri wawo boejoe* „kijk, daar komt hij aan van boven van den berg", *njanjata sima'i* „onze gebruiken (van vroeger) her", uitdrukkelijker nog *ntjima'inja, njanja mami ntjima'inja bemo koeintjani poera²nja* „onze gewoonten van oudsher ken ik niet allemaal meer"; men kan zelfs de tegenstelling maken: *ntjima'inja owi* en *ntjima'inja raneo,* bv. *adata ntjima'inja owi pajamo, adata ntjima'inja raneo, i sema daintjani?* „onze zeden van vroeger zijn verdwenen, onze zeden van later, wie zou die weten?" Verder: *waima'i* of *wasima'i* „hierheen zich bewegende" (§ 175), vooral in de uitdrukking *waima'i waindjo'oe (-lo'oe), wasima'i wasindjo'oe (-lo'oe)* „hierheen en daarheen, heen en weer".

In het Todj. en het Amp. gebruikt men ook *loma'i* en *wailoma'i*, die syn. zijn met *waima'i*. Over *lo* is op bl. 375 gesproken.

Tegenover *ma'i* staat *ndjo'oe* „gindsheen, naar ginder, van mij, van hier weg" (doch niet naar boven of naar beneden), ook „daarginds, daar in de verte", wanneer van een zekere uitgestrektheid sprake is die op dezelfde of ongeveer dezelfde hoogte als de spreker is gelegen. Naast *ndjo'oe* staat *lo'oe*, dat een benedenwaartsche richting of een uitgestrektheid die lager ligt dan de spreker aanduidt. De beteekenis van *lo'oe* en *ndjo'oe* heeft zich echter evenzeer uitgebreid als die van *laoe*, bv. *ane noekita lo'oe* (*ndjo'oe*) *taoe ri banoea, pe'onto* „als ge ziet dat er menschen in huis zijn, houd dan stil", *ne'e montopanja ndapaoesi, ane ndjo'oe* (*lo'oe*) *wa'a ngkabosenja* „men moet niet maar van alles zeggen als er voornamen in de buurt zijn". Met *lo'oe, ndjo'oe* zijn weder samengesteld: *toelo'oe, toendjo'oe, retoe lo'oe, retoe ndjo'oe, indjo'oe, rindjo'oe, sindjo'oe, intjindjo'oe*, enz., zie het boven over *toelaoe* enz. opgemerkte, en *wailo'oe, waindjo'oe, wasilo'oe, wasindjo'oe* (§ 175), die richtingaanwijzend zijn: gindschen kant heen, dáárheen, *oo, wasindjo'oe kandjo'oenja* „heelemaal ginderheen is hij gegaan". *Wailo'oe* enz. in tegenstellende verbinding met *waima'i, wasima'i* is reeds bij de bespreking van *ma'i* genoemd.

Van *lo'oe* zijn gevormd het adjectief *lo'oeka* „diep" en de uitdrukking *lo'oe-lo'oe reme* „de zon staat laag". Het adjectief *laoeka* beteekent „laag" en wordt van den stand der zon syn. gebruikt met *lo'oe*, wanneer zij duidelijk aan het dalen is. *Ndjaoeka* en *ndjo'oeka* beteekenen „ver". Verder zijn *lo'oe* en *ndjo'oe* in gewoon gebruik als werkwoorden, in de bet. „gaan, weggaan, heengaan", het eerste weer speciaal in benedenwaartsche richting. Alleen voor gaan in opwaartsche richting worden *lo'oe* en *ndjo'oe* niet gebruikt. Van iets dat eerst niet in beweging wil komen, maar door inspanning van zijne plaats komt, zegt men eveneens *lo'oe, ndjo'oe* „het gaat, er komt gang in"; betreft het een beweging naar den spreker toe, dan gebruikt men *ma'i*: *koeno'o²saka, be ma'i* „ik trachtte er aan te trekken, maar er kwam geen beweging in".

Nevens *lo'oe* en *ndjo'oe* staat *ndo'oe*, in het gewone B. gebruikt in de uitdrukking *ndo'oe-ndate* „op en neer" (eig. „neer en op") en in *mondo'oe²* „knikkebollen"; in het dialect van PmB. komen voor: *ndo'oe, sindo'oe, rindo'oe, ndo'oeti, indo'oetoe, ndooe, sindooe, ntjindooe, ndooeti, ndoi, sindoi, ntjindoi, ndoiti* en derg., die alle beteekenen „daar, daarginds"; *ndo'oeti, ndooeti, ndoiti* zijn eenigszins nadrukkelijker en bevatten een bestanddeel *ti*, dat op een dichter bij den spreker gelegen plaats wijst dan *toe* van *retoe, setoe, indo'oetoe, indo'itoe, nda'atoe* (bl. 376), enz.

Ook *looe* komt voor, in het PmB. in de bet. van B. *lo'oe*, in het B. in de uitdrukkingen *looe-wo'o* „met 't hoofd naar beneden, ondersteboven", *salooe* (in PmB. = B. *silo'oe*) „in ééne beweging naar beneden" (van eten dat opgeschrokt wordt), *molooe²* „op en neer gaan", vgl. ook *kajooe²* „aarzelend" (inwendig op en neer gaand), waarnevens weder staat *mampejo'oe raja ntaoe* „eens probeeren (polsen) de gezindheid van een ander"; verder *kandjooe²* „op en neer gaand" en in het PmB. *ndjooe*, hetz. als *ndjo'oe*, en (*i*)*ndjoi*,

indjoitoe, *(i)loi*, *loiti*, e. d., met de bet. „daarginds, daarginds beneden" (als er niet van een enkel punt sprake is maar van een zekere uitgestrektheid).

Het Parigisch heeft de vormen *logoe*, *ndjogoe*, *ntogoe*, die alle drie „gaan, heengaan" beduiden. *Logoe* wordt gebruikt in de bet. „afwaarts gaan", d. i. in W. richting, langs de zeekust (dus de dalende zon volgende), *ntogoe* is „opwaarts, d. i. O.lijk gaan" en *ndjogoe* duidt geen bepaalde richting aan. Het is dus mogelijk, dat *lo'oe*, *ndjo'oe*, *ndo'oe* hamzah hebben op de plaats van een vroegere *g*, mogelijk ook van eene *k*, die bv. voorkomt in B. *ndekoe* „opwaarts". In dat geval moeten de vormen *looe*, *ndooe* als verzwakkingen van *lo'oe*, *ndo'oe* worden beschouwd.

Wat nu *laoe* betreft, dit is waarschijnlijk niet [1]) hetzelfde woord als Sa'd. *laoe'* „Zuid" (de zeekant, tegenover *daja* „Noord", de landzijde), Boeg. *alaoe'* „Oost" (tegenover *adja*, W.), Mak. *ilaoe'* „West" (tegenover *raja*, O.), Jav. *lor* „Noord", Mal. *laoet* „zee". Tegenover *laoe* staat nl. *ndate* „boven", grw. *rate* „hoog". Het bovenland tegenover de zeekust heet *lore*, vgl. *ore* „opbrengen, optrekken". Wel heeft het B. *tampanaoe*, waarin *naoe* uit *laoe* kan zijn ontstaan, de bet. is „de volle zee, het ruime sop", wdl. „het zeevlak". Het Mal. *darat* heeft zijn equivalent in 't B. *daga*, oorspr. „de wal", maar dit woord is thans w.t. van *tasi* „zee" en kan dus wel de kust, maar niet het bovenland hebben aangeduid.

Ook *ndja'oe* en *la'oe* komen voor. Het eerste is in PmB., Amp. en Todj. syn. met *ndjaoe*; het PmB. heeft ook *ndja'oeti*, *ndja'oetoe*, *ndja'iti* „ginds". *La'oe* komt voor in de afleiding *mokala'oe*, gezegd van tanden die niet in eene rij staan, maar voor een deel naar buiten, voor een deel naar binnen staan. Hier zou dus *la'oe* „binnen" kunnen beteekenen. In het PmB. is *la'oe* hetzelfde als *laoe*; ook *la'oetoe*, *la'oeti* e.d. komen voor. Het PmB. heeft ook *indjai*, *rindjai*, *sindjai*, *sindjaitoe*, *ilai*, *silai*, enz. in de bet. van „daarginds", waarvan de grondwoorden tegenover *ndjaoe*, *laoe* staan als PmB. *ndoi*, *ndjoi* tegenover *ndooe*, *ndo'oe*, *ndjooe*, *ndjo'oe*.

Nevens elkaar bestaan dus de volgende vormen:

lai, *ndjai* — *laoe*, *ndjaoe* — *la'oe*, *ndja'oe*.

loi, *ndjoi*, *ndoi* — *looe*, *ndjooe*, *ndooe* — *lo'oe*, *ndjo'oe*, *ndo'oe*.

De grondwoorden dezer vormen zijn te vinden in de Ampanasche voorzetsels *la* en *lo*, die beide synoniem zijn met de prepositie *ri* „te, in", bv. *la ra mparopo*, B. *ri ra jopo* „in het bosch", *seemo lo eo* „daar in 't O." Ook in het op bl. 374 genoemde *loma'i* en in het Sigische *relo*, *retolo* „daar, daarginds" komt dit *lo* voor. Waarschijnlijk is het ook 't grw. van B. *teloo* „geslonken", vooral van water, waarvan 't peil is gezakt, dus: naar beneden gegaan.

Van de bovengenoemde vormen te onderscheiden zijn B. *lai*, *ndjai* (ook *ndji*, wellicht in navolging van *ndjai* uit *ri* „te" ontstaan, tenzij het verzwakking van *ndjai* is), *loi*, *ndjoi*, die specialer van beteekenis zijn dan *ri* „te, naar", aangezien zij zijn samengetrokken uit *laoe*, *ndjaoe*, *lo'oe*, *ndjo'oe* en *ri* of *i*,

---

[[1]) Zooals het Wdnbk. heeft.]

vgl. *mai, ndati, ndeki* (zie bl. 373 en beneden). Deze vormen komen, voor zoover de beteekenis het toelaat, ook voor in combinatie met de stammen van *ire'i, iretoe,* enz., dus *maire'i* = *ma'i ire'i* (*ma'i re'i*) „hier gekomen", *mairetoe* = *ma'i iretoe* „vandaar (bij u)", *maisaa* = *ma'i risaa* „vanwaar?" (vgl. bl. 373), *lairetoe* = *laoe iretoe, ndjoiretoe* = *ndjo'oe iretoe, ndatiretoe* = *ndate iretoe, ndekire'e* = *ndekoe ire'e, loiria* = *lo'oe riria, lairia* = *laoe riria,* enz. enz.

Een hooger gelegen plaats wordt aangewezen door *ndate* „boven", *sindate, rindate,* id., meer nadrukkelijk, *toendate, retoe ndate* „ginds daarboven", enz. Voorbeelden: *ndate kandepe mami* „onze veldhut is boven (op een berg)", *ndate kabosenja* „boven (in huis) is het hoofd", *be ndate taoe* „boven (op den berg, in huis) zijn geen menschen", *boo lamoa sindate* „o goden daar boven", *intjindate* „hij die daar boven is", *rindate waka lipoe Sandeleadi* „daar boven is het gewezen dorp S.", *toendate, retoe ndate ndakita wera* „ginds daarboven ziet men een waterval".

Ndate ri „boven te" wordt gewoonlijk samengetrokken tot *ndati,* bv. *ndati wawo boejoe* „daar boven op den berg", *ndati lipoe mami* „boven, in ons dorp".

Het grw. van *ndate* is *rate,* waarvan het adjectief *marate* (PmB. *marade*) „hoog, lang" is afgeleid; van *ndate* komt *ndateka* „hoog".

Ook *ndate* bevat den wortel *nda,* die in *lai* en *laoe* in den vorm *la* is te vinden. In den vorm *ndairia,* nevens *ndatiria* (uit *ndate riria*) „aldaar boven" (zie § 250) en in de Amp. en PmB. vormen *nda, nda'a,* syn. met *ndate, sinda'a,* syn. met *sindate, nda'ati, nda'atoe* en *randa'atoe* „ginds boven", enz. komt dit *nda* nog voor. Vgl. ook Nap. *era, indera* „hier boven", *ora, indora* „daar boven" [1]).

Alleen richtingaanduidend is *ndekoe* (PmB. *ndeoe*) „naar boven, opwaarts", bv. *ndekoemo taoe da modjamaa ri boejoe* „de menschen zijn opwaarts gegaan om een akker op den berg aan te leggen"; *ndekoe ri* „opwaarts naar" wordt samengetrokken tot *ndeki,* bv. *ndeki lipoe* „opwaarts naar het dorp", *naloeloemo koro oeë ndeki oentoenja* „hij heeft de rivier gevolgd tot aan den oorsprong". *Ndekoe* wordt ook wel gebruikt, waar men *ndate* zou verwachten, bv. *maramo boejoe setoe, be ndekoe kadjoe* „die berg is kaal, er staan geen boomen op". De beweging der oogen, die tegen den berg opzien, leidt in zulke gevallen tot de keuze van *ndekoe.* Van *ndekoe* is weder afgeleid het adjectief *ndekoeka* „hoog gestegen".

Ndekoe is een geprenasaleerde vorm van een niet voorkomend *rekoe,* dat woordelijk hetzelfde is als Jav. *rikoe,* zoodat *ndekoe, rindekoe* geheel overeenkomt met Jav. *ingrikoe* „daar, daarginds". Hoe *ndekoe* de beteekenis „opwaarts" heeft gekregen, is niet meer na te gaan. Prof. Kern heeft van de Jav. vormen *ika, iki, ikoe* opgemerkt, dat de *k* daarin recht karakteristiek is, omdat tegenover die *k* in de verwante talen een *t* staat [2]). Ook in 't B. staat *ndekoe* geheel alleen. Op het Par. *logoe, ndjogoe, ntogoe* is reeds op bl. 375 gewezen.

---

[1]) P. ten Kate Ezn., De Voornaamwoorden in het Napoesch, Med. N. Z. G. Dl. 59 (1915), bl. 77.

[2]) Verspreide Geschriften, VIII, 157.

De plaatsaanwijzende bijwoorden die gevormd zijn met de prepositie *ri* en een volgend substantief, zooals *ri wawo* „boven", *ri talikoe* „achter", zijn bij de voorzetsels behandeld. Zie § 253. [1])

§ 250. De betrekkelijke bijwoorden van plaats, die terugwijzen op eene reeds genoemde plaats, worden gevormd door achtervoeging van *ria*. Ze zijn: *riria, ndjiria, lairia, ndjairia*, ook *ire'e, laire'e, ndjaire'e*, enz. „alhier, aldaar, te zelver plaatse, op de genoemde plaats". In Pebato worden ook gebruikt *laoeria, ndjaoeria* „aldaar beneden, aldaar", *ndjooeria* [2]) „aldaar in de verte". Meer algemeen is *ndjoiria, loiria*. Ter aanduiding van hooger gelegen plaatsen dienen *ndatiria* „aldaar in de hoogte" en *ndekiria* „opwaarts daarheen". Voorbeelden: *kami nasoemba mbengi ri wiwi mPoena, jore ndjairia* „de nacht heeft ons overvallen aan den oever der P., daar hebben we geslapen"; *ire'i banoeamoe?— Riria* „is hier je huis? — Alhier"; *ara ri wawo boejoe kare'e lipoemoe? — Ndatiria kodjo* „ligt je dorp boven op den berg? — Inderdaad, daar boven"; *peole, silaoe boejoe, ndekiria da pandaketa* „kijk, ginds is een berg, daarheen moeten we opklimmen"; *sindate ala mami, wa'a mpae mami da kakojo ndekiria* „daar boven ligt onze rijstschuur, al onze rijst moeten we daarheen opdragen"; *watoe bangke se'i poea ri wawo boejoe kare'enja, oengka ndjairia*

[[1]) De groote verscheidenheid van demonstratieve vormen in het PmB. is ongetwijfeld voor een deel toe te schrijven aan dialectische verscheidenheid. Blijkbaar wordt in Poe'oemboto en in het gebied ten Zuiden van den Takolekadjoe een bonte mengeling van idiomen aangetroffen. De verwarring wordt nog vermeerderd doordat vooral in den tegenwoordigen tijd de invloed van het Bare'e in deze streken zeer sterk is, mogelijk ook doordat wellicht soms voor „Poe'oembotosch" is aangezien wat eigenlijk in Lamoesa of een ander Bare'e-sprekend gebied in die streek thuis hoort. Vermoedelijk kunnen de zes grondwoorden *ndjaoe, ndooe* (dat naar het schijnt geheel dezelfde beteekenis heeft als *laoe*), *nda'a* (of *ndaa*?), *ndjooe, looe, ndeoe* geacht worden het zuiverste Poe'oembotosch te representeeren, hoewel *laoe, ndate* en *ndekoe* ook voorkomen en *ndeoe* zelfs maar een klein verbreidingsgebied schijnt te hebben (in Pendolo beteekent *ndeoe* „voorbijgaan", *randeoe* „voorbijgegaan", enz.; vgl. het Wdnbk. op 2.*ndeoe*). De vormen met hamza (*ndja'oe, ndo'oe, la'oe*, enz.) kunnen door vocaalsplitsing uit die zonder hamza zijn ontstaan, wat zeer waarschijnlijk wordt door het door Dr. Kruyt meegedeelde feit dat men in Pendolo de grondwoorden *ndo'oe, ndja'oe, lo'oe, ndjo'oe* gebruikt, maar in de afleidingen met *sa-* en *ra-* geen hamza doet hooren (dus *sandooe, sandjaoe, salooe, sandjooe, randooe, randjaoe, ralooe, randjooe*), terwijl met de achtervoegsels *-ti* en *-toe* de hamza weer wel optreedt. Als verdere eigenaardigheden kunnen aan deze serie grondwoorden worden toegevoegd: de achtervoegsels *-ti* en *-toe* (zie bl. 374; vermoedelijk wordt bij gebruik van deze vormen de plaats uitdrukkelijk aangewezen: „dáárzoo"), de voorvoegsels *sa-* en *ra-* (voor B. *si-* en *ri-*), en het element *i* dat naast *oe* voorkomt in de vormen *ndoi, ndjai, lai*, enz. (bl. 375). Deze *i* is waarschijnlijk niet uit samentrekking van *oe* + *i* ontstaan, maar een apart element, aangezien ook in het Togiansch vormen als *silai* = B. *silaoe* worden opgegeven. Daar van een afwijkende beteekenis van deze vormen met *-i* in het PmB. niet blijkt, heeft men hier misschien ook weer met dialectische verschillen te maken.

Naast vormen met *ra-* (bv. *randa'atoe*) wordt ook *ira-* (bv. *iranda'atoe*) opgegeven. Vormen met *si-* en *ri-* worden intusschen in PmB. ook gebezigd.

[2]) Vermoedelijk ten rechte *ndjo'oeria* (voor *ndjo'oe* (*r*)*iria*).]

katetandoelinja „deze groote steen lag oudtijds boven op den berg, vandaar is hij komen afrollen"; *manawoemo ri ngojo, naka laoeriamo* „'t is in 't ravijn gevallen, laat het maar daar beneden blijven"; *ane me'ontomo si'a ri lipoe ntaoe, ndjoiria da kare'enja* „als hij in een vreemd dorp is achtergebleven, laat hem dan daarginds maar zijn".

Bij correlatief gebruik zijn de samenstellingen met *ria* te vertalen met: waar ook maar, waarheen ook maar, overal waar, waarheen ..... daar, daarheen, bv. *lairia pe'ontomoe, lairia pe'ontokoe* „waar gij blijft, daar blijf ik", *ndekiria kandekoemoe, ndekiria da kandekoe mami* „waarheen gij opwaarts gaat, daarheen gaan ook wij naar boven", *ndatiria pearita, ndatiria da pearimi* „waar wij in de hoogte verblijven, daar moet ook gijl. verblijven".

Het bestanddeel *ria* in de bovengenoemde woorden kan men voor identiek houden met *ria*, den ouden vorm van het huidige *re'e*, maar dan blijft de vraag, wat *ria* „zijn" in deze samenstellingen zou te beduiden hebben. Meer waarschijnlijk is het dat *ria* is te beschouwen als te bestaan uit *ri* + *ia*, waarin *ia* demonstratief v.n.w. 3e p. is (zie § 221), zoodat *ria* kan weergegeven worden met „hier, alhier, op deze plaats", nl. die pas is genoemd of aangewezen.

[De woorden voor „waar, waarheen" zijn *rimbe'i* (*imbe'i, mbe'i*) en *ri saa* (zie § 236). Beide uitdrukkingen worden ook gebruikt in den zin van ons „hoe" in rhetorische vragen, als antwoord op een ongeloofwaardig geachte bewering, bv. (*r*)*imbe'i* (*ri saa*) *kabeenja madago, be da madago ri saa* (*rimbe'i, rimbe'inja,* (*i*)*mbe'inja, risaanja*), enz. „hoe zou het niet goed zijn!", *ka*(*i*)*mbe'i-nja da ndjo'oe ri Poso, sako doi bere'e* „hoe zou hij naar P. kunnen gaan? hij heeft niet eens geld". Vgl. bl. 394 v.

Rimbe'inja (vgl. § 222) vraagt om een nauwkeuriger plaatsbepaling dan *rimbe'i*, bv. *rimbe'i da koepampepali lagiwa? — Ri rato* „waar moet ik herten zoeken? — In de vlakte", *rimbe'inja da koepampepali lagiwa? — Ri waka nawoe i Anoe* „op welke plek moet ik herten zoeken? — Op den verlaten akker van N.N."

Voor de wijzen waarop „waar ook, onverschillig waar" wordt uitgedrukt zie men bl. 359 en voor eenige voorbeelden § 236. [1])]

§ 251. Bijwoorden van tijd.

De tijdaanwijzende bijwoorden vallen voor een deel samen met de plaatsaanwijzende. De betrekkelijke bijwoorden van plaats: *riria, ndjiria, lairia, ndjairia* worden ook gebruikt om een tijd in 't verleden aan te wijzen, over welken reeds is gesproken: „toen, te dien tijde, op dat pas", bv. *noeintjanipa kaoro owi? Ndjairia kapate noe inekoe* „weet ge nog van den hongersnood vroeger? Toen is mijne moeder gestorven"; *re'emo sangkani popaiso ntaoe se'e, oengka lairia mombepongimo* „zij hebben eens een keer twist gehad, sedert (van dien tijd af) spreken ze niet meer met elkaar". Ook *ire'e* (*laire'e, ndjaire'e,* enz.) en *iretoe* (*lairetoe,* enz.) worden in deze beteekenis gebruikt,

[1]) Over sommige van de in § 249 en § 250 behandelde woorden vindt men meer bizonderheden in het Wdnbk., welks opgaven echter ten deele naar het hier medegedeelde verbeterd moeten worden.

bv. *ire'emo se'e sindara ngkadjoe'akoe* „juist in dien tijd viel mijne ziekte", *tempo ire'e, tempo iretoe* „toen, in dien tijd", *sindara ire'e, sindara iretoe* „gedurende dien tijd", *sindara ire'emo se'e, sintempo ire'emo se'e, sindontjo ire'emo se'e, simpontoe ire'emo se'e* „juist gedurende dien tijd", enz.

Bij het aanwijzend v. n. w. 1e p. sluit zich aan *se'i-se'i* of *se'i-se'e* „nu thans, op dit oogenblik", ook wel met reduplicatie in pl. v. herhaling: *sese'i*, of met het plaatsaanduidende *i* (= *ri*): *i se'i, i se'i²*, *i se'i-se'e*, bv. *se'i² da ndjo'oe noetima* „nu moet ge 't gaan halen", *i owi napokono dja, i se'i bemo napodjo* „vroeger wilde hij 't wel, nu wil hij 't niet meer". Ook het enkele *se'i* wordt in den zin van „nu, op dit oogenblik" gebruikt; het heeft dan echter zijn karakter van aanw. v.n.w. nog niet verloren en kan evengoed als zoodanig worden opgevat, bv. *se'i kita tepasambakapa, naini da teseboe* „nu zijn we nog bijeen, straks zullen we uiteengegaan zijn"; bij correlatief gebruik (vgl. § 223, bl. 346): *se'i koemadjoe'a, se'i koemokaradjaa* „nu ik ziek ben, nu moet ik heerendienst doen". Dat hier echter *se'i* meer aanw. v.n.w. is dan bijwoord van tijd, bewijzen voorbeelden als: *setoemo komi tepasambakapa, da ndipakawaremo paoemi* „nu zijt gijl. nog bijeen, beslist dan uwe beraadslaging" (gezegd door iemd. die buiten de vergadering staat en zich dus op eenigen afstand gevoelt), *da koepetoemboe paoekoe pai se'i siko da malaimo* „ik wilde zeggen wat ik te zeggen heb en nu wilt ge weggaan"; is de aangesprokene reeds aan 't heengaan, dan zal men zeggen: *pai setoemo siko da malaimo* „en daar zijt ge nu al aan 't weggaan".

[Ook *wase'i* (of *wase'e*) kan voor „nu" worden gebruikt, bv. *patambengipa wase'i* (*wase'e*) „nu over vier dagen (nachten)". Deze vormen zijn ontstaan uit *ewase'i, ewase'e* „zoo" (zie § 247); vgl. Mor. *kanandio* en *kanandio andio* [1]). De gereduplicеerde vormen *wawase'i* en *wawase'e* hebben een ruimere beteekenis: „ongeveer thans, in dezen tijd, in deze periode", bv. *i owi koeinoe baroe, wawase'i koeowemo* „vroeger dronk ik palmwijn, nu ben ik er mee opgehouden". *Wawase'e* is nog iets ruimer van beteekenis dan *wawase'i*: „in den tegenwoordigen tijd" (die al vrij lang geleden kan zijn begonnen); vgl. het onderscheid tusschen *se'i* en *se'e*, besproken in § 223 v. [2])]

Voor „vandaag" is geen andere uitdrukking dan *eo se'i, saeo se'i, reme se'i, sandeme se'i* „op dezen dag".

Op 't verleden wijst *roo* „zooeven", veel gebruikt in Lage, *koeto'oka siko roo, ara bare'e noedonge?* „ik heb 't u zooeven gezegd, hebt ge 't niet gehoord?", *i Pilosi roo* „P. van zooeven, die zooeven hier was". Synoniem met *roo* is *pane*, dat alleen in de beneden-Poso-streek en verder O.lijk aan 't Strand gebruikt wordt. Algemeen in gebruik is *ngena*, dat een langer geleden tijdstip aanduidt dan *roo* en *pane*, maar toch binnen het tijdperk van één dag; bij de To Pebato echter, die *roo* en *pane* niet kennen, kan het ook „zooeven" beteekenen. Dat *pane* en *ngena* denzelfden oorsprong kunnen hebben, is op bl. 40 verklaard. Natuurlijk kunnen *roo, pane* en *ngena* nog nauwkeuriger

[1]) Esser, Klank- en Vormleer van het Morisch, I, p. 132.
[2]) In het Wdnbk. worden deze termen eenigszins anders verklaard.

worden gemaakt door bepalingen, bv. *mowoero ngena* „in den afgeloopen morgen", *tongo eo roo* „zooeven van middag", *ngkinowia pane* „daareven in den namiddag". Eenigszins nadrukkelijker zijn: *i roo, i pane, i ngena.*

„Gisteren" is *i wengi,* wdl. „in den (afgeloopen) nacht". De beteekenis is dus verschoven in de richting waarheen het woord reeds wees. Verder terug wijst *sambali i wengi* (aan genen kant van gisteren) „eergisteren"; verder telt men: *togombengimo, patambengimo, pitoembengimo, mariambengimo, masaemo* „drie, vier, zeven, vele nachten geleden, reeds lang geleden".

Verder naar het verleden wijst *owi* of *i owi,* dat in PmB. nog „eergisteren" beteekent, maar in het overige gedeelte van het taalgebied „vroeger, te voren, voorheen" beduidt. Het woord is oorspr. synoniem met *i wengi,* maar de beteekenis is nog verder opgeschoven; het is nl. identiek met Filipp. *gabi,* Tal. *ŗabi,* Sang. *hĕbi* „nacht"; vgl. 't geen over *ngkinowia* is gezegd (bl. 363). De beteekenis van *owi* is even ruim als die van ons „vroeger", bv. *i owi, ntongo ananggodipa jakoe* „vroeger, toen ik nog een kind was", *lindoegi bangke owi* „de groote aardbeving van vroeger", *santa'oe owi* „'t vorige jaar", *taoe momota i owi* „tijdens den vorigen oogst", *kadjelamoe owi* „bij uwe vorige komst".

Nog verder terug gaat *poea* of *i poea* „in den ouden tijd, in een ver verleden". Dit *poea* komt ook voor in *naipoea* „overmorgen", welke beteekenis het in de verwante talen veelal heeft (Wot. *laipoea,* Mar. *tepoea,* Gant. *maipoea,* Lak. *te'opoea,* Loin. *ipoeon,* Balant. *ipoean,* Tont. *ipon*). Met *poea* wordt dus oorspr. een verwijderd tijdstip aangeduid, zoowel in 't verleden als in de toekomst.

Tot de talen die *poea* in deze dubbele beteekenis gebruiken, behooren: Pal. Koel. *ipoea* „eergisteren", *naipoea* „overmorgen", Mor. *te'ipoea, te'oepoea* „overmorgen", *indi'ipoea, indi'oepoea* „eergisteren", Moen. *naifoeaho* „overmorgen", *lifoeamo* „eergisteren". De bovengenoemde vormen Loin. *ipoeon,* Balant. *ipoean,* Tont. *ipon* bewijzen dat B. *poea* id. is met Bal. *pwan,* in *i pwan* „eergisteren", *bwin pwan* „overmorgen"; ook de naam van den Jav. marktdag *pon* duidt den dag van overmorgen na *lĕgi* aan.

Tot de tijdsbepalingen voor de toekomst behoort in de eerste plaats *naini* „zoo aanstonds, straks", Ond. *nini,* Amp. *nene* (uit *nini*). Deze woorden bevatten het reeds meer genoemde *nai* (= *lai, ndjai*) en een wortel *ni,* die ook in Mal. Sang. *ini* „deze" aanwezig is. *Naini* beteekent dus eig. „op dit oogenblik". Het PmB. heeft *naena,* uit *naina,* d.i. *nai* + *na* (of *ina*), van een wortel *na,* die ook voorkomt in *ngena,* dat terugwijst (zie boven). *Ni* en *na* staan in ééne reeks met *noe* (vgl. Jav. *iki, ika, ikoe*), dat misschien in *wenoe* (PmB. *wei*) voorkomt (zie § 246).

De dag van morgen heet *raneo*; „overmorgen" wordt, behalve met *naipoea* (zie boven), ook wel aangeduid met *raneo bare'e* „morgen niet" en met *karemenja,* wdl. „als het dag is"; wsch. is dit op te vatten als „nog een dag", nl. vanaf *raneo.* Van *raneo* kan ik geen zekere verklaring geven. Duidelijk is alleen het bestanddeel *eo,* Nap. *alo,* „zon, daglicht, dag". In het Nap. is *mengkanalo* „zich in de zon warmen", waarin dus de vorm *nalo* verschijnt, id. met B. *neo* van *raneo.* Nu heeft het B. een vorm *lano* als w.t. van *eo,* die uit

nalo zou kunnen omgezet zijn; *raneo* kan dus uit *ranalo* zijn ontstaan. *Ra* is dan te houden voor den bekenden bijvorm van *raja* „in, midden in". Zoo zou dus *raneo* oorspr. het midden van den dag, den middag aanduiden en de beteekenis zou uit „van middag" verschoven zijn naar „morgen". Een andere mogelijkheid is, dat *raneo* is ontstaan uit *maraneo* (dat niet voorkomt), gevormd naar het voorbeeld *maranindi* „koud". De nacht heet in 't Bad. *mangkaindi*, wdl. „als het koud is", in 't Nap. *kaindi*. Zoo zou dus een *maraneo* kunnen beteekend hebben „als het warm is", in den nacht gezegd: „als het weer warm is, als het weer dag is". Uit dit *maraneo* moet dan *raneo* zijn ontstaan. *Maeo* is nog in gebruik als „zonnig, heet".

Raneonja beteekent „in lateren tijd, in de toekomst"; ook *raneo* wordt wel in dien zin gebruikt: *ne'e noepobaloe paemoe, noendjaa da noekoni raneo* (*raneonja*)*?* „verkoop je rijst niet, wat zoudt ge dan later moeten eten?"

Voor „den volgenden dag" (de dag volgende op dien van welken men spreekt) heeft men *bangke reme* „als het daglicht (weer) groot is", bv. *masae djelamo si'a ri wiwi ntasi, bangke reme napepali doeanga* „na eenigen tijd kwam hij aan de zeekust, des anderen daags zocht hij een vaartuig".

Een zeer verbreid woord voor „morgen" is *naile*, dat in het PmB. dialect voorkomt en eveneens in de W.Tor. talen. Het Amp. heeft *nile*, het Pal. *maile*, het Wot. *la'ile*, het Mar. *ile*, de Mand. t. *maelek*. Ook in dit woord is naar alle waarschijnlijkheid *nai*, *mai*, *lai* aanwezig. Het grw. schijnt *ilek*, *elek* te zijn, dat hetzelfde woord kan zijn als *élegi*, in de pr. t. het woord voor „zien", Balant. *ile*, Leb. *ele*, Min. t. *ilěk*.

Om de dagen na *naipoea* „overmorgen" te tellen heeft men nog de uitdrukkingen *naipata* „na-overmorgen" en *naigore* „over vier dagen". *Naipata* wordt niet veel gebruikt; men zegt gewoonlijk *togombengipa* „nog drie nachten", naar Toradjasch gebruik de nachten tellende. Het woord *naipata* kan nl. aanleiding geven tot misverstand, daar *pata* „vier" beteekent (§ 210). Het Koel. en het Tawael. tellen dan ook: *naipoea, naitoloe, naipata*, het Nap.: *naipoea, naitaloe, naipata*; het Sigisch heeft *ipoea* „eergister", *itoloe* „vooreergister", *ipata* „vier dagen geleden" en *neipoea, neitoloe, neipata* „overmorgen, na drie, vier dagen". In het B. ontbreekt dus een term tusschen *naipoea* en *naipata*, wat misschien hieruit kan verklaard worden, dat *naipoea* geen telwoord bevat en dat bij het tellen der dagen de dag op welken men telt kan medegeteld worden, bv. bij het berekenen van een dag op de vingers: *saeo se'i taoe bangke, raneo sompe, naipoea toginenggeri, naipata* (de wijsvinger; men begint met den pink) *pombarani, be madago modjamaa* „vandaag is het *t.b.*, morgen is het *s.*, overmorgen *tog.*, na-overmorgen *pombarani*, die is niet goed voor den landbouw". Overigens zijn de Toradjas niet gewoon de dagen in plaats van de nachten te tellen; waarschijnlijk is dus deze ongewone rekening aangenomen om *toloe* of *tojoe* (wat „testikel" beteekent) te vermijden. *Naigore* is een zeer weinig bekend woord; meestal zegt men *patambengipa* „nog vier nachten".

Sarai „een oogenblik, even" heeft den klemtoon op *ra*, alsof het van een grw. *rai* kwam. Zie bl. 27.

Sia en *wia* duiden gelijktijdigheid aan. In beteekenis zijn ze gelijk, maar het zijn verschillende woorden. Van het Sa'dansche *sia* zegt Dr. van der Veen (Verh. Bat. Gen. LXV, 2e St., bl. 27): „Het v.n.w. 3e p. *sia* is geworden tot een nadruk te kennen gevende partikel, die uitdrukt dat iets wèl zoo is", bv. *moekitta sia raka?* „kun-je wel zien?" (ik niet) — *Koekitta sia* „Ik kan wel zien" (gij niet). Hetzelfde woord is 't B. *sia* (vgl. *ia*, bl. 341) „met dat, tegelijk met, onderwijl". Het is als v.n.w. in onbruik geraakt en door *si'a* (uit *sira*) vervangen. Het wordt geconstrueerd met volgend nomen verbale, waarmede het eene samenstelling aangaat, die uitgedrukt wordt door de prenasaleering van het nomen. Voorbeelden: *sia mpeokokoe, sia ngkaratanja* „met dat ik opstond, kwam hij aan", *sia mpalaikoe, sia mpetisokoe, kobelaanja motoendamo jakoe mamongo* „met dat ik wegging, moest ik niezen, ik ben dus gaan zitten en heb een sirihpruim genomen", *sia mpadongenja, woesoemo tanginja* „terwijl ze 't hoorde, moest ze schreien", *sia mpesomboelaka pai tedoengka sa jakoe* „met dat ik opsprong, viel ik me tegen den grond", *sia mpotoemangikoe be koedonge karatanja* „onderwijl ik huilde, hoorde ik niet dat hij kwam". Dat *sia* de hier genoemde beteekenis heeft gekregen, is in overeenstemming met het gebruik van *se'i* (bl. 346); *sia* heeft nog duidelijk de aanwijzende kracht van een v.n.w. 3e p.: *sia mpakitakoe, sia ngkapajanja*: „dit is mijn het zien, dit is zijne verdwijning", deze twee gebeurtenissen vallen samen in één oogenblik.

Wia is een zeer algemeen woord; als subst. beteekent het een stuk, een ding, een artikel van den bruidsschat of van het priesteressenloon. *Mowia* is niet anders dan „iets om handen hebben, bezig zijn", *powia* is „daad, handeling". Het woord is identiek met *gia*, een koppensnellersterm om de hoofden te tellen die men heeft buitgemaakt, met *ria*, den ouderen vorm van *re'e* „zijn, bestaan", en met Mal. *biar* „laten begaan", Mong. *biag*, Sang. *biahĕ* „leven". *Wia* wordt geheel als *sia* gebruikt: *wia mpeponekoe, wia ngkapoera inosanja* „met dat ik in huis kwam, blies hij den laatsten adem uit", *be mewali pompaoe mami, wia mpotoendakoe, wia mpalainja* „we hebben niet met elkaar gesproken, zoo ging ik zitten, zoo ging hij weg", *wia mpena'oenja, soo soo oedja* „juist toen hij de trap afging, plaste de regen neer".

Sangkina of *sinangka* „meteen, terstond, zoo gauw als, zoodra" is naar den vorm een merkwaardig woord: het is een samengesteld prefix, dat tot een zelfstandig woord is geworden (zie bl. 94, noot). Ook *sangka* bestaat afzonderlijk; zie daarover § 109. Voorbeelden: *sangkina mebete reme* „zoodra de zon opgaat", *sangkina napatoedjoe noe inenja, malosemo rajanja* „zoodra hare moeder haar vermaant, is zij verstoord", *napatoedjoe noe inenja, sangkina malose rajanja* „hare moeder vermaant haar, terstond is zij verstoord", *sangkina re'e anoe ndakoni* „zoodra er iets te eten is"; *ndaboeboesi noe oeë marameda, sinangka maposo* „het wordt met heet water begoten en dadelijk breekt het in stukken", *sinangka ndaboeboesi noe oeë marameda, maposo* „zoodra als het met heet water wordt begoten, breekt het in stukken". Ook het Nap. heeft *hinangka*, in de bet. „alle".

Een derde vorm van dezelfde samenstelling is *sani* met volgend nomen verbale, welk laatste, evenals bij *sia* en *wia*, geprenasaleerd wordt. *Sani* wordt niet alleen bij *ka*-vormen gebruikt maar ook bij *pa-*, *pe-* en *po*-vormen, in de bet. „juist, pas, met dat", *taripa sani ngkajoesa* „de mangga's zijn juist zacht", *kina'a sani ngkanana* „de rijst is net gaar", *pakoeli sani ngkare'e* „er was juist medicijn", *taoe sani ngkadjela* „iemand die pas is aangekomen", *sani ngkadjoe'akoe* „met dat ik ziek was", *ananggodi sani mpewongga* „een kind dat juist aan 't groeien is", *sani mpangkoninja doe'o, napomadjoe'a* „net toen ze jong vischbroed hadden gegeten, werden ze er ziek van", *sani mpandake, nadoelisaka mbatoe ntaoe ri wawo boejoe* „met dat zij den berg opklommen, rolden de menschen boven op den berg steenen op hen af".

Deze vormen worden ook wel verkort door weglating van *ni*, een enkelen keer ook wel van het voorvoegsel *mpa-*, *mpe-*, *mpo-*, bv. *sangkabangke* voor *sani ngkabangke* „pas groot", *sangkatoewoe* voor *sani ngkatoewoe* „pas opgegroeid", *sangkarata, sangkadjela* „pas aangekomen", *ananggodi sampewongga, sampongisi* „een kind dat juist aan 't groeien, aan 't tandenkrijgen is", *nggaroe sampesoko* „een kat die net een greep doet"; *saniepekoe* voor *sani mpaepekoe* „met dat ik 't bemerkte".

Een afzonderlijk woord *saningka* heeft zich dus niet gevormd; slechts *sani* heeft zich zelfstandig gemaakt. Waarschijnlijk is *sani* omzetting van *sina*, ontstaan door de behoefte om den geheelen vorm met *sa* te laten beginnen en aldus de beteekenis duidelijker in den vorm terug te geven. *Sani* is verder ook nog als substantief in gebruik gekomen, in de beteekenis: iets dat men windt of pakt om iets dat men in een hol voorwerp wil steken, bv. een lapje om het gedeelte van een bijlsteel, dat in het oog van het bijlijzer wordt gestoken om het vast te doen klemmen. De *sani* wordt dus „tegelijk met" den steel ingestoken en heeft daarvan dien naam gekregen.

Voor de volledigheid wijs ik nog op een vierden vorm: *sangkani* „eenmaal, ten eenenmale, tegelijk"; zie bl. 94 (noot), 332 en 371.

Lawi „van ouds, van vroeger her, uiteraard, alevel" is wrsch. identiek met Min. *lawir, lawid, lawil, lowir* „lang van leven", Bontoksch *Loemawig*, n. v. e. mythischen voorvader; iets meer nadrukkelijk is *lawinja*; daarnevens wordt, in het Z. taalgebied, gebruikt *liwonja*, in dezelfde beteekenis: *lawi taoe malose si'a* „hij is toch al, van ouds al een luie vent", *lawinja mombekadja'a taoe sangkompo setoe* „die gebroeders waren alevel niet goed met elkaar", *liwonja ndjairiamo koepadika* „daar had ik het reeds van te voren neergelegd". *Liwo* heeft in 't Nap. nog de beteekenis „voornemen"; in 't B. is het, nevens *iwo*, „aanstalten maken, klarigheid maken". Het is dus een geheel ander woord dan *lawi*, 't welk nog in het Amp. voorkomt als *malawi* „slecht", oorspr. dus „oud, versleten".

Een zeer kort geleden tijdstip wordt aangeduid met *nepa* „pas, kortelings, nieuwelings", *tojoe manoe nepa ndapotojoeka* „een pas gelegd ei", *banoea nepa poera* of *nepa kapoeranja* „een huis dat pas af is", *taoe nepa djela* of *nepa kadjelanja* „een nieuw aangekomene", *aoe nepa koekita polioenja* „ter-

wijl ik hem zoo pas heb zien voorbijgaan", *nepa bira wojo* „de bamboe is maar net gespleten (we zijn nog maar op de helft)". De vorm met 't nomen verbale is eenigszins nadrukkelijker: *da moanamo taoe se'e, aoe nepa porongonja?* „zouden ze al kinderen hebben, terwijl ze pas getrouwd zijn?"

Nepa roo, nepa poera, nepa ndapowia „pas af, pas gemaakt" worden vaak gezegd in de bet. „nieuw". Het woord voor „nieuw" (*wo'oe*) is een druk gebruikt bijwoord „ook" geworden; *mawo'oe* voor „nieuw" hoort men wel eens in het Str.B., maar dit is navolging van 't Par. *nawo'oe* „nieuw". Het Par. gebruikt nl. *moeni* in den zin van 't B. *wo'oe* en heeft daardoor *wo'oe* in zijne oorspr. bet. beter bewaard. Wil men *wo'oe* voor „nieuw" gebruiken, dan zegt men *da wo'oe* „nog nieuw".

Nepa beteekent oorspr. „laat nog niet", *nepa rioe* „laat het vooreerst nog niet gebeuren", *nepa!* „wacht even", vandaar dat het ook beteekent „dan pas, daarop, vervolg ens",*napapondjii joenoe, nepa mompaoe si'a* „hij bracht de anderen tot zwijgen, toen pas sprak hij zelf", *da tamotoenda rioenja, nepa da tamamongo* „laat ons eerst gaan zitten, laat ons dan sirih pruimen". *Nepa* is samengesteld uit *pa* „nog" (zie § 252) en *ne* (door vocaalsplitsing tot *ne'e* geworden, § 12), dat in poëzie nog veel wordt gezegd: *eo, ne kamporo*[2] „zon, verhul u niet"; het Nap. gebruikt als vetatief-partikel nog *ine* „laat niet".

Nevens *nepa* komen in dezelfde beteekenis voor de kortere vorm *epa* en *depa*. Waarschijnlijk is *nee* de oorspr. vorm, die tot *ne* (Nap. *ine*) is verkort en ook in *ne'e* is gesplitst. Evenals *ria* tot *ree* is samengetrokken (en *re'e* geworden), zoo kan *nee* (verkort tot *ne*, zooals *be'e* tot *be* „neen, niet") ontstaan zijn uit *nia*, dat op *ndia* (vgl. de ontkenningswoorden in het Lalaeosch dial. *aoende'e, oende'e, nde'e*, in het Lolesch *oende*, in het Gantisch *nde*, in het Boeg. *de'*, en den vorm *depa* = *nepa*) kan teruggaan. Wel is *ne'e* vetatief of prohibitief en dus iets anders dan het gewone ontkenningswoord, maar de vormen *ndia, nde'e* enz. hebben waarschijnlijk hun eigenlijk ontkennend bestanddeel verloren en zijn id. met Mal. *diam*, vgl. de ontkenningswoorden der talen van Dampelas (*dian*) en Mandar (*andian*), zoodat de oorspr. bet. „laat blijven, laat in zijn toestand" is [1]).

Over *ne'e, ne'epa, nepapa* zie men bl. 392 v.

§ 252. Bijwoorden van allerlei aard.

Het ontkenningswoord *bare'e* is eigenlijk een ontkennend predicaat, daar het bestaat uit *ba* en *re'e*. Het laatste is het w.w. „zijn", oorspr. *ria* (§ 12). *Ba* is verkort uit *iba*, welk woord nog als ontkenning (*eiba, iba, ba*) voorkomt in Lewonoe (een weinig ten N. v. d. Bone-golf), in *Tawaelia* (ten N. van Napoe, ontk. *baria*), waar *teba* „niet, geenszins" beduidt, in de taal der To Winoea (vroeger gesproken in Tamadoeë in Napoe, ontkenningswoord *baoria*), waar *tebaria* „niet, geenszins" beteekent, en in de taal der To Hoekoe (eveneens uitgestorven, gesproken in 't dorp Hoekoe in Napoe, ontkenningswoord *bariara*),

[[1]) Voor een eenigszins andere opvatting van *ne, ne'e* en *depa* zie men het Wdnbk. sub vocibus.]

die *haiba* heeft, in de bet. „slechts". *Teba* is uit *taiba* ontstaan, vgl. het bovengenoemde *eiba* en *taibania* „andere menschen", in de taal van Boeni (gewl. Bone, bij Gorontalo), waar *ta* = B. *taoe* of *to*. Ook in de pr. t. komen nog de ontkenningswoorden *ibandia* en *ibande'e* (uit *iba ria* en *iba re'e*) voor, maar men spreekt deze woorden uit *i bandia*, *i bande'e* en houdt *i* voor een nadrukspartikel, zooals het dat bij de tijdaanwijzende bijwoorden is. *Iba* heeft in 't Tag., Bik. en Mong. de bet. „ander", in 't Endesch is *iwa* „niet". Uitvoerig spreekt over dit woord Dr. A. Lafeber, in zijne Vergelijkende Klankleer van het Niasisch, bl. 162, 163.

Bare'e beteekent dus oorspr. „er is niet", maar het beduidt thans „neen, niet", dit laatste alleen niet in verbiedende beteekenis. Het gebruik is echter ruimer dan dat van ons „neen", bv. *noekoni oewoe?* — *Bare'e* „eet ge palmiet? — Neen"; *bare'e koekoto* „ik kan niet"; *noendjaa noekama'ika?* — *Bare'e* „waartoe komt ge hier? — Om niets, om geen bepaalde reden"; *i sema ndate?* — *Bare'e* „wie is er thuis? — Niemand"; *noendjaa napowia?* — *Bare'e* „wat heeft hij gedaan? — Niets"; *owemo toemangi, bare'e* „houd op met schreien, er is niets te doen". Doet men eene vraag met *bare'e* er achter, dan beteekent dit „of niet, of maar liever niet", *bara manginoe siko bare'e?* „wilt ge palmwijn drinken of niet?" In plaats van *bare'e* wordt ook *ne'e* gebruikt (vgl. § 297), bv. *noekoni, ne'emo?* „eet je er van of niet?" Met aldus gestelde vragen lokt men een weigerend antwoord uit.

Bare'e wordt verkort tot *be'e* (bl. 35) en tot *be*, welke laatste afkorting veel wordt gebruikt bij vlug spreken: *be montjo* „niet waar", *be gana* „niet genoeg", *be da koeintjani manto'o* „dat zou ik niet weten te zeggen", *be koekoto* „ik kan 't niet", *bere'e* (dus = *bere'e re'e*) „er is niet", *mampepali anoe bere'e* (of *bare'e*) „zoeken wat niet voorhanden is", *be bara re'e* „niet dat er soms is, er is volstrekt niets". *Be* wordt weder gerekt tot *bee*, om tot tweelettergrepig grondwoord te dienen van *kabeenja* „dat het niet zoo is, 't is nietes"; *kabeenja* of de afkorting *beenja* is in sommige streken het ontkenningswoord. In PmB. en in Saloe Maoge zegt men *ae'e*, in Bajondo, ten Z. daarvan, *are'e*, dat ook in Pendolo en Bo'e wordt gebruikt; ook *aee*, *a'e* en *a'enja* worden in bepaalde dorpen als ontkenningswoord gebezigd.

Ba (te onderscheiden van *ba* als afkorting van *bara*, zie bl. 395) wordt nog gebruikt in poëzie: *ira ngkadjoe ba monggale* „de boombladeren bewegen zich niet"; in raadsels: *kalili²*, *ba ntepoënde* „ze staan in een kring, maar komen niet tot dansen" (de wanden v. e. huis); in eigennamen: *Basiwia* „geen gelijke hebbend", *Basintoewoe*, id., *Bameawa* „niet gepast"; in de pr. t.: *ba ngkoewei, ba ngkoenale* „ik geef het niet, ik sta het niet toe"; in het Todjosche *bamore'e* „niet meer" (elders *bare'emo*) en *bapare'e* (elders *bare'epa*) „nog niet", vaak verkort tot *more'e* en *pare'e*, en in het ontkenningswoord *banja* „geenszins, niet". Dit *banja* is *ba* met het pron. suff. 3e p. en beteekent dus, teruggebracht tot zijn ouden vorm *ibanja*, „anders dan". Het is het woord waarmee men ontkent dat iets zoo of zoo is, anders dan zoo juist gezegd is, evenals ons „geenszins, dat niet, integendeel" (Mal. *boekan*),

bv. *banja ewase'e* „zóó niet, niet aldus", *banja toea'ikoe, toekakakoe jaoe* „niet mijn jongere broeder, mijn óudere broeder", *koro Mapane banja ewa koro mPoena* „de rivier M. is geenszins als de rivier P.", *banja ri wawo boejoe kare'enja* „het is niet op den berg", *i Lelajoe to'onja, banja?* „ze heet L., is 't niet?" *Banja* wordt ook wel gebruikt als verbiedende partikel, dus in plaats van *ne'e*, bv. *banja anoe ewaintje'e da ndapeoasi ri ana we'a* „zulke dingen moet men niet aan jonge meisjes vragen", *banja to'o ngkaimoe da noeto'o* „den naam van je grootvader moet ge niet uitspreken". Krachtiger dan *banja* is *kabanjanja*, bv. *banja siko anoe mangkeni? — Kabanjanja* „zijt gij 't niet die 't hebt meegenomen? — Da's nietes".

Het ontkennend bijwoord van het Ampanasch is *taa*, wanneer het zelfstandig is; staat het vóór 't woord dat het ontkent, dan is het *ta* en dus, als eenlettergrepig woord, proclitisch, bv. *loka i Kalapoeangi matoewoe matao²*, *anoe i Wonti taa* „de pisang van de Schildpad groeide goed, die van den Aap niet", *ta borosi joenoenja* „niet velen zijn zijne makkers". Het is moeilijk uit te maken, of *ta* verkort is uit *taa* en dit laatste ontstaan is uit *ta'a*, de ontkenning van het Saoesoesch, die wederom uit *tara*, de ontkenning in het Parigisch, is ontstaan. Immers *tara* moet uit *ta* en *ara* zijn voortgekomen, zoodat *ta* evengoed hetzelfde woord kan zijn als Mal. *tak* enz. als een proclitisch geworden vorm van *taa*.

In de beteekenis van B. *banja* heeft het Amp. *si'a* en *si'anja* „niet, geenszins". Het Amp. van Tog. heeft den volledigen vorm *ta si'anja* „niet hij, niet die, niet dat", waarin *nja* doelt op dat wat tegengesproken wordt en de waarde heeft van ons „als, dan", in „niet zoo als, anders dan". Dit gebruik van *si'a* verklaart ook waarom voor den 3^en^ p. enk. in 't Amp. *sira* wordt gebruikt en niet *si'a*.

Het bevestigend bijwoord is *io*, dat niet geheel gelijkstaat met ons „ja", al kan het dikwijls zoo vertaald worden. In 't algemeen beteekent *io* „goed, ik heb geen bezwaar". De gewone wijze van toestemmend antwoorden is met het hoofdwoord der vraag, bv. *ara noekita toea'ikoe? — Koekita* „hebt ge soms mijn jongeren broeder gezien? — Ik heb hem gezien"; *roomo mangkoni siko? — Roomo* „hebt ge al gegeten? — Al"; *banja intje'e tawalamoe? — Intje'e* „is dit niet je lans? — Dit"; *re'e doeangamoe? — Re'e* „hebt ge een vaartuig? (is er een vaartuig van je?) — Er is er een". Gewoonlijk antwoordt men met *io* op een voorstel waarin men treedt, bv. *da sambengi ire'i kita? — Io* „zullen we hier overnachten? — Goed"; *da malai, wenoe? — Io* „Hoe is 't, zullen we weggaan? — Goed"; *owemo mongajoe. — Io* „houd op met zingen. — Goed" (de zanger zou anders doorgezongen hebben); *iomo Ine, da koeloeloe paoemi* „goed, Moeder, wat U zegt zal ik doen"; *ane nagiwoe ntaoe ne'e ronga nda'ioka* „als men je beboet, zeg dan niet dadelijk: goed". Men krijgt dan ook vaak *io* ten antwoord, waar men in 't Ned. „neen" zou zeggen, *se'i njarakoe, bare'e da noedjeani? — Io* „hier hebt ge mijn paard, zult ge 't niet mishandelen? — Goed", *se'i siko nawembe, bare'e da mandioe? — Io* „ge zijt nu koortsig, zult ge niet baden? — Goed". *Io* is ook vaak eene aansporende partikel: *iomo, pelindja* „vooruit, schiet op!", *polontjomo, io* „loop hard, toe dan!"

Een ander bijwoord van toestemming is *aginja* (Par. *agina*, Boeg. *agi*, bv. *to paagi-agi* „iemd. die denkt: vooruit er mee, wat komt 't er op aan!", Matthes, Boeg. Wdnbk. 782[a]), van *agi*, dat op bl. 308 is besproken. Het is een woord van berusting: „welaan dan, het zij zoo, laat het dan maar gebeuren!", bv. *aginja da mate, paikanja da mate sangkani*[2] „laat ons dan maar sterven, maar dan te zamen sterven"; *aginja da napetidangga noejoenoe, molontjomo jakoe* „laten de kameraads me dan maar laf noemen, ik ga op den loop"; *da mowote ngkoro kita? — Aginja!* „zullen we (de rivier) doorwaden? — Vooruit dan maar!"

Sawe en *sako* (Ond. *sangko*) zijn twee synonieme bijwoorden, die „zelfs" beteekenen, *sawe inenja pai papanja nasiko nTo Napoe* „de Napoeërs zeggen zelfs tot hunne ouders „jij"", *sawe engonja koepokaeka* „zelfs voor zijn neus ben ik bang", *bare'e sako sangkani napakoni jakoe* „zelfs niet één keer heeft hij mij te eten gegeven", *sangko mowose be naintjani* „hij kan niet eens roeien".

Sako, sangko is meer in gebruik dan *sawe*. De beide woorden *sako, sangko* en *sawe* worden verklaard uit het gebruik van de woorden *hangko* en *hawe* in het Nap., *hangko* en *hawe'* in het Bes. in de bet. „van af — tot aan", bv. *hangko i pepongkaana hawe i kahopoana* (Nap.) „van het begin tot het einde". *Sako, sangko* duidt dus het vanwaar, den oorsprong aan (vgl. O. Jav. *saka, sangka*), *sawe* het tot waar, de aankomst (Nap. *hawe*, Bad. *hawe'*, aangekomen, B. *sawi*, het toppunt bereikt hebbende). Beide begrippen vallen samen in B. *oengka*, dat zoowel „van af" als „tot aan" beteekent, dus in 't algemeen „grens" (vgl. Mal. *hingga*), een begrip 't welk gemakkelijk in dat van „zelfs" kan overgaan.

Ook *makepa, nakepa* „zelfs" is syn. met *sako*, maar het wordt veel minder gebruikt. Voorbeelden: *makepa jakoe bare'e koekoto, siko da mangkoto?* „zelfs ik kan het niet, zult gij het dan kunnen?", *nakepa manianja nangangai, djamopa toea'inja* „zelfs tegen zijne schoonouders heeft hij een grooten mond, laat staan tegen zijn jongeren broer", *nakepa taoe dangga ndapokaoe montjewo, pagonja siko* „zelfs zwakke menschen krijgen bevel om gras te kappen, te eerder nog gij". In het PmB. dial. is *makepa* syn. met *mapepa* „moeilijk, bezwaarlijk"; *mangkepani* is „zich moeite geven, zich inspannen". *Makepa* is dus weer te geven met „al is het met moeite, zelfs met inspanning"; het dient dus oorspr. ter inleiding van een ontkennend gezegde: *makepa jakoe bare'e koekoto* „met inspanning kan ik het nog niet eens". De eigenlijke beteekenis is verloren gegaan (behalve dan in 't PmB.), waardoor *makepa* een meer algemeen gebruik heeft gekregen. *Nakepa* kan wel niet anders zijn dan een trans. derde-persoonsvorm, verkorting van *nakepani* „hij heeft er zich voor ingespannen", of is op dezelfde wijze gemaakt als *napari*[2] „hij heeft er zijn best voor gedaan", nevens *mapari*, syn. met *mapepa* en *makepa*. De vorm *nakepa* moet dus vroeger alleen van den derden pers. bij negatieve predicaten zijn gebruikt: *nakepa si'a, bare'e nakoto* „hij heeft er zijn best op gedaan, hij was er niet toe in staat, zelfs hij kon het niet".

Gedeeltelijk synoniem met *sako, sangko* en *sawe* is *ontjopa* „en dat terwijl, terwijl toch", *ontjopa tapombeto'oka owi* „terwijl wij er toch vroeger met elkaar over gesproken hebben", *ontjopa waremo paoe, da noewali-mpa-*

polanto moeni „terwijl toch de zaak beslist is, gaat ge haar nu weer oprakelen", *ontjopa manianja be natoeboenaka* „terwijl hij zelfs zijne schoonouders geen eerbied bewijst". Dit *ontjopa* heeft het enclitische *pa* „ook, nog" achter zich. Het grw. *ontjo* is identiek met Boeg. *ontjong*, Mak. *ondjong* „vermeerderen, toenemen", maar het komt in 't B. alleen in oogsttaal en in priestertaal voor, in de bet. „vermeerderen, versterken, van voorraad voorzien". Men kan dus aan *ontjopa* de bet. toekennen van „er komt nog bij", of van „voeg er nog bij"; het is dan in dit woord, dat *ontjo* in de gewone taal is blijven leven. Het is echter weinig in gebruik en in 't Bovenland zoo goed als onbekend; het kan dus ook zijn ontleend aan 't Boeg., waar *ontjopa* „te meer nog" beteekent.

Gevolgtrekkende beteekenis hebben *ntano* en *ntanoka*, die door hun geprenasaleerden vorm als bijwoorden zijn gekenmerkt. Men gebruikt ze in de stemming van een lichte verrastheid, waarin men tot eene niet vermoede gevolgtrekking komt: *aa, ntje'e ntano* „zoo, dat is het dus", *matemo ntano* „hij is dus gestorven", *siko ntano anoe mampowia* „gij zijt het dus die 't heeft gemaakt", *nato'o: bare'e koeintjani, ntanoka manoto rajanja* „hij zeide: ik weet 't niet, ondertusschen was hij goed op de hoogte", *noeto'o mosoemo, ntanoka lawapa* „ge zeidet dat het dichtbij was, intusschen is het ver". Dit *ntano* (over *ntanoka* zie men § 194) is wrsch. terug te brengen tot het grw. *tono, tana* „tusschensteken, in den grond steken", zoodat de vertaling „intusschen" ook etymologisch juist zou zijn.

Wo'oe en *moeni* hebben beide herhalende beteekenis. Over *wo'oe* is reeds gesproken op bl. 384. In zijne beteekenis „ook" is het nu eens bijwoord, dan eens voegwoord, maar omdat het in 't gebruik zoo dicht staat bij *moeni* „wederom", dat een bijwoord is, kan het hier besproken worden. *Wo'oe* is „ook, eveneens, daarbij nog, weer", *moeni* is „wederom, opnieuw", waarbij de handeling wordt gedacht in een richting die tegengesteld is aan de vorige, bv. *morongomo wo'oe taoe se'e* „die man is weer getrouwd" (met eene tweede vrouw, hetzij hij de eerste nog als vrouw heeft of niet meer), *morongomo moeni taoe se'e* „die man is weer getrouwd" (met de eerst van hem gescheiden vrouw, of nadat hij eerst een tijd ongetrouwd was geweest), *banja podo doeanganja, wosenja wo'oe natima moeni* „niet alleen zijne prauw, ook zijne roeispanen heeft hij teruggenomen", *bare'epa masae, mate wo'oe ananja* „nog niet lang geleden stierf ook haar kind", *bare'epa masae napoana ananja pai mate moeni* „nog niet lang had zij haar kind ter wereld gebracht of het stierf weer" (alsof het terugkeerde op den pas begonnen levensweg, zooals men zegt: *bare'epa masae pelindjanja, mewalilimo moeni* „nog niet lang had hij geloopen, of hij keerde weer terug"), *noendjaamo da noeto'o wo'oe?* „wat hebt ge nog meer te zeggen?", *noendjaamo da noeto'o moeni?* „wat hebt ge er tegenin te zeggen?", *ma'imo siko wo'oe?* „komt gij ook hier?", *ma'imo siko moeni?* „komt ge weer hier terug?", *ane roomo mondontosi roda, moira wo'oe* „als de dĕdap-boom zijne bladeren opeens verloren heeft, krijgt hij opnieuw bladeren", *ane roomo mondontosi roda, moira moeni* „als de dĕdap-boom zijne bladeren opeens verloren heeft, krijgt hij weer bladeren terug".

Moeni hangt samen met *moeli* „nakroost", vgl. ook Jav. *moelih* „thuiskomen", Nap. *mboeli* „opnieuw", Sang. *oele* „herstellen".

Het enclitische *pa* „nog, ook nog" is zwakker dan *wo'oe*; het heeft voornamelijk bijvoegende beteekenis. Van sommige bijwoorden en voegwoorden, als *nepa* „laat nog niet", *solajapa* „als maar", *ontjopa* „terwijl toch", *toearapa* „het is beter dat", en wrsch. ook van *pai* „en" is het een vast bestanddeel. Voorbeelden: *re'epa anoe bare'epa koeto'oka siko, intje'e da koeto'opa se'i*[2] „er is nog iets dat ik nog niet aan je gezegd heb, dat zal ik nu nog zeggen", *tatogopa taoe da ma'i, nepa da gana kita* „er moeten nog drie menschen komen, dan pas zijn we talrijk genoeg", *patambengipa* „nog vier nachten", *da mangkonipa siko?* „wilt ge nog eten?", *jakoepa da noewaika sakodi* „mij nog moet ge een beetje geven", *sakodipa da noewaika jakoe* „geef me nog een beetje", *da noewaikapa jakoe sakodi* „geef nog aan mij een beetje", *santa'oe owi madago paekoe pai pae ngkabosenja, santa'oe se'i anoekoepa moeni madago pai anoenja* „verleden jaar was mijne rijst beter dan (goed, vergeleken met) de rijst van 't hoofd, van 't jaar is de mijne ook weer beter dan de zijne".

Het verschil in beteekenis van *pa* en *dja*, dat ook soms met „nog" kan vertaald worden (bl. 390), is dit, dat *pa* ten volle „nog" aanduidt, zonder de beperkende beteekenis van „maar niet veel meer", terwijl *dja* te kennen geeft dat de hoeveelheid niet groot meer is. Zegt men van een zieke: *laoepa inosanja* „hij heeft nog adem", dan spreekt men nog niet van zijn dood, terwijl men met *laoe dja inosanja* uitdrukt, dat men zijn sterven verwacht.

Pa is zeer verbreid in de IN. talen. Nap., Boeg., Mak., Sa'd., Laj., de Mand. t., de W.Tor. t., het Boelangasch, 't Mong., de meeste Filipp. t., Boes. (*djian pa*, nog niet), Rot. (*fa*) en Soemb. hebben het in den vorm *pa*; het Wot., vele Mor. en Tom. t., Bad., Balant., Gor. en Boeoolsch hebben *po*; de Min. t. hebben *pe'* en *pe*. Nevens *pa* komt *pai* voor als synoniem, o.a. in de Mandarsche talen en in het Bad., waar *ti'arapo* „niet meer" beduidt en *ti'arapo'i* „niet meer het (hij, zij)" (*i* is hier het encl. pron. 3e p. enk.), *ti'arapo'i koeporanga* „ik heb hem niet meer tot kameraad". Ook het Nap. heeft *pi*, uit *pa-i*, nevens *pa*, bv. *barapako mahai?* „zijt ge niet meer ziek?", *barapi* „er is niet meer". Het Mal. heeft *pai* in *bĕloempai* „nog nooit", Tob. en Kar. hebben *pe*, Mĕnt. *pei*. Het is dus aannemelijk dat ook het B. *pai* „en" (bl. 398 v.) uit *pa* + *i* bestaat, en dat *pe* van de andere talen uit *pai* is ontstaan. Vgl. ook het op bl. 394 over *bo* en *boi* opgemerkte.

Podo „slechts" is meer nadrukkelijk dan het pro- en enclitische *dja*, dat geen nadruk kan hebben. *Podo* staat vóór het woord waarop het betrekking heeft, bv. *podo sarai* „slechts voor een oogenblik", *podo roeamboeja katoewoenja* „hij heeft slechts twee maanden geleefd", *banja bara da ndjo'oe sandeme, podo da mantoedjoe lio* „'t is niet om voor een heelen dag te gaan, 't is alleen om je gezicht te vertoonen". Over *podo ia* zie men § 221.

Podo is identiek met *pada*, Bim. *mpada*, „op, ten einde", Laj. *pada* „slechts", Mal. *pada* „voldoende", en verder met Jav. *para* „alle", vgl. B. *pada*[2] „alle" en *wa'anja*, dat zoowel „alle" als „slechts" beteekent, bv. *maintimo kinojo,*

wa'anja da melindja „de draaglasten zijn gepakt, alles (wat we nog te doen hebben) is op weg te gaan, we hebben slechts op weg te gaan", *wa'anja anoe da koeto'oka siko* „alles wat ik je te zeggen heb, slechts dit heb ik je te zeggen", *wa'anja saogoe tojoe manoe koekeni* „alles bij mekaar, niet meer dan, slechts één ei breng ik mee"; vgl. ook *para* „op, gedaan", *parasi*, meervoudsvorm van *para*, „opgevreten door insecten" (v. d. rijst) en *mepara*[2] „schelden", wdl. „alles maar zeggen wat voor den mond komt".

Ook het pro- en enclitische *dja* heeft de beteekenis „slechts", maar het is zwakker dan *podo*. Als proclitica is het iets meer nadrukkelijk dan als enclitica: *dja siko* „slechts gij", *siko dja* „gij slechts". Het enclitisch gebruik komt veel meer voor dan het proclitisch. Vaak heeft het de beteekenis van „nog maar", om aan te duiden dat hetgeen waarop *dja* betrekking heeft, nog maar kort is of zal zijn zooals het op 't oogenblik van 't spreken is, bv. *dja boetoe paja si'a* „toen hij nog maar pas verdwenen was", *ntongo jore dja* „nog aan 't slapen (maar zal wel spoedig ontwaken)", *re'e dja bakoeta* „we hebben nog reisvoorraad (maar hij zal spoedig op zijn)", *laoe dja inosanja* „er is nog adem in hem (maar hij zal spoedig dood zijn)". *Dja* met het enclitische *mo* vormt het zelfstandige woord *djamo* „alleen (nog) maar, slechts nog", dat weder tot *djo* wordt (§ 8), *djamo* (of *djo*) *kagasikoe monoentoe pai koepanganangi samponoentoekoe* „alleen maar mijne gevatheid in 't spreken is het waardoor ik mijne tegenpartij heb overwonnen". Dit *djamo* wordt nog weder met het enclitische *pa* verbonden tot *djamopa*, in de beteekenis „en dan nog wel, te meer nog", *sako jakoe be naaja, djamopa siko* „zelfs om mij geeft hij niet, te minder nog om u".

Dit *dja* is ook in het Mak. voorhanden, waar het wordt verbonden met de enclitische pers. v.n.w., in de bet. „slechts, maar". In het Nap. en Bad. heeft het den vorm *ra* (wellicht is de medeklinker dus een R-L-D-klank; de Filipp. t. hebben *da*, *ra*), in het Nap. vaak met het encl. v.n.w. 3^e^ p. samengesmolten tot *ri*, evenals in 't Mak. tot *dji*, verder ook aanwezig in *pea* „slechts, maar", zooals blijkt uit Bad. *pea* en *peramo'i* „slechts, maar". Naast *pea* (uit *pera*) heeft het Nap. *pei* (dus uit *pera* + *i*), *lao pei hadoedoeana* „hij gaat maar op zijn eentje", waarin dus van *ra* alleen is overgebleven de *a* die in de *i* van *pei* steekt. Zie P. ten Kate, De Voornaamwoorden in het Napoesch, Med. N. Z. G. 59 (1915), bl. 70, 71.

Pagonja of *pagoinja* heeft, evenals *wa'anja*, het pron. 3^e^ p. achtergevoegd. De beteekenis is „vooral, te meer, des te meer, hoeveel te meer, hoeveel te minder", bv. *sako manianja be natoeboenaka, pagonja inenja pai papanja* „zelfs voor zijne schoonouders had hij geen eerbied, te minder nog voor zijne ouders", *pagonja siko be koepodjo* „vooral van jou wil ik niets weten", *sako wawoe be tindja, pagonja taoe* „zelfs varkens kunnen 't niet bijten, hoeveel te minder menschen", *bare'e napodjo monomboe, pagonja modjamaa, malori* „ze wil geen water halen, te meer op 't land werken, geen sprake van!" Correlatief gebruikt: *pagonja toemangi ananja, pagonja natinti* „hoe meer haar kind schreide, hoe meer zij het sloeg", *pagonja oti tasi, pagonja tedjondjo*

ri loge doeanga mami „hoe meer het eb werd, hoe meer ons vaartuig in de modder zonk". In het Amp. beteekent *pagonja* niet meer dan „ook".

Als w.w.stam beteekent *pago* „toesnellen op, zich haasten naar", *da koepago koerakoe* „ik ga eens gauw naar mijn kookpot", *noendjaa noepagoi?* „waar gaat ge zoo haastig naar toe?" Vgl. Jav. *pagoet* „aanvallen", Mal. „met snavel of bek toeschieten op". In Todjo is *pago* w. t. voor *tima* „nemen"; wrsch. is *pagonja, pagoinja* dus weer te geven met „neem dan eens", bv. *sawe wosenja be nawai, pagonja doeanganja* „zelfs zijn roeispaan gaf hij niet, neem dan eens zijne prauw", *sako ananja be napomawo, pagonja rongonja* „zelfs voor zijne kinderen heeft hij geen liefde, neem dan eens zijne vrouw (te minder nog voor zijne vrouw)".

Moroeana en *toearapa* beteekenen beide „het is beter dat", *moroeana da noeporongo anoe toekaka, maka toea'inja banggantali* „'t is beter dat ge de oudste trouwt, want hare jongere zuster is een kijfster", *bare'emo da koerata, moroeana da koeowe mampepali* „ik zal het wel niet vinden, 't is beter dat ik ophoud het te zoeken"; *toearapa jakoe mate pai ne'e da napowatoea ntaoe* „'t is beter dat ik sterf, maar laat ik niet door een ander tot slaaf gemaakt worden", *toearapa da tapepate taoe wando, maka mesajoe*² *tesaojo* „'t zou beter zijn dat we den krankzinnige doodden, want hij hakt van tijd tot tijd in 't rond", *toearapa siko mesindioe, maka siko magasi* „'t zou beter zijn dat gij vooruitliept, want gij zijt vlug".

Toearapa bestaat uit *toeara* en het enclitische *pa* „nog". *Moroeana* en *toeara* zijn identiek, indien *moroeana* is ontstaan uit *monoeara* en dus met het voorvoegsel *mo-* van den intensieven vorm van *toeara* is gevormd. *Moroeana* is ook in gebruik als adjectief, in de beteekenis „een weinig beter", *moroeanamo taoe madjoe'a* „de zieke is al wat beter". Er is eenig verschil van beteekenis tusschen *toeara* en *moroeana*; het eerste doelt op meer onzekere dingen dan 't laatste. Beide woorden worden als grondwoorden beschouwd: *koepemoroeanai, koepentoearaka* „ik vind het beter, ik heb, doe het liever". *Toeara* is mogelijk hetzelfde woord als *soeara* (§ 168) „voorzijde", met hetzelfde verschil van beteekenis als tusschen Mal. *hadap* „voorzijde" en *harap* „hopen", zoodat *toeara* oorspr. een optatieve beteekenis zou hebben: „te hopen dat, wenschelijk". Misschien is het ook ontstaan uit *toea*, Mal. Gaj. Kar. *toeah*, en de achtergevoegde enclitica *ra* = *dja* (zie bl. 390) [1]).

Synoniem met *toeara* en *moroeana* zijn *mamoera* of *moera*² en *labira*, Str. B., dat uit het Boeg. *lĕbbirĕng* is overgenomen, *labira siko da ire'imo* „'t zou beter zijn dat ge hier waart". *Mamoera* en *moera*² zijn id. met Mal. *moedah* „gemakkelijk", *moerah*, Tag. *moera* „goedkoop". In 't Amp. is *moera* „gemakkelijk", in 't Boengk. en Mor. beteekent het bovengenoemde *moroeana* zoowel „gemakkelijk" als „goedkoop". Voorbeelden: *mamoera da melimba, ne'emo maroo*² *ire'i* „liever verhuizen, beter is het te verhuizen, niet hier blijven", *moera*² *jakoe da ndjo'oe, maka siko madjoe'a* „beter is 't dat ik ga, laat ik liever gaan, want gij zijt ziek".

[[1]) Voor een derde afleiding zie men het Wdnbk.]

Toearapa wordt ook gebruikt als uitroep, „gelukkig maar, dat is gelukkig", nevens eene andere uitdrukking die voldoening of wenschelijkheid te kennen geeft, *mboda'apa*, bv. *pongolimo pae pai djole, mboda'apa re'e jaoe dange* „de rijst- en maïsvoorraad is gering, gelukkig dat er nog sago is". Wanneer men, naar een zieke vragende, ten antwoord krijgt dat hij herstellende is, herneemt men: *mboda'apa* „dat is gelukkig, goddank, dat is maar goed". Hoewel *toearapa, moroeana* en *mboda'apa* eigenlijk weerwoord zijn op het vernemen van goede tijding, worden de beide laatste uitdrukkingen ook gebruikt in den zin van „het gaat gelukkig beter, er is verbetering in den toestand", dus: *moroeanamo sakodi,* of *mboda'apamo taoe madjoe'a* „het gaat gelukkig wat beter, er is gelukkig al wat verbetering bij den zieke", waarbij dus degene die de goede tijding brengt, het weerwoord van hem die ze verneemt reeds bij voorbaat uitspreekt. Hieruit blijkt dat *mboda'apa* is verkort uit *mboda'apa ewaintje'e* en samengesteld uit het tot voorvoegsel geworden *mbo-* (§ 180), de modale partikel *da* en het enclitisch geworden *apa,* dat een bescheiden wensch uitspreekt. De woordelijke vertaling is dus: „moge (*apa*) het voortdurend (*mbo*) aldus (*ewaintje'e*) zullen zijn (*da*)", alsof het luidde: *da mbo-ewaintje'e apa.*

Dit *apa,* het IN. *apa,* dat in de W.Tor. talen en in het Nap. en Bad. het vraagwoord „wat?" is, wordt in 't B. zoo goed als enclitisch gebruikt, om de beteekenis van het woord waarachter het gevoegd wordt, algemeener of minder bepaald te maken, bv. *roeamba'a apa* „twee stuks of zoo", *oeasemoe da koesabo roeambengi apa* „laat me je bijl leenen voor een paar dagen", *maoe dja walesoe apa da koeporangkadjoe, nakare'e mbajawo* „al zouden het muizen of zoo iets zijn die ik tot toespijs gebruik, als er maar vleeschspijs is", *da nakama'i linggona apa, nakare'e ntjampompaoekoe* „mocht er maar eens een gast of zoo iemand komen, dat ik iemand heb om mee te praten", *tongawamo apa sindate tana nTo Pada* „daar boven is het land der Padaërs min of meer te zien", *baoela ewaintje'i apa karate ntondoenja* „een buffel welks horens zoowat zóó lang zijn". Dit *apa* wordt ook wel tot *a* verkort, waarop dan de klemtoon valt: *sakodiámo makawoe doeanga mami* „het scheelde een klein beetje of ons vaartuig was omgeslagen".

Ne'e is reeds genoemd op bl. 384, waar *nepa* is besproken. Het is de aanduider van den vetatief „laat niet, dat niet, moge niet", gevolgd door een deelwoordsvorm of een vervoegden w.w.vorm, nimmer door een imperatief. Bij de behandeling van de verbiedende wijs zijn voorbeelden van het gebruik gegeven (§ 297). Het eigenlijke predicaat kan na *ne'e* ook worden weggelaten, waar met opzet de zin wordt verkort, bij krachtig en bondig spreken, bv. *ne'e siko* „gij niet, gij moet (het) niet (doen)", *taoe setoe ne'e kodjo* „die man vooral niet". Krachtiger dan *ne'e* is *ne'e-sa* „(doe het) toch niet!" *Ne'emo* is „laat niet meer, dat niet meer" of een versterkt *ne'e,* bv. *ne'emo jakoe da mompaoe* „laat niet ik spreken, laat ik niet meer spreken", *ne'emo siko da ndjo'oe* „niet gij moet (meer) gaan", *ne'emo kita da mandioe* „laat ons niet (meer) gaan baden", *ne'emo masae* „laat het niet lang meer duren", *ne'emo sondo* „niet

veel!", *ne'emo jakoe* „ik vooral niet, ik niet hoor!", *ne'emo noeparoeangkani* „doe het niet meer voor een tweeden keer".

Soms wordt ook *ne'epa* gebruikt, als krachtiger dan *nepa*, bv. *ne'epa mosompo, naka mowo ngkoromoe rioenja* „spring nog niet in 't water, laat je lichaam eerst koud worden". Ook het tweemaal van *pa* voorziene *nepapa* is in gebruik, uitsluitend in de bet. „laat nog niet", in onderscheiding van *nepa* „pas".

Ne'e wordt dikwijls gevolgd door *boi* (L. ook *boei*), dat weer te geven is met „als het eens was dat, gesteld het gebeurde dat, het mocht eens zijn dat", met de bijbedoeling: dan zou het te betreuren, dan zou het jammer, verkeerd, schadelijk zijn. *Ne'e boi* is dus: „laat niet geschieden dat het eens was dat, laat het niet zoo ver komen dat het mocht zijn, laat vooral niet". Voorbeelden: *ne'e noekalingani* „vergeet het niet", *ne'e boi noekalingani* „laat het niet zijn dat ge 't vergeet, vergeet het vooral niet", *ne'e noeto'oka joenoe* „zeg het niet aan anderen", *ne'e boi noeto'oka joenoe* „zeg het vooral niet aan anderen"; *kekeni, boi manawoe* „houd het vast, als het eens viel! (opdat het niet valle)", *da koeto'o montjo, boi be montjo, da koeto'o be montjo, boi montjo* „zou ik zeggen dat het waar is, het mocht eens niet waar zijn, zou ik zeggen dat het niet waar is, het mocht eens waar zijn", *ne'e noepeboetoeka, boi be noekoto* „beproef het niet, ge moest het eens niet kunnen", *ne'e noepetangani anakoe, boi da toemangi* „verbied mijn kind niet, het mocht eens gaan huilen", *boi banja ewaintjetoe* „als het nu eens niet zoo was", *koeratamo sintjimoe. — Boi banja si'a. — Kasi'anjamo* „ik heb je ring gevonden. — Als hij het eens niet was. — Hij is het echt". Vooral na uitdrukkingen van vrees, twijfel, argwaan en derg. gevoelens gebruikt men *boi*, bv. *ipoe rajakoe boi banja intje'i pakoelinja* „ik ben ongerust, als dit eens niet het geneesmiddel er voor was" (ik twijfel er aan of dit wel enz.), *anoe koepo'ipoe madonge paoenja, boi nalego kita* „wat mij in twijfel brengt als ik zijne woorden hoor (is de gedachte) als hij ons eens voor den gek hield", *ntje'i koepokaeka, boi da maria gaga taoe se'e* „hiervoor ben ik bang: zij moesten eens te veel in aantal zijn", *be koepodjo da melindja ngkaliokoe, boi ma'i angga* „ik wil niet alleen op weg gaan, er mochten eens spoken komen", *be rodo rajanja, boi be da toewoe ananja* „hij is niet gerust, zijn kind mocht eens niet in 't leven blijven", *da koewai tambangonikoe, boi noepokarika* „ik zou je wel mijn hoofdkussen geven, maar je moest er eens vies van zijn".

Als zelfstandige uitroep kan *boi* niet gebruikt worden, wat met *ne'e* „niet doen, laat dat!" wel het geval is.

Boi drukt dus vrees uit dat hetgeen volgt zal geschieden. Het kan dikwijls worden weergegeven met ons „gesteld dat", bv. *boi oedja* „gesteld dat het ging regenen, als het eens ging regenen, het moest eens gaan regenen". Het ligt dus voor de hand om *boi* gelijk te stellen met *mboli* „veronderstel, stel eens, als het eens was dat", maar dan in wenschenden zin, terwijl *boi* afwerende beteekenis heeft. Evenals *mbai* „gegeven dat, laat het eens zijn dat, als eens" is *mboli* de imperatief van een w.w., dat in het PmB.

„neerleggen" beteekent (Nap. *woli*, Bad. *woḷi*). Voorbeelden: *mbolimo noepodjangai jakoe ane be koewai moeni* „ge kunt me beknorren als ik het niet weergeef", *mbolimo siko da magoelingi doeangata* „als gij ons vaartuig eens bestuurdet, gij moest ons vaartuig eens besturen", *jakoe da mesindioe? — mBolimo* „zal ik vooruitloopen? — Goed". De gelijkstelling van *boi* met *mboli* kan nog steun ontleenen aan Loin. *boli* (bv. *boli hoemaang* „huil niet", *boli pe'e* „vooreerst nog niet, wacht nog eerst", *da boli mahome* „opdat het niet nat worde", *boli hengge* „geen lawaai maken", *boli komioe malai* „gaat gijl. niet weg"), Niass. *böi, böli,* Mĕnt. *boei,* Boet. *boli,* Saw. *bole,* alle vetatief-partikels, die dan de grondbeteekenis „leg neer, laat liggen" zouden moeten hebben, vgl. Tontmb. *tia'*, vet. part., en *toemia'* „verwerpen, wegwerpen". Ook het Niass. *öli, wöli,* Boeg. *ĕlli, bĕlli,* B. *oli,* Mal. *bĕli* heeft wrsch. tot grondbet. „neerleggen", daar de oude wijze van koopen medebracht dat de eene partij hare artikelen nederlegde en zich terugtrok, waarop de andere partij ze nam en de hare er voor in de plaats legde.

Eene andere mogelijkheid is dat *boi* is te ontleden in *bo* en *i* en dat *bo* het in de W.Tor. t. gewone verbindende voegwoord *bo* „en" (Min. t. *wo*) is; *i* is dan identiek met de *i* van *pai* „en" (bl. 389), nl. het encl. v.n.w. 3e p. enk., zoodat *pai* in dezelfde verhouding tot *pa* staat als *boi* tot *bo*. Voor deze verklaring kan tot steun dienen, dat in het Nap. *bati* en *dati* gebruikt worden in de bet. „opdat niet", nevens *ati*, waarin de beginner is weggevallen, bv. *noewoli i karoakana, bati* (*dati, ati*) *manawo* „ge moet het zetten op een goede plaats, opdat het niet valle". Nevens *bati, dati, ati* komt ook nog in dezelfde beteekenis voor *bodati*, uit hetwelk *bati* en *dati* moeten ontstaan zijn. Dit *bodati* bestaat uit *bo* (waarvan de Hr. ten Kate in Med. N. Z. G. dl. 59 (1915), bl. 74 zegt, dat het een onzekerheidspartikel is), het ontkenningswoord *da* en het aanwijzende *ti*, dat ook in eenige Poe'oembotosche bijwoorden van plaats voorkomt (bl. 374), vgl. Nap. *iti* „die, dat". Daar *i* als v.n.w. 3e p. nagenoeg syn. is met dit *iti*, kan men B. *boi* beschouwen als gelijkstaande met Nap. *bodati*, zonder het ontkennende *da*. Het Nap. heeft ook nevens *bodati* „opdat niet" nog *bona* „opdat" (Koel. id., Bad. *bona* en verkort *bo* „opdat (hij)" [1]), vgl. Bes. *bodana* „opdat niet"), waarin *na* het pron. suff. 3e p. is, zoodat het dus regelrecht naast B. *boi* kan gesteld worden. Verder is nog opmerkenswaard de Parigische uitdrukking *bo ne'e* „opdat niet", waarin *bo* ongetwijfeld het voegwoord „en" is. Het B. *boi* heeft dan oorspr. geen ontkennende beteekenis, maar zegt, strikt genomen, niets meer dan „en (als) het eens".

Een ander *bo* is dat van *boda*, in Lage en Wingke mPoso zeer gewoon, in Onda'e in gebruik nevens *beda*, in Pada *be'a*, in de beteekenis: „natuurlijk, dat spreekt vanzelf, ongetwijfeld". Voorbeelden: *da ndjo'oe mewawo siko? — Boda* „gaat ge wieden? — Natuurlijk", *bara keropo Rano? — Boda* „was het Meer onstuimig? — Dat kunt ge begrijpen!", *ara ma'aimo taoe madjoe'a? — Boda* „is het erg met den zieke? — Òf het!" Nevens dit korte *boda, beda, be'a* zegt men ook vollediger: *boda ewaimbe'i, boda mbe'i, boda imbe'inja, boda*

[1]) Het Bad. heeft echter ook *bo* „niet", *bopi* „niet meer", *bopiko* „niet meer jij", enz.

impia, boda mpianja „hoe zou het niet, wanneer zou het niet", welke langere uitdrukkingen meer op vragenden toon worden uitgesproken, terwijl het enkele *boda!* meer als een uitroep klinkt. Ook wordt het wel ironisch gebruikt, bv. *bare'epa sangkani re'e koepampetoemboe ri joenoe. — Boda!* „ik heb het nog geen enkelen keer aan anderen verteld. — Natuurlijk! (hebt ge 't wèl gedaan)".

Dit *boda* bestaat uit *bo* (uit *bemo*, uit *bare'emo*, bl. 385, of uit *bamo*, bl. 276) en *da*, zooals duidelijk blijkt uit *beda* (*be* = *bare'e*) en *be'a*, gezegd in dezelfde streek waar men het futurum-aanduidende *da* tot *a* verkort. *Boda ewaimbe'i, beda i wenoe*, enz. beteekenen dus „hoe zou het niet meer zijn, hoe zou het niet zijn dat", m. a. w.: natuurlijk is het zoo.

Een onzekerheidswoord is *bara* (Mal. Kar. Boes. Gaj. *barang*) „misschien, 't kan wel zijn", *da osa taoe madjoe'a? — Bara* (of *bara da osa*) „zou de zieke herstellen? — Misschien (of: mogelijk herstelt hij)". *Bara* wordt dikwijls verkort tot *ba* (te onderscheiden van het ontkennende *ba*, zie bl. 385), bv. *ba da osa, ba be da osa, bare'epa taintjani* „of hij zal herstellen of niet zal herstellen, dat weten we nog niet". Als vragend bijwoord is het weer te geven met „soms", *bara da manginoe siko?* „wilt ge soms (palmwijn) drinken?" Als vraagwoord wordt het vaak verkort tot *ara*, bv. *ara masaemo palantoemoe jakoe?* „hebt ge soms al lang op me gewacht?" Desverkiezende kan men iedere vraag met *bara* of *ara* inleiden.

Verdeelende en vragende telwoorden, vragende voornaamwoorden en bijwoorden worden met *bara* onbepaald gemaakt, bv. *bara i sema* „wie wel, weet ik wie, wie ook maar", *bara noendjaa* „wat wel, weet ik wat, wat ook maar", *bara rimbe'i, bara rimbe'i²* „waar ook, waar ook maar", *bara sangkoedja, bara tesangkoedja* „hoeveel ook, hoevelen ook, eenige, ettelijke", *bara te'alima* „een stuk of vijf" (zie §§ 238, 216—217). Ontvangt men op de vraag *i sema to'onja?* „hoe heet hij?" ten antwoord *bara*, z.v.a. „dat weet ik niet", of „dat zeg ik niet", dan is dit antwoord verkorting van *bara i sema* „welke zou die (naam) wel zijn"; zoo ook: *noendjaa to'o ngkadjoe se'i? — Bara* „hoe heet dit hout? — 'k Weet niet (hoe zou het wel heeten)". De ontkennende kracht van *bare'e* en *banja* wordt versterkt door voorvoeging van *bara* voor het woord dat ontkend wordt: *bare'e bara montjo* „niet dat het soms waar is, er is niets van waar", *banja bara mokole* „niet op eenige wijze, op geenerlei wijze van vorstelijke afkomst".

Sangaja-ngaja beteekent „in ieder geval, zonder twijfel, voorzeker" en kan dus ook wel met „altijd, altoos" worden weergegeven, of met ons „moeten", maar de eigenlijke beteekenis is: „welk soort van geval zich ook voordoet, soortgelijk, zonder onderscheid". Het grw. *ngaja* is het O.Jav. Soend. Min. *ngaran*, Tag. Bis. *ngalan* „naam", dat in het B. de beteekenis „soort" heeft gekregen. Voorbeelden: *sangaja² da ma'i jakoe raneo* „in ieder geval kom ik morgen hier", *ane koepokaoe, sangaja² da ndjo'oe* „als ik hem uitstuur dan gaat hij zeker", *ane koeseko, sangaja² mogele si'a* „als ik haar aanspreek, lacht zij altoos", *bara moili, bara mokoende, sangaja² jakoe mogoelingi* „of we afvaren of opvaren, ik moet het roer houden".

VOORZETSELS.

§ 253. Er is in het B. maar één woord dat enkel voorzetsel is, nl. *ri* (Mak. Boeg. O.Jav. *ri*, Mal. *di*, Loin. *hi*, Nap. Bad. *i*). Het wordt gebruikt zoowel tot aanduiding van de plaats waar iemand of iets is, als van de richting waarheen iemand of iets zich beweegt, en is dus zoowel met „te" als met „naar" te vertalen. Voorbeelden: *motoenda ri djoia* [1]) „op den vloer zitten", *jore ri ali* „op een mat slapen", *ri Tentena kare'enja* „te T. is het", *ri wiwi nDano* „aan den oever van 't Meer", *ri eo mboeja* „op den eersten dag der maand", *ri kareka mboeja* „in, bij het maanlicht", *mandake ri boejoe* „op den berg klimmen", *mepone ri kajoekoe* „in een kokospalm klimmen", *sawi ri boejoe* „op den top van den berg aangekomen", *mowose ri tasi* „op zee roeien", *mowose ri Togia* „naar T. roeien", *mokoende ri Pandiri* „naar P. opvaren", *moili ri Pandiri* „naar P. afvaren", *magasi ri baroe* „fel op palmwijn", *engko ewa ri taoe se'e bare'epa koekita ri joenoe* „eigenaardigheden zooals bij hen heb ik nog niet bij anderen gezien", *da ri makoeni*[2] „naar het gele toe, zweemend naar geel". Zie ook § 264.

Dat *ri* of *i* (de wortel) aanwezig is in het achtervoegsel *-i*, in *lai*, *ndjai*, *ndji*, *mai*, *nai*, *ndeki*, *ndati*, *loi*, *ndjoi*, *ire'i*, *rimbe'i*, enz. is reeds gezegd in §§ 186 en 249—251.

Tot nadere bepaling van *ri* dienen verschillende substantieven, die te zamen met *ri* als samengestelde voorzetsels kunnen beschouwd worden. Het punt vanwaar wordt aangeduid door *oengka ri*, bv. *oengka ri poe'oe boejoe* „vanaf den voet van den berg", *oengka ri wawo jangi* „van boven uit den hemel"; waar de samenhang voldoende duidelijk maakt dat „vanaf" is bedoeld, is *ri* voldoende: *montepoe'oe ri pontepoe'oenja* „beginnende vanaf (bij) het begin" (zie § 264). Als subst. beteekent *oengka* „grens" (Mal. *hingga*), waarbij in de eerste plaats wordt gedacht aan de grens tot waar, *oengka mpoweloeakoe* „het eindpunt van mijn tocht", *oengka ngkajosa noe mata* „zoover als het gezicht der oogen reikt", *oengka mpaintjanikoe* „de grens van mijn weten, voor zoover ik 't weet"; *oengka ri* beteekent dan ook dikwijls „tot aan": *oengka rimbe'i siko?* wordt, als losse vraag, verstaan als „vanwaar komt gij?", hoewel het kan beteekenen „tot waar gaat gij?", *oengka rimbe'i palaimoe ngena?* „vanwaar zijt gij zoo pas vertrokken?", *oengka rimbe'i da kandjo'oemoe?* „tot waar zult gij gaan?", *i wengi oengka ri Koekoe pelindjakoe, mowoero ngena oengka ndjairia palaikoe* „gisteren heb ik tot K. geloopen, van morgen vroeg ben ik vandaar vertrokken", *oengka ri wiwi ntasi kandekoekoe* „van de zeekust af ben ik opwaarts gegaan", *oengka ri wiwi ntasi kalo'oekoe* „tot aan de zeekust ben ik afwaarts gegaan".

Verdere bepalingen van *ri* geschieden met woorden als *ara* „onderzijde", *raja* „binnenste", *wawo* „bovenkant", *sori*, *soedipi* „zijde", *talikoe* „rug, achterzijde", *soeara* „voorzijde", *sambali(nja)* „eene zijde, andere zijde", *sambote*

---

[1]) Als eenlettergrepig woord is *ri* natuurlijk niet zelfstandig; in de uitspraak is het proclitisch; alleen ter wille van de duidelijkheid wordt het afzonderlijk geschreven.

„overzijde", *sambalikoe* „buitenzijde", *ojo* „tusschenruimte", *tongo* „midden"; deze substantieven staan natuurlijk in genitief-verband met het volgend zelfst. n.w., bv. *ri ara ndjoia* „onder den vloer", *ri raja* (of *ri ra*) *ngkandepe* „in de hut", *ri wawo boejoe* „op den berg", *ri sorinja* „ter zijde er van, aan zijne zijde, naast hem", *ri soeara banoea* „vóór het huis", *ri sambalikoe mbaja* „buiten de omheining", *ri sambote mPoso* „over de P.", *ri ojo ntaoe* „tusschen de menschen".

Andere uitbreidingen van *ri* door voorafgaande woorden, zooals *djela ri, rata ri* „gekomen tot, tot aan", *mosoe ri* „dichtbij", *tondo ri* „in de richting van", *lawa ri, lawa oengka ri* „ver van" zijn eer prepositioneele uitdrukkingen dan voorzetsels te noemen.

Pai, gewoonlijk een voegwoord „en, ook", treedt ook wel op als voorzetsel „met", *ma'imo erakoe pai ananja* „daar komt mijne schoonzuster aan met hare kinderen", *siko da ndekoe pai taoe se'e* „gij moet met hen naar 't bovenland gaan", *mombetoto pai iwali* „vechten met den vijand", *pomberatanja pai joenoenja* „zijne ontmoeting met zijne makkers", *djole nakoni mbawoe pai poesoenja* „de varkens hebben de maïs opgegeten met kolven en al".

Ook het substantief *gala* „deel, aandeel" (wrsch. identiek met 't w.w. *ga'a* „deelen, scheiden"; in de Meerstr. zegt men *nggala*) kan dikwijls met onze prepositie „voor, ten behoeve van" worden vertaald: *soeai se'i koekeni gala i Ine* „deze komkommer breng ik voor Moeder mee", *nato'o da gala ntoea'inja* „hij zeide dat het voor zijn jongeren broer was"; in wezen blijft het echter zelfst. n.w., *masina rajanja, bere'e galanja* „hij is jaloersch, er is niets voor hem, hij heeft geen deel", *koepoapoemo galakoe* „ik heb het als mijn aandeel gekookt, ik heb 't voor me zelf gekookt". Zie ook § 264.

Aan den w.w.-vorm *narataka* kan men ook de waarde van een voorzetsel toekennen, met de beteekenis „tot, tot aan". Het grw. *rata* „komen" heeft als transitief w.w. de beteekenis „vinden, aantreffen", dus eigenlijk „komen bij, komen tot". Tot een bezoeker, die de hem voorgezette sirih-pinang heeft genuttigd, zegt men: *se'i siko narata*[2] *mpamongo*, of: *narataka mpamongo, da mompasimbadjoe kita* „de sirih-pinang is nu als 't ware bij u gekomen, laat ons samen praten". Zinnen als: *oengka ri pewawo narataka mpomota, oengka ri porongonja narataka ngkapatenja* beteekenen: „van het wieden tot aan het oogsten, van zijn huwelijk tot zijn dood".

§ 254. Dat de taal het met zoo weinig voorzetsels stellen kan, vindt zijn oorzaak in het veelvuldig gebruik van *noe* of de prenasaleering ter uitdrukking van genitief en instrumentalis en in de beteekenis der achtervoegsels *-i*, *-ka* en *-aka*, die den naamval aanwijzen in welken de indirect overgankelijke werkwoorden hun voorwerp regeeren. Verder is het gebruik van het nomen verbale (incl. de *ka*-vorm), waar wij een infinitief met voorzetsel gebruiken, zoo veelvuldig, dat daardoor het gebruik van voorzetsels veel minder noodig is dan in onzen stijl: *pelindjanja se'e* „op deze zijne reis", *kapatenja owi* „bij zijn dood een poos geleden", enz.

VOEGWOORDEN.

§ 255. Het gebruik van voegwoorden is wel vrij veelvuldig in 't B., maar toch is het aantal dezer woorden niet groot. Bizondere constructies als die der redengevende zinnen maken het gebruik van redengevende voegwoorden goeddeels onnoodig. Verder wordt de nevenschikkende woordvoeging veel meer toegepast dan bv. in onze taal en evenzoo de directe rede meer dan de indirecte, wat ook het gebruik van voegwoorden beperkt.

Verbindende Voegwoorden.

Het verbindend voegwoord bij uitnemendheid is *pai* „en, ook, benevens, met", bv. *baoela pai wawoe* „buffels en varkens", *kina'a pai irangkadjoe* „rijst met toespijs", *koeto'omo owi pai bare'e noekalingani* „ik heb het vroeger gezegd en ge hebt het niet vergeten". In de beteekenis „daarbij, ook nog" heeft *pai* een zekeren nadruk: *nakeni pai poedjoenja* „hij heeft ook het omhulsel meegenomen", *laoe kina'amoe, koedika pai baroe* „daar is je rijst, ik heb er ook palmwijn bij gezet", *natima pai anoe joenoe* „hij heeft ook dat van anderen weggenomen", *lo'e wawoe masoe'oe tana se'i: ane podo monggini sakodi tana, podo ira ntalinganja molengko, ane ma'ai sakodi, molengko pai koronja* „het varken dat deze aarde op 't hoofd draagt, verstaat zijn werk: als de aarde slechts een weinig trilt, bewegen alleen zijne oorschelpen, als (de aardbeving) wat erg is, beweegt ook zijn lichaam".

Wanneer twee of meer handelingen terstond na elkaar worden genoemd, zoodat de volgende handeling als een gevolg van de vorige wordt voorgesteld, dan wordt geen verbindend voegwoord gebruikt, om den samenhang nauwer te maken, bv. *poeramo mompaoe, meoko, malai* „na gesproken te hebben, stond hij op (en) ging heen", *djela ri banoeanja, mepone, natima alinja, natale, motoeroe, jore* „aan zijn huis gekomen, ging hij de trap op, nam zijne mat, spreidde ze uit, ging liggen (en) sliep in".

Pai wordt ook tegenstellend gebruikt en staat dan gelijk met het meer volledige *paikanja*, zie beneden. Tegenstellend bedoeld, maar verbindend gebruikt is *pai* in zinnen welker tweede lid nevenschikkend naast het eerste staat, terwijl het toch eene tegenstelling daarmee vormt, bv. *noewaikamo jakoe pai se'i noeperapi moeni* „ge hebt 't me gegeven en (maar) nu vraagt ge 't terug", *moiwomo siko da malai pai se'i sojomo reme* „ge maakt aanstalten om weg te gaan, en (maar) nu gaat de zon onder", *nato'o da naowemo mampepali pai setoemo narata* „hij zeide dat hij zou ophouden het te zoeken, en daar vond hij het". Het niet gebruiken van een bepaald tegenstellend voegwoord brengt de tegenstelling verrassender naar voren, vandaar dat in zulke zinnen op *pai* gewoonlijk *se'i* „kijk, hier" of *setoe* „daar" volgt.

Pai, ntje'e pai, setoe pai met volgenden conjunctief zijn redengevende bijwoorden. Ze zijn besproken in § 298. *Pai* dient ook tot vorming van comparatieve zinnen; het heeft dan de beteekenis van „vergeleken met, bij", bv. *ri anoe santa'oe owi madago paekoe pai pae ngkabosenja, santa'oe se'i anoenja moeni madago pai anoekoe* „verleden jaar was mijne rijst beter dan die van

het hoofd, van 't jaar is de zijne weer beter dan de mijne". Zie over dit gebruik van *pai* bl. 405.

Bij de bijwoorden (bl. 389) is besproken het enclitische *pa* „nog", en de verhouding waarin *pa* en *pai* tot elkaar staan. *Pai* „en" komt niet veel voor in de met 't B. verwante talen. De W.Tor. talen hebben voor „en" *bo* (Min. *wo*), alleen het Tawaeliasch heeft *pai*. Het Nap. en Bad. hebben *hai*, ook het Boengkoesch; het Moenasch heeft *bai*, het Boanosch *ai*.

De tegenstellende beteekenis van *pai* wordt versterkt door *kanja*; *paikanja* is het gewone woord voor „maar, echter". Dit *kanja* is het voorvoegsel *ka* met het pron. suff. *-nja*, zooals reeds op bl. 204 is gezegd. *Koepokono, pai bare'e koekoto* „ik wil wel, maar ik kan niet", *koepokono, paikanja bare'e koekoto* „ik wil wel, maar het ware (*ka*) van de zaak (*nja*) is: ik kan niet" (zie § 109). Verdere voorbeelden zijn: *bara mbambanja, pai(kanja) nato'o montjo* „misschien liegt hij het, maar hij zegt dat het waar is"; *da koeto'oka siko pai(kanja) bare'e da noeaja* „ik zal het je zeggen, maar je zult het niet gelooven"; *da koeajapa paoemoe rioenja, pai(kanja) ane noelego jakoe, da koegiwoe siko* „ik zal je woorden eerst nog gelooven, maar als je me bedriegt, zal ik je beboeten"; *mobare'e pai(kanja) bare'e majoa pobare'enja* „hij spreekt Bare'e, maar hij spreekt het niet goed"; *moanamo jakoe, samba'a toeama, pai(kanja) mate moeni* „ik heb een kind gehad, een jongen, maar het is weer gestorven". Het is in deze voorbeelden duidelijk te zien, dat de eigenlijk tegenstellende beteekenis van *paikanja* in *pai* ligt.

§ 256. Tegenstellende Voegwoorden.

Het disjunctieve voegwoord is *bara* „of". Gewoonlijk treedt het op als bijwoord, in de bet. „misschien", en als vraagwoord, ook in den zwakkeren vorm *ara* (zie bl. 395). Als voegwoord beteekent *bara* „of, hetzij, 't zij dat", bv. *kajoekoe, bara baroebi* „kokospalm of klapperboom", *oema bara papa* „vader of papa", *i Oele, bara i Ta nTjoeigi, bara Papa i nDori* „Oele (slang), alias Oom van Soeigi, alias Vader van nDori", *da me'onto kita, bara da molioe?* „zullen we ophouden of doorgaan?", *bara toewoe, bara mate, ne'e da tapodjo mampalaika mokoleta* „'t zij we in 't leven blijven, 't zij we omkomen, we moeten onzen vorst niet willen verlaten". Veel komt het voor bij indirecte vragen: *koepeoasi bara noekitamo anakoe* „ik vraag of ge mijn kind ook hebt gezien".

Uitzonderende kracht heeft *sangádi* „tenzij, behalve, uitgezonderd". Dit woord leidt in de eerste plaats een bijzin in, waarvan de hoofdzin ontkennend is van beteekenis, 't zij direct, 't zij indirect, bv. *bare'emo re'e anoe maintjani, sangadi inekoe* „er is niemand meer die het weet, behalve mijne moeder", *be da noerata bentji, sangadi ri sambote mPoena* „ge zult geen gemsbuffels aantreffen, tenzij aan de overzijde der P.", *bare'e da ndjo'oe jakoe, sangadi napokaoe ngkabosenja* „ik zal niet gaan, tenzij dat het hoofd mij uitzende". Gaat de door *sangadi* ingeleide bijzin vooraf, dan wordt de uitzonderende beteekenis van *sangadi* meer naar het bevestigende verschoven,

zoodat de hoofdzin niet meer den ontkennenden vorm behoeft te hebben. *Sangadi* is dan te vertalen met „eerst als, niet dan wanneer". De uitzonderende beteekenis van *sangadi* kan van een ontkennenden hoofdzin wel iets terugnemen, maar dan moet deze voorafgaan. Gaat echter de uitzonderende bijzin voorop, dan heeft deze de ontkenning reeds uitgesproken, waarvan dan is uitgezonderd het geval dat hij zelf vermeldt. De hoofdzin wordt dan meestal door *nepa* „dan eerst" of door *pai* „en dan" ingeleid. Zoo kan men de beide laatste der bovengenoemde zinnen ook aldus stellen: *sangadi ndjo'oe ri sambote mPoena, nepa da noerata bentji* „alleen als ge naar de overzijde der P. gaat, dan zult ge gemsbuffels vinden", *sangadi napokaoe ngkabosenja, nepa da ndjo'oe jakoe* „niet dan wanneer het hoofd mij uitzendt, dan zal ik gaan". Andere dergelijke zinnen zijn: *sangadi momota taoe, nepa madago da molaolita* „eerst als men oogst, is het geoorloofd vertellingen te doen", of: *bare'e madago molaolita, sangadi momota taoe* „het is niet geoorloofd te vertellen, tenzij men oogst"; *sangadi djelamo wa'a ntadoenja, pai da montepoe'oe posoesa* „eerst als de priesteressen zijn aangekomen, begint het feest", of: *bare'e da montepoe'oe posoesa, sangadi djelamo wa'a ntadoenja* „het feest begint niet, tenzij de priesteressen zijn aangekomen".

Sangadi komt ook in het Boeg. voor, in twee beteekenissen, nl. *sangadi* „overmorgen" en *sangadina* „tenzij, behalve". Het eerste is een verkorting van *badja sangadi,* wdl. „morgen, nog een keer", vgl. *woelĕng sangadi* „in de maand na de volgende", *sangadi wĕnni* „eergisteren", wdl. „in de maand nog een keer, nog een keer gisteren". *Sangadina* is wdl. „dien keer". In de Min. t. is het *sangali,* in het Mak. *sangali* of *pasangalinna* „tenzij, behalve", in het Nap. *ngkali* „tenzij dan, alleen maar, slechts wanneer", *ngkali koeita, arami* „alleen maar als ik er naar kijk, is het er" (raadsel op het spiegelbeeld) [1]. Als grw. van *sangadi, sangali* kan dus *kadi, kali* beschouwd worden. Het Mak. heeft nevens *pasangalinna,* in dezelfde bet. van „tenzij, behalve", *pasawalinna,* dat teruggaat op *sawali,* vgl. Mak. *siwali* „aan ééne zijde", van het eenheidswoord *si* en *wali* „zijde, keerzijde". Het Boeg. heeft *pesewalina* als syn. van *sangadina,* uit *sewali,* dat van dezelfde vorming is. De equivalenten van dit *sawali, sewali* zijn in vele Filipp. t. in gebruik in de bet. „behalve, tenzij, hoewel", bv. Tag. Pamp. *soebali,* Ilk. Bis. *sabali,* Bik. *sabale,* Ibn. *tabboli,* Mag. *saleboe,* Mal. *tjoeali,* in *kĕtjoeali* „behalve, uitgezonderd", waaruit weder *tjoeal* is afgezonderd, doordat men de *i* als suffix beschouwde, vandaar *mĕntjoeal* „gedeelten van een streng garen uitzonderen, uitsparen, om ze een andere kleur te geven". Zie verder bl. 94, noot.

Uitzonderend is ook *maoe* „hoewel, ofschoon, al is het dat, al zou ook". Voorbeelden: *maoe noeno'o, be da ndjo'oe jakoe* „al zoudt ge me ook trekken, ik zal niet gaan", *maoe sangkoedja olinja, sangaja² koeoli* „al is de prijs nog zoo hoog, ik koop het in ieder geval", *maoe be koeimba, lawi koeintjanimo imbanja* „al tel ik ze niet, ik weet toch het aantal wel", *maoe makodje siko,*

[1]) J. W. Wesseldijk, De Telwoorden in het Napoesch, Med. N.Z.G. dl. 67 (1923), bl. 155.

jakoe ri wawo ngkakodjemoe „al zijt ge dapper, ik ben dapperder dan gij”.

Met *maoe* wordt ook ingeleid een beleefd verzoek om iets na te laten of te doen, dat dan dezen vorm heeft: „al zoudt ge ook dit of dat (niet) doen”, m.a.w. „ge kunt gerust dit of dat (niet) doen”. Vooral een verzoek om iets na te laten wordt vaak in dezen vorm gedaan. Voorbeelden: *maoe noeto'oka jakoe to'omoe* „ge kunt me gerust uwen naam zeggen”, wdl. „al zoudt ge me je naam zeggen (daar zal je niets kwaads door overkomen)”; *ndipatoewoekakoe anakoe; ane wongo, maoe ndibobaki* „voedt U mijn kind voor mij op; als het stout is, al zou U het slaan (daar zal ik niets van zeggen)”, m.a.w. „dan mag U het gerust slaan”. In negatieve zinnen: *maoe be noepoapoeka jakoe* „ge behoeft niet voor mij te koken” (al zoudt ge niet voor mij koken, dan doet ge me niet te kort); *maoe bare'e mesono siko* „al zoudt ge geen antwoord geven” (al naar omstandigheden: geruststellend tot iemd. die bang is, of verbiedend tot iemd. die 't laatste woord wil hebben); *maoe bare'e noepatoedjoeki jakoe* „al zoudt ge me geen terechtwijzingen geven, ge behoeft me geen terechtwijzingen te geven”; *maoe be me'onto kita* „al zouden we niet ophouden” (laten we liever doorloopen); *siko ndapompaoeka, pesono! — Maoe be mesono* „men spreekt tot je, geef antwoord! — Ik geef liever geen antwoord”; *maoe banja ewaintje'e* „liever niet op die wijze”; *maoe ne'e* „laat het liever niet gebeuren”.

Met *maoe* zijn synoniem: *njaoe, naoe, namo* en *njamo*, bv. *njaoe bara rimbe'i katetadjinja, sangaja*[2] *da koerata* „al is het waar ook verloren geraakt, ik zal het in elk geval vinden”, *njaoe sondo paoemoe, bare'e koeaja* „al hebt ge veel praats, ik geef er niet om”, *njaoe bare'e molontjo* „ge behoeft niet te draven”, *njaoe bare'e noengangai jakoe* „ge behoeft niet tot mij te schreeuwen”. *Naoe* is veel in PmB. en in Saloem. in gebruik: *naoe mado'oengkoe, are'e koenginoe baroe* „al heb ik dorst, ik drink geen palmwijn”; *naoe are'e mampongo akoe* „laat ik liever geen sirih pruimen”. *Namo* en *njamo* worden veel in poëzie gebruikt, maar zijn toch volstrekt niet uitsluitend poëtisch, alleen wel iets plechtiger dan *maoe* en *njaoe*, bv. *njamo ri sambote ntasi, koekawe ntjoi da ma'i* (twee versregels) „al waart ge ook aan de overzijde der zee, ik wenk u met tooverkruid om hier te komen”; *namo ri tana Togia, limbajomoe da koekita* (id.) „al waart ge ook op de Togian-eilanden, toch zal ik uw beeld zien”; *namo ndapepate, da koepeboetoeka* „al zou ik gedood worden, ik zal het beproeven”; *boo lamoa, maria komi, njamo be da koeimbasi* „o goden, gij zijt talrijk, laat ik u maar niet opsommen”.

Maoe is in het Boeg. geheel gelijk met *maoe* in 't B. In het Bim. is *maoe* „zachtaardig”, dus ook z.v.a. „gewillig, geneigd” en vrijwel syn. met Mal. *maoe* „willen, zullen”. Het gebruik van *maoe* . . . . . *maoe* in 't Mal. in de bet. „zoowel . . . . . als” komt nagenoeg met de gewone beteekenis van *maoe* in 't B. overeen, hoewel de herhaling van *maoe* aan 't begin van twee zindeelen in 't B. geen bizondere beteekenis heeft. In een zin als *maoe noepodjangai jakoe, maoe noebobaki* „al zoudt ge boos op me zijn, al zoudt ge me slaan” heeft *maoe* beide keeren geheel dezelfde beteekenis.

Wat *naoe* en *njaoe* betreft, deze vormen schijnen te zijn ontstaan naar analogie aan *namo* en *njamo,* daar *naoe* en *namo* beide in hetzelfde dialect (P.) gebruikelijk zijn, nevens *njaoe* en *njamo* elders.

Maoe (*naoe*) en *njamo* (*namo*) zijn verschillende woorden. *Njamo* is zeer waarschijnlijk een intensieve vorm van *djamo* „nog maar, alleen nog maar" (bl. 390), dat, vooral in poëzie, met *njamo* dooreen wordt gebruikt, bv. *djamo* (of *njamo*) *ndati ogoe mboeja, kita da posintoewoeta* „alleen nog maar (al zou het slechts zijn) daar boven in de maan, dat wij nog zullen te zamen zijn" (versregels).

§ 257. Redengevende Voegwoorden.

Redengevende of verklarende bijzinnen worden veelal ingeleid door *maka,* een door het voorvoegsel *ma-* zelfstandig geworden vorm van het prefix *ka-* (§ 109). Naar deze afleiding is *maka* dus te vertalen met „zijnde het geval dat, nu het zoover gekomen is dat, daar het een feit is dat". De gewone vertaling is: „want, immers, omdat, aangezien". Voorbeelden: *bare'e nakoto i ngKando mojoko, maka nareboesi i Nggasi woejoenja* „de Reiger kon niet vliegen, want de Spookaap had hem de veeren uitgeplukt", *bare'e koedonge paoemoe, maka wongo talingakoe* „ik hoor uwe woorden niet, want ik ben hardhoorend", *mogelemo tanoanakoe, maka se'imo kita sawi ri wawo nTakolekadjoe* „mijne ziel lacht, want hier zijn we nu boven op den berg T.", *koeowemo meoasi, maka bare'e naintjani* „ik ben opgehouden met vragen, want hij weet het niet", *maliga posoemomba mami, maka madago ngojoe* „we hebben vlug gezeild, want de wind was gunstig".

In al deze zinnen is *maka* op dezelfde wijze gebruikt: ter inleiding van een bijzin, die zonder *maka,* dus als nevengeschikte zin, evengoed verstaanbaar is, bv. *bare'e koedonge paoemoe, wongo talingakoe* „ik hoor uwe woorden niet, ik ben hardhoorend". De inleiding met *maka* maakt den zin afhankelijk; *maka* begint dan ook geen hoofdzin en staat nooit vooraan in een nieuwen zin, tenzij dan in een antwoord dat in verklarenden stijl wordt gegeven, bv. *makoedja noebobaki anamoe? — Maka wongo* „waarom slaat ge uw kind? — 't Is immers stout". In geen enkel geval is *maka* onmisbaar; intusschen wordt het druk gebruikt, ook wel tot inleiding van een verwonderde vraag of opmerking, bv. *maka dja ngkangkaliomoe* „dat ge maar zoo heel alleen zijt!"

Om *maka* in zijne redengevende beteekenis te verstaan, dient de constructie der redengevende bijzinnen met *ka-* te worden nagegaan. Den zin „ik hoor uwe woorden niet, want ik ben hardhoorend" kan men ook aldus uitdrukken: *bare'e koedonge paoemoe, kawongo ntalingakoe,* wdl. „ik hoor uwe woorden niet, (bij, wegens, gegeven) de doofheid mijner ooren"; zoo ook: *maliga posoemomba mami, kadago noe ngojoe* „snel was ons zeilen, (bij) de gunstigheid van den wind". De constructie met *maka* nu is te beschouwen als losmaking van *ka-* van het grw., dus opheffing van de nominale constructie, die de vermelding der oorzaak als abstractum, zij het dan ook in ondergeschikte beteekenis, in zoo goed als nevengeschikten vorm naast den hoofdzin plaatst. *Kadago noe ngojoe* is een abstracte bijstelling, die door

het zelfstandig worden van *ka* + pref. *ma-* tot een redengevenden bijzin wordt, ingeleid door *maka*.

Afzonderlijke bespreking verdient nog de uitdrukking *maka pai*, die een vooropgeplaatsten redengevenden bijzin inleidt, alsof *maka* een substantief ware, dat „reden, oorzaak" beduidt, zooals in het Mal. *makanja*. Voorbeelden: *maka pai manjanja si'a, ma'ai pobangke*^{2}*nja* „dat hij vrijpostig is, (komt doordat) hij zeer ingebeeld is", *maka pai poreme, mewoei timboro* „dat er thans droogte is, de Zuidenwind waait", *maka pai bare'e nakoto, bare'e napomanjanja* „dat hij het niet kan, hij is er niet aan gewend". Deze constructie is te verklaren uit eene andere, die meer gewoon is, nl. met *naka*, een voegwoord dat zoowel doelaanwijzende beteekenis heeft (opdat) als gevolgtrekkende (zoodat). Met *naka* geconstrueerd worden de bovenstaande zinnen: *ma'ai pobangke*^{2}*nja pai naka manjanja* „hij is erg ingebeeld, zoodat hij vrijpostig is", of: *pai naka manjanja, ma'ai pobangke*^{2}*nja* „dat hij vrijpostig is, enz."; *mewoei timboro pai naka poreme* (of: *pai naka poreme*, enz.) „de Z.wind waait, zoodat er droogte is"; *bare'e napomanjanja, pai naka bare'e nakoto* (of: *pai naka bare'e nakoto*, enz.) „hij is het niet gewoon, zoodat hij het niet kan". De constructie *maka pai poreme, mewoei timboro* is hieruit te verklaren, dat men, den gevolgtrekkenden nevenzin *pai naka poreme* vooropplaatsende, den hoofdzin *mewoei timboro* nog vaak met *maka* inleidt, dus: *pai naka poreme, maka mewoei timboro* „dat er droogte is, immers de Z.wind waait", waarbij *maka* het correlatief van *naka* wordt. Plaatst men nu *maka* voor den geheelen zin, dan komt *naka* te vervallen, zoodat *maka pai naka poreme, mewoei timboro* „immers, dat er droogte is, de Z.wind waait" wordt vereenvoudigd tot *maka pai poreme, mewoei timboro*.

Dit *naka* bevat hetzelfde *ka* als *maka*, maar het bestanddeel *na-* is het pron. pref. 3^e p. Als voegwoord is het een jonge formatie, terwijl *maka*, zooals blijkt uit de equivalenten in de verwante talen, van vóór de wording der B.taal dateert. Van de vormen *koekadago*, *noekadago*, enz. „ik worde, zij goed, opdat ik goed worde, goed zij, zoodat ik goed worde, zij, enz." (§ 298) komt natuurlijk *nakadago* „hij, zij, het worde, zij goed" en in het mv. „mogen zij, ze goed worden, zijn" het meest voor. Hiervan heeft *naka* zich losgemaakt en is tot voegwoord „opdat, zoodat, laat het zijn dat" geworden. De adjectiefstam die na de scheiding van *naka* overblijft, wordt dan opnieuw van het voorvoegsel *ma-* voorzien (behalve natuurlijk bij adjectieven die dit prefix niet hebben) en wordt daardoor tot een zuiver predicaat, daar *na-* in *naka* zijne beteekenis van pers. v.n.w. geheel verloren heeft. Voorbeelden: *pakoni wawoemoe, naka maboko* (*nakaboko*) „voer je varkens, opdat ze vet worden", *pakadojo modjamaa, naka maria paemoe* (*nakaria mpaemoe*) „werk ijverig op den akker, opdat uwe rijst veel worde", *koepatoedjoe anakoe, naka madojo* „ik vermaan mijn kind, opdat het ijverig worde", *marimbo ngojoe pai naka marate ropo* „de wind was hevig, zoodat de golven hoog waren", *se'i koewaika siko, naka madago moeni rajamoe* „dit geef ik je, opdat je stemming weder goed worde", *ne'e siko da molontjo, naka jakoemo* „gij

moet niet hard loopen, laat ik het maar (doen)", *ane bere'e tabaro, naka konaoemo* „als er geen echte sago is, laat het dan maar suikerpalm-sago zijn", *banja se'i², naka raneomo da pewalinja* „niet heden, laat het morgen zijn dat het gebeurt". Is het onderwerp van den conjunctief-vorm eerste of tweede pers., dan moet bij constructie met *naka* het v.n.w. worden bijgevoegd: *koekadago* wordt dus *naka madago jakoe* „opdat ik goed zij"; *noekadojo* wordt *naka madojo siko* „opdat gij ijverig zijt"; *kakaroso* wordt *naka maroso kami* „opdat wij sterk zijn, worden"; *takaliga* wordt *naka maliga kita* „opdat wij vlug zijn"; *ndikabosoe* wordt *naka mabosoe komi* „opdat gijl. verzadigd wordt".

Dit gebruik van *naka* brengt de oplossing eener pittige constructie teweeg; het is dan ook vooral in het Str.B. gewoon, waar men een slapperen stijl heeft dan in het Bovenland en waar het gebruik van *naka* ook door vreemdelingen wordt bevorderd, voor wie de constructie met *naka* gemakkelijker is. Conjunctieven van *ma-*, *me-* en *mo*-vormen worden in 't algemeen niet door *naka* opgelost, tenzij de nadruk op het voornaamwoord valt. „Laat hij 't zeggen" is *napanto'o*; „laat hij het zeggen" is *naka si'a da manto'o*, omdat men op *na-* van *napanto'o* geen nadruk kan leggen. Evenzoo: *naka jakoe da mesono* „laat ik antwoord geven", *naka taoe se'e da mowose* „laat hén roeien". In zulke zinnen dient *naka* dus voornamelijk om het onderwerp op den voorgrond te brengen; laat men het weg, dan wordt er aan den zin al zeer weinig veranderd.

Een bizonder gebruik van *naka* is dat, waar de beteekenis „laat het zijn dat" meer bepaald uitdrukt: „laat het liever zijn dat". De bovengenoemde zin *naka jakoe da mesono* „laat ik het zijn die antwoordt" kan ook worden weergegeven met „laat ik liever antwoorden", of met „liever ik zal antwoorden", zoodat *naka* als een aanduiding van den comparatief van voorkeur kan worden opgevat. Om dit nog duidelijker te maken laat men *naka* door *pai* voorafgaan; *pai naka* komt dan geheel overeen met ons „doch liever, maar liever". Voorbeelden: *pai naka anakoe koeara², banja paekoe, boi bemo da koekita ri joenoe, pae da koekitapa ri joenoe* „maar liever mijn (ziek) kind verzorg ik, niet mijne rijst (ik pas liever op mijn kind dan op mijne rijst), 't mocht eens zijn dat ik het niet meer onder de menschen zie (als het stierf), rijst zal ik nog wel onder de menschen zien"; *makoedja noeinoe oeë pai naka baroe* „waarom drinkt ge water, (drink) maar liever palmwijn"; *ne'e ndapo'inaoe oewoe setoe pai naka wajawo* „laat men dat palmiet niet tot toespijs gebruiken, maar liever vleesch" (maar dat het vleesch zij, daar dit voorhanden is); *se'i da melindja siko pai naka njara* „zoudt ge nu gaan loopen, (neem) liever een paard" (en dat terwijl er een paard is); *da koepokoedjaka ira laoembe pai naka woeanja* „wat zal ik met sirih-bladeren doen, (ik pruim) liever de vruchten" (en dat terwijl er vruchten zijn); *tadjika nambo setoe pai naka booe koekeni se'i* „gooi die mosterdgroente weg, terwijl ik hier visch meebreng".

Bij verdere uitbreiding van het gebruik wordt *pai naka* geheel tot aanduiding van den vergelijkenden trap, bv. *njara be bangke pai naka baoela* „een paard is niet zoo groot als een buffel". Woordelijk zegt de zin: een

paard is niet groot, maar laat er eens een buffel zijn. Vat men *pai naka* op als versterking van *baoela,* dan kan men vertalen: een paard is niet groot, maar een buffel wel. Andere voorbeelden: *towoe be momi pai naka gola* (of: *towoe be momi, naka gola jaoe*) „suikerriet is niet zoo zoet als suiker" (suikerriet is niet zoet, maar laat er eens suiker zijn); *salaka be masoeli pai naka woejawa* „zilver is niet zoo kostbaar als goud"; *bele bare'e manee pai naka laboe* „blik is niet zoo zwaar als ijzer"; *tojoe ntontji be bangke pai naka tojoe manoe* „vogeleieren zijn niet zoo groot als kippeneieren".

Het eerste lid der vergelijking kan ook bevestigend gesteld worden. Laat de aard der vergelijking toe, dat het adjectief met voorafgaande ontkenning wordt vervangen door een met tegenovergestelde beteekenis (bv. *be bangke* door *kodi, be masoeli* door *masempo*), dan kan de volgorde dezelfde blijven; gaat dit niet aan, dan moeten de beide leden worden omgezet. Aldus omgewerkt worden de bovengenoemde zinnen: *njara kodi pai naka baoela* „een paard is kleiner dan een buffel" (een paard is klein, maar een buffel!), *gola momi pai naka towoe* „suiker is zoeter dan suikerriet", *salaka masempo pai naka woejawa* „zilver is goedkooper dan goud", *laboe manee pai naka bele* „ijzer is zwaarder dan blik", *tojoe manoe bangke pai naka tojoe ntontji* „kippeneieren zijn grooter dan vogeleieren".

In het N.lijk taalgebied (het Benedenland) wordt in vergelijkingen *naka* weggelaten, waardoor men zinnen krijgt als: *njara kodi pai baoela* „paarden zijn kleiner dan buffels", *baoela bangke pai njara* „buffels zijn grooter dan paarden". In zeer eenvoudige zinnen geeft dit geen onduidelijkheid; men kan hier *pai* desverkiezende opvatten als „naast, bij, vergeleken met", maar indien een van de leden der vergelijking wat meer samengesteld is, maakt het gebruik van het enkele *pai* den zin onduidelijk. Een zin als *bangke kapoeroe ndajanja ri pinatoewoe pai ri taoe* wordt allicht verstaan als „hij heeft veel medelijden met dieren en met menschen". Is de bedoeling „hij heeft meer medelijden met dieren dan met menschen", dan is alleen duidelijk: *bangke kapoeroe ndajanja ri pinatoewoe pai naka ri taoe.* Andere voorbeelden, waarin *naka* voor de duidelijkheid niet kan gemist worden, zijn: *madojo si'a mampatoewoe baoelanja pai naka njaranja* „hij is ijveriger in het verzorgen zijner buffels dan zijner paarden", *bangke lipoe Poëntjoe pai naka Banano* „het dorp P. is grooter dan B.", *malori tojoe manoe pai naka bomba, mora'a jaoe* „een ei is gladder dan een *bomba*-stengel, want deze heeft takken".

Ook *oea* is een redengevend voegwoord, maar meer verklarend van beteekenis: „want, immers, daar toch". Het geeft een reden aan die voor de hand ligt, eene verklaring die niet ver te zoeken is, bv. *siko da toempoenja, oea siko mangarata* „gij moet het hebben, immers gij hebt het gevonden", *bare'e masala siko, oea napokaoe ngkabosenja* „gij zijt niet schuldig, want het hoofd heeft u bevel gegeven", *si'a da mampetoemboe, oea nakita ngkalionja* „hij moet het vertellen, want hij heeft het zelf gezien", *ane poeramo, oea bere'emo se'e, tampe, da noendjaa?* „als het op is, daar er toch niet meer is, welnu, wat dan?", *bare'e narata i Nggasi, oea mesamboenimo* „hij vond den

Spookaap niet, want deze had zich verborgen", *noendjaamo da kato'o, oea tongawamo sala mami* „wat zullen we zeggen, daar onze schuld gebleken is".

Het Tontmb. heeft in *oe* een veel gebruikt partikel, dat bij langzaam en aarzelend spreken wordt aangewend, om eene gevolgtrekking in te leiden, die men den aangesprokene te denken geeft, bv. *mawaja'o kami ja oe ....* „we gaan al op weg en nu (houdt ge ons nog op, of iets derg.)". Het Sang. *oe* is een zwak „want", gelijkwaardig met B. *oea* [1]). Verder heeft het Tontmb. *oeanoe*, dat gelijkstaat met het B. *noe anoe* „wat ik zeggen wou, hoe heet het ook weer" (en soortgelijke onzekerheidswoorden), en het Sang. *oenoe* „waarom wel, waarom toch?", vgl. *oe kai* „waarom echter?" Het is dus waarschijnlijk dat *oea* ook dit *oe* bevat; het is zelfs aannemelijk dat *oea* uit *oe anoe* is ontstaan, dat als *oea noe* is opgevat en het bestanddeel *noe* verloren heeft.

Fonetisch kan *oea* identiek zijn met O. Jav. *wwang*, Mal. *orang*, Soend. *oerang*, enz. en evenals 't Jav. *wong* een redengevend voegwoord geworden zijn. In een zin als *bare'e koepodjo da ndagiwoe, oea be masala se'i* „ik wil niet beboet worden, want ik ben niet schuldig" kan *oea* zeer goed door *taoe* vervangen worden, dus: „zijnde ik een onschuldig mensch". De eerst gegeven verklaring komt mij intusschen 't meest aannemelijk voor, te meer omdat *orang* enz. tot nog toe niet in de talen van Selebes is aangetroffen.

§ 258. Voegwoorden van verschillenden aard.

Voorwaardelijk is de beteekenis van *ane* „als, indien, ingeval dat", bv. *ane koekoto, da koepowia* „als ik kan zal ik 't doen", *ane nawaimo olinja, si'amo toempoenja* „als hij den prijs gegeven heeft, is hij de eigenaar", *ane noeto'oka jakoe da melindja, da ngkoemelindja* „als ge mij zegt te gaan, dan zal ik gaan".

Verder wordt *ane* ook gebruikt om op eenig woord in een zin bizondere aandacht te vestigen, in den trant van ons „aangaande, wat betreft", bv. *ane kami, sangaja² da ndjo'oe* „wat ons betreft, wij gaan in ieder geval", *ane taoe setoe, bare'epa manoto rajakoe* „wat hen betreft, ben ik nog niet zeker", *ane paoe nTo Napoe, koeintjani poera²* „aangaande de taal der Napoeërs weet ik alles", *inenja madago, ane papanja, ipoe rajakoe* „zijne moeder is goed, maar wat zijn vader aangaat, ben ik niet gerust", *ane kabangkenja, bangke, ane kagasinja, be ntani magasi* „wat zijne grootte betreft, hij is groot, wat zijne vlugheid aangaat, hij is niet zoo heel vlug".

Ane is identiek met Mak. *anne*, dat in de eerste plaats aanwijzend v.n.w. 1e p. is, „deze, dit"; *anne ri* „wat betreft, ten opzichte van" of ook wel enkel *anne* komt geheel overeen met het B. *ane* in de laatstgenoemde voorbeelden. Ook in het B. komt *ane ri* wel voor, maar meestal heeft *ri* dan toch nog zijne afzonderlijke beteekenis, bv. *ane ri kami, bare'e kapali* „wat betreft ons (of uitdrukkelijk: bij ons) is het niet verboden". Het Makassaarsch gebruikt intusschen ook wel *anne* zonder *ri* in de beteekenis „wat betreft" [2]). *Ane* zou dus synoniem zijn met *se'i, se'e*; men kan dan ook *ane* met volgend pers.

[1]) Sang. Sprkk., bl. 270.
[2]) Matthes, Mak. Wdnbk. 2e dr., bl. 860a.

v.n.w. door *se'i* vervangen, bv. *ane jakoe koekoto* of *se'i jakoe koekoto* „wat mij betreft, ik kan". In andere gevallen kan *ane* wel niet geregeld door *se'i* vervangen worden, maar de beteekenissen van *ane* en *se'i* liggen toch zeer dicht bij elkaar, wanneer men het begrip „nu, thans" op den voorgrond plaatst, bv. *ane noepokono, koewai* „als ge het graag wilt, sta ik het toe", of *se'i noepokono, se'i koewai* „zóó uit ge uw verlangen, zóó sta ik het toe". In het Mak. *anne* ligt trouwens ook het begrip „thans" en het Ned. „zoo" kan evengoed in de beteekenis „indien" als in die van „op 't oogenblik" gebruikt worden.

Voorwaardelijk van beteekenis is ook *bago* „als nu nog, ware het nog dat, het zou mooi zijn als", bv. *bago bara koedonge* „als ik 't nu nog gehoord had", *bago ane naintjanimo kodjo* „ware 't nog dat hij het werkelijk wist". Nevens dit *bago* komt voor *dago* en het volledige *madago*, bv. *be da koekoto manto'o, (ma)dago koekita* of *bago, dago ane koekita* „ik kan het niet zeggen; als ik het nu nog gezien had" ('t zou goed zijn, als ik enz.). *Bago* is waarschijnlijk een oudere vorm van *dago*, die identiek is met Mal. Jav. *bagoes* „mooi".

Ook *solajapa* „mits, als maar, indien slechts" is voorwaardelijk, bv. *maoe mapari pampepali, solajapa da koele'o* „al kost het moeite het op te sporen, als ik het dan maar krijg", *io kodjo, bare'e sabangke, paikanja oea bere'e ntaninja, solajapa da noepomadago* „inderdaad, het is niet veel, maar daar er niets anders is, indien ge het dan maar goed wilt vinden", *maoe bare'e koekoto gaga, solajapa da koepeboetoeka, da napangkita kaboeja ndajakoe* „al ben ik er niet best toe in staat, mits ik het dan maar beproef, opdat hij zie dat ik gewillig ben". *Solaja* is nog bekend in den vorm *tepasolaja* „binnengedrongen", vooral gezegd van varkens of buffels in een aanplant, en in *mampesolajaki* „(een akker) rondgaan (om den stand van het gewas op te nemen)". Verder wordt *mampesolajaka* gebruikt van iets dat men met een half hart doet, eene handeling waarbij men *solaja* zegt, z.v.a. „het is beter, laat maar liever", bv. *koepesolajaka da mampobaloe paekoe* „ik kan er ternauwernood toe komen mijne rijst te verkoopen", ook zonder de beteekenis „met een half hart", bv. *koepesolajaka ri siko da mampobaloekakoe pae* „ik vertrouw het aan je toe om mijne rijst te verkoopen, ik vind het maar beter dat jij ze voor me verkoopt". De bet. „overlaten, de vrije beschikking geven over" van *mampepasolajaka* of *mampasolajaka* is wel hieruit te verklaren; voorbeelden hiervan zijn: *napepasolajaka ri taoe paenja* „hij heeft zijne rijst voor niets aan de menschen gegeven", *tepasolaja paekoe ri taoe* „mijn rijst is aan anderen in handen gekomen". Vertaalt men *mampesolajaka* met „met moeite op iets ingaan", dan is *solajapa* weer te geven met „doe je best, span je in, zie dat je er, al is 't met moeite, inkomt" [1]).

Gelijkstellend is *ewa* „evenals, zooals, gelijk", *taoe ewa kita* „iemand zooals wij", *ewa ogoe ganda* „als de omvang van een trom", *koro Bongka ewa Poena kabangkenja* „de rivier B. is zoo groot als de P."; *ewase'i* „zooals dit", *banja ewantjetoe* „niet op die wijze".

[1]) Eenigszins anders verklaard in het Wdnbk., waar veel van het bovenstaande ontbreekt.]

In *ewa* ligt het denkbeeld van tegenstelling, tegenstuk[1]), vgl. Mak. Boeg. *ewa* „weerstaan, als tegenstander optreden", *siewa* „elkaars portuur zijnde, elkaar aan kunnende, kamp". In het B. heeft *ewa* als w.w. ongeveer dezelfde bet. als in 't Mak. en Boeg.

Dicht bij elkaar in beteekenis staan *kimbanja, kimbainja* of *kembenja, tero'o* en *montopa,* die alle de beteekenis hebben van „terwijl nog, zoolang nog, terwijl, dewijl, aangezien". Voorbeelden: *kimbanja bare'epa osa anakoe, bare'epa koekoto mampalaika* „zoolang mijn kind nog niet hersteld is, kan ik het nog niet verlaten", *kimbainja mo'inosapa se'i taoe madjoe'a, bare'epa madago da mampaoe kapatenja* „zoolang de zieke hier nog ademt, is het nog niet geoorloofd over zijn dood te spreken", *kembenja merarapa woeja, takotopa melindja*[2] „zoolang de maan nog schijnt kunnen we nog doorloopen", *tero'o noewaimo, ne'emo da noetima moeni* „dewijl ge het reeds hebt gegeven, moet ge 't niet meer terugnemen", *tero'o tongawamo salamoe, makoedja noepesapoeka?* „terwijl uwe schuld reeds gebleken is, waarom tracht ge er nog van te ontkennen?", *tero'o poesamo talikoenja, bare'emo da takoto mampeboo* „dewijl zijn rug reeds uit 't gezicht is, kunnen we hem niet meer roepen", *montopa mate, be moeni da toewoe* „aangezien hij dood is, zal hij niet meer levend worden", *montopa tetadjimo, da taowemo mampomawo* „daar het nu eenmaal weggeraakt is, zullen we er niet meer aan terugdenken", *montopa nasapoemo, ne'emo da tapeoasi* „daar hij het nu eenmaal ontkend heeft, moeten we er niet meer naar vragen".

Kembenja is wrsch. ontstaan uit **kimbenja,* samentrekking van *kimbainja,* dat met het suffix *-i* uit *kimba* is ontstaan. *Kimba* wordt niet anders gebruikt dan in het hier besproken *kimbanja*; wel is er een grw. *kemba,* waarvan de vorm *mongemba* beteekent „wijd gapen", v. e. wond. Van *kembe* komt *mangkembei* „breed uitspreiden" en *mokinembe* „zich laten voorstaan op" (sich breit machen), *mampokinembeka lantinja* „zich op zijn rang laten voorstaan". De beteekenis van *kimbanja, kimbainja, kembenja* is dus: „over de uitgestrektheid van, voor zoover de breedte, wijdte, uitgestrektheid gaat". *Tero'o* is met het prefix *te-* gevormd van *ro'o,* dat op zich zelf niet voorkomt, maar ontstaan moet zijn uit *roo* „af, gedaan, klaar", door vocaalsplitsing, of uit *rodo* „blijven, rustig zijn", door overgang van *d* in hamzah. In ieder geval is de eigenlijke beteekenis: „geraakt tot, gekomen tot het reeds geschied zijn, zoodat er niet meer aan te veranderen valt". *Montopa* is een deelwoord van den intensieven vorm van *topa* „neerstrijken op, neerkomen op", vgl. Mak. *tappa'* „raken" (Boeg. *tĕppa*) en „gewoonweg, onbekommerd aannemen of wegnemen" (Boeg. *tĕppĕ*). De vorm *montopanja, pontopanja* is in gebruik voor „alles wat maar voor de hand, voor den mond, voor den voet, voor de gedachten komt". De beteekenis van *montopa* is dus: „het komt er op neer dat, daar het er op neerkomt dat"[2]).

De beteekenis „totdat, tot aan" is gemeen aan *narataka* en *rantáni.* De vorm *narataka* is reeds onder de voorzetsels besproken (bl. 397); *rantani* is

[[1]) Voor een andere afleiding zie men het Wdnbk.
[2]) Zie ook het Wdnbk. op *tompa.*]

ons voegwoord „totdat", bv. *rantani mapoepoe ngisikoe* „totdat mijne tanden zijn uitgevallen", *naara² ananja rantani osa moeni* „zij paste haar kind op, totdat het weer beter was", *loeloemo djaja se'i, rantani djela ri popanganja* „volg dezen weg, totdat ge komt aan de splitsing", *waenggomo wata se'i, rantani manawoe ri ngojo* „schuif dezen boomstam weg, totdat hij in het ravijn valt".

Rantani heeft gewoonlijk den klemtoon op *nta*, maar wanneer het met opgaand zinsaccent wordt uitgesproken (wat de plaats in den zin dikwijls medebrengt), hoort men den klemtoon op *ra*. In het PmB. en in de pr.t. is, evenals in het Mor., de vorm *ranta* gebruikelijk: *ranta mate, are'e moga'a* „totdat zij stierven, zijn zij niet gescheiden". Dit wijst op een ouderen vorm *rantan*, die ook de oudere vorm zou kunnen zijn van *ronto* (pr.t. *ranta*) „oud ding, vod, versleten stuk". Nu is „oud" ook *masae* en dit woord wordt dikwijls gebruikt in de beteekenis „na langen tijd, na eenigen tijd, op den duur". In de boven gegeven voorbeelden kan *rantani* overal door *masae* worden vervangen, al wordt dan de zin die door *masae* wordt ingeleid meer zelfstandig dan met *rantani*, bv. *naara² ananja, masae osa moeni* „ze paste haar kind op, na verloop van tijd werd het beter". Een equivalent van *rantani* zou kunnen zijn het Jav. *rantan* „trekken aan iets langs, uittrekken", B. *madii*, als trans. w.w. „trekken, rekken", als verbaal adjectief „langgerekt, langdurig", dus syn. met *masae* [1]).

Omtrent de overige voegwoorden geeft het Woordenboek inlichting.

TUSSCHENWERPSELS.

§ 259. De levendige aard der Toradjas brengt mede, dat zij druk gebruik maken van klanknabootsende woorden, die voor een belangrijk deel ook als tusschenwerpsels in gebruik zijn. Geluids- en gevoelswoorden zijn voor een groot deel weer de stammen van werkwoordelijke vormen geworden, zooals *meroeoe, meboo, manee, madii, menoo, teloo, mantapee, mentjii*, enz.

Klanknabootsende woorden zijn intusschen vaak meer dan tusschenwerpsels in den zin; ze staan niet steeds buiten samenhang met den zin waarin ze voorkomen. Ze kunnen zelfs den werkwoordsvorm dien ze eigenlijk toelichten, vervangen, zoodat ze op de plaats komen van het predicaatswerkwoord, vooral wanneer ze door voorvoeging van *sa-* „ineens klonk, ging, deed het . . . . ." of van *wi-*, *woe-*, die op zich zelf ook weder interjectioneele voorvoegsels zijn, tot een soort bijwoorden zijn geworden. Voorbeelden: *boetoe djelamo ri djoë ata kami, sasoo toedoemo oedja* „pas waren we aan den rand van 't dak gekomen, of ineens plas! viel de regen"; even duidelijk en gebruikelijk is: *sasoomo oedja* „of ineens, klets, het regende, of het ging ineens kletsen van den regen"; *ne'e noeno'o ikoe noe asoe setoe, sandoo da memama* „trek dien hond niet aan den staart, met één knauw zal hij bijten", of: *da sandoo* „dan doet hij ineens hap!"; *saroeoe ri nawoe wa'a*

[1]) De hier gegeven afleiding van *ranta(ni)* komt in het Wdnbk. niet voor; er moet echter op worden gewezen dat het naar alle waarschijnlijkheid de bedoeling van den Schrijver is geweest het verband tusschen *ronto* en 1.*ranta* los te laten.]

lagiwa „met één sprong (over de heining) waren alle herten in den akker", *ane dja ede ewaintjare'e wajamoe, da saroeoe lagiwa* „als je heining maar zoo laag is als die, dan komen de herten er in één sprong over"; *bare'e naseko jakoe, dja pee* (of *sapee*) *ri bengokoe dodo mpalenja* „hij heeft er mij niet over aangesproken, zoo maar klets! (of: met een klets) kwam zijne handpalm op mijne billen"; *rii* (*sarii*) *manawoe kajoekoe* „flang! (met een flang) vielen de kokosnoten neer", *ne'e melindja*[2] *ri ara ngkajoekoe, boi sarii woeanja* „loop vooral niet onder de kokospalmen, opdat niet ineens de vruchten neerflangen"; *bibi mebete oeë, sabibi oeë* „bobbeldebobbel welde het water op"; *koeoe, sakoeoe ma'imo oeani* „zoem, kwamen de bijen aan"; *kero mapoe'a jondo, sakero jondo* „krak! brak de brug door"; *pa'oe tesela, pelo simpadopa* „rits! scheuren ze van elkaar, pats! komen ze weer op elkaar". Zie verder § 13, bl. 43 vv. en § 172, bl. 263.

De voorvoeging van *wi-*, *woe-* geeft aan geluids- en bewegingswoorden ook vaak een interjectioneel karakter, zie § 175. Hier volgen nog eenige voorbeelden: *woentindja, tetindjamo kajai* „pang! en de jachtspeer zat er ingestoken", *mbengko, woembengko nadjolo* „pang! gaf hij er een stoot tegen", *woebaha kono wojo ndataso* „pats! werd de bamboe geraakt waartegen gegooid werd", *woempoedji, woengkoedji, woedjiri tesoepa daa* „flits! spoot het bloed er uit", *wiboehoe, woeboehoe, woenengke manawoe ri loge* „pets! viel het in de modder", *woetokoe ri nontjoe* „bom! (kwam de stamper neer) in het rijstblok", *se'i da mandioe, dja woedjepe noetopo*[2] *oeë* „nu zoudt ge baden en ge slaat maar klets! met de vlakke hand op 't water", *woedjapa koepomai, modjapa pepomaikoe* „pats! gaf ik er een hak in, ik hakte dat het smakte", *woeboesi ri komponja natotowakaka pangko* „rang! in zijn buik hieuw hij hem met het zwaard", *woenjangi natimbojoe joenoe ri powinti* „bang! gaf zijn tegenstander hem een vuistslag bij het kuitslaan".

Van de overige tusschenwerpsels valt niet veel te zeggen. Sommige zijn algemeen in gebruik, andere zijn tot bepaalde streken beperkt.

Algemeen is *aa*, vaak gebruikt om onzekerheid, onbekendheid uit te drukken, ook verwondering of verstoordheid: *impia da pewali mposoesa? — Aa!* „wanneer zal het feest plaats hebben? — Ja, wanneer!", *i sema to'o ntaoe setoe?— Aa!* „hoe heet die man? — 'k Weet niet", *aa, djelamo ntano siko!* „zoo, ge zijt dus gekomen!", *aa, kaliwongo!* „hè, wat een lawaai!", of aan het eind van den zin: *morangasoe gaga apoemoe, aa!* „hoor eens, je vuur maakt te veel rook!" Een gewoon roepwoord is *boo*, bv. *boo lamoa sindate!* „o goden daar boven!", *boo kede!* „hee, manneke!" Op grooteren afstand roept men met *ee*, voor of achter het woord dat in den vocatief staat: *ee Manipi*, of *Manipi ee!* Een uitroep van verwondering is *oo*, bv. *oo bare'e* „wel neen, o neen!", *ntje'e anoekoe, oo!* „wel, dat is van mij!", *banja intje'e koeto'o, oo!* „wel, dat heb ik niet gezegd!", *oo lawa* „o, ver!" (heel ver).

Aansporend is *ako* „vooruit, komaan", ook tot meerderen gebruikt, daar het niet onbeleefd is; men zegt dan echter meestal *ndiako* „loopt U maar op, wilt U maar voortgang maken". *Ako* wordt dus behandeld als een Im-

peratief, waaruit valt op te maken dat het verkort is uit *lako*, dat in het B. nog voorkomt in afleidingen, als *tadoelako* „voorganger", *mosilako* „op twee stokken voortspringen", en in den vorm *lakoe*, in *malakoe*[2] „flink, vlug, in 't loopen en werken". *Lako, lakoe* „gaan" is alg. Indonesisch. Een tusschenvorm tusschen *ako* en *lako* is *jako*, in *kajako*[2] „onrustig heen en weer loopen". Het Par. *lako* „vanaf" is in 't Amp. *ako* en ook *jako*.

Een ander woord is wrsch. *tako*, dat vooral gebruikt wordt om honden weg te jagen, *tako, ri tana* „vort! naar den grond ('t huis uit!)". Wrsch. is dit *tako* identiek met het IN. *takaoe, tako* „stelen", B. *tako* „om iets komen, iets komen halen"; *tako!* is dan zooveel als ons „pak ze!" Dat het wel eens syn. met *ako* wordt gebruikt, bv. *tako, tapalai*, is omdat men er een krachtig *ako* in hoort.

Laho, een uitroep om geiten te verjagen, kan ook uit *lako* zijn ontstaan, doordat het gewoonlijk luid wordt uitgeroepen, waardoor klankovergangen ontstaan die anders niet gewoon zijn. Voor hetzelfde doel dient *mboeli*.

Oesi „pak ze!", waarmee men honden aanhitst, is in 't Mal. *oesir* „wegjagen". Met *sioe!* (Mal. *sioeh*, Bal. *soeh*, *sjoeh*, Soend. *sieuh*, enz.) jaagt men kippen weg en met *sika!* katten. In 't Magindanaoesch is *sika* „kat", Tiroerai *siko*.

Het roepwoord voor kippen is *amoe*, een woord waarmee ook de levensgeest wordt teruggeroepen, als men denkt dat hij verdwenen is, *amoe wajo* „keer terug, levensgeest". Als subst. beteekent *amoe* „schub, droog velletje"; mogelijk is *amoe* eene aanduiding van 't geen voor de kippen gestrooid wordt. Honden roept men met *bopoe*, dat kan ontstaan zijn uit *boo oepoe* „o kleinkinderen!" (Par. *oepoe* „kleinkind", B. *makoempoe*), omdat fokdieren (*pinatoewoe*), zooals buffels en honden, wel eens worden aangeduid met *ananggodi* „kind", of met „kleinkind"; ook met *moo* of *oo* worden honden geroepen Mogelijk is ook *pidje*, waarmee varkens worden geroepen (*pidje, jee, jee!*) identiek met *bide* „klein, klein kind". Met *toro* „ho!" roept men buffels tot stilstaan, vgl. *toro* „gestold", *todjo* „stijf".

Eenige substantieven, die in het spraakgebruik tot tusschenwerpsels zijn geworden, zijn: *woeadja*, oorspr. „krokodil" (Boeg. *boeadja*, Mal. *boeaja*), thans uitsluitend uitroep van verwondering of verstoordheid, vaak tot *wadja* geworden of tot *woeanto* vervormd; *pindongo* „ocharm, stakkerd", waarmee men zich zelf of anderen beklaagt, van den st. *rongo* (Mal. *dĕngan*) met pref. *pi-* (§ 215) gevormd, evenals *pindoea* „opnieuw"; vgl. Sang. *piroea* (een woord om anderen mee te beklagen) en B. *piranga*, in *sintji piranga*, een tooverring, die als een trouwe metgezel zijns dragers wenschen vervult; de eig. bet. van *pindongo* is dus „kameraad, metgezel", vgl. Lind. *pindongo* „kat" en Par. *ranga* „ocharm", Nap. id. „metgezel". Verder *kanaa* en *onggaa*, in P. *longgaa*, vocatieven van *kana* (Mal. *kĕnal*) „vriend", dat nog in poëzie gebruikt wordt, en *ongga, longga* „vriendin", als w.w.stam „naast een ander liggen"; *kanaa* wordt door mannen, *onggaa, longgaa* door vrouwen als krachtwoord gebruikt, bv. *bare'e kanaa, b. onggaa, b. longgaa* „wel neen", wdl. „neen, kerel, neen, meid!", *ane tetadjimo, dapepali, kanaa* „als het weg is, zoek het

dan toch", *palai monomboe, onggaa* „ga dan toch water halen". Een ander krachtwoord is *berese!* „bliksem!", *boo berese!* „o bliksem", *pere berese* „val op me, bliksem!", z.v.a. „'t is waarachtig waar!"

Scheldwoorden zijn meestal aanduidingen van geslachtsdeelen of geslachtelijke handelingen; soms worden zulke woorden gewijzigd, ter verzachting, bv. *gade* of *gisa* i.pl.v. *gasa* „sperma".

Om stilte te gebieden gebruikt men *rapa!*, wdl. „afgebroken!" (stem, gesprek) en *poda!* (Boeg. *pĕdda*, Mak. *parang*, Mal. *padam* „gebluscht"). *Poda* wordt alleen gezegd van 't ophouden van geluiden.

Om de aandacht te trekken gebruikt men *ba* (Mak. Boeg. id.), in de Meerstreek ook *be*, bv. *ba, ongga, noekitamo palai i Ine?* „zeg, vriendin, hebt ge Moeder zien weggaan?", *be, bale, mbe'i woseta?* „zeg, vriend, waar zijn onze roeispanen?" *Ba* wordt ook in versterkende beteekenis gebruikt en dan aan het eind van den zin gezet, bv. *ewase'e, ba!* „zoo is het dan". *Be* wordt niet aldus gebruikt.

Op het interjectioneel gebruik der pers. voornaamwoorden met 't suffix *-nja* is op bl. 345 gewezen.

ZELFSTANDIGE NAAMWOORDEN.

§ 260. Naar den vorm vallen de zelfstandige naamwoorden in twee afdeelingen te verdeelen, stamwoordelijke en afgeleide of samengestelde substantieven. Tot de stamwoordelijke zelfst. n.w. zijn die te rekenen, welke in den huidigen toestand der taal niet meer tot eenvoudiger vorm zijn terug te brengen, al kan soms door vergelijking met verwante talen worden aangetoond, dat ze afgeleid of samengesteld zijn. *Talikoe* „rug" is, blijkens Sang. *likoedĕ*, Mong. *likoed*, Tontmb. *litjoer*, eene afleiding met *ta-*, maar voor de huidige taal moet het als een stamwoordelijk substantief gelden.

Afgeleide zelfst. naamwoorden zijn stamwoordelijke substantieven, die met een of meer afleidingselementen zijn verbonden tot een nieuw substantief. Wanneer het afleidingselement nog als zelfstandig woord voorkomt, is de geheele verbinding als eene samenstelling te beschouwen.

De stamwoordelijke substantieven zijn: 1. namen van zinnelijk waarneembare dingen, zooals *tasi* „zee", *roei* „doorn", *oewi* „knol", *woeri* „houtskool", *ewo* „kruid", *jangi* „hemel", *asoe* „hond", *pae* „rijst"; 2. namen van zinnelijk waarneembare dingen, die zich leenen tot vergelijkend of overdrachtelijk gebruik en daardoor naast de concrete een meer abstracte beteekenis hebben, bv. *djaja* „weg, vervoermiddel, middel om tot een doel te komen", *woeja* „maan, maand", *eo, reme* „zon, dag", *poe'oe* „voet v. e. boomstam, een berg en derg., grondslag, oorzaak", *mata* „oog, het werkende, effectieve, kenmerkende van iets", *ngojoe* „wind, leege praat, ijdel plan", *inosa* „adem, leven", *raja* „binnendeel, gemoed, gezindheid", *oeë* „water, sap, voordeel", *ana* „kind, onderdeel v. e. geheel". De vergelijkende of de overdrachtelijke beteekenis van een aantal dezer woorden is algemeen bekend, maar het spreekt wel vanzelf, dat vele zelfst. n.w. van concrete beteekenis slechts in bepaald

verband overdrachtelijk kunnen gebruikt worden en dat in scherts of in beeldspraak de overdrachtelijke beteekenis van een substantief slechts voor het oogenblik geldt. Beeldspraak is zeer geliefd, zoodat het aantal woorden 't welk in overdrachtelijke beteekenis kan gebruikt worden, gestadig toeneemt.

Zelfst. n.w. die namen van begrippen als tijd, beteekenis, waarde, nut, smaak, voorkomen, naam, soort weergeven, zijn veelal tevens stammen van werkwoorden; soms zijn ze te identificeeren met een subst. van concrete beteekenis, dat thans in de taal voor een ander woord geldt en dat vaak denzelfden vorm heeft, maar ook een ouderen of jongeren vorm kan hebben. *Gori*, dat de maat van iets of de mate van een toestand beteekent, is eig. „meet, maatstreep", vgl. Jav. *goerit*, Tob. *gorit*, *goerit*, Boeg. *djori'*, Mak. *tjori'* „streep, merk"; *gori ndeme* „tijd van den dag" is dus eig. „de mate van rijzing of daling der zon". *Polo* „oplossing van een raadsel" wordt teruggevonden in het Boeg. *ma'polo* „stuk, gebroken" [1]), vgl. *posoki*, het grw. van *mamposoki* „stukbreken, stukbroeien" (st. *poso*, Mal. *pĕtjah*), dat „beteekenis" beduidt, dus eig.: het ei in gebroken toestand. *Jowe* „nut" is tevens de naam van een vogel (vgl. *lowe* „kiekendief" in de W.Tor. talen), uit welks geluid men voorspellingen doet, vgl. ook *lolowe* „mondfluit", wdl. „fluiter" [1]), Amp. *lowe* „neusfluit". Het geluid geven door dien vogel heet *mojowe*, welk deelwoord de beteekenis heeft gekregen van „kracht, uitwerking hebben", waardoor het grw. weer de bet. „nut, goede uitwerking, goed gevolg" heeft gekregen [1]). *Ngaja* „soort" beteekent oorspr. „naam" (O.Jav. Min.t. *ngaran*). *To'o* „naam", *ta'a* „vorm, gedaante", *oli* „waarde, prijs" zijn tevens stammen van werkwoorden; *saki* „boete" is oorspr. syn. met *oli*, vgl. Mĕnt. *saki* „prijs". Een voorbeeld van een woord dat zijne meer algemeene beteekenis uit eene meer bizondere heeft ontwikkeld, is *wajawo* „vleeschspijs", identiek met *balawo* „muis".

Over de zelfst. naamwoorden die tevens stammen van werkwoorden zijn, is gesproken bij de behandeling der nomina verbalia, § 275.

§ 261. De door afleiding, herhaling en samenstelling ontstane substantieven zijn behandeld bij de bespreking der voor-, in- en achtervoegsels, van de woordherhaling en de reduplicatie en van de samenstelling. Het nomen verbale is afzonderlijk behandeld, omdat het, hoewel substantief, toch zijn werkwoordelijk karakter meestentijds bewaart en daardoor ook vaak eene abstracte beteekenis heeft. De substantieven die met het voorvoegsel *ka-* zijn gevormd, zijn voor 't meerendeel abstract van beteekenis, daar ze in dezelfde verhouding tot de adjectieven staan als de eigenlijke nomina verbalia tot de werkwoorden.

§ 262. In het algemeen dragen de zelfst. n.w. in 't B. geen teeken van meervoud, wanneer zij in meervoudigen zin gebruikt worden. Men kan aannemen dat een woord, 't welk een geheele klasse kan aanduiden, zooals *taoe* „mensch(en)", *kadjoe* „boom(en)", *baoela* „buffel(s)", *watoe* „steen(en)", *boejoe* „berg(en)", *watoea* „slaaf, slaven", in 't meervoud wordt gedacht, tenzij de samenhang uitmaakt dat er van één exemplaar der geheele soort sprake is.

[[1]) Deze afleidingen ontbreken in het Wdnbk.]

Zinnen als *baoela, ntje'e pinatoewoe*; *taoe bare'e ndapobaloe, sangadi watoea katoewoenja*; *watoe, ntje'e mapeni*; *mapari mampatoewoe ananggodi*; *we'a monomboe, toeama mantjari* zijn te vertalen met „buffels zijn huisdieren; menschen verkoopt men niet, tenzij ze slaven zijn; steenen zijn hard; kinderen grootbrengen is moeilijk; vrouwen halen water, mannen tappen palmwijn", en niet met „de buffel is een huisdier; een mensch verkoopt men niet, tenzij hij een slaaf is; een steen is hard; het is moeilijk een kind groot te brengen; de vrouw haalt water, de man tapt palmwijn". Woorden als *jangi* „hemel", *eo* „zon", *woeja* „maan", *tasi* „zee", *wana, jopo* „woud" worden natuurlijk enkelvoudig gedacht. Het is dan ook dikwijls noodig het enkelvoud aan te duiden, 't geen geschiedt door een maatwoord met voorgevoegd *sa*-, bv. *ndekoemo i Mokole pai joenoenja samba'a* „het Hoofd is bergop gegaan, met een volgeling", *porasi nto poasoe lagiwa samba'a, wawoe samba'a* „de buit der jagers was een hert en een varken", *rindjaoe boejoe saogoe, ndate kajoekoe sampoe'oe* „ginds is een berg, daarop staat een kokosboom", *loeloemo djaja se'i, rantani djela ri madoeë sangkadjoe* „volg dezen weg, totdat ge komt bij een doerian-boom", *ri djaja koekita boti samba'a* „op weg heb ik een aap gezien", *ri sondaka doeanga saogoe, laoe wose samata* „op de aanlegplaats is een prauw met een roeispaan er in". Wanneer de aanduiding van het enkelvoud hier achterwege was gebleven, zou het meervoud bedoeld zijn.

Het meervoud kan op allerlei wijzen aangeduid worden, bv. door een bepaald of onbepaald telwoord, door een meervoudig voornaamwoord of doordat het gezegde of eenig bepalend woord eene aanduiding van het meervoud bevat, bv. *papitoe linggonata* „we hebben zeven gasten", *baoela ntaoe setoe sondo* „zij hebben vele buffels", *anakoe bangkemo poera*[2] „mijne kinderen zijn allen al groot", *kami to poasoe* „wij zijn jagers", *manoe mami na'opisaka ngkimbosoe* „onze kippen zijn uitgeroeid door de leguanen", *bere'e taoe mangaropoe, maropoe ngkalionja* „geen andere menschen hebben hen uitgemoord, ze zijn vanzelf uitgestorven", *taoe naponompe ntawala* „iemand dien meerderen tegelijk met lansen aanvallen", *teseboemo taoe mogombo* „de menschen die vergadering hielden zijn uiteengegaan", *ri limboeka ngkabosenja* „in den kring der hoofden". Zeer gewoon als meervoudsaanduider is *wa'a*, een substantief dat de meervoudige dingen tot een geheel samenvat (zie § 217) en het meervoudige woord in den tweeden naamval regeert, bv. *wa'a ngkabosenja* „het geheel der hoofden, alle hoofden, de hoofden", *wa'a mbe'a* „de vrouwen, het vrouwelijk gedeelte van 't gezelschap". Andere meervoudsaanduiders zijn *paka* en *saka* (§§ 109 en 217), die woordelijk beteekenen „bij elkaar genomen, als een geheel beschouwd, louter, enkel, altegader", bv. *paka taoe setoe magasi melindja* „al die lieden zijn flink in 't loopen", *paka we'a ananja* „zijne kinderen zijn enkel meisjes", *saka ewa ogoe mpajoejoe* „allemaal zoo groot als rijstvaten". Ook *woewoenja* (van den st. *woewoe* „verstrooien, verspreiden", dus wdl. „al wat zich uitstrooit") „allemaal, al wie, al wat" is een gebruikelijke meervoudsaanduider: *woewoenja To Napoe paka bare'e ntaninja* „alle Napoeërs zijn allegaar niet anders", *woewoenja anoe*

kapalaika, mbolimo ndikeni „alles wat we achterlaten moogt gijl. medenemen".

De uit de Filipp. t. bekende meervoudsaanduider *manga* komt in het B. alleen voor in *mangakasangkompo* „alle broeders, zusters, neven en nichten", behalve dat het nog over is in *ngalitaoe* (Mor. *mangalitaoe*) „jongeling, nog niet gehuwd man", dat oorspr. „de jongelingschap" aanduidde.

Bij de bespreking van het achtervoegsel *-i* (§ 188) is reeds gewezen op de meervoudaanduidende kracht van het achtergevoegde *-si*, bv. *dja mewokesi wa'a liosinja* „al hunne gezichten zijn opgezwollen", *nditaoesimo kinojosimi* „zet uwe draaglasten neer", *oeii talingakoe, mampepedongeka paoesinja* „mijne ooren tuiten van het luisteren naar zijne woorden".

Dat bij eigennamen het lidwoord *si* het mv. aanduidt, tegenover *i*, het lidwoord van een enkelvoudigen eigennaam, en dat ook *siri* bij eigennamen meervoudige beteekenis heeft, is reeds in § 228 medegedeeld; voorbeelden: *malaimo si Langi* „L. en zijne makkers, L. en de anderen zijn reeds heengegaan", *siri ngKai anoe ndati boejoe kare'ea* „het zijn Grootvader en de Zijnen die boven op den berg wonen".

De taal beschikt dus over genoeg middelen om alle onzekerheid omtrent het getal der zelfst. naamwoorden weg te nemen. De vormelijke aanduiding van 't mv. met *-si* is niet eens algemeen, ze is eenigszins nadrukkelijk. Wanneer de behoefte om steeds het mv. uit te drukken sterk gevoeld werd, zou deze *-si*-vorming toch wel het eerst in aanmerking komen om een vaste meervoudsuitgang te worden. Opmerking verdient het ook, dat de meervoudsvorm van het geprefigeerde pers. v.n.w. 3e p. der vervoegde werkwoordsvormen, *ra-*, *nda-*, vervaagd is tot de beteekenis „men", waardoor het oorspr. enkelvoudige *na-* ook meervoudige beteekenis heeft gekregen. Hetzelfde is het geval met het suffix *-nja*, daar het meervoudige *-a*, *-nda* een beleefdheidsvorm is geworden. Zie § 221.

§ 263. Het geslacht der zelfst. naamwoorden wordt, waar het noodig is, voor het mannelijk aangeduid met *langkai* of *toeama* bij menschen en met *laki* bij dieren, voor het vrouwelijk door *we'a* bij menschen, *tina* bij dieren. Deze woorden worden als bijstelling achter het daardoor bepaalde substantief gevoegd, bv. *anakoe toeama* „mijn zoon", *toea'ikoe we'a* „mijne oudere zuster", *baoela laki* „buffelstier", *asoe tina* „teef". Sommige substantieven dragen de aanduiding van hun geslacht in hunne beteekenis, in de eerste plaats de benamingen der verwanten van oudere geslachten: *papa, oema* (PmB.) „vader", *ine, nene* „moeder", *ngkai* of *papa toe'a* „grootvader", *toe'a* (uit *ine toe'a*) „grootmoeder", *tama* „oom", *tete* „tante". Ook *rongo* (eig. „metgezel") wordt doorgaans in de bet. „echtgenoote" gebruikt; alleen in het Str.B. zegt de vrouw het ook wel van haren man. Verder: *indo* „moederdier", Todj. Amp. Lal. Lew. „moeder", *pamawa* „groote buffelstier, leider (*wawa*) eener kudde", *gemboe* „bok", *djangko* „haan", *pangka'a, pogoo* „hertebok", *lase* „beer" (bij tamme varkens), *paroke* „groot mannetjesvarken", *teno* „zeug", *sabira* „hinde", *bira ntoe'a* „buffelkoe die reeds gejongd heeft", *loendara* „id. die nog niet heeft

gejongd". Ook substantieven als *ngalitaoe* „jongeling", *kede, tokede, djedje, todjedje, doloe, tadoloe, odoe* (aanspraakwoorden voor kleine jongens), *be'a, tomenga, tele, onge, boa, edi, eti, to eti* (id. voor meisjes) duiden vanzelf hun geslacht aan. Overigens is het onderscheiden van geslacht bij de zelfst. naamwoorden den Toradjas zoo weinig eigen, dat zij bij eigennamen in 't algemeen geen mannelijke en vrouwelijke onderscheiden, al zijn er eigennamen die als uitsluitend voor mannen of voor vrouwen geschikt gelden, omdat men de beteekenis nog kent.

§ 264. De naamvalsverhoudingen, voor zoover zij de betrekking van het zelfst. n.w. tot een w.w. te kennen geven, worden aangewezen door de plaats van het zelfst. n.w. in den zin, of door voorzetsels, waartoe ook behooren de suffixen *-i*, *-ka* en *-aka*.

De eerste en de vierde naamval hebben geen uiterlijk kenteeken; uit het zinsverband moet blijken welk woord in den eersten, welk in den vierden naamval staat. Zie hierover § 285 vv.

De derde naamval wordt aangeduid door het als voorzetsel optredend substantief *gala* (Meerstr. *nggala*) „deel, aandeel", dat dus in genitiefverband staat met het volgend substantief (vgl. bl. 397), verder door het voorzetsel *ri* en door het aan een w.w.stam gehechte achtervoegsel *-ka*. Met *gala* doelt men, zooals de eig. beteekenis meebrengt, alleen op stoffelijke dingen: „ten behoeve, ten voordeele, ten nutte van"; *ri* is richtingaanduidend: „aan, ten opzichte van, jegens, bestemd voor"; na adjectieven en abstracte substantieven is uitsluitend *ri* in gebruik; *-ka* is zoowel met *gala* als met *ri* synoniem. Voorbeelden: *towoe se'i gala noe anakoe* „dit suikerriet is voor mijne kinderen", *bara da re'e wo'oe gala ntoea'ikoe?* „is er ook iets voor mijn zusje?", *koeperapi baroe gala maniakoe pai djole gala i mPapa* „ik vraag palmwijn voor mijn schoonvader en maïs voor Vader"; *maboeja rajanja ri wa'a ndja'i mami, pagonja ri inekoe pai papakoe* „hij is welwillend voor al onze familieleden, vooral voor mijne ouders", *maria ngaja anoe mapari gaga ri we'a* „er zijn vele dingen die te bezwaarlijk zijn voor vrouwen", *tongawa kajoa ndajamoe ri taoe samponoentoemoe* „je eerlijkheid tegenover je tegenpartij is duidelijk", *ntje'e mara ri tadoenja, paikanja tesamboenika ri taoe sondo* „dat is duidelijk voor de priesteressen, maar verborgen voor de gewone menschen", *asoenja medonge ri poeënja* „zijne honden zijn gehoorzaam aan hun meester".

Voorbeelden van den datief met *-ka* zijn gegeven in § 191. Wordt in plaats van den vervoegden vorm met *-ka* het nomen verbale gebruikt, dan heeft *ri* de voorkeur boven *-ka*, vooral wanneer er nog een pron. suff. aan het nomen verbale is gehecht, 't welk dan tusschen *-ka* en het indirect object zou komen, wat men liever vermijdt. Voorbeelden: *koetondjoeka papakoe kina'a; pantondjoekoe kina'a ri papakoe* „ik heb mijn vader rijst aangegeven; toen ik mijn vader rijst aangaf" (*pantondjoekakoe papakoe kina'a* is op zich zelf niet fout, maar men zegt het meestal niet, *pantondjoeka papakoe kina'a* „bij

het rijst aan mijn vader overhandigen" is gebruikelijk); *natoedjoeka linggona djaja; pantoedjoenja djaja ri linggona* „hij heeft den vreemdelingen den weg gewezen; toen hij aan de vreemdelingen den weg wees"; *koepakatoeka erakoe toraa; pampakatoekoe toraa ri erakoe* „ik heb mijn zwager knollen gestuurd; toen ik knollen zond aan mijn zwager". Wil men toch *-ka* gebruiken, dan moet men, na het gebruik van 't nomen verbale, het w.w. in deelwoordsvorm of in vervoegden vorm herhalen, bv. *pangkojokoe baso koepekojoka maniakoe* „toen ik de draagmand droeg die ik droeg voor mijne schoonmoeder", *polontjokoe owi mampolontjoka soera* „toen ik een poos geleden hard geloopen heb, hard loopende ter wille van een brief", *pekadjoe mami mampekadjoeka tete mami* „toen wij hout haalden voor onze tante". Waar *-ka* reeds een andere beteekenis heeft, moet natuurlijk ook *ri* of *gala* ter aanduiding van den datief worden gebruikt: *se'i djole koeperapika gola ri siko, gala noe anakoe* „hier is maïs, waarvoor ik suiker vraag aan u, voor mijn kind". Is *ri* onduidelijk, omdat het ook „te, bij" kan beteekenen, dan neemt het gebruik van *gala* de onduidelijkheid weg: *pombadjoekoe pae gala maniakoe* „toen ik rijst stampte voor mijne schoonmoeder", *baroe santabo koedikamo gala i nTama* „ik heb een nap palmwijn voor Oom neergezet" (*ri Tama* „bij Oom"; *koedikaka i Tama* zou ook kunnen beteekenen: ik heb hem neergezet omdat Oom het anders had moeten doen), *kenimo pakoeli se'i gala ndongomoe* „neem deze medicijn mee ten gebruike voor je vrouw".

De instrumentale naamval wordt uitgedrukt door het suffix *-ka* van het w.w., wanneer de naam van het werktuig aan het w.w. voorafgaat; staat die naam na het w.w., dan wordt de instrumentalis aangewezen door *noe* of door prenasaleering (verkorting van *noe*) van den werktuignaam, dus *oease ndatowoka kadjoe bose, kadjoe masiwoe ndatowo noe laboe* (of: *ndatowo ngkawela*, uit *noe kawela*, wat men bij langzaam of nadrukkelijk spreken ook kan zeggen) „met bijlen hakt men groote boomen om, kleine boomen hakt men om met het kapmes". Intusschen zegt men in een groot deel van het taalgebied: *kadjoe masiwoe ndatowoka laboe, ndatowoka kawela*. Zie hierover § 195.

De ablatief, de waarvandaansnaamval, wordt uitgedrukt door *oengka ri* „van uit, van af, afkomstig van" (vgl. § 253), bv. *malai oengka ri Maliwoeko* „van M. weggaan", *oengka ri wiwi ntasi kadjelanja* „van de zeekust is hij gekomen", *oengka ri Banano koepangkotomo monjara* „van B. af heb ik te paard kunnen rijden", *oengka ri Boejoe mPondoli kama'i mami modoeanga* „van B. mP. zijn we komen varen", *lawa oengka ri lipoe* „ver van het dorp", *banja oengka ri jakoe mapone kajoekoe ntaoe, oengka ri mokole lipoe manto'o* „niet van mezelf is het (uitgegaan) om kokosnoten van andermans boomen te plukken, het is van het dorpshoofd die het gezegd heeft". Waar onduidelijkheid uitgesloten is, kan men enkel *ri* gebruiken: *mebete ri boejoe* „uit de bergen ontspringen", *mesoewoe ri goemboengi* „uit de struiken te voorschijn komen", *manawoe ri njara* „van 't paard vallen", *meoemba ri raja* „uit het hart opkomen", *ri watoetoe koepangajali* „uit den sirihzak heb ik 't gehaald", *natima ri topo* „hij heeft het van 't haardrak gehaald". Te meer is hier het

gebruik van *ri* voldoende, omdat men het hier ook als aanduider van den locatief kan opvatten.

De locatieve of plaatsaanwijzende naamval wordt aangewezen door *ri* „te, op, bij, in", waar 't noodig is aangevuld door plaatsaanwijzende substantieven als *wawo* „oppervlak, bovendeel", *ara* „ondergedeelte", *tongo* „middendeel", *ojo* „tusschendeel, tusschenruimte", *raja* of *ra* „binnendeel", *tando* „uiterste deel", *wiwi, djoë* „rand", *apa* „zijvlak", *jojo* „topeind", en derg. Dus: *ri boejoe* „op de bergen", *ri wawo boejoe* „bovenop de bergen", *ri ojo boejoe* „tusschen de bergen", *ri ara nda'a* „onder de takken", *ri wiwi ndjaja* „aan den rand van 't pad". Zie verder § 253.

De naamval die wordt aangeduid met *pai* „met" zou de socialis of sociativus kunnen heeten. Het zijn in de eerste plaats de wederkeerige werkwoorden, die hun object met *pai* regeeren, bv. *momberata pai joenoenja* „zijne makkers ontmoeten", *asoe mombeloekoe pai wawoe* „honden vechten met varkens", *To Mori mombemosoe pai To Palande* „de Moriërs wonen dichtbij de Palandeërs", *To Rano mombelawa pai tasi* „de Meerbewoners zijn ver van de zee", *njara mombe'inte pai kasinjaranja* „paarden loopen om 't hardst met hunne mede-paarden", *bare'e madago mombepongi pai kasangkompota* „het is niet behoorlijk niet te spreken met zijne broeders en zusters". Feitelijk is *pai* hier het voegwoord „en", dat het tweede onderwerp van het wederkeerig w.w. inleidt, zooals duidelijk wordt wanneer men aan beide substantieven de plaats van het onderwerp geeft, dus: *asoe pai wawoe mombeloekoe* „honden en varkens vechten met elkaar", *To Mori pai To Palande mombemosoe* „Moriërs en Palandeërs wonen dicht bijeen". Dit geldt ook wanneer de onderwerpen ongelijksoortig zijn, zoodat de voorstelling niet kan zijn dat beide hetzelfde doen, maar deze, dat het eene onderwerp handelt tegenover het andere, 't welk dan de plaats van indirect object inneemt, vgl. *i Meoni pai toea'inja mombetonda* „M. en zijn jongere broer loopen achter elkaar", *ana dike mombeoeba kajorenja* „de hondjes slapen op en over elkaar" (lett. „dragen elkaar op den rug . . ."). Hetzelfde is 't geval bij intr. w.w. die geen wederkeerigen vorm, maar wel wederkeerige beteekenis hebben, bv. *i Wi'asi morongo pai i Lelajoe* „W. trouwt met L.", *jakoe da mompaoe pai taoe setoe, da koelo'oka da naowe mopaiso pai we'anja* „ik zal met dien man spreken, ik zal hem zeggen dat hij ophoudt te twisten met zijne vrouw".

De vocatief heeft geen bizonder kenmerk. Over de tusschenwerpsels die bij het roepen gebruikelijk zijn, zie men § 259, over het vocatief-accent van enkele woorden § 4, bl. 26, over den vocatief der eigennamen § 228.

§ 265. De tweede naamval wordt bij de algemeene zelfstandige naamwoorden uitgedrukt door plaatsing van *noe* vóór het bepalende substantief, 't welk op het bepaalde volgt, zoodat *noe* staat tusschen twee zelfstandige naamwoorden, waarvan 't eerste het tweede in den genitief regeert. Bij eigennamen is *i* de genitief-partikel, dus *wobo noe edja* „boveneind der trap", *nganga i Merendo* „de stem van M." Daar *i* het gewone lidwoord der eigen-

namen is, dat alleen wordt weggelaten in den vocatief en na het voorzetsel *ri*, ligt het voor de hand *noe* eveneens op te vatten als een lidwoord dat bij het bepalende woord behoort (vgl. § 229). De genitief-constructie *nganga i Merendo* bestaat uit de leden *nganga* „stem" en *i Merendo*, want een eigennaam wordt niet zonder het lidwoord *i* gebruikt. De bepalende kracht van *i* is dan ook zeer gering. Alleen in bizondere gevallen, bv. wanneer algemeene zelfst. n.w. (bv. diernamen) in verhalen *i* voor zich krijgen, om het dier dat bv. *nggasi* „spookaap" heet tot een bepaalde persoon te maken, die optreedt als een mensch, is *i* duidelijk bepalend, dus *i Nggasi* „Meester Spookaap, Heer Spookaap, onze Spookaap". In *wo'o noe manoe* zijn dus de bestanddeelen *wo'o* en *noe manoe*, waarin *noe* niet juist een bepalend lidwoord behoeft te zijn; *wo'o noe manoe* kan zoowel den kop eener bepaalde kip aanduiden als „kippekop" in 't algemeen.

Noe is in § 229 reeds genoemd als nevenvorm van *anoe*, het onbepaalde voornaamwoord, dat zoo dikwijls optreedt als stopwoord, als aanloop om het noemen van 't ware woord uit te stellen (zie bl. 360). Dit *noe* is tot genitiefpartikel geworden. In § 14 is reeds gezegd onder welke omstandigheden het tot prenasaleering slinkt, en dat het, waar de volle vorm *noe* verplicht is, dikwijls wordt weggelaten. Waar men nu de keus heeft tusschen het al of niet gebruiken van *noe*, d.i. wanneer het bepalende woord begint met een klinker of met een medeklinker die zich niet laat prenasaleeren, daar is het moeilijk te zeggen wat de keus bepaalt. Wanneer de beide substantieven grondwoorden zijn, die geen van beide eene bepaling na zich hebben, zal men bijna steeds *noe* weglaten, bv. *wobo edja* „bovendeel der trap", *poe'oe edja* „voet der trap", *djoë ata* „rand van 't dak", *tando iajoe* „uiteinde van den rijststamper", *wiwi okota* „rand van 't potmandje", *djaja oeë* „waterloop". Meer wordt *noe* gebruikt, wanneer het bepaalde woord van meer abstracte beteekenis is, bv. een *ka*-vorm of het nomen verbale van een intransitief w.w., dus *katoedoe noe oedja* „het neerkomen van den regen", *katedika noe edja* „de wijze waarop de trap is neergezet", *kalawa noe oentoenja* „het ver zijn van zijn oorsprong", *kalaoe noe angga* „het feit dat er spoken zijn", *poledjo noe iajoe* „het smalle gedeelte van den rijststamper", *kadoesoe noe asoenja* „de magerheid van zijn hond", *pokoende noe doe'o* „het stroomop zwemmen van het vischbroed", *polanto noe aki* „het drijven van het vlot", *posea noe onti* „het nestelen der mieren". Al deze genitieven kunnen zonder *noe* worden gemaakt, dus *katoedoe oedja*, *kàtedika edja*, enz., maar het gebruik van *noe* is hier meer gewoon dan het weglaten, wellicht in tegenstelling tot de verbinding van het nomen verbale van een transitief w.w. met een substantief, waar het substantief object is en in den vierden naamval staat, zoodat er voor *noe* geen plaats is: *padika edja* „het de trap nederzetten", *panta'a iajoe* „het eenen rijststamper fatsoeneeren", *pampepate onti* „het mieren dooden".

Voor de duidelijkheid wordt *noe* gebruikt in genitief-verbindingen waarvan een der leden of beide leden eene bepaling hebben, bv. *kalawa mpodago noe oentoe ngkoro oeë* „het terdege ver zijn van den oorsprong der rivier";

katedika ntaninja noe edja ngkandepe mami „het elders neergezet zijn van de trap onzer veldhut"; *kalaoe kodjo noe angga ri jopo setoe* „het werkelijk aanwezig zijn van spoken in dat bosch"; *anoe koedonge onimo ntoe'oe noe nganganja mampeboo jakoe* „wat ik hoor, is ongetwijfeld de klank zijner stem die mij roept"; *polontjo owi noe laki bangke madonge oni ganda* „de vlucht, een poos geleden, van den grooten buffelstier, toen hij tromgeroffel hoorde"; *rengko madolidi pai masoeli noe anakoe* „de mooie en dure versierselen mijner kinderen"; *inda ri baoela bara sangkoedja noe manianja, si'a da masompo* „de schuld in hoeveel buffels wel van zijn schoonvader moet hij betalen". Ook bij langzaam of bij nadrukkelijk spreken zal men *noe* gebruiken, bv. *raja ntaoe setoe raja noe ananggodi* „de aard van dien man is de aard van een kind", *dja mata noe laboe ndapobaloe, banja laboe ngketataono* „slechts de klingen van kapmessen worden verkocht, geen messen met handvat en al", *karimbo noe ngojoe kapokaeka, banja karimbo noe oeë* „de kracht van den wind vreezen we, niet de kracht van het wáter", *bare'e ntaninja, dja kawaoe noe otoenja* „het is niets anders dan de stank van een wind van hem". Wanneer vele genitieven op elkaar volgen, gebruikt men ter afwisseling wel *noe* in plaats van de prenasaleering: *bare'e masae poojo ngkapate noe toekaka ngkabosenja pai erakoe* „niet lang was de tusschentijd van het overlijden der oudere zuster van 't hoofd en mijne schoonzuster".

Waar *noe* in een genitiefverbinding niet aanwezig is, daar moet men, volgens den huidigen toestand der taal, aannemen dat het is weggelaten. De prenasaleering wordt nimmer weggelaten; wel zegt men *mata eo* „zonneschijf", maar met het synonieme *reme* nooit anders dan *mata ndeme.* Wordt, bij langzaam of nadrukkelijk spreken, *noe* gebruikt vóór een substantief met een prenasaleerbaren beginner, dan wordt toch de prenasaleering vaak toegepast, hoewel *noe* voldoende is om den genitief aan te duiden, bv. *ota setoe gala noe mbawoe* (of *noe wawoe*) „die zemelen zijn voor . . . e de varkens". Ook wanneer een eigennaam of een ander woord dat het lidwoord *i* heeft, met een prenasaleerbaren medeklinker begint, wordt deze doorgaans geprenasaleerd, dus: *laboe i mPapa* „het kapmes van Vader", *tawala i nTama* „de lans van Oom", *wose i ntjema?* „een roeispaan van wien?", *wose i mPilosi* „een roeispaan van Pilosi", *Papa i ngKondoe* „Vader van Kondoe", *ana i nToepako* „een kind van Toepako", *topi i nTjoeigi* „de sarong van Soeigi", *tali i nTimalenge* „de hoofddoek van Timalenge". Bij de beginners *r* en *w* van eigennamen komt prenasaleering weinig voor, omdat men den naam onaangetast wil laten, dus: *baso i Rogoe* (zelden: *i nDogoe*) „de draagmand van R.", *rongo i Wi'asi* (zelden: *i mBi'asi*) „de vrouw van Wi'asi".

In teknonymische benamingen die met *Ta* (uit *tama* „oom") zijn samengesteld, wordt nimmer *i* gebruikt, maar alleen de prenasaleering of de enkele samenstelling, dus *Papa i Adji,* maar *Ta Adji, Papa i Melempo,* maar *Ta Melempo, Papa i nTjolo,* maar *Ta nTjolo, Papa i nTareka,* maar *Ta nTareka.* De oorzaak hiervan is, dat bij het gebruik van *i* na *Ta* klankgelijkheid ontstaat met *ta'i* „drek", wat men begrijpelijkerwijze vermijden wil.

De leden eener genitief-verbinding kunnen gescheiden worden door eene bepaling van 't eerste lid, zooals in de voorbeelden op bl. 419 v., waar ten gevolge daarvan *noe* is gebruikt, maar het spreekt vanzelf dat zulk een bepaling slechts uit enkele woorden kan bestaan, wil het genitief-verband gehandhaafd blijven. Meestal bestaat zulk een bepaling uit een of meer adjectieven, eene enclitica, zooals *-mo*, *dja*, of een versterkend bijwoord, zooals *kodjo*, *montjo*, *ntoe'oe*, *ntoto* „inderdaad, werkelijk, echt", bv. *baoela sondo pai maboko ntamakoe* „de vele en vette buffels van mijn oom", *koekita ja'anja, wakamo kodjo mpelindjanja* „ik zie zijne voetstappen, beslist de sporen van zijn loop", *anoe napetoemboe paoemo kodjo ngkabosenja mampokaoe si'a* „wat hij overbrengt is inderdaad de boodschap van het hoofd dat hem uitstuurt", *manotomo kina'a woengka eo i nTa nTolo ate ntaoe natawani* „'t is zeker dat de dagelijksche spijs van T. nT. de levers zijn van de menschen die hij gevangen heeft". Bestaat de bepaling uit drie, vier of meer woorden, dan is een andere genitief-constructie in gebruik, waarover beneden wordt gesproken. Het tweede lid kan natuurlijk een uitgebreide bepaling krijgen, daar deze op het woord volgt en dus niet tusschen de leden der verbinding in komt. Alleen wanneer het tweede lid een nomen verbale of een *ka*-vorm is, kan het voorafgegaan worden door het proclitische *da*, om aan te duiden dat het in toekomstige beteekenis moet opgevat worden, bv. *gori da mpepokononja* „de mate van 't geen hij zal wenschen", *napakanotomo eo da mpopawawa* „zij hadden den dag van de aanstaande bruiloft vastgesteld", *djelamo ri eo da mpoananja* „'t was gekomen tot den dag van hare op handen zijnde bevalling", *mampepali ra'a da mpetopanja* „zoekende naar een tak waarop hij zal neerstrijken", *maole² pontoe da ngkandjo'oenja* „rondkijkende naar een plaats waar hij zal heen gaan", *wa'anja da mepara², soeka da ngkadja'a ndajanja* „het eenige is dat hij zal schelden, als uiterste van zijne te verwachten boosheid".

Daar *noe* identiek is met *anoe*, 't welk gebruikt wordt om „ding van, eigendom van, bezitting van" uit te drukken, zou de genitief met *noe* kunnen verklaard worden als bijstelling van het bepaalde woord, dus *tali mbe'a* of *tali noe we'a* „hoofddoek, eigendom eener vrouw", *ikoe noe asoe* „staart, iets van een hond". Een dergelijke vertaling geeft echter meer dan de taal zegt. Het gebruik van *noe* of van de prenasaleering ter aanduiding van het verklarende onderwerp (§ 287) maakt duidelijk, dat *n(oe)* met niet meer kan weergegeven worden dan met „namelijk, dat is te zeggen, en wel". Een zin als *namama noe asoe, namama mbawoe* zegt woordelijk: „hij heeft hem gebeten, nl. de hond, het heeft hem gebeten, nl. 't varken". Feitelijk geeft de komma, de zeer korte rust in „hij heeft hem gebeten, de hond (of: een hond, 'n hond)", „het heeft hem gebeten, 't varken ('n varken)" genoeg weer van de beteekenis van *n(oe)*. In den grond is *noe* te weinig bepaald om een substantief daarmee tot een bepaald iets te maken. Het is mogelijk dat *ikoe asoe* vroeger „hondestaart" en *ikoe noe asoe* „staart van een hond, staart van den hond" heeft beteekend, maar thans is dit niet (meer) zoo. De huidige taal beschouwt *ikoe noe asoe* als iets langdradiger, of in bepaalde gevallen nadrukkelijker of duidelijker dan *ikoe asoe*; verder is er geen verschil.

Anoe in de beteekenis „iets, ding, bezitting" regeert ook weder het woord dat den bezitter aanduidt in den genitief (bl. 360), dus: *anoe ndongokoe, banja anoe (noe) maniakoe* „iets van mijne vrouw, niet iets van mijne schoonmoeder". De zelfstandige vorm is steeds *anoe*, de niet zelfstandige, zoo goed als proclitische vorm is steeds *noe* of een nasaal. *Noe* behoeft geen verzwakking van *anoe* te zijn; het kan zeer goed het grw. zijn van het zelfstandige *anoe*, eene verhouding die ook tusschen *koe* en *akoe*, *kaoe* en *ĕngkaoe* kan bestaan. *N(oe)* is dus als een zeer zwak lidwoord te beschouwen, dat even terugwijst, als een zwak betrekkelijk v.n.w., naar het bepaalde woord, maar verbonden is aan het bepalende woord, zoodat het, waar de fonetische omstandigheden het toelaten, tot prenasaleering daarvan wordt.

Dat het P.mBotosch en het Ampanasch dialect bij de aanhechting der bez. voornaamwoorden ook den nasalen verbindingsklank gebruiken, is reeds in § 218 v. gezegd. Dus: PmB. *anoengkoe, anoenta, anoengki, anoenda* „iets van mij, van ons (incl., excl.), iets van Z.Ed., H.Ed., HH.Ed."; Amp. *anoengkoe, anoenta, anoe ntjira* „iets van mij, van ons (incl.), van hem, hen". De overige bez. v.n.w. beginnen met eene nasaal, zoodat prenasaleering daar onmogelijk is.

De genitief kan in sommige gevallen uitgedrukt worden door *-nja*, het bez. v.n.w. 3e p. enk. en mv. Wanneer men in een zin als *ana ntaoe se'e papitoe* „de kinderen dier menschen zijn zeven" het bepalende lid der genitiefverbinding op den voorgrond wil plaatsen, maakt men het tot onderwerp van een zin met possessieve beteekenis: *taoe se'e papitoe ananja* „die menschen, zeven zijn hunne kinderen, die menschen hebben zeven kinderen". Om aan het gezegde den nadruk te geven kan men dit doen voorafgaan: *papitoe ananja, taoe se'e* „zeven zijn hunne kinderen, die menschen", wat maar weinig verschilt van *papitoe ana ntaoe se'e*, omdat *-nja*, aan het eerste lid gehecht, van daaruit de verbinding bewerkt met het tweede lid, terwijl de *n* in *ntaoe* (of *noe* in *noe taoe*), aan het tweede lid gehecht, van daaruit de verbinding met het eerste tot stand brengt [1]). In zulke constructies heeft echter het eerste gedeelte meer het karakter van een uitroep, bv. *ma'ai ka'odonja banoea setoe* „erg is zijn scheeve stand, dat huis", z. v. a. „wat staat dat huis scheef!", *mapari kawongonja ananggodi sindjaoe* „wat zijn die kinderen daar lastig ondeugend", *malengi pelindjanja baoela noepelamba* „wat loopt die buffel waarop ge rijdt, langzaam!" Intusschen wordt van deze constructie een druk gebruik gemaakt, wanneer het tweede lid een eenigszins lange bepaling heeft en een min of meer zelfstandige positie in den zin inneemt, bv. *koepepewoloka noendjaamo da pewalinja* (of: *da pewali noe*) *wa'a ana iloe setoe* „ik denk er over na wat er moet worden van al die weezen", *manoro bare'emo naintjani kapajanja baloe*² (of: *kapaja noe baloe*²) *anoe natimamo ntaoe be nabajari* „zeker weet hij niet meer waarheen de goederen verdwenen zijn die de menschen hebben genomen en niet betaald", *oengka rimbe'imo ntano*

[1]) Een ander geval waarin de genitief-partikel en *-nja* gelijkwaardig optreden is dat van een adjectief, bepaald door een *ka*-vorm of nomen verbale in den genitief, zooals *ma'ai ngkaboeja* = *ma'ai kaboejanja* „zéér wit". Zie bl. 132 v. en 425 v.

kama'inja taoe (of: *kama'i ntaoe*) *ri atoenja anoe tepasambakamo ire'i?* „waar vandaan toch is het komen van de menschen bij honderden, die hier te zamen zijn?", *kandepenja anoe da ma'i naini roomo kawangoe, podo kandepenja anoe da ma'ipa ri poerinja bare'epa* „de hutten van hen die straks zullen komen hebben we reeds opgericht, slechts de hutten van hen die later nog komen nog niet", *to'onja anoe kodi²pa ri lipoe se'i bepa koeintjani, to'onja anoe matinoewoemo koeintjani poera²* „de namen van hen die nog klein zijn in dit dorp weet ik nog niet, de namen van hen die al op leeftijd zijn ken ik alle". Ook wanneer het tweede lid uit een geheelen bijzin bestaat, bv. *kaparinja toeama ndjo'oe moweloea, be da towote pale momota* „de moeilijkheid er van dat de mannen op reis gaan is (hierin gelegen dat) de handen niet toereikend zijn om den oogst binnen te halen", *kadagonja taoe mowatoea, da nakare'e anoe da napowiti* „het nut dat men slaven houdt is, dat men menschen heeft die men voor zich kan laten loopen".

Waar het onderwerp een uitvoerige bepaling na zich heeft, wordt de constructie met *-nja* gebruikt om het genitief-verband vooraf vast te leggen, bv. *pelindjanja maria mbengi, malempo jopo, malempo pada, taoe manga'e setoe* „op een tocht van vele dagen door bosschen en velden van die koppensnellers"; *powotenja mawote oeë bangke ananggodi setoe mampalaika inenja pai papanja* „bij het oversteken van dat kind over een groot water, om van zijne ouders weg te loopen". Zulke zinnen zijn intusschen gemakkelijk om te zetten en behooren zeker niet tot de dagelijksche taal. In zinnen als *golamoe da koeoli ane alima seni olinja saogoe* „je suiker zal ik koopen, als ze 5 cent kost per stuk" is *-nja* op te vatten als behoorende bij *gola* en *saogoe* als verduidelijkend toevoegsel. Overigens kan men ook *oli ntjaogoe* zeggen, al is dit minder gebruikelijk.

Wanneer een substantief door meer dan één genitief wordt bepaald, wordt alleen de eerste door het genitiefteeken uitgedrukt, bv. *bare'e moojo gaga kapate ntoekakakoe pai toea'ikoe* „er is niet zoo'n lange tusschenpoos geweest tusschen het overlijden van mijn ouderen en mijn jongeren broeder", *simbente madago katoewoe ngkabosenja pai watoea* „gelijk goed is het bestaan van vrijen en slaven", *sandeme² poana ndongokoe pai rongonja* „op denzelfden dag heeft de bevalling van mijne vrouw en van zijne vrouw plaats gehad". De substantieven die door *pai* verbonden zijn worden dus als een copulatieve samenstelling beschouwd.

Waar het eerste lid der genitief-verbinding, ondanks de bepaling door het tweede lid, toch onbepaald wordt gelaten, zoodat ook de geheele verbinding een zekere onbepaaldheid behoudt, daar is de genitief soms met ons „voor" weer te geven, bv. *da re'epa baroe i ngKai?* „is er nog palmwijn voor Grootvader?", *imbe'i kina'a noe ananggodi?* „waar is rijst voor de kinderen?", *merapi topi ntoea'inja* „een sarong vragen voor zijn zusje". Zie bl. 344.

§ 266. De meeste der tot hiertoe behandelde genitieven zijn van possessieve beteekenis. Subjectieve genitieven komen voor na nomina verbalia, die eene

handeling uitdrukken van welke het woord in genitivo de agens is, bv. *palai linggona mami* „het vertrek(ken) onzer gasten", *pesono ntaoe setoe* „het antwoord(en) van dien man", *poweloea mpapamoe* „het reizen, de reis van uwen vader", *pangkoni ntoea'ikoe kina'anja* „het hare rijst opeten van (door) mijn zusje", *pangkojo i Ine basoa* „het dragen Harer draagmand van (door) Moeder", *painoe i nTa Gimpoe baroekoe nato'o be da napomajangoe* „bij het mijn palmwijn opdrinken van (door) T. G. zei hij dat hij er niet dronken van zou worden", *panto'o noe anakoe to'okoe, koepokaraoe* „over het mijn naam noemen van (door) mijn kind ben ik boos". Bij de *-in*-vormen die een genitief regeeren, kan men evengoed van een possessieven als van een subjectieven genitief spreken; bij woorden als *kina'a* „voedsel", *inodo* „geklopte boomschors", *pinoana* „neef, nicht (oomzegger)" denkt men niet meer aan de afleiding; *inodo noe inekoe* is „de foeja die aan mijne moeder behoort"; om uit te drukken dat mijne moeder ze heeft geklopt moet ik zeggen: *inodo ndadodo noe inekoe* „foeja geklopt door mijne moeder" (foeja H.Ed. heeft ze geklopt, nl. mijne moeder). Bij andere *-in*-vormen is de afleiding nog niet vergeten; „jachtbuit van jagers" wordt niet genoemd *sinoko nto poasoe*, maar *sinoko noe asoe nto poasoe* „het van (door) de honden der jagers gepakte"; *pinatoewoe noe angga* (de wilde dieren) is: „het door de geesten in 't leven gehoudene" (waardoor het meteen hun eigendom is); *pinoapoe ndongokoe* is „het kooksel mijner vrouw"; *ginampi ngkabosenja* is een slaaf die door het hoofd in huis gehouden (*ndagampi*) wordt; een slaaf die op zich zelf woont zal men niet *ginampi* noemen.

Genitieven die afhangen van een *ka*-vorm (al wordt *ka*- daarbij wel weggelaten), moet men possessief noemen; *karoso mboekoe* (of *roso mboekoe*) is niet de kracht door de beenderen (in ons spraakgebruik: de spieren) uitgeoefend, maar de kracht die de beenderen bezitten. Verdere voorbeelden zijn: *kadjela linggona* „de aankomst der gasten", *kajore ntaoe madjoe'a* „het slapen van den zieke", *kagasi mpolengkonja* „de vlugheid zijner bewegingen", *kaeka ndajakoe* „de vrees van mijn hart", *kanee ngkinojo mami* „de zwaarte onzer draaglasten".

Objectieve genitieven hangen af van stammen of nomina verbalia van transitieve werkwoorden, die geheel het karakter van substantief hebben aangenomen en hun voorwerp dus niet meer in den accusatief regeeren. Indien het bepaalde woord het uiterlijk van een stamwoord heeft, is het niet steeds uit te maken of het inderdaad een w.w.stam is, of een nomen verbale dat zijn prefix of zijne prefixen heeft verloren (vgl. bl. 130, No. 4). Vele dezer genitief-verbindingen behooren nl. tot de vaste termen der oude rechtspraak; men heeft de neiging om dergelijke beeldsprakige uitdrukkingen te verkorten, om ze pittiger te maken. Voorbeelden zijn: *poedjoe ngkoro* „hulsel van 't lichaam" (kleeren); *so'o ngkompo* „buikband"; *oli noe asoe* „prijs van een hond"; *oli mbiti* „koopen der voeten" (een duit dien men den eigenaar van een losloopend dier zendt, om hem te dwingen het te gaan opvangen); *djolo mboeroko, djoe'iti mboeroko* „kriebelaar van de keel" (ook *djolo woeroko*, dus

uit *padjolo woeroko*), het geschenk dat men een schuldeischer geeft, om hem hetgeen hij bij een wanbetaler of derde heeft weggenomen, terug te geven, hem aldus in de keel peuterende, zoodat hij het ingeslikte weer overgeeft; *owi ngkoro* „het zijn lichaam, zich zelf den dood aandoen" (uit *rowi ngkoro*, uit *parowi koro*), voedsel en medicijn weigeren, v. e. zieke die naar den dood verlangt; *karapa baoega* „het scheuren van den schaamgordel" of *parapa baoega* „het den schaamgordel scheuren" (loon voor iemd. die bij een godsgericht voor een der partijen de lans in den grond dreef, waarbij zijn schaamgordel kon scheuren); *wentji ntida* „het verruimen van de grens" (nl. der huwelijksmogelijkheid, door een geschenk dat men geeft boven den bruidsschat, om te kunnen trouwen met iemd. die kan gerekend worden tot een ouder geslacht te behooren), ook *pajoa ndjaja* „rechtmaker van den weg", ten rechte: *pajoa djaja*, vgl. *pataka pale* „handbinder", geschenk waarmee men iemd. overhaalt om een slaaf niet te verkoopen, daarentegen: *palisi mpale* „afveger der hand", boete opgelegd door iemd. die bij de harsproef (godsgericht) onschuldig bleek, aan zijne beschuldigers, waarmee hij de hars van zijne hand kon wrijven; *tabasi ntana*, geschenk voor het mogen wonen in 't gebied van een anderen stam, „voor het vertrappen van den grond" (door het vee). In verbindingen als *torobaka edja* (voor *pantorobaka edja* „het de trap omdraaien" of voor *katetorobaka noe edja* „het omgekeerd worden der trap"), boete om te verkrijgen dat men met zijne gescheiden vrouw mag hertrouwen, zoodat de trap van 't huis der vrouw niet langer voor den man omgedraaid blijft, *pedasi amaa* (voor *pampedasi amaa* „het de sintels wegslaan" of voor *katepedasi noe amaa* „het weggeslagen worden der sintels"), boete aan den vijand, om te verkrijgen dat men een door hem verbrand dorp mag herbouwen, en *doengka bente* (voor *padoengka bente* „het de omwalling neerwerpen" of voor *kadoengka noe bente* „het omvallen der omwalling"), boete ter afkooping van het slechten eener dorpsomwalling die wantrouwen heeft opgewekt, is het niet te zien of *edja*, *amaa* en *bente* genitieven of accusatieven zijn.

Partitieve genitieven van *ka*-vormen bepalen adjectieven als *ma'ai* „zeer, hevig", *mapari* „moeilijk", *madja'a* „slecht, leelijk", *sakodi* „weinig", *measi*^{2} „arm", waar in onze taal zulke adjectieven als bijwoorden zouden optreden bij adjectieven, die hier den *ka*-vorm hebben en dus substantieven zijn, bv. *ma'ai ngkarameda* „erg van hitte, zeer heet"; *mapari ngkarimbo ngojoe se'i* „lastig sterk is deze wind"; *madja'a ngkakewatoe* „leelijk van steenachtigheid"; *sakodi ngkadago* „weinig van goedheid", eene ironische uitdrukking die beteekent „'t is maar heel goed, gelukkig maar", *sakodi ngkadago toedoemo oedja* „gelukkig maar dat er regen viel"; *measi*^{2} *ngkatoewoe* „beklagenswaardig, armoedig van leven". Gelijkwaardig met deze voorbeelden zijn *ma'ai karamedanja* „erg is de hitte er van", *mapari karimbo noe ngojoe se'i, madja'a kakewatoenja*, enz. Het zijn voornamelijk de genoemde woorden die een genitief-verbinding met *ka*-vormen aangaan, adjectieven dus met welke men zich krachtig pleegt uit te drukken. Ook met nomina verbalia komen dergelijke adjectieven wel voor, bv. *madojo mponomboe* „ijverig van waterhaling, ijverig

in 't waterhalen", *madoedoe mpemeke* „voortdurend aan 't hoesten", *pande mpekanarasi* „knap in 't vleien", *makodje mpodoeanga* „moedig in 't varen", *ngojoe marimbo mpewoei* „een wind die hevig aan 't blazen is", *taoe reso²* *mpodjamaa* „menschen druk bezet met akkerwerk", *rempa²* *mpekadjoe* „zich druk makend met hout halen", *morempo²* *mpelindja* „overal verspreid rondloopend", *siko koekita magasi mpandake* „ik zie dat ge flink zijt in 't bergklimmen". Hier kan men echter meestal niet de prenasaleering vervangen door een bez. v.n.w., omdat gewoonlijk het adjectief niet gelijkelijk op de persoon die door het adjectief gekwalificeerd is en op de handeling past; zie § 240. Past het adjectief ook op de handeling, dan kan de prenasaleering door het pron. suff. vervangen worden, dus: *ngojoe marimbo mpewoei* of *marimbo pewoeinja* „krachtig van blazen" of „krachtig is zijn blazen", *teno mami masoso mpoanu* of *masoso poananja* „onze zeug is kort van tusschenpoozen in 't jongen" of „haar jongen werpen is snel na elkaar".

Andere voorbeelden van dit soort genitieven zijn: *ananggodi mawaa²* *nggarama* „een klein kind dat (nog) eenigszins rood is van vingers" (= *mawaa²* *karamanja*); *kadjoe mate mbaa* „hout dat sterft wat betreft zijn gloed (*waa*), brandhout dat dadelijk uitgaat, niet blijft gloeien"; *sadjoe mpae* „verstoken van rijst, ontdaan van rijst" (ten einde met zijne rijst), *sadjoe mpoana* „ontdaan van het kinderen hebben" (ontzet uit de vaderlijke macht).

Genitieven die in de plaats staan van een naamval die gewoonlijk met *ri* wordt aangeduid en die ook meestal wel door *ri* kunnen vervangen worden, zijn: *mata ndjaja* „gids", niet „oogen van den weg", maar „oogen die den weg zien" (bl. 128); *mata mpadaso* „oogen die het wetenswaardige (omtrent den vijand) hebben gezien, verspieders die bij het koppensnellen in hunne taak zijn geslaagd"; *mapoeroe ntaoe* „medelijdend jegens anderen" (*map. ri taoe*); *soelabi mbojo* „gestoken door (ingeloopen te zijn tegen) een bamboe"; *topi ndatoe'oe ngkariki* „een sarong die vastgemaakt is onder de oksels"; *mekojo ngkariki* „de draagmand dragen met de zeelen over de schouders en onder de oksels", *mekojo mbo'o* „id. met het zeel over het hoofd"; *tedoengka ntalikoe* „ruggelings omgevallen".

Een genitief-verbinding als *soembara ngkanta* „een aanhoudende regenstorm, die de komst van koppensnellers voorspelt" is geheel tot samenstelling geworden, daar het niet te zeggen is welke naamval hier door de prenasaleering is uitgedrukt. De woordelijke vertaling is: „schildstorm"; de beteekenis is: regen en wind die (boven in de lucht) een troep mannen met schilden (koppensnellers) hebben zien naderen en daarvan kennis geven, door voortdurend en met kracht neer te komen. De oorspr. bet. van *soembara* (van *soemba* „overvallen") is „overvallen geworden"; mogelijk is de herinnering daaraan in *soembara ngkanta* bewaard gebleven; de eig. bet. zou dan zijn: „overvallen door schilddragers"; de huidige verklaring zou dan naar de thans geldende beteekenis van *soembara* „storm met regen" zijn gemaakt.

Explicatieve genitieven in den eigenlijken zin kent het B. niet. In de namen van landen, bergen, rivieren, eilanden enz. staat de naam als bijstelling na

het woord waarbij hij behoort, dus: *tana Parigi* „het land P.", *lipoe Todjo* „het dorp T.", *boejoe Takole Kadjoe* „de berg T.K.", *Saloe Taa* „de rivier T." Het woord *koro* „rivier" heeft gewoonlijk een genitief achter zich, omdat *koro* (syn. met *wata*, vgl. Mal. *batang* in *Batang Hari*, *B. Gadis*) eig. den hoofdstroom aanduidt, tegenover de zijrivieren (*panga*, *ra'a*), want de rivier wordt gezien vanaf hare monding, als een boom die takken schiet, zoodat de hoofdstroom de stam (*koro*) is. Spreekt men van „de rivier", dan zegt men *koronja*, wat reeds op een genitief-verhouding tot den eigennaam duidt. Dus: *Koro mPoso*, *Koro nTomasa*, *K. ngKinapapoea*, *K. nTjangele*, *K. mPendolo*, doch *lipoe Pendolo*. De partikel *noe* wordt niet gebruikt, dus *Koro Bono*, *Koro Jaentoe*.

Aardrijkskundige benamingen in welke het tweede lid het genitief-teeken heeft, zijn dikwijls possessieve genitieven, welker beteekenis nog verstaan wordt als: de berg, de kaap enz. waar het in het tweede lid genoemde voorkomt, bv. *Boejoe mBajaoe* „de berg met de grot", *Boejoe nTjipa* „de Lianenberg", *Boejoe ngGelata* „Netelboomberg", *Pa'a mBajatoe* „Ramboetanberg", *Ngoedjoe nTiboe* „Strandplassen-kaap", *Wana mPo(m)pangeo* „Woud der grijnzing (van kou)", *Oeroengi mPoeti'a* „Witteduiven-kaap", *Tamoengkoe mBaloegai* „Berg uit een *waloegai* (liaan) ontstaan". Ze zijn dus in hun geheel eigennamen; het voorgevoegde *boejoe* enz. is niet ter verduidelijking van den eigenlijken naam vooraf gezegd. Vgl. bl. 128 v., No. 2 en § 59.

BIJVOEGLIJKE NAAMWOORDEN.

§ 267. De bijvoeglijke naamwoorden zijn voor het kleinste deel stamwoorden; de meeste zijn met voorvoegsels, enkele zijn met een achtervoegsel afgeleid.

Stamwoordelijke adjectieven zijn onder meer zulke, die eene in 't oog loopende eigenschap van lichaam of geest aanduiden, bv. *bangke*, *bose* „groot", *kodi* „klein", *ede*, *rede* „kort, laag", *lo'e* „bekwaam", *tengo* „dom", *wando* „gek", *soa* „leeg", *boeke* „vol", *boeta* „blind", *bota* „doof", *poengkoe* „verlamd", *todjo* „stijf", *lingoe* „verbijsterd", *boba* „kaal", *josa*, *tongawa*, *mara* „duidelijk", *wota*, *rojo* „nat", *koedjoe* „verstijfd van koude", *janggo* „doorweekt", *jonto* „door en door", *montjo* „waar", *kedjo* „mank", *oso* „rot", *lawa* „ver", *mosoe* „nabij", *osa* „hersteld". Woorden als *jore* „slapen", *male* „slapend, van ledematen, gevoelloos", *djela*, *rata* „aangekomen", *mate* „gestorven", *toewoe* „levend", *lintoe* „vast in slaap", *joeroe* „zich luikend (van de oogen)" zijn in het taalbewustzijn geheel adjectieven.

Ook de stoffelijke adjectieven, voor zoover zij bijvoeglijke naamwoorden kunnen genoemd worden, zijn stamwoorden, en wel stofnamen, dus substantieven, die onveranderd als adjectieven optreden, bv. *sintji woejawa* „gouden ring", *toga laboe* „ijzeren armband", *koera tana* „aarden pot", *topi inodo* „sarong van foeja", *djoia dopi* „planken vloer", *nono watoe* „steenen paal", *jondo jora* „brug van kernhout", *doeanga lako* „prauw van *lako*-hout", *ata tabaro* „dak van sago-blad", *isoejoe tondoe* „hoornen lepel", *taono kale mbojo* „handvat van bamboe-wortel". Zulke „adjectieven" blijven in wezen substantieven; zij gaan met het voorafgaande substantief eene samenstelling aan (zie bl. 129),

om uit te drukken: het voorwerp is zoowel 't een als 't ander, *sintji woejawa* „ring, tevens goud", *tinongkei tawala wojo* „een bamboe-lans is een lans die uit een bamboe bestaat", *taono tondoe mapeni, maka tondoe mapeni* „een handvat dat uit hoorn bestaat is hard, want hoorn is hard", *intje'i toga laboe, maka laboe ndapowia* „dit is een ijzeren armband, want het is ijzer en dan bewerkt" (*ndapowia* slaat hier zoowel op *laboe* als op *toga*: ijzer en dat bewerkt tot armband). Men kan een zelfst. n.w. met een stoffelijk bijv. n.w. dan ook als samenstelling behandelen en bv. zeggen: *tima tali inodokoe, banja tali banaedjakoe* „neem mijn foeja-hoofddoek, niet mijn hoofddoek van geweven stof", maar evengoed: *talikoe inodo, talikoe banaedja* „mijn hoofddoek die foeja, geweven stof is".

§ 268. De meeste bijv. naamwoorden worden gevormd met *ma-* (*ma*-III) en dienen in den *ma*-vorm weder tot grondwoorden voor verbale afleidingen; zie § 99 vv., waar voorbeelden zijn gegeven. Verder worden er adjectieven gevormd met *mo-* (§ 64, No. 8), met *me-* (§ 73, No. 9), met *ke-* (§ 155), met *ko-* (§ 151) en met *mbo-* (§ 180). Waar deze voorvoegsels besproken zijn, vindt men de noodige voorbeelden. Enkele adjectieven zijn gevormd met het achtervoegsel *-ka*; ze zijn besproken in § 194.

De bijv. naamwoorden die stamwoorden zijn, hebben ongetwijfeld den oorspronkelijken vorm bewaard en niet hun voorvoegsel verloren. De beteekenis van *ma-* vóór adjectief-stammen is verloren gegaan; *kodi, masiwoe* en *masile* beduiden alle drie „klein", behoudens eenige nuancen van beteekenis, die niet in het voorvoegsel liggen. *Ma*-adjectieven van substantieven en werkwoorden hebben evenals de met *mo-*, *me-*, *ke-*, *ko-* en *-ka* gevormde bijv. naamwoorden hun kenmerk als adjectieven in het affix.

Twee adjectieven worden gevormd met *da*, nl. *da mata* „nog onrijp" en *da wo'oe* „nog nieuw". Dit *da* is identiek met het pro- en enclitische *dja* (§ 252, bl. 390) en niet met het futurum-aanduidende *da* (§ 290). Dit laatste luidt in het Mor. *ta*, bv. *ta loemako* „hij zal gaan", terwijl het hier besproken *da* ook in het Mor. de beteekenis „nog" heeft, bv. *da hinao* „er is nog". Het door vocaalsplitsing uit *daa* gevormde *da'a*, in 't Mor. niet veel meer dan een stopwoord: *omoeë koa da'a* „gij zelf (zijt het)", *ho'io da'a* „ja wel zeker", wordt in 't B. gebruikt nevens *da*, in dezelfde verbindingen *da'a mata* en *da'a wo'oe*, in Onda'e en Pada.

De beteekenis der woordherhaling bij de adjectieven is besproken in § 52, No. 9. Samenstelling bij de adjectieven is behandeld in §§ 56—59.

§ 269. Een zeker aantal adjectieven gaan met het substantief dat zij bepalen een samenstelling aan, die aangeduid is door den geprenasaleerden vorm van 't bijv. n.w. (bl. 48, 131 v.). Daaronder bevinden zich ook eenige deelwoorden. Voorbeelden: *limoe mpore* „dichte wolken, dikke mist", *ropo ntjiwoe* „korte golfslag", *ropo ntjoso* „dichte golfslag", *kadjoe ntopoe* „bros hout", *pepoe mpari* „moeilijk te doordringen wildernis", *djaja mpi'i* „verengde weg" (geen kans om te berekenen, dat iemd. die men wil trouwen tot

zijn eigen generatie behoort; men moet dus van 't huwelijk afzien), *oea ndoso* „hoofdspier, sterke spier", *ana nggodi* (uit *ana ngkodi*) „klein kind", *ana ndoro* „een zuigeling die nog rood ziet" (alsof hij geroost was), *ota mpeni* „de harde stukjes die in fijngestampte maïs zijn overgebleven", *watoe mpoeti* „wit berggruis", *pangipi mposo* „droom die uitkomt", *onti mbaa* „roode mier", *Pada mPapoe* „Afgebrand Veld", *Bone mBailo* „Korrelig Zand", *Tobi mBo'oe* „Nieuw ontstane Diepte" (de drie laatste voorbeelden zijn plaatsnamen). In deze voorbeelden zouden *ntjiwoe, ntjoso, ntopoe, mpari, mpi'i, ndoso, mpeni, mpoeti, mposo, mbaa, mpapoe* kunnen vervangen worden door *masiwoe, masoso, matopoe, mapari, mapi'i, maroso, mapeni, mapoeti, maposo, mawaa, mapapoe*; van *pore, kodi, wo'oe* dient de stamvorm tot adjectief; van *roro* en *wailo* komt geen *ma*-vorm voor. In *laoero mpikoe* (de naam v. e. legendarischen rotan, die in tallooze windingen opgerold ligt en door zich te ontplooien tot den hemel kan reiken), *Bajo mbeloea* „een rondtrekkende Badjorees", *rangka ngkasi* „sprieten die knijpen" (srt. garnalen), *oera ndjanga* „garnalen die zich voortbewegen als spanrupsen", *gantji ndega* „tol die verschuift onder 't draaien", *Oeë mPito* „Water dat vele bochten maakt", *Boejoe mBajo* „Blinkende Berg" kan men *mopikoe, moweloea, mekasi, mendjanga, morega, mopito, membajo* in de plaats van *mpikoe* enz. zetten.

Ter verklaring van deze geprenasaleerde adjectieven (en enkele participia) kan men syncope aannemen en daarbij wijzen op de vele gevallen van dit verschijnsel, die het Ampanasch dialect te zien geeft (bl. 48 v.). De reden die hier voor de syncopeering zou bestaan, kan gelegen zijn in neiging tot verkorting van uitdrukkingen als de hier besprokene. Nevens *ota mpeni* „de harde (*mapeni*) stukjes in de gestampte maïs" staat echter *ota joesanja* (de *j* laat zich niet prenasaleeren), zoodat *ota mpeni* gelijkstaat met *ota peninja*, dus: „van de fijne maïs het harde, het maïsmeel z'n harde". Van een bamboestruik heeten de doode takken *mpate* (gewoonlijk zegt men *mpatenja*) „de doode stukken". Gelijk met *-nja* staat vaak een lidwoord; de prenasaleering in de hier besproken adjectieven (en participia) kan dus als lidwoord worden verklaard en wel als *noe*, dus weder dezelfde partikel als die welke het genitief-teeken vormt. Indien men nu vormen als *mpari* en *mpi'i* ook als adverbia aantreft, bv. *modjampa mpari* „op erge wijze rooven", *banoea ndarindi mpi'i* „een dicht omwand huis", dan kan men uitdrukkingen als *edenja, joanja* vergelijken, die adverbiaal weer te geven zijn met „in 't kort, ten rechte", bv. *edenja be napodjo* „kortom (het korte er van is), hij wil niet", *joanja: be naintjani* „het komt er op neer (het ware, het rechte er van is) dat hij 't niet weet". Men kan dus *ropo ntjoso* vertalen met „golven van de dichte", *limoe mpore* met „mist van de dikke soort, in dichte hoedanigheid" of „in dichtheid, in dichte opeenvolging", of zich eenvoudiger voorstellen: *ana nggodi* = *ana noe kodi* „een kind, en wel klein", of „een kind dat klein is", of „een kind van de kleine soort"; in ieder geval is de prenasaleering dan = *noe* en gelijkwaardig met *-nja*, een lidwoord dus, dat het bepalende woord min of meer zelfstandig maakt, of een partitieven genitief aanduidt.

Intusschen kan men in sommige gevallen aannemen dat het voorvoegsel is weggevallen, zoodat het intensieve grw. is overgebleven; *Boejoe mBajo* bv. kan uit *Boejoe Membajo* „Blinkende Berg" zijn verkort; vgl. bl. 48.

Plaatsnamen als *Oeë ngKagila* (een riviertje), *Boejoe mPondoli* (een heuvel) zijn weer te geven met „Water van Wildheid", „Berg van Rolling", dus: water bij 't welk wildheid, berg bij welken rolling voorkomt, eenigszins verschillend dus van *Oeë Magila, Boejoe Mondoli.*

Adjectieven worden zelfstandig gemaakt door *anoe* wanneer zij als gewoon zelfst. n.w., door *i* wanneer zij als eigennaam optreden, dus: *anoe maboeja* „de witte, het witte", of minder bepaald: „die, dat, wat wit is"; *i Sengke* „de Nijdige, de Nijdas", *i Madja'a* „de Booze". *Anoe* en *i* zijn hier dus gelijkelijk lidwoorden.

§ 270. De plaats van het attributief gebruikte adjectief is na het substantief waarvan het de bepaling is, bv. *banoea bangke* „een groot huis", *banoea bangke setoe* „dat groote huis", *banoea bangke ri sambote ngkoronja* „het groote huis aan den overkant der rivier". Tusschen het substantief en het attributieve adjectief komt geen ander woord, tenzij dan een aangehecht pers. v.n.w., bv. *banoeakoe bangke* „mijn groot huis"; volgt op het substantief nog eene bepaling, dan wordt het attributieve adjectief zelfstandig gemaakt door voorvoeging van *anoe* of *aoe*, bv. *banoea ngkabosenja anoe bangke* „het groote huis van 't hoofd", zoodat het ook als bijstelling of als predicatieve bepaling kan opgevat worden: „het huis van 't hoofd, het groote", of „het huis van 't hoofd dat groot is". Is de aan het adjectief voorafgaande bepaling van 't substantief zoodanig, dat het adjectief ook bij die bepaling of bij een deel daarvan zou kunnen behooren, zooals in *ana ntoekakakoe pai erakoe anoe madjoe'a* „het zieke kind van mijn ouderen broeder en mijne schoonzuster", wat ook zou kunnen beteekenen: „het kind van mijn ouderen broeder en mijne zieke schoonzuster", dan moet het adjectief op het substantief volgen en dit laatste herhaald worden, dus: *ananggodi madjoe'a, ana ntoekakakoe pai erakoe.*

Een substantief kan meer dan één attributief adjectief na zich hebben; het laatste wordt dan door *pai* ingeleid, zoodat men weet dat de reeks uit is: *tana kewatoe, keroei, kelomboe, maranindi pai soa* „een steenachtig, doornachtig, slijkerig, koud en onbewoond land".

Een predicatief gebruikt bijv. n.w. staat vóór het substantief als het nadruk heeft en anders er achter: *marimbo nganganja* „luid is zijne stem", *nganganja marimbo* „zijne stem is luid"; *marate, matadja pai manee tawalanja* „lang, scherp en zwaar is zijne lans", *tawalanja marate, matadja pai manee* „zijne lans is lang, scherp en zwaar". Vooraf gaat meestal het adjectief in zinnen die, naar de voorstelling die zich in de taal uitspreekt, het gevoel van een deel van 't lichaam uitdrukken, bv. *maoro kompokoe* „mijn buik is hongerig", *mangaoe ngangakoe* „mijn mond is droog", *madjoe'a wo'okoe* „mijn hoofd is pijnlijk", *madja'a rajakoe* „mijn hart is boos", *malente woekoekoe* „mijne beenderen zijn slap", *joeroe matakoe* „mijne oogen zijn slaperig", *maea matakoe* „mijn

aangezicht is (wdl. mijne oogen zijn) beschaamd", *maeka rajakoe* „mijn hart vreest", *mapoeroe rajakoe* „mijn hart is medelijdend", waar wij zeggen: ik heb honger, dorst, hoofdpijn, ik ben boos, moe, slaperig, enz. Meestal is dit vanzelfsprekend: alleen de buik kan hongerig zijn, alleen de oogen kunnen slaperig zijn, zoodat er geen reden is om aan *kompo* of *mata* nadruk te geven door ze voorop te plaatsen.

Waar de maat wordt genoemd die de afmeting eener eigenschap bepaalt, daar wordt het abstracte substantief, het van 't bijv. n.w. afgeleide zelfst. n.w. gebruikt, dus: *kajoro se'i togondopo karatenja* „dit touw is drie vadem lang", *patamboejamo kadjoe'anja* „hij is al vier maanden ziek", *papitoe kilo kalawanja* „het is 7 K.M. ver", *boejoe ntjolo ri Nangoena bare'e sangkoedja kandatekanja* „de vulkaan op Oena[2] is weinig hoog", *ane madago ngojoe powote ri Togia podo sandeme kasaenja* „als de wind goed is, is de overvaart naar Togian maar één dag lang", *ma'ai kadjoli ngkoronja* „erg snelstroomend is de rivier". In 't algemeen, waar een adjectief in onze taal van een bijwoord of eene bijwoordelijke bepaling is vergezeld, verkiest het B. het abstracte substantief boven 't bijv. n.w. en het adjectief boven 't bijwoord, omdat het bepalen der maat (zij 't ook op vrij onbepaalde wijs) de voorstelling concreter maakt, waaraan een substantief beter uitdrukking geeft dan een adjectief. Daarom wordt ook de substantief-constructie verkozen waar de eigenschap als een concrete zaak tot onderwerp der mededeeling (logisch onderwerp) wordt gemaakt, bv. *ane kadojonja, madojo*, of *manto'o kadojonja, madojo*, of kortweg *kadojonja, madojo* „wat zijn ijver betreft, hij is ijverig, hij is behoorlijk ijverig", *ane kadolidinja, madolidi, djamo kasengkenja* „ze is mooi genoeg, alleen ze is zoo humeurig". Een zin als *inekoe madjoe'a ma'ai* is weer te geven met: „mijne moeder is ziek, ze is erg"; waar *ma'ai* den graad der ziekte moet bepalen, zegt men: *inekoema'ai kadjoe'aa* of *ma'ai kadjoe'a noe inekoe*. Zie ook § 240.

Over den meervoudsvorm met *-si* dien de bijv. naamwoorden kunnen aannemen, zie men § 188.

Dat adjectief-stammen als substantieven zouden kunnen gebruikt worden, is slechts schijnbaar. Uitdrukkingen als *losemoe* „je luiheid", *rosokoe* „mijne sterkte", *joanja* „het rechte er van" zijn verkortingen van *kalosemoe, karosokoe, kajoanja*, die vaak bondiger en daardoor krachtiger klinken dan de volle vormen, bv. *to'okakoe, roso noendjaa noepomaroso* „zeg me eens, wat voor kracht ge hebt tot krachtig zijn (over welke bizondere kracht ge wel beschikt)", *ne'e noeto'o noekalinganimo, wa'anja losemoe* „zeg niet dat je 't vergeten hebt, 't was niets dan je traagheid", *be da koepomawo siko, mangkita boeja ndajamoe?* „zou ik niet van je houden, terwijl ik je goedheid zie?", *dja tengonja* „'t is maar een domheid van hem", *banja eka da manto'o* „de vrees moet niet den doorslag geven ('t laatste woord hebben)". Het gebruik van adjectieven in stamvorm na *da* (aanduiding van 't futurum) is ook slechts schijnbaar; in een zin als *ne'e ndaladasi doe'o, dasii garanggo* „men moet jonge vischjes niet met Spaansche peper toebereiden, dan worden de krokodillen boosaardig" is *dasii* op dezelfde wijze uit *da masii* ontstaan als *dandioe* uit *da mandioe*, enz. (bl. 35).

§ 271. Voor het uitdrukken der trappen van vergelijking zijn allerlei constructies in gebruik. Ook sommige voorvoegsels kunnen dienen om een trap van vergelijking uit te drukken; prefixen of suffixen die dit uitsluitend doen zijn er niet.

Gelijkstelling wordt uitgedrukt door bijwoorden als *ewa, simbadjoe, simbente, sawia*², *siwia*², *siogoe*², bv. *i Langi ewa i Poendji kagasinja* „L. is als P. in zijne vlugheid", *kagasi i Langi ewa kagasi i mPoendji* „de vlugheid van L. is als de vlugheid van P.", *kagasi i Langi ewa anoe i mPoendji* „de vlugheid van L. is als die van P.", *i Langi pai i Poendji simbadjoe* (*simbente*) *magasi* „L. en P. zijn gelijkelijk vlug", *i Langi pai i Poendji sawia*² (*siwia*²) *kagasinja* „L. en P. zijn gelijk in vlugheid". Andere wendingen om hetzelfde uit te drukken zijn: *i Langi pai i Poendji be mosisala kagasinja* „L. en P. verschillen niet van elkaar in vlugheid", *i Langi pai i Poendji be motoeka kagasinja* „L. en P. staan niet op verschillenden trap van vlugheid", *i Langi magasi, i Poendji kasitaoemagasinja* (of: *kasimagasinja*) „L. is vlug, P. is zijn gelijke in vlugheid".

Eenige wijzen om den vergelijkenden trap uit te drukken zijn: voorvoeging van *saloe*, zie § 169, en de constructie met *pai* en *pai naka*, zie § 257. Verder is er het gebruik van twee adjectieven die in beteekenis tegenover elkaar staan en die dan in betrekkelijken zin moeten opgevat worden, bv. *kodi koro mPoena, bangke koro mPoso* „klein is de rivier Poena, groot is de rivier Poso" (de Poena is kleiner dan de Poso). Is het duidelijk dat men vergelijkend spreekt, dan heeft een enkel adjectief ook betrekkelijke beteekenis en is dan met een comparatief weer te geven, dus *koro oeë mbe'i anoe bangke, Poena bara Poso?* „welke rivier is grooter, de Poena of de Poso?", *bangke Poso* „de Poso is grooter", *kodi Poena* „de Poena is kleiner". Sterker uitgedrukt: *bangke mpodago Poso, kodi Tomasa* „de Poso is veel grooter dan de T.", *bangke Poso, kodi mpodago Tomasa* „de T. is veel kleiner dan de P." In een eenigszins ander verband: *bangke penai i Boti, kodi koro i Nggasi* „het zwaard van den Aap was grooter dan het lichaam van den Spookaap" (was te groot voor den Sp.); zie beneden.

Vaak worden ook werkwoorden als *meroeoe, melioe* „uitsteken", *menangi* „overwinnen" gebruikt om een comparatieven zin te vormen. Het adjectief moet dan, als onderwerp dezer deelwoorden, den substantief-vorm hebben: *meroeoe kagasi i mPoendji ri anoe i Langi* „de vlugheid van P. steekt uit boven die van L.", *kagasinja melioe ri anoe ntoea'inja* „zijne vlugheid steekt uit boven die van zijn jongeren broeder", *menangi kagasinja ri anoe joenoenja* „zijne vlugheid wint het van die van zijn makker". *Panangi* „overwonneling" (nomen verbale van *manangi*, trans. van *menangi*) heeft in vergelijkingen de beteekenis van „nog meer dan", *sondo baoelanja, panangi kabosenja* „hij heeft vele buffels, nog meer dan 't hoofd", *lo'e anoe toea'i, panangi anoe toekaka* „de jongere broer is nog knapper dan de oudere", *marate kadjoe wenoea, panangi toë* „de *wenoea*-boom is nog hooger dan de *toë*".

De overtreffende trap kan eveneens op verschillende wijzen worden uitgedrukt. Omschrijving met de bovengenoemde werkwoorden drukt den superlatief uit, wanneer in het tweede lid der vergelijking een meervoudsvorm

van absolute beteekenis staat, bv. *lo'e si'a, panangi wa'a joenoenja* „hij is de knapste van al zijne makkers", *magasi toea'ikoe, panangi kami poera*[2] „mijn jongere broeder is de vlugste van ons allen", *meroeoe karoso baoela ri wa'a mpinatoewoe pai meroeoe wo'oe kalosenja* „de buffel is het sterkste van alle dieren, maar hij is ook het luiste".

Versterkende bijwoorden, als *mpodago, kodjo, ntoe'oe, ntoto, nggeli,* dienen om een adjectief in den overtreffenden of in den betrekkelijk overtreffenden trap te plaatsen, bv. *anoe bangke ntoe'oe, ntje'e tila ntoea'ikoe* „'t grootste deel is dat van mijn jongeren broeder", *maria mpodago sinoko noe asoe i nTa Lompi* „de honden van T. L. hebben den meesten buit", *anoe djelamo rioenja, intje'e maliga kodjo* „die 't eerst is aangekomen, die is de snelste", *madojo mpodago siko* „ge zijt zeer ijverig", *maliga kodjo pelindjamoe* „ge loopt zeer hard". De zin kan ook zoo gesteld worden, dat zulke versterkende bijwoorden gemist kunnen worden, zoodat het enkele adjectief, al of niet voorafgegaan door *anoe,* den superlatief uitdrukt: *ri wa'a ngkami siko koekita malangkati* „van ons allen zijt gij, naar ik zie, de langste", *kabosenja anoe toe'a ri To Kadomboekoe sangaja*[2] *Papa i Danda* „het oudste hoofd onder de To K. is beslist P. i D."

Over de adjectieven die een graad uitdrukken, gevolgd door het substantief van 't bijbehoorende adjectief of w.w. in genitivo (*ma'ai ngkadago* „zeer goed", enz.), zie men bl. 132 vv. en 425 v.

Om duidelijk den hoogsten graad eener eigenschap uit te drukken dienen *wawo* (bovenvlak), *boewoe* (nokbedekking van het dak), *soepoe* of *kasoepoe* (de voleinding, volkomenheid) met het van het adjectief gevormde substantief, dus: „de hoogste trap van —heid", bv. *boewoe ngkadolidi* „de hoogste graad van schoonheid", *boewoe mpeawa* „de grootste gepastheid", *wenoea boewoe ngkalangkati* „de *wenoea*-boom heeft de aanzienlijkste hoogte", *maoe sondo taoe tepasambaka ri posoesa mPapa i nDori, taoe ri anoe mPapa i Melempo ri wawo ngkasondo* „al zijn er vele menschen op het feest van P. i nD. geweest, de menschen op dat van P. i M. waren de allermeeste", *soepoe ngkatengonja, nambambasi wo'oe manianja* „het allerdomste van hem was, dat hij ook zijne schoonouders beloog".

De excessief wordt uitgedrukt door het bijwoord *gaga,* bv. *ma'ai gaga* „te erg", *marimbo gaga ngangamoe* „je stem is te luid", *manee gaga asele* „de belasting is te zwaar", *ne'e sondo gaga* „niet te veel". Ook door het gebruik van bijv. naamwoorden van tegengestelde beteekenis kan men den excessief uitdrukken, bv. *marate salananja, ede witinja* „zijn broek was te lang voor zijne beenen", *kodi songkonja, bangke gaga wo'onja* „zijn hoofd was veel te groot voor zijn hoed", *ndateka kina'anja ri topo, boeroe*[2] *koronja* „zijne rijst lag te hoog op het haardrak voor zijn korte lichaam".

Wil men zeggen dat iets in volstrekte mate eene eigenschap bezit, eenig of ongeëvenaard in zijne soort is, dan voegt men *ngkalionja* (alleen) of het synonieme *ngka'oesanja* er achter, bv. *madago ngkalionja* „eenig mooi", *madolidi ngkalionja* „ongeëvenaard fraai", *marate ngka'oesanja* „bizonder lang", *monjami ngka'oesanja* „zoo lekker als niets anders".

HET ZELFSTANDIG NAAMWOORD IN WERKWOORDELIJKE FUNCTIE.

§ 272. Het onderscheid tusschen zelfstandige naamwoorden en werkwoorden is in het B. niet zoo groot als in onze taal, vandaar dat het B. dikwijls met een substantief uitdrukt, wat in ons spraakgebruik door een werkwoord wordt weergegeven, zoodat het zelfst. n.w. dan optreedt in de functie van een werkwoord. Het uitdrukken van eene handeling in den vorm van een substantief geschiedt in het algemeen met de bedoeling om de handeling voor te stellen als eene enkele gebeurtenis, als samenvatting tot een concreet geheel van den inhoud der geheele handeling, die dus van het begin tot het eind wordt overzien en als een volledig feit voorgesteld. Het gebruik van het zelfst. n.w. in verbale functie geeft aan den stijl een bondigheid en helderheid, die verloren gaan bij het gebruik van een werkwoordelijken vorm, wat duidelijk te zien is bij vergelijking van eene substantief-constructie met eene verbale constructie, wanneer de eene evengoed mogelijk is als de andere. In het algemeen wordt de substantief-constructie aangewend ter wille van den nadruk dien men wenscht te geven aan het hoe, wanneer of waar der handeling, om haar de juiste plaats te geven in de bedoeling, waar het meer aankomt op hare beteekenis ten opzichte van wijze, tijd of plaats en minder op de verrichting of de beweging.

§ 273. De aanwijzing van tijd geschiedt bij de zelfst. naamwoorden in werkwoordelijke functie op dezelfde wijze als bij de werkwoorden. De tegenwoordige tijd, zoowel die welke in het heden als die welke in het verleden verplaatst (praesens imperfectum en praeteritum imperfectum) wordt door het zinsverband aangegeven, of door voorafgaande bijwoorden van tijd, of ook op andere wijze, die beneden (§ 291 v.) ter sprake komt. Het perfectum wordt vaak niet aangeduid, daar een zelfst. n.w. dat met de waarde van een w.w. optreedt, veelal op zich zelf perfectische beteekenis heeft, omdat het de handeling als een voltooid geheel samenvat. De vorm met *ka-* en *-nja* van een finieten w.w.vorm heeft steeds perfectische beteekenis. Verder geven bijwoorden als *poera*, *roomo* „gedaan, klaar", *poesa* „geëindigd, afgedaan", *gana* „genoeg, volledig" en derg. het perfectum aan. De toekomende tijd wordt door het voorafgaande *da* aangeduid.

§ 274. Voor het overgroote deel zijn de substantieven die met de waarde van werkwoorden optreden, afleidingen met *po-*, *pe-* en *pa-* (nl. *pa*-I, § 82, en *pa*-II, § 93), dus nomina verbalia, bij welke deze prefixen òf de eenige zijn die vóór het grw. staan, òf nog door andere voorvoegsels gevolgd worden, en afleidingen met *ka-*, dus substantieven van adjectief-stammen, van stammen die substantief, voornaamwoord, bijwoord, voegwoord of tusschenwerpsel zijn en van finiete werkwoordsvormen. Bij de behandeling van het prefix *ka-* (§§ 105—106) zijn deze abstracta reeds voorloopig besproken.

De nomina verbalia met *po-*, *pe-* en *pa*-II zijn intransitief; wanneer zij een bez. v.n.w. of een woord in den genitief achter zich hebben, duidt dit den agens der handeling aan: *polontjokoe* „wijze, tijd, plaats van mijn hard

loopen", *pemamanja* „de door hem toegebrachte beet", *palai noe linggonanja* „het heengaan zijner gasten". De nomina verbalia met *pa*-I gevormd zijn transitief; zij regeeren hun voorwerp in den vierden naamval en indien dit niet wordt genoemd, is het omdat 't vanzelf bekend of reeds vroeger genoemd is, zoodat wij het met „hem, haar, het, hen", enz. weergeven: *pantimanja laboekoe* „zijn wegnemen mijn hakmes", *pamama noe asoenja wawoekoe* „het mijn varken bijten door zijn hond", *pabala nTo Rano doeanga ngkabosenja* „het door Meerbewoners een vaartuig maken voor het hoofd", *pampatoewoenja ana ntoea'inja* „het door hem het kind van zijn jongeren broeder opvoeden", *pampakarimbonja pompaoenja* „zijne wijze van zijn spreken luid maken", *pampapalainja taoe mesingara* „zijn den schuldvorderaar gelasten heen te gaan", *pampekipakoelisikoe inekoe madjoe'a ri sando* „mijn door den geneesheer mijne zieke moeder laten behandelen", *pampekipakarosomoe pampatoedjoekoe anamoe* „uw laten krachtig maken mijn uw kind vermanen" (uw verzoek aan mij om uw kind flink te vermanen).

De nomina met *ka*- hebben geen geslacht; ze zijn zuivere substantiva. Wanneer ze zijn afgeleid van „stamwoordelijke werkwoorden", als *jore, djela, toewoe, mate,* enz., kan men ze intransitief-passief noemen, voor zoover ze een handeling te kennen geven, dus *kajore, kadjela, katoewoe, kamate,* in de bet. „het slapen, de komst, het leven, het sterven", doch waar plaats of tijd van slapen enz. de beteekenis is, vervalt deze onderscheiding. *Ka*-vormen van werkwoordstammen, abstracta dus van de in § 99, No. 2 genoemde adjectieven, hebben eveneens een intransitief-passief karakter, wanneer zij den toestand, door het adjectief aangeduid, als substantief uitdrukken, bv. *kaloka* „de toestand van geopend zijn", *malokamo ntano toengka loda, bare'e koekita kalokanja* „het vensterblind is dus open, ik heb niet gezien zijn open zijn", *kajali noe oentjani mbojo* „het er uitgehaald zijn van de prop van den bamboekoker", *kapoe'a mpenai* „het gebroken zijn van het zwaard", *kawoetoe ndoei* „het uitgetrokken zijn van den doorn", *kaposo ntojoe manoe* „het gebroken zijn van het ei". De afleidingen met *kate*- zijn passief van geslacht, daar ze met *ka*- zijn gemaakt van *te*-vormen, die passief zijn. Voorbeelden: *katepowianja* „de wijze waarop het is gemaakt geworden, de makelij er van", *katelengkonja* „de wijze waarop het bewogen wordt", *katewangoenja* „de wijze waarop het overeind gezet wordt", *katepakadagonja* „de wijze waarop het goed gemaakt wordt", *katepakalesanja* „de wijze waarop het fijngemaakt wordt", *katepekipakoelisinja* „de wijze waarop men hem geneeskundig laat behandelen", *katewojoenja* „de wijze waarop het doorgebogen is", *ri si'a katewotokanja* „op hem is er mee gedoeld geworden". Waar de van verbaalstammen afgeleide *ma*-vormen een *te*-vorm nevens zich hebben die nagenoeg gelijk in beteekenis is met den *ma*-vorm, staan de *ka*- en de *kate*-vorm ook op dezelfde wijze naast elkaar: *kaledenja* „het feit dat het los is", *kateledenja* „het feit dat het losgeraakt is", *kalokanja* „het geopend zijn", *katelokanja* „het opengeraakt zijn, geopend geworden zijn", *kagogonja* „het ingedrukt zijn", *kategogonja* „de wijze waarop het ingedrukt geraakt is", *katembinja* „het opgewipt

zijn", *katetembinja* „het opgewipt geworden zijn". Alleen wanneer de *kate*-vorm is afgeleid van een *te*-vorm die een nomen verbale tot grw. heeft en dus de bet. „komen tot het verrichten der handeling" (§ 132), heeft de *kate*-afleiding geen passief karakter, maar is een abstractum, dus een zuiver substantief, bv. *bare'e koekita katepangkoninja* „ik heb niet gezien dat hij tot eten gekomen is", *taoe setoe basae, be da ronga ndakita katepalainja* „die man is een zeurkous, men zal niet gauw zien dat hij tot vertrekken komt", *bameke siko, masae nepa da re'e katepanginoemoe* „ge zijt een hoester, het zal lang duren eer het gebeurt dat ge tot drinken komt". Van den stam *jali* „uithalen, uitnemen" kunnen dus gevormd worden: *kajalinja* „het feit dat het *majali* (er uit gehaald) is", *katejalinja* „het feit dat het *tejali* (er uit komen gehaald te worden) is", *katepojalinja* „het feit dat het *tepojali* (komen overgestort te worden) is", en *katepejalinja* „het feit dat hij zich zelf er uit is komen te halen".

§ 275. Op bl. 431 is er reeds op gewezen, dat *ka-* bij de abstracta van adjectieven wel wordt weggelaten. Dit weglaten van het voorvoegsel geschiedt ook wel bij *po-* en *pe*-vormen, wanneer daardoor geen onduidelijkheid ontstaat; soms is het duidelijk eene navolging van het weglaten van *ka-*, bv. in de uitdrukking *joa pai denggo* „recht en onrecht", voor *kajoa* en *podenggo*, en in *rara*, voor *perara* „schijnsel", syn. met *reka*, voor *kareka*. Verdere voorbeelden zijn: *gele* voor *pogele* „gelach", *rasi* voor *porasi* „voordeel" (wellicht in navolging van het tegengestelde *roegi* „nadeel"), *tangi* voor *potoemangi* „geween", *ngajoe* voor *pongajoe* „gezang", *lega* voor *polega* „spel", *lengko* voor *polengko* „beweging", *lindja* voor *pelindja* „loop, gang, reis", *hende* voor *pohende* „hijging", *tiso* voor *petiso* „genies", *meke* voor *pemeke* „hoest". Het valt niet te ontkennen, dat er onder deze woorden zijn, die in den stamvorm eene meer abstracte beteekenis hebben dan met het voorvoegsel. *Kajoa* en *podenggo* kunnen ook beteekenen „staat van rechtheid, kromheid"; *gele, tangi, hende, tiso, meke* gebruikt men in de uitdrukkingen *woesoe gelekoe, tangikoe, hendekoe, tisokoe, mekekoe* „mijn lach, mijn huil, mijn hijg, mijn nies, mijn hoest zit opgekropt"; hier zijn de handelingen dus nog niet volbracht. Daarentegen zegt men: *marimbo pogelenja, potoemanginja, pohendenja, petisonja, pemekenja* „luid was zijn lachen, huilen, hijgen, niezen, hoesten", dus de wijze waarop de handeling werd volvoerd. Soms is het niet uit te maken, of een werkwoordstam, die als zelfst. n.w. in gebruik is, op zich zelf substantief is, of moet beschouwd worden als een nomen verbale dat zijn prefix heeft afgeworpen, bv. *tolosi, bolosi, sawani* „vervanger, vervangstuk", *kamba* „vervangstuk", *saroe* „vervanger". In de Minah. t. zijn *tĕlĕs* „koopprijs" en *sawĕl* „plaatsvervanger" substantieven, terwijl *kamba* het Mal. *kĕmbar* „tweeling" kan zijn. Andere voorbeelden zijn nog: *rangani* „bijvoegsel", vgl. Mal. *dĕngan* „makker", *sepe* „vervolgstuk", *galo* „wat met iets vermengd wordt", *posoki* „beteekenis". Het aantal aldus gebruikte werkwoordstammen is echter niet groot.

Enkele substantieven worden in den vocatief gebruikt als korte uitdrukkingen van zinnen die men meestal in verhoogde gemoedsstemming uitspreekt.

„Ik lieg het, gij, hij liegt het", enz. drukt men niet anders uit dan met *mbambakoe, mbambamoe, mbambanja*, of met *lopoekoe*, enz., *lambakakoe*, enz., van *mbamba, lopoe, lambaka* „leugen". In dezelfde beteekenis zegt men: *kambamba*², *kalopoe*², *kalalambaka siko, si'a*, enz., „ge liegt, hij liegt". Ook daarmee zinverwante woorden, als *woeti, engko, kira*² „grap, streek, list", worden op deze wijze gebruikt: *dja woeti ntaoe se'e* „'t was maar een grap van hen, zij hebben maar geschertst", *engko i Nggasimo jaoe* „de Spookaap haalde een streek uit", *kira*² *mpadangka, nawai taoe moinda* „de handelaars gebruiken list, ze staan toe dat men schuld maakt". De deelwoorden *mawoeti, mokira*² worden ook dikwijls gebruikt; *moëngko* wordt zoo goed als nooit gezegd.

§ 276. Wanneer de wijze waarop, de tijd waarop of de plaats waar de handeling geschiedt, op den voorgrond staan, dan wordt de handeling tot subject van den zin en treedt daarom als substantief op. Het begrip „wijze waarop" wordt ook dikwijls uitgebreid tot dat van de feitelijkheid der handeling zelf, zoodat de substantief-constructie gelijk komt te staan met onzen onafhankelijken infinitief. De nadruk valt dus op het hoe (of wel op het feitelijke), het wanneer of het waar der handeling, alsof dit een kenmerkende eigenschap der handeling is, welke laatste dan het substantief is, dat deze eigenschap bezit. Na woorden die naar het „hoe" der handeling vragen, zooals *wenoe, ewaimbe'i* „op welke wijze", of na adjectieven die het „hoe, hoedanig" bepalen, is de substantief-constructie vereischt, bv. *ewaimbe'i da pewalinja?* „hoe zal het geschieden?" (hoe is het zullen geschieden er van?), *ewaimbe'i pesonomoe?* „hoe hebt gij geantwoord?" (hoe was uwe wijze van antwoorden?), *wenoe pompaoenja?* „hoe sprak hij, hoe heeft hij gesproken?", *wenoe da pangkotokoe mowose, aoe bepa sako osa palekoe* „hoe zou ik kunnen roeien, terwijl mijn arm nog niet eens beter is", *ewaimbe'i da ka'osamoe, aoe be noepodjo mompali?* „hoe zult ge herstellen, terwijl ge geen verbodsbepalingen wilt houden?"; *madago pompaoenja* „goed is zijne wijze van spreken" (hij spreekt goed), *maliga pelindjanja* „hij loopt snel", *majoa kandjo'oenja* „rechtuit gaat hij voort", *manotomo da pamporongonja toea'ikoe* „het is vaststaand dat hij mijne jongere zuster zal trouwen", *be toemoro katoewoenja* „hij leeft niet behoorlijk", *lintoemo kajorenja* „hij slaapt reeds vast".

Het gebruik van de substantief-constructie om het „hoe" aan te duiden komt vooral veel voor na een zin die een feit of een toestand beschrijft, om nog eens samen te vatten, dat het vermelde feit dan aldus, alzoo gebeurde en dus de maat en het gewicht er van te doen uitkomen, in het eene geval zwak (wat in onze vertaling door een toonloos „dus, zoo" is weer te geven), in het andere geval meer nadrukkelijk. Voorbeelden: *melindjamo jakoe, pelindjakoe se'e, koekita lagiwa* „ik was aan 't loopen, toen ik dan zoo aan 't loopen was, zag ik een hert"; *mompaoe*² *si'a, pompaoenja se'e, mawongko raja ntaoe madonge* „hij was aan 't spreken, toen hij dan zoo aan 't spreken was, kwam er een aangename stemming over de menschen die 't hoorden"; *koeperapi wosenja, pamperapikoe wose se'e, nato'o: timamo* „ik vroeg om zijne

roeispaan; toen ik dan die roeispaan vroeg, zeide hij: neem ze maar"; *meratamo koelenja, perata ngkoelenja se'e, mapari naepe* „hij kreeg een aanval van rheumatiek, toen hij dan dien aanval van rheumatiek kreeg, had hij het te kwaad"; *mowosemo si'a, powosenja se'e, majoa pelindja doeanga* „hij roeide, toen hij dan roeide, was de koers van het vaartuig recht". Vgl. § 280, bl. 445 v.

Na woorden die naar het „wanneer", het „hoe lang" vragen of dit aanduiden en verder ook na aanduidingen van maat, getal of uitgebreidheid is de substantief-constructie in gebruik, bv. *impia kadjelamoe?* „wanneer zijt ge gekomen?", *se'i²* *da pandioekoe* „nu ga ik baden", *raneo da palai mami* „morgen gaan we heen", *masaemo kodjo poweloeanja* „al heel lang is hij aan 't reizen", *lawa gaga pelindjata* „we zijn te ver geloopen", *sangkoedja pangkotonja?* „hoeveel vermag hij?", *bara sangkoedjangkanimo pampatoedjoekoe si'a* „hoevele malen wel heb ik hem vermaand?", *mariambengimo pampopeakoe si'a* „reeds vele nachten heb ik op hem gewacht", *pitoendememo se'i paara²koe taoe madjoe'a* „zeven dagen heb ik thans den zieke opgepast"; *pitoendopo kalo'oekanja* „7 vadem is het diep", *nepa sampotoga karate ntondoe baoelakoe* „de horens van mijn buffel zijn nog maar ééne hand lang", *sandjanga pembininja* „het is één span breed", *sangkadjoe wojomo kandekoeka ndeme* „de zon is al een bamboe-staak naar de hoogte gegaan", *mariantapi pombesoentjoenja* „het ligt in vele lagen op elkaar", *sangkoedja da pampobaloemoe?* „voor hoeveel wil je 't verkoopen?"

Wordt de plaats der handeling (waartoe ook te rekenen is de persoon op of bij wien de handeling plaats grijpt) ter wille van den nadruk tot onderwerp van den zin gemaakt, dan is evenzeer de substantief-constructie vereischt: *mbe'i pangkonimoe?* „waar hebt ge gegeten?", *oengka rimbe'i podoeangami?* „tot waar hebt gijl. gevaren?", *oengka rimbe'i kama'i ntaoe se'e?* „vanwaar zijn zij gekomen?", *mariambaka pe'onto mami* „op vele plaatsen hebben we opgehouden", *ri lipoe Mojano pampoana noe inekoe jakoe* „in het dorp M. heeft mijne moeder mij ter wereld gebracht", *ri soma banoea mami da pompasambaka ntaoe* „op het erf van ons huis zullen de menschen zich verzamelen", *wa'anja ri Imboe kare'e lobo mami owi* „alleen te I. was er vroeger een tempel van ons", *podo ri podjamaa mami da paratamoe wailo* „slechts op onzen akker zult ge gierst vinden", *ri wanoeanja pandoedja ntaoe walesoe* „in hunne holen bestoken de menschen de muizen", *ri pesononja da pampakamaranja kamontjonja* „in zijne antwoorden zal hij duidelijk maken wat er van waar is", *i Opoe ri Wotoe kadjela² mpepoeë ntaoe* „bij het Hoofd te W. kwam geregeld de schatting der menschen", *i Goeroe pampeoasi ntaoe anoe maja pai anoe bare'e* „bij den onderwijzer doen de menschen navraag naar wat mag en wat niet", *taoe mate anoe bemo re'e kasangkomponja, si'amo pantjawoe wea* „op iemand die sterft en geen broers of zusters meer heeft, wordt rijst gestrooid (op zijne doodkist)", *ngkainja anoe kasawi² laoembe* „het was bij zijn grootvader dat de sirih opwaarts kwam" (die het voornaamste hoofd was), *taoe masala, ntje'e pamperapi gompate* „de schuldige is het van wien de bloedprijs gevraagd wordt", *si'amo anoe ma'ai pampotowe mpapanja*

„hij is het die het meest door zijn vader wordt bemind", *i Tantowi papetompakanja doeanga* „aan T. heeft hij een prauw laten vragen", *dja'i mbe'a karata mpeoa* „bij de familie van 't meisje komt de vraag om hare hand", *anoe pampokonokoe, intje'e da koewaika* „dien ik het meest bemin, dien geef ik het", *i Anakoda Bagele pangaolikoe ajapa* „bij den Chinees die altoos lacht koop ik katoenen stof", *i Tama pangadongekoe bambarinja* „van Oom heb ik het bericht er over gehoord", *i Doempaja da pamperapimoe wose* „aan D. moet ge een roeispaan vragen".

Dat deze substantief-constructie zeer dicht bij de verbale constructie staat, blijkt hieruit, dat een transitief nomen verbale met den door een bez. v.n.w. aangeduiden agens kan omgezet worden in een finieten werkwoordsvorm, waarbij het pronomen van suffix tot prefix wordt. In plaats van *wenoe da pangkotokoe mowose?* kan men zeggen: *wenoe da koepangkoto mowose?* „hoe zal ik kunnen roeien?" Zegt men: *wenoe, da koekoto mowose?* dan is het verband met *wenoe* opgeheven en de bet. wordt: „hoe, zal ik kunnen roeien?" Het gebruik van *pangkotokoe* (of *koepangkoto*) maakt *wenoe* tot eene predicatieve bepaling van de handeling, waardoor het hoe en het kunnen te zamen de concrete voorstelling maken: „hoe is mijn zullen kunnen roeien?" Door de omzetting in *koepangkoto* wordt voldaan aan de behoefte om de werkwoordelijke waarde van *pangkotokoe* tot haar recht te doen komen, doordat men den agens vooropstelt en dus eenigen meerderen nadruk geeft, maar het vasthouden van *pangkoto* als grw. bewijst, dat men in overeenstemming met *wenoe*, dat vraagt naar de wijze van doen, het nomen verbale behoudt, dat eveneens de wijze van doen uitdrukt. [Intusschen kunnen niet a l l e substantief-constructies op deze wijze worden omgezet. Het meest gewoon is de omzetting na aanduidingen van plaats, tijd of hoedanigheid, bv. *lawa gaga noepampapelindja anamoe* „je hebt je kind te ver laten loopen", *podo sarai noepa(nga)ramoesi kina'akoe* „je hebt mijn rijst maar een oogenblikje opgewarmd", *ne'e ma'ai gaga noepamposari taoe* „minacht anderen niet al te zeer". Ook bij de verbale substantieven en *ka*-vormen met redengevende beteekenis, gevolgd door een constructie met *pai* en den conjunctief (zie § 279), wordt zij wel toegepast, bv. *napampontilasikamo ri wa'a ntaoe anoenja poera*[2] *pai nakasadjoemo si'a* „hij heeft al het zijne aan de menschen uitgedeeld, zoodat hij nu verstoken is", *dja noepamposeboeka wa'a ngkina'amoe pai koepamposari siko, be noepemakakadja'ati* „je vermorst je rijst maar allemaal en daarom maak ik aanmerking op je, je hebt er geen hart voor", *dja noepampaka'aimo gaga ngangamoe pai naka'ompo ngoedjoe ntaoe, be woro paoe* „je zet een al te hevig stemgeluid op, zoodat de monden van de menschen worden afgesloten en hun woorden er niet uit kunnen komen". Een zelfde geval is *napampepombaikamo rengkokoe poera*[2] *rantani bentamo* „hij heeft mijn goederen allemaal weggegeven zoodat ze op zijn", waarin *pai naka* door *rantani* (totdat, zoodat) vervangen is. Ook bij andere substantief-constructies komt de hier bedoelde omzetting wel voor, zooals blijkt in §§ 277, 293 en 299, maar in dergelijke gevallen komt men toch licht tot constructies die, ook al worden

zij wel gebruikt, toch als minder goede taal moeten worden beschouwd, bv. *rengko mami poera*[2] *ane dja napantima* (voor *pantimanja*), *banja napampobaloe* (voor *pampobaloenja*), *be da kaposari* „als hij al onze goederen alleen maar had genomen (gebruikt) en niet verkocht, zouden wij geen aanmerking op hem maken", waarin voor het gebruik van *napantima* en *napampobaloe* geen enkele grond is aan te voeren, omdat de gewone vervoegde vormen *natima* en *napobaloe* precies hetzelfde uitdrukken. In *ane maria gaga noepamperapi, be koekoto da mawai* „als je te veel vraagt, kan ik het niet geven" is *noepamperapi* (voor *pamperapimoe*) wat sterker dan *noeperapi*, in overeenstemming met de beteekenis van het nomen verbale zooals die op bl. 188 is omschreven. Een soortgelijk geval is: *siko setoe, wa'a ntaoe poera*[2] *noepamposari gana*[2]*!* „jij daar, je hebt genoeg minachting voor alle andere menschen!" (je mate van minachten .... is ruim voldoende). Zie ook § 299.]

§ 277. Een werkwoord of adjectief dat het object is van een ander werkwoord heeft den substantiefvorm, treedt dus op als nomen verbale of als *ka*-vorm (een uitzondering vormen de gevallen genoemd in §§ 285 en 289; zie ook beneden). In onze vertaling moet de objectsvorm gewoonlijk omschreven worden met een afhankelijken zin die ingeleid wordt met „dat, hoe" of een dergelijk voegwoord. Voorbeelden: *boetoe nadonge mpapanja pampobaloe noe ananja baoelanja* „nauwelijks had zijn vader gehoord, dat zijn zoon zijne buffels had verkocht", *mbe'i da kare'enja, aoe nepa koekita peponenja ri banoeakoe?* „waar zou hij zijn, terwijl ik pas heb gezien dat hij mijn huis binnenging?", *pai ne'e ndato'o pepara'nja pai ponggantalinja* „en laat men er niet van spreken, hoe zij scheldt en kijft", *koepakanotomo pantimanja rengko ntaoe* „ik heb vastgesteld, dat hij dingen van anderen heeft weggenomen", *nepa se'i*[2] *koepadonge* (in pl. v. *padongekoe*, na de voorafgaande tijdsaanduiding, om niet twee nomina verbalia achtereen te gebruiken) *pampetoemboenja anoe mewali* „eerst nu hoor ik hoe hij vertelt wat er is gebeurd", *nepa natoentoesaka paolinja baoela setoe pai pangkambinja rantani bangkemo* „daarop vertelde hij dat hij dien buffel had gekocht en hem had verzorgd, totdat hij groot was", *koededewakamo paloeloewaka mami i Papa, pampetoemboe mami kadjoe'a ntoea'ita pai pewalili i mPapa sangkani*[2] *pai kami* „ik heb al verhaald hoe we Vader zijn nagereisd, hoe we hebben geboodschapt dat onze jongere zuster ziek was en hoe Vader te zamen met ons is teruggekeerd", *noesaroemaka ntano pamperapinja baroe setoe, bare'e noeintjani pasagonja* „ge vertrouwdet dus, dat hij dien palmwijn had gevraagd en wist niet, dat hij hem had weggenomen", *da koelantoemo da kadjelanja, da pangkeninja anoe koekalingani* „ik zal dan wachten dat hij komt en medebrengt wat ik vergeten heb", *roomo kapombeto'oka da pomberata mami ri wiwi ntasi* „we hebben reeds met elkaar afgesproken, dat we elkaar zullen ontmoeten aan de zeekust", *mampokaeka da pantima noe garanggo asoenja* „er voor vreezende dat de krokodillen zijn hond zouden pakken", *mampo'ipoe da pampepate nTo Kinadoe ananja* „zich er over

angstig makende dat de Kinadoeërs zijn zoon zullen dooden", *mojoko*[2] *tontji mampepali da poseanja* „de vogel vliegt rond, zoekende waar hij zijn nest zal bouwen", *mampogeleka pobare'e nTo Napoe* „er om lachende hoe de Napoeërs Bare'e spreken", *kabosenja da masongka pampepate pai paroro baoela* „het hoofd zal bevelen dat de buffels geslacht en toebereid worden", *sangadi noeëpe ka'osamoe pai kagasimoe moeni nepa madago da mandioe* „eerst als ge gevoelt dat ge beter zijt en weer flink zijt, is het goed om te baden", *koepontjosoimo paolikoe njara setoe* „ik heb er berouw van dat ik dat paard gekocht heb", *bare'e koesapoe pangalegokoe padangka* „ik ontken niet, dat ik de handelaars bedrogen heb". Het zijn vooral de werkwoorden die eene functie van de zintuigen of van het gemoed uitdrukken en die welke de beteekenis van „uitspreken, verklaren, zeggen" hebben, bij welke het werkwoordelijk object den substantief-vorm aanneemt.

Wanneer causatieve werkwoordsvormen die een adjectief tot grw. hebben, een werkwoordelijk object hebben, treedt dit op in substantief-vorm, waar de nadruk valt op de wijze van verrichten der handeling, die door het adjectief-grondwoord van den causatieven vorm wordt bepaald. Waar niet de wijze van doen, maar eenvoudig het doen als zoodanig wordt uitgedrukt, is de deelwoordsvorm in gebruik. Den zin „hij loopt snel" kan men op twee wijzen uitdrukken: *napakaliga pelindjanja* en *napakaliga melindja*. In *napakaliga pelindjanja* „hij maakt zijne wijze van loopen snel" is *pelindjanja* het object van het causatieve *napakaliga*; zegt men *napakaliga melindja*, dan is de vertaling „hij maakt voort bij het loopen, hij is vlug, terwijl hij loopt". *Napakaliga* en *melindja* hebben hetzelfde onderwerp van den derden pers., maar *napakaliga* heeft hier niet de volle transitieve beteekenis. De met *paka-* gevormde werkwoorden worden vaak intransitief gebruikt, vooral in den imperatief: *pakaliga* „wees vlug, maak voort", *pakadago* „pas op", *pakaroso* „houd-je goed", *pakarimbo* „spreek luid", vandaar dat *pakaliga melindja, pakadago mandioe, pakaroso mowose, pakarimbo mongajoe* in gebruik zijn, met de beteekenis: „loop vlug (wees vlug, loopende, als je loopt, terwijl je loopt), pas op met baden, span je in met roeien, zet een stem op met zingen", terwijl *pakaliga pelindjamoe, pakadago pandioemoe, pakaroso powosemoe, pakarimbo pongajoemoe* beteekenen: „maak uwen loop snel, verricht uw baden op goede wijze, maak uwe wijze van roeien krachtig, maak uw zingen luid".

Waar het nomen verbale of de *ka*-vorm de handeling als abstract voorstelt, daar is dit een uitbreiding van de oorspronkelijke beteekenis „wijze van, mate van doen" tot die van „het doen zelf", zooals dit in onze taal geschiedt bv. in „hij vertelde hoe hij had afscheid genomen en hoe hij daarna vertrokken was", in den zin van „dat hij had, enz." Trouwens de *ka*-vormen der adjectieven beteekenen ook in de eerste plaats „mate van de eigenschap door het grw. aangeduid"; *kaboeja* is „mate van witheid, hoe-wit-heid", *ma'ai kaboejanja* „erg is de mate zijner witheid", en eerst in de tweede plaats „witheid, 't feit dat wit is", *bare'e koesapoe kaboejanja* „ik ontken niet dat het wit is". Het spreekt vanzelf, dat intransitieve nomina verbalia en *ka*-vormen

spoediger de abstracte beteekenis aannemen dan transitieve nomina verbalia. Wanneer dus de bet. van het regeerende w.w. medebrengt, dat het nomen verbale als abstractum wordt opgevat, behoeft men niet aan de bet. „wijze van, mate van" vast te houden: *koesapoe porongonja* „ik ontken dat hij getrouwd is", *koesapoe porongonja pai i Sato* „ik ontken dat hij met S. getrouwd is", *koesapoe pamporongonja i Sato* „ik ontken dat hij S. heeft getrouwd", *koesapoe pampaporongonja i Sato* „ik ontken dat hij S. heeft gedwongen te trouwen". Maar wanneer het regeerende w.w. uiteraard doelt op de wijze of de mate van de handeling die door het object wordt uitgedrukt, dan kan dit laatste niet in abstracten zin worden gebruikt. *Bare'e koepokono porongomoe* beteekent niet „het bevalt me niet dat ge trouwt", maar „de wijze waarop ge uw huwelijk sluit of inricht bevalt mij niet". De eerstgenoemde zin is weer te geven met: *bare'e koepokono siko da morongo.* Zoo ook: *bare'e koewai siko da mampatoewoe ananggodi setoe* „ik sta niet toe dat gij dat kind opvoedt", *bare'e koewai pampatoewoemoe ewaintje'e ananggodi setoe* „ik sta niet toe dat ge dat kind aldus opvoedt". In *bare'e koepodjo siko da mangkambi baoelakoe* is *podjo* met „willen" te vertalen: „ik wil niet dat ge mijne buffels hoedt", omdat *podjo* hier een stellige uitspraak vermeldt, maar in *bare'e koepodjo pangkambimoe baoelakoe* moet men *koepodjo* met „het behaagt me, bevalt me" vertalen, omdat het nomen verbale hier de wijze van hoeden aanduidt, dus: „de wijze waarop ge mijne buffels hoedt wil ik niet, die bevalt me niet". [Met omzetting der substantief-constructie (§ 276): *bare'e koekalingani noepatoewoe anakoe* „ik ben niet vergeten dat je mijn kind hebt opgevoed", *bare'e koekalingani noepampatoewoe* (*pampatoewoemoe*) *anakoe* „ik ben niet vergeten hoe je mijn kind hebt opgevoed" (de heele periode van je opvoeding met alle omstandigheden daarvan).]

§ 278. Niet alleen in den eersten naamval als subject of in den vierden naamval als object, ook ter aanduiding van reden, oorzaak, begeleidende omstandigheden of tijdstip wordt de substantief-constructie gebruikt; de handeling die reden, oorzaak of omstandigheden enz. aanduidt, neemt den substantief-vorm aan en staat in den reden, oorzaak, omstandigheden enz. aanduidenden naamval, 't zij deze door eene prepositie of eene prepositioneele uitdrukking wordt aangewezen of niet. Voorbeelden: *peosanja ri koro oeë, teripoerimo si'a ri djaja* „doordat hij bij de rivier heeft uitgerust, is hij achter geraakt op den weg", *peelikoe mepone ri edja, manawoemo jakoe* „doordat ik omkeek bij 't klimmen op de trap, ben ik gevallen", *pogele pai powoeti mami lioe ri koemapa kare'e mboekoe ntaoe, madjoe'amo kami sa'e* „door ons lachen en gekheid maken langs een grot waarin doodsbeenderen waren, zijn eenigen van ons ziek geworden", *pandakenja ri boejoe marate, nakotomo mampetiro tasi* „door (bij) zijn klimmen op een hoogen berg, kon hij de zee zien", *pomberata mami ri djaja, koele'omo mompaoe pai si'a* „doordat we elkaar op weg ontmoet hebben, heb ik gelegenheid gehad met hem te spreken", *pelindjakoe ri jopo, sondomo boti koekita* „doordat ik in 't bosch heb geloopen

(of: toen ik in 't bosch liep) heb ik vele apen gezien", *paepekoe kadjoe'akoe, mewalilimo jakoe* „toen ik voelde (daar ik voelde) dat ik ziek was, ben ik teruggekeerd", *pampoapoekamoe kami anoe maria ngaja, da kakonimo* „daar ge (nu ge) van allerlei voor ons gekookt hebt, zullen we 't maar opeten", *pampokalosekoe pepara'nja pai kabanggantalinja, koepoga'akamo* „daar ik verdrietig werd over haar schelden en hare kijfzucht, ben ik van haar gescheiden", *oengka ri pampomanianja i Mokole Bangke naposarimo wa'a ndja'inja* „sedert hij het Landschapshoofd tot schoonvader heeft, minacht hij zijne familieleden", *pampaka'aimoe welamoe, bare'emo koekoto mampakoelisi* „doordat (omdat) ge uwe wond erg hebt laten worden, kan ik ze niet meer behandelen", *pampakaloeloeta reme, ngkinowiamo nepa tepelindjamo kita* „doordat we gewacht hebben totdat de hitte matig was, werd het namiddag voordat we tot loopen kwamen", *paboeketi ntaoe se'e djaja, masae sakodi, lenemo* „toen (doordat, omdat) zij den weg hadden bijgevuld, duurde het niet lang of hij was vlak", *gori mpangkotonja, napowiamo* „naar de mate van wat hij vermag, heeft hij 't gedaan", *wawa mpampedongekanja, nadongemo* „toen hij er naar luisterde, hoorde hij het", *nakeni mpaloeloenja* (of enkel *paloeloenja*) *djaja ri jopo, tetadjimo si'a* „vervoerd door (of: door) dat hij den weg door 't bosch volgde, verdwaalde hij", *sia* (of *wia*) *mpesomboelakakoe* (of enkel *pesomboelakakoe*) *tedoengkamo jakoe* „bij mijn opspringen viel ik omver".

§ 279. De bovengenoemde substantief-constructie kan ook als verklarend predicaat, in de functie van redengevenden bijzin optreden. In dat geval staat het werkwoord van den hoofdzin in een vorm die gelijk is aan den conjunctief (zie § 298). In het voorbeeld van § 278 *peelikoe mepone ri edja, manawoemo jakoe* staat *peelikoe* in een naamval die kan aangeduid worden door *ri*, „bij, door (mijn omkijken)", of door *wawa* of *nakeni*: *wawa* [1] *mpeelikoe, nakeni mpeelikoe* „vervoerd door mijn omkijken"; voor het taalbewustzijn staat *peelikoe* dan ook in dezen naamval, ook als hij niet wordt aangeduid. De toon van den zin, rijzend tot aan de komma, daarna dalend, is niet die van twee gecoördineerde zinnen „er was een omkijken van mij, de trap opklimmende, ik viel". Maar wanneer men zegt: *peelikoe mepone ri edja pai koekanawoe* (of met opgeloste constructie: *pai naka manawoe jakoe*), dan is *koekanawoe* niet anders dan de tot een werkwoordsvorm omgezette substantief-constructie *kanawoekoe*, zoodat de woordelijke vertaling van den zin is: „mijn omkijken de trap beklimmende is er en mijn vallen", of: „is ook mijn vallen". De nomina verbalia en de *ka*-vormen zijn nl. ook in gebruik om eene handeling in den vorm van een uitroep voor te stellen, om ze zoo levendig en bondig mogelijk te schilderen, bv. *nalampi njaranja, napelamba, polontjonjamo* „hij zadelde zijn paard, ging er op zitten en daar holde het voort!", *napokaoe ananja da ndjo'oe meole, be mesapoe ananja, kandjo'oenjamo* „hij beval zijn zoon te gaan kijken, deze maakte

[1] *Wawa* staat wrsch. voor *nawawa* en is dan geheel syn. met *nakeni*, wdl. „het nam hem mee, het bracht hem er toe om te".

geen tegenwerping en daar ging hij dan!", *metompamo taoe se'e da malai mosoesa, pawaikoe roo, palainjamo* „zij vroegen me verlof om te gaan feestvieren, toen ik het zooeven gegeven had, gingen ze dadelijk heen", *dja karata oeë se'e, panginoe mamimo* „nauwelijks hadden we dat water gevonden of we dronken er van", *pangkitami djamboe, pampoepoesimimo!* „zoodra gij djamboes ziet, plukt gij ze dadelijk af!" De stijl kan daarna in den gewonen vorm voortgaan: *naweboe noe oeë koro ntaoe mate, katoewoenjamo, pembangoenjamo, lioe*[2] *naperapi aoe ndakoni* „hij besprenkelde de lijken der dooden met water en daar werden ze levend en stonden op, terstond vroegen ze om eten", *mepone taoe setoe ri banoeakoe, pawawakoe kina'anja, pangkoninjamo, manoro ma'ai kaoro ngkomponja* „hij kwam bij mij in huis, toen ik hem eten bracht, daar ging hij eten, hij had bepaald ergen honger". Vgl. de in § 275 genoemde uitdrukkingen *mbambanja*, enz.

Het causaal verband tusschen de beide bovengenoemde zinnen wordt uitgedrukt door de omzetting van *kanawoekoe* tot *koekanawoe*, waardoor *peelikoe* enz. redengevend wordt en dus als substantief in den naamval komt te staan die dit aanduidt. Wanneer men de volgorde der zindeelen omkeert, zegt men: *pai koekanawoe mepone ri edja, meeli jakoe* „en dat ik gevallen ben (het feit dat ik gevallen ben: *kanawoekoe*), de trap opklimmende, ik keek om". Andere zinnen uit de genoemde voorbeelden, op dezelfde wijze geconstrueerd, zijn: *pandakenja ri boejoe marate, pai napangkoto mampetiro tasi* „hij klom op een hoogen berg, zoodat hij de zee kon zien" (er was zijn klimmen op een hoogen berg en dientengevolge zijn kunnen de zee zien); *paepekoe kadjoe'akoe pai koepewalilimo* „ik voelde dat ik ziek was en dus ben ik teruggekeerd"; *paboeketi ntaoe se'e djaja pai nakalenemo* (= *kalenenjamo*) „de menschen hebben den weg bijgevuld, zoodat hij effen is" (er is bijvulling door de menschen den weg en daardoor zijne effenheid); *paloeloenja djaja ri jopo pai nakatetadjimo si'a* „hij heeft den weg door 't bosch gevolgd, zoodat hij verdwaald is". Zie ook § 298.

§ 280. De *ka*-vormen zijn voor een deel de substantieven van kwalificatieve werkwoorden en dus predicaten in substantief-vorm (§ 105). *Kadojokoe* „mijn ijver" is eigenlijk „de mate van mijn ijver, de mate waarin ik ijverig ben, het feit dat ik ijverig ben". Gebruikt om oorzaak, omstandigheden, tijdstip of hoedanigheid aan te geven, vervult de *ka*-vorm de plaats van een redengevenden bijzin en is weer te geven met „doordat ik ijverig ben, ik ijverig zijnde, nu ik ijverig ben, ijverig als ik ben". Deze predicaten in substantief-vorm worden veel gebruikt, omdat zij in bondigen en nadrukkelijken vorm de bedoeling van den spreker weergeven. De *ka*-vorm op zich zelf kan dus een geheel predicaat vertegenwoordigen, maar wanneer dit predicaat uitgebreider is, hangen de woorden waaruit het behalve den *ka*-vorm nog bestaat, van dien *ka*-vorm af, zoodat het prefix *ka*- dan eigenlijk voor de geheele uitdrukking staat. *Ka*- wordt gevoegd vóór het hoofdwoord van 't predicaa en het aldus gevormde *ka*-substantief kan beschouwd worden als te staan

in een naamval die reden of oorzaak, omstandigheden, tijdstip, graad ofh oedanigheid der handeling aanduidt; deze naamval wordt soms door voorafgaande voorzetsels of woorden die als voorzetsels optreden aangewezen, maar meestal is dit niet het geval. Bedoelde uitdrukkingen kunnen ook beschouwd worden als onafhankelijke bijzinnen, die in den vorm van een uitroep verklaring geven van het voorafgaande. In een zin als *maandoemo, karimbo noe oeë* „het is weggedreven, hevig als de stroom is" kan men *karimbo noe oeë* „de hevigheid van den stroom" beschouwen als een verklarenden nevenzin en bv. vertalen: „de stroom is ook zoo hevig", maar men kan zich *karimbo noe oeë* ook in een naamval denken, die de oorzaak enz. aanduidt en die door *ri, gori, wawa, nakeni, manto'o* en derg. woorden zou kunnen aangewezen worden, bv. *maandoemo ri karimbo noe oeë* „het is afgedreven bij, door, in de hevigheid van den stroom", of *gori ngkarimbo noe oeë, nakeni ngkarimbo noe oeë* „naar mate van, meegevoerd door de hevigheid van den stroom". Waarschijnlijk is de functie van uitroep de oorspronkelijke: *bare'emo koekoto kadjoe'akoe, ka'ainja* „ik kan mijn pijn niet meer verdragen, de ergte er van! (erg als ze is)", *madjoe'a wo'okoe, kabangke noe nganganja* „ik heb hoofdpijn, die luidheid van zijn stem dan ook!" Het causaal-verband ontstaat echter reeds terstond wanneer de toon van het tweede zindeel niet meer die van een uitroep is: *wawase'e napokonomo modoeanga, kamanda noe ngojoe* „nu wil hij wel varen, daar de wind stil is", *bare'emo nakoto melindja, kalengenjamo* „hij kon niet meer loopen, doordat hij al vermoeid was". Vooral wanneer men na een zin die eene handeling kwalificeert of een toestand beschrijft, dien zin in substantief-constructie herhaalt, om het vermelde feit nog eens in zijne maat (in zijn gewicht) voor te stellen, wordt er duidelijk een causaal verband uitgedrukt. Een zin als *masae pompaoenja, kasae mpompaoenja, joeroemo matakoe* zou men te primitief of te stijf voorstellen door eene vertaling als: „lang was zijn spreken, wat een lengte van zijn spreken, ik kreeg slaap". De substantief-constructie is hier blijkbaar redengevend; men kan dan ook zeer goed zeggen: *ri kas. mp.*, of *wawa ngkas. mp.*, of *gori ngkas. mp.*, of *nakeni ngkas. mp.*, al is dit minder bondig. De vertaling die den zin weergeeft, is: „hij sprak lang, daar (omdat, toen) hij zoo lang sprak (of: door zijn lang spreken, of kortweg: daardoor) kreeg ik slaap". Verdere voorbeelden: *matemo inenja, kapate noe inenja se'e, ana iloemo katoewoenja* „hare moeder stierf, door (bij) dit overlijden harer moeder werd zij wees"; *djelamo linggona poera²*, *kadjelanja se'e, takotomo mosoesa* „de gasten zijn allen gekomen, nu ze gekomen zijn, kunnen we feestvieren"; *maria baoelanja, karia baoelanja se'e, mobangke²mo si'a* „zijne buffels zijn talrijk, daar (nu) zijne buffels talrijk zijn, is hij hoogmoedig"; *madjoe'a ana mbalesoe, kadjoe'a noe ananja se'e, malaimo indonja mampekiwoerakesi ananja ri anoe lo'e* „het jong eener muis was ziek; daar haar kind dan ziek was (dientengevolge) ging zijne moeder heen om het met tooverzangen te laten behandelen door eene deskundige"; *malose rajakoe madonge pompaoenja anoe meroeoe gaga, kalose ndajakoe se'e, koepapondjiimo* „ik werd geërgerd bij het hooren van zijne

praatjes die de maat te buiten gingen, in mijne ergernis legde ik hem het zwijgen op"; *manee basokoe, mariambaka pe'ontokoe, kanee basokoe* „mijne draagmand was zwaar, op vele plaatsen heb ik opgehouden, daar mijne mand zoo zwaar was"; *lingoe rajakoe, bare'emo koekoto mesono, kalingoe ndajakoe* „ik raakte in de war, ik kon niet meer antwoorden, doordat ik in de war was".

Daar woorden van allerlei soort hoofdwoord van een predicaat kunnen zijn, kan de vorming met *ka-* ook op allerlei woordsoorten worden toegepast (§ 106). Zelfst. en bijv. naamwoorden, telwoorden, voornaamwoorden, bijwoorden en vervoegde werkwoordsvormen kunnen in den *ka*-vorm als predicaten optreden, waardoor ze in den nadrukkelijken vorm komen te staan. Het onderwerp van een aldus ontstaan predicaat is het achtervoegsel *-nja*, dat niet behoort weggelaten te worden, al geschiedt dit wel eens in slordigen stijl. Dit *-nja* kan men, wanneer het hoofdwoord van 't aldus gevormde predicaat een substantief is, in de vertaling desverkiezende het geslacht van het substantief geven, maar feitelijk is het van algemeene beteekenis en beduidt niet meer dan ons „het, 't". Want ook wanneer het substantief eene bepaling heeft, wordt *-nja* achtergevoegd. Voorbeelden: *kawawoenja marari pai nakabare'e nakoni nTo Isilamoe* „omdat het een zwijn is, een hertzwijn, daarom eten de Mohammedanen het niet"; het is niet juist om te zeggen *kawawoe noe marari* „het zwijn-zijn van een hertzwijn" en indien men zegt *kawawoenja noe marari,* dan is *noe* het lidwoord, dat aan *marari* een zekeren nadruk geeft („ik bedoel een hertzwijn"), maar geen genitief-teeken; *banja baoela anoe sindjaoe? — Kabaoelanjamo kodjo* „is dat geen buffel daarginds? — Het is inderdaad een buffel"; *manotomo ka'anakoenja* „het is zeker dat het mijn kind is"; *ara bare'epa noeintjani ka'i-Papanja toempoe mbawoe se'i?* „weet ge nog niet dat Vader de eigenaar van dit varken is?"; *natadjimo i Boti kabotinja, tongawamo kataoenja* „de Aap wierp zijne apengedaante af en duidelijk bleek zijn menschzijn"; *kataoesondonja pai nakabare'epa koeintjani gaga lionja* „omdat hij tot de groote menigte (*taoe sondo*) behoort, ken ik zijn gezicht nog niet al te best"; *ane lawi koeintjanimo kataoewoengkaeonja, bare'e da koepilisi si'a da joenoekoe* „als ik vooraf geweten had dat hij een alledaagsch mensch (*taoe woengka eo*) is, dan had ik hem niet gekozen om mijn metgezel te zijn"; *ane kakimbosoenja, bare'e koeposari, sangaja*[2] *da koeporongo ri kakimbosoenja* „wat zijne leguanengedaante betreft, ik veracht ze niet, ik zal hem in ieder geval trouwen in zijne leguanengedaante"; *anoe ndapokaloseka jakoe, ka'asoekekatakoe* „waarom men het land aan mij heeft, dat is dat ik een schurftige hond ben"; *kanjaramailanja pai nakabare'e koetaha mampelamba* „omdat het een wild paard is, durf ik het niet te berijden"; *kamanoekakadjoenja pai naka'ewaintje'e powoejoenja* „omdat het een boschhaan is, heeft hij zulke veeren"; *kabawoetinja gaga pai nakabare'e naaja ntaoe paoenja poera*[2] „omdat hij al te zeer een grappenmaker is, gelooven de menschen niet al zijne woorden"; *katopokirakiranjamo se'e, sondomo taoe nakira*[2] „daar hij een bedrieger is, heeft hij vele menschen bedrogen"; *madago ane dja kabokoënjamo* „als het nu maar alleen een schelpdier (*bokoë*) was"; *oea oele woerimo koepoana, da koepakoroka-*

mo ri ka'oelewoerinja „daar ik een zwarte slang heb gebaard, zoo zal ik hem verzorgen in zijne gedaante van zwarte slang"; *kaToLagenja toempoe Dongi* „dat de Lageërs de eigenaars zijn van den plas Dongi".

Adjectieven met het voorvoegsel *ma-* (voornamelijk zulke die lichaamstoestanden van in- of uitwendigen aard uitdrukken) worden vaak gebruikt met de pronominale achtervoegsels, dus als substantieven, bv. *maekakoe, manongomoe, malosenja, maorota, madjoe'a mami, maranindimi, masiinja.* Deze vormen zijn gelijk te stellen met *ka*-vormen, die hun voorvoegsel hebben afgeworpen (§ 270), met dit onderscheid, dat *ka-* bij deze *ma*-vormen wel nooit zal voorgevoegd zijn geweest, om de nauwe betrekking die tusschen *ka-* en *ma-* bestaat. De beteekenis van de bovengenoemde vormen is echter verschillend van die van zuivere *ka*-afleidingen; *maekakoe* beteekent „het is dat ik bevreesd ben"; het heeft dus de beteekenis van *kamaekakoe,* wat niet gezegd wordt. Het verschilt derhalve maar weinig van *kaekakoe* (of *kaeka ndajakoe*) „mijne vrees, in mijne vrees, enz." De vertaling der andere voorbeelden is dus: „het is dat, de waarheid is dat, het feit is dat je gierig zijt, dat hij lui is, dat wij honger hebben, dat wij ziek zijn, dat gijl. koud zijt, dat zij boosaardig zijn", bv. *ndipaneroe, bara maranindimi* „warmt u bij 't vuur, misschien is het dat ge 't koud hebt", *bare'e napakoni kami, bara manongonja, bara malosenja, bara maoronja* „ze hebben ons niet te eten gegeven, misschien is het dat ze gierig zijn, of dat ze traag zijn, of dat ze hongerig zijn (gebrek aan voedsel hebben)", *banja malengenja, malosenja jaoe* „het is niet dat hij vermoeid is, het is dat hij lui is", *wa'anja malosemoe pai nakabare'e noepodjo meoko* „'t is enkel omdat ge lui zijt, dat ge niet wilt opstaan" [1]).

Telwoorden in substantief-vorm, dus met *ka-* en *-nja,* worden gevormd met reduplicatie van het grw., zoowel om verwarring met de rangtelwoorden te voorkomen als om den nadruk te verhoogen. Voorbeelden: *kapapapitoenjamo kodjo* „het zijn er werkelijk zeven", *ane saatoe noeto'o, kasasaatoenjamo, ane roeaatoe, karoeroeaatoenjamo* „als ge zegt honderd, dan ook echt honderd, als ge tweehonderd (zegt), dan ook inderdaad tweehonderd".

Bij voornaamwoorden komt de nadrukkelijke vorm met *ka—nja* (of een ander bez. v.n.w.) zeer veel voor, bv. *kajakoenja anoe manto'o* „ik ben het die het zeg", *anoe napokalose, kasikonja anoe mampasebe* „wat hem ergert is, dat gij het zijt die hem aanklaagt", *manoro kakaminja anoe natoenggai* „ongetwijfeld zijn wij het op wie hij 't gemunt heeft", *bara si'a? — Kasi'anjamo* „misschien is hij het? — Hij is het inderdaad", *ane noesaroemaka kakaminja anoe mangkeni, da koepetoemboeka siko ka'isemanja anoe manto'o* „als ge denkt dat wij het hebben meegenomen, dan zal ik u vertellen wie het is die dat gezegd heeft", *ara bepa noeintjani kase'ikoe ri tambalemoe?* „wist ge nog niet dat ik hier op uwe voorgalerij ben?", *ka'intjetoenja anoe koepepali* „dat is het wat ik zoek".

[[1]) In § 101 was deze constructie oorspronkelijk verklaard „als eene contaminatie van die met het *ka*-substantief met pron. suff. en die met het *ma*-adjectief als predicaat, met het zelfstandige pers. v.n.w. als onderwerp", zoodat dus *maekanja* zou zijn ontstaan „door vermenging van *kaekanja* met *maeka si'a*", enz.]

Van de bijwoorden zijn het in de eerste plaats de ontkennende, die den nadrukkelijken vorm met *ka—nja* aannemen, daar in een ontkennenden zin die nadrukkelijk wordt gemaakt, de nadruk op de ontkenning valt. Voorbeelden: *kabare'enja nakoto mesono, mondjiimo si'a* „daar hij niet kon antwoorden, zweeg hij", *be nato'o, kabare'enja nataha* „hij heeft het niet gezegd, omdat hij het niet durft", *da tameoasi, tapaintjani kamontjonja bara kabare'enja* „laat ons onderzoeken, opdat wij weten of het waar is of niet". Op zich zelf is *kabare'enja* eene sterke ontkenning, z. v. a. „'t is nietes"; in enkele streken is de vorm *kabeenja* of *kabe'enja* tot het gewone ontkenningswoord geworden. Verdere voorbeelden: *kabanjanja si'a anoe masala, wenoe pai noepanto'o kasi'anja* „daar het niet hij is die schuldig is, hoe is het dan dat gij zegt dat hij het is"; *intje'e asoekoe. — Kabanjanja* „dit is mijn hond. — Dat is niet zoo"; *kabanjanja ntje'e asoemoe* „dat is je hond niet".

Andere voorbeelden van bijwoorden in substantief-constructie zijn: *masaemo ka'ire'ikoe* „al lang ben ik hier", *io, kaewase'enjamo ntano* „goed, zoo is het dus" (het blijft er dus bij), *da koepeoasi ka'ewaimbe'inja* „laat ik eens vragen hoe het er mee is", *ri raja ngkaewase'enja* „toen het er aldus mee was, in de genoemde omstandigheden", *kasariinja manawoe* „met gesuis viel hij neer", *kasalantji matanja* „ineens zette hij groote oogen op", *kasapelonja nasopoe* „in een floep schoot hij hem met het blaasroer", *kawoentjoeoenja kono ri anoe soa rajanja* „met een doffen slag raakte het iets dat hol was van binnen", *karoonja joemoe setoe ndata'a, ndakenimo ri lipoe* „toen die doodkist was afgemaakt, bracht men ze naar 't dorp", *karoonja monoendjoe, mokoeasimo kami* „daar we klaar zijn met het afbranden van den akker, gaan we nabranden".

§ 281. Vervoegde werkwoordsvormen worden met *ka-* en *-nja* gemaakt tot plusquamperfecta en perfecta, in de bet. „toen, nadat geschied was (is) wat de werkwoordsvorm die tot grw. dient, vermeldt". Ook deze vorm wordt vaak gebruikt om daarin een pas gebruikten werkwoordsvorm te herhalen, als aanloop tot het vervolg der mededeeling. Voorbeelden: *kakoedongenjamo paoe setoe, koeto'o ganamo* „toen ik dat woord gehoord had (toen het *koedongemo* „ik heb 't gehoord" een feit was, toen ik het ten einde gehoord had), zeide ik: 't is genoeg"; *kakadongenja bambari mokole bangke, montjingkamo raja mami* „toen wij het bericht omtrent het Landschapshoofd gehoord hadden, geraakte ons gemoed in beweging"; *toedoe ri tana, natimamo ntaoe; kanatimanja ntaoe, nato'o ntjamba'a: galakoe jaoe* „het viel op den grond, de menschen namen het op; nadat ze 't opgenomen hadden, zeide er een: geef het mij"; *malai, raandoe; karaandoenja kodjo* „ze gingen heen en lieten hem door 't water wegvoeren; nadat ze hem dan door 't water hadden laten wegvoeren"; *orekakoe i Ana mPidje; ja karaorenja se'e* „breng me het Biggetje boven; nu, toen ze 't hadden boven gebracht"; *napapakoromo wo'oe asoe; kanapapakoronja asoe setoe* „hij zorgde ook voor den hond; nadat hij voor dien hond gezorgd had"; *naporosika mamongo wotonja, kanapo-*

rosikanja mamongo se'e, sawoomo taoe salipoe „ze sloeg met pinangnoten tegen den pinangstam, nadat ze dien met de pinangnoten geslagen had, kwam er met gerucht ineens een dorp vol menschen te voorschijn"; *nadjamamo nto popagere; kanadjamanja, nato'o: koedjamamo ogoe mboeja* „eene knijpdokteres betastte haar; nadat deze haar betast had, zeide ze: ik heb de maan gevoeld" (het een of ander dat in 't lichaam was getooverd); *siko setoe ojoe, ane noeole²ka da mewalili kami da mekoro² tojoe manoe, kakoeledenja, kasangkodomo* „gij daar, wicheltouw, als ge ziet dat wij zullen terugkeeren met lichamen zoo gaaf als eieren, met dat ik u heb uitgehaald, vorm dan terstond een rechte lijn"; *kakoebontjonjamo wawoe, sompemo djole ri bonde* „nadat, sinds ik het varken in het hok heb opgesloten, blijft de maïs op het veld op haar plaats". [In *katakotonjamo toewoe, oea mariamo kopi* „dat wij kunnen leven is omdat we al veel koffie hebben", *kakaboelerenjamo mamongo, oea siwiamo raja ntaoe* „dat wij de pinang hebben opengemaakt (het huwelijksaanzoek aangenomen), was omdat iedereen het er mee eens was" wordt door den spreker niet teruggegrepen op zijn eigen woorden maar op die van een ander, en de reden vermeld van het door dien ander te berde gebrachte feit. Ook in redengevende beteekenis komen deze vormen voor, bv. *kandito'onjamo i owi, da ndibanganimo se'i² paoemi* „daar gij het vroeger hebt gezegd, moet gij nu uw woord houden", *katatimanjamo rengko banoea, da tawangoemo banoea* „aangezien wij de benoodigdheden voor het huis hebben gehaald, zullen we nu het huis bouwen". Zooals uit de voorbeelden blijkt wordt bij gebruikmaking van *mo* deze enclitica gewoonlijk na *-nja* aangehecht; soms wordt echter een vervoegde vorm met *mo* in zijn geheel tusschen *ka-* en *-nja* geplaatst, bv. *kanaepemonja ntaoe se'e salanja, bemo sowa paoenja* „toen zij hun schuld voelden, zeiden zij niets meer".]

Het verschil tusschen *kakoedongenja* en *padongekoe, kanatimanja* en *pantimanja, karaandoenja* en *paandoenja, kanapapakoronja* en *pampapakoronja, kakoeledenja* en *paledekoe* is dat de eerstgenoemde vormen perfectisch zijn „toen de handeling geschied was" en de tweede duratief (praesens of imperfectum), dus: „nadat ik het gehoord had" en „toen ik het hoorde, op 't hooren er van, dit hoorende", „nadat, toen zij 't genomen hadden" en „toen zij 't namen, bij 't nemen er van", enz. In navolging nu der eerstgenoemde vormen wordt ook wel van de nomina verbalia van intransitiva een *ka*-substantief gemaakt, dat intusschen niet noemenswaard verschilt van den vorm zonder *ka-*, omdat bij deze intransitieve vormen geen object is waaraan de handeling wordt voltrokken en dat er de gevolgen van ondervindt; het nomen verbale van een intr. w.w. kan dan ook evengoed gebruikt worden in perfectieven als in duratieven zin. Voorbeelden: *malaimo Kadi'a Papitoe; kapalainja narata i Nggade momoea² ri tika mpola* „de Zeven Apen gingen heen; nadat zij waren heengegaan, vonden zij den Spookaap gehurkt bij de winding van een python"; *nasaroemaka i Lago taoe pai napolontjo; kapolontjonja se'e, najongkosi talinga noe ana nggaroe* „het Hert dacht dat het een mensch was en ging daarom op de vlucht; toen het op de vlucht was gegaan, trapte

het op het oor van een jong katje"; *ane montjo ri adikoe, kapenaakoe se'i, da ri raja banoeakoemo jakoe* „als het recht is aan den kant van mijne tooverspreuk, dan zal ik, als ik mijne oogen opengedaan heb, zijn in een voor mij bestemd huis"; *me'onto kami ri djaja; kape'onto mami djelamo joenoe mami anoe teripoeri* „wij hielden stil op den weg; nadat wij waren gaan stilhouden, kwamen onze gezellen die achtergeraakt waren". De vertaling der *ka*-vormen doet zien, dat het afgeloopen zijn alleen het begin der handeling betreft en niet de geheele daad. Men kan in de bovengenoemde voorbeelden evengoed de vormen *palainja, polontjonja, penaakoe, pe'onto mami* gebruiken, daar deze vormen toch in dit verband zeer duidelijk aangeven op welken tijd men zich de handeling of de gebeurtenis heeft voor te stellen gedaan of geschied te zijn. Het gebruik van *ka-* bij dergelijke vormen is dan ook volstrekt niet algemeen; het meest hoort men ze in Pebato, elders minder.

§ 282. Het nomen verbale *panto'o* met aangevoegd bez. v.n.w. of gevolgd door den genitief van een substantief dat den agens aanduidt, wordt veel gebruikt in de beteekenis van een vervoegden vorm van het grw. *to'o,* dus in de beteekenis „ik zeide (zeg, zal zeggen) enz., ik dacht, hoopte, meende, enz.", bv. *panto'o i Ine komi da ronga mewalili* „Moeder zegt (heeft gezegd): ge moet spoedig terugkomen", *panto'okoe i Oewoegi to'onja, ntanoka i Dipoegi* „ik dacht dat hij Oe. heette, ondertusschen is het D.", *panto'o ndaja noe linggona, kami da mampakoni* „de gasten meenden dat wij hun zouden te eten geven", *jakoe wo'oe da ndawaika sakodi, panto'o ndajakoe, pai bare'e* „mij ook zou een weinig gegeven worden, hoopte ik, maar neen", *re'e paoe i mPapa ri komi, panto'oa: da ma'i ndipeole i Ine* „er is een boodschap van Vader aan U, Z.Ed. zegt: U moet eens naar Moeder komen zien". Men kan hier evengoed de finiete vormen gebruiken, dus: *ndato'o i Ine, koeto'o i Oewoegi, nato'o ndaja noe linggona, nato'o ndajakoe, ndato'o,* maar de substantiefconstructie is toch meer in zwang. Dit gebruik past eigenlijk alleen, wanneer hetgeen gezegd, gemeend, enz. wordt in directe rede wordt medegedeeld, want de bet. van *panto'o* is „het gezegde, gemeende, enz."; het is dus 't onderwerp van een zin waarvan de woorden der directe rede het predicaat zijn. In den regel is het ook de directe rede die aan de mededeeling ten grondslag ligt; al wordt zij indirect overgebracht, men gaat toch van de directe rede uit. Zoo is in den eersten zin de directe rede der moeder: *taoe se'e da ronga mewalili*; al wordt nu *taoe se'e* door *komi* vervangen, de bedoeling is toch de woorden der moeder direct over te brengen. Ook gedachten, meeningen en verwachtingen kunnen geacht worden in directe rede te zijn gesteld. In het derde voorbeeld is de directe rede, dat wat de gasten bij zich zelf gezegd hebben: *taoe se'e da mampakoni kita*; de vervanging van *taoe se'e* door *kami* en het weglaten van *kita* bedoelt intusschen niet indirecte rede te geven. [Men zou hier van semi-directe rede kunnen spreken; Jespersen (The Philosophy of Grammar, bl. 290 vv.) gebruikt den term „vorgestellte Rede" of „represented speech".]

WERKWOORDEN.

§ 283. De werkwoorden zijn te onderscheiden in stamwoordelijke en afgeleide. Tot de stamwoordelijke werkwoorden behooren een klein aantal intransitieve verba, die hetzelfde karakter hebben als de adjectieven, zooals: *djela*, *rata* „aankomen", *mate* „sterven", *toewoe* „leven", *jore* „slapen", *kono* „raken". De stam van een werkwoord treedt voorts alleen op in den imperatief van een transitief niet afgeleid werkwoord. Alle overige werkwoordsvormen zijn afgeleid, door de aanhechting van voor-, in- en achtervoegsels. In de groep der afgeleide w.w. zijn nog de samengestelde te onderscheiden (zie § 57).

In den tegenwoordigen toestand der taal kunnen de meeste werkwoordstammen niet als substantief optreden. De kwestie of deze stammen oorspronkelijk zelfst. naamwoorden zijn of niet, ligt dus buiten de huidige taal. Wel komen bij uitzondering stammen van intransitieve w.w. voor die in gebruik zijn als nomina verbalia; hierover is reeds gesproken in § 275. De meeste dezer als naamwoord gebruikte w.w.stammen zijn verkortingen, nl. afleidingen die hunne voorvoegsels hebben afgeworpen. Intusschen kan worden aangenomen, dat de w.w.stammen in een vroeger stadium der taal naamwoorden zijn geweest, al hadden zij de functie van werkwoord nevens die van naamwoord. Een afgeleide w.w.stam, die tot grw. voor een nieuwen werkwoordsvorm dient, heeft nl. steeds den substantief-vorm; zulke grondwoorden, gevolgd door een genitief die den agens aanduidt, nomina verbalia dus met den door hen geregeerden genitief, kunnen geheel als werkwoorden optreden (zie § 279).

§ 284. Het begrip werkwoord is in het B. van eenigszins anderen aard dan in onze taal. Naar den vorm vallen te onderscheiden: deelwoorden, finiete vormen en naamwoorden die de functie hebben van een werkwoordsvorm.

De deelwoorden zijn de actieve vormen die met een der voorvoegsels *mo-*, *me-* of *ma-*I en II afgeleid zijn van zuivere of van reeds afgeleide grondwoorden; verder de *ma*-III-vormen, die intransitief-passief, en de *te-* en *to*-vormen, die passief zijn. Van onze participia verschillen deze deelwoorden hierin, dat ze in bepaalde gevallen kunnen optreden in de beteekenis van infinitief en in die van imperatief.

De finiete of vervoegde werkwoordsvormen zijn die welke den korten vorm van een pers. v.n.w. als prefix voegen voor den zuiveren of voor den reeds afgeleiden stam van het w.w. De verbinding tusschen pronominaal voorvoegsel en zuiveren of secundairen w.w.stam is zoo innig, dat men hier van vervoeging kan spreken, want ook wanneer de agens door een substantief wordt aangeduid (§ 287), blijft het voorvoegsel van den 3en p. met den w.w.vorm verbonden, zoodat er dan een dubbel onderwerp aanwezig is. Verder komen ook voor deelwoorden met pron. pref. 1e p. enk. en mvd., maar ze zijn van anderen aard dan de vervoegde vormen en zijn beter bij de deelwoordsvormen te behandelen. Ook de imperatief behoort tot het verbum finitum.

De naamwoorden die in werkwoordelijke functie optreden, zijn in § 272 vv. besproken.

§ 285. Verder zijn de werkwoordsvormen te onderscheiden in transitieve en intransitieve. Transitief zijn de deelwoorden die met *ma*-I zijn gevormd, de finiete werkwoordsvormen en de nomina verbalia die met *pa*-I zijn afgeleid, wanneer ze een bepaald object hebben. Dus: *koekitamo papamoe* „ik heb je vader gezien", *ara noedonge ngangamja?* „hoort ge zijne stem?", *bare'emo naintjani jakoe* „hij kent mij niet meer". Wanneer het object kort te voren genoemd is, of uit andere oorzaken aan spreker en hoorder bekend is, wordt het doorgaans niet uitgedrukt: *imbe'i laboekoe? — Bare'e koekita* „waar is mijn mes? — Ik heb 't niet gezien", *pakarimbo ngangamoe, bare'e koedonge* „maak je stem luid, ik hoor ze niet (kan ze niet hooren)", *bare'e re'e anoe maintjani* „er is niemand die het weet". Is het object onbepaald, doordat het op zich zelf iets onbepaalds aanduidt, of onbepaald bedoeld is, dan kan men ook de transitieve vormen gebruiken, maar de beteekenis is dan niet transitief meer. Van den stam *kita* „zien" wordt geen intransitief deelwoord gevormd; wil men nu van een blinde zeggen: „hij ziet niet", dan gebruikt men een object van onbepaalde beteekenis, bv. *bare'e nakita raoa* „hij ziet de omgeving (de natuur; *raoa* is al wat tusschen hemel en aarde is) niet", of *be nakita joenoe* „hij ziet anderen niet", of *be nakita reme* „hij ziet het licht niet", of *be nakita melindja* „hij ziet niet (genoeg) om te loopen", of *be nakita meole* „hij ziet niet (genoeg) om te kijken". Hier nemen *melindja* en *meole*, eigenlijk bepalingen van het subject, de plaats van objecten in, daar ze de korte samenvatting zijn van een zin als: *melindja be nakita pelindjanja* „loopende ziet hij zijn loopen niet (waar, hoe hij loopt)", *meole be nakita anoe napeole* „kijkende ziet hij niet wat hij bekijkt". Ook van *donge* „hooren" wordt geen intransitief deelwoord gemaakt (*medonge* heeft de beteekenis „gehoorzaam" gekregen; *modonge* bestaat niet), dus *be koedonge raoa* „ik hoor de natuur niet", of *be koedonge bara noendjaa*[2] „ik hoor in 't geheel niets", z.v.a. „ik hoor niet, ik ben doof". Hetzelfde is het geval met de w.w. die een streven uitdrukken, zooals „willen, kunnen, beproeven, verzoeken", of ook wel het tegenovergestelde, zooals „ophouden, verhinderen, met tusschenpoozen doen", en het object dat hunne beteekenis aanvult, in den vorm van een deelwoord (in onze vertaling infinitief) hebben, bv. *bare'e napodjo monomboe* „zij wilde geen water halen", *melindja be koe'engge, monjara be koekoto* „loopen wil ik niet, paardrijden kan ik niet", *napeboetoekamo monangoe, bare'e nakoto* „hij beproefde te zwemmen, hij kon niet", *koepokaoemo maniakoe da mantjari, be napokono* „ik beval mijn schoonzoon palmwijn te tappen, hij had geen zin", *nadadoesi mombadjoe* „zij haastte zich rijst te stampen", *napakaliga melindja* „hij maakte haast met loopen", *napakaroso meboo* „hij zette kracht met roepen", *ne'e noe'aiwaka manginoe* „maak het niet erg met drinken". Voorbeelden van dezelfde vormen in zuiver transitieve beteekenis zijn: *bare'e napodjo langkai setoe* „zij wilde dien man niet", *bare'e koe'engge engkonja* „ik houd niet van zijne grappen", *bare'e koekoto kawaoenja* „ik kan den stank er van niet verdragen", *da koepeboetoeka njara se'i* „ik zal dit paard eens probeeren", *napokono moeni rongonja*

„hij houdt weer van zijne vrouw", *nadadoesi pombadjoenja* „zij verrichtte haastig haar rijststampen", *napakaliga pelindjanja* „hij maakte zijn loop snel", *napakaroso pompaoenja* „hij maakte zijn spreken krachtig", *ne'e noe'aiwaka panginoemoe* „maak uw drinken niet erg". Andere w.w. die met een deelwoordsvorm als object transitief gebruikt worden, kunnen weder geen substantief tot voorwerp hebben, zooals *taha* „durven", *owe* „ophouden", bv. *bare'e koetaha mompaoe* „ik durf niet spreken", *da taowemo melindja* „laat ons ophouden met loopen". Al deze w.w. kunnen ook een verzwegen object hebben: *bare'e koepodjo* „ik wil niet, ik wil het niet, ik wil hem niet", *napokonomo* „hij heeft er zin in, hij wil het wel", *ara noekoto?* „kunt ge, kunt ge het?", *da noepakaliga* „ge moet er haast mee maken", *pakaroso* „zet er kracht op, houd je flink", *pakadago* „pas op, pas er op, wees er voorzichtig mee", *da koeowemo* „ik zal er mee uitscheiden", *bare'e koetaha* „ik durf niet, ik durf het niet".

De intransitieve w.w.stammen die een achtervoegsel *-i*, *-ka* of *-aka* hebben en dus niet onmiddellijk overgankelijk zijn, omdat de achtervoegsels feitelijk voorzetsels zijn, die het object in een anderen naamval dan den accusatief zetten, worden toch geheel als transitieven beschouwd. Het achtervoegsel maakt deel uit van den werkwoordstam en van dit afgeleide w.w. staat het object in den accusatief, al zouden de suffixen, als preposities gedacht, dien naamval niet regeeren. In zinnen als *wawoe pai lagiwa naasoeki* staan *wawoe* en *lagiwa* in den door *-i* aangeduiden naamval bij de vertaling „op varkens en herten jaagt hij", maar de taal zegt „varkens en herten (acc.) hij jaagt er op"; op dezelfde wijze vertaald zijn de zinnen *siko da koepalaika*, *papamoe da noesoentjoemaka*: „u zal ik wegloopen van", „uwen vader moet ge gaan tegemoet".

§ 286. Wanneer dus een zuivere werkwoordstam, een nomen verbale of een *ka*-vorm (met of zonder achtervoegsels) een pronominaal voorvoegsel heeft of het voorvoegsel *ma*-I, dan is de aldus ontstane werkwoordsvorm in 't algemeen gesproken (uitzonderingen komen beneden ter sprake) transitief. De transitieve beteekenis leidt tot de keuze van het voorvoegsel en wanneer transitieve nomina verbalia (bv. zulke die gevormd zijn met het causatieve *pa-*) een voorvoegsel *mo-* of *me-* hebben, dan zijn ze intransitief. Onder de pronominale voorvoegsels is er echter een, dat zijne pronominale kracht geheel verloren heeft, nl. *ra-* (P. PmB.), *nda-* (elders), oorspr. het v.n.w. 3[e] p. mv., dat door zijne algemeene beteekenis „zijlieden, ze, men" geheel vervaagd is tot aanduider van een agens die slechts onbepaald wordt aangewezen. *Rakoni*, *ndakoni* heeft oorspr. in het B. beteekend „zijlieden eten het"; in de Bergtalen heeft *ra-* dan ook nog ten volle deze beteekenis: Nap. *raande*, Bad. *ra'ande'* „zijlieden eten het", Leb. *rokondo* „zijlieden slaan het". Thans echter beteekent *rakoni*, *ndakoni* niets anders dan „ze eten het, men eet het, 't wordt gegeten", waarbij de agens geheel onbepaald blijft. De 3[e] pers. mv. der vervoegde vormen is thans geheel dezelfde als die van het enk., dus *nakoni* in enk. bet. „hij, zij eet het", in meerv. bet. „zijlieden eten het". Het eenige wat *nda-* (wat verder van *nda-* wordt gezegd, geldt tevens van *ra-*) nog van zijne

oorspr. beteekenis heeft overgehouden, is zijn functie als beleefdheidsvorm, ontstaan uit de meervoudige beteekenis (zie § 221).

Echt passief is dus de *nda*-vorm niet; in het gebruik heeft hij echter geheel de waarde van een passieven vorm. Alle bepaling van een agens blijft bij deze vormen achterwege; in de vertaling kunnen ze met ons passief worden weergegeven, of anders met „men" of met „ze", bv. *ara bare'epa ndapowia jondo ri koro nToka?* „is er (heeft men, hebben ze) nog geen brug gemaakt over de Toka?", *djaja anoe bare'emo ndaloeloe* „een weg die niet meer gevolgd wordt", *koro oeë anoe bare'e ndaintjani pebetenja* „eene rivier waarvan men den oorsprong niet kent", *taoe be ndapeeli, be ndapokapoeroe, be ndapolinggo-na, dja ndaposari, dja ndapepara*[2] „iemand naar wien niet wordt omgekeken, wien men geen barmhartigheid bewijst, dien men niet tot gast neemt, die slechts veracht wordt en uitgescholden", *nakita waja setoe ndapo'oe maroso*[2] „hij zag dat die heining stevig gebonden was", *maoe ndapomoeja kajoekoe, maoe ndawajani, ane bare'e ndaara*[2]*, be da bangke* „al plant men kokosboomen, al omheint men ze, als men ze niet bewaakt, worden ze niet groot", *roeajae nda'itoewoe, sampoejoe ndatapa* „twee geledingen (bamboe) worden gekookt, tien worden er gerookt" (raadsel op iemand die zich warmt en de beenen bij 't vuur, de handen boven 't vuur houdt), *pole mbojo raikoka silo* „een stukje bamboe waarmee men in de fakkel peutert". Evenals bij de gewone transitieve vormen wordt een voldoende bekend object niet uitgedrukt: *ane tetadjimo, da ndapepali* „als het verloren is, moet 't gezocht worden, moet men 't zoeken", *mesono wa'a ngkabosenja: da rapepate* „de hoofden antwoordden: hij moet gedood worden (men moet hem dooden)", *ne'e noetima, da ndapodjangai* „neem het niet, men zal boos op je zijn".

§ 287. Bij den eersten en tweeden persoon der vervoegde vormen is de agens duidelijk in het pron. pref. uitgedrukt; bij den derden persoon moet hij worden aangeduid, als *na-* (enk. en mv.) op zich zelf niet duidelijk genoeg is. De agens volgt dan onmiddellijk op den *na*-vorm en wordt geconstrueerd als een genitief, dus met prenasaleering of waar de fonetische omstandigheden dit beletten, met *noe* of ook zonder *noe*, en waar de agens een eigennaam is, met *i*. Waar de *nda-*, *ra*-vorm beleefdheidsvorm is en het onderwerp dus bepaald is, wordt ook daar de agens achtergevoegd. Het zou echter onjuist zijn te zeggen dat de agens in den genitief staat. De beteekenis van *noe* of van de prenasaleering is hier die van een lidwoord of van een verklarende partikel, waarmede men nog eens op het reeds genoemde onderwerp terugkomt met een tweede of verklarend onderwerp, ingeleid (of ook niet) door *noe* of *n*, enz., die weer te geven zijn met „namelijk, en wel, te weten". Dus: *anakoe napatoewoe ntamanja* „mijnen zoon hij voedt hem op, nl. zijn oom", *anakoe ndapatoewoe noe Inekoe* „mijnen zoon H.Ed. voedt hem op, nl. mijne moeder", *anakoe napatoewoe ntaoe* „mijnen zoon zij voeden hem op, nl. andere menschen", *anakoe ndapatoewoe noe maniakoe* „mijnen zoon, HH.Ed. voeden hem op, nl. mijne schoonouders". Daar in deze constructie het gram-

matisch object vooraan staat en dus logisch subject is, kan men ze ook door een passief met agens vertalen: „mijn zoon wordt door zijn oom, mijne moeder, andere menschen, mijne schoonouders opgevoed", maar de *na*-vorm wordt nog ten volle als actief-transitief gevoeld, zooals ten overvloede blijkt uit het gebruik der beleefdheidsvormen, om een te eerbiedigen subject aan te duiden. Een passief met agens-aanduider kent het B. niet; boven is reeds gezegd dat bij een *nda*- of *ra*-vorm die „passieve" beteekenis heeft, de agens niet wordt uitgedrukt, omdat *nda*-, *ra*- dien ook niet meer aanduiden. *Taoe ndapepate* „een gedood mensch" kan niet worden aangevuld met *noe iwali* (door den vijand); hier zou alleen *napepate* juist zijn. *Taoe ndapepate mpenai* is „iemd. dien ze gedood hebben met het zwaard", *taoe ndapepate mpenai noe iwali* is „iemd. dien ze gedood hebben met het zwaard van den vijand", waarbij het niet duidelijk is of de vijanden de daad hebben verricht, of dat ze door anderen met een zwaard der vijanden is verricht. In ieder geval: uit het gebruik van *nda*- (en niet *na*-) blijkt dat *penai noe iwali* één begrip is en dat de prenasaleering van *penai* den instrumentalen naamval aanduidt. De geheele zin is dus niet duidelijker dan „iemd. die met (of: door) 's vijands zwaard is gedood". Waar het object den agens volgt en dus minder op den voorgrond treedt dan waar het vooropgaat, daar is voor eene vertaling van het w.w. met een passieven vorm geen reden.

De aanduiding van den agens kan wel gescheiden zijn van den *na*-vorm welks v.n.w. hij bepaalt, maar ter wille van de duidelijkheid wordt dit zooveel mogelijk vermeden. Bepalingen die bij het w.w. behooren en kort genoeg zijn om de verbinding tusschen het pronominaal en het verklarend subject niet te verstoren, kunnen tusschen dit laatste en het w.w. in staan, bv. *nakitamo noe asoe poeënja* „de hond heeft zijn baas al gezien", *nakoto dja ntaoe madjoe'a mompaoe*[2] „de zieke kan nog wel spreken", *ndaranganipa i mPapa sa'e* „Vader heeft er nog het een en ander bijgedaan", *jakoe se'i nasingaramo moeni mpadangka* „ik ben opnieuw door de handelaars gemaand", *nasawanimo wo'oe ntoempoenja ata banoeanja* „de huisheer heeft al weer het dek van zijn huis vernieuwd", *napetoemboemo mpojoa noe toekakakoe anoe nakita* „mijn oudere broer heeft regelrecht verteld wat hij gezien had", *naepemo ntano kodjo ntaoe se'e katindja mpompaoekoe* „die menschen hebben dus echt gevoeld hoe raak mijne woorden waren", *nakenimo mpolontjo noe asoe dai narata* „de hond heeft het gedroogde vleesch dat hij gevonden had op een draf meegenomen", *nasabo sarai noe erakoe laboemoe* „mijn zwager heeft even je mes geleend", *natima ngkabongo noe joenoekoe manoekoe* „mijn kameraad heeft zoo maar een kip van mij genomen", *baoela pajamo, napobaloemo sambali i wengi noe toempoenja* „de buffel is verdwenen, hij is eergisteren door den eigenaar verkocht". Wordt het werktuig genoemd, waarmede de daad verricht is, dan kan men dit op het w.w. laten volgen en daarna den agens noemen, of men kan de volgorde omkeeren: *wawoe setoe nawoenoe mbatoe noe anakoe* „dat varken is met een steen gegooid door mijn kind", *kadjoe ambo natowo mbe'a noe laboenja* „*ambo*-boomen worden door de

vrouwen omgehakt met hare kapmessen". Als de naam van het werktuig nog weder eene bepaling heeft, zooals in den vorigen zin (*-nja*), dan komt hij doorgaans op de tweede plaats: *natoeko mbojo noe To Rano doeanganja* „de Meerbewoners boomen hunne prauwen voort met bamboestaken", *natoeko nTo Rano noe wojo marate doeanganja* „de Meerbewoners boomen met lange bamboestaken hunne prauwen voort", *lagiwa setoe ndapanagoentoe i nTama noe malosoa* „dat hert is door Oom met Z.Ed.'s buks geschoten". De bepaling die op de tweede plaats komt wordt meestal ingeleid door *noe*, ook waar anders de prenasaleering gebruikelijk is, daar dit de duidelijkheid verhoogt; men kan dan nl. aan het door *noe* ingeleide woord eenigen klemtoon geven.

Van de achtervoegsels geven *-i* en *-aka* geen moeilijkheid, daar werkwoorden met deze suffixen geheel als transitief worden beschouwd. Het suffix *-ka* eischt echter het woord van 't welk het den naamval aanduidt, onmiddellijk, althans zeer dicht achter zich, zoodat hier de aanduiding van den agens op de tweede plaats moet komen. Voorbeelden: *nepa ndawaika kami i Ine kina'a* „daarop gaf Moeder ons rijst", *wa'a mpaoe anoe nato'oka siko i Goeroe* „alle woorden die de Onderwijzer tot je gezegd heeft", *rengko madolidi kodjo nakenika ananja pai rongonja noe toekakakoe* „zeer fraaie dingen heeft mijn oudere broeder voor zijne kinderen en zijne vrouw meegebracht", *maria bambari napetoemboeka kami taliwanoea noe linggona mami* „veel nieuws hebben onze gasten aan ons en onze huisgenooten verteld", *baboeno ndanawoeka taoe salipoe setoe noe maniakoe i wengi* „lansats heeft mijn schoonvader gisteren voor de menschen van dat heele dorp (uit den boom) laten vallen". Men kan echter in de meeste van zulke gevallen *-ka* vervangen door *ri*, waardoor het bepalend onderwerp onmiddellijk op den *na*-vorm kan volgen. Dit geschiedt vooral wanneer het voorwerp niet voorafgaat, zoodat agens, bepaling en voorwerp op het werkwoord volgen en meerdere losheid van constructie gewenscht is, dus: *nakeni ntoekakakoe rengko madolidi kodjo ri ananja pai rongonja.* Wanneer het voorwerp nog weder eene bepaling heeft, geeft alleen de constructie met *ri* een duidelijken zin, bv. *napetoemboe noe linggona mami maria bambari ri kami taliwanoea, manto'o porongo ntaoe ri lipoenja* „onze gasten hebben aan ons en onze huisgenooten veel nieuwtjes verteld omtrent huwelijken van menschen uit hun dorp".

De agens kan ook, ter wille van den nadruk, vóór den finieten vorm staan, maar geraakt daardoor min of meer buiten het zinsverband, wat vooral duidelijk is wanneer de agens nog wordt voorafgegaan door *ane*, dat in dit geval is weer te geven met „wat betreft, aangaande", bv. *i Kolopoea, napatoewoe mpodago lokanja, i Boti be napodjo* „de Schildpad, hij zorgde goed voor zijne pisangs, de Aap, die wilde 't niet", *taoe melindja sangkani*[2], *sa'e napalaika joenoenja madjoe'a, sa'e napokapoeroe* „de lieden die te zamen reisden, eenigen verlieten hun zieken makker, eenigen bewezen hem medelijden", *ane To Mori, maria naintjani mobare'e* „wat de Moriërs aangaat, velen kunnen Bare'e spreken". Dit is dus dezelfde constructie als die kan toegepast worden bij

een w.w. met pron. pref. 1^e of 2^e p., waarbij het volledige pronomen kan voorafgaan, bv. *sako jakoe be da koeintjani* „zelfs ik, 'k zal 't wel niet weten", *ane siko, sangaja*[2] *noekoto* „wat u betreft, ge kunt het zeker", *wa'a ngkomi bare'epa ndikita* „gij allen, ge hebt het nog niet gezien".

§ 288. De intransitieve werkwoordsvormen hebben een der voorvoegsels *ma*-II, *pa*-II, *me*-, *pe*-, *mo*-, *po*-, *ka*-, *te*- voor een zuiveren of voor een afgeleiden werkwoordstam. Verder zijn er eenige kwalificatieve werkwoorden, die geen voorvoegsel hebben, zooals *toewoe* „leven", *mate* „sterven", *jore* „slapen" (§ 283). De werkwoorden die het invoegsel (voorvoegsel) *oem* hebben, zijn eveneens intransitief, zie § 183. De voorvoegsels *pa*-, *pe*-, *po*- en *ka*- vormen den imperatief 2^e p. enk. De vormen met de overige voorvoegsels hebben de waarde van onze deelwoorden; op zich zelf zijn ze predicaten en worden in 't algemeen niet verbonden met de pers. voornaamwoorden. Wordt het onderwerp uitgedrukt door een pers. v.n.w., dan heeft dit den volledigen vorm. Heeft het onderwerp nadruk, dan staat het vóór het w.w.; is dit niet het geval, dan komt het er na. De pers. voornaamwoorden of andere aanduidingen van het onderwerp worden niet vaker gebruikt dan noodig is voor de duidelijkheid, bv. *mewali sangkani melindjamo i Roeroe ngKasobe ri sambali bente, bare'e masae momberata pai i Lagoni; meseko i Lagoni, mampeoasi kandjo'oe mpelindja i R. ngK.; mesono i R. ngK.: malai meira* „het gebeurde eens dat R. ngK. buiten het dorp liep, na korten tijd ontmoette zij Lagoni; Lagoni maakte een praatje en vroeg waarheen de tocht van R. ngK. ging; R. ngK. antwoordde: ik ga bladeren plukken".

De korte vormen der pers. voornaamwoorden kunnen ook gevoegd worden vóór een intransitieven w.w.vorm. Dit geschiedt in de eerste plaats in de vervoegde vormen van den imperatief en in de conjunctief-vormen en de daaraan gelijke consecutieve vormen (§§ 295, 298). Verder wordt het korte v.n.w. 1^e p. enk. en mv. gebruikt in een adhortatieven vorm, waarmede men zich zelf of elkaar tot iets aanspoort. De adhortatief of aansporende wijs van den eersten pers. heeft den vorm van het deelwoord (bij de w.w. zonder voorvoegsel dien van den stam); de geheele vorm staat in het futurum, aangeduid door het voorafgaande *da*, dat wel geen prefix is, maar toch (als eenlettergrepig woord) proclitisch wordt aangevoegd, vaak met prenasaleering van het v.n.w. ter versterking van den adhortatief. Voorbeelden: *da koemeoko*, of *da ngkoemeoko* „laat ik opstaan, ik moest maar opstaan", *da tamalai* of *da ntamalai* „laten we heengaan, laat ons weggaan", *koeto'o: da koendjo'oe ri oeë, da koemendo'oe sarai, nepa da koemewalili* (*ngkoendjo'oe* is onwelluidend door te veel prenasaleering; de volgende adhortatieven zijn, in navolging daarvan, ook niet geprenasaleerd) „ik dacht: laat ik naar 't water gaan, laat ik even mijn gezicht wasschen, en laat ik dan teruggaan", *nato'o i Nggaroe, mampatada i Roeroe ngKasobe: ngao, ngao, ane jakoe i Roeroe ngKasobe, da ngkoemena'oe, da koendjo'oe ri nontjoe, da ngkoemombadjoe, nepa da ngkoemoapoe, da ntamangkoni pai linggonakoe* „de Kat zeide, om R. ngK. manieren

te leeren: miauw, miauw, als ik R. ngK. was, dan ging ik de trap af, dan begaf ik me naar 't rijstblok, dan ging ik stampen, daarna ging ik koken en dan ging ik met mijn gast eten". Het spreekt wel vanzelf, dat het exclusieve *ka-* zoo goed als nooit in dezen adhortatief zal gebruikt worden. Zelfs wanneer iemand vertelt dat hij en de zijnen elkaar hebben aangespoord om hard te loopen, dan zal hij, indirecte rede gebruikende, zeggen: *kapombeto'okamo da molontjo*, en niet: *da ngkamolontjo*; in directe rede is het natuurlijk: *kapombeto'okamo: da ntamolontjo* „we hebben tot elkaar gezegd: laat ons hard loopen". Zie ook in het vorige voorbeeld *da ntamangkoni*, door welken vorm de directe rede behouden blijft.

Uit dezen adhortatief is een indicatief ontstaan, die in doorloopende rede meer levendigheid aan 't verhaal bijzet. In dezen indicatief komt *ka-* wel degelijk voor, zelfs meer dan *ta-*, 't welk alleen te pas komt, wanneer men anderen eene gemeenschappelijke handeling in herinnering brengt. Voorbeelden: *kami se'i mbolimba kodjo, i owi kamaroo*[2] *ri Tinoë, masae kamelimba, kamobanoea ri poe'oe boejoe Tanono, oengka lairia kamalai, kamododoha ri Jora, masae kamolipoemo ri Tentena* „wij hier zijn echt verhuizerig, vroeger woonden we te T., na eenigen tijd verhuisden we, we bouwden een huis aan den voet van den berg T., vandaar zijn we vertrokken en hebben afzonderlijk gewoond te J., eindelijk hebben we een dorp gevormd te Tentena"; *poeramo kamompaoe, koemompalakanamo, nepa koemeoko, koemandote, bare'emo koeme'onto, maka mawengimo* „toen wij klaar waren met praten, nam ik afscheid, daarop stond ik op, ik ging weg en hield niet meer op, want het was al donker"; *komi da manto'o bara da koemobaloe*[2]*, bara da koemegoeroepa, bara da koemokoedja raneonja* „U moet zeggen of ik zal handel drijven, of dat ik nog zal leeren, of wat ik later zal gaan doen"; [*da kamalaimo* „wij willen nu heengaan"; *da kametingkenimo ri palemoe* „wij willen ons vasthouden aan je arm".

Ook van transitieve deelwoorden worden dergelijke vormen gemaakt, bv. *da koemantimamo ntje'i* (± = *da koetimamo ntje'i*) „ik zal (laat ik) dit maar nemen", *da kamantimamo ntje'i* „wij zullen (laat ons) dit maar nemen".]

§ 289. In deze vormen nadert het deelwoord dus eenigermate den vervoegden vorm, door de nauwere verbinding die het aangaat met zijn onderwerp. Overigens zijn de deelwoorden niet anders dan predicaten, die feitelijk op éene lijn staan met kwalificatieve werkwoorden en adjectieven; bijv. naamwoorden als *modenggo* „krom", *medonge, meaja* „gehoorzaam" maken dit ook nog duidelijk. Het onderwerp staat dus in 't algemeen geheel los van den deelwoordsvorm. Heeft het nadruk, dan gaat het voorop: *jakoe mampokaoe* „ik heb hem uitgezonden", *siko da mompaoe* „gij moet het woord doen", *wa'a ntadoe mboerake da mangkoni rioenja, nepa taoe sondo* „de priesteressen moeten eerst eten, dan pas de groote menigte", *kabosenja mampangkoni doela mowiti, taoe sondo mampangkoni ira* „de hoofden eten van koperen schalen op voeten, het volk eet van bladeren". Meer nadruk nog geeft het gebruik van 't betr. v.n.w. *anoe* vóór het deelwoord, omdat het daardoor als door een

lidwoord bepaald wordt: *kami anoe mangkeni* „wij zijn het die 't gebracht hebben, wij zijn de brengers", *kitamo anoe da masongkaka* „laten wij het dan maar zijn die daarvoor de maatregelen nemen". Heeft het onderwerp geen nadruk, dan komt het na het deelwoord; heeft dit laatste een voorwerp, dan volgt dit op het deelwoord en het onderwerp komt daarna: *melindjamo jakoe ri tongo jopo* „ik liep in het bosch", *mangkojo paenja pai djolenja taoe se'e* „ze zijn hunne rijst en hunne maïs aan 't dragen", *mampelindjaka soera maliga ngkabosenja pai pakatoe ndongonja toekakakoe* „mijn oudere broeder is met een spoedbrief van het hoofd en een pakje van zijne vrouw op weg". Ook bepalingen van het w.w. of van het voorwerp kunnen, wanneer zij niet te lang zijn, tusschen dit en het onderwerp staan: *mandioe ri oeë anoe nagoelasi baoela ananggodi mami* „onze kinderen baden in water dat door de buffels troebel is gemaakt", *mampelamba baoela anoe nepa petombanja wa'a ngkomi sindjaoe* „jelie zijt daar aan 't rijden op buffels die zoo pas in den modderpoel zijn geweest", *mampetoemboe laolita anoe be sako noeintjani mpodago siko se'i* „ge zijt hier bezig een verhaal te vertellen, dat ge niet eens goed kent", *mangkoni kina'a anoe bepa sako jonto kananänja linggona mami* „onze gasten zijn rijst aan 't eten, die nog niet eens goed gaar is". In deze zinnen staat de handeling zoozeer op den voorgrond, dat de bepaling van het w.w. en het voorwerp met zijne bepaling nog vóór het onderwerp komen, zoodat dit soms vrij ver van zijn predicaat verwijderd komt te staan. Waar de afstand tusschen predicaat en subject onduidelijkheid zou veroorzaken, daar kunnen de bepalingen na het subject komen, maar het object van een deelwoordsvorm volgt steeds zoo dicht mogelijk op zijn gezegde en wordt alleen door een korte bepaling daarvan gescheiden, wanneer de duidelijkheid het eischt, bv. *mampetoemboe ri jakoe laolita anoe be sako noeintjani mpodago siko se'i* „ge zijt hier bezig mij een verhaal te vertellen dat ge niet eens goed kent", daar eene woordvoeging *mampetoemboe laolita ri jakoe anoe*, enz. zou opleveren: „. . . . een verhaal te vertellen aan mij dien ge niet eens goed kent".

Waar in de plaats van den vervoegden vorm het deelwoord wordt gekozen, daar geschiedt dit met de bedoeling om het durativum uit te drukken. In den bovengenoemden zin kan men zeggen: *ndipelamba baoela anoe nepa petombanja, wa'a ngkomi sindjaoe*, waarin dan de drie laatste woorden een vocatief vormen, waarmee nog eens wordt toegesproken het onderwerp *ndi-* van *ndipelamba*. Zoo kan ook in den volgenden zin *mampetoemboe* worden vervangen door *noepetoemboe*, waardoor *siko se'i* niet meer noodzakelijk is, hoewel het als vocatief kan blijven staan. Het onderwerp zou hierdoor ook niet te zeer op den voorgrond zijn getreden, daar het pron. pref. nooit nadruk heeft, maar door het gebruik van den vervoegden vorm gaat er iets van de aanschouwelijkheid der voorstelling verloren. Het deelwoord drukt nl. tegenover den vervoegden vorm het duratieve der handeling uit, het „bezig zijn met, aan den gang zijn met", of ook het „gewoonlijk doen, doorgaans doen". Waar de deelwoordsvorm (en bij kwalificatieve werkwoorden de stamvorm) de eenig mogelijke is, daar heeft deze natuurlijk niet steeds duratieve beteekenis. Maar

waar het deelwoord den vervoegden vorm vervangt, en dus in den eersten en tweeden persoon de zelfstandige vorm van het voornaamwoord gebruikt wordt en in den derden persoon het zelfst. v.n.w. of een substantief als onderwerp optreedt, daar staat het subject vanzelf als handelende persoon op den voorgrond en wordt de handeling dus geschiedende voorgesteld. *Koeimba doikoe* kan zeer wel beteekenen „ik tel mijn geld", maar *jakoe maimba doikoe* zegt met evenveel woorden „ik ben bezig mijn geld te tellen", of, naar het verleden verplaatst, „ik was bezig mijn geld te tellen". Staat het onderwerp achteraan, dan treedt het ook op den achtergrond, dus: *maimba doikoe jakoe* „aan 't tellen van mijn geld ben ik"; intr. (maar dan niet te vervangen door den vervoegden vorm): *jakoe moimba doi* „ik ben aan 't geldtellen", *moimba doi jakoe* „met geldtellen ben ik bezig". Hiertegenover staat dus *koeimba doikoe* „ik tel mijn geld" of *doikoe koeimba* „mijn geld tel ik", *koeimba doi* „ik tel geld" (en niet iets anders, het is hier dus niet onbepaald), *doi koeimba* „geld tel ik". Wordt een vooropstaand subject door het betr. v.n.w. *anoe* gevolgd, dan treedt het nog meer op den voorgrond; *anoe* is dan het lidwoord van 't gezegde, dat dan geheel tot deelwoord wordt. Voorbeelden: *i Tanoe mamperapi pakoeli* „T. verzoekt medicijn, doet het verzoek om medicijn", *mampepali sintjinja i Lemoeka* „aan het zoeken van haar ring is L.", *ane kabosenja mampokaoe, bare'e da mesapoe jakoe* „als het hoofd (mij) het bevel geeft, weiger ik niet" (*ane napokaoe ngkabosenja jakoe* „als ik een bevel krijg, heb van het hoofd"), *timamo, bare'e re'e anoe mampetangani* „neem het maar, er is niemand die het verhindert", *asoemoe anoe mantima baoela mami* „jouw hond neemt ons buffelvleesch weg", *ana we'a anoe madolidi porengkonja mampamongoka kabosenja ri posoesa* „meisjes die fraai zijn aangekleed zetten den hoofden sirih-pinang voor op feesten", *ri pelindja ntoeama pai we'a toeama mampoapoeka* „op een reis van mannen en vrouwen koken de mannen voor (het gezelschap)". In perfectische beteekenis: *jakoe Inekoe mampapoto'o, toea'ikoe tadoe mboerake mampapoto'o* „mij heeft mijne Moeder den naam gegeven, mijne jongere zuster heeft eene priesteres den naam gegeven", *madago pangkoni mami, maka i Tete mampoapoeka kami* „we hebben lekker gegeten, want Tante heeft voor ons gekookt", *i Toe'a mampatoewoe jakoe rantani matemo sira* „Grootmoeder heeft mij opgevoed totdat Zij gestorven is", *kasikonja anoe manto'oka si'a pai napampedongekamo* „daar gij 't zijt die 't hem gezegd hebt, heeft hij er naar geluisterd". In toekomstige beteekenis: *jakoe da mantjabo rioenja laboemoe* „ik zal het eerst je mes leenen (leenende zijn, in leen hebben)", *i sema da mampokaeka angga, ane mareka woeja?* „wie zal bang zijn voor spoken, als de maan schijnt?", *i Ine da mampatoedjoe langkaimoe, sira da manganangi maniaa* „Moeder moet je man vermanen, Zij zal het winnen van Haren schoonzoon", *To Taripa da mangkeni padenge ri Pongge'e, nepa To Pongge'e da mangkeni ri Masewe, taoe se'e da maara*[2] „de menschen van T. zullen de vracht naar P. brengen, dan zullen die van P. ze naar M. brengen, deze laatsten zullen ze bewaren".

In de beteekenis van onzen infinitief van doel treedt de deelwoordsvorm op als complement van predicaten die een complement van handeling ver-

eischen, bv. zulke die den lust, den wil, het vermogen, het streven, in 't algemeen de gezindheid tegenover eene handeling uitdrukken, 't zij om die te verrichten, te bevorderen of te verhinderen. Zulke predicaten zijn vooreerst predicatief optredende adjectieven, zooals *lo'e* „bekwaam", *magasi* „flink", *madojo* „ijverig", *malose* „lui", *malente* „traag", *maroso* „sterk", *dangga* „zwak, krachteloos, moedeloos". De deelwoordsvorm wordt in samenstelling met het adjectief verbonden, bv. *si'a lo'e mompaoe, si'a anoe lo'e mompaoe* „hij (nadrukkelijk) is knap in 't spreken, hij is het die knap in 't spreken is", en zonder nadruk op 't pron. *lo'e mompaoe si'a* „knap in 't spreken is hij". Daar de geheele samenstelling een predicatief adjectief is deelt het deelwoord hier het karakter van adjectief met het hoofdwoord van 't predicaat; eene verklaring als „knap, sprekende, knap wanneer hij aan 't spreken is" zou het karakter der samenstelling miskennen. Evenals in *maboeja raja* „welgezind" *raja* substantief is, maar de geheele samenstelling een adjectief, zoo kan ook van het deelwoord dat lid eener samenstelling is, gezegd worden dat het in 't geheel van de samenstelling opgaat en niet afzonderlijk staat. Hetzelfde geldt, wanneer de samenstelling attributief optreedt, bv. *taoe lo'e mompaoe da tapepali, anoe da sampompaoe ntaoe sambali* „een welbespraakt man zullen we zoeken, om woordvoerder te zijn tegenover de tegenpartij". Het deelwoord kan in zulke samenstellingen óok *da* voor zich krijgen, waardoor de samenstelling niet wordt ontwricht, dus: *lo'e da mompaoe* (L. *lo'e dompaoe*) „knap om te spreken"; zelfs wanneer het adjectief bepaald wordt door een bijwoord, bv. *lo'e mpodago da mompaoe* „terdege knap om te spreken", blijft *mompaoe* met *lo'e* in samenstelling verbonden. Is het deelwoord transitief en heeft het een object, bv. *si'a lo'e mpodago da mampaoe anoe da ndagombo* „hij is terdege knap om te bespreken waarover zal vergaderd worden", dan blijft het toch met het adjectief verbonden omdat het daarmede het onderwerp gemeen heeft. Verdere voorbeelden zijn: *magasi melindja* „flink in 't loopen", *madojo modjamaa* „ijverig in 't landbouwen", *malose monomboe* „lui in 't waterhalen", *malente mekojo* „traag in 't dragen", *maroso da mantowo kadjoe bose* „sterk om groote boomen te vellen", *dangga mombetoto* „laf in 't vechten".

Een adjectief dat met een deelwoord is samengesteld kan op zich zelf weder zijn samengesteld met een substantief, bv. *mapoeroe raja* „medelijden hebbende, aangedaan zijnde", *malose raja* „traag van gezindheid, geen zin hebbende", *malente woekoe* „slap van beenderen, geen kracht, geen moed hebbende", *bere nganga* „heesch van stem", dus *malose raja mombadjoe* „geen lust hebbende om te stampen", *malente woekoe mandake* „geen kracht hebbende tot bergklimmen", *bere nganga da mompaoe* „heesch van stem om te spreken", *mapoeroe raja da mabobaki ananja* „medelijden hebbende om zijn kind te slaan". Bij zulke uitdrukkingen wordt het onderwerp meestal van het substantief afhankelijk gemaakt en dus door het subst. in den genitief geregeerd, dus *maboeja rajakoe*, in pl. v. *jakoe maboeja raja* „ik ben genegen", *malose rajamoe*, voor *siko malose raja* „ge hebt geen zin", *malente woekoenja*,

voor *si'a malente woekoe* „hij heeft geen kracht", *bere nganga mami*, voor *kami bere nganga* „we zijn heesch", *madojo raja ntoea'ikoe modjamaa*, voor *toea-'ikoe madojo raja modjamaa* „mijn jongere broeder is ijverig in het landbouwen". Wanneer nu deze uitdrukkingen van gezindheid vervangen worden door een vervoegd w.w., bv. *maboeja rajakoe* door *koepokono* „ik ben genegen", *malose rajamoe* door *bare'e noepodjo* „ge hebt geen zin", *maroso woekoenja* „hij is sterk" door *nakoto* „hij kan", *montjosoi rajakoe* door *koepontjosoi* „ik vind het jammer", *malose rajakoe* door *koepokalose* „het verdriet me", *mawila rajakoe* door *koepomawila* „het verveelt me", dan wordt het complementeerend deelwoord tot object van den vervoegden vorm en treedt op als w.w. in substantief-vorm, zoodat het een infinitief kan genoemd worden, te meer omdat het, als 't nadruk heeft, vooropgeplaatst kan worden. Voorbeelden: *koepokono da mangkeni rengkomoe* „ik ben genegen om uwe goederen te vervoeren", *bare'e noepodjo mandioe* „ge wilt niet baden", *mandake be da nàkoto* „bergklimmen zal hij niet kunnen", *da mampobaloe baoela mami kapontjosoi* „onze buffels te verkoopen vinden we jammer", *melindja ri eo koepokalose* „in de zon te loopen verdriet me", *mariangkani me'onto ri djaja koepomawila* „dikwijls op weg stil te houden verveelt me".

Als infinitief treedt het deelwoord ook op, wanneer het onderwerp is van een predicatief gebruikt adjectief: *madago mamongo* „het is lekker om sirih te pruimen", *magiwoe taoe anoe be masala, madja'a* „iemand beboeten die onschuldig is, is slecht", *mapari mowose ri eo* „het is zwaar te roeien in de zon", *modjamaa ri eo mboeja kapali* „op Nieuwemaansdag landbouw te verrichten is verboden".

Ook kan men een infinitief noemen den deelwoordsvorm die in vergelijkingen gebruikt wordt: *ewa mompese wojo* „(het maakt een leven) als bamboe platslaan", *ewa mongkodo ronto* „als een lap foeja in de lengte neerleggen (of uitspannen)" (zoo vlot gaat het), *ewa mangkodo pajoë* „als het spannen van een lijn van de lange rotan-soort *pajoë*" (gezegd van iemd. die ononderbroken spreekt), *ewa mantoea enoe* „als het rijgen van kralen" (van een goed rakenden worp, een welgemikt geweerschot), *ewa mambeso koelahi* „als het splijten van *k.*-hout" (van het geluid van zwaarden op schilden of van buffelhorens die tegen elkaar botsen), *ewa mampoeroesi nambo* „als het afstrijken (afstroopen van de stelen) van (gekookte) mosterdbladeren" (zoo gemakkelijk), *ewa mamponga kajoekoe* „als het doormidden splijten van een kokosnoot" (gezegd van een verdeeling in twee precies gelijke deelen, ook van een bekwaam koppensneller, die den een na den ander den kop afslaat, zonder dat ze gelegenheid hebben iets terug te doen), *ewa meratoe madoeë* (*antjami*) „als het uitgaan op afgevallen doerians (mangga's)", gezegd van iemd. die telkens heen en weer loopt, omdat men op 't hooren van een plof telkens gaat kijken.

§ 290. Ter onderscheiding der tijden zijn geen kenmerken in de werkwoordsvormen aanwezig. Het is het zinsverband en het zijn bijgevoegde tijdsaanduidingen die bepalen in welken tijd een werkwoordsvorm staat.

De meest duidelijke en vaste aanduiding is die van den toekomenden tijd, door het proclitische *da*, dat door ons voor de duidelijkheid niet met het woord waar het vóór staat, aaneengeschreven wordt. Soms is het zoo goed als een voorvoegsel, bv. waar het voor een geprenasaleerd pron. pref. staat (bl. 457 v.), waar het (in 't dialect van Lage, bl. 35) zoo nauw met de voorvoegsels *ma-*, *me-*, *mo-* verbonden wordt, dat de daardoor ontstane vormen *dama-*, *dame-*, *damo-* worden verkort tot *da-*, *de-*, *do-*, en waar het (in 't dialect van Pebato, bl. 35) zoozeer met 't prefix *ra-* wordt te zamen genomen, dat *dara-* tot *da-* wordt, alsof het voorvoegsel *ra-* verdwenen ware. Dit *da* is identiek met Mal. *hĕndak*, Jav. *tak*, *dak*, Mor. *ta*, Loin. *da*, *na* „dat, opdat", vgl. Boeg. *na*, Nap. *ina* (futurum-aanduidend), Sa'd. *ra* (encl.), dat toekomst, vraag of twijfel aanduidt, *la* (procl.), dat toekomst aanwijst, en wellicht ook *da* in het vetatieve *dakopa* „niet jij nog" [1]), vgl. het ontkennende *da* in het Nap. en *da'a*, *da'ang*, de ontkenningswoorden resp. van 't Pakawasch en 't Lajolosch. Daar *da* niet alleen met werkwoorden maar ook met naamwoorden en bijwoorden kan verbonden worden, kan eene bijwoordelijke bepaling tusschen *da* en het w.w. in staan, zoodat die dan *da* voorgevoegd krijgt, maar meestal geschiedt dit niet. Ook wanneer een toekomst-aanduidend woord als *raneo* „morgen", *naini* „straks", *sarai* „voor een oogenblik", *ri poerinja* „later" ter bepaling van den tijd aanwezig is, wordt toch steeds *da* gebruikt. Verder duidt *da* ons „te, om te" aan na werkwoorden die „verzoeken, vragen, bevelen, uitzenden" beteekenen, waar het dus eig. „te zullen, te gaan, te mogen" beduidt. Ook drukt *da* den voorwaardelijken of den wenschenden, willenden (intentioneelen) zin uit waarin het w.w. moet opgevat worden, zoodat het soms met „zou, zoudt", enz. moet weergegeven worden. Verder heeft *da* den zin van „moeten, behoorlijk, gepast zijn", die aan ons „zullen" eigen is; vandaar dat het vaak na verbiedende partikels als *ne'e*, *boi* gebruikt wordt. Met *da* wordt aldus een beleefde imperatief of vetatief gevormd. Dat *da* soms enkel maar twijfel uitdrukt, is met de toekomst-aanduidende beteekenis geheel in overeenstemming. Het wordt dan ook dikwijls na *bara* „misschien", *maoe* „al zou" gebruikt. Na een voorwaardelijk voorzindeel (met *ane*, *maoe*) vindt men meestal *da* in het nazindeel. Voorbeelden: *bare'e da toedoe oedja* „er zal geen regen vallen", *da noeowe motoemangi?* „zult (wilt) ge ophouden met huilen?", *da mondjii siko?* „zult (wilt) ge zwijgen?", *i Oengkoebi da mompaoe* „Oe. zal het woord voeren", *jakoe da manto'o* „ik zal het zeggen", *noendjaamo da ndapokaeka?* „waarvoor zal (zou) men nog bang zijn?", *sangkoedja da koeparangani?* „hoeveel zal ik er bij doen?", *da koeto'okamo siko pai se'i da malaimo* „ik wilde het je zeggen en nu wil je heengaan", *maoe (da) noeto'oka si'a, bare'e da narata ndaja* „al zegt ge 't hem (zoudt ge 't hem zeggen), hij zal (zou) het niet begrijpen", *ane (da) noeto'oka joenoe, da napodjangai* „als ge het zegt (zult zeggen) aan anderen, dan zullen ze er boos om zijn", *ane (da) noepepali ri*

[1]) Van der Veen, Sa'dan-Toradja'se Volksverhalen, Verh. Bat. Gen. dl. LXV, 2e St., bl. 13, 14, 16, 18. In een voorbeeld op bl. 14, r. 2 komen *-ra* en *la-* naast elkaar voor.

kalaoenja, da noerata „als ge het zoekt (zult zoeken) waar het is, zult ge het vinden", *jakoe da mewalili raneo* „ik zal morgen terugkeeren", *bara da ronga mangkoni kita?* „zullen (zouden) we spoedig eten?", *da koesabo sarai laboemoe* „ik zal (wil) je mes even leenen", *siko koepokaoe da malai ri lipoe* „u stuur ik uit om naar 't dorp te gaan", *metompa da malai* „verzoeken om te mogen heengaan", *palai i nTojoe Manoe da ndjo'oe manga'e, merapimo Onti da meloeloe* „toen het Ei heenging om te gaan koppensnellen, vroegen de Mieren om mee te gaan", *nato'oka jakoe da mampompalika baroe* „hij heeft mij gezegd om mij van palmwijn te onthouden", *bare'e da napodjo* „dat zal hij wel niet willen" (ook: *bare'e da koepodjo*, maar met de stellige beteekenis „ik wil niet"), *be da koeintjani* „dat zal ik wel niet weten, dat weet ik waarschijnlijk niet" (twijfelend gezegd uit beleefdheid, maar stellig bedoeld), *be da mewali* „dat zal wel niet lukken" (dat lukt bepaald niet), *be da re'e djole* „er zal wel geen maïs voorhanden zijn" (stellig bedoeld), *be da noekoto* „dat zult ge niet kunnen, dat kunt ge zeker niet", *da koekoto* „ik zal het kunnen, ik kan het wèl", *sangaja*[2] *da ndjo'oe jakoe* „in ieder geval zal (wil) ik gaan", *jakoe wo'oe da ndiwaika gola sakodi* „U moest mij ook wat suiker geven", *ane da malai siko, da mompalakana rioenja* „als ge gaat (zult gaan), behoort ge eerst afscheid te nemen", *ane napamongoka ntaoe, maoe be da mamongo paikanja da ndadjama jaoe pamongo* „als iemand je sirih aanbiedt, al zou je dan niet pruimen (behoeft ge niet te pr.), maar dan moet men toch de sirihpinang aanraken", *banja ananggodi da mampolegaka laboe* „kinderen behooren niet met messen te spelen", *da noepetadalisi witimoe, kelomboe* „je moet je voeten schrapen, er zit slijk aan", *da noedika penai mpapamoe, banja siko dampakoroka* „je moet het zwaard van je vader laten liggen, jij hebt daar niet voor te zorgen", *be dendo'oe siko? kewoeri engomoe* „moet je je gezicht niet wasschen? er zit houtskool aan je neus", *dalai be da koekoto* „om heen te gaan, dat kan ik niet", *pondjii, dompaoe kabosenja* „wees stil, het hoofd gaat spreken", *jakoe dangkekeni, siko daso'o* „ik zal het vasthouden, gij moet het binden", *se'i madjoe'akoe, se'i ndapokaoe dampowia banoea* „nu ben ik ziek en nu juist wordt me bevolen om een huis te bouwen", *arakimo iretoe, jakoe dawawoki* „geef er daar den benedenhouw in (den te vellen boom), ik zal er den bovenhouw in geven", *kami dombanganimo rombe* „we zullen den rijstzak (de maag) eens vullen", *ane be mate si'a, da naporongo ntoea'ikoe owi* „als hij niet gestorven was, zou mijn jongere zuster hem destijds getrouwd hebben", *ane koeintjanimo katengonja, bare'e da koepokaoe mawawanaka anakoe* „als ik geweten had hoe dom hij is, zou ik hem niet gestuurd hebben om mijn kind te brengen", *ane madago pangkoninja woengka eo, be da madoesoe si'a* „als hij iederen dag goed te eten had, zou hij niet mager zijn". Uit het dialect van Pebato: *djamo koro*[2]*nja daloeloe* (= *da raloeloe*), *sangaja*[2] *da djela* „slechts aldoor de rivier moet men volgen, dan zal men er zeker komen", *aoe daojoti, dalenggeka, intje'e ilengge* „wat er tusschengezet, er tusschengevoegd moet worden, dat is een tusschenkraal" (voor de afwisseling der kleuren), *banja intje'e paoe dapaoe* „dat is niet de zaak die moet

besproken worden", *tima oeë dainoe* „haal water dat men zal drinken", *toetoemangimo ananggodi, dakobati* „'t kind huilt aldoor, het moet gewiegd worden", *marate gaga ajoetamoe, dapoe'asi* „je brandhout is te lang, 't moet in stukken gebroken worden", *woewoemoe dalilimi, bara laoe masapi* „je fuiken moeten nagezien worden, of er ook paling in is", *siko datadji ri tasi* „je zult in zee gegooid worden", *ane mokaradoea taoe, mate rongonja samba'a, kapali dakabaloesi* „als iemand twee vrouwen heeft en ééne sterft, is het verboden dat men over haar rouwe", *banjamo intje'e dapesanggoka* „die zaak moet niet meer opgehaald worden", *laoero dakodo, dapo'ondapa* „een rotanlijn moet men spannen en gebruiken om er de dakpannen aan te hangen", *waikakoe woekoenja, dapampepomoeja* „geef mij de pitten, dan zal men ze trachten te planten".

§ 291. De tijden die het nog onvoltooid zijn der handeling uitdrukken, de tegenwoordige tijd (praesens) en de onvolmaakt verleden tijd (imperfectum), kunnen zoowel door een deelwoord als door een finieten vorm worden uitgedrukt. Voorbeelden van het praesens: *dja noerendo jakoe maimba doikoe* „ge stoort me maar nu ik mijn geld tel", *dja noerendo jakoe, koeimba doikoe* „ge stoort me maar, ik tel mijn geld", *dja mesoea ri lintjoe siko, bare'e noeëndo*[2] *taoe madjoe'a lairia* „je loopt maar de kamer binnen, je denkt heelemaal niet aan den zieke die daar ligt", *mabala doeanga si'a pai bare'e naintjani to'o ngkadjoenja* „hij maakt eene prauw, maar hij weet niet hoe het hout heet", *meboo*[2] *taoe setoe, joenoenja napeboo* „die man is aan 't roepen, hij roept zijne makkers", *ara bare'e noekita anoe ri soearamoe?* „ziet ge niet wat vlak vóór je staat?", *koedonge mpodago anoe noeto'o, maoe bare'e noepakarimbo ngangamoe* „ik hoor heel goed wat ge zegt, ook al maakt ge uw stem niet luid", *i Papa mandake pai bare'emo ndakita* „Vader klimt den berg op, maar men ziet hem niet meer", *dja noepapalioe njaramoe, bare'e noekekeni samanja* „je laat je paard zijn gang maar gaan, je houdt de teugels niet vast", *noendjaa napowia? — Bontjo mbawoe napakoroka* „wat is hij bezig te doen? — Hij maakt het varkenshok in orde". Daar bij het gebruik der vervoegde vormen het object op den voorgrond staat en bij de deelwoorden het subject, is in het praesens der vervoegde vormen meer het momenteele, in dat der deelwoorden meer het duratieve uitgedrukt.

Ook de vorm *ka-* met herhaald grw. staat veelal in den tegenwoordigen tijd, zooals te zien is aan de vertaling van de voorbeelden in § 52, No. 6 en § 107. Hetzelfde geldt van deze vormen, als ze tot grw. hebben een adjectief, samengesteld met een nomen verbale, dat dan geprenasaleerd is. Het adjectief drukt dan gewoonlijk den graad uit in welken de handeling bezig is te geschieden en het geheel heeft de beteekenis van een tegenwoordig deelwoord. Het voorvoegsel *ka-* wordt in deze vormen ook dikwijls weggelaten, bv. *taoe pari*[2] *mpewawo* of *kapari*[2] *mpewawo* „de menschen zijn met alle inspanning aan het wieden", *randja*[2] *mpomota* „druk bezig met oogsten", *roentoe*[2] *mponowo* „allemaal tegelijk aan het boomen vellen", *ranta*[2] *mposoesa*

„druk aan 't feestvieren", *ai*² *mpotetala* „erg aan het werk", *taoe kalioe*² (of *lioe*²) *mpesoea* „de menschen gaan regelrecht naar binnen", *kadjoe roemboe*² *mposese, rombo*² *mpoira* „de boom staat dicht in bloesem, dik in 't blad", *taoe sii*² *mpanisi* „iemand die zich de luizen van de haren stroopt onder het maken van rits-geluiden", *taoe rokoe*² *mpodjamaa* „de menschen zijn met inspanning aan 't landbouwen", *rimbo*² *mpompaho* „met veel lawaai aan 't rijstplanten" (waarbij *hoo, hoo!* geroepen wordt), *roemboe*² *ntjalionggo* (voor *mposalionggo*) „zich dicht hullend in zijn sarong" (zie ook bl. 119 v. en § 243). Van transitieve w.w.stammen, die geen vorming met *ka-* toelaten, wordt de enkele stam gebruikt, met onmiddellijk daarop volgend object, gewoonlijk om iemd. te beschrijven die allerlei dingen tegelijk doet: *soko*² *manoe, oeba*² *wea, sasalili baroe, nini*² *ananggodi* „een kip in den arm houdende, rijst in de sarong dragende, een bamboe met palmwijn aan een band over den schouder dragende en een kind aan de hand houdende". Deze transitieve vormen zijn waarschijnlijk navolgingen van de bovengenoemde intransitieve; ze worden gewoonlijk schertsend gebruikt.

Gelijktijdigheid met het huidige oogenblik of met een plaatsvindende handeling wordt bij het praesens aangeduid door tijd- of plaatsaanwijzende bijwoorden, bv. *se'i, se'i*², *wawase'i* of *i se'i* „nu", *ntongo, ntongonja* „middenin", *sindara* „terwijl". Voorbeelden: *se'i jakoe mompaoe, dja noesalempori* „nu ben ik aan 't spreken en ge valt me maar in de rede", *se'i*² *koekoto ndjo'oe* „thans kan ik gaan", *wawase'i taoe se'e mowose ri Rano* „op 't oogenblik zijn ze aan 't roeien op het Meer", *ntongo mangkoni (ntongo mpangkoni) i Tama, se'i ndaseko* „Oom is bezig met eten en daar spreekt men hem aan", *se'i jakoe mo'oeki, se'i noelengkosi medja* „juist nu ik aan het schrijven ben, nu doet gij de tafel bewegen", *maoe mawengi, ntongonja melindja*² *kapala apoe* „al is het nacht, de stoomboot vaart steeds door", *sindara monowo taoe, manoe napere jobanja* „terwijl de menschen boomen omhakken, vallen de spaanders op de kippen" (verklaring van kippenziekte tijdens het boomen vellen). Op vele andere wijzen, die uit zich zelf duidelijk zijn, kan nog de tegenwoordige tijd in den samenhang worden aangeduid.

§ 292. De onvolmaakt verleden tijd, die den tegenwoordigen tijd in het verleden plaatst, is dikwijls alleen door den samenhang kenbaar en vormelijk niet onderscheiden van het praesens. Vaak ook wordt het imperfectum aangeduid door het enclitische *-mo*. Op zich zelf is *mo* geen aanduider van het verleden of van het onvoltooide; in 't algemeen is het een nadrukspartikel, die de beteekenis van het woord waaraan ze is gehecht eenigszins afrondt, naar voren brengt, accentueert of van de volgende woorden afzondert (zie § 300). Veelal kan het worden vertaald met ons „dan", waar het ter versterking van het voorafgaande woord dient, bv. „zoo was dan", enz. In verhalenden stijl is het gebruik van *mo* zeer gewoon, maar de eene spreker gebruikt het drukker dan de andere. Staat een werkwoordsvorm dus in het imperfectum, dan maakt de aanvoeging van *-mo* dit nog duidelijker. Begint men een verhaal met een

werkwoordsvorm, dan gebruikt men doorgaans *mo* niet, maar vermeldt men een nieuwe handeling in den loop van 't verhaal, dan is de aanvoeging van *mo* zeer gewoon, vooral wanneer er geen voegwoord wordt gebruikt. Voorbeelden: *koeperapi laboenja, nawaikamo jakoe* „ik vroeg zijn mes en hij gaf het me"; *maroo*[2] *Ta Datoe pai Ndo i Datoe, masae napoanamo ananja anoe oejoeë; narioe*[2]*mo ri oeë ngkaronga bangke, rantani mombangkemo, rantani melindjamo* „T. D. en Nd. i D. waren gevestigd, na eenigen tijd kregen zij hun eerste kind, ze baadden het geregeld in water dat snellen groei geeft, totdat het kroop, totdat het liep"; *koe'iowaka taoe setoe, molontjomo* „ik spoorde dien man aan en toen liep hij hard"; *napeoasi ntaoe setoe to'o noe lipoekoe, mesonomo jakoe: Wawo nTjoni* „hij vroeg den naam van mijn dorp, ik antwoordde: W. nTj." Voorbeelden zijn in elken gedrukten tekst bij overvloed te vinden.

Daar de onvolmaakt verleden tijd in het verleden speelt, maar de handeling als geschiedende voorstelt, kan elk der zinnen die boven als voorbeelden van den tegenwoordigen tijd zijn gegeven, ook in den onv. verl. tijd gedacht worden, indien slechts duidelijke aanwijzingen van het praesens gewijzigd worden, dus: *dja noerendo jakoe maimba doikoe* „ge stoordet me toen (terwijl) ik mijn geld telde", *dja mesoea siko ri lintjoe, bare'e noeëndo*[2] enz. „ge liept de kamer maar binnen, ge dacht heelemaal niet aan enz." Zoo ook de volgende zinnen: hij maakte, was aan 't maken . . . . , maar hij wist niet, enz.; die man was aan 't roepen, hij riep, enz.; zaagt ge niet, enz.; ik hoorde heel goed wat ge zeidet, al maaktet ge uwe stem niet luid (waar *maoe bare'e noepakarimbo ngangamoe* als een verzoek is bedoeld: ge behoeft uwe stem niet luid te maken, wordt de vertaling in het imperfectum: ge behoefdet uwe stem niet luid te maken); Vader klom den berg op, maar men zag hem niet meer; je liet je paard zijn gang maar gaan, je hieldt de teugels niet vast; wat was hij aan 't doen? hij maakte, enz.

Wanneer het praesens van gelijktijdigheid in het verleden speelt, kan het ook worden aangeduid door *se'i, ntongo, ntongonja, sindara* e. d. (de nadrukkelijke vormen *se'i*[2], *i se'i, wawase'i* worden in dit geval niet gebruikt, daar ze te zeer uitsluitend op 't huidige oogenblik wijzen). Door het gebruik van *se'i* wordt het dan echter naar het heden verplaatst, zoodat men het evengoed met een praesens als met een imperfectum kan vertalen, wanneer men van den aangesprokene kan verwachten dat hij weet dat het verhaalde in den verleden tijd is bedoeld. Voorbeelden: *se'i koepeboo, se'i meeli si'a* „zóó roep (riep) ik hem, zóó kijkt (keek) hij om", *tekalingamo jakoe, se'i asoe madjilati paja'akoe* „ik was al in slaap en daar komt (kwam) een hond aan mijne voetzolen likken", *mompaoe*[2]*mo kabosenja, se'i taoe sondo mampedongeka noentoenja* „het hoofd voerde 't woord, inmiddels luistert (luisterde) de menigte naar zijne rede"; hetzelfde, minder levendig gezegd: *ntongo* (*ntongonja, sindara*) *taoe sondo mampedongeka* (*napedongeka ntaoe sondo*), enz. „terwijl, onderwijl de menigte naar zijne rede hoorde"; *ntongo mo'oeki jakoe, noelengkosi medja* „terwijl ik aan 't schrijven was, deedt gij de tafel bewegen", *sindara monowo taoe,*

manoe napere joba „terwijl de menschen boomen omhakten, vielen de spaanders op de kippen", *sindara (ng)kapooedjanja popatoba² kalawata, naroempa oeë mowo* „gedurende den regentijd stortten vele sawah-dijkjes neer, getroffen door stortvloeden", *simpontoe (m)posompo ngkapala ri bamba mPoso* „bij het voor anker liggen van de boot bij den mond van de Posso-rivier", *sindontjo ngkakawongkoe² ntaoe toemangi be koele'o mangkoni* „terwijl de stembuigingen der weenenden zich lieten hooren kon ik niet eten".

Om eene gelijktijdigheid uit te drukken, zonder die naar het heden te verplaatsen, gebruikt men: *(ri) santongo setoe, (ri) sindara setoe, ntongo ewaintjetoe, ntongo ewaintje'e, ri ka'ewaintje'enja* of *ri raja ngka'ewaintje'enja,* en ook het plaatsaanduidende *ndjairia* enz. (zie § 251), *ri raja ngka'ire'enja, ri raja ngkaririanja,* enz., welke bepalingen zijn weer te geven met „toen, op dat pas, toentertijd, op dien tijd". In den laatsten tijd is ook *(ri) tempo setoe, (ri) santempo setoe* in zwang gekomen. Voorbeelden: *ri santongo setoe mo'iwali To Onda'e pai To Napoe* „toentertijd waren de Onda'eërs en de Napoeërs aan 't oorlog voeren", *ri sindara setoe napokonomo nTo Lage da mampakadago tana pai oeë* „toentertijd wilden de Lageërs vrede sluiten", *ndjairiamo napetoemboe* (of nadrukkelijker: *napampetoemboe*) *Oema i Soli paoe mpoeënja ri Sigi* „op dat pas deelde Oe. i S. de boodschap van zijn heer te Sigi mede", *ri raja ngka'ewaintje'enja bare'emo nakoto magiwoe jakoe* „alstoen (de uitdrukking is eenigszins deftig; ook de vertaling „in die omstandigheden" is juist) kon hij me niet meer beboeten".

Dat de vormen met *ka-* en herhaald grw. en die waar *ka-* is weggelaten en verder de transitieve herhaalde w.w.stammen met object geheel in denzelfden vorm in het imperfectum kunnen gebezigd worden, volgt uit het bovenstaande vanzelf.

§ 293. Het perfectum en het plusquamperfectum, die den volmaakt verleden tijd (de voltooide handeling) resp. in het heden en in het verleden uitdrukken, kunnen ook, wanneer de samenhang duidelijk genoeg deze tijden aanwijst, door het deelwoord en door den vervoegden vorm op zich zelf worden uitgedrukt. Meestal echter wordt een w.w. in dezen tijd met *-mo* gebruikt of met een bijwoord als *roo(mo), poera(mo)* „reeds, al, ten einde". Alle woorden die daarmede geheel of ongeveer synoniem zijn, hebben het w.w. in het perf. of plusquamperf. bij zich. Wordt *mo* gebruikt, dan voegt dit zich achter het perfectum-aanduidende woord, 't welk te beschouwen is, bij transitieve w.w.vormen met een object als een predicaat van dit object en bij intransitieve w.w. als een bijwoordelijke bepaling van het w.w. Daar *-mo* achter het bijwoord komt, kan bij een ontkennend perf. of plusquamperf. geen *mo* gebruikt worden: *bare'e noekita asoekoe?* „heb je mijn hond niet gezien?" (*bare'emo* is „niet meer"). Voorbeelden: *noeratamo ntano anoe noepepali* „ge hebt dus gevonden wat ge gezocht hebt"; *banja intje'e anoe koeto'oka siko?* „is het niet dat wat ik je gezegd heb?"; *malaimo kodjo i Tama* „Oom is inderdaad heengegaan"; *meponemo ntano jakoe, ndataleka*

ali, ndapamongoka; roo mamongo, mompaoemo jakoe, nepa napakoni ntaliwanoea, mangkonimo jakoe, baroe wo'oe nawangkeka jakoe; roo setoe metompamo mpodago jakoe, tampe, ndapokapoeroemo se'e „ik ben dus de trap opgegaan, men heeft een mat voor me uitgespreid en me te pruimen gegeven; na gepruimd te hebben heb ik mijn woord gedaan, daarop hebben de huisheeren me te eten gegeven, ik heb gegeten, palmwijn hebben ze me ook ingeschonken; daarop heb ik netjes afscheid genomen, natuurlijk, ze hebben me zoo vriendelijk behandeld" (hier is het medegedeelde niet als verhaal bedoeld, want dan zou het in 't imperf. te vertalen zijn, maar als beschrijving van de wederzijdsche goede stemming); *noepapoerasimo kina'amoe, noendjaamo da koewaika asoemoe?* „je hebt je rijst opgemaakt, wat zal ik nu aan je hond geven?"; *joremo siko, kobelaanja bare'e noedonge pompaoe mami* „ge hebt geslapen, derhalve hebt ge ons gesprek niet gehoord"; *bare'e ma'ai lindoegi, bare'e sako nadoengkalaka ronto ngkandepe mami* „de aardbeving is niet erg geweest, ze heeft niet eens onze oude veldhut doen omvallen"; *molontjomo njaramoe, pajamo* „je paard is weggeloopen, het is verdwenen"; *metombamo baoela, maka kelomboe* „de buffel heeft in den poel gebaad, want hij zit vol slijk"; *motoemangimo siko, mewoke matamoe* „je hebt geschreid, je oogen zijn gezwollen"; *koepetoemboemo to'o maniakoe, ntje'e koepomasala* „ik heb den naam mijner schoonmoeder uitgesproken, dat is mijne fout"; *koenangimo siko, Angga ntoewa noenoe, maka joremo siko* „ik heb het van je gewonnen, Boomgeest, want je hebt geslapen"; *pajamo maandoe doeanga* „de prauw is weg(*paja*)-gedreven"; *manoe anoe kapatoewoemo bentamo karoro* „de kippen die we hebben gefokt hebben we allemaal opgegeten" (wdl. „ze zijn al op, we hebben ze gebraden"); *poeramo napetoemboe paoenja* „hij heeft zijne boodschap heelemaal overgebracht" (wdl. „ze is uit, hij heeft zijne boodschap overgebracht"); *parasimo nakoni noe oele pae mami* „geheel en al hebben de wormen onze rijst opgegeten"; *sa'e karama mbitinja poempoerimo nakoni ndjoe'a bangke* „eenige zijner teenen zijn weggevreten door de melaatschheid"; *waremo ndagombo paoe* „afdoende is de zaak besproken", wdl. „doorgehakt heeft men de zaak beslist"; *lesomo noesompo indamoe* „geheel hebt ge uwe schuld betaald", wdl. „voldaan hebt ge", enz. Door hunne plaats vlak vóór het w.w. krijgen deze adjectieven het karakter van bijwoorden, zonder den vorm er van te hebben; men heeft echter deze constructie te beschouwen als omzetting van die waarin het adjectief predicatief vóór het substantief staat, dus: *bentamo manoe karoro* „op zijn de kippen, we hebben ze geslacht", *poeramo paoenja napetoemboe* „gedaan is zijn verhaal, hij heeft het verteld", *parasi pae mami nakoni noe oele* „kaalgevreten is onze rijst, van de wormen verteerd", enz.; evenzoo: *poesamo talikoenja koerata* of *poesamo koerata talikoenja* „ik vond hem (lett. „zijn rug") verdwenen". Bij intransitieve vormen worden zoo goed als uitsluitend *poeramo* en *roomo* of *roo* gebruikt, daar deze woorden geheel tot bijwoorden zijn geworden, bv. *poeramo mompaoe si'a* „hij heeft al gesproken, is gereed met spreken, is uitgesproken", *roomo mangkoni kami* „we hebben al gegeten", *roo mamongo taoe se'e* „ze hebben gepruimd".

Voorbeelden van het plusquamperfectum: *bare'emo nakoto mampetoemboe, nakalinganimo* „hij kon het niet meer vertellen, hij had het vergeten"; *maranindi koeëpe, maka mandioemo jakoe* „ik was koud want ik had gebaad"; *noendjaamo noeto'o, maka koepetanganimo siko da mompaoe* „wat hebt gij gezegd, want ik had je verboden te spreken"; *maea matanja, maka bare'e bara noendjaa nale'o* „hij was beschaamd, want hij had niets gevangen"; *bare'emo nakoto mawai baoela, bentamo napobaloe anoenja* „hij kon geen buffel meer geven, hij had de zijne alle verkocht"; *tetadjimo si'a, bare'e nakita popanga ndjaja* „hij raakte verdwaald, hij had de splitsing van den weg niet gezien"; *motoemangimo si'a, mawaa matanja* „ze had geschreid, hare oogen waren rood"; *bare'e nadonge paoe ntaoe se'e, joremo* „hij had hun gesprek niet gehoord, hij had geslapen"; *ndataroenggoemo sangkani, maka mangangkamo* „men had hem al eens gevangengezet, want hij had gestolen".

Een nadrukkelijke wijze om het perf. en het plusquamperf. uit te drukken is de constructie met *re'e* en een nomen verbale of een *ka*-vorm, [bv. *re'emo pangkitakoe teke toewoe* „ik heb al eens levende beelden (een rolprent) gezien", *bare'epa sangkani re'e kasawikoe ri Takolekadjoe* „ik ben nog nooit een enkelen keer boven op den T. geweest"; deze constructie ook met omzetting (§ 276): *re'emo koepangkita teke toewoe*; *ane bare'e re'e noepampekitoewoeri jakoe ri wa'a mokole, be da toewoe jakoe* „als ge niet aan de hoofden hadt verzocht om de doodstraf voor mij af te koopen, zou ik niet in 't leven zijn gebleven"].

Ons „nadat" met volgend plusquamperf. wordt bij de vervoegde vormen uitgedrukt door het substantief dat gevormd wordt van den vervoegden vorm als grw. met *ka-* als prefix en *-nja* als suffix. Deze vorm is bij de substantiefconstructie besproken (§ 281). Bij de deelwoorden is deze vorming niet in gebruik; het nomen verbale is daar de aangewezen vorm voor de substantiefconstructie. Wanneer echter een bijwoord als *poera* of *roo* het perf. of plusquamperf. omschrijft, wordt dit met voorgevoegd *ka-* en achtergevoegd *-nja* tot substantief gemaakt en het deelwoord blijft zijn eigen vorm behouden: *karoonja mepone* „nadat hij opgeklommen was", *kapoeranja mangkoni* „nadat hij gegeten had". Ook bij de finiete vormen wordt deze constructie gevolgd: *kapoeranja koekoni* = *kakoekoninjamo* „nadat ik het gegeten had", en in navolging van de vervanging der eerste constructie door de tweede wordt eene zegswijze als *karoonja mepone, kapoeranja mangkoni* in bepaalde streken afgewisseld door *kapeponenja, kapangkoninja*. Zie hierover meer in § 281.

§ 294. De gebiedende wijs is bij de intransitieve werkwoorden gelijk aan het nomen verbale en heeft dus het voorvoegsel *po-*, *pe-* of *pa*-II, vóór den zuiveren of vóór den afgeleiden stam. Over het gebruik van *-mo* bij den imperatief is gesproken in § 300. Voorbeelden: *polontjo* „loop hard", *potali* „doe een hoofddoek om", *posanggona* „speel op de fluit", *poapoe* „kook", *powailo* „geef een raadsel op", *pokaii* „ga links", *pongodjo* „strek je beenen uit", *ponjilo* „ga met de fakkel visschen"; *pepone* „ga de trap op", *pesoea* „ga binnen", *pendo'oe* „wasch je gezicht"; *palai* „ga heen", *pandioe* „neem

een bad", *pantjari* „ga palmwijn tappen", *ponomboe* of *panomboe* „ga water scheppen"; *pompakoroka* „maak je gereed", *pompajoa* „strek je rechtuit", *pompakaroso* „maak je sterk", *popaata* „neem deel aan de begeleiding", *popandake sakodi* „ga een weinig bergopwaarts", *pokajoeli* „wentel je rond"; *petingkeni ri ajawa* „houd je vast aan de leuning", *pekawoentjii ri woto ngkadjoe* „laat je afglijden langs den stam", *pepapamara sakodi* „kom eens een weinig te voorschijn".

De kwalificatieve werkwoorden, waartoe in dit geval ook de adjectieven van verbale en van nominale stammen te rekenen zijn, vormen den imperatief met *ka-*, in overeenstemming met de verhouding van *ka-* tot *ma*-III, die dezelfde is als die van *po-* tot *mo-*, enz. Voorbeelden: *kajore* „slaap", *katoewoe* „leef", *kapate, kamate* „ga dood", *kadoengka* „val om", *kanawoe* „val neer", *kama'i* „kom hier", *kandjo'oe* „ga heen", *kandekoe* „ga opwaarts", *kareme* „het zij licht", *kawengi* „het zij duister", *kaliogoe* „wees rond", *kadojo* „wees ijverig", *kabangke* „wees groot, word groot", *kawoetoe, roei* „wees toch uitgetrokken, doorn!", *kabeka, wojo* „wees gespleten, bamboe!", *karoea, waja* „val in, heining!" Op dezelfde wijze worden gevormd de namen van natuurverschijnselen, wanneer men ze bv. bij bezweringen gebiedt om plaats te hebben, bv. *kaoedja* „er zij regen!", *kagoendoe, kakila* „er zij donder, er zij bliksem!" Deze imperatieven staan natuurlijk niet in verband met de in § 64, No. 5 genoemde *mo*-vormen, maar zijn gevormd naar analogie van *kareme, kawengi.*

De imperatief der transitieve vormen is het grw. dier vormen. Waar dus de zuivere w.w.stam het grw. is, treedt deze op als transitieve imperatief; is het grw. een afgeleide stam, dan wordt deze gebruikt. De imperatief der *manga*-vormen (§ 91) wordt niet gebezigd, daar hij geheel synoniem zou zijn met den zuiveren verbaalstam en de reden voor het gebruik die in § 91 is opgegeven (klankgelijkheid van *ma*-I en *ma*-III) niet aanwezig is. Voorbeelden van zuivere stammen als imperatieven zijn: *keni* „neem het mee" (imperatief bij *mangkeni* —naar het Lage-dialect *makeni*—, *koekeni*, enz.), *koni* „eet het (*pangkoni* „eet, gebruik voedsel"), *inoe baroemoe* „drink je palmwijn op", *taka baoelamoe* „bind je buffel vast", *tojoe manoe setoe osomo, tadji* „die eieren zijn rot, gooi ze weg", *motoemangi ananggodimoe, sokomo* „je kind huilt, neem het op", *loeloe, ane noekoto* „loop hem na, als je kunt", *ane noerata, tima* „als je het vindt, neem het weg", *bare'e nataha melele, nini* „ze durft niet over de brug loopen, neem haar bij de hand". Voorbeelden van stammen met enkel achtervoegsels: *boeboesi apoemoe* „giet water op je vuur", *to'oka inemoe* „zeg het aan je moeder", *to'okakoe* „zeg het mij", *wotesaka jakoe* „zet me over de rivier", *wote(saka)kakoe ongaakoe* „breng mijn kind voor me over de rivier", *atanaka maniamoe* „begeleid je schoonmoeder een eindje", *toeroebaka pangkiro* „kort de draagzeelen in, span ze een weinig".

Waar het transitieve w.w. van een nomen verbale is gevormd, daar heeft de imperatief ook den vorm van dit nom. verb. en is dus uiterlijk gelijk aan den intransitieven imperatief. *Porongo* is evengoed de imperatief van *morongo* „trouwen" als van *mamporongo* „hem, haar trouwen", en kan dus zoowel

beduiden „trouw, treed in den echtelijken staat" als „trouw hem, trouw haar". Waar het zinsverband niet duidelijk maakt of de transitieve imperatief is bedoeld dan wel de intransitieve, daar is het voor spreker en aangesprokene onverschillig welke imperatief er gebruikt is: *silaoe apoe, se'i wea, poapoemo* „daar is vuur, hier is rijst, ga koken (imp. van *moapoe*), kook ze (imp. van *mampoapoe*)", *tima pae ri topo, pombadjoemo* „neem rijst van het haardrak, ga stampen (*mombadjoe*), stamp ze (*mampombadjoe*)", *kenimo wosekoe, powosemo* „neem mijne roeispanen mee, ga roeien (*mowose*), gebruik ze (*mampowose*)". Doorgaans zullen deze imperatieven intransitief worden opgevat; om dit te voorkomen zou men zich van een omschreven imperatief moeten bedienen. Voorbeelden van *pe*-imperatieven die transitief en intransitief kunnen zijn: *pepali* „zoek, zoek het", *perapi* „vraag, vraag het", *pelele* „loop over, loop er over", *peboo* „roep, roep hem", *pelae* „help, help hem", *pewawo* „ga wieden, wied het". Id. van imperatieven met *pa*-II: *pandioe, ane da rajamoe da mandioe, pandioemo oeë mami* „neem een bad (imp. van *mandioe*) als je zin hebt om te baden, baad (imp. van *mampandioe*) in ons water", *pangkonimo ira toendjo'oe* „eet maar (imp. van *mampangkoni*) uit die bladeren daar", *pangasamo watoe se'i* „slijp maar op dezen steen", *se'i komboeno, panginoemo* „hier is een woka-blad, drink daaruit".

Verdere voorbeelden van transitieve imperatieven met prefixen: *pasoesoe anamoe* „zoog je kind", *pape'onto njaramoe* „doe je paard stilhouden", *pekipakoelisi welamoe* „laat je wond behandelen", *pekipatoewoe anamoe ri maniamoe* „laat je kind opvoeden door je schoonmoeder", *pakapia boegisimoe* „houd je schubziekte verborgen", *parigoema penaimoe* „steek je zwaard in de scheede", *kadoedoengi jakoe* (imp. van *mangkadoedoengi*) „help mij".

§ 295. De eigenlijke imperatief bestaat alleen in den tweeden pers. enk.; de tweede pers. mv. en de daarmede identieke beleefdheidsvorm van den imp. is een vervoegde vorm, die gemaakt wordt door voorvoeging van *ndi-* (P. en PmB. *ni-*) vóór den eigenlijken imperatief, zoowel bij de intransitieve als bij de transitieve vormen. Voorbeelden: *ndipotoenda* „gaat zitten!", *ndipotoenda, ngKai* „ga U zitten, Grootvader", *ndipoapoe* „gaat koken", *ndipoapoe kina'akoe* „kookt eten voor mij", *ndipoapoe, Ine* „wees zoo goed te koken, Moeder", *se'i baroe, ndipanginoemo* „hier is palmwijn, drinkt eens!", *se'i baroe, ndiinoemo!* „hier is palmwijn, drinkt hem op", *ndipepate oele setoe* „doodt (U) die slang", *ndipakaliga* „maakt (U) voort!", *ndipapakitaka jakoe welami* „laat (U) mij uwe wonden zien", *ndikajore* „gaat (U) slapen", *ndikatoewoe* „moogt gijl. (U) in 't leven blijven", *ndikarata ndjairia* „moogt gijl. (U) aldaar aankomen".

Ook met het pron. pref. 2e p. enk. wordt de imperatief voorzien, om hem eenigszins te verzachten. Hier kan men eigenlijk niet meer van een imperatief spreken. Een meervoudsvorm en een beleefde vorm zijn noodzakelijk, maar een *noe*-vorm is dit niet. De imperatief is uit zich zelf al 2e p. enk. Daarenboven kan hij versterkt worden door *siko* „gij", in den vocatief, of een zelfst. n.w. in dien naamval, dat den tweeden persoon noemt, bv. *palaimo siko* „ga

weg, jij!", *pelindja, kede* „loop op, ventje", *kenimo se'i, be'a* „neem dit mee, kleine meid" (evenzoo kan in het mv. *komi* „gijlieden, U" of een subst. in den vocatief bij den imperatief staan), maar een vervoegden vorm van den 2en p. enk. kan men geen imperatief meer noemen. De vervoegde vorm van den 2en pers. enk., in imperatieven of liever in desideratieven zin gebruikt, heeft dan ook het futurum-aanduidende *da* vóór zich, indien een w.w.stam zonder voorvoegsel het grw. van den *noe*-vorm is; de vorm is dan natuurlijk transitief; is het grw. een nomen verbale of een *ka*-vorm, dan wordt *da* vaak weggelaten. Voorbeelden: *intje'e wo'oe da noekeni* „dit moet ge ook meenemen", *anoe noedongemo, da noeto'oka papamoe* „wat ge hebt gehoord, moet ge aan uw vader zeggen", *ongaakoe da noesokokakoe* „ge moest mijn kindje eens voor me in de armen nemen". Dezelfde vorm wordt ook met *ndi-* (*ni-*) in het meervoud en in beleefdheid gebruikt: *da ndikonimo kina'ami* „gijl. moest uw eten eens opeten", *apoemi da nditawoeisi, Ine* „U moest Uw vuur eens aanblazen, Moeder".

§ 296. Deze vormen zijn dus in vorm gelijk aan het futurum en kunnen desverkiezende als een soort futurum worden opgevat, maar daar ze in den tweeden persoon staan en verzoekend of vriendelijk bevelend zijn bedoeld, behooren ze naar hunne beteekenis tot den imperatief. Hetzelfde is het geval met de deelwoordsvormen die als imperatief gebruikt worden. Transitieve en intransitieve deelwoorden, op bevelenden toon uitgesproken en al of niet voorzien van versterkende encliticae, kunnen optreden als imperatieven, meestal alleenstaand of met aanduiding van het object. Aanduiding van de(n) aangesproken persoon (personen) heeft niet plaats, tenzij dan met een volgenden vocatief *siko, komi* of een substantief. Beleefd zijn deze imperatieven zeker niet; ze worden zelfs vaak in ongeduld gebruikt, hoewel de vorm zou doen denken dat ze beleefd bedoeld zijn. Het is waarschijnlijk dat deze vormen zijn op te vatten als futura zonder voorafgaand *da*. Meestal worden ze gebruikt als bevelende uitroep, niet gericht tot bepaalde personen die de handeling moeten volvoeren, maar als krachtige uiting van de begeerte dat de handeling uitgevoerd worde. Voorbeelden: *mepone!* „de trap opgaan!" (beleefder: *da mepone*), *mondjii* „zwijgen!", *motoenda* „zitten!", *maroo*² „rustig blijven!", *mowose* „roeien!", *mena'oemo-sa* „ga de trap dan toch af!", *mantawala-sa* „steek de lans er in!", *marontamo-sa* „gooi hem de trap af", *mantjasakikakoe-sa* „voor mijn part mag men ze in stukken houwen", *mampoerekakoe-sa ngoedjoe noe ananggodi setoe* „haal me den mond van dat kind eens (van zijn gezicht)!"; *mantjajoekakoe-sa* „hak er me dan op in!", *mantomposikakoe-sa* „mijnentwege mag men er stukken afhakken!", *mantintisikakakoe-sa* „sla er voor mijn part maar flink op!" (het eerste *-ka* is reduplicatie, ter versterking), *mantjoebe-ntjoebekakakoe-sa* „geef er voor mijn part maar eens een paar flinke schoppen tegen", *mampolontjokamo-sa* „maak dat je er mee weg komt!", *mampetasokakakoe-sa ongaa setoe* „smijt me dat kind eens een eind weg!", *mampogantjikakakoe-sa* „(neem dat ondeugende kind op en) doe er mee als

met een tol", *mampombetotokakakoe-sa* „gaat mekaar dan toch met het zwaard te lijf!"

Ook vormen met *manga-* (die geen imperatief hebben) worden zoo gebruikt, bv. *mangantodoesikakoe-sa, njara, ananggodi setoe* „geef dat kind mijnentwege maar een trap, paard", *mangantosoekakoe-sa, roei, paja'a noe ananggodi wongo setoe* „steekt dat ondeugende kind voor mijn part maar in de voetzolen, dorens!", *mangantjengoekakoe-sa, oeani* „steekt 't mijnentwege maar, bijen" (gezegd tot een kind opdat het niet bij de bijen zal komen), *mangamperekakoe-sa, kadjoe, ananggodi setoe* „val me op dat kind, boom" (om het kind af te schrikken er bij te komen).

Om deze deelwoordsvormen nog nadrukkelijker te maken vormt men ze ook van het nomen verbale, zonder dat dit voor de beteekenis iets anders uitwerkt dan ze meer kracht bijzetten, bv. *mampe-(mape-)ponemo-sa ma'i, aa!* „komt dan toch de trap op, zeg!", *ma(m)potoeroemo-sa, ma(ng)kajoremo-sa* „gaat dan toch liggen, gaat dan toch slapen", *ma(m)powosemo-sa* „roeit dan toch!", *mapolontjomo-sa lo'oe, aa!* „loopt dan toch op een draf heen!", *mampontendeboeboeakakakoe-sa* (stam *tendeboea*; de syllaben *boe-* en *ka-* zijn redupliceerend) „gooi het mijnentwege maar de lucht in".

§ 297. De verbiedende wijs (vetatief) wordt uitgedrukt door *ne'e* „laat niet, dat niet, moge niet", gevolgd door den indicatief (vervoegde vorm of deelwoord). Alleen wanneer het w.w. in den 2^en^ p. enk. of mv. (gewone of beleefde vorm) staat, is een regelrecht verbiedende wijs voorhanden; waar het w.w. in den 1^en^ of in den 3^en^ pers. staat, is de stijl meer afradend dan verbiedend. Voorbeelden: *ne'e noeto'oka joenoe* „zeg het niet aan anderen", *ne'e noeinoe baroe* „drink geen palmwijn". Bij het gebruik van een deelwoord, dus bij den intransitieven vetatief, is vanzelf de 2^e^ pers. enk. bedoeld: *ne'e malai* „ga niet weg", *ne'e mesono* „geef geen antwoord"; waar het mv. of de beleefde vorm wordt uitgedrukt, is de bijvoeging van *komi* noodzakelijk: *ne'e meeli komi* of *ne'e komi meeli* „kijkt niet om, kijkt U niet om", *ne'e komi melindja, ne'e melindja komi* „loopt niet, loop U niet", *ne'e motoenda komi, ne'e komi motoenda* „gaat niet zitten, ga U niet zitten". Dezelfde vormen, transitief gebruikt: *ne'e ndipeeli* „kijkt, kijkt U er niet naar om", *ne'e ndipelindja* „loopt (U) er niet over", *ne'e ndipotoenda* „gaat, ga U er niet op zitten"; zoo ook: *ne'e komi mepone, ne'e mepone komi* „gaat, ga U niet de trap op", *ne'e ndipone* „klimt er niet naar (nl. naar de vruchten in den boom)", *ne'e ndipepone* „klimt er niet in (in den boom), niet op (op de trap)". *Ne'e* kan ook in een relatieven zin optreden, bv. *intjaretoemo anoe ne'e ndapowiasi* „zulke dingen (met nadruk) moet men niet doen", en in disjunctieve vragen als *bara da noekoni bara ne'emo* „wilt ge er van eten of (wilt ge dat) niet?"

Ne'e gevolgd door *boi* (zie bl. 393) of door *da* heeft een dringender beteekenis dan het enkele *ne'e*, maar drukt geen strenger verbod uit, bv. *ne'e boi npeto'oka taoe* „laat het niet zijn dat ge 't anderen zegt", *ne'e da mesono kita, ne'e kita da mesono* „laten we niet antwoorden, we moeten niet antwoorden",

ne'e da ndipodjo moga'a „gijl. moet niet van elkaar willen scheiden", *ne'e boi ndipalaika kami* „ge moet ons niet verlaten", *ne'emo komi mekojo* (of: *da mekojo*) *Ine* „U moet geen vracht (meer) dragen, Moeder", *ne'emo da tapaoe anoe da ndapomaea* „laat ons niet meer spreken over 't geen waarover men zich behoort te schamen". Soms worden nog meer versterkingen gebruikt, bv. *ne'e kodjo boi da metambo komi* „laat het vooral niet zijn, dat ge niet meer meedoet".

Over *nepa, ne'epa* en *ne'emo* is gesproken op bl. 383 v. en 392 v.

§ 298. Van het nomen verbale, zoowel der transitieve als der intransitieve werkwoorden, en van den *ka*-vorm der kwalificatieve werkwoorden wordt een volledige reeks vervoegde vormen gemaakt, die kortheidshalve met den naam conjunctief kunnen aangeduid worden. Nevens het deelwoord *motali* „een hoofddoek omhebben" bestaan van het nom. verb. *potali* de vervoegde vormen *koepotali, noepotali, napotali, ta-, ka-, ndipotali,* die als indicatieven beteekenen „ik, enz. gebruik hem als hoofddoek" en dus transitief zijn (§ 87), maar als conjunctieven beteekenen: „dat, opdat ik een hoofddoek drage, zoodat ik een hoofddoek draag", dus: *tali i Ine koepotali* „den hoofddoek van Moeder gebruik ik, draag ik", *waikakoe ronto ajapa, koepotali,* of: *da koepotali* „geef me een oud stuk goed, opdat ik een hoofddoek hebbe". Het ligt voor de hand in deze vormen een vervoegden imperatief te zien, daar de vormen met *koe-, na-, ta-, ka-* zich gereedelijk aansluiten bij de omschreven imperatieven *noepotali, ndipotali* „ge moet een hoofddoek dragen, draagt U een hoofddoek". In *koepotali* kan men dan een imperatief zien, dien de spreker tot zich zelf richt: „laat ik een hoofddoek dragen, ik moest een hoofddoek dragen", en in *napotali* „hij moest een hoofddoek dragen, drage hij, laat hij dragen een hoofddoek". Wanneer men echter nevens den transitieven indicatief *koepotali* en het deelwoord *mampotali* een conjunctief vormt, wordt die gemaakt van het nomen verbale *pampotali,* dat niet als imperatief optreedt, want de imperatieven van *motali* en *mampotali* zijn gelijkelijk *potali* (§ 294); een imperatief *pampotali* bestaat niet. Zoo ook in de causatieve vormen: *mampapotali* (*koepapotali,* enz.) „een hoofddoek doen dragen", imp. *papotali* „doe een hoofddoek dragen", nom. verb. *pampapotali,* conjunctief *koepampapotali toea'ikoe* „opdat ik mijne jongere zuster een hoofddoek doe dragen". Evenzoo: *koepampekipotali toea'ikoe* „opdat ik mijne jongere zuster door een ander een hoofddoek laat opzetten". Uit de vormen die meer dan één prefix hebben, blijkt dus dat niet de imperatief maar het nomen verbale het grw. der conjunctief-vormen is en dat *koepotali* dus van het nomen verbale *potali* en niet van den imperatief *potali* is afgeleid, al zou de beteekenis van *koepotali* „dat ik een hoofddoek drage" zeer goed uit den imperatief *potali* „draag een hoofddoek" zijn af te leiden.

Wanneer echter het nomen verbale het grw. van den conjunctief is, dan moet deze een nadrukkelijke vorm zijn, een tot w.w. omgewerkt nomen verbale met pron. suffixum; de conjunctief *koepotali* moet dus gelijk zijn aan *potalikoe.* Een zin als *waikakoe ronto ajapa, da koepotali* „geef me een

oud stuk goed opdat ik een hoofddoek hebbe" is dus gelijk aan *waikakoe ronto ajapa, potalikoe* „geef me een oud stuk goed, een dracht als hoofddoek voor me"; zoo ook: *waikakoe ronto ajapa da koepampotali* (*da pampotalikoe*) „geef me een stuk oud goed, dat ik het tot hoofddoek gebruike (tot een hetzelve als hoofddoek gebruiken)", *waikakoe ronto ajapa, da koepampapotalika toea'ikoe* (*da pampapotalikakoe toea'ikoe*) „geef me een oud stuk goed, opdat ik daarmede mijne jongere zuster een hoofddoek doe dragen (tot een hetzelve mijne jongere zuster doen dragen door mij)", en evenzoo *koepampekipotali* = *pampekipotalikoe.*

Behalve in de optatieve en concessieve beteekenis, die met „dat, opdat" is weer te geven, wordt de conjunctief in gevolgtrekkende of besluitende beteekenis gebruikt (consecutief, conclusief of decisief), weer te geven met „zoodat, daarom". Ook deze beteekenis laat zich verklaren uit den nadrukkelijken vorm, die ontstaat door de omwerking van een nomen verbale met pron. suff. tot een w.w.vorm (zie § 279). Deze beteekenis van den conjunctief wordt ingeleid door *pai* „en", in consecutieven zin: „en daarop volgde, dientengevolge", 't welk scheiding aanbrengt tusschen de zindeelen, om uit te drukken: en daarop volgde (als vanzelf) de daad (door het nom. verb. uitgedrukt) van mij, u, hem, enz. Dus: *waikakoe kina'a* (*da*) *koepangkoni* (= *da pangkonikoe*) „geef mij rijst, opdat ik ete (er zal dan een etensdaad van mij zijn)"; *nawaika jakoe kina'a pai koepangkoni* „hij gaf mij rijst, zoodat ik at, te eten had", transitief opgevat, wanneer het object bepaald is (in Lage dus: *pai koepakoni*, en waar men uitdrukkelijk den trans. vorm wil aanduiden: *pai koepangangkoni*) „hij gaf mij de rijst, zoodat ik ze at". Deze constructie is ontstaan uit het niet gebruikelijke *nawaika jakoe kina'a pai pangkonikoe* (*pakonikoe, pangangkonikoe*) „hij gaf mij (de) rijst en (daar volgde) een eten van me (een ze eten van me)". De volgende zinnen zijn beide gebruikelijk: *koepedasi njarakoe, polontjonjamo* „ik sloeg mijn paard, daar ging het draven" (zie § 279), *koepedasi njarakoe pai napolontjomo* „ik sloeg mijn paard, zoodat het ging draven". In den eersten zin wordt *pai* niet gebruikt, omdat dit de levendigheid der voorstelling zou verslappen; er wordt alleen op de plaats der komma even gerust, omdat de constructie verandert. Wordt echter *polontjonja* tot *napolontjo*, dan is er geen verandering van constructie en het consecutieve *pai* duidt de bedoeling van den volgenden w.w.vorm aan. *Koepedasi njarakoe napolontjo* (*da napolontjo*) beteekent: „ik sla (sloeg) mijn paard, opdat het zal (zou) draven".

Bij den conjunctief der *na-* en *nda-* of *ra*-vormen, in de bet. van 3[e] p. enk. en mv. in den gewonen en in den beleefden vorm, wordt bij de transitieve vormen het tweede, verklarende of bepalende onderwerp, de nadere aanwijzing van den agens, aangeduid op de wijze die in § 287 is medegedeeld, zooals trouwens vanzelf spreekt. Evenals men zegt *namama mbawoe* „het heeft hem gebeten, nl. 't varken", *nasoko noe asoe* of *nasoko asoe manoenja* „de honden hebben zijne kippen gepakt", *ndainoe i mPapa baroea* „Z.Ed., nl. Vader, heeft Zijn palmwijn opgedronken", zegt men *napamamamo mbawoe* „laat het

hem bijten, nl. het varken", *napantjokomo* (*noe*) *asoe manoenja* „laten ze, nl. de honden, zijne kippen maar pakken", *ndapainoemo i mPapa baroea* „laat Z.Ed., nl. Vader, Zijn palmwijn maar opdrinken". Wanneer nu een intransitieve conjunctief in den *na-* of *nda-*(*ra-*)vorm optreedt, wordt het verklarend onderwerp op dezelfde wijze behandeld, waaruit dus duidelijk de beteekenis van *noe*, enz. blijkt. Voorbeelden: *napeponemo ntaoe setoe* „laten ze bovenkomen, nl. die menschen", *napompaoemo ngkabosenja* „dat hij spreke, nl. het hoofd", *ndapandioemo i nTama* „dat Z.Ed. een bad neme, nl. Oom", *nakajore* (*noe*) *ongaa* „dat het slape, het kleintje", *nakadoengkamo ngkandepe setoe* „laat ze maar omvallen, die hut", *nakanawoemo mbatoe setoe* „laat hij maar neervallen, die steen", *nakaratapa ngkinowia se'i noe linggona* „mogen ze dezen namiddag nog aankomen, de gasten", *pepewoloka, nakare'e mpesonomoe* „denk na, opdat het er zij, nl. een antwoord van je", *ne'e noetowo noenoe sindjaoe, nakama'i ntontji* „hak dien wringin daar niet om, dat ze hier komen, nl. de vogels (opdat de vogels hier mogen komen)", *da ndatima to popagere, nakatoewoe ntaoe madjoe'a* „men moet een knijpdokteres halen, opdat hij in 't leven blijve, de zieke", *ndisoepa jakoe, Tete, naka'osa ndjoe'akoe* „bespuwt U mij, Tante, dat ze herstelle, mijne ziekte", *da tamompaoe sakodi, nakarodo ndajakoe* „laat ons een beetje praten, opdat het bedaard (*rodo*) worde, mijn hart", *inoe pakoeli se'i, nakaroso mboekoemoe* „drink deze medicijn, opdat ze sterk worden, je beenderen", *ndipogombo, nakaware mpaoe* „houdt vergadering, dat ze beslist worde, de zaak", *pendo'oe, nakapaja mboeri ri liomoe* „wasch je gezicht, dat ze verdwijne, de houtskool op je gezicht", *tawoeisi, nakareka* (*noe*) *apoe* „blaas het aan, dat het vlamme, 't vuur", *nepa rioenja noepoai, naka'ai ndeme rioenja* „leg het nog niet te drogen, dat ze eerst fel worde, de zon", *nakaboeja ndajamoe* „laat het mild (wit) zijn, je hart", *nàkarimbo mpongajoemoe* „laat je zingen luid zijn", *nakarate* (*noe*) *inosamoe, nakapitoe*[2] *ntinoewoemoe* „moge hij lang zijn, je levensadem, moge hij zeven-en-zevenvoudig zijn, je leeftijd", *nakalaoe ri wakanja ntabokoe* „laat hij daar op zijn plaats (blijven), mijn drinknap".

Voorbeelden van den transitieven conjunctief in den eigenlijken (concessieven en optatieven) zin: *koisa, powotoe, koepadonge ngangamoe* „toe, geef eens geluid, opdat ik je stem hoore", *natoedjoeka siko ananja* (*da*) *noepaoende* „ze heeft je haar kind laten zien, opdat je het zoudt prijzen", *ane da rajami dangkeni, ndipakenimo* (Lage) „als ge zin hebt het mee te nemen, moogt ge 't meenemen", *da kasabo enoemoe, ongga, kapampoënoe* „we willen uwe kralen leenen, vriendin, dat we ze gebruiken", *da naparintjimo berese, da napaandoemo noe oeë, da napantoengkoe noe garanggo taoe setoe* „moge die man door den bliksem getroffen, door het water weggedreven, door de krokodillen gebeten worden", *napeboo kita, da tapampeeli si'a* „hij roept ons, dat we naar hem zullen omkijken", *koepekitimamo komi, da koepampomoapoe* „ik heb jelie laten halen, opdat ik je tot kooksters aanstelle", *dja noembambasi jakoe da noepampepotaoetengo* „je vertelt me maar leugens opdat je me wilt trachten voor den gek te houden", *maria baroe nainoe, da napa-*

mpomajangoe „hij drinkt veel palmwijn, om er dronken van te worden”, *maria rengko koeoli, da koepampaporengkoka anakoe* „ik heb allerlei opschik gekocht, opdat ik er mijne kinderen mede opschikke”, *da koewawanaka siko ri wawo boejoe, koepampapetiroka siko Rano* „ik zal je boven op den berg brengen, dat ik je op het Meer late neerzien”, *ede gaga, da tapampakarate* „het is te kort, laat ons het langer maken”, *da tatima baoelata, tapampapombetondoe* „we zullen onze buffels halen, dat we ze elkaar laten stooten”, *da koepamparimbatoetoekoe, boi tetadji* „laat ik het in mijn sirih-zak stoppen, opdat het niet verloren ga”.

Voorbeelden van den intransitieven conjunctief (concessief, optatief): *ane da rajanja da melindja, napelindja* „als hij zin heeft om te gaan, laat hij gaan!”, *ane laoe oli mporongo, naporongomo* „als de bruidsschat er is, laat hij dan trouwen”, *ndipapoiwo kami, Ine, kapalai* „voorziet U ons van ’t noodige, Moeder, dat wij vertrekken”, *ane malengemo, napomparodjo* „als hij vermoeid is, laat hij dan stilhouden”, *napombeloekoe, ne'e noepetangani* „laat ze met mekaar vechten, houd ze niet tegen”, *talekakoe ali, koekajore* „spreid me een mat, dat ik slape”, *to'oka si'a da napekawoelelamo ri woto mamongo* „zeg hem dat hij zich late afglijden langs den pinangstam”, *da koepetingkenimo ri awaamoe* „laat ik me vasthouden aan je schouder”. Zie verder de voorbeelden op bl. 477.

Voorbeelden van den conjunctief, transitief en intransitief, in gevolgtrekkende (consecutieve) beteekenis, dus voorafgegaan door *pai, ntje'e pai, setoe pai* „en zoo is (was) het dat, en daarom, daardoor, zoodat, dientengevolge” *masaemo napampopea joenoenja, ntje'e pai napanto'o: ŋawowe rajakoe* „al lang had hij op zijne makkers gewacht, daarom zeide hij (zoodat hij zeide): het verveelt me”, *maroso koronja pai napangkoto maoeba toekakanja* „hij is sterk van lichaam, daardoor kon hij zijn ouderen broeder dragen”, *maria paoenja pai koepampapondjiimo* „hij had veel praats, zoodat ik hem heb gelast te zwijgen”, *nakita iwalinja dangga, setoe pai naperatamo ngkakodjenja* „hij zag dat zijn vijand bang was, daardoor kwam de moed bij hem boven”, *pai koepampodoeangamo doeangamoe, maka napepombaika ri jakoe* „hierom heb ik uwe schuit gebruikt, omdat hij ’t mij heeft toegestaan [1])”, *natima, pai napantima, lawi anoenja* „hij heeft het genomen en hierom heeft hij het genomen: het was oorspronkelijk het zijne”, *napontjosoi katetadji ntjintjinja, setoe pai napampepepali* „hij had spijt over het verlies van zijn ring en daarom zocht hij hem voortdurend”, *bota sampompaoenja pai napampakarimbo nganganja* „degene met wien hij sprak was doof, zoodat hij zijne stem luid maakte”, *da rajanja da maekati ananggodi pai napampepetoemboemo oni noe angga* „hij wilde de kinderen bang maken, waarom hij het geluid van spoken nadeed”, *setoe pai koekandjo'oe* „daarom ben ik heengegaan”, *ntje'e pai noekaterompomo* „daarom zijt ge gevallen”, *nanawoesaka ntaoe pai nakanawoe* „anderen hebben hem ten val gebracht, zoodat hij gevallen is”, *kami maoro, setoe pai kakadoesoe*

[[1]) *Mampepombaika* wordt gebruikt van zaken waarover het subject geen zeggenschap heeft.]

„wij lijden honger, daardoor zijn we mager", *madago pangkonita pai takagasi se'i*[2] „we hebben goed gegeten en daarom zijn we nu flink", *toe'amo komi pai ndikalengimo* „U is al oud en daarom is U langzaam", *napekitima ngkabosenja ntano pai ndikama'i* „het hoofd heeft u dus ontboden, zoodat ge hier zijt gekomen", *bare'e kelimoe jangi pai nakamaramo betoe'e* „de hemel is niet bewolkt en daarom zijn de sterren zichtbaar", *toea'ikoe terompo ri djaja pai napotoemangi* „mijn zusje is op den weg gevallen en daarom schreit ze", *napalaika mpoeënja asoe setoe pai napogoeangi* „die hond is door zijn baas in den steek gelaten en daarom jankt hij". Zie verder § 279.

De van nomina verbalia afgeleide vervoegde vormen die aan het eind van § 276 besproken zijn, kunnen niet met den naam conjunctief worden aangeduid.

§ 299. Vormen die geheel gelijk zijn aan conjunctieven worden ook gebruikt in den indicatief, na uitdrukkingen als *kadagonja* „het is maar goed dat", *sakodi ngkadago* „'t is niet weinig goed dat", *kamontjonja* „de waarheid is dat", *kajoanja, joanja* „het rechte, het ware is dat", bv. *mogelemo i Mangobi, kadagonja se'e napogelemo* „het Boschspook lachte, het was maar goed dat hij lachte", *sakodi ngkadago noepangkekenimo* „gelukkig maar dat ge het vasthieldt", *kamontjonja napantima pai be nataha manto'o* „de waarheid is, dat hij 't heeft genomen, maar hij durft het niet zeggen", *joanja napamposari taoe setoe* „het ware is, dat hij dien man minacht". [Deze zinnen zijn uit omgezette substantief-constructies (§ 276) te verklaren; meestal gebruikt men in dergelijke gevallen den gewonen indicatief, dus: *kadagonja se'e* (of: *nakadagoka*) *mogele i Mangobi, kamontjonja natima, joanja naposari taoe setoe*, enz.; *sakodi ngkadago rata siko pai naka bare'e ndaboëmbi i mPapa jakoe* „het is maar goed dat je gekomen bent, zoodat Vader mij niet geslagen heeft". Wel worden na dergelijke woorden dikwijls conjunctieven gebruikt, bv. *kadagonja* (*sakodi ngkadago*) *da nakamatemo* „het zou beter zijn dat hij maar stierve", *kamontjonja* (*joanja*) (*da*) *napantimamo* „het ware is dat hij 't maar neemt", *kajoanja napampobaloemo* „het zou het ware zijn dat hij 't verkocht".]

ENCLITICAE.

§ 300. De voornaamste enclitica in 't B. is *mo*, dat in den ouderen vorm *ma* in het Mak. voorkomt; het Boeg. heeft het in den vorm *na* [1]). Verder heeft deze enclitica een groote verbreiding: in de Morische, Loinangsche, O. en W.Tor. en Tominische talen is zij *mo*, in het Sa'dansch *-o* [2]), in het Gor. *lo* (uit *no*), in het Boeḷangasch *-o*, in het Tomb. en Tond. *mo*, in het Tontmb. *-o* (Makela'i-dial. *-ĕm, -m*).

De kracht van dit *-mo*, dat aan allerlei woorden kan gehecht worden, is: de beteekenis van het woord te versterken, het meer nadruk te geven, het op de plaats en in de functie die het in den zin heeft meer te doen uitkomen. Eene vertaling die past op alle gevallen waarin het voorkomt,

1) Matthes, Makassaarsche Sprkk. bl. 109, 122, Boeg. Sprkk. bl. 211.
2) Van der Veen, Verh. Bat. Gen. LXV, 2e St., bl. 15.

is niet te geven. De vertaling der voorbeelden kan dan ook lang niet overal dezelfde zijn.

Dat *-mo* in enkele dialecten den klemtoon verplaatst en daardoor tot een achtervoegsel is geworden, is in de Inleiding gezegd.

Zeer veel wordt *-mo* gevoegd achter den imperatief; een imperatief zonder *-mo* klinkt doorgaans harder dan een met *-mo*. Voorbeelden: *palaimo* „ga maar weg!", *kenimo, koi!* „neem het maar mee, toe!", *timamo watoetoekoe, dikamo ri sorikoe* „haal mijn sirihzak eens, leg hem maar naast me", *ndita-lemo alikoe* „spreidt U mijne mat maar uit", *da ndito'omo anoe ndiintjani* „U moet eens vertellen wat U weet", *pepewolokamo* „denk maar eens na".

Bij woorden die in het zinsverband de beteekenis hebben van een voltooiden toestand, is *-mo* weer te geven met „reeds, al": *oedjamo* „het regent al", *jondo ri Kalakiamo se'i* „dit is al de brug over de Kalakia", *njarakoemo, maka koeolimo* „'t is al mijn paard, want ik heb het al gekocht", *mananamo kina'a* „de rijst is al gaar", *matasamo pae* „de rijst is al rijp", *mabokomo baoelakoe* „mijne buffels zijn al vet", *tedjompimo oeë ri wojokoe, oentjaninja majalimo* „er is al water uit mijn bamboe gestort, de prop is er al uit", *osa-mo taoe madjoe'a* „de zieke is al hersteld", *sawimo kita ri boejoe* „we zijn al boven op den berg", *pajamo si'a, poesamo talikoenja* „hij is al verdwenen, zijn rug is al uit 't gezicht", *teloomo limbo, otimo oeënja* „de plas is al geslonken, het water is reeds opgedroogd", *mawengimo* „'t is al duister", *papi-toemo ananja* „ze heeft al zeven kinderen", *taoe setoe bemo da mewongga, gorinjamo* (of *kagorinjamo*) „hij zal niet meer groeien, hij heeft zijne lengte al"; *bare'emo* „niet meer", *banjamo* „geenszins meer", *ne'emo* „laat niet meer". Zie ook bl. 466 v.

Voorbeelden waar *mo* nadrukspartikel is: *ri waka'njamo* „op zijn eigen plaats", *oli'njamo* „voor denzelfden prijs", *anaamo jakoe* „van Haar ben ik een kind", *talingamoemo anoe wongo* „jouw ooren zijn doof". In deze zinnen geeft *mo* dus nadruk aan het bez. v.n.w. Verdere voorbeelden zijn: *bare'e koei-ntjani to'onja, dja boejoemo se'e* „den naam er van weet ik niet, 't is zoo maar een berg", *pakoelimo anoe owi* „dat geneesmiddel van vroeger is het", *makoe-mpoenjamo anoe mate* „'t is zijn kleinkind dat gestorven is", *kapoesanjamo* „'t is het einde", *kapitoengkaninjamo se'i* „dit is de zevende maal", *jakoemo se'i* „ik ben het", *noendjaamo da tato'o* „wat dan zullen we zeggen?", *ire'imo kare'enja* „hierzoo is zijn verblijf", *iomo* „goed dan!", *sabetemo ri wawo ntana si'a* „in een wip was hij boven op den grond", *sahaamo i La'oe: Aa, i sema maisoe inekoe* „met een schreeuw riep L.: Hei, wie heeft er tegen mijne moeder aangestooten?"

pa, zie bl. 389.

dja, zie bl. 390.

sa is ongetwijfeld identiek met het eenheids-voorvoegsel *sa*, vgl. Mak. Boeg. *sa* in de bet. „eens", maar het is krachtiger dan ons „eens" en staat in beteekenis gelijk met ons ongeduldig „toch, dan" in een bevel, verbod, vraag of uitroep, bv. *owe-sa* „scheid toch uit", *ne'e-sa* „laat dat toch", *ako-sa* „vooruit

dan !", *pelindja-sa* „loop toch door !", *da ndekoe-sa* „de hoogte dan op !" Zie ook de voorbeelden in § 296. Verder wordt *sa* gebruikt om de beschrijving van eene handeling levendig te maken en het gebeurde voor te stellen als een soort uitbarsting, bv. *pai meparạ²mo-sa taoe setoe* „en daar ging die man aan 't schelden", *pai nawaika-sa molontjo* „en daar ging hij toch aan 't loopen", *pai koelapasakamo-sa mangangai taoe se'e* „en daar ben ik me toch een bek tegen die lui gaan opzetten", *pai napantilakamo-sa wa'a ntaoe setoe kina'anja woengka² rantani bentamo* „en daar deelde hij toch aan al die menschen rijst voor ieder van hen uit, totdat het op was". In vragen wordt *sa* niet gebruikt. De geprenasaleerde vorm *ntja* is wat zachter dan *sa*: *ara lawa ntja kandjo'oe mami* „was onze tocht even ver!", *oea siko ntja mampokaoe jakoe, da koepowiamo* „omdat gij mij hebt bevolen, zal ik het doen". Ook de afleiding *kantja* (of *kantjanja*) wordt als kracht-bijzettende uitroep gebruikt, bv. *noendjaa kantja noepebooka joenoe?* „waarom roep je je makkers toch?", *siko kantja djo ewa we'a* „je ziet er verdraaid uit als een vrouw", *laoe* (of *setoe*) *kantjanja siko maroena gaga, be meawa ngkakapala lipoe* „je bent al te bescheiden in je optreden, dat is niet behoorlijk voor een dorpshoofd".

